SADRŽAJ. — САДРЖАЈ.

I. Arheologija i povijest. — Археологија и повијест.

Strana — Страна

Dr. Karlo Horvat: Monumenta historica nova historiam Bosnae et provinciarum vicinarum illustrantia. — Novi historijski spomenici za povjest Bosne i susjednih zemalja . . . . . 1—104; 313—424; 505—518

Др. Карло Пач: Из Плеваљског Санџака . . . . . 105—134

Вејсил Чурчић: Археолошке биљешке из Ливањског котара . . . . . 167—176

Dr. Wilke: Novi prinosi spiralno-meandrastoj keramici i njeni odnosi prema kružnici i tekstilnom pletivu . . . . . 177—210

Др. Ћиро Трухелка: Мали принос значењу босанице . . . . . 211—214

— Gromila latenske dobe u Mahrevićima, kotar Čajnica . . . . . 425—442

— Fojnička kronika . . . . . 443—460

Dr. Vladimir Ćorović: Nekoliko fojničkih pisama . . . . . 479—494

Др. Ћиро Трухелка: Двије дубровачке завјернице . . . . . 519—532

Sejfudin šejh Kemura: Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe . 533—554

— Turski dokumenti za povijest bosanskih katolika iz sidžila kutubhane Careve džamije u Sarajevu . . . . . 559—576

Ljudevit Kuba: Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine . . . 303—312; 581—602

II. Nauka o narodu. — Наука о народу.

Dr. Ivan Strohal: Zadruga u južnih Slovjena . . . . . 215—296

Томо Драгичевић: Народно лијечење . . . . . 461—478

Др. Владимир Ћоровић: Из наших народних приповиједака . . . . . 555—558

Б. Л. С.: Крсна слава у босанској Крајини . . . . . 577—580

III. Nauka o prirodi. — III. Наука о природи.

Dr. Günther Beck, vitez pl. Mannagetta i Lerchenau: Flora Bosne, Hercegovine i novopazarskog sandžaka . . . . . 135—166

Виктор Апфелбек: Приноси познавању фауне колеоптера у Албанији . . 297—302

— Contributiones ad coleopterorum faunam peninsulae balcanicae. — Приноси познавању фауне колеоптера Балканског полуострва . . . . . 495—504

IV. Različito. — IV. Различито.

Уредништво: Годишње извјешће о раду земаљског музеја у год. 1909. . . 603—616

Imenik spisatelja. — Именик списатеља.

Strana — Страна

Апфелбек Виктор: Приноси познавању фауне колеоптера у Албанији . . . 297—302
— Contributiones ad coleopterorum faunam peninsulae balcanicae. — Приноси познавању фауне колеоптера Балканског полуострова . . . . . 495—504
Beck, Dr. Günther vitez pl. Mannagetta i Lerchenau: Flora Bosne, Hercegovine i novopazarskog sandžaka . . . . . 135—166
Ćorović Dr. Vladimir: Nekoliko fojničkih pisama . . . . . 479—494
— Из наших народних приповиједака . . . . . 555—558
Чурчић Вејсил: Археолошке биљешке из Ливањског котара . . . . . 167—176
Драгичевић Томо: Народно лијечење . . . . . 461—478
Horvat, Dr. Karlo: Monumenta historica nova historiam Bosnae et provinciarum vicinarum illustrantia. — Novi historijski spomenici za povjest Bosne i susjednih zemalja . . . . . 1—104; 313—424; 505—518
Kemura, Sejfudin šejh: Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe . 533—554
— Turski dokumenti za povijest bosanskih katolika iz sidžila kutubhane Careve džamije u Sarajevu . . . . . 559—576
Kuba Ljudevit: Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine . . . 303—312; 581—602
Пач, Др. Карло: Из Плеваљског Санџака . . . . . 105—134
С. Л. Б.: Крсна слава у босанској Крајини . . . . . 577—580
Strohal, Dr. Ivan: Zadruga u južnih Slovjena . . . . . 215—296
Трухелка, Др. Ћиро: Мали принос значењу босанице . . . . . 211—214
— Громила латенске добе у Махревићима, котар Чајница . . . . . 425—442
— Fojnička kronika . . . . . 443—460
— Двије дубровачке завјернице . . . . . 519—532
Wilke, Dr.: Novi prinosi spiralno-meandrastoj keramici i njeni odnosi prema kružnici i tekstilnom pletivu . . . . . 177—210
Уредништво: Годишње извјешће о раду земаљског музеја у год. 1909. . . 603—616

Sprem. sign. D1970
Struka: XII

Sarajevo, januar—juni. 1909. Сарајево, јануар—јуни.

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

Monumenta historica nova historiam Bosnae et provinciarum vicinarum illustrantia.

Ex archivis Romanis collegit et redegit

Dr. **Carolus Horvat.**

Novi historijski spomenici za povjest Bosne i susjednih zemalja.

Iz rimskih arhiva sakupio i uredio

Dr. **Karlo Horvat.**

Uvod.

Istražujući povjesne spomenike za hrvatsku povjest, napose pak za uskočku povjest, namjerio sam se u rimskim arhivima i na mnoge nove povjesne spomenike što se tiču Bosne i susjednih zemalja. Znajući dobro, da nas imade veoma malo što se u stranom svijetu ovim dosta mučnim poslom bavimo, a u drugu ruku i to, da se rijetko nadade prilika našim mladim stručnjacima sjesti u tugje inozemne arhive i ondje raditi na domaćoj povjesti, odlučio sam, u koliko sam samo dospio, i ispisati sve povjesne spomenike, što se tiču čitavoga našega slovjenskoga juga.

Na prvi pogled opaziće stručnjak, da sam se poglavito bavio povješću 16. i 17. vijeka, a čini mi se, da se nijesam prevario kad sam si ovo polje izraditi zadaćom svojom postavio, jer baš ta dva vijeka dosta su slabo obragjena, a osobito u povjesti našoj XVI. i XVII. vijeka imade još mnogo tamnih stranica. Ovo se napose može reći za Bosnu i susjedne joj zemlje.

Osim velepoštovanoga srpskoga historičara g. Jovana Tomića rijetki su se sabirači historijskih spomenika u Italiji obazirali na historijske spomenike Albanije i Macedonije. On je veoma zgodno opazio u jednom godištu Spomenika srpske kr. akademije, kako se ti spomenici ne smiju mimoilaziti, a to sam uvidio i ja, čim sam na našim povjesnim spomenicama raditi počeo. Svi ti spomenici, kako su od velike važnosti za povjest Albanije i Macedonije, tako su u drugu ruku od isto tolike važnosti i za povjest Bosne i Srbije i Hrvatske, jer stoje s povješću spomenutih zemalja u najužem vezu.

Samo se po sebi razumije, da ovi moji prilozi za povjest Bosne i susjednih zemalja nijesu svi što ih rimski arhivi imadu. Siguran sam, da će se naći još mnogo novih spomenika, u rimskim arhivima, a napose u vatikanskom arhivu, koji se čini neiscrpivim vrelom za povjest južnih Slavena i ostalih balkanskih naroda. Ja ću ih po mogućnosti

MUZEJA BOSNIAE ET HERCEGOVINAE SARAJEVO
Inv. Broj: 8201

i u buduće bilježiti i iznositi, da budu budućem historičaru Bosne neprevarljivi izvor, iz kojega će crpsti podatke za povjest Bosne.

Neka mi bude dozvoljeno, da ovdje javno izreknem svoju iskrenu zahvalu svoj gospodi naučenjacima, koji su me u ovom mom poslu pomagali i bili mi zamjernom pripravnosti vazda pri ruci. U prvom redu spominjem se zahvalno prefekta vatikanske biblioteke F. Ehrle-a, pa arhivara vatikanske arhive mons. Wenzela, pak tajnika mu g. Ranuzzia i prof. Herzena. Što znače ovi ljudi za istraživača povjesnih spomenika, držim da nije potrebno pisati.

U Rimu, 15. veljače 1909.

Dr. Karlo Horvat.

1.

Venezia, 13. augusta 1468.

Dužd mletački Krištofor Moro[1]) *u ime republike, caru Fridriku III.*
Republika mletačka dobro razumije bol carevu nad padom kraljevstva bosanskoga, te mu priopćuje, što će sve ona tom prigodom protiv Turčina poduzeti.

Vatik. arhiv, Varia politicor. 98, p. 1.

Litterę imperatorię maiestatis vestrę, quibus humaniter superioribus respondentur nostris, ad nos perlatę sunt. Omnia quę ipsis grauiter et ordine continentur accurate accepimus. Dolorem quem maiestas vestra animo concepisse videtur, ob molestissimum et infaustum nuntium calamitatis regni et regis Bossinę, de dolore nostro facile agnoscimus. Quis enim christiano charactare insignitus non ex animo doleat, quis temperare a lacrymis possit, si videat christianos presertim immaniter a barbaris trucidari partim in servitutem fędissime trahi, et pro hostis impurissime libidine indignissima quęque pati; tanto uero acrius cęsareę maiestatis hęc admordere animam vehementiusquę pulsare debent, quanto maiore sublimioreque dignitate, maiestate, amplitudine excellit et prędstat.

Nos serenissime imperator, plerisque documentis et indiciis rerum explorare poterimus, quid hostis teterimus et tyranus sęuissimus animo volueret, quorsum aspirare annitteretur. Hunc uero longe id nobis planius, et exploratius patuit, ut nulla ratione amplius esset nobis dissimulandum, et tempus longius pertrahendum, sine ingenti periculo non modo rerum nostrarum[2]), verum quoque reliquorum christianorum. Tot igitur insidiis, tanta dominandi cupiditate insolentissimi hostis impulsi et provocati, diuino auxilio pie et hummiliter implorato, nostris viribus (atque opibus classem ing) entem[3]), quadraginta, triremibus, et plerisque aliis et onerariis nauibus omni machinamentorum genere instructam atque armatam apparauauimus, peditatum item et equitatum instruximus et apparatus hos omnes ac copias ad litora finitima hostis, saluatore nostro Jesu Christo duce, direximus, ut qua potissimum res hostiles offendi posse, atque cogitata barbari distrahi et turbari animadverterint, exproperato ex occasione arma infesta inferant et molem belli inportent. Credimus opem diuinam huic justissimę causę affuturam. Non dubitamus pontificem maximum[4]) pro pietate sua, proque paterni et pastoralis curę et solicitudinis munere, rebus omnibus sapientissime prospecturum. Speramus prędterea reliquos christianos reges et principes et precipue cęsaream maestatem vestram negotium hoc fidei et causam publicam, summa caritate, omni celeritate et studio suscepturam[5]). Ut tandem christianorum coactis viribus hostes immanissimi et barbari truculentissimi ualitudiņe undique irretiti, sue diuturnę insolentię, poenas dent, et fugati, fusique turpiter Europa p(ellerent) ur[6]).

Nos pro virili parte rebus omnibus nunquam deerimus, quinimo maiorum nostrorum secuti vestigia christianę religionis libertatem per viribus, constanti voluntate et unanimo tueberimur studio.[7])

[1]) *Krištofor Moro, dužd mletački od 1462.—1471. On je nastavio rat s Turcima na Moreji, što ga je Venecija šnjima vodila punih 16 godina.*

[2]) *Koliko se Venecija bojala Turaka za svoje posjede, pokazuje najbolje to, što je baš u doba pada Bosne gradila na korintskom istmu 6 milja dugi zid sa 136 visokih kula na njem, kao zaštitu izmegju dva mora, Jonskoga i Egejskoga.*

[3]) *U originalu posve uništeno.*

[4]) *Papa je u to doba Mlećanin Pavao II. (Pietro Barbo), koji je pratio Pia II. (Eneja Silvija Piccolomini), svoga predšasnika na križarsku vojnu protiv Turaka, ali nijesu dospjeli dalje od Ankone, jer je tamo Pio II. umro 14. augusta 1464.*

[5]) *U to doba glavnu akciju protiv Turaka, osim pape, vodi mletačka republika, pa ona koli sama, tako i preko pape, sklapa saveze s kršćanskim vladarima i knezovima protiv Turaka.*

[6]) *U originalu posve izderano.*

[7]) *Ovo pismo, koje nosi naslov „Serenissimo domino imperatori" nije datirano; no u ovom pismu je i pismo ciparskom kralju, koje nosi naslov „serenissimo regi Cyprensi", a radi o istoj stvari, te su jamačno ova dva pisma otpravljena u isto doba, pa prema tome i jednoga datuma. U katalogu je regest ovoga historijskoga spomenika označen: „Littera de calamitate regni Bosniae".*

*

2.

Povratak Vlatka Kosače, kneza hercegovačkoga i njegove pratnje iz Carigrada u Dubrovnik.

Vat. ark. Arm. XVIII. caps. VI. n. 3, p. 12.

In Christi nomine . . .[1]) alli 16. Luio.

Il signor Vlatico Cosazza, il signor Tristano Sauregnano, et uno chiaus con una compagnia dei 32 caualli a di sopra ditto a hore, 3 del giorno montassemo a cauallo e se partissimo da Constantinopoli per il uiaggio di Ragusi. Et il ditto a mezzodi allogiassimo al casal della soltanina Hercegovich, parente del signor Vlatico. 17. ditto tre hore avanti di se partissimo, et a mezo di alogiassimo al signor Siliurea; ditto a hore 3 di notte se partisse caualcando con la luna. Et di 18. ditto a hore 2 del di alogiassimo a Sciurlu. Ditto al hore 3 di notte se partisse, et alli 19. ditto a hore 4 del di alogiassimo a Bugas. Ditto a hore 3 di notte se partisse, et al 20. ditto a hore 4 del di alogiassimo a Amssa, et notte sequente a mezza notte se partisse, et trouassemo uno, che era impallado imezo la strada. 21. ditto al far del di passassimo per Adrianopoli, et a hore doi del di alogiassimo a un casaleto. 22. ditto se partisse doi hore auanti di, et a hore doi del di alogiassimo a ponte del Mustaffa bassa. 23. ditto a leuar del sole se partisse, et a mezo giorno alogiassimo a Armalia. A hore quattro di notte se partissimo, et a di 24. ditto a mezo giorno alogiassimo a Cagiali. A meza notte sequente se partissimo. Et a di 25. ditto a mezo di alogiassimo a Philipopulj. 26. ditto una hora uanti di se partissimo, et a hore 4 del di alogiassimo a Bazarxich. 27. ditto se partissimo una hora auanti di, et a 4 hore del di passassemo per il Casal de Venti, et a mezo di alogiassimo a Techie. 28. ditto se partissimo doi hore auanti di et a mezo di alogiassimo in Suphia. 29. ditto riposassimo in Suphia. 30. ditto una hora auanti di se partisse et a mezo di alogiassimo a Bazar Bristina. 31. ditto se partissimo doi hore auanti di, et a hora del uespero alogiassimo a Clissura. Primo del auosto a far del di se partisse, et a mezo di alogiassimo a Gelassinizza. 2. ditto se partissimo

una hora auanti di, et a hora di vespero alogiassimo a Doiccoci. 3. ditto una hora auanti di partissimo, et a doi hore del di passimo apresso Novobordo, et a mezo di alogiassimo a Bazar Pristina. 4. ditto se partissimo una hora auanti di, et al hore doi del di passassemo per il Bazar Buciterna, doue è una grandissima campagna, che Milos Cobilich amazzo soltan Morat. Et a hore 3 del di passimo per il Bazar Mitrouizza, che è un castello, che fu di Deypot, et a mezo di alogiassimo a Banza, doue è doi bagni caldi. 5. ditto et partissimo al far del di et a mezo hore auanti di alogiassimo a Nouo Bazar. 6. ditto riposassimo a Nouo Bazar. 7. ditto se partissimo doi hore auanti di, et a mezo di alogiassimo a Casal Chiedouo. 8. ditto una hora auanti di se partissimo, et a mezo di passasimo per San Saba, et a hora di vespero alogiassimo a Priepoglie. 9. ditto partissimo una hora avanti di, et a hora 4 del di alogiassimo a Pleuio. 10. ditto una hora auanti dise partissimo, et a mezo di alogiassimo a un Calualsara. 11. ditto al far del di se partissimo, et a mezo di alogiassimo a Chochia, doue riposassimo doi hore, et poi pasassimo la fiumera, et alogiassimo al Casal del passo.

12. ditto a leuar del sole se partissimo, et a mezo giorno alogiassimo a Casal Ternovaluch. 13. ditto se partissimo al far del di, et al mezo di riposassimo al ombra di un mondi di Sen, et a hore 22 se partissimo, e a hore 24 alogiassimo a Cernizza.

14. ditto se partissimo a mezo di, et a hore 3 di notte alogiassimo a un casaluzzo.

15. ditto a levar del sol se partissimo, et a vespero alogiassimo a Trebine.

16. ditto a mezo di se partissimo, et a hore doi di notte alogiassimo a Ragusa Vecchia.

17. ditto una hora auanti di se partissimo, et a hora una del di ariuassemo con l' aiuto del saluador Christo, et della sua santa madre Maria a Ragusi.

[1]) *Ovdje je u originalu bila naznačena godina, ali je netko neoprezno izrezao prigodom uveza. Po pismu sudim, e bi ovaj dokumenat mogao biti iz zadnjih decenija 15. vijeka.*

*

3.

Iza godine 1576.

Maksmilijan Černović, sin Mikaela Černovića, moli papu Grgura XIII. potporu, da može prema svome staležu živjeti.

Vat. arh. Arm. XVIII. cap. VII. n. 3, p. 14.

Beatissimo Padre.

Maximiliano Cernovichio, filio del quondam Michele Cernovichio di Macedonia, fa intendere a V^ra^ Santità, come per seruitio d' Iddio, et della fede cattolica se ritroua priuo di su patria et facoltà, si come V^ra^ Sta si potrà imformare dalla lettera della imperatrice, la quale si è presentato a V^ra^ B^ne^ della qualità di soi antipassati, et quella hanno fatto, et patito per la christianità. Per tanto humilmente reccore alli piedi di V^ra^ S^eci^ et la supplica uoglia aiutarlo et concederli una provisione, che si possa intrattenere conforme sua qualità, che ultra V^ra^ Santità farà opera tanta pia, sarà tenuto sempre pregare a nostro signor Iddio per V^ra^ B^ne^ quam Deus etc.

A tergo: Sanctissimo D^no^ N^ro^

per

Maxmiliano Cernovichio.

*

4.

Iza god. 1576.

Ivana Černović, udova Mikaela Černović, moli caricu Maksmilijana II. da bi preporučila papi Grguru XIII. njezinoga sina za potporu, a zbog usluga, što ih je iskazao Mihael Černović caru i vjeri[1]).

Vat. arh. Arm XVIII. cap. VII. n. 3, p. 15.

Sacra Cesarea Regia Maestà.

Fra li atri infiniti seruitii fatti per il condam Michele Cernouichio alla Maestà Cesarea de felicissima memoria del imperator Maximiliano per la christianita contra il gran tirano sono questi particolari videlicet:

Imprimis, che essendo detto condam Michele et suoi antipassanti delli piu principali della prouintia de Macedonia, et detto Gran Turco li hauea leuati quasi tutta la loro faoltcà, se conduse in la città di Costantinopoli trattando sempre molte cose secrete, et dando hauisi ha detta maestà con grandissimo pericolo de sua vita, et spendeua del suo ogni anno molta quantita de denari. De piu stando in detta città Costantinopoli fra termine de anni tre fece liberare schiaui: cinque cento christiani de natione italiani et greci, et sempre dando hauisi alla christianità quello che il Gran Turco faceua, et auendo hauuto notitia li infideli, li fu necessario abandonar sua patria facolta et intrate, che li sono remasti, et sene venne in la christianitá continuando sempre seruitij contra infideli.

Item auendo mandato detta Maestà a detto condam Cernouichio in Costantinopoli ha trattare la treua con il Gran Turco forno discordij fra detta Maestà et Grand Turco, et perciò haueua uenuto al campo de Turchi nelli confini de Ungaria, che passaua uerso Viena, et per diligentia che fece detto condam Cernouichio con detto Gran Turco, fece retornare il campo dicendo per concludere la treua. De piu hauea exposto detto condam Cernouichio ha detta Maestà che li daria tutta la Grecia in mano, che al presente si ritroua sugetta dal gran tirano facendosi della mane, che li anco proposto et contentauasi stare preso dentro le carcere in sino che hauesse riuscito quello hauea detto, et quando fusse il contrario che perdesse la uita.

Questo notamento si da a V^ra^ M^tá^ per reconosciere la fideltà, che usaua detto condam Cernouichio in fauore della christianità, et lo ha continuato da anni uinticinque insino il che passo di questa vita, et non ha procurato di trauagliare ad altro per lassar come i suoi figlioli. Et percio supplica a V^ra^ M^tá^ humilmente uoglia farli gratia di scriuere una lettera caldamente a sua Santità in recomandatione de Maximiliano figliolo de detto condam Michele Cernouichio, che lo faccia provedere di una pensione in queste parte ho altro, lo che doue li piacerà a Sua B^ne^ a tal con meglio comodo possa viuere et intrate se qual spera continuare sin come il condam suo padre ha fidelmente servito; che ultra V^ra^ Maestà lo fa a uno figliolo orfano del suo padre, che hauerete il merito da N^ro^ S^re^ Iddio essa suplicheuolmente pregaua per la salute di V^ra^ M^tá^, ala quale sua diuina maestà conceda ogni felicità.

A tergo: S. C. R. M^tá^

per

Giouanna moglie che fu del condam Michele Cernouichio.

[1]) *Ovo je pismo iza smrti cara Maksmilijana II. (umro 1576. 12. oktobra) poslala papi žena njegova carica udova.*

*

5.

Alessio [1], 17. aprila 1582.

Starješine naroda u Alessiu, papi Grguru XIII.
Tuže se papi na biskupa Brajanija, što ne stoluje u dijecezi i navode zle posljedice toga izbivanja.
Vatikanski arhiv, Borgh. I. 715, p. 45.

Beatissimo padre santo.

Essendo noi poueri infelici uecchi di Alessio con tutto il' populo grandi et picoli, et questo liogo di Alessio sotto li infideli Turchi, sotto la diocessa del bon signor Marino Braiani [2] vescouo di Alessio, ma abandonato tanto tempo, essendo padre santo di tanti et di tanti anni la diocessa di tanti vescovi passati sempre; anco godesse la loro diocesi sicome sempre da vostra beatitudine confermata nel vescouado del nostro pouero liogo di Alessio, et alquanto se ritrouemo senza vescouo, nemanco senza pretti. Et a presente ne vien usurpato dal vescouo Ambrosio Calerio, redonensis, e con vigor deli frati di Albania quali anno cessado il sopradetto vescouo in monasterio di San Salvador in Ribicho, et godono tutti dua diocessi. Et più, ditti fratti non volno andar a star apreso il suo monasterio auendo la comissione delli signori Turchi, ma se anno indolcidi in fra gli mundani a star con viuer mundanamente. In tal caso abiamo domandato socorsso et iustitia dal bon signore vescouo arciuescouo di Antiuari [3], ma fu ordine di volerla decider, si come Sua Santità li a hordinato, ma a receuto grandi presenti dal ditto bon signor vescouo Ambrosio, et con uigor delli fratti non auolesse deciderla, che tutti gli auemo statto auanti, ma ne a resposo, che a Roma non se ui troua a castigo vescouado di Alessio. Doue che tutto questo popolo sono in confusione di perder l' anima loro sicome anche di perder la giesia dali infideli, et sempre et sempre in continuo di volerla far moschia, et questo sia la causa del nostro vescouo, che sta sempre a Ragussi [4]. Et de l' altra banda n' uien usurpato il nostro diocese dal sopra ditto vescouo et fratti, et per questo caso si è in pericolo di queste poueri anime christiani di perderse neli mani di infideli non auendo vescouo ne mancho giesa ne meno la diocessa. Perche pregamo et suplicamo Vostra Santità, che volia recorere et prouedere in tal caso acioche queste pouere anime vengono al proprio effeto, si come sempre sono stati.

Da Alessio al 17. aprile 1582.

fra Antonio Sabazi de ordine de li vechi scrisse.

[1] *Lješ u Albaniji.*

[2] *Marin Braiano, biskup u Alessiu 1578.—1580. Uz njega je i biskup Septimius Borsario, koji je 1592. postao biskupom u Casali*

[3] *Antivarski nadbiskup je: Ambrosius Capitius O. F. (1578.—1598.).*

[4] *Dubrovnik.*

*

6.

Rim, 19. maja 1582.

Kardinal državni tajnik di Como [1] mons. Lorenzu Campeggi, nunciju mletačkome. [2]
Papa nalaže nunciju mletačkome, da kupi sukna za odijela dvadesetorici franjevačkih novaka u Bosni.
Vat. arh. Nunz. di Venezia 23, p. 51.

Illustrissimo e molto reverendissimo monsignore etc.

Nostro Signore [3] hà ordinato, che si sumministri un poco d' aiuto per vestir un' altro numero venti di nouitij a li frati di San Francesco, che stanno nella Bosina.

Onde Vostra Signoria sarà contenta comprare dieci pezze di panno grosso fratesco dela sorte, che si prese l'atra volta, et lo farà consegnare a fra Marino di quel ordine, che credo si troui in Venetia, et verrà da lei per questo effetto.

[1]) *Kardinal di Como je Ptolomej Galli, rogjen u Como, državni je tajnik pape Grgura XIII., a dolazi redovno pod imenom kardinal di Como.*

[2]) *Lorenzo Campeggi, biskup Cervia.*

[3]) *Razumijeva se papa Grgur XIII. (od 13. maja 1572.—26. maja 1585.).*

*

7.

Rim, 3. oktobra 1582.

Kardinal di Como, državni tajnik, nunciju mletačkome mons. Campeggi.
Grgur XIII. naregjuje, da se godišnji dohodak biskupije Coron dade bosanskome biskupu Matkoviću.

Vat. arh. Nunz. di Venezia 23, p. 107.

Illmo et molto reuerendissimo monsignore etc.

Riciuerà V^ra^ S^ria^ la presente del vescouo di Bosna, al quale N^ro^ S^re^ hà assegnato quella entrata del vescouato di Corone[1]), della quale hò scritto più volte, et lei ha usata la diligenza che sa per trouarne il fondamento. Gli ho fatto dar copia di quello che V^ra^ Sig^ria^, et il vescouo di Catharo[2]) hanno mandato quà in questa materia, ma oltre a ciò sarà di bisogno, et S^a^ S^tà^ m'ha comesso di scriuerlo a V^ra^ Sig^ria^, che lei dia cura à qualch'uno de suoi, che metta per la strada buona di conseguir il pagamento di detta entrata esso vescouo; perche non essendo egli prattico, non sapprebbe qualsiasi che si fare, se non forse aiutato gagliardamente. V^ra^ Sig^ria^ adunque ordinerà tutto quello, che conoscerà necessario, et occorrendo, farà in collegio, et ouunque bisognerà ogni caldo offitio; mostrando à quei Signori quanto tal sussidio sia ben' impiegato in questo pouero uescouo; il quale, et per la tenuita del' entrata di Bosna, et per gli molti trauagli che patisce iui mentre cerca conseruar, et aumentar il seruitio di Dio, merita d'esser solleuato, et fauorito con ogni charità. Et a V^ra^ Sig^ria^ senz'altro mi offerisco et raccomando di buon core.

[1]) *Biskupija Coron na Moreji, koja se od godine 1446. ne popunjuje, imade u Veneciji neku rentu, koja iznosi godimice 200 dukata, a taj se dohodak dijeli po odredbi sv. stolice. Bosanski biskup Matković boravio je godine 1582. u Rimu i tužio se papi na svoje siromaštvo, zato je papa želio da on dobije ovaj dohodak.*

[2]) *U dva maha prije dobio je taj dohodak biskup kotorski Hieronim Buccia (1571.—1603.).*

*

8.

Rim, 27. novembra 1582.

Kardinal di Como, mletačkom nunciju mons. Campeggiu. Papi će biti drago, što se nuncij mletački brine, da biskup bosanski dobije prihod biskupije Coron.

Vat. arh. Nunz. di Venezia 32, p. 119.

Piacerà molto a S^a^ S^tà^ che V^ra^ Sig^ria^ procuri presta et buona espeditione al vescouo di Bosna, per l'entrata di Corone, acciò quei frutti non si perdano per la chiesa, et lui possa tanto più consolato andar à la sua residenza.

*

9.

Rim, 4. decembra 1582.

Kardinal di Como, državni tajnik, nunciju mletačkome mons. Campeggi.
Nada se, da će se pitanje prihoda biskupije Coron u brzo riješiti.

Vat. arh. Nunz. di Venezia 23, p. 122.

Giachè al negotio di Corone si è dato principio, et non é stato mal inteso, come bien conviene al fondamento reale, che si mostra, sperarò che V^ra^ Signoria lo condurà presto a boun fine, et consolarà quel povero vescouo di Bosna.

*

10.

Rim, 29. januara 1583.

Kardinal di Como, državni tajnik, mletačkome nunciju mons. Lorenzu Campeggi.
Biskup bosanski neka se strpi još nekoliko dana glede brevea[1]).

Vat. arh. Nunzi di Venezia 23, p. 145.

Del negotio di Corone, perche n' c' anco un poco di difficoltà da risoluere, non potrò dar certa risposta, se non quest' altro spaccio, ma intanto V^ra^ S^ria^ sarà contenta far dire al vescouo di Bosna[2]) in mio nome per risposta de le sue lettere, che habbi patientia di trattenersi anco questi pochi giorni, che presto sarà spedito.

[1]) *Godine 1583. boravi u Veneciji više od pet mjeseci bosanski biskup Mateović zbog ovoga pitanja, koji očekuje ondje breve, da po želji papinoj dobije prihod vakantne biskupije Coron na Moreji.*

[2]) *Spomenuti već Antun Pavao de Matthaeis bio je biskup bosanski od 1573.—1584. Taj biskup dolazi i pod imenom Matković. (Farlati, Illyr. sacr. IV., p. 77.)*

*

11.

Venecija, 5. februara 1583.

Mletački nuncij mons. Campeggi, kardinalu di Como.
Bosanski biskup zadovoljan je s odgovorom kardinala.

Vat. arh. Nunz. di Venezia 24, p. 58.

Il vescouo di Bosna e rimasto consolato di quelche V^ra^ S^ria^ Illma mi hà scrito in suo proposito, et mi ha ricercato strettamente a ricordale la molta poverta sua.

*

12.

Rim, 12. februara 1583.

Kardinal Como, mletačkome nunciju mons. Lorenzu Campeggi.
Gregorije XIII. odregjuje, da se ovogodišnji prihod biskupije Coron podijeli na tri dijela: biskup bosanski dobiva 100 dukata.

Vat. arh. Nunz. di Venezia 23, p. 29.

Circa il negotio di Corone, oltra il fondamento, che habbiamo del possesso et godimento del vescouo di Catharo, da l' istesse scritture che si sono mandate qua, si cauano alcun' altre ragioni per la parte nostra, una de le quali è, che quando pur sia legato pio, la dispositione di esso tocca nondimeno al papa. Con tutto ciò volendo S^a^ S^tà^ troncar questa controuersia, et dificoltà, si contentarà che li duccento ducati

l'anno si diuidano in questo modo: cioè cento se ne diano al vescouo di Bosna, cinquanta al seminario, et gli altri ciquanta a quelle donne de la famiglia, et che quando mancherà il vescouo, li suoi cento restino con egual portione al seminario, et alle donne. Il che V^ra Sig^ria proporrà a quei S^ri Ill^mi, ricordando loro di nouo la buon opra che si fa in dar questa poca souuentione al vescouo di Bosna, il quale senz' essa non potrebbe andar a far l'offitio suo di seruir a Dio, et aiutar quelle pouere anime di Bosina, et per la graue età sua, e anco per goderla molto poco tempo.

*

13.

Venecija, 19. februara 1583.

Mletački nuncij mons. Campeggi, kardinalu državnom tajniku di Como.
Nuncij je izvjestio odluku papinu u kolegiju mletačkom, zaključak nije još stvoren; biskup bosanski se zadovoljio sa svotom.

Vat. arh Nunz. di Venezia 24. p. 70.

Questa mattina ho dato conto a' i SS^ri del collegio della volontà di N^ro S^re sopra li ducento ducati de i frutti di Corone, cioè che cento se ne diano al vescouo di Bosna, cinquanta al seminario, et li altra cinquanta a quelle donne della famiglia de i Ceri. Di che quei SS^ri hanno mostrato aestar con sodisfattione, ma però non essendo il secretario Cerra in collegio si sono serbati a darmi nuoua risposta doppo che haueranno intesso di nuouo il Cera, il quale spero, che debba sodisfarsi, si come si sodisfa il vescouo di Bosna, et di quanto si sarà concluso, darò a suo tempo ragguaglio a V^ra Sr. Illma.

*

14.

Venecija, 26. februara 1583.

Mletački nuncij mons. Campeggi, kardinalu di Como.
Biskup bosanski moli breve, da uzmogne doznačenu mu svotu izvaditi u Veneciji.

Vat. arh Nunz. di Venezia 24, p. 77.

Della terminatione fata da N^ro S^re delli frutti di Corone, questi SS^ri hanno mostrato di nuouo restare interamente sodisfatti, ricercandomi a basciarve humilmente in lor nome i piedi a S^a B^ne, et in oltre a mandarle l'incluso memoriale[1]), nel quale si spiegano alcune cose da estendere nel breue per facilitamento et corroborattione della dispositione. Cosi mons. vescouo di Bosna supplica V^ra S^ria Illma per l'espeditione del detto breue, acciochè tanto piu presto possa risquotere la parte che tocca a lui, et andarsene alla sua residenza.

[1]) *Taj „memoriale" ne nalazi se priložen ovome pismu, a nema ga ni u ovom cijelom volumu Nunz. di Venezia, br. 24.*

*

15.

Venecija, 29. marta 1583.

Mletački nuncij mons. Campeggi, kardinalu di Como.
Familija di Cera spremna je isplatiti bosanskome biskupu svotu od „frutti di Corone", očekuje samo papin breve.

Vat. arh. Nunz. di Venezia 24, p. 80.

Questi Cerra, che hanno riscosso per alcun tempo quei frutti di Corone, mi hanno fatto dire, che essi sono pronti et di render conto dell' administratione, a chi comanderà

V^ra S^ria Illma, et di esborsare subito al vescouo di Bosna quella parte, che li tochherà, di certa poca somma, che resta loro in mano. Et mi hanno ricercato a scriuer ciò a V^ra S^ria Illma, accioch' ella resti seruita far spedire tanto piu presto il breue, di che la supplica ancora il sudetto vescouo di Bosna, per il desiderio, ch' egli hà di andare alla sua chiesa bisognosa molto in questo tempo (per quanto mostra) della presenza, et cura sua.

*

16.

Venecija, 7. maja 1583.

Mletački biskup mons. Lorenzo Campeggi, biskup Cervije, kardinalu di Como, državnome tajniku u Rim. Očekuje se papin breve, obitelj Cera dala je već biskupu bosanskome unaprijed 50 dukata.

Vat. arh. Nunz. di Venezia 24, p. 180.

La speditione del negotio del vescovo di Bosna dipende dalla speditione del breue, che si deue rinouare costi conforme alla dispositione, che piacque al N^ro Signore far di nuouo de i frutti di Corone. Percioche questi Cerra sono pronti di rispondere al vescouo il denaro subito all' arrivo del breue; anzi gli hanno sborsato già cinquanta ducati, à buon conto. La detta speditione del breve è stata da me procurata con lettere appresso l' illustrissimo Maffei, ma forse deve essere stata promossa intorno a ciò costi qualche difficulta.

*

17.

Venecija, 21. maja 1583.[1]

Mletački nuncij mons. Lorenzo Campeggi, biskup od Cervie, kardinalu di Como, državnome tajniku u Rimu. U poslu biskupa bosanskoga, koji još očekuje breve glede „frutti di Corone".

Vat. arh. Nunz. di Venezia 24, p. 191.

Breve per i frutti di Corone non si è per ancora hauuto, subito che venga farò ispedire il vescouo di Bosna, il quale lo aspetta con molto desiderio per poter andare alla sua residenza.

[1]) *Taj željno očekivani breve imao je stignuti negdje pod konac maja, jer se o tom pitanju ne nalazi više cijele godine 1583. zabilježena nijedna vijest u nuncijaturi mletačkoj pod br. 24., kao što ni slijedeće godine. Zna se, da se biskup de Mathaeis vratio iz Venecije u Bosnu, gdje su ga Turci stali klevetati, da je iz Rima, gdje je prije toga boravio, donio silne novce, s pomoću kojih će raditi, da se Bosna od Turaka oslobodi. To ga je prisililo te se sklonuo u Požegu, gdje je doskora umro. Iza njegove smrti provališe Turci u franjevački samostan požeški tražeći novce, što ih je tobože biskup iz Rima donio. Kad ne nagjoše ništa, zlostaviše fratre i prisiliše ih da plate više od 1000 kraljevskih zlatnika, čime poštediše samostan od razora. Poslije njegove smrti bila je biskupija bosanska neko vrijeme vakantna, a upravljao je njome Nikola Ugrinović, biskup Samandrinski. (Farlati, Illyr. sac. IV., p. 77.)*

*

18.

Godine 1583.

Marko Samuel iz Antivarija opisuje papi Grguru XIII. Albaniju i upozoruje, kako bi ju lako bilo zauzeti cijelu od Turaka, ako se osvoji najprije tvrjava Skadar[1]).

Vat. arh. Arm. XVIII. cap. VII. n. 3, f. 7.

Beattissimo Padre.

Non è dubio alcuno, che hoggidi el Turco non sia el maggior nemico della catolica christiana religione, di qual si uogli altra maledetta setta ouero natione, et che il

suo Constantinopolitano imperio non sia il piu forte da quella parte, che comincia d'Albania, et ua per dritura alla sua iniqua sedia. Essendo donque el debito del christiano principe deffender, mantenere et augumentare la fede, è di necesso, che per facilitar l'impresa debbia rivolgersi al danno di questo perfido nemico, da questa parte, che tende al sicuro al publico per bene, et perche forse non sia fin qui mai stata conosciuta ne intesa la facilità et importanza di questa impresa. Secondo che a me il signor Iddio per suo special dono et gratia ha scoperto, sarà di necesso, che alla Sta V^ra^ dinotti come prattico et di qualche esperienza il paese di questo, tale nemico, da quella parte, che comincia d'Albania, nella quale ha una sol importante fortezza, et insieme scopra raggionevolmente, che chi sarà patrone di tal fortezza, con facilità sarà anco de' Constantinopoli, et di più convenirà dimostrare il modo d'aquistar, et perseverare quella, accioche dè qui intesa la verità la S^tà^ V^ra^ et ogni fedel principe puossi far quel giuditio, et deliberatione, che dal signor Iddio per seruitio di santa fede sarà inspirati.

Dico dunque che in Albania è una fortezza dottata dala natura, nominata Scutari, qua è posta sopra la cima di uno monte non soggieta ad alcuna bateria, reside sopra un fiume nominato Boiana, qual deriva da una grande, et spatiosa agune, di circomferentia de 70 in 80 miglia in circa. Da una parte del fiume, et dall'atra ui sono campagnie grande, fertili, et buone, nelle quali sono rinchiusi grandissimi boschi vicino alli quali sono altissime montagne dette catena mundi, che uano girando comme sarebbe dire in mezz luna, fino sopra Croia. La fiumara questa ua 18 miglia per attrouar il mare, per qual fiume si puo nauicare fino vicino alla fortezza quatro miglia, a tal che con queste parti si puo ben dire che sia riposta come una casa entro un cortille, ouer seraglio. Fra qual monti e piano sono diuersi casteli: Podgoriza, Sabiaco, Driuasto, Scutari, Alessio, et Croia. In questo circuito sono diuerse giente christiane molto belicose, che potrebbono al bisogno ridursi, quaranta milia combatenti in circa. Li passi di queste montagne, per li quali si puossi venir da Costantinopoli, et dal paese del Turco sono puochi, et difficilissimi, et non credo, che sia per piú di quanto da questa fortezza fino a Constantinopoli sono giornate 16 ordinarie, passando per le dui Seruie, ouer Misie, Bulgaria, Tracia, et nel fine qui Constantinopoli s'attroua.

Questi paesi sono molto commodi da marchiare, et son pieni di giente christiana, che viuono cattolicamente, che in uero si debbe credere, che delle cinque parti non siano una dei Turchi, et quatro da christiani. Fra queste prouintie non si uede una minima fortezza, anci a molte città famose et grandi smontelate le muraglie, restando l'adito in liberta di giorno et di notte. Et con tutto che per necessita delli pouer christiani in tanto numero s'attroua, et che restano tirraneggiati uiolentati, et con mille strazzi percossi. Stano senza pur mouersi, soportando el tutto per non hauer, ne conoscer il capo alcuno della fede nostra. La natura li detta di mantener la libertà, la religione, la fede, et il desiderio dell'animo di accumulare, tamen niuno no basta per liberarsi dalla barbara soggietione. Poi che desuniti sono senza cognitione di capo loro, li resta solamente scolpito nella mente la pregghiera al signor Iddio di uedersi un giorno sotto il dominio del vexilo della santa ✠, et puoi contenti morire. Questo da me si dice et affermo per la uerità, come cosa da me uista, et conosciuta, maxime al tempo, che mi ho attrouato nel paese, quando li poueri loro figlioli ueniuano esser leuati dal seno di loro parenti dalli proprij Turchi, et in segnio della decima christiana, erano condotti a Constantinopoli per seruitio del impio Mohametano nome. Hor per le raggion predette non è dubbio alcuno, che Scutari non sia quella famosa et impor-

tante fortezza, che di sopra ho esposto, et che medesimamente, chi sarebbe patrone di materia, potrei molto piu dimostrare per facilità, ma per allungarmi tanto, et per non attediar molto la B^ne V^ra ho uoluto pretermettere.

Resta donque di chiarir et dimostrar il modo di conquistar la detta fortezza sopra ciò si dice in una sol parola, che per tratato si potria ben fare, qualunque uolta la persona sapesse, et pratica molto fosse in operar secretamente, et che fosse ricco de' inuentioni, et domestico del paese, et delli Turchi. Di questo non si puo negare B^to Padre, ch' io non habbi tal parte in me per special dono et gratia del Signor Iddio, et che il mio giuditio non sia stato uisto, et conosciuto per tale, al tempo della felice lega di principi christiani dell' anno 1571. contra detto Turco, quando negociando io per ariuar a questo presente segnio di hauere et ricuperare Antiuari, patria mia, nel qual trattato durai, mentre fu la legga unita, et il negotio fu sempre secreto, et hoggidi cosi rimane del che publice fedi diuersi signori sono. Et il consiglio nel fine da ogni lode al mio negotiare anteriore predetto, et insieme il presente mio discorso non hebbe fine, per la repentina pace, dei Venetiani, et disunione della legga, che dano oltra dire, se li Turchi istessi reuelando l' intrinsico suo, hano piu uolte persuasomi di douer trattar per Scutari tra la christianità, che facilmente lo darebeno in mano. Oltra li Turchi quante inuentioni et parti sono in me per un tal effeto, non si puo dir altro, se non la experientia et dimostrare si uedra in conclusione. Io dico, che andando nel paese, potria facilitare et ridur ad effetto un tal negotio, il quale per el primo effeto di conquistar la fortezza non passarebbe la spesa per più de quindeci o uinti millia scudi, per distribuirli alli capi della fortezza, et per far che li passi delle montagnie fossero presi per obstar che alcun aiuto non puotesse venir dal paese del Turco per terra non disturbar el mi aquisto. Et questo per dar un poco di tempo, che il socorso venisse dalli christiani, quale per un effeto di caminar uerso il paese et Constantinopoli bastarebbe quindici millia buoni homeni, perciò con lo ueduto dell' aquisto d' una tal fortezza inmediate quelli 40000 homeni in quel circuito de Scutari si unirebbeno, et di mano in mano tutti li altri christiani delle altre seguenti prouintie, a talche ogni giorno aquistando paese, aquistarebbe sitanta gente, che in manco dei 15 giorni un ualente capitano si farebbe signore di uno grosissimo esercito uolonteroso, bastante da scaciar la perfidia mahometana dall' impio di Mahometto Constantino. Questa è la seconda risolutione, per comprobatione delle mie precedenti proposte.

Hor conuiene et è necessario dichiarire, qual principi christiani puorebbono esser attuiti per comodità di questa tal impresa. Si dice dunque che per giuditio mio sarebbe primo molto ottimo il catholico re Filipo, il quale senza dar ombra, ne suspitione alcuna de rinforzar armate, le sol galere di Genoa, Napoli, et Cicilia, bastarebbero di leuar tanti soldati, che sarebbeno per il bisognio, et con quelli potriano securamente entrar nel mare Adriatico, et nel fine nell' Albania per sbarcar la detta giente; et per rimouer ogni difficoltà che puotesse obstare in un tal caso per causa delli Venetiani, per esser l' impresa nel mar loro. Io dico che andando le cose secrete, et entrando nell' improuiso nel detto mare, le forze de Venetiani che tenghono ordinariamente nel lor colfo non sarebbe uguale, anci inferióre, et disunita per poter dar alcun' impedimento, et questo basti quanto al re catholico Filipo. Sarebbono anco buoni l' istessi Venetiani, ma credo dificilissimamente con loro si puossi trattar ne effetuare al tempo, che stano in pace con el Turco, et la guerra non concede tal comodità dei trattati, si che stando nel dubio, anzi credo quasi certo di non puotersi far altro, non mi essendo però piu oltra cosa alcuna.

Il principe, ouer arciduca Carlo d' Austria col' aiuto che li puotria dar il re predetto di Spagna per uia d'Ancona con qualche fintione per Ungaria o altroue, potria detto arciduca per terra facilmente uenir al presidio di Scutari, et continuar l'imprese dei paesi uerso Constantinopoli, perciò et la Crouatia, che à del detto arciduca confina con la Bossina, et la Bossina con Albania, qual paesi anco sono facili de marchiare senza fortezze del Turco, con augmento continuo de poueri christiani, et questo sia a bastanza detto per un tal negotio ouer trattatto.

Beatissimo Padre. Acciò sia leuata ogni suspitione, et la verità resti illesa, et io caualier Marco Samuel per leale pratico, et sincero conosciuto veda la S^{tà} V^{ra} et intenda che troverà perscrittione autentiche, che sempre in questi maneggi sufficiente et fedele sono stato conosciuto, viuendo hoggi di appresso le altre testimonianze il signor Prospero Colona, che si attrouo al tempo della lega nel consiglio doue si tratto el mio negotio primitiuo et presente. Appresso troverà, che con quatro figlioli, la moglie con tutta la famiglia mi sono ridotto a Roma per viuere et morire nel seruizio della santa fede, et per tale sopra tutti fin all hora fui conosciuto dal felice memoria del suo predecessore Pio V., come per un suo breue si puo contare doue mi chiamo affetionamente alla catolica fede nostra, perciò che con queste raggioni la Beatitudine V^{ra} potra a pieno dar fede al mio discorso, et offerta: supplicando la S^{tà} V^{ra}, che sopra un tanto inportante negotio faci quella matura santa et secreta deliberatione, che dal signor Iddio sarà inspirata. Offerendo me, et li miei figlioli prontissimi nel servitio della S^{tà} fede sua, et con ciò il signor Iddio conceda lungha vita et prospero stato d V^{ra} Beatitudine.

A tergo:

Alla S^{tà} di N^{ro} Sig^{re}
per il caualier

Marco Samuel d' Antiuari.

[1]) *U indeksu ovoga voluma stavljena je kod ovoga spomenika god. 1583., što je veoma vjerojatno. Taj isti Marko Samuel iznosi istu ideju za Klementa VIII., u god. 1596., koja se takogjer nalazi megju ovim historijskim spomenicima.*

*

19.

Albanija, 1. juna 1593.[1])

Starješine Albanske javljaju papi Klementu VIII., da su pripravni podići 40.000 bojovnika protiv Turaka, kad im to poruči.

Vat. arh. Borgh. IV. 287, p. 44.

Beatissimo Padre.

Noi tutti insieme populo di Albania, cattolici della fede romana desiderosi recuperare tutti questi nostri paesi, et restituirli nella anticha libertà, per molestar il gran turco, si come fu molestato al tempo del nostro principe Giorgio Schanderbeg[2]) si semo uniti con animo et secretamente trattato di far intender alla S^{tà} V^{ra}, sicome facciamo con la presente, che quando la Santita V^{ra} conoscesse, che se adesso sia occasione, che tutti noi si soleeuamo, et si unimo contra li turchi, ne farà intender, perche mandaremo, uno delli nostri principali fidato che trattara a boccha tutto il negotio con la Santita V^{ra}.

Di nostri che semo della fede romana posciamo esser per spada quaranta milia, li quali valorosamente combateremo, non meno che al tempo del sudetto principe Giorgio conbateuano per la santa fede, contra questi infideli turchi, et ancora veniuano

unirsi con noi altri Albanesi, della fede grecha, che sono quelli di Cimaria[3]). Il scito et paese nostro è fortissimo, pero si potremo ben mantenire, molestando essi luochi pur che habbiamo qualche aiuto di scazar prima questi che stano fra noi, et quando là S^tà V^ra mouesse contra detto Turco lo imperadore, ouero re di Polonia, ouero quello di Moschovia da quelle bande[4]), noi saremo primi uscire fuori di questi nostri paesi con buon essercito verso Constantinopoli, per far ancor, che li altri popoli christiani, che stano in gran numero per il paese di Turco si soleuano. Il detto nostro homo, quando la S^tà V^ra (che mandemo) caperà dar minutamente iformatione di ogni cosa alla S^tà V^ra. Però per fine humilissimamente bacciamo li piedi alla S^tà V^ra.

Di Albania a di primo Giugno 1593.

Della S^tà V^ra humilissimi sudditi

li vecchi di Albania.

[1]) *Ovo je originalno pismo starješina Albanije, koji se potpisaše samo „li vecchi di Albania" ne navedavši valjda iz opreznosti svojih imena. Na tom je pismu udaren pečat, koji ima latinski napis: „Sigillum Regni Macedoniae et Alb.(aniae)". U pečatu je grb, a nad grbom je kneževska kruna. Izvana je na listu naslov: „Alla Santita del N^ro Signore Papa Clemente ottavo". O spomenutom pečatu javlja nuncij papin iz Venecije dne 11. maja 1596., da su ga načinili albaneški urotnici. Vidi dokumenat od 11. maja od 1596. u ovoj zbirci.*

[2]) *Gjorgje Castriot Skenderbeg gospodar Croie u Albaniji, princ Albanije, glasoviti heroj u bojevima protiv Turaka (1443.—1468).*

[3]) *Kimaria je provincija na granici Albanije, a mjesto Chimera ili Chimara je nekadašnja Acroceraunia u Epiru.*

[4]) *Iz ovoga se vidi, da je na balkanskom poluotoku bilo dobro poznato nastojanje papino i njegove ideje o ligi kršćanskih vladara i knezova protiv Turaka, koje je papa već na početku svoga pontifikata tako živo provodio.*

*

20.

Oko godine 1593.

Izvadak iz izvještaja jednoga apostolskoga vizitatora o kršćanskim narodima na balkanskom poluotoku za doba Grgura XIII. (1572.—1585.)[1]).

Vat. bibl. Cod. Urbinat. lat. 839, p. 70.

Relazione d' un visitatore apostolico alli popoli christiani latini nel tempo di Gregorio XIII.

Beatissimo padre.

Quando io fui mandato da papa Gregorio XIII. di felice memoria, visitatore apostolico alli popoli christiani latini, che sono nei paesi del Turco in Europa, per spatio di tre anni continui, passando le città i luochi, le prouinzie et i regni di esso Turco, conobbi appresso poco la quantita de christiani latini e greci, che si trouano habitanti in detti paesi. Intesi la mente de popoli, vidi i paesi et i passi per gli esserciti. Considerai anco la facilità, et il modo per discacciare il Turco dall' Europa il che tutto con ogni sincerità et verità si mette in consideratione alla Santità Vostra.

In Albania, ouero Epiro, d' Antiuari sino alla città Durazzo, sono christiani tutti latini, et ui sono per combattere 40 milla huomini. Doue feci il sinodo furono tre vescouui: Allessiense, Sapatense, et Scrutarense (ima biti: Scutarense). Furonui molti altri vicarii de vescouati come: Antibarensis, Driuastensis, Pullatensis maggiore et Pullatensis minore, Steffanensis et Albensis, Cruensis (= Crojensis), Cognoviensis (možda Canoviensis), et Dirachiensis. Vi fu il custode delli quattro monasteri de frati minori, che sono in

Albania de frati quaranta in tutto; et ui furono molti altri preti. A questi quando si mandarebbero alcuni calici di poca valuta, di altari portatili, de corporali, corone, agnus dei, et altre deuotioni, saria di grandissima consolatione.

Nel restante del Epiro, et in Macedonia sono li christiani di tre nazioni: Albanesi, Greci et Schiauoni, ma tutti del rito greco, et ui sono huomini per combattere 100 milla.

Nel ducato di Santo Sabba, nominato Ercegouina, et nelle prouincia di Schiauonia et Croazia sopra la Dalmazia c' e buona parte di latini, ma piu de greci: tutti però della nazione Schiauona, et ui sono huomini di combattere 100 milla in circa.

Nella Seruia, nominata Mysia inferiore sono christiani del rito latino et greco, ma più del greco: tutti però della natione Schiauona. Di questi ci sono huomini da combattere valorosamente circa 100 milla.

In regno di Bosna, nominata Mysia superiore et nelle prouincie di Rascia, Posega, et di Temischvaro, et nelle ripe del Danubio sino a Belgrado sono parte del rito latino, et parte del greco, ma tutti della nazione Schiauona; de quali ci sono per combattere valorosamente 200 milla.

In questo regno sono monasteri de frati de minori di San Francesco quattordici con frati cento quaranta, delli quali sono cento curati di quelli popoli. Questi haueriano bisogno, che la Santità Vostra gli assegnasse qualche studio in qualche luoco della loro religione qui in Italia, perchè molte volte vengono in Italia per questo, et sono rimandati da loro superiori, che non sanno il bisogno di quelli paesi, ne che loro mantenghino quelli popoli christiani nella santa fede romana, et dar loro qualche volta limosina per vestire i loro novitij, che per mancamento di panno restano a non pigliare quelli che voglino farsi della religione.

In Posega et in Temischuaro sono preti venuti da diuersi paesi, l' hanno cura di quelli christiani, ma non sono sufficienti, manco alla decima parte del bisogno. Et in Posega sta il vescouo di Bosna frate Francesco di Steffani [2]), dell' ordine di San Francesco, il qual há fatto sin hora molti preti per quelli paesi, et cosi va aitandoli. Da Belgrado sin' al mare maggiore per le ripe del Danubio ci è gran popolo del rito latino et greco, ma maggiore del greco: tutti però della nazione Schiauona, fra li quali ui sono huomini per combattere valorosamente 200 milla.

La Bulgaria, et la Tracia sono paesi grandissimi pieni de christiani, tutti del rito greco. Li Bulgari non suono huomini valorosi per combattere, ma li Traci si. Delli quali Traci suono huomini da combattere 200 milla, non conputando quei popoli di Tracia, che sono nelle riuiere del mare maggiore, nè gli, che sono à torno Constantinopoli, ne meno quelli, che sono dentro la città, perchè di questi ue n' è numero molto maggiore, sendoche dentro in Constantinopoli sono anime christiane 400 milla, et quelle che sono à torno Constantinopoli 20 milla con un milione et cento milla, et acio si ha per la descrittione fatta del 1578. da Gran Turco.

De' christiani della Grecia mediteranea et maritima lascio dire altri prattici, che ui sono stati, come è Don Giouanni Bonafè, di nazione Greca, che ui si troua a Roma.

La mente di tutti questi è di liberarsi della graue et insoportabile seruitù, che patiscono continuamente dalli Turchi, contra de quali si solleuaranno, ma da per se soli non possono farlo, ma aiutati possono et faranno.

Il modo di aiutare et liberare tutti questi, et anco al istesso tempo scacciare il Turco dall' Europa, à l' unione della Germania con l' Italia, fare l' essercito in Ungaria,

e fare l'armata generale nel mare. Et poi far due legati a latere, capitani generali della santa chiesa: uno il signor cardinale Forza nella parte dell'Albania, et altro l'illustrissimo signor cardinal Battori dalla parte della Moldauia. Li quali con pochi denari faranno in un tratto gli esserciti grandissimi sendoche senz'altro li Transiluani, li Vallachi, et li Moldaui sequitaranno detto signor cardinale Battori. Gli veranno parimente in aiuto tutti li Cosachi, et senza ver' un dubio il Moscouita inuitato da questa santa sede apostolica gli prestarà ogni sorte d'aiuto[2]).

Il gran cancelliere di Polonia, et con buon numero di gente s'unira con esso lui. Il qual legato, rotta che fosse armata del Turco, ouero l'essercito suo in Ungheria, quando prima non volesse, all'hora almeno intrasse nella Moldauia per passar dritto a Constantinopoli.

All'istesso tempo ch'intrasse il signor cardinale Forza in Albania, il quale medesimamente hauerebbe tutti gli Albanesi apparecchiati, et senz'altro gli verebbero immediate in aiuto tutti li Macedonesi et i Seruiani, dimodoche potrebbe dritto pigliare la strada verso Constantinopoli, doue arrivarebbe senza altro scontro. Non ui essendo tempo arriuarebbero tutti duo esserciti, et li due legati alle porte di Constantinopoli, le quali si crede trouariano aperte per intrarui, ouero con aiuto di poche galere, senza dubbio alcuno gli altri christiani del paese piglieronno quell'anno istesso tutti i luochi, et le citta del Turco in Europa, dimodoche la Santità Vostra per via di due soli legati cardinali ricuperarà regni, principati, et imperij in un'anno[4]).

[1]) *Ovaj izvještaj ne nosi nikaki potpis, ali po svim onamošnjim prilikama, a i po samom njegovom sadržaju, držim ja, da je to izvještaj našega zemljaka natpopa crkve sv. Jeronima u Rimu i opata ninskoga, Aleksandra Komulovića, koga posla papa Grgur XIII da prouči namjere kršć. vladara, da promotri zemlje i klance, kojima bi kršćanska vojska prolaziti mogla. On je u tu svrhu proputovao sve slavenske zemlje, a vratio se u Rim negdje iza smrti Grgura XIII. (7. aprila 1587. prisustvuje iza neko tri godine opet sjednicama kongregacije sv. Jeronima. Libri delle Congreg. No. 4, p. 150, arh. sv. Jeronima u Rimu.) Našljednik Grgura XIII., Sixto V., zaokupljen unutarnjim poslovima u papinskoj državi a i zbog kratkog vladanja, nije dospio, da proslijedi politiku protiv Turaka u smislu Grgura XIII., no zato se njegov našljednik Klement VIII. prihvati svom dušom, da provede kršćansku ligu i da potjera Turke iz Evrope. Znajući to naš Komulović, podnosi on njemu svoj izvjetšaj o svojoj viziti apostolskoj. No nije to izvještaj o stanju crkve i o duhovnim potrebama, o tom je Komulović napose pisao (vidi Fermendžin Acta Bosnae, p. 339.), već je to izvještaj politički: koliko naime vojnika kršćana moći će podati koja zemlja na balkanskom poluotoku u vrijeme, sveopćeg rata protiv Turćina. U drugom dijelu ovoga svoga izvještaja izvješćuje on, na koji način bi se dala provesti liga kršćanskih vladara. Ja u ovom izvatku ispisah samo ono, što se tiče Bosne i susjednih zemalja O Komuloviću vidi Starine jug. akad., knj. 14. i knj. 16.*

[2]) *I ovo pokazuje, da je ovaj izvještaj pisan za pape Klementa VIII. Apostolski vizitator, našao je u Požegi još na životu biskupa Antuna de Matheis, koji je iste godine umro, pak je pišući ovaj izvještaj oko god. 1593. spomenuo već tadanjega biskupa Franceska de Steffani, koji ali po nalogu pape od god. 1588. nije više stanovao u Požegi, nego si je uzeo za rezidenciju Fojnicu, kako sâm spominje u svojoj relaciji o viziti Bosne iz god. 1600., koju donosim megju ovim historijskim spomenicima*

[3]) *Ovaj izvještaj, a napose ovaj predlog, da sv. stolica pozove i ruskoga cara u pomoć ligi kršćanskih vladara protiv Turaka, imao je za pošljedicu, da je Klement VIII. zbilja na 22. januara 1594. poslao Aleksandra Komulovića u Rusiju k caru Teodoru, da ga za ovu stvar pridobije. (Pismo papino caru Teodoru: vidi Theiner, Monum. Slav. Merid. II., p. 87.)*

[4]) *Daljne iz ovoga izvještaja našega zemljaka ispuštamo, jer se tiče više općenitijih političkih prilika, a ne tiče se direktno Bosne i susjednih zemalja. Širokim pogledom crta Komulović dalje papi, što bi valjalo učiniti, da se ova ideja provede: preporuča, da se zu tu ideju nastoji pridobiti patrijarhu carigradskoga i biskupe u 'Grčkoj; što treba' učiniti u španjolskoga kralja i u Poljskoj, da do te lige dogje. Prikazuje turskoga sultana i njegov strah od lige kršćanskih vladara, a i njegovo spremanje na Hrvatsku, koju on cijelu želi zauzeti, da mu se otvori put u Italiju. Crta zatim korist za kršćansku ligu, ako joj se pridruže Poljaci i Rusi, a i strah, što ga sultan ima od toga nauma i od toga sporazuma. Prikazuje, kako je baš sada doba za tu ligu i tome slično.*

Čitav ovaj izvještaj pokazuje, da je naš Komulović bio pravi diplomata, a papa Klement VIII. je sve njegove predloge usvojio i prema njima radio, kako ću ja to pokazati u svojoj radnji: „Politika Klementa VIII. i njegove rojne ekspedicije protiv Turaka u Ugarsku i Hrvatsku (1594.—1602.).

*

21.

Venecija, 5. februara 1594.

Mletački nuncij mons. Taverna, kardinalu Cintiju Aldobrandini.
Pop Aleksander Komulović, koga papa šalje u Tursku, da podigne kršćane protiv Turaka, ostavio neka pisma u Veneciji, do kojih je došla signorija.

Vat. arh. Nunz. di Venezia 41, f. 24. Lettere in cifra.

Ho inteso, che capitò li giorni passati a Venetia un prete Alessandro Schiauone, mandato da N^ro^ Sig^re^ nel paese de Turchi, per sollevare alcuni popoli contro loro, et quando parti da qua per il suo viaggio, si scordo sotto il capezzale del letto molte scritture inuolte in un panno, le quali poi sono state trouate, e portate al principe. Da esse si è venuto in cognitione di tutto il suo negotio, essendovi l' instruttione datali, et alcune lettere che li deuono essere state scritte dalli luoghi doue poi è andato con molte promesse di aiuto. Ne ho sentito dubitare, se siano vere, ò finte. La cosa passa con molta secretezza. Di esso quello seguirà scoprendosi, sarà facil cosa, che costui la facci male; non ho potuto sin hora saper più di questo, se intenderò altro, l' auuissarò.

*

22.

Venecija, 19. februara 1594.

Mletački nuncij mons. Taverna, kardinalu Cintiju Aldobrandini.
Daljne vijesti o nagjenim pismima Aleksandra Komulovića, što se tiču ustanka u Albaniji.

Vat. arh. Nunz. di Venezia 41, f. 25. Lettere in cifra.

Hauendo usato nuova diligenza del particolare di Don Alessandro Comoli, ho inteso, che quá alloggio in una camera locanda da un caualiero da Budua suo amico, et inuitato da lui ad entrare nel medesimo negotio, se bene lo recusò questo caualiero hà riferto ad un suo confidente, che doppo la partita del Comoli trovò sotto il capezzale del letto, doue dormiua diuerse minute di lettere scritte di suo mano, quale dice egli, che faceua scriuere, sotto falso nome di alcune vere, che esortauano N^ro^ Sig^re^ a mandarlo in quei paesi per essere hora tempo opportuno di commouere sino a 60 milla persone contro il Turco. Et ui erano sigilli, che si presuppongono esser falsi, fatti fare in Roma vicino alla Traspontina con l' armi de quella communita, et queste scritture con li sigilli furono portate al principe per valerseue ad ottenere non sò che fauore. Ho poi inteso d' altra parte, che il Comoli è tornato verso Roma[1]), da quelle bande di là dubitando di qualche affronto per le scritture lasciate qua, et se capitasse in mano di questa Signoria, la faria male in parlare al prencipe per rihauer le dette scritture. Credo, che saria tempo perso, et seruiria a far danno a chi n' ha dato notitia.

[1]) *Ova vijest, da se je Komulović vratio u Rim od straha zbog toga, što je tobože Venecija uhvatila njegova neka pisma iz Albanije ne stoji, jer sada Komulović putuje kao poslanik pape Klementa VIII. caru Teodoru u Rusiju, da ga pridobije za ligu kršćanskih vladara protiv Turaka i nosi caru papinsko pismo od 22. januara 1594. Taj list priopćio je Theiner, Mon. Slav. Mer. II., p. 86.*

*

23.

Venecija, 24. februara 1594.

Mletački nuncij mons. Taverna, kardinalu Cintiju Aldobrandini.

Potanki opis kako se doznalo za pisma iz Albanije, što ih je zaboravio Komulović prigodom odlaska iz Venecije, nalozi Venecije svojim rektorima zbog ovih pisama.

Vat. arh. Nunz. di Venezia 30, p. 109.

Scrissi a V^ra^ S^ria^ Illma sabato passato quello che io potetti sapere nel negotio di Don Alessandro Comoli per la breuità del tempo, et hauendo poi parlato commodamente con persona meglio informata hò raccolto quanto qui sotto V^ra^ Sig^ria^ intenderà.

Marco Coloiani d' Antiuari, fatto cavalier da Pio quinto, di santa memoria, riferisce, che di novembre passato essendo capitato à Venetia il detto Comoli spedito da N^ro^ Sig^re^ in Albania, mentre aspettaua passaggio per Cattaro allogiò in una camera locanda cun Ducagini Albanese, et riconosciutolo per huomo di quella natione, procurò di condurlo seco, se bene non volse andarui, douendo dar conto à questi Signori d' alcuni grani, che haueua comprati per loro. Essendo poi partito il Comoli il Ducagini pigliò subito la camera, dov' egli stava, et mentre rifaceva il letto, hauendo trouato sotto il capezzale alcune scritture legate insieme, quali s' imaginò che ui fossero state scordate dal Comoli, andò con esse dal detto caualiere Marco, acciò uedesse il lor contenuto, et trouarno che erano minute de tre lettere scritte (per quello si poteua conietturare) in lingua seruiana da alcuni popoli d' Albania sottoposti al Turco: una a N^ro^ Sig^re^, l' altra al Sig^or^ cardinale di Santa Seuerina, et la terza a lui medesimo. Il tenore delle quali era che dimandauano aiuto a Sua Santità per fare una solleuatione in grosissimo numero contra il Turco con la occasione della guerra d' Ungaria. Et per effettuarla pregauano, che si le mandasse il Comoli, huomo di grande auttorità tra di loro, per esserui stato altre volte con la sua prudenza e valore potesse sostenere un' impresa cosi nobile, et honorata, et parendo ad ambidue, che questa fosse inventione del Comoli senz' alcun fondamento per ingannare N^ro^ Sig^re^, la quale anco metesse a pericolo manifesto li christiani di quel paese, et difficultasse le cose, che con occasione d' una guerra questi Signori hauessero potuto fare, presentorno le dette scritture al principe, et li diedero conto d' ogni cosa.

Dicono poi d' hauere inteso, che Sua Ser^tà^ connouise al proueditore di Cattaro, al podestá di Budua, et al capitano del golfo, che osseruassero diligentemente questi andamenti, et non sanno se ui fosse altra commissione aggiongono, che il Comoli con l' intelligenza d' un cavaliero Pelissa da Budua haueua fatto fare in Roma alcuni sigilli di diuerse communità e prouincie soggette al Turco per seruirsene nell' occasioni che li fussero piaciute. Che altre volte era stato mandato in quei paesi da Gregorio XIII. di santa memoria, visitatore apostolico in compagnia d' un patre Tommaso Raggi Giesuita, e dall' hora in qua haueua mostrato sempre gran desiderio di tornarci. Che le sodette tre lettere furono scritte da lui sotto falso nome di quei popoli l' anno passato mentre era in Dalmatia, et le mandò a Roma, accio li fossero consegnate al suo ritorno.

Subito che si giunse fingendo d' hauerle trouato in mano di persona che le conseruasse per dargliele, le presenti, et hebbe l' espeditione, dicono anche insieme con dette minute erano gli impronti di sigilli, quali doueua haver leuati dal maestro, che li fece acciò in alcun tempo non si trovassero.

A chi mi fa riferito tutta questa historia per bocca di detto caualiere, ho dimandato come fosse venuto in cognitione, che quelle scritture fossero più presto minute

precedenti le lettere presentate che copia di esse, essendo verisimile che l'hauesse hauute in mano per traderle, et esser meglio informato d'ogni cosa, et non hà saputo rispondermi, ne chiarirmi doue il caualiere fondi realmente il suo discorso.

Un altro suo paesano mi hà detto che hà in mano due impronti quali il Comoli fece fare in Roma con un vescouo della Bossina frate francescano dimandato frat' Antonio Matcovich, che è morto, e fu benissimo conosciuto da monsignor arciuescouo Matteucci, mentre era nuncio quà, hauendo formato contro lui un brutto processo. Aggiongo, che il Comoli, quando gli è occorso scriuere in quelle parti si sottoscriue viceprotettore, e procuratore generale delle nationi settentriouali. El che gia otto anni sono faceua gagliardi, et efficaci officij con mons. il vescuuo di Sidonia per esserui mandato visitatore contentandosi d'andarci senza prouisione, mentre potesse pigliar quelle che li fosse dato. Io non so se tutte le sudette cosè siano vere, qualche mala volontà, ò inuidia contra il Comoli, et io sono pure relatore di quello, che ho potuto con difficoltà sapere. Con che fine augurandole da Dio benedetto prosperita à V^ra^ S^ria^ Illma bacio humilmente le mani. Di Venezia li 24. di febbrajo 1594.

Di V^ra^ Sig^ria^ Illma

humilissimo et deuotissimo seruitore
Ludouico Vescouo di Lodi.

*

24.

Rim, 22. jula 1594.

Bosanski franjevci tuže se kardinalu protektoru franjevaca Hieronimu Mattei na svoga biskupa Franceska Balićevića zbog neprilika što im nanosi time, što stanuje s njima u fojničkom samostanu.

Bibl. vatic. cod. vatic. lat. 6534, f. 96.

All' Illmo Prottettore delli osseruanti [1]).

Danni trauagli et impedimenti, che da Monsr Rev^mo^ [2]) habitando con li frati di Argentina.

Prima, che li frati non possono viuere regularmente ne osseruar la uscita della religione, ne dir l'offitio a sue hore, perche Monsr vole che si suona quando piace a S^a^ S^ria^, et si qualche volta li frati sonano senza la sua saputa per qualche bisogno del monasterio, detto Monsr va alla porta della chiesa con gridar et improperare, et dir parole ignuriose, reprehende li poueri frati, et li fa tornare indietro, et di nuouo cominciar l'offitio.

Alla messa non possono sonar ne andar giouani ne vechii, finche non vole Monsignore. In questo mezo S^a^ S^ria^ va facendo li fatti suoi mundani con scandalo, con disturbo di poueri preti del conuento. Tutti li giouanni massime nell'está del conuento, sono occupati nel servitio di suoi lauoranti: prati, caualli e boui.

Nel monasterio doue habita Monsignor, il padre guardiano non ha suo luogo ne in chiesa, ne in refettorio, ne in dormitorio. Et non solo questo, ma non po comandare alli frati ne a chierici contra il suo volere; et se pur il guardiano qualche volta fa, o vero dice o commanda qualche cosa, che non volesse il Monsr li dice parole ignuriose, lo biastama, li amminaccia, li sputa nella facia non solo in presenza delli frati, ma ancora di seculari.

Monsr fa li banditi alli Turchi con la pouerta delli frati, et li fa intrare mangiar nel refettorio, in modo che auezzara li Turchi, et ha auezzato che non si pol viuere in quel monasterio.

Il detto Monsr R^mo ha occupato in dormitorio la prima stantia, in chiesa la prima sedia, in refettorio il primo luogo, che mai li prelati della religione nostra habiano il suo luogo ne manco si cognoscono tra li frati.

Il detto Rev^mo tiene nel monasterio quando cinque, quando quatro caualli con sustento del monasterio a seriutù di chierici nostri in modo, che ha occupato il luogo, che nostro prelato non ha comodita di riposar per qualche giorno hauendo trauagliato, passati li monti, neue, fiumi, fanghi, pericolo di Turchi, di ladri et assassini.

Detto R^mo Mons^re va ogni anno visitando i luoghi della prouincia con le spese delli conuenti nelli quali dimora due, uno mese, doue più, doue manco, con tre caualli, conpagnio et garzone; in modo che roina i conuenti, che il reuerendo ministro non ha poi doue uiuer ne dimorare a quei giorni.

Ha incominciato usurpare l'autorità della religione et della prouincia nostra, ordina i chierici della pistola et del' euangelio senza l'obedientia et senza saputa del reuerendo ministro.

Noi patri ne reuerendo ministro non potemo proueder alle sudette cose, perche si dicemo qualche cosa per ben nostro et quiete della prouincia et anco utilità: S^a Sig^ria si mette in colera et comincia aminacciar di priuar, di suspendere a diuinis, di seprar le chiese nostre, di tor le parochie, di mettere nell'inquisitione, priuar della predica, et altre minacci simili.

Molt'altre cose hauerebemo da scriuere alla S^ria V^ra Illma et Rev^ma, ma per honor della chiesa santa non le mettemo in carta, ma le commettemo al presente lettor, al quale piaccia V^ra Sig^ria Illma et Rev^ma dar ogni fede come patre vero et prelato nostro, perche tutto quando dirá per la commission nostra, pregando S^a S^ria Illma et Rev^ma che si degni per sua solita cortesia proueder per noi, et far che Monsr Rev^mo Francesco, vescouo di Bosna, vada a star nelli suoi polazzi, et che non si impacci nella religione et fatti nostri, altrimenti potra occorere, il che Dio guardi, tra vescouo et patri qualche scandalo, non di pocha importanza, l'onde ricorriamo a piedi di S^a Sig^ria Illma et Rev^ma, dimandando humilmente aiuto fauore et la giustitia con pregar il sig^r Iddio, che la conserui con lunga vita et in stato felice.

Li humili figlioli et serui indegni: Io fr. Marianus Alinich,
ministro della prouincia Bosna Argentina.

Ego fr. Gregorius Masnovich, olim minister, affirmo ut supra.
Ego fra Marcus de Alto, pater actualis, confirmo ut supra.
Ego fra Stephanus di Scopia, confirmo ut supra.
Ego fra Antonius, custos prouinciae, confirmo supradicta.
Ego fra Simon Turbich, affirmo ut supra.
P. Stephanus Slatarich pater actualis, confirmo ut supra.
Ego fr. Petrus Salinatus, olim minister, confirmo ut supra.
Ego fr. Joannes a Ostrusniza, confirmo quanto supra.
Ego fr. Michael de Albis, affirmo supradicta.
Ego fr. Benedictus a Rama, confirmo supradicta.
Ego fr. Lucas comissarius in capitulo generali Valisolentanae nominatus confirmo ut supra.

Sigillum prouinciae.

K ovome historijskom spomeniku dopisano je slijedeće:

P. S. L'originale di questa scrittura, ch'era diretta all'illustrissimo signor cardinale Mattaei, fù scritta in Roma a di 22. luglio 1594. da fra Francesco Serajlien, da Lasfa, cura(to) di Voinitza discosta da Argentina tre o quatro giornate. Parti il padre da Voinitza a di 2 di maggio 1594. sbarcò a Ancona, venne a Roma ali 20. luglio. Scritto al vescouo con lettere delli 26. di luglio 1594.[3])

[1]) *Kardinal Hieronim de Mattei (1586.—1603.).*

[2]) *Francesko de Stefano Balićević, 1588.—1615.*

[3]) *P. E. Fermendžin u Acta Bosnae, p. 340. spominje ovu tužbu, ali je ne donosi, nego donosi samo potpise bosanskih franjevaca. Kako je ovaj dokumenat važan i zbog onamošnjih prilika u Bosni, a i zbog vizite od godine 1600., koje obavi po Bosni isti biskup Francesko Balićević, a koju megju ovim spomenicima donosim, držao sam za nužno, donijeti cijeli ovaj spomenik.*

*

25.

Spljet, 20. augusta 1594.

Izvještaj nekoga spljetskoga kanonika svome prokuratoru u Rim.
Nadbiskup spljetski hoće, da zavadi grad Spljet s Venecijom.
Prepirke njegove s Poljicama, izopćenje Pavla Sirotkovića i uplitanje Turaka u ovo pitanje.

Vat. arh. Borgh. I. 913, p. 209.

Copia d'alcuni capi d'una lettera scritta d'un canonico di Spalato a suo procuratore qui in Roma li 20. agosto 1594.

Il monsignor nostro arciuescouo[1]) tento soleuar la plebe contro gli Ottimatti della nostra citta, et quando non fusse ben conosciuto da tutti uniuersalmente, per quello ch'è, non solo soleuaua da trenta, si come soleuo con arte che usaua; ma molto piu haueria soleuato per quanto si scopri dal suo mal proceder, che teniua per far venir la città tra di se, ad un fatto d'arme. Che poi accortosi di non poter fare altro per pocho seguito che haueua, mando occultamente uno di quelli suoi complici a nostro serenissimo principe Veneto[2]), con nome d'ambasciator della città, procaciandosi darle ad intender, che la città nostra non cerchi più d'haver altro arcivescovo. Il qual messo del arciuescouo, non bene comparse auanti la Sua Serenita, che subitto fuggi temendo di non restar colto in fraude, percio che non haueua lettere di credenza. Onde l'arcivescovo tenendo che qui gli succederanno le sue solite arti, si come gli succedeuano in cotesta corte, non tralassaua pur una, che non adoperasse, per far creder che l'origine di tanti scandali sia stata la nostra citta et non egli. Ma in effeto l tempo scopre la uerita, et il arciuescouo é restato meglio hora conosciuto, che non era prima.

In oltra quelle lettere, che furono scritte 2 mesi adietro dall' Illmo Sig^{r} cardinale S. Seuerina[3]) a nostro arciuescouo a nome di Sua Santità, et altro tanto dalla sacra congregazione sopra i vescoui in necessaria protecione della prouincia di Poglitia[4]), non hanno hauuto alcuna essecutione per la disobedienza di detto monsignor arcivescouo. E nato graue scandalo tra quei populi, con pregiudicio della santa sede apostolica, poscia che arciuescouo mediate che gli fu presentata una man di dette lettere, bandi il prete Paulo Sirotcovich[5]) Politiano per 10 anni cosi di Spalato come dalla prouincia di Politia, aprauandolo apresso con altre pene, et ciò senza alcun dimerito suo ma solo per hauer presentato le dette lettere all'arciuescouo. Qual cosa essendo intesa dal Turco detto Allaga, et Emin di Politia, immediate cito il miser prette

credendo trouarlo in fallo, per il qual lo potesse violontar a farsi Turco, ouero confisarli i beni. Et per preuenir in cio l'arciuescouo, lo pose in feri, et lo constitui seueramente, ma (merce a Dio) non trouando cosa, che fusse in pregiuditio di prette, piglio miracolosamente protecion sua, ancorche poggia che s'habbi mosso apprenderla per interesse della sua giurisditione, et liberandolo dalle catene scrisse in questo tenor al clarissimo conte nostro:

A te conte di Spalato diamo a saper noi Allaga di Clissa, Salona et Saso, et fidelissimo Emin della prouintia di Politia, che intendemo noi, che tu sei mandato nouamente dal tuo principe a Spalato, ti hauemo per iscusato se non sai il voler del nostro Gran Signore[6]), che si deue seruar nel nostro vicinato, si che con questa nostra ti diamo a sapere che volemo saper, se con tuo voler habbi usurpato la nostra giurisditione un certo huomo detto arciuescouo[7]), contra il voler nostro, et del nostro gran Signore, discaciando i suoi suditi dal suo imperio. Questo adunque ti habbiamo significato, acio s'il tuo voler non è questo, pigli detto arciuescouo et lo castigi seueramente per quiete et beneficio publico; altramente facendo scriveremo noi al tuo principe, et lo faremo saper al Gran Turcho nostro signore. Dio ti serui.

La prouincia di Politia ricorse anche al reuerendissimo arciuescouo di Zara[8]) giudicando che da Sua Santità fusse mandato a Spalato per proueder a quanto bisogna per seruitio di Dio, et percio gli feccero instantia, che sopra i lor grauami formasse processo, afinche Sua Santità con verita restasse informata delle ingiurie fatte dal arciuescouo, acio si emendasse, percio i conti di Politia scrissero in tal forma al clarissimo nostro signor conte:

Come fratello. Con grandissimo nostro disgusto veduto haueuamo la gran persecutione, che a fatto et tutta via fa l'arciuescouo di Spalato, a questi nostri Politiani non volendo obedire le lettere del santissimo papa Clemente[9]), delle quali ui mandamo la copia autentica, dandoui a sapere che questa prouincia sempre è stata christianissima et catolica, et obediente alla santa sede apostolica, huaendo hauuto sempre in consideratione, et deuotione Sua Serenita[10]) alla cui diede agiuto questa guerra precedente di vitouaglie, auisi et persone, siche ricercamo V^ra^ S^ria^, che la si contenti in persona, et a nome nostro far sapere a sudetto arciuescouo, che obedisca a Sua Santità, et non volendo ubidire V^ra^ S^ria^ Clar^ma^ contenti mandar questa, et l'inclusa a Sua Serenitá; et cosi noi faremo. Con che fine da Dio ui desideramo ogni bene. Et perche tutta, tutta via creseuano scandali in Politia, essi scriuero in questo modo:

A voi arciuescouo di Spalato. Hauete a sapere, poi che S. Pietro apostolo institui S. Doimo primo arciuescouo, questa prouincia è stata sempre obedientissima a fino hora presente, et se ben tutta Bosna et altri loghi, et prouincie, essendo restate occupate dalli Turchi per i nostri peccati, hanno rebellato alla chiesa di S. Doimo, niente di meno noi se ben suditi del Turcho hauemo reconosciuto sempre i buoni arciuescoui di Spalato; ma hora vedendo che voi non volete obedire al summo pontefice in tre lettere ui hauemo fatto intender come al rebello del papa di non darui piu obedientia ne meno al suo vicario.

Per tanto miri V^ra^ S^ria^ la perturbation escessiua di questa nostra aflitissima città. Qui è rumore che l'armata Turchesca se ne venga in questo golfo, et gia vediamo da pertutto contorno arder di guerra il nostro vicinato, et tutto cio tanto non ci aflige, quanto il mal interno, che patimo da questo arciuescouo, che seguita offenderli nel honore, et in quanto che puo, precludendoci la strada della salute. Onde V^ra^ S^ria^ per amor de Dio procuri da, acio non segua peggio il che, quando ben anche non hauesse

aseguir altro per miracolo de Dio, questi populi cascano in opinion che i prelati di cotesta corte non siano molto disimili a questo arciuescouo. Poiche lo comportano, conoscendo l'afflition grande che da questa città, tanto deuota della santa sede apostolica, et che pur con tanta patientia soporta ogn'estrema offesa per non incorer nell'opinion del mondo d'hauer pocho stimato i ministri d'essa corte con tutto che siano indegni d'hauer tal nome che portano.

[1]) *Ivan Dominik Marcot, 1575.—1602. nadbiskup spljetski.*
[2]) *Pasquale Cicogna, 1585.—1595. dužd mletački.*
[3]) *Vjekoslav Molinus, nadbiskup zadarski 1592.—1596.*
[4]) *Republika Poljica kraj Spljeta.*
[5]) *Pavao Sirotković, arcigjakon kliški, koji se mnogo ističe god. 1596. za opsade Klisa.*
[6]) *Murat III., turski sultan 1574.—1595.*
[7]) *Gore spomenuti Ivan Dominik Marcot.*
[8]) *Spomenuti Vjekoslav Molinus.*
[9]) *Klement VIII. (1592.—1605.).*
[10]) *Razumijeva dužda mletačkoga, tada Pasquale Cigogna (1585.—1595.).*

*

26.

Venecija, početkom januara 1595.

Kavalijer Toma Pelesa iz Budve, poslanik naroda iz Albanije i Macedonije izlaže papi Klementu VIII. osnovu zasnovanog ustanka protiv Turaka i moli papu, da taj pothvat sa svoje strane podupre

Vat. arh. Nunz. di Venezia 33, p. 336.

Espositione fatta al papa dalli popoli di Macedonia, che desiderando uscire dalla seruitù turchesca, si raccomandano, e mostrano il modo di poter farsi con l'aiuto di Sua Beatitudine.

*

Li miseri, e gravemente afflitti popoli del già felicissimo, et bellicoso regno di Macedonia et Albania, non potendo più sopportare la crudele, et empia tirannide turchesca, da molti anni in qua sono andati pensando come ne potriano uscire, et rimetersi nel stato primiero dalla sua libertà, et poi d'hauer così nelli privati, come publici, ancorchè segreti loro ragionamenti bene essaminato tutte quelle cose, che hanno giudicato necessarie alla riuscita delli suoi pensieri, la prima cosa, alla quale hanno voluto dar di mano. Si fu a fare una generale descrittione di tutti gli huomini atti alle fattioni: osseruare tutti li passi così da mare, come da terra, come potriano ancora assecurare le famiglie, et le facultà, et stabilire le imprese con ferma speranza, che così la Santità Vostra, come il serenissimo re cattolico, et altri principi christiani non siano per mancargli d'ogni caritatiuo consiglio, et aiuto in una così importante occasione a tutta la republica christiana. Et acciò la Santità Vostra penetrar potesse nelli particolari d'ogni loro risolutione, tutti li principali proueditori generali dell'uniuersità di quel regno ragunati insieme nel monasterio di S. Maria di Matia de reverendi padri di San Francesco osseruanti sotto di 7. Nouembre 1594 hanno voluto dar carico di ambasciatore a me caualier Tomasso Pelessa d'Allesio, si come dalle scritture publiche la potrà vedere fidandomi questo tanto importante negocio, perche quanto venir potesse alli suoi santissimi piedi a darle conto particolare dell'ordine, che è stato posto per mandare ad essecutione li disegni suoi. Et con tutto che il negotio sia graue, et non manco pericoloso, essendo io caualier stipendiato dalli signori Venetiani, ho nondimeno voluto scordarmi ogni particolare interesse per sodisfarli. Ne hauendo molta esperienza della

lingua italiana da poter spiegare con quella gravità di parole, che al carico mio con ueneria, poi d'hauer con l'illmò mons. nuntio di Venetia [1]) il tutto consigliato così da Sª S. Illmà mi risolsi di ridurre per mano di persona mia confidente tutte le cose essentiali, dalla quale potesse hauer diligente informatione di questo negocio, et prender quelle risolutioni, che la giudicherà necessarie, rimandando me indietro con quella maggior prestezza sarà possibile, essendo con grandissimo desiderio aspetato.

In questa ultima descrittione sono stati da 40 mille huomini in su atti ad ogni fattione, parte de 'quali essendo disarmati, saria necessario far loro prouisione d'un tremila spade guarnite alla schiauona, mille archibusci da ruota qualche arme d'asta in questi principii.

Haueramo bisogno d'un buon capo da guerra con alguanti buoni officiali per disciplinarli nell'esercitio militare.

Bisognerà mandare una persona confidente alla Santità Vostra con un diece più, o manco mila ducati, qual s'hauesse afermare a Ragusi, Cattaro, e Budua, per esser luoghi vicini, et doue con facilità si potria negotiare con ogni secretezza fino che fusse incaminato il negotio, li quali denari si andariano ripartendo a quelle genti per accenderli tanto maggiormente alla solleuatione.

Al mio ritorno bastaria, che li portasse un 500 spade, et altrettanti ducati da diuiderli a nome della Santità Vostra in segno di amoreuolezza a quelli primati.

Et perchè da Venetia non saria possibile poter cauare tanta quantità d'arme senza che si sapesse, però bisognaria per via di Bari città di Puglia otanta miglia discosto da Dolcigno, di doue ancora con facilità si potriano navigare.

Di vettouaglie non hanno bisogno, essendone abbondantissimo il paese.

Per la sicurezza di tutto il negotio si è dato ordine di prender Dolcigno, città alla marina, qual fu presa l'ultima guerra a Venetiani, cagion del malgouerno di chi n'haueva cura, et Croia discosta sei miglia dal mare, le quali con facilità in ogni tempo potranno esser soccorse, et già sono entrati dentro quelli, che haueranno a fare l'effetto quando saranno commandati.

Scutari, famosissima fortezza, ogni volta, che quelli di dentro vedessero preso Dolcigno, et Croia, leuati i passi alla rocca d'alto, rotto il ponte della fiumara, et li molini, tanto più che la non vien tenuta con quella gelosia, che alla sua importancia conuiene, si per esser lontana dal mare miglia diecidotto, come perchè noneha principe vicino, del quale hauesse causa di timore, a suo malgrado come disperati d'ogni soccorso sariano forzati a rendersi. In questo mentre si è dato ordine ad alcuni de' nostri, perchè trattassero con alcuni rinegati del paese, che sono nel presidio, se la potessimo hauere con un buon donatiuo, che se li daria.

Tutto quel paese essendo serato da monti asprissimi, et da angustissimi passi, con pochissimo numero d'huomini, contra tutta la possanza del Turco, si potranno guardare, acciò non potesse penetrare indentro.

Il mare ancora essendo spiaggia pericolosissima, et le acque basse, venendo con armata grossissima, non saria possibile potersi accostare per far il sbarco, ne meno fermarsi molto, perchè ogni poco di temporale la potria far capitar male, et però così alli passi di terra, come da mare hanno già dato il carico a chi n'hauera cura.

Intanto, che fussero prese le due fortezze Dolcigno, et Croia saria di grandissimo giouamento fusse fatta prouisione d'un 300 o più archibugieri nella città di Bari perchè subito se li faria sapere per fregata a posta, oue haueriano a venire per sbarcarsi, et se li mandaria una banda de nostri ad incontrarli, et condurre alla città.

Sono stati spediti huomini a posta alla Cimara nella Morea, et altri paesi circonuicini per sollecitarli, con la intelligenza che sempre hanno hauuto insieme alla medesima risolutione, hauendone sempre mostrato grandissimo desiderio. Il beneficio principale dopo assicurate le imprese, et usciti, che sariano li nostri in campagna, saria, che il Turco saria necessitato, o di abbandonare l'impresa di Ongaria, ouero diuidere le sue forze, et mettersi a pericolo manifesto di precipitare, perchè se bene l'essercito suo sarà numeroso, non però haverà copia di soldati buoni hauendoli questa guerra consumato tutto il fiore, et così saria facile ogn'impresa à christiani contra di lui.

Li signori Venetiani poi quando vedessero le nationi armate in campagna, prese le città che prima erano sue, et qualche principe esterno c'hauesse posto il piede in quelli regni per dubbio di non perder non solamente la Dalmatia, che è contigua a quelli, ma tutto il golfo insieme, per assicurarsi sariano forzati romper la pace col Turco, et unirsi con gl'altri a danni suoi.

Hor questo si è tutto l'ordinamento del negotio, questo ho hauuto in commissione di rappresentargli, resta adesso, che la Santità Vostra col zelo della paterna carità si risolua a favorire questa tanto gloriosa impresa, acciò Iddio benedetto ne resti glorificato, essaltata la santa fede, et quelli humilissimi suoi figliuoli liberati da quella dura servitù turchesca, et in gratia raccommandandomele a nome di tutti bascio humilmente li santissimi piedi.

[1]) *Mons. Ludovico Taverna.*

*

27.

Venecija, 4. februara 1595.

Mletački nuncij mons. Taverna[1]*), kardinalu Cintiju Aldobrandiniju.*
Došao je k njemu Albanac Pelessa i saopćio mu o pokretu protiv Turaka u Albaniji. Donio je i spomenicu u tom pitanju, koju šalje nuncij u Rim k papi.
Vat. arh. Nunz. di Venezia 31, p. 9.

Il caualiere Pelessa Albanese[2]) vienne due nottè sono a parlarmi con gran secretezza, et mi diede conto di molte cose trattate in materia di solleuar quella prouincia, mostrando gran facilità nel essecutione se sarà aiutato. Tuttauia restai in appuntamento seco che esplicasse il suo concetto in un memoriale da inuiare a N^ro^ Sig^re^, et hauendo me lo portato hieri, lo mando a V^rà^ Sig^ria^ Illma copiato di mano del mio segretario[3]), acciò lo possa intendere.

[1]) *Mletački nuncij Mons. Ljudevit Taverna, biskup je dieceze Lodi (1580.—1616.).*

[2]) *Toma Pelesa, kavalijer iz Budve.*

[3]) *Taj Pelesin memoriale, nije priklopljen ovome volumu mletačke nuncijature, nego se nalazi u Nunz. di Venezia 33, p. 336. kao gore.*

*

28.

Venecija, 25. februara 1595.

Mletački nuncij mons. Taverna, kardinalu Cintiju Aldobrandiniju.
Albanac Pelesa, poći će po nagovoru nuncija u Rim, da ondje izloži svoje osnove o pokretu u Albaniji.
Vat. arh. Nunz. di Venezia 31. p. 18.

Hauendo detto a caualiere Pelessa, quanto V^rà^ Sig^ria^ Illma ordinò la settimana passata, e discorso seco sopra li negotij, quali intende trattare, siamo restati in appuntamento, che venga a Roma, come credo che farà quanto prima potrà, parendomi

necessario ragionarne a bocca per euacuar le difficoltà, che senza dubio s' offeririano. Poiche volendole chiarire con lettere, bastaria l' occasione, et il tempo, de quali egli fà gran capitale. Mi ha promesso di scriuere una lettera a V^rà Sig^ria Illma, se me la manderà, sarà con questa.

*

29.

Venecija, 4. marta 1595.

Mletački nuncij mons. Taverna, kardinalu Cintiju Aldobrandiniju.
Pelessa će otputovati u Rim za osam dana. Nuncij je zbog ovoga pitanja pridržao u Veneciji korčulanskoga biskupa, koji je u ovim poslovima vješt.
Vat. arh. Nunz. di Venez. 31, p. 21.

Il caualier Pelessa partirà per Roma fra 8 giorni, essendo gionte a Venezia alcune persone, che egli aspettaua d' Albania[1]) con diuersi spacci. Il vescouo di Curzola[2]), che si è trattenuto qua un pezzo per finir alcune differenze, che haueua con quella città, voleua andare alla sua residenza. Non di meno l' ho fatto trattenere, sinche il detto caualiero sia a Roma; poiche andando inanzi il suo negotio, potria facilmente venire occasione di valersi della persona sua, essendo a molto atto a simili maneggi. Con che le bacio humilmente le mani.

Di Venetia li 4. di marzo 1595.

Humilissimo e deuotissimo seruitore
Ludouico, vescouo di Lodi.

[1]) *U Mlecima se sastao Pelesa sa vitezom Brtućevićem, te još s nekim Arbanasima, koji su u ovo pitanje upućeni bili.*
[2]) *Augustin Quintije, dominikanac 1573.—1605.*

*

30.

Venecija, 11. marta 1595.

Mletački nuncij mons. Taverna, kardinalu Cintiji Aldobrandiniju.
Pismo kardinala državnoga tajnika predao je Pelesi, koji će biti prije Uskrsa u Rimu. Šalje njegovu instrukciju sv. Ocu.
Vat. arh. Nunz. di Venezia 31, p. 29.

Il caualier Pelessa, al quale hò dato la lettera di V^ra Sig^ria Illma, mi ha promesso d' esser a Roma innanzi Pasqua. Et acciò V^rà Sig^ria Illma sia pienamente informata del suo disegno, et N^ro Sig^re possa pigliarci sopra questa risolutione. Mando alligata alla presente copia della sua instruttione[1]) in forma d' un memoriale da dar a S^a Sta.

[1]) *Ova instrukcija nije priložena ovome pismu. Vidi p. 23., broj 26., u ovim spomenicima.*

*

31.

Venecija, 18. marta 1595.

Mletački nuncij mons. Taverna, kardinalu Cintiju Aldobrandiniju.
Pelesa putuje večeras u Rim, gdje će izložiti svoje osnove. Nuncij preporuča, da se s njim susretljivo postupa.
Vat. arh. Nunz. di Venecija 31, p. 31.

Il caualier Pelessa hà promesso di partir questa sera per Roma, et mostra egli ancora gran voglia d' incaminar quanto prima la prattica alla quale, quando piaccia, giouarà, assai di usar à quest huomo qualche cortesia, et sarà forsi bene farli prouedere una stanza in borgo, accio paia, che se ne tenga conto, essendo di natione, che mira grandemente a simili demostrationi.

32.

Venecija, 26. marta 1595.

Mletački nuncij mons. Taverna, kardinalu Cintiju Aldobrandiniju.
Da se 500 dukata, što ih je dobio Pelesa od kurije rimske za ustanak u Albaniji valjano upotrijebi, nuncij ih je poslao u Dubrovnik i ondje će se Pelessi dostaviti.
Vat. arh. Nunz. di Ven. 31, p. 58.

Acciò il caualier Pelessa non spendesse li 500 ducati in altro, che in donatiui per quelli Albanesi, et sopra questo non nascesse alteratione, o differenza tra lui, et il vescouo di Curzola, li dissi, quando partí, che gli haurei rimessi a Ragugia, et datto le lettere di cambio al vescouo, al quale poi gli hò fatto contare, disegnando egli partire fra un giorno, o due al piu longo.

*

33.

Venecija, 1. aprila 1599.

Mletački nuncij mons. Taverna, kardinalu Cintiju Aldobrandiniju.
Kavalir Pelesa otputovao je preko Ankone u Rim.
Vat. arh. Nunz. di Venezia 31, p. 36.

Il caualier Pelessa parti di qua il martedi santo, per la volta di Ancona; et doura già essere arriuato a Roma, se qualche disgratia non l'haverà trattenuto per strada.

*

34.

Venecija, 30. septembra 1595.

Mletački nuncij mons. Taverna, kardinalu Cintiju Aldobrandiniju.
Naumljeni pokret u Albaniji se doznao, pa ga i mletačka republika već zna.
Vat. arh. Nunz. di Venezia 31, p. 132.

Il negotio d'Albania non passa, come vorrei, non essendo d'accordo il vescouo di Corzola, et il caualiere Pelessa. Intendo anco, che il vescouo d'Alessia, et altri Albanesi hanno scoperto a diuersi tutto quello, si trataua particolarmente alli Ragusei[2]), l quali lo dissero al Donato[2]), mentre passaua a Constantinopoli, et egli senza dubbioi hauerà saputo dal vescouo di Corzola.

[1]) *Dubrovnik kao slobodna republika, bio je sijelo i gnijezdo za sve ove vrsti dogovora.*

[2]) *Lonardo Donato, išao je za poslanika republike mletačke u Carigrad, pak je za taj pokret doznao i javio ga u Veneciju svome bratu Nikoli Donatu, koji je bio vijećnik u vijeću desetorice, a taj ga službeno iznio.*

*

35.

God. 1595. u drugoj poli.

Toma Pelesa prikazuje španjolskome kralju[1]) na koji način se jedino može zauzeti Albanija, t. j. ako se najprije zauzme Skadar. Pozivlje španjolskoga kralja, da on tu akciju poduzme, a za istinost ovoga što navodi, nugja mu jedinca sinca za taoca.
Arhiv kneza Aldobrandinija u Rimu. Tom. 150, f. 31.

Per guiditio uniuersale non vi si troua al mondo più potente ne maggior inimico per danno della Religione christiana, quanto è il Turco, et di qui è venuto che più volte i principi christiani s'hanno congionto in un stretto, et saldo legame di legha per sperimentare di assicurare li loro stati dalla persecuzione et crudeltà sua, et con

tutto che arditamente segli habbino contraposto, et fatto li molti danni, nell' ultimo li dissegni loro sono restati voti, et infrutuosi non hauendo apportato quella sicurezza al stato publico ch' d' ogn' uno era desiderata ne meno quel danno et rovina d' un tanto potente, et crudel nemico. Di questo altra non è stata la cagione per mia opinione, se non la presta disunione fra essi principi per quelli rispetti, et interessi di stato che fra loro ben si sano, sopra di che io non debbo n' intendo poter dir altro, attestarò solamente come vero e fedel christiano, che con grandissima passione dell' animo mio vedo già tanti anni esso Turco esser andato tanto salendo ad alto non essendo altro il suo fine ch' abbassare, et annichilare del tutto, il nome christiano. Vedendosi in fatto, che con sua solita arte assicura, hor'un principe hor' un altro sotto la promesa di buona et perpetua pace, quali acquietati restando senza suspitione, dall' altro canto egli al l' improviso assalisse li stati d' essi principi christiani non cessando fin tanto non gl' habbi superati, et vinti, non riguardando in questo fatto punto ne alla fede, ne al giuramento con qual hà assicurato la pace, sapendo lui bene che violar la fede et giuramento per destruttione de christiani è in sua legge il vero sacrificare al suo gran Macone. Che si deue donque sperare ne aspettare d' un tanto perfido, et crudel nemico, certo altro non è senon quello che di sopra ho detto destrugere tutti, sopra di che non prouedendosegli dubitarei ch' ogni suo pensiero non gli sucedesse ad effetto se però il sig^re^ Iddio per sua misericordia non segli contrapone per liberare et assicurare li christiani della distrutione d' un tanto comun nemico.

Hor poich' io mi vedo per grazia del sig^r^ Iddio dotato d' un lume tale ch' è d' hauer conosciuto la sicura via, et modo con il quale si possi destrugere questo si potente nemico, ho voluto per ciò con quel fine di sincera et viua fede, qual apertiene al vero christiano descriuere in questi scritti, una tal possibilità da me più volte per grazia dal sig^r^ Iddio vista et conosciuta, et oferirla ad un tanto propugnaculo et difensore della cattolica christianità et religione, ch' in fatto è la M^tà^ V^ra^ Inuitandomi apresso a questo la grandissima deuotione ch' in uniuersale tiene verso la gloria sua tutta la prouinzia d' Albania nella quale io son nato, desiderando che conosciuta con ragione questa posibilità sfodri la M^ta^ V^ra^ per gloria del sig^r^ Iddio quella sua inuitta et trionfante spada alla destrutione d' un tanto persecutore de christiani liberando della crudelle antica tirranide un tanto infinito numero di anime christiane qualle bramando aspettano la M^tà^ V^ra^ per loro salute prometendo io per la mia parte con viua voce et con li medessimi affetti dar ogni sodisfatt^ne^ alla M^tà^ V^ra^ acciò non li resti alcun dubio per la riuscita di questa santa impresa.

Per dar donque con il nome del Sig^re^ principio alla mia propositione è necessario ch' io per le porte della provinzia d' Albania et che quiui come cosa necessaria rapresenti et descriui l' importante parti d' essa provinzia per potersi facilmente conoscere la verità et riuscita di questo mio conceto.

In Albania vi si trouano per la riuera poco distante di mare queste città luochi et paesi: Medun, Podgoriza, Sabiaco, Montenegro, qual ha 14 millia fuochi, Antiuari, Dolcegno, Scutari, Driuasto, Zenta superiore et inferiore, Alessio, Croia, et Durazzo. Scutari è principalissima, et più importante fortezza dotata dalla natura, posta sopra una cima del monte, non soggieta ad alcuna bateria, al piede del monte gli scorre un groso fiume detto la Boiana, qual deriua da una laguna di circonferencia di 70 miglie intrando nel mare Adriatico, et è nauigabile per 25 miglia, dentro che è discosto dalla fortezza per tre miglia dall' una et dall' altra parte del detto fiume. Vi sono campagne grande, molto fertili, et abondanti al viuer humano, vi sono ancor grandissimi boschi

copiosissimi di buoni legnami per uso del nauigare, come è per frabricare naui et galere, non molto discosto dalla sopradetta fortezza. Vi sono montagne grandi, dette catena mundi, le quali nel giro di questi paesi hanno pochi passi per poter transitare, tutti difensibili che con poca gente si potria obstare a tutta la potentia dil mondo, non poterui intrare in Albania. Nelle sopra dette città luoghi et paesi se potrian redure in due giornate 10 millia et più buoni conbatenti tutti in punti d'arme solite del paese, spade, targhe, et chiauarine, e dardi archi et frezze auelenate quale ouunque feriscono occidono.

Da Scutari a Constantinopoli vi sono giornate 16 ordinarie di camino passandosi per le due Seruie, o vero Misie, cioè superiore, et inferiore et per Traccia doue la città imperiale di Costantino vi risiede.

Fra quale tutte queste prouintie, non vi è alcuna fortezza; vi sono bene alquanti luochi et città alli quali sono smantelate le muraglie. Andrinopoli et Costantinopoli vi sono ben cinti di mura ma non sono forti essendo su la forma antiqua fabricate.

Queste prouincie sono ben populate di gente christiana che al securo le sei parte sono più di christiani che delli Turchi.

Hora per grazia unisca bene la M^tà^ V^ra^ tutte queste parte, et consideri ben per poter far saldo giuditio de cuanto io li propongo, et poi si riuolti ad intender gli altri più importanti termini, che quiui mi volto al mio terminato fine per far conoscere la distrutione di questo tanto publico nemico.

Non è dubio alcun sacra M^tà^ che chi potesse impadronirsi della fortezza di Scutari ch'immediatamente sarebbe ancor patrone di tutta l'Albania, perche in due giornate vi concorreriano una unione di 50 millia buoni combatenti Albanesi sopradetti, quali, come si sol dire, in un subito ingiotirebbono tutti quelli Turchi in detta prouincia si trovassero.

Con qual seguito di gente sopradetta conuenirebbe unire per il manco 25 millia o più soldati Italiani et questi sarebbono molto a proposito: quelli Albanesi che in Puglia si trouano et con prestezza potriano da Brindizi traghetarsi in Albania, et con questi senza perder il tempo punto andar nelle Seruie sopradette, perche senza dubio tutti li christiani si unirebbono con questi altri d'Albania et usarebbono li medissimi termini come li Albanesi verso li nemici Turchi e ben vero ch'a questi per la maggior parte bisognarebbe dare delle arme in mano perche n'hanno carestia.

Ne qui bisognararia fermarsi se non seguitare di mano in mano et entrare nella Tracia che la medesima facilità s'havera dal seguito della gente christiana con dano notabile delli nemici.

Con questo seguito, et ordine il capitano generale dell'essercito se trouaria in campagna con un realissimo campo di gente valorosa, con il quale senza dubio alcuno si andaria sottometendo, et aquistando tutte le città, et paesi fino a Costantinopoli, qual non potria anco resistere a questa impetuosa et improuisa forza essendo la detta imperial città per terra debile et indefensibile, ondeche per una si presta riuolutione et seguito di gente trale conueniua per forza al Turco per salvarsi fugire in Cilicia, ò vero Caramania, ne con tempo per seguitandolo saria quiui securo, per ciò che il voler del sigr' Iddio potria forse essere tale per sua misericordia, che per questa strada perseguitando un tanto persegutore di Christiani si potesse venire all'acquisto di quel antiquo sacrario di Gerusalem talmente che felicissimo principe veramente cattolica monarca si potria aequistar nome la M^tà^ V^ra^ se a questo mio proponimento dando orechia si ponesse all'impresa et li sucedesse il fatto.

In verità del sig^r Iddio, che molti anni sono che sua diuina maestà mi ha inspirato et illuminato d'un tanto lume, et ogni giorno la conscienza mi stimola che non debba prettermettere di non farmi intendere, et bater tanto alla sublime porta della M^tà V^ra fino se a intesso, et il voler divino è come io credo, che non mi debba al altro principe voltare, se non alla M^tà V^ra qual fra li christiani come di sopra ho detto vedo et conosco propugnacolo, et defensore della santa cattolica romana chiesa. Se donque a questo modo da Iddio sono inspirato, supplico humilmente la M^tà V^ra, che per gloria santissima del salvatore Jesu Christo, per servitiò del populo christiano, et per essaltatione della santissima chiesa, non manchi di ponere ogni suo spirito, et fine per il sortimento di questo glorioso fatto.

Il presente mio proponimento non potria con alcuna, raggione essere ribatuto cuando però come di sopra si è detto si potesse aquistare la detta fortezza di Scutari ne per niuna altra via ne modo si potria questo sperare se non con l'ordine di sopra narrato.

Che se ben tutto il rimanente del' Albania si acquistasse ma che solo vi restasse Scutari, tutto nel fine sarebbe vano, et preso perche di nuovo il Turco veneria con la occasione di essa fortezza del tutto impatronirsi con total ruina et danno delli poveri Albanesi al peggio. Di quello io vidi coi miei propri ochi dell'anno 1571. quando molti di quelli per la loro fideltà verso la santissima lega furono impalati tagliati a pezzi et menati in miserabile schiauitù.

Per conchiuder donque, et venir al mio fine non saria altro bisogno per effetuare questo fatto se non per primo buon principio prender detta fortezza di Scutari.

Questo dico ch'anco col'aiuto del sig. Iddio bastaria l'animo di conquistarla et piu volte mi è venuta commodità et occasione di poterlo fare, ma così è piacuito forsi alla M^tà del sigr Iddio, che non habbi voluto ch'in altro tempo ne habbi brattato se non al presente nel tempo si opportuno, per la guerra che vi è fra esso Turco et l'imperatore[2]) et per hauer in fatto molti parenti et amici in Albania sudditi d'esso Turco, quali sono molto volenterosi di far tutto il mio volere. Et per questo effeto sempre mi ho imaginato di tener viue et accesse quelle pratiche che a questo proposito sono necesarie, et quasi ogni anno aposta sono andato in Albania sotto coperta di trafico di mercantia per non darmi per sospetto fra essi Turchi.

Cui per il detto bon Principio non bisognaria molta spessa ne altro se non dopo quando fosse pressa la detta fortezza la quale per acquistare al sicuro non bisognaria passar per altri mezzi se non per quelli. Io ne sono ben fundato per gratia di Dio che è operare a strade quiete senza strepito ne di soleuatione de popoli ne inteligenze molte di gente ne d'altre impertinentie, sicome alcuni ambitiosi ignoranti et temerarij s'hanno più volte incaminato di voler far opere per mezo di fauore et agiuto di alcuni principi non essendo altro il loro fine se non un solo di particolar interesse et benefitio. Questi tali s'hanno imaginato di voler dar ad intendere ad essi principi di poter acquistar à Albania con alcuni impertinentissimi et generali mezi fomentando le loro malitiosi pensieri con alcune fede false, et lettere autenticate con alcuni segilli da loro inuentati, per darsi credito che siano persone publiche, cose molto pernitiose, et di grauissimo periculo se un giorno non si prouede sopra di quel fatto intendo a parte dar lume tale, et veredico aciò che questi tali siano conosciuti, et che a ditte ne lettere con dei sigilli non gli sia dato credito alcuno.

Non restarò apresso dire alla M^tà V^ra, che per dover restar sicura di ogni mia sincerità et fede sempre ch'Ella si disponerà a voler attendere a questa gloriosa

impresa, io riponerò per sicurezza et per ostaggio un miò unico figliolo di genere mascolino d'etta d'anni 28 et poi con questo mio fine pregarò il sig Iddio doni lunga vita con perpetua felicità alla M^{tà} V^{ra}, et a me dia gratia conforme al mio desiderio di ben et fidelmente seruirla.

A tergo:

Discorso mandato alla Sua Maestà Cattolica sopra l'impresa d'Albania.

[1]) *Ovaj dogovor sa španjolskim kraljem bio je učinjen sa znanjem pape, koji se u svojoj politici protiv Turaka najviše oslanjao na Španjolsku. Boraveći Pelesa sredinom god. 1595. u Rimu, izložio je papi i kardinalima svoje osnove, koje su se u kuriji svidjele, ali je papa želio, da akciju svakako pomogne španjolski kralj. Zato je Pelesa poslao u Napulj, potkralju napuljskome kapetana Marka i brata mu Ghinija, da ondje u ime njegovo i svoje ovu stvar urede i za ovu osnovu Španjolsku pridobiju. Venecija je preko svojih špijuna za to saznala i nastojala, da ovaj pothvat svakako omete.*

[2]) *Rudolf II.*

*

36.

Rim, 6. oktobra 1595.

Kardinal Petar Aldobrandini, biskupu Quinciju na Korčuli.

O povratku kapetana Marka Ghinija, koji je u Rimu boravio u poslu ustanka u Albaniji. Kardinal preporuča, da se za ustanak odabere zgodno vrijeme.

Vat. arhiv. Borgh. III., 9 b f. 13.

Vesc. di Curzola.

Illmmo et m^{to} R. Monsr come fratello.

Ritorna il capitan Marco Ghini ma non riporta tutte le resolutioni, che pensamo di mandare dietro a lui per via del nuntio di Vienna, la persona sua è stata guidicata atta ad ogni honorata impresa, ma bisogna apostare tempo opportuno per l'essecutione, perchè spesso riesce facile un acquisto, ma dificile il mantenimento, come con altre scriverò più a longo, con questa non voglio dir altro senon che al Cap$^{no.}$ s'è dato un buon viatico, et a V. S. mi raccommando.

Di Roma a VI Ottobre 1595.

Isti dan poslao je kardinal Cintije pismo za kavalijera Pelesu, kojim odobrava njegovo poduzeće i obećaje mu nagradu:

Il Cav$^{re.}$ Pelessa.

M^{to} mag$^{co.}$ Sig$^{r.}$ Cav$^{re.}$

Dalla viua voce del capitano Ghini vostro cognato, dalle lettere del Vescouo di Corzola, et dalle vostre hauemo inteto, come non mancate di diligenza per disporre le facende in seruitio della christianità, potete assicurarui che succedendo cosa di momento, non resterete senza'l debito premio, intanto vi prego dal Signore ogni vero bene.

Di Roma-Frascati a VI Ottobre 1595.

(Vat. arh. mss. cod. cit. l. cit.)

*

37.

Frascati kod Rima, 7. oktobra 1595.

Kardinal Petar Aldobrandini, mletačkome nunciju mons. Taverni.

Kardinal žali, što se je za naumljeni pokret u Albaniji doznalo i svaljuje za to krivnju na kavalijera Bertučića.

Cod. Barb. lat. 5786, p. 14.

Che il negotio d'Albania si sia publicato me ne dispiace, ma la publicità non è nata da quella parte, che V^{ra} Sig^{ria} presuppore, essendo nata piutosto da un caualiere

Bertucci Schiauone, che promettendo molto di se, si conferi in quelle parti, et nelle sue trattationi si è mostrato poco cauto, et imprudente. Resta tutauia in speranza, che a punto parti di qua hieri sera un capitano Marco Ghini Albanese, parente del caualiere Pelessa, putandosene qualche risolutione si come sarà V^ra^ Sig^ria^ auuisata a suo tempo, a V^ra^ Sig^ria^ me raccommando con ogni effetto.

Di Frascati li 7 di Ottobre 1595.

*

38.

Rim, 13. oktobra 1595.

Kardinal Petar Aldobrandini, biskupu Quinciju na Korčuli.
Sv. stolica je spremna pomoći albanski ustanak, samo želi, da se u ovom poduzeću postupa mudro i oprezno, ne želi da se sazna, da ona taj pothvat podupire.

Vat. arh. Borgh. III., 9^b^ f. 21.

Vescouo di Corzola.

M^o^· Ill^re^ et R. Monsr· come fratello.

Venne il capitano Ghini, et portò molte lettere di V. S. et varie scritture, che tutte tendeuano a giustificare la venuta qua del caualiere Pelessa, et a dimandare aiuti per fare qualche moto in Albania, quella scusa è parsa a noi souerchia poichè mai hauemo datto segno altri di dubitare d' inganno in esso caualiere ma degl' aiuti V^re^ S^ria^ si deue ricordare che lo fu scritto, che lasciasse a noi conoscere il tempo di fare qualche impresa, et che non conueniua procedere frettolosamente, poi chè costi non si può sapere 'lo stato delle [cose] de Principi, ne à noi conuiene mettere senza proposito di christiani in pericolo, et ella fu mandata solo per discoprir il paese, gl' animi, et l' opportunità acciò quando vedessimo noi l' occasione di fare per qualche via qualche danno a Turchi, le cose fossero disposte destramente, nè ad altro deue V^ra^ S^ria^ attendere per hora, ma se si truouerà qualche huomo, che co 'l suo seguito et co 'l suo ardire voglia sorprendere alcuna di quelle piazze, noi non solo non l' impediremo, ma l' aiuteremo quanto sarà possibile, non volendo però che in quello si mescoli il nome nostro, o il nostro consiglio, perchè chi voul fare cosa soda, et durabile bisogna che 'l concerto sia anco con li potentati lontani, come V. S. può ben considerare da se stessa, sendoche altrimenti si gettaria la fattica, et la spesa indarno, et si metteriano molti christiani a pericolo di crudellissima morte. V^ra^ S^ria^ intenderà però dal medesimo capitano, et dalle lettere ch' a lui si diedero, che la venuta sua ci è stata cara, perchè haueuo inteso molte cose di momento, et che desideramo ch' il tutto si disponga segrettamente et pensatamente, acciò quando sia tempo possiamo mandare gl' apparecchi necessari et fare l' impresa come conuiene, la quale si guastaria co 'l lasciarsi trasportare da certa opportunità, (che chi sa come riuscisse di pigliare due, o tre luochi, quali sariano ritolti prima che si potessero soccorreee et munire V. S. intende dunque come deve governarsi et qual sia l' animo nostro ne altro occore ch' io le dica, se non che me le raccommando al solito.

Di Frascati a XIII Ottobre 1595.

*

39.

God. 1595. pod konac godine.

Kapetan Marko Ghini, Ivanu Francesku Aldobrandiniju generalu papinske vojske. Albanija je spremna, da se podigne protiv Turaka. Moli od pape u tu svrhu 1000 vojnika i oružje za urotnike u Albaniji; u tom poslu je osobno bio kod pape.

Arhiv kneza Aldobrandinija u Rimu. Tom. 150, f. 30.

Vedendo la mia natione Albanese li felici progressi dell' anno passato di Ungaria e di Transiluania, desiderosa di liberarse della tiranide Turchesca mando Ambasciatore à santisimi piedi di N^ro^ S^re^ il cavaglier Pellesi mio cognato, a suplicar che S^a^ S^tá^ fosse servita di darli mille fanti pagati, et arme destribuire di la alli nostri disarmati. Esendo che il paese era et è desausto de Turchi morti, parte alla guerra e parte di peste, e quelli pochi che vi sono di niun valore, et per inteligentia che habiamo con alcuni di essi siamo sicuri de impatronirci di tre fortezze principali cioè il vescouo Stefanense[1]) di Croia il cauaglier Pellesi di Dolcigno et io di Ascutari[2]), il che fatto si soleuarà tutto il nostro regno et a esempio nostro la Chersegouina, et la Cimera dali quali habbiamo ferma promisione, si che in pochi giorni potremo hauere più di 50 milla combatenti, e volendo S^a^ B^ne^ certificarsi della realta del fatto mando il vescouo di Curzola in Albania[3]), il quale si abboco con tutti li principali et trouo il tutto essere verissimo, onde io fui mandato questo Ottobre pasato come ambasatore e con la relation di esso uescouo, con la quale comparsi ali piedi di S^a^ S^tá^ suplicandola del sopradetto aiuto. S^a^ B^ne^ allora mi rispose hauere molta grossa spesa in Ungaria non poteua fare questa altra, ma che presto ci consolaria et esendomi di nouo fatta instanzia da tutti li principali di essa natione, intendendo quella spessa essere cesata, e sapendo questo essere l' anno che li ministri del Turcho deuono pigliar parechi migliaia de' fanciuli per farli turchi e janizari, io tornasi a suplicar come ho fatto a S^a^ S^tá^ delli medesimi aiuti delli di sopra e di arme e altre cosse oportune a questo effeto i quali sarano di somo seruizio del signor Iddio, soma gloria di S^a^ S^tá^, e di Vra Ecc^za^. I quali seguirano indubitattamente se a me sarà datto il comando di questa impresa, con autorità di poter crear capitanij di quà e di la gouernatori e cauaglieri, e castigare quelli che falasero e sia fatta una simil patenta con titolo di collonelo generale al sopradetto vescouo Stefanensi, et una al cauaglier Toma Pellesi aciò si habbia più obedienza dala natione et ci sia conceduto un giubileo di colpa e di pena a chi morise in questo seruizio durante la guerra e licenza a preti e a frati di combater senza cadere in irregolarità sopra che suplicàndo V^ra^ E^za^ a fauorirci in cosi santa impresa presso a N^ro^ S^re^ et umilmente ce le racomandiamo.

A tergo:

Memoriale al Papa et altri auertimenti sopra l' acquisto della Macedonia, Albania etc.

All' Illmo et Ecc^mo^ Sig^r^ Gio Fran^es^ Aldobrandino Generale di Sta Chiesa
per la nation Albanese.

[1]) *Nicola Mecansi, franjevac od 1592.—1615.*

[2]) *Ovaj treći drug je Marco Ghini capo d' Albanesi.*

[3]) *Vijest, da biskup Korčule Augustin Quintius namišlja podići Albaniju protiv Turaka, dobila je mletačka Signoria dne 5. oktobra 1595., a on je boravio u tom poslu u Budvi i Dubrovniku koncem septembra 1595. (Vidi Lamansky, Secrets d'etat de Venise, p. 494.)*

*

40.

God. 1595.

Anonimni izvještaj rimskoj kuriji o Albancima, što pokreću ideju, da se Albanija oslobodi od Turaka.

Arhiv kneza Aldobrandinija u Rimu. Tom. 150.

Conoscendo molto bene che alcuni temerarij timorati del sig Iddio per solo loro particolare interesse che è de trare dinari, et altri doni si hanno imaginato di trattare apresso alli principi cristiani augumentati di stati a danno del Turco, et questo in particolare di poter fare capitare ad essi principi la prouintia d' Albania materia in vero ardua, dificile, et molto importante, non da esser maneggiata da persone vane et ignorante.

A questo fine li sopradetti per darsi credito già alquanti anni si sono congionti in un stretto legame d' amicitia et sono gl' infrascritti. Alcuni frati dell' ordine di San Francesco d' osservantia delli quali ne sono alcuni vescoui. Un certo Toma Pellessa della villa de Pellessi d' Alessio cavaliere del principe di Venetia, capitan Marco Gini con suo fratello[1]) da Dolcignio, Nicolo Giansi d' Alessio, et altri tutti Albanesi, quali fauoriti da alcuni sacerdoti della corte romana, si imaginassero con lor aiuto far fare due sorte di sigilli, l' uno con un Aquila se ben mi recordo per hauerli visti con lettere atorno, che dicono sigillum regni Macedonaie et Albaniae, l' altro sigillo con un impronto di San Giorgio, con lettere a torno quali dicono sigillum communis Allesij.

Con questi sigilli loro autenticano lettere, et patenti diuerse formate in quella materia, che più li agrada, et torna a commodo, indrizandole sotto nome publico delli principali d' Albania per mani d' essi frati al Papa, et hora secondo si dice alla M^ta^ Catt^ca^ di Spagna, et hora per altre mani, come già fu per uno di Dolcignio di famiglia Gliubizza, et questo nel tempo della santa memmoria di Papa Gregorio XIII. che all' hora fu a Roma, et fu inuiato poi in Spagna, et da S M^ta^ gli fu assignato prouisione a Napoli, et per il medesimo ultimamente l' anno passato inviorno con esse lettere al Papa a Roma il detto caualiere Toma Pelessa.

Da qui auiene che da S Sta prestatasi fede, però con buona et santissima intentione a dette lettere, fu posto ordine di darsi essegutione alle loro falsisime propositioni di poter ricuperare l' Albania, doue che per auisi, et per quanto vi fu poi publica voce si scoperse che per un tal effetto a Ragusi vi fosse stato portato una buona quantità di dinari dal reverendissimo mons^r^ vescouo di Corzula[2]), et da un caualier di Malta il Bertuzzi con lettere appresso da loro scritte in Albania, che li Albanesi douessero stare apparechiati con l' armi in mano, per che presto gli veniria a sbarcare una bandiera con essercito cristiano per liberarli dalla barbara tiranide, dandogli mottiuo, che questo gli succederà per le galere di S^a^ M^tà^ che a quel tempo si trouauano in Arcipelago.

Onde conoscendo dannoso per seruitio, et gloria del sig^r^ Iddio, et poi delli principi christiani si da la presente informatione, et per scoprir con viue ragionè, tutto quello si deue, et è necessario per seruitio particolarmente di S^a^ M^ta^ Catt^ca^ acciò che nel auenire si proueda a un tanto inconueniente per non seguitare qualche notabil danno, et ruina publica.

In Albania, parlando realmente non vi è alcun capo principale, dominio ne comunità libera fra christiani, a fine che potessero trattare cosa veruna publica, ne priuata, essendo che tutte le città et fortezze sono in mano, et potere de Turchi, infuori che, solo in Antiuari vi habitano con li Turchi nella città dentro li principali gentilhuomini

et cittadini christiani. Tutto il rimanente della prouintia è partito in villaggi tutti separati l' un dal altro, qual' in piano, qual in coline, et qual in monti, doue vi stano li poueri christiani, et tutti sono dominati dalla tirranide de spachi Turchi.

Hora fermando sopra questo ponto, qual capo, qual dominio, qual comunità libera vi può esser fra questi miseri et poueri christiani, che trattato, che consiglio che deliberatione vi può essere in loro, d' onde pono procedere de questi sigilli, lettere, ne fede publiche a Principi Christiani, certo che niuna di queste cose detti poueri Albanesi sano, ne fanno, ne altro in uniuersale è fra di loro, se non un optimio fine christiano, desiderando, che si sopragionga da qualche parte alcun soccorso, che certo con qualche oportuna occasione, et qualche bon fondamento, non mancarebbono a far il debito loro per seruitio della santa fede.

Considerisi s' in questo fatto una prouintia tale, et di tanta importanza quando un principe hauesse pensiero di far alcun progresso, et massime con qualche buona stratagemica occasione secreta per maggior suo auantaggio, se per ragione douria sperarne riuscita alcuna, nel voler trattare con una separatione di tanta gente senza capo alcuno, li fini et concetti suoi certo che ragion nissuna lo concederebbe, per conclusione donque saranno tutte vanità, et chimere, quali operano con quelle falsità di lettere, et altro.

Si deue donque per ragione et per interesse del stato publico, et specialmente di S^{a} M^{tà} prouedere acciò che da questi disordini, non periscan un giorno quelli poueri christiani Albanesi deuotissimi al seruitio di S^{a} M Cat^{a}, et che con questi mescolamenti li Turchi non vengano ad avedersi di loro mancamenti et errori nel gouernare e loro fortezze, et che venissero a prouedere in maniera tale che con oportunità di tempo, et con qualche altro buon fondamento non si pottesse giamai sperare alcun bene in essa prouintia.

A tergo:

Avvertimenti sopra le qualità et disegni di alcuni Albanesi, che facilitano l' impresa d' Albania et altre prouincie.

[1]) *Ivan Ghini.*

[2]) *Augustin Quintius, biskup korčulanski.*

*

41.

Venecija, 19. januara 1596.

Mletački nuncij mons. Taverna, kardinalu Cintiju Aldobrandiniju.

Pelesa se tuži nunciju mletačkome, da su njegovi drugovi s premalo opreznosti radili na važnom ovom pokretu.

Vat. arh. Nunz. di Venezia 31, p. 191.

Con questa mando copia à V^{ra} Sig^{ria} Illma d' una lettera scrittami dal caualiere Pelessa[1]), accio vegga, in che termine si troua, per non essersi dalla banda sua, et de compagni gouernato il negotio con la prudenza, et secretezza, che conueniua alla qualita d' esso.

[1]) *Ova kopija nije priložena megju ovim ostalim historijskim spomenicima.*

*

42.

Venecija, 11. maja 1596.

Nuncij mletački mons. biskup od Amelije[1]*, kardinalu S. Giorgio*[2]*).*

Mnijenje Albanca Marka Samuela o spletkarenju Albanaca kod pape, te njegov naputak, kako bi valjalo zauzeti Skadar. Nalog Mlečana, da se doprati u Veneciju biskup Korčule.

Vat. arh. Nunz. di Venezia 41, p. 30. Lettere in cifra.

E stato questi giorni a parlar con me un caualier Marco Samuele Albanese già nobile et di principal conditione Antiuari, il quale abbandonò il paese, et venne ad habitare in queste parti fin' al tempo della guerra passata, quando la patria sua cadde in mano de Turchi. Costui hauendo conoscenza, et amicitia meco gia di molti anni mi ha datto conto di tutto il trattato, che il vescouo di Curzola[3]) insieme con un caualiere Pelessa Albanese[4]) ha tenuto a Roma, et biasmato grandissimamente il detto trattato come cosa che non habbia fondamento, et non sia mosso per mezzo di persone idonee, anzi mostra, che sia in loro molta falsità, che habbino fabricato sigilli, et finto lettere a nome degli Albanesi, et manifestamente ingannato N^ro Sig^re, et dice, che costoro non sono a proposito per fare alcun buon effetto, non hauendo nè micitie, ne adherenze, nè credito alcuno nel paese, perche tutto quel, che tentaranno, sarà dannoso, et non farà altro, che apriri gli occhi al Turco. Dice, che il uescouo di Curzola hà fatto molte strauaganze, et molte estorsioni col nome, e con l'autorità di N^ro S^re, et mi afferma, che facilmente potrebbe capitar male. Il sudetto caualier Samuele hà discorso lungamente meco di quello, che si potrebbe tentare nel suo paese, et conclude, che la magiore impresa, e la piu utile si potesse far' hoggi per la christianità, sarebbe la presa di Scuttari. Habiamo discorso insieme sopra li due modi, che ci sono di condurlo, l'uno del furto, l'altro del tradimento, che questo caualiere hà per possibile, l'uno e l'altro, et esso mostra di hauer molto particolar notitia della fortezza istessa di Scuttari, nella quale è entrato più volte, et sa, come è guardata, et tenuta piu facile, par che sarebbe la via del tradimento, perche darebbe più commodita d'hauer preparato il bisogno per assicurarsi di mantenere la plazza, come fusse presa, ma tiene ancor per facile l'altra via di robbarla con pochissimo numero di huomini per la poca, e cattiua custodia d'essa, ogni volta che si trouasse modo d'esser soccorso subito di gente, vettouaglia bastante contra le prime inuasioni de' Turchi, perche il mantenerla poi non sarebbe difficile per la ribellione, che necessariamente seguitaria de' populi, dai quali come si è detto s'hauerebbono piu di 50 mille houmini attissimi non solo alla difesa, ma ancora all'offesa de' nemici et a far sopra di loro gran progressi. Mi ha detto questo caualiere d'hauer altre volte proposto questi disegni a questi Sig^ri, ma che da loro non si può aspettare altro, che parole per la resolutione, nella quale sempre son stati di non dare di se ombra alcuna a Turchi. E' gli offerisce in ciò molto prontamente l'opera sua, et per me credo, che non saria inhabile a una simil prattica, potendosi credere, che per esser dal paese, ci habbia dell'amicitie, e delle parentelle, et essendo esso huomo assai benne auueduto, et capace; ma non sò se si assicurasse di mettersi nel negotio senza participazione di questi Sig^ri, per esser suddito loro, et hauer la casa, et figlioli in questa città.

Se Venetiani non fossero tanto gelosi della conseruatione di questa pace, che hano con Turchi, et tanto timorosi della guerra, douerebbono forse non solo contentarsi, mà ancor procurare, et tener mano a una simil pratica, la quale potria molto ben maneggiarsi con la segretezza necessaria, et col nome, et autorità di N^ro S^re senza che in cosa alcuna apparisce l'opera et il consenso loro; purche in effetto prestassero fauore, et

l'aiuti necessarij, Io in ogni caso ho giudicato conueniente di darue conto a V^ra S^ria, Illma ancora, che possa suspicare alcun interesse del sudetto caualiere cosi in biasmare quel, che sà trattarsi per mezo d'altri come nell'offerta del opera sua.

Da buona parte hò saputo, che questi Sig^ri hanno preso partito di scriuere al generale di Dalmatia, che faccia sapere al vescouo di Curzola[5]) esser volontà del senato, ch'egli sene venga subito a Venetia, et che se recusa di farlo, sia essertato ad obbedire, et perseuerando di non volere sia condotto in ogni modo sopra una galera libero, e ben trattato ma in modo custodito, che non possa fuggire. La causa di questa risolutione hà origine da una catiuissima satisfattione, che questi Sig^ri hanno de' portamenti di questo prelato perche habbia fatto più volte seditioni, officij con i sudditi di questo dominio, et habbia scritto a ministri de principi esterni lettere ignominiose contra la republica, et ultimamente hanno intercetto una lettera sua scritta all'ambasciatore di Spagna, dalla qualle scuoprono che tratti di corrompere alcuni ministri delle galere di questa S^ria et scriua, che sono tutti inganati, et timidi, ò venali et facili a condursi, doue altri vuole per denari et alcune altre pratiche, che non vi sono state specificate, le quali però io suspico, che siano licentiosamente et imprudentemente scritte piu tosto, che contegano alcuno reale trattato di momento; ma saranno pero stimati assai per esser scritte a ministro di un re si grande, et di chi si hà qua tanta gelosia. Chi mi ha detto tutto questo, hà detto ancora, che l'opinione delli più sarebbe stata, che questo vescouo si facesse annegare, ma che non l'hanno fatto per rispetto di N^ro Sig^re e perche parendo loro, che Sua Santità voglia procedere con essi amoreuolmente, et che con molta humanità gli habbia essortati più volte per mezzo dell'ambasciatore a fare il medesimo. Vogliono mostrar verso N^ro S^re questa riuerenza; ma che in altro tempo, o in altro pontificato l'hauerebbono senz'altro fatto morire.

[1]) *Mons. Graziani, Antonije Marija.*

[2]) *Cintije Aldobrandini, državni tajnik pape Klementa VIII.*

[3]) *Mons. Quintius Augustin.*

[4]) *Pelesa je glavni provagjač politike Klementa VIII. protiv Turaka u Albaniji.*

[5]) *Korčulanski biskup je u to doba Augustin Quinctius (1573.—1605.), on je najbolji provodioc papinske politike na balkanskom poluotoku, zato ga Venecija vanredno mrzi.*

*

43.

Rim, 18. jula 1596.

Papa Klement VIII., grofu Henriku de Clivarez, potkralju napuljskome.

Preporuča napuljskome potkralju Albanca kapetana Marka Ghinija, koji moli 2000 vojnika kao pomoć za ustanak, što će ga podići Albanci protiv Turaka.

Vat. arh. Brevia ad Princip. 28, n. p.

Dilecto filio nobili viro Henrico comiti de Oliuares, vice regi Neapolis-Clemens PP. VIII.

Dilecte fili, nobilis vir, salutem et apostolicam benedictionem. Reddet nobilitati tuae has literas nostras Marcus Ghinus, centurio Epirota, qui apud nos et probitatis nomine commendatur, et vir fortis, et vir fortis et cordatus esse dicitur. Is spondet es praeclarum aliquid in patria sua Epiro moliturum, et eiusmodi, quod christianae reipublicae contram communem hostem Turcam non mediocrem utilitatem afferat, dummodo ejus industria, et diligentia, militum auxilio subleuetur, non ita magno, nam duo millia postulat, aut paulo amplius, et quidem ea est temporis conditio, ut tu optime intelligis, ut nihil neque negligendum, neque praetereundum videatur, quod hostis infensissimi

impetum retardet, eiusque vires distrahat, ac debilitet, multis enim locis oppugnandus est, ne tanto imbecillior sit ad resistendum. Nec vero dubitandum est, populos illos, ollim bello claros cupere durissimae servitutis iugum excutere, et libertatem, si quo modo possint, recuperare, et saepe euenit, ut ex tenui fauilla ingens flamma consequatur. Quare a nobilitate tua petimus, ut hunc hominem pro sua humanitate, et nostro etiam hortatu benigne audias, et quae proponit, ad tuae prudentiae trutinam expendas, eius conatibus tua athoritate, et ope faueas, quod erit nobis gratum. Cetera uberius ad te perscribet dilectus filius noster Cynthius cardinalis sancti Georgii noster secundum carnem nepos, cui fidem cumulate habebis.

Datum Romae apud sanctum Marcum, pontificatus nostri anno quinto, die 18 julii 1596.

*

44.

Rim, 18. jula 1596.

Kardinal Pietro Aldobrandini, nunciju napuljskome.

Papa šalje Albanca Marka Ghini-ja španjolskome potkralju u Napulj, da Španija pomogne ustanak Albanaca protiv Turaka, odavle će poći Ghini principu Doriji u Genovu. Nuncij imade Ghiniju ići na ruku.

Cod. Vat. Barb. 57 ok., f. 17.

Il capitano Marco Ghini Albanese per le mani del quale V^ra^ Sig^ria^ riceuerà la presente è persona di honorare qualita et atta a qualunque cosa importante. Egli si conferisce cosi con breue di N^ro^ Sig^re^ per il vicerè et per trattar seco in materia della solleuatione de' popoli d' Albania contra il Turco alla quale non restano per altro di venire, che per mancamento di chi presi loro aiuto necessario all' impresa come V^ra^ S^ria^ impegnata in tanti luoghi et con spese cosi eccesiue gl' proueda si è resoluta la S^a^ S^tà^ di indirizzare a S^a^ Em^za^, che potria farlo con commodità affinche un' occasione di tanta qualità non si lasi passare infruttuosa. Sarà però offitio di V^ra^ S^ria^ procorar l' adito fauorito con l' Em^za^ Sua et di fauorire insiememente il negotio in quanto stimerà lui proprio che di bene, che tanto S^a^ Beatitudine commanda, et perche se gli è dato breue parimente, et lettere per il signor Doria, l' istesso fauore hauera V^ra^ S^ria^ da far gli seco ancora in caso di bisogno capitando cosi S^a^ Em^za^. Se il sodetto capitano ricercherà V^ra^ S^ria^ tanto damasco quanto basta per dodeci vesti lunghe all' Albanese non mancherà V^ra^ Sig^ria^ di farglielo comprare a sua elettione et di darne debito alla camera che qui si ordinerà, che se le faccia buono il danaro. Et me le racommando.

Di Roma l' 18. luglio 1596.

*

45.

Venecija, 27. jula 1596.

Mletački nuncij mons. Graziani, kardinalu Cintiju Aldobrandiniju.

Spremanje španjolske flote, da pritekne u pomoć Albaniji i Kimariotima, koji će podići ustanak protiv Turaka.

Vat. arh. Nunz. di Venezia 32, p. 211.

Le galere di Spagna, alle quali s' ha l' occhio qui grandamente, si dice, che si trouano in Sicilia, et che siano al numero di settanta.

Il secretario dell' Ambasciatore cattolico hà dimandato al mio, s' io tengo auuiso, che le galere di N^ro^ Sig^re^ si siano unite con quelle del re, soggiungendo d' hauer inteso, che erano andate in Sardegna a caricar grani.

Mi disse l'altro giorno Don Francesco di Vera, ambasciatore vecchio, che Don Pietro di Toledo con le galere di Napoli, et il capitano di quelle di Sicilia s'erano accordati di fare una corsa in Turchia, et tentare alcuna cosa simile a quella di Patrasso. Ma che essendo poi uscita l'armata turchesca hauerano mutato proposito.

*

46.

Venecija, 27. jula 1596.

Mletački nuncij mons. vescouo di Amelia[1]) kardinalu S. Giorgio[2]).

Javlja o ustanku Kimariota pod vodstvom ohridskoga nadbiskupa, za koji Mlečani drže, da je proveden u dogovoru s papom.

Vat. arh. Nunz. di Venezia 41, p. 38. Lett. in cifra.

Haueuo gia scritto à V^ra^ S^ria^ Illma, quanto per hoggi mi occoreua, et stauo serrando le lettere, quando ho saputo la venuta d'una fregata da Cattaro, et hauendo mandato da persona confidente a saper quel, che porta, ho inteso prima, che è stata spedita da Corfu dal proueditore, et da altri capi dell'armata veneziana, per dare auuisi, che un arciuescouo in paese de' Turchi ha solleuato i Cimerioti[3]), et altri populi turcheschi con intelligenza di N^ro^ Signore, et del re cattolico; et che il vescouo di Curzola in Albania tenea delle solleuationi con la stessa intelligenza, la qual cosa hà commosso assai questi Sig^ri^, et intendo, che nel pregadi si è ordinato che sia scritto gagliardamente all'ambasciatore a Roma[4]), che si doglia con S^a^ S^tà^, che i prelati suditti di questo stato siano adoprati per istrumenti di accendere il fuoco in casa, et d'introdur l'armata spagnola[5]) in questi mari, et che uanno pensando d'armarsi in ogni modo, et che forsi prima, che aspettino la risposta da Roma, crearanno 25 o 30 gouernatori di galere, et procurarano d'accrescere il numero fino a cento, et non è dubbio, che si sono più commosi per quest'auuiso, che per quello dell'uscita dell'armata turchesca. Tuttauia potrebbe anco essere, che questo primo s'andasse raffredando.

[1]) *Mons. Graziani.*

[2]) *Cintije Aldobrandini, državni tajnik pape Klementa VIII.*

[3]) *To je Ohridski nadbiskup Atanasije, koji si je davao naslov patrijarh Bugarske, Srbije, Albanije, Valakije, Litvanije (Vidi Lamansky, Secrets d' etat de Venise p. 499, et sez.)*

[4]) *Mletački poslanik kod pape je Giovanni Delfino.*

[5]) *Ovaj pothvat Kimariota bio je u dogovoru sa španjolskim potkraljem u Napulju.*

*

47.

Venecija, 3. augusta 1596.

Mletački nuncij mons. Graziani, kardinalu Cintiju Aldobrandiniju.

Korčulanski biskup ne ćuti se sigurnim pred Mlečanima, da izbjegne njihovim progonima povukao se na jedan dubrovački otočić.

Vat. arh. Nunz. di Venezia 32, f. 215.

Del vescouo di Curzola, intendo che non si fidando di stare nello stato di questi Signori, s'era ritirato in un scoglio di quel di Ragusi, et che da questi Signori gli era stato fatto sapere, che si partisse, et desistesse, et minacciato di andare a leuarlo di la per forza[1]). Non si sà però effetto alcuno, ancora de suoi tentatiui.

[1]) *Iz šifriranoga pisma istoga nuncija od 11. maja 1596, na kardinala Cintija Aldobrandinija znamo namjeru Signorie dobiti korčulanskoga biskupa u Veneciju, da ga ondje kazne, ponajviše za to, što provodi protuturšku politiku, što Signorija ne trpi.*

*

48.

Venecija, 3. augusta 1596.

Mletački nuncij mons. Graziani, kardinalu Cintiju Aldobrandiniju.

Rektori mletački na Krfu javljaju ustanak Albanaca i Kimariota protiv Turaka. Španjolska armata stoji spremna na Siciliji, turska je također pripravna. Uvjerenje općenito, da se to zbiva sa znanjem papinim.

Vat. arh. Nunz. di Venezia 32, p. 215.

Della solleuatione, ch' io scrissi sabbato, l' auuiso si conferma, anzi alcuni hanno detto, che hauendo i rettori di Corfù mandata una fregata alla Valona per hauer lingua della fattione seguita con le fuste, haueua riferito d' hauer ritrouato la fusta fuggita in malissimo termine, e di hauer veduto la solleuatione delli Albanesi e Cimmerioti, che poteuano essere attorno dieci mila, armati di scimitarra, et di certi lor dardi con le braccia nude, et negre come di moro, et che tutti seguitauano il loro Arciuescouo, che era vestito di rosso, et che sotto la sua condotta, et obbedienza marciauano per quanto si poteua giudicare verso la Valona, et diceua la detta fregata che hauer inteso, che il detto Arciuescouo aspetaua due mila fanti Italiani, et altri aiuti promessegli dal principe Doria [1]). Da che si argomenta, che questa solleuatione, e trattato sia seguito con intelligenza di detto principe, et di ministri del re cattolico, et si coniettura, che tutto sia stato mosso, et seguito con l' auttorita di N^ro^ Sig^re^. Mi è stato detto, che Turchi haueuano notitia, di questo trattato, et dell' apparechio dell' armata cattolica per quest' effetto, et che s' erano doluti col rettor di Corfù, che la Signoria lasciasse venire armate ponentine in quel mare, et che gli era stato risposto, che la Signoria non le poteua impedire, et che l' opporsi a tali armate toccaua à i Turchi. Si và anco giudicando, che la solleuatione possa essere immaturamente mossa, et che il principe Doria non s' assicurerà hora di farsi innanzi, et di mantener la promessa ai solleuati, per quest' uscita della armata turchescha, ma che s' hauesse usato la prestezza, che forse ancora sarebbe a tempo d' usare harebbe potuto far l' effetto, et ritirarsi in sicuro in tempo. Si hà ancora opinione, che l' armata turchesca non habbia d' hauer minor timore d' accostarsi, che la christiana non solo perche si conosca inferiore di forze, se bene superior de legni, ma che non sia per fidarsi della medesima armata Venetiana, che si trattiene in bocca del golfo, poiche passando uerso Puglia, et hauendo à fronte le galere Spagnuole, at hauendo alle spale le Venetiane, uerebbe a mettersi in mezzo di due armate, et esporsi in tutto alla fede de Venetiani. Ma quelli ancora che discorrono sopra lo stato del principe Doria vecchio, et di riputatione fatta, et sopra la natura sua cauta assai, et sopra gli altri interessi, et considerationi, si burlano di chi crede ch' egli sia per esporre l' armate à rischio alcuno di battaglia per qualsiuoglia speranza o sicurezza, che si mostrasse di vittoria.

[1]) *Princip genoveški.*

*

49.

Venecija, 10. augusta 1596.

Mletački nuncij mons. Graziani, kardinalu Cintiju Aldobrandiniju.

Drži se za sigurno, da će španjolska flota priskočiti u pomoć albanskome ustanku protiv Turaka.

Vat. arh. Nunz. di Venezia 32, p. 218.

Pare, che si tenga per fermo, che' non sia per farsi molto innanzi, onde l' armata cattolica potrebbe sicuramente accostarsi alla Cimmeria, et alla Valona à dar fomento, et aiuto a i solleuati, se però è vera quella solleuatione, della quale qui s' è raffredata la voce.

*

50.

Venecija, 10. augusta 1596.

Mletački nuncij mons. Graziani, kardinalu Cintiju Aldobrandiniju.

Vat. arh. Nunz. di Venezia 32, f. 218.

Mi è stato detto, che qui sia statto messo prigione un Albanese per suspetto, che tenesse mano in prattiche di sollcuationi, le quali non si può dire quanto qui siano mal sentite[1]), suspettando, che si uoglia per questa via di muouer arme nelli confini loro, metterli in necessità di rompersi col Turco. Chi sia quest' Albanese prigione, non ho saputo. Intendo anco, che hanno preso gran suspetto dell' officio fatto da me per quel prete Urmanco da Spalato[2]), e per quello che da N^ro^ Sig^re^ è stato detto al' ambasciatore in proposito della disubidienza de lor sudditi.

[1]) *Signorija mletačka saznavši za pokret u Albaniji nastojala ga je svim mogućim dopuštenim i nedopuštenim sredstvima spriječiti. Raznim svojim činovnicima naložila je pripaziti na Arbanase i pohvatati vigjenije, a svome sekretaru u Napulju javila je, da dade oprezno lišiti života dva Albanca, Marka i Ivana Ghinija, koji su sa potkraljem napuljskim vijećali o oslobogjenju Albanije. (Vidi, Lamansky, Secrets etc. p. 109.)*

[2]) *Pop Urmanić, Spljećanin, koji je dizao narod u Dalmaciji da otmu Klis, a Venecija ga uhvatila i bacila u zatvor.*

*

51.

Rim, 17. augusta 1596.

Kardinal Petar Aldobrandini, mletačkome nunciju mons. Graziani.

Kardinal drži, da je zarobljeni Albanac zatvoren u Veneciji, kavalijer Pelesa, pak ga skrbi i brizi nuncijevoj najljepše preporuča.

Bibl. vat. Cod. Barb. lat. 5786, f. 18.

L' Albanese ch' è prigione costi sarà facilmente il caualiere Pelessa, huomo assai principale, et che mosso da buon zelo, et da desiderio di liberare la sua patria della tiranide del Turco venne circa due anni sonno a i piedi di N^ro^ Sig^re^ oue diede conto d' alcune pratiche di consideratione, c' haueua mosse in Albania. Quest' huomo merita per se e per la deuotione, che ha mostrato verso Sua Beatitudine congiunta con molta fede, però se o dalla moglie, che s' intende essersi trasferita costi, per la sua liberazione, o pur da altri sarà richiesta V^ra^ Sig^ria^ a fauorirlo faccialo viuamente et senza alcun risguardo, perche Sua Beatitudine è per sentire gusto, sicome sente dispiacere, che persona tale, che in fine non ha tentata la solleuatione de sudditi della Republica patisca un simile trauaglio.

L' 17. d' agosto 1596.

*

52.

Venecija, 24. augusta 1596.

Mletački nuncij mons. Graziani, kardinalu Cintiju Aldobrandiniju.

Karalijer Pelesa takogjer je u zatvoru u Veneciji. Govori se, da su jednoga Albanca pogubili u tamnici, no ne vjeruje, da je Pelesa.

Vat. arh. Nunz. di Venezia 32, f. 228.

Al caualier Pelessa, che pure è prigione, s' io potrò prestare aiuto alcuno diretto o indiretto, lo farò molto volontieri. S' è detto, che questi giorni sia stato fatto morire uno secretamente, mà non si crede sia lui[1]).

[1]) *T. j. Pelesa.*

*

53.

Venecija, 7. septembra 1596.

Mletački nuncij mons. Graziani, kardinalu Cintiju Aldobrandiniju.

Nuncij je spreman po želji kardinalovoj sve učiniti za Pelesu. Njegova žena informirala ga o stvari, no ona više ne dolazi, jamačno od straha, da time svome mužu ne škodi.

Vat. arh. Nunz. di Venezia 32, p 240.

Per il caualier Pelessa V^ra^ Sig^ria^ Illma può pensare che si farà da me tutto quello, che mi sarà possibile, essendo cosi conueniente, et premendo tanto a lei. Mi offersi prontissimo alla moglie, che mi venne a parlare, et la ricercai, che mi facesse sapere tutto quello, che passaua, che doue non hauessi potuto con l'opera, l'hauerei aiutata almeno col consiglio, se fossi stato buono. Non l'hò più ueduta, ne manco hauutone imbasciata. Vado credendo, che tema di nuocere al marito con usare il mezzo mio, et che forsi sia consigliata a lasciar' addormentar' alquanto la cosa, ma questa è pero opinione. Con che bascio a V^ra^ S^ria^ Illma humilmente le mani [1]).

[1]) *Ovo je zadnja vijest u nuncijaturi mletačkoj o Pelesi. Ni u god. 1596. ni u god. 1597. kao ni u listovima kardinala državnog tajnika iz tih godina, nema više nikakova spomena o njem. Imajući potvrdu kako je Signorija nalagala svome tajniku u Napulju i svojim providurima, da se pobrinu, kako će s ovoga svijeta otpraviti drugove Pelesine, nije nevjerojatno, da je možda i Pelesa uza sve zauzimanje papinskoga nuncija „nenadano u mletačkoj tamnici umro".*

*

54.

Venezia, 19. oktobra 1596.

Mletački nuncij mons. Graziani, kardinalu Cintiju Aldobrandiniju.

Mletački nuncij kupio je u ime papino za 191 i pô skude platna za odijelo bosanskim franjevcima.

Vat. arh. Nunz. di Venezia 32, p. 259.

Illmo et Rev^mo^ Sig^r^ mio colendissimo.

Conforme all'ordine datomi da V^ra^ Sig^ria^ Illma con la lettera sua di 7. del passato, hauendo procurato informarmi della qualità dell'elemosina fatta altre volte alli padri di San Francesco osseruanti della prouincia della Bosna. Ho ritrouato, che se li sono date hor dodici, hor quatordici pezze [1]) di panno per li vestimenti de i frati della detta prouincia. Et hauendo ancor' io seguitato quest'ordine, hò pagato loro undici pezze di panno per il medesimo effetto, nelle quali hò sborsato, come appare dalla poliza, che n'hò dal mercante, che ci l'hà vendute scudi di questa moneta cento ottanta sette a scudi diecisette la pezza, et scudi tre e mezza di condotta, i quali se V^ra^ Sig^ria^ Illma si degnarà ordinar, che mi siano restituiti, me ne farà singolar grazia. Et humilissimamente le bascio le mani.

Di Venezia alli 19. d'ottobre 1596.

Humilissimo et devotissimo seruitore
A. vescouo d'Amelia.

[1]) *Danas 1 pezza = 12 metara.*

*

55.

Godine 1596.

Zauzeće i gubitak Klisa god. 1596.

Savremeni potanki opis ovoga dogagjaja.[1])

Bibl. Vat. Cod. Urb. lat. 816, f. 349.

L'infelice successo di Clissa.

Clissa è fortezza lontana da Spalato miglia sei verso Greco, posta sopra un colle assai eminente tra doi montagne altissime calpestre et quasi inaccessibile, una discosta da essa passa numero 500, principia da Greco loco detto Oztrina, et scorre per sirocco più oltre di Almissa, chiamato Mossor; l'altra si chiama Roputina lontana passa n° 300,

verso ponente, continua verso Traù, et ha sotto di se un colle che si dice Greben qual gl' è medesimamente lontano passa n° 300, per ponente. Ma dominato però da Clissa fabricata per natura di sasso viuo, longo passa n° 300, diuiso di pietra viua in tre parti, restando dominata la prima parte verso ponente, dalla seconda verso leuante, nella quale è la torre del Papa, che si dice Oprah, tonda due passa per diametro, et tutte doi da terza nella quale è la chiesa con doi cisterne, una di botte n° 50. et l' altra di 300, larga prima parte passa n° 6, la seconda 9. et la terza 16. alta nelle due parti seconde più di 25 passa, et nella prima sei passa. Ha due porte maestre, oltra quelle di tramezo, ouer retirate di dentro, che sono 4. Una di tramontana, dalla quale per una masiera fatta a questo fine, larga un passo, et mezo, et lunga 4 passa, ataccata al muro della fortezza verso leuante si discende alla prima parte della fortezza. Ha una pianura detta Parchna Poglana, lunga secondo la lunghezza della fortezza, et larga passa n° 18, l' altra porta maestra è di mezo di, che dalla seconda parte della fortezza descende per li dirupi verso ponente, nel borgo assai decline, che è verso mezo dì riguardeuole da 100 belle case, la maggior parte a solaro, circondato tutto di muro con doi porte. La fortezza non ha acqua viua dentro, ma intorno di essa sono molte acque, le più vicine sono due assai tenue, et d' estate mancano; una da ponente discosta passa n° 18 in luogo detto Chragli, et l' altra da sirocco discosta passa n° 24 in luogo detto Bagn dolac. Questa fortezza è inespugnabile per natura, se hauesse acqua et vitouaglia a bastanza, et è importantissima, si per la commodità del passo, che vi si ha all' acquisto del regno di Bosna, che resta tutto aperto senza fortezza, si anco per il territorio, che gli restarebbe verso Spalato, Almissa, et Traù. Al presente per la maggior parte incolto, cinto ha due montagne, che da ogni intorno gli stanno come tanti baluardi, et lo rendono securo, nel quale, oltre la provincia di Poglizza, che ha 40 villaggi, si potrebbono metter commodamente più di 10 milla case, le quali per la fertilità del paese, et per la sicurezza del sito presto si appopularebbono, et renderebbono formento et carnazzi per tuttà Dalmatia. Et in occasione di armar galere, et far soldati in buon numero, nel qual anco sono due fiumare, una Salona, Xarouniza, con gran numero de molini, et saline, parte coltiuate, che rendono d' entrata 30 milla ducati all' anno, et parte incolte, le quali, mettendosi in coltura, fruttarebbono più di 150 milla ducati all' anno.

Hora hauendosi Juanne Alberti gentilhuomo di Spalato posto in animo d' inalzare la sua fortuna col mezo dell' impresa di questa fortezza, et sapendo ben' egli, che la serenissima repubblica Veneta non haueria mai violata la buona pace, cheha col Gran Turco, si risolse far tal trattato con l' imperatore, et per acquistarsi maggior credito, fede, et merito, volse farlo alle spese, et sostanza propria, la qual haueua più che mediocre in questi paesi, et per forza de presenti, fattosi amico Paulo Pavich conte della prouintia di Poglizza, facendosi compare dell' unica figliola, che l' ha, et per mezo suo quasi tutta la nobiltà, et chierisia di Poglizza, la qual tiraua seguito di 300 huomini di fattione, pronti in termine d' un giorno, et per mezo loro come suditi turcheschi esperti del luogo, et del sito, et desiderosi di scuoter dal collo l' insopportabil giogo della tiranide turchesca. Et caminò tutti li mezzi possibili di tal riuscita, et trouato che questa fortezza haueua due mani di guardie, una esteriore nel territorio, qual in tre parti si guardaua da sei persone per parte, et l' altra interiore sopra le muraglie, alle quali pur si poteua accostare senza lassarsi discoprire dalla guardia interiore, nella terza, et più importante parte della fortezza, et per alcuni balzi, et dirupi ad un buso della parte di sirocco, per il qual l' immonditie colla pioggia callauano all' ingiù, s' ado-

però con una man di dette guardie esteriori, delle quali era capo Lorenzo Mihaich, et parte con presenti, et parte con promesse di gran cose coruppe il capo con tre altri suoi compagni, quali gli promisero d' amazzare il restante di detta guardia, et farglisi guida per introdurgli dentro per il detto buso, si come effettuorono, hauendolo prima assicurato con ostaggi di mogli, et figlioli proprii. Ma perchè il conte Paulo Pavich con li suoi Poglizani, per non andar in estirminio in caso, che l' impresa non riuscisse, ricusò à tentarla personalmente. Onde l' Alberto per forza del danaro et promesse trouò altre genti, et in particolare Nicolo Sudich figliolo di Nouach, nepote del conte di Pogliza, precessor del conte Pauich, qual per esser stato fatto schiauo da Turchi, sotto buona pace pochi giorni prima, et riscattatosi per ducati 500 si era fato Uscocho per far' le sue vendette che di già l' haueua fatte d' auantaggio, et si trouaua con 30 fanti appresso. Il qual esso Alberti hebbe altri 50 in tutto al n° 80 da contado di Spalato, tra quali era un suo germano, nobile di Poglizza, Vicenzo Stipancich, del qual in tutto il successo s' ha seruito molto, et poi passato di banda in banda d' una archibugiata nella fattione di 27. maggio (che si dirà) s' ha saluato; et dui gentilhuomini, uno german della sua moglie Nicolò Cindro, che dal principio non vi si trouò presente, et l' altro Francesco Martini, che altre uolte per causa di questa fortezza fu bandito di terre, et luoghi, et confiscation de' beni. Fece anco appontamento con 400 Uscochi che si trouassero a Xarnouniza, sei miglia discosta, per spalizarlo. Et così alli 7. Aprile due hore inanzi giorno, la domenica dell' Oliue, con 40 huomini, col fauor, et guida delle dette guardie, che haueuano amazzato gl' altri dui compagni, entrò nella fortezza per il detto buso, hauendo lassato altri 40 più appresso il borgo imboscati, et scoperti dal dasdaro di Clissa, che ad una Coitta dette fuoco fece impeto, cridando Jesu per le case, et strade di Clissa, et ad un tempo istesso gl' imboscati per il borgo toccando tamburo, et pifari, trucidando tutti, che li veniuano incontro; in breue tempo si fece padrone della terza parte, et del borgo, con morte d' un solo de suoi, et pochi feriti, restando de Turchi morti al n° di 50 presi 130, la maggior parte donne, et putti, il resto saluatosi con la fuga. Ma le due parti inferiori della fortezza restorono in poter de' Turchi serrati nella torre d' Oprah quindeci soli di fattione, et altri al n° di 180 tra putti, et donne. Laonde sopragiunti gl' Uscochi di Xarnovniza à due hore di giorno in luogo d' aiutare per acquistar il resto della fortezza, et poi andare con le loro barche a leuare vittouaglie dalla Brazza, et Solta giusta l' appontamento tolti tutti li detti schiaui, et caricatisi di preda, si rissolsero immediate abbandonarla, minacciando amazzar l' Alberti, che gli si opponeua. Pur per le preghiere delli seguaci del detto Alberti, acciò li Turchi vedendo la loro partita di giorno, non prendessero animo, tutti partirono di sera, riempiendo li loro fiaschi di poluere, che trouorno in Clissa. Ma non ben partiti, sopragiunse il conte Paulo Pauich, Giouanni Stipanich, et Vicenzo Rabanatovich con 200 fanti sotto tre bandiere, il che visto da Uscochi 50 di loro sotto il commando di Milos Slauicich tornò nella fortezza, nella qual poco dopoi arriuorno altri 100 Castellani, et Poglizani sotto Vicenzo Xabetich, et Bobitich gentilhuomini Poglizzani; ma tutta quella note, et il giorno seguente sino vespero le due parti inferiori della fortezza si tennero dalli Turchi, retiratisi nella ditta roccha, con tener la porta della città verso tramontana sempre aperta, per la quale il vayuoda di Mustay Bei con cinquanta Turchi fece più volte impeto, et tentatiuo d' entrarui, ma dalli christiani fu gagliardamente ribattuto, et così quelli della roccha parte per desperatione di soccorso, parte per fame, parte dal fumo, che dal fuoco fatto dai christiani intorno della roccha gli soffocaua, s' aresero, salue le persone. Fattisi dunque patroni di tutta la fortezza alli 8. del detto

mese, a hore 22 s'apparecchiorno all'assedio con spianar tutto il borgo, et tutte le case della prima parte della città, la qual sola poteua esser battuta con artillaria dal colle detto Greben, nella qual fecero un bastione in matiera con terra pieno verso Garbino. Et tutte le case che intorno la fortezza erano attaccate alle mura buttorno per terra, facendo corridori di traui intorno uia; mesero in fontago centociquanta stara di biave d'ogni sorte, parte trouate li, et parte portate di fuora, quattro migliara de risi, doi migliara di carobbe, sale in molta quantità, doi migliara di poluere sottile, et mezo di grossa, con pezzo di 3 et 5 archibusoni, doi migliara di biscotto, piombo un migliaro, oltra quello che dal coperchio della chiesia haueuano in molta quantità; acqua non molta, per esser, che le cisterne non si trouorono stagne, hauendo impito alquante botte, che vi trouorono dentro; manzi cinquanta, et animali minuti centocinquanta, ma gl'animali per diffetto de pascoli, et della staggione, che non lassaua conseruar le carni a saluarle, per la gran parte li andorono a male.

Con tal monitioni, et apparecchio mentre si trouauano, et procacciauano vittouagliarsi assai più, per sostener l'assedio. — Mustaf Bei di Clissa germano del Gran Turco alli 12. detto ariuò a Ozrina con 300 Turchi, nel qual tempo li Clissani hebbero risposta per terra dal generale di S^a C^rea M^tà di Carlistot, promettendoli presto, et gagliardo soccorso. Col Bei fecero notabili scaramucce su la pianura de Parchna Poglana, riportando ogni giorno molte teste de nemici, con le quali al numero di 160 haueuano ornate le muraglie, senza perdita purd'un minimo de' suoi, ma però col suo arriuo persero quella libertà, che sino all'hora haueuano hauuto di transitar su et giù per prouedersi di quello che gli faceua bisogno. Et alli 20. detto essendo sopragiunta moltitudine di Turchi al numero 15 milla sotto cinque sangiachi li strinsero di tutto intorno di gagliardo assedio, et con tre pezzi di artelleria fatti venir per terra da Cnin, uno da 16 et doi altri da 20 incominciò la batteria prima del monte Mossor da doi luoghi: uno da Ozrina, l'atro da S. Martino, poco discosto dal primo, ma non facendo frutto, la trasferì al monte di Roputina, et finalmente sul colle di Greben, di doue nella superior parte della torre di Oprach fece una apertura un passo per quadro, a poco più senza fare altra offesa. In questo tempo Mustaf Bei fu fatto mazol per imputatione, che per non esser subito corso in aiuto di quelli, che sì erano saluati sulla torre d'Oprah, si come fece il suo voyuoda, s'erano per mancamento suo aresi, et tutta la fortezza peruenuta in man de christiani, ma egli, se ben deposto, continuò nell'assedio con 500 Turchi alle proprie spese, succedendo nel sanzachado de Clissa Deruis Bei, nipote d'Ali bassa vesir generale da mare, et nel generalato, et commando dell'essercito Embraim bei fratello del sanzacho de Lica, con titolo di vezir. Et alli 4. di maggio di notte con 26 scale di trauoni, alte braccia 27, et larghe 2, gli diedero da cinque bande assalto generale, ma da Clissani furno rebuttati animosamente, che a questo assalto stauano proueduti, et haueuano fatto trauata per le mura a contrapeso, raccommandate ad una corda carica di molti grossi sassi, con li quali, tagliata la corda, fecero inestimabil strage de Turchi. Durò l'assalto per due grosse hore nel qual non si vedeua altro di fuori, et dentro che fumo, et fuoco di molte archibugiate, che come fulgori occompagnati con li cridori horribili della multitudine turchesca pareua ch'abbissasse il mondo. Restorno li christiani vittoriosi con morte di un solo, et pochi feriti, et di Turchi morti da 600 et più del doppio d'altri tanti feriti, con perdita delle scale; et Mustaf Bei se non si fosse saluado sotto li dirupi della fortezza, et trattenutosi iui tutto il giorno, et poi salvatosi la notte seguente, harebbe fatto male i fatti suoi. Da questo felice successo inanimati li Clissani, che dal

tempo dell' assedio fin' a quell' hora haueuano distribuita l' acqua a meza inghistara[2]) . . . prima tra doi al giorno, poi tra quattro, et hora mai n' erano senza. Assalite le trinciere de Turchi; che in gran numero si trouauano alla custodia dell' acqua, li misero in rotta, ma perchè trouorno il luoco dell' acqua da Turchi assai allargato, et tutto coperto di sassi grandi, come tante bande, non ne poterono pigliare quella quantità che sperauano, pur ne riportorno dentro nella fortezza otri numero 320, con tre teste de nemici. Quest' acqua gli tornò prouidamente, perchè le biaue, et risi, che cosi schiette a misura mangiauano hebbero commodità a cucinarle, et far pane. Iddio anco per la sua misericordia, che di continuo con orationi publiche, et processioni si pregaua per tutta Dalmatia, li fauorì con diluuio di pioggia, che dalle 3. di notte durò per fino sera, nel qual tempo arriuò nell' essercito il chichaya ouer i luogotenente del supremo general de Turchi, che si trouaua al seragio detto sardar, con 2 milla gianizari, subintrando nel carico, et commando d' Ibraim Bei. Costui continuò l' assedio, con far tirar ogni giorno alquante canonate contro la fortezza, come fin' all' hora era stato fatto, ma infruttuosamente, se noncui fossi venuto il mancamento d' ogni cosa magnatiua. Et per prouedere a tal mancamento fecero uscir fuori di notte a risico et ventura uno d' arditi, et valenti capitanii per nome Giouanni Stipancich, detto Glauas, germano dell' Alberti il qual unitosi con Marco Margitich di natione Poglizano, che da Segna con trenta Uscochi era sopragiunto, et con Giouanni figliolo di Nouach Sudich, et fatta massa di 240 persone parte da Poglizza, parte del territorio di Spalato et Traù, con stratagemma entrò nella fortezza con 220 huomini tutti carichi di pane, et risi, a 16 lire per uno, eccetto 20, che entrorno voti. Il stratagemma fù, che sotto il monte di Roputina mandò quatro archibugieri con una trombetta, et sotto la torre di Salona quatro barche, con quattro huomini per una con archibusoni, et trombette, et lui entrò con resto nel monte Mossor, et ad unò istesso tempo di meza notte quelli di Roputina, con quelli delle barche toccorno le trombette, fecero impeto, strepito, et romore con gl' archibusi, et lui dal monte Mossor per la valle di Bagn — dolae mese di mezo li 200 carichi, tra gl' altri lesti con grand' impeto assali li Turchi, et per forza, et morte di molti primieri s' aperse la strada, et senza perdita d' un de suoi entrò alli 11. detto nella fortezza con giubilo di assediati, che per quatro giorni erano stati senza pane, ecceto che si tratteneuano. con dell' herbe siluestri d' ogni sorte a forza d' archibugiate uscendo fuori a morte euidente raccoglieuano chi si chi no in poca quantità, aspettando con notabile, et inaudita patienza il soccorso. Inanimati dall' Alberti et Milos Sclauicich, che più d' una fiata s' offersero per vittima da esser amazzati per cibo d' altri inanzi di quel che s' arendessero. Et si posta la vittouaglia si fosese . . . . . [3]) operatione utilissima et degna di molta laude; ma per esser troppo certi da nemici[4]) restaron dentro, aiutando a consumar la monition portata. Pur la notte seguente ad un' hora uscirno fuori per far acqua, combatterono fino le cinque et riportorno nella fortezza cinquanta teste nemiche, et 100 otri di acqua, ma incalzati dalla moltitudine turchesca persero sei huomini, che morti a mala pena tirorno dentro, con molti feriti de' suoi, et doi presi, delli quali li Turchi hebbero lingua, la qual fin all' hora mai haueuano potuto hauere, et conobbero il numero grande d' assediati, che era da 650 in circa, et mancamento delle vettouaglie, et che fin a quel tempo piu di 72 erano morti di sete et fame, il che gli rese più diligenti nello assedio, per prohibir l' uscire, et vittouagliarli. Ma conte Nouach Sudich, qual fino quell' hora si haueua sforzato sincero mostrar di questa impresa, cognoscendo il pericolo grande nel qual si trouauano doi suoi figlioli Nicolò, et Giouanni, et tre fratelli, et diuersi parenti, et amici assediati in Clissa, fatto

capo con Nicolò Tartaglia nobil di Spalato, giouine di valore, et seguito di settanta persone, cognoscendo il disgusto da S^a Ser^tà per non hauer potuto ottener in due volte, che era stato in Venetia il grado di lanza spezzata, et con capitano Zorzi Lascar di natione Greca, persona anco di seguito, ma degenerando dalla virtù de' suoi magiori, che in molto diuersi tempo fecero operationi di molto merito appresso la republica Veneta, effeminato, geloso, seditioso, et poco zelante del proprio honore, che per la perdita fatta nell giuoco delle carti quei doi giorni prima staua retirato, et per 100 taleri, che hebbe dal conte Nouach, entrò in questo ballo. Unitisi anco con Francesco Martini nobil di Spalato, che alli primi di maggio di notte, con grandissimo risico era uscito fuori di Clissa con lettere dell' Aiberti al general imperiale, per solicitarlo al socorso, et ritornaua con Francesco Antonio Bertuzzi da Lesina, caualier di Malta, con noua di presto arriuo del detto generale. Questi, fatto prouisione di pane, risi, et poluere, mandorno per le ponte alcune barche, che dicessero a quelle li passauano appresso verso Spalato; et Traù, che 'l generale imperiale era arriuato, et che loro erano del suo essercito, fecero anco a hora di vespero passar sopra Traù, et Castelli trenta persone con una bandiera, con voce, che andauano ad unirsi con l' essercito imperiale, che già era passato la notte precedente dietro la montagna di Roputina. Questa voce causò una solleuatione non solo in persone libere, ma anco nelli soldati delle barche armate del capitano contra Uscochi, che si trouaua a Traù, dalle quali in un subito partirono 70 persone per unirsi alla detta bandiera. Si trouorno dunque li capi predetti quella sera con 440 persone, trovate la maggior parte con stratagemma sopradetto, et a 300 consegnate 15 lire tra pane et poluere per uno con tredeci ronzini carichi di vitouaglia si auiorno, facendo la strada dietro il monte di Roputina per Parchna pogliana; ma li Turchi che cingeuano la fortezza con più stretto assedio, et maggior diligenza hauendoli scoperti da lontano, gli fecero tre imboscate grossissime, una non molto discosta dall' altra, ma l' ultima quasi sotto l' istesse muraglie, sopra Parchna Pogliana più grossa di tutte l' altre. Continuando il camino all' impeto della prima imboscata fecero gagliardissima resistenza, et in breue l' apersero marchiando inanzi, ma ivi gli si disbandorno 100 huomini con le vittovaglie, che si salvorno nel monte Mossor. Apersero anco con gran valore la seconda, et quando hormai si credevano salui, furono assaliti dalla terza, dalla qual nel principio furono diuisi, ma poi riunitisi a viua forza, fecero per spatio d' un hora con aiuto de gl' assediati saltati fuora, un feroce et sanguinoso conflitto, nel qual cascorno morti 60 Turchi, 10 de' nostri et feriti molti da una, et l' altra parte. Si perse la maggior parte di vittouaglia da molti buttata via per combattere senza impedimento. Entrorno finalmente dentro nella fortezza con vero valore alli 17. ditto poco più di 300 persone, et tre roncini di vittouaglia, oltre dui altri, sopra li quali caualcò il reuerendo padre Bartuzzi, et il Martini. Queste vittouaglie da quei di dentro, che moriuano di fame, furno senza rispetto de' capi messe a sacco per satiar la detta fame, et ristorar le membra languide. Dopo finito il mangiare li capi fecero diligente cerca della vittouaglia portata, la qual tutta fu messa nel fontego, che fu un migliaro de pani, et risi in circa. La mattina seguente combattorno, et per forza fecero acqua non molta, et poi di notte parti fuori il conte Nouach Stipancich, et Slauicich et Margitich con 400 persone per via di monte Mossor, arrivò a saluamento in Almissa, hauendo per strada rotto una banda de Turchi, che si sforzò impedirli il passo, restando il Lascari effeminato, et seditioso per flagello di Clissa nato. Onde contra la volontà di tutti li capi per viltà restò dentro, et subito cominciò essercitar aperta seditione persuadendo publicamente hor questo, hor quell' altro alla

seditione, et quasi che causò tra loro il fatto d'arme. In questo tempo a di 21. detto arrivò a Spalato uno da Trau. per veder se Clissa se teneua ancora, per condurli molta monitione, et vittouaglia del vicerè di Napoli[4]) con 5 milia fanti del battaglione, che sotto 70 insegne haueuano fatto rassegna a Bari, et Trau, et fu trattenuto, et messo prigione dall' illmo Moro general de Venetiani, il qual poi subito d' ordine del senato fu relassato, et accompagnato via da una loro galera, ma fu dopoi la vita della fortezza. Sopragiunti finalmente Giorgio Lencouich general di Carlistot alli 25. ditto giorno di sabbato con 1300 persone in 21 barca, et tre altre de monitioni, et con mille sul tardi sbarcò a Vragnia, territorio di Traù, lassando 300 alla custodia delle barche, et hauuta lingua dal conte Nouach che gl' assediati se non veniuano soccorsi lunedi primo alli 27. si arenderiano astretti da fame, cosa falsa, perche con un solo roncino, che li toccaua tre once per uno, senza altro cibo si haueuan trattenuti al giorno, non stimando che molti di loro ogni di cadessero morti di fame, che furno al n° di 80. Et quando il detto generale doppo la fattione entrò nella fortezza, haueuano ancora doi roncini. Intese dall' istesso, che 'l n° de Turchi non arriuaua a tre millia. tutto il resto, che erano Morlachi, desiderosi del conflitto per far le loro vendette contro la tirranide turchesca. Questo anco fu contrario al vero, perchè li Turchi passauano al 10 di 12 milla, oltre li Morlachi, ma ciò de Morlachi facilmente gli persuase, perchè fu conformità di questo il Mr Bartuzzi poco esperto di questi paesi per parole di padre fra Angelo zoccolante da Trau, che del 1582 tentò infelicemente questa impresa, et poi andaua da un principe all' altro per cauar il danaro, dando li ad intendere più cose simili, haueua persuaso l' imperatore che mandando solo cinquanta capi da commando haueria solleuato più di 20 milla christiani suditti turcheschi, et con questo mezo trouato trattenimento honoreuole dall' imperatore, da S. M^tà^ Cesarea dopo intesa la presa di Clissa era stato subito ispedito, acciò con li suoi seguaci, et dipendenti che non si trouauano altroue, desse fauore et aiuto all' Alberti. Con questa relatione del conte Nouach affermatagli da più parti, et intesa la viltà de' Turchi, et valor de nostri esperimentato nelle fattioni sopradette, si rissolse il generale senza meter tempo di mezo a cercar cariazzi per condur vittouaglie nella fortezza di venir subito al fatto d' arme. Pertanto fatto marchiar li suoi quella notte per la costiera del monte Roputina, sopra li castelli di Trau, et Spalato, alloggiò domenica alli 26. nel boscho Chnexach discosto da nemici quatro miglia, doue unitisi seco li 400 usciti da Clissa con Nouach, et altri 200 parte di Sebenico, parte di Trau, et Spalato, et tutti fatti recrear con cibo, ricognosciuto il campo turchesco dal capitano di Segna al tramontar del sole fece leuata, et passò con tutto l' esercito oltre il detto monte per il luogo detto Cziach, et fattolo riposar dui hore, fece leuata et passò alle sette, et scese giù dal monte ad esso campo nemico per un passostretto che si dice Uracca guardato da Turchi, che assaliti all' improuiso restorno morti. Il campo allogiaua in questo: modo tutti li Moralchi erano a uno al n° di 6 milla nelli dirupi, et cime de' monti di Roputina poco discosti dalla fortezza del passo sopra li padiglioni erano per la costiera del ditto monte et colle Greben, riempiendo la valle che è tra il ditto monte et colle occupauano di circuito quattro miglia, guardati da non troppo numero de Turchi. Sopra il detto colle era l' artellaria con un squadrone di 5 milla Turchi, la maggior parte a piedi trincerati per natura del sito, et palificate. Il resto de nemici era parte intorno al borgo parte sotto Ozrina appresso Parchna Pogliana, con tutta la caualleria, che haueuano al n° di 3 milla. Adosso di questo campo il general cesareo a hore 8 serrato in un squadrone come un falcone venuto d' alto inuestì, con gran ferocità, et d' ardire d' animo, et senza

molta fatica sbrattò li Turchi, che nel primo principio de padiglioni gli si fecero all' incontro, et per mezo di detti padiglioni continuaua andaua per inuestir lo squadrone et l' artellaria nell' acquisto della quale haueua posto la sua vittoria. Ma gl' Uscochi resi a rubbare con alcuni delli Castellani al n° di 600 allettati dalla commoditá della preda de padiglioni già abbandonati, si abandorono saccheggiando et robbando, qual disordine avvertito da Turchi fu causa che prendessero animo et per mille di loro discostatisi dal squadrone dell' artelleria per la più parte di caualli gli mettessero in rotta, pur il general con altri suoi intrepidamente marchiando contro il detto squadrone, et due volte a viua forza con buone archibutate, et moschettate, che pareuano tanti folgori, lo fece andare tanto che restando l' artellaria con manco di 100 persone, da tutto il resto era già abbandonata. Ma un Puglione rinnegato abassandola lesto con della scaglia fu quello, che dette alli Turchi vittoria con molta strage de christiani tra li quali amazzorno appresso il generale il marchese de Goglionesi, et atterorno l' istesso generale, qual ricuperatosi alla destra verso mezzo di, voltò per la costiera di ditto monte stretto con li suoi verso la fortezza per doue dalli Morlachi dalle cime del monte furon con le pietre assai malamente trattati e peruenuti a Parchna Pogliana si rinouò la zuffa piu terribile, et più sanguinosa, che prima. Li nostri erano usciti da Clissa, se ben da fame deboli et infiacchiti, et con tanto valore si diportorno, che perseguitorno il squadron de Turchi che su la pianura di Parchna erano sopragiunti fino mai ad Ozrina, facendo strada aperta al general d' entrare nella fortezza, nella quale entrato, volendo ogn' uno essere il primo, li Turchi preso animo, et concorsi da tutte le bande fecero horribil zuffa, la qual durò una grossa hora con tanto strepito d' archibugiate, et canonate che pareua rouinasse il cielo. In questo mentre essendo entrato il general nella fortezza con don Nicolò archidiacono di Spalato, fratello di Giouanni Alberti, qual tornando da Roma, doue in luogo d' ottener suffragio contro la persecutione del suo arciuescouo, due volte a sua instanza era stato fatto priggione, et per intercessione dell' ambasciator Veneto (atteso la sua innocenza) liberato, incontratosi alli scogli di Zara nel ditto generale, et nel vescouo di Segna s' era accostato all' esercito, et in tutta quella fattione con archibugio, et simitarra alla presenza del generale ha fatto proua notabile del suo valore. Fece venir a se detto Giouanni, che si trouaua nella superior parte della fortezza pronto al rimedio, doue il bisogno lo ricercasse, et ringratiatolo da parte dell' imperatore gli mese al collo una collana d' oro di valuta di ducati 100. All' hora Giouanni, che a mala pena di fame et patimento si teneva in piedi, et pareua più morto, che viuo, con accomodate parole gli rispose, ch' altra gratia non haueua più desiderata da Dio, di quello, ch' acquistare et conseruar quella fortezza, per consegnarla ad un ministro di S. Mtá Cesarea, del che essendo da dio Dio gratificato, si contentaua hora di morire. Gli repplicò il generale, che lui non era venuto per torli la fortezza, perchè l' imperatore l' hauera fatto maggior di se, per hauerli lui messo in capo la corona del regno di Bosna, immediate l' acquisto di detta fortezza, lo ricercò ancora, che come prattico del paese, uscisse fuori per dar ordine a rimetter nella fortezza l' essercito dissordinato perchè lui stracco dalla fattione haueva bisogno di riposo. L' Alberti prontamente l' obbedi ornato di collana con doi archibugetti alla centura, et la simitarra nuda in mano et procurando la saluezza de suoi nel rimettergli dentro, restando lui sempre ultimo, fu da un souerchio de Turchi amazzato, con dolor di tutti gl' assediati, che lo piansero più che padre, et in particolar del generale. Era d' anni 34, di statura alta, biondo, ben fatto, la barba castagna lunga un palmo, poco conuerseuole, di poche parole, elemosiniere, pietoso, industrioso del guadagno, tenace

nell' opinioni, nelle vigilie, et mancamento del cibo patientissimo, et se hauesse fatto quell' impresa a suo tempo, et col volere et benefitio del suo principe naturale degno d' eterna laude. Durò il conflitto tre grosse hore, la vittoria restò appresso Turchi, che rimasero padroni della campagna con morte di 3 milla di loro, et 400 de christiani, parte presi, et parte morti, et altri 400 si saluorno con fuga nelli castelli, il resto che fu 800 si saluò col generale nella fortezza. De nostri mori oltre l' Alberti, capo dell' impresa il vescouo di Segna[5]), con sei preti del suo clero, et tre canonici di Spalato, et un prete, il marchese de Coglonesi, conte Nouach quasi alle bocche dell' artelleria, con un suo fratello. Quel giorno il generale vedendosi con tanta gente nella fortezza senza vittouaglie et monitioni, hebbe pensier di abbandonarla, saluandosi chi può, ma dall' esclamationi delli feriti, et amalati che sarebbeno restati alla discretione del nemico, mutò pensiero, et il giorno seguente alli 28 constituito Don Nicolò Alberti Archidiacono in luogo del suo fratello morto, contro l' ambitione del Cindro, ch' aspiraua a tal luogo (se ben senza merito) per non essersi trouato al principio dell' impresa, fece esperienza con 100 huomini a far preda d' alcuni roncini de nemici, che li vicino pascolauano, per lassarli entro per uittouaglia, ma infruttuosamente, pur per riccordo dell' archidiacono, fatto bando per la fortezza di donar otto toleri a chi gli conducesse un roncino, quel giorno ne hebbe al n° 18 pagando ad ognuno il premio promesso. Et recreato l' essercito con tre di essi, et fatta per forza del combattere alquanta poca acqua, la notte seguente parti fuora, tenendo la strada di Mossor, lassando dentro l' archidiacono con 300 persone, compresi 100 tra feriti, et amalati, col suo vice generale, et col conte Pauich, et il Martini, lassandoli niente altro per vittouaglia che quindeci roncini, poca acqua, manco poluere, et nessun danaro. Ma la sua partita sorti l' infelicissimo fine, perchè la sua gente ripiena di spauento per la rotta precedente, assalita dalli nemici, che preuedendo la sua partenza, s' erano mesi aguatto nel detto monte, si mese in fuga, et rotta tale, che non fece mai testa, ne resistenza alcuna, mettendo ogn' uno la speranza nella fuga. 400 tornati indietro si saluorno nella fortezza, il generale con tre soli passando sotto il borgo fece la strada per le radici di Grebeni al lito dal mare, quali di continuo per mezo de nemici, et per hauersi rouinati li piedi, camminando per quelle balze al buio di notte fu per il più portato a peso dalli suoi et per miracolo diuino arriuò saluo a Sucuraz castello del territorio di Spalato discosto tre miglia da Clissa verso Garbin, doue montato a cauallo si trasferi alle barche, dando la notte immediatamente seguente l' auiso agli assediati della sua saluezza, per mezo d' alcuni, che per premio di cinquanta toleri col cridar dalle montagne di Mossor, et Roputina li auisorno. Si saluorno ancora in Almissa da 300 altri, con Stipancich Marghitich, et doi figlioli di Nouach, ma furno amazzati molti, tra li quali fu Nicolò Cindro, Francesco Gieremia, Antonio Nadali gentilhuomini, et furno presi il R. Bertuzzi Capitano di Segna, Antonio Alberti, Gierolamo Mazzarello; Giouanni Casotti et Lascari con molti altri tra presi, et morti al n° 200. Li Turchi dopo questa rotta, fatta massa de schiaui sudditi Venetiani ad instanza de Morlachi, che per dubio di non lassarli loro preda, se li dessero a riscatto dell' ordine de vezir al n° di 60 furno tagliati a pezzi, tra questi Nicolò Tartaglia, et Antonio Alberti conosciuti da alcuni Turchi amici furno strabalzati viui, et il Lascari con promissione di farli venire la fortezza in mano si preseruò la vita. Questa seconda rotta fu d' assai maggior danno a gl' assediati della prima, perchè se questa banda dell' essercito imperiale passaua a saluamento gli conseruaua in fine speranza di hauer presto per mezo suo le vittouaglie, et monitioni, che il general cesareo si trouaua hauere salue nelle barche, con le quali per molto tempo

haueriano assicurato la fortezza, et recreatisi di tanti patimenti, et poi facendo col tempo maggior forze, rimetterne dell' altra per anno intiero. Et anco volendo venir a fatto d' arme, farlo con più auantaggio di prima, senza risicar la fortezza, ma sbigottiti di questa rotta, et caduti di speranza d' oportuno soccorso, molti di loro cominciorno a pensare alla propria salute, et doi, che primi sboccorno questo pensiero, furno per ordine del vice generale et dell' archidiacono trucidati; ma poi venuti li Turchi sotto la fortezza col Lascari li sollicitorno alla deditione, sforzandosi a persuaderli, che il lor generale era amazzato, ma non potendo mostrar la sua testa, nè segno della sua morte, non fecero frutto per all' hora, ma il giorno seguente il Lascari fatto venir seco sotto le mura il capitano di Segna schiaui, et Martin da Possidario più d' una volta parlò con tanta efficacia alli suoi seguaci di dentro, chiamando hor questo, hor quello per nome, che rissolutisi di rendersi, volessero amazzar l' archidiacono, et vicegenerale, col Martini, Pauich, et altri capi Poglizzani, col voltarli le armi contra, chi se gli opposero apertamente, che da una espressa bestialità, vedendo la morte certa, et non stimarla, perchè sapeuano molto bene, che il lor generale (se ben saluo) non poteua dargli soccorso, per hauer perso le genti menate seco, et che dell' altra non haueua potuto far uenir in tempo, ne in quantità bastevole, poichè con la sua persona si vedeua quanti pochi haueua menato per spatio di cinquanta giorni, quando ogn' uno quasi a una certa vittoria concorreva, et che lui stesso, mentre era nella fortezza inanzi la seconda rotta, conoscendo di non poter hauere aiuto dall' altra parte, publicamente rissolueua d' abbandonarla, et saluarsi. Et che le conditioni propostegli da Turchi di lasciargli uscire salue le persone et robbe, et liberation de schiaui non l' haueuano poi potute hauere. Questa ressolution cosi gagliarda fatta dalle genti del generale esistenti nella fortezza fondati nelle raggioni cosi efficace fece rissoluere l' archidiacono d' inuentar modo per metter tempo di mezo, ad impedir gl' effetti di questa ressolutione. Et propose, che a far sta ressolutione senza saputa, et consenso del lor generale, che vicino si trouaua, sarebbe stata viltà d' animo degnà di molta reprensione, et che si mandasse un huomo con lettere al generale, per uedere se gli poteua dar soccorso, ma non trouando chi andasse senza pagamento, il quale per diffetto del danaro, che l' archidiacono non l' haueua, propose che si trattasse con Turchi di riceuere da loro ostaggi nella fortezza, acciò lasciassero passarlo saluo al generale, dal qual prometteua tornare il giorno seguente. Et se non li riportaua certezza di presto soccorso, che accettassero le conditioni proposte da Turchi, perchè cosi con honore, et senza biasmo alcuno ciò farebbe, et che se riccordassero dell' antica virtù della loro natione, et gloria acquistatasi appresso il mondo tra tutte le nationi per molti secoli fin quell' hora con la professione dell' arme, et fede incorrotta appresso il mondo, et che non volessero senza necessità denigrarlo. Fu accettata la proposta, et tolti gl' ostaggi si auiò l' archidiacono alli 30. detto a hore 22. et a meza notte aboccatosi col generale, che si trouaua nel porto di Vinischie discosto da Traù verso ponente miglia 10 pieno di desperatione si per le rotte riceuude, et maggiormente per la ressolutione di suoi proprii soldati assediati notificati dall' archidiacono, ne sapendo oue voltarsi, ne che partito prendere, hora biasmaua, che haueuan riceuuto nella fortezza 400 de suoi sbandati nel monte Mossor, dicendo che piuttosto si doueuano lasciar tagliar a pezzi da Turchi, di quel, che col riceuerli, consumar le vittouaglie, et mettere a risico la fortezza. Hora biasmaua l' archidiacono, che si era partito, ma essendoli ributtata l' una, et l' altra con raggione, la prima, che per non hauerli lasciato acqua, et poluere si rissolsero d' accettarli per poter con loro aiuto far acqua, perchè quanto alla vittouaglia li roncini

gl' haurebbono fatto ancora per quattro giorni; la seconda, che se l' archidiacono con questa trouata dell' uscir per aboccarsi seco non hauesse messo tempo di mezo, non haueria potuto resistere alla ressoluta volontá de' suoi huomini persuasi a questo dal capitano di Segna, acciò il suo vicegenerale supremo nella fortezza non vedendo modo a resistere a quelli, che si voleuano arendere, procuraua di farsi fede da loro istessi del mancamento di vittouaglie, acqua, poluere, et denaro, mostrando con ciò a condescendere alla deditione, et volontà loro, et cosi senza poterli dar auiso, saria necessitato piegarsi ancor lui al loro volere, et arendersi immediate. Ne sapendo il generale che altro rispondere, ne che partito prendere dopo molte parole infruttuose spedi l' archidiacono con commission generale, per la qual prometteua di attendere agl' assediati la promessa fattagli in Clissa, che era di dargli presto soccorso, senza specificare che quanto, ne quando. Con questa ressolutione tornando l' archidiacono in diligenza, arriuò l' ultimo di maggio, che fu giorno immediate seguente a hore 19 a Sucuraz, et trouato che gl' assediati senza aspettar altra risposta, mossi dalle nuoue persuasioni del Lascari, et del capitano di Segna qual hormai sapeua la novaria, per la quale quei pochi, che si trouauano seco, cominciauano sbandarsi, et se l' Alberti non fosse morto, et Milos Slauicich di natione Morlaco, non si fosse trouato grauemente ferito in Clissa per una archibugiata rileuata nella fattione di lunedì, fatta appresso il generale, persona che con valor s' haueua acquistata gran riputatione, et auttorità apresso gl' Uscochi, facilmente al lor solito haueriano represso tanto furore de imperiali a renderse. Fatta dunque dentro seditione contro il vicegenerale, et contro il Martini, che lo inchiusero dentro in casa bastonato, et contro il conte Paulo Pauich, che di tre ferite lo lasciorno per morto, et contro di altri Poglizzani a mezo di si resero salue le persone, robbe, et liberatione di schiaui. Il modo, che tennero gl' assediati d' assicurarsi della fede de Turchi, nell' osseruarli le conditioni, fu, che volsero menar sopra castel Sucuraz molti de principali Turchi, et poi introdurli nella fortezza, si come fecero. Uscirno fuori al n° di 700, e furno seruiti da Turchi di cariaggi sino a Sucuraz, per gl' amalati, et feriti, ma nel restituirli schiaui non gli fu osseruato intiera fede, perchè in fora del capitano di Segna, che per premio d' hauerli fatto rendere la fortezza, oltre la libertà concessagli, fa donato da Turchi d' un cauallo, et di belli uestiti, et al Lascari, con alcuni pochi Segnani, in tutto al numero di 40 furono lasciati, et tutti gl' altri schiaui furno strabalzati, et approuano, chel detto capitano di Segna col Lascari hauessero hauuto da Turchi per questa opera una grossa summa di danaro. Tutti gl' altri schiaui furno strabalzati in loro potere. Dopo questa recuperatione della fortezza l' essercito turchesco continuò sotto Clissa per tre giorni, togliendo tutte le possessioni de' vecchi Clissani in fisco, vendendole al più offerente. Hanno messo dentro nella fortezza molta vitouaglia, et tre pezzi d' artelleria, con la quale l' hanno bassagliato, et è restato dentro Deruis Bei con 600 Turchi del suo sangiaccato. Il resto dell' essercito si è trasferito nelle pradarie di Sign, luogo discosto da Clissa miglia dieci verso tramontana. Che ressolutione prenderanno non si sa, Iddio faccia, che la Christianità afflitta si liberi un giorno dalla gran paura delle potenti armi di questo cane, che ha messo terrore all' universo.

[1]) *Ovaj potanki i tačni opis svega, što se u Klisu dogodilo 1596. daje nam neko pravo vjerovati, da mu je jamačno pisac očevidac. Kako je od dolaska generala Lenkovića bio očevidac svih događaja kliških arcigjakon spljetski Nikola Alberti, to ja držim, da je ovo izvještaj Nikole Albertija, brata Ivanovoga. Taj izvještaj napisao je Nikola Alberti u Rimu i predao ga papi, da se papa u potanko uputi, kako su tekli događaji u tvrgjavi kliškoj, za koju se on toliko brinuo. Nikola Alberti boravi god. 1599. i 1600. u Rimu.*

Ocaj izvještaj donekle će popuniti izvještaje Nikole Albertija, arcigjakona Sirotkovića i Konstantina Prosperi o ovim vojnama oko Klisa, što ih je priopćio Lopašić u I. svojih Spomenika hrvatske Krajine.

[2]) *Inghistara za pravo inghistera o inghuistara = misura di vino che si vende al minuto nella provincia di Verona, che corrisponde alla boccia di Padova, ed al boccale di Venezia. Giuseppe Boerio, Dizionario del dialetto Veneto p. 285.*

[3]) *U originalu posve zamazano i nečitljivo.*

[4]) *Grof Henrik de Olivarez.*

[5]) *Antonije de Dominis (1593.—1596.).*

*

56.

God. 1596., u jeseni.

Kapetan Cesare Porta[1]) generalu Ivanu Franjesku Aldobrandiniju.

Izvješćuje papinskoga generala, kako se poslije pada Klisa (1596.) imade utvrditi Karlobag, jer će se odanle najlaglje zauzeti Bosna.

Arhiv kneza Aldobrandinija u Rimu. Tom. 150, f. 29.

Discorsi sopra il sito di Carlo Bago, e di quanta importanza sia rifar quel forte, e mantener quel posto per christiani.

Hauendo la S^tà^ di N^ro^ S^re^, la maestà del imperatore et il serenissimo arciduca Ferdinando, già desiderato con il mezzo di Clissa, che li christiani entrassero con armate mani nel regno di Bosna[2]), hora se bene per tal via non è più possibile, ne deue S^a^ S^tà^ ne S^a^ M^tà^ Ces^a^ ne S^a^ Al^za^ tralasciare questa impresa, hauendo in quelle parti altri luochi più, a proposito per tal' effetto che non è Clissa. Perciò dico per hauer pratica di quei confini et per qualche isperienza di guerra, et per l' officio che tengo da S^a^ Al^zà^, che son per mostrarle, che il posto di Carlo Bago quando fosse fortificato saria passo per conseguir questo intento molto più comodo e sicuro per condur d' Italia per mare, genti, artigliarie, monitioni et altro che bisognasse, senza toccar alcun loco dei S^ri^ Venetiani. Essendo detto luoco in lito al mare, et suo posto doue facilmente si potrebbe sbarcare ogni cosa necessaria alla guerra, il che non si poteua far a Clissa per esser lontana dal mare cinque miglia di strada, montuosa, e pessima, et i luochi, et portì vicini, tutti sono della Sig^ria^ di Venetia, di doue non si poteua hauer animali per condur a Clissa cosa alcuna, che tali difficultà non sono a Carlo Bago. Essendo tutta quella montagna della Morlacha, e luochi maritimi di S^a^ Al^zza^ dal canale di Obrouazza sino in Istria, di doue per mare e per terra si pote hauer soccorso, et animali per condur artegliarie, monitioni, e bagaglie. Volendo da quella parte entrar nel paese de Turchi con esercito, che per piccolo che fosse potria passare per la prouinzia della Licha, et entrare nella Bosna più facilmente, che non si poteua per la via di Clissa, perchè da quella parte oltre l' incomodità, et difficultà dette bisognaua passare doi sanzacati, l' uno quello di Cliuia potentissimo, e l' altro quello di Licha che è debole di genti. Ne ha fortezza alcuna de Turchi in quella parte che possa far resistenza ad un esercito, e noi habiamo, a quella frontiera Ottozaz, Prosor, Brigna, Brologo et altri castelli di Segna, in siti forti, con il mezzo de quali in tre hore si pote entrare nel paese de Turchi. E ritirassi al sicuro, si che volendo il bassa di Bosna opporsi a questo passo, conuien abandonar li confini di Bagnaluga doue il vice re di Crouatia[3]) con l' esercito archiducale potria entrare per via di Petrina nella prouintia di Bagnaluga, e nel regno di Bosna sicuramente. E volendo detto bassa riparare, da ogni conto conueria diuider le sue genti e questa è la vera strada di diuertire le forze de Turchi,

massime tornando noi ad impatronirci di Leccia castello disabitato già del' imperatore vicino al canale di Obrouazzo di doue in 4 hore per terra, et per aqua si pol andare nel contado di Zara, quale è quasi tutto de Turchi, eccetto alcuni pochi luochi alla marina che sono de' SS^{ri} Venetiani, e da questa parte si pol andar a Clissa per terra che vi sono 100 miglia di strada sempre per pianura, sopra di che potria adure molte ragioni, che per breuità tralascio, concludendo che di molto utile serà alla christianità, et confusion de' Turchi facendosi il detto forte, et al contrario non facendosi serà certissima rouina di molte prouintie di christiani non solo di S^{a} Al^{za}, ma ancora dell' isole di Dalmatia, et altri luochi de detti SS^{ri} Venetiani, essendoli più d' altri vicini, et anco delle città di santa chiesa, et del re cattolico, vicine al mar Adriatico. Perche se li Turchi hauessero auedimento, o che qualche mal christiano glielo metesse in consideratione d' impatronirsi prima essi di detto luoco, et fortificarlo, che à loro seria facile, hauendo iui vicino 15 miglia un lor castello detto Noui, e comodità di vicini boschi da far galeotte, fuste, brigantini, et altri vasselli da andar in corso nel nostro mare, si faria in breue tempo quel luocho un' altra Valona ricetto de corsali, perchè seria serbito perso Segna, Fiume, e tutti quei confine, e forsi anco qualche parte dell' Italia. Che questo è la mente de Turchi al presente innanimiti per il successo di Clissa che Iddio non voglia per sua clementia, perche seria la rouina de poueri nauiganti, mercanti e di tante pouere fameglie, che si sostentano con il mezzo della nauigatione, la quale non essendo sicura, seguiria anco il danno di santa chiesa, e di tanti altri principi christiani dell' Italia, perche le gabelle dei postì, et città non dauano le solite entrate, et tanto male si pol rimediare con poca cosa. Ma se li Turchi pigliano prima essi quel posto, bisognaria poi un esercito formato, con molta spesa, disturbo, e morte de' christiani, a ripararsi, nonche a raquistar il perduto perche li soccorsi dapoi le perdite, difficilmente possono esser sufficienti, come si è visto in molte occasioni. Et quatunque S^{a} Al^{za} cognosca di quanta importanza sia questo posto, non pol satisfare al bisogno, e desiderio suo, hauendo tante altre fortezze imperfette da fortificare alli confini di Schiauonia, e di Crouatia, et tanta caualleria, et fanteria nei pressidij, et esercito in campagna che non pol suplire. Perciò ricorre S^{a} S^{tà} per aiuto, et a V^{ra} S^{ria} Illma et Ecc^{ma} per fauore a ciò per quell' amore che porta alla trauagliata casa d' Austria, alla christianità, et alle ecclesiastiche prouintie di Romagna, e Marcha per ragion de stati, li vogli dare un honesto aiuto di poter conseguir l' intento suo, che oltre il beneficio di tanti altri, S^{a} Al^{za} ne resterà con perpetuo obligo S^{a} S^{tà} et a V^{ra} Ecc^{za} Illma. Quas Deus etc.

Di S^{a} Ecc^{za} Illma

umilissimo seruitore:

Cesare Porta.

A tergo:

Discorso di Cesare Porta sopra l' importanza del sito di Carlo Baco per l' acquisto della Bossna.

[1]) *Kapetan Cesare Porta rodom je iz Riminija u Italiji, a kapetan je papinske vojske, koga je papa g. 1594. poslao nadvojvodi Ferdinandu, da mu bude na pripomoć kod gradnja tvrgjava na hrvatskoj granici. God. 1596., kad su Turci opsjeli Klis, posla ga nadvojvoda Ferdinand u pomoć Klisu i generalu Jurju Lenkoviću, no stigao je prekasno, kad je već Klis bio pao. (Vat. arh. Borgh. III. 92a, p. II.)*

[2]) *Odavle se očito vidi, da se na papinskom kao i na nadvojvodinu dvoru u Gracu ozbiljno pomišljalo poslije zauzeća Klisa zauzeti Bosnu.*

[3]) *sc. hrvatski ban.*

*

57.

Dubrovnik, 2. septembra 1597.

Fra Toma Ursino[1]*), kardinalu Cintiju Aldobrandiniju.*

Tuži se na papu, što je napustio pomagati srpski ustanak protiv Turaka. Žali, što poslanik Srba, trgovac Nikola, nije dobio obećani odgovor. U Rim polaze dva srpska monaka, da obavijeste papu o svim prilikama; moli da ih se lijepo primi i da se nešto za njih učini.

Vat. arh. Borgh. IV. 242, p. 31.

Illustrissimo et reuerendissimo sig^{r} mio collendissimo.

Zelus domus domini comedit me, et con tal zelo consummai la mia giouentù predicando et administrando li sacramenti alli fedeli habitanti fra li Turchi, heretici, schismatici, e Seruiani. Et in questa età mia di 64 anni con istesso zelo ho dato veri auuisi piu volte alli capi e principi della chiesa; e in particolar' alla V^{ra} S^{ria} Illma, e Dio volesse che fussero uditi, perche fin hora si ritrouaua in altri termini la republica christiana. Finalmente veni a Roma personalmente per abbocarmi col N^{ro} Sig^{re}, ma in primis con gran difficultà hebbi in otto giorni l' audienza della S^{a} Illma Sig^{ria}, e quando io credeua di riceuer qualche consolatione per tanti trauagli e pericoli soportati restai sconsolatissimo, non per la mia particolarità, ma per danno e scandalo uniuersale. Perche quando lei mi disse, la Sua S^{tá} non poteua far piu di quell' che ha fatto, e che quel' voieuodda haueua fatta la pace con li Turchi[2]), restai nel cuor mio attonito considerando la mutatione della promessa del N^{ro} Sig^{re}, e della Sacra Cesarea Maestà. e delle lor lettere scritte all' vescouo[3]), e alli conti del ducato di potentia promettendoli di dar ogni aiuto possibile come si contiene nelle sopradette lettere, le quali hauendo nelle mani sudetto vescouo con li suoi seguaci, e mostrandoli a sudetto voieuodda sono soleuati contra l' inimici di Christo, e con tal animo stanno anco hoggi di preparati di perder la vita, e cio che hanno nel mondo per la fede christiana spettando di giorno in giorno l' effetto della promessa, la qual era piu al proposito che mai per auanti. E hoggidi sudetto sta co' li suoi soldati preparato, et procura di effetuar la volontà del Sig^{re}, ma aspetta l' aiuto di Sua Santità, e di V^{ra} Sig^{ria} Illma, la quale hauendomi dato la risposta contraria alle lettere e promesse, fui costretto di partir da Roma senza alcuna consolation' e satisfattione, e con tutto che io era proposto per pastor di Antiuari, non ho voluto hauer cura di tal negotio. Ne manco ho voluto parlar con la S^{a} Santità, e son partito molto scandalizato e conturbato considerando che scusa si potra dare al sudetto vescouo, e a tanta moltitudine di Seruiani, li quali erano redutti alla obedienza di Sua Santità e fedel seruitù di Sacra Cesarea Maestà, et hora si ritrouano inganati e in pericolo della vita; e cosi tutti restaranno scandalizati et haueranno ocassione di fabricare molte calunnie sopra di noi, e pochi ci prestaranno la fede per l' auuenire alle nostre scritture e promesse e massime sudetto vescouo con li suoi popoli, li quali giugno passato mandorno un mercante per nome Nicolo singolar christiano per abboccarsi con la Sua Santità, il quale bacciandogli i piedi alli 22 di giugno gli narrò la causa per la qual' era venuto. La Sua Santità li disse: che gli darebbe la risposta, e di poi il sudetto ha perso molti giorni per hauer audienza dalla V^{ra} Sig^{ria} Illma, e non l' ha possuto hauere e cosi è partito molto scandalizato vedendo che ha speso gran denari senza utilità alcuna. E Dio volesse, che fosse stato udito, essendo huomo singolare per sopradetto negotio, lo qual a nissuno e cosi noto, e credami la S^{a} Sig^{ria} Illma, che si poteua condurre al fine sudetto negotio con gran utilita della republica christiana, e con poca spesa della chiesa, se erano udite le parole del sopradetto. Ma dapoi, che non si crede a noi patientia nobis necesseria est. Videant ipsi qui peruigilare debent et tenen-

tur. Hora piacendo alla S^ua^ Sig^ria^ Illma con la sua solita prudenza ci darà ordine con che potremo satisfare al sopradetto vescouo et alli suoi popoli. A me molto dispiace, che non ho tolto la licentia di poter andare alla presentia della Sacra Cesarea Maestà, la quala ritrouandosi in tante gran occupationi, credo che si ha dismenticato della sua promessa, e lettera scritta a sopradetto vescouo. Però desidero di andar in persona ouero di mandar un' altro in luoco mio alla presenza di Sua Maestà per tanto supplico, e prego la S$_a$ Sig^{ria} Illma, che si degni per commun bene di mandarmi la licentia nullo sciente, et fiat sicut erit voluntas in cęlo.

E scriuendo la presente arriuono duo monaci seruiani, li quali vengono a baccio li piedi del N^{ro} Sig^{re} dalli quali la V^{ra} Sig^{ria} Illma intenderà pienamente la verità del negotio commune per la quale gratia habbiamo trattato tante volte. E prego e supplico quello, che si degni de introdurli al N^{ro} Sig^{re} dando li ogni fauor, e aiuto perche non dimandano altro che la humile subiettione al N^{ro} Sig^{re}, e giusta petitione gia promessa, e da loro desiderata, et aspettata. E prego quelli che per amor di Christo e per commun bene di christianità gli dia buona sattisfatione, non solamente con le parole, ma con li fatti. Con che fine bacciando le sacre vesti di Sua Sig^{ria} Illma con ogni debita summissione e reuerentia mi raccomando et offero.

Da Ragusa li 2. septembre 1597.

Di S^a Sig^{ria} humilissimo servo

Fra Thomaso Ursino olim ministro.

In dorso:

All' ill^{mo} e reu^{mo} mons^{re} cardinal San Giorgio padrone mio collendissimo Roma.

[1]) *Fra Toma Ursino je franjevac Dubrovčanin, jedan od pomagača i provagjača papinske politike protiv Turaka na balkanskom poluotoku.*

[2]) *Ovdje se jamačno misli na ustanak Brgjana pod Grdanom vojvodom Nikšićkim, koji nije uspio, pa se Grdan vojvoda izmirio s Ahmet-Hadum pašom. (Vidi Tomić, Pećki patrijarh Jovan, p. 51).*

[3]) *Vladika Besarion, metropolita provincije Srbije, komu papa Klement VIII. 24. aprila 1599. upravlja svoju poslanicu. (Theiner, Mon. Slav Merid. II., 92.)*

*

58.

God. 1597., zadnji mjeseci.

Srpski monasi Damnjan i Pavao mole papu Klementa VIII. u ime naroda i glavara srpskih, da im pošalje vojsku i vojvodu, koji će ih pomoći osloboditi se Turaka, i koji će biti vladar njihovim zemljama. Upućuju, na koji će način papina vojska najlaglje ući k njima, nabrajaju brgjanska plemena i njihove glavare, što spremni čekaju; obećaju, da će njihova crkva prihvatiti svece rimske crkve, a mole, da se za uzvrat sveci istočne crkve upišu u rimskoj crkvi[1]).

Vat. arh. Borgh. I, 913, f. 154.

господине пресветли и блажени Сти Ѡ҃че. да повиемо вашои стини ствари и како стое срьпске земле и приморске. и да ви повиемо господѹ прие коꙗ сѹ дръжала тѐ земле срьпске. благочастиви господинъ неманꙗ стефанъ изиде ѿ мора и доће ѹ расъ и венча се на господство ѹ црькви стихъ апл҃ъ петра и павла. и би господинъ васои срьпскои земли и приморскои. и биѡ ѥ вере римске. и съгради многе монастире велике. ћѹрћеве стльпове ꙗви мѹ се самъ сти ћѹраћъ када сташе на молитви преконоћи ѹ реченои црькви стихъ апл҃ъ, и показа мѹ место високо и на то се место беше спѹстила ѿрнна лѹча ѿ нека до тога места, и съгради тѹ манастиръ и сада на тѹ црькѹ съходи лѹча ѿрньна ѿ небесъ ѹ годищѹ по много волатъ и то гледаюћи тѹрци великъ страхъ имаю. и ѹ тоие црькви

сто тиело кралꙗ драгꙋтина и рꙋка стога ивана дамаскина. и дрꙋги манастиръ сагради веѡма красанъ великꙋ стꙋдеництꙋ. и тꙋе сто тиело господина немане и дрꙋгиехъ много стиехъ тꙋ сꙋ телеса. и монастире ꙋ икрꙋ сагради стго николꙋ. и ꙋ топлици два велика манастира. и ѿ тога гоина родише се .г. сини велики кнезъ влъканъ и пръвовенчани кралъ стефанъ и раско. и би влъканъ господаръ босни и арбани а стефана ѡкрали на сръбскꙋ землю. а раско испроси се ꙋ ѡца за поѣъ ꙋ ловъ. и побеже ꙋ стꙋ горꙋ и покалꙋђери се и за ниме ѿцъ ꙋчини великꙋ жалостъ пакъ потле би архиепискꙋпъ сръбски. сти сава. пръвовенчани крал роди радосава кралꙗ и владисава кралꙗ и стефана ꙋроша и бише крали еданъ по дрꙋгомꙋ. ѿ стефана ꙋроша роди се милꙋтинъ крал и драгꙋтин крал и милꙋтинъ кралева .мв. годища и четръдесети и два монастира сагради. и неговое сто тиело ꙋсофи ꙋпискꙋпи. ѿ нега се роди крал стефанъ и неговое сто тиело ꙋ великои црькви ꙋ дечанехъ. ѿ тога кралꙗ роди се царъ стефанъ и ѡнъ сагради много лепїехь монастира. ѿ цара стефана родие се млади ꙋрошъ. и нега ѿтроваше негове слꙋге мрънꙗвчи. и негово сто тиело лежи ꙋ косовꙋ ꙋ црькви, по немъ би господинъ сръбскои земли велики кнезъ лазаръ, кои се ꙋби с тꙋрскиемъ царомъ и неговъ слꙋга ꙋбоде милошъ кобилиѣъ цара тꙋрскога на косовꙋ. и кнеза лазара сто тиело лежи ꙋ монастирꙋ раваници. ѿ нега роди се деспотъ стефанъ и ѡнъ тꙋрке прегони .г. пꙋта преко мора. и неби ꙋ нега сина и неговое сто тиело ꙋ ресави. ꙋ црькви. по немъ би деспотъ ѣꙋраѣъ по ѣꙋрѣꙋ деспотꙋ би деспотъ стефанъ и гръгꙋр и по нихъ би деспотъ иванъ и деспота стефана ивана ста тиела сꙋ ꙋ крꙋшедолꙋ монастирꙋ. тꙋе сто тиело гоѣа анѣелїа кѣи арбанашкога кнеза аранꙗта и синъ не максимъ пискꙋпъ. и тꙋе близꙋ крꙋшедола монастиръ велики хопово и тꙋе сто тиело теѡдора тирона. и тое племе неманиѣа сто и добро. и по тꙋ сꙋ господꙋ били босански бани и херцези и чръноевиѣ ѡни сꙋ владали свомъ сръбскомъ земломъ и приморскомъ: и да зна твоꙗ свиетла светинꙗ сти ѡче, да ѿ тога рода ꙋ нашои земли не находимо члвека. за то велми наша землꙗ плаче. за що би се могла та землꙗ сва ѿ тꙋрака ꙋзети, акое сти дхъ наставїѡ вашꙋ стиню блажени ѡче, да бисте послали еднога господина съ воискѡмъ на нови съ ѡгнемъ хоѣе навалити сꙋха гръданъ воевода са сꙋхꙋ са юнаци и градъ е слабъ иматъ га ѣе пребръзо ако въ да и твоми стими млитвами. и ѡтоле да изиде господинъ кога бисте послали на ѡногоще съ воискомъ. и тꙋ ѣе прити глава ѿ свиехъ племена ка господинꙋ и сва црна гора и дꙋкадинъска землꙗ и тꙋ ѣе се тоговорити что имаю ꙋчинити. и тꙋе близꙋ новога жꙋпа драчевица и за номъ сꙋ зꙋбци и тꙋе глава раде вꙋкашиновиѣъ и преко ниихе риѣани и ѡногоще и тꙋе глава гръданъ воевода. и тꙋе близꙋ племе банꙗни и пива и дробницц и морача и требине и рꙋдина и гацко. и ꙋ банꙗниихъ глава иванъ воиевода петровиѣъ а ꙋ требиню милошъ витковиѣъ а ꙋ рꙋдинахъ милко вꙋчетиѣъ а ꙋ гацкꙋ ѣꙋро томашевиѣъ. а ꙋ пиви раѡсавъ воевода а ꙋ дробнꙗциехъ иванъ калꙋђеровиѣъ. ꙋ морачи радоица воевода. преко техъ жꙋпа е и плана и колашиновиѣи и никшиѣи тꙋе глава радичъ кнезъ

и҆ ниже техъ жꙋпа е николацъ и҆ вранеши и҆ милешева, преко техъ е комарани и҆ равне сенице, преко сеница е расъ и҆ нови пазар и҆ тꙋ и҆маю многи маидани где се сребро вади, и҆маю тꙋде мнози манастири. ниже новога пазара е҆ и҆ рцръ жꙋпа и҆ тꙋ сꙋ маидани мнози, преко и҆бра е҆ топлица и҆ тꙋ сꙋ маидани мнози, преко новога пазара е҆ косово и҆ ново бръдо и҆ трепча и҆ ꙗниево и҆ тꙋ сꙋ мнози маидани сребръни и҆ злати. преко техъ земалꙗ е скопие и҆ ѡ҆вче поле и҆ морава. преко техъ е самокови и҆ софїа и҆ тꙋ сꙋ манастири велици и҆ ꙋ҆ нихъ ст҃а телеса. више новога пазара чтое ѿ арбанашке землиє, брадꙋловци и҆ корита и҆ хасъ горни и҆ дони и҆ щавице и҆ пећъ и҆ фосно и҆ дечани и҆ плавъ преко техъ е призрененъ. мећꙋ боснꙋ и҆ мећꙋ нови пазаръ сꙋ стари власк и҆ стꙋденица и҆ тꙋ сꙋ главе рꙗкъ воевода и҆ вꙋкашинъ и҆ нн҃х слꙋша та҃ землꙗ преко нихъ є морава. и҆ ниже требинꙗ жꙋпа е попово и҆ дони власи и҆ дрина и҆ бꙋнинꙗ. и҆ ꙋ҆ дониехъхъ власиехъ є҆сꙋ главе храбрени. и҆ васа ће та племена вамъ бити верна и҆ подложна а҆ко в҃ъ да. и҆ ѿ тие҃х землꙗ велици се люди мꙋгꙋ се събрати и҆ добри ю҆наци до сто тисꙋћъ и҃ веће да ние тꙋ҃ злочеста юнака него све и҆збрано на бои.

✠ и҆ ꙋфам ꙋ в҃а и҆ твое ст҃е молитве и҆ ꙋ҆ ѡние҃х ст҃иехъ ко́и леже по србъские҃ монастирие҃ да ће и҆матъ господинъ кога послете пръво лето васꙋ тꙋ землю. и҆ да пръво раде да се ꙋзме та҃ речена землꙗ кꙋда сꙋ маи́дани и҆ када би а҆ко в҃ъ да и҆мали маидане за воискꙋ би било пенези доста. и҆ како сꙋ тꙋр҃ци ѿнесли ст҃га савꙋ и҆з милешеве нима в҃ъ не помага ꙋ҆бинꙗюхъ кръстїꙗни са сваке стране. и҆ зато хоће зло҃ црк҃вамъ и҆ калꙋћеромъ рекꙋћи ви се в҃ꙋ молите на наше зло҃. и҆ напаѡ́ е страхъ ѡ҆дасвꙋда на нихъ и҆ говоре веће ниє нашега цар҃ства. — И҆ моле се вашои ст҃ини блажени ѿ҃че васи црк҃овни лиди и҆ васъ народъ велики и҆ мали и҆ в҃а моле за ваше пресвиетло господ҃ство. а҆ко бисте послали вашега чл҃овека да е господинъ ѡ҆вои земли. посли намъ добра кръстїꙗнина кои ће црк҃ве любити и҆ кръстїане миловати, а҆ ми да смо вазда вашои ст҃ини подложни и҆ матери црк҃ви. и҆ ѿ сада а҆ко благоволи ваша милостъ да напишемо ваша ст҃а и҆мена ꙋ҆ нашихъ цр҃квахъ да се поменꙋю на ст҃ихъ мл҃итвахъ и҆ на ст҃и҃х мисахъ, како є҆сꙋ и҆ пръви ст҃и ѿц҃и папе написане те се поменꙋю съ пре҃жними ст҃ими. и҆ ми любимо да се напишꙋ нашиєхъ пискꙋпъ и҆мена ꙋ҆ римскои великои црк҃ви. и҆маю писма ѿ старе господе да се може кралъ крꙋнити на т҃и места. ꙋ҆ петровои ц҃ръкви: и҆ли ꙋ҆ жичи, и҆ли ꙋ҆ пећи. то сꙋ а҆рхиепискꙋпие. и҆ ꙋ тиехъ цр҃квах сꙋ многа ст҃а тиела. — и҆ та сва̀ рен҃а землꙗ е била приподр҃и

калꙋгери ѿ сер҃вие дамиꙗнъ и҆ павалъ слꙋге ваше пресвиетле ст҃ине. —

[1]) *Ovo je akcija metropolite Besariona i pećkog patrijarha Jovana. O polasku ovih monaka u Rim javlja Toma Ursino kardinalu Cintiju Aldobrandiniju dne 2. septembra 1597. i toplo ih preporuča. (Vidi pismo Tome Ursina iz Dubrovnika od 2. septembra 1597.) Papa je monake lijepo primio i 10. aprila 1598. odgovorio Jovanu metropoliti na ovo pismo (Theiner, Mon. Slav. Merid. II, 90). Ovaj saobraćaj Srba s Klementom VIII. nastavio se i u god. 1599. Ovo doba lijepo je prikazao jedan od uvaženijih historičara srpskih: Jovan Tomić, Pećki patrijarh Jovan i pokret hrišćana na balkanskom poluotoku. Zemun 1903.*

*

59.

God. 1599.

Akcija bosanskih franjevaca preko bosanskoga plemića Jeronima Zlatarića, da se Bosna osvoji od Turaka u prilog kući austrijskoj.

a) Vjerodajnica plemiću Jeronimu Zlatariću za cara Rudolfa II.

Vat. arhiv, Borgh. III, 124 b, p. 70.

Sacra Cesarea Imperial Maesta.

L' illustre signor Gieronimo d' Andrea Slatarich ardendo di desiderio infinito per seruir Sua Maesta Cesarea, è venuto qui da Raugia àposta in questa nostra prouincia di Bosina, et hà voluto poner ogni sua fatica con la persona sua propria, e venir in questi paesi a questi tempi calamitosi, e pericolosi non hauendo spargnato ne spesa ne faticha ne tam poco pericolo grande della persona sua per intendere, et saper gli progressi dell' uniuersal nemico. Et con suo valore et ingegnio ha fatto gran' prattica con noi padri francescani di questa prouincia, et con altre persone particolari in seruitio di Sua Maestà Cesarea, doue ci ha disposti a ogni desiderio e volontà di Sua Maestà Cesarea, tanto a noi quanto a tutti gli christiani habitanti in questa prouincia per mezzo delle sue buone prattiche tenute con li principali di questo popolo. Et essendo tutti insieme uniti promettiamo a Sua Maestà Cesarea ogni sorte di fideltà, et perciò habiamo voluto con esso Slatarich conferir ogni cosa a bocca per esser persona fidata, et degna d' ogni lode, et honore, hauendo riseruato à dir à Sua Maestà Cesarea li capitoli delle particolarita nel petto di detto Slatarich, con il quale insieme habbiamo conferito ogni cosa, e posto l' honor nostro insieme con le nostre proprie vite, et di questi popoli christiani, nelle sue mani. Però Sua Maestà Cesarea potrà darli piena, et indubitata fede à quanto inferirà a bocca à Sua Maestà Cesarea in nome e da parte nostra, e di questi popoli christiani, et in particolare quello gli scoprirà dell' animo di questi Pnoturi, et altri Turchi, che per molti degni rispetti che potessero succedere nel suo viaggio non habbiamo voluto scriuere à Sua Maestà Cesarea le particolarità poiche lui se ne vien costà in persona àposta a gli piedi di Sua Maestà Cesarea, e sarà apportator della presente nostra littera la quale sarà sottoscritta con nostre proprie mani, e sigillata con il nostro solito sigillo prouinciale. In tanto humilmente si racomandiamo à Sua Maestà Cesarea, pregando il signor Iddio, che l' inspiri à liberarci da questo giogo et tiranide dell' uniuersal nemico per accressimento del stato di Sua Maestà Cesarea, esaltation di santa madre chiesa, et à Sua Maestà Cesarea dia longa, et felice vita per sua diuina bonta e misericordia.

A tergo: Lettera scritta dalli christiani cattolici di Bosna.

*

60.

Fojnica, 17. jula 1599.

b) Franjo Balićević, bosanski biskup i svjedoci potvrgjuju, da je obitelj Zlatarić stara bosanska plemićka obitelj i da iz nje potiče Jeronim sin Andrijin.

Vat. arh. Borgh. III, 124 b, p. 82.

In Christi nomine Amen.

Nos Franciscus Balichieuich Dei et apostolicae sedis gratia, episcopus Bosnę, Argentinae, Poscęgę, ac Albę, Grecię, ac omnium aliorum locorum finitimorum sub dominio Turcarum, ubi non reperitur episcopus catholicus, et ad praesens his . . . in partibus visitator indigne apostolicus, fidem facimus, et testamur omnibus, et singulis presentes has nostras literas inspecturis, uisuris seu quomodolibet audituris, qualiter dum regnum

hoc Bosnę Argentinae sub ditione regum christianorum extabat genus et familia Slataricchiorum, fuit inter coeteras familias ducum, et nobilium praedicti regni Bosnensis prȩcipua, et primaria, et in ea fuerunt duces, et barones, qui tunc temporis sub se habebant terras, et castella: Graciam, Srebarnium, et Prosorina, et multos vicos sub Nerente, qui nominabatur Slatarich. De qua familia postquam regnum hoc Bosinę in manus infidelium infeliciter peruenit ij qui et opibus, et nobilitate, et valetudine magis pollebant Racusium se contulerunt, civitatem finitimam quę Christi fidem, et eo tempore profitabatur, et in praesentiarum profitetur, in qua civitate eadem familia hucusque uiguit, et nunc etiam viget opibus, et nobilitate prȩclara, quę inter alios nobiles viros protulit illustrissimum dominum Hieronimum Andreę de Tomaso Slatarichium, et fratrem eius Vincentium filios carissimos, illustrissimi domini Andreę de Tomaso Slatarichium duces eximios regniquę nostri decora, et columina prȩcipua cuius familię insignia sunt in calce posita, et depicta. In quorum fidem presentes literę sunt nostra propria manu subscriptę sigilloque quo in similibus utimur munitę.

Datum Foynizzę di Bosnę Argentinę, in conventu Sancti Spiritus anno domini 1599., die vero 17. mensis julii, idictione 11.

Idem Franciscus episcopus, qui supra.

Ego Nicolaus Radati, scio, et testificor supradicta quę, in eis continentur, manupropria.

Ego Vincenzus Nicolai de Vincenzo, scio et testificor supradicta, quę in eis continentur manupropria.

Ego Joannes Chnescevich, scio, et testificor supradicta, quę in eis continentur manu propria.

*

61.

God. 1599.

c) Izvještaj Jeronima Zlatarića, plemića bosanskoga, nadvojvodi Ferdinandu o prilikama u Bosni, te na koji način bi je bilo s nadvojvodinom vojskom najlaglje zauzeti, i kakove bi od toga slijedile posljedice.

Vat. arh. Borgh. III, 124 b, p. 83.

Serenissimo principe, et clementissime signore.

Per il gran' desiderio, che tengo di seruire la serenissima casa d' Austria, ho fatto questo viaggio di Bosina non senza mio grane pericolo, inuocando sempre il benedetto nome di Gesù, con aiuto del quale sono passato inanzi, et con le gran pratiche tenute con quelli reuerendi padri della prouintia, et quelli popoli christiani ho effettuato quanto è stato il mio desiderio, come hauerà ben visto, et conosciuto la Sua Altissima S^{ria} per la lettera credentiale, portatagli di quella prouintia. Non hauendo spargnato in questo mio viaggio ne spesa, ne fatica, ne pericolo della vita, et tornato a Ragusa con una barca apposta, sono partito per venire a Fiume, et iui appresso incontrato il generale di Venetiani[1]), et da lui fatto arrestare suiandomi il passo di Fiume, et Trieste sotto pene generali che non douessi passare. Onde mi è bisognato usare ogni sorte d' ingegno per transferirmi à Fiume con grandissimo pericolo della mia vita. Hora per dare informatione a Sua Altezza Serenissima della quantità di quelli popoli per la relatione hauuta da quelli padri.

Nella prouintia con gli confini sotto custodia di detti padri vi sono venti milla christiani di qualche consideratione, et un numero grande di Pnoturi[2]), li quali a un tempo sono stati christiani, et dalla grand tirannide de nemici fatti Turchi, et questi non sono ne

Turchi buoni, ne christiani. Et con occasione di questa guerra, vedendo le cose del Gran Turco continuamente, sono andate declinando si per la perdita della sua gente valorosa, perita nelle battaglie in questa guerra[3]), et parte morta nel patimento, nel viaggio; si come anco per il poco animo et mal gouerno, che si vedde come mancamento nella persona del Gran Turco, essendo molto male obbedito dalli suoi jannizzari, spahoglani, con altre sue genti, che per non andarui lui personalmente alla guerra non ci vogliono andare manco loro. Et quelli, che sono sforzati di andarui si accomodino con il denaro, appresso il generale, et in luogo suo ognuno, chi ha il modo, manda per se, et questo ha datto grande smacco alla grandezza sua, et poco vigore alla potenza sua, hauendo datto occasione grande alli suoi sudditi di pensare della libertà loro, et massime alli Puoturi suoi contadini, li quali di già si sono riserbati li nomi di christiani in tempo di occasione perche possino dire esser stati ancora loro christiani nel intrinseco, ma per la tema degli nemici non hauerlo potuto confessare palese.

Questo paese, serenissimo principe, abborisce la moneta del Turco per esser ridotti in falsita grande, non potendosi trouare ducati buoni, et de tallari non sene vede per miracolo, infuori di pochi ducati ungari, sultanini, et qualche zecchino. Ma si accomodono con gl' ungarini, li quali hanno grandissimo esito; et perche li gouernatori, et gli capi hanno voluto oseruare perche ci corra il danaro del paese, con molte pene et gride, che hanno fatto, non vi è stato ordine, che habbino potuto voltare quel popolo a tal osseruanza, et perciò tutti temono della mutatione dello stato in quel principe dello quale viene desiderata la moneta del popolo.

Delle minere che vi sono nella prouintia, Sua Altezza Serenissima, hauera visto nella mia informatione, fatta al signor cancelliere[4]), che si possono cauare gran richezze, essendo vi la minera d' oro, argento, rame, argento viuo, terra ghetta, orpimento, et ferro, le quali minere per le gran tiranie, quelli popoli christiani da parecchi anni in qua, hanno lasciato di non lauorare se non qualche poco assortamento. Et da quelle minere in un tempo gli nostri mercanti per incetta comprauano gran quantita d' oro et d' argento, et la portauano alla zecca di Venetia con suo benefitio grande.

Il paese e molto grosso, et fertile, et da che fu perso il regno di Bosnia, mai non è stato doppo molestato da altri principi, ma stato sempre in pace, et quiete, et perciò è tutto cultiuato, et molto fertile, con belle acque et sane, et belli boschi.

Ha copia grande di bestiami, et sempre, che il campo entrasse, et andasse in quelle parti potrà viuere commodatamente et senza gran sospetto, poiche il paese non ha città murale, ne fortezze d' importanza, che saria facile impatronirsi d' ogni cosa con la potenza d' uno essercito formato di 20 milla conbattenti scelti. Il quale guidato da buoni capitani sicurissimamente potria arriuare à gli confini senza al sospetto, et iui lasciare una parte del essercito all' assedio di Costaigniza, et altre fortezze, et con il recente passare in Bagnialucha, la quale per esser senza alcun buono gouerno et non trouandosi il bassa personalmente con li suoi sangiachi, ne il suo capitano per causa della guerra d' Ungkeria, che li bisogna andare all' obedienza del generale in aiuto de confini d' Ungheria, con gran facilità si haueria Bagnialucha, se bene il borgo e grande di 5000 case da una parte, et l' altra di fiume Varbas, senza che il castellotto potessi fare a nostri danno di sorte alcuna, per esser di poco momento.

Jui si trouerebbono richezze grandissime et vetouaglie infinite per esserui la residenza del bascia. Et per assicurare il passo da quelli da Saraeuo di Bosina, bisogna mandare di subito inanzi 500 caualli scelti et 500 fanti per pigliar' possesso della città di Sabaz città regia, la quale dalla parte di Bagnaluca minaccia rouina, et una parte

del muro è cascata, et da quella parte vi saria fecile entrare, poiche la maggior parte di christiani, vi habita deuero, et per essere quella del sito molto forte, per essere sopra una montagna grande, et essendo fabbricata sopra gli volti, et perche per più sicurta, et fortezza sotto terra, et inanzi alla città al bascio vi corre una fiumara importanta d'acqua con ingegno di molti molini per commogità del macinare pure fatto sotto terra, parte dal naturale, et parte per ingegno.

Serenissimo principe, qui si potria fare una città, et fortezza inespugnabile, hauendo in quantità di tuffo ò uero tupo, del che è fabricata la città. Et questa città poi sarebbe la sicurtà di tutta la prouintia, quando fusse posta in quelli ordini necessarij, et prouisto di munitione, et vettouaglie, lassando buon' persidio per esseguire le cose necessarie del gouerno della città, et vedendo, in che termini caminano le cose de confini per potere andare in Saraeuo all'acquisto di quel' si bello, et ameno luogo, potente di richezze, et di particulari mercanti, che vi habitano. Che sebene vi c'il luogo grande di 5150 case, non vi potria uscire in difesa di questo gran borgo più di 10 milla Turchi, li quali saria facil cosa d'rompere et finire, ma io tengo sicurissimamente, che prima ognun' di loro procureria dalla gran tema, di fuggire, et discostarsi con la loro facultà, et famiglie, et lasciare abbandonato il borgo, il quale se bene ha sopra una collina un castello di qualche consideratione; nondimeno per esser sottoposto a un'altra collina quiui vicina si potria hauere di subito. Vedendosi in quello fatto assicurati li christiani habitanti, si solleuerebbono tutti uniti insieme per amazzar tutti gli Turchi, per il paese senza che potessero gli nemici far zuffe insieme a ricuperarsi. Et cosi di mano in mano le fortezze del paese venirebbono tutte a rendersi, poiche non tengono le vettouaglie ne munitioni in pronto per poter star assediati; et cosi presto non gli potria venir ne soccorso, ne aiuto di sorte necessaria, per l'occupatione di Ungheria, nella quale non staria il campo di Sua Maestà Cesarea, a perder il tempo, ma procureria con questa occasione a farsi assai più temere per non lasciar gli nemici a partirsi in aiuto di Bosina. Et quando anche vi si trouasse il bascia nel paese col suo campo, non potendo far maggiore sforzo di 10 milla Turchi, saria poco temerlo, per che con 3000 de nostri sicurissimamente se gli daria la rotta, et gli Puoturi venerebbeno volontariamente tutti a pigliar il santissimo battesimo. Oltre che tutta la Herzegouina, la quale confina con Bosina, et arriua per fino alle marine stando aspettar niente di si fatta occasione, si solleuerebbono da quelli, il gran numero di quelli christiani, che arriuano al numero di 40 milla habili per il combattere, et auidi alla preda, et di rihauere il suo tolto gli sforzamento.

Vicino a questo paese, essendoui confinanti poi l'Albania, della quale S^{a} Maestà Cesarea, ne ha buona informatione, la quale con occasione d'ogni poco di essercito, che gli venisse dalla Maestà Cattolica, mandato dalla Puglia li vicina, prouiso di buoni capitani et arme, che saria facil cosa per mare a portagli con l'istesse barche de soldati, potendosi il tragetto fare con buon vento in pocco più di una notta. Et questo saria occasione dell'ultima rouina del gran Turco, perchè in un' si preso impeto vedersi queste tre prouintie rileuate in arme, bisognerebbe, che si pensasse pigliar altro partito, attento, che di mano in mano tutta la Seruia et la Bulgaria con lo esempio di queste prouintie, et con lo intendimento che hanno con il serenissimo principe Trantiluano [5]), et illustrissimo Michael vaiuoda della Valachia sicurissimamente farebbono l'istesso ancor loro hauendosi di già trattato con queste nationi, le quali stano a pregare Dio, che segua quanto prima la rappresentatione di questa santa et buona occasione. Et se la Maestà Cesarea questo anno ingrosserà maggior campo, et in tempo farà marciare le

sue genti alle confini d' Ungheria, potrà fare acquisto di qualche città, prima che li Turchi venghino con tutto il suo essercito in campagna, perche per dirlo sicurissimamente loro non possono fare la massa del essercito se prima non sono fatte le racolte de grani et biaue, come si è visto questi anni passati. Et il nostro campo hauendo dall' Austria, et altri luoghi delle biaue abbastanza per gli caualli, et vettouaglie per il campo potrà andare in ogni modo con buon ordine far la giornata con lui, et con l' aiuto del signor Dio sicurissimamente otterrà la vittoria generale, essendo la fortuna a noi fauoreuole, come si è visto continuamente et a loro contraria. Poiche doppo il principio di questa guerra persino a questo tempo si è visto chiaramente, che imprima 10 milla Turchi dauono la peggio a 20 milla christiani, et al presente 10 milla christiani danno la rotta a 30 milla Turchi, doue conoscendosi nouamente venir questa gratia della maestà et potenzia del signore Dio, con la fortuna fauoreuole. Non bisogna perdere questa tanta et buona occasione, poiche non sempre offerisse la fortuna a principi di acquistar paesi, et stati, ricordandosi S^{a} Al^{za} Serenissima delle cose passate, conoscendo le presenti et per queste et quelle sapera antivedere le future, atteso che il Turco con maggiore sforza che facesse mai, non accrescerà in maggior numero il suo campo, di quel che ha fatto quest' anno passato, se non lo cresce con la sua venuta personalmente in campo, et con la sua corte, et guardia di spahogliani, et janizzari, hauendo quest' anno fatto venire gente delli confini di Persia, et di Damasco, cosa che non ha fatto mai prima. Et questo perche si conosse essere annichilato di forze, perso le buone genti, et speso di gran danari, senza che gli sia venuto nessuno benefitio, et mancatigli tanti tributi, et gran gabelle per li confini, et per tutti la riuiera del Danubio, che in un bisogno, volendosi preualere delle sue gioe in questa guerra, non so, come troueria possibiltà di poterle vendere, hauendoue infra di esse anco molte delle false. Et sicome esso gran Turco con la continua guerra credeua di stancare la potenza di za S$_{a}$ Maestà Cesarea, cosi hora si troua lui stanco, et totalmente stracco.

Però non resterò di dire ancora a S^{a} Altezza Serenissima, che hauendo Sua Maestà Cesarea questo aiuto in questa guerra presente di Sua Santità, dal re cattolico, e dalli principi di Alamagna, stando le cose in questi termini di adesso, quando bene il Gran Turco, per far la pace gli volesse restituire l' Ungheria, non starà bene con S^{a} Maestà Cattolica di farlo attento che questo non gli mancherebbe mai di acquistare, et hauere, et si come per altre relationi, che haueua hauuto S^{a} Al^{za} Ser^{ma} potra scoprire la verità di queste mie parole, con quali se tene habbi dato longo tedio a S^{a} Al^{zza} Ser^{ma} humilmente la prego hauerne qualche riguardo alla mia età, la quale non ben matura di anni non hà saputo in più breue discorso fare si particulare informatione a S^{a} Al^{zza} Ser^{ma}, la quale supplico a fauorirmi con la gratia sua di hauer' per gratia la mia seruitù, et degnarsi di accetare li due sparuieri mutattori di Bosna, et li due cani bracchi della Marca, portatigli in segno della mia buona seruitù, con che humilmente a S^{a} Al^{zza} Ser^{ma} mi offero, et raccomando, per suo humilissimo et deuotissimo seruitore, che il signor Dio lo prosperi, et conserui in felice et longo tempo, con accrescimento del suo stato, at a me conceda la sua benigna gratia di seruirla tutto il tempo della mia vitta.

Iz vana: Relatione dello stato della Bosna dal sig^{r} Girolamo Andrea al Ser^{mo} arciduca Ferdinando.

[1]) *Nicolo Donato, generalni providur mletački u Jadranskom moru.*

[2]) *Poturice.*

[3]) *Razumijeva se rat, što ga vodi Rudolf II. s Turcima u Ugarskoj.*

[4]) *Ova informacija nije priložena ovim spomenicima.*
[5]) *Sigismund Bathory, sin Krištofora Bathory-ja.*

*

62.

God. 1599.

Pavao Raffaeli, nećak biskupa Alesijskoga, kardinalu Cintiju Aldobrandiniju.
Biskup Alesijski tuži se kardinalu državnom tajniku na svoje opadače i moli za preporučno pismo na općinu Alesijsku, da uzmogne prodati stanovitu mjeru žitnog prihoda.
Vat. arh. Borgh. III. 60 h, p. 87 [1]).

Memoriale al cardinale S. Giorgio per il vescouo d' Alessio in Albania.

Illmo et Rmo Sig[r] patron collendissimo.

Il vescouo d' Alessio deuotissimo seruitore di V. S. Illma e Rma ha mandato il suo nipote[2]) con le accluse dirette alla Benignità Sua esponendoli li suoi trauagli, che patisce da alcuni calumniatori per essercitare il suo officio pastorale accusandolo dal caddi, ouero gouernatore de Turchi, che è venuto per spione in pregiudicio delli Turchi, doue lo strapazzano, et tirannegiano con minaccie di menarlo in ferri dal Gran Turco. In oltre per non poter venire alla sede apostolica per dire le sue raggioni il fra Gioanni ministro passato con alcuni suoi adherenti secolari della communità d' Alessio non li vogliono dare, che possa vendere da 30 stara di farmento, con che si metterebbe pouero prelato in viaggio, acciò le loro bugie possano hauer loco, et la verità del vescouo sia malignata. Per tanto Illmo, e Rmo Sig[re], ha mandato il pouero vescouo il suo nipote per supplicare V[ra] S[ria] Illma acciò si degnasse per la sua innata pietà fauorendo d' una lettera commendatitia diretta alla communità d' Alessio, e sub poena excommunicationis, che non si douessero intrigare nelle sue entrate, ne vietarglì, che non le possa vendere, che tutto sarà opera grata a Dio, e si riceuerà per fauore singolare, poichè il suo nipote non altro aspetta, se non la sua raccommandatione, et di continuo se pregarà sua diuina maestà per ogni essaltatione di V. S. Illma e Rma. Quam Deus etc.

A tergo: Illmo e Rev[mo] Patron Col[mo] il signor cardinale S. Giorgi.

Per caso l' acrimabile, che non possa vendere 30 stara di grano per suplica d' una lettera di favore.

Vescouo di Alessio in Albania.

[1]) *Prijepis ovoga dokumenta nalazi se u Nunz. di Venezia 33, p. 346, u vat. arhivu.*
[2]) *Pavlo Raffaelli, nećak je biskupa Alesijskoga Stoicina.*

*

63.

Albanija, 10. juna 1599.

Biskup Stefanski [1]), *kardinalu S. Giorgio.*
Upozoruje kardinala državnoga tajnika neka ne vjeruje biskupu alesijskome, koji je ostavio svoju dijecezu i otišao.
Vat. arh. Borgh. III, 60 b, p. 74.

Illmo Signore salutem.

Sua S[ria] Illma non habia credito a quel vescouo di Allessio, il quale a fatto tante querelle auanti a S[a] S[tà] contra li poueri prelati, et religiosi di questa pouera prouincia di Albania. Che veramente tutto quel che dice, la dice per il contrario, massimamente di quel pouero prete Biagio, che si troua hora in Roma, del quale si lamenta, che habbia acusato alli Turchi. Di qnesto non habbia credito V[ra] Sig[ria] Illma al sopradetto

vescouo, il quale non si portò bene con li Turchi di darli qualche presenti, et di presentarsi inanzi al chadi et al iemin, et alli citadini principali di quel loco, come è usanza di Turchi, et come hanno fatto li altri vescoui pasati. Et per tal causa hanno mandato li gouernatori di quel loco a giamarlo che venga nella citta intra li altri christiani, si è homo da bene dicendoli, che non stia infra li ladri di quella villa, doue lui staua. Il che lui non volse obedire alli ditti di Turchi sene parti da poi dalla sua diocese senza suo niuno dano, di cosi poco traualio abandonando le sue pouere pecorele smarite senza pastore et gouernatore; le quale piu presto sono restate scandalizato del fato suo, che altro. Pero S^{a} S^{tá} habia compasione a questi suoi deuoti populi et non si metta credere ad uno vacabundo, che non sta fermo nella residenza, a patire per lo amor di Christo, come patimo noi altri ogni giorno. Et quell pouero prete, non è in niuna colpa sopra quel vescouo. Non altro il sig^{r} Idio la conserui sempre in sua bona grazia.

Della nostra diocese a di 10 giugno 1599.

Di V^{ra} Sig^{ria} Illma umilissimo seruitore

il vescouo Stefanense et Bendense.

[1]) *Nicola Mecansi.*

*

64.

God. 1599.

Pavao Raffaeli, nećak biskupa Alesijskoga, generalu papinske vojske Ivanu Francesku Aldobrandiniju. Saopćuje generalu Aldobrandiniju, da treba najprije zauzeti Kastelnovi, odkuda je najlaglje u Bosnu. Prikazuje kavalijera Pelesu i biskupa Korćule u slabom svjetlu, saopćuje nadalje tko će sve priskočit u pomoć akciji protiv Turaka.

Arhiv kneza Aldobrandinija u Rimu. Tom. 150. n. p.

Illmo et Ecc^{mo} Signore.

Paolo Raffaelli nepote del vescouo d' Alessio espone a V^{ra} S^{ria} Illma et Ecc^{ma}, come dal detto vescouo suo zio per mezzo di S^{a} B^{ne} è stato implorato aiuto da qualche principe christiano per il felicissimo conquisto di regno Macedonia, Seruia, Bosna, Herzegouina et tutto il tratto maritimo[1]) et li proponeua inanzi la più importante et principale preda che s' hauesse a fare era quella de Castel Nouo, ch' oltra che il loco da se è assai munito et forte da il passo libero a Bosna, Seruia, Macedonia, Herzegouina, se poteua ogni hora dare assalto a Valona, Durazzo, Morea et all' altri circumuicine città et li metteua anco in consideratione l' intendenza che di dentro poteua hauere per la parentela che tiene, con nessuna perdita di gente christiana et anco l' opportuno socrorso che ad ogni hora da Caranto gli poteua uenire per la grandissima vicinanza che non v' è più di 140 miglia, et la grandissima commodita per l' armata poichè non vi possono stare quatro milla galere in porto ch' ha detto Castel Nouo. Di più auertiua a S^{a} B^{ne} che le famiglie grosse di quelli che stanno drento in terra a ciò concoressano et cosi di man in mano s' andarebbe prosperando che così facendo sarebbe l' ultimo esterminio della casa Otthomana et più presto ciò riuscirebbe di qua che di la della Transiluania.

Notifico anco a S. Ecc^{a} come in tutti li sopraditti lochi sono richissimi, et vi si trouano minere d' oro et d' argento di modo che quello si spenderebbe in un anno si francharebbe. Di più anco l' auertisco come il caualier Pellessa accordato con mons^{r} di Curzola molto malamente, furbescamente et con interessi hanno trattata la parte

d' alcuni sudetti lochi, ne ciò gl' è reuscito fuori, et dauano canzone a S^{a} S^{tà}. Il quale caualier in un memoriale che mando all' illustrissimo cardinale S Giorgio disse, che senza l' interuento del mio zio vescouo ciò non si poteua fare. Et ne fece anco un altra bonissima informatione un frate, che hora si retroua a Roma per li negotij di Seruia[2]), che meno lo tratta fedelmente come lo mostrarò a ogni suo beneplacito, anzi che detto padre portogli una lettera fauorabile da quei popoli appresso N^{ro} S^{re} quale non l' ha voluto dare N^{ro} S^{re} se non a esso, et tanto più altre volte l' ha raccomandato d' ordine loro.

Di più sapra come deuotissimi vescoui in quelli paesi se trouano. Come è il vescouo Sapatense et Sardaninse, et Alexiense, ch' anco loro concorreranno.

Però intorno a tutto ciò a maggior gusto et sodisfattione sua potra mandare un Italiano o due, o più seco et farlo o meco, o al mio zio, vescouo, che di ciò s' informi et me ne dia relatione ch' io metterei in compro messo la mia vita, che ogni volta che ciò trattasi non mi riescisse doppio di quello ne ho detto tratando mi raccomando alla bona grazia dell' Illmo et Ecc^{mo} Quam Deus etc.

All' Illm^{o} et S^{re} mio padrone coll^{mo}.

Bossina.

[1]) *Sa strane: Questo ne trattò con N^{ro} S^{re} Illmo S. cardinale Guisti.*
Kardinal Benedik Giustiniani, patricij genoveški, bio je kardinal gjakon, imenovan po Sixtu V., god. 1586. bio je kardinal kurije i imao je velik upliv. Umro g. 1621.

[2]) *Možda je to fra Biagio, o kojem govori i preporuča ga biskup stefanenski u pismu od 10. juna god. 1599.*

*

65.

Sadrimma, 6. novembra 1599.

Biskup Sapatenski[1]), kardinalu Cintiju Aldobrandiniju.
Preporuča kardinalu fra Franceska San Gustanzo, koga je papa poslao u Albanija, da poučava.
Borgh. III. 110, b. c. d. g. p. 333.

Dopo l' hauer fatto humilmente reuerenza a V^{ra} Sig^{ria} Illma la deuota et racomandatione ne conuien' fare con V^{ra} S^{ria} Illma della virtu et vita del padre fra Francesco San Gustanzo de minori osseruanti della Marca. Saperà dunque: questo padre è di buona vita essemplare in queste nostre parte mandato a noi per ordine di N^{ro} Sig^{re} a dissegnare, et ha fatto frutto insino al presente del quale è di buona vita, ne rendo vero testimonio.

Son obligato a racomandar lo a V^{ra} Sig^{ria} Illma il medesimo padre, lo uoglia racomandare a N^{ro} Sig^{re}, che è meriteuole di ogni sorte di fauore anco pero atteso che è mandato da Sua Santita. E bisogno partirsi, che è accusato appresso a sangiacco al Zeuoda, che dicono essere spia di Gran Sig^{re}, per questo si parte da noi, dandoci a tutti grande afflitione. Per obligo mio lo racommando a V^{ra} Sig^{ria} Illma baciandoli la sacra veste, mi ricommando. Dio li dia ogni contento.

Da Sadrimma il di 6. di nouembre 1599.

Di V^{ra} S^{ria} Illma

humilissimo et deuotissimo seruitore
il vescouo Sapatense et Sardanense.

Iz vana:
Al Illmo Sigr. cardinale
San Giorgio etc. kao obično.

[1]) *Nikola Bianchi 1592.—1620.*

*

66.

Dubrovnik, 8. aprila 1600.

Fra Tomaso Ursino, nadbiskup antivarski, kardinalu Cintiju Aldobrandiniju.

Tuži se, što nije još dobio papinski breve, da može obaviti apostolsku vizitu u Srbiji. Opisuje žalosne prilike u svojoj nadbiskupiji. Moli neke povlastice duhovne i da mu bude drug u biskupovanju učeni franjevac otac Serafin, koji boravi u Paviji.

Borgh. IV, 242, p. 69.

Illmo e reu^mo^ sig^re^ mio collendissimo.

Già è noto all' V^ra^ Sig^ria^ Illma, anzi à tutt' il sancto concistorio, qualmente la Santità di N^ro^ Sig^re^ colla sua solita bontà, e sollecitudine e non per alcuno merito c' ha elletto pastore d' Antiuari, et è compito un' anno, ch' io ho receuuto le bolle, e di poi il breue per la visita della Seruia, et di più la Sua Beatitudine settembre prossimo passato cauo palio de corpore Petri con ordine, che quam primum fosse mandato nelle man mie. Et in spatio di sette mesi non è capitato nelle man mie, non per la mia negligenza, perche io subito receuuto le bolle ho fattò il mio procuratore signor Francesco Tito, allo qualle ho scritto molte lettere pregandolo per l' espeditione del' pallio, e di breue necessario per quelli paesi e anco non ho alcuna resolutione ne risposta. Per il che mi rittrouo molto afflitto et trauagliato, vedendo che non ho possuto metter in effetto 'l voler e ordine del N^ro^ Sig^re^ contenuto nel breue per la uisita di Seruia[1]). Per tanto son astretto di supplicar, e preghar iterum colla nostra presente V^ra^ Sig^ria^ Illma come ho fatto nella prima seconda et terza repplicandol' istesse parole scritte nelle prime dubitando, che nostre non siano capitate, nelle mani dell V^ra^ Illma Sig^ria^, la quale non solum per le mie lettere m' anco per l' informatione dell' altri e chiarita e informata come tutte le cose della chiesa d' Antiuari siano possedute di Turchi, cioè la chiesa, casa e possession et quod peius est, alcuni detti preti hanno alienato, disipato, e impegnato le cose della chiesa, cioè 'l pluuiale donato al mio predecessore[2]), della beata memoria di N^ro^ Sig^re^ Gregorio XIII. il quale donò tutta la capella fornita di paramenti, e calici a reuerendissimo don Ambrosio. Ma dopo la sua morte li pretti hanno impegnato 'l pluuiale a Venetia per scuti 300, et tutt' altre cose hanno ruinato, et essendo io pouero, non è possibilta di reparar a tanto danno comesso dalli preti, li quali essendo concordes nelli costumi colli Turchi, et viuendo in spirito di libertà non li posso castigar, ne constringer, che rendino le sudette cose della chiesa ch' hanno dissipato.

E come gia ho scritto più volte alla V^ra^ Illma Sig^ria^, io non ho chiesa, ne casa in tutta diocesi d' Antiuari doue potrebbe far la mia residentia essendo tutta occupata e posseduta dall' infideli, però desidero di farla nella città di Buda nel luogo di frati di San Francesco come più anco 'l mio predecessore e di piu desidero d' hauer authorità di poter assoluer li casi reseruati et dispensar in terzo et quarto grado il matrimonio, et di dar le indulgentia plenaria al popolo pro primo ingressu come sempre è stato costume. E di più desidero hauer usso delli miei libri fin' alla morte, e due o tre compagni grati della nostra famiglia, è di qualsiuoglia altro. Et perche ritrouo uno padre francescano Seraffino professo in questa nostra prouintia di Ragusa il quale sarebbe utile, et idoneo per negotio ordinato del N^ro^ Sig^re^ essendo instrutto nella lingua, dottrina, costumi christiani, et vita exemplare, e sudetto si ritroua a Pauia colli padri reformati, et desidera di venir per mio compagno à patir per amor di Cchristo, ma non lo lassano partir li sodetti reformatori. E perche le sodette, da me desiderate non è possibile d' ottener senza giusto fauore dell' V^ra^ Sig^ria^ Illma, la qual supplico e pregho in uisce-

ribus Jesu Christi, che si degni per amor suo, e la salute dell' anime d' espedir 'l sudetto breue con tutte gratie e concessioni necessarij per quelli paesi, come ho scritto piu particolarmente al mio procuratore, il qual non mancarà di ricordar all' V^ra Illma Sig^ria le mia necessità senza le quali io non posso adimpir l' ordine del N^ro S^re, e perche 'l reueredissimo vescouo di Mercana è morto[3]). Non ho comodità di congregar li vescoui per la mia consecratione, per tanto supplico per dua abbati mitrati con un vescouo; con che fine bagiando le sacre vesti dell' V^ra Illma Sig^ria di cuore mi raccomando e offero alli seruigij di quella sempre.

Da Ragusa alli 8 di aprila 1600.

Di V^ra Illma e Reu^ma Sig^ria

humilissimo seruitore arciuescouo
eletto d' Antiuari
Fra Thomaso Ursino.

Iz vana:

All' Illmo et Reuerendissimo Sig^r Patron mio collendissimo il sig^r cardinale S^to Giorgio mio osseruandissimo.

Roma.

[1]) *Ovaj breve za apostolsku vizitu Srbije poslao mu je papa dne 1. oktobra 1600., u kojem naročito ističe, neka on srpske biskupe, koji papi preko svojih poslanika izraziše želju sjediniti se s crkvom rimskom, u tom njihovu naumu utvrdi, i neka im svjetuje da to i provedu. (Vidi Theiner, Monum. Slav. Mer. II., p. 94.) Toma je vizitaciju čitave Srbije obavio, što vidimo iz Farl. Illyr. sacr. VII., p. 108: „Intera (sc. Thomas Ursinus) non solum suam dioecesim, sed etiam Serviam fere universam, itemque loca finitima Turcarum imperis subjecta, et vicariae suae inspectioni commissa sedulo lustravit; quae quidem peragratio, ut ei maxime laboriosa fuit, aerumnis ac periculis plena, sic populis illis, ad mores emendandos, pieque vivendum adiumenti plurimum attulit".*

[2]) *Ambrosije Capitius, franjevac, biskup antivarski (1579.—1598.).*

[3]) *Vescovo di Mercana = episcopus Tribuniensis et Mercanensis, t. j. biskup trebinjski, tada Šimun patricij dubrovački, od 1575. do 26. novembra 1599. Kako je Trebinje bilo u turskim rukama, to je biskup trebinjski redovno stanovao u Dubrovniku, a bio je i sufragan nadbiskupa dubrovačkoga.*

*

67.

God. 1600.

Biskup bosanski fra Francisko di Stefano, Visočanin, obavivši apostolsku vizitu u Bosni opisuje stanje crkve katoličke u Bosni koncem XVI. vijeka.

Podaje lijepu sliku o socijalnim prilikama, napose o plaćanju poreza, o otimanju kršćanske djece za janičare i ističe na koncu kako je u narodu živa želja i nada za oslobogjenjem Bosne.

Vat. arh. Borgh. III. 124 d, f. 270[1]).

Beatissimo Padre.

L' anno 1588 nel pontificato di Sixto papa V. di felice memoria, sopra ogni mio merito fui promosso al vescouato di Bosna, proposto a quello dall' illustrissimo e reuerendissimo signor cardinale di Santa Seuerina[2]), prottettore dell' oriente, mentre io mi trouauo ministro in quel regno, del mio ordine di frati osseruanti di San Francesco. Et dopo esser stato consecrato in Ragguggi da mons. arciuescouo Aluaro[3]), mi portij per la mia residenzia, la quale elessi appresso la chiesa di san Spirito in Huognizza, conforme al decreto delle bolle della mia prouiggione, per il quale mi si ordinaua, che io douessi elegere un loco certo per residerui, non hauendo i miei predecessori potuto farlo, per il continuo trauaglio datogli da Turchi.

Doppo essendomi fermato nella mia diocese per ispatio di circa tre anni, attesi con quello zelo et vigilanza, che potei alla mia cura pastorale. Et nel pontificato della

felice memoria di papa Innocentio IX.[4]) venni à visitar i santissimi limini, et a bacciare i piedi di Sua Santità, et diedi relatione della mia chiesa, et indi con buona licentia et con la santa benedictione di S^{a} B^{ne} ritornai alla mia residenza per prosseguire, et continuare la cura dell'anime del mio gregge.

Hora essendo venuto à beatissimi piedi di V^{ra} S^{tà} per prestarle la debbita obbedienza, per conseguir il thesoro di questo santissimo giubileo, et anco per visitar di nuouo i limini di santi apostoli, con ogni humiltà, et debita riuerenza vengo a darle ragguaglio della mia chiesa, et di quanto ho esseguito come visitator apostolico deputato di V^{ra} S^{tà} nel detto regno di Bosna, et prouincie addiacenti, sotto del domino turchesco, per un suo breue dato nel primo anno del suo felicissimo pontificato, et riceuuto da me, mentre che mi trouauo nella prouinzia Possega.

Il regno di Bosna detto Mijsia, è grande, et confina da leuante con Macedonia, da ponente con Carintia et Stiria, da mezzo di con il mar'Adriatico, da tramontana con il mar pontico. Il suo clima è temperatissimo et saluberimo; il terreno fertile di copiose minere di ferro, piombo stagno, rame, argento, et oro. La gente è alta, bella, ingeniosa, robusta et bellicosa. Il paese è abbondante di tutte quelle cose spettanti al vitto, et di porto humano. E bagnata (Bosna) da molti nauigabili fiumi, e ornata di molti piscosi laghi, distinta di una vaga, et amena varieta di fonti, colli, valli, pianni, et boschi rasembranti piu dell'artificioso, che del saluaggio. Produce frutti, et animali d'ogni sorte in abondanza. L'huomini sono humani, et indinati molto alla hospitalità, facendo garra per albergare i viandanti, prouedendo ad essi et a loro caualli di vitto, et d'ogni possibil commodo senza minimo pagamento; et è gran marauiglia, che mai si interponga l'uso dell'hospitalità con tutto che quelle prouincie sieno essauste et rouinate dalla tiranide turchesca, et esserciti loro, che di continuo suernano et passando per esse le desertano.

Tra Saua e Draua fiumi principali di Bosna vi è una prouincia di Posega, nella quale diedi principo alla visita, et primieramente visitai Posega borgo, nel qual vi è chiesa di S^{to} Spirito, et il suo curato fra Michele di osseruanti. Questo borgo, otto mesi sono, è stato sacchiegiato, et abbrugiato da imperiali. Sotto questa cura sono 5 milla anime del rito chatolico. Tra il borgo et ville vicine, trouai la chiesa mediocremente prouista di calici, paramenti sacerdotali, pertinenti al culto diuino. Vi cantai piu volte la messa, predicai in molto concorso, et molta consolatione spirituale di quel popolo. Ordinari 4 preti. Uno d'essi mandai per mio vicario in Temisuar, l'altro per curato in Nouipazar. Cresimai da 600 anime. Nel borgo detto erano 2 milla case turchesce, et una torre alla ripa del fiume custodita da 50 Turchi, et pochi pezzi d'artellaria.

Visitai poi il borgo di Vellica 8 miglia lontano da Posega, nel quale et nelle ville vicine sono 300 case del rito latino, et anime 1000; il resto è habitato da Turchi. La sua chiesa è di San Augustino, con il monasterio della mia religione, habitato da 5 frati sacerdoti, et un chierico, et un conuerso. Trouai la chiesa, et la sacristia per il culto diuino ben prouiste. Cresimai 400 anime, ordinari tre sacerdoti: uno religioso et due preti seculari; et li diedi la cura dell'anime. Leuai la superstione per la quale non pigliauano le ceneri il primo di quadragesima, reputando, che tal ceremonia causasse il diuortio tra maritati.

Visitai anco il borgo Nasice, lontano de Vellica 20 miglia, et una giornata dal dominio austriaco. Nel borgo et ville vicine sono 400 case di latini, et 1000 anime. Trouai il monasterio, et la chiesa di San Antonio intiere di mura, ma senza tetti.

L'anno del 93[5]), li feci in parte coprire et habitare da quattro frati sacerdoti, et un conuerso, per cura di quell'anime. Comprai traui et legnami per coprirli del tutto, hauendone proueduto al bisogno della sacrestia. Chiamai tutti i preti et frati curati dalle ville vicine, che furno 120 et l'essortai, et diedi ordini per la cura delle anime. Cresimai più di 300 anime, lasciai tutti consolati. Il Turco 3 anni sonno[6]), che scaciati i frati, introdusse in quello i suoi soldati. sotto pretesto, che i frati albergassero le spie imperiali, et tenessero per essi contro Turchi. Il spahi capitano del borgo, di quelli legnami fabricò un ponte. I ckristiani di quel borgo vanno alla messa, et a riceuere i santissimi sacramenti alla villa più vicina Motiena, qual visitai con altre di Cutina, Radin-potoch, Bucac, Jelseuo, Cusminice et Muhaceuo, et in esse cresimai più di 300 anime, et per mancamento di sacerdoti ad ogni villa non ho potuto prouederli del curato, che commodamente dall' oblationi, et ellemosine di quelle si sostentariano. Tre anni sonno tre preti de li fugirno in Transiluania, per le persecutioni turchesche. Il curato di Radinpotoch prete Matheo, fauorito da Turchi, non mi rende obbedienza, et io per non incorrer nella loro persecutione, non ho saputo trouar modo per reddurlo alla opbedienza. Nella villa Cumenice trouai, che prete Gioanne curato, haueua dato delle bastonate all' un suo seruitore, perche l' haueua scoperto alli Turchi, dalli quali s' era nascosto, e perche poi per caggioni delle bastonate collui se ne mori. Dechiarai il curato irregolare et suspeso, ma perche priega per l' assolutione, e stante il gran bisogno di curati, si supplica per la sua assolutione. Il curato di Muhaceuo homocida et concubinario tenutto in prottettione da Turchi, non mi rende obbedienza, et non trouo via di remediare.

Visitai in oltra il monasterio et la chiesa di San Augustino nel borgo Vochino (Vočin), lontano da Nasice 5 giornate, sopra la ripa del Danubio, doue trouai 6 frati, et un conuerso; nel quale borgo et nelle ville vicine sono 300 case di catholici, et anime 1200. Cresimai piu di 200 e fatto le solite functioni vescouali, lasciai ben seruita la chiesa da quelli frati. Quattro anni adietro[7]) fu scoperto da Turchi un frate, che nascondeua in monasterio li christiani schiaui, dandogli modo di fuggir a lor paesi, et decapitato, fù per trauerso impalato, i frati disciacciati, s' impatronirno i Turchi del monasterio, chiesa et robba.

Passato il fiume Saua arriuai in sei giornate nel borgo Modrizza sopra il fiume Bosna, doue trouai 4 frati in una casa per non hauer ne monasterio, ne chiesa, nel borgo, et per esser la chiesa di San Elia fori del borgo, lontano piu d' un miglio e scoperta. I ministri turcheschi non mi promissero poterla coprire. Nel borgo et nelle ville vicine sono di catholici 500 case, anime 2 milla. Cresimai in quattro volte, che furno piu di 1000. In questo borgo finisce la prouincia di Posega, et incomincia un' altra prouincia, anco essa detta col nome del regno Bosna.

Da Modrizza in dua giornate arriuai alle Salline supperiori, al monasterio et chiesa dell' Assumptione della gloriosissima Vergine Maria, da 15 frati ben seruita: 10 sacerdoti, 3 chierici, 2 conuersi.

Nelle ville vicine sono di 400 case, anime 1600. Cresimai più di 400. Di tutti l' ordini ho tenuto ordinatione. I ladri all' hora spogliono il monasterio, et la chiesa, ma presto fu resarcita del tutto, per il gran concorso che ad essa si fa per i miraculi che di continuo si fanno, essendo guariti infermi, stropiati, spiritati, non solo christiani, ma etiamdio scismatici, et Turchi. Nella festa dell' Assumptione vi è un grandissimo concorso.

Le Salline inferiori, dua miglia lontano dalli superiori, visitai col monasterio e chiesa sua di S. Pietro, officiata da 8 frati, 4 sacerdoti, dua chierici, et dua conuersi. Nel borgo e ville vicine sono case di catholici 200, anime 1000; cresimai più di 300.

Del monasterio di San Pietro in due giornate ariuai alla terra Argentina di 200 case catholiche, et anime 400, col monasterio et chiesa di B. V. Maria, ben seruita da sei frati: 4 sacerdoti, un chierico, et un conuerso. Cresimai piu di 150.

Le ville vicine sono per il piu habitate da scismatichi, et da Turchi. Lontano d'Argentina 23 miglia sopra il fiume Drina in colle è la città Zuonich, cinta di bono et bel muro, seddia del sangiaco, habitata da 300 case turchesche. Nelle ville vicine non vi è alcuna casa catholica, ma ben più di scismatici, che de Turchi.

Da Argentina in dua giornate passando per alcune ville habitate da scismatici et Turchi, è perciò non m'arisicando di firmare, affrettai il passo, et arriuai al borgo Piombo, et al monasterio et chiesa dell'Assumptione di B. V. Maria seruita assai bene da 15 frati, 8 sacerdoti, 5 chierici, et dua conuersi; la sacristia e commoda. L'imagine della beata virgine Maria è dipinta (come si dice) da S. Luca, et hà fato, et fa tutta via gran miracoli, non solo con christiani, ma etiamdio con istessi Turchi, sanando muti, sordi, zoppi, ciechi et ogni sorte d'infermita, onde per occasione di tanti miracoli, molti di Turchi abbracciano secretamente la santa fede. Questa chiesa è molto frequentata tutto l'anno, e specialmente la festa dell'Assumptione, si fa li, la maggior fiera del reguo. Nel borgo e ville vicine sono 100 case di catholici, et anime 2400. Cresimai in piu volte 2 milla.

Da Piombo in una giornata arriuai al borgo Curiabani, che vol dir *„inostrano“*, sedia reale, doue hoggi di si vedono i vestigij della città regale, nella cui resideua il re di Bosna. Nel borgo et ville vicine sono più di 1000 case di catholici, 4 milla anime. Vi è il monasterio et chiesa di San Gioan Battista, ben seruita da 15 frati, 10 sacerdoti, 3 chierici, et dua conuersi. La sacrestia ben fornita, et il monasterio ben tenuto. Cresimai piu di 300, consecrai l'altar maggiore d'essa chiesa.

Da Curiabani à Visochi, mia patria, 12 miglia lontano arriuai, hoggi di borgo, anticamente città assai bella, per quanto le sue reliquie dimostrano. In esso et ville vicine sono 800 case di catholici, più di 3 milla anime. Il monasterio con la chiesa di S. Nicolò è detta la capella del re, è bella benche non molto grande, ma ben seruita da 10 frati, 6 sacerdoti, 2 chierici, et 2 conuersi. La sacristia è ben fornita di molt calici et paramenti, il monasterio per antiquita ancorche minazzi ruina, non mi permessero resarcirlo. Cresimai in piu volte più di 300.

Lontano da questo borgo dua giornate sopra la ripa Saua è il castello Gradischi, bello e forse, munito di mura e poca artellaria, et di 300 case tutte turchesche, perche per esser nelle frontiere di Zagabria, non permettono habitarui alcun christiano. Da Visochi per strada di 12 miglia, andai al borgo Creseuo, et visitai il monasterio et la chiesa di Sta Catarina seruita da 13 frati: 10 sacerdoti, 2 chierici et un conuerso; la sacristia et il monasterio è commodo. In borgo et ville vicine trouai 500 chatholici, et anime 2 milla. Cresimai più di 300. Consecrai 93 altari portatili, fatti a spese mie, et distribuiti per la diocese.

Da Creseuo dua giornate verso il fiume Nerenta et il mar'Adriatico vi e una gran prouincia di Hercegouina, ò ducato di S. Sabba, di molte ville habbitate più da gianizzari, et scismatici, che catholici, delle quali alcuui piu vicine al monasterio sono di 400 case di catholici, et di anime 1600. Il curato è un frate, mandatoli dal mona-

sterio di Sta Catarina. Non mi son arriuicato per caggione di gran pericoli a visitarla tutta, non meno multi di quelle ho cresimato in Creseuo.

Et de li andai inuna giornata a Saraglio borgo di 20 milla et più case turchesce, et 200 catholici, anime 1000, et altro tanto di scismatici.

Il curato di catholici e un frate solo, che habita in una stanza, et tiene solo una cappella con la sacristia dornita di cose necessarie. Cresimai nella cappella più di 200 persone.

Da Saraglio in una giornata arriuai Huognizza (Fojnica), borgo della mia residenzia, il cui monasterio et chiesa di S. Spirito è ben seruita da 15 frati: 10 sacerdoti, 3 chierici, et 2 conuersi; la sacristia e ben fornita. Nel borgo, et terre, et ville vicine della cura dell'istesso monasterio sono di catholici piu di 3 milla case, anime 12 milla.

Appresso questo monasterio è la terra Bagnaluca con il suo castello, residentia del bassa di Bosna, vicino a Petrina d'Austriaci in Croatia a dua giornate.

In sudetto monasterio ho tenuto ordinatione generale, piu volte di maggiori et minori ordini, et in piu volte visitando le ville circumuicine. Cresimai piu di 3 milla.

Da Huognizza andai in una giornata a Rama villa, et al monasterio, et chiesa San Pietro, ufficiata da 10 frati: sei sacerdoti, tre chierici, et un conuerso.

Il monasterio fabricato di ligname, la chiesa et sacristia di pietra, vi sono pochi paramenti. In detta villa, et vicine vi sono di catholici 300 case, anime 1200. Cresimai in piu volte 600. Vicino al monasterio vi e il castello Hliuno, lontano da Clissa una sol giornata.

Da Roma verso il mar' Adriatico a tre giornate, vi sono tre monasterij, et chiese con molte ville appresso il mare habitate piu da christiani, che da Turchi, cio è il monasterio et chiesa di S. Maria di Zastruc, doi miglia lontano dalle ville di Zastruc, doue stano 12 frati, 8 sacerdoti, dua chierici, et dua conuersi. Il monasterio, et chiesa di S. Maria di Macarscha, vicina alle ville d'Imota, doue stanno 7 sacerdeti, 3 chierici, et due conuersi. Et il monasterio, et chiesa di S. Maria di Visouac, vicina alle ville di Petro-poglie; lontano da Sibenico 7 miglia doue stanno 7 sacerdoti, un chierico, et un conuerso.

Nel monasterio, et chiesa di Zastrug, son stato solamente una volta, et consecrai la detta chiesa col cemiterio, et per la persecutione fattami da Turchi l'anno 83[8]), hauendo inteso, che io volendo andar à Roma, mi pigliorno i caualli, et tutta la robba, et appena scampai dalle mani loro. Similmente l'anno passato udendo io andare in detti monasterij, mi fu protestato dalli habitanti, la persecutione, che io poteua patire, perciò non ho potuto personolmente visitare l'altre dua chiese, et cure, alle quali poi mandai per visitare fra Stefano predicatore, con le mie lettere.

Nelle monasterij chiese, et luochi, che ho potuto visitare, una, dua, et piu volte ho detta et cantata la santa messa, et doue ho hauuto la commodita l'ho cantata solemente da vescouo, et data la beneditione al populo nelle festi principali, con la solita indulgenza. Ho sermonigiato et predicato in lingua slaua tutte le feste, et li giorni feriali della quaresima due volte la settimana, et nelli tempi debiti, doue ho trouato persone sufficienti, et idonee, non ho mancato dopo il debito esemine ordinarli et tra preti, et frati, per mancamento di soggeti. In tutto il mio tempo ho ordinato 45 sacerdoti, et altri tanti diaconi, subdiaconi, et chierici. In tutto il regno di Bosna, erano ultimamente 15 monasterij di frati osseruanti di San Francesco, et al presente restano solamente 13, perche i dua sono stati tolti da Turchi, per la persecutione. et calumnia fattali in questa ultima guerra d'Ungeria. Viuono al presente in questi 13 monasterij

sacerdoti 107, chierici 25, et conuersi 17, che in tutto fanno frati 149 osseruanti di San Francesco glorioso. Ne in tutto il regno di Bosna si troua altra religione, che di San Francesco; ne prete, ne chierico seculare, ecceto in Posega, doue sono insino 12 preti.

In questi 13 monasterij, si tiene dall'istessi frati la schola, et s'insegna leggere etscriuere, et un poco di grammatica, et la dottrina christiana in latino, et in lingua slaua, et li parochiani la insegnono in tutte le parochie, la matina do poi la messa tutte le feste, et l'altri giorni quando possono.

Nelle nostre chiese, et monasterij non si può tener il santissimo sacramento dell'eucaristia nel tabernaculo, perche alli Turchi, et massime à quelli, che vengono d'altri paesi non si può tenere ne chiesa ne conuento, ne cella, ne stanza alcuna serrata, et rompono le porte, quando non se l'apreno, et alle volte ci tolgono li calici delle mani, mentre che diciamo la santa messa, et vi è bisogno tenere sempre la guardia, et pagarla molto bene.

Gl'ogli santi non li ho possuto consecrare, per non hauuto il numero di sacerdoti, et diaconi in un monasterio, et per non lassare abandonata la cura dell'anime, la settima santa nelle parocchie lontane; ma li ho hauuto sempre ogn'anno dalli vescoui vicini, et fattili conseruare in ogni chiesa dal parrochiano in sacristia.

Ne meno si possono tenere li fonti del batesimo in chiesa, perche sarebbono rotti dalli Turchi, et alle volte ci hanno orinato dentro per dispreggio.

Ma si conserua l'acqua benedetta, in un vaso nella sacristia, et con quella si batezza in chiesa sopra un bacile e poi si butta in sacrario.

Delle reliquie di sancti, vi sono alcuni fragmenti, nell'istessi monasterij ben ornate, et custodite nella sacristia, quali si mostrano nelle feste solenni dell'anno.

Per quel poco, che ho possuto notare, essendo mi stato necessario comparire sempre da semplice frate, et caminare di luogo in luogo piu di notte che di giorno, hauuendo riceuuto da Turchi delle bastonate e delle ferite, et anco per la paura, che mi conueniua hauere, accio li ministri del Turco non facessero per mia causa alli christiani habitanti alcuna persecutione come sogliono, stante la guerra di Ungaria nelli confini e massime dopo la presa di Clissa et di Posega, che per tal caggione tengono al presente maggior guardia in tutte le frontiere, e stanno in grandissima gelosia, e perciò non ho possuto penetrare nell'altri luoghi del mio vescouato. Sono di christiani latini quelli sudetti luoghi visitati da me, più di diecimilia case, è più di 40 milia anime, et altre tante, e forse più di Rasciani del rito greco, et tutti insieme habitano confusamente con li Turchi, li quali nelle ville sono meno di numero delli christiani, ma nelle città et castelli sono assai più.

Viuono li poueri christiani della Bosna da 120 anni in qua, sotto la tirannide grandissima del Turcho, et non solo pagano ogn'anno il tributo, chiamato tebos, che è di cinque zecchini per ciaschun mascho da cinque anni in sù, et il tributo, chesim di due zecchini per il stesso mascho, con il tributo glaunina che è di mezzo ducato; ma anchora pagano il tributo trauarina, che è d'un giulio[9]), per testa di tutti gl'animali piccoli, et il tributo detto giouasia, che è, quando more un christiano capo di fameglia, mascho, o femina per l'inuentario che fanno delle robbe d'esso morte; ne pigliano la mettà di tutta la robba, tanto stabile, quanto mobile, oltre quella che robbano nel far l'inuentario. E per poter distruggere più li beni di christiani, danno alli pupilli, che non hanno parenti stretti, per tutori li proprij Turchi. Pagano anco il tributo, o vero pena detta martuina, che è quanto si commete homicidio, tutti i chri-

stiani vicini al luogo doue si troua il cadauere pagano quattro cento tollari, quali cadono al cadi vayuoda, et alli parenti dell' amazzato.

Similmente ogni cosa per pouera et mendica, che sia pagar il tributo bonach una et due volte l' anno; qual tributo è stato imposto di nuouo per la guerra presente della Ungheria, cioè un rubbio di grano, et uno d' orzo, et uno di auena, un castrato, sei libre di mele; sei di butiro, et un ducato per ogni casa, et delli frutti degl' horti, campi, mollini, et altre possesioni, pagano ogn' anno la settima et ottaua parte, è per non andare alla guerra, per guastatori, o soldati contra christiani, bisogna redimer se stessi, dando tanto per testa a discretione di essi Turchi, e pagano chi 15, chi 20, et chi di più zechini.

E quello che è molto peggiore et intollerabile, ogni tre o quattro anni quando da un luogo, et quando da un altro, et quando da tutto il regno di Bosna, tassano li borghi, ville et terre a tanti per luogho a modo loro, et ogni volta ne pigliano li 300 li 500, et li mille giouanetti di diece o dodeci anni insino alli 25, se non sono maritati, che perciò molti si maritano auanti il tempo per liberarsi da questa maledictione. Nel tempo della quale, quando li ministri del Turco vengono a fare questa essigenza, li poueri christiani della Bosna stanno in tanta tribulatione, che non si puo vedere, ne credere maggiore, perche oltra le lagrime e gridi de parenti, fanno fuggire li loro figlioli altroue, et li vecchi christiani della villa sono astretti a componersi per denari per quello che possono. Ne mai si partono li ministri del Turcho, se non pigliano il numero di loro tassato in tutto, ò nella maggior parte et il resto in denaro à modo loro.

La quale tirannide tanto eccede quella empia et inhumana di Faraone, quanto è più aspra et accerba, poiche in quelli figlioli di Israel à pena nati finiuano la vita, ne erano alli afflitti e sconsolati parenti altra pena che un dolore momentano; ma in questa si aggiongono tante miserie et calamita insieme, che nessuno è bastante sentire l' accerbo et spietato dolore di quei miseri padri e madri, li quali doppo hauer fatte tante fatiche in alleuare li proprij figli, hauendoli notriti con tanti sudori e stenti, quando pensano, che li debbano suuenire, et essere sostegno delle loro miserie et vecchiezze, a viua forza li vedono spiciare dalle viscere loro a perturbare la quiete christiana, et incrudelirsi poi, e siano contra il sangue paterno, a soffocare la nauicella di Pietro, et far di maniera che la redentione del saluatore del mondo, sia per loro, et per altri vana e persa. Sanno non dimeno tutti li Bosnesi che l' ultimo loro re Tomaso morse in guerra contro il Turco, tradito da suo nipote, et che la regina Catarina sua moglie lassò in deposito tutt' il bene, che ha possuto estrahere in Ragusa alli signori Ragusei, per la speranza che haueua ricuperare il suo regno, et che viene in Roma, et ricorse al' aiuto della sede apostolica, alla quale fece poi donatione del regno, e finalmente morse in Roma, et fu sepelita in Ara Celi, hauendo dotato l' hospitale della sua natione Slauona[10]) di molti beni stabili, comprati da lei prima che moresse, e che percio siano di raggione vassali della sede apostolica e di V^ra^ S^tà^, e per questo sono uissuti et viuono sempre in ferma speranza di vedere la loro libertà, et pregano contiuuamente sua diuina maestà, che per mano di V^ra^ B^ne^ in questo suo felicissimo pontificato siano liberati da tanta tirannide, et da si longa seruitù, et io con tutti loro bascio li santissimi piedi di V^ra^ Santità, et humilissimamente supplico buona e presta speditione delle cose contenute nel mio memoriale[11]) e priego per la felice e lunga vita di V^ra^ B^ne^ etc. Quam Deus conseruet Amen.

[1]) *Iz vana na rukopisu: „Relatione di fra Francesco di Stefano Bosnese, osseruante di San Francesco, vescouo di Bosna Argentina:*

Intorno la visita del suo vescouato nel regno della Bosna et prouincie adiacente sotto il dominio del Turco."

[2]) *Giulio Antonio Santorio, kardinalom postao za pape Pia V. 17. maja 1570. Tom zgodom bio je imenovan protektorom Ilirika i cijele istočne crkve. Papa ga sam nazva kardinalom „Sanseverina" i to ime zadrža. Umro 1621.*

[3]) *Nadbiskup dubrovački Albertus, rogjeni Rimljanin. Postao dubrovački nadbiskup 1583. U spomenicima historijskim nalazi se uz ime Albertus i Alberus i Alvarus. Biskupovao do 1591.*

[4]) *Innocent IX., od 29. oktobra 1591. do 30. oktobra 1591.*

[5]) *T. j. god. 1593.*

[6]) *God. 1597.*

[7]) *God. 1596.*

[8]) *T. j. god 1583.*

[9]) *Talijanski novac, kojemu vrijednost odgovara našoj današnjoj kruni.*

[10]) *Zavod sv. Jeronima u Rimu.*

[11]) *Pod ovim razumijeva bosanski biskup Francisco di Stefani priložene upite fratara provincije bosanske, u kojima žele razjašnjenja, kako imadu postupati s katolicima, koji otpraviše svoje žene, pa uzeše druge, kako s onima, koji se uopće ne vjenčahu u crkvi, kako u mješovitim ženidbama izmegju katolika shizmatika i Turaka. Ti su i slični upiti bili upravljeni na njega, a on se u ovoj lih crkvenoj stvari obratio na papu. Kako su ovi upiti naravi juridičko-teološke, ne donosim ih u ovim historijskim podacima.*

*

68.

Spljet 1601., početkom godine.

Nadbiskup spljetski dominikovac Ivan Dominik Markot, generalu papinske vojske Ivanu Francescu Aldobrandiniju.

Upute, kako će sada najlaglje osvojiti Bosnu, u koju neka dogje auktoritetom papinim kao kralj[1]).

. Arhiv kneza Aldobrandinija u Rimu. Tom. 150, f. 29.

Illmo et Ecc^mo^ Sig^re^.

Con minor spesa, et facilità maggiore si recuperaria il regno di Bosna, che non recuperaste Ferrara che pur l' hauueste senza sfodrar la spada[2]). Poscia che nel mese di maggio, da tutto quel regno, cosi i Turchi, come i christiani, che in esso vi sono atti per la spada o per la zappa, sono cacciati a furia di bastonate, verso Buda. Intanto che, quel regno resta voto di defensori, et per conseguenza resta senza ostaculo alcuno, di poter esser assalito et preso da quella parte di Macarscha; non essendo munito di fortezze, ne d' altro, et quelle poche, che vi sono si potriano prima conquistare et conquistate conseruare, ch' i Turchi si accorgessero essendo mal munite, et peggio custodite, senza artelaria, monitioni, et vitouaglie. Et che d' istessi custodi ci serriano tradite, per una particella delle page seruite, auendosi massimamente di non poterle contro di noi mantenere, quanto ben volessero, si per le caggioni sudette, s' anco per non poter esser socorsi in tempo d' alcun loco: non da Constantinopoli, per essere lontano, non dall' esserciti oposti all' Austriaci, per non dar adito, scostandosi dalli confini all' Austriaci di conquistar da quella parte il loro paese.

Prima perciò conueria, che fate passar le galere della santa Chiesa, o tutte o almeno tre d' esse, nel mar Adriatico, acciò che, con altra sorte di vasselli mercenarij, che vi sono molti, tragetate poi a suo tempo 10 milla ouero 12 milla soldati da Ancona a Macarscha, che è porto del Turco, non custodito, dicosto d' Ancona per 150 miglia.

2. Fateui inuestir da Sua S^tà^ di quel regno, et con titulo regale andate in persona all' acquisto d' esso, acciò che, quelli populi auedutisi, d' hauer a migliorar in tanto la sua fortuna, col mettersi sotto il vostro dominio, in quanto il dominio christiano sopra

auanza in felicità, quel del Turco; habbiano a mouersi efficaciamente da questa propensione naturale, per hauer a fare l' ultimo di potenza per cacciare di la il Turco, et introdur a voi per suo principe.

3. Sbarcata ch' hauuerete la uostra militia a Macarscha, inuiatela all' acquisto di Saragieuo, ch' è da mar infra terra per dua giornate in circa lontano, et ch' è anco la maggior terra di quel regno, essendo habitata da 20 milla case. L' acquisto della quale, vi serrà facile, perchè, non è cinta di mura, ne tampoco è habitata da gente armigera, ma d' artisti, che non hanno l' uso della guerra. In essa, si potrà puore la seddia della guera, perciò che con facilita vi si farano l' aparati bellici, per esser quel loco il più cultiuato di quel paese et oportuno per assalir de li l' altre parti di quel regno, et redurle in poter nostro, et ciò più con la fama, che con gran forze, ch' acquistareste, reducendo da bel principio quella terra in poter uostro, ch' è la più apopulata et di maggior momento di tutte altre di quel regno, poscia ch' l' altre non ardiriano conoscendosi et di forze, et d' ogni altra cosa essere assai inferiori a Saragieuo aspetar l' incontri delle uostre armi, non che fussero per farne resistenza.

4. Nel sbarco di Macarscha, inuiato ch' hauerete le uostre militie verso Saragieuo, lassate 300 di nostri in Macarscha, acciò che con li paesani fortifichino quel porto. Sul loco trouarano per edificio pietre, farano calcina, si prouederano a buon mercato da Fiume, ch' è de li poco lontano, dell' arciduca Ferdinando di traui, tauole, chiodi et d' ogni sorte di legname et ferramenti.

Questo forte inauenir vi rendera a i uostri sbarchi securi et vi seruira per retirar al securo le nostre militie, o per farle suernar, in euento che quella esta non faceste acquisto di loco più oportuno, et de li poi, nel spontar dell' altra primauera spingereste con qualche miglior ordine all' acquisto bramato i nostri apparati bellici.

5. Per diuersi lochi di quel regno di Bosna sono 13 monasterij di fratti osseruanti di San Francesco, et in essi sono da 150 fratti, quali d' ogni tempo vanno scorendo, senza impedimento quel regno nell' essercicio et cura dell' anime, quali, come natiui di quel regno sono pratichissimi, et di siti, et del stato suo, et delle forze, et andamenti di Turchi, et del voler et poter di christiani, che stano sparsi per quel regno. Et sono pronti, per riceuer il martirio per liberar quelli christiani, acciò che, da tante tiranie turchesche, non habbi per l' auenir alcun d' essi scostarsi dalla santa fede. Di questi fratti potete seruirui in tutto che volete, per facilitar le nostre imprese, et in particolar nel guidar i nostri, metter ordine et intelligenza tra i christiani paesani, che sono un terzo dell' habitatori di quel regno, per soleuarli contro il Turco in fauor nostro, et nel darui auisi delli tentatiui che facessero i Turchi contro voi, et in tutto altro che d' aiuto vi potessero esser.

6. Il vescouo di Bosna[3]) cerca curati per proueder alli christiani di quel regno, che stano desiderando di prouedersi di curati. Onde vi potete seruir di questa occasione, per asicurar et facilitar tanto meglio le nostre imprese in quel regno, et darli tanti, quanti vi paresse ben instruiti prima. Di quanto voreste, che facessero al vostro ariuo dià, o prima, et di questi in quel numero che voreste, potete hauer con pochissima spesa di Dalmatia, che sono atti per questo fin e per esser della medesima lingua con li Bosnesi, et per far, che d' ogni canton di quel regno si soleuino a voler et fauor uostro, et che vi tengino auisato del tutto che corre in quel regno, et che vi possiate poi preualer dell' oportunità.

7. Ancor che sotto sigillo di confessione si potria scoprir securamente a detti sacerdoti, il misterio, che per opera loro si pretende la recuperatione di quel regno,

perciò che è uniuersal desiderio di tutti della lingua slaua di liberarsi di cosi crudel tiranno, et ancor, che i detti sacerdoti potriano poi securamente praticar questo secreto con quelli christiani, ancor che se ne stiano tra i Turchi, essendo, che anco essi portano gran odio a Turchi, et desiderano da lor giogo liberarsi. Non dimeno tanto più è per riusire questo tratato, quanto a meno si comunica. Però a detti preti et fratti si potrano dar alcune instrucioni uniuersali, dalle quali non potessero, per hora, venir in cognitione di quelli particolari, che si ricerchano da loro, se non in tempo, che vi presentaste, per assalir quel regno. Ma al vescouo di Bosna, et al ministro di quelli fratti [4]), che qui sono, si potria utilmente communicare questo secreto, et dar li hora quella più particolar instrucione, che bisognasse per ricuperarlo, con quella maggior facilita et prestezza, che fusse possibile, et darli hora le zifre, con le quali et prima et poi al tempo dell' assalto, vi tenessero auisato del tutto punto, per far sentir presto alli Turchi il tono del vesper Siciliano.

8. Darete gran consolation alla christianità, dando in questa guisa adosso del Turco, per che, par che si dolgi la christianità, che non s' aiuti l' imperator contro i Turchi. Le vostre militie condureste sino al loco dell' imprese in dua di per lochi sicuri et facili et la breuita et facilita del viaggio con la facilita dell' imprese, secondo che vela prometteno le circonstanzie narrate. Hanno da far molto maggiormente, che concora tutta l' Italia a fauorir queste nostri sancte imprese, che non concorsero all' impresa di Ferrara, per esser qui molto maggior motiui et di santa fede, et di tanti degni sdegni, per li graui dani aportati da Turchi alla christianità. Nelle deliberationi di questa impresa non dependereste d' altri. Et quelli che non aiutano hora contro il Turco l' imperator, per non vederse lo fatto maggior di se, aiutariano a noi, o almeno non impediriano per veder abasata tanto tremenda potenza del Turco.

9. Hora si potria dar principio a questa impresa col mandar col vescouo detto in Bosna, alcuni di nostri fidati et pratici di questi affari, per riconoscer quel regno, et se si puo in modo sudetto far l' acquisto d' esso, et per quello del resto ch' ha il Turco in Europa. Alli quali qui si potria dare l' instrucione, di quanto haueriano a reconoscer, et praticar poi li, et per che via secura vi fussero per dar auisi.

10. Per via di Spalato si potria praticar questo negotio, per esser scalla di mercantie aperta a tutta Turchia, doue si potria metter alcuno sotto pretesto di mercante, che inuiasse l' auisi qua è la.

11. Conueria dar nome, ch' l' aparati che fuste per fare, per questa impresa in Ancona, o in altre nostre mareme dell' Adriatico, fuste per mandarli questo altro venturo maggio in Ongaria in aiuto dell' imperator et sbarcarli a Trieste per far secreta et riusibile la nostra impresa, anco serà ben a mostrar, che per questo fin introdurete nell' Adriatico le nostre galere, si come le potete introdur per le capitulationi di Cambrai.

12. Sono intorno al porto di Macarscha li paesani, tutti christiani del rito romano, che non permettono tra di se habitar alcun Turco, et dalle mareme tre miglia lontano gira un monte alto, et aspro, che apre dua, o tre passi, verso Turchia; quali conueria subito, fatto il sbarco occuparli, et con un poco di rocha presidiarli; armando quelli populi, come arditi, et pratici del paese mandarli inanzi all' uostri esserciti, acciò che li spianassero et facilitassero le strade et l' imprese, et li prouedessero di vitouaglie et soleuassero i populi in fauor nostro.

13. Da Macarscha et cita Austriaca detta Fiume, potrete per mar metter apontamento con l' Austriaci, per superar i Turchi, sin che per terra un ad altro apra la strada et s' auicini.

Però conuien che V. S. Illma et Ecc^ma^ moua Sua S^tà^ che si risolua d' abrazzar questa santa impresa per essaltation della santa fede et casa sua. Perche se mai fu bella oportunità hora è per cacciar il Turco dall' Europa si per molte caggioni, molto ben note a V. S. Illma et Ecc^ma^ si anco per esser il Turco stracho, et esausto da questa guerra coll' imperatore. Si perchè non gli si da più quella obedienza, che soleuano, ne manco ha quei soldati et capitani veterani, ne esserciti si numerosi come l' hauueua. Poi quella parte ch' ha in Europa è tanto agrauata con noue angarie et consumata col passaggio d' esserciti, et dal suernar d' essi in quella, che etiandio quelli pochi di Turchi, non che christiani, che sono restati, sono per far l' ultimo di potenza per redursi sotto il gouerno christiano, et restarne una volta liberi da tante molestie. Percio in questo felicissimo pontificato V^ra^ S^ria^ Illma et Ecc^ma^ procuri per sua inata clemenza, che non si perda alla christianita questa oportunita, per liberarla da tanto mal, che li soprasta dall' armi turchesche. Ma li si oppongi in guisa detta, senza tanta sua molestia, et di sui esserciti, che se ne andaua prima tanto lontano in Ongaria a deffender la santa fede et senza si chiara speranza, come è la presente, dell' esaltatione della santa fede, et casa sua et della depressione della setta Ottomana.

A tergo:

Copia di lettera al sig. Gio. Fran^co^ Aldobrandino per l' acquisto della Bossina.

[1]) *Iz pisma papinskoga generala Ivana Francesca Aldobrandinija od 16. juna 1601. iz Ferare saznajemo, ko je poslao ovu spomenicu, kako će najlaglje zauzeti Bosnu. Narod u Bosni i na čitavom balkanskom poluotoku nadao se, da će papa poslati svoju vojsku najprije njima, da se oni oslobode turskoga jarma; no carski ministri uvijek su drugojačije odlučivali, te je papinska vojska redovno polazila na poljane Ugarske, i ondje i zbog slaboga vodstva i zbog nestašice izgibala. U pismu od 16. juna 1601. spominje Ivan Francesco Aldobrandini razlog, zašto nije pošao na Bosnu.*

[2]) *Ferara je pripojena godine 1598. crkvenoj državi. Pitanje dosta zapleteno riješilo se diplomatskim putem, akoprem je papinska vojska došla pod Ferару, a sakupljanje te vojske stajalo je mnogo novaca.*

[3]) *Francesco Balićević.*

[4]) *Fra Marian Alinich.*

*

69.

Ferara, 16. juna 1601.

General papinske vojske Ivan Francesco Aldobrandini, kardinalu Cintiju Aldobrandiniju. Generala papinske vojske, što ju vodi u Hrvatsku i Ugarsku protiv Turaka, nagovaraju, da s njom provali preko Hrvatske u Bosnu[1]).

Vat. arhiv. Lettere dei Particolari 4, p. 190.

Illustrissimo e Reuerendissimo Signore etc.

Quel frate del vescouo di Spalatro[2]), mi ha mandato copia di certi suoi discorsi de far che l' arciduca[3]) faccia diuersi prouisioni, et cosi noi per le nostre genti, et a tutto s' è pensato, et come io parli con lui, che dice mi veria a trouare, l' intenderò, hauend' egli quelli concetti d' entrare per la Croatia verso la Bosna, et incitare solleuamenti, che tutto mi piace. Et il Rabatta[4]) mi mette in consideratione le medesime cose, et vorebbe, che nello sbarco si facesse andare tre mila delli nostri, con li Scocchi et altre genti a fare una scorreria[5]), mà questo sono cose deboli, et bisogna più maturamente entrare secondo, che si sentirà il nemico, oltre che senza conferire con l' arciduca, et appuntare con seco, non si deue fare questi tentatiui, perche non dicesse poi, che gli hauessimo tirata la piena adosso, et datogli gli aiuti a rouescio. Il vescouo d' Adria mi scriue, che Sua Altezza desidera, che io arriui a Graz, et questo è segno di non volersi muouere di là cosi presto, et perche io sento, che il collonello Orfeo è

passato in gran diligenza alla volta di Graz, io mi credo, che quell' Altezza stia fissa nell' impresa di Canisa, e che non si curi di nessun altra cosa [6]).

[1]) *Papa Klement VIII. poslao je caru Rudolfu tri puta svoju vojsku kao pomoć u velikom ratu, što se vodio s Turcima od god. 1592. Ovo je treća vojna ekspedicija od 10.000 ljudi, što ih vodi Ivan Francesco Aldobrandini u Hrvatsku. Od te vojske nadala se Bosna velikoj pomoći, paće svome oslobogjenju, no papinski general nije htio na svoju ruku, bez znanja nadvojvode Ferdinanda, ništa poduzimati. Kasnije se o tom pitanju raspravljalo na nadvojvodskom dvoru u Gracu, no taj se naum nije izveo, jer je Rudolf II. zahtijevao, da ta papinska vojska pogje pod Kanižu, gdje je s nevještim vogjom gotovo sva izginula u ludo. Pobliže o tim vojnim ekspedicijama izaći će još ove godine u mojoj raspravi.*

[2]) *Nadbiskup spljetski: Ivan Dominik Marcot, dominikanac od 1575.—1602.*

[3]) *Nadvojvoda Ferdinand štajerski, vrhovni upravitelj hrvatske Krajine.*

[4]) *Josip Rabatta, savjetnik nadvojvode Ferdinanda, komisar njegov u uskočkom pitanju, boravio je u to doba u Senju, pa je bio imenovan i komisarom nadvojvodinim za papinsku vojsku, koju je na Rijeci dočekao i otpremao prema Zagrebu.*

[5]) *In rubro je ovdje vlastoručno dopisao Ivan Francesco Aldobrandini: „queste son cose da consultarsi sul fatto".*

[6]) *Papinski general je pogodio, jer nadvojvoda Ferdinand želeći, da se najprije pridobije Kaniža, nije sada ni pomišljao na provale u Bosnu.*

*

70.

Burani, 25. jula 1601.

Biskup Stefanski i Bendenski [1]), kardinalu Cintiju Aldobrandiniju.

Šalje preobučenoga fratra Stjepana u važnom poslu u Rim. Opisuje svoje neprilike. Izriče želju svoju i naroda vidjeti kardinala kao gospodara Macedonije.

Vat. arhiv. Borgh. III., 60 h, p. 75.

Il homo, che io mando strauestito si chiama fra Stefano, frate dell' ordine di osseruancia di San Francesco, et lo mando a questo modo strauestito accioche non sia cognosuto dalli Veneciani, li quali sono nostri inimici capitalissimi, et quando lo cognoscessero, veramente lo butariano nel mare, et a noi altri di qua farebeno il pegio con brazo di Turchi et saressimo tagliati tuti a pezi. Pero niuno di qua non sa fuor di me, nianco il ministro [2]) non sa il quale è contra la nostra facione. Pero se per sorte il detto ministro scriuera contra questo frate, prego V^ra^ S^ria^, che non patisca qualche vergogna, per che io lo mando a far questa fatiga per honor di Dio, et per beneficio comune, et veramente con gran spesa di dinari, per che hà impignato alcune robe della chiesia alli mercadanti christiani, per pagar le fergate, aposta per non fidarse de i Veneciani, andar di porto in porto. Pero prego V^ra^ Sig^ria^ Illma, che si degni di farli dare almanco da S^a^ Sta quello che spenderà per viagio andar et tornar, perche di qua siamo poueri, et non posiamo tanto.

Ancor io veramente patisco de vitto et vestito, adesso in questo tempo per esser in grandissimo pericolo in questi trauagli, perche dicono li Turchi, che io son causa de incitar li christiani di far venire li Italiani a prendere la Albania. Pero per schifarme del pericolo mi son ritirato infra le montagne dei Ducagini, doue veramente viuo con molta necessità del vitto et vestito; pero primo racomando me, acioche me dia qualche lemosina ouer pensione, che io possa viuere da vescouo. Secondo lasai ordine al sigr Pietro Perez Spagnolo habitante in Roma, l' anno passato quando lo racomandai nel suo palazo a Sua S^ria^ Illma, che lo debia fauorire apresso S^a^ Santita, il qual Pietro Perez lo feci ancora mio procuratore in Roma, il quale di nouo ue lo racomando come la mia persona, che S^a^ S^ria^ Illma come mio patrone et sig^re^, alla quale li sono obligato il signor Dio sempre pregare, che li dia ogni felicita et longa vita, et che lo posso

vedere mio signore et patrone in queste parte in summa alteza, et basciarli la mano con tutti questi populi, li quali lo desiderano grandemente il vederlo, adorarlo, et seruirlo per Signore et re della Macedonia nel qual regno il signor Dio sia quello, che li concedi amen.

Per la fecione che li porto li mando alquante poturchte et alcuni colteli damaschini, se le ben poca cosa S^{a} S^{ria} Illma si degni di goderli per l' amor mio, non altro. Il sig^{r} Dio la conserui sempre in sua bona gratia.

Da Burani a di 25. luglio 1601.

Di V^{ra} Sig^{ria} Illma

umilissimo seruitore
il vescouo Stefanense et Bendense.

[1]) *Nicola Mecansi.*

[2]) *Ministar provincije sv. Franje.*

*

71.

Burani, 25. jula 1601.

Biskup Stefanski i Bendenski[1]*), kardinalu Cintiju Aldobrandiju.*

Označuje razlog, zbog kojega šalje u Rim preobućenoga fratra Stjepana. Turci su zaokupljeni ratovima u Evropi i Aziji, sad je najzgodniji čas zauzeti Albaniju. Javlja smrt Ibrahim paše u Beogradu. Pripovijeda o borbama Dukagjina s Turcima. Traži 12.000 arkibuzira od pape u tu svrhu.

Vat. arh. Borgh. III, 60 h, p. 76.

Ne mando il portator della presente aposta il quale ha nome Stefano, strauestito per non esser cognosuto dalla parte aduersaria, la quale è contra li nostri negocij, et per esser impedite le nostre lettere, et li auisi fati da me a S^{a} S^{ria} Illma dalle quali mai non ho ricuuto risposta, et per non manchare di quelo, che io li ho promesso in suo pallazo quando li parlai a bocca, sono sforzato di mandar il sopra detto homo aporta, acio che S^{a} S^{ria} Illma sia molto bene informata del negocio, al quale S^{a} S^{ria} Illma si degni di darli audiencia et credito, perche è homo di fede et di bona coscienza, il qual li sia racommandato in questo negocio et in altri negoci, li quali sono per beneficio comune. Poi auuiso S^{a} S^{ria}, che adesso è hora et il tempo di espedire la impresa tanto tempo cominciata et desiderata, per che il paese e voto di ogni aiuto, per che tutti i principali Turchi spahi, ianize, sazachi, signori et altri homini di conto cosi magiori come minori di tutta Albania, sono andati alla guerra di Ungaria. Si che questi pochi, che sono restati nel paese sono di pocho valore, et senza capo, et pocho pratichi della guerra. Et mentre che li Turchi del Europa, sono occupati nella guerra di Ungaria, et queli di Assia contra il canciliero rebello di Caramania, et quelli della Suria in confini di Adena passando li paesi della Mecha, doue hano che fare li Turchi, li christiani posono fare una bella impresa qui in Albania, con l' aiuto di Dio et di questi Christiani li quali sono parechiati di sparger il sangue per il nome di Jesu Christo. Se bene i Veneciani dano auuiso a questi Turchi, acio che si guardano dalle armate christiane, poca prouisione se ne fa for di Scutari, che sono alcuni Turchi, che stauano nel borgo, ma ce pocha vituaglia drendo la fortezza. In Croia niuna prouisione se ne fa, et in altre fortezze, citta et terre il medesimo. La campagna sarà nostra, perche è vota di caualaria, che veramente vi dico, che in tutta Albania non si trouano mille caualieri adesso, perche sono andati alla guerra di Ungaria. Et altro di sono venuti corieri da Belgrado, doue fano residenza li bascia del campo turchesco, che è morto Ibrahim pascia generale del campo et cognato del Gran Turco, cosa veramente

di gran danno et dolore di tutta Turchia, et confusione del campo turchesco, che i Turchi di lor bocha confessano, che la casa ottomana è spedita per la morte di tal bascia. Pero se il signor i Dio vi ha aperto la strada da ogni lato, perche non voleti seguitar la vittoria? Et credo che mai non hauerano cusi bella comodita li christiani come questo anno di far bella impressa in queste parte, cusi in Albania, come nella Grecia, Seruia et Bulgaria, che in capo di sei mensi li christiani saranno alle porte di Constantinopoli con lo aiuto di Dio, sel venira un bon campo de la, et di qua li acompagnerà una moltitudine di gente et senza numero di ogni natione, cioè Albani, Greci, Bulgari et Seruiani. Qui in Albania ogni anno se ne fano corrarie da Turchi contra i Ducagini, come dalli Ducagini contra li Turchi. Come questo anno, che sono andati quatro sanzachi contra di loro con 15 milia homini a caualo et a piedi, doue hanno fatto qualche danno si di robba et di animali come di schiaui, et hanno brusato parechi casamenti. Ne i christiani non hanno mancato dalla parte loro, perche li hanno saltati una matina da due bande, perche erano doi campi turcheschi: uno vene con il figlio di Mustafa bascia dalle Dibre, che sei milia persone furono, il quale fu roto et mal menato, et perseguita più di 10 milia dalli christiani, e quali christiani hanno preso tutte le bandiere, amazati parechi Turchi, et guadagnati molti cauali, arme et altre robe di conto, che il capitano a mala pena scampo li atri sanzachi, et che stauano nella valle di Emathia sono fugiti con lor vergogna, ma con pocho danno, perche li christiani non li poterono giongere. Pero li poueri christiani sono grandemente desperati, del aiuto promesso di S^{a} S^{tà}, il qual spetano di giorno in giorno, con grandissima speranza. Et quando sapessero, che non sarranno soccorsi da S^{a} S^{tà} hauerebono fatto la pace con li Turchi. Et si S^{a} S^{ria} Illma vorrà far bene a questo paese et honore et sigurta a sua persona, et guadagno di anime al signor Dio: siano al mancho dodici millia archibusieri, et altre monicioni di guerra con le quali venite a bandiere spiegate senza niuna dubitacione. Sarebbe meglio di farla alli 18. di settembre, che in tal giorno vano la gente di questo paese ad un mercato discosto di qua quatro giornate, si che allora la fortezza, che sta qui apresso si trouara con pochi homini, et se li piacera di far questo bene al signor Idio auuisateci auanti acio che siamo in ordine al manco 20 di. Li principali homini di tutta Albania, si religiosi, come secolari vi si racommandano grandemente, et vi basciano le sacratissime mani, et li desiderano, ogni bene et lo spetano di vedere la sua bella presenza in mezzo di Albania per loro patrone et signore, et la causa di questo negocio l' anno posto in sua mano et lo pregano umilmente, che si degni per le uiscere di Jesu Christo, che non li lassa più strapazare da questi cani maledeti. Non altro. Il signor Idio la conserui in sua bona gracia, et li bascio le sacratissim mani.

Da Burani a di 25. di luglio 1601.

Di V^{ra} Sig^{ria} Illma et Rev^{ma}
umilissimo seruitore
il vescouo Stefanense et Bendense.

A tergo:
Al Illmo et Rev^{mo} sig^{r} il sig^{r} cardinale San Giorgio, mio patrone collendissimo
Roma.

[1]) *Nicola Mecansi.*

*

72.

Zagreb, 5. augusta 1601.[1])

Ivan Francesco Aldobrandini, general papinske vojske poslane u Hrvatsku protiv Turaka, kardinalu Cintiju Aldobrandiniju, državnom tajniku.

Izvješćuje o naumu paše bosanskoga, da provali u Hrvatsku. Izjava Hrvata: kako se slabo car brine za hrvatsku krajinu.

Vat. arh. Lettere dei Particolari 4, p. 200.

Illmo e Rev^mo^ Sig^re^ Padron Col^mo^.

..... Questi Croatti, che scorrono dicono per cosa certa, che il bassa di Bosna haueua preparato di venire in queste parti a desolar il paese (Karlo)uiz, e poi assediare Coprainiz, ma che ò per hauere sapùto, che la nostra gente si era fermato di qua, o per auuiso della morte d'Ibraim, s'erano ritirati, et disfatto un ponte che già haueuano fabricato sopra la Draua, et che molti soldati turcheschi, con l'occasione del mancamento d'esso Ibraim[2]) s'erano fuggiti dal campo, et che di qua si potrebbono far progressi notabili. Et essi Croatti a questi giorni hanno sacheggiato nel paese di di Turco alcuni vilaggi senza nessun'incontro, et per hauerne trouata la peste gli hanno abrugiati senza fare preda ne di robba, ne di homini. Se dolgono, se l'imperatore non tien conto se non de confini d'Austria, et dicono con pochissime genti si potrebbono di qua dilatare li confini a decine di leghe, et che pure se loro hauessino un poco d'assistenza alle frontiere, che potessino ritirarsi sicuri se tenterebbono da per loro, et forse haurebbono l'assistentia di sudditi del Turco per fermare il piede et passare auanti, che è questo per hora che posso dire, et humilmente gle bacio le mani pregando Dio che gli doni felicità.

Di Zagabria alli 5. d'agosto 1601.

Di V^rà^ Sig^ria^ Illma et Rev^ma^

humilissimo et affetionatissimo
Giouanni Francesco Aldobrandini.

[1]) *Ovo je pismo pisao iz Zagreba, kamo je stigao početkom augusta iz Graca od nadvojvode Ferdinanda, gdje se zaključilo, da će se poći opsijedati Kanižu, i gdje su ideju oslobogjenja Bosne odgodili na bolja vremena.*

[2]) *Ibrahim paša, bio je vrhovni vojskovogja turske vojske i rogjak sultanov, koja je zimovala u Beogradu, a tamo je on god. 1601. umro.*

*

73.

Zadar, 20. aprila 1602.

Nadbiskup zadarski[1]*), kardinalu Cintiju Aldobrandiniju.*

Perzijanci pomažu Skrivana urotnika protiv sultanu u Bosni.

Vat. arh. Borgh. III. 108, a.—f. p. 206.

... Ne hora hauemo altro, se non che questi nostri vicini Turchi hanno nouelle di continuate seditioni in Constantinopoli, le quali minacciano loro magiori ruine. Del Persiano non si sente però altro, se non che egli assai manifestamente fomentaua le parti dello Scriuano. Li sanzacchi di questo contorno sono gia incaminati per urgente commandamento verso Buda, oue pare che temano le maggiori furie.

[1]) *Minutius de Minutiis, nadbiskup zadarski od 1596.—1604. Prije, nego li postade nadbiskup zadarski, bio je tajnik kardinala Cintija Aldobrandinija, državnoga tajnika pape Klementa VIII. Kako je Klement VIII. vodio osobitu politiku protiv Turaka, to su sva pitanja pokreta kršćanskih naroda na Balkanu išla preko Minucija. Iz spisa, što su nam preostali od ovoga crkvenoga dostojanstvenika jasno se razabire, da nije bio sklon slovjenskim narodima Balkana, dok je mletačku republiku gotovo u svem branio. Njegovo zlo raspoloženje osobito se ističe u povjesti Uskoka, što je on sam godine 1602. napisao, a poslije ju je nastavio Sarpi. Minuci nije objektivni historik.*

*

Zadar, 6. maja 1602.

74.

Nadbiskup zadarski Minuci, kardinalu Cintiju Aldobrandiniju.

Doznao je za put jednoga biskupa Albanskoga, koji je pošao u Veneciju, da predloži Signoriji protektorat nad ustankom u Albaniji protiv Turaka. Ostale sitnije vijesti.

Vat. arh. Borgh. III. 108, a—f, p. 207.

Illmo e Rev^mo^ sig^r^ patrone mio colendissimo.

Hieri ritornai qua da Pago non hauendo hauuta prima occasione d' inuiare a V^ra^ S^ria^ Illma l' altra mia, che scrissi su quell' isola. Qui poi ho inteso, che si è truouato di passagio per Venetia un vescouo Albanese, et ch' egli vada ad offerire alla Republica la prontezza di quella gente, et la facilità con che sperano di potersi insignorire delle principali piazze ò con le proprie forze, ò con le intelligenze, che ne hanno desiderando poi, che la Republica ne pigli la protettione, et la difesa. In quel senato si maturano le cose con grauissimi consigli, ne si credono cosi facili li successi grandi, come se li figurano quelli, che oppressi da giogo di seruitù aspirano di liberarsene in qualonche modo. Però temo, che sentendosi gl' apparechi dell' armata di Spagna si rinoueranno le gelosie dell' anno passato, et forse si crederà, che sicome all' hora s' inarcò la spada accenando alla destra, et poi si voltò il colpo alla sinistra, cosi hora minacciando alla sinistra si sia per iscaricare sopra la destra. Queste ombre, et questi sospetti sono quelli, che ruinano la christianità, et seminano le diffidenze tra li principi. Di Costantinopoli cresce la voce dell' armata, ma il numero si diminuisce, et le difficoltà intestine si rappresentano grandissime, et si scriuono nuoui tumulti, et riuolte dell' Asia con grand' opinione, che il Persiano sia gia ariuato in campagna. Di qua viene chiamato a Venetia il gouernatore Paolo Ghini con 200 Albanesi, et con alcune delle sue barche, ma non già per le cose d' Albania. La causa si farà tosto nota da se stessa, non potendo io dir altro a V^ra^ S^ria^ Illma se non, che l' auiso dell' esclusione del' pieuano Veneto dal vescouato di Nona hà confirmata l' opinione della sapienza, con lume superno della S^tà^ di N^ro^ Sig^re^ in tutta questa prouincia. Io spero, che quella chiesa sarà tosto prouista di buon pastore, et replico à V^ra^ Sig^ria^ Illma humilmente, che il bisogno è gradissimo, et che li disordini in essa moltiplicano in gran pregiuditio dell' anime; baciole per fine con la solita sommissione la mano, et le prego il colmo d' ogni felicità. Di Zara à 6. maggio 1692.

Di V^ra^ Sig^ria^ Ill^ma^et Reu^ma^ humilissimo et deuotissimo seruitore
Minutio arciuescouo di Zara.

*

Zadar, 8. maja 1602.

75.

Nadbiskup zadarski Minuci, kardinalu Cintiju Aldobrandiniju.

Šalje mu priloženo pismo po biskupu sapatenskom, koji putuje u Rim i želi govoriti s kardinalom.

Vat. arh. Borgh. III. 108, a—f. p. 208.

Illmo et Reo^mo^ signor etc.

Il vescouo Zapatense [1]) d' Albania, del quale V^ra^ Sig^ria^ Illma haueua hauuto auiso in altre mie sarà l' apportatore di questa, ch' egli hà desiderato li serua d' introdotto sperando nel rimanente truouare nella gracia di V^ra^ Sig^ria^ Illma, et nella pietà di N^ro^ Sig^re^ soleuamento alle sue miserie, onde non restando a me altro con la presente le bacio per fine con la solita sommissione la mano, et la prego dal cielo ogni felicità Di Zara a 8. maggio 1602.

Di V^ra^ Sig^ria^ Illma et Rev^ma^ humilissimo et douotissimo seruitore
Minutio arciuescouo di Zara.

[1]) *Biskup Sapatenski je Nikola Bianchi od g. 1594., koga Farlatti, a po njem i Gams pišu Blancha, dok se on sam piše uvijek Bianchi.*

76.

Zadar, 8. maja 1602.

Nadbiskup zadarski Minuci, kardinalu Cintiju Aldobrandiniju.
Izvještuje svoj razgovor s biskupom albanskim: o naumljenom ustanku i o prilikama u Albaniji, o brodovlju španjolskomu, o naumu Albanaca nasloniti se na pomoć Venecije.

Vat. arh. Borgh III. 108, a—f. p. 209.

Illmo et Rev^mo sig^re etc.

Questa mattina il vescouo Albanese, ch' io credeuo fosse già partito è uenuto a vedermi, et mi hà ricercato lettere per V^ra Sig^ria Illma, da me volontieri concesse. Ho hauuto tempo di tratenerlo un pezzo in casa, et in longhi ragionamenti l' hò scoperto piu pesato, che non sono molt' altri di quella natione, et piu cauto. Mi confessa bene di douer fare qualche offitio presso la Republica nel proposito accennato nell' altra lettera, ma non veggo però ne fondamento nelle proposte, ne speranza nelle essecutioni. Egli tiene per difficile l' impresa di Scuttari, et più quella die Croia, anzi per impossibile, quando non ui concorrano forze forestiere con ben gagliarde prouisioni. Affirma, che li Albanesi si mostrano risoluti di far ogni sforzo per liberarsi dal presente giogo fatto ogni di più insopportabile, et che la debbolezza de Turchi, et le loro distrattamenti fastidiose eccitano gl' animi a pensieri nuoui. Che l' anno passato s' aspetaua con gran desiderio, et quasi con certezza l' armata di Spagna, alla vista della quale li Turchi stauano disposti d' abbandonere tutto il paese, et saluarsi nelle montagne, ma che tra gli Albanesi christiani c' era disparere, perche questi confinanti con lo stato Veneto non adheriuano uolontieri alle prattiche di Spagna, maneggiate dagl' altri che sono più verso Durazzo sotto ill vescouo Stefanese, il quale per questo è in gran diffidenza presso Turchi, ne ardisse piu andar in volta. Et meno Frat' Angelo suo nipote, se ben essi sono dichiarati anco con christiani di non vedersi più ingerire in simili facende, ma aspettare quel che sarà ordinato di sopra.

Mi dice il vescouo di piu, che gli Albanesi christiani non sono ultimamente chiamati al campo d' Ungheria, ma ben li Turchi, et li christiani di Bosna, perchè questi s' hanno per più obedienti, ma che negl' uni, negl' altri ui saranno sin al fine di giugno, et che uanno con molto spauento; et li Turchi parlano delle cose loro apertissimamente con termini di desperatione ragionandosi fra essi, che il Persiano sia in campagna, et c' habbia ricuperato Tauris, et altri luochi.

Ho interrogato diligentemente, se di presente si sono in Albania nuoue pratiche di Spagnuoli, et il vescouo dice certamente che non, et che da quella parte gl' Albanesi deposero le speranze, poiche videro l' anno passato l' armata spinta verso l' Africa, onde ogni loro spirito è volto verso li Signori Venetiani anco per la memoria dell' antico dominio, et per li frequenti commercii, c' hanno insieme. Nondimeno se l' armata di Spagna non fù altroue qualche gran colpo (et piaccia a Dio, che sia nella Morea) et se non si verifica la mossa gagliarda del Persiano, questi Signori segondo li loro maturi consigli non u' attenderanno al certo, massime sapendo essi, come si maneggino le facende graui in corte cesarea, ne potendone far fondamento.

M' è parso di douer dare a V^ra Sig^ria Illma anticipatamente questo poco ragguaglio di quanto hò sottrato dal vescouo, potendo anco accadere, che da Vinetia egli si consigli di non proseguire il viaggio verso Roma. Baciole per fine con la solita sommissione la mano, et le prego da Dio benedetto ogni vero bene.

Di Zara a 8. maggio 1602.

Di V^ra Sig^ria Illma et Rev^ma humilissimo et deuotissimo seruitore
Minutio arciuescouo di Zara.

*

77.

Zadar, 3. juna 1602.

Nadbiskup zadarski Minuci, kardinalu Cintiju Aldobrandiniju.

Glasovi o pobjedi nad pašom bosanskim i sandžakom ličkim, koji je potpuno poražen od nadvojvodinih ljudi.

Vat. arh. Borgh. III. 108, a—f, p. 217.

Qui si va dicendo gia molti giorni, che il bassa della Bosna sia stato rotto da gl' arciducali. Io non prestauo fede all' auiso, non vedendo forze, che lo permettessero, con tutto ciò se ne sente rincontro da più parti, et li Turchi l' affermano, et ch' in spetie il sangiacco della Licca uicino nostro sia stato sconfitto del tutto. Se sarà vero, tutti confessaranno maggiormente, ch' al signore delli esserciti tanto è vincere con pochi come con molti.

*

78.

Murano, 15. juna 1602.

Nadbiskup spljetski[1]) kardinalu Cintiju Aldobrandiniju.

Preporuča fra Grgura iz Livna u Bosni, koji dolazi u Rim hodočastiti, a donijeće mnogih novosti iz Biograda i ostalih mjesta o vojsci turskoj.

Vat. arh. Nunz. di Venezia 33, p. 347.

Illmo et Rev^mo^ Padron mio Col^mo^.

Perche il vescouo di Bossina[2]), massime l' Argentina, è suffragaueo del mio arciuescouato soglino molti di quei sudditi christiani et specialmente religiosi ricorer da me, come al presente hà fatto il reuerendo padre fra Gregorio da Lieuno dell' ordine de minori osservanti, che gli procuri una licenza, ouero obedienza cossi per poter transferirsi a visitar i luoghi santi di S. Maria degl' Angioli di Assisi, et di cotesta alma citta di Roma. Per hauer lui scritto al suo padre generale, et al commissario suo, non si trouando questi padri in Roma, si sono smarite le lettere di questo buon padre, per tanto supplico V^ra^ Sig^ria^ Illma, che vogli mandar subito uno de suoi dall' ill^mo^ sig^r^ cardinale Mathei[3]) protettoro operando, che tal licenza sia mandata alla Sig^ria^ V^ra^ Illma, la quale prego resti seruita farla indrizzar à me nel piego, che suol mandare à mons. nuntio[4]). Il detto padre credena trouar qui in Venetia risposta delle sue con la detta obbedienza, che però, si è fermato qua hauendone gia hauuto prima una da quei capi turcheschi, e col mezzo mio aspetta questa legittima dell' illustrissimo protettore.

Quando sarà gionto in Roma, venirà a basciar la veste a V^ra^ Sig^ria^ Illma con una mia lettera, è quella sentirà molto gusto dalle sue relationi, si perche vien di fresco, come anco per essere stato a Belgrado questi anni passati, doue in altri luoghi ha veduto molte cose intorno la militia turchesca, e quei successi. E qua faccio punto basciando humilmente la mano a V^ra^ Sig^ria^ Illma, alla quale dal sig'r Iddio prego vita longa et ogn' altro felice successo.

Da Murano li 25. giugno 1602.

Di V^ra^ Sig^ria^ Illma e Rev^ma^

humil^mo^ serv^re^

L' arcivescovo di Spalato.

[1]) *Marc' Antonije de Dominis, premješten iz Senja za nadbiskupa u Spljet (1602.—1616.).*

[2]) *Francisco Baličević, biskup bosanski.*

[3]) *Girolamo Mattei, kardinal gjakon sv. Andrije (1586.—1603.), u to doba prefekt kongregacija biskupa i redovnika.*

[4]) *Misli se mletačkome nunciju, koji je mons. Offredo Offredi, biskup od Molfete.*

*

79.

Venecija, 6. jula 1602.

Biskup Inocentije Stoicinus iz Alessija, kardinalu Cintiju Aldobrandiniju.
Upozoruje kardinala državnoga tajnika na šurovanje biskupa Bianchija i drugova sa Mlečani, da se s njihovom pomoću zauzme Albanija. Karakter biskupa Bianchija.

Vat. ark. Nunz. di Venezia 33, p. 345.

Lettera di mons^{r} vescouo d' Alessio al sign^{r} card^{le} S. Giorgio.

Illmo et R^{mo} Sig^{re}.

Essendo arriuato a saluamento qui a Venetia, doppo alcuni giorni hò trouato qui parecchi huomini d' Alessio, tra li quali era delli primi ha nome Sig^{r} Stefano fratello del Signor Marco Daiccia, il quale ha trattato con V. S. Illma et R^{ma} a Ferrara. Dal qual Stefano hò inteso alcune cose molto impertinenti, et degne di esserne auuisata V. S. Illma che ha fatto e trattato mons^{r} vescouo Sapatense [1]) con questa Republica. Et perchè detto monsignore è huomo non troppo veridico, ne sincero, però non vorrebbe, che V. S. Illma venghi ad esser' ingannata dal detto come si dice qui, che ha ingannato i detti Signori. Onde l' auuiso sincerissimamente, et con ogni affetto del mio cuore, come ho inteso da detto huomo; cioè era venuto in compagnia con un àltro huomo, ha nome Paolo Ducagini, spione delli Signori Venetiani, il quale tradi il pouero caualier Pelessa bone memorie, portando tutti dui certe scritture false, dicendo, che sono ambasciatori, et che sono mandati dalli primi et più vecchi di Albania, et Alessio, essortando detti Signori, che volessero dar botta in Albania, et Scuttari, perche sono parecchi migliara d' huomini, li quali stanno pronti, et apparecchiati per dar' adosso tanto alli Turchi, quanto alle fortezze: mostrando anco la sottoscrittione del vescouo Stefanense [2]), che lui darà adosso intorno Croia, et alla fortezza esponendo anco a detti Signori qualmente il re cattolico [3]) ha fatto molti tentativi per potersi im padronire di detta provincia, ma che loro non sono contenti, ne li populi vogliono lasciar' impadronir niuno altro principe fuor di Sua Serenita [4]). Però in ultimo i detti ambasciatori hanno supplicato, che li volessero espedir quanto prima, acciò che per tempo possono ritornare a quelli, dalli quali sono stati mandati. Il che Illmo Sig^{re} non è vero, che sono mandati per ambasciatori, ma che hanno falsificato i sigilli e lettere, come afferma detto Stefano per esser' anco lui con suo fratello primi di Alessio, senza li quali non si fa cosa alcuna dalla communità d' Alessio, et così i detti Signori Venetiani li hanno dato espeditioni con donarli anco 600 zecchini d'oro, 300 al vescouo Sapatente, 200 al vescouo Stefanense, e 100 a Paolo Ducagini. Ancora diceua detto Stefano, che dett Signori hauendo inteso che detto monsignor [5]) è andato verso Roma, sono entrati in grandissima colera contra i detti, perche li hanno detto, che andaranno verso Albania, e non altroue. Però V. S. Illma e R^{ma} è prudentissima, e non si lasciarà cosi ingannare dal detto. Tuttauia io ho voluto auuisarla di questo fatto; altrimente facendo, mi tenerebbe indegno, et ingrato suo seruitore. Inoltre Ill^{me} Sig^{re} anco io in parte ho fatto esperienza del detto mons^{re}, et però ve lo dò per un tristarello, è molto falso come già si è mostrato, quando il signor capitan Marco Gigni faceua soldati in Allesio per Ferrara, lui sotto mano persuadeua, che niuno non andasse, come è noto a detto signor capitanio. In conclusione del tutto V. S. Illma e R^{ma} auuisarò, come sarò auuisato in quelle contrade, intanto quella procederà con lui come il spirito santo la guidarà. Con che facendo fine me gl' inchino, et bascio riuerentemente l' orlo della sua veste

pregandole dal nostro dolce Giesù lunga vita, et ogni felicità. Da Venetià li 6. di Luglio 1602.

Di V. S. Illma et R^ma.

Hu^mo et Dev^mo Seruitore
Innocentio Vescouo d' Alessio.

[1]) *Nicola Bianchi, 1504.—1618.*
[2]) *Nicola Mecansi 1592.—1615.*
[3]) *Španjolski kralj Filip III.*
[4]) *T. j. dužda mletačkoga, tada Marino Grimani, 1595.—1605.*
[5]) *T. j. biskup Bianchi.*

*

80.

Zadar, 10. augusta 1602.

Nadbiskup zadarski Minuci, kardinalu Cintiju Aldobrandiniju.

Brodovlje španjolsko izašlo iz Messine, mnijenja kuda će ono. Vijesti iz Albanije, glasovi o zimovanju španjolskoga poslaništva. Poljeda Scrivanova.

Borgh. III. 108, a—d. f. 236.

Illmo e Rev^mo signore etc.

Un vassello, ch' arriuo hieri di Brandizzo venuto in otto giorni porto un' auiso ch' il patrone mostraua hauer di buon luoco, che l' armata Spagnuola era partita da Messina, publicando d' andata per Cipri, il che a me non par ponto verissimile, perche quando tutte l' altre ragioni ui concoressero la stagione è troppo inanzi per mettersi ad impresa si lontana, ne lo crederei quasi se lo vedessi. Poi che si tarda ad hauerne nuoua di quà comincio confirmarmi in opinione, che l' impresa sarà sopra Barberia, ne mi pare, ch' alcuna possa assere di presente più utile, ne più facile, perche la tardanza hà pur fatto pigliare certe prouisioni in Albania, et in altri luochi di questa costiera, sendosi fortificato Castelnuouo, e prouisto di copia d' artigliaria, cosi Scuttari, Croia, et s' andarà anco riparando la Velona. Oltre che scriuono, ch' in Albania sieno stati impalati sin' a quaranta christiani o come sospetti di riuolte, o a fine di metter terrore agl' altri. In questo modo s' accrescono almeno occupationi, spese, et confusioni a nimici. Anco la morte d' Abraimo [1]), che si verifica causerà disordine in Ungheria, quale piaccia a sua diuina maestà, che serua all' essercito christano per felici progressi. Questi giorni è corsa voce qui, che la detta armata di Spagna verebbe a suernare nel porto Santa Croce de Ragusei opportuno, et capace. Non so quanto fondamento vi sia per dentro. Ho detto à V^ra Sig^ria Illma, et lo replico, perche ne sento discorrere ogni giorno, che se Spagnuoli fanno qualche impresa fuor di quello golfo, et si vedano risoluti di continuare, tengo per cosa facile, che anco li Signori Venetiani l' anno seguente entrino in ballo, presuponendo, che la S^tà di N^ro Sig^re habbia ad interporre l' autorità per tirarueli con quelle persuasioni, che ricerca la materia, desse quali se il tempo ve le farà credere opportune, discorrerò con V^ra Sig^ria Illma quelche taluolta vado pensando, per me stesso in questa solitudine. Et se piacesse a Dio, che questo succedesse, potessimo assicurarsi di vedere nel felice pontificato di N^ro Sig^re cacciato il Turco d' Europa, al qual fine importeria ben molto qualche stabilimento delle cose di Transiluania, et ch' il re di Polonia fosse libero dalla guerra del duca Carlo.

Si conferma che lo Scriuano desse battaglia all' essercito turchesco, ma non ch' egli morisse, se ben riceue una frecciata in un' occhio, e perde il fratello, ma riportando nel resto piena vittoria de nemici dopo la quale portaua innanzi li suoi disegni.

Di Zara a 10. agosto 1602.

Di V^rà Sig^ria Illma e Reu^ma

humilissimo e deuotissimo servitore
Minutio arciuescouo di Zara.

[1]) *Ibrahim paša.*

*

81.

Zadar, 17. augusta 1602.

Nadbiskup zadarski Minuci, kardinalu Cintiju Aldobrandiniju.
Glasovi o brodovlju španjolskom. Vijesti iz Kotora o utvrgjivanju Kastelnovoga. Porta želi, da se i Venecija naoruža. Opljačkana lagja Alessandretta.

Vat. arh. Borgh. III. 108, a—d, f. 242.

Ancora non hauemo qui nouella alcuna certa dell' armata Spagnuola. Sono venuti dupplicati auisi, che ella si metesse alla vela verso Leuante Li. primi parlarono di Cipri, li segondi dicono verso capo Gallo, ch' è nella Morea presso Corona. Questo è più verisimile, et più conforme al bene della christianità, anzi per mio parere il più utile partito, che a questo fine si potesse pigliare, et io confesso à V^ra^ Sig^ria^ Illma, che le mie orationi, et li miei voti si sono sempre indirizzati a quel fine, se ben per li interessi particolari de Spagnuoli reputtai più proprie l' imprese d' Africa e credei, che a quelli si douessero voltare, ma se saranno venuti sopra la Morea, bisognera confessare, che Dio guidi questo negocio col suo santo lume, più le li sospetti seminati in altre parti hanno anco distratte le forze, et li consigli de nemici.

Una barca venuta da Cattaro hier sera riferisce, ch' in Castelnuouo s' erano fatte prouisioni gagliarde, col mandar fuori tutte le genti inutili, prouidere uettonaglie et armi, et riparare la fortezza, oue pareua maggior il bisogno, ma che con tutto ciò li Turchi stauano senza fronte, più disposti alla fuga, che alla resistenza quando sopra di loro scaricasse il nembo. L' eccelentissimo generale di galere Venetiane si truoua à Traù, donde sù questi auisi n' ha spedite due rinforzate et veloci verso Leuante per hauer qualche nuoua della detta armata.

Di Constantinopoli non hauemo cosa alcuna, se ben passo l' altro hieri la fregata di Cattaro con lettere in gran diligenza, ma il contenuto non si diuulgò, solo s' è sparsa certa voce uscita non so donde, ch' alla Porta s' haueria desiderato, che li Signori Venetiani armassero, et forsse sarà qualche instanza, ch' essi s' appongano a disegni de Spagnuoli, la quale sarebbe una confessione della propria debolezza senza altro frutto, perche qui non si sono forze per questo, et quand' elle ci fossero non metteria conto impiegarle a tal fine.

V^ra^ Sig^ria^ Illma hauerà saputo per altra mia, che li due bertoni del vice re di Sicilia hanno sualiggiata Alessandretta in Soria, et tutta quella riuiera, con che si sara forse ricordata dell' effetto, che gia tant' anni io prediceuo, c' haueria potuto fare qualche numero de vaselli simili, ancora siano a tempo, et ad un corpo aggrauato di grande infirmità, ogni picciola rogna anco ne' membri estremi suol dar molestia accrescendo l' inquietudine. Bacio per fin a V^rà^ Sig^ria^ Illma con la solita sommissione la mano, et le prego ogni felicità.

Di Zara a XVII. agosto 1602.

Di V^ra^ Sig^ria^ Illma

humilissimo et deuotissimo seruitore
Minutio arciuescouo di Zara.

*

82.

Zadar, 25. augusta 1602.

Nadbiskup zadarski Minuci kardinalu Cintiju Aldobrandiniju.
Mlečani odahnuli, što je španjolsko brodovlje otplovilo i što nije pošlo pomagati Albaniju. Minuci hvali kardinalu za njegovo posredovanje. Vijesti iz Hrvatske.

Vat. arh. Borgh. III. 108, a—d. f. 243.

Illmo et Rev^mo Sig^re etc.

Finalmente il vento haueua pur portato il nembo sopra la Barberia, con che questi Signori sono usciti da un gran pensiero, che la tempestà non si scaricasse a questo vicinato. Mi piace, che s' accorgeranno essere stato seco trattato da N^ro Sig^re con la solita sincerità, quando disse di non sapere, che impresa farebbe l' armata, in che pareua credessero, che S^a S^tà non hauesse voluto dir loro quelche sapeua. Io ho sempre tenuto qui una tal opinione appoggiandola all' utile proprio de Spagnuoli, che altroue non mi si faceua vedere più euidente, confesso però, che per bene della christianità hauerei più desiderato, ch' s' altasse la Morea, come più vicina alla sede reale, et più atta a causare scompiglio, non che riuolta. Ma anco di la si faranno delle facende, et intanto si potranno disporre altri a muouere l' armi di quà, il che non reputo impossibile stande il gran sospetto, che s' è hauuto, che Spagnuoli mettessero piedi in Albania, il che faceua temere di piu dannose consequenze.

Sò, che V^ra Sig^ria Illma vorrà hauere in questo la sua parte del merito sollecitando per la sua parte, li mesi corrono come naui con le vele piene, sarà entrato settembre prima che arriui questa mia, et chi ha di metter in ordine armata di mare, bisogna che sia risoluto qualche mese prima del bisogno. Haueremo quest' auuantaggio, ch' il Turco comincierà da quest' hora l' ultimo suo sforzo per poter uscir in mare potente a primavera, con gli apparecchi suoi, stimoleranno gl' altri a non lasciarsi truouare sprouisti. Non è poi gran cosa impugnar per offesa l' arma, che si preparò per resistenza, et siamo par gionti a tempo di chiararci in pochi mesi della declinatione delle forze ottomaniche.

Il qual paragone è quello, c' ha da far saltare gl'altri in campagna. Credo, che Spagnuoli rifabricarano questo verno la goleta, et si provederanno di moltitudine de schiaui per poter a primo tempo hauere più fornita armata, alla quale sola non credo, che la turchesca possa esser pari.

Non hauemo cosa alcuna di Croatia, ma li Turchi vicini, che uengono dal campo loro riferiscono a bocca piena, che non è ne essercito, ne capo, ne ordine, ne pane, ne fidano in altro, che nella pace, la quale non posso pero imaginarmi che sia per succedere. Si ragiona, che li chistiani sieno per andare sotto (Buda), et credo sia buon consiglio. A Canisa non credo, che penseranno li (andare) per esser ella ben proueduta, et forse crederanno non passano loro mancare aiuti d' Italia, finche ella sta in mano de' nemici, e crederanno, che sia lor uantaggio lasciar quell' impresa per una dell' ultime. Bacio non hauendo altro, a V^ra Sig^ria Illma con la solita sommissione la mano, et prego Dio benedetto, che col successo di questi felici principii consoli la S^tà di N^ro Sig^re, et tutti li fedeli christiani.

Di Zara a 25. agosto 1602.

Di V^ra Sig^ria Illma et Rev^ma

humilissimo et deuotissimo seruitore
Minutio arcinescouo di Zara.

*

83.

God. 1602.

Izvještaj biskupa Stefanskoga i njegovih drugova o prilikama u Albaniji papi Klementu VIII., te njegove tužbe protiv biskupa Alesijskih Marina Brajana i Inocenta Stojicina, kao i protiv vizitatora, što ih papa u Albaniju šalje.

Vat. arh. Nunz. di Venezia 33, p. 314 et seq. [1])

Memoriale del regno, e stato d' Albania, nel quale si lamentano de visitatori loro mandati, e si raccommandano alla clemenza di Clemente ottauo.

Sant^mo^ et Beat^mo^ Padre.

Fra Nicolò Mecansi [2]) per gratia di Dio et della santa sede vescouo Stefanense, e visitator generale in tutta Albania; Nicolò Bianchi [3]), parimente per gratia di Dio, et della sede apostolica vescouo Sappatense; il ministro e frati osseruanti, preti, vecchi, et primati di questo regno d' Albania humilmente espongono alla Santità Vostra, come se bene per li grandissimi infortunii auuenuti a questa nostra sfortunatissima patria siamo sottoposti alla crudel tirannia del gran Dragone, oue di continuo siamo martirizzati, trauagliati, disturbati, abbattuti, et con il criuello di mille insolenze criuellati, ad ogni modo. Sendo fondati sopra la stabillissima pietra della santissima fede romana, più tosto habbiamo voluto patir questi, et cento mill' altri disaggi, che abbandonar la vera religion christiana, et il vero culto di Dio. Imperò se bene per la reuolutione de stati è mancata fra di noi quella gran dottrina, et quella diuina filosofia, che pur fra di noi nella dotta Athene fiori, ad ogni modo hauendo ogn' uno un angelo dall' hora, che nacque in sua custodia, et hauendo Dio, che ha cura di tutti, che aspira, che muoue, e che susurra all' orrecchio di cadauno; et hauendo in somma quel grand' auuocato, che per redimere il mondo ha sparso il proprio sangue, non permette sua diuina maestà, che per mancamento di scole veniamo a perder l' anima. Anzi bene spesso accade che sì gran maestri sono usciti fuori di strada, come sono stati quasi infiniti, et massime li Pelagiani [4]), gli Nestoriani [5]), gli Macedoniani [6]) i Caluinisti [7]), i Luciferiti [8]), i capi de quali altri sono stati vescoui, et altri monaci dottissimi, e pur hanno smembrato la chiesa santa, hanno macchiato, e peruertito le scritture sacre, hanno guasto e rouinato il mondo,che ben' è vero quell dell' accesa lampada Agostino il santo [9]), che multoties indocti rapiunt regnum coelorum, doctissimi vero viri cum doctrinis illorum ibunt ad tartara. Vogliano dire, Santissimo Padre, che se bene non habbiamo fra di noi gran maestri, che ci insegnino nelle scole, ne meno gran predicatori, che predichino sopra i pergami, ad ogni modo con quella simplicissima, et con quel lume e dono naturale datoci dalla gran maestà di Dio, non essendo ne anco in tutto ciechi, essendo illuminati da Giesù Christo, andiamo seguendo le pedate, e l' orme di nostri aui, e proaui, credendo fermamente tutti gl' articoli della santa sede con tutto quello, che commanda il sommo pastor romano, vero vicario di Giesù Christo, legitimo successor di Pietro, sotto l' obbedienza del quale cerchiamo viuere et morire; anzi per non abbandonar questo sacratissimo stendardo habbiamo voluto perder tutti i nostri beni stabili, et mobili contentandosi di viuer più tosto schiaui, che liberi con perdita dell' anima. Hora aprendo le mani la Santità Vostra per esser di nome e fatti clementissimo, vediamo, che senza nostra supplicatione et senza nostra petitione vengono in queste nostre parti vescoui, abbati, et altri, alieni di natione, alieni di lingua, alieni di costumi, et alieni d' ogn' esser del paese,ei quali venendo a noi vengono non altrimente di quello, che fece il gran lucifero dal cielo, onde si come per il cadimento di quello si lamentò un profeta dicendo: Veh

mari et terrae, quia descendit ad vos diabolus; così per la venuta di questi possiamo dir noi: Guai a questo pouero regno. et guai a questi poueri christiani, attendo che doue noi habbiamo pensato, che siano stelle lucenti, gemme pretiose, et veri pastori mandati dalla Santità Vostra per reggere, et gouernar parte di questi afflitti populi, trouiamo, che sono stellle erranti, false gemme, e veri mercenarij. Imperochè appresso gli grauissimi danni, che di continuo riceuiamo in questa seruitù di ferro, questi in poco spatio di tempo hanno messa tanta confusione fra di noi, che horamai non sappiamo qual via debbiamo tenere per saluarsi. Posciache la prima volta senza nostro sapere venendo per vescouo in Alessio città in Albania un Raguseo Don Marino[10]) chiamato, il quale per non saper l'idioma, et la lingua di questo paese, lasciando da parte, che non si cauò, ne si cauarà giamai frutto spiritual da loro, questo tale per non saper il modo di viuere con Turchi per non voler dar un bicchier di vino ad alcuni di loro fu cagione, che ne fu tolta dai Turchi la chiesa cathedrale nella sudetta città, facendola moschea loro con hauer buttato via le ossa de miseri defonti giù per il fiume con dishonore, e danno del misero christianesmo, la qual cosa cagionò tanto dolore et pianto tra questi populi, che i gemiti loro ne arriuorno sino alle stelle. Et di questo ne fu cagione il detto vescouo solo per non saper' il modo il viuere, et il trattar con loro. Ne questo fu bastante, che li paramenti et altre robbe, con che a Dio si sacrificaua, ne furono defraudati e dissipate da detto reuerendissimo. Indi poi se n'andò a star' nella sua patria di Ragusa, lassando o il popul suo priuo de ministri, priui d'altare, et priui d'ogni spiritual consolatione, et cosi stettero quasi anni quindici, che se non fusse stato per gli frati osseruanti di S. Francesco, quali sono lume, e base della santa fede in questi paesi sarebbono morti a guisa d'animali siluestri. Hora é venuto per vescouo in luogo di questo nella medesima città d'Alessio un' altro Raguseo per nome chiamato Innocentio[11]) hauendo con promesse, e con denari, e con mille trigamenti commutato con il predetto, il quale o veramente, che gli è un falso vescouo, et che perciò cerchi deprauar queste poche minutie, che per diuina permissione vi sono restate innanzi a questi rabbiosi cani, o veramente perchè quella natione di Ragusei per natura superbi, et altieri scondescenti quasi nel vero culto, inimici mortali di noi poueri Albanesi, o per altra occulta causa. Doue fin' hora tutti noi vescoui, preti, frati, et altri soffrendo patientemente gli continui trauagli siamo stati, mercè la bontà di Dio sedati, guieti, in somma pace, et in somma tranquillità, cercando sempre di farsi, che l'inimico non habbia a scandalizarsi di noi. Al presente per la venuta di questo buon vescouo siamo in disdettta, in dissensione, in guerra, et in grandissima confusione. Poiche egli subito ha cominciato a romper i confini de' vescouati volendo appropriar' a se stesso quello, che di ragione prouiene ad altri non contentandosi del suo vescouato con la buonissima pensione, quale riceue dalla Santità Vostra, et dalla sede apostolica. Ne questo gli è bastato, che per fas et nefas cerca d'opprimer chiese, luoghi, et beni de poueri monasterij de frati osseruanti di S. Francesco, che perciò ne sono nati rumori, sortiti, et pullulati tumulti, et scandali grandissimi. Appresso di questo ha dato principio di farsi compadre de Turchi solleuando propriis manibus i lor figlioli al fonte, onde se bene secondo molti si possono battezzar, come ancor noi hauemo battezzati quasi infiniti, et tuttauia ne battezzamo, ma si bene nella chiesa santa conforme al rito d'essa. Ma questo reuerendissimo essendo religioso, oltre che tenetur ad obseruantias religiosas, non douea aprir questa porta di farsi compadre de Turchi facendoli battezzar nelle loro case come già ha fatto, massime tenendo egli il fanciullo da un canto, et una donna di un Turco nell'altra, perche indi a poco a poco essendo grande l'astutia

diabolica cresce in un tratto la malitia tra sacerdoti, e donne turchesche, cresce il danno, cresce la vergogna, et il sacramento del battesimo viene ad' esser da tutti vilipeso. Passando più innanzi se bene i poueri Albanesi hanno perso il stato, et la giurisditione, che di già li diede il supremo datore, ciò non è stato già per la viltà d' animo, nemeno perchè eglino non habbino valorosamente con le armi in mano sparso il sangue per la fede di Giesu Christo combattendo contro l' inimico, come chiaramente narrano le historie, et fatti di questa natione, ma se bene l' hanno perso permettendolo Dio per i peccati nostri, onde restando noi addolorati, desolati, e priui di ogni bene di questo fragilmondo doue pensauamo, che questo buon monsignore per debito di carità per l' officio pastorale, che tiene douesse con pietosi affetti mitigar, e dar qualche refrigerio a questi nostri cordogli, c' ha incominciato a derider tutti, a deleggiar tutti a biasmare, et vilipendere ogn' uno. Hora azzannizza questi, hora morde e lacera gl' altri, trattando tutti da babioni, da goffi, e da poco senno, che gl' Albanesi sono gente da poco, tutti ignoranti, tenuti in poca stima appresso ogni christiano principe; et quello, che sopra tutto ci preme, dice: che ne anco siamo abbracciati dalla chiesa santa, cosa che ci fa commouer tutte le viscere, et uscir fuori l' animo che perciò Santissimo Padre, se non fusse, che noi grandemente temiamo Iddio, et che cerchiamo di esser' obbedientissimi alla vera una chiesa romana, per certo non potendo quasi resistere alle commotioni, non solo haueressimo scacciato questo tale da noi, ma etiamdio a furor di popolo l' haueressimo messo gli cani addosso, che gl' hauerebbono succhiato il sangue, et l' anima, posciachè costui essendo nel numero nostro non sa altrimente, che priuandosi dell' honore farebbe meglio priuarsi della vita, essendo che l' honore deue preporsi alla vita. Più innanzi. Un frate di S. Francesco instigato dal demonio hauendo parole con un Turcho, venendogli l' occasione l' ammazzò di notte da assassino mentre egli dormiua, per la qual cosa ne fu tanto romore fra gl' infedeli, che furono per decapitar, et per impalar tutti gl' altri frati, i quali dando in pegno quasi tutti i beni de lor poueri monasterij, con grandissimo sudore pagando gran somma de denari all' usanza turchesca, han potuto accommodar questo fatto. Per il che essendo fuggito il frate uscito fuori dell' ordine, questo buon vescouo contro il voler del prouinciale, e di tutti i difinitori ingerendosi nell' aliena giurisditione, non essendo ne anco il frate sottoposto alla sua diocese sottomani riceuendo premij da detto frate, fu da esso assolto, non sapiamo mai in che maniera della irregolarità, et delle scommuniche incorse, senza che il frate sia ritornato nella sua religione, et senza riceuer l' habito monachale, et al presente, così vagabondo vestito da secolare con l' armi alla cintura dice la messa, tiene parochie, et amministra tutti i santissimi sacramenti a dispetto di quanti vescoui et frati si trouano, cosa non più vista, che ha dato scandali indicibili in tutto questo regno. Imperoche il frate non sarebbe mai ingerito in celebrar la messa ne meno in amministrare i santissimi sacramenti, se questo vescouo non hauesse messo le mani sopra di lui. Passando innanzi. Andando il vescouo Stefanense per visitar poscia il popolo del vescouato di questo monsignore conforme all' ordine datogli dalla Santità Vostra, egli non ha voluto accetarlo per tale, anzi con parole sconueneuoli, et ingiurose ha detto, che il suo breue era falso, et che la Santità Vostra di ciò ne sapeua nulla, ma che li cardinali, cioè i protettori delle prouincie erano soliti a far de simili lettere senza il motiuo de sommi pontefici. Dalche oltre che molte cose disordinate restorno inauuedute dal detto visitatore, pare voglia inferir questo reuerendissimo, che gl' illustrissimi cardinali mandino più volte per il mondo breui apostolici senza la saputa del supremo capo; cosa, che trauaglia sommamente l' animo, et ciò sarebbe

un' ingannar' il mondo. Ne qui finiscono gl' andamenti suoi, impero che se egli scriuesse a guisa delli antichi nelle scorze d' alberi per certo hora mai hauerebbe spogliato tutti gl' alberi di questo nostro paese, posciache continuamente scriue nella corte di Roma hora ad alcuni signori cardinali, hora ad altri personaggi, infamando, e mettendo in disgratia de sopradetti signori con falsità, e menzogne i poueri vescoui, preti, et frati, et altri di questo paese, dando fauor con fede, e con lettere a i giottoni, insolenti, maligni, et ad altre persone non solo immeriteuoli d' ogni grado e honore, ma meriteuoli d' una buona e grossa cauezza; onde se bene sempre Dio, et la verità prendono l' armi in mano a difensione di chi ingiustamente è caluminato, tuttauia essendo questi fatti atti diabolici, fanno preuaricare ogni stabil christiano. Più innanzi essendo andato un' huomo a Zara al seruitio della Signoria di Venetia, et restando la moglie a casa, questo reuerendissimo le diede licenza di rimaritarsi, per il che ella se ne piglò un Turco christiano rinegato. Più oltre, venendo questo buon vescouo fra di noi ha seminato questa buona dottrina, cioè, che non era cosa illecita, che i preti tenessero concubine, affermando che li cardinali a Roma faceuano il medesimo; appetendo forsi, che tutti siano simili a lui, stando, che a Ragusa per cosa certa tiene una concubina con dui, ouer tre figliuoli, che perciò un suo prete, qual contra il voler del populo instituì per suo vicario, posponendo la corona clericale, e l' ecclesiastico honore, ammaestrato da questo buon vescouo se ne pigliò moglie. Finalmente essendo vendute dal Gran Turco tutte le chiese e beni stabili d' esse, noi col proprio sangue raccoglia lo e con la nostra gl' hauemo comprati a beneficio dell' anima, et a riparatione di esse. Hora questo vescouo tutto quello si raccoglie lo manda a i lor parenti, et a' suoi figliuoli, non curandosi punto ne d' officio, nè di beneficio. Hor questi et altri casi probabili si trouano, che questo vescouo ha operato in poco spatio di tempo.

Oltra questo reuerendissimo sono venuti dui abbati della medesima natione nel vescouato di Scutari, ancor questi, come habbiamo detto, priui di lingua, priui di costumi, et priui d' ogn' esser del paese, i quali venendo con lettere della S^tà^ Vostra, subito con smisurate maniere, et con superba arroganza hanno incominciato a sindicar, trauagliar, et disturbar quei poueri preti, quali per 40, e 50 anni continui hanno con grandissimo sudore essercitato l' officio pastorale in salute, e beneficio di tante anime christiane. I quali hora permettendolo la S^tà^ Vostra se ne vogliono indi partire non potendo viuere con essi loro, et andarsene alle case loro, et farsi a prender moglie, et viuere alla peggio con perdita dell' anima, talche questi partendosi, e quelli non sapendo reggere, et gouernar 'il popolo, il gregge di Giesù Christo viene ad esser disperso, et del tutto vien' ad esser un chaos di merauiglia; oltre che di questi abbati uno sene sta a Ragusa, et l' altro a Budua non curandosi punto opus animarum, et quae sunt Jesu Christi, sed solum opes tempore messis. Et di questi il Raguseo Don Antonio chiamato abbate di S. Sergio, et Bacco[12]), venendo in Albania, et trouando la chiesa ruinata da i Turchi, finse di ripararla, onde con fede dell' arciuescouo d' Antiuari fece questua per tutta Albania, e Seruia. Et trouando buona quantità di elemosina in luogo di accommodar la detta chiesa se ne andò a Ragusa, oue ha comprato buona barcha, attendendo con essa alle mercantie con hauer scandalizato tutto questo paese. Il Buduano poi Francesco Scoroueo[13]) chiamato abbate di S. Nicolò in Boiana, venendo alla residenza e trouando che il pouero prete edificaua la chiesa essendo per l' antichità del tempo caduta, in luogo di darli aiuto e soccorso, li costrinse a darle quella poca miseria, ch' egli medesimo con il popolo ha comprato al Turco. Oltra di questo va' seminando zizanie, non diciamo fra la plebe, ma fra gli potentati del mondo, a Roma ad alcuni

illustrissimi cardinali dice e promete una cosa, ad altri mostra un' altro volto, va mettendo in campo cose di stati, e come solferino accende il fuoco per tutto; si che noi poueri Albanesi per causa di questi siamo attaccati ad un sottilissimo filo.

In somma per conclusion del tutto noi di questi restiamo infinitamente scandalizzati, et ruinati, attendo che fra di noi non fanno frutto di qualsiuoglia sorte ne di predicatione, ne di confessione, ne di ammaestramenti, ne di qualsiuoglia bene, solum cercano di farsi vescoui et abbati in questo nostro misero maltrattato paese, non comportandoli la lor medesima patria. Indi poi vengono di longo Roma, oue a sritto, et a rouescio per mezzo di molte amicitie sotto pretesto di giouar' a noi, et alla chiesa santa inganando il mondo, cauano buonissime pensioni, se ne vanno poi ad habitare tra i loro parenti, chi a Ragusa, chi a Cattaro, e chi a Budua et altroue, lasciando il gregge di Giesù Christo in preda de lupi infernali. Approssimandosi solo nel tempo delle ricolte, et li poueri preti, et frati di questo paese, et massime quelli, che con tanto sudore, et con tanti stenti solcano mari, passano monti, et vengono nelle christiane scuole ad imparar virtù per esser poi honore, decoro, et lume della patria, ritornando alle proprie case, conuien vadino insieme con noi, che portiamo pondus diei, et estus, raminghi per il mondo, essendo eglino scacciati da questi solum, danno vituperio, et vergogna alla patria, et perdita delle chiese, et beni ecclesiastici. Poscia che oltre la chiesa cathedrale d' Alessio, della quale habbiamo detto che per causa di questi fu fatta moschea, fu perso ancora per causa d' un' altro vescouo la residenza del vescouato Sapatense, in però che morendo questo tale fra noi per esser forastiero, et per non hauer' amico et parenti, non solo li suoi mobili furono dati a sacco dall' infedeli, ma etiamdio furono tolti li beni stabili della chiesa, come case, vigne, et altri beni, talche il vescouo del presente non ha altro solum, la pouertà del patrimonio. Hora quanto stiano bene tutte queste cose le giudichi la Santità Vostra, che per ciò noi non potendo „amplius iustum temperare dolorem", veniamo alli santissimi piedi della Santità Vostra supplicandola con ogni affetto possicile voglia leuar da noi questa peste, et questo fuoco, quale di continuo comburit oliuam fructiferam. Attento, che noi siamo al tutto risolti per queste, et molte altre cause, quali sono per douer nascere omninamente non voler fra di noi ne questo vescouo, ne abbati, ne qualsiuoglia altro di questa natione, perchè troppo siamo deprauati, conculcati, et scandalizati da loro. Però Santissimo Padre, giudichi questa giusta causa, et leui da noi quest' infamia, anzi questa causa della perdita dell' anima. Altrimente se alla Santità Vostra non le piacerà di dar salutifero rimedio a tanti mali con scacciar questi, e tutti gli altri di questa natione dal nostro paese, le facciamo sapere, che noi non potendo più soffrirgli siamo sforzati di far violenza alle leggi con proceder contro questi tali, con quel modo, e per quella via, che a noi tornerà commodo, il che essendo fra gente barbara sarà cosa facilissima a commetter' ogni gran sacrilegio. Però Benignissimo Padre, non permetta questo scisma fra noi, anzi non permetta tanta crudeltà, ignominia et sceleraggine sopra di noi, ma leui da noi questi tali, lassando libero il paese, come ricerca ogni douere, concedendo per vescoui e per capi quelli della medesima natione e patria quelli li quali con fede e testimonianza dell' uniuersita di questo regno saranno proposti alla Santità Vostra; che essendo noi veri christiani, obbedientissimi alla vera una chiesa romana, operando in questa vigna fruiremo dentro di noi sana pace, et sana quiete, rendendo gratie all' alta maestà di Dio, et alla Santità Vostra, alla quale da nostro signore Giesù Christo le pregamo sanità, longa vita, e felicità perpetua nunc, et semper per infinita secula seculorum Amen.

[1]) *Original ovoga memoriala nalazi se u Vat. arh. Borgh. 60 h., p. 94—99.*

[2]) *Nikola Mecansi, franjevac, bio je biskupom Stefanskim 1592 —1615.*

[3]) *Nikola Bianchi, biskup diecese Sardensis et Sappatensis, od godine 1594. do 1618. Navodeći P. B. Gams u svom djelu: Series Episcoporum Ecclesiae Catholicae, ed. Ratisbonae 1873. ova dva biskupa, obojicu je krivo zabilježio. Tako Mecansija piše: Necansius; a Bianchija piše: Blancha. Vidi spom. djelo na str. 416. i 422.*

[4]) *Hereza Pelagija monaka britskoga iz V. vijeka o milosti.*

[5]) *Nestorijeva hereza o upućenju Kristovu iz V. vijeka.*

[6]) *Hereza Macedonijanaca o duhu svetom iz IV. vijeka.*

[7]) *Ivan Calvin, reformator genfski (1509.—1564.).*

[8]) *Luciferiani su pristaše mnogih sekta guostičko manikejskih, koje sa istoka dogjoše na zapad.*

[9]) *Sv. Augustin, crkveni otac (354.—430.).*

[10]) *Biskup Marino Brajano, franjevac, od 1578.—1580. U njegovoj odsutnosti mjesto njega Septimij Borsario.*

[11]) *Biskup Innocent Stoicinus, benediktinac, 1599.—1621. Ovaj boravi od juna godine 1599. u Rimu i prisustvuje svakoj mjesečnoj sjednici zbora sv. Jeronima Ilirskoga kao sindik. Potpisuje se već u junu g. 1599. kao biskup od Alesia. U arhivu zavoda sv. Jeronima u Rimu u „Libri delle Congregazioni" (1599.—1610.), l. VI. p. 8, zapisano je u sjednici kongregacije od 6. juna 1599. doslovno ovo: „Monsignor reuerendissimo vescouo di Alessi fece instanza di esser accettato nel numero de fratelli, e fu accettato viua voce e li fu dato il solito giuramento". Na sjednici od 13. juna 1599. potpisuje on već zapisnik kongregacije sv. Jeronima kao sindik ovako: Io Innocentio Vescouo di Alessio sindicho. U Rimu boravi do jula 1601. i zadnji put u julu prisustvuje sjednici kongregacije, a odmah iza toga odilazi u svoju dijecezu.*

[12]) *Tijekom godine 1599. i početkom 1600. prisustvuje sjednicama kongregacije sv. Jeronima Ilirskoga u Rimu m. Antonio Raguseo. (Vidi Decreti delle congr. VI, p. 3.)*

[13]) *U arhivu sv. Jeronima u Rimu zabilježeno je, da se na 6. februara 1600. prikazao kongregaciji ilirskoj časni Don Francesco iz Budve i da je zamolio, da bude primljen za bratima. Kongregacija je naredila biskupu Alesijskome i velemožnom g Viktoriju iz Kotora, koji je bio guardian kongregacije, da se informiraju o spomenutom Francesku Scoroveo i da kogregaciju o tom izvijeste. Na 5. marta 1600. zabilježeno je doslovno: „Il Reuerendissimo Monsignor Vescouo d' Alessio et magnifico Vittorio gvardiano refersero di hauerse informati di m. Francesco Scoroveo, et di hauer lo trouato della nostra nazione, et persona da bene, et perciò fu accettato, di comun consenso". Decret. delle Congr. lib. VI, p. 24. Na 10. aprila 1600. bio je već Scoroveo izabran za drugoga sindika kongregacije. Od sredine godine 1601. do sredine 1602. nema ga u Rimu, a u to vrijeme pada ovaj njegov odlazak u Skadar, protiv kojega se tuži biskup Mecansi.*

*

84.

Godina 1602.

Biskup Stefanski i njegovi drugovi, budući nijesu primili odgovora na svoj „memoriale" poslan papi Klementu VIII., obraćaju se na kardinala Mattei-ja, prefekta kongregacije biskupa i redovnika, iznose svoje molbe i želje kako da se u Albaniji popunjaju biskupske stolice, ponovno se tuže na biskupa Alesijskoga, traže da ga papa makne iz Albanije i mole za apostolskoga vizitatora, koji neka ne bude Hrvat.

Vat. arh. Nunz. di Venezia 33, p. 320.[1])

Memoriale del regno et stato d' Albania diretto al cardinal Matthei contro il vescouo d' Alessio.

Illustrissimo et Reverendissimo Signore.

Nicolò Mecansi, et Nicolo Bianchi, per gratia di Dio et della santa sede vescoui del regno d' Albania, predesti frati et altri principali del medesimo regno, humilmente espongono a V^ca S^ria Illma, come se bene per le nostre iniquità è scemata fra noi quella gran fede, che in sino dalla venuta di Christo cominciò a fiorir verso questi miseri nostri paesi, ad ogni modo non volendo il benignissimo Iddio castigarci juxta mensuram delicti, e per sua pieta, e meriti di suoi gloriosi santi, et per le nostre continue essortationi et aminaestramenti della prole e famiglia del serafico padre San

Francesco, quale per obbedienza di Christi trouati sparsa tra questi tiranni, et per le pie orationi de i deuoti christiani, viue pur' anco fra questi persecutori di santa chiesa, la sacrosanta fede romana in salute di sante anime christiane, per la qual cosa noi come fidelissimi serui affaticandosi di continuo nella vigna del Signore aspetauamo di esser' abbracciati, auitati, fauoriti, e se non premiati in questo mondo, almeno consolati dal padre di famiglia, e dal vero vicario di Giesù Christo in terra. Ma vediamo per continua esperientia quasi occorrere tutto il contrario, poiche siàmo trattati dalla santa sede come serui inutili, et di niun valore; imperoche non volendo hauer riguardo li santissimi statuti, et leggi di santissimi pontefici, ci vien levato la sedia, la corona, et insieme l' onore; imperoche doue habbiamo seruito tutta l' età nostra nella decrepita siamo scacciati come disutili da i beni paterni, et dal luogo, doue Dio, e la natura ci ha fatto nascere. Per il che non possiamo, se non querelarsi, et lamentarci del sommo pastore, che permette tanto ignominia sopra di noi; onde perchè ci è parso di riceuere aggrauio, come in uero habbiamo riceuuti. Pero tutti noi vescoui, preti, frati et altri principali unitamente habbiamo già scritto a nostro Signore li eccessi del vescouo Alexiense[2]), et che sua Beatitudine ci mantenesse le leggi inviolate come fa per tutti i regni del mondo, et che leuasse da noi l' infamia rimediando alli gran danni quali erano e sono, per douer' in breue succedere. Et questa qui è la copia del memoriale, quale per via di mons.' nuncio di Venetia[3]) fu mandato con molte lettere accompagnato, dalle quali non hauendo anco hauuto risposta, non habbiamo potuto imaginarsi altro, se non, che elli non ci tenga fra li suoi diletti figliuoli. Il che perche l' animo nostro non può capir che cosi sia, essendo il somno pontefice uniuersal padre di tutti dall' oriente all' occidente, crediamo più tosto che egli non habbi presentito li nostri lamenti, et insième li nostri danni. Perciò di nuouo essendo o congregati tutti chi con lettere, e chi personalmente in prouincial congregatione habbiamo determinato di riscriuere a Nostro Signore un' altra man di lettere, le quali per esser V. S. Illma principe amabilissimo, santissimo, e giustissimo, essendo anco capo della congregatione sopra i vescoui, le habbiamo mandate per un messo a posta nelle sue mani, pregandola et supplicandola da parte di Giesù Christo, e della sua madre vergine Maria, si degni per la sua innata beuignità, per uniuersal pace et quiete di questo regno, et per salute die questi populi riferir a nostro Signore tutto quello li narriamo nell' incluso suo memoriale con tutto quello segue in questo nostro fatto a V. S. Illma.

Universalis proclamatio.

Prima, che conforme i sacri decreti per salute, e beneficio di quest' amine christiane, che non leui la libertà propria di poter elegger' i vescovi, et altri capi della propria natione et patria; poscia oltre che d' altra natione, non hauendo la lingua, et i costumi non sono buoni, se non da metter confusioni, secundum statuta sacrorum canonum liberum est clero et populo de propria dioecesi episcopum eligere.

Secondo, poichè doppo, che il crudel' inimico ha soggiogato questo regno non sono già stati li Schiavoni quelli, che hanno sustentato, et mantenuto la fede santa viua fra questi barbari, ma soli noi poueri imitatori di Christo, i quali soffrendo patientemente li continui martirii habbiamo, mercè il fauor diuino, mantenuto contro l' impeto del tiranno tante migliara d' amine sotto il stendardo di Christo, non hauuendo mai questi maledetti pensieri d' altercare con chi si sia; et però come quelli, che tutta l' età nostra siamo fidelmente affaticati nella vigna del Signore non si sia leuato quel decreto del beatissimo Celestino papa, videlicet: „Unusquisque habeat suum fructum militiae

in ecclesia, in qua suam per omnia officia transegit aetatem in aliena stipendia minime alter obrepat, nec alii debitam alter sibi vendicare audeat mercedem."

Proclamatio clericorum Alexiensis Ecclesiae.

Terzo, che nostro Signore non permetta, che a noi sia leuato l' honore, et la corona, ma che ci corrobori quel decreto del sopradetto santissimo pontefice, cioè: „nec emeritis extranei, et peregrini praeponantur bene in sua ecclesia militantibus, ne alter subripiat honorem alterius".

Quarto, poiche „electio clericorum sacerdotumque sit, fidelisque populi consensus adhibendus", non conoscendo, ne sapendo qual sia quest' huomo, che è venuto per vescouo in Alessio, si marauigliamo, che senza nostra supplicatione, et senza nostra petitione hauuendo hauuto, ne à qualsiuoglia, ne meno sappiamo doue egli sia consecrato, et però conforme al decreto del santissimo Leone papa, oue dice, „che non sunt habendi inter episcopos, qui nec a clericis eliguntur, nec a plebibus expetuntur". Noi omninamente non lo vogliamo, ne meno vogliamo cognoscerlo per capo et pastore, et se bene alcuni secolari, i quali sono ingeriti in quello, che à loro non appartiene senza nostro consentimento hanno scritto non sappiamo che cosa, all' Illmo cardinale S. Giorgio[4]), V. S. Illma sà benissimo, che: „populus non debet praeire, sed subsequi".

Clericorum Alexiensis Ecclesiae.

Quinto per giusto statuto di Celestino papa, oue concede, che: „si clerici viderint se praegrauari non timeant refutare", perchè vediamo essere aggrauati, et posto il piede al collo, perciò di questo se ne appellamo a Nostro Signore con non voler accettar per superiore et capo il detto vescouo; non solo per questo, perchè ciò pregiudica all' honor nostro, ma per infiniti danni e scandali, quali in poco spatio di tempo ha perpetrato in questi paesi, imperò che a guisa di peste ha horamai posto ogni scisma, et ogni heresia fra di noi.

Poscia non tantosto arriuato, ha dato principio al derider tutti, a deleggiar questo e quello, a disprezzar vescoui, preti, frati e come serpe morde, lacera et auuelena tutti.

Ha infamato vescovi, i preti et in poueri religiosi contro ogni legge, et ogni douere.

Ha sforzato li poueri preti a darli un tanto tributo all' anno di quello, che mai è stato solito, ne consueto non essendo contento delle suo entrade et della buonissima pensione qual riceue dalla santa sede.

Ha priuato et scommunicato li preti senza processarli, et senza testimonianza di preti, et secolari.

Ha dato licenza alle donne di rimaritarsi, viuente viro contra tutte le leggi.

Ha assolto il frate homicidiario voluntario suddito della religione et suddito d' un' altro vescouo, che per assoluerlo fu richiesto il vescouo Stefanense, hora visitatore generale in queste parti, et non ha voluto metter mano. Fu richiesto instantemente il reuerendisimo vescouo Sapatense, et altresì non ha voluto metter mano. Et questo vescouo contro la determinatione del sommo pontefice, et de' sacri concilii in pregiuditio dell' anima del frate et della sua religione, l' ha assoluto d' assolutione ultimata et finale dandoli patenti chiare della sua assolutione, et così per gratia di questo vescouo il frate se ne sta fuori della Religione vestito alla turchiesca dicendo la messa, et amministrando i santissimi sacramenti.

Ha usurpato il vescouato appartenente ad altri volendo appropriare a se stesso alcune chiese con lor parochiani volendo smembrar i vescouati et le diocesi santamente divise.

Ha battezzato più volte in casa propria senza alcuna necessità, onde li sacerdoti idioti, havendo preso questa norma, essendo tutte le chiese die questi paesi lontane dalle case non vanno più a battezzar' in chiesa, ma nelle proprie case, doue oltre che „solemnitatis ecclesiae omittuntur" puol ben imaginarsi Sig^ria Illma, che cosa ne puol seguire andando spesse volte le donne alle case de sacerdoti per battezzar, essendo l' usanca di questo paese, che le donne portino li fanciulli alla chiesa.

Ha già detto che non ui è nissun male, che li preti tenghino le concubine, credendo siano tutti simili a lui hauendo una a Ragusa per cosa certissima, con dui, ouero tre figliuoli, a cui manda tutti i frutti del vescouato.

Ha insegnato di admetter le donne dopo il parto in casa solo, et non nel tempio di Dio, come ordina la santa madre chiesa, doue come habbiamo detto, essendo tutte le chiese lontane dalle case, da qui inanzi i parochiani in luogo di andar' ad ammetter le donne in chiesa secondo commandano le diuine leggi le admetterano in casa con molto lor piacere.

E stato sempre honoreuol' et santa cerimonia in qnesti paesi, che il giorno di Pasqua ognii fidel christiano se ne pigliana quella gratia, che Dio per sua bontà li donaua, et portaua ogni cassa alla chiesa, et ascoltauano prima la messa, et poi il sacerdote apparato benediua le viuande dandoli incenso, et l' acqua benedetta. Hora questo vescouo in Allessio hà fatto andar quasi tutti a casa sua, doue senza messa, et senz' altro ha benedetto le sopradette viuande in dispregio nostro, et delle nostre cerimonie.

Ha detto, che gl' illustrissimi cardinali fanno molte bolle senza il sentimento del sommo pontefice. Questo disse quando non volse che il vescouo Stefanense visitator' apostolico visitasse la sua diocese.

Ha aperto la porta di farci compadre de Turchi; onde non trattiamo se lo possiamo far' ò nò, ma diciamo dei danni che ne seguiranno, poiche i figliuoli del compadre christiano, se ne passeranno et se ne anderanno (per spiritual parentela) alle case del compadre Turco, doue giocando et danzando i fanciulli torneranno i Turchi a casa loro, per il che „non sunt facienda bona, ut veniant multa mala" altri scandali ne nasceranno da questo, già che cosi ha insegnato questo precettore.

Ha commandato sotto pena di scommunica in scrittura autentica, che ninno canti la messa nel monasterio de frati la solennità della festa di detti frati, se non lui, ouero suo vicario, contra tanti privilegii della sacra religione.

Ha infamato tutto questo regno hauendo ingannato alcuni Alessiani, con i quali ha mandato certe scritture informa fide a Roma con dire, che niun sa scriuere in queste parti, se non doi; o tre di Alessio cosa falsissima, et mera bugia, perche per tutto il paese sono molti, che sanno scriuere. Questo fece con questa malitia, acciò tutte le cose passino per le sue mani, et che ad altri scritture non sia dato credenza, se non a lui solo, come presontuosamente ha hauuto a dire, che a Roma più valeranno le sue bugie, che la verità istessa di tutto questo paese.

Un frate die Messina fra Bonauentura è chiamato molto idioto, che ne anco sapeva leggere hauendo l' obbedienza di un' anno passata, essendo quasi d' anni 40 venendo fuori i limiti della sua prouincia, et non hauendo l' obbedienza sua valida secondo commandano li ordini et statuti della religione contra il voler del ministro di questa prouincia le diede tutti li sacri ordini.

Dice, che la dottrina nostra è falsa, e pur noi per gratia della gran maestà di Dio altra dottrina non habbiamo, ne manco vogliamo hauere se non quella, che da Dio fù inspirata, da Christo benedetto dichiarata, dalli apostoli santi predicata, da i santi abbracciata, et dalla chiesa santa approuata.

Ha fatto fede per vescouadi pure per alcuni Schiauoni, volendoli approssimarli, senza consentimento et saputa del clero et del populo che poi ne nascono questi rumori, et questi scandali.

Ha confessato alcune donne per interpreti senza necessità alcuna essendovi d'intorno circa un miglio non più molti religiosi. L' interprete poi è stato un giouine rilasato, hauendo più volte detto di rinegar la sua fede, essendoli anco per li suoi misfatti prohibitto l' ingresso della chiesa santa. In somma questo caso ha detto, che dire a tutta questa provincia scandalizandosi tutti, et marauigliandosi di un' atto tale, poichè non si è udito mai in questi paesi, che si possa far' una tal confessione.

Si dice, che quando venne in pua nostro Signore le diede da cento scudi di corone, medaglie, et altro per dispensarlo a questi poueri christiani, et eglile ha vendute tutte a Ragusa.

Ha usurpato alcune terre, le quali dalle pie persone sono state lasciate a i Curati che seruono al popolo, non hauendo procuralo al luogo d' Alessio di curati doppo che egli è vescouo, se non che i poueri frati di S. Francesco seruono al detto luogo senza frutto et emolumento alcuno, et egli gode l' entrate sue, et quelle, che di ragione touano a i preti promettendo, che subito ariuato a Roma (perchè dice di venir presto) cauara buona pensione per i curati per poter lui medesimo goder le predette terre, e la pensione ancora buona. Hora per queste, et mille altre cause, quale in questo paese sono come tante heresie, non potendo più aspettare altro bene da lui hauendo in breue dato principio con le nuoue usanze di rouinar questo pouero paese, tutti uniti congregati in provincial congregatione habbiamo determinato, et strettamente statuito, sia omninamente leuato quest' huomo da questo regno; poscia che oltra in predetti danni questi per non saper l' usanze del paese furono cagion della perdita della chiesa cathedral di Alessio; cagion della perdita della residenza del vescouato Sapatense con tutti i beni stabili di esso; cagion della perdita dei paramenti, et altre robbe. Che perciò essendo horamai arriuato il coltello all' osso non è più quell' humiltà maggiore, che in noi si troua supplicamo e pregamo S. S. Illma voglia narrare a nostro Signore tutte le predette cose, disponendolo per pace uniuersale, per quiete di tutti, et per salute dell' amine a levar quest huomo da questi paesi dando per vescoui, e capi quelli della medesina patria, che cosi sapendo eglino la lingua, et i costumi procurando l' officio, et in beneficio ogn' uuo se ne starà in summa pace, et in summa quiete, come siamo stati sempre per il passato reducendo a memoria quel decreto del santissimo Celestino papa, a cui fu richiesto: „An clericis invitis episcopus dari debeat de aliena ecclesia“, pieno di celeste spirito ripose di no, „ne alter subripiat honorem alterius“; con ricordarsi di quell' altro decreto, cioè „apostolicae sedis auctoritas contra sanctorum statuta aliquid concedere non valet“. Il qual decreto se bene principaliter s' intende „in iis, quae sunt fidei“, crediamo nondimeno, che consecutiue s' intende di tutto quello che santamente è stato da i santi ordinato, et determinato però V. S. Illma faccia opera resti pacificato questo pouero regno, restando tutti in perpetue obligatissimi a V. S. Illma. Et per che per causa de infedeli, et massime in questi tempi, ne i quali fra noi abbondano tante guerre; et anco per la nostra pouertà non possiamo venir molti di noi a Roma, se la Santità di Nostro Signore con la sacra corte delli illustrissimi cardinali

non le piacerà di prestar' audienza all' uniuersità di questo regno, le supplicamo mandino un visitatore sopra questo fatto: il vogliamo sia Italiano, et non Schiauone; che in vero trouerà cose maggiori di quello, che per auuentura per esser' idioti non sappiamo esprimere in carta. Altrimente se a N^ro S^re non le piacerà, che le leggi, et i decreti de santissimi pontefici santamente instituite non siano valide ancor per noi altri, et se non darà salutifero rimedio a tanti danni, et a tante infamie del sopradetto vescouo, hauuto, che hauueremo risposta da V. S. Illma si reggeremo conforme alla determinatione di Sua Beatitudine, quale preghiamo instantemente sua diuina maestà: sia ad honor di Dio, beneficio della patria nostra, salute dell' anime, et à uniuersal pace e quiete di tutto questo regno.

[1]) *Original ove tužbe nalazi se u vat. arhivu Borgh. III. 60. h. p. 90—92.*

[2]) *Inocencije Stoicinus (1599.—1621.).*

[3]) *Mons. Offredi Offredo biskup od Molfete, mletački nuncij (1598.—1606.).*

[4]) *Cintije Aldobrandini, državni tajnik pape Klementa VIII.*

*

85.

God. 1602.

Nikola Medić i David Davidović u ime svoje i svih katolika Paštrovćana, mole papu Klementa VIII., da bi im dao svećenika, koji će kod njih vršiti duhovnu pastvu, jer se zbog manjka svećenika događja da narod cijele godine ne prisustvuje službi božjoj. Preporučuju franjevca Augustina, jer je Dalmatinac i vješt ilirskome jeziku.

Vat. arh. Nunziatura di Venezia 33, p. 388.[1])

Memoriale alla Santità di Nostro Signore delli procuratori della Villâ di Pastrouich d' Albania.

Beatissimo Padre.

I procuratori della chiesa di San Vido, e della villa di Pastrouichij de Albania cioè io Nicolò Medi, e Dauid Dauidouich insieme con tutto il populo christiano, lo qual habita nella sudetta villa de Pastrouichij, e fuori nel nostro contado esponemo alla Vostra Beatitudine come nella sudetta villla habitano molti scismatici, ma la maggior parte de christiani e veri cattolici, li quali viuono secondo il rito della santa romana chiesa. Ma sono in circa quattordici anni, che passò di questa presente vita un padre dell' ordine de frati minori osseruanti di S. Francesco, qual padre ne era stato concesso dalla felice memoria di papa Gregorio XIII. per nostro curato, dal qual padre habbiamo hauuto molta satisfattione spirituale, ma dopo la morte del sudetto padre non habbiamo hauuto, ne manco hoggi di non hauemo qual' hauesse cura delle anime nostre, doue è passato qualche volta un' anno, che questo pouero populo christiano non udito messa, ne manco in questa villa non s' è administrato niuno sacramento della santa madre chiesa romana. Et per tal causa molti di loro si sono voltati della nostra romana fede, et viuono secondo che vengono instrutti da alcuni preti Rassiani, li quali si poul dire di continuo habitano nella sudetta villa per rispetto di quelli scismatici, li queli habttano iui, doue delli nostri poueri christiani molti ne sono morti senza battesmo, chi senza confessione, e chi senza communione. Et questo per la gran penuria delli sacerdoti in queste bande. Et per esser questo popolo christiano sempre stato deuoto alla religione dell' ordine de' frati minori osseruanti di S. Francesco, sempre hanno desiderato, et desiderano di hauere uno delli padri della sudetta religione di San Francesco per loro curato. Volendo venir' a' basciar' i piedi a Vostra Beatitudine

il sig. Giovanni Chiudi Albanese habbiamo voluto raccomandarli questo presente memoriale a S. Sig^ria. Hora humilmente suplichiamo Vostra Beatitudine noi procuratori, e tutto il popolo christiano della villa di Pastrouichij, che per l'amore del nostro signore, e per la salute, e conuersione dell'anime christiane, le quali habitano nella sudetta villa, et attorno il suo contado; humilmente item supplicano Vostra Beatitudine si degni di concederne per curato dell'anime nostre in questa nostra villa, il padre fra Agostino di Varboscha, sacerdote dell'ordine de' frati minori osseruanti di S. Francesco di Dalmatia, et al presente suddito del reuerendo padre ministro della prouincia di Albania, concessoli dall'ill^mo et rev^mo cardinal Matthei [2]), loro protetore. E perchè questo padre fra Agostino è della propria lingua illirica, et molto prattico del paese, et di bona, et essemplar vita, e particolarmente li proprii Turchi amano li religione di S. Francesco sopra ogn'altra religione, che quasi sicuramente loro possono andar per tutto il paese turchesco. Item humilmente preghiamo Vostra Beatitudine si degni di darne questa consolatione spirituale, acciò più spesso quelli poueri christiani siano cibati con la parola di Nostro Signore. Quam Deus etc [3]).

[1]) *Originalno ovo pismo čuva se u vatik. arhivu u Borgh. III, 60 h, p. 86.*

[2]) *Kardinal Girolamo Mathei, prefekt tada kongregacije biskupa i redovnika. Kardinalom postao 17. decembra 1586., umro 1603.*

[3]) *Papa Klement VIII. pobrinuo se za Paštrovćane, pak je naredio 22. oktobra 1603. nadbiskupu antivarskome Tomi Ursinu, da u Paštrovića sagradi crkvu, da onamo pošalje nekoliko franjevaca, koji će se ondje baviti dušobrižništvom, što je Toma i učinio. Farlati, Illyr. sacr. VIII, p. 108.*

*

86.

Burani (Albanija), 24. jula 1603.

Biskup Stefanski [1]), kardinalu S. Giorgio. [2])

Doznao je, da provincijal albanske franjevačke provincije želi postati nadbiskup drački, dokazuje nesposobnost istoga za to mjesto. Za skadarsku stolicu preporuča fra Stjepana Lomsi.

Vat. arh. Borgh. III, 60 h, p. 67.

Molto Illmo et Reu^mo Sig^re.

Intendo, secondo mi scriueno certi amici di Roma, che il ministro di Albania cerca di esser fatto arciuescouo di Durazo [3]), la qual cosa Illmo Sig^re la prego che si degni di aspetar un poco che li dia notitia la sua prouincia di sui portamenti, che si sarra degno, allor a S^a Sig^ria Illma potra fare quello, che li piacerà. Perchè io ho fatto la visita per tuto secondo sono obligato con autorità di Sua Santità per li conuenti, et altri lochi doue habitano frati et secolari, et ogni cosa ho scrito in notta, et come hauerò finito la visita venirò et comparire inanzi alli santissimi piedi di S^a Santità, et si sarrà di bisogno per sopradetto arcivescouato di esserli mandato il suo pastore allora il diro tuto a boca. Ma Illmo Sig^r mio vi prego che guardate la Vostra bona conscienza, che il detto frate ha bandonato le sue pecorele senza hauer niun travaglio ne da turco, ne da christiano, perchè con questa si e partito da queste parte, le qualle li ha lassate pieno di scandali per hauer spogliato li poueri conuenti et li poueri frati secondo testificano frati degni di fede del quale grandi et picoli dicono cose horende del fati suo le quali me ne vergogno di scriuerle. Ma parte li scrivo in questa inchiusa di che scarico la mia conscienza di quanto ho intesso dalli sopradetti frati di questa prouincia. Oltra li scandali che fatto nella prouincia di Venezia quando fu trouato vestito da colare nelle putane e comedie in ditta citta et preso dalli sbirri, et messo in prigione doue è stato parechi giorni carcerato, ma poi ha rotto la prigione et fugi

apostata a Roma, et per fauor del sigr. Antonio Bruni Albanese da Dolcigno, fu liberato del castigo della galia. Con questo facio fine et raccomando la mia persona in mano di V^ra Sig^ria Illma pregando dal sigr Dio ogni contento et longa vitta basciandoli le sacratissime mani. Da Burani nella nostra diocese a di 24. luglio 1603.

Di V^ra Sig^ria Illma et Reu^ma

umilissimo seruitore
il vescouo Stefanese et Bendese, et
visitator di Albania.

P. s. Il populo et li christiani della diocese di Scutari molto se li racomandano et umilmente pregano S^a Santita, che li conceda un pastore[4]) per salute delle anime loro, doue veramente è grandissimo di bisogno, et che mandano la persona di patre fra Stefano Lomsi, patre veramente degno per tale dignità, perche essendo predicatore et dotto et di bon essempio, et melior che tutti questi frati, che sono in queste parti. Il quale è stato piu volte guardiano custode et ministro, et hora comisario di questa prouincia con bona sodisfacione di tutti frati et conuenti, si che non si troua piu costumato et di bon essempio et degno per tal officio che detto patre fra Stefano, per il quale prego S^a Sig^ria Illma, che si contenti et si degni di consolar quel populo di Scutari. Et il detto patre fra Stefano et piacendo a S^a Sig^ria Illma, non dia orechie alli aduersarii, li quali li portano grandissima inuidia, et l'hanno informato falsamente, perche non sono vere quelle cose che si dicono di lui, ma tutte sono busie di male lingue, che lo vogliono male.

[1]) *Nikola Mecansi 1592—1615.*

[2]) *Kardinal Cintije Aldobrandini, kardinal s titulom S. Giorgio di Velabro, državni tajnik pape Klementa VIII.*

[3]) *Dračka biskupija ispražnjena je od sredine XVI. vijeka.*

[4]) *Za skadarskoga biskupa Duku (od 1590.—?) piše Farlati: „Saeculo decimosexto, vel ineunte proximo, Ducas (sc. episcopus) vel morte, vel decessui voluntario hanc sedem vacuam successori reliquit". Farlati, Illyr. sacr. t. VII pag. 324. Prema tome je bila god. 1603. u Skadru takogjer sedisvacantia.*

*

87.

Kalberina, 29. jula 1603.

Bliskup Stefanski[1]) kardinalu Cintiju Aldobrandiniju.

Obavio je vizitu Albanije, pak će o njoj posebno izvijestiti, ipak opisuje neke manjke i pogriješke. Spominje neprilike, što crkvi latinskoj nanose pristaše grčke crkve. Moli za neke nužne dispense. Javlja ustanak Ducagjina i moli potporu od pape, da bude mogao živjeti.

Borgh. III, 60 h, p. 69.

Molto Illmo et Reu^mo Sig^re!

V^ra S^ria Illma non si maraueglia, che di tante lettere li scriuo, et li do di molto fastidio a legerle, di che umilmente li dimando pardono, perche sono negoci che alla giornata occorono in questi trauagliosi paesi, che mi consumano la vitta. Et la sedia apostolica è di lontano doue ogni volta non si pol mandar homo a posta essendo io pouero di dinari et le lettere sono ritenute per la strada per li suspeti, delle quali molto li ho scrite, et mai di niuna ho riseuta risposta. Non so, che voglia dire. Però Illmo Sig^re et patron colendissimo, da poiche il sigr Dio si è dignato di concedere a noi pecatori indegni di tanto bene la persona di S^a S^ria Illma per nostro protetore[2]), amato grandemente da questa gente, la quale li desidera ogni bene, et molto se li racomandano, et con tuto il core la pregamo, che si degni per le visere di Jesu Christo, che habia cura delle anime loro, acio che non vadino in perditione le quali veramente

pasano il numero di sette milia four di quelle che sottoposti sotto la iurisdicioni dell' arciuescouato di Antiuari et di queli, che viueno alla greca et alla seruiana di quali sono di maior numero, et per mancamento di operari ogni giorni vano alla perfidia sette di Macometto; et parte si fano Greci et Seruiani, per non hauere chi confessa et comunicarli et batizarli, perche in tutta Albania non fosse il numero di cento et trenta sacerdoti, et il numero delle anime fosse cento cinquanta milia, foura di queli che viuono alla greca, et alla seruiana. Et parte di sopra detti preti sono concubinarii publicamente, et dano ad intendere alli populi ignoranti, che non sono concubine, ma sono legitime moglie. Pero questi tali li ho scomuniati, et parte di loro non si curano della scomunica pero perche è episcopale; ma al mio dispetto cellebrano la mesa alli christiani, si che l'una et altra parte restano iregolarita.

Il chalendario Gregoriano ancora mi da grandissimi trauali, perche molti non hano riceuuto: parte per tema di Turchi, et parte per non aprezarlo. Di resto molta è villania contro di noi, et contra la sedia romana, et questo scandalo procede dalla bocca di Greci, tanto inimici di Latini, li disprezatori della fede romana. Et dano ad intendere alli catholici christiani appresso confini loro: ne papa, ne il colegio di cardinali, ne tutti i Latini non sano per qual via caminano, si che tuti si damnano. Et molte altre villanie parlano contra di noi et contra la fede christiana, si che molti tirano asse con busie et altre parole di gran vergogna, che non è licito di scriuerle. Et piu sono perseguitato da i Greci, che dalli Turchi, et le chiesie et li preti Latini, cosi son chiamati quelli che viuono alla romana.

Con fauor di Turchi li fanno pagar tributi per forza, per portar al patriarcha di Costantinopolli. Si che a me, ancora me bisogna andar qualche cossa per hauer il passo siguro quando vo auisitando le diocesi. Hora lasso considerar a S^{a} S^{ria} Illma queste cosse, che patimo da Greci, li quali hano tanti honori et benefici da S^{a} Santità, et anco la scola con infinita spesa di Sua Beatitudine. Al manco parte di scolari fosero di questa nacione, doue è grandissimo di bisogno di operari per mancamento delli qualli si perdeno tante milia di anime.

De piu prego S^{a} S^{ria} Illma, che si degni per le visere di Jesu Christo di parlar e pregar S^{a} S^{tà} di legitimare sei figlioli di preti, li quali sano leger et scriuer alla latina, acio che io li possa ordinare di messa et mandarli in certi paesi alli confini di Tessalia chiamati Birsenstapolis, et Cermanica doue se trouano fino quatro milia anime christiane solo con un prete di mal a fare e concubinario, et di mal essempio. Et quale ho scomunicato et priuato della messa, si che restano quelli poueri christiani senza niuno prete latino, et moreno senza batesimo, et confesione perche non trouo niuno di mandarlo a quelle parti, et questa sarrà una opera santa per non lassar perire tante anime christiane.

Questi nostri Ducagini di nouo hano preso l'arme contro li Turchi, et vano predando li paesi atorno et amazando, chili contrasta, come hano fato alla Dibra. A Bassadora hano fato questo magio passato una scaramucia con li Turchi del detto paese, et li hano roto et amazati parechi di loro et homini di gran conto, senza di altri di bassa condicione, et sachegiato quel paese, et son tornati al lor paese con gran botini a saluamento et di continuo vano predando con grandissimo spauento di Albania et della Seruia.

Di gratia S^{a} S^{ria} Illma dia questa inclusa ad un abitato in Roma mercante Florentino, che si chiama miser Giouanni Bonallati cognoscuto da questi mercadanti Turchi di terra noua alli quali ha scrito, che le mercantie di tutto loro si conseruino per lui et cosi hano fato.

Prego V^ra Sig^ria Illma, che me racomanda la mia pouera persona apresso S^a S^tà acioche per sua gracia si degna di mandarme qualche poco di elemosina, acioche possa mantenere la mia pouera vitta, perche veramente patisco grandemente del vitto et vestito. Non altro il signor Dio lo conserui sempre in sua bona grazia, et li dia longa vitta. Raccomandomi per sempre basciandoli le sacratissime mani.

Di Chalberina a di 29 di luglio 1603.

Di V^ra Sig^ria Illma sempre

umilissimo seruitore
il vescouo Stefanense.

Iz vana:

Al Illmo et Reu^mo Sig^re, Il signor cardinale di San Giorgio, protetor mio, sempre patrone colendissimo.

[1]) *Nikola Mecansi (1592.—1615.).*

[2]) *Poslije smrti kardinala G. An. Santorina, koji je umro 1602. postao je protektorom cijeloga Ilirika kardinal Cintije Aldobrandini.*

*

88.

Spljet, 25. augusta 1603.

Nadbiskup spljetski [1]), kardinalu di San Giorgio [2]).

Mnogi trgovci ponajviše Židovi bježe iz Bosne i Srbije sa svojim imetkom, jer se boje tiranije, što je u Bosni izvodi namjesnik paše bosanskoga Skrivan.

Nunz. di Venezia 33, p. 349.

Illmo et Reu^mo Sig^re patron mio collendissimo.

Per benefitio uniuersale et di questa mia pouera chiesa, et di quella di Trau mia vicina, et suffraganea, et insieme per mio particolar' aiuto propongo alcune cose, et alla Santità di N^ro Sig^re, et al Illmo sig^r cardinale Aldobrandino [3]), come dalle copie inserte V^ra S^ria Illma potrà vedere. Ricorro adunque a V^ra Sig^ria Illma come a protettore et uniuersale della prouincia, et particolare della mia persona supplicandola a degnarsi fauorirmi della grazia sua in coadiuuare, et cooperare a quanto giudicherà ispediente per seruitio di Dio, et beneficio de suoi deuotissimi seruitori. Qui habbiamo un concorso di mercanti di varie nationi, massime hebrei, che fuggono dalle piazze turchesche della Bosna et Seruia con le merci et richeze loro, dolendosi la confinante terra tutta, della gran tiranide d' un luogotenente del Scriuano fatto dicono bassa della Bosna, et sia con la persona nel campo in Ungheria, ma pur vi sono c' hanno opinione, che queste siano fintioni et stratageme, et che 'l Scriuano in Asia continui le sue facende.

I Turchi nostri confinanti dicono d' hauer licenza del sardar general del campo di resister alla gente di costui, che loro chiamano chiate, et si pensa c' habbia seguir qualche fatto d' armi tra di loro. Intorno a Zara li giorni passati s' era quasi attaccata la scaramuccia tra li Turchi et li sudditi di questi Sig^ri con depredatione d' animali, et qualche morte, ma hora si vanno accommodando, et rappacificando. Et con questo riuerentemente bascio le mani a V^ra S^ria Illma, e le prego il colmo d' ogni bene.

Di Spalato li 25. agosto 1603.

Di V. S. Illma et Rev^ma dev^mo et oblig^mo ser^vre

Marc' Antonio arciuescouo di Spalato.

[1]) *Marc' Antonije de Dominis (1602.—1616.).*

[2]) *Kardinal Cintije Aldobrandini.*

[3]) *Petar Aldobrandini.*

(Svršiće se.)

Из Плеваљског Санџака.

Приопћио

др. **Карло Пач (Patsch).**

Већ два пута сам извјешћивао о споменицима антикног града[1]), који обухвата 3 *km* западно-југо-западно од Плевља на јужном рубу плодне Чехотинске котлине код села Комина ониски широки обронак, који се спушта према лијевој обали потока Везичнице[2]). Оба пута морао сам се сјетити са захвалношћу оне скрби, коју су обратили часници у Плеваљском Санџаку дислоциране ц. и кр. 9. брдске бригаде оним каменим хисторичним врелима, за које се никакав музеј није заузимао, чувајући их од уништавања док је једна наредба забрањивала извоз. Садашње треће саопштење оснива се сасма на подацима истраживаоца у војничком капуту. На чело пошљедње старинске истраживалачке акције поставио се је с великом пожртвовношћу сам заповједник и бригадир, госп. генералмајор Рудолф Лангер, који је и послије његовог именовања за заступника шефа ц. и кр. генералног штопа у г. 1906. и надаље из Беча бдио над својим антикним штићеницима преко његових вјерних сурадника, особито господе војничког курата Јосифа Поспишила и капетана Хајнрика пл. Боога. Дјеловањем ове господе завршује на жалост и једна фаза истраживања оног дијела отоманског царства, који је утиснут попут клина између Србије и Црне Горе, сјеверо-западног дијела отоманског царства: 28. октобра 1908. скинута је у Плевљу царска застава и земља је предата натраг турској управи. Наравно је да ће се одслије у овом троструком пограничном подручју сваки туђи рад осумњичивати те спречавати, навластито онај археолога, који се мора служити инструментом.

Рушевине крај Плеваља, словјенски „Старо Плевље“, турски „Ески Касаба“, потичу саме собом на рад. Тлоцрти кућа и улица означени су на самој површини, простори и комуникациони путеви служе као пољске парцеле и ливаде, само танким слојем земље прекрити зидови као насипи шикаром обрасли, а гдје је гушћа субструкција то су брежуљци. Свуда, између обрштеног грмља, на пажуту и у браздама по њиви одавају доба пропале насеобине типични римски жмурњаци (Falzziegel), жљебњаци (Hohlziegel) и цигле за зидове, разне врсти хрбина од посуда, лијепови муљ а често и новци. На откопавање антикног налазишта потиче такођер и та околност, што се на истом земљишту налази једна једина кућица за становање, може се дакле на цијелом градском ареалу без запреке отпочети, само

[1]) Wiss. Mitteilungen IV. 276. и сл. и VIII., 155. и сл.

[2]) Тако, не Вележница, како сам ја навео у Mitt. IV., 276.

плативши отштету власницима земљишта. Површно само мјестимице, подузето откопавање рушевина успротивило би се садашњем принципу знаности мотике и лопате и слици би шкодило, која би се могла добити овдје далеко у унутрашњости земље лежећег антикног града, кад би се са већим средствима радило. Уваживши овај принцип и јасно увидивши потребу ограничења на мање издатке, радили су и Плеваљски истраживаоци: они су обратили своју пажњу некрополи. Ова сасма на површини лежећа некропола налази се неких 300 корачаја јужно од града, непосредно на оном путу, што води у село Бабић поток, неких 100 корака удаљена од западне обале Везичнице потока на земљишту Муше Појатића. Овдје су најприје копали у г. 1899., господа капетан Фрањо Ивановић и надпоручник Вилим Фалтин од ц. и кр. 2. инфантеријске пуковније Александер I., цар руски, и открили оне у Wiss. Mitt. VIII. стр. 115., даље сл. 53—55 објелодањене гробове и монументе. Сјеверо-западно од овог налазишта наставили су копање у октобру и новембру 1906. госп. генералмајор Лангер. Успјех био је овдје сасвијем другачији, него што се је очекивало. Док је код пријашњег искапања дошао на видјело читави ред интактних гробова са припадајућим споменицима, лежало је овдје на једној плоштини од неких 15 m^2 сепулкралних монумената и архитектонских дијелова великих јавних зграда у прилично великој множини и то у нереду збацано а од гробова не бијаше ни трага. Камење је морало дакле овамо доспјети прије или послије њихове упорабе. Овдје се дакле налазила или клесарска радионица или депот непотребних монумената, који би се имали да употријебе као камење за градњу какове зграде или да се њима напуни кречана. За прву могућност говорила би чињеница, што су се нашла два недовршена монумента, бр. 3 и 5 у низу доданом на крају извјештаја. Ну нашло се је не само цијелих монумената, него такођер и јако оштечених а не мало и фрагмената за које се незна, куда спадају, а међу читавим и таковних, који су већ и служили, зашто су били опредијељени. Два камена (бр. 4 и 8) доказују да је депот касно постао, јер су још послије њихове упорабе као сепулкрални монументи били дуго времена изложени упливу ромињајуће воде. Осим тога није се нашло нити у хрпи нити покрај ње никаква неизрађена материјала у залихи, нити има какових знакова каменолома у околици. Мора се узети, да је овдје снешен грађевни материјал и то са различитих мјеста старог града и то из једне удаљеније напуштене антикне клесарске радионице, са некрополе из околице и пропалих зграда. Да ли се је хтјело употријебити сакупљено камење у грађевне сврхе или за производјање креча није се могло изнаћи, најпослије није то баш тако ни важно. За прву могућност пружа нам непосредна околица налазишта више примјера. Тако је кућа и дјеломице такођер и штала горе споменутог Муше Појатића сграђена од каменог материјала једне старе цесте, очевидно антикне, уз коју се је пружала некропола[1]). На дувар дотичне куће наслоњен открио је госп. генералмајор Лангер гробни споменик бр. 3, а источно одатле леже у плитком кориту потока Везичнице два одломка богато уријешене атуле, који су били узидани у мосту, који је већ сада нестао.

Г. 1906. добивени монументи пренешени су уз потпору госп. коњ. капетана Илије Галовића у Плевље у ц. и кр. западни логор, гдје су се употријебили, као што се је и пријашњим ископинама догодило[2]), за урешење дрвених насада. Већи дио истих доспио је у врт гарнизонског шпиталја под окриље госп. Emöda György

[1]) Wiss. Mitteilungen VIII., 119.

[2]) Wiss. Mitteilungen IV., 275 и VIII., 118 и д.

пл. Iklanda, лијечничког штаба; бр. 13 са још неколико незнатних комада постављен је у генераловом врту. Бр. 1 и 2 као и комади цигла бр. 15—17 налазе се као поклон господе генералмајора Лангера, војничког курата Поспишила и мајора Норберта Миколашека у бос.-херц. земаљском музеју.

У новембру 1907. одвезох се сам у Плевље, да снимим све оне споменике, што су се нашли од мојег првог похода у Санџак у јулу 1894. и ново открита налазишта. По навади написао сам и оно што сам успут опажао, а што не спада у археологију. Много нијесам успио, екскурзија је била поради измаклог годишњег доба журна а онда се је још могло лахко и удобно у свако доба доћи и на дуља проучавања. Послије једне године постало је од Лимског подручја иноземство и тако далеко, да данас пошта из Сарајева у Плевље, што се сада опет службено зове „Таслица“, вози преко Биограда, Ушћупа и Митровице, осим ако је не однесе са Метаљке који турски жандар. Зато ће и најнезнатније биљешке бити од неизмјерне вриједности, за повјест аустријског доба у Санџаку. С тога ето и мојих овдје.

На 5. новембра 1907. довезо ме је из Сарајева у 6 сати у јутро одлазећи влак источне жељезнице у 11 сати у Устипрачу, на ушћу Праче у Дрину, станица од које се путује за Горажде, Фочу, Чајниче и Плевље. Даљњу отпрему путника преузима, ако се коме не прохтједне узети много скупља приватна кола, која се овдје добију сваки час, ц. и кр. војничка пошта са колима, која су са свих страна плахтом затворена, са четири сједала и са једнијем подчасником као кондуктером и једним војником трена као кочијашем. Друга кола, чувана по једном инфантеристу и једном солдату од трена, возе вреће са писмима и поштанским омотима. За отпремање плаћа се пристојба за ову 84 *km* дугачку пругу Устипрача—Плевље 13 К 40 х, поврх тога дозвољено је узети са собом 10 *кг* пртљаге, за коју се не плаћа ништа.

У 3 сата 50 минута одвезли смо се. Цеста иде кроз један тјеснац, који је обрастао густим шикарјем, а доље шуми сребрена Дрина и води даље у најплоднију и најдражесниј долину јужне Босне: редају се пространа поља и башче и многе воћке по гајевима, које се такођер успињу по странама; крчевине за поља и ливаде дижу се до на врх обронака, који су обрасли шумом а штите долину на сјеверу и на југу. Села се нижу једно за другим. Најинтересантније је Сопотница, у којој се могу неколике периоде земље опажати; најновију периоду посвједочује десно од цесте на вису около над стрменитом усјелином лежећи чардак Салих бега Куљука, господара многих кмета, и смјерна ниска грчко-источна завјетна црква, која се на подножју долинског руба скрива за високе зидине. Пред улазом ове цркве почивају аустријски солдати, који су војевали 1878. У старо доба налазило се је непосредно источно од цркве римско село, из којег су три израђена монумента у црквене зидине узидата[1]). Та црква лежи 3 *км* далеко од Горажда, али ипак је жупна црква православних из града: само у приличној даљини смјеле су се дизати кршћанске цркве за турског доба. Такођер и фрањевачки манастири леже у забитним брдским долинама.

У 5 сати 20 минута довезосмо се у град, чије је становништво претежно муслиманско, а слиједећег дана у 5 сати у јутро пођосмо даље. За вожњу до у

---

[1]) Wiss. Mitteilungen XI., 181. О једном словенском натпису изнад црквених врата исп. Ћ. Трухелка, такођер овдје III., 508. и д.; II., 367. Оп. 1.

Плевље требало се је два дана; док се за путовање натраг потрошио само један дан, јер је пошта већ одлазила из Плевља у 4 сата 50 минута у јутро, тако да је имала прикључак оном влаку, што одлази са Устипраче у 4 сата по подне у Сарајево.

И Горажде биле су римско мјесто[1]), што је сасвим разумљиво ради његовог повољног пољодјелског и комерцијалног положаја. Духаном и сваковрсним житом богата долина продужује се јужно од града дуж Дрине још неких 6 *km*. Да се побољша гојење воћа и коња, основала је земаљска влада код града једну велику школу за воће и једну државну ждребарницу. У Горажду крижа Дрину цеста, што води из Цариграда у Сарајево, а један други пут у Фочу, уздржавао је везу са старим трговачким мјестима Ниш—Нови Пазар—Плевље—Фоча—Гацко—Билек—Требиње—Дубровник, којим се је могло за 6 дана хода стићи из Горажде на јадранско море. Да се лакше може прећи преко ријеке, саградио је г. 1568. Мустафа паша будимски каменити чуприју, преко Дрине; Дрином се може одавле сплављати. Какав је овдје промет био и како је мјесто знаменито показује такођер и то, да је овдје постојала 1529.—1531. штампарија за ћирилске црквене књиге[2]).

Из прошлости пружа нам Горажде сада врло мало; старе је ћуприје, до ли неколико ступаца, нестало, а ови су употребљени г. 1892. за жељезну ћуприју цара Франца Јосипа, која се је довршила 1892. и великог каравансераја, који је лежао на лијевој обали непосредно уз ћуприју. Има само још нешто остатака а и ови су у друге зграде употријебљени[3]). Горажде припада оним многим мјестима наше земље, који су у 30 година добрим дијелом одложили своје старо турско наличје. Симпатични, угодни начин грађења, који није симетрији баш склон, са његовим чошцима, густо поређаним прозорима и надвисујућим крововима, сачувао се је само још у оном дијелу града, што је стиснут између ријеке и брда на Фочанској цести. Такођер је и чаршија, трговачки дио града, изузевши неколико дућана, постала сигурна од ватре, али је зато пуста и без изражаја. Цијелом граду дају изражаја високе војничке зграде, као што и јака гарнизона подаје обиљежје уличном животу.

На 6. новембра пођосмо горе уз десну обалу Дрине, затим дуж једног потока спрам седла Козаре и одјурисмо доље у долину Јање према Чајничу. Тросатну сумрачну вожњу прекинусмо за кратко вријеме на седлу, на којем се с обје стране цесте налазе поређане механе, кафане и дућани с месом. Станица која једино опстоји и живи од промета кола и товарних каравана, је очевидна аналогија нашој антикној стацији на цести In monte Bulsinio, In alpe Rio . . . и т. д.

Чајниче је пристала варошица, на терасираном, горе шумом обраслом, стрменитом према ували Јањине спуштајућем се обронку, која успркос оскудног сунца, поради свог од•вјетра заклоњеног положаја, због своје шумом богато обрасле околице, изврсне воде и јефтиноће, пошто је граница близу, спада међу најмилија мјеста за службовање у нашим земљама. Два дана у години, на 28. аугуста и 21. септембра, особито на први дан ходочасте овамо по неколико хиљада православних из Босне и Херцеговине, Црне Горе, Турске и Србије, који исказују почаст светој чудотворној Маријиној слици. Зато се је Чајниче прозвало Босански

[1]) C. I. L. III 12752. M. Hoernes, Archäologisch-epigraphische Mitteilungen IV., 47; I. von Asbóth, Bosnien und die Hercegovina, 215.

[2]) C. Jireček, Die Handelsstraßen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters, 74. и д. 86.

[3]) Исп. Hoernes, Dinarische Wanderungen, 263.

Марија-Цел. С тиме али стоји у врло малом складу само мјесто побожности; из даљине још, јер је комплекс сакралних зграда, са многобројним кубетима и једним новим торњем урешеном црквом смјештен у једном дворишту високим зидом опасаном са становима за свећенике и ходочаснике, на једном стубастом обронку и надвисује град. Кад се приближимо изненађује нас неспретна архитектура богомоље и голота њезине унутарњости. Уз г. 1857.—1863. сграђену цркву стоји у обронку уклесана влажна суша, уришешена једним крстом: то је стара са много бриге и самопријегора и много жртава једва докрајчана завјетна црква.

Слика 1. Међашна станица Метаљка.

Послије полсатног одмора кренусмо даље кроз густу буквама прошарану црногорицу на многим серпентинима прама 12 *km* удаљеној граници. Пилане на Јањини и многе хрпе балвана на цести одавају велике шуме. Прије се је дрво гонило на колима у Горажде, одакле се је сплављало низ Дрину до у Саву. Од када је предата у промет источна жељезница, од тог доба посредује цијели извоз станица Устипрача. Да је граница близу доказује силно војништво: на стијенама насликани натписи у језику трупа, дислоцираних у Санџаку као Hoch die Ablöser! Nazdar! Sa traiasca! и т. д. и патроле у шуми, што чувају цесту. Ове сусрећемо до Плеваља, на отвореним пругама у већим, на непрегледном земљишту у краћим размацима, од цијеле границе у необичној опреми: уз пушку на рамену са натакнутом бајунетом, носи још сваки момак једну лопату или једне жељезне грабље. Ову цесту саградили су и уздржавају војници, који уједно врше и службу цестара. За два сата се долази на Метаљку[1]). Овдје се слично понавља као и на Козари, само у већем објаму већ ради веће важности овог мјеста. На једном плитком седлу пограничног повора, с обје стране цесте, лежи један скуп европеј-

[1]) Тако, не Мета́лка, како се обично чује.

зираних и домаћих гостиона, умножене институцијама, што служе обостраној пограничној служби, оружничка, финанциска и царинарска постаја; на западу стоје тврде аустријске касарне, а на истоку старе турске. Границу означују једна пријечка, један црно жути дирек, испред њега и за њим једна црвена застава са полумјесецом и звијездом и једна црвено-бијело прутаста стражарница која се може закључати на крову, са звијездом и полумјесецом.

Путницима се најприје приближи један босански жандар из једне кућице те запита за путни лист, име, својство итд. и запише у записник, затим претражи брзо прtљагу један царинар или чиновник, да се неби на повратку морала ударити царина и на оне предмете, који су из Босне пренешени, бар апарати и плоче. С оне стране границе су много запетљаније ове процедуре. Полицајни ефендија нотира уз све могуће видљиве знакове на тијелу брижљиво такођер и вјеру, а царинику су прије него што му се нешто тури у руку залијепљене шкатуље на фотографским плочама врло сумњиве. Коначно се отпутимо под окриље једне Чешкиње, која је већ и у Сибирији обскрбљивала путнике и из Порт-Артура доселила се на Метаљку-преседлу.

Већ вожња кроз турски дио штације Ad fines, доказује да смо наступили на подручје друге цивилне администрације: тамо солидне градње, овдје крхке играчке.

Прекрасна стабла труну посјечена или нагорена на тлу у великим хрпама или наслоњена на њихове још живуће другове. Хтјело се из тога њиве наредити, али узтрајност није тако дуго потрајала; на другом мјесту пако хтјели су правити јапију и сјећи за гориво. Ситну шуму су уништили сијекући за лишњаке, да узмогну марву прехранити преко зиме; чобани су обично лијени да се попну на дрво и да га окрешу, лакше је свакако оборити цијело стабло. Увиђавни уроћеници процјењују на 200 круна штету, што ју начине преко зиме у шуми једна једина коза, која вриједи 4 круне. У Бошњака — јер је такођер и Плеваљски санџак припадао Босни а његови становници зову се и дан данас Бошњаци а њихов језик босански — неима нужне увиђавности, што се тиче шуме и стабла, свакако нема у њих ни најмање заједничког осјећања и чувства. Како се тешко треба борити босанска земаљска управа против суровости и кратковидног егоизма види се из тога, да је од 400 ораха н. пр. што их је окружна област у Мостару на моју молбу засадила уз пут, што води из Чапљине према римском кастелу Могорилу, остало у двије године успркос тешких казни једва 20.

Води нас пут даље низ цесту, на коју ингеренција припада овдје Монархији самој, те смо се веселили поштеном раду, који такођер најбоље посвједочавају и озидана врела на цијелој пруги. Имена ових врела (Војвода Вилим[1]), Александер-врело[2]) итд.) и натписи и колобрани обзнањују чете и заповједнике, што су овђе дјеловали. Али се овдје и ондје читају правила за живот. Пред Бољаницима стоји нотирано на једној табли: „Mensch, ärgere dich nicht“! (Човјече не срди се!) а иза Бољанића чита се опет по дуктусу писма од исте руке: „Mensch, auch hier ärgere dich nicht“! (Човјече, и овдје се немој срдити.) Свратишта по домаћу (ханови) слиједе у брзо један иза другог. Код хана Пољане, гдје се у зими саобраћај има борити са великим наметима снијега, сусрећемо људе, који пролазећи границу по могућности избјегавају далеко и опрезно царинску ограду на Метаљци.

---

[1]) Од Württemberga.

[2]) 2. инфантерије-регимента Александра I., цара Русије.

Ови криомчаре кафу, шећер, шпирит, сухо месо и свилу из арнаутске Ђакове, која роба успркос најстрожије будности чак и до Сарајева допире. Од Ковача, гдје се само четири хана налазе, спушта се цеста у Пољаницу. Шума је све рјеђа из Ковача доносе у Плевље дрво за гориво, јер одавле има само по гдјекоја парцела шикаре. Околина је врло ријетко напучена; само се виде појединa стања. Сеоска кућа је до Плеваља из брвана у сијек (Blockbau) на каменом темељу, који на мјестима попут магазе досегне висину једног боја, са високим стрменитим кровом, без забата од шимле са великом стрехом и без димњака (исп. *слика 2.*). Од домаће

Слика 2. Сељачка кућа Андрије Дујевића у Бољанићу.

ношње заслужује женска више пажње. Мушка ношња опћенито је херцеговачка, женски костим сјеверно од Плеваља сјећа на подручје обију притока Дрине, Чехотине и Јањине. Састоји се (исп. *слику 3.*) из дугачких гаћа од пртенине, бијеле, до

Слика 3. Андрија Дујевић и супруга у Бољанићу.

чланака досизује пртене кошуље са дугим рукавима, једног тамног вуненог копарана дугачких рукава, једног бојадисаног фермена од чохе, испод тканице омотане око паса и као главна карактеристика једне плисиране вунене окаљаче, што подсјећа на фустанелу. К'тому дође још једна капа, једна шамија (јеменија), високе вунене чарапе и опанци. Ношња је љети и зими једнака, за свеце је само већ богатији.

У један сат довезосмо се крај нове српске народне школе у ц. и кр. војној станици Бољанић, гдје се „из Европе“ долазећа пошта као најважнији ванслужбени дневни догођај очекује од официра и момчадије. Станица је затворени збијени комплекс, који се састоји у разним временима насталих мањих зграда, које су преиначком и доградјивањем сходније удешене, а сједиште је једне кумпаније и једног деташмана трена. Кантина једног католичког Албанеза из Шкодре је најотменија цивилна институција. Ну обично путник мимоиђе исту, јер редовито мора да слиједи љубезном позиву часника у њихову касину. Околица је пуста; странац сматра Бољаниће и остале мање војничке станице у Санџаку као права мјеста прогонства. Часници обично радо обитавају, изузевши оних, који превише чезну за забавом и друштвом. Самосталност, могућност да могу штедити иза пријашњих и за касније живахне гарнизоне, лов и весеље за администрацију, то је узрок да су нерадо исчекивали сви обично једногодишњу измјену. У Бољанићу н. пр. поправљао је управо цесте заповједник, капетан Фрањо Нодер, градио је водовод у мјесту и уређивао је запуштено грчко-источно гробље. Свуда по војничкој граници и успркос кратке војне управе, и у Херцеговини опажају се многобројна часна дјела војничких котарских управитеља.

Туробна околица стере се такођер и иза Бољанића: ту је каменитим хридинама и долинама испремијешан, хрпама завит и по гдјекојим грмићем обрасли, свјетло валовити крш, којег је у зими тешко моћи пасирати ради великих мећава и намета снијега. Нешто је боље истом око Готовуше, 2. ц. и кр. војне станице прије Плеваља, са једном лијепом утврђеном касарном за половицу кумпаније. Појављују се сада храстови гајеви именито код Индит-Ћуприје, што лежи у једној дубокој, уској дрази. Да је такођер и околица уноснија, доказује ново сграђени са високим зидом попут тврђаве опасани чардак у близини војне станице на једном брежуљку, који чардак припада обогаћеном војном ливеранту Мехмед Паши Бајровићу, који је све на се пренио, што се је у оне могло добити од уноснијех добара.

На серпентимама вози се брзо низ брдо. Близину већег по западну уређиванол мјеста доказују све боље уређени ханови и преко голих испаша повлачећи се 6·5 *km* дугачки водовод са врела Југошнице (источно од цесте), који је обиљежен овдје ондје торњићима. Послије — почам од Бољанића — два и посатне вожње приспијемо, обашавши један брежуљчић, у три сата 40 минута послије подне у Плевље пред поштански уред „K. u. k. Feldexpositur 1 Plevlje“, а поздравила нас је стража у логору генералмаршом. На пространом мјесту пред дугачком поштанском бараком очекују ординанси и часници нове вијести. Некоји од ових пошљедњих, моји знанци, дочекаше ме умах код кола. Премда их ја нијесам обавијестио, знали су да долазим: изузам поштанске органе за инспицирање све друге путујуће особе у Плевље најаве телефонски са Метаљке управи станице у Плевљима, која у случају ако јој не конвенира, предузме мјере. Немиле путнике склоне одмах те их са идућом поштом на границу отпреме. Путници по звању и својству препоручени, имају од горње скрби ту велику корист, да нађу приређене собе за странце а уједно буду позвани у часничку касину, све су то пажње, које су се у санџаку особито цијениле, пошто

је Плевље имало само примитивне гостионе, јер је промет са странцима био веома спорадичан а војништво је само за се скрбило.

Плевље лежи у збитом широком крају дубоке посве голим висинама затворене драге Чехотинске долине. Тлоцрт је града звјездолик. Ц. и кр. логор, једна распространьена, отворена насеобина смјештена на сјеверо-западу а растављена је од аутохтоног града једним великим мухамеданским гробљем и необрађеним земљиштем. Тај логор заузима зрачнију, брежуљасту страну двоструке главице Великог и Малог Богишевца, од којих пошљедња има једну утврдину армирану са 4 тврђавна топа.

Слика 4. Плевље.

Логор дијеле засаде парка, једна широка цеста, иривагне зграде и магазини у западни и источни логор. Посљедњи заузима осим мањих грађевина само једну доминирајућу инфантеријску касарну, гарнизонски хапс, магазин за обскрбу и бараке трена а у њем смјештен је један батаљон инфантерије. Главни дио аустријске посаде је западни логор. Ово је у истину један град, који је испремијешан парковним засадима и вртовима и састоји се од три главна дијела: Први заводи и зграде око заповједништва цијело подручје Лимско обухваћајуће 9. брдске бригаде и генералов стан са једним пространим часничким касином, поштом и брижно узгојеним парком, у којем се налази на 10. новембера посвећена, једним звоником провиђена и аркадама закриљена римо-католичка гарнизонска капела, једини храм Божји ове вјероисповјести у Санџаку. Други дио чине с обје стране цесте симетрично поредане и широким дрворедима растављене бараке за инфантерију, коњаништво и топништво, гдје се такођер налази и главна стража. Коначно трећи дио обухваћа на једном платоу смјештену болницу за чете и бараке двију кумпанија инфантерије и ону за одјел са стројним пушкама. Један нови дио почео се је управо градити. Није било доста мјеста за све чете, па се је морао смјестити цијели батаљон у турски град, гдје су поједине кумпаније подијељене биле у неколико изнајмљених приватних кућа. Да се гарнизона концертира и момчадија повуче из

нездравог града, сагрђене су на енергично захтијевање генералмајора Лангера поврх западног логора на горе већ споменутом Малом Богишевцу уједно са једним новим складиштем за обскрбу двије нове, један кат високе касарне, од којих је једна у новембру 1907. довршена.

Слика 5. Гарнизонска капела у Плевљу.

Около оба логора налазе се canabae: приватне већином већ горе споменутом војном ливеранту Мехмед Паши Бајровићу припадајуће зграде за становање часника и ожењених подчасника, гостиона претежно католичких албанеза из Шкодре, дућана и радионица, које већином припадају негдашњим солдатима, што су остали у Плевљу кад су њихова четна одјељења отпутовала. Међу овим су заступане скоро све народности монархије: Чеси као кобасичари и постолари, један Пољак је димњичар, један Мађар чисти ципјева и т. д. Некоји су дапаче дотјерали и до неког благостања. Нешто сепарирано протеже се и по дану мртва „улица дјевица".

Једна благословљена институција логорског града је „Österreichisch-ungarische Volksschule" (Аустро-угарска народна школа). Ова је одређена за дјецу аустро-угарских државних припадника и са дозволом бригадекоманде такођер и за дјецу страних поданика, а састоји се из четири разреда, али се може проширити и на шест разреда, а њезин наставни план удешен је спрам аналогних доњоаустријских школа. Наставни је језик њемачки. Сваке се је године обдржавао јавни испит. Трошкове је око школе покривала босанско-херцеговачка земаљска влада, а припадала је преко заповједништва 9. брдске бригаде заповједништву 15. збора у Сарајеву. Особље за подучавање састоји се од једне испитане учитељице (сада једна Босанка, госпођица Марија Смајић из Крешева) и једног за учитељску струку способног подчасника (господина стражмештара Ђорђа Рота [Rotha] из Седмоградске) од којих прва подучава 1. и 2., посљедњи 3. и 4. разред. Подучавање у вјеронауци обавља у Плевљу дотични стационирани војнички курат, који је уједно

управитељ. Осим тота мора један пуковнијски лијечник поучавати о хигијени. Као надгледна област фунгира школски савјет, који се сатоји од једног капетана као предсједатеља, затим ц. и кр. цивилног комесара и учитељства а мјесечно се обдржава једна сједница. У новембру 1907. посјећивало је школу 47 дјечака и цурица у Плевљу гарнизонираних часника, подчасника и код логора настањених Албанеза.

Цијела цивилна насеобина подвржена је, како се већ разабире из предстојећег изватка из „Instruktion für die österr.-ung. Volksschule in Plevlje“ (Инструкција аустро-угарске народне школе у Плевљу) војничкој области, јер заповједништво бригаде извршује у цијелом Санџаку, у колико се тиче аустро-угарских поданика, такођер и сву грађанску власт. Приватне куће смију се на логорском територију само уз реверз градити, у којем се обвезује, ако то буду изискивале војничке обзирности, да ће одма демолирати не тражећи никакве одштете. Натписи на гостионама, као „Die Kontrolle über diese Kantine obliegt der Kompagnie 14“, (контрола преко ове кантине спада у дужност 14. компанији), а ноћна визитација патрола бдије над јавном сигурности. Цијене за живеж одређује заповједништво бригаде. Војник није само полицајни орган, он фунгира такођер као црквењак, ватрогасац, вртлар, пали лампе, чисти цесте. Ред, чистоћа, присталост истиче се услијед тога у аустријском дијелу оштро над осталом околицом. Војна управа настоји да свеудиљ прошири културне оазе: тако се је канило за вријеме мојег боравка у Плевљу помоћу момчади, у колико ова није била запослена при изградњи нове цесте од Плевља, која би имала да успостави краћу свезу са жељезницом, да сагради један нови парк, „Султанпарк“ и то на оном пустом земљишту између цеста, што воде у турски град. Такођер и код болнице за чете проширили су се парковни засади, у којима би се такођер имао поставити по интенцијама штапског лијечника E. pl. György, царски јубиларни киоск, са антикним монументима год. 1906. нађеним, одакле би био красан поглед на долину Чехотине.

За цивилну јурисдикцију и саобраћај са отоманским цивилним областима додијељен је заповједништву бригаде један вицеконзул као ц. и кр. цивилни комесар, који такођер и прегледаје путничке пасуше.

У прво доба након запосједнућа нису се узимале жене са собом у подручје Лима ради хрђавих станова и несигурних одношаја. Како се је све више умиривало и послије изградње логорског града, све су више жене придолазиле, дакако лебдиле су у погибли, насталој у септембру 1908., да би морале смјеста оставити гарнизон и без тражбе на отштету за губитке. У новембру 1907. било је неких 120 часника и војничких чиновника од којих је 35 било ожењено; само су такови били растављени, који су умали одраслију дјецу, која су већ похађала више школе.

Живот у Плевљу веле опћенито да је био врло угодан; многи су си желили трогодишње командирање у Санџак. Плаћа је повишена, живот јефтин а и забаве доста. Плаћа једног капетана н. пр. изнашала је у Плевљу успркос опетованих устезања за 50 круна више него оних у Сарајеву. Ожењени су добивали осим тога уз њихову станарину још и станарину њихових жена, јер су све официлно остале у пошљедној гарнизони. Јефтиноћа живежа види се из слиједеће присподобе цијена у новембру 1907. у

	Плевљу		Сарајеву
1 *kg* пшенична млива	40 x		44 x
1 „ шећера	46 „		88 „
1 „ кафе	1 K 20 „		4 K 20 „
1 „ говеђијег меса	50—70 „		1 K до 1 „ 10 „
1 „ телетине	80—90 „		1 „ „ 1 „ 20 „
1 „ крумпира	6 „		14 „
1 *l* млијека	24—28 „		30 „
1 кокош	36—60 „		1 K 30 до 2 „ — „
1 патка	50—80 „		1 K „ 1 „ 20 „

Пошто војништво не подлежи нити под турску нити аустријску царину, јефтини су такођер и страни луксузни артикли; тако стоји 1 *l* франц. коњака 3 K, 1 *l* Sherry 2·40 K, 1 боца шампањца најфиније марке 5 K.

Такођер и кирије су много јефтиније него у Сарајеву.

Средиште часничког изванслужбеног живота је касино, удобна градња са дугом верандом испред цијелог предњег лица, у којој се налази соба за читање са многобројним новинама и часописима, једна добро уређена библиотека, соба за играње и пространа благоваоница, уз коју је надограђена и позорница, кухиње, подруми и т. д. Рестаурацијом касина управља часнички збор у власитој режији. Један часник фунгира као управитељ, а за кухаре и конобаре командирани су војници. О подне се састаје у дворани велико бирано друштво, на вечер редовито само уз свечане и пријатељске згоде и у суботу, када је тједна концертна вечер. Све чланове веже као једну обитељ топло пријатељство а старјешина је остарјели Владар. Нема ту ни народних ни вјерских опрека, никаква партикуларизма. Државна мисао, која већ у Босни живи у оданој вијерности, влада такођер овдје на најудаљенијој стражи и над друштвеним животом. Бура повлађивања одјекне кад зазвучи корачница Радецкијева и принца Еугена.

Уз посне дане позову се такођер и турски камеради, часници обају у Плевљу стационираних батаљона 70. анадолске регименте и оружничког одјељења, чији је врховни заповједник још од улаза наших чета у год. 1879. Сулејман Хаки Биринци Терик Паша, остарјели, наображени господин на начин старих турских гувернера, али у вјерском погледу либералан јер припада секти Бекташија, коју он подупире.

Најсвечанији дан у Плевљу је 18. август. У предвече тога дана показује момчадија све своје патриотичко умјетно знање. Војници су спонтано окитили голе висове около логора великим мозајицима од камења: иницијалима Њег. Величанства, звијездом и полумјесецом и једним натписом „Držte se Hanaci!“, који је усклик од дислоцирања из моравске Хане потјечуће 54. инфантеријске пуковније Гроф Alt-Starhemberg, од њихове ратне лозинке још од битке код Somma Campagna (24. јула 1848.) високо цијењен. У овој изреци, што је у два реда сложена на Голубињем брду, свако је слово 48 *m* дугачко а сваки потез слова 4 *m* широк. Точка ускличника мјери 16 m^2. Царски иницијали су на пристанку Борове главице 75 корака дугачки. Сваке године се појединцут намажу кречом мозаици а на вечер 17. августа расвијетле стотинама од конзервних кутија начињених светиљака. На дан, када је Султан засјео на пријестоље, илуминирају се с наше стране на Малом Богишевцу уз наша царска слова такођер и звијезда и полумјесец, зашто Турци исте по нашем примјеру начињене мозаике код њиховог шанца Злодор освијетле на 17. августа.

Ни уз исламске празнике не ускраћује ц. и кр. гарнизона своје пажње. На 7. новембра 1907. био сам сам свједоком свечане честитке пригодом Курбан-Бајрама, коју је изрекао гувернеру Сулејман Паши у одсутности генералмајора Адолфа барона пл. Ремена од Баренсфелда, задњег аустријског генерала у Санџаку, оберст Емил Хардвих. Три трубљара на коњу отворише поворку за овим слиједила је десетница улана, иза ових кола обрстарева, онда опет друга уланска десетница.

Слика 6. Камени мозаик на Малом Богишевцу у Плевљу.

Такођер и неслужбени одношаји између ц. и кр. и отоманског часничког збора били су свеудиљ добри. У честом саобраћају научила је наша младеж турски, турска њемачки. Напротив одношај напрама цивилном пучанству Плевља нису интимни, макар је саобраћај дуго трајао и макар да су имале велике користи, коју је посада донашала граду — цијени се да се је годишње издало у Плевљу 2 милијуна круна. Муслимани су цијенили осим оних из махале Шеварэ, насељених емиграната из Никшића и Босне, присутност туђе гарнизоне као јамчевину за сигурност живота и посједа; Србима дакако, чију националну ревност потпомаже једна гимназија са четири разреда, шваба је немио гост. Грађани и погранично становништво упливисало је у овом смислу такођер и на сељаштво.

Скоро без икаквог уплива је остало аустријско доба и на ваништину града, јер је мањкала енергија од стране управе. Плевље је данас као и прије у диспозицији, градњи кућа, поплочивању цеста и — чистоћи, толерантности према пашчади и у опће погледом на лијеност и тратење времена са стране становништва, потпуна оријентална варош, коју из далека украшују мунаре и вртови. Једна широка чаршијска цеста, што се вуче са сјеверозапада према југоистоку дијели ју у два скоро једнака дијела. Ова се проширује нешто у центруму као међан, који је окружен ниским дрвеним дућанима са великом стрехом. Овдје је такођер и главна џамија и једна кампанилу слична сахаткула.

Слика 7. Базарски трг у Плевљу.

Православни дом божји налази се такође и у Плевљу изван града, четврт сата удаљен од сјеверне периферије, у једној ували. То је самостан Свете Тројице. Красним стаблима загајен контрастира са голим странама, има истовјетан тлорис са проштеништем у Сопотници код Горажде (горе *стр. 107.*) и у Чајничу *(стр. 108.)*; двориште, у наоколо станови калуђера, пребивалишта за ходочаснике, зидови и наравне стијене, у којим лежи мала са кубетима украшена црква са једним новим изолираним торњем. Сликовито дјелује велика, трокатна главна зграда: доље камени хладовици, уз цијели први бој пролази дрвена галерија са шиљастим луковима, горе прекидају зид дрвене ложе. Црква је тамна, нашарана ликовима светаца и занемарена. На рафама стоје старе, на дрвету сликане слике. У лијевом вањском

Слика 8. Манастир Св. Тројице код Плевља.

зиду у једној аркади виси на два ланца објешена дрвена даска, која је прије служила мјесто забрањених звона, а сада, ударају по њој чекићем, кад треба калуђере на јело звати. Иза цркве налази се у стијени гробница свећеника; на њезиној вертикалној плочи, којом се затвара, стоје забиљежена имена оних, који су овдје од год. 1781. сахрањени. Сада има у манастиру само три калуђера. Манастирски живот не привлачи Србе.

Нека ми је дозвољено овдје увртити, што сам ја на овом путу и пригодом једне екскурзије у Фочу у јулу 1908. дознао о распрострањењу „Босанчице" по Плевљу и у најјужнијој Босни. Ова посебна врст ћирилице, која је остала из средњег вијека, употребљује се и данас спорадично код свију трију конфесија[1]) култивира се и дан данас више, него се је очекивало. Ту предају чува овдје, далеко разграњено племе Ченгића на својем посједу у Ратају, Оџаку, Хотовљу, Јелашцима, Кули, Боријама, Локвама, Фочи и т. д. У интерном писменом саобраћају служе се овим писмом, осим жена, старији Ченгићи, као садашњи фочански начелник Хусејн бег Зулфикарпашић-Ченгић, који такођер истим и потписују јавне листине. Турско писмо било им је мало познато. И отомански достојанственици племена Ченгића, као из ратова са Црном Гором познати Дервиш Паша, од народа прозван Дедага, син славног Смаил аге Ченгића, писао је само босанчицом; за турску кореспонденцију држали су писаре. Подучавање услиједило је и слиједи у фамилијама; у пошљедње вријеме спречава школа његовање тога писма. Овдје се зове ово писмо Стара Србија. Осим племства пишу у Фочи овим писмом такођер и фамилије, у које су се удале жене Ченгића, надаље поједини муслимански свеченици и трговци, међу овим такођер и православни. Из остатака архива могао сам у Фочи разабрати, да су се Срби у Фочи и Гацку много служили тим писмом четрдесетих и педесетих година 19. стољећа. У Плевљу зове се босанчица „Стара јазија" или „Тембелска јазија", а колико сам могао сазнати помоћу господина вицеконзула Л. грофа Драшковића, служе се њоме фамилије Бајровић и Корјенић и неколико муслиманских свећеника. По свој прилици је тамо импортирана била, јер стародревне беговске фамилије Селмановићи и Друде не познају је, а Бајровићи потјечу из Никшића а Корјенићи из Корјенића источно од Требиња. Кроз Босанце је писмо досшјело такођер и до у Цариград, гдје је дапаче и на двору употребљавано било, тако да су приморани били и тајни агенти да ју науче, да би могли надзирати дописивања.

Плевље се је звало у средњем вијеку Брезница а бијаше стјециште горе наведене трговачке руте Дубровник—Ниш и пута који је ишао у Црну Гору из Котора преко Никшића[2]). Пропиткивања о каквим врелима за ово и слиједеће доба, нијесу успјела. И тако се обраћа цијели интерес римским монументима.

Нови пронађени споменици, чија листа слиједи на свршетку, нијесу испунили наше жеље: почето име на темељу од 1792. познате базе једне статуе C I L III 1780=6343=8309 (исп. п. 2255) рушевина из Старог Плевља (горе стр. 2) Municipium S .... нијесу могли ни ови сада попунити[3]); нови натписи односе се могуће са изнимком бр. 11 скроз на приватне особе. Зато добивамо неколике нове увиде

[1]) Исп. Ћ. Трухелка, Wiss. Mitteilungen II., стр. 357 и даље, В. Јагић, на истом мјесту стр. 396. и даље.

[2]) Jireček, Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters 33.—73. i sl. 76.

[3]) О пријашњим покушајима исп. Wiss. Mitt. IV., str. 276.

у културне одношаје града. Многобројни стари натписи, који се односе на комуналне, религиозне и приватне одношаје показали су већ, да се је у овом сада пространо лежећем муниципију развила и дуго уздржала од италских, грчких, оријенталских и епихорстих елемената састојећа провинцијална култура царског доба. Ископани архитектуреки фрагменти, комади од ступова и база, капители пиластера и остаци атула, од којих је госп. војнички курат Поспишил *(сл. 9.)* за пробу

Слика 9. Архитектурни остаци из Старог Плевља.

дао саставити, показују у истину са оним горе стр. 4 вотираним комадима, да и овдашње јавне грађевине нијесу заостајале иза приморских градова Далмације. *(Сл. 11.—13.)* приказују нам пластику из Старог Плевља. У клесарске радионице, у чији начин рада и промет, нас упућују потање гробни монументи *(сл. 14.* и *15.)*, од којих је један *(сл. 15.)* истом почет, док је други *(сл. 14.)* већ готов, али му још фали натпис. Радило се је у залиху, као што и сада наличе радионице ових мајстора малим некрополама. Није се дакле полагала велика важност на вијерност портрета. Било је у Плевљу такођер и муштерија, које нису на то нити помишљали, да би надгробни камен одговарао њиховој потреби: г. 1894. видио сам на Илијином брду, југоисточно од Старог Плевља, један надгробни камен са два попрсја, док натпис именује само једног мртваца, једног младића[1]). Фигуре су се сматрале као и по другим мјестима само као орнаменат.

По облику дијеле се до сад из Плевља познати гробни монументи у три разреда[2]). Један сачињавају високе, само на предњој страни скулптурама украшене плоче[3]), у други спадају базе за статуе или какви накит одозгор[4]) и коначно у

[1]) C. I. L. III 13852, Wiss. Mitteilungen IV., стр. 288.. бр. 33.

[2]) Исп. Wiss. Mitteilungen XI., стр. 179. и сл.

[3]) Примјера овим има у новом попису.

[4]) C. I. L. III 8309., 8310., 14.604., 14.605 = Wiss. Mitteilungen IV., стр. 281., бр. 18., 279., бр. 11.; VIII., 117. и сл., сл. 54. и 55. као и бр. 13. и 14.

трећи разред ступови, који се састоје од два сјечена камена[1]). Код обију пошљедних разреда могло се је, пошто су споменици били дебљи, такођер и украшавати обје постране плоштине, обично се је за ово узимало браћу Атис[2]) или јунака на коњу[7]). Прва и друга класа имају портрете поврх натписа, трећа увијек, у првој класи задовољавало се је често и с тиме, да је натпис стајао у једном издубку, окруженом профилираним оквиром, а над њим забат и редовито постранце акротерије. Пошљедње су, осим доље, *сл. 20.*, гдје су употребљени чунови, изрезци кугле.

За сепулкралне монументе су одређени кипови сједећих и лежећих лавова, којих се у Плевљу у великом броју налази[3]). Они су служули као наставци.

Како се види није се у Плевљу ништа нашло особите врсти међу сепулкралним монументима, баш противно од многог другог дијела Далмације н. пр. Рисна[4]), Бихаћа[5]), Жупањца[6]) и Ливна[7]). Ово су обичне провинцијалне форме, које су се кроз друге периоде увијек на ново копирале у оној сухопарној вјерности, као што се то догађа и у садашњим клесарским радионицама по провинцији. Нико се дакле није устручавао да што год промијени на предлошкама. Опрема забата и акротерија и профилирање оквира око натписа (глатка летвица, округли штап, издубен жлијеб) надгробних плоча без слика (исп. доље *сл. 16.* и сл.) подударају се тако често и јако једно с другим, да се може рећи, да је један те исти мајстор израдио читав ред монумената.

Због шаблонског понављања и површности у изради — сасвијем плоснати релијеф са неколико браздица за маркирање лица — било је могуће продуцирати много а могли су и спромашнији елементи доћи до монумената. Оскудност натписа — осим стереотипне формуле само још имена умрлог или умрле и утемељитеља или утемељитељице и колико му је година било, показује већи дио до сад познатих споменика, да припадају доњим слојевима пука. Године су редовито заокружене са 5 или 10, као што и дан данас наши сељаци и многе шехерлије могу само од прилике рећи, колико им је година.

Поред све једноличности мора се ипак врло опрезно поступати код проучавања споменика. Ево примјера. Мислили смо, да је подручје Ивана на граници између Босне и Херцеговине, имало властиту женску ношњу. Удате су жене тамо носиле на глави дугачке дуваке, који су досизали до плеча[8]), аналогно оном уобичајеном дуваку у херцеговачким котаревима Неретве (исп. *сл. 10.*). Исту ношњу показују нам за Плевље оба релиефа доље бр. 3 *(сл. 14.)* и 4, први особито јасно, гдје приказана личност успркос површне израде, изгледа као мадона.

---

[1]) C I L III 6355 = 8329 = Hörnes, Archäol.-epigraph. Mitt. IV., стр. 189 бр. 18 = Evans, Antiquarian researches in Illyricum. Partes III. and IV., стр. 35 сл. 14 = Wiss. Mitt. IV., стр. 29 бр. 40. На истом мјесту стр. 278 бр. 7; 291 бр. 1; 292 бр. 2.

[2]) Доље бр. 13; Wiss. Mitt. IV., стр. 290 бр. 40; 292 бр. 2. Оба постранa релијефа на истом мјесту VIII., стр. 117 сл. 54 насликане базе не представљају Attisa, већ, како је показало претражи-вање оригинала, једног голог дјечака са крилима, који у спуштеној руци држи један мали, дугољасти, крилу слични, горе са једном колутом провиђени предмет.

[3]) На истом мјесту IV., стр. 291 бр. 1; VIII., стр. 117.

[4]) Доље бр. 15 и 16 (сл. 23) и Wiss. Mitteilungen IV., стр. 278., 290.

[5]) Р. пл. Шнејдер. Archäol.-epigraph. Mitt. IX., стр. 81.

[6]) Wiss. Mitt. V., стр. 235.

[7]) Wiss. Mitt. VI., стр. 226. IX., стр. 206.

[8]) Wiss. Mitt. XI., стр. 130.

Слика 10. Дјевојка из Требижата код Чапљине у народној ношњи.

Исти се покривач може сада распознати и на слиједећим већ од прије познатим релијефима из Плевља:

1. C. I. L. III 6354 = 8326. Archäol.-epigraph. Mitt. IV, 189 бр. 13 = Wiss. Mitteilungen IV, 288 бр. 34 Гласник зем. музеја 1894., стр. 4-2., бр. 34: „уопће женске, којој је коса сплетена у плетенице, које су с обје стране дугачко спуштене".

2. Еванс, Antiquarian researches in Illyricum. Parts III. and IV, 35 сл. 14 = Wiss. Mitt. IV., 290 бр. 40 = Гласник 1894., стр. 484: „ . . . . . женска с дуваком, који јој се на дугачко спушта с главе".

3. Wiss. Mitt. IV., 291 бр. 44 = Гласник 1894., стр. 485: „ . . . . . женска с дуваком".

4. На истом мјесту IV., 293 = Гласник 1894., стр. 487.: „ . . . . . обличје женске одјевене палом, туником и дуваком на тјеме навученим.

5. Три портрета на једној бази у Wiss. Mitt. VIII., стр. 116., сл. 53., снимљена по једној лошој фотографији, представљају, како се је могло установити претраживањем оригинала, десно два мушкарца и лијево једну жену са дуваком.

Има дакле доста доказа да је ову ношњу носило и у Плевљу и његовом територију епихоријско пучанство; — бр. 4 налази се у Нефертари на црногорској граници. Иначе није досада доказана у нашој провинцији ова ношња, акопрем су поједини дијелови сликама добро разјашњени[2]). Није ли она каква особитост становитих котарева? Немогу ли се из тога закључивати етнички односаји у оној земљи, коју су насељивали један иза другог и заједно Трачани, Илири

[1]) Wiss. Mitteilungen IX., 240.

[2]) Исп. Wiss. Mitteilungen IX., 293.; XI., 160.

и Келти? На ово ће свакако одговорити даљње истраживање, ако их кратким путем не потисну у кут нове прилике. Мораће се пазити уз статистику и на имена, што се налазе на монументима и на аналогне појаве у сусједним провинцијама[1]).

Ношња потврђује оно, што су већ имена особа показала, којима придолази опет један статистични принос *(сл. 16.*[2]): да је у подручју Лима била домаћа народност кроз цијело вријеме, што се може слиједити на монументима, велике животне снаге. Ми смо то такођер констатирали и за више подручја провинције Далмације[3]), која су нам већ данас прилично открили прошлост. Може се очекивати да ће колорит аутохтоног пучанства у нутарњости земље на палеоетнографској

Слике 11. и 12. Глава женске портретне статуе из Старог Плевља.

карти провинције бити у сличном одмјеру као и дан данас, а извањско романизирање да треба од етничке језгре разликовати. Овдје је било војништво, али врло мало, јер није било граница, коју би требало чувати, војничке колоније биле су мало дедуциране по нашијем брдима — Савска низина припадала је Панонији —, управа градова и жупа, чији територији сличили су данашњим, била је аутономна. Ови извори страног утјецаја текли су споро. Трговци и обртници долазе у истину у већем броју у земљу, али су се већином држали трговачких путева[4]), и мјеста гдје су руде копане[5]) као и средишта управних котарева. Досељивање у Плевље посвједочују грчка особна имена и рјеђа римска гентилна имена (исп. доље стр. 127.).

[1]) Исп. дувак на монументу Eravisca код Aquincuma (V. Kuzsinszky. Jahreshefte des Österr. Archäolog. Institutes II, Beiblatt 66), на попрсју једне Келткиње из Брука на Л. (W. Kubitschek, на истом мјесту III. 10. и сл. 5), на споменицима из Ниша, Висибабе у Србији, Приштине и т. д. (Premerstein-Вулић, на истом мјесту III. 135.—170.; VI. 32).

[2]) Mommsen C. I L. III п. 1026. 1479; Пач, Wiss. Mitt. IV, 275.

[3]) Wiss. Mitt. IX, 241; XI 138.

[4]) Wiss. Mitt. IX, 266 и сл.

[5]) Wiss. Mitt. V, 239.

Аутохтонци носе редовито царске гентилиције. Врло прегледну паралелу за римско доба пружа четиристогодишња турска периода у промјени и устрајању.

У слиједећем подастирем са захвалношћу попис монумената, које је открио госп. генералмајор Лангер и његова господа. Цијели је ред начињен од бијелог кречњака.

1. *Сл. 11.* и *12.* Једном кипу припадајућа глава једне жене у млађим годинама са једним дијелом лијевих прсију, нешто мало испод наравне величине, на носу мало окрнута. Цијела висина 0·35 *m*, дуљина лица 0·15 *m*, ширина шљепочница 0·06 *m*, нутарња ширина ока 0·02 *m*, ваньска 0·076 *m*. Жена је обучена у столу, озбиљна изражаја, поглед управљен према горе, глава окренута на десно у три

Слика 13. Статуа Icarus-a из Старог Плевља.

четвртине профила и мало погнута. Лице је нешто мршаво, нос раван, уста затворена савинута и уском горњом усном, брада продужена. Клесар је тежио да индивидуализира. Богата валовита коса је подијељена у два дијела, преко ушију натраг зачешљана, на затиоку смотана у једно клупко а на тјемену узо као код Апола Белведерског. Глава је по страни и отрага само назначена, кип је био дакле одређен само за лице. Пошто царице редовито носе диадем, то овај кип приказује по свој прилици коју отмјењију даму из Старог Плевља, којој су својта или општина поставили споменик.

2. *Сл. 13.* У облику крижа, глава заобљена, иначе релијеф, доље одбијен, још 0·625 *m* висок, приказује голог младића спружених руку у наличју. По његовом попут пера браздастом, релијефном дну са обје стране руку и гривнама на овим можемо га именовати:

То је Icarus, који је излетио пред Миносом са Крете помоћу умјетних крила.

3. *Сл. 14.* Плоча, отрага горе одбијена, 1·07 *m* висока, 0·57 *m* широка а 0·31 *m* дебела са једном округлом јамом на доњем крају, 0·075 *m* у промјеру и 0·06 *m* дубока. Плоча завршује горе у облику лука а има глатке акротерије по страни, сприједа обје стране уоквирена је порубом попут врпце а по дну на начин

Слика 14. Надгробни споменик из Старог Плевља.

рибје хрптенице. Летвица украшена завојном граном дијели ју у два поља, једно веће, које је окружено једноставно профилираним оквиром. Ово је било одређено за натпис. Поврх овог налази се плитак издубак. У овом је попрсје једне жене у наличју, обувене у глатку тунику и дугачки дувак. Лијево је камен оштећен.

4. Горњи дио 0·38 *m* дебеле плоче, 0·70 *m* високе и 0·98 *m* широке, веома излизане и испуцане. Поврх натписа, који се у детаљу сада више не распознаје и који је очевидно као и у *сл. 14.* растављао оба поља на предњој страни има издубак, који свршава на лук а окружен је с обје стране лозом. Унутри су оштећена попрсја једног брачног пара с приједа. Муж, како је већ уобичајено [1]), положио је доњи дио лијеве руке на прса; жена је покрита дугачким дуваком.

5. *Сл. 15.* Недовршен надгробни споменик, 1·48 *m* висок, 0·81 *m* широк и 0·24 *m* дебео. Како се је требао израдити, показује *сл. 16.* Овдје је мјесто за натпис још неиздубено а оквир није профилиран; у издубку су вијенац и розета глатки, акротерије по страни тек запаране а нијесу још ни скинути ни горња брид ни заглавци с обје стране забата.

Слика 15. Недовршени надгробни споменик из Старог Плевља.

6. *Сл. 16.* Плоча, доље одбијена и мјестимице отучена и оштећена пукотинама, 1·10 *m* висока, 0·36 *m* широка а 0·44 *m* дебела. Поврх мјеста за натпис је високи забат са

[1]) Wiss. Mitteilungen XI. 160.

великим акротеријама по страни, које су палметама украшене и једним ловоровим вијенцем у tympanonu, а усред њега једна изливана ружица.

Панто је распрострањено домаће женско име (исп. Wiss. Mitteilungen VIII, 146); у самом подручју Лима налази се још три пута: у Пријепољу (C. I. L. III 8308), у Подпећи код Плевља (C. I. L. III 8318) и у самом Плевљу: C. I. L. III 6349. = 8317. = Wiss. Mitt. IV., стр. 283., бр. 24. Оба натписа „Aurelia Panto", имају такођер и ту заједничку, да су обадвије биле кратка живота свака је умрла у својој 35. години.

D(is) M(anibus) s(acrum).
T. Aurel(io) In-
genuo,
q(ui) v(ixit) an(nos) L,
et Pantoni coni(ugi)
ei(us), q(uae) v(ixit) an(nos) XXXV,
T. Aurel(ius) Maxi-
min]us filius
. . . . . .

Слика 16. Оштећени надгробни споменик из Старог Плевља.

7. *Сл. 17.* Два веома крхка комада једне плоче, који се не могу саставити. Висина је плоче 0·74 *m* а дужина 0·24 *m* а иначе се подудара што се тиче опреме са *сл. 16.*, једино су забат и акротерије богатије украшен. Испод палмета налази се по један лист, који се не може дефинирати а из вијенца, једном розетом горе украшеног и доље свезаног произлази у постране кутове по једна бршљанова витица. Горњи је фрагменат 0·93 *m*, доњи 0·86 *m* висок. На овом је непосредно испод мјеста за натпис по цијелој ширини још неизрађен остао 0·36 *m* високи дио, као што су такођер и *(сл. 19.* и *20.)* на доњем дијелу неизрађени. Ове три плоче су дакле са цијелим доњим дијелом смјештене на њихову подлогу. Иначе су се овакови монументи утврђивали у Плевљу једним шиљком, како ту показује такођер у истом депоту нађени монуменат за једном квадратичном јамом[1]).

На натпису се опажа да је на брзу руку рађен: слову *A* у трећем реду мањка средњи потез, исто тако у 7. реду, гдје је такођер *F* начињен као гама. У 4. реду стоје оба *X* испред *L*; аналогних погрешака у ортографији има такођер и другдје кад и кад, особито на опекама, исп. н. пр. C. I. L III 8064, 3 : III X = 13, 13.500 : IIIX = 14: ипак има у Плевљу особитих знакова бројки. И ако се морају сматрати горе *(сл. 16.)* редак 6. и доље *(сл. 20.)* редак 4. исто као C. I. L. III

[1]) Других доказа Wiss. Mitteilungen IX., 239.

14.605 = Wiss. Mitt. VIII стр. 117. *сл. 54.*: *L* везе као удобне лигатуре, то ипак подсјећа C. I. L. III 6349 = 8317 (исп. стр. 2255.) = Wiss. Mitt. IV, стр. 283. сл. 60.: ⊢⊣ I = 35 на знакове, који су још данас у народу уобичајени на рабошима. *V* половицом од *X* означивати чини се да је било распрострањено, јер то налазимо и на оном надгробном споменику из Скелана на Дрини LXXI., објелодањеном у Wiss. Mitt. XI., стр. 159., сл. 70.

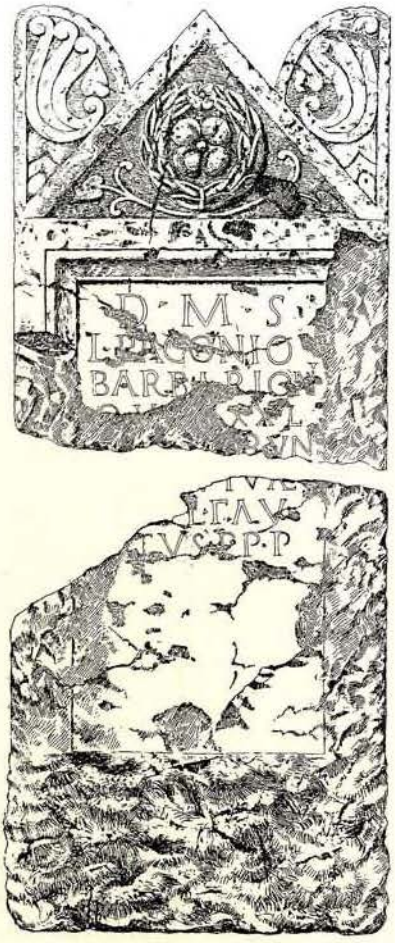

D(is) M(anibus) s(acrum).
L. Paconio
Barbarioni,
q(ui) v(ixit) an(nos) XXL,
[et . . . . .]uni
[c(oniugi) ei(us)] vivae
. ? Ae]l(ius) Fau-
[s]tus p(ro) p(ietate) p(osuit).

Слика 17. Надгробни споменик из Старог Плевља.

У 5. ретку потјече остатак слова од *B* или *R*. Чини се да је овдје стајало епикорско женско име на — *u* у дативу *uni*[1]), као негдје C. I. L. III 4922: *Suadruni*[2]). Такођер и у горњој *слици 16.* носи жена противно од мужа домаће име. Жене су биле у Плевљу у овом погледу конзервативније, исп. н. пр. парове: *Aurelia Panto* — *T. Aurelius Quintus* C. I. L. III 6349 = 8317, исп. горе. 2255), *Aurelia Titto* — *Aurelius Carus* (C. I. L. III 6350 = 8319), *Aurelia Tritano* — *Aurelius Maximus* (C. I. L. III 6351 = 8320), *Aurelia Testo* — *Sex. Statius Restitus* (C. I. L. III 6354 = 8326) и т. д.

[1]) Исп. C. I. L. III индекс п. 2577., 2678.
[2]) А. Холдер, Altceltischer Sprachschatz s. v.

8. *Сл. 18.* Плоча горе и доље окренута, окрхана, испуцана и излизана, 1·45 *m* висока, 0·845 *m* широка и 0·315 *m* дебела, украшена забата подудара се са *сл. 17.* а акротерије са *сл. 16.* и *17.*

D(is) M(anibus) s(acrum).
M. Pl(. . . . io) Ursino,
q(ui) v(ixit) a(nnos) LV,
L. Pac(onius) Barbar(io)
et Ursin[a
b(ene) m(erenti) [p(osuerunt))].

Слика 19. Надгробни споменик из Старог Плевља.

9. *Слика 19.* Плоча, горе одбијена, али по једном малом остатку десно може се видити, да је имала забат као и пређашња, 1·58 *m* висока, 0·905 *m* широка и 0.33 *m* дебела, дôњих 0·49 *m* само просто приправљено. Мјесто за натпис је охрдано. У натпису има много погрјешака. У 6. ретку стоји у гентилном имену *E* иза *N* а *I* мањка сасвијем.

Судећи по простору морало је стајати овдје Gavienus а не Gavieni, гдје је *S.* нашло мјеста у *V.* У 6/7. ретку стоји Valeriaus мјесто Valerianus а у 8. ретку налази се у Candida два пут лигирано *I.* Слова су веома брижно израђена, те се не може рећи, да је клесар на брзу руку радио. Ро свој прилици биће то, да овај није познавао латинског језика.

Egnatia Soteris као и она на слиједећим монументу именована *Caesia Asteris,* што се је удала за једног *Egnatiusa*, Гркиња је. Обадвије су ваљда биле ослобођене. Такођер и Gavienus Candidianus, судећи по овом ријетком гентилном имену, не потјече од фамилија старосједиоца у Плевљу.

10. *Слика 20.* Плоча, горе десно одбијена, 1·61 *m* висока, 0·72 *m* широка и 0·21 *m* дебела. Поврх мјеста за натпис неизрађени забат и плосната кугла као акротерије на страни. Плоча је на доњој страни 0·17 *cm* високо остала неизрађена. Неправилна интерпункција.

11. *Слика 21.* Од лијеве стране плоче, 0·345 *m* висок, 0·39 *m* широк и 0·12 *m* дебео. Мјесто је за натпис изгребано и са потезима у накрст оштећено. Широки

оквир око истог је одбијен. Редци су му мало изливирани. Испод 4. ретка био је један јако стиснут редак, као што показује линија и празна плоштина.

Слика 19. Надгробни споменик из Старог Плевља.

D(is) M(anibus) s(acrum).
P. Gavieno
Candidiano,
q(ui) v(ixit) a(nnos) XLV et Egna-
tiae So[te]r[i]di c[o]niugi
vivae Gav[i]en[us] Vale-
ria(n)us et Egna[ti]us et
Can[i]dida filii p(arentibus) p(osuerunt).

12. *Слика* 22. Десни доњи ћошак плоче, 0·515 *m* висок, 0·425 *m* широк и 0·265 дебео. У првом ретку остатак косе хасте, између 2. и 3. ретка има хоризонтални потез; у 3. ретку није ништа стајало пред *T* послије великог простора. Први *A* нема средњег потеза. Нијесам у стању предложити како би се надопунио тај фрагменат.

13. База са високом атулом доље и горе и једним наставком, украшеним розетама и стилизираним листовима, 1·69 *m* висока, на атули 0·94, иначе 0·73 *m* широка и 0·665 *m* односно 0·53 *m* дебела; стражња страна је глатка; сприједа једноставно уоквирено празно мјесто за натпис; на уским странама у дугољастим пољима Атис у фригијској капи са три шиљка, десници са обореном лијева са подигнутом бакљом.

14. База, с бр. 13 се не подудара ни и у томе, да је мјесто за натпис на предњој страни празно, на два комада разбијена, охрдана и изједена.

D(is) M(anibus).
Caesi-
ae Asteri-
di, q(uae) v(ixit) a(nnos) XXXV,
C. Egnati-
us Monta-
nus c(oniugi) b(ene) m(erenti)
p(osuit).

Слика 20. Надгробни споменик из Старог Плевља.

? dec(urioni) munici-]
pii, [q(ui) v(ixit) a(nnos) . . . .],
et L[. . . . . i-]
ae Pri[. . . . .
c(oniugi) v[ivae . . .

Слика 21. Фрагменат надгробног камена из Старог Плевља.

Слика 22. Фрагменат натписа из Старог Плевља.

Слика 23. Надгробни лав из Старог Плевља.

15. *Слика 23.* Кип у профилу једног веома просто рађеног на једном глатком подставку лежећег лава, 0·43 *m* висок и 0·57 дуг. Подставак је 0·525 *m* дуг, 0·245 *m* широк и 0·075 *m* висок.

16. Натуралистички је био направљен један други такође на једном глатком подставку постављени лав, од којег је још само торзо сачуван. Дужина подставка изнаша нешто око 1·21 *m*, ширина 0·35 *m* а висина 0·07 *m*: задњи му је дио тијела уздигнут а предњим шапама држи главу дивљег крмка. Аналогија овом у

посједујемо ми у нашој провинцији из котара Коњичког, исп. Wiss. Mitteil. IX., стр. 247. и сл. 122. и 123, XI., стр. 168. и сл. Овакови монументи доводе се у савез са вјером Митрасовом, чији је култ посвједочен и родручју Лима једним светиштем у стијени у Нефертари у кањону Таре и могуће једном агом, која потјече из Плевља, исп. C. I. L. III. 13849 (исп. п. 12328[115]). 12715 (исп. п. 2255); Wiss. Mitt. IV., стр. 292. и сл. 77; F. Cumont, Textes et Monumentes figurés relatifs aux mystères de Mithra II., стр. 470. бр. 311. *а* и 313. *б*, стр. 502. сл. 446.

У Плевљу су постојале посебне циглане, које су покривале велику потребу печених цигала, које се данас налазе на сваком кораку у рушевинама. Од обале бијаше предалеко, те се неби исплатило узимати талијанске фабрикате. Као у читавој нутарњој земљи, чини се да су и овдје ударали знакове на опреке, јер успркос томе да се нађе стотине и стотине фрагмената у и око Старог Плевља, опазили су се само три пута печати и то A. J. Еванс, T. A. Ипен и капетан Ф. Јовановић и надпоручник В. Фалтин, ова пошљедња два су заједно истраживала.

Читања се не слажу једно с другим, тако да се нијесу углавили ни број ни имена фирми.

1. Еванс, Antiquarian researches in Illyricum. Parts III. und IV., стр. 41. сл. 17. и 18. = C. I. L. III 10183, 32 и 41 нашао је на Илијином брду двије марке: *а) MR* и *б) PAS.*

2. Ипен поправља C. I. L. III 14027 прву марку у *NER.*

3. Пошљедња два господина увјеравају да су читали на двјема у Старом Плевљу нађеним фрагментима „*AS* и *NR* (никако *MR)*". Пошто су се цигле изгубиле могли су само толико саопштити, колико су се сјећали (исп. Wiss. Mitteilungen VIII., стр. 119.).

Обилазећи рушевине муниципија нашли су господа генерал Лангер и мајор Миколашек слиједећа три одломка, који омогућују да се разјасне пријашњи наводи.

17. *Слика 24.* Одломак 3·5 *ст* дебелог жмурњака, унаоколо изодбијан. Слова су просто урезана у једном правокутном удубеном штиту, који је 4.5 *ст* висок и 6·6 *ст* широк. Висина слова је 3·5 *ст.* Ова слова су за стално почетна слова трију имена посједника циглане: *P. A(. . . . ius) S(. . . . .).*

Слике 24.—26. Комади цигла из Старог Плевља.

18. *Слика 25.* Одломак 5·3 *ст* дебеле опеке, унаоколо отучен, са горе оштећеним почетком удубеног штита, који садржаје 2·8 *ст* висока, десно само мало изражена релијефна слова: лигатуру *ME* и на одбијеном рубу лијеви дио вертикалне хасте, која горе свршава кратком пријеком пречагом.

19. *Слика 26.* Одломак чошка 6.6 *ст* дебеле плоче са доље одбијеним крајем удубеног штита, на којем се познаје горњи дио од *STR* скраћеног имена.

Печат је *слике 25.* идентичан са горњим 1 *b* и без двојбе такођер и са *A S* у 3, који је на почетку био окрњен.

У слици 26. одговара лигатура читању горњег под бр. 2. Слиједећи остатак слова могао би се држати за *T*, ипак је *R* у Ипена такођер посвједочен у Еванса у 1 *a*. Наш *R* биће дакле да је имао лијево нешто јаче избочење. Исти печат смјели би узети и за *N-R* наведеним под 3. Четврти потез у *M* био је очевидно као и код нас слабије изражен а слиједећи потез није за стално ништа друго до ли средњи потез лигиранога *E*. Пошто код Јовановића, Фалтина, Ипена и Еванса печати једнако свршавају са *R* и пошто се не може узети да су сви видили на један те исти начин окрњене одломке — Еванс завршује штит у својој слици н. др. мјесту *слика 17.* послије *R* — то се може закључити, да и овај печат има само три слова.

Сликом 26. посвједочена је једна трећа до сад непозната тврдка. Дакако да се не смије на то помишљати, да би овђе био именован, municipium S . . .

*

Захваљујући се пријатељском подупирању господе мајора Миколашека, капетана генералног штаба В. Хелера и војничког курата Поспишила могао сам из Плевља посјетити још три друга локалитета са старинским културним остатцима. Два од ових леже јужно од Старог Плевља у лијепој долини

Шумани,

коју опкољују ониски, шикарјем обрасли брijегови те њом протјече Везичница. Ово су два православна гробља. Једно лежи источно од мјеста Подрогатца, друго неких 1500 корака југоисточно од истог на једном ниском брежуљку усред долине. Оба су на специалној карти крижићима означена. На посљедњем служи као модерни надгробни споменик један антикни сјечени камен а изван гробља лежи један пиластеркапител. Такођер и на другом почивалишту поновно је употријебљен један римски споменик. На једном старијем гробу лежи у земљу пропали стећак од вапненца, 1·14 *m* висок, 0·66 *m* широк, колико се је дало измјерити, и 0·53 *m* дебео. Он је за стално и првобитно био одређен у исту сврху, јер у садашњој његовој горњој страни има у једном дугуљастом, профилираним оквиром и порубом од лишћа заокруженом пољу Атис са обореним педумом у обичном положају. Његова одјећа разликује се овдје у толико од обичне, што су крајеви на фригијској капи уврнути а туника је доље украшена са два реда латица, једних преко других. Плоштина за натпис на споменутим је хотимице изодбијана, она је дакле имала натпис, јер на православним култним и сепулкралним мјестима обичаје се уништити латинско писмо на антикним споменицима, који се хоће опет употријебити: јер подсјећа на Рим; дочим слике могу ласно остати неименоване.

Монумент је свакако идентичан са оним надгробним каменом, што га је по једном нацрту тадашњег вицеконзула Хајнриха Милера споменуо Хернес из Рогатца без поближе локалне ознаке у Archäol, epigr. Mitteilungen IV, стр. 195. и Evans, Antiquarian researches in Illyricum. Parts III. and IV, стр. 41. „Знамење које вјероватније представља један пар крила, него ли грчког Петасуса, којему је додуше сличан“, а што сјећа на Амора, то је она овдје чудно начињена капа.

Камење је по свој прилици донешено на оба гробља, али због њихове тежине за стално не из велике даљине, а најмање из Старог Плевља. Ми можемо дакле

узети, да је била и у долини Шумани једна антикна насеобина, и то тим сигурније, јер је такођер и вицеконзул Милер овдје бездвојбено констатирао остатке зграда[1]). Насеобина била је овећа, јер судећи по тесаном камењу и капителима пиластра, могло је бити овдје монументалнијих зграда.

Трећи локалитет, којег сам посјетио, налази се неких 400 корака сјеверозападно од војничке станице

Готовуше,

исп. горе стр. 112.) на једној пространој испаши. Овдје је откопао госп. генералмајор Лангер у октобру 1906. једну малену, од ломљеног камења непосредно на цјелцу камену сазидану градњу, од које су зидине већ и прије провиривале. Усљед тога што се је са овог мјеста материјал добивао, трпила је јако — само један ћошак је био 1·18 *m* високо сачуван — али се је ипак могао јасно распознати тлоцрт *(слика 27)*. Пошто је апсис на истоку и што се је нашло више правокутних, неких 0·50 *m* дугих и 0·20 *m* широких бијелих, крижићем украшених опека[a] у грађевним развалинама, којих је нестало прије мојег доласка, може се зграда опредијелити као капела. Најинтересантнија на њој су двоја велика једна прама другој лежећа врата и то на сјеверној и јужној страни, која су била пресвођена. Ово је ваљда имало ту сврху, да могу присуствовати божјој служби и они, који су вани стајали. Такођер су и данданас још многе капеле на гробљима у Босни и Херцеговини тако скромне, да обично стоји већи дио општинства под ведрим небом.

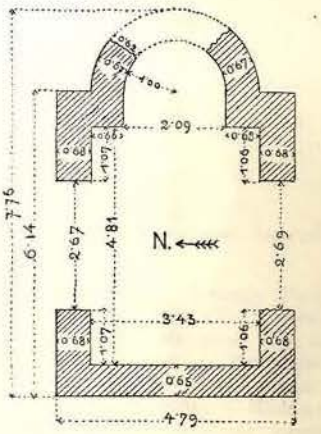

Слика 27. Тлоцрт једне капеле у Готовуши.

У капели се је нашло такођер и фрагмената од римских црijепова и неколико одломака римских надгробних споменика, међу овим је највећи једна плоча од вапненца са изглизаним једноставним оквиром окруженим пољем за натпис са нејасним траговима слова, изнад овог је забат, којег ријесе у пространим ћошковима један вијенац и витица, осим тога десни постранн акротериј, украшен витицама.

Ови антикни остатци су овамо приспјели једино као грађевни материјал; али они доказују, да је у Готовуши постојало римско мјестанце. Налазило се је у непосредном сусједству, јер се види комада раштрканих опека, жмурњака и жлијебњака на испаши лијево од цесте, што води у Бољаниће између чардака Мехмед паше Бајровића и Хана Бајровића.

И овдје се је развило римско насеље на епихорискоj подлози: с обје стране цесте распростире се велика прехисторичка некропола са неких 500 громила; два особито маркантна брежуљка зову се Саданов и Јакубов гроб. И овој је обратио своју пажњу госп. генералмајор Лангер. О успјесима његовог копања ће извијестити прехисторичар.

---

[1]) Исп. Wiss. Mitteilung VIII, стр. 121.

Flora Bosne, Hercegovine i novopazarskog sandžaka.

II. (5.) dio.

Priopćio

dr. **Günther vitez Beck pl. Mannagetta i Lerchenau,**

redov. profesor botanike, ravnatelj botaničkog vrta i predstojnik botaničkog zavoda c. kr. njemačkog sveučilišta u Pragu.

---

17. rod: CARYOPHYLLACEAE. (Nastavak i svršetak.)

26. Dianthus.

[L., Spec. pl., 409; Gen., ed. V, br. 500 (*cm*); Benth. Hook., Gen., I, 144; Pax u NPflF., III 1 *b*, 76.]

1. sekt.: *Armerium.*

[F. N. Williams u Journ. of bot., XXII (1885), 340.]

1. ***Dianthus armeria*** [L., Spec., 410 (1753)]. — Na kamenim šikarastim mjestima ispred šuma.

Bosna: Često na pr. kod Hašana, Sasine, Bronzena majdana (Fo.), Banjeluke (H.), Vrbanje (Fo.), na Majevici (B.), kod Dônje Tuzle (M.!), Zvornika (R. Keller)!, Maslovara, Pribinića, Maglaja (Fo.), Travnika! (*S.), Fojnice (B.), oko Vareša, Tarčina (Pr.), oko Sarajeva (*S.), Vogošće (B.), Rogatice (F.), u dolini Drine (B., A.) i Sutjeske (B.), kod Čajniče (Životsky!) i na mnogim drugim mjestima — **Hercegovina:** Kod Ivan karaule (D.), Domanovića (Fo.), Nevesinja (*Str.), Zavale, Bileka (F.). — Juli, august.

Nadalje opažene su forme: ***uniflorus*** [Rouy et Fouc., Fl. de France, III, 168 (1896)]. — **Bosna:** Oko Fojnice (Schwarz!), na Majevici (*B). — ***glaber*** (Scholtz, Fl. Bresl. (1843), fide Gürcke; var. *laevis* Heuff. u Verh. ZBV. VIII (1858), 68; var. *glabrescens* Schur, Enum. pl. Transs., 91 (1866). — **Bosna:** Kod Dônje Tuzle (*M!).

2. ***Dianthus armeriastrum*** [Wolfn. u Öst. Bot. Woch., VIII (1858), 318; IX (1859), 188; isp.: Borb. u Termész. füz., XII 1 (1889), 46; Velen. Fl. Bulg. suppl., 42. — *D. armeria* var. *grandiflorus* Schur, Enum. pl. Transs., 91 (1866). — *D. corymbosus* Boiss., Fl. or., I, 508 (p. p.) non Sibth].

Razlikuje se od *D. armeria* na šire razgranjenim strukom, nutarnjim pokrovnim ljuskama, koje su u dônjem dijelu šire zarubljeni, te se naglo zašiljuju u obliku šila te cvijetnim listićima, koji su 2—3 put veći, tamno grimizne a dolje žućkaste boje. Neilreich [Nachtr. za Maly's Enum., 263], Velenovský [na ozn. mj.], Adamović [u ABZ. (1899), 74] vrstaju ju u niz *D. armeria,* ali se po mom mnijenju može bolje označiti kao *D. corymbosus* var. *armeriastrum,* kako je već Borbás na ozn. mj. istakao. Na travnastim šikarastim mjestima.

Bosna: Kod Podbrgja (*Fo.), na usponu Krivoj jelici iz Dônjeg Vakufa, 600 *m* visoko (Ha.—Fa.); u dolini Sutjeske (B.). — **Hercegovina:** Često kod Bileka, Beljana, Trebesinja hana i Nevesinja (*V.); na obroncima Veleža prema Nevesinju (Raap-Callier, Pl. Herc. br. 170 kao *D. corymbosus).* — Juli, august.

I oblik ***glaberrimus*** [Urumoff u ÖBZ., L. (1900), 15. — *D. corymbosus* var. *glaber* Vandas u ÖBZ., XXXVIII (1888), 333] u **Hercegovini** kod Bjeljana (*V.!).

3. ***Dianthus corymbosus*** [Smith., Fl. Graec. prodr., I, 285 (1806); Sibth. Sm., Fl. Graec., IV, 85, t. 395 (1823). Isp. Velen., Fl. Bulg. suppl., 42.

Bosna: U Zagorju izmegju Krbljine i Kalinovika (*Bl.). — Pripada valjda pregjašnjoj. — **Hercegovina:** Na obroncima Velež i Crvanj pl., kod Kifina sela u Nevesinjskom polju 850—1200 *m* (Mu.).

2. sekt.: *Carthusianum.*

[F. N. Will. u Journ. of bot., XXIII (1885), 341.]

Dianthus nardiformis [Janka u ÖBZ., XXIII (1873), 195]. Nalazi se po Pantocseku u **Bosni** na obroncima Trebevića (Hofmann), što je sigurno krivo!

4. ***Dianthus Balbisii*** [Ser. u DC., Prodr., I, 356 (1824); Conf. Borbás u Verh. bot. Ver. Brand., XIX (1877), 13; Burnat, Fl. Alp. mar., I, 223].

α ***typicus*** [var. *latifolius* Rouy et Fouc., Fl. Franc., III, 167 (1896) — *D. Balbisii* Ser., na ozn. mj. — *D. glaucophyllus* Reich., Ic. fl germ., VI, 44 t. 205, sl. 5015 *c* non Horn]. — Na kamenim travnatim mjestima, u livadama, pod šikarom.

Hercegovina: Kod Mostara (Pi.!), na Velež pl. prema Bojištu, oko 1200 *m* (*Mu).

β ***liburnicus*** [Gürke, Fl. Europ., II, 348 (1903); var. *angustifolius* et *medius* Rouy et Fouc., na ozn. mj., 167. — *D. liburnicus* Bartl. u Bartl. Wendl., Beitr. zur Bot., II, 51 (1825); Reich., na ozn. mj., 43, t. 249, sl. 5015 *b;* Kern., Fl. exs. austro-hung., br. 532]. — Na istim mjestima kao i pregjašnja.

Bosna: Kod Zavale (Boll.), na Dinari (Visiani), Prologu (*S. po Borbásu u ÖBZ. [1876], 169), kod Šuice (B.), kod šumarske kuće na Starom gradu zapadno od Halapića (Sta.-Fa.). — **Hercegovina:** Na Busak pl. i na Podveležu kod Mostara (Fo.), oko Mostara, u Dubravama (*Str.), kod Nevesinja (Br.), više Trebesinje hana (V.), kod Stôca, Ljubinja, Neuma kule, Begovića kule (Fo.), kod Tulja i Luga u Popovom polju (V.), kod Trebinja (Fo.), na Vlaštici i kod Drijena (V.). — Juni, juli.

γ ***Jetteri.*** Caulis, folia, bracteae puberula. Folia caulina lineari-lanceolata, 3—5 *mm* lata.

Hercegovina: Kod stanice Bune (*Jetter!).

5. ***Dianthus Knappii*** [Asch. Kan. u Zeitschr. Gesellsch. Erk. Berlin (1870), 549 (nom. sol.); Borb. u Math. es term. közl., XIII (1876), 196 i u Verh. bot. Ver. Brand., XIX (1877), 10; u ÖBZ. (1881), 410; Pant., na ozn. mj. (1881), 347. — *D. liburnicus* var. *Knappii* Pant u ÖBZ., XXIII (1873), 4]. — Caulis foliaque scaberula, glaucescentia. Petalorum lamina pulchre sulphurea, supra parce papilloso-pilosa, hincinde basim versus purpureo-punctata. Habitus, folia, bracteae ut in *D. liburnico.* — Na kamenim mjestima pod šikarom.

Hercegovina: Oko Trebinja: na Gljivi (V.!), kod Necvijeća (*P.), kod Orahovca i prema Visokoj glavici; u sniježnoj jami Radkuši i na Ledeniku kod Milanova odsjeka, kod Kojnskog, Spasove crkve i Radešića blizu Bogojevića sela, kod Konjušnice, Graba, na Šljemenu (V.); na Gubaru (Haw.); kod Moskog Bileka (V., Fo.), Gacka (Knapp po Borbásu), u Gackom polju kod Bažića, na obroncima Bjelašnice 950—1000 *m* visoko (Mu.). — Maj do jula prema visini.

? ***Dianthus pinifolius*** [Sibth. Sm., Fl. Graec. prodr. I 284 (1806—1809); Hal., Consp. fl. Graec.. I, 212] Asch. kan.. Catal., 86, navodi na jednom mjestu Hercegovine. Gürke [Fl. Europ. II, 349] navodi subsp. *serbicus* [Wettst., Beitr. zur Fl. Alban., 34 u Bibl. bot., sv. 26, 34] iz Hercegovine? Inače nije niko opazio, te valja istom ustanoviti.

6. ***Dianthus giganteus*** [Dumont d'Urv. u Mém. soc. Linn. Paris, I (1822), 301. — *D. banaticus* Gris. Schenk, Il. hung. u Wiegm., Arch., XVIII 1, 301 (1852) non Heuff. — *D. danubialis* Gris. na ozn. mj. — Isp. Borbás u Verh. bot. Ver. Brand., XIX (1877), 28—29]. — Lahko se raspoznaje jajolikim, nezarubljenim tek zašiljenim potpornim ljuskama. — Na kamenim travnatim mjestima.

Bosna: U Kozari pl. kod Ivanjske (B.); više Baklara i na Vlašiću kod Travnika (*S. kao *D. danubicus* Gris.; ovdje jamačno zamijenjen sa sličnim oblicima *D. croaticus* Borb., koji je tu običan); izmegju Breška i Dônje Tuzle (B.). — Juli.

7. ? ***Dianthus Haynaldianus*** [Borb. u ÖBZ. XXXVIII (1888), 144. — *D. intermedius* Boiss., Fl. or., I, 515 (1867) non al.]. Foliorum vagina longa. Involucri phylla oblongo-lanceolata scariosa, in aristas sensim attenuata, calycem aequantia vel breviora. Calycis dentes in mucronem attenuata.

Bosna: Kod Banjeluke (*H. po P.) — Juni. Nije li zamijenjivan sa oblicima *D. croaticus* Borb. Već Conrath u ÖBZ. (1888), 50, naslućuje takovu zamjenu.

8. ***Dianthus Carthusianorum*** [L., Spec. pl., 409 (1753)]. Foliorum vagina elongata. Involucri phylla interna obovata, abrupte breviter vel longius aristata. — Na kamenim travnatim mjestima i livadama.

α ***pratensis*** [Neilr., Fl. Nied.-Öst., 805 (1859)]. Involucri phylla calycis tubo conspicue breviora, breviter aristata. Calyx 15—18 *mm* longus.

Bosna: Po mom mnijenju rijetka i često krivo shvaćena, jer *D. Carthusianorum* u brdskom kraju zamjenjuje svuda *D. croaticus.* Oko Travnika, kod Putičeva, izmegju Kajabaše i Vlašića te na ovom (Fr. Br.?, ja nijesam opazio, ni po Br.?), kod Taslića (Fo.); na Šuljagi, Krug pl., kod Glamoča, na Vještici i Šator pl. (Pr., dvojbeno, možda se misli kao i u slijedećem var. *alpertris),* oko Vareša, na Droškovcu, u dolini Željeznice, kod Prijevora, Suhe na Maglići i Volujaku (Pr.).

β puberulus [Simk. u Akad. Közl., XV (1878), 531; var. *australis* Panč. u Herb. Kern. — *D. puberulus* A. Kern. u Sched. ad fl. exs. austro-hung., br. 537 (1882). — *D. marisensis* Simk. u Term. füz., IX (1885), 37 et Enum. pl. Transs., 118]. Involucri phylla cum calycibus sicut caulis vaginaeque scabro-puberula. Cetera ut in var. *α* Aristae asperulae. Caulis et vaginae saepe glabrescunt.

Bosna: Na Vlašiću (B.); kod Žepča na serpentinu, na Popreniku kod Sarajeva (*B.); kod Pala (F.!), na Vitez pl. (B.). — Juni do augusta. — **Hercegovina:** Na Glogovu pl. 1300—1500 *m* visoko (*B.).

I skoro glatka forma *laevigatus* [*D. marisensis β laevigatus* Simk., Enum. pl. Transs., 118. — *D. puberulus* var. *laevigatus* Gürke, Pl. Eur., II, 355] se nalazi primjerice kod Sarajeva (B. kao *D. carthusianorum*).

γ typicus [Beck, Fl. Nied.-Öst., 373 (1890). — *D. Carthusianorum* L., „squamis calycinis ovatis aristatis tubum subaequantibus“ na ozn. mj.; var. *alpestris* Neilr., Fl. Nied.-Öst., 805. — *D. atrorubens* A. Kern., Sched. ad. fl. exs. austro-hung., br. 538, non Allioni = *D. carthus.* var. *atrorubeus* Fiori u Fiori Paol., Fl. Ital., I, 376]. — Involucri phylla exteriosa saepe in apice subfoliacea, interiosa longius aristata, calyce tubo vix breviora. Arista laevis, plurimum erecta. Calyx 18—20 *mm* longus, rarius minor. — Na alpinskim tratinama i predalpinskim livadama u planinama. — Juli, august.

Bosna: Često u Vranici pl., na skriljavcu u Matorcu, na Tikvi (B.), na vapnencu Krstaca (Čurčić!); na Zec pl. (Schwarz!), na Incu kod Kreševa? (Bl. kao *D. atrorubens);* na Treskavici (R. Keller!); na Lelji i Magliću pl. (*B.). — **Hercegovina:** Na Prenj-pl. (*B.). Na Vranici pl. ima i oblika, koji su var. *vaginatus* (Borb. et. Wohlf., Syn. Fl. Deutschl., 344. — *D. vaginatus* Chaix u Vill., Hist. pl. Dauph., I, 330; III 594; Reich., Ic. Fl. Germ., t. 251, sl. 5018] vrlo bliski. Ovaj ima kao i *D. cruentus* Gris. široko obratno jajolike, skoro kusaste ali postepeno kratko osinaste ljuske čaške, koje su samo pola tako duge kao čaška a često odstoje (Conf. Reich., Exs. br. 896; Schultz, Herb. nom. nov. ser. br. 1729; Magn., fl. sel., br. 211) te se po tome ne može identificirati sa Kernerovim *D. atrorubens* (= *D. carthusianorum* var. *typicus).* Rouy i Foucaud u svojoj Fl. Franc., III., 166 označuju *D. vaginatus* Chaix tek kao forma *D. carthusianorum.*

9. ***Dianthus cruentus*** [Gris., Spic. fl. Rum., I, 186 (1843); Velen., Fl. Bulg., 82. — *D. ambiguus* Panč., Fl. princ. Serb., 178 (1874) fid. Velen., na ozn. mj. Suppl., 41]. Involucri phylla fusco-scariosa, obovata vel obcordata, abrupte in aristam longam patulam scabram attenuata, calycem longitudine aequantia vel paulo breviora in margine membranaceo plicatula. Petala denticulata, pulchre sanguinea. — Na kamenitim mjestima i stijenama u velegorju.

Bosna: Na Trebeviću (M.) i kod Starog grada kraj Sarajeva (*F.)?. — **Hercegovina:** Na Velež pl. 1500—1600 *m* visoko (Mu.), na istočnom Veležu (B.); na Leotaru kod Trebinja (*P.); češće u Bijeloj gori: na Svitavcu, Šubri, Orijenu, Ledeniku (V.), Gubaru (Haw.!), izmegju snježne jame Radkuše i Milanova odsjeka (V.); kod Bukovice, Konjušnice (V.). — Juni, juli. — **U novopazarskom sandžaku:** Oko Prijepolja (*P. Zahlbruckner po Hayeku).

Naša biljka ide uz f. ***Baldaccii*** *[D. Baldaccii* Degen u Magy. bot. lap. (1906) 275. — *D. albanicus* Deg. et. Bald., na ozn. mj., 276 non Wettst. = *D. cruentus* var. Bald. Contrib. alla fl. Mont. Alb. u Mem. R. acad. sc. Bologna (1900) 4], koju je i Adamović sa više nalazišta u Srbiji a Haussknecht iz Pindusa razdijelio, te se samo jasnim četverouglastim strukom („Caule tereti usculo, internodiis infer. saepe obtuse tetragonis“ Griseb., na ozn. mj.) i vanredno finim pahuljastim pokrovnim ljuskama razlikuje od tipa.

Po Adamoviću [u Allg. bot. Zeit., V (1899), 113] razlikuje se *D. ambiguus* Panč., koju Aschers-Kanitz [Catal. (corm. 85] navode u **Hercegovini** od *D. cruentus* Gris. manje — (8—12-) cvjetnom glavicom i velikim, 8—12 *mm* dugim, 6—8 *mm* širokim cvjetnim pločama.

10. ***Dianthus atrorubens*** [All., Fl. Pedem., II, 75 (1785); Gren. Godr., Fl. franc., I, 232; Boiss., Fl. or., I, 512]. — Foliorum vaginae elongatae. Squamae calycinae alutaceae, ovatae vel obovatae, abrupte breviter mucronato-aristatae, capitulo dimidio breviores. Calyx atrosanguineus, 10—15 *mm* longus. Petalorum lamina parvula, vanguinea.

α typicus [D. atrorubens All. na ozn. mj., Reich., Icon. Fl. Germ., VI, t. 250, sl. 5016 non A. Kerner]. — Petalorum lamina e basi cuneata rhomboidea, in latere utrinque dente, antice lobis vel dentibus paucis praedita, rarius antice copiosius denticulata in lateribus integra (sic. Reich., Ic., na ozn. mj.), interdum supra pilis paucis nigris obsita.

U našem području još nije opažen, ali se nalazi u Tršćanskom Krašu! i u Južnoj Istri! — Vijesti iz **Bosne:** Oko Travnika kod Paklara, Gučje gore, izmegju Kakanja i manastira Sutjeske (*S.), izmegju Livna i Kupreša kod Šujice (Fr. Br.), kod Gornje bare (Pr.).; — **Hercegovina:** (*A. K.), gdje? odnose se jamačno na druge vrsti.

Protiveći se nazoru A. Kernera [u Sched. ad br. 538 fl. exs. austro-hung.] držim, da *D. atrorubens* All. i *D. sanguineus* Vis. spadaju zajedno, te se slažem u tome sa Gren. Godr., Burnat i dr. Za mene je mjerodavna diagnoza Allionijeva i slika Ségnierova, koju on citira, prem je surova [u Pl. Veron., t. VII, sl. 2], koja bez sumnje predstavlja klinčić malena cvijeta, što je već i Reichenb. p. [u Icon. Fl. Germ. VI, 44, t. 250, sl. 5016, i po svojim ekssikatima sa originalnog nalazišta (Verona, leg. Kellner) br. 2292] razložio. Po Allionijevom opisu „squamis calyc. tubis brevioribus", „lamina coccinea shombea, paucis et inaequalibus dentibus secta, paucis pilis nigris instructa" „duo nimirum utrimque esse solent dentes extrema lamina brevius dentata dentibus 2 vel 3" te po njegovim primjedbama uz *D. carthusianorum* (str. 74.) „flores majores quam in *atrorubente*" slijedi uvaživ Segnierovu sliku posve jasno, da je Allioni imao pred sobom samo klinčić malena cvijeta, a Reichenbachovi ekssikati sa originalnog nalazišta i istarski egzemplari iz Pole imadu doista posve osebit način nazupčavanja cvijetne plohe, kako ga opisuje Allioni; nikada se ne će naći postrani zupci ni srednja, proturena, više dugoljasta, samo sprijeda krpasta ili nazubljena tamno-crvena krpa u cvijetne ploče u nijednog sličnog oblika *D. carthusianorum* (n. pr. *D. Pontederae* A. Kern), pa i kratke ljuske u čaške se ne slažu sa biljkom, koju je naveo A. Kerner. Izmegju ovog oblika nazubljenosti plohe i onoga u *D. sanguineus* Vis. ima prelaza, jer postrani zupci postaju krpasti te konačno iščezavaju. Allioni spominje doduše na cvijetu pojedine kratke dlake, koje fale u *D. sanguineus,* ali reko bi, da na to ne valja polagati velike važnosti. Da je *D. sanguineus* Vis. izvrgnut gdjekojoj varijaciji, razabire se i iz opazaka drugova Handel-Mazzettijevih [u ÖBZ. (1895), 431], koji su našli ovaj klinčić u prelazima do *D. vaginatus* Chaix (po A. Kerneru = *D. atrorubens)* i do *D. croaticus* Borb. u zapadnoj Bosni.

β ***sanguineus*** *[Dianthus sanguineus* Visiani, Ind. sem. hort. Pat. (1845) i u Fl. Dalm., III, 161, t. 36, sl. 1; Reich., Ic. Fl. Germ., VI, 44, t. CCL, sl. 5016 *b;* Freyn, Fl. Südistr. u Abh. ZBG. XXVII (1877), 287; Pospich., Fl. Öst.-Küstenl., 450; Kern., Fl. exs. austro-hung., br. 540]. — Petalorum lamina e basi cuneata oblonga in lateribus integra, antice lobis vel dentibus paucis obsita, supra plurimum glabra. — Na suhim travnatim mjestima, ispod grmlja, na svijetlim šumskim mjestima i kraškom području.

Bosna: (*S. fide Boiss., na ozn. mj.). Na vrhuncima Uilice pod Rečkovcem istočno od Drvara, kod Mliništa, više Radlovića kod Grahova (Ha.), na Marinom brdu (Ja.); na Plazenici, Koprivnici, na Savraskom potoku južno od Prusca, 1000—1700 *m* visoko, kod Ljuše istočno od Glogovca (Ha.-Fa.), u Dinari na Troglavu (B.), na Prologu (Visiani), Šator pl. (Pr.!) na Hrbljini, kod Glamoča, Kupresa (Br.!). — **Hercegovina:** Na Porimu više Ruišta (V.), Veležu (B.), kod Nevesinja (Br.), u Nevesinjskom polju (Sag.), oko Rakitna (Begović!, F.); u Bijeloj gori: na Dubovcu kod Medova dola (*P.), Milanova odsjeka, na Visokoj glavici na Ledeniku (V.), kod vrela Begovo korito, na Raduš brdu (*P.). — Maj, juli.

Dianthus moesiacus [Vis. et. Panč., Pl. serb. u Mem. ist. Venet., XV (1870), 17; Velen., Fl. Bulg., 83 i Suppl., 41]. — Lahko se poznaje po čestinastim listovima, nutarnjim ljuskama čaške, koje se naglo suzuju u dugu osinu, malim, 10—12 *mm* dugim tamno-crvenim čaškama i linealno-duguljastim, tamno-grimiznim, čitavorubnim rastorima (= Spreiten) cvijetnih listova. Callier navodi ga [u Raap Callier Pl. Herc. br. 282] na Veležu u Hercegovini. Ja dotičnih preparata nijesam vidio, a kako je okolina Mostara u botaničkom vidu dobro proučena, držim, da je navod kriv. Valjda se odnosi na *D. sanguineus.*

11. ***Dianthus Pontederae*** [A. Kern. u Sched. ad fl. exs. austro-hung. br. 539 (1882) iskl. syn. *D. atrorubens* Reich. — *D. diutinus* Reich., Icon. Fl. Germ., t. 251, sl. 5017 non Kit. — *D. Carthusianorum* d. *sabuletorum* Beck, Fl. Nied.-Öst., 373 (an Heuff.?); var. *Pontederae* F. N. Williams u Journ. of. bot., XXIII (1885), 341]. — Omnia ut in *D. Carthusianorum α. pratensis* sed flores minores, calyx 10—15 *mm* longus, petala minora, antice plus minus dentata, rubra vel rosea, supra copiose pilosa. Calycis squamae calyce breviores. — Na suhim travnatim mjestima, na pustarama.

Bosna: (*A. K.) gdje? — **Hercegovina:** Često oko Nevesinja (*V.). — Sredina augusta (dvojbeno radi kasne dobe cvjetanja).

D. Pontederae A. Kern. je biljka pontičkih stepa i pustara, koja cvate rano u maju i junu te pokazuje u Dônjoj Austriji česte prelaze u *D. Carthusianorum* L., radi čega se i označuje kao varijeteta ove. Biline, koje je Huter pod tim imenom razdijelio iz Tirola, mogu se radi svojih relativno velikih cvijetnih ploča samo kao *D. Charthusianorum* odgojiti.

? ***Dianthus curtipes*** [Borb. u ÖBZ, XL (1890), 97 i u Bolgár Flóra u Term. füz., XVI (1893), 46]. — Capitula parva, compacta; squamae latissimae, subrotundo-obovatae subcordatae, abruptim breviterque aristatae, fuscescentes. Calyx brevis. Corolla?

Hercegovina: Na Mal. Veležu kod Nevesinja, na Busak pl. kod Plužina (*Fo. po Borbásu).

Posve sumnjiva biljka i po mojem mnijenju ne može se prema nepotpunom opisu razlikovati od *D. Pontaderae.*

12. ***Dianthus croaticus*** [Borb. u Ann. soc. hist. nat. Budapest. 10. Jan. 1876 (fid. Kerner) i Symb. ad Caryoph. et Melanth. Fl. Croat. u Rad. Jugoslav. Akad., XXXVI (1876), od S. A. 11. — *D. vaginatus* Schloss. Vuk., Syll. Fl. Croat., 185 non Vill. ex ips. — *D. Schlosseri* F. N. Williams u Journ. of. Bot., XXIII (1885), 342. — *D. laucifolius* Schloss. Vukot., Syll. Fl. Croat., 185 (1857) fid. Neilr., Veget. Croat. 203]. — Foliorum vaginae elongatae. Squamae calycinae exteriores subabrupte, interiores sensim aristato-acuminatae, calyce breviores (vel eum subaequantes). Petalorum lamina plurimum magna, acriter dentata, carminea, pilis in vivo purpureis supra copiose praedita. Inodorus. Cetera ut u *D. carthusianorum.* — Na travnatim mjestima, u brdskim livadama.

Bosna: Često te zastupa *D. carthusianorum* u brdskom i brežuljastom kraju do u predalpe (do 1600 *m*). Na Krivoj glavi kod Novoga (B.), kod Krupe (Fo.), na Podgomili (B.), kod Petrovca na Grmeč pl., izmegju Crljevice i Krivodola, kod Otasovaca na Klekovači (B.), često izmegju Krupe i Sanskog mosta (Fo.), kod Ivanjske u Kozari pl. (B.), kod Banjeluke, Vrbanje (C.), Varoši, Pribinića, Stenjaka, na Crnom vrhu kod Tešnja (Fo.), kod Velikih Vrata izmegju Bugojna i Kupreša (Seunik!); kod Jajca (B. 1892.), izm. Jajca i Bočca (M.), kod Travnika (Br.!), na Vlašiću (B.), na serpentinu oko Žepča (B.), oko Fojnice kod Kiseljaka (Schwarz!), kod Visokog (Fo), oko Sarajeva (*B.), na Trebeviću (B., Pl. Bosn. Herc. br. 160), kod Bukovika (M.), Pala (F.!), u dolini Željeznice kod Graba (Mu.) i Trnova (B.), na Igmanu, na Vratlu u Treskavici pl. kod 1600 *m*, u Lelji-, Vučevu-, Magliću pl. — 1500 *m* (B.), na Preslici (V.). — Juni, juli. — **Hercegovina:** Kod Umoljana 1300 *m* visoko (*B.), na Jastrebici (A. po Halácsy).

Nalaze se slijedeće forme: 1. ***puberulus.*** Involucri phylla, calyces caulesque puberula. Često (Kern., Fl. exs. austro-hung. br. 524). Razlikuje se od sličnog *D. carthusianorum β puberulus* time da su ljuske čaške postepeno zašiljene, ali je, kako se čini s njime spojen prelaznim oblicima. — 2. ***laevis.*** Tota planta laevis. — 3. ***subalpinus.*** Squamae calycinae calycem subaequantes, saepe longius aristatae. — **Bosna:** Na Vlašiću, na Vratlu u Treskavici pl. (*B.); na Velikim Vratima izmegju Bugojna i Kupresa (Seunik!). — 4. ***fallax.*** Flores minores. Calyx 10—12 *mm* longus (u typo 15—20 *mm*). Petala minora, sed typice formata Similis *D° atrorubenti* All. — **Bosna:** Oko Travnika (Br.! Franjić!).

? ***Dianthus capitatus*** [Balbis u DC., Cat. hort. Monsp., 13 (1813); DC., Prodr., I, 356; Ledeb., Fl. Ross , I, 276; Blocki u ÖBZ. (1884), 249. — *D. atrorubens* M. Bieb., Fl. taur. cauc., I, 324].

Bosna: Kod Drinjače na Jadru i na Ludog-brdu kod Srebrenice (*J.). Treba tek ustanoviti, nije li to sarmatička vrst, koja se lahko raspoznaje po listovima struka, koji su na dnu jako prošireni i po često proširenim lisnim nožnicama, dočim inače naliči sitnocvjetnoj *D. carthusianorum.*

Dianthus diutinus [Kit. u Schult., Öst. Fl., ed. 2, I, 655 (1814); Conf. Neilr. u Verh. ZBG., X. (1860), 101—104; Degen u Dörfl., Herb. norm., br. 3017; Kern., Fl. exs. austro-hung., br. 2504 non Reich.]. U Bosni navodi se na Rilić polju prema Malovanu od Sendtnera sigurno pogrješno.

13. ***Dianthus barbatus*** [L., Spec. pl., 409 (1753)]. Ispod šikare u svijetlim šumama i predalpama (1600 *m*).

Bosna: Često i rasprostranjeno, tako na primjer kod Orahova na Prosari (B.), kod Krupe, na brežuljcima izmegju Une i Save (Fo.), kod Banjaluke (H.), na Kozari (B.), Varcar-Vakufu (B.), kod Jajca (B.), Travnika (Br), na Vlašiću (Fr. Br.), kod Doboja (Ha.-Fa.), oko Sarajeva (F., B.), na Trebeviću!! (V.), na Igmanu, Romaniji (B), Treskavici (R. Keller!), Preslici (V.), Vitezu, Ranjenu pl. (B.), kod Kupresa, Preodca, Kalinovika, u Zelengori (Pr.), u dolini Drine (Pr.), kod Čajniča (Životsky!) i na mnogim drugim mjestima. — Juni do septembra. — **Hercegovina:** Po (*A. K., gdje?).

14. ***Dianthus compactus*** [Kit. in Schult., Öst.-Fl., 2. izd., 654 (1814); Reich., Ic. Fl. germ., VI, t. 248, sl. 5014 (5020); Kern., Fl. exs austro-hung., br. 2501. — *D. barbatus* var. *compactus* Heuff., Enum. pl. Ban., u Verh. ZBG., VIII (1858), 68; var. *alpinus* Neilr., Aufz. — Na krševitim mjestima, u livadama subalpinskog požara Ung., 285].

Bosna: Na Vlašiću (R. Keller!), u dolini Željeznice kod Graba (Mu.). — Juli.

15. ***Dianthus Kitaibelii*** [Janka u Panč., Nov. elem. fl. Bulg., 18 (1886). — *D. petraeus* Waldst. Kit., Pl. rar. Hung., III, 246, t. 222 (1812; 1806—1807 po Borbásu u Pótfüz. a term. tud. Közlönyhöz, IV (1888), 187—188) non Rupr., non M. Bieb. (1808)]. — Na vapnenastim krševima predalpinskog područja.

Bosna: Kod Ključa (B.), na Osječenici (F.), u dolini Vrbasa izmegju Bočca i Banjeluke (H. Lindberg); izmegju Borovice i Sutjeske (S.), oko Vareša kod Droškovca (Pr.); često u okolici Sarajeva, tako na Trebeviću do 1200 *m*, Popreniku (B., Exs. Bosn. Herc., br. 45, 161), u dolini Miljacke, u klancu Moštanice (B.), kod slapa Koševe na Bukoviku (M.), u dolini Vogošće (B.); na Slapu (R. Keller!); kod Galjeve njive u dolini Željeznice (B.), u dolini Prače (B.), u klancu Rakitnice kod Rogatice (F.), na Romaniji pl. (B.), na Gradu kod Goražde, u dolini Drine kod Višegrada (B.), kod Čajniča (Živolsky!); na Malovanu, Troglavu, na Hoci Kamešnici (Pr. valjda dvojbeno), kod Prosjeka blizu Zvornika (J.). — Juni, juli.

Uz tipnu vrstu sa jednocvjetnom strukom nalaze se još slijedeći oblici: ***biflorus*** [G. Beck, Fl. Südbosn. u ANH., VI 1891., 331. — *D. petraeus* var. *biflorus* Gürke, Fl. Europ., II, 363]. Caules 2—3 flori. Rami uniflori, nudi vel foliorum pare unico praediti. **Bosna:** Na Trebeviću i u dolini Miljacke kod Sarajeva, na Romaniji pl. (*B.); u klancu Rakitnice kod Rogatice (F.!). — ***Novakovicii*** [Beck, na ozn. mj. 331. — *D. petraeus* var. *Novakovicii* Bald. u Malpighia, V (1891), 64]. Squamae exteriores oblongae in apice longe acuminato herbaceae, interiores sepando-acuminatae. — **Bosna:** Na Trebeviću kod Sarajeva (*B.).

16. ***Dianthus superbus*** [L., Fl. Suec., ed. II, 146 (1755) et Amoen. acad., IV, 272 (1759)].

α ***typicus.*** Na vlažnim livadama u nizini.

Bosna: Kraj Vitovlja kod Travnika (*Fr. Br.!); u Livanjskom polju kod Grabeža (Ha.-Fa.). — Juli, august.

β ***speciosus*** [Reich., Fl. Germ., 808 (1832); var. *alpinus* Herb. u Flora (1834), 599. var. *alpestris* Uechtr. u ÖBZ. (1857) 360; var. *Wimmeri* Asch. Engl. u ÖBZ; (1865), 278; var. *grandiflorus* Hegetschw., Fl. Schweiz, 410 (1840) = Fick, Fl. Schles., 60 (1881); Borb. Wohlf. u Wohlf., Syn. Fl. Deutschl., I, 357. — *D. grandiflorus* Tausch, Herb. Fl. Boh. — *D. speciosus* Reich., Ic. fl. Germ., VI, 46 sl. 5032 *b* (1844). — *D. Wimmeri* Wich. u Jahrerb. schles. Ges. (1854) 75 i u Flora (1856), 127. Sravni Heuser u ÖBZ. (1860), 9; Uechtr., na istom mjestu (1865), 317].

Bosna: Kod Pala, kraj Kasidola i odanle do Gole Jahorine (*M.). — Juni, juli.

γ ***micropetalus*** [Lange, Haandb. dansk. Fl., ed. 3, 329 (1864); var. *parviflorus* Čelak., Prodr. Fl. Böhm., 508 (1874)].

Bosna: Kod Kasidola (*M.).

Dianthus alpinus [L., Spec. pl., 412 (1753); Vierh., Alpin. Dianth. u Sitzungsb. Kais. Ak. Wiss. Wien, Math. naturw. Klasse, CVII (1898), 1089] Protić [u Glasn. XIV (1902), 18] iz Bosne na Bregoću i Volujaku jamačno se krivo navodi.

17. ***Dianthus Freynii*** [Vandas, Neue Beitr. Fl. Bosn.-Herc. u Sitzungsber. böhm. Ges. Wiss. (1890), I, 255 i u Vyroční zprávy c. k. akad. gymn. Praze (1892), 12; Conf. Beck, Fl. Südbosn. u Ann. nat. Hofm., VI (1891), 332, t. IX, sl. 6; Vandas u Progr. Realgymn. Kolin 1895. S. A. 17; Vierh. u Sitz. Kais. Akad. Wien, math. naturw. Klasse, CVII (1898), 1109. — *D. microlepis* Asch. Kan., Enum. corm. Serb., 85 non Boiss. — *D. glacialis* var. *Freynii* F. N. Williams u Journ. Linn. soc. XXIX (1893), 429. „Humilis, laete viridis, glaucescens, dense caespitosus. Folia rigidiuscula vel flaccida, brevia, basalia 1—2·5 *cm* longa, 1—2 *mm* lata, carinata, trinervia cum nervo medio crassiore et lateralibus saepe obsoletis non vel vix marginantibus, in margine cartilagineo scabrido-puberula, in apice obtusa. Caules semper uniflori, nani, 1—7 *cm* alti et saepissime duo paribus foliorum radicalibus conformium instructi; vaginae latitudinem folii duplo superantes. Squamae calycinae 2—4, ovato-oblongae, in cuspidem herbaceam patulam sensim attenuatae, tubum calycinum longitudine aequantes vel paulo bre-

viores vel parum eum superantes, saepissime cuspide excepta purpureae. Calyx 10—12 *mm* longus, cylindricus, in basi non angustatus, aequaliter multistriatus, atropurpureus; dentes ovati acuminati vel lanceolati, breviter acuminati, in margine sparse ciliati. Petala magna c. 14—20 *mm* longa, laete rosea, cum lamina c. 7—9 *mm* longa et barbulata. Capsula glabra, calyce excedens (t. III, fig. 6.). In saxosis calcareis alpinis, 1700—2000 *m*.

Hercegovina: Na Prenj-pl.: Tisovici na Otišu (B.), na Lupoglavu više Poljica (V.), na njegovim sjevernim obroncima (B.); u Čvrsnici pl. na Plasi pl. (*V., B.). — August.

18. ***Dianthus collinus*** [Waldst. Kit., pl. rar. Hung., I, 51, t. 38 (1802). — *D. Segueri γ collinus* Koch, Syn. fl. Germ., 96 (1835); Borb. Wohlf. u Wohlf., Syn., Fl. Deutschl., I, 342. — Conf. Mert. Koch, Deutschl. Fl., III, 201; Borb. u Term. Füzet., XII (1875), 212 i u Verh. bot. Ver. Brand., XIX (1877) 18. i. d.].

Bosna: U Rilić polju prama Malovanu i na Prologu prama Bilom brijegu (*S. kao *D. collinus* Schleicher).

19. ? ***Dianthus viridescens*** [Vis., L'orto bot. Pad. (1842), 138 i Flor. dalm., III, 163, t. LIII, fig. 12; Kern., Fl. exs. austro-hung., br. 51]. — Na nešto vlažnim livadama, na rubovima šikare.

Bosna: Na Trebeviću kod Sarajeva (*Fo.). Treba valjda tek utvrditi.

20. ***Dianthus deltoides*** [L., Spec., 411 (1753)]. — U brdskim livadama, na travnatim mjestima, na šumskim golijetima do 1450 *m* visoko, uvijek na vapnom oskudnom tlu (škriljcu, verfenskom škriljavcu).

Bosna: Kod Ivanjske (B.), oko Brankovca kod Banjeluke (Fo.), kod Varcar-Vakufa (B.), Travnika (F. B.), na Vilenici (B.), izmegju Travnika—Fojnice—Kiseljaka (*S.), često oko Fojnice (B. 1892.) do u Vranicu i Zec pl. (B.); često oko Vareša, tako kod Pogara (Fo.), Pržića, Duboštice i na dr. mj. (Pr.); izmegju Lepenice i Sarajeva (*S.); rasprostranjen oko Sarajeva!! (Blau), tako kod Vučje luke (B., Fo.), Hana Hreše, Hana Bioskog, kod Prijesnice, Miočevića (B.), Ilidže (Crawford), na Trebeviću i u njegovoj kotlini (Land.!, F.), kod Tarčina (Pr.); na Hranicavi (Blau); u dolini Željeznice od Trnova do klanca Vratla (B.), izmegju Trnova i Turova (Mu.), na Hojti pl. kod Rakitnice (B.), kod Kalinovika, Osljeg dola, u Zelengori (Pr), na Dumoš pl. (Fo.), u dolini Sutjeske (B.), kod Previlja (Pr.), Čajniča (Životsky !), na Vjeterniku u Ljubičnoj pl. (B.), na Vitezu i Ranjenu (B.), u Duvanjskom polju u rogatičkom kotaru (F.), na Romaniji pl. (B.); u zapadnoj Bosni na Koprivnici prama Krivoj Jelici 1450 *m* visoko (Ha.-Fa.), u Duvnu (R.!), u Rilić-polju prama Malovanu (S.), u Borovom polju kod Livna (Seunik!), kod Glamoča, Preodca (Pr.), izmegju Gole Kose i Ovčare (Ha.), na Strmcu kod Grkovaca (Ja., Watzel). — **Hercegovina:** Kod Umoljana, Tusile gornje u Visočici pl. (B.), na Lisini (F.), Vranu (V.), Morinjama pl. (Fo.), u Dugom polju (R.!); u dolini Korče (Bl.). — **U novopazarskom sandžaku:** Oko Prijepolja (*P. Zahlbr.). — Juni do septembra.

Forma ***serpyllifolius*** [Borb. u Öst.-bot. Zeit. (1888), 51]. Sterilna mladica obilna gusto u obliku krova kožnim lišćem pokrita. Možda je to oblik uzrokovan pašom? — **Bosna:** Na Gradu u Jajcu (*C.); u vrtu u Travniku (F. Br.); kod Vareša, na Glogu kod Sarajeva (Fo.).

β ***glaucus*** [Ser. u DC., Prodr., I, 361 (1824). — *D. glaucus* L., Spec., 411 (1753); Reich., Iconogr., VI, 24, fig. 748].

Bosna: U brdskim livadama na Lisini kod Varcar-Vakufa (*B.).

Dianthus caryophyllus [L., Spec., 410 (1753)]. Drži se često u vrtovima i u saksijama. **Bosna:** (*H.). — **Hercegovina:** (*Str.).

21. ***Dianthus tergestinus*** [Reich., Ic. fl. germ., VI, 76 (1844) = A. Kern. u Fl. exs. austro-hung., br. 545 cfr. Schedas. — *D. virgineus* Jacqu., Fl. Austr., V, app. 34, t. 15 non L.; v. *tergestinus* Reich., na ozn. mj. 47, sl. 5049 *β* (1844). — *D. caryophylloides* Aut. et. Borb., Symb. ad Caryoph. fl. croat. u Rad. jugoslav. ak. Zagreb, XXXVI (1876), S. A. 8 (fide A. Kerner). — *D. silvestris* v. *tergestinus* Maly, Enum. pl. Austr., 303 (1848) = Will. u. Journ. Linn. soc., XXIX (1893), 436. — *D. caryophyllus* v. *virgineus* Vis., Fl. Dalm , III, 164 p. p. — *D. inodorus* v. *tergestinus* Borb. Wohlf., Syn Fl. Deutschl,, I, 353]. — Na kamenim mjestima u gorskim livadama u području sredozemne kraške flore na vapnencu do 1400 *m* visoko.

α ***typicus*** [Sinonima gore]. Caulis laevis, plurimum multiflorus. Bractearum paria 2—3. Calyx 17—27 *mm* longus, bractearum pare unico suffultus. Foliorum paria sequentia 1—2 squamaeformia. Petalorum lamina obovata, 5—9 *mm* lata, dilute rosea, antice integra vel paulo repanda.

Hercegovina: Oko Mostara (*B.).

β ***brevicalyx.*** Planta glauca, plurimum multiflora, rarius pauciflora. Bractearum paria 3—4. Calyx 14—16 *mm* longus, bractearum pare umico fultus. Petalorum lamina minor, obovata, 3—5 *mm* lata, antice sabintegra vel paulo denticulata. Flores inodori.

Bosna: Na obroncima Raduše u Ramskoj i kod Zahuma (*Fr. Br.); na Borovoj glavi kod Livna (B.); na Cincaru do 1400 *m* (B.). — **Hercegovina:** Često oko Mostara!!: na Stôcu (B.), Humu!!, Podveležu (*Fo.), Stolu (M.); na Veležu (B.), kod Trebinja (B.). — Maj, juni (u višim položajima još i u julu i augustu).

γ ***caryophylloides*** *[D. caryophylloides* Reich., Fl. Germ., 811 et Icon. fl. Germ., VI, sl. 5050 non Schult. — *D. sylvestris* v. *elatior* Maly, Enum. pl. Austr., 303 z. T.] po velikim čaškama i cvjetovima tipne vrsti i jako nazubljenim skoro obratno trokutnim, 8—9 *mm* širokim cvjetnim listićima, koji predstavlja sigurno samo varijetetu od *D. tergestinus* Rehb., jer sam u tršćanskom Krasu, gdje Reichenbach biljku navodi na istoj tablici, našao nazubljene i skoro čitavorubne cvjetne listiće, nisam iz ovog područja još vidio.

22. ***Dianthus nodosus*** [Tausch u Sylloge pl. nov., 243 (1828); A. Kern. u Sched. ad fl. exs. austro-hung., br. 544. — *D. inodorus* v. *nodosus* Beck u ANH. VI (1891), 330. — *D. caryophyllus* γ *pubescens* Vis., Fl. Dalm., I, 164 (1850). — *D. virgineus* α *Bauhinianus* Bartl. u. Bartl., Wendl., Beitr., 56 (1825) excl. Syn.].

α ***typicus.*** [Synonima gore]. Caulis internodia inferiona + pubescentia; Caulis plurimum pauciflorus. Bractearum paria 3. Calyx 20—23 *mm* longus, duobus bractearum paribus suffultus. Bracteae obtusae + apiculatae totae scariosae. Folia paris sequentis (tertii) squamaeformia, longius apiculata, cetera sensim lamina majori viridi instructa. Petalorum lamina obovato-triangularis, 5—7 *mm* lata, antice denticulata.

Bosna: Na obroncima Gradine kod Bihaća (Boll.); u Dolini Kozja jama (Ja., Watzl). — **Hercegovina:** Kod Konjica (B.), na Glogovu i Porimu pl. (V.); kod Mostara (F. Hofmann, Rapp. Callier, pl. Herceg., br. 28!), na obroncima Veleža (B.), ovdje više Sopilja do 1600 *m* (Mu.); kod Trebinja, Vlaštića, Drijena, na Gljivi, Leotaru, kod Bogojevića sela, Lastve, na Prasi (V.). — Juni, juli.

β ***hercegovinus.*** Caulis multiflori internodia glabra, sublaevia. Bractearum paria 3. Calyx mediocris, 16—18 *mm* longus, duobus bractearum paribus in omnibus floribus suffultus et praeterea saepe dua foliorum paria squamaeiformia (ut in typo). Bracteae obtusae, breviter apiculatae, totae scariosae. Petalorum lamina mediocris, obovato-triangularis, antice repanda vel plus minus denticulata, 5—7 *mm* lata.

Bosna: Na Borovoj glavi kod Livna sa α. (*B.). — **Hercegovina:** Na Plasi i Veležu pl. (*B.), na Glogovu kod Jablanice (F.!); na Humu kod Mostara (B.). — Juni, juli, kašnje kao *D. tergestinus.* u **Dalmaciji:** Kod Knina, Topolja (B.).

23. ***Dianthus silvestris*** [Wulf. in Jacqu., Coll., I, 237 (1786) et in Jacqu., Ic. pl. rar., t. 82].

α ***inodorus*** *[D. inodorus* A. Kern, in Sched. ad fl. exs. austro-hung., br. 543 (1882). — *D. caryophyllus* v. *inodorus* L., Spec. pl., 410 (1753); v. *sylvestris* Vis., Fl. Dalm., I, 164 p. p. — *D. virgineus* β *elatior,* γ *Jacquinianus* Bartl. in Bartl., Beitr., 56 (1825). — *Tunica caryophyllus* Scop., Fl. carn., ed. II, I, 301. — Kern. Fl. exs. austro-hung., br. 543]. Major. Caulis glaber, pauci — (1—5) florus. Folia plana vel convoluta. Bractearum paria 2 calyci appressa vel inferius superum apice modo tegens. Calyx 17—26 *mm* longus, bractearum paribus 1—2 suffultus, bracteis 3—4 × longior. Bracteae obtusae + apiculatae, totae scariosae. Petalorum lamina triangularis, antice acute denticulata, 8—12 *mm* lata. Flores subodori. — Na kamenim krševitim mjestima, rado na vapnencu u gorskom i predalpinskom području do 1700 *m.*

Bosna: Na Lisini (Ćurčić!), na jezeru Plive i kod Jajca (B.), oko Travnika (Br.!), na Preslici (V.), Treskavici (F.!), Magliću, Volujaku pl. (B.); u dolini Drine kod Višegrada (B.); na Ljubičnoj (B.), u Borovu polju kod Livna (B.). — **Hercegovina:** (*AK.) gdje? Oko Konjica (B.) u dolini Neretve izmegju Drežnice i Mostara (B.), na Porimu (V.), na Plasi pl. (B.), na Humu kod Mostara (Pi.!), kod Bune (Jetter!), na Veležu (B.), kod Doljana na Vel. Vranu (R.!), Leotaru kod Trebinja (B.) kod Avtovca (F.); u Bijeloj gori (Haw.!) — Juni, juli, na višim mjestima u augustu.

Dianthus longicaulis [Tenore, Cat. hort. Neap., ed. II, 77 (1818) et Fl. Nap., II, 379 (1820). — *D. caryophyllus* γ *longicaulis* Arcang., Fl. Ital., ed. 2, 306 (1894)],

koga u Bosni: na vapnencu Vlašića prema Devečanima (ne Nasič kako Gürcke u Pl. Europ., II, 376] piše) Freyn i Brandis navode, po eksemplarima, koje je Brandis kod Čatića blizu Travnika sabirao, identičan sa varijetetom. I *D. longicaulis* Schloss. Vukot., Fl. croat., 325, nije nego varijeteta α od *D. tergestinus* po egzemplarima sabranim na Oštrcu.

Forma *papillosus* [*Dianthus papillosus* Vis. et Panč., Plant. serb. dec. 1 in Mem. ist. Venet., X (1862), 12, t. V, sl. 2; Panč., Elench. Crnag., 11 i Fl Punc. Serb., 176; Bald. u Bull. herb. Boiss., IV (1896), 616] ide takogjer amo i nije drugo nego forma sa jako izraženim papilima na gornjoj plohi cvjetnih listića, koje katkada stoje tako blizu, da je gotovo baršunasta! — **Bosna:** Kod Jajca i na Jezeru Plive (*B.), na Lisini (Ćurčić!). — **Hercegovina:** (*A. K.). Kod Konjica (Fo., D.), na Humu i Podveležu kod Mostara, kod Gnojnice, na Vrelu Bune (Fo.); kod Avtovca (F.), i u **Hrvatskoj:** Na Kleku kod Ogulina (B.).

β *typicus.* [*D. sylvestris* Wulf., l. c.] Caespitosus. Caulis minor, summum 35 *cm* altus, 1—5 — florus. Bractearum paria 2. Calyx 18—20 *mm* longus, bractearum paribus 2 rarius 1 suffultus. Bracteae summae obtusae, apiculatae; inferiores aquales vel apice viridi lanceolato ± elongato patulo praeditae. Calycis tubi pars nuda bracteis 3 × longior. Petalorum lamina plurimum 7—10 (5 –15) *mm* lata, antice plurimum acute denticulata, rosea. Na travnatim krševitim mjestima višeg gorskog dijela do u alpinsko područje (2200 *m*).

Bosna: Na Jedovniku, Liepom Kamenu više Drvara (Ja.), na Cincaru (B.), na Krugu pl., na Borovoj glavi kod Livna, oko Livna u Borovom polju (B.), izmegju Šuice i Borove glave (S.), na Šuljazi kod Koprivnice hana (S.), kod Prusca (Ha.-Fa.), na Stožeru pl. (B.); kod Baklara (S.), na Ločikama u Vranici pl. (Pr.), na Treskavici i Vratlu pl (B.), u Leliji pl.: na Bregoču (Pr.), Todoru, Orloveu (R.!), Leliji (B.), na Maglíču (B.), Volujaku (Pr.), Ljubičnoj pl. (B.) — **Hercegovina:** Na velegorju: Visočici (B.), Prenju-pl. (B.), Čvrsnici! (F.), Plasoj (B.), Vranu (F.), Veležu pl. (V., B.); oko Trebinja: na Leotaru (V.), Gljivi (*P.), Kravici, Humu (V.), oko Grančareva (P.), Lastve (V.), Orahovaca (P.), u dolini Zaslapa i Jazine kod Vučjaka (P.), na Visokoj glavici kod Bogojevića sela (V.). — Juli, august.

U velegorju na mjestima, koja su ovce jako opasle, jednocvjetni struk je jako skraćen te se sakriva ispod lišća jastuku sličnog busa, te i cvjetovi bivaju manji a čaške uže. Ovaki oblici imadu se označiti kao f. *subacaulis* [Koch, Syn. Fl. Germ., 97 (1837)]. Ima obilnih prelaza do f. *humilior*. Takih sam egzemplara, koji skoro sjećaju na *silene acaulis* L., vidio skoro u svakom velegorju Hercegovine, gdje ih prvi *Vandas navodi.

Na višim mjestima biljka je uslijed brstenja gušće tratinasta, struk, koji lišće daleko nadvisuje, je niži i jednocvjetan = f. *humilior* [Koch, Syn. Fl. Germ., 97 (1837). — *D. inodorus* var. *humilior* Asch. Kan., Cat. Cormoph., 85. sravni i Rohlena u Sitz. böhm. Ges. Wiss. Prag (1904) sep. ot. 30].

Drugi su oblici: *macranthus* [Tausch u Sylloge, II, 243 (1828); Conf. Reich., Fl. Germ., 811 i Icon., VI, sl. 5039, srednja slika]. Petala magna, 12—15 *mm* lata. — Rijetko tako u **Bosni:** Na Vratlu u Treskavici (*B). — *pubiflorus.* Petala in superficie papillis elongatis ± puberula. — Nerijetko uz tipus, u koga su papili obično samo bradavičasto izbočeni. Vrlo lijep i u Visokoj Tatri u Austriji. — *subinteger.* Petalorum lamina antice repanda, subintegra, vix denticulata. — **Hercegovina:** U Prenju-pl. (*B.). — *micropetalus* [Reich., Ic. fl. Germ., VI, sl. 5039]. Petalorum lamina minor, vix 5 *mm* lata, circa 1·5 × calyce longior. Uz normalni oblik ne rijedak.

γ ***brevicalyx*** [F. N. Will. u Journ. Linn. soc., XXIX (1893) 436. — *D. silvestris* Wulf. u Jacqu., Coll., I, 237 (1786) p. p. (Vidi orig.) — *D. inodorus* var. *brevicalyx* G. Beck u Fl. Südbosn. u ANH., II (1887), 63. — *D. nodosus* var. *microcalyx* Vand. (non G. Beck) u Dalši přisp. u Viročni zprav. akad. gymn. Praze (1892), 13; var. *brevicalyx* Murb. u LUA XXVII (1891), 160 (ne G. Beck) = Adam. u ÖBZ. (1908), 167. — *D. brevicalyx* Vierh. (non G. Beck) u Mitt. naturw. Ver. Univ. Wien, IV, 24 (1906). — *D. caryophyllus* var. *brevicalyx* Bald. u Mem. ac. sc. ist. Bologna (1900), 7]. Dense caespitosus, multiceps. Caules glabri, breves, summo 10 *cm* alti, 3-rarius 4-nodes, uniflori. Folia angustissima, rigida, involuta. Bractearum paria 2. Calyx 10, summo 15 *mm* longus, duobus paribus bractearum suffultus; bracteae paris inferioris saepius apice brevi foliaceo patulo praeditae; superiores truncatae, cuspidatae; calycis pars nuda bracteis duplo vel 1·5 × longior. Petalorum lamina antice crenulato-dentata, dilute rosea, calyce duplo longior, — 7 *mm* lata. Flores inodori. Formae ad f. *humiliorem* et *subacaulem* var. β spectantes non rare occurrunt. — Na alpinskim tratinama velegorja, samo u višem položaju. — Juli, august.

Var. *brevicalyx* nije identična sa var. *humilior* Koch [na ozn. mj.] kako Wettst. [Beitr. Fl. Alb., 34 (1892)] drži. Sravni opise.

Bosna: Na planinama: Vitorogu, Goliji (Sta. Fa.); u Dinari, na Lišanu, Janjskom vrhu, Velikom Batu (Ja. Watzl), Razdolju, kod Ublja, Kelova bunara (Pr.); na Ločikama u Vranici pl. (SV.); na Bje-

lašnici, Treskavici, Vratlu, (*B.), Dumošu, Orlovcu (Fo. po Borbásu), Leliji, Magliću, Volujaku pl. (*B.). — **Hercegovina:** Na planinama: Visočici, Prenju (B.), Crvanju na Zimomoru (Ja.), Plasoj (V., B.!), Veležu (Mu., Raap-Callier, Pl. Herc., br. 292. kao *D. nodosus* var. *brevicalyx)*, kod Rakitna (Begović po V.); u Bijeloj gori: na Stirovniku, Svitavcu, Jastrebici (V.) kao *D. nodosus* var. *microcalyx)*. — Juli, august.

24. ***Dianthus croaticus?*** × ***silvestris.***

a ***Dianthus binatus*** [Bartl. u Bartl, Beitr., 56 (1825). — *D. inodorus* var. *binatus* Gürke, Pl. Eur., II, 378. — *D. silvestris* var. *binatus* F. N. Williams u Journ. of bot., XXIIII (1885), 346].

Bosna: Na Vlašiću (Franjić!). — Juli.

Priopćujem ovdje opis ove malo poznate biljke, za koju Borbás [u ÖBZ. (1890), 383] drži da je *D. inodorus* var. *macranthus* Tausch × *atrorubens?*

Habitus, caespites, folia, calyx, petala ut in *D. silvestri* f. *humiliore* Koch. Caules spithamei, capitula 2—3 flora vel florem solitarium vel duo flores pedicellatos gerens. Squamae involucrantes 2, lanceolatae, longe acuminatae, scariosae, in apice subfoliaceae; eae calyci appressae 4, ovatae, partim cuspidato-subaristatae, partim repando-acuminatae vel apiculatae, omnes omnino scariosae, fere $^1/_2$ tubi calycini aequantes. Calyx 15 *mm* longus, faucem versus ruber. Petala 6—7 *mm* lata, antice dentata, rubra.

Ona ima gusti bus, vanjštinu, usko lišće i cvijeće kao i *D. silvestris,* ali su cvjetovi obično 2—3 združeni te ih zavijaju obično dvije zajedničke ljuske; ljuske kaleža su djelomice dulje, često osinasto zašiljene, svjetlo smegje i suhokožnate. Po opisu Bartlingovom ima *D. binatus* dvocvjetne glavice i nešto jače nazubljene, gotovo bradaste cvijetne listiće. Sva druga se obilježja izvrsno slažu sa *D. binatus.* Držim, da je naša biljka hibrid od *D. silvestris* sa vrstom iz grupe *D. carthusianorum,* valjda je to *D. croaticus?* × *silvestris.*

b ***Diantus Vukotinovicii*** [Borb., Symb. fl. croat. u Rad. jugosl. akad. Zagreb, XXXVI (1876) 172, S. A. 10], koga Borbás na ozn. mj. najprije označuje kao *D. carthusianorum* [vel alius affinis] × *caryophylloides* Reich. te prikazuje na jednoj tabli ali ga u separatnom otisku, što ga ja posjedujem i u ÖBZ. (1876), 387 drži krivim, razlikuje se od gore spomenute biljke višim uzrastom, širim lišćem, ljuskama čaške, koje postepeno prelaze u kratku osinu, koje dopiru samo do $^1/_4$ ili $^1/_3$ čaške te tamnocrvenim cvijetnim listićima. Borbás drži da je *D. caryophylloides* Reich. (na ozn. mj. str. 8]. oblik *D. silvestrisa,* te bi se po tome *D. Vukotinovicii* imao smatrati za *D. carthusianorum?* × *silvestris* kasnije u ÖBZ. (1876) 387 veli da je *D. Vukotinovicii D. caryophylloides* × *croaticus.* Po mom mnijenju, kako gore rekoh, *D. caryophylloides* je tek forma od *D. tergestinus,* te se *D. Vukotinovicii* ima označiti kao *D. croaticus* × *tergestinus,* kako je već učinio Gürke [Pl. Europ., II, 375].

Čini se, da je naša biljka mnogo bliža *D. spurius*-u [A. Kern. *D. carthusianorum* × *silvestris* kod Borbása u Rad. jugosl. ak. Zagreb, XXXVI (1876), s. o. 11. — *D. carthusianorum* × *inodorus* Aschers. u Sitzungsb. Ges. naturf. Freunde, Berlin (1877), 177], kome se obilježja razabiru samo, ako se prispodobe sa obilježjima u *D. Vukotinovicii.* Ne obazirući se na to, da *D. carthusianorum* fali na nalazištu naše biljke, oblik je braktea u *D. spurius* drugi (obovatae vel late obovatae, abruptim aristetae) a internodiji u naše biljke jedva su dvaput dulji nego listovi struka, dočim u *D. spurius* nadvisuju triputa lišće.

25. ? ***Dianthus ciliatus*** [Guss., Ind. sem. hort. Boccadifalco, 5 (1825) et Pl. rar. Jon., 168, t. 33 (1826); Reich., Ic. fl. Germ., VI, sl. 5047; var. *racemosus* Vis., Fl. Dalm., III, 162, t. XXXV, sl. 1. *a* (1850); var. *litoralis* F. N. Will. u Journ. of. bot., XXIII, 346 (1885). — *D. litoralis* Host, Fl. austr., I, 522 (1827) fide Čelak. u ÖBZ. (1885), 193. — *D. racemosus* Vis. u Flora XII 1 (1829), Erg. 12]. Na kamenim, sunčanim mjestima u vinogradima sredozemne flore do 150 *m.*

Hercegovina: (*A. K.), gdje? rijetko; na Humu kod Mostara (Mu.). Po Vandasu [Dalši Přisp. Bos. Herc., 13 (1892)] ide uz *D. dalmaticus* čel. — Ljeto do jeseni.

26. ***Dianthus dalmaticus*** [Čelak. u ÖBZ. XXXV (1885), 189. — *D. ciliatus β cymosus* Vis., Fl. Dalm., III, 162, t. XXXV, sl. 1 *b* (1850); var. *dalmaticus* Bald. u

Malpighia, VII (1892), 168 et Exs. br. 178]. — Na sunčanim, kamenim mjestima, na kršu, vapnencu, osobito u području sredozemne flore do 1200 *m* visoko.

Hercegovina: Na Humu i drugim mjestima oko Mostara (Fo.), kod Ubla (Pi.!), Grbeša (Fo.), češće oko Trebinja (V.), tako na brdu Leotaru!!, Gljivi!, Humu; na Češlju kod Visoke glavice, kod Borove glave, oko Bogojevića sela, Graba, na Svitavcu, Štirovniku, kod Kruševića, na Subri; na Vlaštici (V.); kod Drijena, Carine (Fo.). — Juli, august.

Oblik *medunensis* [*D. medunensis* Beck et Szysz. Pl. Crnag, u Rozpr. akad. umiej. Krak. XIX (1888), 66, t. III., sl. *a—c*], koja se odlikuje rascjepkanim cvjetnim listićima, nijesam vidio u ovom kraju.

27. ***Dianthus strictus*** [Sibth. Sm., Fl. Graec. prodr., I, 283 (1806—1809) et Fl. Graec. V, 2, t. 403].

α ***typicus.*** Struk 1—3 cvjetan. Čaške 22·5—30 *mm* duge. Cvjetni listići bijeli 5—6 *mm* široki. Čaške 22·5—30 *mm* duge. Čitava ruba ili nejasno zarezani (a ne duboko nazubljeni; sravni, Boiss., Fl. or., I, 486). — Na kamenim višim mjestima do u alpinski pojas.

Bosna: U Dinari (Visiani), na Troglavu (B.), Jedovniku (Ja.), kod Ključa (Fo. po Borásu); na Sivadiji, kod Kurlaja, na Vještici Gori (Pr.), u dolini Stavnje kod Sutješčice, kod Vareša (Fo.); u dolini Miljacke (Fo.), na Treskavici pl. (*Blau); na Preslici (V.), Maglići, Volujaku pl. (Pr.); na Crvenoj stijeni u istočnoj Bosni (W.). — **Hercegovina:** U donjoj dolini Trstenice i oko Konjica 300—400 *m* visoko (M.), na Veležu i Bjelašnici pl. do 1700 *m* (Mu). — Juni, juli.

Većina spomenutih nalazišta pripada valjda *D. integer* Vis. — *D. strictus typicus* opazio je u Dinarskim alpama već Visiani (Fl. Dalm., III, 164), a onda sam ih ja opazio na Troglavu, a najposlije Janchen [u ÖBZ. (1905), 432, (1908) 166] na Jedovniku i na drugim mjestima velegorja zapadne Bosne. Naša se biljka razlikuje od pravoga *D. strictus* S. S. sa brda Athosa samo većinom jednocvjetnim strukom, dočim *D. strictus* ima obično struk sa 2—3 cvijeta.

β ***grandiflorus*** [Vis., Fl. Dalm., III, 163 (1850); var. *bebius* F. N. Williams u Journ. of bot., XXIII (1885), 347. — *Dianthus bebius* Vis. u Reich., Ic. fl. Germ., VI, 47, sl. 5041 *b* (1844); var. *grandiflorus* Vukot. u Öst. bot. Woch. (1857), 296. — *D. integer β grandiflorus* Vis., Fl. Dalm., t. XXXVI, sl. 2. — *D. condensatus* Kit. u Linnaea XXXII (1863), 532. — ? *D serrulatus* Schloss. Vuk., Syll. Fl. croat., 192 et Fl. croat., 321; Conf. Neilr., Veg. Kroat., 204]. Struk sa 1—2 cvijeta Čaške 25—30 *mm* duge, poduprte sa 2 para ljusaka: ljuske suhokožnate, osinasto zašiljene ili sužene u zeleni šiljak, $^1/_3$ do jedva $^1/_2$ tako duge kao cijevčica čaške. Rastor cvijetnih listića obratno jajolik — trouglast, sprijeda oštro-nejednako nazubljeni ili nejednako zarezan, velik, 6—10 *mm* širok, bijel. Cvijeće slaba mirisa. — Na kamenim travnatim mjestima alpinske regije velegorja do 1900 *m*.

Bosna: Samo u zapadnoj Bosni na planinama: Maloj Klekovači, Uilici, Jedovniku (Ja.-Ha.), Šatoru (Ja.); ispod Šatorskog jezera prama Preodcu (Ha.), na Vitorogu (St. Fa.); na spomenutim nalazištima navodi ga Vierhapper pod imenom *D. Kitaibelii* ali spada kao i biljka sa Gnjata uz *D. strictus* β [po Janchen u ÖBZ. (1908), 166]. Nadalje u Dinari: Troglavu (*B.), Jankovom brdu, Lišanu, Velikom Batu (Ja. Watzl), Gnjatu (St. Fa.), Vještici gori, kod Ublja bunara (Pr. u lih.).

28. ***Dianthus integer*** [Vis. u Flora XII 1, erg. 11 (1819), Fl. Dalm., t. XXXVI, sl. 3. (vidi orig.); Reich., Ic. fl. Germ., VI, 47, sl. 5042. — *D. strictus α* Vis., Fl. Dalm., I, 163, excl. syn.; var. *brachyanthus* Boiss., Fl. or., I, 486; var. *integer* Borb., Symb. Caryoph. u Rad. jugosl. Zagreb, XXXVI (1876), S. A. 9; subsp. *integer* Wettst., Beitr. Fl. Alb., 32 (1892)]. — Strukovi jednocvjetni, čaške 12—16 *mm* duge, poduprte sa dva para ljusaka. Ljuske suhokosnate, zašiljene, ili provigjene zelenim šiljkom lista. Rastor cvjetnih listića obratno jajolik, čitava ruba, bijel, malen, vrlo lijepo mirisav.

Bosna: Na planinama Klekovači (F.), Kamešnici i Prologu (Visiani, Th. Pichler! 1869). — **Hercegovina:** Oko Konjica (Fo. po Borbásu); na planinama Prenju (B.), Glogovu!! (F.!), Jelenjaku, Plasi!!, Muharnici (F.!), Čvrsnici (V.), Vranu (*Fr. Br.), Veležu (B.), Crvanju, na Zimomoru (Ja.). — Juni do augusta.

Opažaju se slijedeći oblici: 1. *gracillimus*. Bracteae florum scariosae, antice membranaceae, internae brevius externae longius apiculatae et saepe apice lanceolato viridi praeditae, tertiam vel vix dimidiam calycis tubi saepius rubescentis longitudine aequantes. — Najobičniji oblik. — 2. *pseudopetraeus* [Borbás, Symb., ad Caryoph. Croat. u Rad. jugosl. akad., Zagreb, XXXVI (1876), (S. A. 9; amo ide pouzdano i Visianijeva slika u Fl. Dalm, t. XXXVI, sl. 3., koju ali Borbás (na ozn. mj.) navodi kao *D. integer*.

— *D. pseudopetraeus* Borb. u ÖBZ. (1877) 342 (samo ime)]. — Bracteae florum herbaceae, apice viridi robustiore latiore praeditae, calycis tubi dimidiam aequantes. U našem području vidio sam samo prelazne oblike, kako ih prikazuje Reichenbach [Icon. fl. Germ., VI, sl. 5042].

Ostaje dvojbeno, što li predstavlja od Schillera [u Mitteil. naturw. Ver. der Univ. Wien (1903), br. 7.—8., str. 50.] na Prenj-pl. navedeni *D. minutiflorus* Borb. (*D. integer* Vis.). Iz njegove diagnoze (a ne iz neispravnog sinonima) koja se najprije iznijela kao za *D. strictus* var. *minutiflorus* [Borb. u Verh. naturf. Ver. Brünn, XXXIV (1896), 337; S. A. 85] ne može se crpsti jasnoće jer se tu veli — „*a D. integro* Vis. differt floribus multo minoribus, laminis abbreviatis integris" a Halacsy, koji u Consp. fl. Graec., I, 216 ovu varijetetu postavlja kao vrstu, hoće da se razlikuje od *D. integer* „cui maxime affinis! calyce 2—3 × breviore et petalis minoris." Držim, da *D. minutiflorus* Borb. nije specifično različan od *D. integer* te na svojim čestim izletima u Prenj planinu nijesam mogao naći drugi bjelocvjetni klinčac nego samo *D. integer* f. *gravillimus*.

29. ***Dianthus prenjus*** n. sp. Caules caespitosi, basi copiose ramosi; subbterranei tenues; rami steriles breves, dense foliati. Folia linearia, acuta, 1—2 *mm* lata, in margine scabra, saepe apicem versus involuta; caulina decrescentia, breviter conjucta. Caulis floriferi erecti, — 40 *cm* alti, vel flexuosi, subteretes, pauci (2—4) flori rarius uniflori, internodiis superioribus elongatis. Flores corymbosi, inferiores longius superiores brevius pedicellati, singuli vel 2 (summi modo) binati. Bracteārum paria 3 (rarius 4 vel 2); bracteae latae, abrupte cuspidatae, cuspidem versus virides et nervosae (nec foliaceae), $^1/_3$ calycis tubi aequantes; infimae modo (paris quartae) subfoliaceae. Calyx 12—16 *mm* longus, cylindricus, dentibus ovatis, acutis. Petalorum lamina exserta 5—6 *mm* longa, 3—4 *mm* lata, obovata, integra, alba. Capsula longe exserta, cylindracea, c. 15—18 longa, dentibus revolutis, in apice incrassatis. — Na travnatim i kamenim mjestima, i na stijenama u predalpinskom području do 1400 *m* visoko.

Hercegovina: Oko Konjica (B. kao *D. integer)*; na Prenj-pl. (Engler!); na Prislabu i Porimu (V. kao *D. Nicolai* var. *brachyanthus* Vand.). — Juli, septembar.

Differt a *D. Nicolai* [G. Beck et Szyszył., Pl. Crnag. u Rozpr. i Spraw. wydz. akad. Krak., XIX (1888), 65, tab. III, sl. *d—f.* — *D. strictus* var. *Nicolai* Bald. u Mem. acad. ist. Bologna (1900), 7] Caulibus subcaespitosis basi brevissime articulatis, subterraneis tenubus (non elongatis, lignosis), ramis sterilibus dense foliatis, floribus plurimum (exceptis summis saepe binatis) singulis, longe pedicellatis, bracteis non subaristato-cuspidatis.

D. prenjus, koji ne može da nosi ni imena *brachyanthus* ni imena svoga obretnika, razlikuje se busastim vegetativnim dijelovima, koji živo podsjećaju na *D. integer* Vis. odmah od *D. Nicolai* Beck et Szysz., u koga su potonjeg svi dijelovi kao i u *D. dalmaticus* Čelak. Dalje se mogu kao razlika istaknuti i štitasti, dugopeteljkasti (osim najviših), pojedince stojeći cvjetovi.

Oblik ***brachyanthus.*** *[D. Nicolai* var. *brachyanthus* Vand. u Sitz. böhm. Ges. Wiss. Prag (1890), 256; original vidio; —] ima nešto kraće, 13—14 *mm* duge čaške i 16 *mm* duge cvjetne listiće.

27. Saponaria.

[L., Spec. pl., 408 (1753); Gen., ed. V, br. 499; Benth. Hook., Gen., I, 146; Pax u NPflF., III 1*b*, 78.]

2. sekt.: *Eubootia.*

[Pax u NPflF., III 1*b*, 78.]

1. ***Saponaria officinalis*** [L., Spec., 408 (1753)]. — Na obalama u šljunku i na livadama, ugarima ispod šikare do predalpinskog područja.

Bosna: (*S.) Često, tako na pr. u dolini Save (B.), na Uni od Novoga do Bihaća! (Fo.), oko Bihaća (Bok.), Šanskog Mosta (Fo.), Banjeluke!! (H.), Travnika (Fr. Br.), u dolini Lašve, kod Zenice, Vareša (Fo.), u Sarajevskom polju (B.), kod Tarčina (Pr.), Fojnice, u dolini Drine (Pr.); kod Doboja (Fo.), Zvornika (J.) i na dr. mj. — **Hercegovina:** Oko Konjica (B.), u dolini Neretve (B.), kod Mostara. (Hensch po V.), kod Žitomislića (Mu.), Ljubinja (Fo.), na Gljivi kod Trebinja (*P.). — **U novopazarskom sandžaku:** U dolini Lima izmegju Prijepolja i Bistrice (*B.); kod Prijepolja (P. Zahlbruckner). — Juli do septembra.

Opaženi su slijedeći oblici: 1. *hirsuta* [Wierzb. u Reich., Deutschl. Fl., III, 120 (1842—1843)]. — Čaške manje više dlakave. — **Bosna:** Oko Fojnice (Schwarz!), Sarajeva (*B.). — **Hercegovina:** Oko

Nevesinja (Raap Call., Pl. Herc., br. 172!). — 2. *alluvionum* [Du Moul. u Garke, Fl. Deutschl., 15. izd., 63 (1885); var. *alluvionalis* Borb ·Wohlf. u Wohlf., Syn. Fl. Deutschl., I, 332 (1891). — *S. alluvionalis* Du Moul. u ÖBZ. (1867), 390]. Čaška žljezdavo-dlakava. — **Bosna:** Oko Fojnice, Sarajeva, u Sarajevskom polju (*Mu.). — **Hercegovina:** Oko Mostara, u Nevesinjskom i Gatačkom polju (*Mu.). — Nije li se zamjenjivala sa pregašnjom? — 3. *glaberrima* [Seringe u DC., Prodr., I, 365 (1824)]. — **Bosna:** U dolini Sutjeske kod Suhe (*B.). — „Piperat, Grahorina".

2. sekt.: *Smegmathamnus.*

[Reich. kod Paxa u NPflF., III 1 *b*, 78 (1889)]. — *Smegmathamnium* Fenzl (ne Frenz.) u Reich., Ic. fl. Germ., VI, tab. CCXLIV (1844).]

2. ***Saponaria bellidifolia*** [Sm., Spic. bot. I, 5 (1791—1792). — *Smegmathamnium bellidifolium* Reich., Ic. fl. Germ., VI, sl. 4992]. — Na kamenim obroncima, travnatim mjestima u predalpinskom i alpinskom području (1000—1500 *m*).

Bosna: Na Uilici (Ja. Watzl), na južnoj strani Vlašića više Paklara (*S) = Paklarevo (Br.!); na Romaniji pl. (M.). — **Hercegovina:** Na Golom brdu u Preslici (H. Lindberg); na Porimu više Ruišta (V.). — Maj, juni.

18. rod: NYMPHAEACEAE.

[DC., Ess. propr. med. pl., ed. 2, 119 (1816); Benth. Hook., Gen., I, t. 14; Caspary u NPflF., III 2, 1.]

1. Nymphaea.

[L., Spec. pl., 510 (1753); Gen., ed. V., br. 579 (Z. T.); Benth. Hook., Gen., I, 46; Caspary u NPflF., III 2, 7. — *Castalia* Salisb., Parad. Lond. I., t. 14 (1805)]

1. ***Nymphaea alba*** [L., Spec. pl., 510 (1753)]. — U polako tekućim i stojećim vodama do 1200 *m*.

Bosna: U Bari kod Dônjeg Svilaja (F.). — **Hercegovina:** U Jezeru kod Obrnja, 1200 *m* visoko (*Mu.); u Hutovu polju (F.), izmegju Metkovića i Gabele (B.); na dônjoj Neretvi (Botteri). — Ljeti. — „Lokvanj, plutnjak".

2. Nuphar.

[Sibth. Sm., Fl. Graec. prodr., I, 361 (1808); Benth. Hook., Gen., I, 46; Caspary u NPflF., III 2, 9.]

1. ***Nuphar luteum*** [Sibth. Sm., Fl. Graec. prodr., I, 361 (1808). — *Nymphaea lutea* L., Spec. pl., 510 (1753)]. — U vodama do 1200 *m* visoko.

Bosna: U dolini Une izmegju Bihaća i Brekovice (Pr.); u dolini Save kod Bos. Gradiške, Vrbaške (B.), Dônjeg Svilaja (F.), Doboja (Bl.); u Prokoškom jezeru u Vranici Pl.? (Pr.); kod Ilidže (Zoch). — **Hercegovina:** U Boračkom jezeru (Pr.); u Jezeru kod Obrnja u Crvanju pl. do 1200 *m* visoko (*Mu.); u Bregavi kod Klepaca (B.); u Krupi, izmegju Gabele i Metkovića (B.); na Neretvi (Petter 1856). — Ljeti.

19. rod: CERATOPHYLLACEAE.

[Gray, Arr. brit. pl., II 395, 554 *(Ceratophylleae)*; A. Gray u Ann. Lyc. Newyork, IV, 41 (po Pfeiferu); Benth. Hook., gen., III, 415; Engler u NPflF., III 2, 10].

1. Ceratophyllum.

[L., Spec., 992 (1752); Gen. ed. V, br. 944; Benth. Hook., Gen., III, 415; Engler u NPflF., III, 2, 12.]

1. ***Ceratophyllum demersum*** [L., Spec. pl., 992 (1753)]. U lijenim vodama.

Bosna: (*AK.) gdje? Ljeti.

20. rod: RANUNCULACEAE.

[Juss., Gen., 231 (1789); Benth. Hook., Gen., I, 1; Prantl u NPflF., III 2, 43].

Trib. 1.: *Paeonieae.*

[Spach, Hist. nat., VII, 922; Benth. Hook., Gen., I, 3; Prantl u NPflF., III 2, 54].

1. Paeonia.

[L., Spec. pl., 530 (1753); Gen., ed. V, br. 600; Benth. Hook., Gen., I, 10; Prantl u NPflF., III 2, 55. Huth, Monogr. Paeonia u Engl., Bot. Jahrb., XIV (1891), 258] „Božur".

1. ***Paeonia corallina*** [Retz, Obs., III, 34 (1783); Huth, Mon. Paeon. u Engl. Bot. Jahrb., XIV, 267. — *P. officinalis* β *mascula* L., Spec., 530 (1753). — *P. mascula* Desf., Tabl. écol., 126 (1804)]. — Na kamenim šikarastim mjestima gorskog područja na vapnencu.

Bosna: (*AK. sa?). Na Velikoj Gomili kod Cazina (F.); na kršnim mjestima u Grmeću pl.; na obroncima Gredovitog vrha (Boll.); na Ranjenu? (Pr.). — **Hercegovina:** Na Radovanu kod Posušja (*F.). — Maj, juni.

2. ***Paeonia officinalis*** [L., Spec. pl., 530 α *feminea* (1753); Gouan, Fl. Monsp., 266 (1765); Retz., Obs., III, 34 (1783). — *P. feminea* Desf., Tabl. de l'écol. bot., 126 (1804); Fritsch u Verh. ZBG. (1899), 240 (ne Miller 1768). — *P. peregrina* Aut.; Huth. u Engl. Bot. Jahrb. XIV, 270; non. Miller (sravni Fritsch, na ozn. mj.)]. — Na kamenim šikarastim mjestima u gorskom području.

Hercegovina: (*AK.) gdje?

Trib. 2.: *Helleboreae.*

[DC., Syst., I, 130, 306 (1818); Benth. Hook., Gen., I, 2; Prantl u NPflF.,] III 2, 55.

2. Caltha.

[L., Spec, 558 (1753); Benth. Hook, Gen., I, 6; Prantl u NPflF., III 2, 56. — Vergl. Beck, Glied. der *C. palustris* u Verh. ZBG. (1886), 337; Huth, Monogr. Caltha u Abh. und Vortr. aus dem Gesamtgeb. der Naturw., IV (1891).] „Kaljužnica."

1. ***Caltha cornuta*** [Schott, Nym., Kotschy, Anal. bot., 31 (1854); Beck u Abh. ZBG. (1886), 347. — *C. palustris* v. *typica* f. *cornuta* Huth, Monogr. Caltha, 20. — *C. croatica* Schur, fide Huth, l. c. ne po Borb. u ÖBZ. (1894), 427]. — U močvarama nizine.

Bosna: Kod Banjeluke (Rom. po *Borbás u ÖBZ. 1883, 307); u klancu bistričkog potoka kod Sarajeva c. 900 *m* (B.) — Maj.

2. ***Caltha latifolia*** [Schott, Nym., Kotschy, Anal. bot, 32 (1854). — *C. cornuta* v. *latifolia* Beck u Abh. ZBG. (1886), 348. — *C. grosseserrata* Pantocs., Adn. u Verh. Ver. f. Natur- u. Heilk., Preßburg 1871—1872, 86 (1874). — *C. palustris* v. *bosniaca* Huth, Monogr. Caltha, 20]. — Svakako se pozna po oštrouglato nazubljenim listovima i postepeno u 2·5 *mm* dugi kljun suženim lupinama, koje su savite u obliku *S*. U močvarama predalpinskog područja do 1400 *m* visoko.

Bosna: U dolini Bistrice kod Fojnice (Schwarz!); kod Velikog Jezera u Treskavici pl., oko 1800 *m* visoko (*B.); u Zelengori, na Cafero-potoku (Pr.). — **Hercegovina:** (po Gürke, u Pl. Eur., II 3, 404). Gdje? — Maj, juni

3. ***Caltha longirostris*** [G. Beck u Abh. ZBG., XXXVI., (1886), 348 i u ANH. II (1887), 69. t. II, sl. 4. — *C. palustris* v. *bosniaca* f. *longirostris* Huth, Monogr. Caltha, 20; v. *longirostris* Maly u Glasn. XX (1908), 555]. — Listovi oštrokutno nazubljeni. Lupine se postepeno sužuju u 4—6 *mm* dugi napred saviti kljun. U močvarnim livadama predalpinskog i alpinskog područja do visine od 1800 *m*.

Bosna: U Treskavici pl. osobito na Velikom Jezeru 1800 *m* visoko (*B.); kod Pala (M.). — Maj, juni.

4. ***Caltha laeta*** [Schott, Nym, Kotschy, Anal. bot., 32 (1854); Beck u Abh. ZBG. (1886), 348. — *C. palustris* v. *alpina* Schur u Verh. u. Mitt. Siebenb. Ver. für Naturw., IV (1853), 30; v. *laeta* Murb. u LUÅ, I, 174 (1889); v. *acuteserrata* Huth, Mon. Caltha, 20. — *C. alpina* Schur, Enum. Transs., 26 (1866)]. — U močvarama predalpinskog i alpinskog područja do 1800 *m* rjegje u gorskom predjelu.

α ***typica*** [G. Beck, l. c. — Sinonymi gore]. Višecvjetna. Lišće nazubljeno, na srcolikoj krpi jače uglasto testerasto nazubljeno. Lupine većinom 10—12, najviše 15 *mm* duge na hrptu skoro ravno i kratko kljunaste, gotovo kusaste.

Bosna: Na Krivoj glavi kod Novoga (B.), na Vlašiću kod Travnika (Franjić!); oko Fojnice, Bistrice, na Vranici i Zecu pl. (B.) Pogorjelici, (Schwarz!); u Treskavici pl. do 1700 *m*!! (*Mu.), na Trebeviću kod Sarajeva (Bl. po E. Huthu), tako kod Dobre vode, Dovlića (B.), Petrovića (H. Lindb.), na Stolovcu (M.); na Leliji pl. (B.); ispod karaule Trovrha izmegju Foče i Čelebića, na Volujku prama Velikom Jezeru (B.). — Valjda i na svim južno-bosanskim planinama. — Maj, juni.

β ***alpestris*** [Beck, l. c., 349. — *C. alpestris* Schott, Nym, Kotschy, l. c., 33. — *C. palustris* var. *laeta* f. *alpestris* Huth, Mon. Calth., 22; var. *alpestris* Rouy Fouc., Fl. Fr., I, 114 (1893). — *C. croatica* Schur po Borb. u ÖBZ. (1894), 427]. —

Nizak, manje često jednocvjetan. Listovi sprijeda zareskani na srcolikoj krpi zupčasto narovašeni. Lupine male, 8—9 najviše 10 *mm* duge, inače istog oblika kao i u var. *α*. To je visoko-alpinska forma od *α*, koja po zupcima lista ima prelaza do *α*. U močvarama alpinskog područja.

Bosna: Na Stražici, Matorcu u Vranici pl.; na Leliji pl. (*B.). — Juni, juli.

5. ***Caltha palustris*** [L., Spec, pl., 558 (1753); Beck u Abh. ZBG. (1886), 349. — *C. vulgaris* Schott, Nym., Kotschy, Anal. bot., 33 (1854)]. U močvarama, na vrelima nizova do u predalpe.

Bosna: Oko Sijekovca (*S.), Banjeluke (H.), Kukavice (Fo.), Travnika (S.), na Vlašiću!! (S.), između Žepča i Golubinja kod Topčića (S.), oko Vareša (Pr.), Sarajeva (H.), na Romaniji, Treskavici pl. (B.); u Zelengori, kod Previlja i Podviteza (Pr.), na Dumošu pl. (F.) valjda?, na Volujku (B.) — April, maj.

3. Trollius.

[L., Spec. pl., 556 (1753); Gen., ed. V, br. 620; Benth. Hook., Gen., I, 7; Prantl u NPflF., III 2 56.]

1. ***Trollius europaeus*** [L.. Spec., pl., 556 (1753)]. — Na vlažnim livadama, alpinskim tratinama, osobito u alpinskom i predalpinskom području do 1900 *m*.

Bosna: (*Boué), Na Čardak livadi i na Vel. Vitorogu (Ha.-Fa.); na Klekovači (F.; B.); kod Glamoča (Pr.), Kupresa (F.), Karaule kod Jajca!! (Fo); na Vlašiću!! (S); u Vranici pl. (Mu., B.), kod Lukavice u Sarajevskom polju (Zoch), na svim planinama južne Bosne tako na Trebeviću (Zoch), na Romaniji (B), Igmanu (F.), Hranicavi (B.), Bjelašnici (B.), Treskavici pl. (Bl.); u Zelengori (Pr.); na Bregoču (Pr.), Magliću (B.), Volujku (Pr.); u Suhoj gori (B.), u Konjskom polju između Ljubične pl. i Radovine (B.). — **Hercegovina:** (*AK.). Kod Umoljana (Landauer); na planinama: Ivanu (F.), Lisini (V.); u dolini Tušila u Visočici (B.), na Crvanju (Simonović po Fritschu); i na Čvrsnici! (Begović po V.). — Juni, juli. „Javlan".

I oblik *medius* [Wender. kod Reich., Ic. Fl. Germ., IV, 25, t. 102, sl. 4713 *β* (1840). — *T. medius* Wend. u Flora I, (1818), 578. — *T. napellifolius* Roepert u Flora III (1820), 103] se često nalaze.

Oblik *transsilvanicus* [Gürke, Pl Eur., II, 408. — *T. transsilvanicus* Schur, Enum. pl. Transs., 26 (1866), sravni Simonkai u ÖBZ. (1888), 344] sa dugim vratovima, koji su bar $^1/_2$ puta tako dugi kao lupine, čini se da je takogjer u Bosni rasprostranjen jer sam opažao na Vlašiću, Romaniji i Bjelašnici te na Čvrsnici u Hercegovini egzemplare var. *medius*, u kojih cvijet (odmah čim cvat otpane) ima vratove duge kao i plodnica (inače od prilike $^1/_2$ tako dug).

4. Callianthemum.

[C. A. Mey. u Ledeb., Fl. Alt., II, 336 (1830); Benth. Hook., Gen., I, 5; Prantl u NPflF., III 2, 56; — Witasek, Die Arten der Gatt. *Callianthemmum* u Verh. ZBG. (1899), 316.]

1. ***Callianthemum coriandrifolium*** [Reich., Fl. Germ., 727 (1832); Ic. Fl. Germ., III, t. 25, sl. 4623; Witas. u Abh. ZBG. (1899), 331. — *C. rutaefolium* C. A. Mey. u Ledeb., Fl. Alt., III, 336 (1830) p. p. — *Ranunculus rutaefolius* L., Spec., 552 (1753) p. p.; All., Fl. Pedem., 49, t. 67]. — Na kamenim vlažnim mjestima u kršnom grohotu, sniježnim jamama u području krčljava drveća i u alpinskom području.

Bosna: U području krčljava drveća u Klekovači pl. kod Petrovca na vapnencu, 1700—1900 *m* visoko (*B. i F.) i na Osječenici (F.). — Juni.

5. Helleborus.

[L., Spec. pl., 557 (1753); Gen., ed. V, br. 622 p. p.; Adans., Fam., II, 458; Benth. Hook., Gen., I, 7; Prantl u NPflF., III 2, 57; — Schiffner, Die Gatt. *Helleborus* u Engl., JSB., XI, 92 i Monogr. Helleb. u Nova Act. Leop. Car. acad., LVI 1, (1890).] „Kukurijek, zdravac, jesenak".

1. sekt.: *Chionorhodon.*

[Spach, Hist. veg., VII, 319, Schiffn., Mon. Hell., 66].

Helleborus niger [L., Spec., 558 (1753)] opažan je do sada samo u hrvatskim planinama i to var. *macranthus* [Freyn in Flora (1881) 209 = *H. niger* subspec. *H. macranthus* Schiffn., Mon. Hell., 76], koji se od tipnog oblika ne razlikuje ni geografski ni morfološki oštro.

2. sekt.: *Helleborastrum.*

[Spach, Hist. veg., VII, 319 (1839); sect. *Euhelleborus* Schiffn. u ISB., XI (1889), 106 i Mon. Hell., 80.]

1. ***Helleborus odorus*** [Waldst. Kit. u Willd., Enum. hort. Berol., 592 (1809); Schiffn., Mon. Hell., 112; Beck, Fl. Südbosn. u ANH. VI (1891), 346; Reich., Ic. fl. Germ., IV, f. 4721. — *H. graveolens* Reich., Ic. fl. Germ., IV, 26 sl. 4716 (1840) ne Host. — *H. viridis* v. *odorus* Kitt.. Tasch. Fl. Deutschl., 2. izd. 781 (1844). — *H. Hunfalvyanus* var. *odorus* Kanitz u Hunfalvy, Magy. bir. term. vissz. leirasa, III, 704 i u Abh. ZBG. (1866), 138]. — Na ispašama, na kamenim šikarastim mjestima ispod šikare do u više predalpe, u alpinskom području do 1800 *m* pojedince i rjegje.

   α ***typicus.*** [Synonima kao gore.] Folia saepe hiemem perdurantia; eorum segmenta 9—11, plurimum indivisa, i. e foliola totidem, ovalia, oblongo vel lineari lanceolata, subtus imprimis in nervis copiose pilosa. Tepala florum priorum 20—32 plurimum 25 *mm* longa. Rostra (styli) c. $^1/_2$ longitudinem folliculorum aequantia.

   Bosna: Vrlo često u sjevernoj, srednjoj, istočnoj i južnoj Bosni, tako oko Novoga, Krupe, Bihaća (B.), Banjeluke (H.), Jajca (G. K.), Travnika (*S.), Žepča (B.), Donje Tuzle (B.), Zvornika (J.), Drinjače, Srebrenice (W.), Zenice (Ha.—Fa.), Vareša (Pr.), Sarajeva (H., Beck, Pl. Bosn. Herc. exs., br. 164), Rogatice, Trnova (F.), Jeleća (B.), Uvca, Foče (F.), Čajniča (B.), u dolini Drine od Višegrada do doline Sutjeske (B., Mu.), u zapadnoj Bosni rjegje i na Šuljazi, na Koprivnici (S.), izmegju Prusca i Koprivnice, kod Vrbljana, Poljane, Ribnika (Ha.—Fa.), na Malovanu (B.), kod Glamoča, Gubina, Preodca (Pr.). — **Hercegovina:** Oko Obrnja u Zagorju (A.), na Visočici pl. (B.), u dolini Idbara na Prenj-pl. (B.); oko Pive (Zaltonovski po Schiffneru), kod Avtovca, Kazanaca (V.); neobično česte u gornjoj Hercegovini od Nevesinja do Crne Gore (Simonović po Fritschu); na Veležu (B.); u dolini Fojača (Mu.). — **U novopazarskom sandžaku:** Izmegju hana Kovača u vojničkoj postaji Boljanić; u svjetlim šumama borovim izmegju Plevlja i Jabuke (*B.), kod Prijepolja (P. Zahlbruckner po Hayeku), izmegju šikare u dolini Lima od Prijepolja do Bistrice (B.). — Mart, april. — „Kukurijek mirisavi".

   Opažaju se slijedeći oblici: 1. ***latifolius*** [*H. graveolens* et *H. odorus* Rchb. l. c. f. 4716, 4721]. Foliorum segmenta latiora, 3—5 *cm* lata elliptico-oblonga, utinque breviter attenuata, ± serrata. Nije rijetka. 2. ***angustifolius.*** Folia angustiora summum 2 *cm* lata, lanceolata vel lineari lanceolata, utrinque longe attenuata, ± serrata vel inaequaliter subbiserrata. — 3. ***corollinus*** [Maly u WM. VII (1900), 530; f. monstruosus corollinus Maly u Glasn. XI (1899), 132]. — Phylla perianhtii nectariis petaloideis dicycla. — **Bosna:** Na Gradonju kod Sarajeva (*M.).

   β ***istriacus*** [Schiffner u Engl., JSB. XI (1889), 114 i Mon. Hell., 113?; f. *laceratus* Maly u Glasn. XI (1899), 132 i u WM. VII (1900), 531. — *H. istriacus* Degen u ÖBZ. (1908), 167]. Folia parcius pilosa, segmentis partim compositis, i. e. foliolis 12—16 augustioribus formata. Transitum ad *H. multifidum* offert.

   Bosna: Kod Pribelje (*Ha.—Fa.), na zapadnom obronku Dinare (Ja. Watzl); oko Sarajeva kod Kovačića (F.!), na obroncima Trebevića (B.? M kao f. *laceratus).* — **Hercegovina:** Na usponu Visočice pl. (*B.).

   Amo kao forma: ***biserratus.*** Folia ut in f. *angustifolia* sed conspicue subgrosse biserrata, serraturis elongatis, —15 *mm* longis. — **Bosna:** Na usponu Trebevića kod Sarajeva (*B.).

2. ***Helleborus multifidus*** [Vis. u Flora XII, Ergänz. 1, 13 (1829); Schiffn., Monogr. Hell., 118 (excl. 8). — *H. Bocconi* Reich., Ic. fl. Germ., IV, sl. 4717, non. Ten. — *H. angustifolius* Host, Fl. Austr., II, 90 (1831). — *H. viridis* v. *multifidus* Vis., Fl. Dalm., III, 88, t. XXXI. — *H. Hunfalvyanus* v. *multifidus* Kan. u Asch. Kan., Cat. Corm. Serb., 73 (1877)]. Folia segmentis 11—15 3—7 — fidis, i. e. foliolis multis lanceolatis vel lineari-lanceolatis serratis composita, subtus in nervis pilosa vel glabrescentia. Tepala florum priorum 15—25 *mm* longa. Styli dimidiam folliculi longitudinem aequantes. — Na kamenim šikarastim mjestima u gorskom kraju do u predalpinsko područje (1600 *m*), uvijek na vapnencu.

   Bosna: Samo u zapadnoj Bosni svuda na krasu istočno od kosa Klekovače-Plazenice (Ha.-Fa.), tako na Šatoru (Ja.), na Dinari do 1600 *m* (B.), na Osječenici (B.), oko Petrovca (B.), oko Pribelja na Vitorogu, Glogovcu, kod Čelebića (Ha.-Fa.), na Cincaru do 1530 *m*, u Krug pl. (B.), oko Livna!! (*S.), na Brlogu (Marchesetti), na Borovoj glavi, na Malovanu, kod Šuice (B.). — **Hercegovina:** Često oko Konjica, Boraka (F.), Rakitna, Svinjače, Gor. Drežnice, Lipeta Karaule (V.), Bijelog polja (Zawodny), Mostara (F.), na Sniježnici i Radovanu, kod Posušja (F.), na Crvanju pl. (Pi !), na Veležu (B.) izmegju Jovanović-Karaule oko Nevesinja (B.), oko Nevesinja (V.), u Nevesinjskom i Gatačkom polju oko Gacka (Mu.), na Morinjama pl. i kod Plužina (A.), u dolini Zalomske (Fo.), kod Stôca, na Radovini i kod Broćnika kraj Ljubinja, kod Neumkule, na Javorku, kod Begovića Kule, Grbeša (Fo.), svuda oko Trebinja (P.)

i na izokolnim visovima, u šumi izmegju Drijena i Trebinjčice!! (*E. Weiss, 1867) oko Arslanagića (V.), Oraljovca (P.), Konjušnice, Lastve, Visoke glavice, Milanova odsjeka, Graba, Bogovića sela, Vrbanje (V.), kod Moskog (V.), na Paniku (Fo.), kod Bileka, u Divinu (V.). — Mart, april. — „Kukurijek rascjepkani".

Opažani su slijedeći oblici: 1. *latifolius*. Foliorum segmenta 20—32 *mm* lata. Rijetko. — 2. *linearifolius*. Foliorum segmenta sublinearia, 3—6 *mm* vel vix 10 *mm* lata. Obilno. — 3. *serratifolius*. Folia grosse et acriter serrata. Amo tamo. — *violascens*. Tepala viridia, ± purpurascentia. Folia coriacea; foliola lineari-lanceolata. — **Bosna:** Na Dinari do 1600 *m* (*B.). — **Hercegovina:** Na istočnom Veležu (B.)? kod Gradca kraj Ljubuškog (F.!) — April.

Helleborus viridis [L., Spec., 558 (1753); Schiffn., Mon. Hell., 126].

Spominje se valjda uslijed zablude u **Bosni i Hercegovini:** Kod Sarajeva, Bijelog brda (H.), Vareša (Pr.). — Oko Mostara, prama Nevesinju i Stôcu (Str.).

3. ***Helleborus atrorubens*** [W. K., Pl. rar. Hung., III, 301, t. 271 (1812); Reich., Ic. fl. Germ., IV, sl. 4723; Schiffn., Mon. Hell., 151. — *H. Hunfalvyanus* v. *atrorubens* Kanitz u Abh. ZBG. (1866), 138]. — Raspoznaje se cvjetovima, koji su izvana tamne grimizne boje, odsječcima lista, koji imadu oblik noge. U gorskim šumama ispod šikare, osobito na vapnencu.

Bosna: Izmegju Novoga i Otoke (F.), kod Kotorskog (*S.), izmegju Mravih i Foče (*S.), na Trebeviću (Brancsik), kod Brgjana (Kindt), Šuice (S.), Hrbljana, Podhuma (Pr.), na Borovoj glavi (S.), na Prologu (S.). — **Hercegovina:** (*A. K.) gdje? Oko Umoljana (Land. u. Sünderm.!), na jezeru Borke (F.), na Neretvi izmegju Konjica i Boraka (Pr.); na Nevesinjskom polju (Simonović po Fritschu); ? na Gradcu u kotaru Ljubuškom (F.!). — April.

4. ***Helleborus purpurascens***]Waldst. Kit., Pl. rar. Hung., II, 105, t. 101 (1805); Reich., Ic. fl. Germ., IV, sl. 4725; Schiffn., Mon. Hell., 158, t. VIII. — *H. viridis* v. *purpurascens* Kanitz u Abh. ZBG. (1866), 138]. — Ima ljubičasto nahukane velike cvjetove a list je urezan kao u *H. multifidus*, ali lišće ne prezimuje. — U šumama pod šikarom do 1300 *m*.

Bosna: Kod Banjeluke (H. od Schiffnera l. c., 165 sumnja o njem. — **Hercegovina:** Kod Gradca u Ljubuškom kotaru (F.), na Crvanju pl. (Pi.!), na istočnom Veležu (B.). — Februar, april.

6. Eranthis.

[Salisb. u Trans. of Linn. soc., VIII (1807), 303; Benth. Hook., Gen, I 7; Prantl u Engl., NPflF., III 2. 57. (Na Bečkom bot. kongresu 1905. ustanovljen je naziv). — *Cammarum* Hill, Brit. Herb., 47, t. 7 (1756). — *Helleboroides* Adans., Fam., II, 458 (1763). — *Koellea* Biria, Hist. nat. med. der Ren., 21 (1811).]

1. ***Eranthis hiemalis*** [Salisb. u Trans. Lian. soc., VIII, 303 (1807). — *Helleborus hyemalis* L., Spec., 557 (1753)]. — U bjelogorici, u voćnjacima, pod šikarom humnine i pobrgja.

Bosna: Izmegju Novoga i Otoke, te izmegju Blatne i Otoke (B.), kod Banjeluke i u brdima oko Banjeluke (H.), više Doboja na sastavu Usore i Bosne (Bl.), izmegju Vranduka i Topčića, te više Vranduka (*S), kod Lašve (I. Horák po V.), na Fojničkoj rijeci kod Visokoga (Fo.), u voćnjacima oko Sarajeva (St. Bijelić po Fo.). — Februar, mart.

7. Nigella.

[L., Spec., 534 (1753); Gen., ed. V, br. 606; Benth. Hook., Gen., I, 8; Prantl u NPflF., III 2, 57.]

1. sekt.: *Eunigella.*

[Willk. u Willk. Lange, Prodr. Fl. Hisp., III, 963 (1880).]

1. ***Nigella arvensis*** [L., Spec., 534 (1753)]. — U poljima, ugarima, ispašama.

Bosna: Kod Ključa, Velečeva, Karanovca, Agina sela (Fo.), Banjeluke (H.), Orašja (Fr. Br.), Bukovice (*S.), Travnika (Br.), Visokog, Vratnice (Fo.), na Humu kod Sarajeva (M.), izmegju Foče i Bastaha na Drini (B.), oko Tjentišta (Pr.), kod Dônje Tuzle (M.) i Sasa kod Srebrenice (I.). — **Hercegovina:** Kod Uloga (Fo.), amo tamo oko Mostara! (*Str.; Raap. Callier, pl. Herc., br. 304). — Maj do jula. „Čurek, trava crnika, Kamika".

Oblik *verruculosa* [G. Beck, Fl. Nied.-Öst., 398 (1890); var. *trachycarpa* Borb. Enum. pl. Castrif., 245 (1889) nom. solum]. — **Hercegovina:** U Bijelom polju kod Mostara (*M.).

β ***glaucescens*** [Guss., Fl. Sic. prodr., II, 34 (p. p.); var. *divaricata* Boiss., Fl. or., I, 66 (1867); ? var. *glauca* Guss. u Asch. Kan., Catal. Corm. Serb., 73 (1877) sine diagn. — *N. divaricata* Beaupré u DC., Syst., I, 329 (1818)]. — Svjetlije

zelena rastrtim granama. Vršak lista ukočeniji, deblji i kraći; listovi grančica često nerazdijeljeni zaokruženi skoro bez peteljke. Lupine zrnasto hrapave.

Hercegovina: (*A. K.) gdje? Kod Mostara (Mu.).

2. sekt.: *Git.*

[Brand u Helios XIII, 33 (1895)].

2. ***Nigella sativa*** [L., Spec. pl., 584 (1753)].

Navodno po *A. K. u **Bosni** sagjena.

3. sekt.: *Erobatos.*

[DC., Prodr., I, 49 (1824)].

3. ***Nigella damascena*** [L., Spec. pl., 534 (1753)]. — Ispod žita, na ugarima pa i u grohotu kršu, na kamenim mjestima, trnju i šikari, osobito u području sredozemne flore do 800 *m* visoko. Često se sadi u vrtovima te otale podivljava.

Bosna: Kod Sokôca kraj Bihaća, Ostrošca (Boll.), Banjeluke (H.), Fojnice na Vranici pl. (Schwarz!, sa polu punim podivljalim cvijećem), kod Čajniča (Životsky! sa polupunim podivljalim cvijećem). — **Hercegovina:** Često i to: kod Jablanice (B.), Potoci hana u Bijelom polju (V.), na Porimu (Bl.), svuda oko Mostara!!, (Str., Raap. Call., Pl. Herc., br. 8!) tako na Podveležu, Vardi (B.), kod Stôca (B.), kod Blagaja (Fo.), u mostarskom blatu (B.), na Malom Veležu (Fo.), izmegju Blagaja i Jovanovića karaule (Fo., B.); izmegju Mostara i Radobolje (M.), kod Stôca (Fo.), na Ošanića glavici (B.), kod Neuma (F.), Ljubuškog (F.), oko Trebinja (*P.), na Leotaru do 800 *m* (B.), u dolini Zaslapa i Jasine (*P.), u Bijeloj gori (Haw.!); oko Bileka, Trebesinje hana (V.), u Sutorini (Pr.). — Maj, juni. „Ćurek divlji, zvečak".

8. Isopyrum.

[L., Spec. pl., 557 (1753) et Gen., ed. V, br. 621; Benth. Hook., Gen., I, 8; Prantl. u NPflF., III 2, 58.]

1. ***Isopyrum thalictroides*** [L., Spec. pl., 557 (1753)]. — U svjetlim nešto vlažnim lisnatim šumama ispod šikare do alpinskog područja, do 1700 *m* visoko, gdje uspijeva na rakitastim mjestima izmegju stijena i na alpinskim tratinama.

Bosna: (*Boué). U dolini Une kod Spahića! (Boll.); na Šiši pl. (B.), kod Banjeluke (H.), oko Travnika, na Vlašiću!! (S.), Tarabovcu (Fr., Br.), kod Gučje gore (Franjić!), kod Visokog (Bjelić po Fo.); oko Sarajeva (H.), na kamenitim i krševitim mjestima blizu vrha Trebevića (B.); u alpinskim tratinama Treskavice pl. (Mu.), kod Kalinovika, Foče, Uvca (F.). — **Hercegovina:** Na Ivanu (Pr.), kod Stôca (*F.). — Mart do aprila, u višim položajima do u junu.

9. Actaea.

[L., Spec. pl., 504 (1753) et Gen., ed. V, br. 568; Benth. Hook., Gen., I, 9; Huth u Engl., JSB., XVI, 306. — *Actaea* sekt. *Christophoriana* DC., Syst., I, 384; sekt. *Euactaea* Prantl u NPflF., III 2, 59.]

1. ***Actaea spicata*** [L., Spec. pl., 504 (1753) α *nigra* excl. β. — *A. racemosa* Gilib., Fl. Lith., II, 226 (1786) non L. — *A. nigra* G. M. Sch., Fl. Wett., II, 265 (1800) = Fritsch u Verh. ZBG (1894), 136]. — Na hladovitim, vlažnim šumama pod šikarom do u više predalpinsko područje (1700 *m*).

Bosna: Kod Novoga (Fo.), na Krivoj glavi (B.), kod Petrovca, kod Smoljane, na Grmeć pl. (Fo.), na Osječenici i Klekovači!! (F.), Uilici (Ja. Watzl), na Jedovniku (Ja.), kod Podgorja (Ha.-Fa.), na planinama: Vel. Šatoru, Troglavu, Kamešnici, Vel. Malovanu (Pr.), Vlašiću (*S.), oko Travnika (Br.), na Vilenici (Fr. Br.), kod Busovače (Bl.); na Vranici pl.!!, na Matorcu (Mu.), kod Prokoškog jezera (Schwarz!); na Bjelašnici i Hranicavi (Bl.), Treskavici (Mu.), Vratlu (Fo.), Ozrenu (M.), Romaniji pl. (B.); oko Sarajeva: u dolini Miljacke (B.), na Glogu kod Vučje luke (Fo.), na Igmanu (M.); u dolini Željeznice, prama Kalinoviku, u Zelengori i u dolini Sutjeske, na Maglići, Volujku pl. (Pr.), kod Broda na Drini, u dolini Rijeke kod Čelebića (B.) — **Hercegovina:** Na Prenju, Plasi (B.), Čabulji (M.), Crvanju pl. (Mu.); na Štitaru kod Rakitna (Begović po V.); oko Nevesinja (*V.), kod Čemerna (Simonović po Fritschu), oko Trebinja kod Pridvoraca i Radešića (V.). — Juni, juli.

Oblik ***acuminata*** [Huth u Engl., JSB. XVI (1892), 308. = var. *acuminata* Gürke, Pl. Europ., II, 419. — *A. acuminata* Wall., Cat., br. 4726 (1828)] sa užim, na dugačko u šiljak protegnutim odsjećcima lista našao sam u **Bosni:** na Osječenici u visini od 1300 *m* i u sličnom obliku na Romaniji.

10. Aquilegia.

[L., Spec. pl., 532 (1753); Gen., ed. V, br. 605; Benth. Hook., Gen., I, 8; Prantl u NPflF., III, 2, 59.]

1. ***Aquilegia vulgaris*** [L., Spec., 533 (1753); Zimmet., Aquil., 16]. Na travom obilnim šikarastim mjestima, rubovima šuma, u šumskim čistinama i livadama do u alpinsko područje (1800 *m*).

Bosna: Na Krivoj jelici zapadno od Dônjeg Vakufa (Ha.-Fa.), u dolini Vrbasa kod Jajca (Behrendsen), na Golom brdu (Mu.), oko Travnika i na Vlašiću!! (*S.), kod manastira Fojnice (S.) i Sutjeske (S.), oko Sarajeva (B. M.), na Trebeviću (M.), na Treskavici (B.), u dolini Željeznice, kod Kalinovika, u Zelengori, kod Tjentišta, Mješajaca, Ustikoline, Previla (Pr.). — **Hercegovina:** Na Bijelom izmegju Konjica i Boraka (*Bl.), na Vrabcu kod Konjica (Bl.); u dolini Neretve kod Drežnice (B); na Veležu više Sopilja (Mu). — Maj do jula, prema visini.

Opažani su slijedeći oblici: 1. ***varia*** [Neilr, Fl. Nied.-Öst., 695 (1859); v. *typica* Beck, Fl. Nied.-Öst., 400; v. *pratensis* Gürke, Pl. Eur., II, 421. — *A. vulgaris* a. *A. pratensis* Kitt., Tasch. Fl. Deutschl. 3. izd., 868 (1853)]. Razbacano. Izdan u Schultz, Herb., norm., nov. ser br. 2505 (Travnik, Bz!). — 2. ***glanduloso-pilosa*** [Schur, Enum. pl. Transs., 28 (1866); var. *adenopoda* Borb., Vasmármeg Növenyföldr., 245 (1887—1888) i u ÖBZ. (1890), 28.] Posvuda obilno žljezdasto dlakava i kosmata. Češća nego sam tipus. — **Bosna:** Na Cincaru (B.), na Humu kod Jajca (B.), oko Fojnice, na Pogorjelici (Schwarz!), oko Sarajeva (*B.), na Vratlu i u Treskavici pl. (B.) — 3. ***subalpina*** [Gürke, Pl. Eur., II 421; var. *grandiflora* Schur u Verh. naturf. Ver. Brünn, XV 2; (1876), 61. — *A. subalpina* Boreau, Fl. centr. Fr., ed 3, II, 24 (1857); Rouy Fouc., Fl. Fr., I, 124]. To je samo forma sa većim cvjetovima, u kojih su zavojni listovi cvijeta do 32 a trnovi listići do 32·5 *mm* dugi. — **Bosna:** Na Trebeviću (M. u Abh. ZBG. [1904], 190). — 4. ***Ebneri*** [Beck, l. c., 400; var. *parviflora* Schur, l. c., 28. — *A. Ebneri* Zimmet., Verw. Aquil., 21 (1875). — *A. nigricans* var. *Ebneri* Beck, Fl. Südbosn. u ANH., II, (1887), 69]. Ističe se malim cvjetovima, u kojih zavojni listići cvijeta budu najviše 20 *mm* dugi, ali ima mnogo prelaza 1. formi. — **Bosna:** Kod Popare (Fr. Br.), Koševe i Borovca kraj Sarajeva (*B.), na Vratlu (B.), kod Faletića (Fo.). — 5. ***platysepala*** [Reich., Ic. Fl. Germ., IV, 27, sl. 4730 (1840). — *A. platysepala* Reich., Fl. Germ., 748 (1832)]. Zavojni listići cvijeta su širi, više jajoliki, manje šiljasti. — **Bosna:** Na Mrežnici potoku kod Klokota (*Boll.), na Vlašiću (B.). — 6. ***nivea*** [Baumg. u Reich., Ic. fl. Germ., IV, 27 (1840); Schur, l. c., 28 (1866); var. *albiflora* Schur u Verh. naturf. Ver. Brünn XV 2 (1876), 61. — *A. nivea* Baumg., Fl. Transs., II, 104 (1816). — **Bosna:** Zbanje kod Fojnice (Schwarz!). — 7. ***plena*** [Reich., Fl. Germ., 748 (1832)] — **Bosna:** Oko Fojnice (Schwarz!), Sarajeva (B.) i u vrtovima. — 8 ***multifaria*** [Reich., l. c.]. — **Bosna:** U klancu Miljacke kod Sarajeva (B.). U vrtovima. — 9. ***notabilis*** [Beck, Fl. Nied.-Öst., 400]. Listovi jednostruko trodjelni. — **Bosna:** Na Šatoru pl. (Br.!). — 10. ***incisa*** [G. Beck., Fl. Südbosn. u ANH. VI (1891), 341]. — Napadna je sa listovima koji su skoro trostruko trodjelni. Rasprostranjena. — **Bosna:** Na Vranici (Pr.), Plazenici (F.!), na Vel. Malovanu, Kamešnici i Šatoru pl. (Pr.), oko Sarajeva (B.), na Pogorjelici (Schwarz!). — **Hercegovina:** Na Prenju-pl. (*B.).

2. ***Aquilegia nigricans*** [Baumg., Enum. stirp. Transsylv., II, 104 (1816); Simk. u Kern., Fl. exs. austro-hung., br. 893. — *A. Sternbergii* Reich. Fl. Germ., 749 (1832); Zimmet., Verw. Aquilegia, 32. — ? *A. Haenkeana* Koch, Syn. fl. Germ., ed. 2, 23 (1843). — *A. vulgaris* var. *A. alpestris* Kitt., Taschenb. Fl. Deutschl., 3. izd., 868 (1853)]. — Struk manje žljijezdasto dlakav. Listovi većinom jednostavno trobojni. Cvjetovi vrlo veliki. Povojni listovi cvijeta 32—35 *mm* dugi, široko eliptično zašiljeni. Inače kao *A. vulgaris* te se zato može bolje označiti imenom *A. vulgaris* var. *Sternbergii*. Baker u Gard. Chron. (1878), II, 76. Prelazi do *A. vulgaris* često su se opazili (Beck u ANH. VI, (1891), 341.). Na krševitim mjestima predalpinskog do alpinskog područja (—1850 *m*).

Bosna: (*Griseb. Schenk u Linnaea XXV, 599). Kod Travnika (Br.!), više Ovčareva (Fr. Br.!), na Vranici pl. (Čurčić po M.), i: na Prokoškom jezeru (Schwarz!), kod Marine stijene (Schwarz!), kod sarajevskih vrata (Čurčić!), na vapnencu Smiljače kose do 1850 *m* (B.) i na Vitruši (B.); na Plazenici u stijenama Velike prle do 1850 *m* (Ha.-Fa.); na Troglavu, Malim poljanicama, Gnjatu, na Dinari i Uilici (Ja. Watzl), u planinama Vratla, u Treskavici (B.), Maglići, Volujku (Pr.). — **Hercegovina:** Više Udbara (*B.) i na Otiješu, na Prenj-pl., na Plasi (Pr.), na Vranu ispod Divića (R.!). — Maj, juli prema visini.

3. ***Aquilegia Kitaibelii*** [Schott u Verh. Zool. bot. Ver. III 1853, 129; Zimmet., Verw. Aquil., 45. — *A. viscosa* Waldst. Kit., Descr. Ic. pl. rar. Hung., II, 184 t. 169 (1805) non Gouan. — *A. pyrenaica* Vis., — Fl. Dalm., III, 92 non DC.]. Dobro je karakterišu žljezdasti 1— malocvjetni strukovi, skoro rutavi listovi, jednoliko modro-ljubičasti cvjetovi, 25—30 *mm* dugi listovi ostruge, koji imadu širok, spreda zaokruženi rastor irelativno kratke ravne ostruge te cvjetnim listovima, koji listove ostruge samo malo (5—7 *mm*) nadvisuju. — Na vapnenastim stijenama i kamenim mjestima u višem predalpinskom i alpinskom području velgorja. —

Bosna: Na Dinari 1600 *m* visoko (*Ja. Watzl). — **Hercegovina:** U dolini Raduša brda kod Vučje (*P.). — Juli.

4. ***Aquilegia grata*** [F. Maly u Zimmet., Verwandsch. Aquilegia, 46 (1875)]. Malocvjetni strukovi i lišće žljezdasto dlakavo. Cvijeće crveno-ljubičasto. Listovi ostruge 20 *mm* dugi sa vrlo kratkim rastorom (6 *mm*) i 14 *mm* dugom ostrugom. Cvjetni listići 29 *mm* dugi, koji listić ostruge nadilaze skoro za 1·5 *cm*. — Na krševima gorskog i predalpinskog područja.

Bosna: Razdolina kod Dobruna 550 *m* visoko (*M.). — **Hercegovina:** U Bijeloj gori (*F. Maly 1864); valjda sabrana u Krivošiji Dalmacije. Po Gürke u južnoj Hercegovini.

5. ***Aquilegia Einseleana*** (F. Schultz, Arch., fl. france Allem., I., 135 (1848) i u Flora (1848), I, 153; Zimmet., Vers. Aquilegia, 51. — *A. alpina* Stern. u Denkschr. Regensb. bot. Ges. (1818) 61, t. IV non. DC. — *A. viscosa* Reich., Ic. fl. Germ., IV, 27, sl. 4731 *β. non* Gouan. — *A. Bauhini* Schott u Verh. ZB. Ver., III (1853), (128]. Na kamenim i krševitim mjestima predalpinskog područja.

Bosna: Na Magliću kod Ulobića [po Pr. u Glasn. XIV (1902), 36]. Vrlo nevjerojatno.

6. ***Aquilegia dinarica*** [G. Beck, Fl. Südbosn. u ANH, VI (1891), 341, t. IX, sl. 1—5]. Rhizoma foliorum reliquis pullis appressis tectum. Caulis florifer singulus, 1—3-florus, — 25 *cm* altus, a basi ad mediam patentim villosus, in parte superiore imprimis in pedunculis pilis patentibus et glanduliferis dense obsitus. Folia ubique + molliter subvillosa, rarius etiam glandulosa-pilosa; inferiora ternata. Foliola profunde tripartita vel trisecta, segmentis e basi cuneata antice crenulato-lobatis. Perianthii phylla externa (sepala aut.) ovato-oblonga, utrinque breviter attenuata vel in apice obtusiuscula, 20—30 *mm* longa, infra mediam 10—15 *mm* lata, extus glanduloso-pilosa, patentia, laete coerulea; interna (petala aut.) 25—30 *mm* longa, alba vel in parte interiore coerulescentia, glanduloso-pilosa; eorum lamina subquadrata, 11—20 *mm* longa, 8—10 *mm* lata, antice rotundato-truncata, in insertione biauriculata; calear conicum, gracile, conspicue hamato-curvatum, in apice subcapitatum, lamina subaequilongum, 13—15 *mm* longum. Filamenta glabra, alba. Staminodia staminibus paulo breviora. Germina copiose glanduloso-pilosa, stylis filiformibus breviora. Folliculi oblongi, acuminati, dense (glanduloso-)pilosi, c. 15 *mm* longi. (Tab. III, sl. 1.—5.)[1]). Ističe se dvobojnim cvijetom, kukastom ostrugom, koja je od prilike tako duga kao rastor listića ostruge te alpinskim nalazištem. Na vapnenastim stijenama, u sniježnim jamama u području kržljava drveta i u alpinskom području velegorja 1200—2000 *m* visoko.

Bosna: Na Troglavu u Dinari (*B.). — **Hercegovina:** U Prenj-pl. (F.), na Lupoglavu (V., Engler!); na Plasi pl. (*B.), na Jelenjaku i Vel. Čvrsnici (F.); na Veležu pl. (*B.) na Osjenu do 1900 *m* (A. po Fritschu 1894). Juli, august.

11. Delphinium.

[L., Spec. pl., 530 (1753); Gen., izd. V., br. 602; Benth. Hook, Gen., I, 9; Prantl u NPflF., III 2, 59; Huth, Mon. Delph. u Engl. JSB., XX (1895), 322]. — „Kokotić".

1. podrod: *Consolida.*

[Huth, Mon. Delph., 365; sect. DC., Syst., I, 341 (1818).]

1. ***Delphinium Ajacis*** [L., Spec. pl., 531 (1753); Reich., Ic. fl. Germ, IV, sl. 4670; Huth, Mon. Delph., 374]. — U njivama ali i pod šikarom na kamenim mjestima u nizini. Valjda je tek podivljala.

Bosna: Kod Banjeluke (*H.), Doboja (Fo.), Fojnice (Schwarz!). — **Hercegovina:** U dolini Neretve kod Žitomišlića (*Mu.), kod Vitine u kotaru Ljubuškom (Fi.!), oko Bileka (A. po Fritschu). — Juni do augusta.

2. ***Delphinium consolida*** [L., Spec. pl, 530 (1753); Reich., Ic. fl. Germ., IV, sl. 4669; Huth, Mon. Delph., 383]. U njivama, po ugarima, na pustim mjestima, na urijama do predalpinskog područja.

Bosna: Rasprostranjena! tako n. pr. oko Novoga, Ključa! (Fo.), Glamoča, Preodca (Pr.). Sanskog Mosta (Fo.), Dônjeg Vakufa (Ha.-Fa.), Banjeluke (H.), Travnika (*S.), Žepča, Zenice, Visokog (Fo.), Fojnice!, Kiseljaka (Mu.), Vareša (Pr.), Sarajeva (H.), u Sarajevskom polju (B.), kod Tarčina (Pr.), Foče (Fo.), i na dr. mj. — **Hercegovina:** Oko Konjica (Bl. po Huthu, Fo.), kod Rakitna (Begović po V.), kod Črepolja na Lisinu (Smetana po V.), Mostara!! (Str., Raap Callier, Pl. Herc., br. 9.), Bune, Žito-

[1]) Tumačenje slike. Tabla III., sl. 1.—5. *Aquilegia dinarica* G. Beck. 1. Cvatuća biljka u naravnoj veličini. 2. Prašnički listić sa 2 stamindije. 3. Rod. 4. Cvjetni list. 5. List čaške (sl. 2. – 5. povećano).

mišlića (Mu.), u Nevesinjskom polju (Mu.), kod Domanovića (Fo.), Stôca (B.), Ljubinja (Fo.), Trebinja (*P.), Bileka (Fo.), u Gatačkom polju (Riedel!). — **U novopazarskom sandžaku:** Kod Prijepolja (P. Zahlbruckner po Hayeku), kod Banje u dolini Lima (*B.). — Maj—augusta.

Oblik *glanduligerum* [Peterm., Pflanzenschlüss., 14 (1846); var. *pubescens* Freyn, Fl. Südistr. u Abh. ZBG. XXVII (1877), 269!! („Cvjetovi ne manje nego u *D. Consolida*"); var. *adenopodum* Borb. u Értekez. a termész. Köréből, XI (1881), br 16, 14 i u ÖBZ. (1890), 382]. — **Hercegovina:** U dolini Neretve oko Mostara, kod Bune, Žitomišlića (Mu.), kod Podgorana i u Bijelom polju (Ružička po *V.).

3. ***Delphinium paniculatum*** [Host, Fl. Austr., II, 65 (1831; Huth, Mon. Delph., 384. — *D. divaricatum* Reich., Ic. fl. Germ., IV, 20 sl. 4669 *b*. (1840) non Ledeb. — *D. consolida* var. *sparsiflora* Vis., Fl. Dalm., III, 89; var. *paniculatum* Asch. Kan.,Cat. corm. Serb., 73; var. *minor* Beck, Fl. Nied.-Öst., 401]. — U njivama na kamenim mjestima u nizinama. Treba ju valjda radi obilnih prelaznih forma dodijeliti kao varijetetu uz *D. consolida.*

Bosna: Oko Dônje Tuzle (M !). — **Hercegovina:** Kod Grabovice (*Bl. po Huthu), Mostara (Born-Müller!). — Juni—oktobra.

Oblik *adenocladum* [Bornm u ABZ. IX (1903), 95]. Cvijetni stručci odstojeće kosmati i žljezdasto-dlakavi. **Bosna:** Oko Dônje Tuzle (M.!). — **Hercegovina:** Oko Mostara (*GK.). — Vidio sam i biljaka iz Dônje Tuzle (M.), u kojih su cvijetni strukovi kao u tipusa djelomice pritisnuto dlakavi i bez žlijezda a djelomice odstojeće dlakavi i žljezdasto dlakavi.

2. podrod: *Eudelphinium.*

[Huth, Mon. Delph., na ozn. mj. 339].

4. ***Delphinium elatum*** [L., Spec. pl., 531 (1753); Huth, Mon. Delph., 398]. Na travama obilnim mjestima u višim predalpama.

Bosna: Na Velikom Žepu u kotaru Vlaseničkom 1530 *m* visoko (R. po *M.!). — August.

5. ***Delphinium fissum*** [Waldst. Kit., Descr. et ic. pl. rar. Hung., I, 83, t. 81 (1803); Fritsch. u Kern., Fl. exs. austro-hung. br. 2907 i u Abh. ZBG. (1899), 237. — ? *D. hybridum* Wihd., Spec. pl. II, 1229 (1799)? ne L.; β. DC., Syst. nat., I, 354]. Na kamenim mjestima u predalpinskim livadama viših vapnenih predalpinskih dijelova do 1650 *m.*

α ***pubescens*** [Heuff., En. Banat u Verh. ZBG., VIII (1858), 47; var. *pilosum* Schur u ÖBZ. (1860), 181; var. *velutinum* Schur, Enum. pl. Transsilv., 29 (1866). — *D. hybridum* Huth, Mon. Delph., 429 da li Wihd.?; var. *velutinum* C. A. Meyer u Index IX sem. hort. bot. Petrop. (1843) br. 1018 ex Linnaea XVIII, 179; G. Beck i Szyszyl. u Rozpr. Akad. Umiej. Krak., XIX (1889), 71. — *D. velutinum* Bert., Exc., 12 (1820); Reich., Ic. fl. Germ., IV, 20 sl. 4675 *b*; Huth, Monogr. Delph., 437.

Bosna: Na Vlašiću!! (*S. kao *D. hybridum* Willd.); kod Karabuše (Br. u Schultz, Herb. norm. nov. ser. br. 2805!). — **Hercegovina:** Na Plaši prama Grabovici (B.), na Veležu pl.!! (*V., Mu.), kod Brnjenca i u Morinjama pl. (Fo.), na Bjelašnici pl. (Mu.); na Gljivi kod Trebinja, oko Radešića, Konjušnice, na Subroj kod Kručevića (V.). — Juli—augusta.

β ***dinaricum*** *[D. hybridum* var. *dinaricum* G. Beck i Szyszyl., na ozn. mj. 71. — *D. leiocarpum* Huth u Bull. Herb. Bois., I (1893), 334 i u Helios, XI (1893), 73; Mon. Delph., 440. — *D. dinaricum* Fritsch u Abh. ZBG. (1899), 239. — *D. fissum* WK. kod Reich., Ic. fl. Germ., IV, sl. 4675.

Nije opažana u našem području, prem nije nemoguće, da se po vijestima Murbecka [u LUÅ. XXVII (1891) 173] nalazi.

6. ***Delphinium peregrinum*** [L., Spec. pl., 531 (1753); Reich., Ic. fl. Germ., IV, sl 4672; Huth, Mon. Delph., 474]. — Po ugarima, livadama, vinogradima u području sredozemne flore.

Hercegovina: Kod Rotimlje (*Pi.!). — Juni—novembra.

12. Aconitum.

[L., Spec. pl., 532 (1753); Gen., izd. V, br. 603; Benth. Hook., Gen., I, 9; Prantl u Engl., NPflF., III 2, 60.] — „Klobučik", „Jadić".

1. sekt.: *Lycoctonum*.

[DC., Syst., I, 367 (1818); Reich., Ic. fl. Germ., IV, 21 (1840); Prantl u NPflF., III 2, 60.]

1. ***Aconitum vulparia*** [Reich., Ill. spec. Acon., t. 56—58 (1827) p. p.; Fl. Germ., 737 i Ic. fl. Germ., IV, sl. 4681; Gáyer u Magy. bot. lap. (1907), 288; rectius Simonk., En. fl. Transsylv., 61; Beck, Fl. Nied.-Öst., 402. — *A. Cycoctonum* Aut. sed L., Spec. pl., 532 (1753) p. p. Confer: Reich., Ill. spec. Acon., tekst uz tablu LII.; Fritsch u Verh. ZBG. (1894), 133; Hayek, Fl. Stir. exs., br. 622.]. — U svjetlim šumama, gorskim klancima, na kamenim mjestima brdske i predalpinske regije do 1850 *m* visoko.

Bosna: Kod Vrnograča (F.), oko Banjeluke (H.), na Mračaju u dolini Plive, kod Jajca (Fo.), na Vlašiću (*S.), Vilenici (Fr. Br.), oko Travnika (Br.); na Vranici pl. (Pr.), na Treskavici!! (Bl.) i na Trebeviću (Brancsik), na Maglići, u Suhoj gori (B.), kod Čajniča (Životsky!). Na Velikom Šatoru, na Troglavu kod Gubina (Pr.), na Šuljazi i Stožeru pl. (B.). — **Hercegovina:** U Zelengori (Pr.); na Lisinu pl. (Smetana po *V.), kod Sinjakova (V.), Bara i Rakitna (Begović po V.).

Opažali su se:

α ***cetium*** [Beck, Fl. Nied.-Öst., 402 (1890). — *A. intermedium* Host, Fl. Austr., II, 69 (1831), ne DC.]

Bosna: Na Bjelašnici pl. (F.!).

β ***typicum*** [Beck, na ozn. mj., 402. — *A. vulparia* Reich., na ozn. mj.].

Bosna: Na Vranici pl. (Schwarz!), na Treskavici pl. (F.!).

Oblik 1. ***tragoctonum*** [Reich., Fl. Germ., 737 i Ic. fl. Germ., IV, 22. — *A. tragoctonum* Reich., Ill. spec. Aconit., t. LVIII]. — **Bosna:** U planinama Vlašiću (Franjić!), Stožeru, Igmanu (*B.), Troglavu u Dinari (B.). — 2. ***cynoctonum*** [Reich., Fl. Germ., 737. — *A. cynoctonum* Reich., Ill. spec. Acon., t. LVII]. — **Bosna:** Na Troglavu u Dinari (*B.). — 3. ***luparia*** [*A. luparia* Reich., Übers. Acon., 74]. — **Bosna:** Na Stôcu u kotaru višegradskom (Ćurčić!).

γ ***galactonum*** [Beck, Fl. Nied.-Öst., 402 (1890). — *A. galactonum* Reich., Fl. Germ., 737 i Reich., Ill. spec. Acon., tekst uz tablu LVI *(galoctonum)*; Gáyer u Magy. bot. lap. (1907), 289].

Bosna: Na Vranici pl. (*B.).

δ ***thelyphonum*** *[A. Thelyphonum* Reich., Ill. spec. Acon., t. LIV (1825) i Ic. fl. Germ., IV, 21, sl. 4680].

Bosna: Na Troglavu u Dinari (*B.).

ε ***pauciflorum*** [Beck, Fl. Nied.-Öst., 402 (1890). — *A. pauciflorum* Host, Fl. Austr., II, 70 (1831); Gáyer u Magy. bot. lap. (1907), 291].

Bosna: Na Igmanu (B.) i Trebeviću (M. po Gáyer!); i na Bjelašnici pl. u prelazima do γ *galactonum*. — Juni do augusta.

Var. β *lycoctonum* Reich., naveden od Vierhappera u kržljavoj šumi Krstaca više Prokoškog jezera u Vranici pl. (leg. Simony) (u Mitt. naturw. Ver. Univ. Wien, IV [1906], 58), meni je nepoznato, a jedva da ga je Reichenbach utvrdio, jer se sjeverni *A. lycoctonum* L. (= *A. septeutrionale* Kötte) pod njime ne može razumijevati.

2. ***Aconitum ranunculifolium*** [Reich., Ic. fl. Germ., IV, 22, sl. 4681.].

var. ***platanifolium*** *[A. platanifolium* Degen i Gáyer u Magy. bot. lap. (1907), 118].

Bosna: Na Maglići pl. (*B.) kao *A. ranunculifolium*.

Gáyer, koji je *Aconita Lycoctonoidea* moga herbara revidirao, piše uz biljku: „Proximum affine *A° ranunculifolio* Reich., a quo caule ramoso: ramis elongatis tenuibus arcuoto-dentatis, nonnullis ut videtur iterum ramulosis, foliisque minus pilosis (superne nudis, infra ad nervos puberulis), non utrinque pilosis differt.

Cum autem ex Herzegovina nulla huic similis planta adhuc mihi obvia erat, illam ego ulterius observandam esse censeo.“ — Pošto ima u *A. ranunculifolium* Reich. var. *typicum* u dônjem dijelu cvata nekoliko malocvjetnih grana i pošto dlake listova u naše biljke, koju imam pred sobom uz *A. platanifolium* Deg. i Gáyer, i to komade, koje je determinirao sam Gáyer i pošto su i usne u bosanske (ne u hercegovačke) biljke pahuljaste, te se dlaka kao u svih vrsta Lycoctonoidea mijenja, držim, da biljka spada uz *A. platanifolium*, koji se opet po mojem mnijenju ima uvrstati u niz oblika *A. ranunculifolium* Rchb. O potonjem neka se sravne razlaganja u Fritscha u Verh. ZBG. (1894), 41 i G. Gáyera u Magy. bot. lap. (1907). 120.

2. sekt.: *Euaconitum.*

[C. A. Mey. u Led., Fl. Alt., II, 279 (1830); sekt. *Aconitum* Reich. u Mössl., Handb., I, str. LX (1827); sekt. *Cammarum* i *Napellus* DC., Syst., I, 374 i 371; sekt. *Napellus* Prantl u NPflF., III 2, 60 p. p.]

3. ***Aconitum paniculatum*** [Lam., Fl. franc., III, 646 (1778), Suppl. 1224]. — U predalpinskim šumama.

Bosna: Kol Travnika (Br.). Nisam vidio. — Juli, august.

4. ***Aconitum rostratum*** [Bernh., Ind. sem. hort. Erf. (1815) i u Schleich., Catal. (1815); DC., Syst., I, 376 (1818); Reich., Übers. Acon., 56 (1819); Beck, Fl. Nied.-Öst., 403 (1890). — *A. cammarum* Jacqu., Fl. Austr., V, t. 424 non L. — *A. variegatum* Koch, Deutschl. Fl., IV, 76 non L.]. Na kamenim, šikarastim mjestima, u šumskim čistinama osobito predalpinskim do 1750 *m.*

var. ***judenbergense*** [Beck, Fl. Nied.-Öst., 403 (1890). — *A. cammarum* var. *judenbergense* Reich., Ill. spec. Ac, t. VIII i Fl. Germ., 738].

Bosna: (*Beck, Veget. Illyr. 381—447.) U planini Smiljevcu u kotaru Glamoču (R. po M.), na Plazenici do 1750 *m* visoko (R. po M.), kod Kupresa (B.), na Šuljazi i Stožeru pl. (B.), oko Brankovića u kotaru rogatičkom (F. po M.). — Juli do septembra.

Amo valjda ide i *A. variegatum* L., što je Sendtner našao na Vlašiću, a Aschers. i Kanitz [Catal. cormoph. Serb., 73] spominju na jednom mjestu u Hercegovini.

5. ***Aconitum toxicum*** [Reich., Ill. spec. Acon., t. 37 (1827); Fl. Germ., 739, Ic. fl. Germ., IV, sl. 4688; Beck, Fl. Südbosn. u ANH, VI, 343; Gáyer u Magy. bot. lap. (1906), 128]. — Inflorescentia patule pilosa et glanduloso-pilosa. Bracteae ovatae, in petiolum contractae.

α ***typicum*** [*A. toxicum* Reich. na ozn. mj.; Maly u Verh. ZBG. (1904), 190]. — Galea pronus curvata, in apice paulo prominens, fronte lineaque basali leviter sinuata, clausa, 25—40 *mm* alta, 15—22 *mm* lata.

Bosna: Na otoku Une kod Ripča u kotaru Bihaću (F. po M.); na Trebeviću kod Sarajeva (*C.), na Vranici pl. (R. po M.).

β ***Schurii*** [*A. Schurii* G. Beck, Fl. Südbosn. u ANH, VI, 343 (1891); Gáyer u Magy. bot. lap. (1906), 131]. — Galea plus minus pronus curvata, supra apicem longius rostratum cospicue sinuata, 21—25 *mm* alta, 12—18 *mm* lata.

Bosna: Na Vranici pl. kod Prokoškog jezera (Schwarz!); na Treskavici pl. do od prilike 1800 *m* (F.!). Amo čini se da ide biljka sa Trebevića kod Sarajeva, koju je opisao kao oblik *A. toxicum* Maly [u Verh. ZBG. (1904) 190] sa usnama dugim do 33 *mm*, a širokim 20 *mm*.

γ ***bosniacum*** [*A. bosniacum* G. Beck, Fl. Südbosn. u Ann. naturhist. Hofmus., VI, 342 (1891), tab. X., sl. 1.—6.]. Caulis tripedalis et ultra, dense patentimque pilosus. Folia longiuscule petiolata, pedato-quinquepartita; foliolum medium e basi longe cuneata rhombeum, longe acuminatum, ad mediam incisum, cum lobis extus serraturis 1—3 praeditis, apicem versus simpliciter grosse serratum; serraturae ovatae acutae vel acuminatae, plurimum non multo longiora quam lata. Folia

---

[1]) Tumačenje table IV 1. Vršak cvatuće, djelomice rodne srednje velike biljke. 2. List iz sredine struka. 3. Usne sa po jednim postranim listom, koji zavija cvijet. 4. Nektarije. 5. Prašnički listići. 6. 2 sjemenke, ove dvaput povećane, ostalo u naravnoj veličini.

fulcrantia sensim diminuta, primum rhombea, longe saepe longissime acuminata et in utroque latere unidentata, superiora demum lanceolata, omnia pedunculis unifloris longioro vel eos longitudine aequantia; in suprema spicae parte nunquam desunt, sed minora observantur et bracteolas ovato-oblongas virides herbaceas acuminatas aequant. Inflorescentia pyramidalis, tota cum foliis, bracteis et pedunculis et florum tepalis coeruleo-violaceis sopiose patentim pilosa et glauduloso-pilosa. Galea fornicata, non pronus curvata, antice supra apicem acuminatum vix sinuata, 25 *mm* alta, in basi sinuata 22—20 *mm* lata sublians tepala lateralia obovato-orbicularia, in latere superiore basim versus sinuata; tepala inferiora oblonga, subacuta. Filamenta pilosula. Nectaria erecta, capitulis curvatis et labio in apice bilobo praedita. Geumina 3—4, primum nutantia, glabra. Capsulae erectae, oblongae, stylo rostratae, 20—22 *mm* longae. Semina lamellis undulato-crispatis praedita, 4 *mm* longa.

Ispod šikare u svjetlim šumama i prosjecima predalpinskim do 1200 *m*.

Bosna: U planinama Stožeru (B.) i Treskavici pl.; u šumi blizu Vražića na Romaniji pl. (F.), na Trebeviću (F. i M.), kod Vratla karaule izmegju Kalinovika i Jeleća (*B.). — Juli, august.

6. *Aconitum Stoerkianum* [Reich. u Flora I (1818), 202, Übers. Acon., 49 (1819), Ill. spec. Acon., t. LXXI (1827), Ic. fl. Germ., IV, sl. 4692. — ? *A. napellus* × *variegatum* Gürke, Pl. Europ., II, 444]. — Sadi se često po evropskim vrtovima.

α ***typicum.***

Bosna: Valjda podivljala kod šumarske kuće u Duboštici kraj Vareša (*Pr.).

β ***exaltatum*** [Gürke, Pl. Europ., II, 445. — *A. exaltatum* Bernh. sec. Reich., Ill. spec. Acon., t. LXXII; Reich., Fl. Germ., 739; Icon. fl. Germ., t. LXXVI].

Ovdje donosimo opis bosanske biljke: Caulis et inflorescentiae axes glaberrima. Bracteae et folia in margine parce pilosa, in plantis cultis glaberrima. Folia sublatisecta, lacinia media subter tripartita. Galea pronus curvata, supra apicem declinatum sinuata, 30—33 *mm* longa, antice 13—15 *mm* alta, infra 22—25 *mm* longa, sinuata, basim versus longe cuneata. Nectaria capitata. Stamina pilosa, in planta culta glabra. Carpella 3—5. Folliculi recti, sine stylo erecto 20—23 *mm* longi, optime fertiles.

Bosna: Na Vranici pl. oko Prokoškog jezera (Schwarz!). Vidio sam i lijepih gojenih egzemplara iz Travnika (Brandis). Na istom mjestu u Vranici pl. imade i

f. ***versicolor*** Galea intense coerulea in apice viridi-alba, tepala lateralia viridi-alba ad marginem coerulescentia, infera subalbida.

γ ***Šoštarićianum*** *[Aconitum Šoštarićianum* Fritsch u Verh. ZBG., XLV (1895), 446. — *A. superbum* Fritsch, na ozn. mj., 370].

Umećem originalnu diagnosu:

„Caulis 2—3 *m* altus, basi crassus, cylindricus, infra basin foliorum angulatus, inferne glaber, superne pilis curvatis subappressis minute puberulus, in parte superiore ramosus. Rami longiores, iterum ramosi, ramulis arcuato ascendentibus. Folia magna, fere ad basim trisecta, segmentis lateralibus inaequaliter bipartitis, partibus segmento que terminali late cuneatis, inaequaliter iuciso-lobatis, lobis latis obtusis mucronatis. Inflorescentia laxissima, in apice ramorum et ramulorum flores paucos racemosos gerens. Ramuli pedicellique inferiores bracteis foliaceis latissimis trisectis vel lobatis suffulti; bracteae superiores multo minores. Pedicelli arcuato-ascendentes, minutissime puberuli. Perianthium dilute violaceum; galea (ascendente) remota, humili, basi attenuata, apice brevissime rostrata (linea basali recta), apicem versus puberula; alis rotundatis, margine parce ciliatis. Nectariorum ungues declinati, galeae accumbentes. Filamenta parce pilosa. Carpella 3, glabra.

Bosna: Na Malim Vratima nedaleko do Koprivnice izmegju Bugojna i Kupresa (Šoštarić); na rubu bukove krivače na vršku Plazenice, 1700—1760 *m* visoko (Ha.—Fa.); u obliku sa širokim listovima na Stôcu kod Višegrada na vapnencu od pr. 1550 *m* visoko (V. Ćurčić! po M.). — August.

Oblik *glabrescens* [Maly u Verh. ZBG. (1904), 192]. Skoro ćelav. Cvat i cvjetni listići (osim unutarnje strane) skoro ćelavi. Nije li istovjetna sa var. *exaltatum*?

Bosna: Na jednom otoku idući uz vodu do Ripča kod Bihaća (F. po M.).

Razlike u *A. Soštaricianum*, što ih je istaknuo Fritsch (na ozn. mj.) možda su mjerodavne napram oblika *A. napellus*, ali ne napram krugu oblika *A. Stoeckianum*, koji je valjda proizašao iz kombinacije *A. napellus* × *rostratum*, samo što ima obilne plodonosne oblike. Visoki stas, obilna, rahla inflorescencija, svjetlo-ljubičasta boja cvijeća i oblik usana upućuju na tu biljku a pošto u oblika usana imade svih prelaza izmegju *A. exaltatum* Reich. i *A. Stoerkianum* Reich., mogu *A. Šoštaricianum* uvrstiti samo u niz oblika pomenute biljke.

7. ***Aconitum napellus*** [L., Spec., pl., 532 (1753)]. — Na kamenim, travama obilnim, vlažnim i močvarastim mjestima i u šumama predalpinskog i alpinskog područja 1200 do 1950 *m* visokim.

Bosna: (*AK.). Često na Vranici pl.!! (Mu.) tako i na Prokosu, oko Prokoškog jezera na Štitu, Krstacu (S. V.), tu do 1·8 *m* visoki; u Koprivnici izmegju Kupresa i Bugojna (var. *laxa* Fr. Br.); na Raduši (var. *glandulosa* do Fr. Br.; ide li baš ovamo?). — **Hercegovina:** Po *AK. gdje?

Opažalo se:

α ***typicum*** [Beck, Fl. Nied.-Öst., 404. — *A. Napellus* Reich., Ic. fl. Germ., IV, sl. 4700].

Bosna: Na Vranici pl. (Schwarz!) na Stožeru (B.).

Oblik ***laxum*** *[A. laxum* Reich. Mon. gen. acon., 97, t. XV., sl. 4. (1821)]. — **Bosna:** Na Vranici pl. (*B.). — Oblik ***hians*** [Gürke, Pl. Eur., II 448 (1903) ne Fl. Nied.-Öst., 404., kako Gürke citira. — *A. hians* Reich., Mon. gen. Acon., t. 18., sl. 1. (1821), Fl. Germ., 742]. Na istom mjestu (*Pr. u litt.); u približnom obliku na Idovcu (Velika Raduša) u Prozorskom kotaru (Čurčić po M.).

β ***hemisphaericum*** [Beck, Fl. Nied.-Öst., 404 (1890). — *A. neubergense* Reich., Ill. spec. Acon., t. LXIX.; Ic. fl. Germ., IV, sl. 4694.; ne Clusius i DC.; Ispor. Beck, na ozn. mj.

Bosna: Na Vranici (*Mu., R. po M.) i Stožoru pl. (B.).

Oblik ***Koehleri*** [Gürke, na ozn. mj., 449. — *A. Koehleri* Reich., Fl. Germ., 743; Ic. fl. Germ., IV, sl. 4708 *c*.]. — **Bosna:** Na Vranici pl.! (*Mu.). — Oblik ***formosum*** [Gürke, na ozn. mj., 450. — *A. formosum* Reich., Mon. Acon., t. XVIII., sl. 2. i Ill. spec. Acon., t. LXIV.]. — **Bosna:** Na Stožeru pl. (*B.). — Oblik ***strictum*** [Koch, Syn. fl. Germ., 25 (1835). — *A. strictum* Bernh. u DC. Syst. I, 373 (1818); Reich, Mon. Acon., t. XVII, sl. 1 i Ill. spec. Acon. t. LXIV., Fl. Germ., 743]. — **Bosna:** Na Vranici pl. (*Mu.).

8. ***Aconitum cammarum*** [L., Spec., izd. II, 751 α = *A. lycoctonum tauricum* Clus, Hist. II, p. XCV = *A. tauricum* Wulf. u Jacqu., Collect., II, 112 (1788). — *A. Koelleanum* Reich., Mon. Acon., 85, Ill. Acon, t. LXII. — *A. Cernuum* Wulf. u Koelle, Spic. Acon., 17 (1787). — *A. napellus* var. *tauricum*, var. *Koelleanum* Ser. Mus. helv. d'hist. nat., I, 154 (1823) po Gürke-u. — Sravni Beck, Fl. Nied.-Öst., 404 (1890)]. — Na vlažnim alpinskim tratinama, na škriljcu.

Bosna: Na Vranici pl. (*Mu.); kod Prokoškog jezera (Pr.). — Juli, august. Valjda je zamijenjena sa *A. exaltatum* Bernh. prem se nalaze na Vranici pl. tipne alpinske biljke taurske.

3. sekt. *Anthora.*

[DC., Syst., I, 365 (1818); Reich., Ic. fl. Germ., V, 25 (1840). — Sect. *Anthoroidea* Reich., Mon. Acon., 32 (1830)].

9. ***Aconitum anthora*** [L., Spec. pl., 532 (1753)]. — Na stijenama, kamenim i šikarastim mjestima.

Bosna: Na Gredovitom vrhu u Grmeč pl. (Boll.); na kosi Uilice (Ja. i Watzl); kod Travnika (Br.), na južnom obronku Vlašića (*Fr. Br.). — **Hercegovina:** Na Brasini i u Bijelom polju (*V.). — August.

β ***Jacquinianum*** [Sér., Mus. helv. d'hist. nat., I, 131 (1823); Reich., Ic. Germ., IV, 25, sl. 4711 γ; var. *tenuifolium* Reich., Ill. gen. Acon., t. LX. (1827), Fl. Germ., 743; var. *Jacquini* Beck, Fl. Nied.-Öst., 403 (1890). — *A. Jacquini* Reich., Mon. Acon., 65, t. 2 (1820).

Bosna: Na Kajabaši kod Travnika (Br.!), na Prologu kod Livna (*B.). — August.

Trib. 3. *Anemoneae.*

[Prantl u Engl. Prantl, NPflF., III 2, 54 i 60. — Trib. *Clematideae, Anemoneae, Ranunculeae* DC., Syst., I, 129—130; Benth. Hook., Gen., I, 2].

13. Pulsatilla.

[Adans., Fam., II, 460 (1763); Reich., Fl. Germ., 732; Huth u. Engler, JSB., XXII (1897), 586. — *Anemone* L., Spec., 538 (1753) i Gen., p. p.. V, br.614 djelom; sekt. *Pulsatilla* Pers. Syn., II, 96 (1807) = DC., Syst., I, 189 (1818); Endl., Gen., 845; subgen. *Pulsatilla* Benth. Hook., Gen., I, 4; Prantl u Engl., Bot Jahrb., IX, 248 i u NPflF., III 2, 62; Jancz. u Bull. intern. de l'acad. sc. Cracovie (Dec. 1890) Sep. p. III.] — „Kučika."

1. ***Pulsatilla grandis*** [Wenderoth, Einig. Bem. u Schrift. Ges. zur Beförd. Naturwiss., Marburg, II, 257 (1831). — *P. vulgaris α latisecta* Reich., Ic. fl. Germ., IV, 18, sl. 4657 β (?); Neilr., Fl. Wien, 455 i Fl. Nied.-Öst., 674 (exc. Syn.); var. *grandis* Beck, Fl. Nied.-Öst., 409. — *Anemone grandis* A. Kern. u Sched. ad fl. exs. austro-hung., br. 611 (1882). — *A. pulsatilla* var. *grandis* Gürke, Pl. Europ., II, 458 (1903)]. — U tratinama i gorskim livadama.

Bosna: Navodno, ali sumnjivo kod Sarajeva (Stoj. Bijelić po *Fo.); na Krupi pl. kod Livna od 1100—1300 *m* (B., ima samo listova). — **Hercegovina:** Na Veležu, rijetko (B.). Poznat samo jedan egzemplar sa rodom.

2. ***Pulsatilla vulgaris*** [Mill., Gard. dict., izd. 8, br. 1 (1768); Reich., Fl. Germ., 733. — *P. vulgaris α angustisecta* Reich., Ic. fl. Germ., IV, 18, sl. 4657 α; var. *typica* Beck, Fl. Nied.-Öst., 409 (1892). — *Anemone pulsatilla* L., Spec. pl., 549 (1753); Hayek u Festschr. zu Aschers. 70. Geburtst., 463 (1904); var. *angustisecta* Neilr., Fl. Wien, 455 (1846)]. — Na sunčanim gorskim livadama, kamenim travnatim mjestima gorskog kraja do u velegorje.

Bosna: (*Asch. K., gdje?) Na Bijelom brdu (H.); na Grdonju kod Sarajeva, 1200 *m* visoko (F.); kod Borove glave i Livna (Pr.). — Mart, april.

β ***veležensis*** [var. *typica* Beck, Fl. Südbosn. u ANH., VI, 338, ne Fl. Nied.-Öst. — *Anemone pulsatilla* var. *veležensis* G. Beck u Sched.]. — Tota, etiam folia fructus tempore longe sericeo-villosa. Folia longe petiolata, orbicularia, ter pinnatisecta, duobus paribus segmentorum et segmento terminali instructa, cuius lacinia media in basi longe cuneata. Segmenta primaria ± longe petiolata; segmentum secundarium ultimum 2—5-sectum; laciniae omnes lineari-lanceolatae, elongatae, longissime acuminatae, ultra 1 et ad 2·5 *cm* longae, 1·5—2 *mm* latae; eae involucri aequales. — In alpinis, 1450—1900 *m*.

Hercegovina: Na Veležu 1600—1900 *m* visoko (Bornmüller, Exs., br. 1341!); na zapadnom Veležu 1450—1700 *m* visoko; na istočnom Veležu (B.) već u visini od 1330 *m*.

Biljka, koja u junu nosi rod, ističe se veoma navedenim obilježjima. Poznati su doduše samo vrlo lijepi rodni komadi.

3. ***Pulsatilla montana*** [Reich., Fl. Germ., 733 (1832) i Ic. fl. Germ., IV, 18, sl. 4656; Fritsch u Verh. ZBG. (1894), 99. — *P. intermedia* Hoppe et Hornsch., Tagebuch-Reise, 183 (1818) i Decad. plant., II (1816), 278; Beck, Fl. Nied.-Öst., 409, non Lasch (1828). — *Anemone montana* Hoppe u Sturm, Deutschl. Fl., sv. 46, t. 4 (1826); Pritzel u Linnaea, XV (1841), 593; Hayek u Festschr. zu Aschers. 70. Geburtst., 471 (1904); Janczewski u Bull. soc. bot. France, XXXVII, Seance 25. Avril 1890, str. 159. — *A. pratensis* var. *intermedia* Fleisch. u Pl. un. it. (1826) po Pritzelu, na ozn. mj. — Na urijama i travnim mjestima brdskog područja na vapnencu.

Bosna: Kod Rusanovića, Rudina i ponora Rakitnice u Rogatičkom kotaru (F.!). — April, maj.

Držim da je navod, da se nalazi i u Vranici pl. (po Protiću) pogrješan, tako i njegov navod, da se *P. pratensis* [Mill., Gard. Dict., izd. 8, br. 2 (1768). — Ispor. Beck, Fl. Nied.-Öst., 409; Hayek, na ozn. mj., 469] nalazi na Vranici pl. [Protić u Glasn., XII (1900), 25]. Po K. Malyu [u Verh. ZBG. (1904), 192] je i Ćurčić po I. Freynu na Veležu kod Mostara sabrana *P. pratensis*, o čemu ali ja sumnjam.

4. ***Pulsatilla balcana*** [Velen., Fl. bulg., 637 (1891). — *P. montana* Fritsch u Verh. ZBG. (1894), 99 po Hayeku u Festschr. zu Aschers. 70. Geburtst., 470 (1904)]. — Tota eximie molliter longe albo-villosa, basi squamis magnis ovatis albo-pellitis coriaceis involucrata. Laciniae foliorum tanuissime lineares, longae, acutae 0·5—1 *m*

latae. Cetera ut in *P. montana*. — Na suhim, sunčanim travnatim mjestima gorskog kraja do u predalpinsko područje.

Bosna: (Po *Hayeku, gdje?)

5. ***Pulsatilla alpina*** [Sckrank, Bayer. Fl., II, 81 (1789) = Schult., Öst. Fl., izd. II, II, 105 (1814); conf. Huth u Engler JSB., XXII, 584. — *Anemone alpina* L., Spec. pl., 539 p. p. — *P. alba* Reich., Fl. Germ., 732 (1832) i Icon. fl. Germ., IV, sl. 4653. — *Anemone alba* A. Kern. u Sched. ad fl. exs. austro-ung., br. 610, ne Gilib., Juss. — *A. alpina* β?, γ L., na ozn. mj., 539 p. p.; var. *micrantha* DC., Syst., I, 194 excl. Syn. nonn.; var. *alba* Koch, Syn. fl. Germ., 10 (1835). — Na alpinskim rogozinama i livadama ispod kržljava drveća velegorja na vapnencu i škriljavcu do 2070 *m* visoko.

Bosna: Često na Vranici pl.[! (Fr. Br.), tako na vapnencu vrška Bijele gromile, Krstaca, Stražice (S. V.), Ločika (Pr.), Vitruše (B.): na škriljavcu kod Prokoškoga jezera, na glavicama Stražice, Tikve, Luke (B.), Matorca, Grude (SV.), Vitruše (B.); na Zecu pl.! (Möllendorf po *Bl.); na Volujku i na Troglavu u Dinari pl. (Pr.). — Juni, juli, kada okasni do u septembru.

Oblik *nana*. Caulis humilis, 4—6 *cm* altus. Perianthia parvula, 12—16 *mm* longa. Folia coetanea. — **Bosna:** Često na opašenim alpinskim livadama u Vranici i Zecu pl. (Schwarz). — Septembar.

6. ***Pulsatilla Burscriana*** [Reich., Fl. Germ., 732 (1832) i Ic. fl. Germ., IV., sl. 4654; Beck, Fl. Nied.-Öst., 408. — *Anemone alpina* α L., Spec. pl., 539 (1753); Kern. u Sched. ad fl. exs. austro-hung., br. 609. — *A. Burseriana* Scop., Fl. Carn., izd. II, I, 385 (1772)].

Oblik *lutea* [Reich., Ic. fl. Germ., IV, 17, sl. 4654 β. — *Anemone sulphurea* L., Mant. I, 78 (1767). — *A. apiifolia* Scop., na ozn. mj., 385. — *A. alpina* var. *sulphurea* DC., Fl. franc., IIII, 881 (1805). — *Puls. apiifolia* Sweet, Hort. brit., 3 (1827). — *P. Burseriana* β *P. lutea* Reich., Fl. Germ., 733 (1832); f. *sulfurea* et *lutea* Val de Lièvre u ÖBZ. (1874), 52. — Sravni Prévost-Ritter u Bull. trav. de la Murith., XIX—XX, 16—20 (1893) i u Bull. de l'herb. Boiss., I (1893), 305]. — **Bosna:** Na alpinskim tratinama Vranice pl., 1900 *m* visoko (Fiala, Pril., 312). Nisam vidio.

14. Anemone.

[L., Spec. pl., 538 (1753) i Gen., izd. V, br. 614 p. p.; sekt. *Anemanthus* Endl., gen., 845; sekt. *Euanemone* Prantl u Engl., JSB., IX, 247 i u NPflF., III 2, 61 p. p.; subgen. = Ulbrich u Engl., JSB., XXXVII (1906), 191; subgen. *Anemone* Benth. Hook., Gen., I, 4.] — „Šumarica."

1. sekt.: *Anemonanthea.*

[DC., Syst., I, 196 (1818) p. p.; sekt. *Eriocephalus* Hook. Thoms., Fl. ind., I, 20 (1855); Ulbrich, na ozn. mj., 202; subgen. *Eriocephalus* Jancz. u Bull. intern. de l'acad. sc. Cracovie (Dez. 1890), S. A. p. III. — *Oriba* Adans., Fam., II, 459].

1. ***Anemone hortensis*** [L., Spec. pl., 540 (1753); Reich., Ic. fl. Germ., IV, sl. 4649; Ulbrich u Engl., JSB., XXXVII (1906), 248. — *A. stellata* Lam., Enc. meth., I, 166 (1783). Sravni Fritsch u Verh. ZBG. (1904), 100]. — Na krševitim, kamenim mjestima, ispod šikare, na rubovima šume u području sredozemne flore, rjegje na vapnencu.

Bosna: U klancu Drenovu, kod Sokolačke Glavice kod Sokolca kraj Bihaća (Boll.). — **Hercegovina:** (*Asch. Kan. gdje?) kod Lipeta (Bl. po Ulbrich), kod Potoci hana, u Bijelom Polju (Ružička po V.), na planini Borke (F.), oko Mostara (Str.), Domanovića (F.), u Dubravi (M.), kod Ošanića i na Hergutu kod Stôca (F.), u dônjoj dolini Neretve (Simonović po Fritschu), kod Čapljine, Ljubuškog, Neuma, Bileka (F.); u Sutorini (Pr.) — Mart, april. — Imade bijela, svjetlo-ružišasto i tamno-ružičasto cvijeće.

2. ***Anemone baldensis*** [L., Mant. I, 78 (6767); Reich., Ic. fl. Germ., IV, sl. 4652; Ulbrich u Engl., JSB., XXXVII (1906), 245. (Posve se u našem području zanemarilo bilježiti, kako je biljka rasprostrta)]. Izmegju kršnog grohota u kršnim gromadama uz sniježne jame alpinskog područja vapnenastog velegorja, 1900 do 2000 *m* visoko.

Bosna: (*AK. gdje?) U planinama: Troglavu u Dinari (B.), Klekovači pl.!! (F.), na Krstacu u Vranici (Pr.), u Treskavici (B.), na Magliću (Mu.), Volujku pl. (B.). — **Hercegovina:** U planinama: Čvrsnici (*Fr. Br.), Vranici pl. (V.). — Juni, juli.

2. sekt.: *Homalocarpus.*

[DC., Syst. I, 212 (1818) (kao *Omalocarpus)*; Gaud., Fl. Helv., III, 494 (1828), Ulbrich, na ozn. mj., 209; subgen. *Omalocarpus* Jancz. u Bull. intern. de l'acad. sc. Cracovie (Dez. 1890), S. A. p. IV]

3. ***Anemone narcissiflora*** [L., Spec., pl., 542 (1753) kao *narcissifolia*; izd. II, 763; Ulbrich u Engl., JSB., XXXVII (1906), 263. — *Homalocarpus narcissiflorus* Schur, Enum. pl. Transsylv., 4 (1866)]. — Na vlažnim alpinskim tratinama i livadama, uz sniježne jame u kamenom grohotu velegorja do 1800 *m* visine.

Bosna: U planinama: Vranici pl., i to na škriljcu Tikve i Vitruše te na vapnencu Krstaca (B.), u Goloj Jahorini (F.), Treskavici!! (*Bl.), Bjelašnici pl. (B.), na Vučevu kod Bastaha na Drini (B.), na Suhoj gori i na Magliću (B.), Bregoću (Pr.), Volujku (B.), Ljubičnoj i Vjetreniku, ovdje i na Škriljcu (B.). — **Hercegovina:** Po *AK. i po Ulbrichu, na ozn. mj. gdje? — Juni, juli.

Oblici: ***monantha*** [DC., Syst., I, 213 (1818); var. *oligantha* Huter u Kern., Sched. ad fl. exs. austro-hung., br. 897. — *Homalocarpus narcissiflorus* var. *uniflorus* Schur, Enum. pl. Transsylv., 3 (1866)]. — ***elatior*** *[Homalocarpus narcissiflorus* var. *elatior* Schur, na ozn. mj., 3]. — ***fasciculata*** [DC., na ozn. mj., 213. — *A. fasciculata* L., Spec. pl., 452 (1753)] nagju se gdjegdje.

Sect. 3.: *Sylvia.*

[Gaud., Fl. Helv., III, 490 (1828) p. p.; subgen. = Jancz. in Bull. intern. de l'acad. sc. Cracovie (Dez. 1890), SA. p. IV; subsect. = Ulbrich, na ozn. mj., 192].

4. ***Anemone apennina*** [L., Spec. pl., 541 (1753); Reich., Ic. fl. Germ., IV, sl. 4645. (Ne pristaje dobro našoj biljci, koja ima tupo zaokružene cvijetne listiće); Ulbrich u Engl., JSB., XXXVII (1906), 229]. — U šikari, živicama, grmlju, svjetlim šumama u području sredozemne flore.

Hercegovina: Oko Mostara (Havelka po V.); na Lootaru (B.), Glivi i Drači kod Trebinja (*P.), oko Bileka (V.), kod Miruša (F.). — April, maj.

5. ***Anemone nemorosa*** [L., Spec. pl., 540 (1753); subspec. *europaea* Ulbrich u Engl., JSB., XXXVII (1906), 225]. — U svjetlim šumama, livadama pod šikarom do u alpinsko područje (1800 *m*).

α ***typica*** [Beck, Fl. Nied.-Öst., 406 (1890)].

Bosna: Često i rasprostranjeno, tako n. pr.: oko Banjeluke (H.), Travnika!, na Vlašiću! (*S.), u Vranici pl., oko Fojnice (B.), kod Crkvice (Franjić!); svuda u južnoj Bosni (B.), tako oko Vareša (Pr.), Sarajeva! (H.), u planinama: Trebeviću! (F.), Romaniji, Bjelašnici (B.), Hranicavi! (Bl.), Treskavici (B.), Magliću, Volujku; Zelengori (Pr.), u dolini Govze (B.) i na dr. mj. Isto tako često u zapadnoj Bosni, tako na Uilici, Jankovom brdu, Strmcu (Ja.-Wa.), Osječenici (B.), Šator pl. (Ha.-Fa.), Troglavu u Dinari, na Vel. Malovanu (Pr.), na Krivoj jelici kod Dônjeg Vakufa i na Presedlu (Ha.-Fa.), na Krugu pl. kod Livna (B.). — **Hercegovina:** Rasprostrta u šumama, koje leže iznad 1000 *m* (V.); i kod Nevesinja (Simonović po V.), na Veležu! (Mu.) na Jastrebici (*P.), u Bijeloj gori (Haw.!). — **U novopazarskom sandžaku:** Kod Prijepolja (P. Zahlbruckner po *Hayeku.). — Mart, april, na višim mjestima do juna.

Oblik ***purpurea*** [DC., Fl. franc., IV, 884 (1805); var. *rosea* Peterm., Fl. Lips., 407 (1838); var. *rubra* Pritz., Anem. revis. u Linnaea XV (1841), 652]. — **Bosna:** Kod Dovlića na Trebeviću (F. po *B.).

β ***bosniaca*** [G. Beck, Fl. Südbosn. u ANH. II, 67 (1887)]. Perianthia rosea vel alba. Laciniae foliorum angustae, acuminatae, basim versus longe cuneatae, omnes conspicue pedicellatae, profunde partitae. In typo foliorum laciniae late ellipticae, in apice acutae vel rotundatae, rarius nunquam omnes acuminatae, lateralia vel omnes subsessiles, basim versus subito angustato-contractae vel in media modo breviter cuneatae. Imprimis in subalpinis et alpinis.

Bosna: Oko Sarajeva: kod Hana Bioskog, Vučje luke, na Orlovcu, na Trebeviću (*B.); u alpinskom području Treskavice pl. (B.); na Prokoškom jezeru u Vranici pl. (Schwarz!). — **Hercegovina:** U predalpinskim šumama Plase pl. (*B.); na Porimu i kod Rujišta (Callier-Raap Exs. Herceg., br. 3). — Ja sam sabrao biljke kod Gospića u Hrvatskoj.

6. ***Anemone ranunculoides*** [L., Spec. pl., 541 (1753); Ulbrich u Engl., JSB., XXXVII (1906), 214]. U svjetlim šumama, livadama, pod šikarom do u predalpe.

Bosna: (*Boué). Oko Banjeluke (H.), Travnika (S.), Gučje gore (Franjić!), na Vlašiću (S.), izmegju Podselova i Pašina hana (S.), na Smolinu (F.), oko Sarajeva!, na Igmanu, Bjelašnici pl. i Hoci (Pr.); na Vel. Malovanu (Pr.). — **Hercegovina:** Po *AK., gdje? — Mart, april.

15. Hepatica.

[Mill., Gard. dict., izd. VI (1768); Gilib., Fl. Lith., IV, 273 (1782); Moench,Meth. pl., 216. — *Anemone* sect. *Hepatica* Pers, Syn. pl., II, 96 (1807); Prantl u Engl., NPflF., III 2, 61; Jancz. u Bull. intern. de l'acad. sc. Cracovie (Dez. 1890), S. A. S. IV; Ulbrich u Engl., JSB, XXXVII (1906), 211.]

1. ***Hepatica nobilis*** [Mill., Gard. dict., izd. VIII (1768); Schreb., Spic. fl. Lips., 39 (1771). — *Anemone hepatica* L., Spec. pl., 538 (1753); Ulbrich u Engl., JSB., XXXVII (1906), 268. — *H. triloba* Gilib., Fl. Lith., 273 (1782). — *H. hepatica* Karst., Deutschl. Fl., 559 (1883). — Sravni Beck, Die Leberblümchen in Wien. Illustr. Gartenzeit., 1896, br. 10; Holmboe u Nyt Mag. f. Naturvid., LIV 4, 357 (1906)]. — U lisnatim šumama, pod šikarom do u predalpe.

Bosna: Često i rasprostranjena, tako na pr.: Oko Banjaluke (H.), Travnika (Br.), na Šuljazi (*S.), oko Bugojne, Kupresa (Pr.), kod Fojnice. Rasprostranjena u južnoj Bosni (B.), tako oko Vareša (Pr.), Sarajeva (H.), Tarčina (Pr.), Trnova, Kalinovika (F.), Višegrada (B.), Foče (F.), Čelebića (B.) i na dr. mj.; isto tako u zapadnoj Bosni: kod Glamoča, Preodca, Kurlaja, na planinama Vel. Malovanu, Kamešnici, Cincaru, Šatoru, Troglavu u Dinari i na dr. mj. — **Hercegovina:** Po *AK. i Ulbrichu (na ozn. mj., 269), gdje? — Februar, mart. — „Jetrenka."

Tabla III

1—5. *Aquilegia dinarica* G. Beck. — 6. *Dianthus Freynii* Vandas.

1—6. *Aconitum bosniacum* G. Beck.

Археолошке биљешке из Ливањског котара.

Приопћио

Вејсил Ћурчић.

(Са 3 слике у тексту и 1 таблом.)

Кад сам говорио у овом Гласнику XX. 1908. 3. (стр. 363.—386.) о прехисторичким утврдама око Сарајева, споменуо сам, да су Римљани запосједнувши овај крај, подигли тврђавицу на Дебелом брду, гдје је до онда стајала прехисторичка утврда, те сам овом приликом упозорио, да су Римљани тако чинили и по другим крајевима Босне и Херцеговине. Могуће да нигдје у цијелој земљи не избијају ови одношаји тако јасно на видјело, као у ливањском котару. Ја ћу у слиједећем описати некоје до сад необјелодањене налазе у нашим збиркама из прехисторичког и римског доба, који потјечу из овог краја, а уједно ћу у кратко споменути и насеља, од којих је велики дио познат и у нашем „Гласнику“ објелодањен.

Крашко тло Ливањског котара је стоком један од најбогатијих котара ове земље. Ради свог крашког карактера агрикултура је јако занемарена, па је ограничена поглавито на плодна поља. Сеоски народ овог котара од вајкада добива највећу корист од гојења марве. Ливањско поље с апсолутном висином 790—810 *m* протеже се са југоистока према сјеверозападу с дужином од прилике до 65 *km* и с јако промјенљивом ширином, и веома је плодно. Велике и многе висоравни и планинске испаше око поља могле су исхрањивати многобројну марву. Љети се тјерају стада у планине гдје остају обично од половице маја до половице септембра, дакле од прилике четири мјесеца, а у особито повољним годинама ако на испашама буде довољно траве, изађу већ у почетку маја, и ако рано у јесен не настану велики мразови, остаје се на планини четири и по па и пет мјесеци. У сваком погледу био је котар Ливањски врло повољан за гојење марве а врло је упливисало на развој још и то, што овај котар лежи на граници далматинској и што се за неколико сати хода може доспјети на море, баш на најзгоднију тачку — у Спљет и Салону, гдје су становници могли врло лахко увијек своје сточарске продукте продати. Због овако повољних природних прилика ми налазимо насеобина у овом предјелу из најстаријих времена. Налази полираних камених сјекира у Приспу, како ћемо мало ниже видити, свједоче, да су ови крајеви још у млађе камено (неолитско) доба били насељени. Исто је тако заступана и бронцана периода. Недавно је доспио у наш музеј један бронцани шупљи келт са ручицом и двјема рупицама од клинаца за причвршћивање дршка. Његов орнаменат на објема широким плоштинама састоји се из трокутастих висећих изљевених мотива. На вршцима

Слика 1. Шупљи бронцани келт из Челебића, котар Ливно.

ових трокута су изљевене округласте надигнуте тачке *(слика 1.)*. Radimskỳ је такође објелоданио један шупљи келт из градине на Курозеби[1]), један други келт из градине у Грковцима[2]) и један трећи келт са одломљеном ушицом, који је нађен просто у земљи од прилике $^3/_4$ сата пута југозападно од градине у Пећима[3]). Све то доказује, да су у бронцано доба били ови крајеви прилично напучени, што се најбоље разабире из оних многобројних градина. Некоје су могуће биле већ и у млађем каменом добу сграђене, али већи број истих припада сигурно бронцаном добу:

Хумак на сјеверозападу Грахова или Арежина бријега, на којем је сграђена мјесна источно-православна црква, зове се Градина[4]). Уз многобројне прехисторичке остатке нашло се је овдје такође остатака од римских опека, комада кречног, опекама примијешаног лијепа и неколико хрбина иловастих посуда на точку грађених.

Друга се градина налази нешто даље на сјеверозападу од Грахова, и то источно од села Пећи са много прехисторичких хрбина од суда и других објеката[5]).

На исток од врела Беговца и западно крај пута из Кесића у Малешевце налазе се двије мале насуте градине једва 50 корака једна од друге и састоји се свака од једног елиптичног насипа, које народ називље Градина[6]). Са мало покусног прекопавања нађено је у обје градине хрбина од прехисторичких суда и један ткалачки утег од иловаче, једна иловаста жлица, што је употребљавана код лијевања метала, али осим тога је нађено и хрбина од црвених римских иловастих посуда, темељних зидина и т. д.

Пета такође потање непретражена градина налази се на брijегу Курозеб на предиjу Хрсовац, можда $3^1/_2$ *km* југозападно од Грахова, у којој је нађен горе наведени шупљи келт[7]).

Шеста и седма насута градина налази се код Грковаца на сјеверозападном крају Шеварова блата и на југоистоку од Грахова. Прва од ових лежи на сјеверу од поменутог села у висини 1485 *m* над морем ниже Шатор планине, која је надвисује и зове се „Бабин град“, друга лежи јужно од горње и ближе Грковаца у висини од прилике 900 *m* над морем, а зове се „Градина“[8]). Међу различитим прехисторичким предметима наће се такође уломака римских опека, комада лијепа опеком помијешана и хрбина од римзких посуда. У непосредној близини ове градине нађен је горе споменути шупљи бронцани келт, за наше крајеве необичне форме.

---

[1]) „Гласник зем. муз.“ 1893., стр, 490 , сл. 14.

[2]) На озн. мј. стр. 491., сл. 21. Сличан егземплар из Валентано, пров. де Рома, исп. у „Montelius, La civilisation primitiv en Italie“, Planches I., таб. 142., сл. 11.

[3]) На озн. мј. 1894., стр. 439., сл. 12.

[4]) Radimsky, „Гласник зем. муз.“ 1893., стр. 488.

[5]) „ „ „ „ 1893., „ 489.; и „Гласник“ 1894., стр. 437.

[6]) „ „ „ „ 1893., „ 489.; „ 1894., „ 437.

[7]) „ „ „ „ 1893., „ 490.

[8]) „ „ „ „ 1893., „ 490.

Осма безимена насута градина налази се $^1/_4$ сата на југоистоку од Завођана у општини Тишковцу, на потоку Бутижници. У њој има много расутих хрбина од прехисторичких лонаца а уз ове се нађе и римских опека, жљебастих цријепова и шупљих опека, као и остатак римских цијеви за гријање.

Ових горе споменутих осам градина око Грахова описао је покојни Radimský опширно у „Гласнику“ год, 1893. и 1894.

Надаље има насутих градина у слиједећим мјестима овог котара:

Чесанлије, општина Пролог. На обронку Камешнице, изнад самог мјеста уздиже се насута градина, на којој се види такођер остатака каснијих римских темељних зидина и у наоколо раштрканих комада цигле.

Голињево. Сјевероисточно изнад мјеста има насута градина, коју народ зове „Градина“.

Гргурићи. Југоисточно од мјеста изнад угљеника једна насута градина.

Каблић. Сјевероисточно изнад мјеста лежи „Велика градина“ са каснијим римским темељним зидовима на старинском насипу. Римских хрбина од посуда нађе се помијешано са прехисторичким заједно.

На једној тераси сјеверно од села види се једна велика громила, коју народ називље „Мала градина“.

Липа, општина Пролог. Изнад села уздижу се двије насуте градине, а народ обје зове „Градина“, опкољене једноставним насипом. Удаљене су једна од друге од прилике 800 *m*. Сјевернија је градина опкољена неправилно округлим, јужнија четвероугластим насипом, у које су заобљени јужни ћошкови и са по једном громилом у јужним чошковима. Много хрбина од иловастих посуда, печене земље, брусева и т. д. нашло се је раштркано.

Ливно. Изнад Каселовог кланца уздиже се „Градина“.

Мишићи, опћ. Голињево-Мишићи.

Код села се налази насута градина, коју и сам народ називље „Градина“.

Подхум, опћ. Подхум-Варжерала.

Сјеверозападно од мјеста на једном стрменитом брijегу лежи „Номбегивића градина“, једна насута градина, коју су касније и Римљани употребљавали и јаким, мертлом облијепљеним зидинама опасали.

Поточани. Јужно од цесте Шуица—Ливно, на стрменитим стијенама налази се „Градина“.

Прилука. Сјеверно изнад мјеста уздиже се повелика градина са остатцима римских темељних зидова.

Рујани. „Подсјенокосом“ и код „Широке драге“, као и у Рујанима горњим налази се по једна градина.

Оухача, опћ. Каблић.

Изнад села „Градина“, коју су касније и Римљани употријебили и на старим насипима подигли зидине.

Видоши[1]), опћ. Смричани.

Поврх врела Студбе има велика градина „Видошка градина“, коју су такођер касније и Римљани употријебили и на старим насипима подигли зидине.

Недалеко сјеверозападно од ове лежи градина „Ивића градина“.

---

[1]) „Schematismus alme missionariae provinciae Bosnae argentinae ordinis fratrum minorum observantium“. Мостар 1877., стр. 67 (цитирао Radimsky у „Гласнику“ 1894., стр 433.). Исп. и тлорис и прорез ове градине на овн. мј., стр. 434.

Загоричани. Непосредно јужно уз цесту Ливно—Купреш лежи „Градина“ опасана на јужној страни насипом узвишеним попут громиле, на истоку високим каменим сипом, на сјеверу и западу чувају је стрме зидине. Мноштво прехисторичких хрбина.

Жабљак. Јужно од Сушице хана има „Градина“.

Жировић, опћ. Прилука. Сјеверно од мјеста има градина „Марица градина“, на чијем насипу су подигнуте темељне зидине, улијепљене мертлом.

Како се види има приличан број градина а може се с великом вјеројатношћу тврдити, да су већином постале у бронцаном добу. Градине су раштркане по читавом котару, али већи број истих чине густи вијенац по рубу око цијелог ливањског поља. Као и по другим крајевима Босне, нијесу ни ове биле увијек трајно настањиване, него би их само у немирним временима запосјели, гдје би се пред непријатељем заклонули и гдје би свој посао (лијевање метала и прављење лонаца) наставили, јер их непријатељ није могао тако ласно изненада напасти. Да су ове смјештене биле на стратегички важним мјестима и то на висовима око поља, најбоље свједоче те околности, што су ваљда скоро све горе наведене градине и у жељезном добу служиле тадашњем становништву као утврде, што се види по налазима у градини код Пећи[1]), и како смо видили, и од Римљана биле окупиране, а у главноме имале су за њих ту сврху, да штите ваљда цесте, које су пролазиле овим крајевима.

Селишта су лежала у бронцано доба свакако негдје у близини тих градина, али до данас није се нашло никаквих трагова од истих.

Народ, који је ове крајеве у камено доба насељивао, није нам познат. По свој прилици бити ће да су већ у оно доба, али у бронцано доба може се с великом вјеројатношћу тврдити, продрла чак до на јадранско море некоја трачка племена, док су у жељезно доба обитавали овдје Илири. Громиле, што се налазе такођер у близини горе наведених градина, припадаће дијелом становништву бронцаног доба, али је већи дио из жељезног доба.

Громила има прилично много и већином сачињавају мале некрополе.

Сјеверно према Бојмонтима близу Челебића има 12 раштркaних громила, у Богдашима, опћине Челебић, налази се некропола од неколико стотина громила, у Радановцима од прилике 20, у Врбици 100, у Голињеву испод Берића кућа на путу у Подхум 1, у Губину 8 громила средње величине, на гламочкој тести између Ливна и Кабљића 7—8 громила, у Макићу 3 велике и 6 малих громила, у Подхуму 8, у Поточанима с обје стране тесте Шуица—Ливно око 40 и даље према Ливну јужно од тесте једна једина громила „Златна громила“[2]), у Прилуци код Глођиног хана 5 и даље на цести према Гламочу 9, у Стржњу између села и средовјечне градине 9, испод села Сухаче 12, у Шуици уз тесту Ливно—Купреш код Матиног хана 5 мањих громила на тести из Шуице и Жупањац у шуичким машетима 10 громила[3]), из Жировића, опћ. Прилука до у Челебиће од прилике 20 громила у хрпама или појединце. Само мјесто Челебић лежи на једној великој громили.

Већ из самог горњег пописа види се, да се громиле групирају у близини градина, гдје су ваљда и селишта тога доба лежала.

[1]) „Гласник зем. музеја“ 1894., стр. 439., сл. 13., 15. и 16.

[2]) Marchesetti, „Гласник зем. муз.“ 1891., стр. 246. — Wiss. Mitt. I. 1893., стр. 318. и сл.

[3]) На озн. мј.

Тешко би било помишљати, да би Римљани послије окупације запосјели само стратегички важна мјеста без каквих већих насеља. Да није тако било, потврђују многобројни налази из ове добе: Municipium Salvium био је на мјесту данашњих Грковаца, на сјеверном крају Ливањског поља на подножју 1806 *m* високог Гњата[1]). Салвиум није ваљда био једини град пространог и плодног Ливањског поља, те се је с пуним правом могло очекивати и других већих градова. Заиста је пошло за руком дру Пачу пронаћи положај и још друга два муниципија и то први је лежао насупрот Грковцима на јужном затону, који спаја Ливањско поље са Бушким блатом и Пољем Жупањачким у селу Липи. Треће мјесто поља, које си, како се чини по мнијењу дра Пача, својата карактер муниципија, јест Губин, који лежи између Салвиум—Грковци и Липе.

Осим Грковаца, Губина и Липе имала су и слиједећа мјеста на западном рубу поља виша или мања римска насеља: Лиштани, између Губина и Липе, куда се је смјештавала Пелва, Дôњи Руjани, сјеверозападно од Лиштана, Подградина, сјевероисточно од Липе, Вржела, на сјевероистоку Подградине, Нуглашице, сјевероисточно од Грковаца, Басташи, Челебић, Струпнић, Присап, Вашаровине, Мали Каблић, Сухача, Ливно.

С јужне стране Ливањског поља познато је, како Пач вели, ваљда ради, недостатног истраживања само мало налаза новаца: Жабљак дôњи, Коморан Срђевић, Видоши, Гркурићи.

Из горњег се пописа мјеста са остатцима римских насеља види, да је била околица Ливањског поља прилично густо насељена и за добе Римљана. Остали дио котара особито брдовити предјели нијесу још тачније претражени, те је сасвим мало познато, како смо видили у попису прехисторичких градина.

Нема сумње да су у римско доба кроз овако насељене крајеве биле и комуникације врло развијене. Правац цеста могли би дакако најбоље показати низ села, у којима се је нашло остатака римских насеља: Подградина, Липа, Лиштани, Руjани дôњи, Губин, Грковци. На основу нађених новаца у Басташима, Челебићу, Струмнићима, Вашаровинама, Каблићу малом, Сухачи и Ливну могли би с извјесном сигурношћу претпоставити, да је и у том правцу ишла једна теста. Ну до данас није пошло за руком, ништа позитивнијега сазнати о правцу теста у Ливањском пољу те су по томе и Балифови нацрти тесте Пролог—Лиштани—Челебић и Пролог—Паповина—Ливно несигурни[2]).

За насеља у средњем вијеку најбоље говоре стећци: Чесанлије, опћ. Пролог има гробље старобосанских стећака и то у Бијелој води 40 плоснатих и 40 у облику саркофага, у Гају 4 плосната и 10 попут саркофага и један крижс. Има их такођер и са натписом. Голињево: у риту „Машета“ 26 и неколико у риту „Крушке“. Грахово: Јужно од Грахова је „Мраморско гробље“ а у овој некрополи има, како је Radimský забиљежио, преко 1000 плоснатих стећака а испод Градине „три гроба из старог доба“ три гроба са плочама, али су ови потоњи из римскога доба, јер је једног отворио учитељ Бабић и нашао три скелета и 2 римска новца. Гргурићи: У риту „Зелено гробље“ има 31 плоснати и 4 стећка попут саркофага истесана са скулптурама (лов на јелене), и у риту „Мајдан“ 49 плоснатих и 2 саркофажна стећка. Грковци: У близини жандарске касарне има

[1]) Пач, Археолошко-епиграфска истраживања повјести римске покрајине Далмације. „Гласник“ 1906., стр. 161. и сл.

[2]) Пач, на озн. мј., стр. 179.

50 стећака већином плоснатих. Један километар далеко на истоку касарне налази се хрпа стећака од 250 плоснатих комада, међу којима има 15 громила. Губин: У близини овог мјеста има хрпа од 20 плоснатих и других стећака. Западно од Губина на једном вишку стоји рушевина једног града. Каблић: На гробљу испод села леже 2 и на крижању коњског пута у Грахово са ливањске тесте 7 плоснатих мрамороваа. Малић: У близини села има хрпа од 36 мрамороваа, већим дијелом плоснатих. Шуица: На тести из Шуице у Жупањац у риту „Шуички машети“ има 43 стећка.

Како се види, положај појединих насеља из најстаријег времена, млађег каменог доба, па кроз све слиједеће перијоде није се знатно мијењао, него је остао све до дан данас скоро један те исти.

На концу ћу описати још неке предмете из овог краја, што се налазе у нашим збиркама.

Присап[1]). Бивши грађевински надсавјетник др. Х. Келнер поклонио је зем. музеју год. 1894. двије мале сјекире од камена, које су наводно нађене у Приспу код Ливна. Исте су од шљунковог шкриљевца и лијепо полиране. Већа је сјекира 7 *cm* дуга и преко оштрица $4^1/_2$ *cm* широка, док је мања 4 *cm* дуга и преко оштрица 3 *cm* широка.

Челебић[2]). Сјевероисточно поврх мјеста лежи правокутна градина од прилике до 100 *m* дуљине по страни, на чијем се насипу налазе до 1 *m* висине сачуване зидине, које су облијепљене малтером са циглом помијешаним, те припадају каснијој римској утврди.

Од прилике 50 корака источно од градине у Челебићу нашла су се пригодом искапања камена год. 1897. поврх куће Илије Пашалића, четири повећа ножа (Haumesser) *(таб. I., сл. 1.)*, једно жељезно копље *(таб. I., сл. 2.)* и један инструменат од жељеза *(таб. I., сл. 3.)*.

Три од тих жељезних ножева имају уски језичац[3]) (наставак), који је кроз ручку пролазио. Врх је мало завинут. Баш обратно четврти нож има широки наставак са чавлићима, којима су биле причвршћене поле дршка. Оштрица ових ножева су увинута и провиђена жљебовима за крв.

Уз ове ножеве нашло се је и горње жељезно копље, $23^1/_2$ *cm* дуго.

Као ношљедњи комад је у овом налазу горе споменути инструменат, који има на једном крају кључ за шарафе а на другом крају има справу за извијање шарафа (Schraubenzieher). Сви горе напоменути предмети су римског поријекла.

Источно од једне старинске цркве, од прилике 600 корака нашло се је орајући у близини једног каменитог брежуљка (громиле?) мала колекција бронцаних објеката. Као најљепши комади овог налаза јесу три фалера попут здјелице и који су изрезани на начин кола. Највећи комад је од бронца посребрен. Његов промјер има $6^1/_2$ *cm* а дубина 10 *mm*. Ваљски руб је украшен једним редом дубоких зареза. У средини је мала удубина, а на обручу двије дијаметралне жељезном хрђом од чавлића зачепљене јамице *(таб. I., сл. 4.)*.

---

[1]) „Гласник зем. муз.“ 1096., стр. 170.

[2]) На озн. мј., стр. 169.

[3]) Исп. један сродан нож из Ресановца, сјеверозападно од Грахова у „Гласнику“ 1894., стр. 438., сл. 11., а има и сличних ножева из римског доба још у нашем музеју, н. пр. из Љубушког, Стоца и Путичева („Гласник“ 1892., стр. 340. и даље; таб. VI., сл. 7.; 1893., стр. 692. таб. I., сл. 1.; Wiss. Mitt. 1893., I., стр. 301., сл. 75.

Табла I.

Вејсил Ћурчић: Археолошке цртице из Ливањског котара.

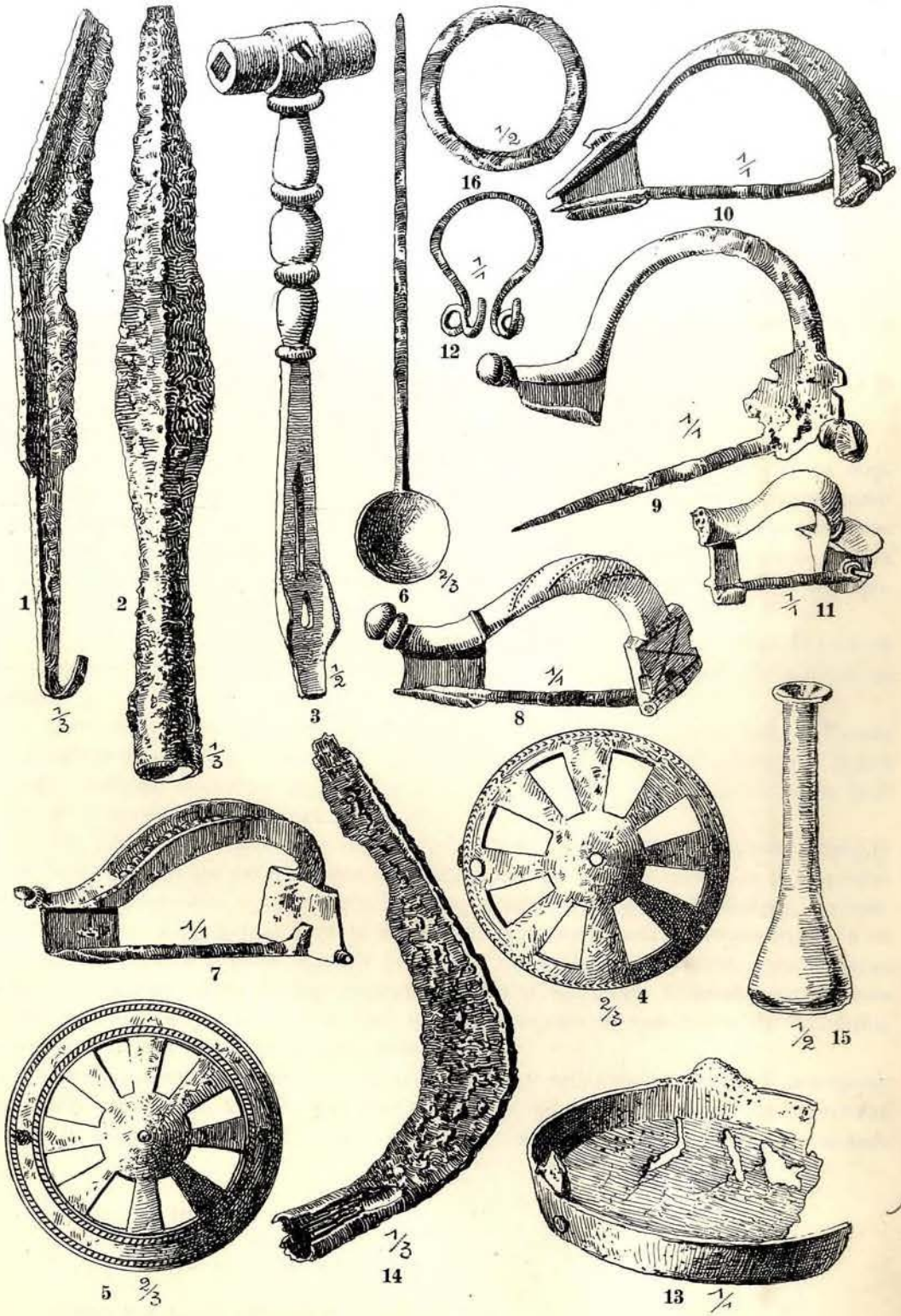

Римски налази из Челебића, котар Ливно.

Средњи је комад позлаћен и има 58 *cm* у промјеру, а дубина је 10 *mm*. Ваљкаст обруч је урешен на рубовима са једним редом урезаних зареза између двије линије и исто тако са двије рупице за чавлиће провиђен *(таб. I., сл. 5.)*.

Трећи као најмањи комад је био посребрен а има промјер од $5^1/_2$ *cm*, те је дубок као и горња два комада а иначе им је сличан.

Сл. 6., таб. I. представља римску жличицу, која је од бронца са $^{250}/_{1000}$ злата легирана и онда посребрена. Сличних жлица нашло се је у Грацу код Посушја у љубушком котару[1]).

У овој колекцији има и неколико лијепих фибула. Занимива је Шарнијер-фибула од бронца *сл. 7., таб. I.*, 5 *cm* дуга. Глава се састоји од једне једноставне 16 *mm* широке и 15 *mm* високе, четвероугласте плоче. Облук фибуле састоји се из два обруча, међу којима су поредани мали чавлићи. Ови су пролазили скроз кроз обруче и могуће свршавале у мале куглице, као што се види на једном егземплару из једног римског гроба на путу у Ходбину у Херцеговини[2]).

Сродна једна фибула потјече и са Грахова, кот. Ливно[3]). Нашој фибули је слична и једна фибула из Граца код Посушја[4]).

Ножна плоча је немалим четвероугласта.

У *сл. 8. на истој табли* приказана је излијевена бронцана фибула на шарнијер. Велика четворна плоча на глави урешена је двјема унакрст урезаним линијама и двјема зарезима по страни. Попречне линије плоче као и уз профилирана три ребра на масивном луку фибуле нашарано је двоструким зумбама. Нога у једно дугме као и у слиједећа два примјерка. Ножна плочица је скоро четвероугласта 12 *mm* дуга и 10 *mm* широка.

Друге двије фибуле на шарнијер приказане су у *слици 9. на горњој табли* са полукружним луком округластог прореза и четвероугластом великом плочом на глави.

Пета фибула на шарнијер са овог мјеста има плоснати лук од плеха. Туљац на главици начињен је тако, да је плех на глави једноставно завинут, док је код горњих фибула провртана рупица, у којој се ос окреће. Плоча је на глави јако широка и четвероугласта *(таб. I., сл. 10.)*.

Сл. 11., таб. I. приказује нам једну малену, једва 29 *mm* дугачку фибулу (Kniefibel) са полукружном плочом на глави. Слична фибула нашла се је пригодом искапања у Домавији у Градини[5]). О истој фибули примјећује Radimský, да припада једној каснијој форми, која је прилично распрострањена на свршетку II. и на почетку III. стољећа прије Христа у Дацији, Панонији и Норикуму, док је према западу и сјеверу много слабије заступана. Ова је примједба Radimský-јева за наш налаз јако важна, јер нам је по томе могуће датирати и наш налаз из Челебића, којег ћемо смјети убројити у исто доба.

Интересантно је видити у *слици 12. на истој табли* прехисторичку двоструку укосњачу од бронца, које су рабљене као копче, пошто су им игле откинуте биле а остали окрајци завинути. Такових се је копчи нашло у Челебићу три комада

---

[1]) „Гласник" 1893., таб. V., сл. 3., 4.

[2]) Wiss. Mitt. II, стр. 13., сл. 11.

[3]) „Гласник" зем муз. 1894., стр. 436., сл. 8.

[4]) „ „ „ 1893., таб. V., сл. 10.

[5]) Wiss. Mitt. I., стр. 238., сл. 43.

У сл. 13., таб. I. приказана је једна терезијска шољица (Wagschale) од бронцаног лима од прилике 55 *mm* у промјеру и 8 *mm* дубине. Терезија је била са једном шољом и полугом, на којој се је утега могла мицати тамо и амо.

Терезијских шоља нашло се је до сада само на Дебелом брду код Сарајева [1]).

Од бронцаних ствари напоменути ћу још једну 10 *cm* дугачку укошњачу иглу са одломљеном главом.

Од жељеза се је нашло још једно мало копље и један срп. Овај пошљедњи је оштећен, остатак је 24 *cm* дуг, преко оштрица 4 *cm* широк. У туљку се виде остатци дрвеног држала *(таб. I., сл. 14.)*.

Из овог налаза потјече још један балсамариум од стакла *(таб. I., сл. 15.)*, једна мала шољица без држала *(сл. 2.)*, и један врло укусно израђени пехар са два дршка (један одбијен), $7^1/_2$ *cm* висок, од иловаче веома добро печене, која јасно звони. Горњи дио пехара украшен је унаоколо са четири лука, у којима висе по једна трокутаста фигура од 10 испупчених тачака. Цијели орнаменат чини се да приказује грожђе, те је пехар служио ваљда као винска чаша *(сл. 3.)*.

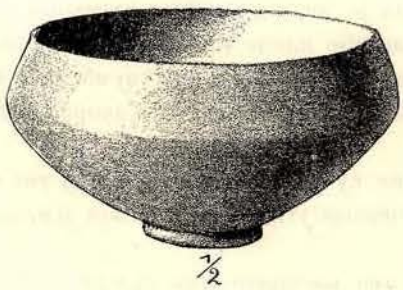

Слика 2. Римска посудица из Челебића, котар Ливно.

Слика 3. Римска посудица из Челебића, котар Ливно.

Сви горе наведени објекти из Челебића потјечу за стално из каквог римског гроба. Додуше се није нашло никаквих трагова о каквом погребу, али је ипак оно мјесто, гдје су предмети лежали, било прекрито са врло црном земљом, која се је битно разликовала од оне унаоколо. Могуће је дакле да су остатци љешине услијед продирања влаге сасвим иструли.

Да се је нашао и један срп од жељеза међу предметима не изненађује ни мало, јер је већ пок. Radimský опажавао српова у римским гробовима у Херцеговини [2]).

Терезија налази се често у френко-алеманским и баварским гробовима. Линденшмит у IV. свеску „Altertümer unserer heidnischen Vorzeit“ на таб. 10., напомиње једну малу терезију са двије шоље из гробова у Андернаху и једну малу терезију са једном шољом на пријечки (Wagbalken) и јајетом, које се може лахко помицати по пријечки из гробова у Бохуму, Вестфален.

Терезија ће по свој прилици означивати звање дотичног мртваца док је живио, био је трговац.

Врбићи код Челебића. Од прилике 300 корака источно од цркве нашле су се у једном пјесковитом вршку (громили?) три прехисторичка предмета:

1. Веома чврсто и јако жељезно копље. Дуљина 35 *cm*.

2. Масиван затворени накитни колут од бронца сальевен, округла прореза, 5 *mm* дебео *(таб. I., сл. 16.)*.

3. Веома лијепо нашарана кост (цјеваница) и на једном крају са двије рупице провиђена. Крајеви су украшени појасима урезаних зареза, што пролазе унаоколо, а средишња плоштина има по дужини урезана три орнамента у облику рибље хрбтенице. По свој прилици служила је ова кост као члан коњске узде.

---

[1]) Wiss. Mitt. IV., сл. 224., 225, 227. и 228.

[2]) Wiss. Mitt. II., стр. 13., сл. 14.

Novi prinosi spiralno-meandrastoj keramici i njeni odnosi prema kružnici i tekstilnom pletivu.

Priopćio

dr. **Wilke,**

generalni nadliječnik u Chemnitzu.

Dokaz, što ga je prvi iznio Much u svojoj knjizi o domovini Indogermana[1]) da spiralna ornamentika neolitske dobe u srednjoj Evropi, prem se vanredno obilno razvija, nije porijeklom sa orijentalnog tla, kako se to do onda obično mislilo, nego da je to tečevina domaće kulture te da je proizašla iz domaće starije čisto geometrijske umjetnosti, ponukao me je da ispitam puteve, kojima je došlo do tako zamršenog umjetničkog stila, koji je od dojakošnjeg načina dekoracije tako daleko odvojio[2]).

Neolitska spirala imala je doduše svojih predteča i u starijem kamenom dobu, kako to pokazuju vanredno zanimive rezbarije od slonove kosti iz Arudy-a i Lourdes-a na sjevernom obronku Pireneja te posve slični ornamenti na jednom mamutovom zubu iz Předmosta u Moravskoj, a valja osobito isticati, da ovi spiralni ornamenti nisu tek većinom pojedine odvojene spirale, nego djelomice i prave sljedujuće volutaste linije, kako ih vigjamo posve slične, gdje se u neolitskoj keramici vraćaju[3]). Misao, da se neolitska spirala dovodi u svezu sa paleolitskom dakle nije bila neopravdana a nju je prvi prihvatio Much u spomenutom djelu i izrekao ju naravski doličnom opreznošću[4]), a skoro u isto vrijeme sam i ja samostalno i neodvisan od njega u svojoj radnji o „arheološkim paralelama sa Kavkaza i dônjeg Podunavlja" upozorio, da je takova sveza moguća[5]), ali sam s razloga, koje ću odmah razložiti, opet od toga odustao.

U najnovije doba ustanovljivao je Grőszler[6]) na najodlučniji način vezu izmegju paleolitske i neolitske spiralne ornamentike te je kao i Much mnijenja, da je u području Harza i Saale na novo oživjela i odanle se sa putujućim indogermanskim plemenima raširila dalje.

Ali kako je ogroman razmak vremena, koje dijeli spirale starije kamene dobe od onih mlagje — Grőszler sam računa postanak paleolitske spirale na desetke tisuća

[1]) Much: Die Heimat der Indogermanen im Lichte der urgesch. Forschung, Berlin, 1902., III. Abschnitt.

[2]) Wilke: Zur Entwicklung der Spiraldekoration; Zeitschrift für Anthropologie, Ethnol. u. Urgesch., 1906., str. 1.

[3]) M. Hörnes: Urgesch. der bildenden Kunst, T. II, sl. 14.

[4]) Much: na ozn. mj., str. 113.

[5]) Zeitschrift für Anthropologie, 1904., sv. I., str. 97.

[6]) Grőszler: Vorgeschichtl. Funde aus der jüngeren Steinzeit vom Hüttenberge etc. u. Jahreshefte für die Vorgesch. der sächsisch-thüringischen Länder. Sv. VII., 1908., str. 125.

godina[1]) — držim ja da tu nema govora o takoj vezi. To bi moglo biti samo onda, da nalazimo spiralno-meandrastu keramiku u početku onih troje — ili kako se sada već može reći — onih četvero raznih vrsta stila „prutaste keramike", koje možemo slijediti u srednjoj Evropi od Harza do Podunavlja a zapadno do Rajne i Belgije. Ali neolitska spiralno-meandrasta dekoracija pojavljuje se tek u vrlo kasnom odjelu neolitika, a samo perioda vrpčaste keramike, i perioda zvonastih pehara, od kojih se potonja[2]) skoro redovito, a prva[3]) nerijetko nalazi uz kovine, dijele je od starije dobe bronca periode Aunjetiza. Pa i u samoj ovoj periodi, kojoj početak pada jedva puno ranije od g. 2000. pr. Isusa sačuvali su se sastavine spiralne keramike, kako to pokazuje jedan grobni nalaz iz Tröbsdorfa, okr. Querfurth. Tu je nedavno našao Grőszler u jednoj grobnoj škrinji sa sahranjenicima položito šćućurenim tipičnih posuda tipa aunjetničkog i jednu iglu sa petljom (Öhsennadel), koja je u kronološkom vidu takogjer vrlo karakteristična, a u istoj grobnici razne ulomke posuda sa dva prilično gruba ali vrlo izrazita prutasta ornamenta, megju kojima valja istaknuti osobito jedan crijep sa linearnim uglatim prutama (Winkelband) i jedan trozubasti ornamenat, koji se osobito vrlo često nalazi baš u srednjenjemačkoj grupi spiralno-meandraste ornamentike[4]) *(slika 1.)*. Makar ta pojava i bila posve osamljena, može se iz nje ipak toliko zaključiti, da srednjo-njemačku spiralno-meandrastu keramiku ne valja predaleko natrag datirati. Ja mislim, da nije vjerojatno, da se ova održala, pa bilo i u raštrkanim ostancima, pola i ili čak čitav milenij, što bi trebalo da bude, ako bi kao i Grőszler[5]) postanak srednje njemačke neolitske spirale stavljali u početak III. ili čak u IV. milenij, pa ja zato mislim, da se prava spirala u srednjoj Njemačkoj jedva prije polovine III. milenija pojavila. Nasuprot prije spiralno-meandraste keramike imamo čitavu stariju i mlagju uglato prutastu keramiku (Winkelbandkeramik) a potonja bi, po najnovijim obretima Köhlovim[6]) — bar u južnoj Njemačkoj, a valjda i na drugim mjestima — raspadala u dva, vremenom odvojena stila, u rössenski i grossgartachski tipus. Svaka od ovih dviju ili, kako sada reći valja, triju forma „Winkelband"-keramike, koje se sastoje od čisto geometrijskih elemenata te nemaju ni najmanjeg traga meandrastih ili spiralnih motiva, trebala je jamačno dugi niz godina, dok se razvila do potpune savršenosti i dok se rasprostrla tako širokim prostorom, kako to možemo ustanoviti bar za rössenski i hinkelsteinski tipus.

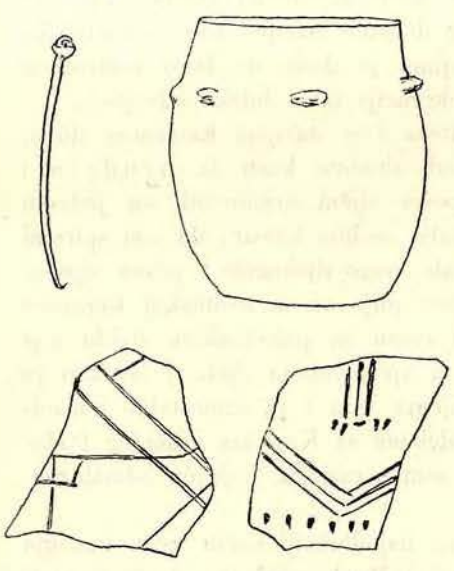

Slika 1. Nalaz iz grobnice kod Tröbsdorfa, okr. Querfurth. (I. f. d. V. d. s. Thür., L., sv. III., tab. XII.)

---

[1]) Na ozn. mj. str. 124.

[2]) Much: Die Kupferzeit in Europa, str. 76.

[3]) Wilke: Neolith. Keramik und Indogermanenproblem. Archiv für Anthrop., 1908., str. 4.

[4]) Primjeri: Futritsch kod Lipskog

[5]) Grőszler: Jahresschr. d. sächs.-thür. L., sv. VII., str. 126.

[6]) Pismena vijest gosp. sanitetskog savjetnika Köhl-a.

Napokon je najstariji odio dobe sa uglato-prutastom ornamentikom i ako joj prvu pojavu stavimo u polovinu prvog milenija, još uvijek odijeljena ogromnim intervalima od paleolitske dobe! Može li se dakle u takim prilikama pomisliti, da je tako komplicirana ornamentika, kao što je jamačno spirala, tisuće godina takorekuć drijemala u narodnoj svijesti, da od jednoć bez vidljiva razvoja opet oživi i da osvoji čitav južni dio srednje Evrope? U koliko možemo prosugjivati po rijetkim ostancima ostalih grana umjetnog obrta, po drvenom orugju, nakitu od kosti, jantara i po drugim starinama [1]), tražićemo u onim periodama bez uspjeha spiraloidnu i meandrastu ornamentiku, te ćemo i tu, kako je posve naravno, naći način dekoracije, koji se podudara sa umjetničkim stilom, koji se upotrebljava suvremeno i u lončarstvu.

Jedini obrt, preko kojega bi mogli rekonstruirati vezu izmegju kasnijeg neolitika i paleolitika bilo bi pletenje hasura i košara, koje naravski upotrebljava samo meandraste motive a ne spiralne i volulaste. Na nj ćemo se poslije i osvrnuti.

Ako prema tome valja posve otklonuti savez izmegju neolitske spirale i spirale kvarterne dobe, opet nemamo ništa, što bi nas uputilo na to, da se ona razvila kao nasljedovanje uzoraka, što ih pruža priroda, kako se to sa više strana predmnijevalo i kako je to Gröszler na drugom mjestu svoje gore spomenute radnje iznio kao mogućnost [2]). Čitav stariji stil je, kako je to već i Much posve dobro upoznao [3]), čisto geometričan te je sastavljen isključivo od najjednostavnijh elemenata geometrijskih, od točke, pravca i slabo savite krivulje. Figuralnih prikazivanja nalazimo uopće tek za periode spiralno-meandraste i to veoma rijetko, barem u srednjoj Njemačkoj, koja se u tome bitno razlikuje od južnog dijela srednje Evrope, gdje figure obiluju. Megju plastičnim prikazama srednjo-njemačke spiralno-meandraste keramike ističu se prije svega posude sa prikazama obraza, koje djelomice odaju stanovito srodstvo sa sličnim komadima, obretenim u prilično velikom broju u grobnim trijemovima Danske *(slika 2.)* te su zato u genetskom vidu zanimivi.

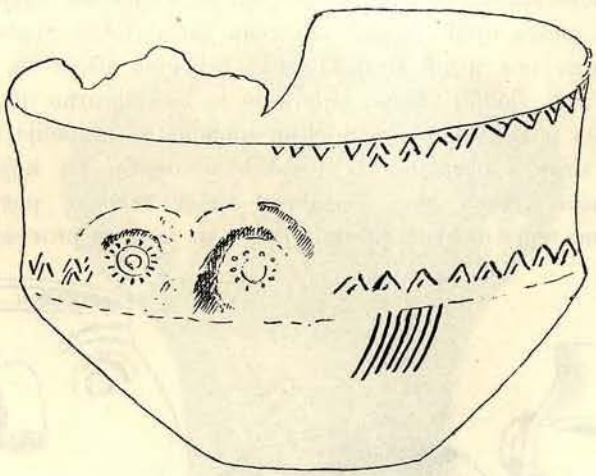

Slika 2. Posuda sa prikazom lica iz grobnice sa trijemom u Åarby, kotar Holbock. (Madsen, t. XXI., sl. 9.)

[1]) Tu valja spomenuti krasno uriješene probušene kamene čekiće, koji se u srednjoj Njemačkoj ne nalaze baš prerijetko. Osobito lijep komad iz okolice Merseburga bijaše u zbirci gosp. Beckera u Merseburgu.

[2]) Na ozn. mj. str. 129.

[3]) Much: Die Heimat der Indogermanen, str. 63.

Čini se da je i na sjeveru i u srednjoj Njemačkoj ova vrsta prikaza obraza vezana uz stanovitu grupu posuda, naime uz lonce ili kupe široka grla slične zdjeli sa oštrim povorom na zavratku. Nos i lukovi obrva, više kojih se nalaze i tragovi kose modelirani su u reljefu, dočim kao i u onih fale usta. Na sjeveru prikazane su oči ili jednostavnim ili koncentričnim kružnicama, dočim su u komada iz Schlebena *(slika 3.)*

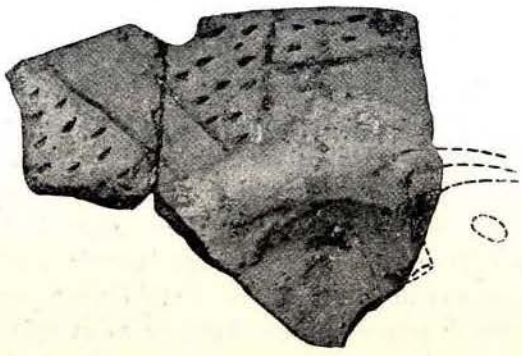

Slika 3. Ulomak posuda sa prikazom lica, nagjen uz spiralno-meandrastu keramiku u Schlebenu kod Mügelna-Oschatza u Saskoj. (Iz vlastite zbirke.)

i u jednog u mnogočemu veoma sličnog komada iz Göttingena označene jednostavnom, procjepu sličnom udubinom, koja u oba slučaja ide koso. Posuda je u sjevernih komada gore zarubljena linearnim ornamentom, trokutima ispunjenim piknjama ili vrpcama, a sličnim ornamentima zarubljena je postrance i dolje i ploha lica. Posve analognim načinom zaokviren je i crijep iz Schlebena geometrijskim ornamentima, koji idu u grupu oblika spiralno meandraste keramike. Sophus Müller drži, da su sjeverne prikaze obraza produkt nenamjerne titrajuće umjetnosti, nastao čisto ornamentalnom preobrazbom zadanih tehničkih elemenata. Pojavljuju se uvijek na onom mjestu, na kome se u drugih posuda istoga oblika nalazi izbočena ušica (Öhr). Sophus Müller drži, da je od ove ušice postao nos a od dvije lučaste izbočine ušice da su postale obrve. „Bilo je prikladno, veli, dodati obrve; isprva je to bilo sigurno od šale pojedinog lončara, ali vrijeme bilo je oskudno umjetničkim idejama te imitacije nisu mogle da uspijevaju.“ Držim da urne s obrazima iz italskih teramara, na kojima se na raznim oblicima razvoja može veoma lijepo razabrati smjer razvoja, potvrgjuju ovaj nazor *(slike 4.—6.)* te prema tomu možemo predmnijevati, da je istim procesom nastao i komad

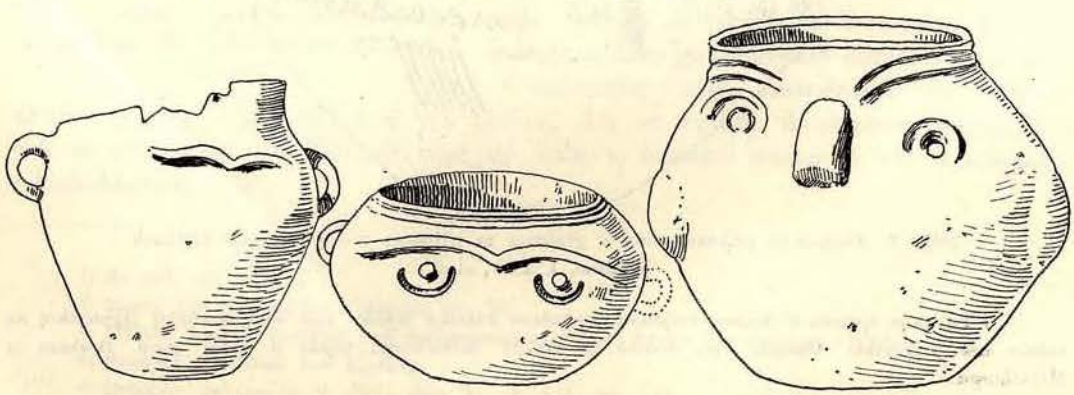

Slike 4.—6. Razvoj italskih žara sa prikazama obraza. (Po Zeitschr. f. Ethnol. 1890., str. 110. i 111., sl. 4., 3. i 1.)

iz Göttingena i Schlebena. Na isti se način tumači i prikaza obraza na jednoj posudi iz Draschwitza kod Muschena, koja takogjer ide u periodu spiralno-meandrastu. Ishodište razvoja je tu vertikalna gužvasta izbočina na rubu polukrugljaste posude. Dvije polukružne udubine smještene s obje strane te izbočine bile su dovoljne, da pobude impresiju lica *(slika 7.* i *8.)*. U ostalom može se i inače opaziti, kako figuralne

Slika 7. Rub polukrugljaste posude sa vertikalnom izbočinom iz naselja sa spiralno-meandrastom keramikom u Draschwitzu kod Mutzschena (Saska). (Orig. u prirodosl. zbirci u Chemnitzu.)

Slika 8. Komad ruba polukrugljaste posude sa prikazanim licem. Nos ima oblik vertikalne izbočine, oči su plosnati okrugli čvorovi, od kojih je lijevi otpao. Iz Draschwitza u Saskoj. (Orig. u prirodosl. zbirci u Chemnitzu.)

prikaze nastaju od čisto tehničkih i ornamentalnih elemenata, tako na jednoj neobičnoj posudi iz Butmira sa trbušasto proširenim gornjim dijelom, u koje su na najširoj izbočini smještene diametralno surove životinjske glave a ako se pogleda sl. 14. na tabli VII. publikacije o Butmiru *(slika 9.)*, odmah se opaža da su postale od nastavaka. Mi dakle

Slika 9. Žara u obliku kanope iz Butmira sa nastavcima u obliku živinske glave.

vigjamo, kako u svim ovim slučajevima figuralna plastika proizlazi iz čisto tehničkih ili dekorativnih elemenata, te je tijek razvitka upravo protivan nego bi imao biti, da

tumačimo postanak spirale putem prelaza od figuralnih uzora do čisto ornamentalnih motiva.

Još jasnije nego li u plastici izražen je odnošaj u razvitku izmegju neolitskog ornamenta i figuralnog prikazivanja. Vertikalnim linijama prekinuta cikcak-prutica uglasto-prutaste ornamentike, koju nalazimo tako često i u Šleskoj, srednjoj Njemačkoj i Českoj i u južnoj Njemačkoj i Belgiji, tako je dugo čisto geometričan crtež, dok ostaje u savezu sa zarubnim ornamentom, koji kao obruč opasuje posudu te niko ni iz daleka ne će pomisliti, da se tu namjerice označuje ljudski ili životinjski lik *(slika 10.)*. Ali isti ornamenat dobiva odmah drugo lice, čim se odijeli iz okvira ostalog dekorativnog sistema, kako to već razabiremo na jednoj posudi sa dvije ručice iz Jordansmühla, dakle iz nešto kasnije periode *(slika 11.)*. Prem je ovaj ornamenat skoro posve identičan sa onim na posudi iz Lockwitza — razlikuje se od njega tek brojem punktiranih linija, od kojih su sastavljene prutice — ipak se tu već može o tome sumnjati, da li je to još čisto geometrijski ornamenat ili je već stilizovana ljudska prikaza. Svakako je bilo dovoljno dodati nekoliko sitnih zarezaka na okrajnim rubovima ovih visećih prutica, da se odma dobije impresija životinjske ili ljudske prikaze, kako to opažamo u jedne još mlagje posude iz naselja u Podbabi u Českoj, koja pripada vrpčastoj keramici *(slika 12.)*.

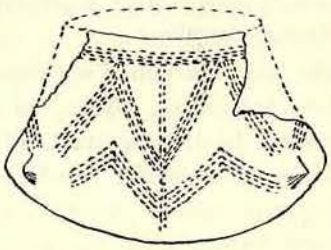

Slika 10.

Posuda iz Lockwitza kod Dražgjana. (Deichmüller: Die steinzeitl. Funde im Königr. Sachsen. Korr.-Bl. d. G. V. d. d. Gesch.-u. Altert.-Vereine, 1900., sl. 1.)

Slika 11.

Posuda iz Jordansmühle, Šlezija. (Seger: Die Steinzeit in Schlesien. Archiv für Anthropologie, 1906., tab IX., sl. 10.)

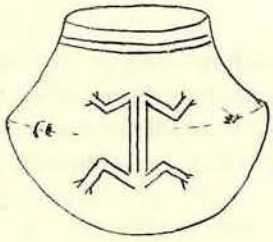

Slika 12.

Posuda iz neolit. naseobine u Podbabi, Češka. (Pič: Čechy preh., sv. I., tab. LI., sl. 7.)

Ni tu dakle ne polazi put od prirode ili od imitacije uzoraka, koje nalazimo u prirodi do ornamenta, nego baš obratno: najprije se pojavljuje čisto geometrijski ornamenat a iz njega se u kasnije doba razvija, uslijed slučajne sličnosti sa stanovitim objektima vidljivog svijeta, figuralni crtež. Zašto bi se po tome umjetnost u spiralne dekoracije razvijala upravo protivnim smjerom? A ako bi to i doista tako bilo, te je spirala reprodukcija organičkog svijeta, zašto je ne nalazimo nikada u njenoj prvobitnoj svezi sa životinjama ili sa bilinama, kako ju nalazimo u kasnije vrijeme u trojanskom i mikenskom zlatarstvu? Zašto se od iskona neolitska spirala pojavljuje u obliku, koji je od organičkog svijeta toliko odvojio i gdje ostaše prelazni oblici izmegju ornamentalnog motiva i uzoraka, koji se u prirodi nalaze, koje smo gore, prikazujuć razvoj u obratnom smjeru, od ornamenta do životinjske prikaze, mogli tako jasno i vidljivo dokazati?

Dakako, ovi oblici ne fale baš apsolutno. Na nizu ilovastih predmeta iz okolice Oršove, kojima je značenje još zagonetno, nalaze se neobični, sa nekim ornamentima otočana Južnog Oceana[1]) začudno slični ornamenti, koji bi bili dosta prikladni da služe za rekonstrukciju veze izmegju stilističnog obraza i čistog ornamenta *(slike 13.—15.)*.

Slike 13.—15. Ulomci posuda sa stilizovanim obrascima iz Oršove. (Wosinsky: Inkr. Keramik, t. CI. i CII.)

Ali ovi komadi idu, kako je to već Wosinsky opravdano isticao[2]) u veoma kasni odsjek neolitske dobe, a nikako u početak spiralno-meandraste keramike. Oni dakle — ako su te obrazima slične figure doista namjerice stilizovani crteži a ne tek puka slučajna sličnost — dokazuju nam takogjer samo razvoj od ornamenta do crteža a ne obratno.

Isto vrijedi i za vrlo zanimive ptičije figure na jednoj posudi iz Groß-Örnera u Mansfeldskom okrugu, koju je obreo kao i mnoge druge važne i zanimive nalaze iz onoga kraja zaslužni Grösszler *(slika 16.)*. I nje bi mogli dovesti u savez sa stanovitim

Slika 16. Posuda iz Groß-Örnera, Mansfelder Seekreis. (Grössler: Vorgeschtl. Funde etc., t. XVII., sl. 3.)

[1]) v. Luschan: Štitovi iz Nove Britanije u Verhandl. d. Berl. Anthr. Ges. 1900., str. 496., sl. 1.—4. i 9., 10.

[2]) Wosinsky: Inkrustierte Keramik, str. 69.

spiralnim ornamentima. Ali mimo toga, da su ovi crteži posve osamljene pojave, upućuju nas oblik lica, glatko tlo, neobični gužvasti isponi, profil ruka, pa napokon i neobični ures na vratu posve pouzdano na to, da i tu imamo posla sa tvorevinom kasnijega odsjeka spiralno-meandraste keramike, ako nije možda čak i importiran komad. Na isto nas doba upućuje i pojava reljefne spirale, koja je u južnoj Njemačkoj dosta obična, a u srednjoj veoma rijetka[1]). Ako bi se dakle htjelo dovagjati ovake ptičije prikaze u savez sa spiralnom dekoracijom — što je u ostalom donekle i moguće — onda ih ne valja stavljati u početak, nego na kraj razvojnog niza, kojemu su ishodište dvostruke volute, koje prelaze jedna u drugu.

Ako prema dosadanjem istraživanju izvor neolitske spiralno-meandraste ornamentike nije ni u organskom svijetu ni u plastičnoj umjetnosti iz svršetka kvarterne dobe, opet nije postala ni putem spekulacije jednostavnom sintezom, kako su nastali ornamenti vrstâ stila, koje nalazimo prije nje. Spiralni ornamenti, koji se veoma razlikuju od starijih sintetičnih motiva, odveć su zamršeni, te usprkos mnogim pogrješkama i nesporazumljenjima, koja sam već prije istaknuo, nose odveć jasno obilježje konstruktivnih figura, koje nastaju pomicanjem koncentričnih kružnica. Čini mi se, da je samo u umjetnosti pletenja moguće, da se došlo donekle namjerice i svjesno do obreta pojedinih motiva spiralne ornamentike, ali tu naravski ne može biti govora o obloj, nego o uglastoj spirali, dakle o meandrastim motivima, prem se megju danas živim primitivnim narodima nalaze ne samo koncentrične kružnice, nego i napredujuće volute, koje im odgovaraju[2]). I doista, mi nalazimo u umjetnosti pletenja skoro u svim etnografskim predjelima motive, koji idu u grupu meandra, vrlo često. Uz jednostavne linije u cikcaku, opažamo prave meandre, uspravne ili kose, dvostruke uspravne ili kose küke, komplicirane, meandru slične figure i sâm zupčasti ornamenat, koji se osobito rado upotrebljava[3]). (Sravni *slike 17. a* i *b*, i *18. a* i *b*.) Dakle ovdje navedeni primjeri nam pokazuju, kako je već Schmidt dobro dokazao[4]), da ovi meandrasti motivi u bitnosti svojoj nisu drugo nego uzorci, koji su nastali pomicanjem koncentričnog pletiva, koje je bilo namjerice ili slučajno nepravilno spleteno.

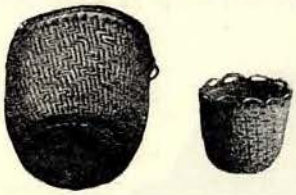

a *b*

Slike 17. Pleteni meandrasti motivi indijanski. (Mason, na ozn. mj., t. 216.)

O „slobodnom izumu“ ili „samosvjesnom“ obretu meandrastih motiva u tome smislu, da su ovi motivi u glavi obretnika nastali a tek onda u praksu uvedeni, ne može dakle ni tu biti govora, pa ni o tome, da bi se namjerice tražili novi motivi; a ako se baš radilo o namjernom obretu novih motiva, mijenjao je umjetnik, koji se bavio pletenjem, tek grupiranje pojedinih pletenih prutica, time da je pojedine figuralne elemente pomicao jedne spram drugih, koliko je to zahtijevala zadana širina prutice pletiva. Isti se uspjeh polučivao i onda, ako pomicanje nije bilo namjerno, nego ako se, što je bilo lahko moguće desilo uslijed nepažnje, ili ako mu je bio razlogom neobični oblik predmeta, koji se imao oplesti. Dobar primjer ovakog bez naročite namjere postignutog meandra nalazimo na jednom rukavu na plesnom odijelu Aueto-Indijanaca, u koga se nalaze usred

---

[1]) Iz Saske mogao bi navesti neke primjere iz Schlebena i Draschwitza kod Muschena.

[2]) O. T. Mason: Aboriginali american barketry: Studies in a textile art without machinery. Annual report of the Board of regents of the Smithonian Institution. 1902., t. 132.—133.

[3]) M. Schmidt: Ableitung südamerikan. Geflechtsmuster aus der Technik des Flechtens. Z. f. E. 1904., str. 490. i sl. i mnogo primjera u Masona, na o. mj.

[4]) Na o. mj., str. 509.

inače pravilnog cikcak-ornamenta i kvadrat, koji nije posve zatvoren te meandru slične kuke[1]). Iste pojave kao i u pletenju pojavljuju se naravski i u tkanju, koje je u bitnosti svojoj sa pletenjem posve istovjetno. Prije sam već opširno razložio, da su do obreta meandrastih ornamenata te do principa pomicanja, na kome se osnivaju, uz navedene čisto tehničke momente doveli i druge raznolike okolnosti, koje se vrlo raznoliko pojavljuju kod ispravljanja kvadratima i rombima urišenih pletiva i tkanina, prišivanjem na isti način urišenih struka, motanjem hasura, dapače i samim naborima odjeće, gdje uvijek nastaju nove kombinacije i varijacije temeljnih motiva.

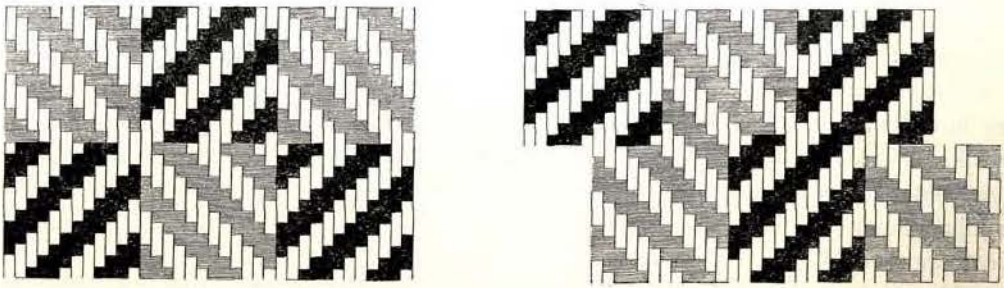

a *b*

Slika 18. Pleteni ornamenat i kombinacija nastala pomicanjem raspolovljenih dijelova.

U kakvoj je tijesnoj vezi upravo spiralno-meandrasta keramika i bojadisana keramika, koja joj je i po vremenu i po stilu tako srodna, sa tekstilnom umjetnosti, pokazuju na najjasniji način uz obilne udubljene tekstilne ornamente na crijepovima iz Butmira i drugih srodnih naselja i razni obojeni crijepovi iz Moravske *(slika 19.)*. Ornamenti imadu tako očito obilježje tkanih ili pletenih ornamenata, da ne treba ni jednom riječi dokazivati odakle su postali. Oni su neposredno sa pletiva ili tkanja preneseni u keramiku.

Slika 19.

Obojeni crijepovi sa tekstilnim motivima iz Moravske, po Palliardi: „Neolith. Ans. mit bemalter Keramik."

[1]) H. Schmidt: Na o. mj., sl. 37.

Ali i u umjetničkim periodama, koje su starije od ove, zrcali se na keramičkim proizvodima posve jasno dojam umjetničkog stila, koji se u pletivu i tkanju samostalno i nekom stanovitom zakonitošću i nuždom iz same tehnike razvio. Narav pletiva i tkiva označivala je točno put, kojim se ovaj stil imao razviti. Sve pruge pletiva ili tkiva, koje se pravilnim nizom okomice ili koso križaju, morale su dovesti do istih, čisto geometrijskih likova, do točke, pravca, trokuta i meandra, a samo time da se jedan ili drugi motiv češće ili rjegje upotrebljavao te megjusobnim grupiranjem mogle su se postići stanovite varijacije, koje su bile povodom, da su se prema mjestu i vremenu razvili raznolici oblici stila. Zar nije posve naravno, da je u najstarijim periodama umjetnosti, gdje je fantazija još oskudna, ovaj geometrijski stil, koji je sam od sebe proizašao iz pletiva, prešao i u druge umjetne obrte? Nije to bivalo u tom smislu, da su se ornamenti pletiva i tkanja neposredno kopirali, prem se i to, kako to dokazuju gore navedeni komadi iz Moravske, dosta često dogagjalo, ali oko neolitskog umjetnog obrtnika obiklo je tako pojedinim dekorativnim elementima i stanovitom grupiranju ornamenata, koje se u pletivu uvijek ponavljalo, da je i nehotice one slike, koje su mu obuzimale svijest manje ili više vjerno ponavljalo, da njima ukrasi one posude, koje je po svome zanatu izragjivao.

Ako Hubert Schmidt staroevropsku horizontalnu i vertikalnu keramiku, kako on nazivlje najstarije keramičke dekorativne sisteme, drži jednostavnim visućim nakitom i imitacijom ljudskog nakita, nalazio bi u prvom trenu lahko pristaša; ali ako raznolike ornamente u raznim vrstama stila uglato-vrpčaste ornamentike, što ih nalazimo u zapadnoj Njemačkoj i u megalitskoj keramici sjeverne Njemačke i Skandinavije pobliže ispitamo, ne će nas ovo tumačenje zadovoljiti. Često i raznoliko variirano prekidanje „rubnog ornamenta“ (po Köhlu), ne slaže se nikako sa pojmom ogrlice, niz koju visi gjerdan na prsima *(slika 20.)*. Još su manje razumljivi „obrnuti viseći ornamenti“ Huberta Schmidta, koji se takogjer nalaze vrlo obilno, u kojih ornamenti ne vise okomito niz horizontalnu vrpcu, nego, protivno zakonu težine, prema gore. Drugi „viseći ornamenti“, kao primjerice ocrtana

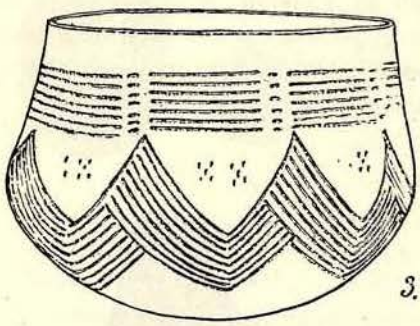

Slika 20. Previnuti rubni ornamenat.

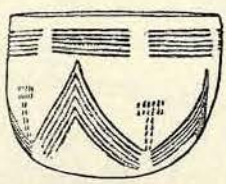

Slika 21. Obrnuti viseći ornamenat po H. Schmidtu.

prutica cikcaka na posudi iz Lockwitza *(slika 21.)*, vise sasvim u zraku te nikako ne mogu ni po svojoj formi ni po svom poretku da pobude predodžbu visećeg nakita. Svi ovi prigovori nestaju, ako staroevropska ornamentika smatramo derivatom pletenja košara i hasura, gdje su, kako smo vidili, ne samo pojedini temeljni motivi, nego i megjusobno im grupiranje — jednom riječi razvoj čitavog stila — neposredni proizvod tehnike. Za ovo shvaćanje osobito je značajan jedan ornamenat, koji se vrlo često upotrebljava u uglatoj-vrpčastoj keramici zapadne i srednje Njemačke, što ga je Köhl nazvao „previtom cikcak-vrpcom“. Kako se razabire jasno iz *slike 22.*, potiče ovaj ornamenat neposredno od pletenja košara. Isto vrijedi i za neke ornamente, koji se nalaze u rössenskom a osobito u grossgartachskom stilu: grupe cikcak-linija, koje se

Slika 22. Posuda sa obrnutom cikcak-prutićom iz Rhein. Dürkheima. (Köhl. na ozn. mj., t. III., sl. 15.)

tako često pojavljuju, raspoznaju se odmah da su neposredne imitacije jednostavnog pletiva pa i takozvanom ornamentu „vučijeg zuba“, koji nalazimo već u paleolitskoj umjetnosti nalazimo u pletenju vanredno mnogo analogija *(slika 23.)*. Drugi

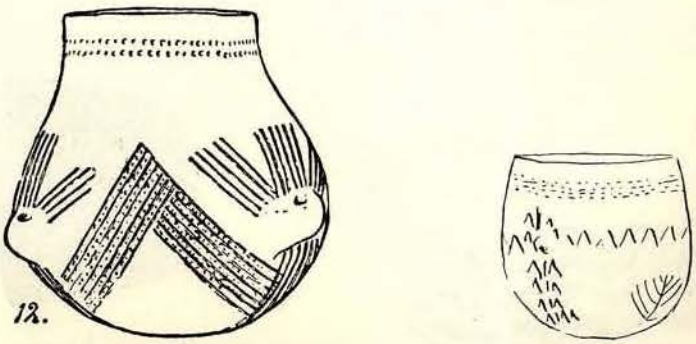

a *b*

Slika 23. Dvije posude sa slobodno visećim cikcakima.

jedan motiv predstavljaju nizovi širokih cikcak-prutica *(slika 24.)*, koje idu ili vertikalno ili horizontalno oko posude. Osobito valja upozoriti na to, da je u košarice pri-

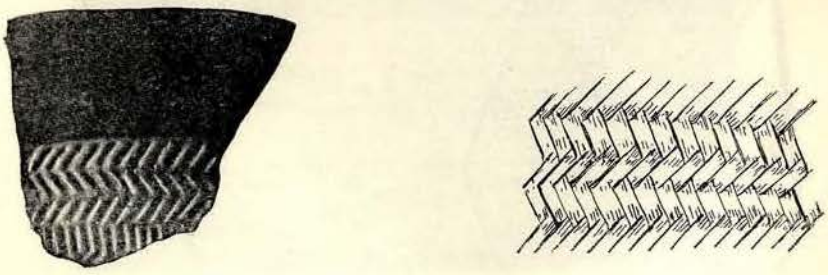

a *b*

Slika 24. *a)* Ulomak posude iz Sedmogradske „sa previtom cikcak-vrpcom“. (Wosinsky, na ozn. mj.)
b) Detalj sa indijanskog pletiva (po Mason-u).

kazane u *slici 26.* i *27.b)*, zaruba prutica načinjena od piknjica, a tu pojavu nalazimo često u starijoj neolitskoj keramici. Nerijedak su motiv, osobito u keramici dolmenova, nizovi izmjenice jedan više drugog poredanih trokutova *(slika 25.)*, koje nalazimo takogjer

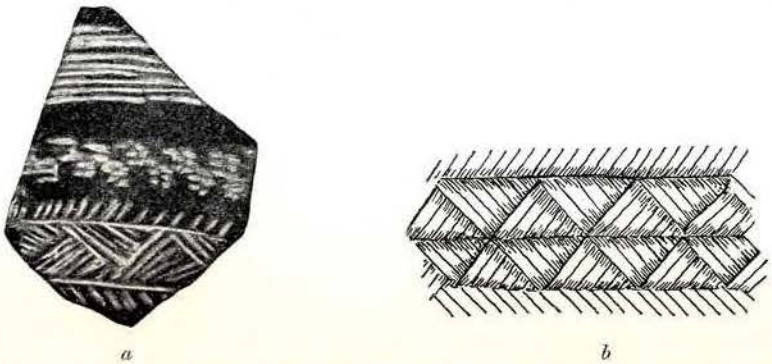

a *b*

Slika 25. *a)* Ulomak posude iz Großgartacha. *b)* Ornamenat na indijanskom pletivu (po Masonu), koji odgovara ornamentu na ovom crijepu.

često na pletenim košarama (sr. *sliku b)*. Značajan je ornamenat na rubu crijepa, prikazan u *slici 26. a*, iz Großgartacha, koji se posve podudara sa rubnim ornamentom na mogim košaricama *(slika 26. b)*. Još su frapantniji ornamenti na crijepovima *(slika 27.*

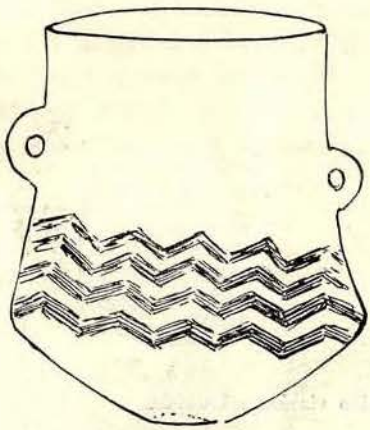

a

b

Slika 26. *a)* Posuda iz megalitske grobnice u Bretschu (Z. f. Eth., 1893., t. XII., sl. 35.). *b)* Indijanska košarica (po Masonu) sa istim.

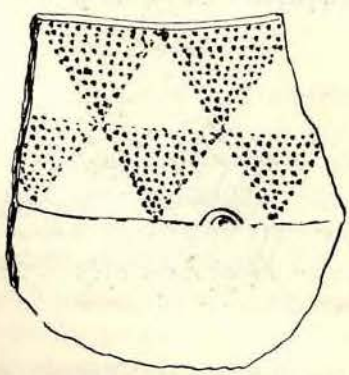

a

b

Slika 27. *a)* Ulomak posude iz dolmena Roch'-en-Talec u Morbihanu (muzej u Vannesu). *b)* Indijanska košarica sa sličnim ornamentom visećih trokuta.

a—c) iz Großgartacha. Nauglice stojeći kvadrati i paralelogrami *(a, b)*, doimlju se na prvi pogled kao da su koso pletene prutice, kako to primjerice vigjamo u drugom ornamentalnom nizu košarice nacrtane u *slici 29. d.* Jednako su karakteristične četvorine poredane jedna više druge alternirajućim nizom, koje se prikazuju čas kao jednostavne horizontalne pletene prutice *(slika 29., a* i *c)*, čas su poredani u grupama jedni više

a *b*

Slika 28. *a)* Ulomak posude iz Großgartacha. *b)* Indijanska pletena posuda, koja na rubu ima isti ornamenat sa alternirajućima četvorinama a niže prutice sa visećim trokutima kao u *slike 27.*

drugih *(slika 29., a* i *b)*, te tako prelaze u izraziti ornamenat šaha *(slika 29., a* i *d)*. Katkada se sastoje pojedine četvorine ili kvadrati od više prûga *(slika 30., b)*, te osobito

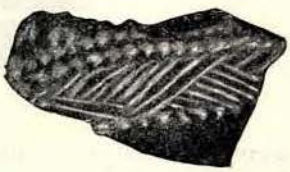

a *b* *c*

d

Slika 29. *a)* i *b)* nauglice poredani kvadrati ili paralelogrami, vučiji zubi i ornamenat šaha (3. niz.). *a—c* Iz Großgartacha. *d)* Indijanska pletena košara.

živo podsjećaju na pleteni ornamenat ili su koso poredani jedan više drugog *(slika 32., a* i *b)*, ili predstavljaju kratke, široke, većinom na parove uporedo poredane okomite pruge, kako to nalazimo takogjer dosta često na pletenim ornamentima. Megju pletenim ornamentima danas još živućih primitivnih naroda nalaze se dapače i raznoliki simbo-

a *b* *c*

Slika 30. Alternirajući pravokutnici: *a* i *b* ulomci iz Großgartacha; u *a)* ima još okomitih pletiva i cikcak-prutica, u *b)* pravokutnici su složeni a više njih otnamenat šaha; *c)* pletena košarica indijanska (po Masonu) sa sličnim motivom.

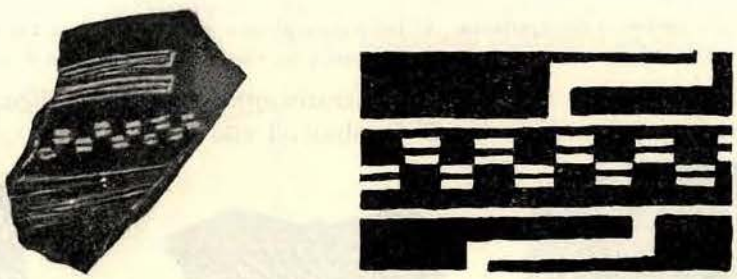

a *b*

Slika 31. Izmjenice nanizane grupe pravokutnika. *a)* Ulomak posude iz Großgartacha; *b)* detalj sa indijanske košarice sa sličnim motivom.

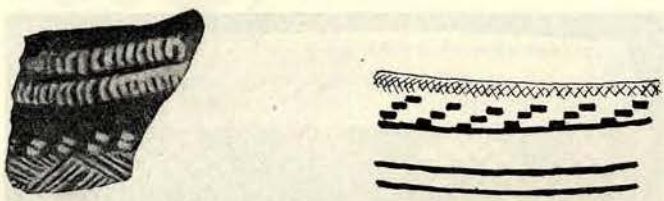

a *b*

Slika 32. Koso u niz poredani pravokutnici. *a)* Na crijepu iz Großgartacha; *b)* na košarici indijanskoj (po Masonu).

lični znakovi kao figure *W* i *M*, koje se nalaze u megalitskim grobnicama sjevernim do Švicarske i Podunavlja *(slika 33., a* i *b)*, pa je sva prilika da je razdvajanje prutica i linija u nizove uporedo poredanih piknjica, kako to nalazimo osobito karakteristično u starijoj i mlagjoj uglatoj keramici proizlazi prvobitno iz pokušaja da se slične pojave u pletivima, gdje se pojavljuju uslijed naravi tehnike, što vjernije oponašaju *(slika 35.)*. Na isti način moglo bi se shvatiti i razdvajanje plosnatih figura, kosih četvorina i trokuta u grupe piknjica, a taj način ukrasa nalazimo osobito često megju

keramičkim ostancima u dolmenima u sjevernoj i zapadnoj Evropi *(slika 37. a* i *38.)*. Različna tehnika lončarstva morala je u tom slučaju da uzrokuje sama po sebi varijaciju ovih nizova i grupa piknjica i to prema instrumentu, kojim bi se služilo kod pravljenja tih ornamenata.

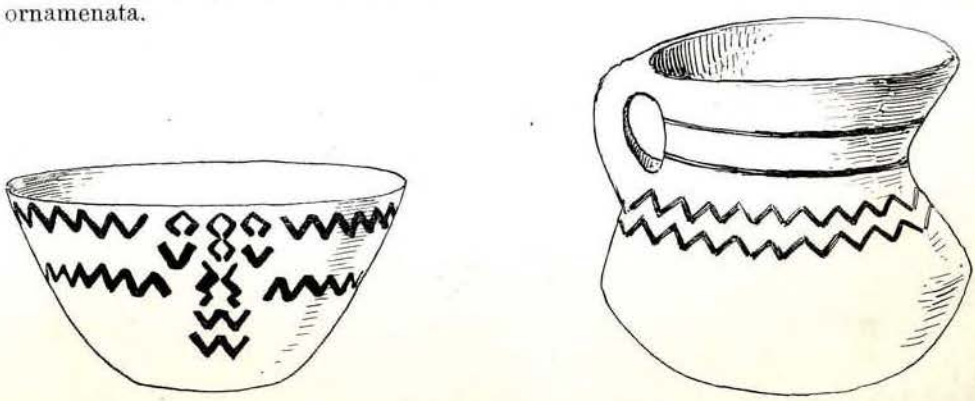

Slika 33.

a) Košarica sa W-ornamentom iz sjeverne Amerike. (Mason, t. 185.).

b) Posuda iz Lengyela sa sličnim ornamentom. (Wosinsky, na ozn. mj., t. XXIX.)

I na samim oblicima posuda opaža se osobito u keramici sa uglatim vrpcama dojam pletenja košara. I tu i tamo nalazimo polukrugljaste posude sa strmim *(slika 37., a* i *b)*, ili sa unutra naklonjenim rubovima *(slika 38., a* i *b)*. Isto tako se nalaze

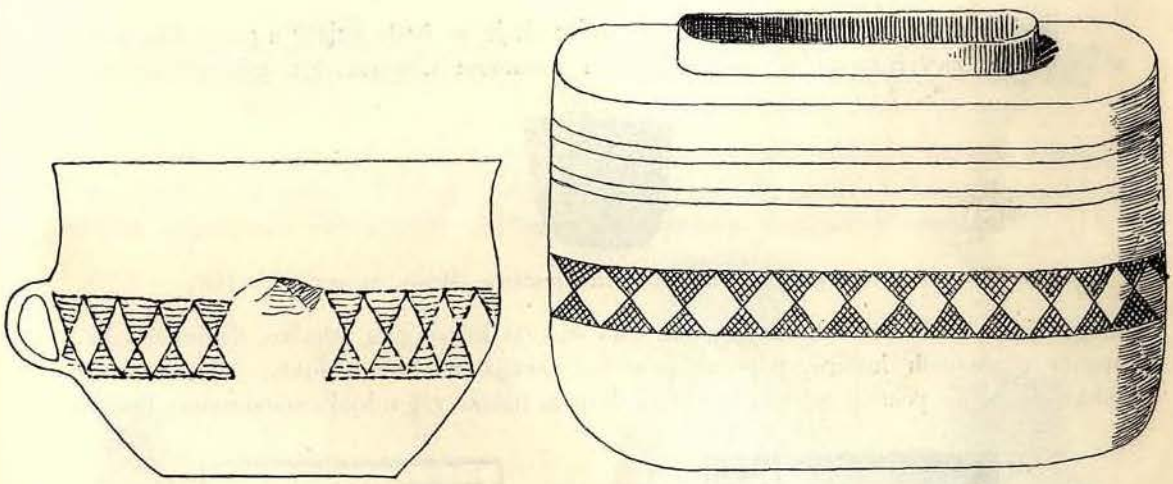

Slika 34.

a) Posuda sa ručicom iz Mutzlitza. (Brunner, str. 12., sl. 21.)

b) Košara Makah-Indijanaca sa sličnim ornamentom. (Mason, str. 418., sl. 150.)

kupaste posude sa okruglim dnom ili plosnate zdjele sa ravnim dnom *(slika 39., a* i *b)*, te niski lončići sa širokim rubom, usukanim grlom i oblim dnom *(slika 40., a* i *b)*. Upravo frapantna je sličnost nekih pletenih posuda sa nekim čestim, oštro profiliranim posudama rössenskog tipa, u kojih je trup uglato izbočen a vrat oštro odvojen, cilindričan ili gore proširen *(slika 41., a* i *b)*. Isto vrijedi i za raznolike tipove kruškolikih i boci sličnih posuda grupe hinkelsteinske, rössenske i grossgartachske, koje imadu obično oblo dno ili samo vrlo usko plosnato dno, a često su provigjene

ušicama za provlačivanje vrpca, te su ili vitka oblika, a profilna im linija ima oblik slova *S* *(slika 42.—44., a i b)*, ili im je trup vrlo širok a vrat kratak i širok *(slika 45., a i b)*; svi ovi tipovi vrlo se često nalaze megju pletenim posudama današnjih primitivnih naroda. Njima stoje vrlo blizu krugljaste amfore i srodne amfore sa dugim vratom iz megalitskih grobnica, kojima ima megju pletenim košarama takogjer analogiju *(slika 46., a i b)*.

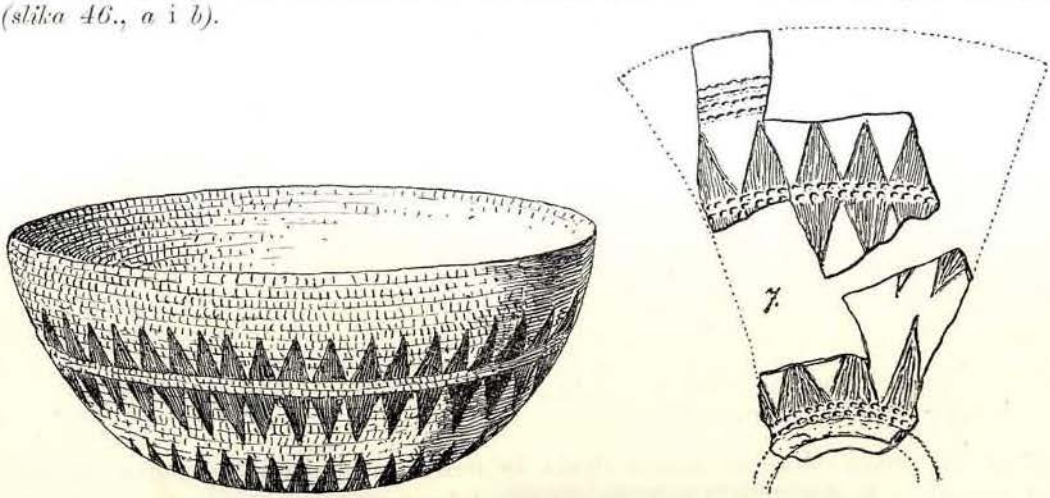

Slika 35.

a) Pletena košara iz istočne Kalifornije. (Mason, na ozn. mj., t. 182.)

b) Pehar sa nožicom iz Hinkelsteina. (Köhl, t. V., sl. 7.)

Amo idu i posude sa vijencem na stalku, koje se često nalaze u grupi rössenskoj a osobito u sjeverozapadno-njemačkoj pa i u samom Uckermarku, gdje se postanak

Slika 36. Košarica sa upravnim piknjastim prutama. (Mason, na ozn. mj., t 162.)

onog vijenca dade samo teško tumačiti kao derivat keramičke tehnike, dočim se lahko tumači u pletenih košara, gdje se prirodno razvija iz same tehnike. Pače i one po obliku neobične posude sa šiljatim dnom, koje se nalaze već u kjökenmödingima Danske

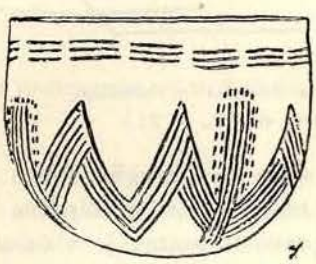

Slika 37.

a) Polukrugljasta košara indijanska sa ravnim otvorom. (Mason, t. 20.)

b) Slična neolitska posuda iz Wormsa. (Rheingewanna). (Köhl, t. IV., sl. 7.)

a onda opet u sojenicama i megju ugarskim starinama imadu analogija megju pletivima primitivnih naroda *(slika 47., a i b).*

Slika 38.

a) Krugljasta pletena posuda sa nešto unutra nagnutim rubom. (Mason, na ozn. mj., t. 20.)

b) Krugljasta posuda iz Wormsa (Rheingewanna). (Köhl, t. II., sl. 10.)

Za pitanje, koje se bavi dojmom pletiva na oblike i na ornamentiku važna je možda i ta okolnost, da su se posude dosta često pravile na taj način, da bi se pletene košare i zdjele iznutra oblijepile zemljom, te da se na taj način dobivao otisak po ple-

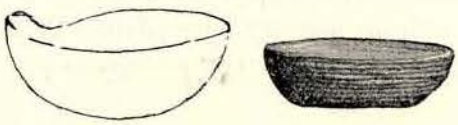

Slika 39.

a) Zdjelica od ilovače. (Köhl, t. I., sl. 8.)

b) Slična pletena zdjelica. (Mason, na ozn. mj., t. 218.)

Slika 40.

a) Indijanska košara u obliku lonca. (Mason, t. 218.)

b) Slična posuda iz Nauendorfa rössenskog tipa. (Z. d. V. f. Thür. Gesch., XVI., t. I.)

tenom originalu, a na toj kopiji već je otisak samog pletiva djelovao donekle dekorativno. Taki otisci pletiva nisu se našli samo u srednjoj Njemačkoj i Austriji, nego i u Ruskoj, gdje sam u historičkom muzeju u Moskvi vidio ovakovih ulomaka.

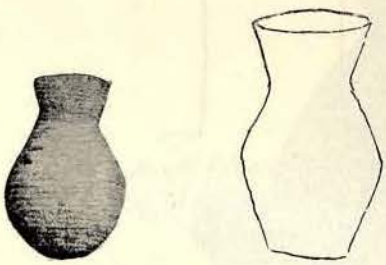

Slika 41.

a) Uglato profilovana pletena posuda. (Mason, t. 218.)

b) Slična posuda rössenskog tipa iz Kalbe-a n. S. (Z. f. E., 1900., str. 244.)

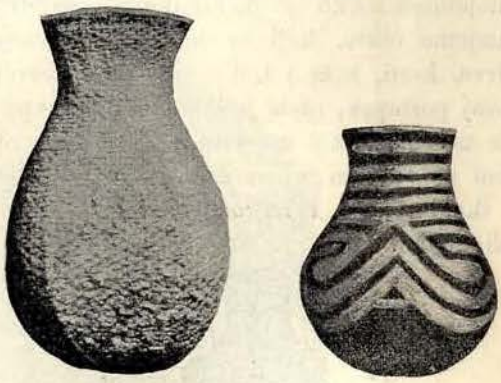

Slika 42.

Pletena posuda u obliku vrča (Mason, t. 218.) i slična posuda iz Großgartacha. (Wosinsky, na ozn. mj.)

Ali i pletiva upotrebljavala su se direktno za proizvagjanje keramičkih ornamenata. Kao dokaz tome služi lijepi crijep iz Hesbay-a, nedaleko Lütticha, na koji me

upozorio g. de Puydt. Vrlo često sam naišao u Bretagni na ornamente otisnute pletivima, osobito u krasnoj zbirci g. Des Chasellier na dvoru u Kernuz-u, ali ti se nalaze redovito na zvonolikim kupama, koje se svuda pojavljuju dosta kasno.

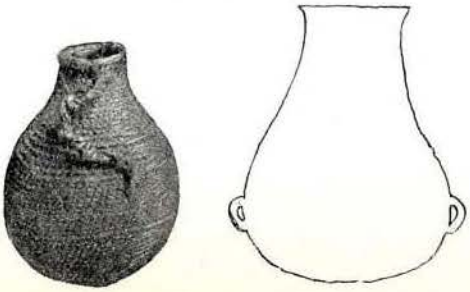

Slika 43. Posude u obliku boce.

a) Mason, t. 118. *b)* iz Nauendorfa (Sachsen-Weimar). (Zeitschr. d. Ver. i. Thür. Gesch., XVI., t. I.)

Slika 44. Posude u obliku boce sa ušicama za nošenje.

a) Mason, t. 218. *b)* iz Rössena. (Z. f. E. 1900., str., 244., sl. 2.)

Ako je dakle, kako iz ovog razlaganja učimo, čitava najstarija keramika pod dojmom pletenja košara i ako je ovo potonje po svojoj tehnici pletenja bilo upravo predestinirano, da obrete meandraste motive, koji odgovaraju spiralnim i sâm princip konstrukcije, na kojemu se osnivaju, onda doista smijemo najvećom vjerojatnošću držati, da je spiralno-meandrasti ornamenat i poznavanje njegovog postanka postupkom pomi-

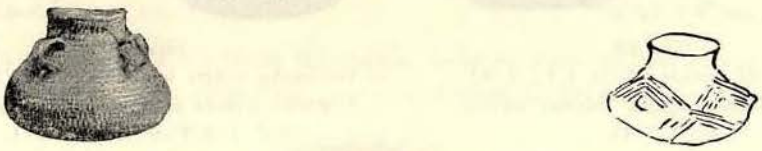

Slika 45. Posude u obliku boce sa kratkim vratom.

a) Pletena u Mason, t. 32. *b)* Iz Hinkelsteina (po Wosinskome).

canja neposredno postao pod dojmom one umjetnosti. Ako je keramika — uz druge umjetne obrte, koji se bave obragjivanjem drva, kosti, kože i t. d. — jedanput usvojila ovaj postupak, onda je bilo posve naravno da će taj postupak i usavršiti te ga ne samo okušati na uglatim ornamentima, kao u pletenju i tkanju, nego i na odgovarajućim oblim i eliptičnim.

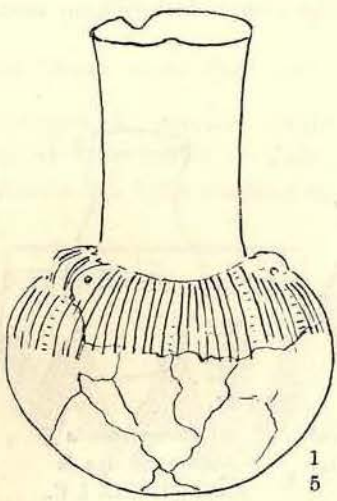

Slika 46.

a) Indijanska posuda u obliku amfore sa okruglim dnom. (Mason, t. 32.)

b) Slična posuda iz grobne komore u Landesley-u, kot. Frederiksborg u Danskoj. (Madson, Gravhoie o Gravfund, fra Stenalderen i Danemark, sv. I., t. IV, *a*.)

Ako Grüszler, da dokaže svoje mnijenje, da je meander za pravo „uglata spirala", navodi jednu posudu *(slika 48.)*, ne mogu ovome dokazu priznati potpunu snagu. Jer i ako su ovakovi neuspjeli ornamenti vrijedili kao prelazni oblici izmegju spirale i meandra te bi bili podesni da potiču daljnju preobrazbu, opet nam oni nikako ne kazuju, kojim je pravcem razvoja prelazio jedan ornamenat drugome. Istim pravom kao što bi bili uglata spirala mogli bi biti i zaobljeni meander, koji je nesumnjivo poznat na pletivima košara i hasura. U istinu nemaju se ali shvatiti kao prelazni oblici izmegju uglatih i oblih spiralnih motiva, nego neuspjelim proizvodima nevješta i neuka crtača.

Slika 47.

a) Pletena posuda sa šiljatim dnom i usukanim vratom. (Moson, na ozn. mj., t. 218.

b) Slična posuda iz Cseseny-a u Ugarskoj. (Wosinsky, Inkr. Ker., t. XXV.)

Bilo bi suvišno opetovanje onoga, što sam u svojim prijašnjim radnjama rekao, ako bi i ovdje pojedince razložio raznolike spiralne meandre, što ih nalazimo na posudama i crijepovima, s kojima sam, analizirajući ih, dokazao, da je — bar u srednjoj Evropi — princip pomicanja morao biti poznat i da su ga umjetnici one dobe kod svojih dekorativnih motiva obilno upotrebljavali.

Slika 48. Posuda iz Ober-Wiesenstedta. (J. f. d. Vorg. d. sächs.-thür. Landes, sv. VII., sl. 1.

Dokazao sam već, da su temeljni motivi bosansko-sedmogradske spiralne dekoracije nizovi koncentričnih kružnica, u kojih radiji odgovaraju ili neparnim brojevima ($r, 3r, 5r, 7r,$ i t. d.) ili aritmetičkom nizu, koji odgovara naravnim brojevima ($r, r+n, r+2n, r+3n, r+4n,$ i t. d.) a na osnovu svog prilično obilnog materijala dokazao sam, da se gotovo svi ornamenti, koji mogu iz ovog sistema likova promicanjem nastati, bar u koliko su podesni za dekoraciju, doista nalaze u ornamentalnim spomenicima jugoistočne srednje Evrope. (*Slika 49.* i *50.* služe kao primjeri za obje ove grupe.)

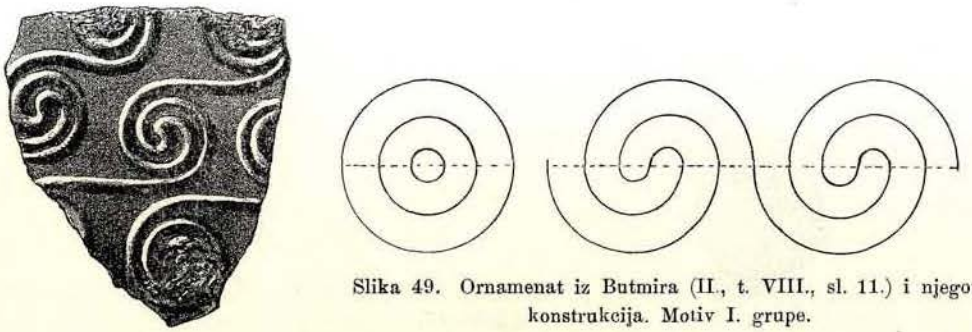

Slika 49. Ornamenat iz Butmira (II., t. VIII., sl. 11.) i njegova konstrukcija. Motiv I. grupe.

Danas mogu svoja dojakošnja razlaganja bitno proširiti i, oslanjajući se na sistem pomicanja, protumačiti niz spiralnih motiva, koje do onda nisam znao analizovati i koje sam držao namjernom kompozicijom, te u njima nazirati promjenu, koja se osniva na pogrješnom shvaćanju neolitskog umjetnika gornjega principa o pomicanju sistema navedenih likova. Kod prijašnjih svojih analiza pošao sam od predpostavke, da je u spirala Podunavlja razmak pojedinih sistema likova temeljnog ornamenta uvjek

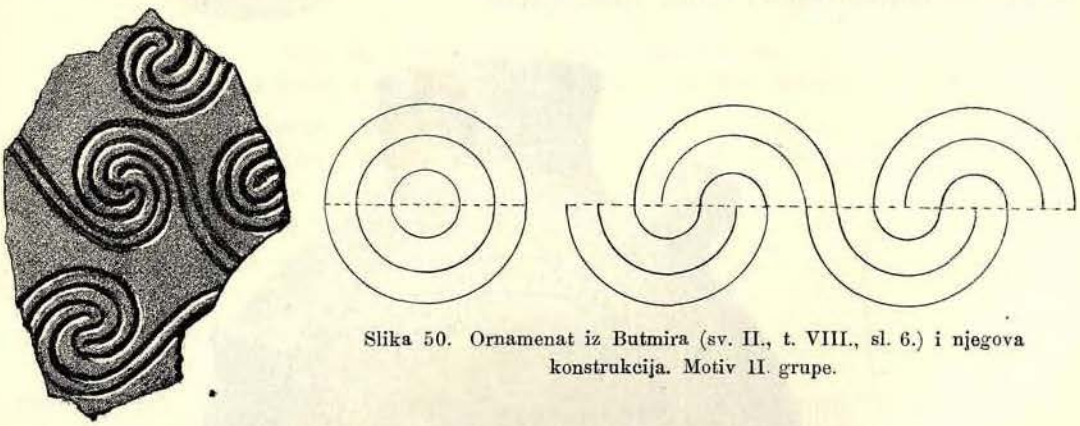

Slika 50. Ornamenat iz Butmira (sv. II., t. VIII., sl. 6.) i njegova konstrukcija. Motiv II. grupe.

jednak razmaku pojedinih koncentričnih kružnica, dakle da je taj razmak u sistemu likova br. I $= 2r$, u sistemu br. II. $= n$. Ova predpostavka doista vrijedi kao pravilo, ali ipak ne uvjek, jer se nalaze spiralni motivi, u kojih je razmak kružnih sistema temeljnog ornamenta $= 0$ te se prema tome pojedini sistemi dotiču. Veoma poučan primjer nam je tu krasan spiralni ornamenat na ilovastoj posudi *(slika 51.)* iz Butmira, za koji sam prije držao, da se namjerno udaljuje od konstruktivnog ornamenta. U istinu, to je niz kružnih dotičućih se sistema sa po četiri koncentrične kružnice grupe II. ($r, r+n, r+2n, r+3n$) a prispodoba crijepa sa konstruktivnim ornamentom pokazuje, da je umjetnik baš u tom slučaju osobitom pomnjom i vjernošću precrtao matematički lik.

Slika 51. Posuda iz Butmira (Hörnes, U. d. K., t. IV., sl. 17.) i konstrukcija ornamenta u nje.

Posve analognim se načinom može protumačiti i ornamenat *(slika 52.)* na sličnoj posudi iz Butmira. Čini se, da je tu ornamenat niz izbočenih, pravih spirala, to jest takih, koje se drže sredine, a megjusobna im veza dakako nije prirodna te ne odgovara bitnosti prave spirale, nego je umjetna. Megjutim čini se, da je ovaj relijef nastao

Slika 52. Posuda sa pravom spiralom. (Hörnes, na ozn. mj., t. VI., sl. 13.)

time da je ilovača izmegju dvije brazde kod ucrtavanja udubina gore potisnuta, kako se lahko možemo osvjedočiti pokusom na svježoj ilovači i kako se jasno razabire na kolutu koji horizontalno opasuje posudu. Ako je ovaj nazor ispravan, onda je to tek jednom crtom obilježena voluta, koja je postala od pet koncentričnih kružnica po formuli I., ali im kružnice nisu razmaknute za $2r$ nego se kao i u pregjašnjem slučaju dotiču. Kada je ovaj konstruktivnim putem pronagjen ornamenat bio poznat, mogao se, pošto je bio jednostavan u svako doba i bez predloška ponoviti da se prvobitno tek prividni relijef, dakle negativ ornamenta, uslijed kojega je osobito djelovao, zamijeni pravim relijefom. Kako se ovaki relijefni ornamenti prave naslaganjem prutica ilovače, pokazao je već Hörnes na jednom crijepu iz Butmira, u koga je samo jedan dio spirale. Istoj vrsti ide valjda i nekoliko drugih ornamenata iz Butmira (sv. II., tab. VIII., sl. 13., 16. i 21.), ali su premali a da bi se mogla provesti analiza ornamenta.

Slika 53. Ulomak posude iz Butmira (Atlas, II., t. VIII., sl. 19) i konstrukcija ornamenta.

Ako je bilo moguće ovom vrlo jednostavnom i prikladnom varijacijom temeljnog ornamenta načiniti obilje dražesnih uresa, postizava se još veća raznolikost motiva postignutih konstrukcijom, ako se mjesto jednostavnih nizova ornamenata I. ili II. niza upotrebljavale kombinacije iz obih nizova tako da je uvijek sistem kružnica I. niza izmjenjivao sa sistemom II. niza. I sva je prilika da su se poslužili vrlo obilno i ovom zgodnom varijacijom temeljnog ornamenta i mnogi ornamenti, koje sam držao prije pošljedicom tehničke nevještine ili nerazumijevanja neolitskog umjetnika, vigjam sada kao matematički korektne figure pomicanja, nastale od kombinovanih sistema temeljnih ornamenata.

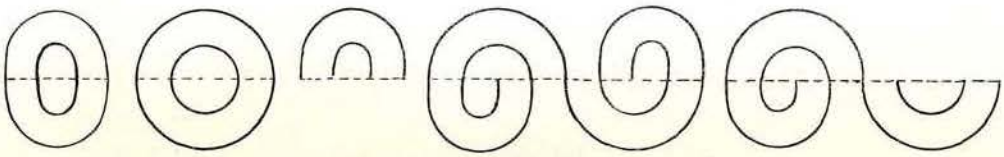

Slika 54. Konstrukcija prave spirale. (Shema uz sl. 52.)

Kao primjer ove vrste dekorativnih motiva neka služi crijep, prikazan u *slici 53.*, iz Butmira. Ornamenat je udubljen te čini jednocrtne dvostruke volute, koja jedna u drugu zahvaća na lijevo, a desno, u središtu, napredujuću volutu. Pošto i ovdje onaj dio, koji se uslijed dubokih brazda reljefno izbočuje imade osobiti dekorativni efekt, lako je zamijeniti pozitivne i negativne (reljefne) dijelove ornamenta — kako sam to prije predpostavio — osobito ako je umjetnik, spajajući volute i da popravi tobožnju pogrješku, učinio i neke namjerne promjene, te je tako od prividne pogrješke postala faktična. Ali i tu se čini krivo umjetniku ovakom supozicijom, jer i tu nastaje posve korektan i k tomu još i jednostavan lik pomicanja. Dobivamo ovake likove

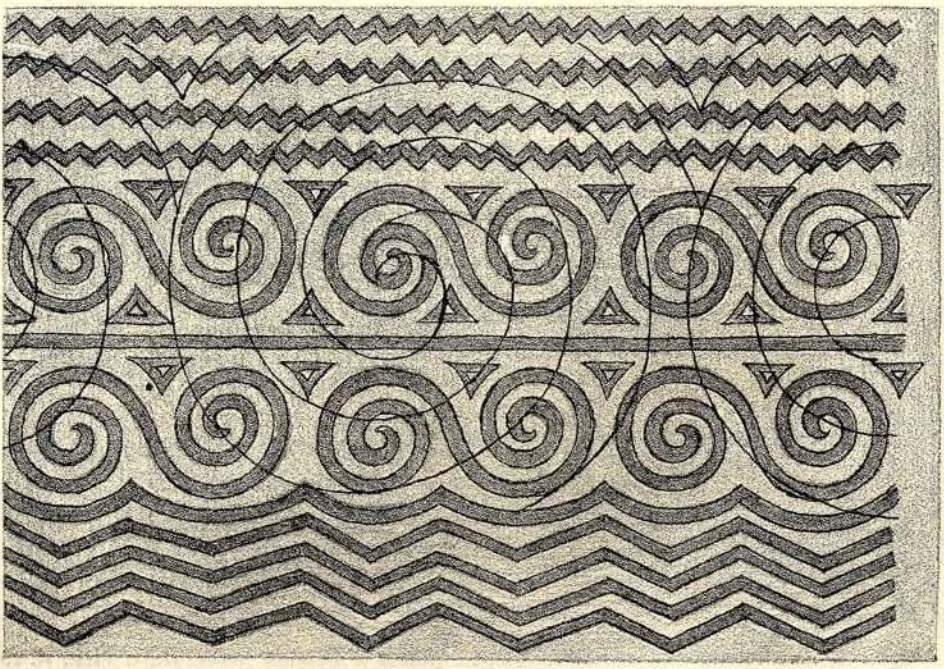

Slika 55. Ornamenat sa posude iz Podbabe (Češka). (Z. f. E., 1908., str. 574.)

ako izmjenice poredamo po četiri koncentrične kružnice forme I. i četiri forme II. jedne do druge i ako onda dônju polu likova prema gornjoj pomaknemo za jednu jedinicu *(slika 53.)*.

Drugi motiv, koji proizlazi od ovakog kombinovanog sistema temeljnih motiva predstavlja nizove dvostrukih voluta, ali ove ne zahvaćaju kao motivi I. grupe, koje sam prije obradio, jedna u drugu, nego se pojedince volute nižu jedna do druge. Razumije se da broj zavoja svake dvostruke volute ovisi kao i u ostalih sistema od broja koncentričnih kružnica. Ovaj se motiv ne nalazi samo u južnom dijelu srednje Evrope nego i u Českoj *(slika 55.)* i Belgiji *(slika 56.)* a osobito često

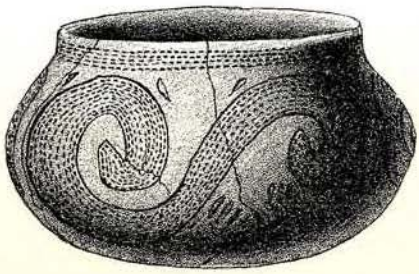

Slika 56. Posuda iz Hesbaye. (Marcel de Puydt, Fonds de Cabanes néolittiques de La Hesbaye. T. V.)

u ranomikenskoj kulturi, poimence u Tirynsu. Iz ovog kombinovanog sistema proizlaze još nekoje dvostruke volute, koje ne zahvaćaju jedna u drugu sa srednjom linijom provodnicom, kako ih nalazimo osobito na Rajni veoma egzaktno izragjene *(slika 57.)* a nekoliko ulomaka poznato mi je iz srednje Njemačke, Češke i iz makedonskih mogila. Osobito često čini se da ih ima u južnoj Rusiji oko Kijeva.

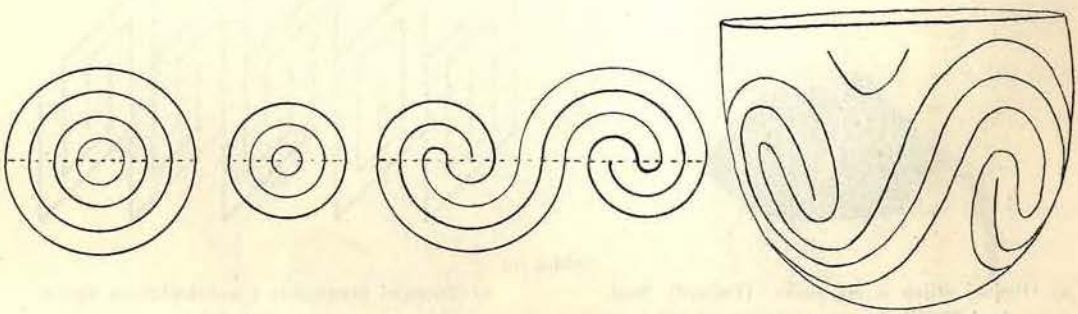

Slika 57. Dvostruka spirala sa linijom provodnicom u sredini iz Tlomborna (Köhl. Bandker., t. VII., sl. 3.) i njena konstrukcija.

Kod dosadašnjih grupa pomičnih motiva radi se o razmjerno neznatnoj varijaciji temeljnog sistema motiva, koja ovisi tek o megjusobnim razmacima grupa likova ili o veličini radija kružnica od kojih se sastoje. Drugi način, kojim se po principu pomicanja mogu postići naši ornamentalni motivi, sastoji se u tome, da se pojedine grupe likova samog temeljnog motiva variraju, ako se naime za to ne upotrebljavaju samo koncentrične kružnice ili kvadrati i rombi nego drugi slobodno izmišljeni sistemi figura, koje treba samo da po megjusobnoj veličini odgovaraju stanovitim uslovima. Osobito zanimiv primjer ove vrsti ornamenta nastala pomicanjem predstavlja nam ornamenat na jednom crijepu iz Csáklya u Sedmogradskoj *(slika 58.)*, koji sam već prije razriješio u njegove elemente — u napredujuću jednocrtnu jednostavnu volutu i u dvije

uporedo iduće dvostruke volute — ali sam tek kašnje upoznao, da je to pravi lik pomicanja. Temeljni se lik sastoji od 8 koncentričnih kružnica, koje opasuju potkovi sličan motiv, koji se vrlo često nalazi osobito po uglovima spiralno-meandraste keramike. Ako raspolovimo i pomaknemo dônju polu tog temeljnog lika za tri jedinice na lijevo, dobivamo figuru, koja je posve identična sa ornamentom na crijepu. Ovaj

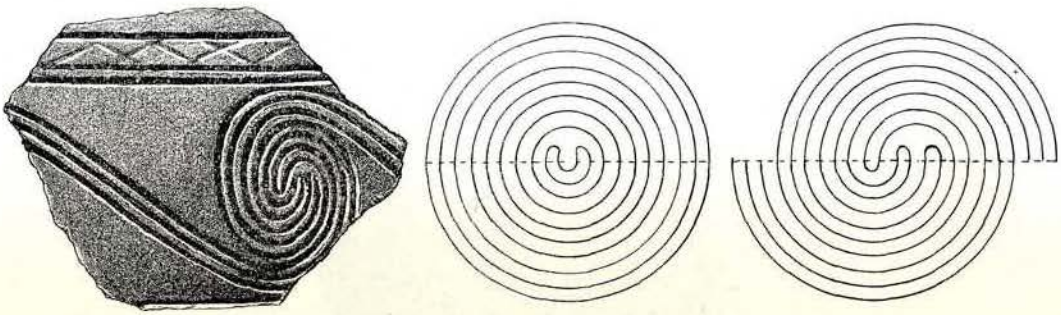

a) Slika 58. *b)*

Ulomak posude iz Csáklya u Ugarskoj (Z. f. E., 1903., str. 446., sl. 266.) i konstrukcija ornamenta na njemu.

ornamenat čini se tako kompliciranim, da je nemoguće da je naprosto izmišljen ili sintetičkim putem konstruiran a ipak je vanredno jednostavan, ako ga u vidu teorije pomicanja smatramo analitičkim motivom. Držim, da je već ovaj jedan primjer najbolji dokaz tome, da je ovaj postupak konstrukcije neolitskim umjetnicima temeljito poznat, pa da i nema još drugih obilnih ornamenata, koje sam već prije naveo i koji su takogjer tek onda razumljivi te im se bitnost može protumačiti, ako se osvrnemo na teoriju pomicanja.

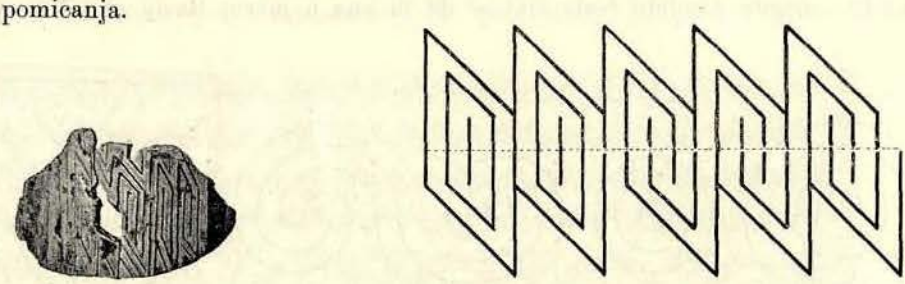

Slika 59.

a) Obojeni crijep iz Moravske. (Paliardi, Neol. Ansiedl. mit bemalter Keram., t. V.) *b)* Temeljni ornamenat i konstruktivna figura ornamenta sl. *a)*.

Da se tražeći uglate likove nije ograničavalo na same koncentrične četverokute, nego da se i tu upotrebljavahu novi sistemi figura, dokazuje izmegju mnogih drugih ulomak posude iz Moravske *(slika 59.)*, gdje je temeljni motiv niz poredanih paralelograma sa jednostavnom linijom po sredini. Likovi slični ovom temeljnom ornamentu nalaze se u ostalom često i drugdje, tako, doduše u modificiranom obliku, na jednoj obojenoj posudi sa Priesterhügela kod Brenndorfa, nedaleko Kronstadta u Sedmogradskoj.

Ako je dakle ovim istraživanjem moj nazor, da je spiralno meandrasta dekoracija analitička vrsta uresa, ponovno utvrgjen, treba još samo obzirom na novi materijal, što ga je pribavio Gröszler, da se ispita i pitanje o postanju i o porijetlu ove ornamentike. Ovo je pitanje u tijesnoj vezi sa problemom o Indogermanima, te su ga

skoro svi arheolozi, koji su se njime bavili, manje ili više opširno obradili. Much je tražio porijetlo spirale u Harzu i oko Saale, odakle se je uporedo sa seobama Indogermana lepezasto razprostirala te je u jugoistočnom dijelu srednje Evrope poprimila nove tehničke elemente i dospjela do najvišeg savršenstva H. Schmidt i Kosina opet drže, da je smjer rasprostiranja bio upravo protivan a oba stavljaju porijetlo spirale na jugoistok, a srednje- i zapadno-njemačka prutasta keramika da je, kako Kosina sada drži, samo ogranak visoko razvite istočne indogermanske kulture. Do istoga sam nazora dospio i ja u svoje prve dvije radnje i to i uslijed kronološkog razmatranja i poglavito iz tehničkih razloga, koji su samo bili pošljedica moje teorije o postanku spiralne i meandraste ornamentike.

Što se tiče prve točke nesumnjivo je sigurno, da se i u Butmiru a osobito u Sedmogradskoj na ognjištima, što ih je Tentsch ispitao, spiralna dekoracija nalazi baš u dônjim slojevima, dočim na Priesterhügelu kod Brenndorfa u gornjim slojevima uopće nema spiralne ornamentike, nego posve različne, prem još čisto neolitske, vrlo surove keramičke ulomke. Iz toga slijedi najmanje to, da u području donjeg Podunavlja spiralna dekoracija ne pripada više najmlagjemu odsjeku neolitikuma. U ovim krajevima ima i uporišta za rekonstrukciju apsolutne kronologije, jer se tu mogu po gdjekoje analogije i sa Trojom i sa Ciprom dokazati. Sjećam samo na rešetkaste motive, koji bi po Ohnefalsch-Richterovom kronološkom sistemu, koji doduše valja na novo ispitati, išli u prvu polu III. tisućgodišta a tako i takozvani sunčani ornamenat — koji se sastoji od koncentričnih kružnica sa trakastim krstom — u Podunavlju i u austrijskim sojenicama *(slika 60.)*, koji se pojavljuju u Hissarlik-Troji u prvom gradu, dakle takogjer u prvoj poli III. milenija *(slika 61.)*. Za datiranje kulture kamene dobe

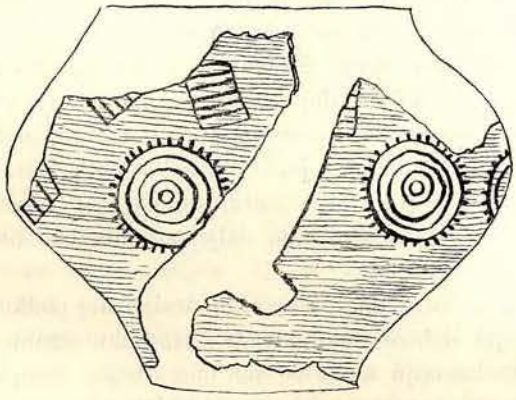

Slika 60. Posuda iz Mondsee-a. (Much., Kupferz., str. 138., str. 60.)

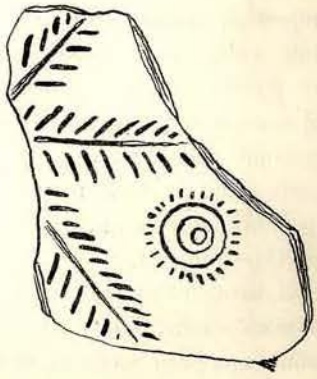

Slika 61. Uriješeni crijep iz Hisarlika (1. grad). (Much, Kupferz., str. 151., sl. 68.)

u jugoistočnoj srednjoj Evropi osobito su važna istraživanja Huberta Schmidta o kronološkom položaju viseće spirale, koje je sabrao u ovaj zaključak: da sve što u Balkanskim zemljama pripada neolitskoj dobi mora biti starije nego kultura II. naselja u Troji, starije nego li njome paralelno iduća kultura otočja a mnogo starije nego rano mikenska perioda[1]).

Ako je kronologija, što su je Montelius i Dörpfeld — potonji dakako sa nekom rezervom — uspostavili o najstarijim slojevima u Hisarliku-Troji ispravna i po

[1]) Troja, Mykene, Ungarn, Archipel. Parallelen. U Zeitschr. f. Anthr., Ethn. u. Urgesch., 1904., str. 608.

kojoj prvo naselje ide od prilike u doba od 3000—2500, drugo sa svoja tri razna sloja u doba od 2500—2000, onda nam valja smjestiti spiralno meandrastu keramiku Podunavlja najmanje na kraj prve pole III. milenija. Ta kultura po svoj je prilici još nešto starija, jer su u ognjištima na Priesterhügelu — kako je gore rečeno — slojevi sa spiralno meandrastom keramikom prekriti drugim neolitskim kulturnim slojem posve drugog karaktera, koji po istraživanjima H. Schmidta valja takogjer vrstati prije sredine III. milenija.

Da u srednjoj Njemačkoj imade sastavina spiralno meandraste keramike isticalo se već gore napomenom jedne grobnice sa zgurenim kosturom u Aunjetitzu, koja nam valjda označuje krajnju granicu, do koje se ostanci ove kulture sačuvaše. Ali i njen se početak može prilično vjerojatno ustanoviti. Kako su Köhlova stratigrafička promatranja sigurno ustanovila, igjaše pred njom keramika Rössena, o kojoj doduše ne znamo, kada započinje, ali se u srednjoj Njemačkoj nalazi sporadički sa spaljenim lješinama[1]). Uz to dobiva rössenska keramika veliki niz dekorativnih elemenata, koji se nalaze i u sjevernim grobnicama na trijemove i u grobnicama tipa od Jordansmühle, koji im je po vremenu veoma blizak, te je prema tome rössenska grupa suvremena sa ovima[2]). Pošto grobnice sa trijemom na sjeveru i grobnice u Jordansmühlu — kako su to velikom vjerojatnošću dokazali Montelius[3]) i Seger[4]) — započinju tek oko pole III. milenija, morati ćemo bar zadnje faze rössenskog tipa staviti u drugu polu III. milenija, što bi potvrdila i ta činjenica da se u grobnicama rössenskog tipa nalaze već mrtvačke paljevine.

Prema tome ima se prva pojava spiralno meandraste keramike uvrstiti najranije u treću četvrt III. milenije, dakle dosta kašnje nego u Podunavlju.

Megjutim rado ću dopustiti, da ovo apsolutno opredjeljenje starosti za sada nema onaj stepen sigurnosti, koji bi bio potreban, da se iz toga izvode drugi zaključci, a osim toga valja, usprkos stratigrafskim istraživanjima Köhlovim, kako sam to već na drugom mjestu razložio, računati sa mogućnošću, dapače sa vjerojatnošću, da su u srednjoj i zapadnoj Njemačkoj spiralno-meandrasta keramika i rössenski tip neko vrijeme opstojali jedna uz drugog. U prilog je tome pojava ostanaka obih keramičkih tipova ne samo na istim naseljima nego dapače i na istim ognjištima. Moći će se dakle početak spiralno-meandraste keramike pomaći nešto dalje, ali jamačno ne ispod polovice III. milenija.

Ova kronološka razmatranja, koja se osnivaju na donekle nesigurnoj podlozi, nisu mi bila tako važna, kao razlozi, do kojih dolazim razmatrajući tehničku stranu spiralnog ornamenta. Jer samo u dônjem Podunavlju može se uz ono obilje, raznolikost i matematičku točnost spiralnih ornamenata potpunom sigurnošću dokazati, da je neolitskom stanovništvu bio princip pomicanja poznat, bez koga si ne mogu dovoljno rastumačiti postanak tako kompliciranog načina dekoracije. Samo iz ovih krajeva — osim nekih sjevernijih nalaza, koji su srodni sa onima iz Podunavlja — poznati su temeljni motivi ornamenata nastalih pomicanjem koncentrične kružnice, romba, kvadrata i sličnih figura, dočim ovi ornamenti u srednjoj Njemačkoj dosele posve fale.

Uslijed novijih nalaza Grösslerovih doduše otpada razlog, koji je najposlije spomenut, jer se i u srednjoj Njemačkoj i na sjeveru kao i u dônjem Podunavlju našlo kon-

[1]) Götze: Das neolith. Gräberfeld von Rössen und eine neue keramische Gruppe. Z. F. E. (str. 25.)

[2]) Wilke: Neolith. Keramik u. Indogermanenproblem. Archiv f. Anthr. 1908., str. 4.

[3]) Montelius: Die Kultur Schwedens.

[4]) Seger: Die Steinzeit Schlesiens. Arch. f. Anthr. 1906.

centričnih kružnica, koje dakako pripadaju kasnijoj periodi *(slika 62.)*. Ako se dosele nije moglo naći koncentričnih kvadrata i romba, kakih iz dosta rane dobe poznajemo na sjeveru, opet se po drugim obilnim analogijama može očekivati, da će se i ovi crteži i u nas (t. j. u Njemačkoj) prije ili kasnije pomoliti. Svakako su ih poznavali po tkaninama i pletivima, te su se jamačno načinjali pleteni ornamenti, megju kojima su koncentrični kvadrati i rombi bili najjednostavniji i najprirodniji a samom tehnikom opravdani. Dakle je i u srednjoj Njemačkoj prilike, da se princip pomicanja obrete na osnovu tkanih i pletenih ornamenata i da se onda primijeni i na kružne figure.

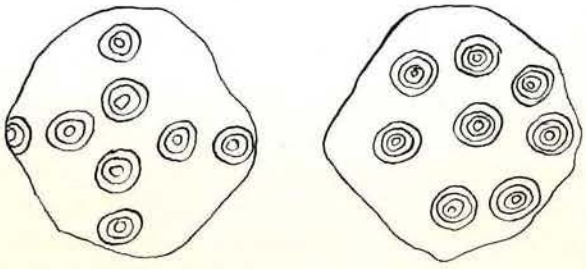

Slika 62.
Ulomci crijepova iz Burgscheidungen-a. (J. f. d. Vorgesch. der sächs.-thür. Länder, VII., t. XV., sl. 7.)

Istina u zapadnoj i sjevernoj Njemačkoj je spiralno meandrasta ornamentika, sravniv je sa podunavskom, vanredno siromašna i jednolika i kako sam to prije pokazao, mnogo puta tako iskvarena, da tu jedva može biti govora o valjanom shvaćanju ove vrste dekoracije. Da smo isključivo ograničeni na ove potonje ornamente, ne bi bilo moguće postanak ove vrste ornamenta dokazati onom sigurnošću, kojom to možemo na osnovu keramičkog materijala, koji nam je poznat iz jugoistočnog dijela srednje Evrope. Ipak ne bi danas, kao u svojim prvašnjim radnjama, onom istom stalnošću odbio mogućnost, da su i srednjo-njemački i porajnski spiralno — meandrasti ornamenti nastali neposredno pomicanjem, te da bi prema tome i područje Saale moglo biti domovinom spiralne dekoracije.

Ako tu meandraste figure i volute (ne spirale) nalazimo samo u najjednostavnijim ornamentima sa dvorednim, najviše trorednim mustrama a prve uvijek, potonje veoma često, samo kao osamljene figure, može se to time protumačiti, da su bili poznati samo koncentrični ornamenti od dva ili tri romba ili kružnica, te da je ishodištem bio osamljeni temeljni ornamenat ili niz ornamenata, u kojih razmaci pojedinih temeljnih ornamenata nisu odgovarali uvjetima, uz koje nastaje neprekinuti niz voluta. Dakako da tu nije moguće dobiti proste dvostruke volute a kamo li meandraste küke ili dvostruke volute sa provodnicom u sredini, koje se sa konstruktivnom figurom tako točno slažu i u toj izričito matematičkoj formi ne predstavljaju baš motiv, koji se lahko namiče sam. Bar bi se moralo predmnijevati, da su oni dospjeli amo iz predjela, gdje je bio poznat princip pomicanja sa svim svojim varijacijama.

Ako usprkos ovim poteškoćama i usprkos velikoj nesavršenosti srednjo-njemačke spirale predpostavimo, da je žiteljima u području Saale bio, uz gore označeno ograničenje, poznat princip pomicanja — a mnogi meandri i mnoge volute slažu se ovim principom prilično dobro — moći će se prema tome i dopustiti, da je moguće, da je u ovom predjelu bilo ishodište obreta ovog principa te je prema tome ovdje bilo podrijetlo spiralne dekoracije. Ovo mnijenje bi onda bilo dapače vjerojatnije nego li protivno, jer je razumljivo i naravno, da će, ako se širi spiralni ornamenat samo sa importom

ili ako se polakom predajom od ruke do ruke, a bez poznavanja matematičkog principa konstrukcije dok putem od višeg kulturnog središta stigne na periferiju kulturno zaostalih krajeva, izgubiti bitne svoje sastavine i dospjeti onamo ili posve iskrivljen i okrnjen, dočim ako se s njime širilo i poznavanje konstruktivnog postupka, ne bi bilo takove dekadencije. Nasuprot se može ali pomisliti, da su se tamo, gdje je podrijetlo spirale najprije ograničilo najjednostavnijim grupama figura te da se konstruktivni princip usavršavao postepeno time, da se upotrebljavao ne samo obilniji niz koncentričnih kružnica i četverina, nego da se prije svega postupalo matematičnom točnošću u nizanju jednakih ili raznolikih pa i slobodno izmišljenih temeljnih uzoraka.

Meni bi ovaj način shvaćanja prijao i iz drugog razloga. Kako sam u svojoj zadnjoj radnji o neolitskoj keramici i o indogermanskom problemu[1]) mislim dokazao, bijaše područje Saale ishodištem čitavog niza vrsti stila, koji se svi otale šire lepezasto prema JZ. i JI[2]). Najprije tu nalazimo grupu iz Hinkelsteina, koja se u ovom kraju razvila pod dojmom sjevernjačkih elemenata te je otale pošla dalje. Za njom ide grupa iz Rössena, koja je takogjer nastala pod dojmom sjevernim a ide istim putem. Onda se tu pojavljuje turinška uzičasta keramika, koja, prem je i ona sjevernog porijekla, ovdje dobiva posebni svoj oblik te se širi dalje. Napokon se tu razvila i grupa iz Aunjetitza izmegju Harza i Turingije, te se proširila i ona istim putevima kao i pregjašnji kulturni oblici.

Donekle mi se ali protivi tome to, da bi se odjednoć moralo držati, da je spiralno-meandrasta keramika, koja se po danas još vrijednom nazoru ima smjestiti u sredinu izmegju keramike sa uglastim i sa vrpčastim pruticama, pošla protivnim smjerom, tim više, što objekti na kojima ih nalazimo kao i ostale kulturne forme imadu izrazito sjevernjački tip. Istina drži se da se keramika u obliku zvonolikih pehara, koju Montelius[3]) izvodi radi sličnosti sa nekim staroegipatskim obojenim posudama iz orijenta, širila kulturnom strujom od juga k sjeveru, a nosioci ove kulture razlikovali su se bar u pojedinim predjelima od sjeverno-evropske rase manjim stasom, izrazitom brahicefalijom i oblikom lica[4]). Ali ova se kultura baš u tome razlikuje od spiralno-meandraste keramike, čiji nosioci, kako je rečeno, imadu svuda, gdjegod se pojave ista obilježja pasmine kao i oni megalitske i uglastovrpčaste keramike te zato moramo predmnjijevati da su oba istoga podrijetla.

Megjutim moglo bi mi se sa punim pravom predbaciti da sam pristran, ako bi ustvrdio, da su ovaka razmatranja nepobitna i neoboriva. Pitanje o porijetlu spiralno-meandraste keramike ne mora se zasebno riješiti a ne obaziruć se na to, da li se rezultat dade svesti u sklad sa nekim stanovitim sistemom; i tu moram doista priznati da je na osnovu činjenica i po današnjem stanju znanosti mnogo vjerojatnije, da je spiralno meandrasta ornamentika južno-evropskog podrijetla nego li da je podrijetlom iz područja Harza i Saale. Tome ne govore u prilog samo tehnički razlozi, koji još uvijek vrijede, nego i gore navedeni rezultati istraživanja Huberta Schmidta o starini visećih spirala i sjeverno-balkanske neolitske kulture, koja su mi pišući svoje prijašnje radnje bila nepoznata ili još nisu bila objelodanjena i na koja se prema tome nisam mogao kao danas osloniti, razmatrajući protivni hronološki odnošaj u obim područjima, o kojima se tu radi. Tek ako bi pošlo za rukom na osnovu egzaktnih stratigrafičkih

[1]) Archiv f. Anthropol. 1908, str. 4.

[2]) Na i. mj.

[3]) Montelius: Chronologie der ältesten Bronzezeit, str. 361.

[4]) Schlitz: Der schnurkeramische Kulturkreis; Z. f. Ethn. 1906., str. 338.

promatranja dokazati, da je rössenska kultura starija, nego li se do sada misli — a tome nazoru naginje i Köhl i Schmidt — i ako se dalje spiralno-meandrasta keramika ima uvrstiti prije hinkelsteinske grupe, tek onda biće opravdano pripisati veću starost srednjo-njemačkoj spiralno-meandrastoj keramici nego li onoj u Podunavlju, te prema tome njeno podrijetlo tražiti u području Harza i Saale. Za sada čini mi se, uvaživ gore navedene činjenice, da još nema dovoljna povoda da se dosada ustanovljeni hronološki sistem promijeni.

Brže, nego li sam se mogao nadati, riješeno je to pitanje novim obretima Köhlovim, koji je egzaktnim i marljivim istraživanjem polučio velike i temeljne uspjehe osobito na području sistematske keramike i njene hronologije. Kako mi gosp. Köhl pismeno javlja, našao je nedavno tri ognjišta, koja se presjecavaju sa tipovima hinkelsteinske i druge keramike a u dva ognjišta bijaše grupa hinkelsteinska ispod grossgartachske a u trećemu ispod spiralno-meandraste. Time je iznesen konačni dokaz, da je izmegju svih prutasto-keramičkih vrsta stila hinkelsteinska grupa najstarija, dočim je spiralno-meandrasta keramika mlagja.

Ali da se i uz predpostavku, da je spiralno-meandrasta dekoracija podrijetlom sa sjevernog Balkana može dovesti u savez sa grupom indogermanskih naroda, razložio sam već u svojim prijašnjim radnjama, a i najpozvaniji poznavač ovog pitanja — Kosina — pripisuje spiralno-meandrastu keramiku, prem i on njeno podrijetlo nazire u dônjem Podunavlju, Indogermanima. Naši se nazori doduše u jednoj prilično bitnoj točci razilaze i to u pitanju, kojemu indogermanskom praplemenu valja tu kulturu pripisati, grupi Satem ili Kentum? Kosina, kako mi pismom javlja i kako razabirem iz jednog referata u novinama o predavanju, što ga je on držao, odlučio se odrješito za prve. Pošto u referatu nema opširnog obrazloženja ovog nazora, ne mogu da se sada o njemu opširnije izjavim. Ja sam osobno, uvaživ antropološke i arheološke razloge, koje ovdje ne trebam ponovno iznijeti, došao do nazora, da su nosioci spiralno-meandraste keramike bili potomci naroda, koji se služio keramikom uglastih vrpca, koji su se u vrlo staro doba u području sjeverno-hercinskih krajeva (izmegju Turinške šume i Rudogorja s jedne strane a megalitske zone s druge strane) pod sjevernim dojmom razvili kao posebni kulturni narod te su se već vrlo rano rasprostrli po čitavoj srednjoj Evropi. Obzirom na to da su starija i mlagja uglasto-vrpčasta keramika a djelomice i spiralno-meandrasta u tijesnoj svezi sa sjevernom megalitičkom, držim da je taj narod porijetla sjeverno- ili zapadno-indoevropskog. Ovim se nazorom, kako sam već rekao, može najbolje usporediti i Schmidtova „valovita teorija“, koja odnošaje srodstva indogermanskih naroda tumači te nam daje sliku o nekadanjem položaju tih naroda, prije nego su se definitivno odijelili i otišli u svoja odabrana sjedišta. One četiri glavne grupe, koje se u spiralno-meandrastoj keramici dosta jasno razlikuju: sjeverno-balkanska, sjeverno-alpinska, srednjo-njemačka i češka i jugozapadno-njemačko-belgijska podudaraju se posve dobro sa područjem, koje po Schmidtovoj teoriji valova pripada Grcima, Italicima, Ilirima i Keltima, dakle članovima grupe Kentuma (zapadnih Indogermana). Na sjeveru dotiče se spiralno-meandrasta keramika sjevernom keramikom u megalitskim grobnicama i u grobnicama sa kamenim cistama, kojim se područje podudara sa jezičnim područjem Germana, koji takogjer idu u grupu, dočim se na istoku, odgovarajući jezičnom području Indo-Iranaca, Thrako-Fruga i Slavo-Leta, odvaja područje obojene keramike (Indoiranaca), sa odvojenom sedmogradsko-ugarskom grupom (Trako-Fruga) a dalje na sjever sa baltijskim kulturnim područjem.

Po ovom grupiranju valja obret spiralno-meandraste keramike i konstruktivnog principa, na kome se osniva, pripisati Grcima, te se prema tome već u tako rano doba ističe njihov duševni i umjetnički talenat. Seleći se oni u Grčku poniješe ovaj umjetnički stil, koji se razvio u njihovoj nekadanjoj postojbini i u novu domovinu, gdje se u mikenskoj umjetnosti uz onu, istočnim elementima prožetu „gospodsku“ umjetnost, skromno razvija kao „seoska“ umjetnost dok nije padom mikenske umjetnosti u dipylonskom stilu na novo oživjela i došla do novog savršenstva.

Stanovito srodstvo postoji izmegju sjevernobalkanske spiralno-meandraste keramike i onog stila, što ga nalazimo na obojenim posudama u istočnoj Evropi, od koga opet kao posebna grupa odvaja sedmogradska sa svojom višebojnom slikarijom, koju nalazimo osobito lijepo u vrlo zanimivom naselju kod Erösda, na desnoj obali Alta, u županiji Háromszék, te na Priesterhügelu kod Brenndorfa (Kronstadt).[1]) Ako se bojadisane posude nalaze i u sporadičkim okrajcima zapadnim pravcem do u jugoistočnu Njemačku[2]), a sjevernim, doduše u degeneriranom obliku, do Elstere[3]), Sale i Harza[4]) pa čak i do

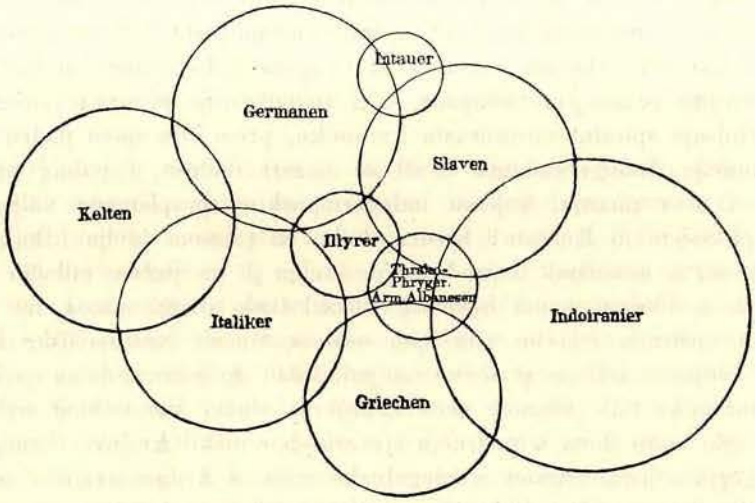

Slika 63. Etnografska konfiguracija Evrope u neolitsko doba po teoriji undulacije.

pokrajine Branibora[5]), ipak je glavno područje njihova rasprostiranja u istočnoj Evropi, gdje se donekle nalazi na istom području sa sjeverobalkanskom (u Ugarskoj, Sedmogradskoj, Rumunjskoj[6]), a djelomice čak i sa srednjonjemačkom-češkom (Moravska[7]) Češka[8]) spiralno-meandrastom keramikom, dočim se prostire prema jugu preko otočja do istočne obale Sredozemnog mora[9]), a na istok daleko do Dnjepra i do Desne u

---

[1]) Tensch: Mitt. d. prähist. Kommiss. 1903. Mitt. d. Wr. anthr. Ges. 1900. 193. Z. f. E. 1907. str. 187. H. Schmidt: Z. f. E. 1904., str. 637. i 1907., str. 121.

[2]) C. Mehlis: Neolith. Ausgrab. in der Pfalz. Mitt. der Pollichia LXV., br. 20.; Schliz o. c.

[3]) Okerom obojena posuda sa vrpčastim ornamentom iz Leipziga, Grassi-Mus. u Leipzigu.

[4]) Nekoliko komada iz ognjišta u Eulau-u kod Naumburga na S. Klopffleisch, Vorgesch. Altertümer der Prov. Sachsen, sv. I., t. II., sl. 1. i 5.

[5]) C. Brunner: Die steinzeitl. Keramik des Mark-Brandenburg, str. 17., sl. 37. i Z. f. E. 1892., str. (96.), sl. 1.

[6]) Wilke: Neol. Keramik u. Arierproblem, str. 342.

[7]) Palliardi, o. c.

[8]) Schneider: Steinzeitl. Gefässmalerei in Böhmen, Z. f. E. 1908., str. 573.

[9]) Wilke, o. c., str. 326.

guberniji Černigovskoj [1]). Ona dakle obuhvata u bitnosti predjele, u kojima po Schmidtovoj teoriji undulacije *(slika 63.)* valja obzirom na jezične i historičke razloge tražiti koljevku Indoiranca te tračko-frigijskih plemena, koji takogjer pripadaju grupi Satema. Ako ih osim toga nalazimo i u predjelima, koje držimo da su prasijela Grka, može se iz toga zaključiti, da je vjerojatno, da su u tim krajevima nekoć sjedili uporedo predstavnici obih jezičnih grupa megjusobno pomiješani. Na taj se način tumači i srodstvo izmegju sjevero-balkanske spiralno-meandraste keramike i stila obojenih posuda, koji se takogjer rado služi spiralno-meandrastim motivima, dakako već posve izopačenim i podivljalim, a razumjeti ćemo i po tome i neke jezične odnošaje izmegju Thrako Fruga, koji pripadaju bez dvojbe Satem-grupi te Greko-Ilira, koji pripadaju Kentum-grupi, a ti su odnošaji tako tijesni, da se prije držao tračko-frigijski jezik zapadno-indogermanskim dialektom [2]).

Ako je jednostavna spiralna ornamentika sjeverobalkanskog kulturnog područja, koja se isprva sastojala od udubenih spirala, starija nego li bojadisana keramika, koja je — bar djelomice — nastala pod njenim dojmom, ali je po oblicima posuda dosta različna od nje, to time ipak nije isključeno, da su se nosioci potonje već u ranoj periodi širili sa juga. Bijele slikarije na jednobojnom poliranom dnu, koje se pojavljuju mjesto bijelih inkrustacija udubenih ornamenata Sedmogradske, nalazimo već u najstarijoj keramici Hisarlika-Troje, premda u ovoj ranoj dobi još pojedince [3]) te ih možemo proslijediti dalje prema velikoj nekropoli u Jortau kod Smirne [4]), u kojoj su keramički predmeti po obliku i tehnici vrlo srodni sa obojenim posudama iz Troje, a ima i srodnosti megju ostalim starinama nagjenim na obim mjestima. Isto tako nalazimo bijelih slikarija već veoma rano u Macedoniji, Grčkoj [5]), a osobito na otocima [6]), čija je kultura suvremena sa trojanskom u II.—V. naseobini, prem ima u pojedinostima [7]) dosta razlike ali se u općenitosti opaža velika srodnost [8]). Kako je trojansko-egejska kultura u tijesnom odnosu sa sedmogradskom, držim i ja kao i H. Schmidt [9]), da su njeni nosioci bila tračko-frigijska ili bar srodna plemena, a ova se predpostavka slaže i sa rezultatima jezičnog i historičkog istraživanja [10]). (Sravni *sliku 63.* sa *slikom 64.)*

Da se narod, koji se služio spiralno-meandrastom keramikom širio prema jugu, svjedoči niz crijepova iz macedonskih mogila u Hagio Elia i Plataniki u polju Solunskom, gdje se pojavljuju uz starije domaće posude sa udubljenim, djelomice inkrustiranim linearnim ornamentima te uz posude sa bezsjajnom slikarijom [11]). Crijepovi koji spadaju amo luče se po H. Schmidtu u dvije skupine, koje se obje ističu dobro uglagje-

---

[1]) Von Stern: Die Prämykemische Kultur in Süd-Russland Труды 13го археол. съѣзда въ Екатеринославѣ, 1905., str 37.

[2]) H. Hirt: Die Indogermanen, ihre Verbreitung, ihre Urheimat u. ihre Kultur, str. 135.

[3]) Dörpfeld: Troja-Hissarlik, str. 252.

[4]) Većina ovih nalaza čuva se u Louvru (Musée des antiquités asiatiques); malu zbirku ima berlinski antikvarij.

[5]) Schliemann: Tiryns, str. 75., br. 5.; Mainzer Zeitschr., 2. god., str. 53., sl. 14.

[6]) Dümmler: Athen. Mitt. XI., str. 16., prilog II., 9., 3. (Amorgos). — Evans: Cretan pictographs, str. 115., sl. 107., (Hagios Onuphrios na Kreti). Annual of the Britisch School at Athens. 1896.—1898. (Phylakopi na Melosu).

[7]) Tako fale na otoču karakteristične dvostruke amfore i δέπας ἀμφικύπελλον.

[8]) Uz kamene idole osobito kolutaste i dvostruke posude, posude u obliku životinja, vrčevi sa ušicama za provlačenje uzice, te kante sa kljunom.

[9]) Schmidt: Troja-Mykene-Ungarn, archäol. Paralellen. Z. f. E. 1904., str. 650.

[10]) R. Fritzsche: Der Anfang des Hellenentums. Neue Jahrb. f. d. class. Altert. u. f. Pädagogik, I. Abt., XIII. Bd., str. 611.

[11]) H. Schmidt: Keramik der Makedon. Tumuli. Z. f. E. 1905., str. 107., sl. 63.—73.

nom površinom: jedna mrke, druga crne boje. U crne nalaze se tragovi bijele inkrustacije, a odlikuje se kao mnogi slični komadi iz Moravske i Dônje Austrije lijepim, grafitu sličnim sjajem. Ornamenat se sastoji dijelom od prutastih spirala, koje se sastoje

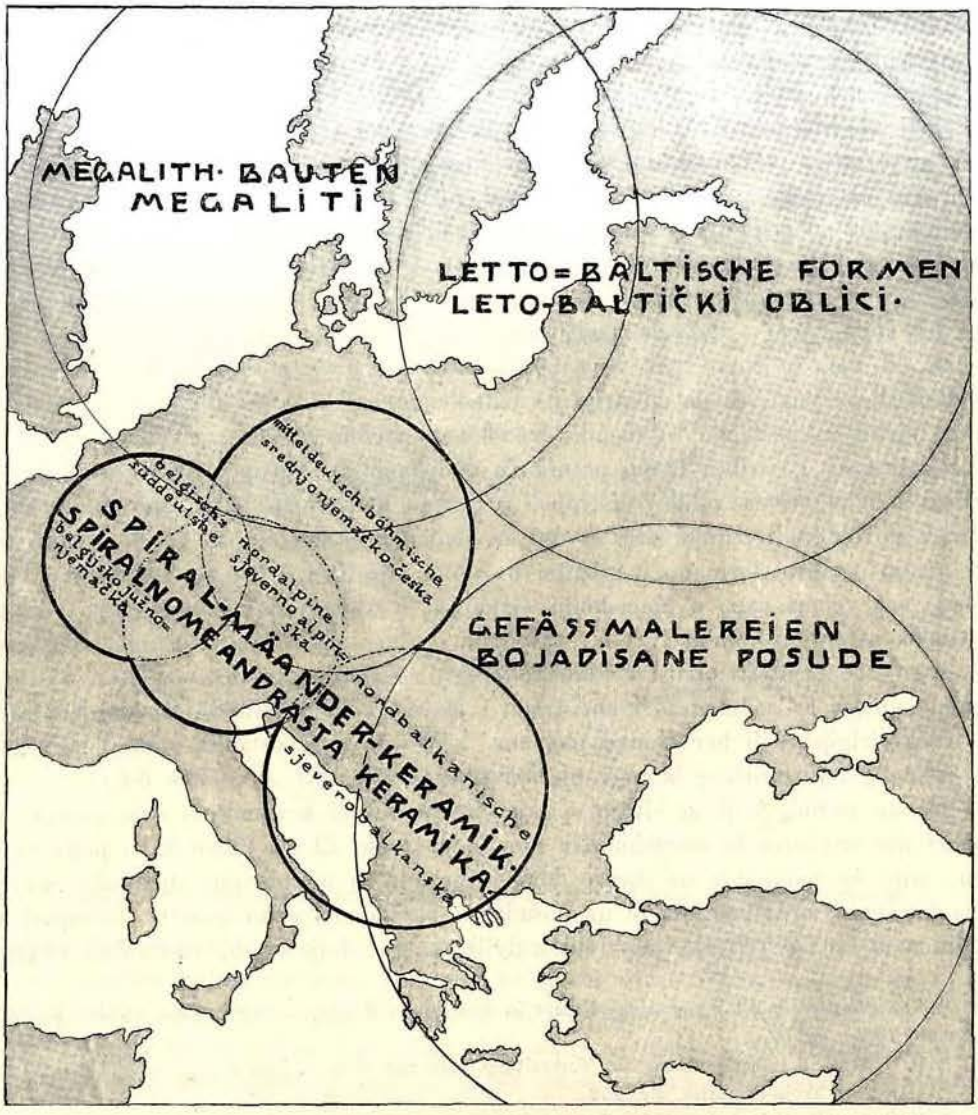

Slika 64. Pregled neolitske keramike u Evropi po teoriji undulacije.

od pruta ispunjenih sa više paralelnih brazda kao bosanski komadi (sl. 64., 65., 67. i Butmir II., tab. IX., 5., 9., 10., 13. i dr.) ili kao u mnogih sjeverobalkanskih ulomaka ishitrenih, nepravilno poredanih brazda (sl. 70., 71., 72. i Butmir b. c., t. IX., sl. 20.); a djelomice od prutica, ispunjenih piknjicama (sl. 72., 73. i Butmir b. c., t. X., 5., 15. i t. d.), dalje od nepravilno šrafiranih trokuta (sl. 69. i Butmir XIII., 5., 11.) od rombičkih ornamenata opasanih, punktiranim linijama (sl. 73. i Butmir II., XII., 8.), te sličnih uresa. I relijefna spirala (sl. 63. i Butmir II. VIII., 10.), te spirala sa srednjom provodnicom (sl. 66.), se mogu ondje naći. Pače i ulomak ilovastog sita, kako se našlo u Butmiru često u ulomcima a jedanput i posve čitav (na ozn. mj. II.,

str. 34., sl. 40.), te se opet pojavljuje u naseljima česko-srednjenjemačke[1]) grupe spiralno-meandraste keramike, nagjen je u Plataniki[2]).

Prem materijal poznat iz Macedonije nije baš vanredno velik, držim ipak — ma da H. Schmidt u to dvoji — da je keramika u tumulima kod Hagio Elia i Plataniki u neposrednoj vezi sa sjeverobalkanskom, a osobito sa bosanskom spiralno-meandrastom keramikom, a obje da ne pripadaju samo istoj dobi nego i istome narodu. Vrlo se vjerojatno može dakle predmnijevati, da su helenska plemena već oko polovine trećeg milenija pr. Isusa dospjela do solunskog zaljeva, odakle su se raširila, ne naišav na znatan otpor, Grčkom. I u ovom pogledu slažu se rezultati arheološkog istraživanja sa rezultatima jezičnog istraživanja. Kako Fritzsche veli, stigli su najstariji helenski doseljenici, južni Ahejci, već u III. mileniju u Peloponez pa i u samu Kretu, gdje su našli Eteobrete, jedno indogermansko, i to frigijsko pleme, valjda ono isto, koje smo gore upoznali kao nosioce obojene keramike. Rek bi u isto doba provalili su i Joni, „čije je ime već za rana doprlo na istok, kada su ono *V* u svom imenu još izgovarali; popis plemena u genezi zove ih Jâvân, asirski klinasti natpisi Jâvanu, a zakonik Manesov i Mahâbhârata Yavan“[3]). Treće premijkensko pleme helenskog porijetla su eolski Minijci koji su kao i Jonci po priči došli iz Tesalije te su naselili čitavu kotlinu kopajskog jezera, dočim su kadmejski Tebanci zavladali istočnom Beotijom. Njihova kultura[4]), koja ima još posve neolitsko obilježje, njihove od ilovače u obliku kubeta načinjene kuće, koje donekle sjećaju na kolibe Kurda[5]), ali i na zgrade na oblik kupole u Bretaniji[6]), Irskoj[7]), na Balearima[8]) i u Siciliji, onaj njihov čudan običaj, da sahranjuju svoje pokojnike u zgurenom položaju posred svojih kuća, kako je to bilo obično u zapadnoj i u srednjoj Njemačkoj u doba uglaste i spiralno-meandraste keramike a u Turkestanu[9]) i u kasno neolitsko doba: sve to dokazala su uspješna iskapanja Furtwänglera a osobito Bullera i Reineckeova u Orhomenu. Ne trebam da se potanje osvrnem na pojedinosti ove rane beotsko-fokijske kulture, koja se, izuzev neke lokalne razlike, na sličan način ponavlja na Kreti i u Tesaliji[10]), te je posve očito u savezu sa našom prutastom keramikom[11]). Nas zanima tek starina ove rane helenske kulture. Kako je ona još čisto neolitskog karaktera, valja je bez dvojbe smatrati starijom od god. 2000 pr. Isusa, a pošto je bila dosta dugotrajna, siže valjda do polovice III. milenija[12]), to jest do dobe, kada je u kulturnom području zapadno- i srednje-njemačko-

---

[1]) N. pr. komad iz Hradišta kod Šarca u Českoj, Pič: Čechy přehist. I., tab. XLI., sl. 13.

[2]) Ja bi ovdje upozorio na to, da se i oblikom i veličinom jednaka sita pojavljuju opet u mnogo kašnje doba u sredojoj Njemačkoj. Tako ima u Grimma u muzeju histor. i arheol. društva lijep egzemplar sa plosnog grobišta blizu vodovoda u Grimma, koji, sudeći po posudama, spada Billendorfskom tipu, *dakle starijoj predrimskoj dobi. Kao analogiju napominjem sličan komad sa Galgenberga kod Arneburga u* Altmarku i više ulomaka iz stanova u jamama u Hohentraunu okr. Salzwedel i iz Bürsa kod Arneburga, koji već idu u kasno latensko doba. (Z. f. E. 1906., str. 384., sl. *a.*)

[3]) Fritzsche, o. c., 614.

[4]) G. Buller: Orchomenos I., u starijim slojevima. München 1907.

[5]) Na i. mj., t. XI.

[6]) Vrlo dobar primjer vidio sam na Ile longue kod Lokmariakera u Morbihanu.

[7]) Bertrand: Nos origines; la religion des Gaulois. Paris 1897., pl. I.

[8]) Cartailhac: Monuments primitivs des Iles Baleares, Toulouse 1892., pl. 35., 36.

[9]) Forrer: Urgesch. d. Europaers., t. 40., sl. 2, str. 232., sl. 153. *a.* Gröszler: Rössener Wohngruben; Schmidt. Z. f. E. 1906., 387.

[10]) Reinecke: Mainzer Zeitschr. II., str. 47.

[11]) Na i. mj., str. 47.

[12]) Neolitski sloj ispod sloja kulture otočnjaka na Knososu, debeo je do 7 *m*.

česko-moravskom vladala srodna spiralno-meandrasta keramika. Ako je ova bila porijetlom istočno-indogermanska, kako Kosina misli, nerazumljivo je, kako bi mogli helenska plemena, koja pripadaju zapadno-(sjeverno)indogermanima, da probiju onaj široki, od istočnih Indogermana gusto naseljeni pojas a da ne bi ponijeli sobom u svoju novu postojbinu svoje sjeveroarijske karakterne osebine ili — kako bi valjalo očekivati, ako su se skokomice selili — svoje stare kulturne tečevine. Već obzirom na ovaj hronološki odnošaj izmegju najstarije helenske kulture i izmegju srednjo-evropske spiralno-meandraste keramike, držao bi, da je potonja porijetla sjevero-indogermanskog. Pridolazi još da ona ima uz svoje osebite elemente veliko obilje forma i ornamenata, koje nalazimo posve istovjetne u keramici sjevernih megalitskih spomenika[1]), a opet se može u ostalom kulturnom blagu obih kulturnih predjela naći velika množina paralela. Ovi bliski odnosi upućuju posve sigurno na to, da je čitavo područje takozvane prutaste keramike bilo prožeto pučanstvom sjevernog porijetla.

Usprkos ovoj prividnoj razlici izmegju shvaćanja Kossine i mojega, dadu se oba posve dobro megjusobno složiti. Ako je već za prvog zaposjednuća srednje Evrope od indogermanskog plemena, koji potječe od Cro-Magnonske rase, koja je iz Francuske prodirala te se razdvojila u dva glavna plemena, žiteljstvo megalitsko pripadalo zapadnim (sjevernim) Indogermancima a žiteljstvo, naseljeno na jugu, istočnim (južnim) Indogermancima, onda je ovaj južni indogermanski sloj već za rana pod dojmom sjevernih narodnih struja predobiven za sjeverno indogermanstvo. Sjeverni dojmovi nisu bili dosta jaki i ustrajni u istočnom dijelu srednje Evrope, prem su pojedine sjeverno-indogermanske seobe doprle i onamo te nisu mogle uzrokovati trajne promjene u tamošnjem žiteljstvu. Prvobitni istočno-indoevropski se karakter zato ovdje sačuvao, te je prošir ujući se razašiljao svoje struje ne samo daleko na jug i na istok, nego i na sam zapad te se uvukao izmegju žiteljstva prutaste keramike a napredujući dospio je do Moravske i do same Češke. Tako ćemo moći razumjeti i velike raznolikosti, što postoje izmegju kulturnog područja prutaste keramike i obojene keramike. Tamo sahranjene lješine a ovdje već za rana spaljene, tamo u bitnosti jednobojne zemljane posude, a ovdje obojene, tamo oblici posuda i čisto geometrijska ornamentika, koja je često u tijesnoj vezi sa sjevernjačkom keramikom, a ovdje oblici posuda slabo raznoliki, koji samo djelomice sjećaju na oblike starije keramičke kulture. Razlika se nalazi dapače i u samoj ilovači, koja se upotrebljavala za izradbu pa i u načinu pečenja. Slične se razlike opažaju i kod ostalog orugja. Dočim u Butmiru ima veliki niz pomno obragjenih kamenih klinova i bušenih mlatova, strjelica, sulica, srpolikih noževa i drugog halata, koji često sjećaju na sjeverne forme, od kojih u ljepoti ne zaostaju mnogo, u području bojadisane keramike nalazi su neobično siromašni i malovrijedni.

Ako se uz ovu znatnu raznolikost mogu opaziti i po gdjekoji kulturni odnošaji, ako osobito uz neke osamljene oblike posuda i figuralnih prikaza nagjemo u području bojadisanih posuda i spiralno-meandrastu dekoraciju, koja je tako karakteristična za područje prutaste keramike, tumači se i to posve jednostavno time, da se oba kulturna područja ne samo dotiču, nego da i prelaze jedno u drugo. U drugu ruku opet ističe se velika opreka baš u tome, da se spiralna dekoracija na bojadisanim posudama skoro isključivo pojavljuje u posve izopačenoj i degeneriranoj formi, koja još jedva sjeća na matematičke uzore, kako ih nalazimo u tako savršenom načinu u Bosni, Sedmogradskoj, a donekle još i daleko u srednjoj i zapadnoj Njemačkoj pa i u samoj Belgiji.

[1]) Wilke: Arch. f. Anthr. XII., str. 320.

Мали принос значењу босанице.

Приопћио

др. **Ћиро Трухелка.**

Међу рукописима земаљског музеја налази се мала свеска од 30 листи дугољаста формата, 10 *cm* висока а 16·5 *cm* широка. Писана је од прилике у првој поли прошлог вијека, свакако послије године 1834., јер се на 8. листу спомиње, да је те године уведена Гајева ортографија. Писао ју је неки „дијак", како се то разабире из једне биљешке на задњој страни књижице, гдје је забиљежено: „Сей попись мене дїака . . . ."

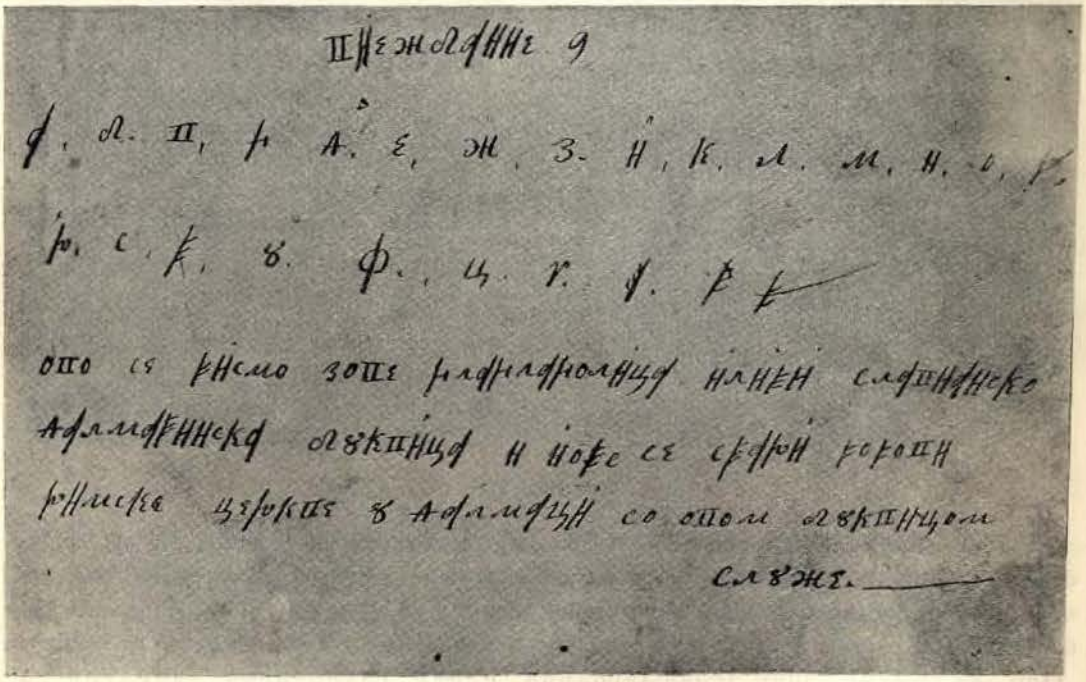

Вјежбање 9.

Име је томе „дијаку" избрисано, а да и није, двојим да би њиме овај ситан писмени документат добио веће вриједности, него ли је има овако, какав јест — анониман.

Књижица је красописна вјежбеница, у којој су написана сва у Босни у оно доба обичајна писма (— осим турског —) и то сприједа разни алфабети у минускулама у мајускулама а иза тога по неколико парадигама, већином доста занимиве народне пословице.

На првом листу, који фали, и на другом бијаше написан курзивни алфабет данашње такозване ћирилице, на 3. и 4. исти алфабет у мајускулама, који се по натпису (начална или велика славѧно сербска слова) зове *славјано-српским* за разлику од *славјано-илирског* алфабета, то јест од латинице, приказане на 5.—8. листа у минускулама и мајускулама.

Онда слиједе „мала и начална или велика гражданска слова“ то јест обична ћирилица и „мала и начална или велика слова илирска писмена“ или тисковна латиница.

На слиједећим листовима имаде низ парадигама у свим врстам наведеног писма, а занимиво је у виду сепаратистичном, да писац тим вјежбама даје наслов оупражненїє, када се служи ћирилицом а када се служи латиницом зове их Виежбање.

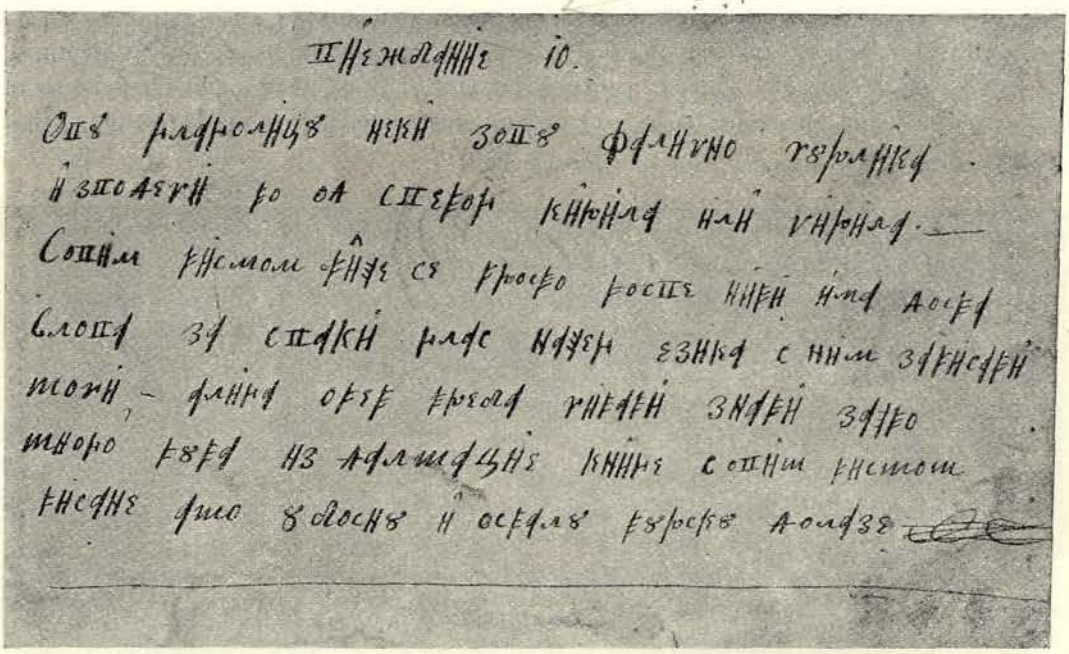

Вјежбање 10.

Нас занима особито лист 27. и 28., гдје се износи *„виежбание 9.“* и *„виежбание 10.“*, те их овдје износимо у факсимилу. У вјежбању 9. препознати ћемо на челу алфабет босанице са карактеристичним стрмим ⊓, П и Ш (Е ⊏ Э) у беговске босанице у Крајини и западној Босни те са четверастим □, а ниже тога тумач: „Ово се писмо зове (гла)глаголица илити славианско далматинска буквица и ио(ш)те се стари попови римске церкве у Далмаци со овом буквицом служе.“

На слиједећем листу, коме је натпис *„виежбание 10.“*, читамо наставак ове биљешке: „Ову глаголицу неки зову фалично Чурлика изводећи то од светог Кирила или Чирила. С овим писмом пише се просто посве, нити

има доста слова за сваки глас нашег езика с ним за писати моћи, — али га опет треба читати знати, зашто много пута из Далмације књиге с овим писмом писане амо у Босну и осталу Турску долазе.“

Уз досада познату номенклатуру босанице упознајемо се ту са новим називом „славјано-далматинске буквице“, јер да се тим писмом служе попови римске цркве у Далмацији те много писама, писана њиме, долази оданле. Занимиво је то да писац ове вјежбенице истиче, да се ово писмо зове „фалично“ „ћурликом“, јер је јамачно и он осјетио, да оно није изведено из средовјечне ћирилице него да је као и ова посебни дериват средовјечног грчког писма, али не у лапидарној него у курзивној форми.

Zadruge u južnih Slovjena.

Piše

dr. **Ivan Strohal.**

§ 1. Kada i kako se je doznalo za zadruge?

Već u XVIII. vijeku pojavila se gdjekoja vijest, da dolje kod nepoznatih južnih Slovjena postoji neki osobiti običaj, po kome u istoj kući živi i gospodari po 20—30 parova (obitelji), po 100—200 ljudi zajedno. U tome pravcu osobito znamenit je opis takovoga zajedničkog života, što ga donose god. 1783. Piller i Mitterpacher[1]). Ovaj opis preuzeo je kasnije Engel u svoju „Geschichte von Dalmatien, Croatien und Slavonien“[2]), a odatle opet Dobrovsky u svoj „Slavin“[3]).

U zakonima iz XVIII. vijeka ne dolazi još zadruga kao takova. Klice ovoj uredbi javljaju se doduše već i u prijašnjim vijekovima; no potpuni zadružni zakon pojavio se je tek u početku XIX. vijeka i to u nekadanjoj vojnoj Krajini (u krajiškom temeljnom zakonu od 7. augusta 1807.).

U krajiškim pravima za karlovačku i varaždinsku pukovniju od g. 1754. bilo je doduše ustanovljeno, da „u slučajevima smrti imadu zemljišta pripasti samo onim muškim descendentima, koji žive in communione bonorum s (pokojnikom); a ako takovih nema tad ženskim descendentima, koji žive in communione bonorum; zatim descendentima, koji drugdje žive, ako nijesu još à proportione snabdjeveni s dovoljno zemljišta, dalje braći, i drugim agnatima, koji žive in communione bonorum; konačno braći, koja žive izvan kuće, ako nijesu još s dovoljno zemljišta snabdjeveni[4]). Tu je riječ i o nekom „Caput Familiae“[5]), kao da je ovdje obitelj nosilac prava i dužnosti; veli se takogjer, da se taj „Caput Familiae“ ima imenovati. Ipak ta glava čitave kuće („Haubt des Hauses“) nije puki zastupnik i upravitelj kuće kao jurističke osobe, on je glavni nosilac lena („Principal-Lehen-Trager“)[6]); ovi oci obitelji su i onda, ako u jednoj kući gospodari zajedno više braće i daljih rogjaka, gospodari nad zemljištem („Herren vom Grund Stuck“), samo su dužni svoju braću hraniti; ova opet stoje pod upravom kuće gospodara, te mu imadu kao svom hranitelju („Brod-Vater“) pomagati pri radu[7]); a kada glava obitelji umre, ima se njegov nasljednik kod regimente u zapisnik ubilježiti[8]).

---

[1]) Iter per Poseganam Sclavoniae provinciam, str. 117. i d.

[2]) Str. 246. i d.

[3]) Str. 59. i d.

[4]) Militar-Gränitz-Rechte für das Carlstädter und Varasdiner Generalat, IV. Tit., § 37., isp. i § 32.

[5]) Tako: Militar-Gränitz-Rechte, IV. Tit., § 75.

[6]) Militar-Gränitz-Rechte, IV. Tit., § 76.

[7]) Eod., IV. Tit., § 26.

[8]) Eod., IV. Tit., 76.

Tek u krajiškom temeljnom zakonu od 7. augusta 1807. veli se: „Da se gospodarstvo može i dalje voditi, dok su vojni obvezanici („Dienstmänner“) odsutni, prijeko je nužno, da više ljudi živi zajedno u istoj kući, prijeko je nužna kućna zajednica (zadruga, ‚Hauskommunion‘)[1], i dalje „dok zadruga postoji, imadu svi njezini članovi jednako pravo na kućnu imovinu i jednaku dužnost da prema svojim silama za kuću rade i stiču“[2]. A u naredbi, kojom se proglasuje ovaj zakon veli se opet: „Kad se je prigodom organizacije Krajine god. 1803. raspravljalo o zakonskom nasljednom redu, pa se je taj nasljedni red hotio urediti na temelju krajiških prava (od god. 1754.), po kojima je kuće gospodar bio glavni nosilac lena, sve je ustalo proti takovom uregjenju. Reklo se je, da krajiška prava u toj, kao i u mnogim drugim točkama, nijesu nikada [?] bila provedena, da su se kućni članovi (zadrugari) odavna [?] već smatrali suvlasnicima, [?] i ponosili se tom jednakošću svojih prava, pa da bi moglo nastati veliko zlo, kada bi im se ta njihova prava oduzela, ili kada bi oni u tim pravima samo stegnuti bili“[3].

Kao što ne dolazi zadruga kao takova u starijim zakonima za nekadanju vojnu Krajinu, isto tako ne dolazi ona tečajem XVIII. vijeka ni u zakonima za nekadanje gragjansko područje Hrvatske. U urbarskim zakonima iz XVIII. vijeka ukazuje se još uvijek pojedina naravna osoba kao nosilac svih prava i dužnosti. U tim urbarima govori se uvijek samo o fizičkoj osobi, koja je spram zemaljskog gospodara obvezana[4]. U tim urbarima govori se i o nasljednom redu kod podanika[5]. S druge strane ne dolazi nigdje u tim urbarima zadruga ili u opće budi kakova kućna zajednica kao nosilac prava i dužnosti.

Tek kad se je i u Hrvatskoj htio provesti ugarski zakon (čl. VIII. od god. 1840.) o nasljednom redu podanika, pronašlo se je, da taj zakon nikako ne odgovara pravnoj svijesti i pravnim običajima naroda. Po tome zakonu nasljegjuju čitavu ostavinu podanika njegova zakonita djeca, kako muškoga tako i ženskoga spola, i to u jednakim dijelovima[6]. Zemaljska gospoda i tada autonomne županije nijesu dozvolile, da se ovaj zakon provede, jer narod drži, da je dioba nasljegjenih dobara po porodičnim lozama nepravedna; jer narod drži, da se ta dobra imadu dijeliti po broju kućnih članova, koji su u pogledu zajedničke imovine posve ravnopravni. Osobito činilo se nepravednim, da bi kćeri, koje bi se iz kuće izudale, imale jednako pravo sa sinovima, koji su ostali u kući. — Kasnije kad su se iza razriješenja podaničkih veza imale uvesti zemljišne knjige, opazilo se je, da se ne mogu u te knjige upisati pojedini kućni članovi kao suvlasnici, nego samo čitava kuća, kućna zajednica kao jedina vlasnica. I tako došlo je do odredbe, da se kuće, u kojima zajedno žive i gospodare dvije ili više porodica, imadu u zemljišne knjige unijeti kao zadruge[7]. — Prvi put bilo je ipak zadružno pravo za nekadanje gragjansko područje Hrvatske i Slavonije uregjeno u zakonskom članku IV. od god. 1870.

---

[1]) Gränzgrundgesetze vom 7. August 1807, § 55.

[2]) Eod., § 64.

[3]) Isp. Stopfer: Lehrbuch über die Grundgesetze der karlstädter, warasdiner, banal-, slavonischen und banatischen Militär-Gränze, str. 129.

[4]) Isp. Hrvatski urbar Marije Terezije, III. dio, § 1.; slavonski urbar Marije Terezije, I. dio, § 1. (Vežić: „Urbar hrvatsko-slavonski“, str. 129. i 170.).

[5]) Isp. Hrvatski urbar Marije Terezije, VI. dio, § 1. (Vežić: o. c., str. 138).

[6]) § 2.

[7]) § 29. naredbe austrijskog ministarstva za pravosudje od 18. aprila 1853., drž. zak. lista br. 65.

U Srbiji takogjer nema do god 1844. zakona o zadrugama. Tek u opštem gragjanskom zakoniku od god. 1844. uregjeno je takogjer i zadružno pravo [1]).

Najviše je ipak tome, da se je za zadruge i vani doznalo, doprinjeo falzifikat poznat pod imenom kraljičino-dvorski i zelenogorski rukopis; taj rukopis služio je kroz čitav skoro jedan vijek kao najjače dokazalo za starost zadruga. Tek pod konac XIX. vijeka dokazalo se je, da je taj rukopis prosti falzifikat [2]).

Mnogo je tome, da je ta uredba došla tako na glas, doprinjeo takogjer i Marmontov izvještaj o organizaciji ilirskih provincija [3]). U tome se izvještaju prikazuju neka načela zadružnog prava kao nešto, što samo u južnih Slovjena postoji. Manje poznat je Andréossiev izvještaj o istoj stvari. U potonjem izvještaju prikazuje se, u kolikoj je mjeri utjecalo vojničko ustrojstvo na čitav prometni život, te imovinske i obiteljske odnošaje u nekadanjoj hrvatskoj vojnoj Krajini [4]).

*

Do posebnog imena takogjer je zadruga dosta kasno došla:

Latinski naziv „communio" javlja se već u statutima za varaždinsku Krajinu od god. 1737. [5]). Taj naziv javlja se i u krajiškim pravima od god. 1754. [6]), koja su inače na njemačkom jeziku sastavljena. Iz toga latinskog naziva nastao je kasniji njemački naziv — „Hauskommunion", koji dolazi već u krajiškom temeljnom zakonu od god. 1807.

U hrvatsko-srpskom jeziku nemamo do početka XIX. vijeka za tu uredbu još nikakvog naziva. Riječ „zadruga" sa značenjem, koje se danas daje toj riječi na polju zadružnog prava dolazi prvi put u rječniku srpskog jezika od Vuka St. Karadžića.

Kad se je u Hrvatkoj počelo pisati o toj uredbi nazivala se je ona „patrijarkalni život" [7]). Tek godine 1858. identificira Žužel naziv „patriarkalni život" s novim nazivom „zadruga" [8]). Skoro iza toga istisnuo je posve ovaj novi naziv „zadruga" stariji naziv „patriarkalni život" [9]). Naziv „zadruga" dolazi u zakonskom članku IV. od god. 1870., u zakonu od 3. marta 1874., u zakonu od 8. maja 1871., a isto tako i u svim kasnijim hrvatskim zakonima. — Kod Srba dolazi taj naziv prvi put u opštem gragjanskom zakoniku od god. 1844.; prije toga označivala se je „zadruga" u srpskim zakonima kao „kuća", a rijetko kada (i to samo u kasnijima) kao „zadružna kuća" [10]).

Iz zakona naučio se je na naziv „zadruga" takogjer i narod. Ipak kad je Bogišić god. 1874. stavio pitanje, kako nazivlje narod ovu uredbu, — pitanje, da li postoji posebni naziv za veliku obitelj, posebni opet za malu obitelj, dobio je iz svih

---

[1]) §§ 507.—529.

[2]) Isp. napose Masaryk: Skizze einer soziologischen Analyse der sogenannten Grüneberger und Königinhofer Handschrift, u Jagićevom „Archiv für slavische Philologie", 1887.

[3]) Rapport et projet sur l'organisation des provinces illyriennes.

[4]) Isp. Boppe: Croatie militaire.

[5]) De rerum dominio, art. 8.: „Quod si pater familias superstitibus liberis, fratribus, vel in communione secum constitutis agnatis e vita decesserit, tum iuxta antiquam consuetudinesu et pristinum confinii institutum . . . in dominium utile succedat qui eminentiori capacitate praeditus est, . . ."

[6]) Militar-Gränitz-Rechte, IV. Tit., § 37.: „in communione bonorum."

[7]) Tako megju ostalima: Žužel (u Gospodarskom listu, 1856., br. 13. i d.), Vukotinović (u Gospodarskom listu, 1856., br. 23.).

[8]) Isp. Gospodarski list, 1858., br. 20.

[9]) Isp. Gospodarski list, 1861., br. 30. i d.

[10]) Isp. Al. Jovanović: Istorijski razvitak srpske zadruge, str. 68. i d.

krajeva Hrvatske, Srbije i Bugarske odgovor, da narod još ne pozna naziva „zadruga“ u onom značenju, koje mu se daje u zadružnim zakonima. Prema tim odgovorima ukazuje se vlasnicom zadružne imovine ili kuća ili obitelj (familija); razlikuje se samo velika od male kuće, velika od male obitelji. Samo iz nekih krajeva dolazi odgovor, da se velika kuća označuje „zadružnom“, a malena obitelj u inokosnom[1]). — U opće narod nije znao ni za kakovu razliku u pravnome položaju izmegju velike i male obitelji. Za veliku i malu obitelj vrijedila su ista načela; velika obitelj može u svako doba raspasti se u više malenih, ona se može takogjer i uslijed gubitka svojih članova (budi uslijed smrti budi uslijed istupa) stegnuti do male obitelji; s druge strane može i malena obitelj uslijed toga, što se je umnožao broj njezinih članova, porasti do velike obitelji; uza sve to ostaju za pravne odnošaje u takovim obiteljima po narodnom shvaćanju mjerodavna uvijek ista načela[2]).

§ 2. Teorija o pozivu i dobrim svojstvima slovjenskih naroda.

Još prije nego li je došlo do uregjenja zadružnog prava u krajiškom temeljnom zakonu od 7. augusta 1807., pojavila se je teorija o pozivu i dobrim svojstvima slovjenskih naroda. Ocem ove teorije može se označiti znameniti njemački učenjak Herder. Herder opisuje slovjenske kao miroljubive i marljive narode. Po njegovom nazoru nijesu Slovjeni nikada bili poduzetni narod vojnika i pustolova, kako su to Nijemci bili. Slovjeni su se mirno naselili u krajevima, koje su Germani napustili. Oni su volili seosko gospodarenje, neku zalihu stoke i žita i mnoge kućne vještine. Oni su bili dobrotvorni, do rasipnosti gostoljubivi, volili su seosku slobodu, uz to su bili pokorni i poslušni, a protivnici svakog otimanja i plijenjenja. Nesretnim postao je taj narod uslijed toga, što se pored ljubavi za mir i kućanstvo nije nikada mogao spremiti za rat. Kolo vremena kreće se megjutim neprestano; pa jer su ovi (slovjenski) narodi većinom nastanjeni u onim dijelovima Evrope, koji će biti najljepši, dok budu sasma obragjeni, i dok se bude po njima razgranila trgovina, dalje jer se drukčije ne može ni misliti nego da će zakonodavstvo i politika u Evropi morati uzgajati mjesto ratničkog duha sve više i više mirnu i tihu radinost, — to će se i ovi duboko zagrezli, nekoč marljivi i sretni narodi ipak jednom probuditi iz svog dugog dubokog sna, i slaviti svečanosti mirne radinosti i djelatnosti[3]).

Ove riječi postale su temeljem slavenofilske teorije, po kojoj su slovjenski narodi pozvani, da ostvare ideju humanizma. Ovaj opis karaktera slovjenskih naroda preuzeo je kasnije Dobrovsky u svoj „Slavin“[4]) i Kopitar u uvod svoje gramatike slovjenskih jezika[5]). — God. 1809. predavao je Poljak W. Surowiecki o najstarijoj povjesti Slovjena[6]); pri tom opisuje on slovjenske narode i njihova svojstva u glavnome onako kako i Herder. God. 1820. publicirao je taj Surowiecki poveće djelo[7]), u kome sakuplja dokaze za teoriju o čovjekoljubivosti i dobrotvornosti slovjenskih naroda.

---

[1]) Isp. Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena, I. knj., str. 6. i d.; isp. takogjer Bogišić: De la forme dite inokosna de la famille rurale chez les Serbes et les Croates, str. 36. i d.

[2]) Isp. Bogišić: De la forme dite inokosna, str. 10. i d.

[3]) Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit, 3. sv., 1792.

[4]) Slavin, Beiträge zur Kenntnis der slawischen Literatur, Sprachkunde und Altertümer, nach allen Mundarten“, 1808., str. 9.—14.

[5]) Grammatik der slawischen Sprachen in Krain, Kärnten und Steyermark, 1808., str. XI.

[6]) Rozprawa o sposobach dopetnenia historyi i znajmośći dawnych Slowian, czytana na posiedzeniu publicznem 19. stycznia 1809., djelima W. Surowieckoga, str. 496.—519.

[7]) Sledzenie początku narodow slowianskich.

Ova teorija o pozivu i dobrim svojstvima slovjenskih naroda upotrebila se je takogjer i za riješenje prijepora o podrijetlu slovjenskih zakona. Prijepor taj potječe još iz XVIII. vijeka. Stari V. N. Tatiščev uči[1]), da su Rusi svoj najstariji zakon „ruska pravda" donijeli sobom, kad su se naselili u današnju Rusiju. Isto tako misli i Boltin[2]), da Slovjeni nijesu trebali recipirati tugje zakone. Narav sama donosi, uči on, po sebi neke odregjene pravne odnošaje, koji su jednaki u svih naroda, a rezultat tih odnošaja jesu zakoni. — S druge strane učio je Schlözer[3]), da su Rusi sve pravne uredbe i čitavu civilizaciju primili od Germana. Karamzin[4]) opet prispodabljao je pojedine ustanove u staroj „ruskoj pravdi" s pravnim uredbama u crnaca, Kalmika, Kafra, i dr.; Nijemci tek, drži on, uveli su kod Rusa bolje uredbe. Poljak Naruszewicz učio je[5]) isto tako, da su Poljaci preuzeli pojedine pravne uredbe od drugih naroda. Czacki drži[6]), da se je poljsko pravo razvilo iz normanskoga.

Sada je nadošla teorija o posebnim svojstvima slovjenskih naroda. Ova teorija dala je staroj teoriji o podrijetlu zakona u slovjenskih naroda novu snagu. Dobra svojstva slovjenskih naroda, učilo se je sada, pravrelo su i prauzrok posebnih zakona i posebnih odnošaja u slovjenskih naroda. Obzirom na ovu novu teoriju uskrisio je god 1813. Majewski[7]) staru Tatiščevovu teoriju, da su Slovjeni donijeli svoje posebne zakone, kad su se naselili u zemlje, u kojima danas žive. Samo je Majewski pri tome mnogo odlučniji Majewski tvrdi, da su Slovjeni donijeli ove zakone iz Indije; on dokazuje, kako su slovjenski jezici srodni indijskome sanskrtu; on drži, da su i slovjenski zakoni slični indijskima; tek kršćanstvo unijelo je u slovjenske zakone nova načela.

Ovako razvila se je s vremenom takogjer i nauka o starosti pojedinih pravnih odnošaja i uredaba u slovjenskih naroda.

Da ovu nauku sa što boljim argumentima potkrijepe, uvrstili su Hanka i Linda u falzifikat, poznat pod imenom „kraljičino-dvorski i zelenogorski rukopis", nekoliko veraza o starim zakonicima u starih Slovjena. Tu se veli:

„Po zakonu vječnijeh bogova
Nek im bude obiem k jednu vladat"
„Ruglo j' iskat u Niemca pravdu,
U nas pravda po zakonu svetom,
Što ju oci prinesoše naši
U te . . . ."[8])

Kad je Jungman pročitao ove pjesme, odmah je uspisao Majewskomu, da se u njima najbolje potvrgjuje njegova teorija o podrijetlu slovjenskih zakona[9]). — Skoro

---

[1]) Законы древніе русскіе, для пользы всѣхъ любомудрыхъ и нѣколко истолкованніе: Исторія россійская съ самыхъ древнѣшихъ временъ

[2]) Примѣчанія на Исторію древнія и нынѣшнія Россіи Г. Леклерка.

[3]) Nestor. Russische Annalen, 1802.

[4]) Исторія государтва россійскго".

[5]) Historya narodu polskiego.

[6]) O polskich i litewskich prawach.

[7]) O Sławianach i ich pobratymcach, Część I., obejmująca czytane na posiedzeniach działowych w atach 1813.—1815.; Rosklad i treść dzieła o poczatku licznych sławianskich narodow tudzież każdego w szczególności; 1818.

[8]) Kraljičino-dvorski i zelenogorski rukopis, u hrvatskom prijevodu od Iv. Trnskoga.

[9]) U pismu od 30. juna 1819.; ovo pismo navodi Rakowiecki u svojoj knjizi o ruskoj pravdi (Prawda Ruska, I., str. 229. i d.).

iza toga dokazao je Rakowiecki[1]) s tim verzima, da su Slovjeni, dok su još pogani bili, imali svoje vlastite zakone, i da su te zakone donijeli iz Indije. On drži, da su ovi zakoni bili indijski Veda-zakonik; dalje prispodablja on pojedine ustanove u „ruskoj pravdi" s ustanovama u Veda-zakoniku.

O dobrim svojstvima slovjenskih naroda pisao je i J. Kollar[2]). Takovim svojstvima navodi on napose nabožnost, marljivost, nevino, bezbrižno zadovoljstvo, ljubav za materinski jezik i miroljubivost. Ista dobra svojstva navodi i P. J. Šafařik[3]).

§ 3. Teorija o čisto slovjenskim pravnim uredbama.

Teorija o dobrim svojstvima slovjenskih naroda nije bila bez svakog temelja. U slovjenskih naroda našle su se dvije uredbe, koje doista predpostavljaju mnogo miroljubivosti i altruizma. U južnih Slovjena pronašla se je zadruga, u Rusa pronašla se je zemljišna zajednica uz periodičko prerazdijeljivanje.

U tim uredbama, činilo se je, manifestira se genij slovjenskih naroda. U njima manifestira se ona miroljubivost, ona ljubav za seosku slobodu, ona dobrotvornost, o kojima je već Herder pisao. U tim uredbama nalazi se razlika izmegju slovjenskih i ostalih naroda. U nijednog drugog naroda, držalo se je iz početka, nema takovih uredaba. — Radi toga, učilo se je, nijesu Slovjeni trebali recipirati zakone od drugih naroda. Pošto prema tome zakoni o tim institucijama nijesu bili preuzeti od drugih naroda, porodilo se je odmah pitanje, kako su Slovjeni došli do tih zakona? A jer je onda još općenito vrijedilo načelo, da se sva subjektivna prava, uopće svi pravni odnošaji, moraju osnivati na pozitivnim zakonima; nije se ono doba moglo zadovoljiti s jednostavnim odgovorom, da su ovi zakoni plod same narave slovjenskih naroda. Tražili su se zakonici, u kojima su bile normirane ove uredbe. Ti zakoni nisu se mogli tako lako pronaći. Tako se je došlo na misao, da su ove uredbe prastare, t. j. tako stare, da su već zaboravljeni zakoni, u kojima su one bile uregjene. Tako se je došlo takogjer i na misao, da su ove uredbe bile normirane već u zakonima, koje su Slovjeni donijeli u svoju sadanju domovinu iz svoje pradomovine, Indije. Došlo se je do teorije, da su ove uredbe prvobitne uredbe, koje su, kako se u kraljičino-dvorskom rukopisu veli, sami vječni bogovi dali ljudima. No tim putem došlo se je takogjer i do zaključka, da su ove uredbe postojale i u drugih naroda, koji pripadaju indoevropejskoj grani. U drugih naroda s vremenom su se ove uredbe posve izgubile, samo u miroljubivih, dobroćudnih Slovjena sačuvale su se one sve do današnjega dana. — Ovaj zaključak slagao se je takogjer i s onim starim pričama o dalekim nepoznatim zemljama i narodima, o Hiperborejcima i Skitima, koji nijesu još znali za razliku izmegju „moga" i „tvoga".

Kako je već spomenuto, čuo se je već i pod kraj XVIII. vijeka gdje koji glas, da kod južnih Slovjena po više obitelji zajedno živi i zajedno gospodari. God. 1783. izišao je jedan putopis od Pillera i Mitterpachera[4]), u kom se veli: „Fundos sibi adtributos inter filios familias numquam partiuntur, neque hi mortuo patre a se discedunt; propter quod vicena saepe conjugia eadem in domo cohobitantia in unam familiam coalescunt et plerumque sine querela convivunt"; dalje veli se tu: „Familiae commu-

---

[1]) Prawda Ruska czyli prawa w. k. Jarosława Władymirowicza, 1820.—1822.

[2]) Dobre vlasnosti národu slovanského, 1822.

[3]) Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten, 1826.; Slovanské starožitnosti, 1827.

[4]) Iter per Poseganam Sclavoniae provinciam.

nibus suffragiis praeficiunt, quem regendi scientia ceteris praecellere existimant, et seniorem (stareshina), qua in electione judicio commendationique mortui decessoris plurimum tribuunt; nec raro evenit, ut qui aetate ceteris inferior est, auctoritate superior evadat; eum omnes velut patrem observunt et velut superiorem verentur". Ovaj dosta dobri opis izvrnuo je Engel u svojoj povjesti Dalmacije, Hrvatske, i Slavonije[1]), kao da se tu zemljišta nikada ne dijele, kao da se braća poslije smrti očeve nikada ne razilaze, kao da po dvadeset parova u jednoj kući zajedno živi. Ovaj opis preuzeo je poslije Dobrovsky[2]) u svoj „Slavin", a kroza nj postao je taj opis poznat svima, koji su se bavili s pitanjem o pozivu i dobrim svojstvima slovjenskih naroda.

Još prije izdanja ovog „Slavina" potanje se je ispitivala pravna priroda ove uredbe u vrijeme, kad se je imao sastaviti novi temeljni zakon za hrvatsko-ugarsku vojnu Krajinu. U tom krajiškom temeljnom zakonu sadržane su točne ustanove o zadrugama. No teoretičari nijesu nikada imali volje baviti se s ovim zakonom, a još manje s istraživanjem, koje je služilo podlogom tome zakonu. Oni su voljeli kojekakve priče o ogromnim brojevima članova u pojedinim zadrugama, nego li statističke podatke. Iz naredbe, kojom se proglašuje krajiški temeljni zakon navode se doduše riječi[3]): „krajiški temeljni zakoni nijesu zadruga stvorili, nego su ih samo preuzeli iz prastaroga običajnog prava"; no ne pazi se na to, da je u samome krajiškom temeljnom zakonu razjašnjeno, zašto je krajiškoj upravi bilo toliko stalo do toga tobožnjeg običajnog prava. Veli se naime u tome zakonu[4]): „Zadruga, t. j. zajedničko življenje većega broja ljudi u istoj kući, prijeko je nužna, da se uzmogne gospodarstvo u krajiškim kućama bez prekida voditi i onda, kad su vojni obvezanici odsutni." Ne pazi se ni na to, da je kumpanijskim zapovjednicima prigodom proglasa krajiškoga temeljnog zakona bilo naloženo, da imadu narod uputiti, kolike im koristi i polakšice donosi novi zakon, megju ovim koristima i polakšicama imali su ti zapovjednici istaknuti „3. da pretpostavljeno pukovnijsko zapovjedništvo može, ako postoje svi zakonski uvjeti, dozvoliti diobu većih porodica, za kojom su krajišnici tako silno čeznuli" [5]). (Opaziti se još mora, da su samo u vrlo rijetkim slučajevima postojali svi uvjeti, uz koje se je mogla dozvoliti dioba po tom krajiškom temeljnom zakonu od g. 1807.)

Tako je zadruga u južnih Slovjena bila poznata već prije nego li je izašao kraljičino-dvorski i zeleno-gorski rukopis; pa su falzifikatori uzeli zadrugu kao čisto slovjensku pravnu uredbu, u kojoj se manifestira čisto slovjensko pravo, koje je bilo sadržano već u prastarim zakonima vječnih bogova. Tako je došlo do verzova

„Moji kmeti, ljesi i vladike!
Megju bratjom razriešite pravdu,
S djedovine što se povadiše,
S djedovine očinske medj sobom.
Po zakonu vječnijeh bogova
Nek im bude obiem k jednu vladat
Il nek diele vlast po poli pravo".

---

[1]) Geschichte von Dalmatien, Croatien und Slavonien, str. 246.

[2]) Slavin, str. 59. i d.

[3]) Od 5. oktobra 1807., br. 3482.

[4]) § 55.

[5]) Stopfer: Lehrbuch über die Grundgesetze der karlstädter, warasdiner, banal-, slavonischen und banatischen Militär-Gränze, str. XII.

I opet:

Svak je otac čeljadi si vodjom,
Ljudi oru, žene rublje kroje,
A umre li glava od čeljadi,
Tad sva djeca vladaju zajedno,
Vladiku si s roda izbirući,
Koji s boljeg na sabore hodi.
Hodi s kmeti, ljesi i vladikami.

I ovi verzovi, koji su imali biti mnogo vijekova stari, postali su doskora najjačim dokazom za starost jugoslovjenskih zadruga[1]). U tome tobože prastarom rukopisu pronašlo se je, da su zadruge postojale već pred mnogo vijekova, već u vrijeme kraljice Libuše; pače da su već sveti zakoni vječnih bogova, koje su Slovjeni donijeli iz Indije, sadržavali točne ustanove o zadružnom pravu.

Skoro iza toga pomiješali su instituciju zadruge s institucijom ruske imovinske zajednice, i ovu mješavinu prikazivali kao prasiovjensku i čisto slovjensku pravnu uredbu. Ovako prikazuje nam čisto slovjenske i praslovjenske pravne uredbe poljski učenjak Lelewel[2]). Lelewel drži, da u starih Slovjena uopće nije bilo individualnog vlasništva nad zemljištima, zemljište pripadalo je čitavom narodu, i narod porazdijeljivao je to zemljište megju pojedine porodice; do daljih dioba nije došlo; ove porodice nijesu naime nikada dijelile zemljišta, koja su im jednom bila dana. Skoro istodobno s Lelewelom pisao je i Maciejowski svoju pravnu povjest slovjenskih naroda[3]). Po nazoru Maciejowskoga osniva se čitavi društveni poredak u starih Slovjena na rodbinskim vezama. Stari Slovjeni živjeli su po njegovom nazoru u velikim porodicama, plemenima; svako pleme imalo je svog glavara; no taj glavar nije imao nad plemenom neograničenu vlast; o svem važnijem morao se je on s ostalima posavjetovati.

Za samu nauku o starosti zadruga osobito je važan Hubeov historički prijegled nasljednih prava u Slovjena[4]). Hubeove dokaze o starosti zadruge donosi Utiešenović u svojoj raspravi o zadrugama, a kroz Utiešenovića takogjer i Laveleye u svojoj knjizi o primitivnim formama vlasništva. Po Hubeovom nazoru osniva se slovjensko obiteljsko pravo na ideji obiteljskog jedinstva: „Stare tradicije (t. j. kraljičino dvorski i zeleno gorski rukopis) natječu se, veli on, u hvalenju onih, koji u obiteljskoj zajednici mirno žive. Pojedini čovjek imao je u starih Slovjena samo toliko neka prava, koliko je bio član neke obitelji i koliko je s tom obitelji u nerazriješivoj vezi živio. [Ovu istu stavku nalazimo i u drugim, novijim, opisima, najstarijih pravnih odnošaja] Pored ovakovih odnošaja nije bilo vlasništvo nešta, što bi pripadalo pojedinoj osobi, nego je pripadalo čitavoj porodici. Nitko nije imao posebne imovine; svatko imao je pravo služiti sa zajedničkim porodičnim dobrom". A jedini dokaz za sve to bio je — kraljičino-dvorski i zeleno-gorski rukopis!

Osobitu pozornost svratio je na te ideje i teorije glasoviti poljski pjesnik Ad. Mickiewicz, kad no je u svom predavanju o slovjenskoj literaturi i odnošajima u

---

[1]) Isp. Utiešenović: Die Hauskommunionen der Südslaven, str. 11. i d.; Laveleye-Bücher: Das Ureigentum, str. 372. i d.

[2]) Początkowe prowodawstwo polskie cywilne i kriminalne do czasów Jagiellonskih, 1828.; isp. takogjer: Narody na ziemiach sławianskih przed powstaniem Polski, 1853.; Considérations sur l'état politique de l'ancienne Pologne et sur l'histoire de son peuple. 1844.

[3]) Historya prawodawstw słowianskich, 1832.—1535., na njemački prevedena već god. 1835.

[4]) Geschichtliche Darstellung der Erbfolgerechte der Slaven, iz poljskoga preveo na njemački J. C. Županski, 1836.

pariškom „collége de France“ (god. 1840.—1843.) te ideje iznio pred širu publiku[1]). U svom predavanju od 15. januara 1841. veli on: „Doista Slovjeni imali su osobito društveno uregjenje, . . . središte tom uregjenju nije kao kod Grka i Rimljana grad; nije ni mjesto, u kome se nalazi vladar, nije njegova tvrgja, nije ni crkva, — središte to je selo. Općina, selo, zaselak je pratvar socialne veze megju Slovjenima; tu je sjedište, tu je zajednica seoskog pučanstva . . . . Takova općina tvorila je od drugih odijeljenu, samostalnu zajednicu. Ovom općinom vladali su, pravije upravljali su stariji njeni članovi; kakovoj trajnoj posebnoj oblasti nema ni traga . . . Općina upravljala je u svom vijeću starijih nad zajedničkim vlasništvom, koje se je protezalo na sav općinski teritorij. Nasljedstva, onakvog barem, kakovo se danas javlja, nijesu stari Slovjeni poznavali; ovu čudnovatu i osobitu pojavu predočio je najbolje g. Hube [!]. Samo orugje i tečevina prelazila je kao nasljedstvo na nasljednike i rogjake; zemljište bilo je pak u vlasništvu čitave općine. Čini se ipak, da je svaka porodica imala maleni vrt oko svoje kolibe za vlastitu porabu; oranice pak oko sela obragjivale su se zajednički... Svi (spisatelji staroga i srednjega vijeka) pripisuju Slovjenima najbolja svojstva u ćudi i u duševnim sposobnostima. Grci vele pače, da je Slovjenima i ime ‚lukavština‘ ‚izdajstvo“ bilo nepoznato; njihovo gostoljublje sezalo je tako daleko, da su običavali svoje kuće otvorene ostavljati, da strani putnik može, kad hoće, u njima naći zaštite i hrane“. U predavanju od 19. januara 1841. rekao je dalje: „Tako je taj narod živio, dok se nijesu uza nj naselili varvari, koji su kasnije pod utjecajem kršćanstva kraljevstva osnovali. Od Herodotovih vremena sve do šestog stoljeća sačuvalo je slovjensko pleme svoje prvobitno uregjenje. Predočimo si neizmjernu količinu malih naseobina bez svake općene sveze, beskonačni broj rastavljenih mravinjaka, zaokupljenih svojim kućnim poslom, ili da se poslužimo drugim izrazom, zemlju, punu falanstera [!], i imat ćemo potpuni pojam o slovjenskom društvenom uregjenju. Ne može se naći naziv, s kojim bi se označili svi bitni uvjeti takovog društvenog života. Iz više razloga možemo ipak reći, da su tu bile ostvarene Fourierove [!] sanjarije. Potpuna jednakost, zajednički a ipak različiti rad svakog pojedinca, koji rad je odgovarao naravi tog pojedinca, to ti je slovjenski društveni život. Sada da promotrimo, koji su bili uzroci, da se je u Slovjena takovo društveno uregjenje moglo održati. U tog naroda vladala je potpuna jednakost, svi su u tog naroda imali jednaka sredstva, jednako nagnuće, i isti predmet djelovanja. Svi su se oni isključivo bavili ratarstvom . . .“ U predavanju od 16. maja 1843. veli se opet: „Zemljište bilo je po nazoru slovjenskih naroda vlasništvo one skupine ljudi, onog društva više obitelji, koje nazivljemo ‚općina‘, ‚gromada‘ . . . . Temeljna misao slovjenskih naroda bila je u tom pravcu, da pojedincu nije dozvoljeno, pače da je grijeh, imati vlasništvo nad zemljištem.“ — Tako se osniva Mickiewiczew opis pravnih odnošaja u starih Slovjena u prvom redu na Hubeovom prijegledu nasljednih prava u Slovjena, a ovaj opet na kraljičino-dvorskom i zelenogorskom rukopisu.

O Mickiewiczevom predavanju izvijestio je Lebre u „Revue de deux Mondes“, svesci od 15. decembra 1843.[2]). Tu se megju ostalim veli, da Slovjeni onog gadnog egoizma, koji se u vlasništvu javlja, još ni danas ne poznaju. U starih Slovjena, veli

[1]) Cours de littérature slave, professé au Collège de France, histoire politique et litéraie; na njemački preveo je to predavanje Siegfrid pod natpisom „Vorlesungen über die slawische Literatur und Zustände“, 1843.—1844.

[2]) Pod natpisom: „Mouvement des peuples slaves, leur passé, leurs tendances nouvelles, — cours de Mickiewicz“.

se, smatralo se je vlasništvo grijehom. Slovjeni nijesu poznavali ni bogatsva ni siromaštva. — O panslavizmu napisao je raspravu u „Revue de deux Mondes", svesci od 15. marta 1846. C. Robert[1]). U toj raspravi opet se nabrajaju dobra svojstva slovjenskih naroda; napose govori se u toj raspravi mnogo o demokratskom uregjenju čitavog društva u Slovjena.

§ 4. Priča o starim dobrim vremenima.

Stara je priča o starim dobrim vremenima, dok još nije bilo razlike izmegju „moga" i „tvoga", dok je još sve svima pripadalo. U Grka već javlja se priča o zlatnoj prvoj dobi, u kojoj nije još vladao nad zemljom Zeus nego Hronos. U toj dobi bio je svatko zadovoljan s onim, što mu je za samouzdržaju bilo nužno, nitko nije čeznuo za bogatstvom; onda je sve svima pripadalo, a svatko je od općega dobra toliko upotrebljavao, koliko mu je bilo potrebno. Kasnije bio je Hronos protjeran u daleke nepoznate krajeve, nad poznatim pak krajevima napose nad Heladom zavladao je Zeus, a pod njegovom vladom pojavila se je sebičnost i individualno vlasništvo. — U Rimljana javlja se ista ta priča, samo je tamo Hronos nadomješten Saturnom, a Zeus Jupitrom.

Osobito u grčkih i latinskih pjesnika javlja se ova priča. Tako se ona javlja u starog Hesioda, pa opet u Virgilija, Tibula, Ovidija i d.

Virgilije n. pr. piše:

„Ante Jovem nulli subigebant arva coloni;
Nec signare quidem aut partiri limite campum
Fas erat, in medium quaerebant." [2]).

Tibul veli opet:

„Non domus ulla fores habuit, non fixus in agris
Qui regeret certis finibus arva lapis" [3]).

Ovidije pak veli:

„Communemque prius ceu lumina solis et auras
Cautus humum longo signavit limite mensor" [4])
„ . . . . Itum est in viscera terrae
Effodiuntur opes irritamenta malorum" [5]).

Ovakove priče javljaju se ne samo u pjesnika, nego i u filozofa, historičara, i drugih učenjaka. Napose utjecale su ove priče na filozofiju Cinika i Stoika. One su ishodištem mnogim grčkim historičarima. Pa ni najbolji grčki historičari, poput Herodota, nijesu se mogli oteti ovim pričama. Osobito kad opisuju daleke nepoznate zemlje, opisi ti puni su ovakovih priča; ovakove pak priče danas Laveleye i drugi njegovi sumišljenici uzimlju kao gotovu činjenicu. — U tu prvu zlatnu dobu vjeruje još u cijelosti veliki rimski filozof Seneka. Seneka piše naime: „ . . . fortunato tempore, quum in medio iacerent beneficia naturae promiscue utenda, antequam avaritia et luxuria disociavere mortales, et ad rapinam ex consortio discurrere" [6]). A Tacit, komu

---

[1]) Pod natpisom: „La conjuration du panslavisme et l' insurrection polonaise".

[2]) Georg., I., v. 125. i d.

[3]) Eleg., I., 3., v. 35. i d.

[4]) Metam., I., v. 135. i d.

[5]) Eod., I., v. 138. i d.

[6]) Epistola od Lucilium, 90., 36.,; isp. takogjer eod. 90., 38.; 90., 40.; 90., 41.; Phedra, v. 527. i d.; Medea, v. 329. i d.

je bilo, kako se obično uči, toliko do istine, veli u svojim annalima: „Vetustissimi mortalium, nulla adhuc mala libidine, sine probro, scelere eoque sine poena aut coërcitionibus agebant. Neque praemiis opus erat, cum honesta suopte ingenio peterentur; et ubi nihil contra morem cuperent, nihil per metum vetabantur. At postquam exuit aequalitas et pro modestia ac pudore ambitio et vis incedebat, provenere dominationes multosque apud populos aeternum mansere“ [1]). O najstarijim pravnim odnošajima u Italiji izvještuje Pompeius Trogus: „Italiae cultores primi Aborigines fuere, quorum rex Saturnus tantae iustitiae fuisse dicitur, ut neque servierit quisquam sub illo neque quisquam privatae rei habuerit, sed omnia communia et indivisa omnibus fuerint, veluti unum cunctis patrimonium esset“.

Takovih priča ima i u drugih naroda, no nigdje nema nijedne priče, po kojoj bi ovakovi odnošaji vladali „ovdje“ i „sada“; uvijek se priča samo o odnošajima, koji postoje u dalekim nepoznatim krajevima ili koji su postojali u davno minulim vremenima. — Hugo Grotius[2]), S. Pufendorf[3]), Tomasius[4]), Ch. Wolff[5]) Nettelbladt[6]), Heineccius[7]), Vattel[8]), J. J. Rousseau[9]), A. de Lamartine[10]), P. J. Proudkon[11]) drže takogjer, da je doista prvobitno postojala takova zajednica svih dobara. Po njihovom nazoru pripadalo je prvobitno sve svima; kasnije tek, kad su se ljudi izopačili, pojavilo se je individualno vlasništvo i s njime sve zlo.

*

Zanimljivo je pitanje, kako su te priče nastale, ako ne imadu nikakve stvarne podloge? Nije li možda u tim pričama sadržana uspomena na davno minula vremena, koja se je tradicijom sačuvala?

Po našem nazoru uzrok je tim pričama ponajprije isti, koji i drugim pričama. Čovjek ljubi ono, što je neobično, čudnovato, čarobno; ugodno je uživiti se u svijet ugodnih priča. — Moglo bi nastati pitanje, zašto se taj svijet priča prenosi u daleke nepoznate krajeve, u daleka, davno već minula vremena? Njemački pripovjedač Hauff veli jednom: „ja bih se ozbiljno rasrdio, kad bi mi n. pr. moj brat došao s glupom pričom i rekao: ‚znaš li već za nesreću, koja je stigla našeg susjeda, debelog pekara? On se je posvadio s nekim čarobnjakom, i taj ga je čarobnjak pretvorio iz osvete u medvjeda, sad se taj naš susjed nalazi u svojoj kući kao medvjed i tuli tamo užasno‘; ja bih se na takovu priču samo srdio i rekao bratu, da laže; sasvim pak drukčije bilo bi, kad bi mi tko pripovijedao, da je naš susjed otišao u daleke, nepoznate krajeve, da je tamo pao u ruke jednom čarobnjaku i da ga je taj pretvorio u medvjeda; ja bih si pomalo predočio položaj toga našeg susjeda; ja bih s njime putovao, s njime čudesa doživio, i ne bi mi ništa tako osobito bilo, da se je taj naš susjed pretvorio u medvjeda.“

---

[1]) Ann., III., 26.
[2]) De iure belli ac pacis, II. l., II. cap., II., 1.—5.
[3]) De iure naturae et gentium, IV. l., IV. c., § 4.
[4]) Institutiones iuris divini et naturalis, II., 10, §§ 58.—64.
[5]) Jus naturae, II., 1. i 2.; Institutiones iuris naturae, II., 1. i 2.
[6]) Systema elementare iuris naturae, § 85.
[7]) Elementa iuris naturae et gentium, IX. c., § 237,
[8]) Droit des gens, I., 77.
[9]) Discours sur l' origine de l' inégalité parmi les hommes; Du contrat social.
[10]) La France parlamentaire, I., 150.
[11]) Système federatif.

Priča o starim dobrim vremenima ima još i svoje posebne uzroke. Najljepše je doba u ljudskome životu doba mladosti. U mladosti čini se čovjeku sve ljepšim i boljim, nego li kasnije, kad je postao star i nemoćan; uspomene iz mladosti uvijek su najljepše. Isto tako bolje se svigjaju čovjeku nepoznate zemlje, kroz koje je samo jednom proputovao, ili o kojima je samo čuo pripovijedati, nego li one, koje svaki dan vidi, u kojima neprestano živi. — Radi toga vjeruje i pripovijeda čovjek uvijek o prijašnjim boljim vremenima; prije nijesu ljudi po njegovom nazoru bili tako zli, tako sebični, tako pohlepni za bogatstvom. I te priče prelaze od generacije do generacije: Ako su pak bila bolja vremena u mladosti današnjih staraca, kako su tek dobra vremena morala biti u mladosti otaca i djedova današnjih staraca? I tako to ide beskonačno u prošlost, a isto tako u daljinu. — Za najveći dio ljudstva najbolje je ono doba, zlatno je ono doba, u kom nije bilo još razlike izmegju „moga“ i „tvoga“, u kom su svi živjeli u najboljoj slozi, u kom je svima sve pripadalo, u kom se je svatko sa svime mogao služiti, ali nitko nije smio trošiti više, nego li mu je trebalo. Zato nije čudo, da se ovakovi odnošaji opisuju kao odnošaji, koji su postojali u prvo (zlatno) doba i koji još i danas postoje u najudaljenijim krajevima.

Postoji i još jedan osobiti uzrok, s kog se je pojavila ova priča: U svako doba ima ljudi, koji nijesu zadovoljni s društvenim poretkom, koji postoji. U svako doba ima ljudi, koji razmišljaju o tome, kakav bi društveni poredak bio najbolji. Isto tako ima vrlo mnogo ljudi, koji drže, da je najbolji onaj društveni poredak, po kom sve svima pripada, u kome vlada potpuna zajednica dobara. Ljudi, koji nijesu zadovoljni sa savremenim društvenim poretkom, i koji drže, da bi sve to bolje moglo da bude uregjeno, — pravilno ne dolaze s gotovim predlozima, da se sve to tako preuredi; obično ni ne smiju stavljati ovakove predloge. Radi toga zaodijevaju oni svoje misli i želje u takove opise pravnih odnošaja u dalekim nepoznatim krajevima ili u davno minulim vremenima. Na taj način nastali su u historijsko doba t. zv. državni romani; u predhistorijsko doba priče o prvobitnoj zajednici svih dobara.

§ 5. Teorija o prvobitnoj zajednici dobara.

Pod kraj XVIII. vijeka pojavila se je, kako smo već naveli, teorija o dobrim svojstvima slovjenskih naroda. Pronašle su se takogjer i pravne uredbe, u kojima se ta svojstva manifestiraju. Skoro zatim došlo se je i do zaključka, da ove uredbe u slovjenskih naroda od uvijek postoje, i da su Slovjeni zakone, u kojima su ove uredbe bile normirane, donijeli sa sobom iz svoje pradomovine, Indije. No Indija smatrala se je u ono doba ne samo pradomovinom slovjenskih, nego i pradomovinom svih indo-evropejskih naroda. Mora dakle da su i drugi indo-evropejski narodi prvobitno imali iste pravne uredbe; mora da je i u drugih indo-evropejskih naroda prvobitno postojala neka vrsta zajednice dobara, kao i u Slovjena. Ovi narodi su se samo s vremenom, kako no se veli u pričama o starim dobrim vremenima, iskvarili; nad njima je zavladao Zeus-Jupiter, koji je dobre pravne uredbe potisnuo daleko na istok i sjever, Hiperborejcima i Skitima.

Zapadnjaci nijesu prema toj teoriji bili sasma nesposobni za ovakove uredbe, kakove postoje u slovjenskih naroda; oni su se samo iskvarili, i moraju se popraviti. Taj popravak, tu regeneraciju zapadnih naroda imali bi pak provesti istočni slovjenski narodi; i to ne slovjenske državne vlasti, nego neiskvareni slovjenski narod. S ovim idejama pojavio se je oko sredine XIX. vijeka Aleksander Herzen. On ih je zastupao s istim mladenačkim zanosom, s kojim je iznosio zle strane ruskog birokra-

tizma. Te ideje zastupao je u prvo doba kasniji anarkista Mihajlo Bakunin. U opće te ideje imale su mnogo zajedničkoga s mladim socializmom iz prve polovice XIX. vijeka. Napose bile su Fourierove falanstere, kako je to primijetio već Mickiewicz, vrlo slične tobožnjim praslovjenskim općinama, koje no je bujna fantazija nekih slavofila stvorila iz jugoslovjenske zadruge i ruske općinske zemljišne zajednice.

Socialističke i komunističke ideje i tendencije naišle su pak već u prvom početku na žestoki otpor. Velika francuska revolucija pobjedila je pod lozinkom „osobna sloboda i sloboda vlasništva". Zajednica dobara, čini se, nasuprot tome da negira ne samo slobodu vlasništva, nego i osobnu slobodu. Sloboda vlasništva smatrala se je tečevinom francuske revolucije, smatrala se je poboljšanjem u društvenom poretku; sad na jednom imala bi negacija te slobode biti nešto bolje, nešto, što bi naobraženi zapadni svijet imao preuzeti od tobože polavarvarskog istočnog svijeta!

Oni, koji toliko hvale prvobitnu zajednicu dobara kao nešto osobito dobra, ne smiju, držalo se je, da imadu pravo; ova stara vremena ne mogu da su bila tako dobra, tako idealna, kakovima ih prikazuju priče o prvoj zlatnoj dobi. — Na to je kao naručena došla Darwinova teorija o podrijetlu vrsta i s njome spojena teorija o postepenom usavršivanju ovoga svijeta. To je bilo i predosta, da se iz temelja obori priča o starim dobrim vremenima. Dopuštalo se je doduše, da je prvobitno postojala neka zajednica dobara; ali ta zajednica dobara nije se više smatrala idealnim društvenim uregjenjem, već nasuprot tome žalosnim stanjem. — Slavofili odviše su se hvastali s dobrim altruističkim svojstvima, i s uredbama, koje da se ukazuju plodom tih svojstava; zapadnjaci počeli su učiti, da je u njih doba zajednice dobara odavno već prevladana.

Sama pak pretpostava neke prvobitne zajednice dobara nije se mogla tako lako napustiti, kao nazor, da je ta zajednica dobara neko idealno, osobito dobro društveno uregjenje. Hugo Grotius, Pufendorf, Rousseau i drugi morali su uzeti, da je prvobitno postojala neka zajednica svih dobara, jer ako nije „in statu naturae" sve svima pripadalo, kako da se obrazloži teorija o društvenom ugovoru, po kome su oni, koji su iz tog naravnog stanja istupili i sklopili društveni ugovor, kojim su, poput vlasnika, nad svim dobrima ovoga svijeta raspolagali. O onom, što im nije pripadalo, držalo se je, nijesu oni mogli sklopiti takav ugovor. — Noviji opet pravnici prisiljeni su uzeti, da je prvobitno postojala neka zajednica svih dobara, jer i po njihovoj nauci nastaje subjektivno pravo samo iz objektivnog prava, iz zakona; bez objektivnog prava, bez zakona nema ni subjektivnog prava; tako je i individualno vlasništvo samo iz zakona moglo nastati, uči legalna teorija; takav pak zakon mogli su samo oni stvoriti, kojima je sve pripadalo. Čitavo to pretpostavljanje prvobitne zajednice dobara puka je posljedica stare pogrješne teorije, po kojoj zakoni ne nastaju nego se prave, po kojoj je država starija od pojedinca, cijelo (sastavljeno) starije od dijela (jednostavnoga). Ta pogrješka javlja se već u Aristotela. Aristotel veli naime: „καὶ πρότερον δὲ τῇ φύσει πόλις ἢ οἰκία καὶ ἕκαστος ἡμῶν ἐστίν τὸ γὰρ ὅλον πρότερον ἀναγκαῖον εἶναί τοῦ μέρους". I ta pogrješka povlači se kroz čitavu pravnu znanost. — Nauka o slobodnom stvaranju prava i o slobodnom pravu počinje se tek u najnovijoj dobi javljati[1]). U ono doba nijesu pravnici (u užem smislu) ni pomislili na to, da bi kakovo subjektivno pravo moglo nastati bez obzira na zakone. Tako je zajednica svih dobara postala nužnom pretpostavom svakoga zakonom uregjenog društvenog poretka.

---

[1]) Isp. Gnaeus Flavius: Der Kampf um die Rechtswissenschaft, 1906.

Darwinizmu uspjelo je s teorijom o postepenom usavršivanju ovoga svijeta oboriti predrasudu o dobrim starim vremenima. S druge pak strane, čini se, da je sama teorija o prvobitnoj zajednici dobara u darwinizmu, napose u Haeckelovom biogenetičkom zakonu, našla najjaču potkrijepu. — Ishodištem istraživanja nije se uzeo čovjek u juridičkome smislu, nego čitavo društvo. S društvom postupalo se je kao sa zasebnim organizmom[1]): sva društva (države, narodi) moraju se jednolično razvijati; pa ako se je u jednog naroda, koji se je nalazio na odregjenom (t. j. predmnjevanom) stupnju kulturnog razvitka, našla kakova pravna uredba, odmah se je po biogenetičkom zakonu zaključivalo, da se je ista ta uredba nalazila i u drugog naroda, kad se je nalazio na istom stupnju kulturnog razvitka. N. pr. veli se, u nekih slovjenskih naroda postoji zajednica dobara, i tome se dodaje „od uvijek" (tako da izgleda, kao da se ovi narodi nalaze na najnižem stupnju kulturnog razvitka); pa se odatle odmah zaključuje, da ovakova zajednica dobara postoji u svih naroda na najnižem stupnju kulturnog razvitka, i da je ona nekad postojala i u onih naroda, koji su danas u kulturi poodmakli, dok su se nalazili na najnižem stupnju kulturnog razvitka. — Poslije se je pronašlo, da je zaključak, da je prvobitno u svih naroda postojala zajednica dobara, posve valjan: jer kao stanica čitavog društvenog razvitka smatralo se je samo društvo[2]); u toj stanici morala je prvobitno, kao i u drugim stanicama, vladati potpuna jednakost, dakle, mislilo se je, potpuna zajednica dobara; tek uslijed diferenciacije mogu po biogenetičkome zakonu nastati pojedini organi, ovdje napose pojedina subjektivna prava, napose individualno vlasništvo, te razlike megju pojedinim organima i pravima. Danas[3]) uvigja se, da čitava ova organistička teorija ne vrijedi mnogo, jer niti je društvo organizam, niti ima ono neku filogenezu, iz koje bi se moglo zaključivati, kakova mora da bude ontogenera pojedinog društva. Uza sve to vrlo se često još i danas čuje zaključivati: pošto je u jednog naroda na odregjenom stupnju kulturnog razvitka postojalo ovakovo ili onakovo pravno uregjenje, mora se uzeti, da je isto takovo pravno uregjenje postojalo i u drugog naroda, kad se je nalazio na istom stupnju kulturnog razvitka. — Čitava pak organistička teorija nije ništa drugo, nego novo izdanje stare teorije, da subjektivna prava nastaju tek iz objektivnoga prava i da je država starija od pojedinca.

Tako su slavofili sa svojim teorijama o dobrim svojstvima slovjenskih naroda i o čisto slovjenskim pravnim uredbama ostali pobijegjeni: Zapadnjaci drage su volje dopustili, da ove pravne uredbe u Slovjena doista postoje; pače im je teorija, da ove uredbe u Slovjena od uvijek postoje, vrlo mila bila. S te strane nijesu nikada ni pokušali pobijati slavofilske teorije. Mjesto toga počeli su oni dokazivati, da su ove uredbe, s kojima se slavofili hvastaju, t. j. da su zemljišna zajednica i njoj slične uredbe, primitivne, surove uredbe, koje se javljaju samo u naroda na najnižem stupnju kulturnoga razvitka. — Onome doduše, koji nije nikada ništa čuo o teoriji o prvobitnoj zajednici dobara, mora da se čini tvrdnja, da je zajednica dobara surova, primitivna, varvarska uredba, malo čudnovatom. Sebični, bezobzirni, impulzivni, surovi ljudožderi, koji od dana u dan žive, imali bi najednom živjeti u samim zajednicama dobara, koje se osnivaju na altruističkim čuvstvima; ljudožderi ovi imali bi biti najveći altruiste i filantropi! — Ali kad se jedna laž tisuću puta kao potpuna istina izriče, počimlje se ta laž i

[1]) Osobito: Schäffle, Južakov, Novikov, Espinas, R. Worms.

[2]) Tako n. pr.: Post: Ursprung des Rechts, str. 31., Sumner-Maine: Ancient Law, str. 126.; Zenker: Die Gesellschaft, I., str. 40.; Ludw. Stein: Der Sinn des Daseins, str. 217.

[3]) Isp. Woltmann: Politische Anthropologie, str. 130.

onome, koji nije baš tako lakovjeran, pričinjati istinom. Pa kad čuje, gdje drugi vele, da je to istina, boji se doći s tvrdnjom, da je to ipak laž. Priča o skupocjenim kraljevim haljinama, kojih nije bilo, svaki dan se ponavlja.

Premda su slovjenofilske teorije na ovaj način bile pobijegjene, čini se ipak, da one nijesu bile bez svake podloge. Činjenica jeste, da su se u slovjenskih naroda našle dvije pravne uredbe, koje se mogu pojaviti samo u naroda, u kojih su altruistička čuvstva dosta jaka; nemoguće je, da bi se ove uredbe ikada pojavile u posve egoističkim narodima. Činjenica je takogjer, da se je pod kraj XIX. vijeka pojavila germanofilska teorija, koja uzdiže egoizam Germana dotično Nijemaca, te koja prikazuje dugoglavog, plavokosog, modrookog, egoističkog Germana kao pravog nadčovjeka nasuprot dobroćudnom, kratkoglavom, crnokosom, crnookom, altruističkom Slovjenu[1]). Teorija ta prikazuje germanske narode kao gotovi Nietzscheov gospodski narod, za koji vrijedi gospodski moral, a slovjenske narode kao gotovi ropski narod, za koji vrijedi ropski moral.

Najveću pogrješku počinili su slovjenofili, kad su počeli tvrditi i dokazivati, da ovakove uredbe (zajednice svih dobara) u njih od uvijek postoje, da su one već u indijskim zakonima bile uregjene. Kad bi bili ostali pri onome, da su ove uredbe plod blage altruističke ćudi slovjenskih naroda, kad ne bi bili svojih teorija pomiješali s pričama o starim dobrim vremenima; ne bi bila nikada teorija o prvobitnoj zajednici dobara, tako jakom postala, kakova je doista postala. Mjesto toga posakupili su oni uz najveći trud različne prividne dokaze, izdali su krivotvoreni kraljičino-dvorski i zeleno-gorski rukopis, samo da dokažu, da su ove uredbe kod Slovjena od uvijek postojale, da dokažu, da su Slovjeni zakone, u kojima su ove uredbe bile normirane, donijeli već iz svoje pradomovine — Indije. Tim načinom postali su Slovjeni najjačim dokazom za valjanost teorije o prvobitnoj zajednici dobara. Koliko puta čita se u knjigama, u kojima se opravdava ova teorija, kad pisac uvigja, da svi ostali dokazi za valjanost ove teorije ništa ne vrijede: „zajednica je dobara ipak najprimitivniji oblik društvenog života, ovo je prvobitno društveno uregjenje, jer je dokazano, da je ona u Slovjena postojala već onda, kad su se Slovjeni kao posebni narod počeli razvijati (u Indiji); dalje jer je dokazano, da je ona u tih Slovjena postojala, dok su oni sačinjavali jedan jedinstveni narod; konačno jer je dokazano, da su se tragovi tih nekoč ogromnih zajednica dobara sačuvali još i u današnjih Slovjena".

§ 6. Tobože prvobitna zajednica dobara u različnih naroda.

Oko polovice XIX. vijeka pronašlo se je, da je u starih Germana postojala neka vrsta zajednice dobara, i to posve slična ruskoj zemljišnoj zajednici uz periodičko prerazdijeljivanje. Prvi, može se reći, došao je s tom tvrdnjom Hanssen[2]). Iz početka nije nitko skoro mario za tvrdnje i dokaze Hanssenove; s vremenom ipak znatno se je pomnožao broj onih učenjaka, koji su s najvećim trudom sakupljali dokaze,

---

[1]) Isp. Nietzsche: Werke, VII., str. 322. i 382.; Wilser: Die Bedeutung der Germanen in der Weltgeschichte (Politisch-anthrop. Revue, II., str. 649.); Ammon: Die Gesellschaftsordnung, pošljednje riječi; Woltmann: Politische Anttropologie, str. 298.; Reimer: Ein pangermanisches Deutschland, Versuch über die Konsequenzen der gegenwärtigen Rassenbetrachtung für unsere politischen und religiösen Probleme; M. Engelmann: Das Germanentum und sein Verfall, eine rassenpolitische Studie; i t. d., i t. d.

[2]) U raspravi „Ansichten über das Agrarwesen der Vorzeit" (g. 1835./37.); nešto je doduše starija Haxthausenova rasprava „Über die Agrarverfassung in den Fürstentümern Paderborn und Corvey" (g. 1829.); no u toj se ne donose još nikakvi općeniti nazori o agrarnom ustrojstvu u najstarijoj dobi.

da je doista u starih Germana prvobitno postojala upravo onakova zajednica dobara, kakova još i danas postoji u Rusa. Danas se skoro općenito uči, da je tome doista bilo tako; napose obični udžbenici germanske pravne povjesti prikazuju cijelu stvar tako, kao da o tome ne može biti ni najmanje sumnje, da je u starih Germana doista postojala takova zajednica dobara. Najvećih si je svakako zasluga za vogjenje ovih dokaza stekao G. L. von Maurer[1]). Osim njega mnogo su si truda dali oko sakupljanja dokaza, da je doista u starih Germana postojala zajednica dobara: Sybel[2]), Gierke[3]), Waitz[4]), Sohm[5]), Lamprecht[6]) i Meitzen[7]).

Glavnim dokazom za prvobitnu zajednicu dobara u starih Germana služila su dva ulomka iz Cezarova djela „de bello gallico" (IV., 1. i VI., 22.) i jedan ulomak iz Tacitove „Germania" (26.). Ti ulomci su ne samo najjači dokaz za prvobitnu zajednicu dobara u starih Germana, nego najjači dokaz, da je u opće u primitivnih naroda postojala zajednica dobara; oni su pače temelj čitavom pokretu novije nauke o razvitku individualnog vlasništva iz prvobitne zajednice dobara. Uza sve to veli sam Hanssen[8]), da Tacit nije takav izvor za spoznaju agrarnoga ustrojstva u germanskoj pradobi, da bi nam uza nj postali razumljiviji i sredovječni izvori; već nas upućuje, da imademo tek iz poznavanja sredovječnih vrela i iz sačuvanih ostataka staroga agrarnoga ustrojstva samim Tacitovim riječima nametnuti neki osobiti smisao. Poslije dokazalo se je, da su se ovi tobožnji ostaci predhističkoga agrarnog ustrojstva (t. j. trierske zemljišne zajednice) razvili tek u historičko doba, i da je ondje, gdje sad postoje ovi tobožnji ostaci prvobitne zajednice dobara, prije toga postojalo strogo individualno vlasništvo[9]). Gierke uči opet[10]), da za spoznaju najstarijega germanskoga agrarnog ustrojstva ne vrijede mnogo ni Cezarovi ni Tacitovi izvještaji o tome ustrojstvu a ni sredovječna vrela. Gierke veli naime, da pored poznatih no nedostatnih izvještaja, koje donose Cezar i Tacit o najstarijem germanskom agrarnom ustrojstvu, nijesu toliko pomogli doista sjajnomu razjašnjenju toga tamnoga pitanja izravni dokazi iz samih izvora, već mnogo više oštroumno i logično zaključivanje iz kasnijega gospodarstvenoga i pravnoga razvitka i iz ostataka starijega stanja [!], koji ostaci da se posvuda javljaju, nadalje zaključivanje iz analogije s drugim srodnim narodima [!!] i iz jezičnih dokaza, konačno zaključivanje iz nutarnje vjerojatnosti [?]. Upravo s tim sredstvima, veli dalje Gierke, da se baš sjajno razjašnjuju osamljeni i rijetki izvještaji vrela o tom ustrojstvu tako, da se s pomoću tih sredstava mogu ovi izvještaji posve drukčije [!] prosugjivati, nego li bi se to dalo po samim riječima takovih izvještaja. Maurer priznaje opet[11]),

---

[1]) Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf-, und Stadtverfassung, 1854.; Geschichte der Markverfassung, 1856.; Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland; i d.

[2]) Entstehung des deutschen Königsthums.

[3]) Das deutsche Genossenschaftsrecht, napose I. sv., od g. 1868.

[4]) Deutsche Verfassungsgeschichte.

[5]) Reichs- und Gerichts-Verfassung.

[6]) Deutsches Wirtschaftsleben in Mittelalter.

[7]) Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slaven; Ausbreitung der Deutschen (u časopisu „Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik", 1879.).

[8]) Gött. Gel. Anz., 1873., str. 940.

[9]) Isp.: Briesen: Urkundliche Geschichte des Kreises Merzig, str. 249.—258.; Lamprecht: Deutsches Wirtsschaftsleben im Mittelalter, I., 1., str. 442.—458.

[10]) Erbrecht und Vicinenrecht im Edikt Chilperichs, u časopisu „Zeitschrift für Rechtsgeschichte", XII. sv., str. 462.

[11]) Einleitung, str. 172.

da je u opisima najstarijeg stanja u markama i opisima prvobitnih sela, često zasegnuo i u noviju pače i u najnoviju dobu. Taj svoj postupak opravdava on time, što da o najstarijim uredbama nema nikakvih sigurnih dokaza [!], pa da je za to prisiljen nagagjati, kakovo je bilo to prvobitno stanje iz kasnijeg stanja, u kom se je (tobože) ono prvobitno sačuvalo.

Sam Tacit piše o starim Germanima: „nullas ... urbes habitari", „ne pati ... inter se iunctas sedes", „colunt discreti ac diversi, ut fons, ut campus, ut nemus placuit", „vicos non locant ... connexis et cohoerentibus aedificiis", „suam quisque domum spatio circumdat"[1]). — Obično veli se, mora da je prvobitno postojala neka zemljišna zajednica, jer se samo sa sjedinjenim silama može iskrčiti i obraditi zaraslo zemljište. U starih Germana bilo je tome, kako Tacit veli, sasma drukčije; on veli naime: „nec enim cum ubertate et amplitudine soli labore contendunt, ut pomaria conserant et prata separent et hortos rigent: sola terrae seges imperatur"[2]). — Stari Germani poznavali su ne samo individualno vlasništvo nad nekretninama, nego i posebno uregjeno nasljedno pravo; Tacit veli: „Heredes tamen, successoresque sui cuique liberi, ... Si liberi non sunt, proximus gradus in possessione fratres, patrui, avunculi"[3]). — Dalje veli Tacit o Frizima „corpora coniugium aut liberorum servitio tradebant"[4]), i onda ima učenjaka, koji uče, da su ti Germani u zadrugama živjeli. Po Tacitovim navodima smio je germanski pater familias (kako bi se u duhu novije nauke reklo „gospodar zadruge") bez svakog obzira na članove svoje obitelji (tobožnje zadrugare) čitavu svoju (tobožnju zadružnu) imovinu pače i same te članove svoje porodice proigrati: „aleam, quod mirere, sobrii inter seria exercent, tanta lucrandi perdendive temeritate ut, cum omnia defecerunt, extremo ac novissimo iactu de libertate ac de corpore contendunt"[5]).

Ali po nazovu M. M. Kovalevskoga[6]) ne valja proučavati pojedine spomenike od članka do članka i tim načinom htjeti kroz tamu ne uvijek najpodesnijih izraza (pod takovima razumijeva K. riječ „alienus" i slične) proniknuti u narav životnih i pravnih odnošaja ocrtanih u tom spomeniku; te preporučuje drugi način proučavanja, koji bi imao stajati u tome, da valja najprije na temelju prethodne spoznaje dotičnog spomenika i vrela, koja su najbliža tome spomeniku, stvoriti si neku općenitu sliku o tadanjem agrarnom poretku (t. j. valja najprije stvoriti si neku predrasudu), a zatim valja tek tražiti dokaze, da se pojedine ustanove u tom spomeniku slažu s ovakovim agrarnim poretkom[6]). — Tako se dolazi do toga, da se najvažnije i posve jasne ustanove u pravnim spomenicima posve previgjaju, a mjesto toga nejasne ustanove onako tumače, kako odgovara naprijed stvorenoj predrasudi.

Skoro iza kako se je pronašla prvobitna zajednica dobara u starih Germana, pronašla se je i u starih Rimljana. Osobito mnogo truda dao si je Th. Mommsen[7]), da na budi koji način dokaže, da je budi kakova zajednica dobara postojala u starih Rimljana. Osim Mommsena trudili su se da dokažu prvobitnu zajednicu dobara u

---

[1]) Germania, 16.

[2]) Germania, 26.

[3]) Germania, 20.

[4]) Annal. 472.

[5]) Germania, 24.

[6]) Die ökonomische Entwickelnug Europas bis zum Beginn der kapitalistischen Wirtschaftsform (njemački prijevod iz ruskoga od L. Motzkina), I. sv., str. 78.

[7]) Römische Geschichte; Römisches Staatsrecht.

starih Rimljana: Jhering[1]) Fustel des Coulanges[2]), Leist[3]), Cuq[4]), R. de la Grasserie[5]). — U Grka takogjer, mislilo se je, mora da je postojala zajednica dobara. S dokazivanjem, da je i u Grka prvobitno postojala neka zajednica dobara, bave se: P. Viollet[6]), Leist[7]), Beauchet[8]), Ridgeway[9]), Esmein[10]).

Mnogi su si opet preduzeli, da dokažu, da je zajednica dobara postojala u starih Indijaca. (Ta po kraljičino-dvorskom i zelenogorskom rukopisu stari su Slovjeni iz svoje pradomovine — Indije donijeli zakonik, u kom je bilo zadružno pravo normirano). Tu je Nijemce pretekao Englez H. Sumner-Maine[11]), koji dolazi s dokazima, da je u starih Indijaca postojala zadruga, posve jednaka zadruzi u južnih Slovjena. Prvobitnu zajednicu dobara u starih Indijaca nastoje dokazati takogjer i Leist[12]), Hellwald[13]), Kovalevski[14]). U starim pak indijskim svetim knjigama[15]) čitamo, da mudraci, kojima je poznata prošlost, kažu, da kultivirano tlo pripada onome, koji ga je prvi iskrčio, kao što antilopa onome, koji ju je smrtonosno ranio.

U prastanovnika Amerike našli su prvobitnu zajednicu dobara: Lewis Morgan[16]) i Martius[17]). I u urogjenika Australije, Afrike i Azije našla se je prvobitna zajednica dobara. Napose je Em. de Laveleye[18]) svigdje našao prvobitnu zajednicu dobara: i to u primitivnih naroda (t. j. u onih, koje je on smatrao takovima) i da još i sada postoji, u ostalih kulturno poodmaklih naroda, da je prvobitno postojala, a sada iščeznula. Laveleye je, samo da upozna, u čem sastoji prvobitna zajednica dobara, napose došao u Hrvatsku i Srbiju, da tu uredbu na licu mjesta prouči. Njemu je ipak još uvijek zajednica dobara idealna uredba. Osobito je on oduševljen za južno-slovjenske zadruge. On žali, što se ove zadruge, kako on drži, sve više gube. Sa svojom raspravom htio je on u prvom redu dokazati, da individualno vlasništvo nije nešto, „quod ab omnibus, quod ubique, quod semper“ postoji. Premda Laveleye pripada onima, kojima je zajednica dobara dobra uredba, ipak se služe s njegovim dokazima takogjer i oni, koji drže, da je zajednica dobara varvarska, primitivna uredba. — Laveleyeovo

---

[1]) Geist des römischen Rechts.

[2]) Cité antique, 1864.

[3]) Graeko-italische Rechtsgeschichte, 1884.

[4]) Les institutions juridiques des Romains.

[5]) Des régimes matrimoniaux chez les peuples latins, u „Revue générale du droit et de la legislation comparée“, 1903.

[6]) Du caractère collectif des premières propriétés immobilières, u „Bibliothèque de l'école des chartes“ 1872.

[7]) Graeko-italische Rechtsgeschichte.

[8]) Histoire du droit privè de la rèpublique athènienne, 1897.

[9]) The Homeric landsystem, u „Journal of hellenic studies“, VI.

[10]) La propriété foncière dans les poëmes homeriques, u „Nouvelle revue historique de droit français et étranger“, 1890.

[11]) Ancient Law, 1861.; Villages communities in the East and West, 1871.; The effects of observation of India on modern European thougt, 1876.; Early law and custom, 1883.; L'organisation juridique de la famille chez les Slaves du Sud et chez les Rajepootes, 1880.

[12]) Alt-arisches ius gentium, 1839.; Alt-arisches ius civile, 1892.—1896.

[13]) Menschliche Familie, napose str. 458. i d.

[14]) Первобытное право, 1886., napose, I. sv., str. 44. i d.

[15]) Manu, IX. 44.

[16]) The league of the Iroquois, 1851.; System of consanguinity and affinity of the human familly 1869.; Ancient society, 1877.; The house and house-life of the Americain aborigines, 1881.

[17]) Beiträge zur Ethnographie und Sprachenkunde Amerikas, I. Zur Ethnographie, 1867.

[18]) De la propriété e de ses formes primitives, 1874.

djelo preveo je na njemački K. Bücher[1]); Bücher upotpunio je takogjer Laveleyeve dokaze s novima.

Laveleye, Bücher, a tako i drugi nijesu pri sabiranju dokaza za prvobitnu zajednicu ni najmanje rigorozni. Oni se zadovoljavaju s budi kakovim dokazima. Tako n. pr. služe im dokazom za prvobitnu zajednicu dobara u australijskih urogjenika riječi: „svaki muškarac ima svoj vlastiti komad zemlje, sa točno označenim megjama; ovaj posjed doznačuje otac još za života svojim sinovima i nasljegjuje se skoro posve pravilno i dalje (t. j. od generacije na generaciju); muž može posve samovoljno svoj komad zemlje darovati ili zamijeniti.“ Drugi put veli Bücher: „Kod Krua u Africi takogjer je zemljište opće dobro: onaj, koji obradi komad zemljišta, stiče time za se i za svoje potomstvo pravo posjeda, koje traje, kao i u germanskoj marci a i drugdje tako dugo, dok se upotrebljuje u agrikulturne svrhe“.

§ 7. Južno-slovjenska zadruga kao primjer prvobitne zajednice dobara.

Kako je već navedeno, prvobitna se zajednica dobara opisuje obično ili kao zemljišna zajednica uz periodičko prerazdijeljivanje poput ruske zemljišne zajednice, ili kao zadruga poput južno-slovjenske zadruge. Iza kako su nastradali s dokazima, da je prvobitna zajednica dobara bila istovetna s ruskom zemljišnom zajednicom uz periodičko prerazdijeljivanje; počeli su dokazivati, da je ta prvobitna zajednica dobara istovjetna sa zadrugom u južnih Slovjena. To im je dakako mnogo laglje dokazivati, jer je južno slovjenska zadruga daleko bliža individualnom vlasništvu nego li ruska zemljišna zajednica uz periodičko prerazdijeljivalje. Osim toga nije onima, koji nastoje dokazati, da je prvobitno postojala neka zajednica dobara, poznato, u čem sastoji zadruga; oni si hotice ne daju truda, da upoznaju pravnu prirodu zadruge. O zadruzi imade skoro svaki pisac druge nazore, i to obično takove, koji najbolje odgovaraju svrsi, za koju on te nazore upotrebljuje, t. j. takove, uz koje se najbolje može dokazati, da je zadruga postojala ili da postoji kod ovog ili onog varvarskog naroda, s kojim se dotični pisac slučajno bavi; pri tom mora taj pisac paziti, da toj zadruzi dade barem neku sličnost sa zajednicom dobara; ako drukčije ne ide to barem na način, kojim, kako naprijed navedosmo, opisuje Bücher zajednicu dobara u Krua.

Uslijed toga dakako opisuje zadrugu svaki pisac na svoj način i tako je došlo do opisa zadruga, kojima se onaj, koji pozna zadrugu, mora upravo čuditi.

Kao primjer navest ćemo ovdje samo neke opise:

Znameniti etnolog Lubbock pripovijeda[2]): „Kako se čuje, osnivaju se najstariji slavonski zakoni na načelu, da ne mora posjedovanje pojedinih porodica ostati na vječna vremena razdijeljeno; još danas, veli on dalje, u mnogim kotarima Servije, Hrvatske i austrijske Slavonije obragjuju čitavo zemljište zajedno svi stanovnici sela, a prihod toga zemljišta dijeli se svake godine megju njih“.

Kämpfe tvrdi u Görres-ovom (Bruder-Bachemovom) Staatslexikon-u[3]), da je samo uz posve primitivni stupanj kulture moguć agrarni komunizam, kakav je do pred nekoliko godina postojao u jugoslovjenskim pokrajinama u Hrvatskoj, Bugarskoj i Srbiji pod formom „zadruge“; ova se zadruga karakterizuje kao neka forma zemljišne

[1]) Pod natpisom „Das Ureigenthum“, 1879. Kasnije se je ipak Bücher uvjerio, da svi njegovi i Laveleyevi dokazi o prvobitnoj zajednici dobara ne vrijede mnogo, i sad uči on, da je prvobitno postojalo strogo individualno vlasništvo (isp. Die Entstehung der Volkswirtschaft).

[2]) Die Entstehung der Civilisition (njemački prijevod iz engleskoga od Passowa), str. 385.

[3]) Art. Socialismus (V. sv. 2., str. 131.).

općine (Landesgemeinde) u kojoj više porodica patriarkalnim načinom zajedno živi, zajedno stanuje i jede, te zajednički obragjuje i gospodari nad nekim kompleksom zemljišta.

Yves Guyot posve je pomiješao uredbu zadruge s uredbom ruske zemljišne zajednice uz periodičko prerazdijeljivanje. Laveleye, veli Guyot[1]), ustanovio je, da sve više nestaje ruskoga „mira". S tim tobože Laveleyevim ustanovljenjem Guyot se ne slaže, jer, veli on: „mi nalazimo mir jošte u Srbiji, u Hrvatkoj, u Slavoniji, u Bugarskoj, u Dalmaciji, u Hercegovini i Crnoj gori, ali kamo je doprla željeznica, ondje je nestalo mira". Prije toga opisao je Guyot „mir" uz neke modifikacije u glavnom onako, kako se i inače opisuje općinska zemljišna zajednica uz periodičko prerazdijeljivanje u Rusiji; ova je naime zajednica kod zapadnih naroda poznata pod imenom „mir". Po njegovom nazoru ima „mir" dvije faze razvitka: u prvoj fazi zajedničko se zemljište zajednički obragjuje, a tek prihod tog zemljišta prema broju radnika megju pojedine porodice porazdijeljuje; u drugoj pak fazi periodički se prerazdijeljuje samo zemljište odregjeno u agrikulturne svrhe. Glava takovog mira ima po njegovom nazoru neku užasnu vlast nad članovima mira, napose je ta vlast mirskog glavara skoro posve neograničena u kaznenim stvarima; pod vladom Ivana Groznoga mogao je takav glavar mira (kuće gospodar), kako Guyot tvrdi, članove mira i na smrt osuditi.

Aug. Meitzen tvrdi[2]), da se pod imenom „zupa" (valjda župa) razumijeva skup kućana, koji u jednom kućanstvu žive, zatim veli on: „od uvijek upravljao je kuće gospodar (Starješina, Glavar, Zupan) s cijelim imetkom, on je imao svu očinsku i svećeničku (‚priesterliche') vlast". Dalje pripovijeda[3]), da je od konzula njemačkog carstva u Sarajevu dr. Frommelta (komu se za priposlane informacije lijepo zahvaljuje) dobio primjer jedne „Sadruga" u Iliji Hercegu („in Ilia Herceg"), mjestu u nekadanjoj hrvatsko-slavonskoj vojnoj Krajini. Po informaciji tog Frommelta pripada selište br. 6. u mjestu Ilia Herceg nekomu „Subocka", ali je u njem naseljena neka „Sadruga", kojoj kuće gospodar ima isto ime kao i mjesto, u kom se to selište nalazi, t. j. „Ilia Herceg". Sam Meitzen priznaje, da si tu čudnu pojavu nije mogao rastumačiti: Kako to da se i mjesto i kuće gospodar jedne „Sadruge" nazivlje istim imenom „Ilia Herceg", dočim se vlasnik selišta, u koje se je naselila „Sadruga", kojoj je kuće gospodarom taj „Ilia Herceg", zove „Subocka". — Dakako da si je Meitzen nešto truda dao bio bi se lako uvjerio, da je „Subocka" mjesto, a da je „Ilia Herceg" samo ime i prezime, te da „Ilia Herceg" nije nikako mjesto ni selo. — Dalje podučava Meitzen, da se dioba komunalnog (valjda zadružnog) zemljišta u nekadanjem krajiškom području tek od god. 1871. dozvoljava. Meitzen je i statističar; on oslanja stvoju statistiku na navodima Jirečekovima (Recht in Böhmen und Mähren, 1866., § 7.); i obzirom na Jirečekove navode veli, da u zagrebačkoj županiji ima 195, u varaždinskoj 43, u požeškoj i riječkoj 112, u virovitičkoj 231 zadruga. Sada računa Meitzen dalje: „uzmimo da svaka zadruga ima po 50 osoba, to već prije zakona od god. 1871. [ovaj zakon vrijedio je za vojnu Krajinu, a Jirečekovi pogrješni računi tiču se nekadanjeg gradjanskog područja Hrvatske] jedva su 2 % pučanstva

---

[1]) La propriété, origine et évolution, str. 81.

[2]) Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen, und Slawen, II. knjiga, str. 215.

[3]) Eod., III. knjiga, str. 341. i d.

živjela u takovom gospodarstvenom položaju"; poznato je pak, da su se zadruge i prije zakona od god 1871. dijelile, i stvarale nove zadruge, i da su prije zakona od god. 1871. za sva seoska kućanstva u vojnoj Krajini (a ne samo za 2%) vrijedila načela zadružnog prava.

U neku ruku južni Slovjeni sami su krivi, što se o njima šire ovakove priče po svijetu. Oni govore o zadruzi kao o nekoj osobitoj uredbi, kakove nema drugdje na svijetu; oni pretjeravaju pravilno u svim pravcima, a napose pri ustanovljivanju broja članova u pojedinim zadrugama. Tako n. pr. priča M. Gj. Milićević[1]), da se i „danas dešava, samo se otvoreno ne priznaje, da neka jaka zadruga onoga svoga zadrugara, koji se, tamo on pronevaljali toliko, da mu nema popravke, sama sudi i osudi, da se smakne sa sveta!" „Takoga čoveka, veli on dalje, u jedan mah nestaje, i ne može da mu se nagje ni strva ni java: samo se raščuje, da ga je nestalo. Pri svem tom u tišini se zucka, i veruje, da su ga njegovi zadrugari osudili i — umorili!!" Nema sumnje, da se i u Francuskoj i u Njemačkoj i posvuda na zapadu ne samo zucka i veruje, nego se je doista i dogagjalo, a i dogagja se, da su članovi porodice umorili ovoga ili onoga svoga sučlana, jer je po njihovom mnijenju bio nevaljan; dogagja se, da su i roditelji umorili svoje dijete, a djeca opet svoga oca ili mater; no zato ipak nije ni jednom Francuzu ni Nijemcu došlo na um, da pripisuje porodici kaznenu vlast nad svojim članovima sve do smrtne kazne. Ali tko traži naći će i u jajetu dlaku.

O zadrugama u opće rijetko se kada govori sa strogo juristićkog gledišta. Obično se tu govori o svačem, što je s juristićkog gledišta posve neodlučno; tako pripovijeda se, kako se u zadrugama kuha, kako se pri stolu sjedi i t. d. Takve pripovijetke dolaze u strani svijet, i taj strani svijet sudi tada: ta ondje su pravna pravila još posve promiješana s pravilima morala i pristojnosti. Dogagja se, da i pravnici u južnih Slovjena ovakova pravila miješaju megju pravna pravila. Tako n. pr. piše Utiešenović u svojoj osnovi zakona o uregjenju zadružnih odnošaja i nasljednoga prava u seoskom pučanstvu kraljevine Hrvatske i Slavonije[2]): „Glavar zadruge ima pravo i dužnost da pazi nad religioznošću zadrugara". Odatle se može posve lako izvoditi, da po pravnoj svijesti naroda ima glavar zadruge neku svećeničku vlast, gdje no jedan pravnik drži, da je nužno, da se ovakove ustanove uvrste u zakon. — Bugarski pravnik Bobčev pita opet posve ozbiljno[3]), da li kuće gospodar zadrugarima sudi? Slično pita i Bogišić[4]). Iz ovakovih pitanja i odgovora na ovakova pitanja može se lako zaključivati, da po pravnoj svijesti naroda pripada kuće gospodaru neka posebna sudska vlast. Kad tamo sudi on zadrugarima u glavnom onako, kako mati svojoj djeci, učitelj učenicima, majstor svojim šegrtima.

§ 8. O broju zadrugara u pojedinim zadrugama.

Zadruga definira se obično kao zajednica (skupina) znatnog broja ljudi pače kao zajednica od nekoliko porodica; definira se ona tako, kao da u tome, što je taj broj dosta velik, sastoji čitavo biće, čitava priroda zadruge. Da se pak osobitost ove uredbe što više istakne običavaju se brojevi zadrugara u pojedinim zadrugama znatno pretjerivati. Ako pak nikako drukčije ne ide, tad se kaže: ne sada, ne ovdje, ali negdje u

---

[1]) Zadružna kuća na selu, 1898., str. 24. i. d.

[2]) Die Hauskommunionen der Südslaven, str. 191., § 12.

[3]) Сборникъ на българскигѣ юридически обичаи, I. knj., 4. pit., (str. 10.).

[4]) Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena, I. knjiga. 17. pit. (str. LXII.).

prošlosti ili u nekome drugome kraju ima zadruga s toliko i toliko članova, a dodaje se takovim navodima „tako se barem pripovijeda".

Csaplovics n. pr. tvrdi[1]) da u Slavoniji imadu zadruge obično po 20—50 članova, a da ima kuća sa 60 ukućana, pače da ima zadruga, u kojima ima i do 100 članova. Na Bogišićevo pitanje o broju članova u pojedinim zadrugama dolaze odgovori[2]), da u Lici u (hrvatskoj Krajini) u jednoj zadruzi živi obično po 10 –15 članova, no u većima da živi i po 20—25 članova; iz stubičkog kotara (u gragjanskom području Hrvatske) dolazi odgovor, da u jednoj zadruzi obično živi po 10—50 zadrugara, ali da ima zadruga i sa 60 članova; iz sela Rakovca (u gragjanskom području Hrvatske) dolazi odgovor, da najveće zadruge imadu po 42—44 osoba; u brodskom i novogradiškom kotaru (u vojnoj Krajini) živi navodno u malim zadrugama po 10, u srednjim po 15—16, u velikim po 20—25, a u najvećim po 40 članova; u gurgusovačkom srezu (u Srbiji) obično živi po 20—40 zadrugara u jednoj zadruzi; u selu Golubincima (u Srijemu) obično živi po 20 zadrugara u jednoj zadruzi; takav odgovor dolazi i iz Stare Pazove (u Srijemu) i t. d.

Ovakove priče o broju članova u pojedinim zadrugama vrlo se brzo šire: dokaza nitko ne traži; statistički podaci i tablice ne ispituju se. Uza sve to bilo bi najjednostavnije, broj članova u pojedinim zadrugama ustanovljivati po statističkim tablicama.

Iz starijih vremena ne imademo dakako nikakvih statističkih podataka. Novaković nastojao je ipak[3]) veličinu pojedinih kuća u Srbiji u vrijeme cara Stefana Dušana ustanoviti po hrizovuljama cara Stefana Uroša III. i njegovog sina cara Stefana Dušana. Napose nastojao je ustanoviti koliko je u 22 srpskim selima i u 10 vlaških i arbanskih sela[4]) bilo jačih, koliko li slabih kuća. Pri tome našao je u srpskim selima 897 slabljih i 134 jače kuće, u vlaškim opet i arbanskim selima našao je 205 slabljih i 54 jače kuće. Jačima smatra on takove kuće koje sastoje iz više braće i daljih rogjaka; slabljima smatra one kuće u kojima živi samo jedna porodica, t. j. samo otac sa svojom djecom ili odraslim sinovima, te one, u kojima žive samo dva brata. Pri tome uzimlje on, da svi oni, kod kojih je naznačen rodbinski odnošaj, žive u jednoj kući. — Peisker ne slaže s takovim računanjem[5]); on drži, da su to samo seljačke genealogije, a da jedna genealogija može i iz više kuća sastojati. On sam drži, da se pojedine kuće u tim hrizovuljama imadu odregjivati po interpunkcijama.

Točnijih podataka imademo tek iz novije dobe. Iz god. 1817. imamo statistiku vojne Krajine austrijskog carstva[6]) od C. B. von Hietzingera. Ova knjiga oslanja se na statističke tablice, koje su bile sastavljene u vrijeme, kad se nije u vojnoj Krajini dozvoljavala skoro nikakova dioba zadruga, i kad su se ljudi upravo silili da žive u mnogočlanim zadrugama. Ipak ustanovljuje Hietzinger[7]), da poprečno dolazi na svaku porodicu (kućanstvo) po osam do devet osoba; u slavonskoj, koja ima 27.638 porodica, i u banatskoj Krajini, koja ima 10.813 porodica, otpada na svaku porodicu po osam do devet osoba; u varaždinskoj, koja ima 10.955 porodica, otpada na porodicu po devet

---

[1]) Slavonien und zum Theil Croatien, 1819., I., str. 105.

[2]) Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena, I. knj., str. 10. i d.

[3]) Selo iz dela „narod i zemlja u staroj srpskoj državi", str. 235. i d.

[4]) Pod Srbima razumijevaju se srpski (slovjenski) seljaci; dočim pod Vlasima i Arbanasima razumijevaju se neslovjenski pastiri.

[5]) Die serbische Zadruga, str. 171. i d.

[6]) Statistik der Militärgrenze des österreichischen Kaiserthums.

[7]) Eod., I. sv., str. 188.

do deset osoba; u karlovačkoj, koja ima 19.191 porodicu, otpada na porodicu deset osoba; u banskoj, koja ima 24.236 porodica, i u sedmogradskoj Krajini, koja ima 19.746 porodica, otpada na svaku porodicu po sedam osoba. Pošto Hietzinger dolazi do ovih poprečnih brojeva jednostavnim dijelenjem broja stanovnika s brojem porodica (kućanstva), i pri tom se ne obazire, da velika porodica često ima toliko članova, koliko dvije i tri malene, to se može sigurno ustvrditi, da veći dio porodica u vojnoj Krajini nije imao ni osam članova. Opaziti valja još i to, da se broj članova u pojedinim porodicama u onim dijelovima vojne krajine, koji su bili osnovani tek pod konac XVIII. vijeka (t. j. u sedmogradskoj, banatskoj i slavonskoj vojnoj Krajini) ukazuje mnogo nižim, nego li u starijim dijelovima vojne Krajine (t. j. karlovačkoj, varaždinskoj i banskoj vojnoj Krajini), gdje no su krajiški zakoni već dulje vremena djelovali.

Tom zgodom tvrdi Hietzinger, da u Hrvatskoj i Slavoniji (t. j. u gragjanskom području Hrvatske i Slavonije) imade u jednoj obitelji po 20—40 članova, a da se dogagja da u jednoj kući živi i sedamdeset do osamdeset članova. No iz popisne listine od god 1785.[1]), vidi se, da u gragjanskom području Hrvatske i Slavonije pod kraj XVIII. vijeka nije na jednu obitelj (kućanstvo) otpadalo ni sedam osoba.

Po službenim statističkim tablicama iz god. 1851. bilo je tada u gragjanskom području Hrvatske i Slavonije 103.337 kuća sa 868.456 stanovnika[1]). K ovih 103.337 kuća pribrojene su i gradske višekatne kuće; zato može se reći, da na pojedinu kuću nije otpadalo ni sedam osoba. Najviše članova otpadalo je na svaku kuću u nekadanjoj varaždinskoj županiji, pa ipak u nijednom kotaru te županije nije otpadalo na jednu kuću više od 11 osoba. Utiešenović donosi na temelju ovih statističkih podataka tablicu o stanju duša pojedinih kuća u 14 sela varaždinske županije; ova tablica glasi:

Kotar	Selo	Broj kuća	1—5	6—10	11—15	16—20	21—25	26—30	31—35	36—40	preko toga
			glava u pojedinoj kući								
Varaždin	Vinica	36	14	20	2	—	—	—	—	—	—
	Trnovec	68	11	21	29	6	1	—	—	—	—
Ivanec	Prigorec	20	—	5	6	4	3	1	—	1	—
	Jurketinci	23	3	6	8	3	2	1	—	—	—
Toplice	Kapela	60	33	24	2	1	—	—	—	—	—
	Ključ	56	2	22	20	7	3	1	1	—	—
Klanjec	Jazbina	28	9	18	1	—	—	—	—	—	—
	Pluska	29	9	15	5	—	—	—	—	—	—
Križevci	Lemeš	53	41	11	1	—	—	—	—	—	—
	Raven	31	4	11	9	3	3	1	—	—	—
Koprivnica	Botovo	73	56	17	—	—	—	—	—	—	—
	Torčec	103	43	43	9	6	2	—	—	—	—
Ludbreg	Duga rijeka	34	6	10	11	2	1	1	1	2	—
	Hrženica	76	9	43	22	1	1	—	—	—	—
Ukupno . .		690	240	266	125	33	16	5	2	3	—

[1]) Isp. Engel: Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenländer, II. Staatskunde und Geschichte von Dalmatien, Croatien und Slavonien, 1798., str. 270.

Kako se iz te tablice vidi više od $^{8}/_{11}$ kuća nije imalo ni jedanaest, a skoro $^{3}/_{8}$ kuća nijesu imale ni šest osoba. Nijedna pak zadruga nije imala preko 40 članova.

God. 1848. bile su razriješene podaničke veze u gragjanskom području Hrvatske i Slavonije, a time bila je takogjer uklonjena posljednja zapreka diobama seljačkih dobara. Osim toga iza kako je bio i u Hrvatsku uveden austrijski opći gragjanski zakonik i iza kako su se počele uvagjati zemljišne knjige, počelo se je na temelju austrijskog gragjanskog zakonika najpomnije ispitivati, na koliki su dio zajedničkog dobra ovlašteni pojedinci od onih, koji to dobro zajednički uživaju. Tim ispitivanjem budila se je samo megju ljudima svagja i nemir; oni koji su držali, da imadu veća prava, tražili su i bez svake potrebe diobu; a nije bilo nikoga, koji bi bio tim diobama na put stao; nije bilo više zemaljskog gospodara, koji je po volji mogao dozvoliti i uskratiti diobu. Tako se je oko polovice XIX. vijeka počelo na sve strane dijeliti. Pa ipak dobio je Bogišić još dvadeset godina poslije popisa pučanstva od god. 1851. iz gragjanskog područja Hrvatske odgovor, da u jednoj zadruzi živi po 10 do 50 zadrugara, a da ima zadruga i sa više od 60 članova (iz stubičkog kotara), te opet odgovor, da veće zadruge imadu po 42 do 44 osoba (iz mjesta Rakovca u križevačkom kotaru).

Prigodom popisa pučanstva god. 1870. otpadalo je na svako kućanstvo poprječno: u županiji križevačkoj po 6, u županiji varaždinskoj po 7, u županiji riječkoj 5—6, u županiji zagrebačkoj 8, u županiji srijemskoj 5, u županiji virovitičkoj 6, u županiji požeškoj 5 osoba; a u hrvatskoj vojnoj Krajini otpadalo je na svako kućanstvo po 9—11 osoba. Ovi poprječni brojevi pokazuju samo omjer izmegju broja stanovnika i broja kućanstva. Radi toga može se reći, da je obični broj članova u pojedinim zadrugama daleko ispod pomenutih poprječnih brojeva.

Prigodom popisa pučanstva god. 1890. posvetila se je osobita pažnja broju članova u pojedinim zadrugama. Pri tom brojenju polazilo se je s ishodišta, da nije svako seosko kućanstvo zadruga; lučile su se zadruge od drugih vrsta kućanstva. No pošto izmegju zadruge i drugog seoskog kućanstva nije bilo nikakove razlike, postupali su oni, koji su te brojeve imali ustanovljivati, pri odregjivanju, koja se kućanstva imadu smatrati zadrugama, koja li se ne imadu smatrati takovima, skoro posve samovoljno. Po uputi statističkog ureda za Hrvatsku i Slavoniju imala su se zadrugama smatrati samo ona kućanstva, koja su sastojala iz više porodica, i koja se nijesu nikada dijelila. Posve je prirodno, da je takovih kućanstva ne samo onda, nego uvijek bilo vrlo malo. Najveći dio zadruga sastojao je uvijek iz jedne samo porodice; a ako nije bilo napose zabranjeno, zadruge su se uvijek dijelile. — Pri odregjivanju zadruga postupalo se je, kako je već spomenuto, prilično samovoljno: u nekadanjoj vojnoj Krajini veći dio kućanstva ubrajalo se megju zadruge, u nekadanjem pak gragjanskom području bilo je tek malo kućanstva upisano megju zadruge. Obično ipak ubrajala su se megju zadruge samo ona kućanstva, koja su sastojala iz mnogo osoba; mala kućanstva nijesu se ubrajala u zadruge; osobito u nekadanjem gragjanskom području ubrajala su se samo velika kućanstva megju zadruge. O uspjehu ovog brojenja referirao je god. 1894. M. Zoričić na VIII. internacionalnom kongresu za higijenu i demografiju u Budimpešti. Iz ovog izvještaja donosimo ovu tablicu[2]):

---

[1]) Isp. Utiešenović: Die Hauskommunionen der Südslaven, str. 117. i d.

[2]) Die bäuerlichen Hauskommunionen in den Königreichen Kroatien und Slavonien, str. 13.

Županije	Broj zadruga u opće	Od ovih imadu pojedine zadruge							
		do 10	10—20			21—30			preko 30
			11—15	16—20	ukupno	21—25	26—30	ukupno	
		članova							
I. Apsolutni brojevi zadruga:									
Ličko-krbavska . . .	8.419	7.706	576	112	688	18	5	23	2
Modruško-riječka . . .	7.457	6.619	641	136	777	47	9	56	5
Zagrebačka	13.576	10.667	1.732	643	2.375	281	122	403	131
Varaždinska	1.721	1.081	391	160	551	47	26	73	16
Bjelovarsko-križevačka . .	3.313	2.937	262	72	334	34	7	41	1
Požeška	10.299	8.965	900	289	1.189	93	28	121	24
Virovitička	2.549	1.530	560	271	831	118	43	161	27
Srijemska	14.247	12.816	1.040	275	1.315	77	26	103	13
Hrvatska i Slavonija ukupno	61.581	52.321	6.102	1.958	8.060	715	266	981	219
II. Postoci od svih zadruga.									
Ličko-krbavska	100	91·54	6·84	1·33	8·17	0·21	0·06	0·27	0·02
Modruško-riječka	100	88·77	8·59	1·82	10·41	0·63	0·12	0·75	0·07
Zagrebačka	100	78·58	12·76	4·74	17·50	2·07	0·89	2·96	0·96
Varaždinska	100	62·63	22·84	9·36	32·20	2·73	1·51	4·24	0·93
Bjelovarsko križevačka . .	100	88·66	7·91	2·17	10·08	1·02	0·21	1·23	0·03
Požeška	100	87·07	8·73	2·80	11·53	0·90	0·27	1·17	0·23
Virovitička	100	60·06	21·96	10·63	32·59	4·62	1·68	6·30	1·05
Srijemska	100	89·97	7·30	1·93	9·23	0·54	0·17	0·71	0·09
Hrvatska i Slavonija ukupno	100	84·97	9·91	3·18	13·09	1·16	0·43	1·59	0·35

Tomu valja primjetiti da se županija ličko-krbavska sastoji iz samog nekadanjeg krajiškog područja, a županija varaždinska i virovitička iz samog nekadanjeg gragjanskog područja. Županija pak srijemska, požeška i bjelovarsko-križevačka sastoje većim dijelom iz nekadanjeg krajiškog područja; u modruško-riječkoj brojile su se zadruge skoro samo u kotarima, koji su pripadali nekadanjoj vojnoj Krajini (t. j. u vojničkom, slunjskom i ogulinskom kotaru); samo u dvije općine izvan nekadanje vojne Krajine brojile su se zadruge u toj županiji (u općinama Severin i Bosiljevo, koje sad spadaju pod kotar Vrbovsko, a prije spadale su u županiju zagrebačku). — U nekadanjem gragjanskom području samo su se najveća kućanstva brojila kao zadruge. Radi toga su podaci iz nekadanje Krajine (ličko-krbavske županije) daleko pouzdaniji nego li podaci iz nekadanjeg gragjanskog područja (varaždinske i virovitičke županije). No ni ovi potonji nijesu posve pouzdani: ponajprije jer se kućanstva, koja su sastojala iz jedne samo ili iz dvije osobe, nijesu brojile u zadruge; dalje jer kućanstva, koja su nastala tek uslijed diobe stare zadruge, a koja su skoro uvijek sastojala iz malo članova, nijesu se ubrajala u zadruge, nego obično u posebnu vrstu kućanstva u t. zv. tajno podijeljene zadruge; konačno jer se nije svako novo osnovano kućanstvo brojilo kao nova zadruga, već se je više takovih kućanstva brojilo kao jedna zadruga. Ovako nova osnovana kućanstva još su se češće brojila kao jedna zadruga u nekadanjem gragjanskom području nego li u nekadanjoj vojnoj Krajini. Radi toga je broj velikih zadruga u nekadanjem gragjanskom području razmjerno još veći nego li u

nekadanjoj vojnoj krajini. Obzirom na sve to može se reći, da je god. 1890. barem 95% svih zadruga u Hrvatskoj i Slavoniji imalo 1—10 člana; 4% zadruga imala su 11—15 članova, 0·9% zadruga imalo je 16—20 članova, 0·099% zadruga imalo je 21—30 člana, a tek 0·001% zadruga imala je preko 30 članova. Najveći dio zadruga u Hrvatskoj i Slavoniji imao je god. 1890. tek 1—5 člana.

U Bosni a osobito u Hercegovini, veli se obično[1]), sačuvali su se posve primitivni pravni odnošaji sve do dana današnjega. Poradi toga tamo mora da su se sačuvale takogjer i najprimitivnije zadruge; a takovima smatraju se one, koje imadu najveći broj članova. Dakle u Bosni i Hercegovini mora da pojedine zadruge imadu najveći broj članova. — A. Hilferding publicirao je neke statističke podatke o broju kuća (kućanstva) i stanovnika u Hercegovini u vrijeme pučkog popisa god. 1851.[2]). Iz tih podataka vadimo ovu tablicu:

Kotari	Broj muslimanskih		Broj kršćanskih	
	kuća	muškaraca	kuća	muškaraca
Duvno	173	665	555	2511
Ljubuško	397	1275	2096	7577
Konjica } Mostar }	1323	3795	2611	9001
Blagaj	291	946	153	570
Počitelj	158	799	386	1787
Nevesinje	407	1383	1340	5263
Stolac	516	1885	1500	6294
Foča	2095	7740	777	3636
Čajnica	876	3313	430	1620
Plevlje	781	2845	967	3760
Kolašin	1039	2570	546	1688
Prijepolje	503	1867	754	4076
Gacko	589	2060	1395	6230
Nikšići	611	1790	883	2479
Trebinje	1062	3132	2395	8314

Prema tomu otpadalo je godine 1851. na svaku kuću u Hercegovini po 2·5 do 4·5 muškarca (zajedno sa muškom djecom): ukupno dakle otpadalo je na svaku kuću po 5 do 11 (muških i ženskih) glava.

Iz Dučićevih podataka o broju kuća i stanovništva u nekim selima trebinjskog kotara vidi se, da je u tim selima doista na jednu kuću dolazilo po 7 do 8 glava.

Tako n. pr. ima samo

u selu	Rupela	16	kršćanskih	kuća	sa	125	stan.	i	40	muslimanskih	kuća	sa	300	stan.,
„ „	Podglavlje	10	„	„	„	80	„	„	2	„	„	„	10	„
„ „	Gorica	22	„	„	„	190	„	„	26	„	„	„	210	„
„ „	Zasad	38	„	„	„	305	„	„	60	„	„	„	469	„
„ „	Mostači	35	„	„	„	378	„	„	22	„	„	„	198	„
„ „	Tvrdoš	7	„	„	„	78	„							
„ „	Dražin dol	11	„	„	„	75	„	„	1	„	„	„	8	„
„ „	Kutli	3	„	„	„	22	stanovnika							

[1]) А. Хильфердингъ: Босния, Херцеговина и Стара Сербія, str. 677. i d.

[2]) Isp. Glavni rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 22. aprila 1895, str. 587.

u selu	Gomiljani	15	kršćanskih	kuća	sa	104	stan.	i	6	muslimanskih	kuća	sa	46	stan.
„ „	Volujan	8	„	„	„	53	„	„	4	„	„	„	30	„
„ „	Pridvorci	25	„	„	„	185	„	„	46	„	„	„	308	„
„ „	Todorići	6	„	„	„	47	„							
„ „	Grab	22	„	„	„	171	„							
„ „	Ograda	12	„	„	„	92	„							
„ „	Drenov dol	24	„	„	„	187	„							
„ „	Kuma glavica	7	„	„	„	50	„		i t. d.					

God. 1895. imade u Bosni i Hercegovini u vlastele (vlasnika) 5833 glavara obitelji, 27.642 ostalih ukućana (dakle na svakog glavara obitelji otpada po 4·74 ukućana); u slobodnih zemljodjelaca 86.867 glavara obitelji i 437.663 ukućana (dakle na svakog glavara obitelji po 5 ukućana); kod kmetova 88.970 glavara obitelji i 510.883 ukućana (dakle na svakog glavara obitelji po 5·74 ukućana); kod slobodnih zemljodjelaca, koji su podjedno kmetovi, 22.655 glavara obitelji i 153.854 ukućana (dakle na svakog glavara obitelji po 6·79 ukućana); kod ostalih pri zemljodjelstvu zaposlenih osoba 17.256 glavara obitelji i 33.668 ukućana (dakle na svakog glavara obitelji niti 2 ukućana). U svemu bilo je 257.493 stanara i 1,591.036 stanovnika, od tih bavio se je 1,385.291 sa zemljoradnjom.

U Srbiji bilo je god. 1900.[1]): 12.287 zadruga (kućanstva) sa jednom samo glavom, 69.317 sa 2—3 glave, 111.580 sa 4—5 glava, 172.684 sa 6—10 glava, 27.566 sa 11—15 glava, 5705 sa 16—20 glava, 1412 sa 21—25 glava, 366 sa 26—30 glava i 176 sa više nego 30 glava.

U Bugarskoj bilo je god. 1900.[2]) u gradovima 14.833 kućanstva s jednom glavom, 102.514 sa 2—5 glava, 46.778 sa 6—10 glava, 1551 sa više od 10 glava; u selima sa stanovništvom preko 2000 bilo je: 1368 kućanstva s jednom glavom, 32.431 s 2—5 glava, 34.321 sa 6—10 glava, 4670 sa više od 10 glava; u selima sa stanovništvom ispod 2000 bilo je je 8709 kućanstva s jednom glavom, 190.450 s 2—5 glava, 200.304 s 6—10 glava, 24.839 s više od 10 glava.

§ 10. O glavnim momentima u biću zadruge.

Kao glavni momenat, po kom da se razlikuje zadruga od druge gospodarstvene jedinice (kućanstva), ističe se velik broj ukućana ili veći broj porodica, koje vode zajedničko gospodarstvo; ističe se taj momenat, kao da u tom većem broju ukućana ili porodica sastoji čitavo biće zadruge; kao da se uslijed slučajne promjene tog broja preko noći iz temelja mijenjaju sva načela, na kojima se osnivaju privatno-pravni odnošaji u narodu.

Prema naredbi austrijskog ministarstva pravde od 18. aprila 1853. (drž. zak. lista br. 65., § 29.) upisivale su se u gragjanskom području Hrvatske u zemljišne knjige kao zadruge samo takove kuće, u kojima je u vrijeme uvagjanja zemljišnih knjiga slučajno više porodica živjelo; sve ostale kuće upisivale su se na oca obitelji kao jedinog vlasnika. Iz ovih kuća, koje su onda bile upisane na oca obitelji kao jedinog vlasnika, nije po kasnijim zakonima nikada više mogla nastati zadruga, makar su i svi potomci onog upisanog vlasnika takove kuće ostali zajedno. Za nje vrijede načela općega gragjanskog zakonika, makar su ostali svi zajedno, makar njih stotina

[1]) Isp. Статистички годишњак краљевине Србије, X. sv., 1905., str. 39.

[2]) Isp.: Бобчевъ: Българската челядна задруга, str. 48.

u deset zasebnih porodica zajedno živi i gospodari. Nasuprot tome za one kuće, u kojima je u vrijeme uvagjanja zemljišnih knjiga živjelo slučajno više porodica, i koje su se uslijed toga upisale na zadruge, ostala su mjerodavna načela zadružnog prava, makar je u njima kasnije ostala samo jedna porodica. — U novije doba uvidjelo se je, da u narodu vrijede ista načela za kuće, koje sastoje iz jedne porodice, koja i za kuće, koje se sastoje iz više porodica; tako je došlo do ustanove, da i inokosne kuće mogu ostati upisane kao zadruge, pa da i za nje imade vrijediti zadružni zakon kao i za one, koje se sastoje iz više porodica. Isto tako mogu po novijim zakonima nastati nove zadruge uslijed diobe starih zadruga; kao nove zadruge mogu se dati upisati takogjer i one diobne stranke, koje sastoje iz jedne samo porodice (§§ 36. i 56. zakona o zadrugama od 9. maja 1889. i §§ 4. i 5. zakona o zadrugama od 30. aprila 1902.). — Tako se danas u Hrvatskoj vrlo često dogagja, da u kućama, za koje vrijedi opći gragjanski zakonik, zajedno živi i gospodari više porodica: dok u kućama, za koje vrijedi zadružni zakon, živi i gospodari samo jedna jedina porodica, pače samo jedna jedina osoba. — Pučki popis od g. 1890. bio bi se imao provesti bez obzira na ove zakonske propise i bez obzira na upise u zemljišinim knjigama; u nekadanjoj vojnoj Krajini, kako je već naprijed istaknuto, nije bila ova intencija zemaljskog statističkog ureda provedena; tamo su naime sve skoro seoske kuće bile ubrojene megju zadruge, kako su i u zemljišnim knjigama bile upisane; u nekadanjem pak gragjanskom području bile su ubrojene kao zadruge samo velike kuće, bez obzira na upis u zemljišnim knjigama.

Dalje učilo se je, da se zadruge nikada ne dijele. Ova nauka javlja se već u Engela[1]); kasnije javlja se ova nauka u kraljičino-dvorskom i zelenogorskom rukopisu. Odatle izvodilo se je, da iza izvedene diobe ne mogu više za pojedine diobne stranke vrijediti načela zadružnog prava[2]). Zakonski članak IV. od g. 1870. i zakon od 3. marta 1874. o zadrugama u nekadanjem gragjanskom području Hrvatske i Slavonije drže, da se samo po sebi razumijeva, da se iza provedene diobe ne mogu stvarati nove zadruge. Iza provedene diobe postupalo se je s pojedinim porodičnim predstavnicima (ocima) kao s neograničenim vlasnicima imovine dopitane njihovoj diobnoj stranci, upravo tako, kao da su uslijed diobe (sama po sebi) u narod došla posve nova (nepoznata još) pravna načela i novi nazori o tome, što je pravo, što li nije pravo. Kasnije tek uvidjelo se je, da su se zadruge uvijek dijelile, i da u narodu ostaju iza diobe ista pravna načela, koja su postojala i prije diobe. Zato se u novijim zakonima (u §§ 36. i 56. zakona o zadrugama od 9. maja 1889. i u § 4. zakona od 30. aprila 1902.) dozvoljava osnivanje novih zadruga prigodom diobe. — U nekadanjoj vojnoj Krajini uvijek je vrijedilo načelo, da uslijed diobe stare zadruge moraju nastati nove. Ovo načelo nijesu mogle ukloniti ni komisije, koje su se god. 1876.—1879. bavile sa sastavljanjem novog zadružnog zakona; premda se je onda općenito držalo, da je zadruga zastarjela pravna uredba, koju valja što prije ukloniti.

*

Načela zadružnog prava razvila su se doduše, po našem nazoru, uslijed vanjskih utjecaja; ona mogu postojati nadalje samo u narodu, koji ih po svojoj ćudi i naravi može podnositi; no uza sve to ona su u neku ruku naravna posljedica odnošaja izmegju

[1]) Geschichte von Dalmatien, Croatien und Slavonien, str. 246.

[2]) Istog je mnijenja takogjer i Petranović u svojoj raspravi „O pravu nasljedstva kod Srba“ u „Radu“ jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, br. 23., str. 30.

zemlje, koja se obragjuje, i ljudi, koji tu zemlju obragjuju. Zemljište, koje je odregjeno u agrikulturne svrhe, nosi plodove samo onda, ako se ustrajno i intenzivno obragjuje. Bez ustrajnog i intenzivnog rada ne nosi seosko dobro nikakvih plodova: ono mora pače i propasti, jer se ne može od njega plaćati porez i ostali javni podaci. Poradi toga ima da budu oni, koji takovo zemljište obragjuju, u prvom redu ovlašteni ne samo na plodove, koje takovo zemljište uslijed njihovog rada nosi, nego i na samo zemljište, koje služi podlogom njihovom radu, i koje bez njihovog rada ne bi tih plodova nosilo. Poradi toga ne može se dozvoliti, da bi samo jedan od takovih radnika imao neograničeno pravo da raspolaže ne samo s tim zemljištem nego i s plodovima tog zemljišta, pa da bi tako mogao s tim svojim pravom ostale suradnike izigrati i lišiti ih plodova njihova rada. Tako ne može se nijednom od tih radnika dati potpuno, neograničeno vlasništvo nad tim zemljištem. Ne može se pače ni svim tim radnicima zajedno dati potpuno suvlasništvo nad takovim zemljištem, jer zemljište to ima svrhu, da ga oni, koji ga uživaju, takogjer i obragjuju; ono je odregjeno za agrikulturu, a ne za špekulaciju. Zato ne može ni jedan od ovih suradnika raspolagati nad budi kakovim idealnim dijelom takovog zemljišta. Tko ne će da radi, ili tko si je drugdje našao trajnu zaradu i privredu, može, kad mu se prohtije, istupiti iz zajednice, koja se bavi obragjivanjem takovog zemljišta, može, kad mu se prohtije, prestati obragjivati to zemljište i time odreći se svakog prava na nj. Iza svog istupa iz ovakove zajednice nema ipak više nikakvog prava na zemljište, koje je prije obragjivao. — Dalje mogu oni, koji takovo zemljište zajednički obragjuju, zaključiti, da se ta zajednica ima razriješiti. Istom iza ovakovog zaključka može se pristupiti diobi podloge njihovom zajedničkom radu, t. j. diobi zajedničke imovine.

Sva ova pravila mogu se svesti na temeljno načelo, da zemljište, koje seljaci neposredno obragjuju, ne pripada niti pojedincu izmegju njih kao samovlasniku niti svima njima kao suvlasnicima, nego samo svrsi čitave imovine, kao posebnoj jurističkoj osobi. A ta svrha takove imovine stoji u tome, da ta imovina ima služiti kao podloga agrarnome gospodarstvu ne samo onima, koji sada na tome zemljištu žive i rade, nego i onima, koji budu na njemu živjeli i radili. Za to može ovakova juristička osoba da postoji i onda, ako slučajno na takovu zemljištu neko vrijeme samo jedan čovjek živi i radi. Samo je takovome pojedincu pravilno mnogo laglje čitav taj odnošaj razriješiti.

*

No do spoznaje ovih načela nije se tako brzo došlo. Prije toga počinilo se je mnogo pogrješaka. A pogrješke, koje su se počinile prigodom istraživanja pravne prirode i bića zadruge, rodile su s mnogim predrasudama u potkrijepu nauke o prvobitnoj zajednici dobara. Najprije opazilo se je samo, da u jednoj kući živi i gospodari više ljudi, pače više porodica. U takovim naime slučajevima načela zadružnog prava jače i više dolaze na javu; u takovim slučajevima brže se dolazi do spoznaje razlika izmegju načela zadružnog prava i načela općega gragjanskog zakonika. Radi toga mislilo se je u zadružnim zakonima za gragjansko područje Hrvatske[1]), a i u općem gragjanskom zakoniku za Srbiju[2]) iz početka samo na ove slučajeve. Za seljačka dobra, na kojima je živjela samo jedna porodica, držalo se je, imadu vrijediti načela općega

[1]) Isp. § 1. zak. članka IV. od g. 1870.; § 1. provedbene naredbe zakonu o zadrugama od 3. marta 1874. Tek u § 1., sl. *d)* provedbene naredbe zakonu od 9. maja 1889. bilo je odregjeno, da zadruga može sastojati i samo iz jedne porodice, pače i samo iz jedne osobe.

[2]) Isp. §§ 492. i 507. srpskoga općeg gragjanskoga zakonika.

gragjanskog zakonika. Dugo je trebalo, dok se je uvidjelo, da ova načela vrijede kako za ona dobra, na kojima živi više porodica, tako i za ona, na kojima živi samo jedna porodica.

Bogišić, kad je sastavljao svoja pitanja za „zbornik pravnih običaja u južnih Slovjena", još je uvijek mislio, da posebna načela (zadružnog prava) vrijede samo za one kuće, u kojima živi više porodica; pa tako je i njegov „zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena sastavljen". Tek kasnije uvidio je, da nema bitne razlike izmegju velike i male kuće (obitelji) izmegju zadruge i inokoštine[1]). No njegovu raspravu o tome nije učeni svijet razumio, ili joj nije posvetio dovoljne pažnje, obično se je držalo, da je Bogišić u toj raspravi pronašao još i treću vrstu obitelji: pored obične gragjanske obitelji i seoske zadružne obitelji[2]). — Mnogočlanost kao značajka, po kojoj bi se zadruga imala razlikovati od drugih tobožnjih plodova načela općega gragjanskog zakonika, nije se mogla tako lako napustiti, jer nije bilo druge značajke, kojom bi se ona bila nadomjestila. Napose sam Bogišić nije postavio nikakve druge značajke, po kojoj bi se zadruga razlikovala od obične gragjanske porodice. — Mnogi su doduše već i prije Bogišića učili[3], da je zadruga juristička osoba, no oni su pri tome obično mislili samo na zadruge, u kojima živi više porodica; a nijesu tome, što je zadruga juristička osoba podavali nikakvog osobitog značenja. Napose nije se nikada tvrdilo da se u tome, što je zadruga juristička osoba nalazi glavna razlika izmegju zadruge i tobožnjih plodova načela općega gragjanskoga zakonika. U opće samo se je posve skromno dolazilo s navodom, da je zadruga juristička osoba. Osjećalo se je naime već odavna, da ova oznaka zadruge ni najmanje ne prija nauci, da je zadruga posve primitivna uredba, koja se javlja samo u naroda na najnižem stupnju kulturnoga razvitka

U raspravi „o zakonu, kojim bi se jedinstveno uredili imovinsko-pravni odnošaji seljačkoga stališa u Hrvatskoj i Slavoniji"[4]) istaknuo sam, da se ima kao temeljno načelo tom uregjenju postaviti, da seljačko dobro ne pripada u vlasništvo niti jednomu samo od onih, koji na tome dobru žive i koji ga obragjuju, a niti svim ovima zajedno, nego samo posebnoj svrsi čitave imovine kao posebnoj, juristićkoj osobi. Ta pak svrha čitave te imovine sastoji u tome, da služi podlogom za poljodjelsko gospodarenje onima, koji na dobru, koje toj imovini pripada, rade i gospodare, te koji budu radili i gospodarili. Taj je nazor u glavnome prihvatio poslije i bugarski pravnik S. S. Bobčev, koji se već mnogo godina bavi proučavanjem ove uredbe u Bugarskoj. Bobčev[5]) uči naime, da se najbitnije svojstvo zadruge sastoji u tome, da u zadruzi nije vlasnikom zadružne imovine niti kućegospodar niti drugi koji zadrugar nego samo čitava porodica kao posebna juristička osoba. No premda on ovo svojstvo ističe kao najbitnije, po kom da se zadruga razlikuje od obične porodice; ipak ne može ni on napustiti ono obilježje, koje se je općeno uzimalo kao obilježje, po kom se zadruga razlikuje od obične porodice; i on se bavi u svojoj raspravi samo s velikom zadrugom („челядна задруга"), t. j. sa zadrugom koja sastoji iz više porodica; čitava njegova rasprava oslanja se na obilježju, koje se doduše koji put i kod

---

[1]) De la forme dite inokosna de la famille rurale chez les Serbes el les Croates, str. 29.: „La nature identique de l' inokoština villageoise et de la zadrouga est évidente".

[2]) Isp. napose: Vojnović: Seoska obitelj kod Hrvata i Srba, u Mjesečniku pravničkog društva u Zagrebu, 1885., str. 16. i d.

[3]) Tako megju ostalima takogjer i Em. de Laveleye.

[4]) I. dio, str 18. i 54. (Mjesečnik pravn. društva u Zagrebu, 1905., str. 514. i 673.)

[5]) Българската челядна задруга, 1907., стр. 145.

zadruge javlja, no koje se javlja i kod drugih korporacija, društava, grupa i t. d., dočim najbitnija svojstva zadruge s vida pušta. Osim toga drži on još uvijek, da se zadruga kao juristička osoba javlja samo u naroda na najnižem stupnju kulturnog razvitka; samo su drugi narodi taj stupanj već prešli, dok južni Slovjeni nijesu još ni danas dalje doprli.

Kadlec, koji je s toliko truda sakupljao kojekakve dokaze o starosti zadruge u različnih slovjenskih naroda[1]), dolazi doduše do toga, da glavna značajka zadruge stoji u tome, da je vlast oca obitelji ograničena[2]); no ipak ne će on da prizna, da je zadruga juristička osoba[3]). — On sam dokazuje zadrugu u starih Slovjena, napose u starih Čeha time, da je u njih vlast oca obitelji bila ograničena.

Istina je takogjer, da se pomenuta načela zadružnog prava ne javljaju samo u južnih Slovjena; ona se javljaju i u drugim narodima. Ona su u neku ruku naravna posljedica odnošaja izmegju zemlje, koja se obragjuje, i radnika, koji ju obragjuju. Ali načela ta ne valja nam tražiti u prošlosti, već samo u sadašnjosti i u budućnosti. Tako n. pr. Schurtz[4]), koji inače drži, da je prvobitno postojala neka zajednica dobara, veli prigodice: „Ono, što posjeduje otac obitelji, uživaju zajedno s njime i u kulturnih naroda ostali članovi njegove obitelji, i to se naslegjuje (t. j. ostaje) u obitelji: apsolutno pravo vlasništva pojedinca nad seoskim dobrima postoji samo u teoriji, u praksi služe se s njime (t. j. zlorabe ga) samo pojedini špekulanti, dočim se sa zdravim nazorima seoskog pučanstva o pravu to apsolutno vlasništvo nikako ne slaže". G. se Schurtz kruto ipak vara, kad drži, da je takove nazore o pravu seosko pučanstvo imalo takogjer i u primitivnih naroda; takovi nazori počimlju se javljati tek kod kulturnih naroda. Kako ćemo niže vidjeti, upravo je nemoguće, da bi ovakovi nazori mogli vladati u divljih, bezbrižnih, sebičnih varvara.

*

Iz načela, da imovina, koja pripada nekom seoskom kućanstvu, imade služiti za podlogu agrarnog gospodarstva onima, koji u tom kućanstvu gospodare i gospodarili budu, slijedi, da se ta imovina ima takogjer i uzdržati u stanju, koje bude odgovaralo toj svrsi. Radi toga ne smije se ta imovina odviše rascjepkati; radi toga ne smije se ta imovina bez važnih razloga dijeliti u premalene dijelove; radi toga ne smiju se pojedini komadi ove imovine, napose ne smiju se pojedini komadi zemljišta odsvajati. Radi toga ukazuju se takogjer ovaka seljačka dobra donekle nedijelivima i neodsvojivima.

Zemaljska gospoda u nekadašnjem gragjanskom području Hrvatske i Slavonije, a vojne oblasti u nekadašnjoj vojnoj Krajini provagjale su ova načela, a da nijesu mnogo o njima teoretizovale; pače nijesu si ta zemaljska gospoda i te vojne oblasti ni svjesne bile tih načela. Ipak javlja se tu i tamo štogod, iz čega se vidi, da nijesu ni oni postupali bez svakog cilja. Samo su oni znali svoje nastojanje oprezno pre-

---

[1]) Isp. njegovu raspravu „Über die Arbeitsgenossenschaften im slavischen Recht", u „Zeitschrift-u für vergleichende Rechtswissenschaft", 17. sv., str. 46. i d. — O toj raspravi (dotično o českom originalu te rasprave) isp. moju raspravu „Sprega kao argumenat prvotne zajednice dobara kod starih Slavena" u „Mjesečniku pravničkog društva u Zagrebu", god. 1904., str. 188. i d.

[2]) Rodinný nedíl ve světle dat srovnavacích dějin právních, u „Časopisu matice moravske", god. 1901., str. 342.

[3]) Rodinný nedíl čili zádruha v právu slovanském, str. 136.

[4]) Anfänge des Landbesitzes, u „Zeitschrift für Sozialwissenschaft", god. 1900., str. 249.

kriti. Tako se u krajiškom temeljnom zakonu od 7. augusta 1807. (§ 55.) ustanovljuje: „da se uzmogne u krajiškim kućama gospodarstvo nastaviti i u vrijeme, dok su vojni obvezanici od kuće odsutni, prijeka je nužda, da više ljudi živi zajedno u istoj kući, t. j. u zadruzi".

Iz načela, da zadružna imovina ne pripada svim zadrugarima kao suvlasnicima, nego čitavoj zadruzi kao posebnoj juristićkoj osobi, slijedi takogjer, da se ona nema dijeliti na jednostrani zahtjev jednog samo zadrugara. Diobi zadružne imovine može se pristupiti tek iza kako je stvoren zaključak, da se zadruga ima razriješiti. U tom pravcu griješilo se je osobito u starijim zakonima za gragjansko područje Hrvatske i Slavonije, te se je dioba dozvoljavala na jednostrani zahtjev pojedinog zadrugara (§ 27. zakonskog članka IV. od god. 1870. i § 12. zakona od 3. marta 1874.). Po zakonu od 9. maja 1889. može se dozvoliti dioba samo onda, ako je na diobu privolila barem polovica zadrugara, kojima pripada pravo tražiti diobu zadruge; samo iznimno može se dioba dozvoliti i na zahtjev manjine.

§ 10. Zajednica dobara u prvo doba nije ni mogla postojati.

Čitava tjelesna konstrukcija pračovjeka pokazuje nam, da je taj pračovjek bio nesposoban za budi kakovu zajednicu dobara. Pračovjek taj nije bio nipošto tako dobroćudan, tako pun altruističkih čuvstava, kako se opisuje u pričama o starim dobrim vremenima. Našli su se ostanci, napose kosti od tog pračovjeka. Sudeći po tim ostancima, bili su ovi praljudi divlji, okrutni, bezobzirni, nasilni, nestalni, sebični, samovoljni, krvoločni, uopće bili su oni apsolutno nesposobni za budi kakav trajni socijalni život.

Prema biogenetičkom zakonu imala bi se filogeneza svake pojedine vrste individua ponavljati pri ontogenezi svakog individua, koji toj vrsti pripada. Tako bi se i u ćudi novorogjenog djeteta imala ponavljati ćud pračovjeka. Dakle ako su praljudi bili tako puni altruističkih čuvstava, mora da su i sada novorogjena djeca puna altruizma. Tim putem dolazimo takogjer do zaključka, da dijete dolazi prije do svijesti o društvu i o dužnostima spram društva, nego li do svijesti o vlastitoj eksistenciji, i o tome, što ima činiti da uzdrži tu eksistenciju, da se uzdrži na životu. Tim putem dolazimo do zaključka, da dijete prije znade, što drugi hoće, nego li što ono samo hoće. — Život male djece pokazuje nam megjutim[1]), da su ova djeca jako sebična, samovoljna i bezobzirna. Djeca i slabići uživaju pače u tome, ako vide, da drugi uslijed njihovog djelovanja trpe; s tim užitkom uporedo raste i njihova vlast nad vanjskim svijetom. Dijete mora se vrlo oprezno i ustrpljivo uzgajati, da se skrši i obuzda prirogjena mu samovolja i sebičnost. Polagano počimlje se u njem javljati i razvijati ljubav spram matere i ostalih ljudi, te svijest, da ono nije samo zasebni individium, nego i dijete svoje matere, član svoje obitelji, član društva i t. d. Mnijenje, da je dijete od naravi dobroćudno, da je ono nevino, samo je posljedica sućuti i ljubavi, što je svaki odrasli, a navlastito otac i mati osjeća spram nejakog djeteta; dalje mnijenje to posljedica je pogrješnog zaključivanja, da zato, jer dijete ne zna, što je zlo, ne može ni činiti ništa zla. Dijete je zlo upravo radi toga, jer ne zna, kakove dužnosti ima spram društva, jer pozna samo svoju a nikakvu drugu volju.

*

[1]) Isp. Schinz: La moralité de l'enfant, u „Revue philosophique", god. 1900., str. 259. i d.

Kako novija istraživanja pokazuju, upravo je nemoguće, da bi kod današnjih primitivnih (varvarskih) naroda mogla postojati budi kakova zajednica dobara. Najbolje je to dokazao K. Bücher, koji je prije toga u svom prijevodu i nadopunjenju Laveleyevog djela o prvobitnom vlasništvu sakupio tolike prividne dokaze, da je zajednica dobara prvobitno postojala kod svih naroda. Bücher dolazi do zaključka, da se je cijela stvar s istraživanjem prvobitnih odnošaja odviše lakom i jednostavnom shvaćala, te se je pračovjek prosugjivao posve s gledišta današnjega kulturnoga čovjeka. Reklo se je: da se zadovolji potrebama ovakovog pračovjeka bila su nužna dobra, koja su se mogla steći samo trudom i naporom više ljudi, koja si nije mogao priskrbiti pojedinac s vlastitom snagom. Ali, veli dalje Bücher, čovjek je kroz vijekove i vijekove živio, a da nije nikada ništa radio; imade dosta krajeva na toj zemlji, gdje se pored sago-palme, pisanga, kruševca, kokosa, datulje i t. d. može i uz posve neznatan trud lako živjeti. A baš u tim krajevima valja nam prema tradiciji tražiti paradiz, pradomovinu čovjeka; novije istraživanje dokazuje, da je čovječanstvo doista u prvoj dobi bilo stegnuto na ovakove krajeve, a da se je tek kasnije dalje proširilo, te osvojilo čitavu zemlju. Kod naroda i rasa, koje se nalaze na najnižem stupnju kulturnoga razvitka nema skoro ni traga kakvim organizovanim društvenim vezama. U malenim grupama, poput životinjskoga čopora, skiću se ovakovi narodi, tražeći si hranu: spavaju u kakovoj špilji ili jednostavno pod kakovim stablom ili opet spavaju iza kakove na brzu ruku iz nabacanog granja napravljene ograde, a često si za spavanje izruju kakovu rupu u zemlji; hrane se poglavito s plodovima i s korjenjem; no jedu i životinje, a megju ovima i puževe, kobilice, pauke i termite. Zalihe plodova i korjenja, koja im služe za hranu oni ne poznaju. Nagje li se gdjegod više hrane, sakupi se i veći čopor ovakovih ljudi, kao što se i ondje, gdje ima dovoljno hrane sakupi čitava četa životinja; ali iza kako se ova hrana potroši, razigju se oni, koji su se ovako privremeno sastali. Zajedničkom kućanstvu nema ni traga, ta ovakovi narodi ne imadu ni kuće, a kamo li kućanstvo.

Primitivni čovjek, razlaže dalje Bücher, ne misli na budućnost; u njega uopće nema mišljenja u onom smislu, koji mi toj riječi dajemo; on samo hoće, i to hoće da se uzdrži na životu. Nagon za samouzdržajom i zadovoljavanje tomu nagonu glavni je pokretač čitavog razvitka u primitivnog čovjeka. Divljak hoće da jede, da spava, i ako je nužno, hoće da se zaštiti od elementarnih nezgoda, i to je čitava svrha njegovog života. Isto, što vlada životinjom, t. j. nagon za samouzdržajem, takogjer je mjerodavni instinktivni upravljač divljakova života. Divljak misli samo na sebe, on misli samo na sadašnjost. Ono, što je preko toga, za njega ne postoji. Uzrok tome, što se divljak ukazuje do skrajnosti egoističnim, nemilosrdnim, spram svojih bližnjih; kradljivcem, lijenčinom; uzrok tome, što je on tako bezbrižan, zaboravljiv, nalazi se u tome, što se u njega nije još razvila sućut, pamćenje i sposobnost za zaključivanje. Nemilosrdnost javlja se napose u onome općenito raširenom običaju ubijanja novorogjene djece; nema skoro primitivnog naroda, u kog tog običaja ne bi bilo. Ova beskrajna nemilosrdnost i sebičnost opaža se i u tome, da mnogi primitivni narodi običavaju svoje bolesnike i starce, koji bi im pri putovanju smetali, jednostavno na putu ostavljati ili izlagati na osamljenim mjestima.

Posve je prirodno, da u ovakovih naroda nema ni traga budi kakovoj zajednici dobara. Dogje li gdjegod do kakove vlasti, do kakvog vlasništva nad vanjskim stva-

---

[1]) Die Entstehung der Volkswirtschaft, 3. izd., str. 9. i d.

rima, to su te stvari tako usko vezane na osobu vlasnika, da se smatraju upravo dijelom njegove osobe. Bücher sam veli, da u ovakovih naroda ono, što je neko u životu posjedovao, ide s njime zajedno u grob. Običaj, da se pokapa, sažiže, uništava, napušta ono, čime se je pokojnik služio, tako je bio raširen u svih primitivnih naroda, da su se mnogi tragovi tog običaja sačuvali u malo ne svih kulturnih naroda i iza kako je nestalo samoga tog običaja. — U nekih primitivnih naroda vlada taj običaj još i danas; navlastito vlada on u amerikanskih urogjenika; pored tog običaja dogagja se, da djeca ovakog pokojnika ostaju često u najvećoj bijedi. Urogjenici Kalifornije, koji spadaju megju najprimitivnije narode, daju pokojniku u grob sve oružje i orugje, s kojim se je u životu služio. — Takovih primjera navodi Bücher u obilju.

Heckewelder veli o sjevero-američkim Indijancima (po Bücherovom citatu), da nema stvari u kući takovog Indijanca, koja ne bi imala svog posebnog vlasnika. Svaki član obitelji znade, što mu pripada; počevši od konja i krave pa sve do psa, mačke i pileta, svaka od tih životinja ima svog posebnog vlasnika.

U naroda na najnižem stupnju kulturnog razvitka vodi muž posebno gospodarstvo, a žena opet posebno. U Songo crnaca, veli Pogge (po Bücherovom citatu), vodi žena pored muževog gospodarstva svoje posebno gospodarstvo. Bücher drži pače, da se u Africi muškarci bave produkcijom jedne vrste dobara, ženske opet produkcijom druge vrste dobara; i svaki spol postaje vlasnikom onih dobara, koje je producirao. U različnim krajevima različno je provedena ova dioba produktivnog rada megju oba spola; obično ipak bave se ženskinje obragjivanjem polja, sakupljanjem plodova, i pripravljanjem vegetabilne hrane; muškarci opet bave se lovom, stočarstvom, strojbarstvom, tkanjem i sličnim poslovima.

Svigdje kod primitivnih naroda, veli Bücher, postaju djeca već rano samostalna i napuštaju svoje roditelje. Na otoku Yap (megju karolinskim otocima) imade pored kuća, u kojima spavaju neoženjeni, još svaka porodica svoju glavnu kuću, u kojoj stanuje glavar porodice; svaka opet njegova žena ima posebnu kuću; osim toga ima svaki član obitelji svoju posebnu kuću, u kojoj se jelo priregjuje. Isto tako biva i na otoku Malekula na novim Hebridima. Dalje, zaključuje sam Bücher, teško je i pomisliti, da bi se mogao tjerati individualizam, nego to biva u ovih primitivnih naroda.

Svi ti navodi Bücherovi o induvidualizmu u primitivnih naroda potkrijepljeni su s daleko jačima dokazima, nego li su Martiusovi podaci o tobožnjoj prvobitnoj zajednici dobara u brazilskih urogjenika[1]); po kojima ti urogjenici imadu jasan pojam o zajedničkom vlasništvu nad zemljištem; po kojima ipak zemljište, koje je obradio pojedinac, dolazi u njegovo vlasništvo; po kojima postoji neko zajedničko vlasništvo više porodica nad nekretninama, ali ipak u zajedničkoj kući ima svaka porodica neograničeno vlasništvo nad jednim dijelom te zajedničke kuće; po kojima konačno ima otac obitelji skoro neograničenu vlast nad članovima svoje obitelji.

*

Prema teoriji o neprestanom usavršivanju ovoga svijeta morao bi smjer novijega razvitka pokazivati, koji smjer je taj razvitak imao u prijašnja vremena. Pa što vidimo u toj najnovijoj dobi. Dan na dan dižu se nova poduzeća, pri kojima je zaposleno po tisuće i tisuće ljudi, poduzeća, za koja je nuždan kapital, koji je plod rada tisuće i

[1]) Isp : Laveleye-Bücher: Das Ureigenthum, str. 290. i d.

tisuće ljudi. Takova poduzeća javljaju se tek u novijoj (najnovijoj) dobi prije radilo se sve to u daleko manjoj mjeri; a čim idemo dalje u prošlost, tim su ta poduzeća neznatnija. Tek u najnovijoj dobi grade se željeznice na tisuću kilometara dugačke, grade se tvornice u kojima je zaposleno više tisuća radnika. — Uza sve to uči se, da je u starija vremena postojala zajednica dobara, a da se je individualno vlasništvo razvilo tek u novije doba. Uza sve to uči se, da se je u starijim vremenima sve zajednički produciralo, a da je tek u novijoj dobi individualizam stupio na mjesto kolektivizma.

U novije tek doba nastale su potrebe, kojima se može zadovoljiti s dobrima, koja su producirana radom više puta i od nekoliko stotina radnika; materija mora proći kroz ruke od nekoliko stotina radnika, dok postane prikladna za porabu, dok dogje do konsumenta. U novije doba nije više nikako moguće da si pojedinac čovjek sve ono producira, što mu je za život potrebno. — U primitivnih naroda nema takovih potreba; u primitivnih naroda može si svatko sam prirediti i naći sve, što treba da namiri svoje neznatne potrebe. — Uza sve to uči se, da je nužno, da se zadovolji ovim neznatnim potrebama toliko rada, da ga jedan samo čovjek ne može svladati; da je nužno, da se više njih prihvati takovog rada, i da je radi toga zajednica dobara u primitivnih naroda nužna, dok da je u kulturnih naroda ne treba.

Jošte valja nam dodati, da su tek u novije doba radnici prestali biti puko roblje poduzetnikovo. Oni postaju svakim danom sve slobodniji spram kapitalista i poduzetnika; oni postaju svakim danom u sve većoj mjeri gospodarima nad proizvodom njihova rada. Poduzetnik prestao je biti neograničenim vlasnikom nad podlogom svoga poduzeća i neograničenim vlasnikom nad radnicima zaposlenima pri tom poduzeću; on je postao samo običnim učesnikom čitavog poduzeća; njegovo vlasništvo ograničilo se je; podloga čitavom poduzeću prestala je biti objektom njegovog neograničenog vlasništva; podloga ta nema više jedinu svrhu, da služi kao objekat vlasnikove samovolje, ona je dobila i druge svrhe, napose svrhu, da se upotrebljuje za poduzeće, pri kom su i radnici interesirani. Dan na dan sklapaju se nova društva, kojim je glavna svrha, da prije neograničenog vlasnika u njegovim pravima ograniče, i iz objekta individualnog vlasništva naprave same objekte, koji imadu odregjenu svrhu.

§ 11. Prvobitna zajednica dobara s juristićkog gledišta.

Prvobitna zajednica dobara nemoguća je takogjer i s juristićkog gledišta. O tom može se svatko osvjedočiti, koji se stane ispitivati, kakovu je narav, kakovo je biće mogla imati ta prvobitna zajednica dobara. U takovoj zajednici dobara mora da ima bezbrojno mnogo različitih prava i dužnosti megju pojedinim članovima zajednice. Čim je takova zajednica veća, čim je položaj njezinih članova u većoj mjeri izjednačen, t. j. čim slabije je provedena diferenciacija megju pojedinim njezinim članovima, čim se ta zajednica proteže na više životnih prilika, tim moraju megju tim bezbrojnim pravima i dužnostima postojati veće razlike tako, da se mogu priljubiti svima mogućim prilikama i svakom članu zajednice bez obzira na razlike, koje megju njima čini doba, spol, zdravlje, duševne i tjelesne sposobnosti itd. Svemu tomu treba prethodne spoznaje jednostavnijih prava i dužnosti, treba da već postoje ova jednostavnija prava i dužnosti.

Poradi toga ne može se ovakova prvobitna zajednica svih dobara drukčije tumačiti nego onako, kako je tumači Posidonije. Posidonije drži naime[1]), da su u prvoj zlatnoj dobi, u dobi zajednice svih dobara, nad ovom zemljom morali vladati sami

[1]) Isp. Seneca: Epist. ad Lucilium, 90.

mudraci, koji su upućivali članove ovakovih zajednica u njihove dužnosti i prava, koji su upućivali članove tih zajednica, kako se imadu vladati, kako li postupati. No Posidonije ne misli na to, odakle bi došli u tu prvu dobu takovi mudraci; ne misli ni na to, odakle bi ovi mudraci imali takovu moć, te bi prisilili kojekuda rastresene, posakrite, po svojoj naravi bezbrižne, bezobzirne, sebične i okrutne prvobitne ljude, da se pokore njihovim savjetima. Ovi bi mudraci sa svojim savjetima i zahtjevima, da se drugi ljudi pokore njihovim savjetima, grdno povrijedili te prvobitne ljude u njihovoj prirogjenoj slobodi. Ovi bi mudraci morali vrlo dobro poznavati budućnost, oni bi morali imati mnogo fantazije, da predvide sve moguće prijepore i pravne povrede, koje bi se mogle dogoditi megju ovim surovim, bezobzirnim, bezbrižnim, sebičnim ljudima. Ovi bi mudraci morali imati takogjer i vanredno mnogo iskustva, te bi morali unapred znati, na koji bi se način tim prerazličnim prijeporima i povredama predusrelo, a ako se to već nebi više moglo, na koji bi se način ti prijepori riješili, te povrede sanirale. Takovih mudraca nema ni u najkulturnijih naroda, a po gotovu nije ih bilo i nije ih moglo biti u divljih primitivnih naroda na prvom stupnju kulturnog razvitka. Radi toga drže takogjer drugi opisivači ove prve zlatne dobe, da su u toj dobi morali sami bogovi vladati na ovoj zemlji; napose drže oni, da je onda nad tom zemljom vladao Hronos (ili Saturn).

Pufendorf drži opet [1]), da je ta prvobitna zajednica dobara mogla biti samo negativna, t. j. da je ona mogla samo u tome sastojati, da nije nitko nad budi čime imao kakovo individualno vlasništvo. Pozitivna zajednica dobara nije mogla prvobitno postojati, drži Pufendorf, jer ova pretpostavlja zakonom uregjeni poredak.

Koliko visoki stupanj pravnoga razvitka treba za ovakovu zajednicu dobara, vidi se već odatle, što se sama ova zajednica dobara prikazuje juristićkom osobom. Dalje u ovakovoj zajednici, u kojoj nebi smjelo biti nikakih razlika izmegju pojedinih članova, morala bi postojati množina juristićkih osoba s dobrotvornim svrhama. Juristićke pak osobe počimlju se javljati tek na višem stupnju pravnoga razvitka, kako to najbolje dokazuje povijest rimskoga prava. U početku posve se gubi osobnost ovakovih juristićkih osoba u naravnoj osobi, koja poslije postaje jednostavnim zastupnikom dotične juristićke osobe i upraviteljem njezine imovine.

Tako se je u starih Rimljana čitava osobnost obitelji kao juristićke osobe gubila u osobi oca obitelji [2]). Prvobitno bio je otac obitelji posve neograničeni i isključivi vlasnik ne samo čitave obiteljske imovine, nego i svih članova obitelji. On je mogao nad obiteljskom imovinom razpolagati i s pravnim poslovima megju živima i s pravnim poslovima za slučaj smrti, kako mu se je kada svigjelo, bez ikakva obzira na druge članove svoje obitelji. On je mogao svu tu imovinu lakoumno protepsti bez svakog obzira, tko je tu imovinu stekao, bez svakog obzira na to, da je on tu imovinu naslijedio od svojih djedova, da je opet prenese na svoje potomke, — pače bez svakog obzira na to, da je ta imovina vrlo često tek plod muke, truda i pregaranja ostalih članova njegove obitelji. Prvobitno mogao je takav otac obitelji po volji raspolagati i sa samim članovima svoje obitelji; napose mogao ih je on prodati, posuditi, drugima dati na doživotno uživanje, zlostavljati, vrijegjati, mučiti pače i ubijati. On je u kratko imao nad članovima svoje porodice „ius vitae ac necis."

Kasnije tek sve više i više ograničena je vlast oca obitelji u pravu raspolaganja sa članovima svoje porodice. Najprije oslabila je ta vlast oca obitelji nad vlastitom ženom;

[1]) De iure naturae et gentium, IV. lib., IV. cap., §. 4.

[2]) Isp. o tom moju raspravu „Miraz za vrijeme braka u rimskom pravu."

već po starom civilnom pravu nije smio otac obitelji svoju ženu ni prodati ni ubiti Mnogo kasnije oslabila je ta vlast oca obitelji nad svojom djecom. Tek jednim reskriptom cara Aleksandra Severa od god. 227. odregjeno je, da otac obitelji smije neposlušno dijete samo kazniti i prijaviti ga „praeses-u provinciae", a da ga ne smije samovlasno ubiti[1]). A tek car Konstantin odredio je, da otac obitelji smije samo u skrajnjoj nuždi prodati svoje i to novorogjeno dijete („infans a matre sanguinolentus"). Car Konstantin odredio je takogjer, da imade „fiscus" davati siromašnim roditeljima alimentaciju, samo da ne izlažu svoje djece[2]). A tek carevi Valens, Valentinijan i Gracijan zabranili su svako izlaganje djece[3]). Carevi Antonin Pije i Marko Aurelije zabranili su ocu obitelji svojevoljno razriješiti „matrimonium bene concordans" svoga dijeteta; a tek u justinijanskom pravu izgubila se je vlast oca obitelji, da svojevoljno ženi i udaje svoju djecu i da im svojevoljno može ukratiti privolu za ženidbu i udaju. — Najkasnije i najmanje oslabila je ta vlast nad stranim pomoćnicima u zajedničkom gospodarstvu, t. j. nad robovima. Sve do dobe careva mogao je otac obitelji svoje robove posve slobodno prodavati, zlostavljati, mučiti, sakatiti, vrijegjati, sramotiti, ponizivati i ubijati. „Lege Petronia" od god. 61. bilo je tek zabranjeno gospodaru, da bez sudačke osude dade svoje robove da se bore s divljom zvjeradi[4]). A tek car Antonin Pije odredio je, da se ima otac obitelji, koji je ubio svog roba bez opravdanog razloga, kazniti, kao da je ubio slobodnog čovjeka[5]). Car Konstantin odredio je, da se onaj, koji je svoga roba tako mučio, da je umro, ima kazniti, kao da ga je ubio[6]). Po starijim zakonima magistrat samo je mogao prisiliti gospodara, da proda roba, koga je tako mučio, da je pred njim utekao u gaj bogovima posvećeni ili „ad statuas principum[7]). Carevi Valens, Valentinijan i Gracijan odredili su, da dijete ropkinje, koje je kuće gospodar izložio ima postati slobodnim[8]).

Naknadno je oslabila i vlast oca obitelji da posve slobodno raspolaže s obiteljskom imovinom. Navlastito s vremenom postale su ne samo žene nego i djeca obitelji pravno i djelatno sposobne; žena je mogla imati svoj „dos" i svoju parafernalnu imovinu, a djeca obitelji mogla su imati svoja „peculia." Istina je doduše, da je u početku muž dotično otac obitelji bio neograničeni vlasnik miraza; iz početka nije žena mogla imati nikakve parafernalne imovine. Kasnije ipak proširila su se njezina prava na dotalnu imovinu u tolikoj mjeri, da je Justinijan mogao reći, da dotalne stvari pripadaju „iure naturali" ženi, a da se samo „legum subtilitate" uzimlje, da te stvari spadaju u imovinu oca obitelji[9]). S vremenom sve se je češće dogagjalo, da su žene imale posebnu parafernalnu imovinu. S vremenom razvilo se je više vrsta pekulijarne imovine u korist djece obitelji. Kasnije su i robovi mogli imati dosta slobodnu upravu nad jednim dijelom gospodareve imovine. Osim toga razvili su se iz robova zaposlenih pri ratarstvu poluslobodni koloni.

---

[1]) l. 3. C. de patria potestate, 8. 47.

[2]) l. un. C. Th. de his qui par. vel lib. occiderunt, 9. 13. i l. un. C. de his qui par. vel lib. occi derunt 9. 17.

[3]) l. 2. C. de infantibus expositis 9. 14.

[4]) l. 11. D. ad legem Corneliam de sicarüs et venef. 48. 8.

[5]) Gai. I. 53.; l. 1. § 2. D. ad legem Cornelian, 48. 8. i l. 24. pr. D. ad legem Juliam 48 5.

[6]) l. un. C.de amendat. servorum 9. 14.

[7]) Gai I. 53. i. f. i l. 1. § 8. D. de officio praefecti urbi 1. 12.

[8]) l. 2. C. de infantibus expositis 8. 52.

[9]) l. 30. C. de iure dotium 5. 12.

S vremenom oslabila je vlast oca obitelji i nad onom imovinom, koja je po imenu barem ostala u njegovom neposrednom vlasništvu, te je on postao od neograničenog i isključivog vlasnika barem donekle puki upravitelj nad imovinom, koja je imala služiti u prerazličnе svrhe.

Prvobitno je onaj, koji nije imao dovoljno imovine, da se iz nje sam prehrani, morao postati, ako je hotio, da ga drugi tko hrani, robom ovoga drugoga, koji mu je dao hrane. Prvobitno morao je onaj, — koji se je hotio poslužiti, makar samo prolazno, kojom osobom ili stvari, koja nije bila u njegovom vlasništvu, — postati neograničenim i isključivim vlasnikom nad tom osobom ili stvari. Kasnije tek mogao je pojedinac dobiti od drugoga potrebna sredstva za samouzdržanje, a da nije zato morao postati robom toga drugoga; već je zato imao postati samo obvezanim, da uz odregjenu naplatu dobivena sredstva samouzdržanja opet povrati. Kasnije tek mogao je pojedinac dobiti od drugoga vlasnika pojedine stvari samo na odregjeno vrijeme ili odregjenu upotrebu, a da nije morao postati vlasnikom nad tom stvari; mogao je nadalje dobiti od drugoga i odregjene usluge ili njegovu radnu snagu kroz odregjeno vrijeme, a da nije morao postati vlasnikom nad tim drugim; ovaj drugi, koji se je obvezao na odregjene usluge, ili koji se je obvezao dati svoju radnu snagu, mogao je postati samo dužnikom, a nije više trebao postati robom onoga, spram koga je bio obvezan.

Na taj način pojavili su se pored slobodnih i nezavisnih otaca obitelji s jedne strane i podregjenih članova obitelji, kao pukih objekata gospodareva vlasništva s druge strane, još i oci obitelji, koji su, premda slobodni, ipak u stanovitom pravcu postali zavisni o drugim ocima obitelji; tako su ti oci obitelji postali od neograničenih i isključivih vlasnika nad sobom i svojom imovinom donekle puki upravitelji svoga tijela, svojih tjelesnih i duševnih sposobnosti i svoje imovine, dočim su to tijelo, te sposobnosti i ta imovina zadobili svrhu, da namire preuzetu obavezu. Tim načinom dolazio je pojedinac u poseban odnošaj prema onomu, koji mu je privremeno pružio sredstva za samouzdržanje. Taj je odnošaj prvobitno bio potpuno ropstvo, zatim neki odnošaj, koji je bio vrlo sličan ropstvu, zvan „nexum“; kasnije neki odnošaj, koji je nastao iz posebne formalne pogodbe, zvane „stipulatio“, konačno odnošaj, koji je nastao iz neformalne pogodbe, kao zajma (mutuum) i njemu sličnih pogodaba.

Na taj način razvila su se s vremenom pored neograničenog i isključivog vlasništva jošte i druga različna prava, na kojih temelju dotični se je ovlaštenik mogao odregjenom osobom ili stvari služiti samo u odregjenu svrhu, u odregjenoj mjeri ili kroz odregjeno vrijeme, dočim su prijašnjoj slobodnoj osobi dotično prijašnjem neograničenom vlasniku njezina sloboda, njegovo vlasništvo ostali netaknuti, ali ipak ograničeni. Tako nijesu više ni prijašnji slobodni čovjek (dotično neograničeni vlasnik), a ni novi ovlaštenik, glede ove osobe, koja je imala izvršiti uslugu, (dotično glede one stvari, kojom se je imao poslužiti novi nevlasnik,) bili pravi vlasnici, već su bili i jedan i drugi samo upravitelji, nad onom osobom ili stvari, koja je sada imala služiti odregjenim svrhama. Takovi odnošaji ovakove osobe ili stvari prema novom ovlašteniku i prema samomu sebi dotično prema prijašnjem neograničenom vlasniku, nadalje odnošaji megju novim ovlaštenikom i prijašnjom slobodnom osobom ili prijašnjim neograničenim vlasnikom nijesu takogjer nastali kod Rimljana odmah onakovi kakovi se javljaju u justinijanskom pravu. Ovdje takogjer bilo je u početku mnogo odnošaja sličnih ropstvu dotično sličnih neograničenom vlasništvu novog ovlaštenika. Prije nego li su se razvile „locatio-conductio operis“ i „locatio-conductio operarum“ i njima slični ugovori, postojao je i tu odnošaj vrlo sličan ropstvu, zvan „mancipium“; prije zalaganja i sličnih pravnih posala postojao

je i tu potpuni prijenos vlasništva uz različna „pacta", napose uz „pactum fiduciae" Kasnije su se tek razvila onakova stvarna prava na tugjoj stvari i obavezna prava, kakova vigjamo u Justijanovom „corpusu iuris civilis", a koja su iz slododnih ljudi i neograničenih vlasnika učinila samo upravitelje nad svojim tijelom, svojim sposobnostima i nad nekom imovinom bez odregjenog vlasnika, dočim su sva ta tjelesa, sve te sposobnosti, sve te neosobne stvari zadobile tek neke posebne svrhe, pored kojih su se one svom prijašnjem vlasniku (slobodnom čovjeku) sve više i više otugjivale.

Vlast oca obitelji nad prvobitnom svojom imovinom oslabila je ne samo prema osobama izvan njegove obitelji, nego je ona oslabila i prema samim članovima njegove obitelji. Ponajprije razvilo se je tako zvano zakonsko nasljedno pravo, po kom imadu odregjeni članovi pokojnikove obitelji pravo, da si poslije njegove smrti prisvoje njegovu imovinu. Prije toga mogao si je svatko prisvojiti imovinu, koja je smrću gospodarevom ostala bez vlasnika; a i poslije toga je sve do cara Hadrijana onaj, koji si je neovlašteno prisvojio imovinu kojega pokojnika, postao potpunim vlasnikom te imovine, ako ju je samo čitavu jednu godinu mirno posjedovao [1]) tek car Marko Aurelije odredio je, da se imade ovakovo prisvojenje kazniti, no ipak ne kao obična kragja, nego kao posebni „crimen extraordinarium expilatae hereditatis [2])". — S vremenom izgubio je otac obitelji takogjer i pravo, da po volji ostavinu optereti s legatima, i time umanji nasljednikovo pravo na svoju imovinu. Bilo je naime odregjeno, da neki dio ostavine mora u svakom slučaju ostati nasljedniku tako, da se samo ono, što prelazi taj dio može upotrebiti za namirenje zapisanih legata. Nadalje razvilo se je formalno nužno nasljedno pravo, po kome nije smio otac obitelji u svojoj oporuci neke članove svoje porodice naprosto mimoići, već ih je morao ili imenovati nasljednicima ili razbaštiniti. Razvilo se je to formalno nužno nasljedno pravo, jer se je s vremenom pojavio nazor, da su nužni nasljednici već za ostaviteljeva (očeva) života donekle suvlasnici njegove (porodične) imovine. Kasnije razvilo se je i materijalno nužno nasljedno pravo, po kome je morao otac obitelji odregjenim članovima svoje obitelji ostaviti barem odregjeni dio njihova zakonskog nasljednog dijela. — S druge strane nije smio otac obitelji činiti darove, s kojima bi nužni nasljednici bili prikraćeni u svojim pravima. Veće darove mogao je otac obitelji činiti samo uz forme zakonom propisane. Od svojih robova smio je on takogjer samo odregjeni dio pustiti na slobodu; on nije naime ni na taj način smio prikratiti ostale članove svoje obitelji u pravu na svoju (porodičnu) imovinu. — Konačno ako je otac obitelji odviše i nerazumno trošio svoju (porodičnu) imovinu, mogli su njegovi rogjaci tražiti, da se proglasi rasipnikom i da mu se postavi posebni „curator".

Po starom rimskom pravu mogli su biti potpuno pravno sposobni samo takovi ljudi, koji su bili takogjer potpuno tjelesno i duševno razviti. Djeca, nedorasli, lugjaci, a i žene nijesu prvobitno ni u kojem slučaju mogli biti pravno sposobni; pa ako nijesu imali ni oca ni djeda (dotično muža), došli su zajedno s imovinom, koja bi inače njima pripala, pod vlast koga rogjaka. Ovaj rogjak postao je po najstarijem pravu neograničenim gospodarom i nad dotičnom nesposobnom osobom i nad imovinom, koja bi toj osobi pripala. Po kasnijem tek pravu morao se je takav rogjak, koji je dobio ime „tutor" ili „curator", brinuti za takove djelatno nesposobne osobe, mjesto kojih je primio nasljedstvo, i morao je imovinu, koja je tom nasljedstvu spadala, tim osobama uručiti,

---

[1]) Gai, II. 52.—58.

[2]) l. 1. i 2. §. 1. D. expilatae hereditatis 47., 19.; l. 23. D. de usurpatinibus et usucapionibus 41. 3. i l. 4. C. in quibus causis cessat longi temporis praescriptio 7., 34.

kad su one zadobile potpunu djelatnu sposobnost. Tim načinom postao je ovakav „tutor“ od neograničenog vlasnika puki upravitelj ove imovine, koja je dobila svrhu, da se ima neokrnjena sačuvati, dok ne bude osoba, koja je došla pod tutorsku (kuratorsku) vlast, dobila potpunu djelatnu sposobnost. U slični položaj došao je s vremenom takogjer i muž glede ženine (dotalne) imovine, došao je i otac glede nekih vrsta „peculia“ svoga djeteta.

§ 12. Prvobitno neograničena vlast oca obitelji u različnih naroda.

Kao što kod Rimljana, isto tako ne nalazimo u početku ni kod drugih naroda budi kakove jurističke osobe. Čitava osobnost obitelji kao posebnog nosioca subjektivnih prava gubi se takogjer i u drugih naroda u osobi oca obitelji. Otac obitelji neograničeni je vlasnik ne samo čitave (obiteljske) imovine nego i svih članova obitelji. On ima nad tim članovima svoje obitelji potpuno „ius vitae ac necis“. Parcielnog prava nad neosobnom stvari, parcielne slobode ne poznaje pravo nijednog primitivnog naroda. Čovjek može samo da bude potpuno slobodan ili potpuni rob; samo onu stvar, koju ima čovjek u vlasništvu, može isti taj čovjek po volji upotrebljavati, a i po volji zlorabiti; nad stvarju, koja se nalazi u tugjem vlasništvu, ne može se imati po najstarijem pravu nikakvo subjektivno pravo; isto tako ne može vlasnik neke stvari obzirom na nju spram nikoga biti obvezan.

Na to pak se u primitivnih naroda ni ne misli, da bi neka stvar mogla imati kakovu drugu svrhu, nego da bude objektom vlasnikove samovolje.

Bernhöft, koji inače drži, da je zadruga prvobitna društvena uredba, veli [1]): „Zadruge (kućne zajednice, Hausgenossenschaften) ili su monarkički ili republikanski uregjene. Obzirom na to uregjenje ukazuje se obiteljska imovina ili isključivim vlasništvom glavara obitelji, koji s tom imovinom po volji raspolaže, ili se ona ukazuje zajedničkim vlasništvom svih članova obitelji tako, da glavaru obitelji pripadaju nad tom imovinom samo neka posebna prava. Ipak mora da je vlast glavara obitelji upravo u najstarijoj dobi bila najjača. Kad no je glavar obitelji imao nad ostalim članovima obitelji toliku vlast, da ih je smio ubiti i odsvojiti, posve je prirodno, da nijesu mogli ovi podregjeni članovi obitelji imati nikakva imovinska prava, s kojima ne bi takav glavar obitelji mogao po volji raspolagati. U Mahâbhârati vigjamo, da je Judhishthira smio proigrati čitavu obiteljsku imovinu, a da se nije porodila ni najmanja sumnja o tome, da li je on bio ovlašten proigrati tu imovinu. Dalje opet pušta Dhritarashtra Pândave, koje su stekli njegovi sinovi, bez svakog pitanja na slobodu.“

B. W. Leist tvrdi, da su u starih Indijaca postojale zadruge, ili kako ih on nazivlje, „koinonije“; on si je dao takogjer mnogo truda, da dokaže, da su doista u starih Indijaca postojale ove koinonije. Dakako u starim Indijskim knjigama nigdje se te koinonije ne spominju; nasuprot tome prema tim vrelima otac je obitelji uvijek neograničeni gospodar, vlasnik imovine. Ali g. Leist zna si pomoći [2]): „No ako, veli on, staro arijsko pravo kućnog upravitelja (Haushalter) prikazuje kao gospodara, to je time tom upravitelju dalo samo ovlast, da isto tako, kao što kralj smije govoriti o svojoj zemlji i svojim ljudima, smije i taj kućni upravitelj govoriti o svem, što je njegovoj upravi povjereno, kao o svom. Ova vlada toga tobožnjeg kućnog upravitelja, koga vrela nazivlju

---

[1]) Die Principien des europäischen Familienrechtes, u „Zeitschrift-u für vergleichende Rechtswiesenschaft“, IX. sv., str. 426.

[2]) Alt-arisches jus gentium, str. 492.

vlasnikom, nije ipak ni iz daleka tako blaga, kako je nam hoće Leist slikovito ovdje da prikaže. Ona je potpuno neograničeno vlasništvo. To se megju ostalim vidi iz vlastitog Leistovog opisa o odnošaju izmegju muža i žene, te oca i djece. Tako veli on[1]: „Pod gospodstvom (Herrschaft) svoga muža žena je po starom indijskom shvaćanju ponajprije bez svake imovine.“ „I u kućanstvu se na vanjski način ističe, da je muž jedini gazda u kući i da samo njemu pripada suditi u kućnim prijeporima.“ „Žena mora da bude iste misli s mužem.“ Napose razlaže Leist, da u prvom redu zavisi o dobroj volji preživjele žene, hoće li se ona dati zajedno s muževom lješinom spaliti; no o toj tobožnjoj dobroj volji indijskih udovica toliko je već pisano, da bi bilo suvišno na to riječi trošiti. Dalje veli Leist[2]: „Ovo (dijete) je dijete obojice (oca i matere), radi toga imadu obadva zajedno pravo da to dijete prodadu, odbace, dadu u adopciju. No jer je muž gospodar svoje žene, to je (samo izvana) volja muževa (očeva) odlučna.“ „Zločin je četvrtog stupnja, ako tko svoga oca prekori radi zenemarivanja njegove dužnosti kao (tobožnjeg) kućnog upravitelja, n. pr. ako tko oca prekori, da kod diobe baštine nije napravio jednake dijelove.“

Jolly opet pripovijeda nam o tom tobožnjem kućnom upravitelju u starih Indijaca[3]: „sa sinovima može on po volji raspolagati, može ih darivati, prodavati, otjerati. Ono, što privrijede sinovi, pripada ocu; oni su u tom pogledu jednaki robovima i ženama.“

O starim Galima veli Cezar[4]: „Viri in uxores, sicut in liberos, vitae necisque habent potestatem.“

Najbolji poznavalac starogermanske starine Schrader veli[5], da „patria postestas“ nije nikakva osebina rimskog „ius civile“, već je ona općena pravna uredba, koja se javlja u svih indogermanskih naroda.

Sam Schröder kaže jednom[6]: „Od one vanredne strogosti, kojom se odlikuje vlast kuće gospodara u indogermanskoj dobi, sačuvali su se još mnogi tragovi u germanskim pravima, pa se ti tragovi poznadu i u sredovječnim germanskim vrelima“.

Ovakovu vlast nije samo imao otac obitelji nad članovima svoje obitelji u starih arijskih naroda, ovakovu vlast ima on u primitivnih varvarskih naroda još i danas. Tako n. pr. piše Rehme o Amaxosama[7], „Kao muž ima on pravo tražiti, da žena obavlja sve poslove, jer je ona uslijed udaje postala njegovom robinjom, ona je uslijed udaje došla u njegovo potpuno vlasništvo“. „Muž ima neograničeno pravo da kazni svoju ženu.“ „I nad djecom ima glavar obitelji najobsežniju vlast“.

Wilutzky, koji još čvrsto vjeruje u neku prvobitnu zajednicu dobara i da je prije očinskog prava postojalo neko osobito materinsko pravo, prije patriarkata matriarkat, ipak je prisiljen priznati[8]: „čim je koji narod na nižem stupnju kulturnoga razvitka, da je tim žalosniji položaj žene; s njom se postupa kao s teglećom marvom, koja ima sve da obavlja, što joj se naloži; muž drži, da je ona daleko ispod njega“. „Svaki

---

[1]) Eod., str. 497—499.

[2]) Eod, str. 504. i 187.

[3]) Sitte und Recht, str. 78.

[4]) De bello gallico, VI., 19.

[5]) Reallexikon des indogermanischen Alterthumskunde, 1901., str. 217. i d.

[6]) Deutsche Rechtsgeschichte, 1894., str. 64.

[7]) Über das Recht der Amaxosa, u časopisu „Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft“, X. sv., str. 39. i d.

[8]) Vorgeschichte des Rechts, I. sv., str. 235. i d.

kulturni napredak koristio je ženi i podizao je njezin položaj". Dalje veli on[1]): „Tacitus nam kaže, da su Frizi, samo da zadovolje beskrajnoj lakomosti Rimljana, prodavali najprije svoja stada i polja, a zatim žene i djecu. Otac bio je dakle i kod Germana upravo kao i u Indiji, Ateni i Rimu vlasnik svog djeteta. Ovakova vlast oca nad svojim djetetom nije se smatrala niti strašnom niti nečuvenom. U 13. još vijeku dozvoljeno je mužu, da u slučajevima nužde proda svoju ženu i djecu."

U primitivnih naroda ne javlja se ni država kao posebna juristička osoba. Čitava osobnost države gubi se u osobi njezinog zastupnika u osobi vladarevoj. Tu nema posebne državne imovine, tu je samo vladareva imovina. Vlasništvo vladarevo proteže se vrlo često na čitav državni teritorij, i na sve državljane. Tu u opće nema državljana, tu su samo podanici, robovi, s kojima vladar po volji raspolaže. — Kasnije tek počimlje se u državljana buditi svijest, da su i oni pravni subjekti, da i oni imadu posebna subjektivna prava i posebni pravni položaj. Sve to ne ide tako brzo, kako se obično misli, najprije počimlje se ova svijest buditi kao puka posljedica fantazije; a slike, koje u tom pravcu stvara fantazija, prenose se u davno minulu prošlost ili u nepoznate, nepristupne krajeve. S vremenom počimlju se ipak razvijati posebna prava državljana.

§ 13. Prvobitno neograničena vlast oca obitelji u južnih Slovjena.

U Slovjena bila je vlast oca obitelji prvobitno isto tako neograničena, kao i u drugih naroda. Slovjeni pripadaju naime takogjer velikoj arijskoj rasi. — Neograničena vlast oca obitelji sačuvala se je u slovjenskih naroda još, iza kako su se oni od drugih arijskih naroda odcijepili, pače još i iza kako su se oni sami pocijepali u više zasebnih naroda. Takovu neograničenu vlast oca nad drugim članovima obitelji vidimo u slovjenskih naroda još i u historičko doba.

Takovu neograničenu vlast imao je otac obitelji prvobitno i u južnih Slovjena, a napose u Hrvata. Mi imademo u sačuvanim ispravama mnogobrojne dokaze, da je prvobitno i u južnih Slovjena otac obitelji mogao svoju djecu, napose sinove prodavati. Pravo oca obitelji, da smije svoju djecu prodati, uzdržalo se je, i iza kako su južni Slovjeni poprimili kršćanstvo. Tako n. pr. u jednoj darovnici od g. 1080. (iz okolice grada Spljeta) nabraja neki Petrus Zerni (Crni) sva dobra, polja i ljude, koje e on crkv i „in loco, qui dicitur Sello" darovao; pri tome navodi on točno, kako je došao do vlasništva pojedinih darovanih stvari. Megju ostalima veli[2]): „Emimus puerum adhuc paruum, qui nuncupatur Slobba, a suo genitore". „Comparaui seruum Andriulum nomine, quod dedi patri suo XL solidos ad laborem; et non habenti unde reddere, tuli prenominatum filium pro solido. Comparaui.... pro solido I staro de grano pro fine n tali pacto, ut si daret seruum similem sui, liber abscederet; sin autem non, in perpetuum fieret ecclesiae seruus." „Dedit Zacharia filium suum, Chuduli nomine, ut esset seruus sancti Petri, pro III solidis pro fine. Et Raccana similiter dedit filium suum Belotiza in prefata ecclesia in sempiternum. Denique Dabressa dedit filium Stroiil in memorata ecclesia, ut esset seruus in sempiternum" i t. d. — Pače i brat (možda kao kuće gospodar!) mogao je prodati svoga brata i njegovu obitelj. Tako čitamo u istoj ispravi, da je Petar Crni megju ostalima darovao istoj crkvi takogjer i nekoga Nikolu njegovu obitelj i njegova dobra. Toga pak Nikolu kupio je Crni od

---

[1]) Eod., II. sv., str. 19.

[2]) Documenta historiae croaticae periodum antiquam illustrantia, str. 127. i d (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, vol. VII.)

Nikolinog brata Gjure: „In eadem ecclesia dedimus seruum nomine Nycolaum cum uxore sua Dabrina, cum filiis et filiabus, ac uineis suis, que sunt iuxta uineas Cypriani; quia comparauimus illum a fratre suo Girgi coram Lucaro et aliis multis; nam prenominatus Nycola sit in ipsa ecclesia, dedimus illum per manum suo fratri Girgi prenominato coram Stephano iupano, Formino Platimissa."

Očinska vlast bila je još i u kasnije doba dosta neograničena.

Po štatutu otoka Hvara mogao je muž svoju ženu otjerati; samo u slučaju, ako ju je protjerao bez valjana razloga, mogli su ga komes i njegovi suci osuditi, da pruža otjeranoj ženi alimentaciju[1]).

Isto tako mogao je otac svoje sinove, ako je bio s njima nezadovoljan, iz svoje kuće istjerati („eicere" „expellere"). Tako čitamo u štatutu grada Dubrovnika od g. 1272.: „Si quis habens filium vel filios uxoratos et nolit habitare cum eis, possit eum vel eos de domo sua eicere, et ipse filius vel filii exire compellantur de domo, ita tamen, quod si pater receperat perchivium uxoris vel uxorum eorum, antequam exeat de domo patris, pater ipse perchivium illud ipsis restituere teneatur. Ultra illud, pater cum exierint de domo ipsius, nichil dare teneatur, nisi quicquid de sua voluntate ipsis dare voluerit."[2]) Iste skoro riječi nalazimo u štatutu grada Kotora: „Si quis habens filium, vel filios uxoratos, noluerit habitare cum eis, possit eum vel eos de domo sua expellere cum suis uxoribus, et ipse filius, vel...."[3]) Isto tako odregjuje se i u štatutu grada Budve: „Ordinemo, che ciaschedun, padre o madre, che li fosse morto il marito, o al baron la moglie et il figliolo non volesse star con il padre o con la madre, e non volesse star alli commandamenti del padre o della madre, habbia il padre o madre potestà de mandarli de fora de casa, et non dar cosa nissuna a lui."[4]) Sličnih ustanova ima i u drugim štatutima iz XIII., XIV. i XV. vijeka.

Ako je kuće gospodar na taj način mogao druge članove svoje obitelji iz kuće otjerati, samo se po sebi razumijeva, da je on po volji mogao sa svojom imovinom raspolagati. U štatutu grada Dubrovnika odregjuje se još g. 1348.: „Nos Petrus Justiniano, comes Ragusii.... considerantes quod statutum communis, quod loquitur quod pater ad mortem deveniens et habens heredes (t. j. sinove), non potest nisi usque ad quartam partem bonorum suorum, tam mobilium quam stabilium, ordinare, est contra omnes leges et bonos mores et contra liberum arbitrium, ac eciam contra honorem patris, statuimus et ordinamus: quod de cetero pater quilibet decedens habens heredes possit distribuere, ordinare ac testare omnia sua bona, tam mobilia quam stabilia, sicut, quomodo et ubi sibi placuerit ad voluntatem suam, ullo statuto seu statuti capitulo hic retro facto in contrarium obstante. Cum hac tamen addicione, quod propter reveren, ciam sancti matrimonii, pater teneatur et debeat dimictere cuilibet suo heredi quandam particulam bonorum suorum, quam particulam esse decernimus decimam de eo quod dicto heredi continget in parte et pro parte sua"[5]). Prema tome se je g. 1348. u Dubrovniku smatrala nemoralnom i protuzakonitom svaka ustanova, kojom bi se htjelo ograničiti pravo oca obitelji da slobodno raspolaže sa svojom imovinom.

---

[1]) Statuta communitatis Lesinae, stat., II. lib, 41. cap. (Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium, I. pars, III. vol.)

[2]) Liber statutorum civitatis Ragusii, IV. lib., 15. cap. (Monumenta hist.-jurid. Slavorum meridionalium, I. pars, IX. vol.)

[3]) Statuta et leges civitatis Cathari, 202. cap.

[4]) Statuto di Budua, 147. cap. (Monum. hist.-jurid. Slav. merid., I. p., III. vol.)

[5]) Liber statutorum civitatis Ragusii, VIII. lib., 94. cap.

Po štatutu otoka Mljeta (od g. 1345.) otac je neograničeni vlasnik svih svojih dobara kako pokretnih tako i nepokretnih; on može ta dobra da dade, komu hoće, a niti sinovi niti kćeri ne imadu nikakvo pravo, da se usprotive odredbama svoga oca[1]).

U Spljetu bilo je tek g. 1312. odregjeno, da otac ne smije prodavati dobara, koje su njegovi sinovi od svoje matere naslijedili[2]).

Po štatutu grada Trogira od g. 1322. mogao je otac svoga sina, makar je ovaj i od njega odijeljen još uvijek kazniti i tući[3]). Isto pravo spram svoje djece imao je otac obitelji i po štatutu grada Dubrovnika[4]).

Na temelju štatuta grada Dubrovnika došao je R. Dareste do zaključka[5]), da je u vrijeme redakcije toga štatuta (g. 1272.) zadružni sustav počeo već propadati. (Za čudo nalazi on ipak tragove zadružnog sustava u očinskoj vlasti i u nasljednom pravu, t. j. upravo u dvim negacijama toga sustava.) No ako je ovaj sustav g. 1272. počeo propadati, nastaje pitanje, kada je taj sustav postojao? Štatut grada Dubrovnika spada svakako u najstarija vrela jugo-slovjenskoga prava, i sada valjalo bi poći još dalje u prošlost. A u toj prošlosti ima još manje budi kakovih tragova tome sustavu; nasuprot tome: ropstvo, neograničena vlast kuće gospodara i t. d. upravo isključuju mogućnost, da bi u to doba postojao takav sustav. — S druge strane ako je već g. 1272. zadružni sustav počeo propadati, nastaje pitanje, kako da se je taj sustav sačuvao sve do XIX. pače do XX. vijeka, i još k tome kako sačuvao? U XIX. vijeku došao je tek taj sustav do imena — „zadruga"; u XIX. vijeku počelo se je tek o tome sustavu pisati; u XIX. vijeku počeli su se tek stvarati zakoni o zadrugama i t. d. U XIX. vijeku javljaju se ne samo sumnjivi tragovi i ostaci toga sustava, nego čitav sustav sa svim svojim posljedicama i svojstvima. U prijašnjim pak vijekovima imademo po vlastitom priznanju Darestea, Kadleca i Bobčeva posla samo sa tobožnjim tragovima i ostacima tog sustava.

Moglo bi se možda prigovoriti, da je štatut gradu Dubrovniku vrijedio većinom samo za gragjane, da je on sastavljen na latinskom jeziku, a pod talijanskim utjecajem. No mi imamo štatut skoro tako star kao dubrovački, koji je sastavljen na hrvatskom jeziku i koji je odregjen za seljaštvo, — imademo štatut općine Vinodolske od g. 1288. A u tome štatutu nema takogjer nigdje nikakova traga tome sustavu; nasuprot tome vigjamo, da je u vrijeme sastava tog štatuta postojalo čisto individualno vlasništvo, dotično čisto individualno pravo. Sam Kadlec prisiljen je priznati[6]), da se je u vinodolskome štatutu zadružni sustav izgubio, i da ga je u tom štatutu istisnulo individualno vlasništvo. Pa ipak vinodolski je štatut najstariji na hrvatskom jeziku sastavljeni štatut, i pripada k najstarijim slovjenskim pravnim vrelima u opće.

Iz XVII. vijeka imademo iz iste općine (Novi Vinodol) neke bilješke o odnošaju podanika spram zemaljske gospode; prema tim pak bilješkama nema otac obitelji ni

---

[1]) Statut ali zakoni od universitati otoka od Mljeta, pogl. 35. (u časopisu „Dubrovnik" za g. 1851., str. 206. i d.) (talijanski tekst istog štatuta otisnut u „Archiv für Kunde österreichischer Geschihtsquellen", 1849., z. sv., str. 18.).

[2]) Statuta et leges civitatis Spalati, stat. vetus. III. lib., 71. cap. (Monum. hist.-jurid. Slavorum meridionalium, I. p., II. vol)

[3]) Statuta et reformationes civitatis Tragurii, stat., III. lib., 59 cap.

[4]) Liber statutorum civitatis Ragusii, IV. lib., 73. cap.

[5]) Le statut de Raguse de 1272., u „Nouvelle revue historique de droit français et étranger", 1905, str. 301.

[6]) Roddiný nedíl čili zádruha v právu slovanském, str. 42.: „V zakoně Vinodolském... zádružný život již silně jest otřesen, v němž vlastnictví individuální má převahu."

iz daleka tako neograničeno pravo, da raspolaže sa svojom (porodičnom) imovinom. U tim bilješkama moglo bi se mnogo toga naći, što se u mnogome podudara s načelima zadružnog prava. Tako se megju ostalima prema tim bilješkama ne mogu seljačka dobra dijeliti bez privole zemaljskog gospodara[1]).

§ 14. Vlasništvo vezano je na osobu vlasnikovu.

Što dalje idemo u prošlost, to uže vigjamo, da je vezano vlasništvo i objekti vlasništva na subjekat vlasništva, na osobu vlasnikovu. Samo ono smatra se pravim vlasništvom, što je s vlastitom tjelesnom snagom i moći vlasnikovom okupirano, i što vlasnik s vlastitom snagom i moći drži i čuva. Vlasništvo traje samo tako dugo, dok vlasnik objekat vlasništva drži, dok mu nitko drugi nije, kako bi se danas reklo, oduzeo posjeda. Izgubi li se vlasnik, ponestane li mu snage i moći, nestaje i vlasništvo. Radi toga dogagja se takogjer, da se u mnogih primitivnih naroda starima, slabima, boležljivima, onemoglim ljudima oduzimlje i ono, što su oni s velikom mukom i naporom privrijedili; a ako su za rad već posve nesposobni, pušta se, da od gladi, zime, bolesti i t. d. poginu. U drugih opet primitivnih naroda vlada, kako je naprijed navedeno, običaj, da se poslije smrti vlasnikove sva njegova imovina uništava, ili da se s tom imovinom postupa kao sa stvarima bez gospodara. Nasljedno pravo razvija se tek kasnije. U nasljednom pravu, osobito u zakonskom nasljednom pravu, sadržano je već neko ograničenje prvobitno neograničenog strogo individualnog vlasništva. Nasljedno pravo slabi vezu izmegju subjekta i objekta vlasništva. Vlasništvo ostaje, makar je vlasnik već i umro; mijenja se samo osoba vlasnika. Objekat vlasništva nije već u tolikoj mjeri vezan na subjekat; objekat taj dobiva već i druge svrhe osim one, da ima samo služiti samovolji svoga subjekta; napose dobiva poslije smrti vlasnikove svrhu, da ima neokrnjen ostati nasljednicima pokojnoga vlasnika. S vremenom dobivaju nasljednici, a tako i druge različne osobe sve veća i veća prava na takove objekte tugjega vlasništva tako, da se konačno iz tih objekata neograničenog individualnog vlasništva razvija imovina, koja ima da služi različnim svrhama.

Iz južno-slovjenskih zemalja ne imademo tako starih spomenika, u kojima bi još postojalo strogo individualno, neograničeno vlasništvo. U sačuvanim ipak spomenicima javljaju se još uvijek jasni tragovi i ostaci tog prvobitnog neograničenog i strogo individualnog vlasništva. Napose vigja se u tim spomenicima, da južni Slovjeni, kao ni drugi primitivni narodi, nijesu dugo vremena mogli da shvate, da se vlasništvo može prenositi od jedne osobe na drugu. Samo po sebi razumijevalo se je, da si objekat tugjeg vlasništva može svako, koji je za to sposoban, prisvojiti vlastitom tjelesnom snagom; no to, da bi ko objekat svoga vlasništva ustupio kome drugome, a da ga taj drugi nije na taj ustup prisilio svojom tjelesnom snagom, kroz dugo vremena nije se moglo pojmiti. Pa ako je kogod uza sve to objekat svoga vlasništva ustupio drugome, držao je, da smije taj pravni akt u svako doba opozvati, i dotični objekat opet si uzeti, i to kako u slučaju, kad je objekat svog vlasništva besplatno ustupio, tako u slučaju, kad je on taj objekat svog vlasništva naplatno ustupio. Ako li je taj objekat svog vlasništva naplatno ustupio, drži samo, da je u slučaju opoziva dužan ono, što je za ustupljenu stvar primio, vratiti. — Vrlo se često čuje, da u primitivnih naroda vlada zao običaj, da ono, što je neko dao (darovao), traži poslije da mu se vrati, i da darovanja samog ne će ni da prizna.

[1]) Isp. Urbar grada Novoga u Vinodolu od g. 1609. i 1653. (Lopašić: Urbaria lingua croatica conscripta, I. vol., str. 133. i d.) a i Urbar Grižanski od g. 1544. (Lopašić: Urbaria, I. vol., str. 85. i d.)

U sačuvanim vrelima iz prošlosti južnih Slovjena nije doduše nigdje ustanovljeno, da se učinjeni odvoj smije opozvati; takovima se opozivima u opće ne pogoduje; oni se pače u neku ruku smatraju protupravnim činima, a ne smatraju se valjanima pravnim poslovima. Uza sve to vidi se iz tih spomenika, da prema tadanjim nazorim nije vlasnik gubio vlasništvo nad darovanom stvari uslijed jednostavnog darovanja i predaje te stvari obdareniku. Argumenata za to ima više: Darovne se isprave od vremena do vremena ponavljaju. Proti onome, koji bi učinjeno darovanje opozvao, izriču se užasne kletve. Isto takove kletve izriču se i proti nasljednicima i rogjacima darovateljevima, ako bi se usudili poslije darovateljeve smrti učinjeno darovanje opozvati. Tako čitamo u najstarijim darovnim ispravama: „et si quis diripere uel subtrahere aut per uim opponere tentauerit: iram domini saluatoris, et sanctorum omnium maledictionem, quidem CCC patrum et octodecim, incurrat; uinculo insolubili anathemate, maranatha, denodetur; diuidetur et euellatur divino iudicio a cognatione et patria, uxore et filiis....“ [1]); zatim opet: „Quod si aliquis quocunque tempore, diabolico spiritu repletus, tam de nostris quam de extraneis, contra nostram diffinitionem aliqua aduersa facere presumpserit, iratum habeat patrem et filium et spiritum sanctum, et maledictionem a CCC et XVIII-us sancti patres; et in nouissimo maranathe cum diabolo et eius tethros angelos ac Juda Scariothe in inferno muveretur“ [2]).

Kao što ne gubi vlasnik svog vlasništva uslijed jednostavnog darovanja, isto tako ne gubi ni uslijed jednostavne prodaje i predaje. Prodavač smije učinjenu prodaju u svaki čas opozvati. Hoće li kupac da neku stvar za uvijek kupi, to mora još napose kupiti prodavačevo pravo na opoziv, te prodavaču još posebnu kupovninu platiti za ovo pravo. U ispravi mora se napose istaknuti, da prodaja ima za uvijek vrijediti, i da prodavač nema pravo da učinjenu prodaju opozove. U najstarijim ruskim ispravama javljaju se često riječi „въ прокъ безъ выкупа“ [3]), t. j. „za uvijek bez otkupa (otkupnog prava)“. U južnih Slovjena plaća se za ovo otkupno pravo posebna naplata. U ispravama sastavljenima na latinskom jeziku dolazi, da se označi ovaj pojam, posebno ime uzeto iz hrvatskoga (srpskoga) jezika, i to: „besuetyo“, „besvetie“. Tako se veli u jednoj ispravi: „Memoratam villam... precio pro LXXXVIII romanatis pro fine et duos romanatos atque duos pecci.... dedimus super hoc besuetyo, secundum lege Sclavorum“ [4]). Drugi put veli se opet:... „emi terras... pro VI. solidis pro fine et medium besvetie“ [5]). U kasnijim ispravama sastavljenima na hrvatskom jeziku dolaze za taj pojam nazivi „odmit“ i „domit“. Tako se veli u jednoj ispravi od g. 1436.: „i toi zemli est cena zlate tr (*m* 60) pinez' i s'tu zemlu više imenovanu dah' nemu odmita (*d* 5) pinez“ [6]).

U Dubrovniku ograničilo se je to pravo na opoziv i otkup tek pod kraj XIII. vijeka, i to ograničilo se je ono samo na neko odregjeno vrijeme. Pod kraj XIII. vijeka bilo je zakonom ustanovljeno, da će u buduće prodavač smjeti prodane

[1]) Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia, 2. isprava (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, 7. vol.).

[2]) Eod ispr.: 17, ispor. takogjer i ispr.: 12., 13., 19., 20., 28, 29., 30., 33, 37., 38., 41., 42., 45., 46., 48., 55., 56., 57., 58., 59., 60, 61., 63., 69., 71., 72., 74., 81., 88., 90., 97., 98, 99., 102., 114., 115, 116., 124., 125., 134. i t. d.

[3]) Isp.: Акты относящеся до юридическаго быта древней Россіи, II. sv., str. 339. i d.

[4]) (Smičiklas:) Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, IV. sv., 401. ispr.

[5]) (Rački:) Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia, 111. ispr. (str. 132.)

[6]) (Šurmin:) Acta croatica, str. 139. isp. takogjer i str. 135. (Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium, VI. vol.); isp. takogjer (Kukuljević:) Acta croatica, str. 189., 236., 238., 306. i t. d.

nekretnine samo unutar jedne godine otkupiti: „Ordinamus quod omnes qui de cetero vendent aut ement vineas vel terras, possint facere repassari eas quandocunque eis placuerit infra unum annum, computando a die quo vendicio facta fuerit et preconiçata“ [1]).

U kasnijim štatutima dolazi na mjesto ovog prava, da sam prodavač otkupi stvar, koju je prodao, pravo njegovih rogjaka, da otkupe stvar, koju je njihov rogjak prodao. Ovo pravo bližnjih rogjaka i susjeda, da otkupe prodano zemljište, bilo je recipirano iz štatuta talijanskih gradova napose iz mletačkoga štatuta. Da je ono izvana recipirano vigja se i otuda, što se dugo nije moglo shvatiti, zašto rogjaci i susjedi prodavačevi smiju otkupiti, dok sam prodavač (po mletačkome štatutu) nije to smio? Po štatutu grada Kopra imadu otkupno pravo ne samo vlasnikovi rogjaci i susjedi, nego i sam vlasnik; to pravo daje se pak vlasniku s riječima: „quoniam magis dignum, et rationi consonans est, dominum proprietatem aliqualiter sibi respondentem recuperare posse et habere, quam, qui ipsius proprietatis lateranus foret“ [2]).

Prodano zemljište mogli su po starijem hrvatskom pravu prodavačevi nasljednici otkupiti još i poslije prodavačeve smrti. U štatut otoka Raba još je 18. lipnja 1363. uvrštena ustanova, da nasljednici mogu zemljište, koje je njihov ostavitelj prodao, poslije ostaviteljeve smrti vindicirati, ako kupcu vrate sve, što je on za to zemljište dao [3]).

U štatutima iz XV. i XVI. vijeka napose se odregjuje, da prodavač sam nema otkupnog prava. U tom pravcu osobito zanimljiv je poljički štatut. U tome se štatutu najprije odregjuje, da u buduće neće više moći sam prodavač otkupiti odvojeno zemljište („Ꙗ тко продае, не може искꙋпити опѣть“); mjesto toga stvorili su Poljičani novi zakon („тада тꙋ Полиця ꙋзаконила“), da mogu otkupiti prodano zemljište prodavačevi rogjaci („да є ближни колань искꙋпити“) [4]).

§ 15. Uz primitivne pravne odnošaje može čovjek biti samo gospodar ili rob.

Primitivno pravo ne pozna još nikakvo ograničenje osobne slobode i slobode vlasništva. Po primitivnom pravu čovjek je ili posve slobodan i neograničeni vlasnik nad svim, na što je upravljena njegova volja; ili on je rob, t. j. objekat tugjeg vlasništva. Sredine ne pozna primitivno pravo. Ono ne pozna stvarnih prava na tugjoj stvari, ne pozna obaveznih prava, pače ne pozna ni obiteljskih, ni nasljednih prava.

Hoće li uz takove odnošaje jedan čovjek, da mu drugi štogod dade ili da mu drugi štogod učini, mora si ono, što želi imati ili postići, silom pribaviti, mora toga drugoga barem na neko vrijeme posve svojoj volji i svojoj vlasti podvrći; on mora tog drugoga barem na neko vrijeme učiniti svojim robom. — Objekat neki može samo ili potpuno biti podvrgnut vlasti nekog subjekta, ili posve slobodan ostati; djelomičnog podvrgnuća ne pozna primitivno pravo. Djelomično podvrgnuće bilo je u prvo doba nemoguće takogjer i radi toga, jer je objekat vlasništva bio tako usko vezan na subjekat, da nije mogao istodobno služiti dvim subjektima.

S vremenom počinje se razvijati obavezno pravo, no ona uska veza izmegju subjekta i objekta vlasništva ne gubi se ipak tako brzo. Onaj, koji je obvezan na kakvu činidbu dolazi sa svom svojom imovinom u neki podregjeni odnošaj spram svog

[1]) Liber statutorum civitatis Ragusii, VIII. lib., 49. cap.

[2]) Statuta Justinopolis, statut., II. lib., 27. cap.

[3]) Statuta communis Arbae (u rukopisu), str. 180.

[4]) Statut poljički, 51. b. (u izdanju jugoslav. Akademije).

vjerovnika. Pa ne će li on pravodobno da namiri svoj dug, imade njegov vjerovnik pravo tog dužnika i svu dužnikovu imovinu podvrći svojoj vlasti. Uslijed ovakovog podvrgnuća postaje ovakav dužnik zajedno sa ženom i djecom robom svoga vjerovnika, a njegova imovina smatra se imovinom vjerovnika. Vjerovnik takav može s takovim dužnikom, njegovom porodicom i s njegovom imovinom po volji raspolagati. U ovakav položaj dolazi dužnik spram svog vjerovnika po starijem pravu odmah, čim je njegova obaveza nastala; po kasnijem pravu dolazi on u takav položaj tek onda, ako nije pravodobno svojoj obavezi zadovoljio.

U tom pravcu osobito zanimljiv je štatut grada Dubrovnika. U tome štatutu vigjamo uredbu pod imenom „iactatio in terram", koju već komentator Fr. Gundulić (Gondola) u XVI. vijeku nije znao protumačiti; on govori o toj uredbi, kao o nekom „ridiculo iactu, non satis cognito" [1]). — Po našem nazoru bila je ta uredba neki osobiti „beneficium" za dužnika, koji je tužiteljev zahtjev priznao osnovanim. Ovakav dužnik morao se je baciti na zemlju „se iactare in terram", na što je comes tužitelju doznačio posjed one stvari, koju je utužio, dotično doznačio mu je dio dužnikove imovine, koji je odgovarao tužiteljevoj tražbini. Sam „beneficium" ovakovog tuženika sastojao je u tome, da je on mogao stvari, koje su bile doznačene vjerovniku u posjed, u svako doba „quandocunque" otkupiti, samo je morao svoj dug namiriti, a vjerovnik morao mu je na to vratiti sve, što mu je bilo uslijed jaktacije in terram doznačeno [2]). Isti taj beneficij imao je dužnik, koji je bio „in contumatiam" osugjen [3]).

Čitava forma ove jaktacije, a tako i pomenuto otkupno pravo kao posljedica ove jaktacije, pokazuje nam, da ova uredba potječe još iz dobe, kad su se pravni prijepori rješavali tjelesnom snagom u borbi (u dvoboju): bačeni na zemlju („in terram iactatus") izgubio je parnicu. Nema sumnje, da ni u ono doba nije pri svakom prijeporu došlo do borbe (dvoboja): Ako li se je koja od parbenih stranaka ćutila slabijom, ako li je ćutila, da nema prava, to se je unaprijed mogla izjaviti pobijegjenom, a izjavljivala je to time, da se je dobrovoljno bacila na zemlju; forma toj izjavi bila je dakle neka dobrovoljna „iactatio in terram".

Takav tuženik, koji se je makar i dobrovoljno bacio na zemlju, došao je sa svom svojom obitelju i sa svom svojom imovinom pod vlast tužiteljevu. S vremenom zavladala su u ovakovim stvarima blaža načela. Osobito ako je prijepor svršio s dobrovoljnom „iactatio in terram" ili ako tuženik nije na tužiteljev izazov niti izašao na mejdan, bilo je pobijegjenome dano pravo, da se iskupi iz položaja, u koji je došao uslijed ovog prijepora. Iz tog položaja mogao se je ovako pobijegjeni iskupiti napose time, da je namirio sve, što je bio dužan. — Kasnije stupile su na mjesto dvoboja druge forme i načini rješavanja nastalih prijepora; pored tih forama nije u parnici svladani gubio niti svoju obitelj, niti svu svoju imovinu. On je izgubio u prvom redu ono, što je protivna stranka utužila; dalje imao je u parnici svladani platiti posebne (manje ili veće) imovinske kazne (globe). Iz položaja ipak, u koji je ovako svladani došao uslijed toga, što je bio pobijegjen, nije se on mogao ni pored novih forama i načina procesiranja iskupiti jednostavnim namirenjem onoga, što je bio dužan. Privilegij da se može iskupiti iz položaja, u koji je došao uslijed toga, što je bio pobijegjen u parnici, — imao je samo onaj, koji se je dobrovoljno izjavio pobijegjenim, i onaj, koji se u procesiranje nije ni upustio. A jer je onaj, koji se je dobrovoljno izjavio

[1]) Praxis judiciaria, 12. tit. (Liber statutorum civitatis Ragusii, str. 388.).

[2]) Liber statutorum civitatis Ragusii, stat., III. lib., 12. cap.

[3]) Eod., III. lib., 11. cap.

pobijegjenim, došao do tog privilegija još u doba, dok su se parnice rješavale dvobojem, to se je uzdržala i stara forma tog privilegija, sačuvala se je „iactatio in terram". Poslije izgubila je ova forma svaki smisao, no ona se je sačuvala, jer je tuženik u njoj vigjao najčvršće jamstvo, da je izvršio sve, što valja izvršiti, da se dobije takav privilegij.

Ova „iactatio in terram" pokazuje nam najbolje, u kakav je položaj dolazio po najstarijem pravu tuženik (dotično dužnik) spram tužitelja (dotično vjerovnika). Ova „iactatio in terram" pokazuje nam takogjer, kako se je u ono doba sve osnivalo samo na vlastitoj snazi i moći pravnoga subjekta, kako je u ono doba sve pravo bilo samo posljedica vlastite snage i moći pravnog subjekta, a ne posljedica altruističkih čuvstava i nazora.

*

Položaj dužnika dugo vremena nije bio mnogo povoljniji od položaja običnog roba. Dužniku doduše ostala je ne samo njegova obitelj, nego i njegova imovina; no on nije smio s tom imovinom raspolagati bez privole vjerovnika. Pa ako je ipak budi s kojom stvari iz svoje imovine učinio kakovu raspoložbu, mogao ju je njegov vjerovnik, ako je bila besplatna, uništiti, ako li je bila naplatna, mogao je tražiti, da bude iz onoga, što je dužnik dobio za odsvojenu stvar, namirena njegova tražbina. Obično niti nije raspolagao sa svojom imovinom sam dužnik, već je s njome raspolagao vjerovnik. Dobrovoljne raspoložbe s imovinom bile su tada vrlo rijetke. A i onda, ako se je sam vlasnik dao na to, da prodaje štogod iz svoje imovine, osobito ako se je dao na to, da prodaje koje svoje zemljište, činio je to obično za to, jer je na takovu prodaju bio nuždom nagnan.

Za to je i bilo u nekim štatutima odregjeno, da se kupovnina za prodana zemljišta nema odmah prodavaču uručiti, već da se ta kupovnina ima prodavaču uručiti tek onda, ako se nakon nekog roka nije nijedan vjerovnik prijavio. Tako se n. pr. u štatutu grada Dubrovnika odregjuje [1]: „Si quando rem stabilem voluerit aliquis vendere, et sit cum emptore de precio in concordia, antequam compleatur ipsa vendicio et solvatur precium, ordinamus quod vendicio ipsa de mandato d. comitis debeat preconiçari per civitatem, et banum ipsum scribi in quaterno communis. Post quod bannum precium sit depositum per tres menses, infra quem terminum, si veniat aliquis qui probet rem venditam sibi obligatam fuisse, illi de eodem precio satisfiat. Si autem infra ipsum terminum nullus calumpniator appareat, detur ipsa pecunia venditori, et veniens postea contra emptorem non audiatur, nisi forte calumpniator ipse, hoc est ille qui dicit rem predictam sibi obligatam, absens fuisset a Ragusio tempore vendicionis et preconiçacionis; tunc enim, quandocunque rediens infra annum, possit agere contra emptorem et prosequi suam racionem".

Po drugim opet štatutima mogao je vjerovnik tražiti namirenje svoje tražbine iz prodane stvari do visine kupovnine takogjer i od samih kupaca. Tako je bilo u štatutu grada Kopra odregjeno, da vjerovnik može unutar tri godine iza obavljene prodaje tražiti, da mu njegovu tražbinu namire kupci pojedinih dužnikovih zemljišta. Kupci ovi bili su spram dužnikova vjerovnika obvezani do visine kupovnine, uz koju su zemljište kupili; no i to samo ako je ta kupovnina odgovarala pravoj vrijednosti; ako li ona toj vrijednosti nije odgovarala, obvezani su bili ti kupci do one visine, do koje je dopirala prava, procjenom ustanovljena vrijednost kupljenih zemljišta. Kupci

[1]) Liber statutorum civitatis Ragusii, V. lib., 35. cap.

ti nijesu se smjeli poslužiti ni prigovorom, da vjerovnik ima najprije tražiti namirenje svoje tražbine od svog neposrednog (osobnog) dužnika[1]).

Da predusretne svim tim neprilikama, oprezni je kupac nastojao, da namjeravana prodaja dogje do općega znanja, i da ne bude nikoga, koji ne bi za tu prodaju znao. I on nije prodavaču isplatio ugovorenu kupovninu prije, nego li se je uvjerio, da prodavač nema nikakvih dugova. Vjerovnici pak prodavačevi, morali su se, ako je prodaja bila javno oglašena, javiti unutar odregjenoga roka; poslije tog roka nijesu oni više mogli tražiti, da se njihove tražbine namire iz ugovorene kupovnine, a nijesu imali ni nikakvog prava da traže namirenje svoje tražbine od kupaca.

Bilo je još i drugih uzroka, s kojih su se prodaje zemalja morale javno obavljati ili barem javno oglašivati. Napose bilo je nužno, da svakoj prodaji zemljišta prisustvuju svi susjedi tog zemljišta, da ne bi prodavač prodao i jedan dio njihovog zemljišta. Zato su se vrlo često u prisutnosti svih susjeda kupcu pokazivale megje prodanog zemljišta. Ovi susjedi bili su obično rogjaci, koji su se nešto prije toga od prodavača odijelili. Često nije ni bilo poznato, kako su se ovi rogjaci podijelili; zato je bilo nužno, da ovakovi rogjaci prisustvuju prodaji i pokazivanju megja, makar i nijesu zemljišni susjedi prodanog komada. — Radi toga čitamo često u starim ispravama o prodajama nekretnina, da su se ove sklapale u prisutnosti svih rogjaka i susjeda i da ni jedan od ovih nije naumljenoj prodaji prigovorio.

Kako već spomenusmo, prodavao je vlasnik svoje zemljište samo onda, ako ga je na to nagnala velika nužda. Ta nužda bila je obično poznata svim njegovim rogjacima i susjedima. Ako li se je pak slučilo, da je kogod prodao svoje zemljište, a niti je bilo poznato, da je njemu tako zlo, da bi morao prodati to zemljište, niti je o toj prodaji obavijestio svoje rogjake i susjede, to je ovakova prodaja uvijek budila sumnju, da li je sve u redu bilo, i da li je ta prodaja valjana bila. Da se svim tim sumnjama predusretne, sam je kupac tražio, da se kupoprodajni ugovor javno oglasi. Ako ništa drugo, zadovoljilo se je s ovakovim oglašivanjem znatiželjnosti svih rogjaka, susjeda i znanaca s jedne i druge strane.

S javnim oglašivanjem mogla se je postići i veća kupovnina. Ovakovo oglašivanje bilo je uvijek u većoj ili manjoj mjeri neko javno dražbovanje. Nije uvijek oglašenu stvar dobio onaj, koji se je prvi ponudio, da će ju kupiti, već je vrlo često dobio tu stvar onaj, koji je najviše ponudio.

§ 16. Otkupno pravo kao tobožnji ostatak zadružnog sustava.

U starim slovjenskim spomenicima nije se našlo zadruga. Nasuprot tome iz tih se spomenika vidi, da u ono doba nije ni mogla postojati nikakva zajednica dobara.

Nije s toga onima, koji su pod svaku cijenu htjeli da dokažu, da je u starih Slovjena postojala zadruga, preostalo drugo, nego da traže tobožnje ostatke zadružnog sustava. Takovi tobožnji ostaci traže se i u spomenicima drugih naroda; zašto se dakle ne bi tražili ovakovi ostaci i u starim spomenicima slovjenskih naroda? I kako to obično biva pri traženju po starim spomenicima, dogodilo se je i ovaj put kod starih slovjenskih spomenika. Našlo se je ono, što se je tražilo! Našli su se naime takovi ostaci zadružnog sustava u otkupnom pravu bližnjih rogjaka i susjeda — Otkupno pravo prikazivalo se je i u drugih naroda kao ostatak zadružnog sustava. A u starim spomenicima južnih Slovjena (napose u starim spomenicima iz hrvatskih krajeva, sa sje-

[1]) Statuta Justinopolis, II. lib., 89,—92. cap.

verozapadne strane balkanskog poluotoka) iz XIV., XV. i XVI. vijeka javlja se ovo otkupno pravo rogjaka i susjeda; zašto se dakle ne bi ovo otkupno pravo u južnih Slovjena prikazivalo kao ostatak zadružnog sustava? — Tako je došlo do toga, te se je otkupno pravo i u južnih Slovjena počelo prikazivati kao ostatak prastarog zadružnog sustava.

Prije nego li pregjemo na raspravljanje o podrijetlu otkupnog prava bližnjih rogjaka i susjeda u južnih Slovjena, valja još upozoriti na mnogo toga, na što se je po mom mnijenju dosele premalo pazilo. — Ponajprije ako se već u XV. i XVI. vijeku javljaju samo ostaci zadružnog sustava, kako da se je sam taj sustav uza sve to sve do današnjega dana sačuvao? Čini se, da su ostaci stariji od onoga, od česa bi oni samo ostaci imali biti! A što je najljepše: ovaj sustav, od koga bi otkupno pravo imalo biti samo ostatak, sačuvao se je u cijelosti, dok su se njegovi tobožnji ostaci posve izgubili. — Dalje moramo primijetiti, ako se u nekim štatutima iz XIV., XV. i XVI. vijeka javljaju samo ostaci nekog sustava, kako da se u starijim spomenicima ne javlja ni taj sustav niti ti ostaci? — Dalje moramo istaknuti, da otkupno pravo bližnjih rogjaka i susjeda uopće ne može da bude nikakav niti ostatak niti manifestacija zadružnog sustava; ovo naime otkupno pravo potpuno isključuje zadrugu; pretpostava tom otkupnom pravu je individualno vlasništvo, koje su prava bližnjih rogjaka i susjeda, koji žive i gospodare izvan vlasnikove kuće, tek s vremenom stegnula.

Kako smo već spomenuli počinje se otkupno pravo bližnjih rogjaka i susjeda u južnih Slovjena javljati tek u (XIV. i) XV. vijeku; i to poglavito u nekim zapadnim i sjevernim krajevima (hrvatskim) balkanskog poluotoka. U krajevima dalje na istoku (Bosni, Srbiji i Bugarskoj) ne javlja se to otkupno pravo. U Crnoj Gori javlja se to otkupno pravo tek u zakonu od god. 1798.—1803.

U starijim spomenicima javlja se doduše otkupno pravo samoga prodavača; posebno pravo nad prodanim zemljištima imadu takogjer i vjerovnici prodavačevi; ali otkupno pravo bližnjih rogjaka i susjeda počinje se javljati tek u kasnijim ispravama i zakonima.

Bilo bi još možda i prerano izreći konačnu osudu o podrijetlu otkupnog prava bližnjih rogjaka i susjeda u starim hrvatskim spomenicima. Toliko se može ipak reći, da to otkupno pravo nije niklo na domaćem tlu, ono mora da je izvana recipirano. Na zapadu javlja se to otkupno pravo bližnjih rogjaka i susjeda mnogo ranije. Napose javlja se to otkupno pravo u mletačkome štatutu od god. 1242. i tamo je ono per longum et latum uregjeno i rastumačeno [1]). U Hrvatskoj javlja se to otkupno pravo bližnjih rogjaka i susjeda napose u onim štatutima, koji su nastali pod utjecajem mletačkoga prava.

S druge strane ne može se reći, da otkupno pravo nije u Hrvatskoj našlo već mnogo takovih odnošaja, uz koje se je ono lako moglo razviti. Tu je bilo još otkupno pravo samoga prodavača; tu je kod prodaje nekretnina trebalo paziti na pravo vjerovnika; vjerovnici imali su po nekim štatutima neka posebna prava u slučaju odsvoja dužnikovih nekretnina. Tu su morali po starijem već pravu svakoj prodaji prisustvovati rogjaci i susjedi prodavačevi; tu su se i po starijem pravu sve prodaje i odsvoji nekretnina javno oglašivale. Uza sve to vidi se iz starijih štatuta hrvatskih primorskih gradova i otoka, da se recipirano otkupno pravo bližnjih rogjaka i susjeda nije razumjelo; recipiralo se je pogrješno; pojedine ustanove o tom otkupnom pravu nerazumljive su i megjusobno protuslovne.

[1]) Volumen statutorum, legum ac iurium d. Venetorum, stat., III. lib., 10.—17., 19.—23., 25.—30., 45., 50., 51., 54., 56., 63. cap., IV. lib., 12.—14. cap., V. lib., 9. cap., VI. lib., 35.—40. cap.

Kako smo već istaknuli, imao je otac neograničenu vlast nad djecom. Takovu vlast prisvajao si je takogjer i odrasli, jaki brat nad neodraslom slabom djecom. Po gotovu vladao se je takav najstariji i najjači brat kao jedini vlasnik nad čitavom imovinom, koja je ostala poslije smrti njegovog i njegove mlagje braće oca; kao jedini vlasnik te imovine raspolagao je s njome takav najstariji i najjači brat bez ikakvog obzira na drugu mlagju i slabiju braću. Za to kad se je nešto dočulo o otkupnom pravu bližnjih rogjaka, držalo se je, da se s tim otkupnim pravom hoće da štite prava mlagje i slabije braće proti samovolji starije i jače braće.

Tako se u starom štatutu grada Spljeta odregjuje, ako više braće zajedno živi, da ne može ni jedan od te braće raspolagati niti s čitavom zajedničkom imovinom niti sa svojim samo idealnim dijelom [1]). Dalje odregjuje se u tome starome štatutu, ako koji od suvlasnika hoće da proda svoj idealni dio zajedničke stvari, da može taj dio prodati samo drugom kom suvlasniku i to uz onu cijenu, uz koju bi prodavač taj svoj idealni dio mogao prodati kojemu strancu [2]). Tek u novom štatutu grada Spljeta nastoji se smisao pomenutih ustanova u starome štatutu izvrnuti, kao da je u tom starom štatutu bilo odregjeno, da je u svakom slučaju, kad je koji od rodbine hotio prodati budi kakovo svoje zemljište (ili nekretninu), morao to zemljište prodati svojim rogjacima bez svakog obzira na to, da li su od njega bili odijeljeni ili nijesu, i to morao ga je prodati uz onu cijenu, uz koju bi ga bio mogao prodati kojemu strancu. Pri tome je sastavljač ovog novog štatuta tako nespretno postupao, da se je odmah zapleo u protuslovlja. U drugoj naime stavci izriče se, da se u slučaju, ako ne bi niko od rogjaka hotio kupiti, imade zajednička stvar (dok je u prvoj stavci govorio o budi kakovoj prodavačevoj stvari, dakle i onoj, kojoj je on bio jedinica vlasnikom) razdijeliti [3]). Ovima tobožnjim normama starijega štatuta dodaje („addimus“) sastavljač novoga, da rogjaci sve do trećega stupnja mogu odsvojeno zemljište otkupiti. Na ovaj način uvelo se je otkupno pravo u štatut grada Spljeta.

Statut grada Spljeta zanimljiv je i u pogledu razvitka javnog oglašivanja. Niti u starome, niti u novome štatutu nije bilo još ustanove, da se svaka prodaja nekretnina imade javno oglasiti. Tek pod konac XIV. vijeka došla je u reformacije ustanova, da se svaka prodaja nekretnina imade javno oglasiti, i to „iuxta observationem et ordinem inclite civitatis Venetiarum“. Ova ustanova obrazlaže se time, da se s potajnim prodajama nekretnina vrlo često oštećuju vjerovnici i rogjaci prodavačevi („in preiudicium creditorum, propinquorum et collateralium“) [4]). — Čini se ipak, da se narod nije držao ove ustanove. Ona se naime godine 1564. ponavlja uz obrazložbu, da se vrlo često čine potajne prodaje. No u toj se novoj ustanovi ne veli, da se potajnim ugovorima vrlo često oštećuju vjerovnici, već se samo kaže, da se potajnim ugovorima oštećuju rogjaci i susjedi („propinqui, parenti et uicini“) [5]). Na mjesto vjerovnika došli su susjedi.

---

[1]) Statuta et leges civitatis Spalati, stat. vetus, III. lib., 103. cap.

[2]) Eod. stat. vetus, III. lib., 104. cap.

[3]) Eod., statuta nova, 6. cap.: „Item statutum et ordinatum est, quodsi frater, nepos, uel carnalis consobrinus siue consanguineus uellet uendere de possessionibus indiuisis communibus uel diuisis, uel etiam acquisitis quocumque modo, racione uel causa; non possit alijs uendere, nisi fratri, nepoti, uel carnali consobrino siue consanguineo pro eodem precio, pro quo alijs uendere possit, si ipsi emere uoluissent. Et si ipsi emere noluissent, tunc res diuidantur et postea uendantur cuicumque venditori placuerit.“

[4]) Eod., reformationes, 110. cap.

[5]) Eod., additamenta, IV. cap.

U štatutu grada Skradina daje se takogjer samo onim rogjacima otkupno pravo, koji su s prodavačem u zajednici živjeli, i samo glede onih stvari, koje su zajednički posjedovali [1]). Iza izvedene diobe mogao je svaki od nekadanjih suvlasnika sa svojim dijelom po volji raspolagati. — U štatutu grada Rijeke otkupno je pravo doduše već posve razvito; uza sve to postoji u tome štatutu pored otkupnog prava bližnjih rogjaka i susjeda još i posebno otkupno pravo suvlasnika [2]).

U nekim opet štatutima nastoji se mlagjoj i slabijoj braći pomoći proti samovolji starije i jače braće s odredbom, da sunasljednici imadu sunaslijegjena dobra razdijeliti unutar deset godina [3]).

Stariji štatuti ovih gradova, koji su bili nezavisniji od Mletaka, ne znadu u opće za nikakvo otkupno pravo bližnjih rogjaka i susjeda. Štatut grada Zadra nema u opće nikakvih ustanova o otkupnom pravu bližnjih rogjaka i susjeda, premda inače ima taj štatut vrlo točnih ustanova o oglašivanju kupoprodajnih ugovora [4]). Sam štatut grada Trogira takogjer nema ustanova o otkupnom pravu; tek u reformacijama trogirskome štatutu (g. 1425.) uregjeno je ovo otkupno pravo [5]). Stari štatut grada Dubrovnika daje otkupno pravo samo samomu prodavaču i njegovoj djeci. Stari spljetski štatut takogjer ne pozna otkupno pravo bližnjih rogjaka. U štatutu grada Kotora bilo je otkupno pravo uregjeno tek g. 1334.; pa i po toj ustanovi iz g. 1334. morali su rogjaci, koji su htjeli prodano zemljište otkupiti, platiti kupcu, povrh ugovorene (izmegju prodavača i kupca) kupovnine još 15% od te kupovnine [6]).

A i ondje, gdje je već i po starijim štatutima postojalo otkupno pravo, bilo je ono stegnuto na vrlo uski krug bližnjih rogjaka. Tek u kasnijim štatutima proširio se je taj krug; a samo po najkasnijima imali su to otkupno pravo takogjer i najbliži susjedi. Po štatutu grada Dubrovnika imao je ovo otkupno pravo sam prodavač i njegova djeca [7]). Po drugim starijim štatutima imali su to pravo samo najbliži rogjaci [8]). Po nekim štatutima imali su to pravo samo „propinqui“ [9]); a pod ovima „propinqui“ imali bi se razumjevati samo ascendenti i descendenti; u reformacijama barem trogirskome štatutu stavljaju se „propinqui“ u opreku spram „collaterales“ [10]). Tek po kasnijim štatutima imadu svi prodavačevi rogjaci ovo otkupno pravo (cuilibet attinenti primo de linea paterna secundo materna“) [11]). Isto tako ne imadu po starijim štatutima

---

[1]) Statuta civitatis Scardonae, 14. i 15. cap. (Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium, I. pars, III. vol.)

[2]) Statuta et privilegia civitatis Fluminis, II. lib., 30. cap. (u rukopisu).

[3]) Tako n. pr.: Volumen statutorum, legum et reformationum civitatis Sibenici, stat., IV. lib., 63 cap.; Statuta communitatis Pagi, stat., IV. lib., 47. cap.; Statuta Jadertina, III. lib., 60. cap.; Statuta et reformationes civitatis Tragurii, stat. III. lib., 36. cap.

[4]) Statuta Jadertina, III. lib., 24., 31., 32. i 42. cap.

[5]) Statuta et reformationes civitatis Tragurii, reform., II. lib., 6. cap.

[6]) Statuta civitatis Cathari, 261. cap.

[7]) Liber statutorum civitatis Ragusii, V. lib., 36. cap., 3. i 4.

[8]) Tako n. pr.: Statuta et leges civitatis et insulae Curzulae, liber legum ac stat., 73. cap. („per proximum“); u kasnijem 148. cap. označuju se oni, koji imadu to otkupno pravo s riječima „ius habentes“.

[9]) Tako n. pr.: Statuta municipalia ac reformationes magnif. communitatis Bracchiae, stat., I. lib., 10. cap.; Statuta communitatis Lesinae, II. lib., 7. cap.; Statuta civitatis Cathari, 261. cap.; Statuto di Budua, 244. cap.

[10]) Statuta et reformationes civitatis Tragurii, reformat., II. lib., 6. cap.; slično takogjer i Statuta et leges civitatis Spalati, reformat., 110. cap.

[11]) Tako n. pr.: Statuta communitatis Pagi, III. lib., 40. cap.; Statuta et privilegia civitatis Fluminis, II. lib., 30. cap.

otkupno pravo susjedi prodavačevi; tek u kasnijim štatutima došli su i susjedi do toga prava[1]). Tako ne imadu susjedi tog otkupnog prava niti po samome štatutu grada Šibenika; pače ga ne imadu još ni po reformacijama od g. 1386.; tek u reformacijama od g. 1438. dano im je to pravo[2]).

U starijim štatutima i privilegijama pojedinih hrvatskih gradova udaljenijih od mora i od mletačkog utjecaja otkupno se pravo bližnjih rogjaka i susjeda u opće ni ne spominje. Štatuti i privilegiji ti ne poznaju nikakvog otkupnog prava. Tako se otkupno pravo ne javlja u privilegijima grada Varaždina od g. 1209[3]), Virovitice od g. 1234.[4]), Perne od g. 1235.[5]), Samobora od g. 1242.[6]), Križevaca od g. 1252.[7]), Jastrebarskoga od g. 1257.[8]), Krapine[9]), Zagreba od g. 1242.[10]).

Isto se tako ni u ispravama o kupoprodajama iz starije dobe ne spominje još otkupno pravo[11]). Tek u nekim ispravama iz druge polovice XIV. vijeka vigja se, da se je bližnjim rogjacima prodavačevim počelo priznavati neko posebno pravo spram zemljišta, koje je njihov rogjak hotio prodati. Napose tražilo se je, da onaj, koji hoće da proda svoje zemljište, ponudi to zemljište svojim rogjacima.

U starijim srpskim spomenicima takogjer se ovo otkupno pravo nigdje ne spominje. Napose ne spominje se ono u zakoniku cara Stefana Dušana.

*

Otkupno pravo našlo je u južnih Slovjena ne samo pripravljeno tlo za recepciju; u južnih Slovjena postojali su i uzroci, s kojih je otkupno pravo zavladalo u drugih zapadnih naroda. Otkupno je naime pravo u južnih Slovjena kao i u drugih naroda pod kraj srednjega vijeka bilo jedino sredstvo, s kojim su se služili, da uslijed oporuka, darovanja i t. d. ne dogje sva narodna imovina u ruke crkava i pobožnih zaklada.

Iza kako su južni Slovjeni poprimili kršćanstvo, zavladao je i u njih običaj, te su svoje nekretnine za slučaj smrti ostavljali crkvama i pobožnim zakladama; a i već za života vrlo su često ne samo pojedine komade zemljišta, nego i čitavu svoju imovinu darivali crkvama i pobožnim zakladama. Uslijed toga ostala su djeca ovakvih oporučitelja i darovatelja često bez svake baštine; djeca bogatih roditelja postali su siromasi,

---

[1]) Tako n. pr.: Statuta communitatis Pagi, III. lib., 41. i 42. cap.; Statuta Justinopolis, II. lib. 27. i 37. cap., IV. lib., 26. cap.; Statuta et privilegia civitatis Fluminis, II. lib., 30. cap. (u rukopisu); Statuta Curictae (u rukopisu); Statutum Segniae (u Kukuljevićevom „Arkivu"), 26. cap.; Ustanova Gérbaljska u Boki Kotorskoj, 36. gl. (u časopisu „Pravdonoša", g. 1851.).

[2]) Volumen statutorum, legum et reformationum civitatis Sibenici, statuta, IV. lib., 44. cap.; reformationes, 49. cap.; reformationes, 240. cap.

[3]) (Smičiklas:) Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, III. sv., str. 90. i 187.

[4]) Eod.. III. sv., str. 422.

[5]) Eod., III. sv., str. 252

[6]) Eod., IV. sv., str. 165.

[7]) Eod., IV. sv., str. 490.

[8]) Eod., V. sv., str. 51.

[9]) (Kukuljević:) Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, I. sv., str. 113.

[10]) (Smičiklas:) Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, IV. sv., str. 174.

[11]) Tako n. pr. u (Smičiklas-ovom) Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, II. sv., ispr. 182.; III. sv., ispr. 180., 220., 255., 260., 280.; IV. sv., ispr. 17., 70., 153., 181., 189., 191., 225., 229.; (Tkalčić:) Monumenta historica episcopatus Zagrabiensis, I. sv., ispr. 39, 41., 52., 63., 64., 85, 88, 89., 127., 148., 149., 159., 163, 177., 187., 204., 235.; (Laszowski:) Monumenta historica nob. communitatis Turopolje, I. sv. ispr. 2., 4., 22., 34., 47., 50., 52., 55.; (Šurmin:) Hrvatski spomenici, I. sv., ispr. 3., 24., 25., 26., 37., 45., 49., 51., 57., 58., 61. i t. d.

došli su u podregjeni odnošaj spram pojedinih crkava, spram zemaljske gospode. — Povrh toga bile su ove crkve i pobožne zaklade snabdjevene s različnim privilegijama i eksemcijama; napose nije im nikakva svjetovna vlast mogla nalagati budi kakove poreze ili druge podatke. Obzirom na to uslijed povećanja crkvene imovine znatno su se takogjer umanjila vrela, iz kojih su svjetovne vlasti mogle da namiruju svoje potrebe; pa su svjetovne vlasti počele izravno raditi proti takovom sakupljanju bogatstva a napose proti sakupljanju nekretnina u rukama crkava i pobožnih zaklada. U tom pravcu javljale su se ustanove, s kojima se je zabranjivalo svako darivanje i zapisivanje (napose nekretnina) crkvama i pobožnim zakladama. No ni crkvene oblasti nijesu ostale skrštenih ruku; one su nastojale, da se sve ovake ustanove što prije van krijeposti stave.

Tako piše 9. juna 1162. papa Aleksander III. zadarskome nadbiskupu Lampridiju: „Ex parte venerabilis fratris nostri archiepiscopi Spalatensis fuit propositum coram nobis, quod ciues Spalatenses noviter statuerunt, ut nulli de ciuitate ipsorum liceat aliquas possessiones vel bona immobilia ecclesie alicui donare, vendere seu legare, se ad obseruationem statuti huiusmodi iuramenti vinculo astringentes, in animarum suarum periculum, et derogationem non modicam ecclesiastice libertatis. Quocirca fraternitati tue per apostolica scripta mandamus, quatenus si ita est, potestatem, consilium et commune civitatis ejusdem, quod huiusmodi statutum, iuramento non obstante predicto, penitus revocantes illud decretum ipsum vel simile in eis, de cetero nullatenus rescripturi monitione premissa, per excommunicationem in personas officialium ipsius ciuitatis, et in eamdem ciuitatem interdicti sententia, appellatione remota, compellas, non obstante aliqua indulgentia eisdem potestati, consilio et communi ab apostolica sede concessa, per quam attribute tibi iurisdictionis explicatio impediri valeat, vel etiam retardari“ [1]). — Radi toga u spljetskome štatutu nema ustanove, s kojom bi ovakovo darivanje i zapisivanje crkvama bilo zabranjeno. G. 1387. ipak je veliko vijeće zaključilo: „quod nullus ciuis noster uel forensis possit in ciuitate nostra, audeat uel presumat in suo testamento, uel qualibet alia ultima uoluntate, uel per uenditionem, permutationem, donationem inter uiuos, uel causa mortis... relinquere uel transferre aliquam rem suam immobilem, positam in ciuitate Spalati, uel eius districtu, ad pias causas, uel in aliquam personam, collegium, uel universitatem, quę non sunt subditę nostro regimini temporali, . . .“ U obrazloženju ove ustanove veli se: „Quia cotidie faciunt affectiones communitatis nostrę, quando oportet, tam tempore inopię bladi, quam hostium incursione et maxime quia huiusque bona immobilia posita in nostro districtu tam intus, quam extra ciuitatem ultra terciam partem per nostros hactenus conciues hic sunt per eorum testamenta et inter uiuos donationes causa mortis tradita et relicta tam ad pias causas, quam alijs qui non sunt subditi nostro imperio temporali laudabili ad inuentionem“, a to sve, veli se dalje, bilo je zaključeno „ad honorem Dei, Romanę ecclesię ac totius matris ecclesię, nostrę metropolis Spalatensis, dominij regalis et conseruationis ciuitatis nostrę Spalati,...“ jer „credimus post Dei gratiam auxilium regale fortiter adiuuari, si immobilia ciuitatis nostrę et eius districtus conseruentur in manibus nostrorum conciuium et aliorum conhabitantium subditorum nostrorum dominio temporali, testante euangelio, ubi dicit: ubi thesaurus tuus, ibi et cor tuum [2]).

---

[1]) (Smičiklas:) Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, II. sv., str. 93.

[2]) Statuta et leges civitatis Spalati, statuta nova, 25. cap.

U štatutu grada Zadra bilo je takogjer zabranjeno darivati i u opće odsvajati nekretnine crkvama i crkvenim zavodima. Po tome štatutu još se i napose kazne kako oni, koji su ovakav odsvoj učinili, tako i oni, koji su kod takovog odsvoja sudjelovali[1]).

U gradovima, koji su u većoj mjeri bili zavisni od Mletaka, nije s tim zabranjivanjem išlo tako jednostavno. Tako n. pr. piše g. 1450. dužd mletački Francesko Foscari gradu Trogiru, da je čuo, da je u tom gradu „quoddam statutum sit editum, quod aliquis .... de Tragurio et districtu uel habitator habens bona stabilia in Tragurio uel districtu, non possit in morte legare, nec testari dicta bona stabilia .... alicui Ecclesiae". Po njegovom nazoru ovaj je „statutum" „contra honorem Dei, Ecclesiae, et nostrum, qui tamquam veri Catholici rebus Ecclesiae semper favere consueuimus". Radi toga „ac ut in re hac adeo iusta, et honestissima suasionibus et requisitionibus Summi pontifici satisfaciamus" proglasuje on taj čitav „statutum" ništavim, „liceatque unicuique laico in uita sua, et articulo mortis non obstante dicto statuto disponere de rebus suis, sicuti animae suae utilius cognouerit" [2]).

Na otoku Korčuli bilo je g. 1426. zaključeno, da se u buduće imadu sva darovanja i zapisi u korist crkava i crkvenih zavoda smatrati ništavima[3]). No četiri godine kasnije bio je taj zaključak opozvan[4]).

Vijeće na otoku Lastovu takogjer je htjelo da proglasi sva darovanja i sve zapise u korist crkava ništavima. No dubrovačko vijeće otpisalo je na to Lastovčanima, da takovog zakona ne čine, jer bi posljedica takovog zakona bila, da bi i lastovačko i dubrovačko vijeće bilo iz crkve izopćeno („che noi et uoi seriamo escomunicadi")[5]).

Radi toga nije tim gradovima i općinama preostalo drugo, nego po primjeru Mletaka uvesti otkupno pravo, i pomoću tog otkupnog prava nastojati obeskrijepiti raspoložbe u korist crkava i pobožnih zaklada. Napokon bilo je rogjacima i susjedima dano pravo, da i darovana zemljišta otkupe, samo je u tom slučaju onaj, koji je hotio otkupiti, morao obdareniku isplatiti vrijednost darovane stvari. Ova pak vrijednost mogla se je i dosta samovoljno ustanovljivati.

§ 17. Očinska je vlast s vremenom oslabila.

Već s otkupnim pravom bližnjih rogjaka i susjeda oslabljeno je bilo pravo oca obitelji, da slobodno raspolaže sa svojom imovinom. No time bilo je to pravo slobodne raspoložbe ograničeno samo obzirom na osobe, koje su živjele izvan vlasnikove kuće: u XVI. vijeku pojavilo se je još novo ograničenje toga prava slobodne raspoložbe sa svojom imovinom.

Budući da vlasnik nije smio raspolagati sa svojom imovinom bez obzira na rogjake i susjede, koji su živjeli izvan njegove kuće, došlo se je s vremenom i na misao, da on još manje smije raspolagati s tom imovinom bez obzira na članove svoje obitelji, koji s njime žive u istoj kući.

---

[1]) Statuta Jadertina, III. lib, 14. cap., isp. takogjer: Volumen statutorum, legum et reformationum civitatis Sibenici, reform 4., 161.—163. cap.; Statuta municipalia ac reformationes magnif. civitatis Brachiae, reform., I. lib., 75. cap, III. lib., 8. cap.

[2]) Statuta et reformationes civitatis Tragurii, reform, II. lib., 60. cap.; isp. takogjer reform., II. lib., 59. cap.

[3]) Statuta et leges civitatis Curzulae, reformat., 15. cap.

[4]) Eod., reform., 149. cap.

[5]) Libro delli ordinamenti e delle usançe della universitade et dello commun della isola de Lagusta, 54. cap.

U Ugarskoj bilo je otkupno pravo bližnjih rogjaka i susjeda već jako rano recipirano. Već je u članku LXVII iz g. 1298. bilo ustanovljeno: „Item si quis nobilium possessionem seu possessiones aut particulas suas possessionarias necessitate praepeditus vendere vel impignorare aut a se alienare intenderet, tunc primo et principaliter eisdem vel ipsorum fratribus et hominibus suae generationis vel condivisionalibus vel commetaneis aut vicinis suis tali modo vendere possit, ut talem possessionem seu portionem possessionariam, cuius fructus proventus et utilitates ad unam marcam se extendunt, per anni circulum facere possunt, pro decem marcis, cuius vero ad duas, pro viginti marcis et sic successive emere debeant. Et ipsam venditionem primitus coram dictis iuratis ipsis fratribus, hominibus generationalibus, commetaneis aut vicinis suis notificare teneantur et si ipsam proprio cum prescitu vendere vellent, bene quidem, alioquin eam, quibuscunque aliis voluerint, vendendi habeant facultatem“ [1]).

Radi toga razvilo se je takogjer u Ugarskoj prije nego li u Hrvatskoj i u drugim južno-slovjenskim zemljama pravilo, da vlasnik može sa naslijegjenim nekretninama raspolagati samo uz privolu sinova (i kćeri). Već u Verbőczy-evom Tripartitu dolazi posebni naslov „Quod pater bona avita, in praeiudicium filiorum alienare non potest“, gdje no se veli: „Verumtamen super bonis, ac iuribus possessionariis avitis, pater in praeiudicium filiorum, vel etiam filiarum (si ea, ius quoque foemineum sequantur) et similiter frater in praeiudicium fratris, super bonis ac iuribus possessionariis paternis, vel avitis, sine consensu filiorum, ac filiarum, vel fratrum, quantum ad alienationem, aut venditionem eorundem bonorum simpliciter, nullam penitus fassionem facere potest. Quae, si etiam fieret, nullius censeretur esse vigoris atque firmitatis.“ Ovu ustanovu obrazlaže Verbőczy s riječima: „Solent namque nonnulli, bona et iura possessionaria paterna, et avita, saepe necessitate cogente; interdum nulla rationabili causa adurgente, sed gula duntaxat, et crapula, commessationeque monente; interdum autem damnabili invidia contra fratrem concepta, instigante, pariter et diabolo cooperante; aliquando vero, bene et recte; saepius tamen malitiose ....“ [2]). Prema Tripartitu nije se mogla ni ovrha voditi na dužnikovu imovinu, ako je on u zajednici živio sa svojim sinovima (kćerima) ili braćom. Ovrha se je mogla voditi samo na onaj dio dužnikove (zajedničke) baštinjene imovine, koji bi na nj otpao računajući na svaku glavu obitelji (koja je s njime u zajednici) jednaki dio. Ustanovljuje se naime: „Avertendum praeterea est, quod tempore executionis latae cuiuslibet sententiae, ante omnia portiones filiorum et filiarum cuiuspiam convicti hominis, si qui ante sententiam ipsam in rerum natura sunt generati et propagati, fratrum etiam generationalium et aliorum quorumcunque, qui cum eodem convicto iura possessionaria habeant indivisa, sequestrandae sunt et excludendae; atque portio solummodo ad personam ipsius convicti cedens ....“ [3]). — Otac nije mogao po tome Tripartitu razbaštiniti sina ni u onim slučajevima, u kojima je to smio po rimskome pravu. U takovim slučajevima mogao je otac takovom nevaljanom sinu odijeliti dio, koji bi na tog sina otpao računajući na svaku glavu u obitelji jednaki dio, i s ovim dijelom otpraviti ga iz kuće. Veli se naime u tome Tripartitu: „Item ulterius sciendum, quod pater filium suum puberem atque legitimae aetatis, sed non impuberem, in casibus infra scriptis ad divisionem hereditatum et aliarum rerum compellere, non tamen potest de illis eum exhaereditare. — § 1. Primo, si filius, in

[1]) (Kovachick:) Sylloge decretorum commitialium, str. 49.

[2]) Tripartitum, I. p., 58. tit.

[3]) Tripartitum, I. p., 60. tit.

parentes manus violenter iniecerit, vel aliam gravem et notabilem iniuriam eis intulerit....“[1]). Oženjeni sin mogao je osim toga odmah, čim se je oženio, tražiti, da mu se njegov idealni dio izluči[2]).

Za valjanost odsvoja nije bila dovoljna jednostavna privola (assumptio simplex). Takovu jednostavnu privolu mogli su sinovi (i kćeri) dotično braća u svako doba opozvati („revocari“), i time čitav kupoprodajni (odsvojni) ugovor ništavim učiniti („invalidari“). — Drugi stupanj privole bila je „rationabilis assumptio“, ako su naime postojali razboriti razlozi za privolu. Ovakovu privolu nije više mogao onaj sin (i kći) dotično brat, koji je bio u ispravi napose spomenut, jednostavno opozvati; on je samo mogao ono, što je u toj ispravi bilo odsvojeno, otkupiti. — No ako koji sin (kći) ili brat u dotičnoj ispravi u opće nije bio niti spomenut, mogao je on i ovakovu racionalnu privolu jednostavno opozvati. — Treći stupanj privole bila je „assumptio necessaria“, ako je odsvoj bio učinjen u najvećoj nuždi. U takovim slučajevima nije bila nužna u opće nikakva privola. Sin (i kći) dotično brat nije mogao u takovim slučajevima učinjenog odsvoja opozvati ni glede svog idealnog dijela[3]).

Verbőczyev Tripartit sadržaje tobože običajno pravo, koje je u ono doba vladalo ne samo u Ugarskoj, nego i u onim dijelovima Hrvatske, koji su bili spojeni s Ugarskom. Uza sve to ne vigjamo u onodobnim ispravama iz hrvatskih krajevina, da bi pravo oca obitelji u raspolaganju sa svojom (obiteljskom) imovinom u tolikoj mjeri bilo ograničeno, u kolikoj je po Verbőczy-evom Tripartitu. Kako se iz tih isprava vidi, imali su doduše rogjaci i susjedi, koji sa samim prodavačem nijesu živjeli u zajednici, neko otkupno pravo[4]); no nigdje nema ni traga tome, da bi sinovi (i braća), koji su s prodavačem živjeli u zajednici, imali pravo opozvati učinjeni odsvoj.

Prema tome čini se, da se je to pravo sinova, da mogu, dok žive s ocem u zajednici, opozvati njegove odsvojne akte, mnogo prije razvilo u Ugarskoj nego li u Hrvatskoj. Po našem nazoru nema Kadlec pravo, kad tvrdi, da su Magjari ovo pravo sinova, da smiju opozvati odsvojne akte svoga oca, recipirali iz slovjenskoga napose hrvatskoga prava[5]). Ovo pravo opoziva puka je posljedica avicitetskog zakona od g. 1351., po kome plemići ne mogu s baštinjenim nekretninama niti megju živima niti za slučaj smrti raspolagati. Po tome avicitetskom zakonu nasljegjuju čitavu nepokretnu imovinu u prvom redu muški potomci pokojnikovi; nema li takovih muških potomaka, tada nasljegjuju tu imovinu muški kolateralni rogjaci; a nema li ni ovih, ima čitava nepokretna imovina pripasti kruni. Pomenuti avicitetski zakon nije posljedica budi kakove prvobitne zajednice dobara; on je naprosto zakon, kojim je sredovječno plemstvo nastojalo zaštititi svoje interese, napose nastojalo je ono s tim zakonom uzdržati sve nekretnine u svojim rukama. — U opće zadruga nije se ni počela javljati megju plemićima, ona se je pojavila najprije megju podanicima — kmetovima. Zadruga je u uskoj svezi s neposrednim obragjivanjem zemljišta, a s takovim se je poslom sredovječno plemstvo samo u rijetkim slučajevima bavilo.

---

[1]) Tripartitum, I. p., 52. tit.

[2]) Tripartitum, I. p., 54. tit.

[3]) Tripartitum, I. p., 59. tit.

[4]) Isp.: (Laszowski:) Monumenta historica nobilis communitatis Turopolje, II. sv., ispr. 250., 285., 286., 291., 305., 306.; III. sv., ispr. 8., 18., 34., 51., 52., 54., 61, 63., 68., 100., 108., 182., 235., 239.; IV. sv., ispr. 13., 25. i 28.

[5]) Verbőczy-ovo Tripartitum a soukromné právo uherské i chorvatské šlechty v něm obsažené, str. 193. i d.

No ako još i ne sadržaje pomenuto pravo sinova, da opozovu odsvojne akte svog oca, ako i ne sadržaje ovakovo ograničenje oca obitelji u raspolaganju sa svojom imovinom još potpuno zadružno pravo, jer tu nema još svrhe, koju ima zadružna imovina, — ipak mora se priznati, da je uslijed svega toga očinska vlast u znatnoj mjeri oslabila. Kad je jednom na taj način oslabila očinska vlast u plemićkim porodicama, išlo je to mnogo jednostavnije i brže kod podaničkih seljaka.

§ 18. Pravo raspolaganja sa svojom imovinom u seljaka.

Zadružno pravo pojavilo se je tek uz kmetstvo, ono je u neku ruku posljedica kmetstva. Odnošaj, u koji je došao podanik spram svog zemaljskog gospodara, mnogo je doprinjeo, te se je pojavilo i razvilo zadružno pravo.

Seljak je uslijed tog odnošaja postao iz slobodnog vlasnika svoje baštine („haereditas“) puka pripadnost te baštine; s tom baštinom mogao je po kasnijem pravu samo zemaljski gospodar raspolagati; kmet izgubio je s vremenom svako pravo raspolaganja nad tom baštinom; ako li je pak učinio glede te baštine kakovu raspoložbu zemaljski gospodar, protezala se je ta raspoložba ne samo na tu baštinu, nego i na podanika, koji je na toj baštini radio.

Principielno mogao je seljak i po Verböczy-evom Tripartitu raspolagati kako sa svojom pokretnom, tako i sa svojom nepokretnom imovinom. Veli se tu naime „. . . haereditas per rusticum cuipiam legata, vel vendita . . .“, „Per huiusmodi igitur legationem aut venditionem colonus . . . legare, vel vendere potest . . .“[1]). Principielno vrijedilo je i za seljake isto nasljedno pravo, koje i za druge (slobodne) ljude, principielno mogli su takogjer i nasljednici jednoga seljaka naslijegjena zemljišta dijeliti[2]); principielno imale su kćeri na baštinjena dobra isto nasljedno pravo, kao i sinovi[3]). No sve to vrijedilo je samo principielno; faktički imao je seljak samo pravo na vrijednost svoga rada; nad samim zemljištem, koje je obragjivao, nije imao seljak nikakvog prava. Zemaljski gospodar jedini je vlasnik čitavog selišta, koje seljak sa svojom porodicom obragjuje. Verböczy sam veli: „. . . . rusticus praeter laboris mercedem, et praemium, in terris domini sui, quantum ad perpetuitatem, nihil iuris habet: Sed totius terrae proprietas ad dominum terrestrem spectat et pertinet“[4]). Seljak nije smio pače svoje baštine, ili kako sam Verböczy veli, svoje „haereditas avita“[5]), ni napustiti; on nije smio napustiti ono, što je baštinio od svojih roditelja i pradjedova, on nije smio napustiti kuću, koju si je sam sagradio, on nije smio napustiti grudu, na kojoj se je rodio, makar ga je njegov zemaljski gospodar u toj kući na toj grudi još više mučio; on je morao ostati na svojoj baštini, i dati svom zemaljskom gospodaru sve, što se je ovome prohtjelo zahtijevati. Seljak, kako se vidi iz jednog zakonskog članka od g. 1547.[6]), nije imao, da se obrani od samovolje i nasilja svog zemaljskog gospodara, nijedno drugo sredstvo nego: ostaviti svoju baštinu i pobjeći ispod vlasti sebičnog samovoljnog zemaljskog gospodara. I to zadnje sredstvo obrane oduzela su mu zemaljska gospoda, ako i ne zakonskim putem, to ipak faktički. Bilo je doduše i takovih zakona, u kojima se je seljaku oduzelo

[1]) Tripartitum, III. p., 30. tit., §§ 7. i 8.
[2]) Eod., III. p., 29. tit.
[3]) Eod., III. p., 29. tit., § 1.
[4]) Eod., III. p., 30. tit., § 7.
[5]) Eod., III. p., 30. tit., princ.
[6]) 26. art. 10. decr. r. Ferdinandi I. ann. 1547.

pravo, da napusti svoju baštinu, u kojima se je seljaku oduzelo pravo selenja; no takovi zakoni bili su uvijek poslije nekoliko godina opet ukinuti. Napose bilo im je to pravo oduzeto VII. dekretom kralja Vladislava II. g. 1514., a vraćeno im je bilo tek godine 1547. Verbőczy sam piše o tome: „Et quamvis omnes istae nationes ... hac libertatis praerogativa hactenus gavisi fuerint, ut dum, et quandocumque voluissent, de loco residentiae ipsorum ad alia loca, quae maluissent, iusto terragio deposito, debitisque eorum persolutis, liberam sese moraturos conferendi habuissent facultatem; huiusmodi tamen ipsorum libertatem superiore hac aestate (t. j. g. 1514.), propter seditionem, et tumultuariam eorum adversus universam nobilitatem .... insurrectionem ex eoque notam perpetuae infidelitatis eorum incursionem, penitus amiserunt. Dominisque ipsorum terrestribus, mera, et perpetua iam rusticitate subiecti sunt“ [1]).

Prema tome bio je seljak u svem svom kretanju i gospodarenju posve zavisan o svom zemaljskom gospodaru. Radi toga bilo je takogjer i Verbőczy-u teško budi štogod reći o običajnom pravu u seljaka. On veli samo: „verumtamen colonum quemadmodum multiplex est conditio“ [2]); posve naravno, da je ta „conditio“ bila „multiplex“; u dobrog i pravednog zemaljskog gospodara imali su njegovi kmetovi sasma drugi položaj, nego li u drugog sebičnog, nasilnog, bezobzirnog zemaljskog gospodara. — U jednom pravcu vladala je uza sve to skoro potpuna jednoličnost. Bilo mu, kako mu drago, uvijek se je nastojalo, iz svakog seljačkog dobra, što više koristi izvući. Radi toga nastojalo se je, da svako seljačko dobro ostane u takovom stanju, da bude moglo što veće i što teže terete podnositi. Napose pazilo se je na to, da ovakovo seljačko dobro ne bude ni preveliko ni premaleno; pazilo se je na to, da na svakom seljačkom dobru bude toliko ljudi, koliko ih je za redovito seljačko gospodarstvo potrebno; pazilo se je, da ne bude na pojedinim dobrima ni previše ni premalo ljudi.

Poradi toga skoro se je izgubilo svako nasljedno pravo. Zemaljska gospoda i njihovo činovništvo nije se mnogo mučilo s pravilima o nasljednom pravu kod seljaka. Oni su dijelili pojedina seljačka dobra, oni su osnivali nova takova dobra, oni su silili braću i daljne rogjake, da ostanu u zajednici na istom dobru, oni su pače pojedincima na njihovu baštinu pridružili sasma strane ljude, oni su oduzimali i opet davali pojedina dobra — onako, kako je najbolje odgovaralo njihovim interesima. Ako li se je pak našao koji seljak, te je prigovarao proti takovom postupku, to je bio tako kažnjen i osramoćen, da ga je minula volja budi kada još pokazati, da nije zadovoljan s postupkom svog zemaljskog gospodara i njegovog činovništva. A ako se je čitavo seljaštvo uslijed takovog postupka pobunilo, osudila su ga zemaljska gospoda („status et ordines“), i time je zadobilo „notam perpetuae infidelitatis“.

S druge strane zemaljska su gospoda bila upravo prisiljena nastojati, da ostanu sva seljačka dobra prilično jednaka. Jer samo, dok su sva seljačka dobra prilično jednaka, mogu se dužnosti podaničkih seljaka barem donekle jednolično urediti, mogu se barem donekle postaviti neka pravila o tim dužnostima, a uz ta pravila može se barem donekle ograničiti samovolja zemaljske gospode i njihovog činovništva. Kad no je kraljica Marija Terezija htjela da uredi odnošaje izmegju zemaljske gospode i njihovih kmetova, u prvom je redu odredila, koliko mora da bude čitavo seljačko dobro i što sve spada u takovo dobro (selište) [3]). Čitavo selište smjelo se je pak samo do jedne osmine dijeliti i to samo u polovice, četvrtine i osmine; osim toga smjela su

[1]) Tripartitum, III. p., 25. tit., § 2.

[2]) Eod, III. p., 30. tit., § 6.

[3]) Isp.: Vežić: Urbar hrvatsko-slavonski, str. 125. i d. i str. 168. i d.

postojati samo dvo-, tro- i četverostruka selišta[1]). U zakonskom članku V. od g. 1836. bilo je i opet odregjeno, koliko ima da bude seljačko selište, i što sve spada k takovome selištu. Takovo selište smjelo se je po tome zakonskom članku dijeliti samo na polovicu i četvrtinu selišta; s druge pak strane u manjim mjestima nije smio nijedan kmet imati više od jednog, u većima više od dva dotično tri, a samo u najvećima smio je imati četiri selišta[2]).

Takova jednoličnost mogla se je postići samo na taj način, da su se od većih selišta pojedini komadi oduzeli i priklopili manjim selištima. Nadalje, diobe ovakih selišta mogle su se samo u rijetkim slučajevima dozvoljavati. Pojedine komade zemljišta, dotično vrijednost rada uloženog u pojedine komade zemljišta nije seljak smio ni u kom slučaju odsvajati, premda mu je u Verbőczy-evom Tripartitu principielno dano pravo, da slobodno raspolaže s radom uloženim u pojedina zemljišta. Nije pak mogao raspolagati s pojedinim komadima zemljišta dotično s radom uloženim u takove pojedine komade, jer bi s takovim raspoložbama povrijedio pravila o veličini selišta. Samo s vrijednošću rada uloženog u čitavo jedno selište ili opet u polovicu i četvrtinu (osminu) selišta mogao je barem principielno raspolagati. Faktički dakako nije mogao seljak ni s vrijednošću takovog rada raspolagati, jer se nije smio seliti i jer nije smio svog gospodara napustiti. Pa kad bi takav kmet i smio svog gospodara napustiti, gdje bi on budi koga drugog čovjeka našao, koji bi dobre volje hotio stupiti pod vlast zemaljskog gospodara, s kojim onaj prvi nije bio zadovoljan? Seljaci morali su se u ono doba siliti, da ostanu na svojoj baštini; kako bi onda mogli tražiti, da im tkogod za to još plati, da mu svoje selište, svoju baštinu prepuste. Do prodaje selišta nije moglo doći ni radi toga, jer u ono doba novaca u kmetova u opće nije bilo; ako se je gdje što novca našlo, to je već pobrao zemaljski gospodar i njegovo činovništvo.

Pored različnih regalnih i banalnih prava bilo je kmetovima zabranjeno, da svoje proizvode prodavaju budi kome drugome, osim svome zemaljskom gospodaru; isto tako morali su kmetovi sve, što su trebali, a nijesu producirali u vlastitoj kući, na vlastitom zemljištu, kupiti kod svog zemaljskog gospodara[3]). Posve je prirodno, da su zemaljska gospoda i njihovi zastupnici pri tom kupovanju i prodavanju nastojali izvući što više koristi. Tako su seljaci bili upravo prisiljeni, da sve, što trebaju, takogjer i proizvedu u vlastitoj kući. — Kasnije, kad se je počelo toliko pisati o zadrugama i o dobrim svojstvima slovjenskih naroda, smatrala se je činjenica, da se u zadrugama sve kod kuće proizvodi, osobitom karakteristikom zadružnog prava, osobitom manifestacijom slovjenskog narodnog genija. Megjutim bilo je to sve tek posljedica odnošaja izmegju zemaljskog gospodara i njegovih podanika.

*

Nije mnogo bolje bilo ni seljaku u nekadanjoj vojnoj Krajini; samo je tu bio mjesto zemaljskog gospodara sam car, dotično bile su njegove vojničke oblasti. Ipak pravni položaj seljaka u vojnoj Krajini bio je osobito u prvo doba vojne uprave znatno povoljniji, nego li pravni položaj u drugima feudalistički uregjenim zemljama. Sa seljacima postupalo se je u vojnoj Krajini u glavnome kao sa slobodnim ljudima; oni su

---

[1]) Isp.: Vežić: Urbar hrvatsko-slavonski, str. 127. i 169.

[2]) Ova prava zemaljske gospode donekle su ograničena u urbarialnim zakonima Marije Terezije. Iz tih se ipak urbara vidi, kolika su ta prava bila prije toga, i što su si sve zemaljska gospoda prisvajala. Isp.: „Hrvatski urbar Marije Terezije“, VI. dio, §§ 3., 4. i 6., VII. dio §§ 3., 5., 14. i 15. (Vežić: Urbar hrvatsko-slavonski, str. 138. i d.); a i zakonski članak VI. od g. 1836., §§ 6.—8.

[3]) Hrvatski urbar Marije Terezije, VI. del. (Vežić: Urbar hrvatsko-slavonski, str. 138. i d.)

bili neposredni vazali carevi, a nijesu bili podanici zemaljske gospode. Radi toga je ova vojna Krajina moguće jedina zemlja, u kojoj se je, dok je vladao feudalni sustav, nešto više bavilo s uregjivanjem imovinskih prava i imovinsko-pravnih odnošaja megju prostim prezrenim seljacima. Radi toga je vojna Krajina jedina zemlja, u kojoj su zadruge bile posebnim zakonom uregjene i to upravo u vrijeme, kad se je pojavila Herderova teorija o dobrim svojstvima i o pozivu slovjenskih naroda.

U najstarijim krajiškim štatutima bilo je krajišniku, koji je sa svojim životom imao štititi ne samo svoju domovinu, nego kao „antemurale christianitatis“ i čitav zapadni svijet, dano potpuno i neograničeno pravo raspolaganja ne samo nad stečenom nego i nad naslijegjenom imovinom („baštinom“)[1]. Po štatutima od g. 1737. smio je svaki krajišnik još uvijek slobodno raspolagati nad čitavom svojom pokretnom i nad jednom polovicom kako stečene tako i naslijegjene nepokretne imovine[2]).

No ta sloboda nije se mogla složiti s vojnim sustavom, koji je s vremenom u Krajini bio uveden. S vremenom oduzelo se je i krajišniku kao i seljaku u nekadanjem gragjanskom području Hrvatske svako pravo raspolaganja sa svojom imovinom. Iz početka bilo je to pravo oduzeto krajišniku samo faktički, no s vremenom došle su ustanove, s kojima se je zabranjivalo krajišniku raspolaganje s vlastitom imovinom, takogjer i u zakone.

U krajiškim pravima za karlovački i varaždinski generalat od g. 1754. veli se najednom: „Sva su zemljišta u tim generalatima, a tako i u drugim krajiškim distriktima od osnutka počevši vojna krajiška lena, koja su krajišnicima, mjesto posebne plaće, dana da ih slobodno uživaju, uz dužnost, da prema našim nalozima a svojim silama obavljaju sve vojne dužnosti u zemlji a i vani“[3]). Dalje veli se tu: „Premda već sama priroda ovakovih lena donosi sobom, da se ne smiju po volji odsvajati, i premda je u tom pravcu u tim generalatima izdano već više zabrana i naloga, to se ipak pored nemarnosti i sebičnosti pojedinih zapovjednika na sve te zabrane nije mnogo pazilo, već su se usuprot svim zabranama dozvoljavali kako odsvoji tako i diobe krajiških zemalja, a time se je pogibelji izvrgavala čitava tako znamenita uredba vojne Krajine[4]). Obzirom na to odreğjuje se za buduća vremena: „Nikomu nije dozvoljeno, da za života svoje zemljište proda, pokloni ili drukčije odsvoji, osim ako takav vazal imade više zemljišta, nego li iznosi potpuno vojničko leno; u slučaju, ako dotičnik ima doista više zemljišta, nego li iznosi potpuno vojničko leno, može on taj „super plus“ prodati, a i pokloniti drugome, koji nema potpunog vojničkog lena, no u tome slučaju treba . . . .“[5]). Dalje odregjuje se: „Niko ne može svoja zemljišta u oporuci drugome kome ostaviti nego onome, kome bi ta zemljišta po zakonu „ab intestato“ „pripala“, te su pače i legati u korist crkava „ipso jure“ ništavi, jer smo se mi sami pobrinuli, da budu siromašne crkve dovoljno dotirane“[6]). Dijelenje ovih vojničkih lena bilo je takogjer zabranjeno: „Ako je ostalo dvoje ili više sinova, to ovi nasljegjuju u

[1]) Isp.: Privilegium imp. Rudolfi II., datum 24. aprilis 1581. (Vaniček: Specialgeschichte der Militärgrenze, I. sv., str. 431.); Statuta et privilegia in generalatu Varasdinensi, data anno 1630., de rerum dominio, art. 2, 3., 7. i 9. (Vaniček: Specialgeschichte der Militärgrenze, I. sv., str. 414. i d.)

[2]) Statuta dato anno 1737., de rerum dominio, art. 2., 3. i 9. (Vaniček: Specialgeschichte der Militärgrenze, I. sv., str. 446. i d.)

[3]) Militär-Gränitz-Rechte für das Carlstädter und Varasdiner Generalat, Titulus IV., Von denen Grund-Stücken, und Militär-Gränitz-Lehen, § 1.

[4]) Militär-Gränitz-Rechte, Tit. IV., § 2.

[5]) Eod., Tit. IV., § 46.

[6]) Eod., Tit. IV., § 45.

jednakim dijelovima; no dijeliti mogu ti sinovi naslijegjena zemljišta samo onda, ako su ona tako velika, da bi svaki na svom dijelu mogao zadovoljavati propisanim vojnim dužnostima; i to dijeliti se mogu samo uz privolu pukovnije; ne bi li na svakog brata otpalo toliko zemljišta, ne smije se dioba dozvoliti.“ [1]). Dalje odregjuje se tu: „No jer bi se moglo dogoditi, da se jedan od braće ne bi mogao s drugima slagati, i to radi njegove nepristojne i svadljive ćudi, to imade pukovnija posredovati, i takovog nemirnjaka iz kuće otpraviti, davši mu u ime otpravnine budi komad zemljišta, budi komad marve budi nešto novca, a ako drukčije ne ide, može ga otjerati bez svake otpravnine u drugu općinu, no nikada ne iz čitavog krajiškog teritorija“ [2]). Nasljedno pravo postojalo je samo po imenu; u tim se naime krajiškim pravima propisuje: „U slučaju smrti ne imadu se zemljišta vraćati, već imadu ostati pokojnikovim descendintima, koji su s njime u kući „in communione bonorum“ živjeli i to najprije muškoga roda, a ako ovih nema, tada i ženskoga roda, a zatim tek drugim descendentima, koji žive izvan kuće, ako ne imadu još dovoljno zemljišta, dalje braći i drugim agnatima, koji su s pokojnikom živjeli „in communione bonorum“, konačno braći, koja ne žive s pokojnikom u istoj kući, no koja ne imadu još dovoljno vlastitih nekretnina“ [3]). No uza sve to pravo pojedinih članova ovakove „communio bonorum“ ne odregjuju se po nikakvim pravilima o zakonskome nasljednom pravu; pored tih pravila krajiška bi se lena samo rascjepkala, a megju članovima iste „communio bonorum“ nastale bi neprestane svagje: pojedini članovi držali bi, da ih idu veća prava, nego li druge članove. Ovdje je odlučna samo vojna služba i sposobnost za vojnu službu. Obzirom na to, odregjuje se, da „oni, koji zajednički jedno krajiško leno uživaju, mogu to zajedničko leno u svako doba po broju glava sposobnih za vojnu službu podijeliti na jednake dijelove“, ali to dakako onda „ako su ovi dijelovi dosta veliki, da si svaka diobna grana može na njima dovoljno hrane pribaviti, i ako bude svaka diobna grana mogla vojnim dužnostima zadovoljavati“ [4]); osim toga „nijedna takova dioba ne vrijedi, ako nije izvedena sa znanjem pukovnije i ako nije unesena u zemljišni protokol“ [5]). — U tim se krajiškim pravima odregjuje takogjer, koliko mora da bude svako krajiško leno [6]); dalje odregjuje se tu, koliko imade svaka kuća vojnika dati [7]).

Narod dakako nije bio zadovoljan s ustanovama, s kojima se u tolikoj mjeri ograničuje vlasnikovo pravo raspolaganja s njegovom imovinom. To nam najbolje pokazuju mnogobrojni nemiri i bune, koje su ova krajiška prava izazvala.

U kasnijim naredbama bila je svaka dioba krajiških lena naprosto zabranjena. Posve je prirodno, da se narod nije nikako mogao zadovoljiti s ovim zabranama. Radi toga isticala se je kao osobito dobra strana krajiškoga temeljnog zakona od 7. augusta 1807. to, „da po tom zakonu može nadležno pukovnijsko zapovjedništvo dozvoliti diobu većih obitelji, za kojom krajišnici tako silno čeznu“; no dakako može to pukovnijsko zapovjedništvo dozvoliti takovu diobu samo „ako postoje svi zakonski uvjeti“ [8]); ovi pak postoje i po tom zakonu samo u vrlo rijetkim slučajevima.

[1]) Eod, Tit. IV., § 18.
[2]) Eod, Tit. IV., § 19.
[3]) Eod., Tit. IV., § 37.
[4]) Eod., Tit. IV., § 41.
[5]) Eod., Tit. IV., § 42.
[6]) Eod., Tit. IV., §§ 51.—53.
[7]) Eod, Tit. IV., §§ 54.—57.
[8]) Isp.: Stopfer: Lehrbuch über die Grundgesetze der Karlstädter, Warasdiner, banat-, slavonischer und banatischer Militär-Gränze, str. XII.

Još u većoj mjeri bilo je ograničeno pravo raspolaganja sa svojom imovinom u zemljama, koje su se nalazile pod turskim gospodstvom. Već u vrijeme srpskog cara Dušana postupalo se je s ljudima, koji su se neposredno bavili s obrađivanjem zemlje, kao s objektima, a ne kao sa subjektima prava. Vladar poklanja jednostavno ove ljude pojedinim crkvama i manastirima za oprost svojih grijeha. Isto tako poklanja on te ljude pojedinim svojim dostojanstvenicima. Sa seljacima postupalo se je kao s pripadnošću zemlje. — Još bijedniji bio je položaj raje pod turskim gospodstvom.

§ 19. Kako je došlo do mnogočlanih zadruga?

Očinska je vlast s vremenom oslabila; slobodni čovjek postao je kmet; kmetu tom nametnuti su sve veći i veći tereti; a nikoga nije bilo, koji bi kmeta štitio od samovolje njegovog zemaljskog gospodara. Nužda prisilila je ljude, da nastoje sa sjedinjenim silama zadovoljiti zahtjevima svoje objesne zemaljske gospode. A pošto je očinska vlast već oslabila, nije se to sjedinjenje sila moglo monarhički, patriarhalno, već samo republikanski urediti.

Zachariae von Lingenthal već je pred više godina razložio, kako se je u istočno-rimskom carstvu iz glavarine razvila dimnica (καπνικόν)[1]. Ovakova dimnica bila je uvedena i u slovjenske države, koje su s istočno-rimskim carstvom graničile, i koje su kroz dulje ili kraće vrijeme bile ako i ne pod gospodstvom, a to barem pod utjecajem istočno-rimskoga carstva[2]. Radi toga čim je bilo više ljudi u kojoj kući, tim je takav porez manje teretio pojedinca. Narod je to vrlo brzo uvidio; radi toga ostalo je često po više braće i daljih rogjaka u istoj kući, samo da ne mora svaki od njih posebnu dimnicu plaćati. Pače se je i zajedničko kućanstvo vodilo samo za izliku u svrhu, da se obigju financijski propisi o dimnici. Radi toga bilo je već u zakoniku cara Dušana propisano: „I kto se obrete u jedinoj kuće ili bratenci, ili otac ot sinov, ili in kto odelen hlebom i imanijem, i ako bude na jednom ognjišti, a tem-zi odeljen, da rabota jako ini mali ljudije“[3].

U hrizovulji kralja Vladislava, kojom se potvrgjuju darovanja Stefana Nemanje i Stefana Prvovjenčanoga crkvi Majke Božje u Bistrici, odregjuje se napose, da ima sin ostati samo kroz tri godine poslije svoje ženidbe zajedno s ocem; a da poslije trih godina ima sin posebice rabotati crkvi; no ipak imade mu iguman, ako je sam (jedinak), dati druga (stištnika), da s ovim zajedno rabotuje, i to ima mu dati takovog stištnika, s kojim se razumije[4]. Ustanova ova ide takogjer za tim, da predusretne obilaženju propisa, da se rabotati ima po kućama, s fingiranjem zajedničkoga kućanstva. Ona stavlja predmnjevu o tome, kada zajedničko kućanstvo izmegju roditelja i sinova prestaje, kada se može uzeti, da se je sin odijelio od oca. No ustanova ta ne odregjuje ipak, da se takav sin mora odijeliti od oca: ako uz tog oženjenog sina nema nikoga drugog, koji bi s njime zajedno osnovao novo kućanstvo, mora se uzeti, da on vodi kućanstvo s onim, s kojim je dosele živio u jednoj kući, a to može biti i opet

[1]) Zur Kenntniss des röm. Steuerwesens in der Kaiserzeit, u „Mémoires de l'Académie imp. de sciences de St. Petersbourg“, VIII. ser., 6. sv., br. 9. (1863.); — isp. takogjer: Б. А. Панченко: Крестьянская собственность въ Византіи; Земледѣльческій законъ и монастырскіе документы, u časopisu „Извѣстія русскаго археологическаго института въ Константинополѣ“, IX. sv. (g. 1904.)

[2]) Isp.: Новаковић: Село из дела: „Народ и земља у старој српској држави“ u „Гласу српске академије“, 24. sv., napose str. 214., 215., 225.; Peisker: Slovo o zádruze. str. 8. i d.; Die serbische Zadruga, u časopisu „Zeitschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte“, VII. sv., str. 322. i d.

[3]) Закон Стефана Душана (на ново издао Ст. Новаковић, 1898.), čl. 70.

[4]) (Стојановић:) Стари српски хрисовуљи (и „Споменицима срп. краљ. академије, III.), str. 7.

sam otac, ako taj otac nema drugih sinova, s kojima zajedno u kući živi. — Tereti, koje je imala nositi svaka seljačka kuća, bili su već onda toliki, da ih nije mogao pojedinac nositi. Radi toga morao je iguman, kako se u pomenutoj hrizovulji veli, dati pojedincu stištnika, da s njime zajedno rabota. U tom smislu veli se i u kasnijoj sveto-stefanskoj hrizovulji kralja Stefana Uroša II. Milutina, da se po dva, koji za sebe žive, koji ne imadu ni sina ni brata ni drugoga koga, — imadu za neke rabote složiti, i zajedno rabotati[1]).

Kako se iz pomenutih ulomaka iz starih srpskih hrizovulja vidi, bili su tereti, koje je svaka seljačka kuća morala nositi, tako ogromni, da im kuće, u kojima je jedan samo par živio, nijesu mogle zadovoljiti. Pa su zemaljska gospoda (crkve, manastiri) bila prisiljena, da ovakim jedinacima pridruže druge jedinake, da zajedno rabotaju, da zajedno snašaju nametnute im terete. — Tako je bilo ne samo u staroj srpskoj državi, nego i u svim drugim državama, u kojima su vladali slični odnošaji. Još u hrvatskom urbaru Marije Terezije nalazi se ustanova, koja je posve slična pomenutim ustanovama starih srpskih hrizovulja. Tu se naime veli: „Ako pak koj podložnik (t. j. celoga selišća kmet) zbog pomanjkanja lastovite četvere marhe vozne, pod gore spomenuti način oranje opraviti ne bi mogel, tak mora takov podložnik s kojem drugem skup sprežuć jednoga dneva oranje, čez dva dneva opraviti.“[2]) Uslijed ovih ustanova razvila se je posebna vrsta ortačkog ugovora pod imenom „sprega“.

Često puta mora da se je iz odnošaja, u koji su takovi ortaci došli uslijed svoga ortačkog ugovora, napose u slučajevima, ako je taj odnošaj više godina potrajao, razvila zadruga, koja je sastojala iz dviju ili više članova. Tako je „sprega“ predhodnica „zadruge“. To se je već više puta opazilo. No jer se čitav razvitak zadružnog prava s krive strane promatra, to je posve naravno, da se „sprega“ nije ukazivala predhodnicom nego ostatkom „zadruge“; ukazivala se je ona ostatkom zadruge, premda se pojedine ustanove o „sprezi“ javljaju već u najstarijim pravnim spomenicima, dok se zadruga javlja tek u najnovijim zakonima. Tako je napose Kadlec našao u „sprezi“ neki ostatak zadruge[3]).

Istina je doduše, da su vrlo rijetke mnogočlane zadruge nastale uslijed „sprege“, t. j. uslijed nekog (vrlo često narinutog) ortačkog ugovora[4]); obično razvijaju se mnogočlane zadruge tako, da odrasli sinovi ne ostavljaju oca, da se braća poslije smrti očeve ne dijele; i danas daleko veći broj zadrugara oslanja svoje pravo u zadruzi na zakonitom porodu od zadrugara, na priudaji (i priženidbi), nego li na (uzadružnom) ugovoru. Ipak ne može se ni o tome sumnjati, da je do mnogočlane zadruge vrlo često došlo i uslijed, makar i narinutoga (ortačkog, uzadružnog) ugovora. I danas mogu se naći stari uzadružni ugovori, koji su bili zadruzi narinuti samo radi toga, jer njezini (n. pr. nedorasli, duševno ili tjelesno slabi) članovi nijesu bili dosta jaki, da nose sve terete, koji su ovakovoj zadruzi bili nametnuti. Primjer ovakovog uzadružnog ugovora, pri kom se je fingiralo, da živi jedan zadrugar, koji je već odavna umro, iznio sam u Mjesečniku pravničkoga društva u Zagrebu[5]).

[1]) (Јачић:) Светостефански хрисовуљ, str. 25.

[2]) (Vežić:) Urbar hrvatsko-slavonski, str. 129.

[3]) U raspravi „O kooperačních sdruženích v právu slovanském“, u časopisu „Sborník věd právních a státních“, g. 1903./04., str. 64. i d. (u njemačkom prijevodu pod natpisom „Ueber die Arbeitsgenossenschaften im slavischen Recht“ u „Zeitschrift-u für vergleichende Rechtswissenschaft“, 17. sv., str. 46. i d.)

[4]) Drugog je o tom nazora, kako se čini J. Peisker u raspravi „Die serbische Zadruga“, priopćenoj u „Zeitschrift-u für Social- und Wirtschaftsgeschichte“, VII. sv., str. 217. i d.

[5]) Mjesečnik, 1907., str. 942.

U nekadanjem krajiškom području sastojale su dužnosti, koje su bile seljaku nametnute, u vojnoj službi; ovima pak nije se moglo uz jednostavnu „spregu“ zadovoljiti; tu je bio nuždan potpuni uzadružni ugovor. U krajiškim pravima od g. 1754. odregjuje se: „Umre li krajiški vojnik bez djece, i ostavi li samu udovu, može si ova potražiti čovjeka za vojnu službu sposobnoga, koji nema još zemljišta, tada se ima čitavo zemljište, na kom je ostala ovakova udova, uz privolu pukovnika upisati na tog čovjeka“[1]). Dalje ide krajiški temeljni zakon od g. 1807., u kom se odregjuje „krajiške kuće, koje imadu malo članova, mogu, da im bude laglje gospodarstvo voditi i vojnim dužnostima zadovoljavati, uzeti si pojedine strance, a i čitave porodice; ako su ove pripravne podvrći se svim dužnostima krajišnika“[2]). S druge pak strane odregjuje se: „Krajišnik može iz svoje kuće u drugu preći, samo ako se time ne nanosi nikakva bitna šteta gospodarstvu i vojnoj službi one kuće, iz koje on izilazi; dalje ako njegov kuće gospodar na to privoljuje; ako se je s kućom, iz koje istupa, glede otpravnine potpuno sporazumio i ako je dobio privolu od nadležne pukovnije. S onim, koji je bez ovih uvjeta ostavio svoju zadrugu, postupa se kao sa skitnicom, te se i kao skitnica kazni“[3]).

U krajiškom temeljnom zakonu od god. 1807. zakonodavac iskreno priznaje: „Nužno je, da veći broj ljudi živi u istoj kući, t. j. zadruga je upravo nužna radi toga, da se gospodarstvo pojedinih krajiških kuća može neprekidno nastaviti i u vrijeme, dok su vojni obvezanici od kuće odsutni.“[4]) Radi toga su se diobe zadruga dozvoljavale samo u vrlo rijetkim slučajevima, premda su krajišnici toli silno čeznuli za tim diobama[5]). Radi toga razvilo se je takogjer načelo, da se prava pojedinih zadrugara na zadružnu imovinu ne imadu prosugjivati po pravilima zakonskog nasljednog prava, nego da „dok zadruga traje imadu svi zadrugari jednako pravo na zadružnu imovinu, ali i jednaku dužnost za dobro kuće prema svojim sposobnostima raditi i služiti.“[6]) Radi toga bilo je takogjer već u krajiškim pravima od g. 1754. ustanovljeno, da „oni, koji krajiško leno zajednički posjeduju, mogu to leno u svako doba prema broju za vojnu službu sposobnih glava u jednake dijelove razdijeliti,“[7]) ako dakako drukčije postoje svi uvjeti, uz koje se može dozvoliti dioba krajiškog lena. U krajiškom pak temeljnom zakonu od g. 1807. ustanovljuje se, da kumpanija ima pri diobi najprije na svakoga, koji u zadruzi radi, kao što i na svakoga, koji za dotičnu zadrugu obavlja vojničke dužnosti, računati jednaki dio, samo na kuće gospodara i kuće gospodaricu ima računati dvostruki dio, i tek na temelju takovog računa (a ne na temelju budi kakovih pravila o zakonskom nasljednom pravu) ima provesti diobu čitave imovine[8]); dakako samo onda, ako postoje svi uvjeti, uz koje se dioba može dozvoliti.

*

U Ugarskoj i s Ugarskom spojenim dijelovima Hrvatske odregjivali su se isto tako kao i u Srbiji porezi i druga javna podavanja i tereti po kućama, a ne po gla-

---

[1]) Militär-Gränitz-Rechte, Titulus IV., § 30.; isp. takogjer i krajiški temeljni zakon od g. 1807., § 34., 3. stavka.

[2]) Grenzgrundgesetz vom J. 1807., § 86.

[3]) Eod., § 87.

[4]) Eod., § 55.

[5]) Isp.: Stopfer: Lehrbuch über die Grundgesetze der Militär-Gränze, str. XII.

[6]) Grenzgrundgesetz vom J. 1807., § 64.; isp. takogjer § 34., 1. stavka.

[7]) Militär-Gränitz-Rechte, Titulus IV., § 41.

[8]) Grenzgrundgesetz von J. 1807., § 70.

vama. Tako se u jednom dekretu od g. 1342. odregjuje: „Statuentes ordinavimus et committimus, ut quolibet Comitatu de singulis portis, per quas currus cum faeno vel frugibus oneratus intrare potest, et exire, sive sub eadem porta seu Curia portam habente tres aut quatuor, vel etiam plures existant homines residentes, siue solum unus in eodem commoretur . . . unus florenus solvatur“ [1]). Bilo je pače već u vrijeme ugarskog kralja Ladislava odregjeno: „Decimatio autem tota colligitur usque ad Nativitatem Domini. Filius autem, qui in domo patris est, vel servus, non separetur, sed simul dent decimationem cum patre. Filiis vero, et servis, qui per se habent domos, accipiant decimationem de omnibus, quae habent“ [2]). — Na isti način obavlja se takogjer i vojna služba. Tako se u jednom dekretu kralja Matije odregjuje: „Item ex pluribus fratribus in uno victu existentibus, unus eorum pro aliis exercituare possit, et quamvis stipendiam receperit, per hoc fratres sui non sint exempti a praesenti exercituatione, sed unus eorum exercituare teneatur“ [3]); a u jednom dekretu kralja Ljudevita II. veli se: „Item fratres indivisi vel Pater cum Filio indivisus unum duntaxat ex eis natu maiorem seu principaliorem mittere tenentur“ [4]).

S vremenom su se tereti, koje je obični seljak morao nositi, pomnožali; a svi su se ti tereti uvijek računali samo po kućama (dimovima). Mnogo kasnije počelo se je paziti i na veličinu selišta, koje je kući pripadalo. Radi toga, samo da ne bude treba nositi dvostruke terete, ostajao je brat u zajednici s bratom pa i s daljnim rogjacima; svi su oni zajedno u istoj kući stanovali i zajednički gospodarili.

Bilo je pojedincu, inokosnoj porodici preteško sve one terete nositi, koje je svaka seljačka kuća morala da nosi. Svim tim zahtjevima zadovoljiti, a uza to i za svoju vlastitu porodicu brinuti se, moglo se je samo sa sjedinjenim silama. Kmet mogao je tim dužnostima zadovoljiti samo uz pomoć drugih za rad sposobnih ljudi. Služinčadi nije mogao držati, jer nije bilo novaca, da plati tu služinčad; osim toga čitav društveni položaj seljaka bio je tako bijedan, da je teško i zamisliti bijedniji položaj; pa da ovakav bijednik traži slugu, komu bi dao još bijedniji položaj! Takovim bijednicima nije preostalo ništa drugo, nego da udruže svoje sile i da sjedinjenim silama nastoje zadovoljiti zahtjevima objesne zemaljske gospode i njihovog činovništva; dotično nije im preostalo drugo, nego da ostanu na okupu, da se poslije smrti očeve ne cjepkaju i ne dijele.

Zemaljska su gospoda i njihovo činovništvo iz iskustva znala, da kuća, koja sastoji iz više obitelji, laglje zadovoljava svim dužnostima, da se od nje može mnogo više dobiti, nego od kuće, koja se sastoji iz jedne samo obitelji. Radi toga nijesu niti ta zemaljska gospoda radi neznatnih svagja i razmirica dozvoljavala diobu ovakovih kuća, makar su i postojali svi drugi uvjeti, uz koje se je dioba mogla dozvoliti. U zemljama, u kojima se je seljak smatrao pukim objektom prava, nema naravno u tom pravcu nikakovih zakonskih odredaba. No u vojnoj Krajini, u kojoj je seljak nešto više vrijedio, imademo i u tom pravcu posebnih propisa. Tako se u krajiškom temeljnom zakonu od g. 1807. propisuje: „Radi pukih obiteljskih svagja, makar i postojali svi zakonski uvjeti, nema se dioba zadruge dozvoliti. Nemirnjaci imadu se samo najstrože na red pozvati; pa ako muževi usprkos ponovnim opomenama ustraju u narušavanju kućnoga mira, imadu se na kraće ili dulje vrijeme iz kuće ukloniti i pridijeliti linijskim pukov-

[1]) Corpus iuris hungarici, Caroli R. I. Decr., 1342.

[2]) Eod., Ladislai R. Decr. I., c. 40.

[3]) (Kovachich:) Vestigia comitiorum apud Hungaros celebratorum, I., str. 344., Math. R. Decr., 1459.

[4]) (Kovachich:) Vestigia, 588., Ludovici II., Decr. IV., 1525., art. 35.

nijama“ [1]). Slična ustanova bila je već u krajiškim pravima od g. 1754., koju smo već u pregjašnjem paragrafu spomenuli [2]). A već i štatutima od g. 1630. propisuje se: „Inobedientes filii vel etiam gravius in parentes peccantes a iudicibus pro gravitate facti carcere vel similibus supliciis coërceantur vel etiam, si delictum iudicibus ita enorme videatur, ad regimen bellicum transmittantur. Si autem levior sit filiorum culpa, contra illos absque parentum accusatione iudicaliter non procedatur“ [3]). Slične ustanove sadržane su i u štatutima od g. 1737. [4]).

*

U zemljama, koje su se nalazile pod turskim gospodstvom takogjer su se porezi i drugi podaci pobirali od kuća. Pa je i tu narod, da mu bude laglje podnositi sve nametnute mu terete, živio u velikim kućama. Turske oblasti nijesu bile proti ovakim velikim kućama, jer su znale, da ovakove mogu laglje snositi i veće terete, i jer su znale, da se od ovakih može više dobiti; no ni one nijesu trpile, da se s prividno zajedničkim kućanstvom obilaze ustanove, da je svaka kuća dužna nositi nametnute terete. — U tome pravcu značajan je ferman sultana Mustafe III. od 13. rujna 1766. u kome se veli: „Ako neki od hrišćana požele živiti u zadruzi izabravši sebi jedno lice za starješinu vaskolike porodice, pa bilo to u vrijeme zbora mirije ili prije toga, ne treba smetati njihovoj želji, samo ako se time ne smanjivuju prihodi, koje oni plaćaju“ [5]). Sličnu ustanovu sadržaje i ferman sultana Abdul Medžida od g. 1855., u kom se zabranjuje fingiranje zajedničkog kućanstva, da se obigju ustanove, po kojima se porezi imadu od kuće plaćati.

S vremenom se je u podaničkih seljaka izgubilo svako nasljedno pravo. Samo oni imali su pravo na seljačko selište, koji su s pokojnikom u zajednici na istom selištu živjeli i gospodarili. Nije li pak poslije smrti takovog seljaka nitko više ostao u njegovoj kući, tada je čitavo takovo seljačko dobro pripalo opet zemaljskom gospodaru; a on je to dobro mogao dati, kome je htio, — bez svakog obzira na djecu, braću i rogjake zadnjega kmeta, koji je sam za sebe na tom dobru živio. Uslijed toga bila su ova djeca, braća i rogjaci upravo prisiljeni, da ostanu u zajednici s ovakim ocem, bratom dotično rogjakom, samo da na taj način ne izgube pravo ako na ništa drugo, to ipak na vrijednost rada, uloženog u takovo dobro.

Tako je to bilo u drugim zemljama, no tako je to bilo i u južnih Slovjena. Već po Verbőczy-evom Tripartitu imalo je svako seljačko dobro, ako nije bilo zakonskih nasljednika, pripasti zemaljskom gospodaru [6]). A pod zakonskim nasljednicima razumijevala su se obično samo djeca pokojnikova i oni, koji su s pokojnikom sve do njegove smrti u istoj kući živjeli. Ošasno to pravo zemaljske gospode bilo je još napose uregjeno u zakonskom članku XVIII. od g. 1723. To ošasno pravo bilo je zemaljskoj gospodi priznato i u urbarima kraljice Marije Terezije [7]). — A u krajiškim pravima

[1]) Grenzgrundgesetz vom J: 1807., § 85.

[2]) Isp.: naprijed § 18., bilj. 20.

[3]) Statuta data ann 1630., de delictis privatis et publicis, art. 10. (Vaniček, Specialgeschichte der Militärgrenze, I. sv., str. 417.)

[4]) Statuta data ann. 1737., de delictis privatis et publicis, art. 9., de rerum dominio, art. 8. (Vaniček: Specialgeschichte der Militärgrenze, I. sv., str. 447. i 449.)

[5]) Srpski prijevod tog fermana donosi Jastrebov u „Податцима за историју цркве у старој Србији“ otisnutima u „Гласнику српског ученог друштва“ XL (1874.) str. 215.

[6]) Tripartitum, III. p., 30. tit., princ.

[7]) (Vežić:) Urbar hrvatsko-slavonski, str. 138. i 178.

od g. 1754. ustanovljuje se, da drugi kolateralni rogjaci osim braće, i to samo braće, koja sama ne imadu dovoljno zemljišta, ne imadu nikakvo nasljedno pravo na pokojnikove nekretnine, pa ako nema ni sina, ni kćeri, ni braće imadu se pokojnikove nekretnine smatrati ošasnima[1]). — Isto tako nije mogao kmet sa svojom imovinom oporučno raspolagati; tako bio je upravo prisiljen, da onoga, — koga je htio da mu bude nasljednikom, dotično kome je htio ostaviti, da se služi s imovinom, s kojom se je i on služio, — još za života primi u svoju kuću.

*

Utjecaj feudalnog sustava na mnogočlanost zadruga tako je evidentan, da su i oni, koji drže, da je zadruga prvobitna društvena uredba, ipak prisiljeni priznati, da je pod feudalnim sustavom više obitelji upravo prisiljeno bilo, da zajedno živi i gospodari.

Pače i Laveleye, koji si je dao toliko truda, da sakupi što više dokaza, da zadruge potječu iz prastarih vremena, ipak je prisiljen priznati, da je feudalni sustav pogodovao pojavi i podržavanju kućnih zajednica, jer je odgovaralo kako interesima seljaka tako i interesu gospode, da seljaci žive u takovim zajednicama.[2]) Laveleye hoće time da kaže, da je feudalni sustav utjecao na broj zadrugara; njemu se naime čitava uredba zadruge sastoji u velikom broju zadružnih članova.

§ 20. Pravna priroda zadruge i razvitak zadružnog prava u najnovijoj dobi.

Kako smo u pregjašnjim §§-ima razložili, izgubio je otac obitelji, koji se je neposredno bavio s obragjivanjem zemlje, s vremenom svako pravo raspolaganja nad tom. zemljom; dalje prisiljeno je bilo po više porodica, u istoj kući živjeti i zajedničko gospodarstvo voditi. Zajednička se imovina nije više puta u opće nikako smjela dijeliti; a kad se je ipak dijelila, nije se dijelila po budi kakovim pravilima o naslje-gjivanju, već se je dijelila po muškim glavama, koje su bile sposobne nositi sve one terete, koji su s vremenom bili prostomu seljaku nametnuti; u krajiškim pravima od g. 1754. bilo je to sve tačno normirano.

Uza sve to nije se još uvijek pravnim subjektom ovakovog seljačkog dobra smatrala čitava obitelj, dotično čitava skupina obitelji, koje su na ovakovom dobru zajedno živjele i gospodarile; a nijesu se smatrali pravnim subjektima ni svi članovi ovakih obitelji, koji su na tom dobru živjeli; već se je takovim pravnim subjektom smatrao samo pojedinac čovjek, koji je tu čitavu skupinu zastupao. Tako se u krajiškim pravima od g. 1754. nazivlje takav zastupnik čitave ove skupine „glavni nosilac lena“ („Principal-Lehen-Trager“)[3]). Ovi glavni nosioci lena jesu, makar i s više braće i s daljnim rogjacima zajedno u istoj kući gospodari, gospodari zemljišta („Herren von Grund-Stuck“), kao takovi moraju samo ostalu braću hraniti; ova pak ostala braća nalaze se pod upravom kuće gospodara, i imadu mu, kao svom ocu i hranitelju, pomagati pri poslu.[4]) — Stari nazori o neograničenoj vlasti kuće gospodara bili su još prejaki; nijesu se ti nazori mogli tako brzo nadomjestiti s novima; narod je još bio nepristupan za ideju juristične osobe; osobnost juristične osobe gubila se je još uvijek kao nekoč u starome rimskome pravu u osobi zastupnika juristične osobe. Imade još

[1]) Militär-Gränitz-Rechte, Titulus IV., § 37.

[2]) (Po njemačkom prijevodu K. Büchera:) Das Ureigenthum, str. 390.

[3]) Militär-Gränitz-Rechte, Titulus IV., § 76.

[4]) Eod., Tit. IV., § 26.

i danas ljudi, koji drže, da je zadrugama najviše škodilo to, što je u novije doba kuće gospodar izgubio skoro svaki autoritet, te što je položaj kuće gospodara danas skoro posve izjednačen položaju svakoga drugog člana u zadruzi.

S ovim kuće gospodarom postupalo se je kao s nosiocem čitave porodične (zadružne) imovine, premda on nije došao do tog kuće gospodarstva na temelju budi kakovog nasljednog prava, već uslijed izbora ostalih članova zadruge. Rano već dolazio je kuće gospodar do tog položaja izborom a ne nasljedstvom. Tako se već u štatutima od g. 1737. veli: „Quodsi pater Familias superstitibus liberis, fratribus, vel in communione secum constitutis agnatis e vita decesserit, tunc ... in dominium utile succedat, qui eminentiori capacitate praeditus est, reliqui autem liberi fratres et cognati cum succedente novo patre familias priori oeconomia et communione participent. Suborto autem desuper aliquo litigio, profectus cognoscat, quinam ipsorum ad administrationem oeconomicam maxime sit idoneus.“ [1]) A sve to, veli se, biva „iuxta antiquam consuetudinem.“ U krajiškim pak pravima od g. 1754. ustanovljuje se opet, da u svakoj kući, na svakom lenu, ima najstariji biti imenovan glavom obitelji („als Caput Familiae benennet ... werden“), dočim da se ostali muškarci imadu pribilježiti [2]). Dalje veli se u tim krajiškim pravima, da se ima uvijek, kadgod glave obitelji dotično glavnog nosioca lena uslijed smrti nestane, njegov nasljednik kod pukovnije u zapisnik unijeti [3]).

Dugo se dakako nije mogla održati fikcija, da je kuće gospodar nosilac čitave zadružne imovine. Ideja juristićke osobe morala je prije ili kasnije izbiti na javu. U krajiškim pravima čitava fikcija, da je kuće gospodar glavni nosilac lena, nije imala osobitih posljedica; pravila o zakonskom nasljednom pravu uvrštena su u ta krajiška prava, a da im nije dan nikakav osobiti učinak; ako li je došlo do diobe, ipak se je bez obzira na sva ta pravila čitava imovina dijelila po broju za vojsku sposobnih muževa [4]). No kad se je — veli se u naredbi, kojom se proglasuje krajiški temeljni zakon od g. 1807., — prigodom organizacije Krajine g. 1803. povela rasprava o zakonskom nasljednom redu, pa se je ishodištem tom zakonskom nasljednom redu htjela uzeti ustanova krajiških prava, po kojoj je kuće gospodar bio glavni nosilac lena, svi su se usprotivili tome, da bi se ta ustanova uzela ishodištem zakonskom nasljednom redu. Tvrdilo se je, da krajiška prava u tome, kao i u mnogim drugim pogledima nijesu nikada došla do provedbe [5]). Dalje veli se u toj naredbi, da se je jednoglasno tvrdilo, da su se kućni članovi od davnine smatrali suvlasnicima, i da su se osobito ponosili s tim, da u njih imadu svi jednaka prava. Tvrdnja, da su se kućni članovi smatrali suvlasnicima ne smije se doslovce uzeti; proti tome, da bi se svi oni, koji su se slučajno na kome seljačkom dobru u odregjenom kom momentu nalazili, imali smatrati suvlasnicima toga lena, podigli bi se oni isti glasovi, koji su se podigli proti tome, da bi se kuće gospodar imao smatrati jedinim vlasnikom lena; uslijed toga, što bi ovi kućni članovi postali suvlasnici krajiškog lena, skoro bi nestalo jednakosti, kojom da su se krajišnici toliko ponosili. Zakonodavac takogjer nije ovu tvrdnju onako tumačio, kako ona glasi; on nije članove zajednice učinio suvlasnicima; već je on čitavu kućnu zajednicu učinio koristovnom vlasnicom vojničkoga lena; a u toj zajednici nijesu nikako

---

[1]) Statuta data ann. 1737., de rerum dominio, art. 8. (Vaničcek: Specialgeschichte der Militärgrenze, I. sv., str. 447.)

[2]) Militär-Gränitz-Rechte, Titulus IV., § 75.

[3]) Eod., Tit. IV., § 76.

[4]) Eod., Tit. IV., § 41.

[5]) Isp.: Stopfer: Lehrbuch über die Grundgesetze der Militär-Gränze, str. 130.

slučajni članovi takogjer suvlasnici jednakih idealnih dijelova; poslije smrti ovih članova kućne zajednice ne otvara se nasljedstvo na idealne dijelove zajedničke imovine; čitava imovina ostaje uvijek svim onim, koji su ostali na životu, „iure non decrescendi".

Tim načinom postala je kućna zajednica, zadruga, kao posebna osoba pravnim subjektom nad čitavom kućnom imovinom. No time nije još razvitak zadruge dovršen; mnijenje, da su zadružni članovi suvlasnici, održalo se je i dalje, pa je još mnogo zla počinilo.

*

Skoro iza kako je proglašen bio ovaj krajiški temeljni zakon od g. 1807., došla je zadruga, kao specijalno južno-slovjenska uredba, kao ostatak iz prastarih vremena, do svjetskoga glasa. U Srbiji takogjer se je ta zadruga doskora pronašla; doskora došlo se je i u Srbiji na misao, da valja za tu uredbu postaviti takogjer i zakonske ustanove. No do zakonskih ustanova o zadruzi došlo je tek prigodom sastavljanja općega gragjanskog zakonika za kneževinu Srbiju. U taj zakonik od g. 1844. uvrštene su takogjer i ustanove o zadrugama. Žalibože polazi zakonodavac u tome zakonu s ishodišta, da su zadrugari puki suvlasnici zadružne imovine. Polazeći s tog ishodišta, daje se u tome zakoniku svakome članu zadruge, kome se prema općenim načelima o zakonskom nasljednom pravu može pripisati neki idealni dio zadružne imovine, — pravo da s tim idealnim dijelom po volji raspolaže[1]). Ovakav zadrugar može na taj idealni dio zadružne imovine takogjer i dugove praviti.[2]) A dogje li do diobe, imadu vrijediti općena načela o zakonskom nasljednom pravu i diobi[3]).

Ove ustanove općega gragjanskog zakonika do temelja su skoro razorile čitav zadružno-pravni sustav u Srbiji. Prekasno se je uvigjelo, da zadrugari nijesu obični suvlasnici. Danas se općenito srpski pravnici tuže na ustanove općega gragjanskog zakonika o zadrugama[4]); uvigja se, kako se je svima nezgodama moglo u početku predusresti; no drži se, da je danas već prekasno, a da bi se sve moglo uspostaviti u prijašnje stanje, gdje no je opći gragjanski zakonik već preko šestdeset godina na snazi.

U gragjanskom području Hrvatske i Slavonije pojavilo se je pitanje o zadružnom sustavu prvi put, kad se je zakonski članak VIII. ugarskih zakona iz god. 1839/40. o nasljedstvu podanika hotio i u Hrvatskoj provesti. Po tome zakonskom članku imadu djeca i jednog i drugog spola jednako nasljedno pravo na imovinu pokojnog oca dotično matere[5]). Ustanova ta nije nikako odgovarala tadanjem običajnom pravu. Po tadanjem običajnom pravu ostala je pokojnikova imovina onima, koji su s njime u istoj kući živjeli (t. j. ostala je zadruzi); a to su bili obično sinovi (braća i dalji rogjaci muškoga roda), a samo iznimice bile su to takogjer i kćeri (napose neudate kćeri, a udate kćeri, ako su ostale u kući; što je bivalo napose onda, ako nije bilo ni sinova ni braće ni drugih muških rogjaka u kući). Običaj taj vladao je i u drugim zemljama; navlastito vladao je on u Ugarskoj[6]); no nigdje nije se tom običaju podavalo toliko značenja, koliko u Hrvatskoj.

Prije tog zakonskog članka iz god. 1839./40. pojavila se je teorija o dobrim svojstvima i o pozivu slovjenskih naroda; po toj pak teoriji manifestirala su se dobra

---

[1]) §§ 521. i 522.

[2]) § 515.

[3]) § 527.

[4]) Isp.: Marković: Die serbische Hauskommunion (Zadruga), str. 76. i d.

[5]) § 2.

[6]) Isp. Mattyasovski: Törzsöröklési jog és törzsöröklési szokás.

svojstva slovjenskih naroda napose u zadrugama, koje su bile već u krajiškom temeljnom zakonu od godine 1807. uregjene, i koje, kako se je onda učilo, postoje kod svih južnih Slovjena. Uslijed toga nijesu tadanja zemaljska gospoda i županijske oblasti dozvolile, da se i u Hrvatskoj provede zakonski članak VIII. iz god. 1839./40. o nasljedstvu podanika.

Premda se je već onda uvigjalo, da bi bilo nužno, da se stvori zakon o zadrugama, u kome bi bili uregjeni imovinsko-pravni odnošaji seljaka, ipak do takovog zakona nije došlo sve do god. 1870.

Nakon razriješenja podaničkih veza nije se u opće znalo, po kojim bi se načelima imalo prosugjivati pravo pojedinih seljaka, koji su neko seljačko dobro zajednički obragjivali. Ondje, gdje su svi ti seljaci, koji su neko dobro zajednički posjedovali, stvarali jednu obitelj, t. j. ondje, gdje je zajednički otac dotično djed (pradjed) bio još na životu, držalo se je, da u opće ne imadu vrijediti nikakva posebna načela, t. j. načela, koja bi se razilazila od načela rimskoga prava (općega gragjanskog zakonika). Takav otac (djed) smatrao se je jedinim vlasnikom čitavog seljačkog dobra, čitave porodične imovine. Posve druga načela, držalo se je, vrijede ondje, gdje seljaci, koji neko seljačko dobro zajednički posjeduju, slučajno ne tvore samo jednu obitelj (u užem smislu), jer im je n. pr. pred par dana umro zajednički otac; — posve druga načela, držalo se je, vrijede ondje, gdje više obitelji (u užem smislu), ili više zasebnih lica skupa živi i gospodari. U naredbi od 29. septembra 1850. bilo je odregjeno, ako na kom seljačkom dobru živi samo otac sa svojom djecom, da se taj otac imade kao jedini vlasnik čitavog tog dobra u zemljišne knjige unijeti. Ako li pak na kome seljačkom dobru živi veća obitelj, ima se po toj naredbi prema ustanovama austrijskoga općega gragjanskog zakonika ustanoviti, koliki dio od zajedničkog dobra pripada jednome, koliki li drugome članu takove šire obitelji [1]). Posve je prirodno, da su se s tom naredbom prouzročile u takovim velikim obiteljima samo svagje i nemiri, makar su u njima živjeli najmirotjubiviji ljudi. Ta je naime naredba uputila pojedine članove ovakovih širokih obitelji, da imadu veća prava, nego li ostali članovi takove obitelji, i oni su se s tim većim pravima htjeli takogjer i poslužiti. Radi toga počelo se je općeno tražiti, da se ova odredba o ustanovljivanju dijelova, koji pojedinim članovima u takovoj širokoj obitelji pripadaju, što prije promijeni [2]). Doista u naredbi od 18. aprila 1853. (držav. zak. lista br. 65.) odregjuje se, da se u slučajevima, ako na kom seljačkom dobru živi šira obitelj, imade čitava ta obitelj kao posebna osoba (kao zadruga) unijeti u zemljišne knjige [3]). No samo s tom odredbom nije čitavoj stvari bilo baš mnogo pomoženo. Narod je već čuo nešto o ovim načelima; a onaj, koji bi po tim novim načelima mogao nešto više dobiti, nego li je u zadruzi uživao, tražio je, da mu se to veće pravo takogjer i dade, makar je u zemljišnim knjigama predbježno uknjižena čitava zadruga kao vlasnica. Držalo se je naime onda skoro općeno, da glede diobe zadružne imovine ne mogu ni vrijediti kakova druga načela, pa da se svakom takovom zahtjevu pojedinog zadrugara mora takogjer i zadovoljiti. Tako je najednom došlo do bezbrojnih dioba; a oblasti nijesu znale, kako da provedu sve te diobe; pa ako su i znale, nijesu svim tim zahtjevima mogle najednom zadovoljiti, i sve te diobe najednom provesti. Mislilo se je svemu

---

[1]) § 12.

[2]) Isp. Jugoslavenske novine od 22. novembra 1850. (br. 191.).

[3]) § 29.

tome pomoći tako, da su se sve te diobe ili posve zabranile [1]) ili na različne načine ograničile [2]).

Pomenuta ustanova naredbe od 18. aprila 1853. postala je kasnije temeljem razdiobe svih seljačkih dobara u dvoje: u takova, za koja vrijede načela općega gragjanskog zakonika, i takova, za koja vrijede načela zadružnog prava. Za ona dobra, koja su bila u zemljišnim knjigama uknjižena na zadrugu kao vlasnicu, postala su mjerodavnima načela zadružnoga prava; za ona pak dobra, koja su bila uknjižena na pojedinca kao vlasnika, postala su mjerodavnima načela općega gragjanskoga zakonika.

*

Kako smo već spomenuli, nije tako brzo došlo do zakona o zadrugama. Dugo se je raspravljalo o tome, kako bi se takav zakon uredio. Konačno došao je zakonski članak IV. od god. 1870. o zadrugama. Veći dio tog zakona bavi se samo s uregjenjem postupka kod dioba zadruga. Drukčije prihvaćena su u tome zakonskom članku skoro u cijelosti načela općega gragjanskog zakonika. Napose postupa se tu s pojedinim članovima zadruge i to reprezentantima (predstavnicima) pojedinih užih obitelji kao s običnim suvlasnicima, koji mogu sa svojim dijelovima iz zadružne imovine po volji raspolagati. Navlastito može takav zadrugar na svoj idealni dio iz zadružne imovine dugove praviti, a njegov vjerovnik može tražiti diobu zadružne imovine, kao svaki drugi zadrugar [3]). Dalje može svaki zadrugar sa svojim idealnim dijelom iz zadružne imovine oporučno raspolagati [4]). Svaki takav zadrugar može u svako doba tražiti, da se zadruga razriješi, a zadružna imovina podijeli; oblasti pak moraju takovom zahtjevu zadovoljiti bez svakog obzira na druge članove zadruge [5]). Dijelovi pojedinih zadrugara odregjuju se po pravilima općega gragjanskog zakonika o nasljegjivanju [6]). Osim toga imadu po tom zakonu pravo na dio zadružne imovine svi oni članovi zadruge, koji su iza 1. aprila 1848. iz zadruge otišli, a nijesu dobili svoj dio iz zadružne imovine [7]). — Sam pak diobni postupak, koji uvodi ovaj zakon, jako je nezgodan i skupocjen. Napose imala se je po ovome zakonu u vrlo mnogim slučajevima diobu zadružne imovine provesti javnim dražbovanjem čitave zadružne imovine [8]). I to u dobi, kad je autohtono pučanstvo vrlo teško moglo doći do novaca.

Zakon taj izazvao je veliko nezadovoljstvo, te je skoro iza kako je na snagu stupio, bio opet zakonom od 6. oktobra 1872. obustavljen.

Skoro iza toga stvoren je novi zadružni zakon, naime zadružni zakon od 3. marta 1874. Zakon taj nije mnogo bolji od zakonskog članka IV. od god. 1870.; napose se i u tome zakonu odregjuju dijelovi pojedinih zadrugara u slučaju diobe isto onako, kao i u zakonskom članku IV. od god. 1870. Ipak zakon od 3. marta 1874. ne ide tako daleko, kao zakonski članak IV. od god. 1870., ne ide naime do zadnjeg zajedničkog pradjeda, već samo do predstavnika, koji su živjeli 1. januara 1837.[9]).

---

[1]) Tako u naredbi bana Jelačića od 7. aprila 1850., br. 493.

[2]) Tako u naredbi bana Jelačića od 1. decembra 1848., u naredbi banske vlade od 13. oktobra 1851. br. 7929; u naredbi c. i kr. hrvat.-slav. namjesništva od 8. jula 1858., br. 9252; u naredbi bana Šokčevića od 31. maja 1862., br. 7599.

[3]) § 42.

[4]) § 20.

[5]) § 27.

[6]) § 32.

[7]) § 45.

[8]) §§ 38.—42.

[9]) § 13.

Do diobe imade dakako i po tome zakonu svaki zadrugar jednako pravo na zadružnu imovinu. Prirodna posljedica toga bila je, da su oni, koji su u slučaju diobe imali pravo na veći dio, tražili diobu zadružne imovine, makar ta dioba nije ni s koga drugoga razloga bila potrebna. — Iz zakonskog članka IV. od god. 1870. preuzeta je u ovaj novi zadružni zakon takogjer i ustanova, da se dioba zadružne imovine imade provesti na zahtjev samo jednoga zadrugara (u zadruzi rogjenog), kome otac (dotično mati) i djed više ne žive [1]). Samo je ispuštena ustanova, da i oni nekadanji zadrugari, koji su iz zadruge istupili poslije 1. aprila 1848., a nijesu još dobili dijela iz zadružne imovine, imadu pravo tražiti, da im se taj dio naknadno dade. O tome, imadu li pojedini zadrugari pravo raspolagati sa svojim idealnim dijelom iz zadružne imovine, nema u tom novom zadružnom zakonu nikakve ustanove. Tek kasnije u zakonu od 8. decembra 1877. bilo je ustanovljeno, da dok zadruga traje, nema nijedan zadrugar nikakvo pravo, da na budi koji način raspolaže sa svojim idealnim dijelom iz zadružne imovine. — Sam diobni postupak u zakonu je od 3. marta 1874. daleko jednostavniji, nego li u zakonskom članku IV. od god. 1870.; napose nijesu u novi zakon preuzete ustanove o diobi zadružne imovine javnim dražbovanjem.

Pogrješka, koja je bila počinjena prigodom uvagjanja zemljišnih knjiga, ponavlja se u svim tim zakonima. Za ona naime seljačka dobra, na kojima živi samo jedna uža obitelj, nema vrijediti zadružni zakon, nego opći gragjanski zakonik. Ako je pak na kome dobru, koje je još u zemljišnim knjigama uknjiženo na zadrugu, ostala samo jedna obitelj ili samo jedan čovjek, to se je kako po zakonskome članku IV. od god. 1870.[2]), tako i po zakonu od 3. marta 1874.[3]) zadruga imala u zemljišnim knjigama brisati i predstavnik ove jedine obitelji dotično takav zadnji član zadruge, kao vlasnik uknjižiti. Najdalje u tom pravcu ide zakon od 16. septembra 1876. o uvagjanju novih zemljišnih uložaka. Po tom zakonu imade se zadruga u zemljišnim knjigama brisati, ako je samo jedan momenat, od kako je na snagu stupio zakon od 3. marta 1874., na dotičnom dobru živjela jedna obitelj, makar da se je kasnije iz te jedne razvilo više obitelji; u takovim slučajevima ima se čitavo takovo dobro upisati na pokojnog već zajedničkoga oca [4]).

Skoro se je došlo i do misli, da valja kod svake zadruge tražiti zajedničkoga pradjeda, i za tim tog pradjeda unijeti u zemljišne knjige kao vlasnika, pa iza njega i svih njegovih potomaka voditi ostavinske rasprave po načelima općega gragjanskog zakonika, držeći se postupovnih propisa izvanparbenog postupnika. Tako daleko nije se ipak pošlo, jer bi se time izazvao preveliki nered i metež u posjedovnim odnošajima.

Na taj su način u kućama, koje su sastojale iz jedne samo obitelji, ostali članovi osim samog predstavnika lišeni bili svakog prava na zadružnu imovinu. Predstavnik njihove obitelji mogao je s čitavom imovinom raspolagati, kako mu se je svigjelo, a ostali članovi njegove porodice nijesu mogli nikakve prigovore stavljati proti njegovim raspoložbama. Nije doduše bio mnogo povoljniji položaj ovakovih zadrugara, koji nijesu bili predstavnici, ni u mnogočlanim zadrugama pored zak. članka IV. od g. 1870. Po tom su naime zakonskom članku obiteljski predstavnici i u mnogočlanim zadrugama imali pravo da slobodno raspolažu sa svojim idealnim dijelom iz zadružne imovine, a nijedan

[1]) § 12.
[2]) § 1.
[3]) §§ 27. f. i 31.
[4]) § 5. i naredba od 24. decembra 1876.

drugi zadrugar nije se mogao usprotiviti njihovim raspoložbama. I po zakonu od 3. marta 1874. mogao je svaki obiteljski predstavnik u zadruzi tražiti, da se zadružna imovina podijeli, a oblast morala je diobu provesti, makar su se svi ostali zadrugari, pa i vlastita djeca onoga, koji je tražio diobu, protivila diobi; iza provedene pak diobe mogao je takav predstavnik sa dobivenim dijelom po miloj volji raspolagati bez svakog obzira na ostale članove njegove porodice. Osim toga još su i po zakonu od 3. marta 1874. za prosugjivanje prava pojedinih zadrugara na zadružnu imovinu prigodom diobe u glavnome ostala mjerodavna načela općega gragjanskog zakonika o nasljegjivanju. Dok je zadruga trajala, bili su svi zadrugari u jednakoj mjeri dužni za zadrugu raditi; no ako se je dioba zadruge dozvolila, nijesu dijelovi pojedinih zadrugara bili jednaki. Posve je prirodno, da su pored ovakovih pravila prava pojedinih zadrugara grubo bila povrijegjena, i da su se s takovim zakonima u narodu samo svagje i nemiri budili.

*

U krajiškom temeljnom zakonu od 7. maja 1850. dano je i zadrugama u nekadanjoj vojnoj krajini potpuno vlasništvo nad dobrima, nad kojima su do toga zakona imale samo koristovno vlasništvo[1]). Drukčije su u taj novi zakon u pogledu zadruga skoro u cijelosti preuzeta načela krajiškog temeljnog zakona od god. 1807. Napose ni u tome se novome zakonu ne postupa sa zadrugarima kao sa suvlasnicima. U slučaju diobe dijelila se je zadružna imovina i po tome novome krajiškom temeljnom zakonu po broju muških glava[2]), a ne po budi kakovim pravilima o zakonskom nasljednom pravu.

Posve drugim pravcem krenuo je kasniji zakon od 8. juna 1871. Taj zakon postupa s članovima zadruge kao s jednostavnim suvlasnicima; i to ne poput zakona za nekadanje gragjansko područje samo s onima u zadruzi rogjenima ili uzadruženima, kojima otac (dotično mati, djed) više ne živi, nego sa svima, koji se slučajno u nekom momentu nalaze u zadruzi kao članovi. To je tim čudnovatije, što se prava pojedinih zadrugara na zadružnu imovinu za slučaj diobe odregjuje po broju svih (ne samo muških) članova zadruge[3]). Pošto se zadrugari u tom zakonu smatraju običnim suvlasnicima, dano im je takogjer i pravo da potpuno slobodno raspolažu sa svojim promjenljivim dijelom zajedničke imovine[4]). Posljedica ovakove raspoložbe je ta, da se pravo dotičnog zadrugara, koji je tako sa svojim dijelom raspoložio, perpetuira, dok se čitava druga imovina dijeli po broju živih zadrugara. Da on nije učinio takove raspoložbe, poslije njegove smrti (izudaje ili istupa) izgubilo bi se njegovo pravo, jer se dijelovi zadrugara odregjuju uvijek po broju živih zadrugara u momentu odregjivanja; samo se uslijed ovake specijalne raspoložbe jednog ili drugog zadrugara njegovo pravo perpetuira i dakako prenosi na nasljednike, koji mogu opet imati svoj vlastiti dio zadružne imovine. — Isto tako može svaki zadrugar na svoj idealni dio dugove praviti; a njegovi vjerovnici mogu i poslije njegove smrti voditi ovrhu na njegov idealni dio[5]). Prema tome, ako je koji zadrugar napravio i najneznatniji dug, perpetuirao je svoje pravo na dio iz zadružne imovine; ono se nije gubilo niti uslijed smrti niti uslijed izudaje niti uslijed istupa. Posve je prirodno, da je uz ovakovo dvovrsno odregjivanje

[1]) § 11.
[2]) § 40.
[3]) § 6.
[4]) § 12.
[5]) § 4.

prava na zadružnu imovinu morala skoro nastati užasna konfuzija. Povrh toga mogla su ovako raspolagati sa svojim idealnim dijelom takogjer i malodobna djeca, mogle su tako raspolagati i priudate udove i žene, a ne samo odrasli u zadruzi rogjeni muškarci. Sve je to bilo kadro izazvati megju roditeljima i djecom, mužom i ženom i t. d. nedogledne smutnje i neprilike. — S druge strane sama zadruga nije mogla nikakvih dugova praviti, jer joj se nije priznavala posebna osobnost; za ono, na što se je koji zadrugar (kao kuće gospodar) obvezao u ime cijele zadruge, odgovarao je samo on sa svojim idealnim dijelom iz zadružne imovine. Posve je prirodno, da je ova ustanova i opet izazvala najveći metež. Sa zadrugom nije se uopće moglo ugovarati, jer je bilo nemoguće ugovore sklapati sa kojekakvom djecom, a po gotovu bilo je teško ugovore sklapati s kojekakvim pokojnim i izudatim zadrugarima, koji su svoje pravo na zadružnu imovinu i nehotice (s kakovim neznatnim dugom) i neznalice perpetuirali, a da za to perpetuiranje nije niko ni znao. Tako su se sklapali ugovori s pojedinim zadrugarima; a posljedica bila je dugotrajno i nespretno odregjivanje, a za tim izlučivanje njihovog idealnog dijela. Treba samo pomisliti, kako je to moralo biti kod odsvoja kakove neznatne čestice zadružnih nekretnina. — U zadrugu moglo se je stupiti (dakako osim porodom i priudajom) takogjer i posebnim ugovorom, no taj ugovor nije bio obični uzadružni ugovor, već se je on imao prosugjivati po načelima općega gragjanskog zakonika o zajednici dobara, kao da su zadrugari obični suvlasnici[1]). Dakako da je takav ugovor vezao samo one zadrugare, koje su na nj pristali; tu je opet bilo neprilika s djecom, s pokojnim i izudatim zadrugarima, koji su svoje pravo perpetuirali i t. d. Posve je prirodno, da je ovakav u zadrugu primljeni zadrugar dobio stalan nepromjenljiv dio; ovaj se je dio morao izračunati obzirom na broj zadrugara, koji su u momentu primića bili u zadruzi, i koji su svoj idealni dio perpetuirali, te obzirom na to, koji su ga zadrugari primili, konačno obzirom na to, na koliki su ga dio primili. Prijepor pak može nastati samo glede toga, da li su pored ovakovog primića dijelovi svih ostalih zadrugara ostali promjenljivi, ili samo dijelovi onih zadrugara, koji nijesu na primitak pristali, dotično koji nijesu ni pitani bili, da li pristaju na taj primitak.

Prirodna posljedica ovog konfuznog, u sebi protuslovnog, nedosljednog zakona bio je najveći metež svih načela. Oblasti nijesu znale, kako da provode ovakav konfuzni zakon. Narod pak poticao se je s tim zakonom na beskrajne pravde i smutnje. Za to doskora se je sa svih strana čuo zahtjev, da se taj zakon ima što prije sistirati[2]). — No ako ništa drugo, ovaj zakon i konfuzija, koju je izazvao, najjasnije je dokazao, da ne valja sa zadrugarima postupati kao sa suvlasnicima, da zadruga nije obična gragjansko-pravna zajednica dobara, već da je ona posebna juristička osoba.

*

Jedan dio nekadanje vojne Krajine bio je utjelovljen gragjanskome području već godine 1871. Za taj dio nekadanje vojne Krajine bio je stvoren zadružni zakon od 29. decembra 1876. Tim zakonom samo se krajiški temeljni zakon od god 1850. i zakon od 8. juna 1871. nadopunjuju. U njemu su samo najveće pogrješke zakona od 8. juna 1871. ispravljene. Napose je u tome zakonu oduzeto zadrugarima pravo, da slobodno raspolažu sa svojim promjenljivim idealnim dijelom iz zadružne imovine[3]). Inače su u ovaj zakon prenesene skoro sve pogrješke zadružnih zakona za nekadanje gragjansko

[1]) § 8.

[2]) Isp. Ivić: Die Haus-Kommunionen.

[3]) § 3.

područje. Napose nije se mogla ni po tome zakonu kao ni po zakonima za nekadanje gragjansko područje osnovati nova zadruga [1]), t. j. nijedna diobna stranka nije mogla po tome zakonu dio dobiven iz zadružnih nekretnina dati unijeti na novu zadrugu, dok je po starijim krajiškim zakonima svaka diobna stranka morala stvarati novu zadrugu, t. j. dok po starijim krajiškim nijesu uslijed diobe postajala za pojedine diobne stranke mjerodavnima nova načela, već su i nakon diobe vrijedila (za pojedine diobne stranke) ista načela, koja i prije diobe. — Iz zakona za nekadanje gragjansko područje bilo je u taj novi zakon od 29. decembra 1876. preuzeto takogjer i načelo, da zadruga ne može sastojati iz jedne samo obitelji, pa da se sve zadruge, u kojima je ostala samo jedna obitelj, ili samo jedna osoba, imadu u zemljišnim knjigama brisati, a njihove nekretnine upisati na predstavnika ovake jedine obitelji, dotično na posljednjeg člana ovakove zadruge [2]). Pošto je u nekadanjoj vojnoj Krajini više od $^2/_3$ zadruga sastojalo iz jedne samo obitelji, to je unutar nekoliko godina u ovome dijelu nekadanje vojne Krajine brisano nekoliko tisuća zadruga, a obiteljskim predstavnicima dano je neograničeno pravo raspolaganja sa zadružnom imovinom. I oni su s tom imovinom tako raspolagali, da je za nekoliko godina veliki dio zemlje uz vrlo niske cijene došao u ruke tugjinaca, dok se je autohtono pučanstvo znatno proredilo. — Inače su se i po tome zakonu kod diobe odregjivali dijelovi po broju glava [3]), a ne po budi kakovim načelima o zakonskom nasljednom pravu. S druge strane uklonio je taj zakon sve zapreke diobama. Dioba morala se je dozvoliti i provesti, ako ju je tražio samo i jedan obiteljski predstavnik [4]), bez svakog obzira, da li će iza izvedene diobe svaka diobna stranka dobiti toliko zemljišta, koliko joj treba za uredno gospodarstvo [5]), dok se je u svim starijim krajiškim zakonima tražilo, da svaka diobna stranka mora imati propisanu najmanju zemljišnu izmjeru.

Za onaj dio nekadanje vojne Krajine, koji nije još godine 1871. bio utjelovljen gragjanskom području, bio je stvoren novi zadružni zakon od 14. aprila 1880., koji je nadomjestio (a ne samo nadopunio) sve starije zadružne zakone. Ovaj zakon i opet je u glavnome prihvatio načela starih krajiških temeljnih zakona. Pojedini zadrugari ne imadu prava, da raspolažu s idealnim dijelovima iz zadružne imovine. Na zahtjev doduše makar i jednog samo obiteljskog predstavnika ima se provesti dioba zadružne imovine [6]). No provesti se ona smije samo onda, ako može svaka diobna grana dobiti propisanu najmanju izmjeru u zemljištima [7]). Dijelovi se odregjuju i po tome zakonu po broju muških i ženskih članova [8]). Pojedine diobne grane imadu po tome zakonu stvarati nove zadruge; njima dopitane nekretnine imadu se upisivati na nove zadruge. — No osim redovne diobe poznaje ovaj zakon posebno otpravljanje iz zadruge [9]) i posebno razriješenje zadružne sveze [10]). Iz zadruge dopitana otpravnina nije morala imati zemljišnu izmjeru, koja je za pojedine stranke bila propisana kod redovite diobe. Isto tako iza provedenog razriješanja zadružne sveze nijesu oni nekadanji zadrugari, na koje su

[1]) § 1.
[2]) § 10.
[3]) § 6.
[4]) § 4.
[5]) § 7
[6]) § 18.
[7]) § 17.
[8]) § 19.
[9]) §§ 20.—29.
[10]) §§ 34.—37.

se zadružne nekretnine uslijed razriješenja zadružne sveze upisale, bili vezani s propisima zadružnog zakona. No čitavo to otpravljanje i razrješivanje ostalo je narodu nepoznato i narod se skoro nikada nije s time služio. — Inače sa zadružnom imovinom mogla je samo zadruga raspolagati [1]), i to samo ako su postojali u zakonu odregjeni uvjeti. Napose ni u kojem slučaju nije se s takovim raspoložbama smjela povrijediti zakonom propisana najmanja zemljišna izmjera [2]). Doduše moglo se je u slučaju, ako bi se kakovom raspoložbom povrijedila propisana najmanja zemljišna izmjera, tražiti razriješenje zadružne sveze, ali i to moglo se je dozvoliti samo, ako su postojali neki zakonom odregjeni uvjeti.

*

Doskora iza proglašenja zadružnog zakona od 14. aprila 1880., bio je i taj dio vojne Krajine utjelovljen gragjanskom području. Tako su u Hrvatskoj najednom vrijedila tri dotično pet zadružnih zakona; a pored toga vrijedio je za veliki dio seljaštva opći gragjanski zakonik. Tužbe su se pak dizale proti svim tim zakonima, napose proti zakonu od 3. marta 1874., zakonu od 8. juna 1871. i zakonu od 29. decembra 1876.; a isto tako prigovaralo se je, da se narod nikako ne može priučiti na načela općega gragjanskog zakonika i da ta načela izazivlju u narodu samo nered i nemir. Najboljim ukazivao se je još zakon od 14. aprila 1880., ali i taj imao je mnogo pogrješaka.

Navlastito čule su se tužbe, da se pored ovih zakona seljačka dobra sve više i više cjepkaju, da ovi zakoni ne odgovaraju pravnoj svijesti naroda, da se s ovim zakonima izazivlju u narodu samo svagje i nemiri, da je diobni postupak odregjen u tim zakonima skup i polagan.

Tako je nakon dugog raspravljanja došlo do zakona od 9. maja 1889. Sastavljači tog zakona u prvom redu htjeli su, da stvore jedinstven zadružni zakon za čitavu Hrvatsku i Slavoniju; osim toga nastojali su, da predusretnu prevelikom cjepkanju seljačkih dobara; pa su držali, da se to može postići time, da se odredi, da se diobe smiju dozvoljavati samo uz odregjene uvjete.

Prema tom zakonu nije zadrugar, makar bio i obiteljski predstavnik, tek suvlasnik zadružne imovine. Prema tome zakonu ne može zadrugar sa svojim idealnim dijelom iz zadružne imovine raspolagati, a niti se ne mora na zahtjev samo jednog zadrugara, makar on bio i obiteljski predstavnik, provesti dioba zadružne imovine. Prije nego li dogje do diobe, mora se stvoriti zaključak, da se zadružna imovina ima dijeliti; mora, kako se u samome zakonu veli, barem polovica obiteljskih predstavnika (koji imadu pravo tražiti diobu) privoliti na diobu. Samo u iznimnim slučajevima može oblast dozvoliti diobu i na zahtjev manjine [3]). Osim toga ne smije se dozvoliti i provesti nijedna dioba, ako nije svakoj diobnoj grani osigurana propisana najmanja zemljišna izmjera [4]) Dok zadruga traje, ne imadu zadrugari uopće nikakvih prava na budi kakove idealne dijelove zadružne imovine; oni imadu samo pravo, zadružnu imovinu zajednički uživati; sa zadružnom pak imovinom može raspolagati samo čitava zadruga, i to samo ako postoje u zakonu odregjeni uvjeti. Sa smrću zadrugara prestaje svako njegovo pravo; u zadruzi nema nasljegjivanja. Ovo je načelo povrijegjeno ipak u neka-

[1]) § 10.
[2]) § 7.
[3]) § 38.
[4]) § 35.
[5]) § 30.

danjem gragjanskom području time, što se u slučaju diobe dijelovi pojedinih zadrugara odregjuju po lozama, kojima su predstavnici živjeli 1. januara 1837. i po općenim načelima o nasljegjivanju [1]) Radi toga prisvajaju si takogjer oni, koji bi u slučaju dozvoljene diobe imali pravo na veći dio, takogjer i dok zadruga postoji, neka veća prava; a uslijed toga nastaje u zadruzi nemir i nered. Radi toga traže takogjer pojedini zadrugari diobu i ondje, gdje inače dioba ne bi bila nužna. U nekadanjem krajiškom području odregjuju se doduše dijelovi pojedinih diobnih stranaka po broju svih (muških i ženskih) zadrugara [2]); ali i taj način odregjivanja nagoni zadrugare da traže diobu, jer u njihovoj diobnoj grani ima momentalno više članova, koji dolaze u račun, nego li u drugoj diobnoj grani. Bolje bi bilo, kad bi se ovi dijelovi imali odregjivati po broju muških odraslih članova. Često traži diobu zadružne imovine takav zadrugar, koji nema u zadruzi djece, jer ima n. pr. samo izudate kćeri. Takav zadrugar traži diobu samo za to, da bude s dobivenim dijelom mogao kasnije po volji raspolagati. Tako izazivlje ovakav zadrugar samo svagje i nemir u kući. Tomu zlu moglo bi se moguće predusresti s odredbom, da ovako odijeljeni dio zadružne imovine imade poslije smrti posljednjeg zadrugara, koji je na tom dijelu ostao, pripasti opet zadruzi, od koje se je odijelio. Narod i onako drži, da se i iza provedene diobe nijesu još raskinule sve veze izmegju nekadanjih zadrugara. Vrlo se često dogagja, da članovi podijeljene već zadruge, ako dioba zemljišta nije još u zemljišnim knjigama provedena, od vremena do vremena, obzirom na promjene u broju zadrugara, podijeljeno već zemljište iznova prerazdjeljuju. Isto tako ako se je otac odijelio od svojih sinova, drži se, da se poslije njegove smrti imade njegov dio porazdijeliti megju sinove po razmjerju njihovih vlastitih dijelova.

Od starijih zakona za gragjansko područje razlikuje se taj novi zakon takogjer i u tome, što se prema tom novom zakonu mogu stvarati i nove zadruge. Napose mogu nove zadruge nastati uslijed diobe starih zadruga; pače može tražiti, da se njen dio upiše na novu zadrugu, takogjer i takova diobna stranka, koja sastoji iz jedne samo obitelji [3]). No osim toga mogu tražiti, da se njihovo dobro upiše na zadrugu, takogjer i takove obitelji, kod kojih je budi odmah prigodom uvagjanja zemljišnih knjiga, budi kasnije prigodom diobe, njihovo dobro bilo upisano na pojedine obiteljske članove kao suvlasnike [4]). S druge opet strane, ako je u kojoj zadruzi ostala samo jedna obitelj (u užem smislu) ili samo jedna osoba, mogao je po tome zakonu samo predstavnik ove obitelji, dotično posljednji takav član zadruge tražiti, da se zadruga u zemljišnim knjigama briše i da se taj predstavnik dotično posljednji član zadruge upiše kao vlasnik zadružnih nekretnina [5]). U kasnijem zadružnom zakonu od 30. aprila 1902. bilo je pravo ovakovog predstavnika jedine obitelji u zadruzi ograničeno time, da se brisanje zadruge i upis tog predstavnika kao vlasnika može dozvoliti samo onda, ako na to privoljuju svi njegovi odrasli sinovi. Na posljednju pak osobu mogu se po tom zakonu od 30. travnja 1902. upisati zadružne nekretnine samo onda, ako tu posljednju osobu idu sva predstavnička prava (t. j. ako je u zadruzi rogjena, ili u zadrugu uzadružena sa svim predstavničkim pravima). Osobe, koje su u zadrugu stupile uslijed priudaje (ili priženidbe), imadu samo pravo zadružne nekretnine doživotno uživati; no raspolagati s tim nekretninama ne smiju, a poslije njihove smrti postupa se s tim nekretni-

[1]) § 32.
[2]) §§ 36. i 56.
[3]) § 37.
[4]) § 55.

nama kao s ostavinom onog zadrugara, koji je posljednji u toj zadruzi imao sva predstavnička prava[1]).

Najslabija strana zadružnog zakona od 9. maja 1889. stoji u tome, što taj zakon u slučajevima, ako svaka diobna grana ne bi mogla dobiti iz zadružnih nekretnina propisanu najmanju zemljišnu izmjeru, jednostavno zabranjuje svaku diobu, a ne kaže ništa, kako će zadrugari, koji se ne mogu megjusobno podnositi na takom malenom zemljištu skupa, u zadruzi živjeti. U staro je doba željezna ruka zemaljskog gospodara i vojničkih oblasti znala već u takovim slučajevima red učiniti; bila je tada zemlja slabo napučena, zemaljska gospoda i vojničke oblasti trebale su ljudi, pa ako je u kojoj zadruzi bilo previše ljudi, oni su suvišne lako porazmjestili u druge zadruge ili osnovali im posve novo selište Po krajiškom temeljnom zakonu mogle su oblasti nemirnjake ukloniti iz zadruge i poslati ih k redovitoj vojsci[2]). Sada ne ide to više tako lako. — Ipak držimo, da bi se u pojedinim slučajevima moglo nešto postići s većim ili s manjim otpravninama ovakovih nemirnjaka; u mnogim slučajevima uvidjeli bi i sami zadrugari, da ne mogu svi zajedno ostati na nekom malom seljačkom dobru, i oni bi se i sami zadovoljili s time, da im se dade neka neznatna otpravnina. — U tom pravcu bile bi nužne posebne zakonske ustanove. U zakonu od 30. aprila 1902. odregjeno je doduše, da se pojedini zadrugari mogu iz zadruge otpraviti s otpravninom[3]). No jer se pri tome traži sporazumak svih zadrugara, ne samo glede toga, da se ovaj ili onaj zadrugar ima otpraviti, nego i glede veličine otpravnine, ne imadu ti propisi o otpravljanju nikakvog učinka. — Pored toga ima u zakonu od 9. maja 1889., kako već navedosmo, i takovih ustanova, s kojima se zadrugari bez potrebe potiču na svagje i nemir.

Zadružni zakon od 9. maja 1889. ima i drugih pogrješaka. Tako su ustanove o uvjetima, uz koje može zadruga odsvojiti svoje nekretnine, uz koje li ih može opteretiti, jako nespretne i nerazumljive; te oduzimlju zadruzi skoro svaku vjeresiju. Ustanove se te ni najmanje ne obaziru na to, uslijed česa je zadruga prisiljena činiti takove raspoložbe. One se drže samo načela: najmanja zemljišna izmjera ne smije da bude povrijegjena; s onim, što nadilazi ovu najmanju zemljišnu izmjeru može se i najlakoumnije raspolagati; ispod najmanje te izmjere ne smije se ni za pokriće najnužnijih potreba segnuti. — Nepodesne su i ustanove o uzadruživanju: s formama misli se narod prisiliti, da ne sklapa lakoumno uzadružne ugovore; za to često i u najboljoj nakani sklopljeni uzadružni ugovor ne vrijedi, dok se u drugim slučajevima ne može razriješiti i opozvati zadružni ugovor, gdje je uzadruženik išao samo za tim, da se uvuče u posjed zadružne imovine. — U zakonu od 9. maja 1889. nema u opće nikakovih ustanova o tome, koji zadrugari imadu pravo privesti svog bračnoga druga u zadrugu, koji li moraju, žele li sklopiti brak, izići iz zadruge. Radi toga odlučuje pri tome obično samovolja i tjelesna snaga pojedinih zadrugara. Iz novog zakona od 30. aprila 1902. vidi se samo, da oni zadrugari, koji su sami došli u zadrugu priudajom ili priženidbom, ne mogu više drugog bračnog druga privesti u istu zadrugu.

Pored svih ovih mana i pogrješaka zakon je od 9. maja 1889. uz zakon od 30. aprila 1902. (s kojim se zakon od 9. maja 1889. donekle ispravlja i nadopunjuje) daleko je bolji od starijih zakona za gragjansko područje Hrvatske. Navlastito je u tome zakonu misao, da je zadruga juristička osoba, dosta jasno izražena. Dalje napustio

[1]) § 5.
[2]) § 85.
[3]) § 2.

je ovaj zakon potpuno onu staru nevaljalu teoriju, da uslijed diobe nestaju sve zadruge t. j. sva načela zadružnoga prava i da uslijed diobe stupaju na mjesto načela zadružnoga prava načela općega gragjanskog zakonika. Napustio je taj zakon i teoriju, da svaka zadruga mora sastojati iz više porodica; po zakonu od 30. aprila 1902. može zadruga sastojati iz jedne samo osobe. Sve te teorije morale su se napustiti ne radi toga, jer je u znanosti nastao takav preokret, već radi toga, jer se je iz gragje sakupljene za podlogu sastava ovoga zakona vidjelo, da ove teorije ne odgovaraju pravnoj svijesti i željama naroda; narod je tražio, da se napuste ove teorije, koje bi ga doskora posve uništile.

§ 21. O narodno-gospodarstvenoj vrijednosti zadruge.

Narod je pod feudalnim sustavom kroz vijekove i vijekove stenjao; posve je prirodno dakle, da je zamrzio na sve, što je stajalo u budi kakovoj svezi s tim sustavom; pa kad je došlo do toga, da se taj sustav poruši, rušilo se je i sve ono, što je bilo s tim u svezi. Tako se je dogodilo i s ograničenjem prava raspolaganja nad seljačkim dobrima; tako se je dogodilo i s načelom, da seljačka dobra imadu u prvom redu svrhu, da služe podlogom agrarnom gospodarstvu onih, koji na njima žive i koji budu na njima živjeli. Tražila se je samo sloboda: sloboda vlasništva, sloboda, da vlasnik s objektima svog vlasništva po volji raspolaže. No ta sloboda bila je dana samo ocima obitelji. samo obiteljskim predstavnicima; za druge članove obitelji nije se u prvom oduševljenju za slobodom nitko brinuo. Nitko nije ni mislio na to, da se s podavanjem ove slobode ocu obitelji, vrlo često vrijegjaju u svojim pravima drugi članovi obitelji. Drugi članovi obitelji ostali su bez svojih prava na obiteljsku imovinu. Njihova prava na imovinu naslijegjenu od pradjedova, njihova prava na plodove vlastitog rada, predana su na milost i nemilost često i samovoljnog i sebičnog i rastrošljivog oca obitelji. Otac obitelji dobio je pravo podlogu gospodarstvu čitave obitelji i plodove tog gospodarstva po miloj volji protepsti. Otac obitelji dobio je pravo, da imovinu, koja je kroz više generacija služila podlogom čitavom gospodarstvu, kao objekat svog individualnog neograničenog vlasništva potroši, samo da zadovolji svojim čisto osobnim požudama. — Pače počelo se je učiti, da je individualizam cilj pravnome razvitku, dočim da se je kolektivizam u zapadnih naroda odavna već preživio. Nije se više pazilo na interese društva, tražila se je samo potpuna sloboda individua, dotično potpuna sloboda obiteljskih predstavnika, kojima je dano neograničeno „ius utendi et abutendi".

Prije ili kasnije morala se je proti ovakim teorijama i zahtjevima dići reakcija. — Teorije te izazvale su ako i ne nazadak, to ipak neku ukočenost u pravnoj znanosti; tako da se u stoljeću, u kom su se sve znanosti tako visoko uzdigle, pravna znanost, a napose znanost privatnog prava nije digla mnogo nad Justinijenov „corpus iuris civilis". — I već se opaža, da i za pravnu znanost dolazi novo doba, nove ideje, nove teorije.

Amerika, — ta zemlja slobode, prva je počela da stavlja zapreke slobodi vlasništva, slobodi vlasnika, da objekte svog vlasništva uništi i zlorabi. Tamo započelo se je s uredbom domaje („homestead"). Kasnije pokušalo se je to dijete slobodne Amerike prenijeti i u Evropu [1]). No to pravo domaje nije u Evropi imalo uspjeha, a i u Ame-

[1]) Isp. o tome moju raspravu „Pravo domaje u Francuskoj" u časopisu „Mjesečnik pravničkog društva u Zagrebu", 1907., str. 653. i d.

rici imalo je uspjeha samo toliko i samo za to, jer je tamo još uvijek dosta nenaseljenog zemljišta, koje se uvijek može naseliti s novim naseljenicima.

Po našem mnijenju cijela ta stvar nije se dobro počela uregjivati. S jednostavnim zabranama vogjenja ovrhe na domaju ne može se mnogo postići. U prvom redu mora se ocima (predstavnicima) obitelji oduzeti ili barem znatno ograničiti pravo, da mogu slobodno protepsti i zlorabiti podlogu gospodarstvu čitave njihove obitelji. Mora se priznati i podregjenim članovima obitelji njihovo pravo na imovinu, koja služi podlogom čitavom njihovom gospodarstvu; mora se i društvu priznati pravo, da traži, da se dobra odregjena za agrarno gospodarstvo odviše ne cjepkaju i na taj način čine neupotrebljivima; bez agrarnog gospodarstva mora i društvo propasti. Ne budu li priznata ta prava podregjenih članova obitelji i prava čitavog društva, doći će i opet vrijeme, gdje ne bude više slobodnih seljaka. U Francuskoj, Engleskoj i uopće u zapadnim zemljama od godine se do godine umanjuje broj onih, koji se bave s poljodjelstvom; pa se već dulje vremena razmišlja o tome, kako da se na put stane tom propadanju seljaštva.

Znadem doduše, da se sa samom uredbom zadruge ne može svemu tom zlu doskočiti. Ondje, gdje ta uredba više ne živi u narodu, i gdje u ćudi samog naroda nema uvjeta, na koje je ona vezana, gdje se ona nije nikako ni razvila, teško, da će se moći silom uvesti. Uopće pravne uredbe ne mogu se tako lako sa budi kakovim zakonima narodu narinuti. Zakonodavac može doduše utjecati na pravni razvitak, ali ni on ne može iz ničesa nešto stvoriti. — Ondje ipak, gdje ta uredba postoji i gdje postoje svi uvjeti za njezin opstanak, ne valja raditi o tome, da se ona ukloni. Nasuprot tome valja nastojati, da se ta uredba, da se načela te uredbe uzdrže. Ta je uredba sredstvo, da se stvori i uzdrži jaki autohtoni seljački stalež.

Прилози познавању фауне колеоптера у Албанији.

Приопћио

Виктор Апфелбек (Apfelbeck),

кустос босанско-херцеговачког земаљског музеја.

I. Валона и Берат.

Колеоптера сабрана по госп. дру Карлу Пачу (Patsch) у околици Валоне и Берата године 1900. пригодом археолошког путовања.

Cicindela campestris L. Валона, Берат.

Cicindela hybrida albanica n. subsp. Валона. — Subtus purpureus, vel purpureo-violaceus, capite et prothorace laete purpureo-azureo, viridi- et aureo-metallescente, prothoracis sulcis transversalibus profunde incisis, elytris obscure-cupreis, subelongatis, brevibus, subparallelis, postice vix dilatatis, fascia media fere recta, subangulata instructis. Lg. 11—13 *mm.* — Ова хибридна раса одликује се константном гримизно црвеном или црвенкасто-љубичастом дбњом страном, живахним, ватреним (црвеним, модрим, зеленим и злаћаним) бојама на глави и на вратном штиту, дубоко урезаним, оштро омеђеним пријеким браздама у вратног штита, равном средњом везом крилних покроваца са косим кукама, њиховом тамном бакренастом бојом, прилично уским и кратким, отрага слабо проширеним крилним покровцима и малом величином.

Procrustes coriaceus rugosus Dej. Арденица, Валона, Појани.

Carabus hortensis Neumayeri Schaum. Берат.

Nebria brevicollis Fbr. и var. *salina* Fairm. Валона.

Leistus spinibarbis punctatus Reitt. Валона.

Leistus fulvibarbis Dej. Валона.

Notiophilus Danieli Reitt. *(orientalis* Reitt.). Валона.

Scarites laevigatus Fbr. Валона.

Clivina fossor L. Валона.

Siagona depressa Fbr. (1798.) = *europaea* Dej. (1826.). Валона.

Bembidium lampros Hbst. Валона, Сол.

Bembidium iricolor Bedel. Валона.

Ocys harpaloides Serv. Пашалиман.

Platyderus graecus Reiche. Валона.

Calathus giganteus Dej. Валона.

Calathus fuscipes Goeze. Валона, Берат.

Calathus mollis Marsh. Валона, Берат.

Platynus sordidus Dej. Валона.

Platynus moestus Duft. Валона.

Platynus (Clibanarius) dorsalis Pont. Валона, Берат.

Poecilus cupreus L. Валона.

Pterostichus (Pedius) inquinatus Sturm. Валона.

Pterostichus (Pseudomaseus) anthracinus Illig. Пашалиман.

Pterostichus (s. str.) *melas* Creutz. var. *depressus* Dej. Валона, Берат.

Molops parnassicola Kr. Kanina (26/IV), *Hagion Elias* (Кераунски брijегови, 9/V.).

Amara aenea Deg. Валона.

Amara anthobia Villa. Валона.

Amara familiaris Duft. Валона.

Amara eurynota Panz. Валона.

Amara lucida Duft. Берат.

Zabrus incrassatus Germ. Балона, Берат.

Acinopus megacephalus Rossi. Валона.

Acinopus picipes Oliv. Валона.

Aristus clypeatus Rossi. Берат.
Aristus obscurus Dej. Валона, Берат.
Ditomus tricuspidatus Fbr. Валона.
Ditomus (Carterus) dama Rossi. Валона.
Ophonus sabulicola Panz. Валона, Берат.
Ophonus puncticollis Payk. Берат.
Ophonus azureus Fbr. Валона.
Ophonus cribricollis Dej. Валона, Берат.
Ophonus meridionalis Dej. Берат, Грамата.
Ophonus (Parophonus) maculicornis Duft. Валона, Берат.
Harpalus dimidiatus Rossi. Валона, Берат.
Ophonus (Parophonus) planicollis Dej. Валона.
Ophonus (Parophonus) mendax Rossi. Валона.
Ophonus (Pseudophonus) pubescens Müll. Берат.
Harpalus (Artabas) punctatostriatus Dej. Валона, Соп.
Harpalus (Harpalus s. str.) *distinguendus* Duft. Валона, Берат.
Harpalus rufitarsis Duft. Берат.
Harpalus sulphuripes Germ. Валона.
Harpalus pygmaeus Dej. Берат.
Harpalus serripes Quens. Валона.
Harpalus tardus Panz. Валона.
Harpalus flavicornis Dej. Валона.
Anisodactylus binotatus Fbr. и *ab. spurcaticornis* Dej. Пашалиман.
Stenolophus teutonus Schrk. Валона.
Stenolophus skrimshiranus Steph. Пашалиман.
Stenonolophus (Egadroma) marginatus Dej. Валона.
Acupalpus planicollis Schaum. Валона-Малкет (27/IV).
Acupalpus paludicola Rttr. са прећашњим.
Acupalpus dorsalis Fbr. Валона.
Licinus silphoides Rossi. Валона (Фијери).
Licinus graecus Apfelb. n. sp. („Гласник зем. муз.“, 1901., I.). Берат.
Chlaenius (Epomis) Dejeani Dej. Валона.
Chlaenius (s. str.) *festivus* Fbr. Валона.
Chlaenius (Dinodes) azureus Duft. Валона.
Chlaenius (Trichochlaenius) aeneocephalus Dej. Валона.
Metabletus obscuroguttatus Duft. Валона.
Metabletus pallipes Dej. Валона.
Blechrus minutulus Goeze. Валона, Берат.
Cymindis scapularis Schaum var. Валона Фијери.
Brachynus bipustulatus Quens. Валона.
Brachynus exhalans Rossi. Валона.
Brachynus immaculicornis Dej. Валона.
Brachynus incertus Brullé. Валона.
Brachynus psophia Serv. Валона.
Brachynus crepitans L. Валона, Берат.
Brachynus explodens Duft. Валона, Берат.
Agabus bipustulatus L. Валона.
Agabus conspersus Marsh. Валона.
Aleochara nitida Grav. Валона.
Tachyporus hypnorum F. Берат.
Staphylinus fulvipes Scop. Валона.
Ocypus tenebricosus Grav. Валона (Појани).
Ocypus brunnipes Fbr. Берат.
Ocypus compressus Marsh. Арденица.
Quedius tristis Grav. Берат.
Quedius molochinus Grav. Валона.
Quedius obliteratus Er. Арденица.
Philonthus atratus Grav. Валона.
Othius lapidicola Kiesw. Арденица.
Dolicaon illyricus Er. Валона.
Achenium ephippium Er. Валона.
Medon ferrugineus Er. Арденица.
Paederus litoralis Grav. Валона.
Stenus morio Grav. var. Валона.
Bledius Graëllsi Fauv. Валона.
Cyrtoscydmus angulimanus Rttr. Арденица.
Leptomastax Stussineri Rttr. Арденица.
Aclypea undata Müll. Берат.
Silpha orientalis Brullé. Валона, Пашалиман.
Trichopteryx grandicollis Maerkel. Арденица.
Tolyphus punctatostriatus Kr. var. Валона.
Phalacrus fimetarius F. Берат.
Olibrus bisignatus Mén. Валона.
Olibrus affinis Strm. Валона, Берат.
Brachypterus cinereus Heer. Берат.
Meligethes brassicae Scop. и var. *australis* Küst. Валона.
Anthrenus verbasci L. Валона.
Hister major L. Валона.
Hister quadrimaculatus L. Валона, Берат.
Hister sinuatus Ill. Берат.
Hister corvinus Grm. Берат.
Hister stercorarius Hoffm. Берат.
Hister duodecimstriatus Schrk. Соп, Фијери.
Platysoma frontale Payk. Берат.
Onthophilus affinis Redtb. Арденица.
Dorcus paralellopipedus L. Пашалиман.
Scarabaeus sacer L. Валона.
Scarabaeus variolosus Fbr. Валона, Берат.
Gymnopleurus cantharus Er. Валона.
Sisyphus Schaefferi L. Берат.
Sisyphus Boschniaki Fisch. Валона, Берат.
Onthophagus Amyntas Oliv. Валона.

Onthophagus taurus Schreb. Валона.
Onthophagus verticicornis Laich. Валона.
Onthophagus vacca L. Валона.
Onthophagus furcatus Fbr. Валона.
Aphodius erraticus L. Берат.
Aphodius granarius L. Валона.
Aphodius varians Duft. Валона.
Aphodius lividus Oliv. Валона (Фијери).
Aphodius merdarius Fbr. Валона.
Aphodius consputus Crtz. Валона.
Aphodius luridus Fbr. Валона.
Ceratophyus (Minotaurus) lateridens Guér. Валона (26/4).
Rhizotrogus vernus Germ. Берат.
Serica punctatissima Fald. Валона (26/IV), Фијери (22/V).
Hoplia stenolepis Apflb. h. op. vol. XX, 1908, p. 529. Валона.
Hoplia nigrina Rttr. и var. *subaurina* Reitt. Дукати.
Phyllopertha arenaria Brullé. Валона.
Phyllopertha campestris Latr. Пашалиман.
Amphicoma Lasserei Germ. Валона.
Epicometis hirta Poda. Валона.
Leucocelis funesta Poda. Валона, Берат.
Leucocelis cinctella Schaum. Валона.
Potosia angustata Germ. Валона.
Cetonia aurata L. Валона, Берат.
Capnodis tenebricosa Hbst. Валона.
Dicerca alni Fisch. Валона.
Aphanisticus angustatus Luc. (?). Валона.
Adelocera punctata Hbst. Пашалиман.
Drasterius bimaculatus Rossi. Валона.
Elater semisanquineus Rttr. Пашалиман.
Melanotus niger Fbr. Валона.
Melanotus brunnipes Germ. Валона, Берат, Пашалиман.
Melanotus crassicollis Er. Берат.
Limonius nigripes Gylch. Валона.
Cardiophorus ruficrus Brullé. Берат.
Agriotes rufipalpis Brullé. Валона.
Agriotes paludum Kiesw. Валона.
Luciola mingrelica Mén. Валона, Пашалиман.
Cantharis livida L. Валона.
Cantharis annularis Mén. Валона.
Cantharis obscura L. Берат.
Cantharis pulicaria Fbr. Берат.
Rhagonycha fulva Scop. Валона.
Rhagonycha femoralis Brullé. Берат.
Malthodes spec. Валона.
Hypebaeus flavicollis Er. Валона.
Malachius dilaticornis Germ. Берат.
Malachius falcifer Ab. Берат.
Malachius geniculatus Germ. Валона.
Malachius spinipennis Germ. Пашалиман, Валона.
Dasytes striatulus Brullé. Валона.
Dasytes striatulus Brullé. Валона.
Dasytes (Mesodasytes) flavipes Muls. Валона.
Dasytes plumbeus Müll. Валона.
Psilothrix cyaneus Oliv. var. *viridis*. Валона, Берат.
Psilothrix melanostoma Brullé. Валона.
Necrobia violacea L. Валона.
Erodius dalmatinus Kr. Валона.
Gnathosia laticollis Bess. Валона.
Gnathosia vicina Sol. (?). Валона.
Stenosis orientalis Brullé. Валона.
Gnaptor spinimanus Pallas. Берат.
Asida fascicularis Germ. Дукати (7/V), Фијери (22/V).
Asida graeca All. var. Валона-Канина (26/IV.)
Dendarus (Pandarinus) dalmatinus Germ. Валона.
Dendarus (Pandarinus) caelatus Brullé. Берат, Пашалиман.
Pedinus helopioides Ahr. Валона, Берат.
Colpotus pectoralis Muls. var. *ruficornis* Rttr. Берат.
Opatrum verrucosum Germ. Валона, Берат.
Gonocephalum rusticum Oliv. Валона, Берат.
Gonocephalum pusillum Fbr. Валона.
Diaperis boleti L. Пашалиман.
Corticeus castaneus Fbr. Пашалиман.
Uloma culinaris L. Пашалиман.
Alphitobius chrysomelinus Hbst. Пашалиман.
Tenebrio picipes Hbst. Пашалиман.
Laena ferruginea Küst. Арденица.
Helops Rossii Germ. Пашалиман.
Raiboscelis azureus Brullé. Валона (26/IV).
Mycetochara linearis Ill. var. Берат.
Omophlus (Megischia) curvipes Brullé. Валона.
Mordella fasciata Fbr. Валона.
Mordellistena pumila Gyllh. Валона.
Anaspis pulicaria Costa. Валона.
Meloë cicatricosus Leach. Валона.
Meloë tuccius Rossi. Валона.
Formicomus pedestris Rossi. Валона, Соп., Берат.
Anthicus laeviceps Baudi. Валона.
Anthicus morio Laf. Валона.
Anthicus validicornis Laf. Пашалиман (5/V).
Oedemera flavipes Fbr. Валона, Берат.

Oedemera virescens L. Валона.
Otiorrhynchus lugens Germ. Пашалиман.
Otiorrhynchus rugosostriatus Goeze. Валона, Пашалиман.
Otiorrhynchus (Tournieria) ovalipennis Boh. Берат.
Phyllobius betulae Fbr. var. *etruscus* Desbr. Пашалиман.
Phyllobius montanus Mill. Грамата.
Polydrosus (Leucodrosus) tibialis Gyll. Валона.
Polydrosus (Eudipnus) cocciferae Kiesw. Грамата, Берат.
Sciaphilus caesius Hampe var.?. Валона.
Sitones cylindricollis Fahrs. Пашалиман.
Sitones suturalis Steph. Валона.
Sitones sulcifrons Thunbg. Валона.
Cleonus (Plagiographus) obliquus Fbr. Валона.
Cleonus (Pseudocleonus) cinereus Schrk. Валона, Берат.
Cleonus (Cleonus s. str.) *sulcirostris* L. Валона.
Lixus algirus L. Валона.
Trysibius graecus Brullé var. *punctipennis* Brullé. Валона, Берат.
Hypera (Pachypera) cyrta Germ. Фијери (22/V).
Hypera (Brachypera) audax Faust. Дукати (7/V).
Hypera (Donus Cap.) punctata Fbr. Валона.
Hypera (Dapalinus Cap.) meles Fbr. Валона, Пашалиман.
Hypera (Phytonomus Cap.) variabilis Hbst. Валона.
Ceutorrhynchidius troglodytes Fbr. Валона.
Ceutorrhynchus Javeti Bris. Пашалиман.
Ceutorrhynchus trimaculatus Fbr. Валона.
Baris timida Rossi. Валона, Дукати.
Gymnetron tetrum Fbr. var. *plagiellum* Gyllh. Валона.
Rhynchites aeneovirens Marsh. Валона.
Bruchus L. *(Mylabris* Geoffroy) *murinus* Boh. Валона.
Bruchus seminarius L. var. *basalis* Gyllh. Валона.
Bruchus nanus Germ. (?). Валона.
Bruchus Mulsanti Bris. Валона.
Bruchus olivaceus Germ. Валона.
Bruchus rufimanus Boh. Валона.
Bruchus brachialis Fahrs. Валона.
Bruchus rufipes Hbst. var. *luteicornis*. Валона.
Bruchus tibialis Boh. Валона.
Bruchus foveolatus Gyllh. (?).
Dorcadion femoratum Brullé var. nov. Валона, Берат.
Neodorcadion bilineatum Germ. Фијери.
Morimus asper Sulz. Пашалиман.
Herophila tristis L. Пашалиман, Валона.
Agapanthia cynarae Germ. Валона.
Agapanthia cardui L. Валона.
Saperda punctata L. Пашалиман.
Phytoecia rufimana Schrk. Валона.
Macrolenes ruficollis F. ab. *bimaculata* Rossi. Валона.
Cryptocephalus bipunctatus L. Валона.
Cryptocephalus concolor Suffr. var. Валона.
Cryptocephalus macellus Suffr. Валона.
Pachnephorus aspericollis Fairm. Валона.
Pachnephorus cylindricus Lucas. Валона.
Eupales ulema Germ. Валона.
Chrysomela orientalis Oliv. Валона, Берат.
Chrysomela orichalcia Müll. Пашалиман.
Chrysomela menthastri Suffr. Пашалиман.
Chrysomela polita L. Пашалиман.
Timarcha parnassia Fairm. Фијери (22/V).
Galeruca rufa Germ. Валона.
Podagrica fuscipes L. Пашалиман.
Podagrica semirufa Küst. Валона.
Chaetocnema concinna Marsh. Валона.
Psylliodes chrysocephala L. Валона.
Psylliodes napi Koch. Валона.
Psylliodes dulcamarae Koch. Пашалиман.
Haltica spec. Duft. Валона.
Dibolia femoralis Redt. Пашалиман.
Sphaeroderma rubidum Graëlls. Валона.
Hispa atra L. Валона.
Cassida vibex L. Валона.
Epilachna chrysomelina F. Валона.
Epilachna Argus Fourcr. Валона.
Subcoccinella 24-punctata L. Валона.
Adalia undecimnotata Schd. Валона.
Coccinella septempunctata L. Валона.
Coccinella 10-punctata L. ab. *10-pustulata* L. Валона.
Coccinella 14-pustulata L. Валона.
Chilocorus bipustulatus L. Валона.
Scymnus frontalis F. et ab. *4-pustulatus* Hbst. Валона.

ДОДАТАК.

Bruchus (Mylabris Geoffroy) *varius* var. *tarsalis* Gyllh. Валона.
Bruchus (Mylabris Geoffroy) var. *dispergatus* Gyllh. Пашалиман.
Bruchus variegatus. Берат.
Pachybrachys limbatus Mén. var. *ater* Ws. Пашалиман.
Gynandrophthalma tibialis Brullé. Валона.
Anthicus floralis L. Валона.
Anthicus hispidus Rossi. Сол.
Apion aethiops Hbst. Берат.
Apion sorbi Fbr. Берат.
Apion pisi Fbr. Валона.
Apion difforme Germ. Валона.
Apion elongatum Germ. Валона.
Apion nigritarse Kirby. Берат.
Apion varipes Germ. Берат.
Apion viciae Payk. Валона, Берат.
Apion meliloti Kirby. Берат.
Apion trifolii L. Берат.
Apion malvae Fbr. Валона.
Pachytychius squamosus Gyllh. Појани.
Tychius pusillus Germ. Пашалиман.
Lixus junci Boh. Валона.
Lixus punctiventris Boh. Валона.
Ramphus pulicarius Hbst. Валона.
Tanymecus vittiger Gyllh. Валона.
Cleonus (Mecaspis) alternans var. *caesus* Gyllh. Дукати.

Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine.

Sakupio

godine 1893. za zemaljski muzej u Sarajevu

Ljudevit Kuba.

(Sa 1 arkom nota.)

628.

Soko bira, gdje će naći mira.

Bihać. (V. dalje riječi pod br. 62., 63.)

629.

Polećela dva bijela goluba,
Ter padoše na dva bora zelena.
To ne bila do dva bjela goluba,
Već to bila do dva brata rogjena.
Govorila do dva brata rogjena:
Da, bora vam, dva bijela goluba,
Jeste l' skoro od te Bosne ponosne,
Je li sada zlato Mare u majke,
Nosil' Mara što i dosad nosila,
Nosil' ona od sedefa nanule,
Po nanulam tel-aleli terluke,
Po terlukam čivtijane panule,
Po havetu burundžukli košulju,
Po košulji terli diba do zemlje,
I po dibi hazna-kolan tkanica,
Po tkanici rusa kosa panula,
U kosama bazuventa od srme?
Govorila dva bijela goluba,
Od boga vam, do dva brata rogjena:
Jesmo skoro od te Bosne ponosne,
Jesmo vidli zlato Mare u majke,
Nosi Mara, što je i sad nosila,
Nosi ona od sedefa nanule,
Po nanulam tel-aleli terluke,
Po terlukam čivtijane panule,
Po havetu burandžukli košulju,
Po košulji terli diba do zemlje,
I po dibi hazna-kolan tkanica,
Po tkanici rusa kosa panula,
U kosama bazuventa do zemlje.

Visoko.

630.

Uranili svatovi,
Neznadu kud idu,
Na svate cura maše,
Ovamo svatovi!
Ovo su b'jeli dvori,
A ja sam djevojka,
Koja sam isprošena,
I prsten uzela;
Prosteri majko platno,
Da šeće zlato,
Izvedi brate seku
Za b'jelu ruku.
Ja bi je izveo,
Al mi je žao.
Kad ti, brate, žao,
Što si je dao?

Stolac.

631.

Poletila dva bijela goluba.

Fojnica. (V. r. br. 629.)

632.

Oprema se na Doljane Salko,
Svoje zlato na omane daje,
Koju večer Salko na Doljane,
Onu veče zlato isprošeno,
Koju veče Salko sa Doljane,
Onu veče zlato u halvatu.
Pred njega je majka išetala;
Ne pita on, kak' si, moja majko,
Već on pita, kako mi je zlato.
Da si zdravo Doljandžija Salko,
Tvoje zlato za drugoga dato.
Za koga je, moja mila majko?
Za onoga dućanliju Muju.
On ne ide svojoj biloj kuli,

Van on ide Zlatki na pendžere,
Pa se penje džamli na pendžere,
Pa pogleda džamli na pendžere:
Al mu zlato u halvatu spava.
Kako je plemenito ljubi,
Sve joj truni biser ispod vrata,
A po čelu sitne dukatice,
On poteže do dvi breše male...

Prozor. (Dalje kao u br. 931.)

633.

O pastirče stado umilo.
Zašto si se tako snuždilo?

Konjica. (V. dalje riječi br. 411. i 686.)

634.

Lipa je ono divojka;
Čija je ono divojka,
Što rani rano na vodu,
Što nosi turli dimije,
Što plete kosu široku,
Što krivi fesić nad oči?
O divere zlatan prstene,
Čija je ono divojka?
Ono je moja sestrica;
Išći je nevo za mene.
Ne će te, bogme, divere,
Sinoć su tebe vidili,
Gdi piješ pivo rakiju,
Išći je nevo za mene,
Proću se piva, rakije.

Jezero.

635.

Curo moja, gdje si sinoj bila?
Majko moja, u baščí sam bila.
Curo moja, šta si mi radila?
Majko moja, rumen ružu brala.
Curo moja, kome si ju dala?
Majko moja, dragom sam spremala.

Nevesinje.

636.

Kiša pada, i po malo snijega,
Teško onom, ko konaka neima,
Zlato Jovo, on konaka neima,
Pa on ide Mari pod pendžere:
Zlato Maro, otvori mi vrata,
Jali vrata, jal srčali pendžer,
Pokisnu mi šešir od dukata,
I još više divan kabanica,
Što pokriva devet djevojaka,
I desetu Maru materinu.

Bihać.

637.

Rukavice pletene,
Hajd otale betere.
Što ću mati s teleta,
Pade Lenka s kreveta.
Što ću mati s čirije,
Išću momci dimije.
Što ću mati s benima,
Dopada se bezima.
Imam kravu muzaru,
Eto boje uzaru.
Što ću mati s prstima,
Dopala se puštima.
Što ću mati s dukati,
Kad ću kod njih kukati.
Što ću mati s pendžera,
Izgorje mi tendžera.
Da ja imam feredžu,
Ja bih pošla za hodžu.
Što ću mati s nogama,
Dopada se agama.
Rukavice pletene,
Džela dragi kod mene.

Trnovo. (V. n. br. 491., 638.)

638.

Rukavice šarene,
Doj švalere do mene!

Blagaj. (V. n. br. 491., 637.)
(V. r. br. 637.)

639.

Oganj gori u zelenoj gori.

Mostar. (V. dalje riječi br. 640.)

640.

Oganj gori u zelenoj gori.
Ko l' ga loži, ko l' se na njem grije?
Vile lože, a Ivo se grije.
Hoće vile, da rane povrede,
Zaiskaše staroj majci ruku iz ramene,
Starom babi nogu iz koljena.
Vjernoj seki rusu pletenicu,
Vjernoj ljubi oba oka crna.
Dade majka ruku iz ramene,
Stari baba nogu iz koljena,
Vjerna seka rusu pletenicu,
Neda ljuba oba oka crna.
Onda vile rane povredile,
Tu su lipo Ivu sahranile,
Zakukaše do tri kukavice.
Jedna kuka jutrom i večerom,
Druga kuka kad joj na um pane,
Treća kuka, nikad ne prestaje.
Štono kuka jutrom i večerom,
Ono ti je Ivanova ljuba,
Štono kuka, kad joj na um pane,
Ono ti je Ivanova seka,
Štono kuka, nikad ne prestaje,
Ono ti je Ivanova majka.

Prozor. (V. r. br. 929.)

641.

San zaspala l'jepa Mara u majke,
Na Jovinoj desnoj ruci s burmama.

Trnovo. (Djevojke.) (V. n. br. 261.)
(V. r. br. 261.)

642.

Djevojka sam, na sve mi se žaluje,
Gdje moj dragi danas danak danuje,
Gdje l' danuje, drugu dragu zagleda.
Nemoj dragi, potle ćeš se kajati,
A ja ne ću za te suze hajati,
Kad ti dogješ pod moj pendžer stajati.

Prozor.

643.

Blago suncu i mjesecu,
Jer se mjesec često mladi,
A ja mlada već ostarak.
Od zuluma svekrvina,
I sinoć me prekarala,
U komšije prećerala.
U komšije kolo igra,
Ja se fatam toga kola,
Sama budem kolovogja,
Kad evo ti mog gjevera.
Idi kući, snaho moja!
Na samrti majka tvoja.
Ja se tome ne vjerovah,
Kad evo ti mog dragoga:
Idi kući ljubo moja,
Umrla je majka tvoja.
Pa ja pogjoh u avliju,
Na avliji vatra gori,
Zaovica vodu grije,
Hodžinica ćefin šije.
Ne kopajte krajem kuće,
Nego brdu u planine.

Trebinje. (V. r. br. 644., 844.)

644.

Blago suncu i mjesecu
Jer se mjesec često mladi,
A ja mlada već ostarih,
Od zuluma svekrvina,
I sinoć me iščerala,
U komšiluk prećerala,
U komšije kolo igra,
Ja s' ufatih u to kolo,
Kolo igram, pjesmu pjevam,
Al eto ti mog djevera:
Hajde doma, snaho moja,
Bolesna je majka moja!
Ja se tome ne vjerovah,
Al eto ti zaovice:
Hajde doma, nevo moja,
Na umoru majka moja.
Ja se tome ne vjerovah,
Al eto ti mog dragoga:
Ajde doma, ljubo moja.
Umrla je majka moja.
Ja se tome povjerovah,
I ja odoh svome dvoru,
Al kod kuće vatra gori,
A na vatri kazan stoji,
Kraj kazana raku kopa,
I ja mlada progovaram:
Ne kupajte ladnom vodom,
Već kupajte vrelom vodom,
Ne kopajte blizu dvora,
Da se kući ne dovuče,
Da me mladu ne istuče.

Zenica. (V. r. br. 643., 844.)

645.

Junak konju govorio:
Hej konjiče, dobro moje! . . . .

Nevesinje. (V. r. br. 217.)

646.

Jovo Anu na kriocu držaše.

Bilek. (V. n. br. 577., 396., 510.)

647.

Mujo Maru na krilašcu držaše.

Čapljina. (V. r. br. 577., 541., 510.)

648.

Mujo Maru na kriocu držaše.

Trebinje. (V. r. br. 541., 396., 577.)

649.

Polećela dva bijela goluba,
Te su pala na dva bora zelena,
Gledala hi dva pašića s pendžera.
Oj bora vam, dva bijela goluba,
Jeste l' skoro kroz tu Bosnu ponosnu,
Jeste l' vid'li Kara-Fatu kod majke?
Nosi li sad, ko što no je nosila,
Nosi l' i sad od hakika nanule,
Po nanulam burundžukli košulju,
Po košulji terli dibu do zemlje,
I po dibi hazna-kolan do bedre?
Govorila dva bijela goluba:
Jesmo skoro kroz tu Bosnu ponosnu,
Jesmo vid'li Kara-Fatu od majke,
Nosi ona ko što no je nosila,
Nosi i sad od hakika nanule,
Po nanulam burundžukli košulju,
Po košulji terli dibu do zemlje,
I po dibi hazna-kolan do bedre.

Višegrad. (V. r. br. 629.)

b) Dur-ljestvica sa kadencom na sekundi. (Br. 650.—756.)

650.

Pila bi rakiju,
Ljubila bi Hakiju,
Hako, dušo . . . prežalosti moja,
Zar ja nisam tvoja?
Brala bi kupusa,
Ljubila bi Jusufa,
Juso, dušo . . .
Brala bi šećera,
Ljubila bi Bećira,
Šećer dušo . . .
Brala bi kadiju,
Ljubila bi kadiju,
Kado . . .

Blagaj.

651.

Hajde 's kola, lolo,
Gospoja te traži!
Ja ne mogu sada,
Kola ostaviti.

Čajniče. (Dalje riječi fale.)

652.

Povila se b'jela loza vinova, i t. d.

Bihać.

653.

Povila se b'jela loza vinova.

Čajniče.

654.

O javore, zelen bore,
Blago tebi na sred gore,
Teb' u zimu zima nije,
A u ljeti dosta lada.
Na mom srcu više jada,
Od mog jada gora vehne,
I po gori gorsko cv'jeće,
Ponajviše ljubičice;
Ljubi mene, moj dilbere,
Il me ljubi, il me ubi,
Il me uzmi za ručice,
Pa me vodi na čaršiju,
Prodaj mene bazerdžanu,
Prodaj mene na dućanu,
Uzmi za me litru zlata,
Sakuj sebi dva sahata,
Neka tebi sahat kuca,
Neka tvoje srce puca,
Gdje ti draga dragog ljubi.

Žepče. (V. r. br. 357.)

655.

Ja se zakleh i prezakleh
I zavjetovah,
Neću piti rujna vina,
rujna rumena,
Neću jašit dobra konja,
Deli jakana,
Neću iti u mahalu,
Dragoj pod pendžer.
Progje hefta i subota,
dogje nedjelja.
Ja se napih rujna vina
Rujna rumena,
Ja pojaših dobra konja,
Deli jakana,
A ja odoh mojoj dragoj,
Na demir pendžer.
Al mi draga u džulbašći
Cv'jeće zaljeva,
U ruci joj sât od zlata,
Maštrafa,
I zaljeva do tri cv'jeta
Rumena,
Al baber i al kadmer,
I al ružu rumenu.
Ja joj rekoh, dobro veče,
I pomozi Bog,
Ona meni bolju reče,
dao mi te Bog.

Žepče. (V. r. br. 461.)

656.

Ej, palo inje na voće, na cv'jeće,
Ej, da Bog dade svakome šta hoće,
Pa i meni, šta je meni drago;
Na čast caru sve carevo blago,
Kad ja imam šta je srcu drago.
Nije blago groši ni dukati,
Već je blago šta je srcu drago.

Konjica.

657.

Rod rodila viš-višnjica,
Nema višnju ko da bere,
Samo momče i djevojče
Stidn'je momče neg djevojče.
Ispod stida progovara:
Daj djevojko crna oka.
Stan, pričekaj mlado momče,
Dok mi majka za br'jeg zagje,
Biće tvoje obadvoje.

Zenica.

658.

Tatine su tarabe,
Mamina su vrata,
A ono je moje luče,
Što na prozor guče.
Preskočiću tarabe,
Oboriću vrata,
Poljubiću ono luče,
Što na pendžer guče.
Ljutiće se tatica,
Srdiće se mama,
Ali ne će ono luče,
Što na pendžer guče.

Doboj.

659.

Razboljeh se Gjelal pašinica,
Gjelal paši na bijelu krilu,
I umrije, žalosna joj majka.
Žalilo je malo i golemo,
A najviše paša Gjelal paša.

Stolac.

660.

Car Sulejman pod Biograd sajde,
Kada sajde, odmah tembih dade,
Na Biograd okreće topove,
Stade biti stojna Biograda.
Hej, kako ga plemenito tuče,
Biograd se iz temelja kreće,
Nek se kreće, oborit se ne će!
Knjigu piše od Zemuna bane,
Pa je šalje biogradskom banu:
Nedaj grada bez velikog jada,
Nedaj kule, bez velike tuge.
I on njemu odpisuje:
Ne govori od Zemuna bane.
Već su Turci Biograd uzeli,
A na njemu ezan izučili.

Stolac

661.

Pravo kaži golubice b'jela,
Koliko si imala švalera?

Stolac. (Kolo.) (V. r. br. 203.)

662.

Brk se sm'ješi u gajdaša,
Namiguje na me snaša,
Ti namigni na me seko,
Lišce ti je kao ml'jeko.
I u selu jaranice,
I svilene maramice,
I šenice i ovaca,
Laka skoka jaganjaca,
Čista meda iz kučice,
Rujna vina sa lozice.

Stolac. (Kolo.)

663.

Alaj imaš crne oči,
Morske trninice i t. d.
Alaj imaš ruse kose,
Turu ibrišima, i t. d.

Stolac. (Igračica.)

664.

Eno vile Brajkovića Janje,
A sokola Mitrovića Nike,
Carovanje moje,
'nako mene zove,
'nako mene šalaj zove,
Ej cure moje,
Ne šalaj se boje. (?)

Čapljina.

665.

Evo ima devet godin dana,
Zatekla sam svekra i svekrvu,
I suviše devet pastorčadi,
Svijuh sam ih helač učinila,
Samo sebi jedno ostavila,
Dok mi Bog da, od srca evlada.

Ljubuški.

666.

Ti momo, ti gjavole,
Ti moga brata vabiš.

Doboj. (Kolo.) (V. Liru.)

667.

Anka šeta kroz sred Sarajeva,
Spušta kose do zelene trave,
Ruse kose sporeda kavadom.
Gledao je pašić sa divana,
Gledajući tiho govorio:
Uzvi Ajko, žuta kavada,
Uzvi, zlato svoje ruse kose.
Govorila Ajkuna djevojka:
Ne brini se pašić sa divana,
Ne brini se mome, već sobeme,
I s Ajkunom, dragom sekom svojom,
U koje je kavad do koljena.
Ruse kose istom do ramena.
Moja seka isprošena davno,
Za Omera, careva berbera,
A bora ti, pašić sa divana,
I ja jesam isprošena mlada,
Za Bećira, careva vezira,
Koji dade agam agaluke.
I nekijem pašam pašaluke.

Fojnica.

668.

Pošetale stambulske hanume,
I pred njima Alibega djeva,
Za njom pristo beže Osman beže:
Stan', pričekaj, Alibega djevo,
Da ti ljubim prebijelo lišce.
Progovara Alibega djeva:
Hajd otolen beže, Osmanbeže.

Ljubuški.

669.

Razumi me, mila majko,
Šta si bila mlada,
Da ne ljubiš svoga baba,
Bi crkla od jada.
Ja se šećem gori doli
Po zelenoj bašći,
Tu se dragi s dragom šeće,
Do ponoći tamne.

Čije li su tarabe,
Čija li su vrata,
Čije li je ono curče,
Što kroz prozor guče.
Preskočiću te tarabe,
Preskočiću vrata,
Poljubiću ono curče,
Što kroz prozor guče.

Foča.

670.

Oj Savice, tiha vodo ladna,
Prevezi me tamo i onamo,
Tamo mi je selo omiljelo,
I u selu lijepa djevojka,
Prosio bi je, al je ne da majka,
Ukro bi je, al je čuva straža,
Straža mala do devet soldata,
Bog će dati, soldat će zaspati,

Preskočiću vrata i soldata,
Obljubiću Milče materino.
Oj naranče, narančice moja,
Do veče mi na večeru dojdi,
Niti vodi konja ni sokola,
Niti paši prijetkinje čorde.
Jedva momče noći dočekalo,
Noći čeka, večeru ne čeka.

St. Majdan.

671.

Gorom jašu kićeni svatovi.

Krupa. (V. r. br. 756.)

672.

Izvir voda izvirala,
Kroz bašćicu protjecala,
Ispod panja šimširova,
Zelen sanduk isturala,
U sanduku l'jepa Mara,
U sanduku progovara:
Ko bi mene otvorio,
Lišce bi mu obljubio.
To začuše Čajničani,
Sve ćebeta prodadoše,
Zlatne ključe sakovaše,

Otvaraše zelen sanduk,
Otvaraše, nemogaše,
Sve odoše plakajući.
To začuše Goraždani:
Sve dinje prodadoše,
Zlatne ključe sakovaše,
Otvaraše zelen sanduk,
Otvaraše, nemogaše,
Pa odoše plakajući.
Sve odoše plakajući.
To začuše Foćani:

Sve noževe prodadoše,
Zlatne ključe sakovaše.
Otvaraše zelen sanduk,
Otvaraše, nemogaše.
To začuše Sarajlije:
Zelen kumaš prodadoše,
Zlatne ključe sakovaše,
Otvaraše zelen sanduk,
Zelen sanduk otvorili,
L'jepu Maru obljubili,
Pa otišli pjevajući.

Goražda.

673.

Povila se b'jela loza vinova.

Žepče.

674.

Pjevaj mi sivi sokole,
Ko što si sinoć pjevao,
Pod moje drage prozorom,
Studen joj kamen pod glavom,
Studen joj kamen izmakoh,
Desnicu ruku podmetnuh.

Zenica.

675.

Šta se ono zeleni,
Pod Aninim pendžerem?
Il je ječam, il je raž,
Il je Ivo tamburaš?
Nit je ječam, nit je raž,
Vet je Ivo tamburaš.

Šta se ono zeleni,
Pod Marinim pendžerem?
Il je ječam, il je bor,
Il je Ante razgovor?
Nit je ječam, nit je bor,
Vet je Ante razgovor.

Kreševo.

676.

Zaim se majci moljaše.
Da ide za grad djevojci
Zaimu majka ne dade,
Zaim se majci ukrade,
I ode za grad djevojci,
I nagje zlato spavajuć:
Nasuo joj usta šećera,
Nasuo joj njedra bisera,
Stade Zaim zlato ljubiti,
Kad stade Zaim griskati,
Stade mu zlato vriskati.

Stolac.

677.

Ljub vidile crne oči,
Gdje u mraku dvoje stoji,
Jedno drugom progovara:
Gdje je naša domoljuba,
Gdje je naša domovina,
Tu je ljubav poginula!
Ao curo, teško meni,
Ne će babo, da me ženi,
Ao momče, da me spremi.

Čapljina.

678.

Propio se sarhoš aga,
Sarhoš Alaga,
I on popi sto dukata,
Sve za jedan dan,
I svog ata zlatna rata,
I po Budimu,
Pa on ide b'jelu dvoru,
Da proda majku,
Opremaj se mila majko,
Da te prodajem,
Govorila virna ljuba
Sarhoš-Alagi,
Proj se toga, sarhoš aga,
Sarhoš-Alaga,
Lakše steće virnu ljubu,
Neg milu majku,
Uzmi mene za ručicu,
Pa me prodaji.

Banjaluka.

679.

Sinoć mi dragi dolazi,
Na prozor ruku nasloni,
I meni mladoj govori:
Ne idi često na prozor.
Tvoje me lice umori!
Ne idi često na vrata,
Tvoje me oči streljaju.
Hajde ti dragi čaršijom.
Kupi mi kumaš dimije,
Da ti se draga opravi.

Blagaj. (V. r. br. 104., 136.)

680.

Majka Fatu na daleko dala,
Na daleko četrnaest konaka;
Da je znala, da je ne bi dala,
Tri duvaka gora raznijela,
Tri ćatije kiša saplakala,
Dva divera mlada poginula,
Diver Meho i diver Hamdija.

Stolac.

681.

Nevjesta, surguč od zlata,
Čija je ono djevojka,
Što rani rano na vodu,
I nosi fesić nad oku?
Djevere, zlaćen prstene,
Ono je moja sestrica,
Što rani rano na vodu.
Nevjesta, surguč od zlata,
Prosi mi onu djevojku.
Djevere, zlačen prstene,
Ne će te ona djevojka;
Plahu ti majku kazuju,
A tebe pjana dovode.
Nevjesta, surguč od zlata,
Ja ću se proći rakije,
Majka mi smrtno boluje.

Rogatica.

682.

Dok se spremi i sunce ogrija,
Ja na brdo, a sunce za brdo,
Al na brdu zaspala djevojka,
Sveza ata za visoku jelu,
A sokola za jelovu granu,
A djevojku za bijelu ruku;
Malo trenu, al se brzo prenu,
Kad mi nema ata ni sokola,
Niti žalim ata ni sokola,
Već ja žalim lijepe djevojke.

Čajniče.

683.

Posla majka Rajka u podrum po vino,
Ne bi našla Rajka za četiri dana,
Kad četvrti progje, Rajko kući dogje.
Pita majka Rajka: gdje si bio Rajko?
Ne pitaj me, majko, gdje je bio Rajko,
U podrumu, majko, krčmarica mlada,
Ona čašu toči, ja joj ljubi oči.

Čajniče.

684.

Raslo jelenče maleno,
Ko u polju cv'jeće šareno.
Gora ga je rosom pojila,
A košuta ml'jekom dojila.
Jelenče travu gazilo,
U travi izvor spazilo.
Jelenče skače po polju,
Bira travu bolju i bolju.

Nevesinje. (Lira.) (V. r. br. 412., 358.)

685.

Crna zemljo i zelena travo,
Što me nisi prekrila od davno,
Da ne gledam jada po sokaku,
Gdje moj dragi drugo lale ljubi.
On je ljubi, a ona mu sudi:
Je da Bog da, te se pomamio,
Od pomame po gori hodio,
Žir zobao, s lista vodu pio.

Foča.

686.

Mlado pastirče, umilo,
Za što si se tako snuždilo?
Što li ti je lice uvehlo,
Valja ti je stado nestalo?
Samo mi je srce klonulo;
Ne će draga, da me ljubi.
Ljubav je moju ubila,
Koja me vjerno ljubila.
Bog nek mu sudi po pravdi,
Što od mene mlade uradi.
Žalio nisam jaganjce,
Dao bi joj dušu i srce.
Tri dana ležem od bola,
Ne jedem ništa od bola,
Samo pijem vodu s izvora.

Foča. (V. n. br. 28., 372., 381.)
(V. r br. 381.)

687.

Ti meni cigar napravi,
Taman cura za mene,
Ja ću doći oko polu noći,
Kraj tebe.
S ponoći mi ne trebaš,
Kad me mladu ne gledaš,
Ti meni šerbet natoči,
Taman cura za mene.
Ja ću doći oko polu noći,
Kraj tebe.
Od ponoći mi ne trebaš,
Kad me mladu ne gledaš,
Nisi vjeran, ubila nevjera.
Ti meni jemek napravi,
Tamam cura za mene.
Ja ću doći oko polu noći,
Kraj tebe.
S polu noći mi ne trebaš,
Nisi vjeran, ubila nevjera.

Plevlje.

668.

Sinoć mi se beg Ali-beg oženi,
A jutros mu sitan ferman dopade,
Da pokupi Bošnjake na vojsku,
Da s' oprema beg Ali-beg na vojsku.
Ljuba njemu konja drži i plače:
Kod koga me, beg Ali-beg ostavljaš?
Ostavljam te kod svog oca i majke.
Što će meni tvoja majka i otac,
Kad ja nemam tebe bega kraj sebe!
Kad ja idem tu večeru večerat,
Čini mi se ta večera ćemerna,
Kad mi nema tebe, bega, kod mene.
Kad ja odem u ložnicu da spavam,
Čini mi se ložnica ćemerna,
Kad mi nema tebe, bega, kod mene!

Stolac.

(V. n. br. 507.)
(V. r. br. 24.)

689.

Karanfile, kara li te majka?

Stolac.

(V. n. br. 558., 559.)
(V. r. br. 554.)

(Nastaviće se.)

Zemaljska štamparija u Sarajevu. — Земаљска штампарија у Сарајеву.

628.

Adagio. *Bihać.*

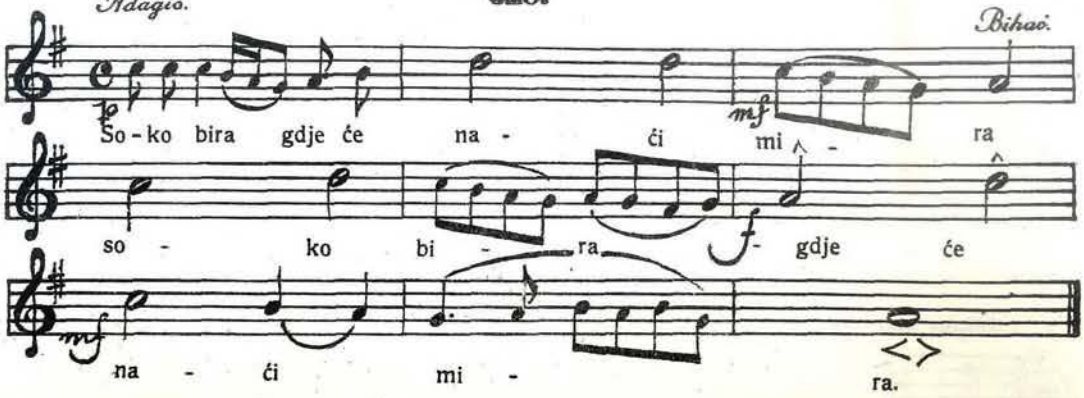

629.

Andante. *Visoka*

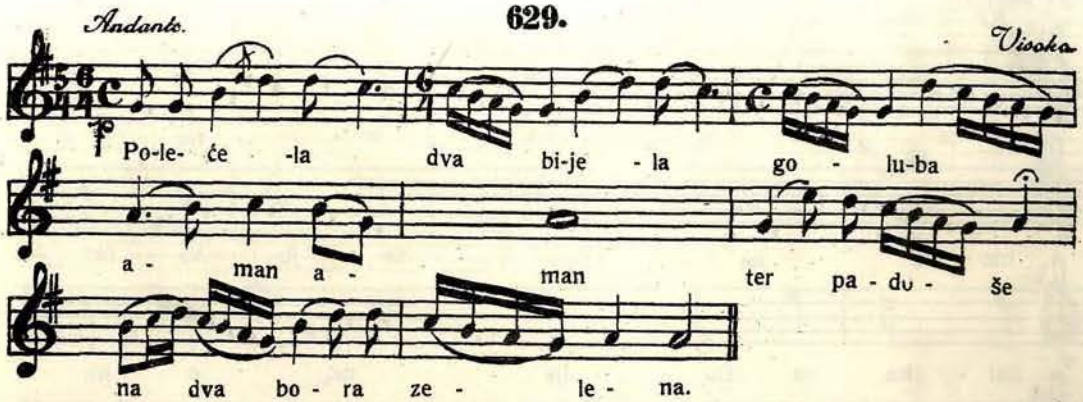

630.

Andante. *Stolac.*

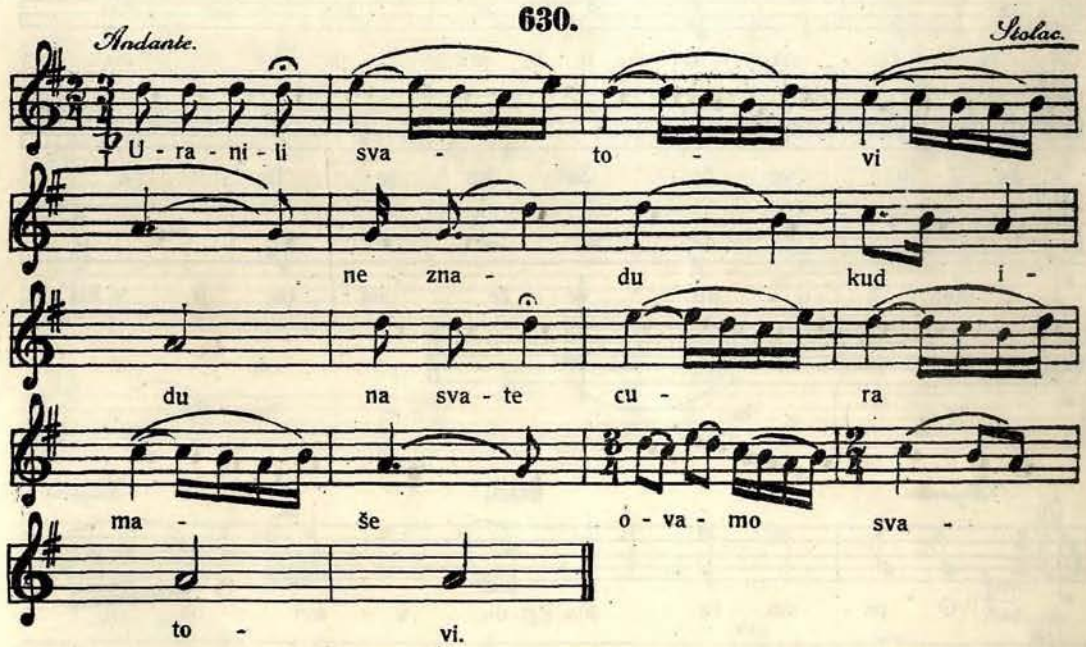

631.

Andante. *Fojnica.*

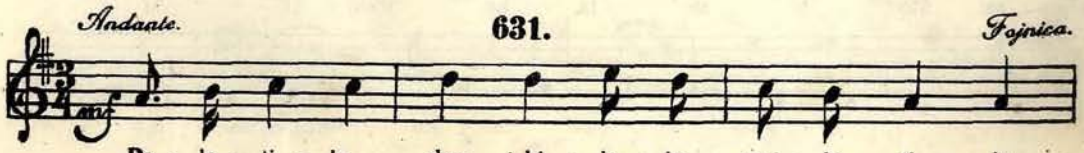

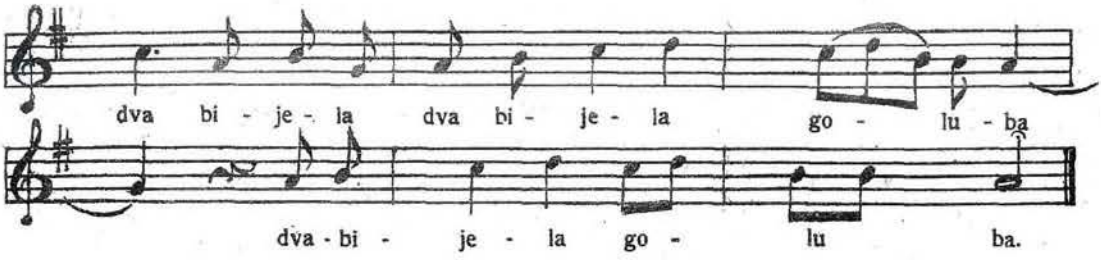

632.

Allegro moderato. *Prozor.*

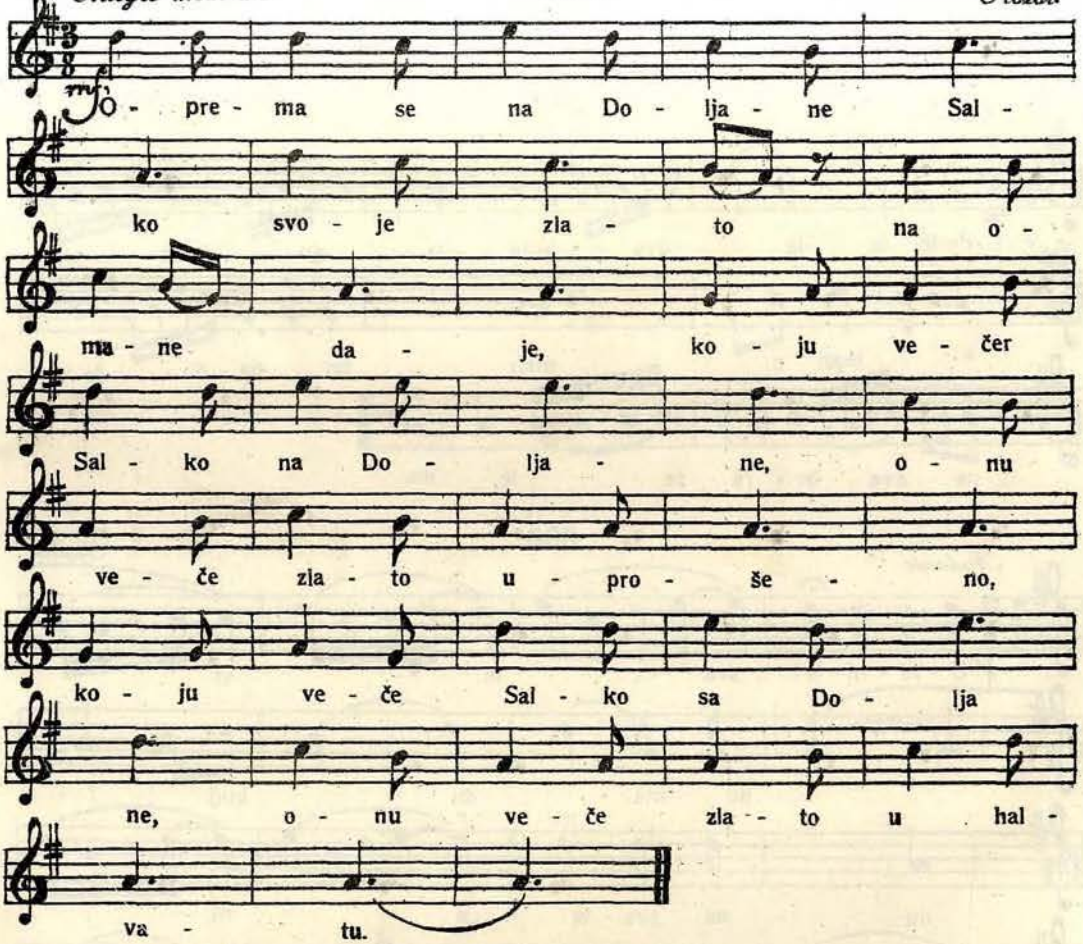

633.

Allegretto. *Konjica.*

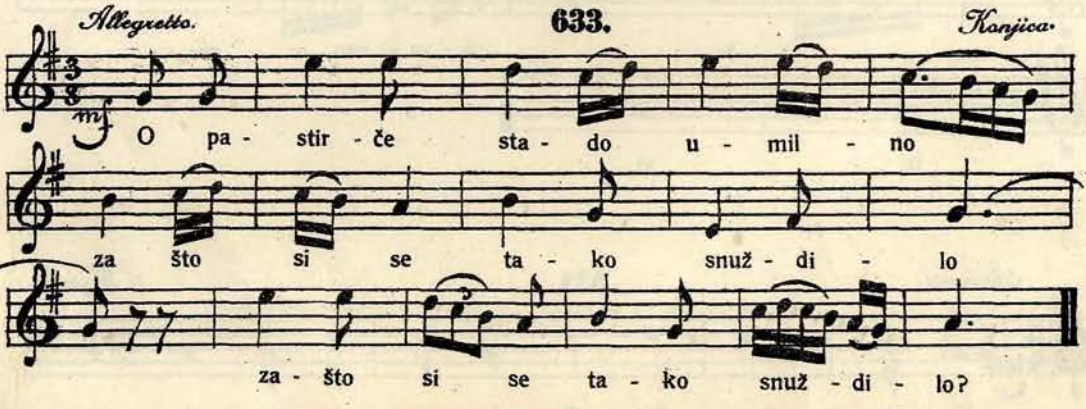

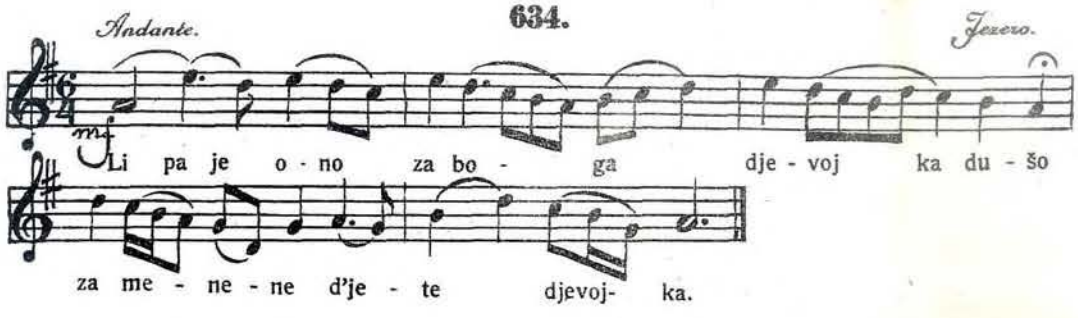

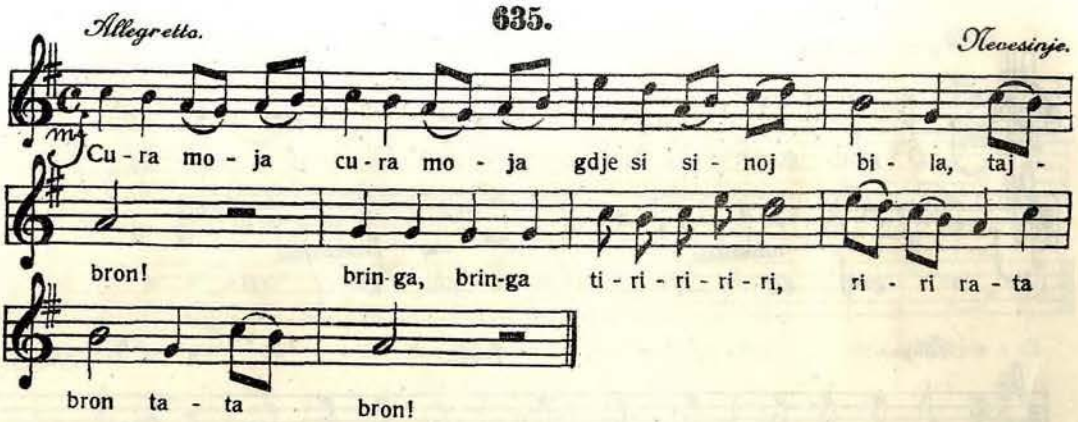

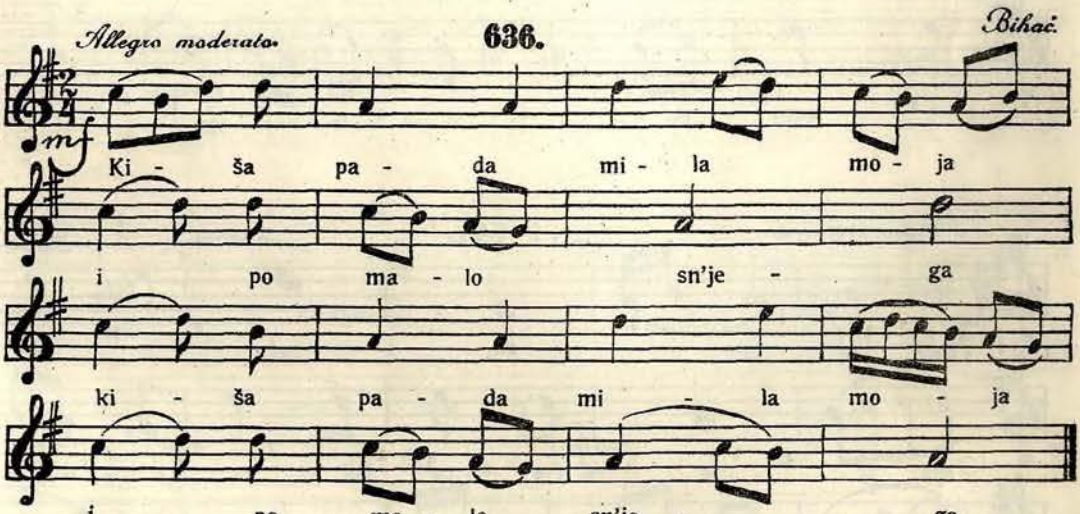

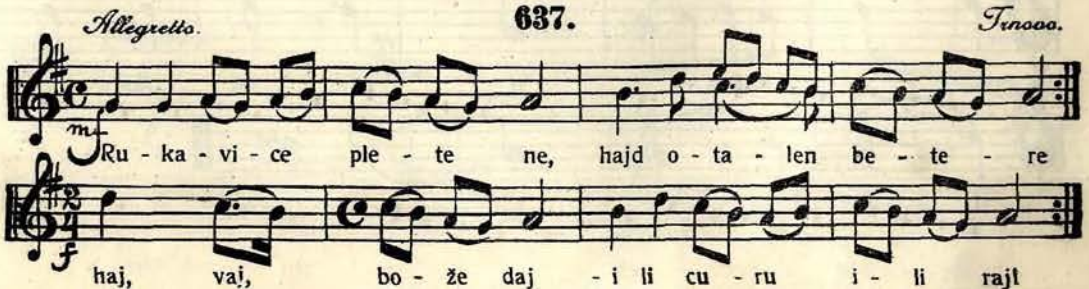

634.

Andante. *Jezero.*

Li pa je o - no za bo - ga dje - voj ka du - šo

za me - ne - ne d'je - te djevoj- ka.

635.

Allegretto. *Nevesinje.*

Cu - ra mo - ja cu - ra mo - ja gdje si si - noj bi - la, taj -

bron! brin-ga, brin-ga ti - ri - ri - ri - ri, ri - ri ra - ta

bron ta - ta bron!

636.

Allegro moderato. *Bihać.*

Ki - ša pa - da mi - la mo - ja

i po ma - lo sn'je - ga

ki - ša pa - da mi - la mo - ja

i po ma - lo sn'je - ga.

637.

Allegretto. *Trnovo.*

Ru - ka - vi - ce ple - te ne, hajd o - ta - len be - te - re

haj, vaj, bo - že daj - i li cu - ru i - li rajt

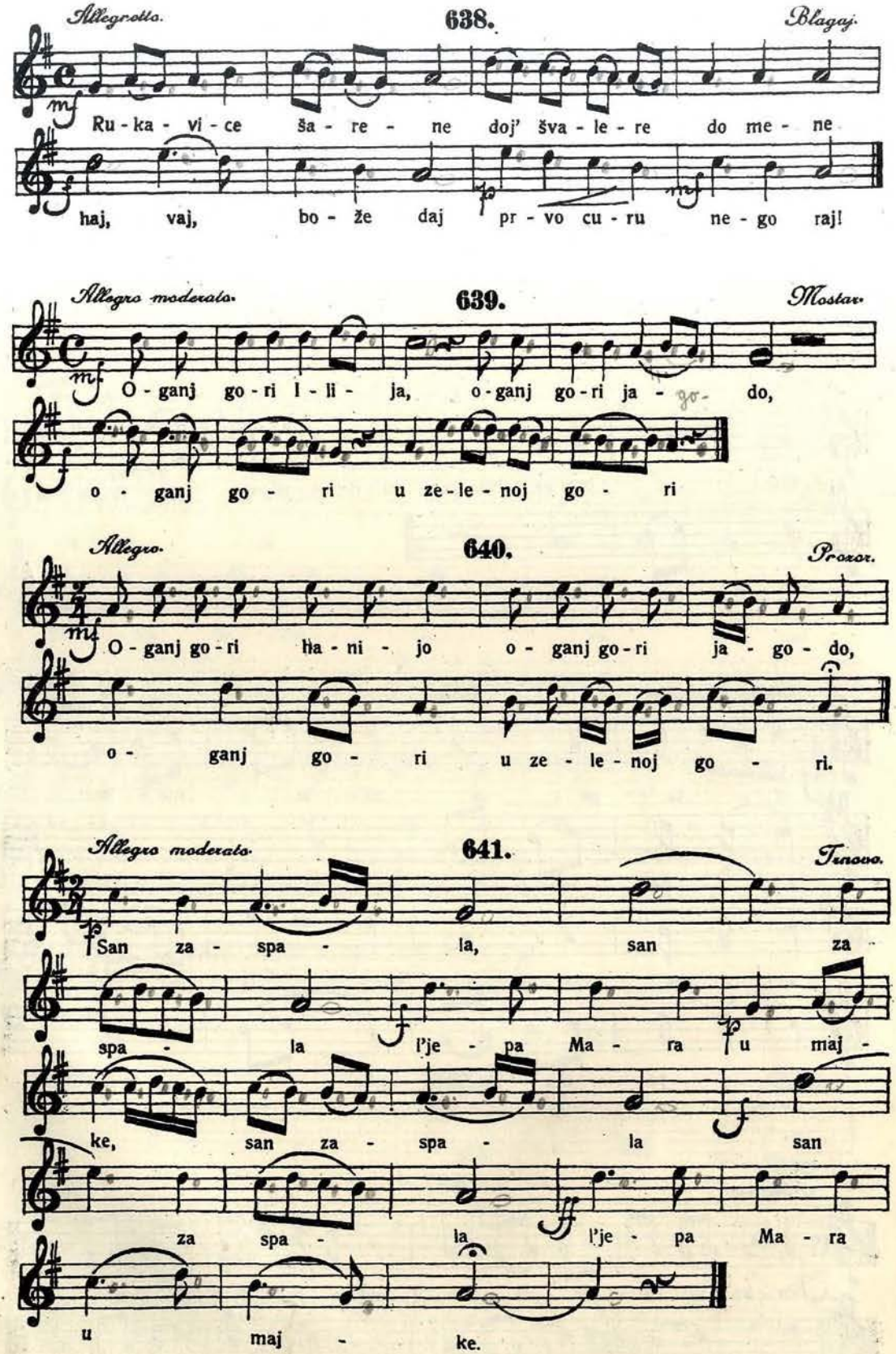
Allegretto.
638.
Blagaj.
mf
Ru - ka - vi - ce ša - re - ne doj' šva - le - re do me - ne
haj, vaj, bo - že daj pr - vo cu - ru ne - go raj!
Allegro moderato.
639.
Mostar.
mf
O - ganj go - ri l - li - ja, o - ganj go - ri ja - go - do,
o - ganj go - ri u ze - le - noj go - ri
Allegro.
640.
Prozor.
mf
O - ganj go - ri ha - ni - jo o - ganj go - ri ja - go - do,
o - ganj go - ri u ze - le - noj go - ri.
Allegro moderato.
641.
Travno.
San za - spa - la, san za
spa - la l'je - pa Ma - ra u maj -
ke, san za - spa - la san
za spa - la l'je - pa Ma - ra
u maj - ke.

642.

Allegro. *Prozor.*

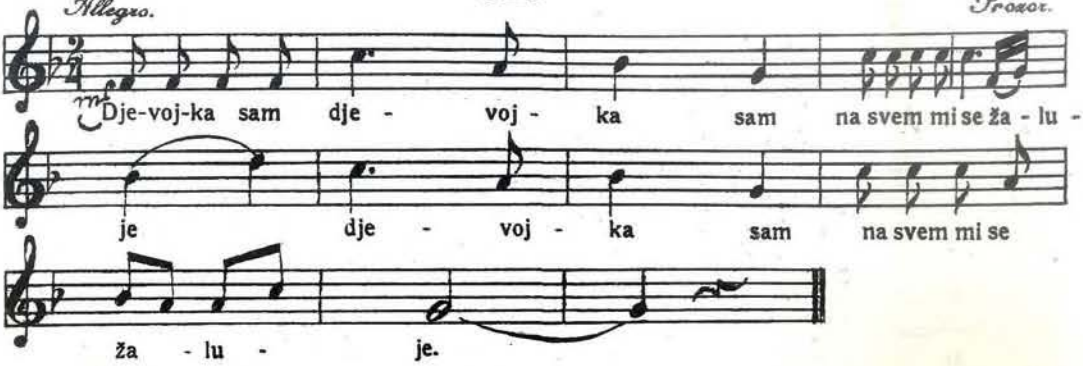

643.

Andante. *Trebinje.*

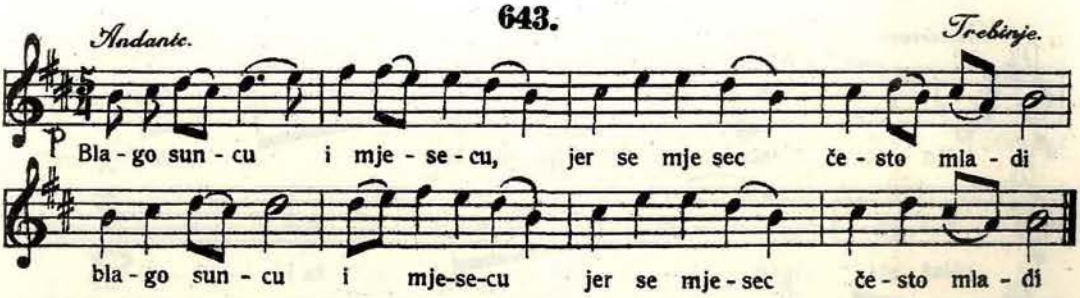

644.

Moderato. *Zenica.*

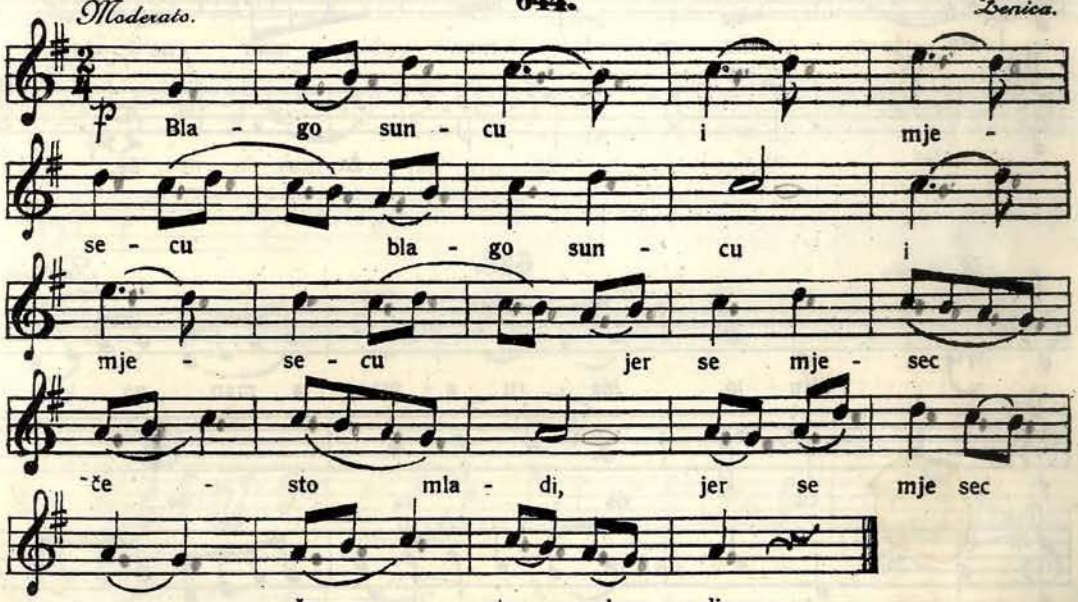

645.

Moderato. *Nevesinje.*

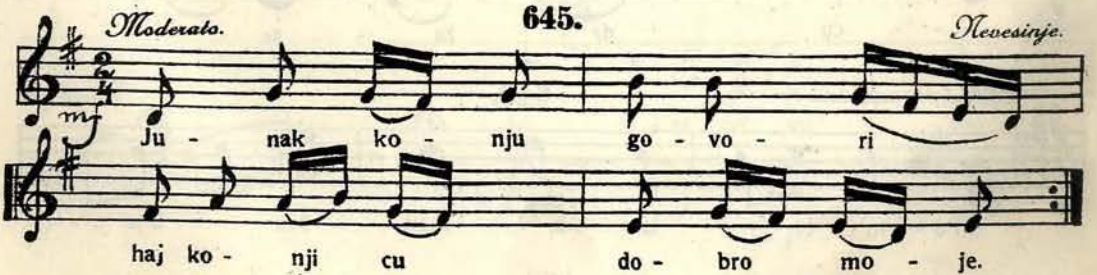

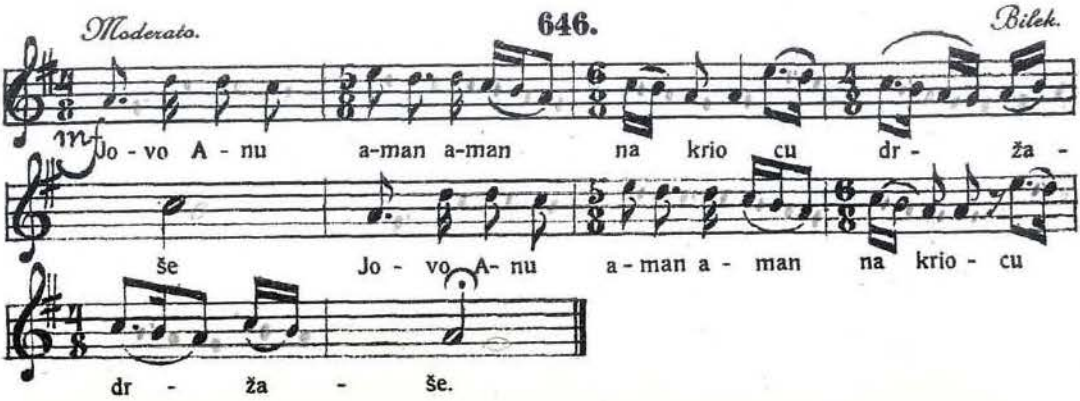
Moderato.
646.
Bilek.
mf
Jo - vo A - nu a-man a-man na krio cu dr - ža -
še Jo - vo A- nu a-man a - man na krio - cu
dr - ža - še.

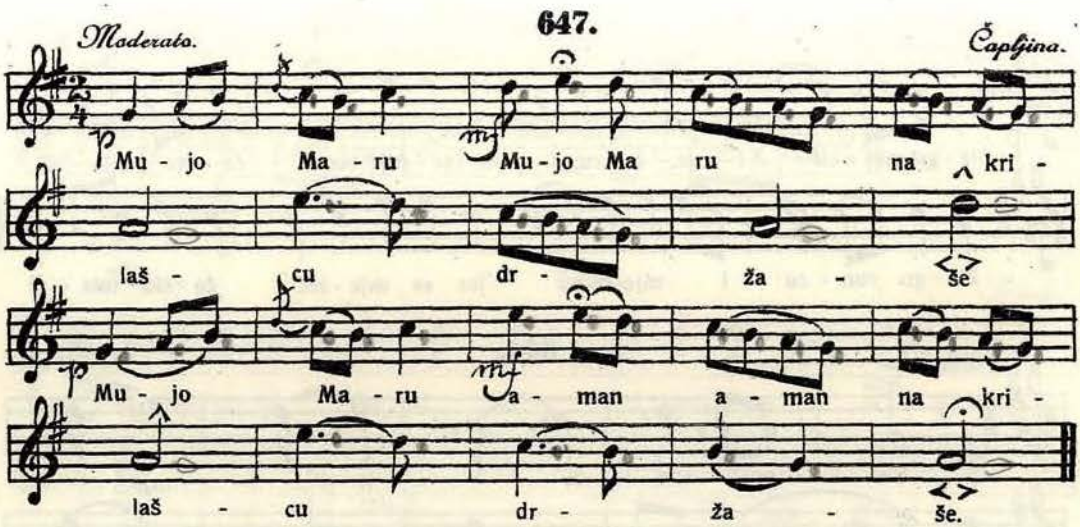
Moderato.
647.
Čaplgina.
p mf
Mu - jo Ma - ru Mu - jo Ma ru na kri -
laš - cu dr - ža - še
p mf
Mu - jo Ma - ru a - man a - man na kri -
laš - cu dr - ža - še.

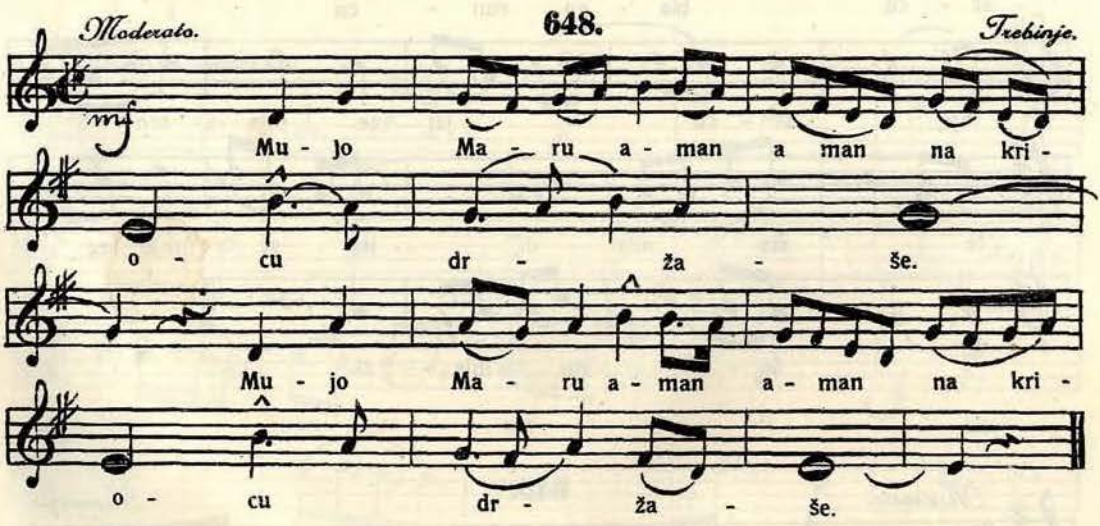
Moderato.
648.
Trebinje.
mf
Mu - jo Ma - ru a - man a man na kri -
o - cu dr - ža - še.
Mu - jo Ma - ru a - man a - man na kri -
o - cu dr - ža - še.

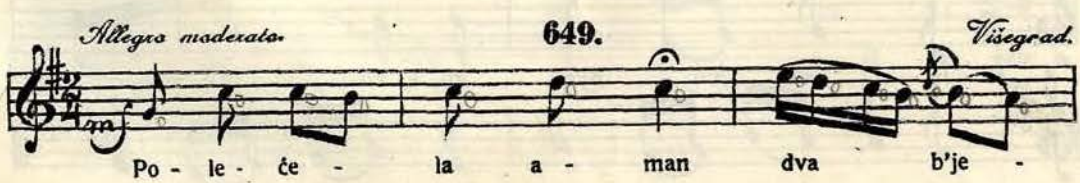
Allegro moderato.
649.
Višegrad.
Po - le - će - la a - man dva b'je -

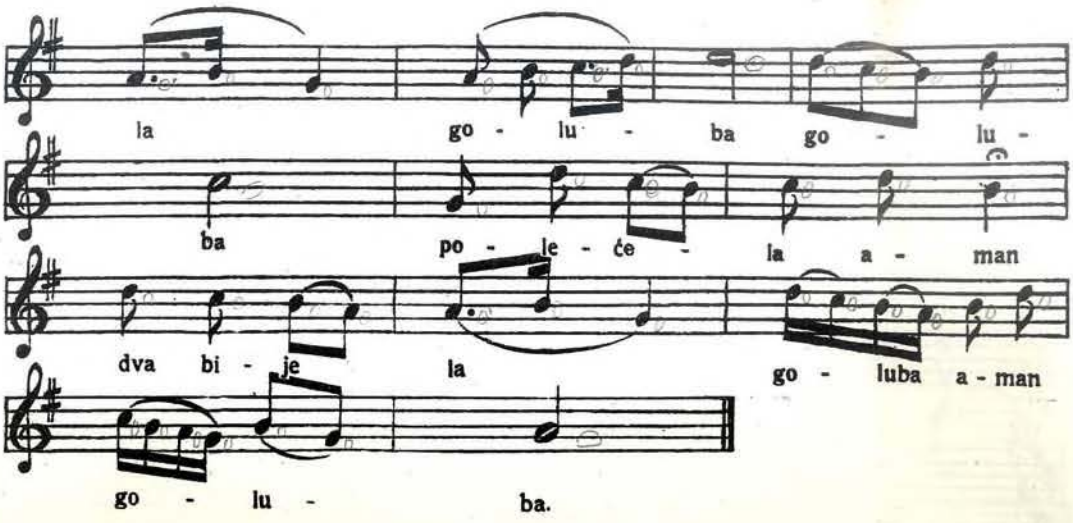

650.

Blagaj.

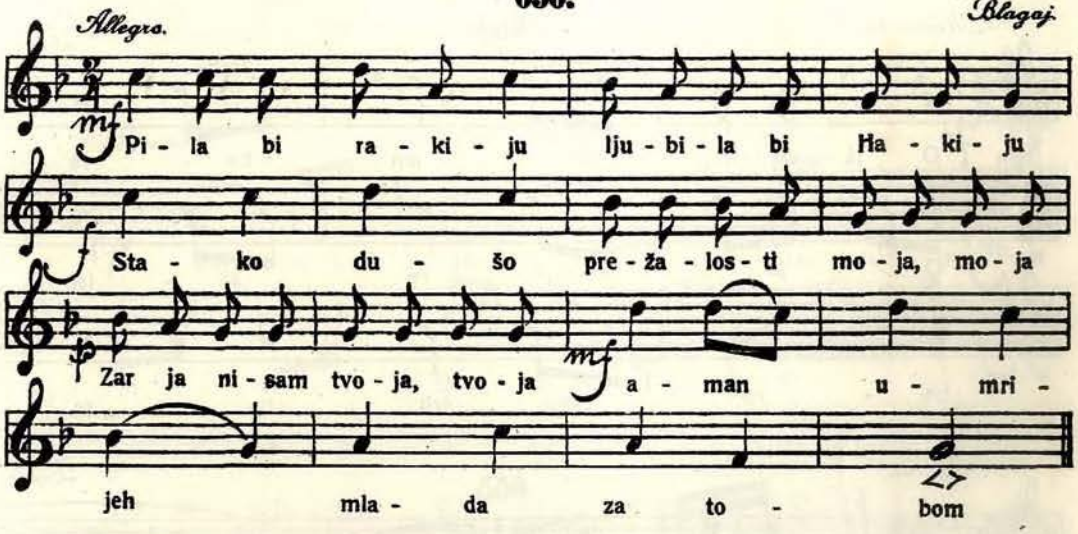

651.

Čajniče.

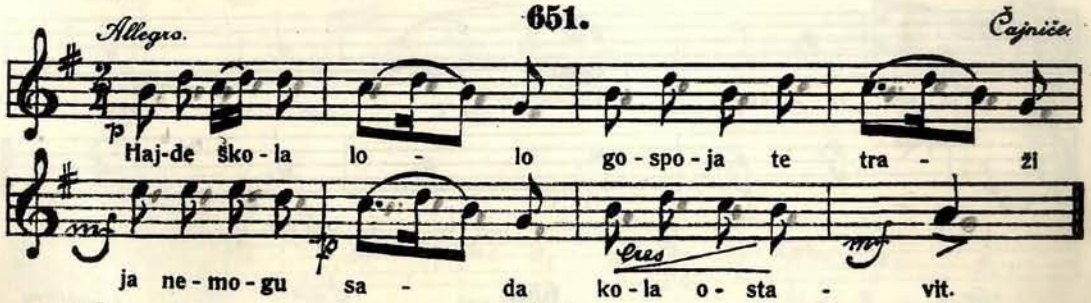

652.

Bihać.

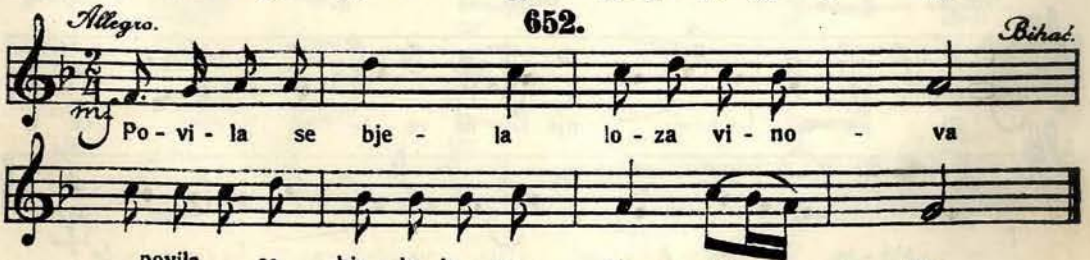

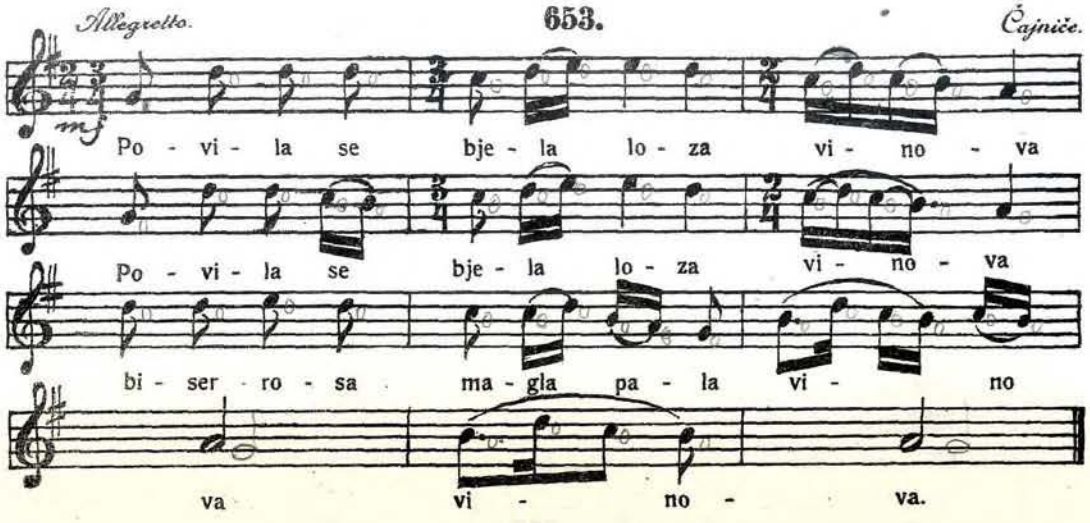
Allegretto.
653.
Čajniče.
mf
Po - vi - la se bje - la lo - za vi - no - va
Po - vi - la se bje - la lo - za vi - no - va
bi - ser - ro - sa ma - gla pa - la vi - no
va vi - no - va.

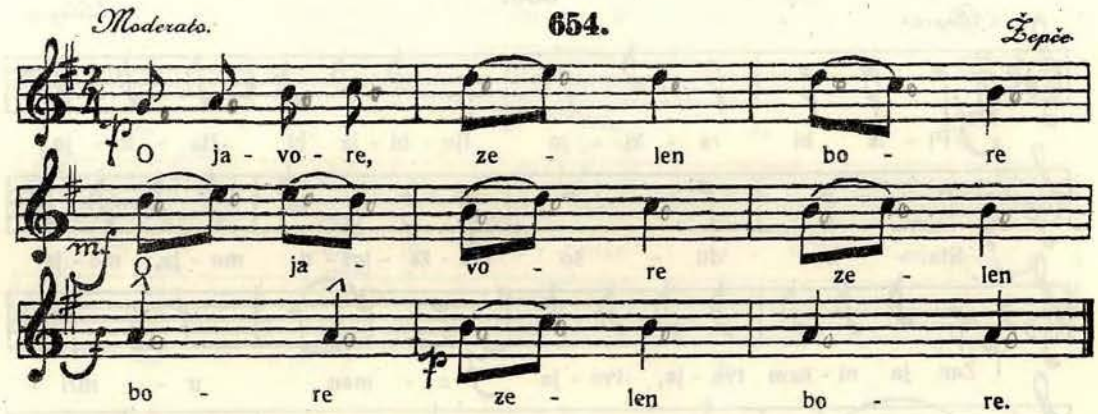
Moderato.
654.
Žepče.
f
O ja - vo - re, ze - len bo - re
mf
ja - vo - re ze - len
f
p
bo - re ze - len bo - re.

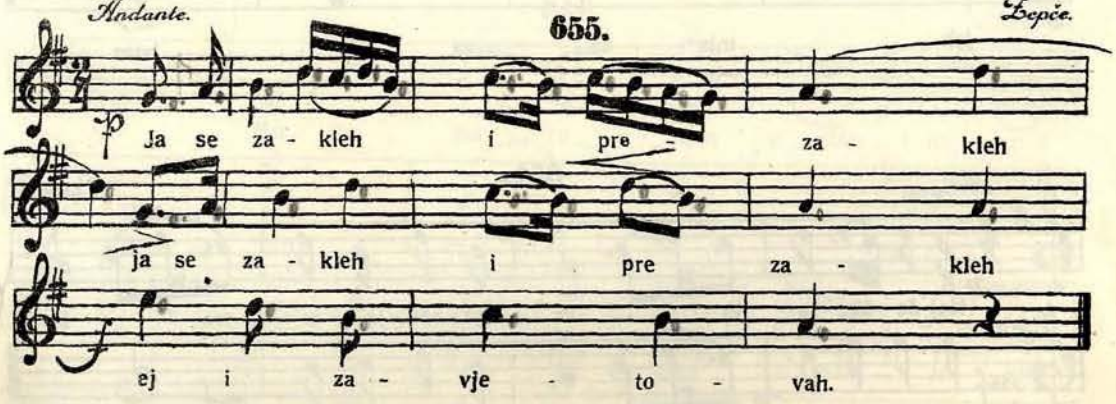
Andante.
655.
Žepče.
p
Ja se za - kleh i pre - za - kleh
ja se za - kleh i pre za - kleh
f
ej i za - vje - to - vah.

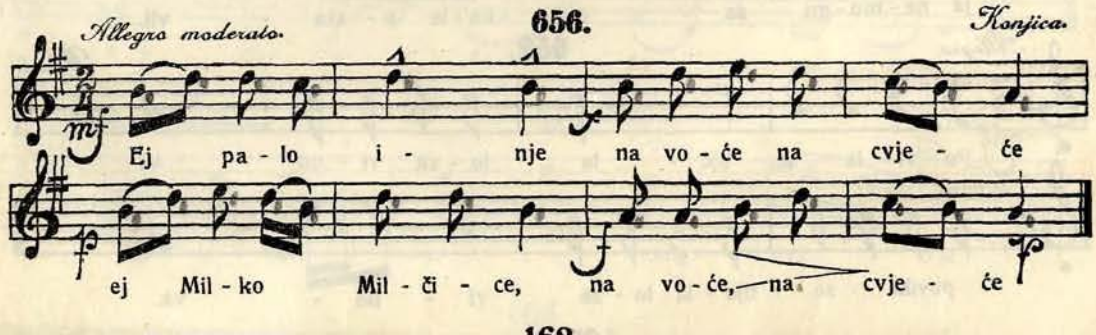
Allegro moderato.
656.
Konjica.
mf
Ej pa - lo i - nje na vo - će na cvje - će
p
ej Mil - ko Mil - či - ce, na vo - će, na cvje - će

657.

Allegretto. *Ženica.*

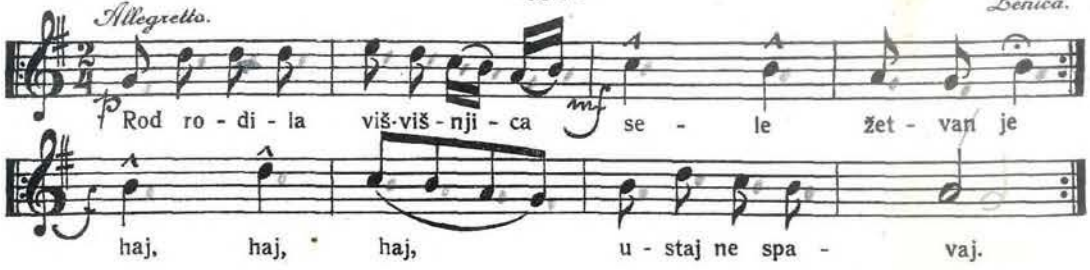

658.

Allegretto. *Doboj*

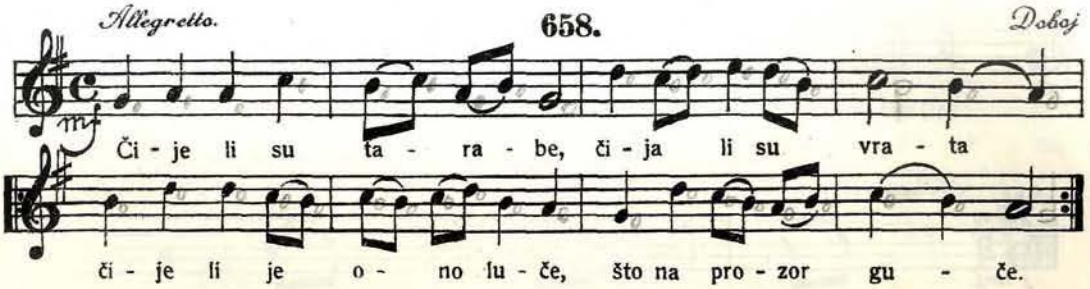

659.

Allegretto. *Stolac.*

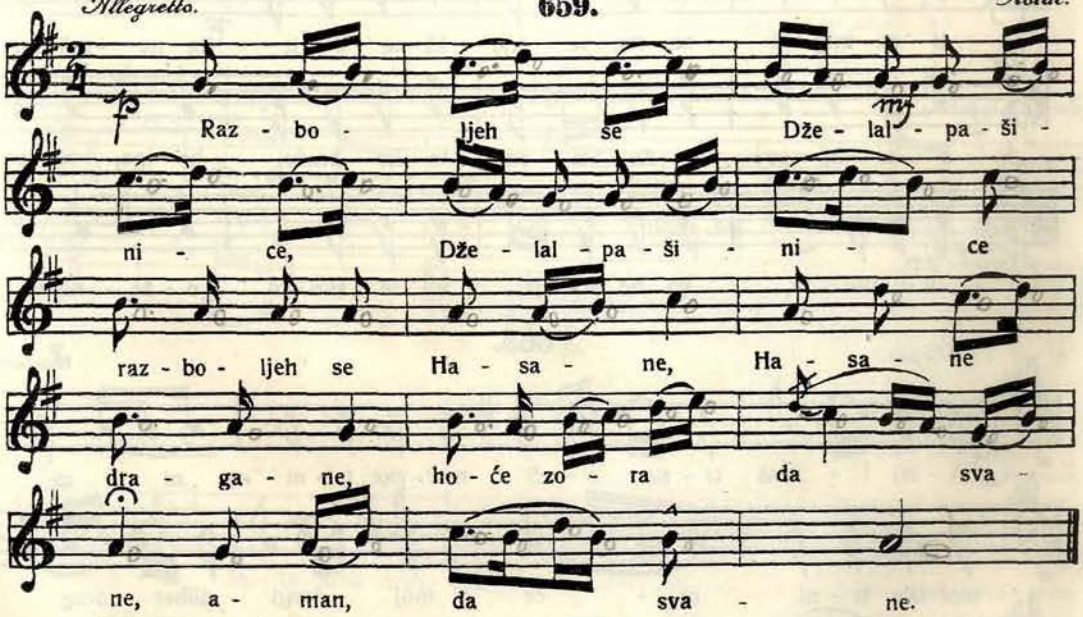

660.

Allegro moderato. *Stolac*

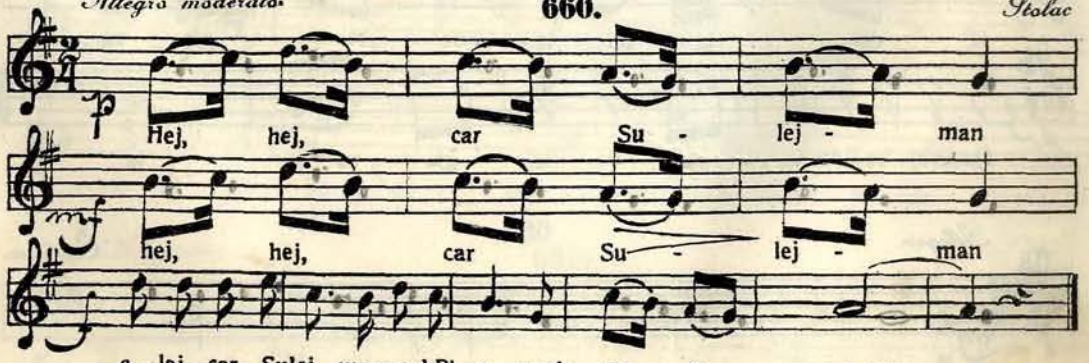

661.

Allegro. *Stolac (Kolo).*

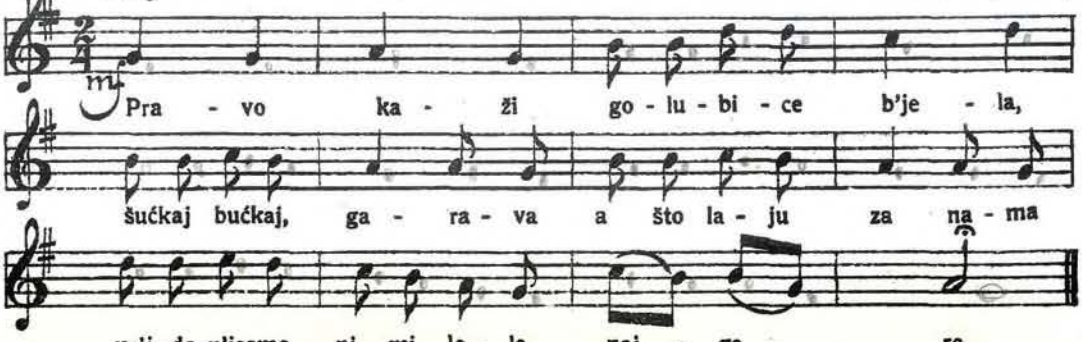

662.

Allegro. *Stolac (Kolo).*

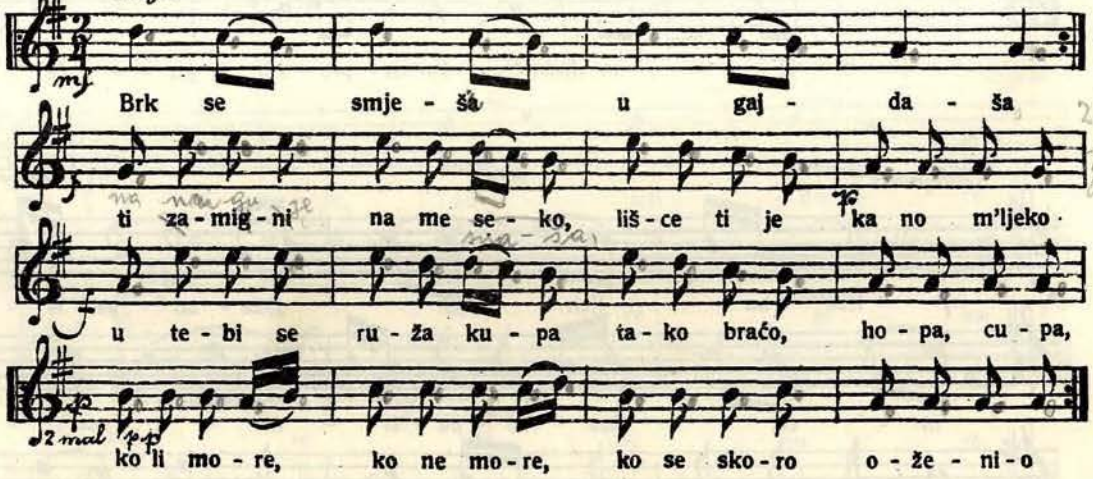

663.

Allegro. *Stolac.*

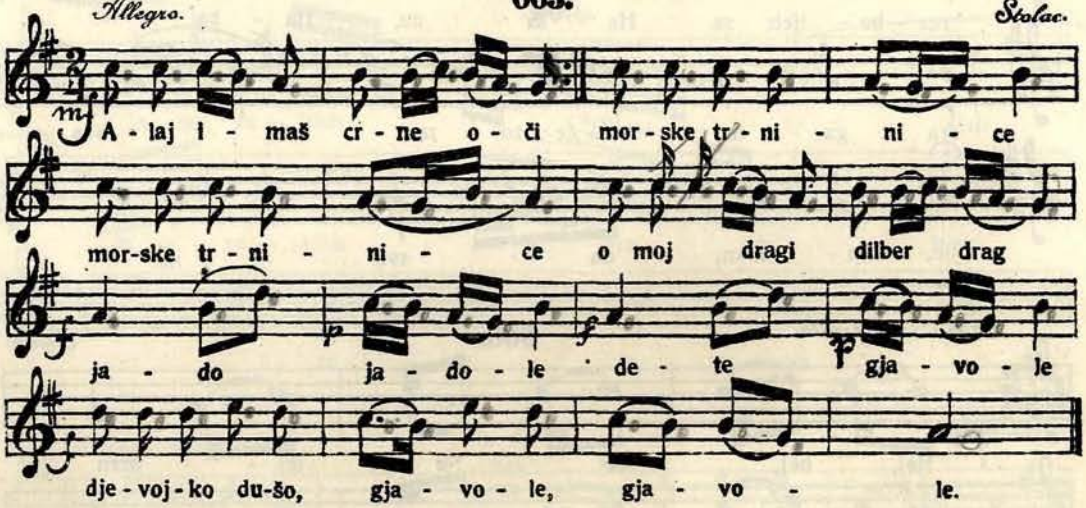

664.

Allegro. *Čaplina.*

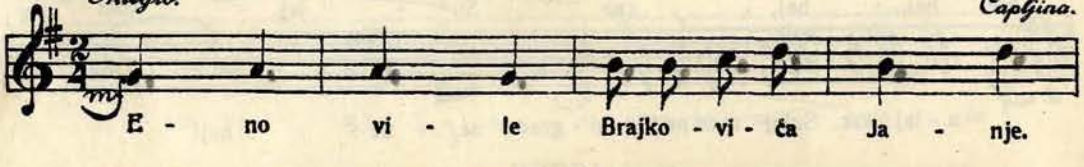

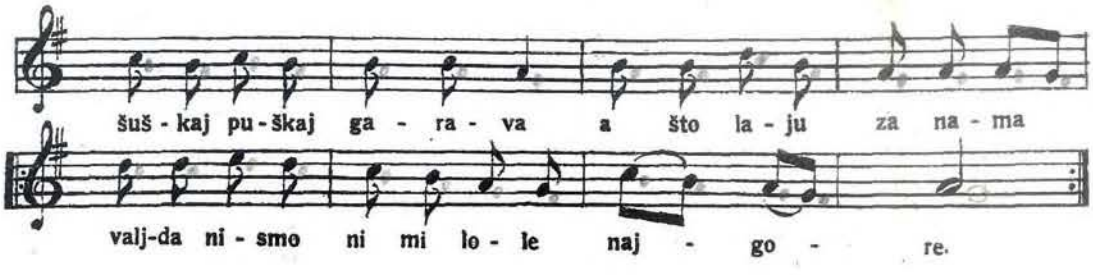

665.

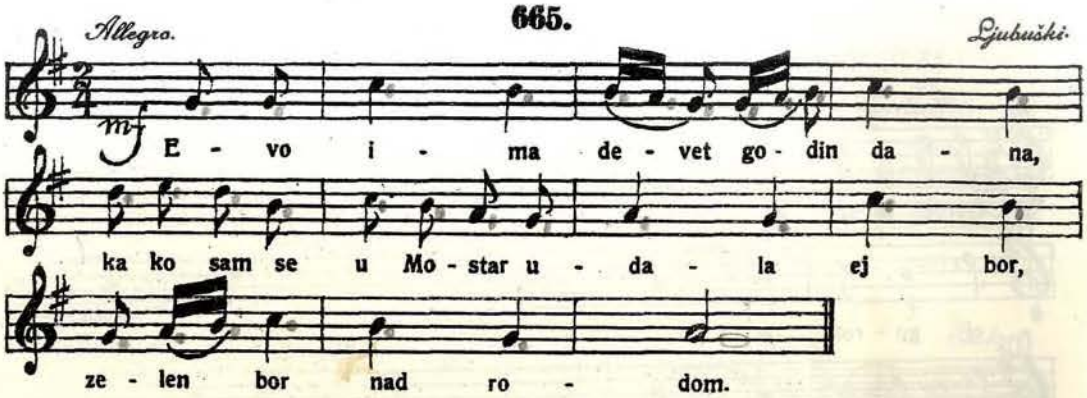

666.

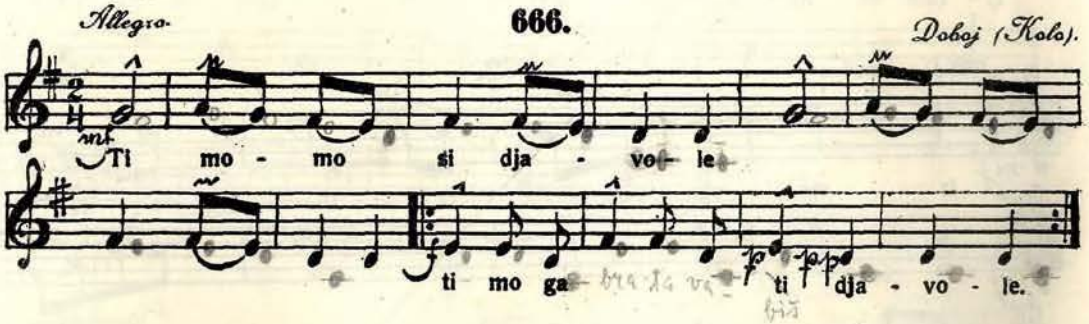

667.

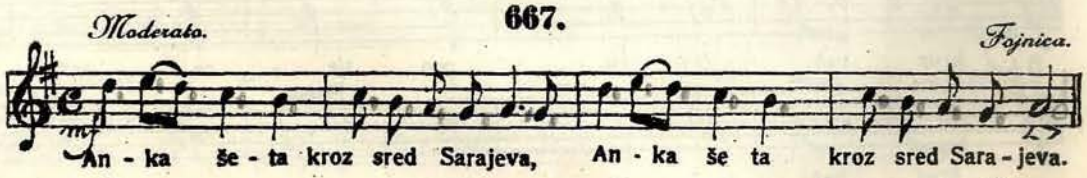

668.

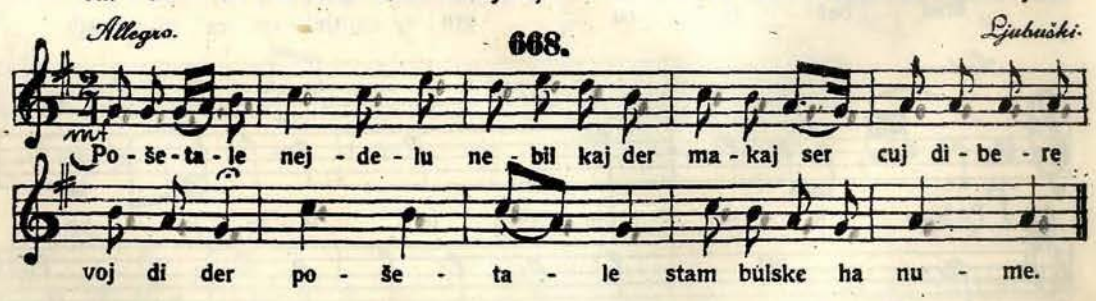

669.

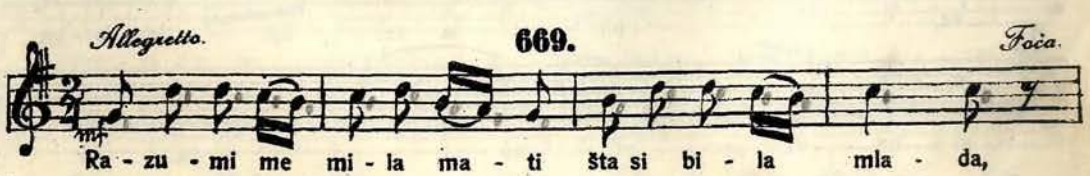

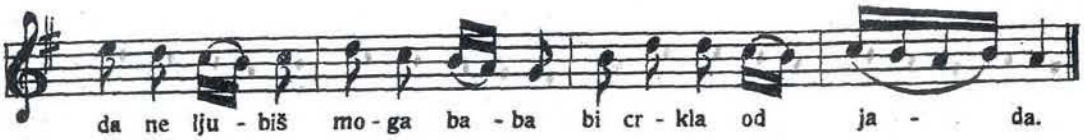
da ne ljubiš moga baba bi crkla od ja - da.

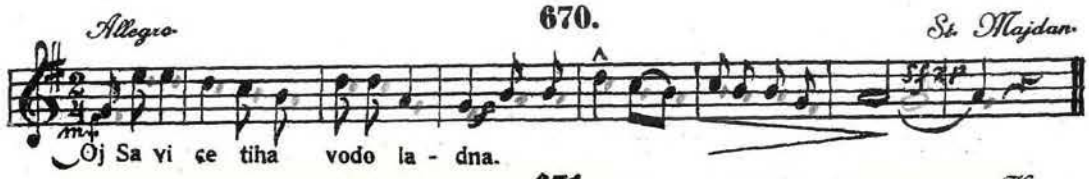
Allegro.
670.
St. Majdan.
Oj Sa vi će tiha vodo la - dna.

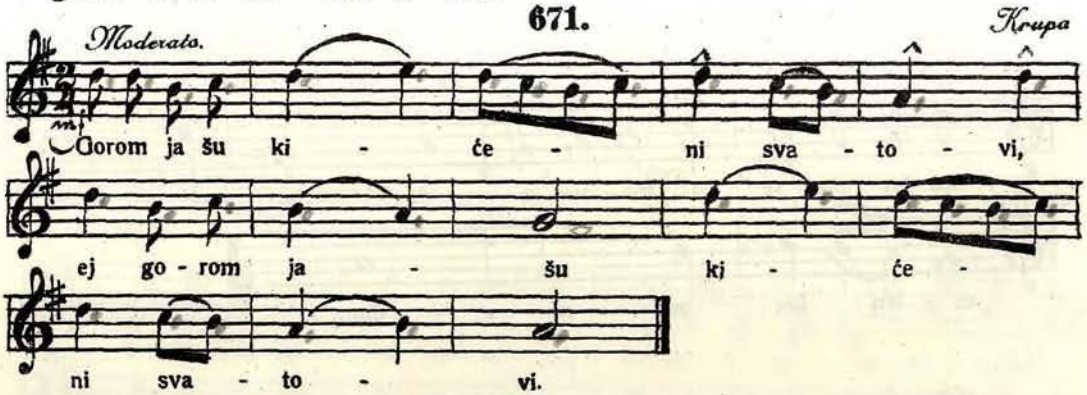
Moderato.
671.
Krupa
Gorom ja šu ki - će - ni sva - to - vi,
ej go - rom ja - šu ki - će -
ni sva - to - vi.

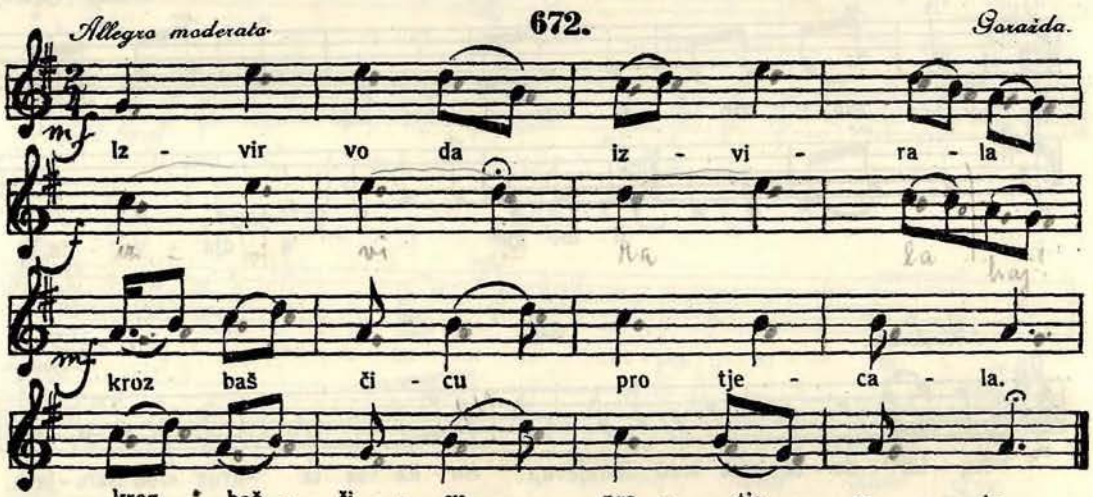
Allegro moderato.
672.
Goraida.
Iz - vir vo da iz - vi - ra - la
kroz baš či - cu pro tje - ca - la.
kroz baš - či - cu pro - tje - ca - la.

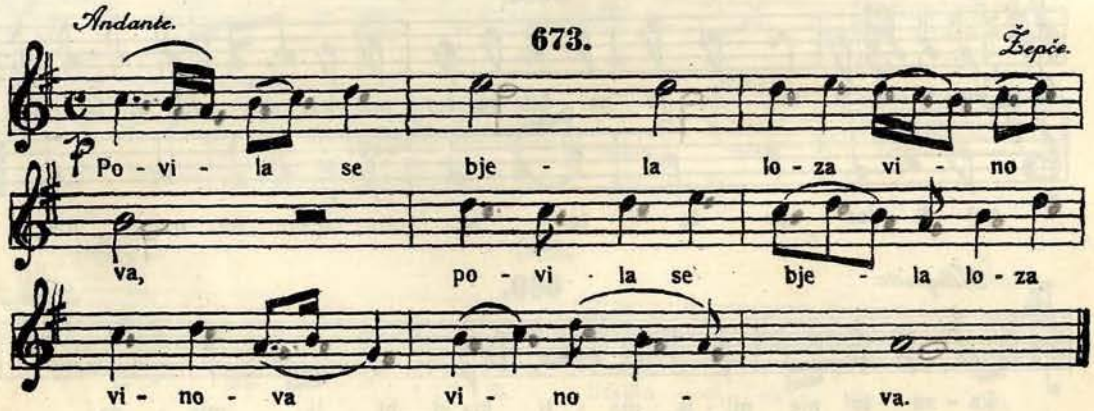
Andante.
673.
Žepće.
Po - vi - la se bje - la lo - za vi - no
va, po - vi - la se bje - la lo - za
vi - no - va vi - no - va.

674.

Moderato. *Zenica.*

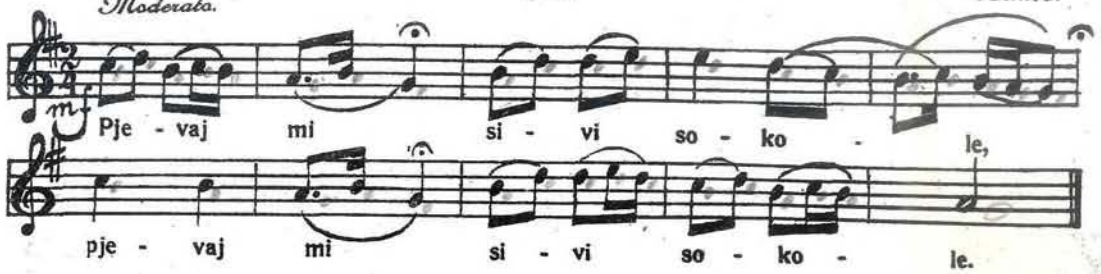

675.

Allegro moderato. *Kreševo.*

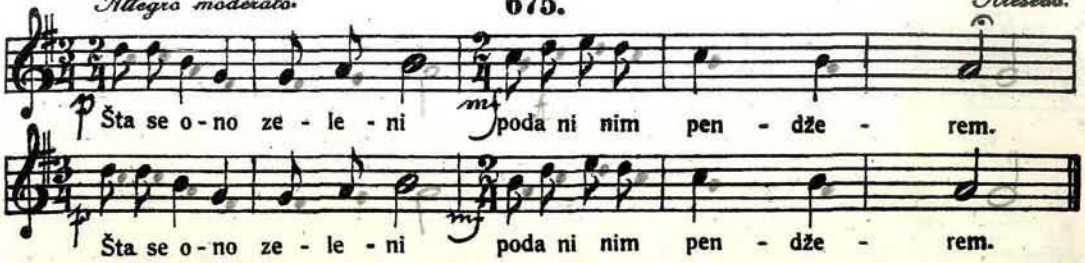

676.

Andante. *Stolac.*

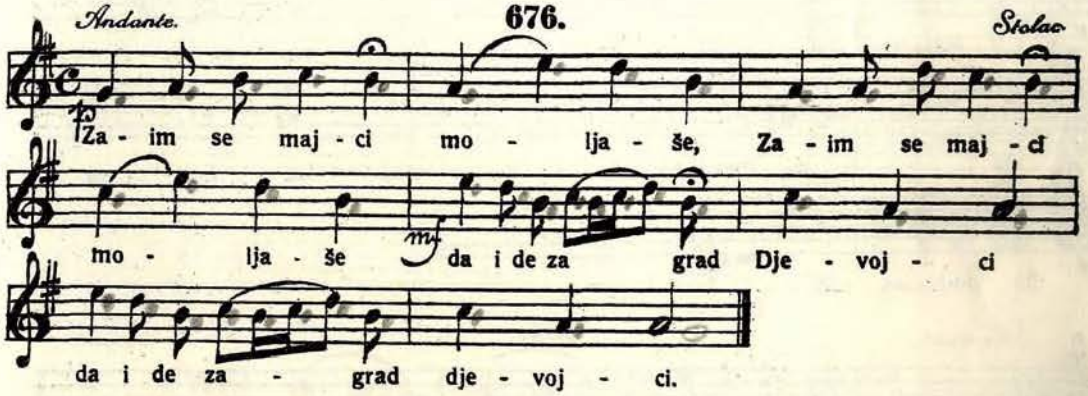

677.

Moderato. *Čaplina.*

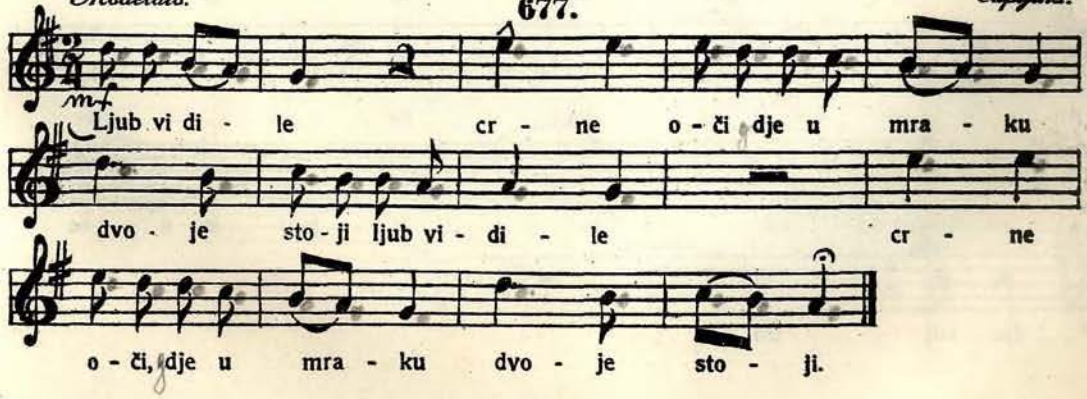

678.

Allegro moderato. *Banjaluka.*

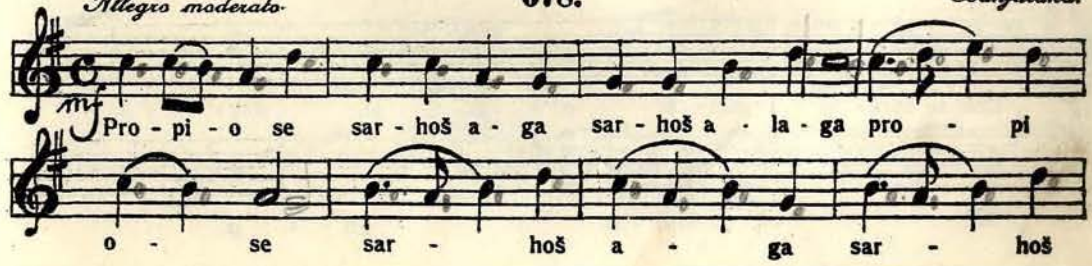

679.

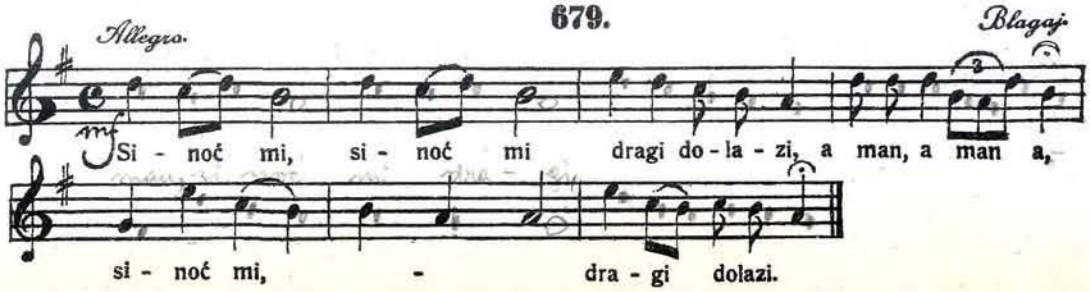

680.

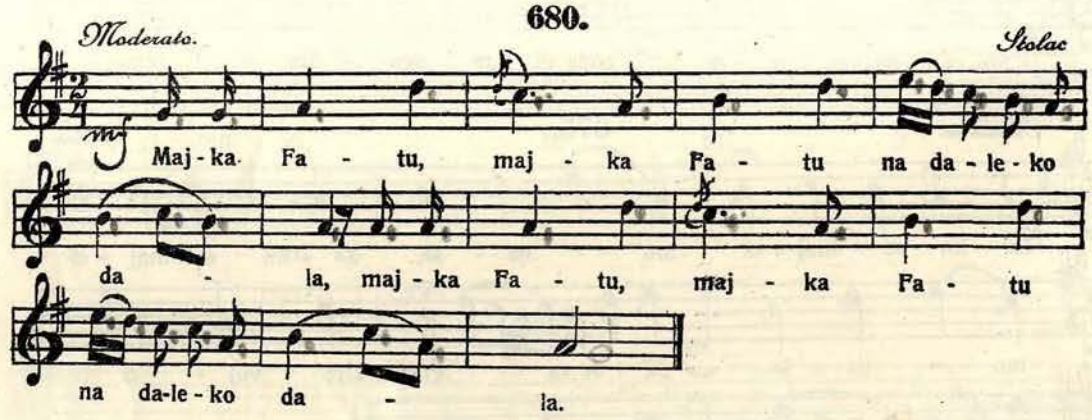

681.

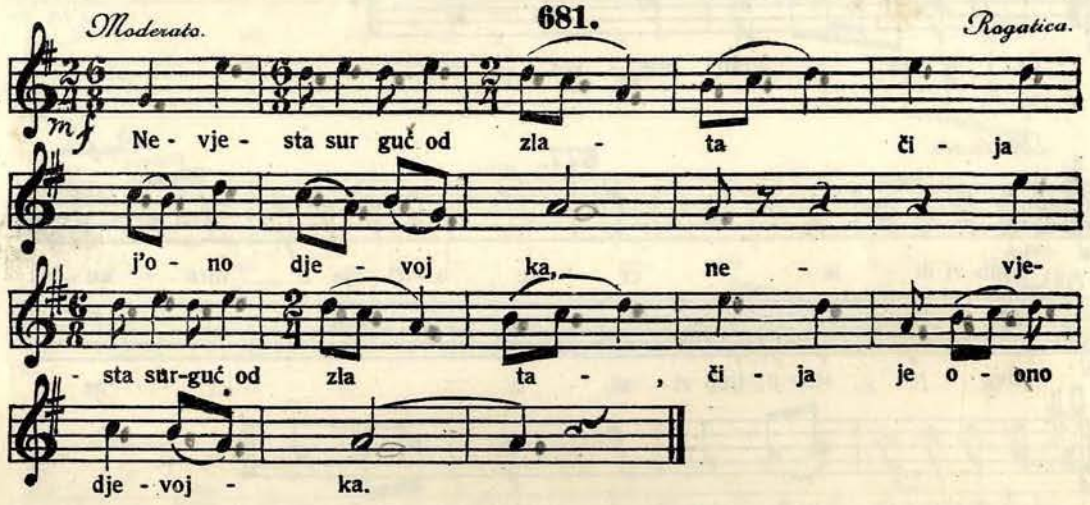

682.

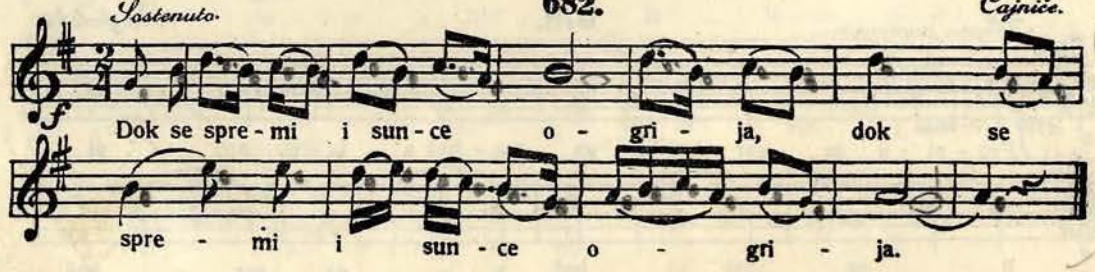

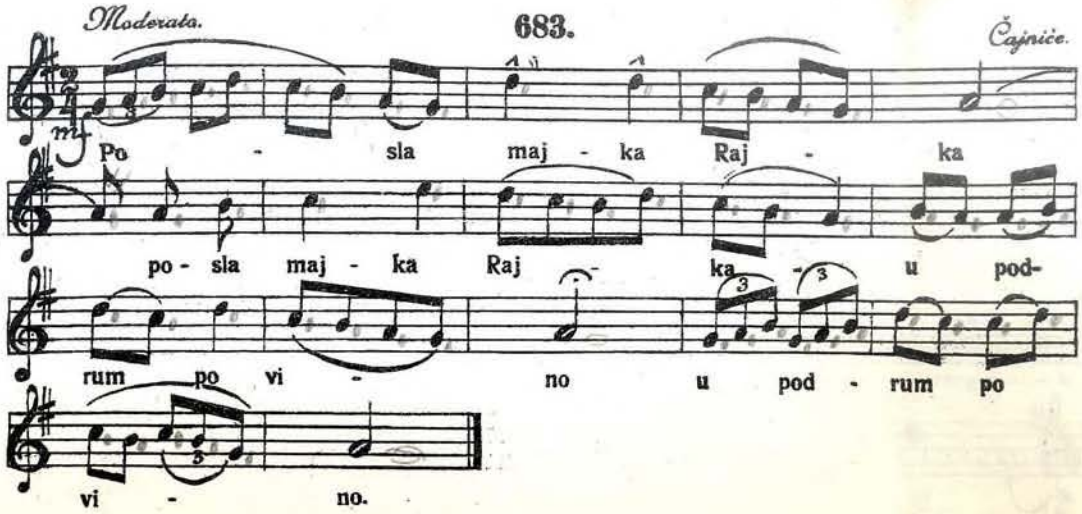

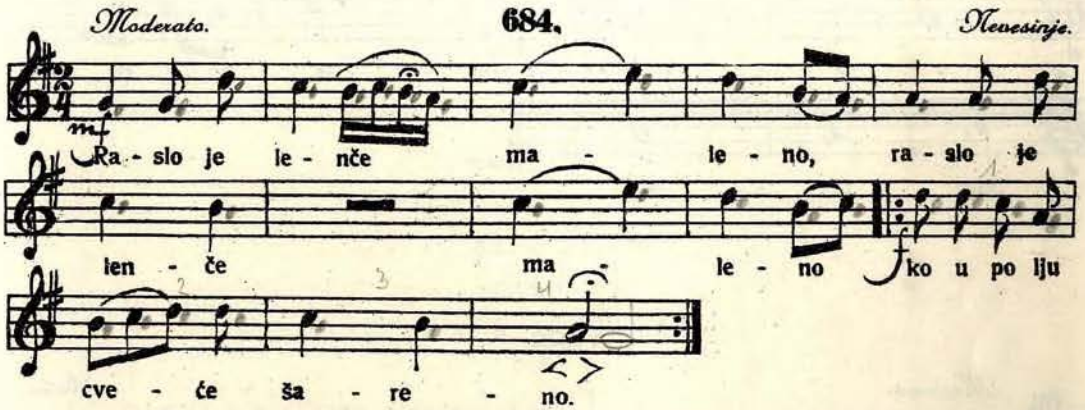

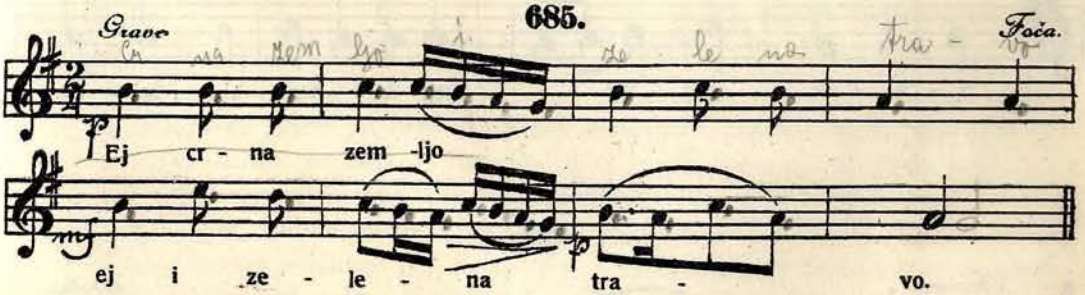

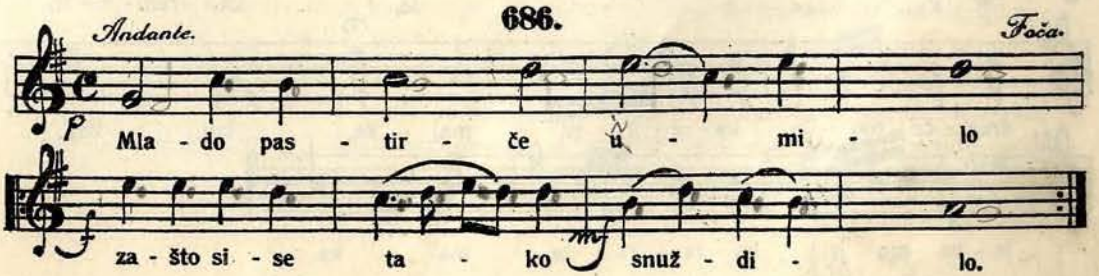

683.

Moderato. *Čajniče.*

Po - sla maj - ka Raj - ka

po - sla maj - ka Raj - ka - u pod-

rum po vi - no u pod - rum po

vi - no.

684.

Moderato. *Nevesinje.*

Ra - slo je le - nče ma - le - no, ra - slo je

len - če ma - le - no ko u po lju

cve - će ša - re - no.

685.

Grave. *Foča.*

Ej cr - na zem - ljo

ej i ze - le - na tra - vo.

686.

Andante. *Foča.*

Mla - do pas - tir - če u - mi - lo

za - što si - se ta - ko snuž - di - lo.

687.

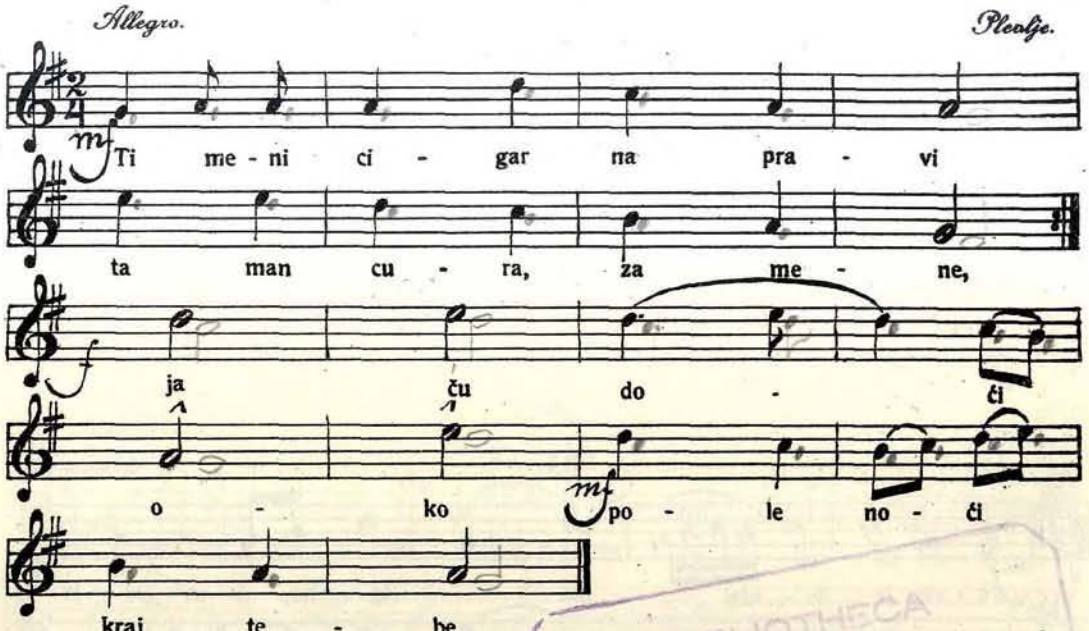

BIBLIOTHECA MUSEI BOSNIAE SARAJEVO

688.

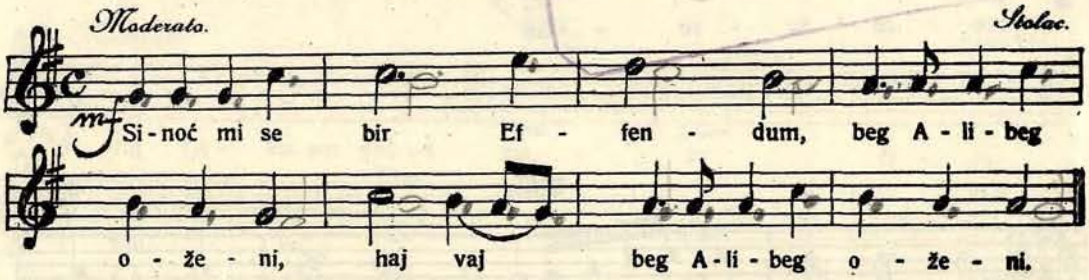

689.

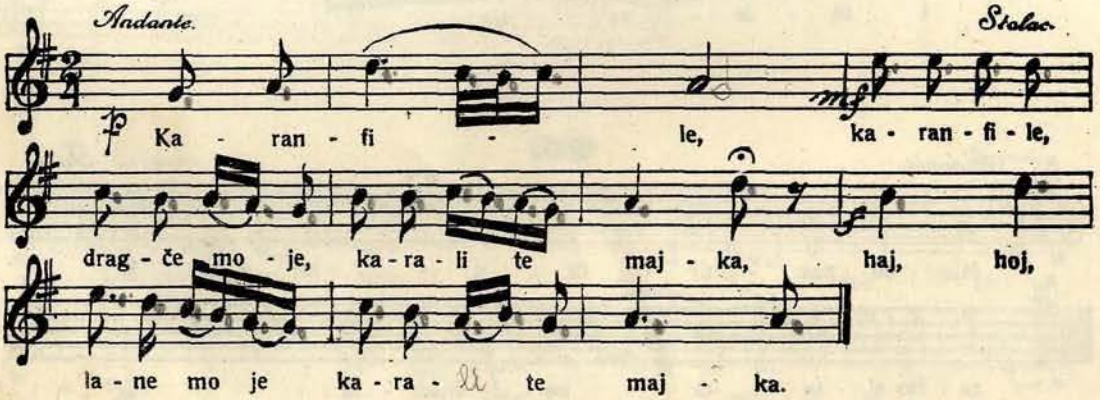

Sprem. sign.:
Struka:

Sarajevo, juli—septembar. XX 1909. 3 Сарајево, јули—септембар.

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

Monumenta historica nova historiam Bosnae et provinciarum vicinarum illustrantia.

Ex archivis Romanis collegit et redegit

Dr. **Carolus Horvat.**

Novi historijski spomenici za povjest Bosne i susjednih zemalja.

Iz rimskih arhiva sakupio i uredio

Dr. **Karlo Horvat.**

(Nastavak.)

BIBLIOTHECA MUSEI BOSNIAE ET HERCEGOVINAE SARAJEVO

89.

Sv. Petar (u Albaniji), 20. novembra 1603.

Biskup Stefanski Mecansi, kardinalu Cintiju Aldobrandiniju.

Iza obavljene vizitacije uvjerio se je, da je Drač u najvećoj potrebi, jer nema biskupa, preporuča oca Franceska Lomsi-ja, jer njega hoće i narod.

Vat. arh. Borgh. III, 60 h, p. 80.

Illmo et Reu^mo Sig^re etc.

Per ordine della S^tà di N^ro Sig^re con mio grandissimo trauaglio ho visitato questo regno risoluendo di riferir la vitia con prima occasione. Intanto fra le atre cose ho trouato in grandissima necesita et bisogno il stato di Durazzo, il quale sendo gia molto priuo del suo proprio capo, per il mancamento d'esso, sono perse quasi infinite anime christiane, et continuamente vanno perdendosi. Onde desiderando loro la salute propria hanno perciò suplicato N^ro Sig^re, che conceda per arciuescouo loro un prete della propria natione del ordine di S^an Francesco [1]), prete integerimo et di grandissimo valore, professor di sacra theologia, di bonissima vita, et tale che tutto questo regno lo desidera sendo veramente degno effetto per un tanto officio.

Per tanto per zelo di religione, et per honor di Dio, e salute delle anime, quanto posso, suplico e prego V^ra S^ria Illma voglia deporsi fauorir questo negotio, come protettor e padre di questa pouera nazione, la qual se bene si duole di hauer perso la bona memoria di Sta Seuerina [2]), il quale come benigna madre procuraua la salute di questi popoli; molto piu s'allegra delle successione di V^ra S^ria Illma sapendo, che quella quasi per natural' effetto le porta molto amore, e che per cio non potendo seruirli in altra

Inv. Broj:

maniera le restano per sempre sciaui in perpetuo. Facia donque opera, che questi popoli habino per pastore il sopra detto padre supplicandola, non voglia prestar audienza a qualonque maligno volesse con lettere o con parolle impedir questo grandissimo sacrificio a Dio, posciache tutti ne faciano fede, et rendiano chiara testimonianza della dottrina, et della bona et santa vita del sopra detto padre, cioè bonissimo vederà nella fede fategli del Illmo Sapatense[3]), dai padri della sua religione, et da me seruitore affetionatissimo di V^ra S^ria Illma, alla quale con ogni riuerenza la bacciono le sacratissime mani pregandogli da N^ro Sig^re maggior felicita.

Data in Albania nel nostro luogo di S^to Pietro il di 20. nouembre 1603.

Di V^ra Sig^ria Illma et Reu^ma deuotissimo seruitore
fra Nicola vescouo Stefanense et visitator
apostolico in tutta Albania.

A tergo: Al cardinal S. Giorgio ... *kao obično.*

[1]) *Vidi pismo istoga biskupa od 24. juna 1603.*

[2]) *San Saverina je kardinal Giulio Antonio Santorino [1570.—1602.], bio je protektor čitavoga Ilirika.*

[3]) *Nikola Bianchi 1594.—1621.*

*

90.

God. 1603.

Biskup Stefanski Nikola Mecansi obavio je po želji pape Klementa VIII. vizitaciju crkava po čitavoj Albaniji i šalje papi o tom svoj izvještaj. U tom izvještaju ne govori ništa o crkvama, nego opisuje Albaniju i njezin strategički položaj i dogovor sa zapovjednicima tvrgjava Albanskih, koji će ih za novac izdati. Papa neka u pomoć priskoči, jer njegovim će zastavama okititi pridobivene turske tvrgjave.

Vat. arh. Borgh. I, 28, p. 101.

Beatissimo Padre.

Douendo io con ogni affetto e deuotione ubbidire a suoi santi e giusti commandamenti mi sono sforzato al meglio che ho saputo fare la relatione del regno d' Albania e Macedonia, antica sede d' Alessandro Magno; doue, se non abbelita di parole, comparirà almeno ornata d' una semplice e leale descrittione, quale piaccia alla Santità Vostra d' accettare con quell' animo, con quale glie la do, e le bacio li santissimi piedi.

È l' Albania parte della Macedonia anticamente detta Epiro, situata in pianura fertile et abbondante d' ogni sorte vittuagle; il suo aere ameno et temperato in ogni staggione, ha bonissime acque e migliori vini, i suoi abbitatori sono bellicosi, robbusti et auezzi alle fatighe; dei vecchi alcuni viuono insino a centoquaranta anni. A questi habbitatori il Turco ha tolto l' uso dell' armi, come quegli, che si ricorda delli danni e rotte che questi popoli hanno date alli esserciti de' suoi antecessori sotto la condotta di Scanderberg[1]), loro re, essendone pochi. Questa gente in questo modo riceuendo danno o grauezze da quei Turchi s' unisce, e si solleua toglendo per forza l' armi a quanti Turchi s' abbatteno, l' ammazzano, et ristretti insieme fanno impeto a sangiacchi o ai capitani dei bassà, e li rompono in qualche passo stretto doue con stratagemme li conducono fingendo di fuggire. Il che da tre anni in qua n' hanno fatta gran strage destruggendo sette fortezze e seruendosi di quella monitione. La causa che ebbero fu che non hauendomi potuto hauere nelle mani il Turco per impalarmi, per causa che li Venetiani li scrissero „guardateui dal vescouo Stefanense, perchè vole tradire l' Albani al papa, et a Spagnoli"; et questo poichè in Ragusi furono intercette le seconde lettere da un ecclesiastico, quali io mandauo al vicerè di Napoli, et furono consignate a Venetiani. Onde venendo la guardia del Turco per prendermi, questi popoli si mes-

sero in arme et ammazzorno tutti coloro et hanno fatte altre cose notabili, quali per breuità le lascio, e le dirò a bocca.

Il paese è di larghezza più che cento miglia insino alli monti della Seruia, verso la Bora, et dalla Bora verso la Tessaglia più di altretanto circuito, ha di lunghezza insino al mare più che duicento miglia; li altissimi monti della Seruia et il Corat da una parte lo circonda verso tramontana il monte delle Ceneri, che in quello linguaggio si chiama Perhim. Verso mezzo giorno il monte de la Cimera lo diuide dall' Epiro. Imperciò che oggi quella parte ch' è di là della Vallona insino all' Ismo della Morea si dice Epiro. Ha dall' altra parte il mare Adriatico con tre famosi porti, cioè il porto di Durazzo, il porto della Vallona, et il porto di San Giouanni.

Questo regno si diuide in quattro prouincie populate, doue sono ville torre città castelli pianure, e giardini, et in ciascheduna prouincia risiede il Sangiacco.

La prima prouincia è posta nel sito del mare, ha la città di Durazzo, la Vallona, et altre ville populate e giardini con il porto di San Giouanni, in questa prouincia non vi ha difficoltà alcuna, eccetto la Vallona la quale ha un castellotto in una collina che la defende; et la città di Belgrado non più che quaranta miglia discosto, forte, ma senza monitione et Dolcigno luogo anco forte; ma perchè la intelligenza di dentro fa il maneggio perciò l' istessi Albanesi togleno ogni difficoltà. Di Durazzo non occorre raggionare; già che fu saccheggiato da Spagnoli, et in questo modo ci impadronimo dei porti capaci d' ogni armata e dele fortezze de la prima prouincia; alla quale dalla Puglia, et dalla Sicilia in due di può venire qualunque aggiuto come diremo appresso.

La seconda prouincia è Albassano infra terra distante dal mare miglia quaranta. Questa città doue risiede il sangiacco è di un muro di circuito un miglio e mezzo, ma poco forte, anzi il terremoto ha in una parte rouinato detto muro nel fosso; ha uno borgo di settemila case con assai moltitudine d' abbitatori, è posta in luogo piano, doue d' intorno ha molte ville; in questa prouincia vi sono assai terre città et castelli, questa è la più forte prouincia che sia in Albania poichè può armare insino a vintimila combatenti tra turchi è scismatici; ma sono di poco essere, perchè li Albanesi come diremo hauendono armi da combattere seranno più di trenta mila, et facilmente soli vinceranno quei Turchi.

La terza prouincia è detta Croia da questa città istessa famosa è forte per natura imperciò che è posta nelle radici del monte Coruino sopra un sasso intiero inespugnabile, et inaccessibile da ogni parte, eccetto da una, da donde se può andare dentro la città a due per volta. Dentro vi è un fonte naturale di perpetue acque et un altro di fuori, è di circuito la città uno miglio, et vi sono pochi abbitatori, ma di fuori ha più di settecento case. Questa prouincia ha molta pianura, nela quale sono ville e terre, e giardini; il suo distretto è più di cinquanta miglia verso il mare, ma infra terra è più di cento; in questa prouincia non ci è difficoltà alcuna, eccetto la città di Ocrida, la quale con la intelligenza che habbiamo se prende a tradimento.

La quarta prouincia è la prouincia detta di Scutari dall' istessa fortezza situata presso il lago che cosi anco viene chiamato; questo lago è di lunghezza sessanta miglia, et di larghezza più di 15. I popoli Clementini l' abbitano da una parte per l' abbondanza del pesce; dall' altra parte ha origine il fiume della Boiana, che dalla foce del detto lago esce; questo fiume è nauigabile e ponno andarui galee, e altri vascelli infra terra. Detta prouincia abbonda d' ogni cosa et è populata assai, in questa non core difficoltà alcuna poichè i complici del trattato daranno Scutari a tradimento, ch' è fortezza

inespugnabile, che non si prenderebbe mai se ci fusse uno milione de soldati; ma come appresso diremo serà nostra, questo dunque è quanto occore nel sito d' Albania e suo distretto senza quella parte dell' Epiro, quale con l' aggiuto della santissima Trinità ho descritta al viuo secondo la verità del fatto, la quale chiamo in testimonio di ciò; seguita adesso il modo del trattato et quanto bisogni farsi.

Et poichè senza l' intelligenza delli cittadini e senza buono ordine non se fa cosa buona, perciò s' è presa resolutione con quei popoli, che nel mese di settembre a una giornata quale dirò a bocca se habinno le due segnalate fortezze cioè Croia e Scutari a tradimento, secondo il patto fatto con quei di dentro, con patto che habbino diecimila secchini innanzi che le rendano, cioè cinque mila a quei di Croia, et altre tanti a quei di Scutari, perchè di questi denari se ne faranno molte parti a i traditori, et altri Turchi figli d' Albanesi, che vogliono venire alla fede, ai quali i patri hanno persuaso fare questo, et per non perdere le mogli e i figli, e le possessioni lo fanno volentieri. Et hauuti questi denari alsaranno le bandiere di V^ra^ Santità nele dette fortezze et altri luoghi; ma nell' istesso tempo s' haueranno a ritrouare tremila soldati veterani nel porto che si dirà a bocca i quali ben armati seranno chiamati in quei presidii, et haueranno portato seco armi, archibugi e monitione per trentamila soldati, e più ancora poichè tanti seranno li Albanesi, che s' uniranno per quella volta senza li altri ch' hanno l' armi, et adesso stanno alle frontiere del turco. Et questi potranno guardare il paese e le fortezze, e prendere altri luoghi unitisi con li latini e per pochi di potranno resistere all' impeto di quei sangiacchi insino che veranno altri quindecimila soldati braui archibusieri li quali venuti faranno uno giusto e valido esercito con li Albanesi. E anderanno sopra Albassano città forte doue il sangiacco se farà forte; ma perchè non può armare più che vintimila tra turchi, e scismatici, e li nostri saranno maggiori di numero parte ancora che li Albanesi di quella prouincia anco si solleuaranno in quello tempo, sarà rotto, e presa quella prouincia. Doue preso Albassano, e la prima prouincia del mare, come ho detto di sopra, tutta l' Albania serà presa; et saremo patroni dei porti, e de li monti. Onde poichè da Costantinopoli verranno altri Turchi in aggiuto e i giannizzari saranno pochi, lo esercito nostro, che costarà di più di settantamila soldati eletti, facilmente resisterà ai Turchi e li vincerà; et in questo modo si prenderà la Seruia, la Tessaglia e la Grecia senza fastidio, già che sono popoli imbelli e parte cattolici. E forsi si potrà scorrere insino a Costantinopoli oprando la S^tà^ V^ra^ col re di Polonia, che dicono trouarsi in campagna con valido esercito, che da quelle parti infesti, et muoua guerra al paese de i Turchi; l' istesso potrà fare in Ungaria l' arciduca d' Austria adesso patrone di quello regno. I Persiani da una parte, dall' altra i rebelli del Turco, et dall' altra l' esercito nostro lo potrò assediare, che trouandonosi le forze sue suernate in tante parti, il valore de giannizzari sarà di poco aggiuto e di manco resistenza ai nostri e potremo prendere Costantinopoli. Onde tutti quei popoli et io in nome loro la supplichiamo a volere a guisa d' un nuouo Mosè liberarli da le mani di quello tiranno, e dalla seruitù d' Egitto abbracciando quella tale occasione, che il sig^re^ Iddio porge, per adempire il suo santo desio di passare in terra santa, la quale il signore col suo braccio onnipotente renda sotto l' imperio di Vostra Beatitudine, alla quale bacio li santissimi piedi.

Umilissimo seruitore Il vescouo Stefanense.

Tergo = Albania.

[1]) *Juraj Kastriot, prozvan Skenderbeg, gospodar Kroje i knez Albanije 1406.—1443.*

*

91.

God. 1603.

Neki običaji u Albaniji.

Vat. arh. Borgh. I, 973, p. 713.[1])

In tutta la relazione doue si tratta della prouincia d' Albania, si chiama quella gente per ordinario poco sincera.

Usano dare le loro donne per moglie alli Turchi, et a quest' effetto anco vendergliele, et in questo credono di non pecare, perche essendo li Turchi padroni del paese, tengono, che si debba ubidirli in quelche comandano.

Quasi in tutte le chiese di quella prouintia non si tiene l' olio santo per gli infermi, perche quelle genti non lo vogliono, hauendo rimorso di coscienza, che sanando di quella infermita, non li saria poi stato più lecito l' uso del matrimonio, ne andare coi piedi scalzi senza peccato mortale, et in alcuni luoghi asseriscono, conuenirsi questo sacramento solamente a preti et a frati.

Molti aspetano dalla fede, e molti credono, che per rispetti humani possono professare il mahumetticismo e ritenere nel cuore la fede christiana.

In alcuni luoghi costumano la maggior parte di loro di pigliar moglie senza celebrar' il matrimonio coram parocho et testibus, e senza denuntiation.

[1]) *Ovo je anonimni dokumenat u vatikanskom arhivu, no biti će jamačno izvadak iz kakove relacije biskupa Stefanskoga Mecansija, od koga imade mnogo historijskih spomenika o Albaniji.*

*

92.

Gradac, 12. januara 1604.

Gradački nuncij mons. Porzia[1]*), kardinalu Petru Aldobrandiniju.*[2])

U Bosni se pobunio protiv sultanu Skrivan, namjesnik paše bosanskoga. Hrvatskome generalu dan je nalog, da osvoji koju čest Bosne.

Vat. arh. Borgh. III, 68, c. d. p. 131.

Illmo e Reu^{mo} Sig^{r} mio patron colendissimo.

Nella nuoua soleuatione della Bosna, della quale V. S. Illma vedrà gli particolar ne duplicati, che s' inuiano con le presenti, non si manca qui di attendere et far osseruare gli effetti piu principali et importanti, ne io lascio di ricordarlo al prencipe[3]) et a suoi consiglieri, cosi di guerra, come secreti. Et di già si è dato l' ordine al generale di Schiauonia, che vi attenda diligentemente, et che mandi et scriua in Bosna per veder di aquistarsi una delle parti; et cosi si seguirà di fare abbraciando tutte le opportunita et occasioni. Si e anco di nuouo dato raguaglio di tutto alla maestà dell' imperatore, per procurare et sollecitare, che anco da quella parte si facci maggior rissolutione di quello, che si è fatto sin hora.

Isti dan javljao je nuncij službeno kuriji rimskoj o pobuni u Bosni ovo:

Dal foglio che vien qui appresso intenderà V^{ra} Sig^{ria} Illma quello che dalli confini di Schiauonia vien scritto a questo serenissimo arciduca in proposito del gouerno del Scriuano in Bosna, il quale sendosi fatto capo, et supremo del regno con l' armi, cosa che è chiaro segno di poca obedienza verso la Porta, tanto maggiormente si puo sperare ch' il concetto fatto si già costi di tirarlo alle parte di cesare potesse sortire effetto.

Io perciò si come non lasciai auanti di comunicare quanto mi fù ingiunto da V^ra Sig^ria Illma con l'arciduca; et procurai che del negotio si mandasse memoriale in corte cesarea, cosi spesse volte hauendo ricercato Sua Altezza se le fusse venuta risposta da S^a Maestà, et dettomi, che mai haueua inteso altro, lo stesso mi dice di presente, ma ben soggiunge esserle stato noto, ch'il Rosburm, mentre gl'esserciti erano fuori, hauesse sotto Buda tentato di trattare col sudetto Scriuano, et che a tal fine da esso Rosburm fusse stato scritto, et mandate lettere, che però il Scriuano non haueua voluto accetare ne rispondere. Da me con questa nuoua comparsa del combattimento del Scriuano con i Bosnesi, e della vittoria da lui hauuta non ometto di sollecitare l'Altezza Sua ad hauer bene a cuore la facenda, replicandola all'imperatore, et vedrò che lo faccia quanto prima, ne da me si tralascierà poi d'auuisare ciò che accaderà a V^ra S^ria Illma, alla quale per fine etc.[4]).

[1]) *Mons. Hieronim Porzia, biskup od Adrije, gradački nuncij.*

[2]) *Kardinal Petar Aldobrandini, 1591.—1621., nećak je Klementa VIII. izmegju njega i Cintija Aldobrandinija podijelio je Klement VIII. državno tajništvo.*

[3]) *Nadvojvodu Ferdinanda štajerskoga.*

[4]) *Ostale vijesti iz istoga pisma, budući se ne tiču Bosne, izostavljamo.*

*

93.

Gradac, 19. januara 1604.

Gradački nuncij mons. Porzia, kardinalu Petru Aldobrandiniju.

Nemiri u Bosni, izabrani paša bosanski mora se pred Skrivanom sakrivati po šumama i odaljenim krajevima. Drži se, da će bosanski paša uteći hrvatskome generalu u Karlovac.

Vat. arh. Borgh. III. 68, c. d. 143.

Seguano gli rumori et discordie nella Bosna, ma s'intende, che il Scriuano sia rimasto superiore, et che il bassa, che era stato eletto da Bosnesi vadi come fugitiuo ne boschi et ne luoghi più remoti per non esser preso dalle genti del sudetto Scriuano, et è chi mi refferisce credersi, che questo bassa potrebbe capitar'a Carlostat presso il generale di Crouatia, col qual mezzo si potrebbe far qualche tentatiuo in quelle genti, di che quando occorà darò piu certo raguaglio alla S^tà di N^ro Sig^re, et a V^ra Sig^ria Illma, alla quale humilmente baciando le mani prego augmento di quella felicita et prosperità, che meritano le sue gran virtu, et che l'augura con brama la deuotissima seruitù mia.

*

94.

Gradac, 2. februara 1604.

Gradački nuncij mons. Porzia, kardinalu Petru Aldobrandiniju.

Skrivan jo vanredno okrutan protiv Turaka. Drži se, da će se proglasiti apsolutnim gospodarom Bosne. Dogovori izmegju Skrivana i cara preko generala Kolonića. Hrvatski general dobit će jamačno odluku što ima u ovom pitanju poduzeti.

Vat. arh. Borgh. III. 68, c. p. p 150.

Si teme, che questo Scriuano di Bosna sia per apportar del trauaglio a questi confini, intendendosi le rissolutioni, et le crudeltà usate contro Turchi, dubitandosi di molto peggio contra christiani confinanti. Se però non li venisse altro pensiero, o concetto per stabilirsi quiui assoluto Signore, di che si dubita altretanto, quanto si desiderarebbe per benefitio di queste prouincie. Ne restandomi in che seruire di più a V^ra S^ria Illma con questo ordinario humilmente le bacio le mani, et mi raccomando in sua benigna gratia et prottetione, etc.

K ovome pismu dodana je kao duplikat vijest iz Bosne o Skrivanu, koju je nuncij isti dan otpremio kuriji rimskoj:

Del Scriuano s' intende, che in Bosna vadia faccendo progressi, che habbia disfatti tutti i Turchi, che seguitauano il bassa da loro eletto, et che dalla sua sieno passati i Walacchi i quali per conoscere habbia egli ad uno ad uno segnato con un marchio. Il negotio con lui non viene intermesso dall' imperatore di cui è uscitta commessione al Coloniz[1]) di trattar con esso Scriuano, di che detto Coloniz n' ha dato conto all' arciduca, et si dice da alcuni, ch' esso Scriuano offerissa di dare in mano dell' imperatore i luoghi presi, ogni volta che Sua Maestà prometta d' assicurar lui, e 3 milla Tartari, che tiene et d' aiutarlo. Questi giorni s' aspetta anco quà il generale di Crouatia, al quale potrà esser, che si dia qualche commessione in tal proposito, di maniera che se ne potrebbe veder tosto qualche esito, che piaccia a Dio riesca buono, et per fine.

[1]) *Kolonić je carski general.*

*

95.

Gradac, 15. marta 1604.

Gradački nuncij mons. Porzia, kardinalu Petru Aldobrandiniju.

O daljnim dogovorima izmegju generala Kolonića i Skrivana ne čuje se ništa više. Nemiri se zbivaju u unutrašnjosti Bosne. Odobrena je prodaja šuma iznad Senja. Hrvatski general stoji spreman i prati dogagjaje u Bosni. Skrivan se želi pokrstiti.

Vat. arh. Borgh. III. 70, b. c. f. p. 152.

. . . . Del carico, qual si disse dato al Coloniz di praticare il Scriuano, non s' è poi udito altro, e de progressi del medesimo in Bosna. Questi vicini confini da alcuni giorni in qua non danno auuiso alcuno, onde vien tenuto in conformita di quanto si scriue da Ragusi, che i romori quali posson essere, sieno tutti nelle parti più interne della Bosna, et che anco per ciò l' imperatore non si sia sin hora fidato di mandare a trattare da vero con esso Scriuano.

Sopra il negotio della vendita de boschi della Murlacca di Segna, si tenne già qui alcune settimane d' ordine dell' arciduca consulta, doue fù non solo approuata la vendita, ma pensato anco d' incaricare la trattatione alla corte cesarea, doue secondo l' ordine si dourà risoluere il qual atto si sta aspettando a V^ra^ S^ria^ Illma alla quale in materia del Sig^r^ Raguseo posso dire hauer egli ottenuto ciò che desideraua nel punto d' Uscocchi.

U postskriptu od 15. marta 1604.

Del Scriuano non si lascia diligenza dal general di Croatia per intender gl' andamenti suoi, et anco per guadagnare in Bosna corrispondenze, et intelligenze, et se n' attende di continuo qualche auuiso dell' arciduca, et d' altra parte s' intende, che il sudetto Scriuano habbia dato qualche inditio di volersi far christiano, il che è stato anco auuisato in Praga.

*

96.

Gradac, 22. marta 1604.

Gradački nuncij Hieronim Porzia, kardinalu Petru Aldobrandiniju.

Dolaze vijesti, da je Skrivan poražen i da je uzmakao prema Biogradu jedva sa stotinu konjanika.

Vat. arh. Borgh. III. 70, b, c. f. p. 150.

La rotta data al Scriuano vien significata all' arciduca di Schiauonia da tre capitani di fortezze, cioè di Coprainiz[1]), Iuaniz[2]) et Craiz[3]) cioè Croce; però di Croatia, ne da quel generale non si ha di quella auuiso alcuno; et non par quasi verisimile,

che egli hauesse abandonato in tutto quella prouintia, et che non hauesse potuto retirarsi in qualche luogo forte tenuto da suoi soldati. Però se ne dourà udir in breui certezza maggiore, se sarà vero, che egli si sia retirato con soli cento caualli verso Belgrado. Et con questo a V^ra^ S^ria^ Illma humilmente baccio le mani et mi raccomando in sua benigna gratia et prottettione.

[1]) *Koprivnica.*
[2]) *Ivanić.*
[3]) *Križevac.*

*

97.

Gradac, 29. marta 1604. Prvo pismo.

Gradački nuncij mons. Porzia, kardinalu Petru Aldobrandiniju.

Nove vijesti javljaju, da se Skrivan povukao iz Banjeluke u Sarajevo i da tamo očekuje pomoć od svoga brata. General hrvatske i slavonske krajine dobili su od nadvojvode nalog, da pomognu Skrivanu.

Vat. arh Borgh. III. 70b, c. f. p. 161.

Del successo in Bosna che fu significato da me con l' ultime, s' hà per via di Croatia rincontro che lo conferma, et dice da rota del Scriuano, ma un altro raporto di persona solita a esser ben' auuisata, riferisce ch' il medesimo Scriuano veduto di non poter resistere alle forze dei Turchi, et Bosnesi voltatigli contro, senza combattere s' era partito da Bagnalucca, con hauerui lasciato fuoco per distruggerla, et che ritirato in Seraieuo, luogo assai munito, aspettaua soccorso da un suo fratello per venire a battaglia con nemici. Il serenissimo arciduca[1]), non omete di far inuigilare a questi incidenti, et ha dato ordine, che venendo occasione di potersi sicuramente aiutare il Scriuano, il general di Croatia, et quelli di Schiauonia lo deuino fare con le loro genti.

[1]) *Ferdinand nadvojvoda Štajerski.*

*

98.

Gradac, 29. marta 1604. Drugo pismo.

Gradački nuncij mons Porzia, kardinalu Petru Aldobrandiniju.

Potvrgjuje vijest, da se Skrivan povukao u Sarajevo, kamo mu je pohitio brat u pomoć sa 6000 konjanika. Paša bosanski Seffer vodi protiv Skrivane 12.000 ljudi. Hrvatski general čeka spreman, da pohiti u pomoć Skrivanu po odredbi nadvojvode i ratnog vijeća.

Vat arh. Borgh. 70, b. c. f. p. 164.

Illmo et Reu^mo^ Sig^re^ mio Patron collendissimo.

Oltr' à quello, che V^ra^ Sig^ria^ Illma vedrà nel dupplicato della lettera publica mi vien hora auuisato con lettere da confini di Croazia, che per esser uscito il bassa della Bosna con quel maggior numero di gente, che haueua potuto raccorre per conbatter contra 'l Scriuano, che questo auuedutosi di non poter resistere, dopo hauer lasciato il fuoco nella terra, et castello di Wainalucca[1]), si era retirato con tutte le sue genti in Seraieuo, doue era, per aspettare un suo fratello, che veniua per rinforzarlo con 6 milla caualli, quali arriuati che fossero, il Scriuano era rissoluto di ritornar subito ad incontrarsi di nuouo con sudetto bassa et Bosnesi, li quali al numero di 12 milla si trouano sotto la condotta di Seffer bassa, et due altri beeghi, et si tratteniuano in Massin per aspettare le resolutioni del sudetto Scriuano.

In tanto sta il general di Crouatia aspettando l' opportunità d' esser auuisato o inuitato da esso Scriuano, o da qualche altra persona, conforme all' offerte che egli gli ha fatto con lettere et ambasciate, et se venn' occasione di poter far alcuna cosa, sara abbracciato con ogni diligenza, poiche cosi è la commisione di questo arciduca et conseglio di guerra.

[1]) *Banjaluka.*

*

99.

Gradac, 25. maja 1604.

Gradački nuncij mons. Porzia, kardinalu Petru Aldobrandiniju.
Turci iz Bosne namjeravaju osvojiti neka mjesta u okolici Kaniže.

Vat. arh. Borgh. III. 68, c. d. p. 164.

Mi vien ancora hoggi significato, che si sian radunati molti Turchi di Bosna, et altri paesi in contorni di Canisa, il pensier di quali sia di occupar alcuni luoghi vicini a Canisa tenuti sin hora da gl'imperiali. Per tanto si è dato ordine, che in tutti questi confini si asserui da qual paese i Turchi si muouono per andare ad incontrar et impedir ogni lor dessigno.

Dne 7. juna 1604. javlja isti nuncij o provali Turaka iz Kaniže prema jednom mjestu bosanskoga biskupa. (Mss. p. c. p. 174.)

Gli Turchi di Canisa son usciti fuori l'altra settimana, et han scorso verso certo luoco di quel vescouo della Bosna, che fu gia mandato da questo serenissimo a Roma, et non hauendo potuto far quel che persuadeuano, cioè d'occuparlo, sendo stato diffeso da buon numero di villani se ne son ritirati.

*

100.

Gradac, 14. juna 1604.

Gradački nuncij mons. Porzia, kardinalu Petru Aldobrandiniju.
Hrvatski general pošao je primorju, da štogod Turcima otme, no paša bosanski i sandžak kliški takogjer su izašli s vojskom.

Vat. arh. Borgh. III. 68, c. d. p. 186.

Di Crouatia tengo auuiso, che quel generale sia in camino di far anche egli certa impresa contr'un castello verso le marine, et che il bassa di Bosna con il beegh di Clissa fossero anch'essi fuori in campagna, dicendosi alcuni, che essi siano auuisati da un fratello, ch'egli ha preso il Gran Signore, et che habbi seco 300 gianizzari et altri buoni soldati, che hauendo de bon boca inteso non ne posso dar altro auuiso che questo, che significo a V^ra^ Sig^ria^ Illma, alla quale humilmente bacio le mani, et mi raccomando in sua benignissima grazia etc.

*

101.

God. 1604.

Anonimni Dubrovčanin[1]) *predlaže nadvojvodi Ferdinandu kako valja čim bude zauzeta Bosna, navaliti na Siget i zauzeti ga, a iza toga biti će lako zauzeti i Kanižu*

Vat. arh. Borgh. IV. 233, p. 57.

Assicurati che fossero questi paesi et acquistata la Bossina, che sarebbe la sicurezza de' stati di S^ua^ Maestà e di Sua Altezza, e dell'Italia, per la qual impresa ci vorriano a mio credere circa 18 o 20 milla fanti e 6 milla caualli sotto il commando del serenissimo arciduca Ferdinando, oltre le genti di quell'Alteza. Si potrebbe anno seguente andar verso Seghetto, et procurare d'acquistar quella piazza, la quale fu ridotta in fortezza per assicuratione di tutto questo tratto di paese, si come anco dopo la perdita di essa, si fortificò Canisa per tal effetto. Et è Seghetto di tanta importanza, che l'Turco con l'aquisto, che fece di quel luogo e di Giulia, venne ad assicurare 50 leghe di paese, et a liberare li passi tra Belgrado e Buda, che da queste due fortezze

veniuano continuamente infestati di qua e di là del Danubio; di modo che si vede chiaramente il gran beneficio, che apporterebbe la ricuperatione di Seghetto, la qual piazza essendo cosi vicina alla Schiauonia, credo che col fauore del fiume Draua si potrebbe tentare con buona speranza.

Ma perche questa ancora è situata tra paludi et acque, perciò quando si giudicasse impresa dificile si potrebbe pigliare qualche posto tra essa e Canisa, et fortificar quello, per impedire, che li soccorsi, et aiuti cosi de viueri, come de genti, monitioni, et altro, non potessero più venire da Seghetto a Canisa. La qual fortezza ancora senza l'acquisto di Seghetto, et senza la fortificatione del detto posto perderebbe tanto per le imprese, che fossero fatte l'anno prima che non potrebbe esser piu di nocumento in altra parte, ecceto che nel Austria, nella Stiria, e nella Schiauonia, tra le quali prouincie si troua posta, a che anco si potrebbe con assai facilità rimediare, perche facendosegli un forte a canto, et in sito opportuno, sarebbe continuamente infestata da quello, e dalla Schiauonia è resterebbe priua de soccorsi, che ha hora da quella parte tanto congionta, come anco di quelli, che ha dalla Bossina, e dalla Croatia. Oltre che Vienna, e Gratz, metropoli dell'Austria e Stiria, possono, sendo ben munite di fedeli diffensori, diffendersi et in particolare Vienna far sudar la fronte all'inimico come ha fatto altre volte, benche non fosse cosi ben fortificata come al presente si ritroua etc.[2])

[1]) *Moguće je, da je ovaj prijedlog podnio poznati nam iz god. 1599. Hieronim Zlatarić, koji je onda mnogo radio, da se Bosna oslobodi od Turaka. Cijeli ovaj prijedlog napisan je pod utjecajem pregovora o miru, koji su se vodili cijele godine 1604. izmegju cara i sultana, a završili se tek na 11. novembra 1606. u Žitva Dorogu, posve drugojačije, nego li su to očekivali savremenici toga dogogjaja.*

[2]) *Ovakovih anonimnih predloga dobivao je nadvojvoda mnogo, a neke važnije slali su papinski nunciji iz Graca u Rim, da papa vidi te osnove, jer je u to doba papinski dvor vodio najžešću politiku protiv Turaka.*

*

102.

God. 1604.

Anonimni Dubrovčanin predlaže nadvojvodi Ferdinandu, da se na Dunavu zatvori put Turcima sa 6 galija, pak da se s vojskom od 20 tisuća provali u Bosnu i da se je zauzme.

Vat. arhiv. Borgh. III, 70, b. c. f. 151.[1])

Serenissimo Principe.

Io offersi a V^ra^ S^ria^ Serenissima uno discorso del modo di guerreggiare a guerra finita col Turco[2]), et perche in quello mi sono stesso diffusamentato, piacera a V^ra^ Sig^ria^ Serenissima, di considerarlo in breue in questo ristretto, et communicarlo a Sua Maestà Cesarea, come La ho supplicato a parte.

Douendosi guerreggiar a guerra finita, è necessario trouar modo di abbreuiarla quanto più si puo, et di far progressi grandi: perche il cercar d'occupar il stato del nemico a pezzetti e bocconi, oltre che stanca il vincitore et il vinto, si consuma il tempo, il danaro, si desolano i paesi, et per il piu la fortuna e varia, e non è maggiore peste, che una guerra lenta, per consumar non solo il paese nemico, ma anco il nostro.

Onde bisogna ritrouar modo di guerreggiare in tal maniera, che si acquisti con breuità e con poco sangue de nostri, e con minor desolatione de' paesi nemici c' hanno da esser nostri: atteso se noi vogliamo acquistarli non e ragione di desolargli.

Io hò pensato un modo, che con un solo essercito di 20 milla soldati, e una squadra di galere, in una estate, si puo quasi a man salua occupar al Turco tutta

l'Hungaria, la Bosnia Argentina, e superiore, la Croatia, Slauonia, et Dalmatia, con altre prouincie appresso cioè Seruia, Bulgaria, Macedonia et Albania.

Questo sarà con prohibire con le galere il portar soccorso e vettouaglie per il Danubio et altri fiumi, et con passar con l'essercito in Bosna, et occuparla, perche non v'essendo fortezze, ne presidio bastante a resistere, et essendo li popoli christiani, sarà facilissimo l'occuparla, et occupando la Bosna restano tutte le sudette prouincie chiuse in mezzo, et separate da ogni intorno dal restante del stato turchesco, sicome V^ra^ Altezza puo vedere dall'accompagnata carta geografica[3]).

Il modo, che si haurà a tenere per esseguire il sudetto concetto, e conseruar il possesso delle sudette prouincie lo habbia accenato nel sudetto discorso, e lo dechiararò piu apertamente quando mi sara data occasione.

[1]) *A tergo:*

Memoriale d'un Ragugeo, che vorrebbe nauigare, et guerreggiare con 6 galere per il Danubio da Vienna sino a Belgrado, et più oltre bisognando, per impedire i Turchi la via di Danubio, il soccorrer piazze, et far altri danni nel territorio et dominio turchesco.

Kako je Dubrovnik bio pravo ognjište i sijelo, gdje su se snovale sve urote protiv Turaka tamo od sredine XVI. vijeka, to nam je i ova molba nepoznatoga Dubrovčanina potpuno jasna.

[2]) *Ovdje spominje prijašnji predlog, a kako u ovom ponajglavnije ističe Bosnu, to je vjerojatnije da bi ovaj predlagač mogao biti Hieronim Zlatarić.*

[3]) *Ova geografska karta nije ovome historijskom aktu priložena.*

*

103.

Gradac, 10. novembra 1605.

Nadvojvoda austrijski Ferdinand, papi Pavlu V.[1])

Preporuća papi oca Dominika (Andrašića), koji će mu izložiti namjenu, kako da se zauzme Bosna, ujedno moli papu neka toga franjevca preporuči španjolskomu kralju.

Vat. arh. Borgh. II, 77, p. 116.

Beatissime pater, domine, domine colendissime.

Post obsequiorum meorum humilem commendationem filialis meae erga Sanctitatem Vestram et hanc sedem, apostolicam observantiae, perpetuum incrementum. Quanta diligentia et paterna cura, Sanctitas Vestra, rebus ad christianam rempublicam necessarijs, incessanter inuigilet, hoc iam omnibus perspectum est; nec ambigo Sanctitati Vestrae negotium illud secretum, de acquirendo regno Bosnae, iam dudum optime notum esse.[2])

Cum igitur populus christianus illius regni, ad prosequendum hoc opus proficuum valde sit propensus: quem admodum Sanctitas Vestra, ex praesentis patris Dominici, ordinis S. Francisci, relatione, fusius intelligere poterit, mei muneris esse censui, eundem oratorem, hic meis humillimis concomitari: Sanctitatem Vestram obnixe rogans, ut ipsum non tantum ea, qua solet benignitate audire, verum etiam brevi suo apostolico ad serenissimum regem catholicum[3]) directo, negotium hoc tanti ponderis, sua qua pollet, singulari prudentia, promovere non dedignetur.

Interim ad suam diuinam maestatem deuotas fundam preces, ut vota haec nostra, ad bonum perducat finem, et Sanctitatem Vestram suo gregi diutissime faelicem conseruet. Cui me demisse commendo. Graecii die X. mensis novembris 1605. Sanctitatis Vestrae

obsequentissimus filius
Ferdinandus.

[1]) *Pavao V. (16. maja 1605.—29. maja 1621.).*
[2]) *Iz ovoga se vidi, da se i Pavao V. zanimao za oslobogjenje Bosne kao i Klement VIII.*
[3]) *T. j. breve španjolskome kralju Filipu III.*

*

104.

Gradac, 15. juna 1606.

Nadvojvoda austrijski Ferdinand, kardinalu Scipionu Borghese, državnom tajniku Pavla V. Preporuća bosanskoga plemića Nikolu Draškovića za audijenciju papi, da papi izloži tajnoviti posao (kako da se zauzme Bosna).

Vat. arh. Borgh. II. 77, p. 79.

Illmo et Rev^mo^ Monsignore.

Raccomando a V^ra^ Sig^ria^ Illma il latore della presente Nicolò Drascouich, nobile Bosnese, con ogni caldezza, acciò ch' egli otenga graziosa audienza da S^a^ S^tà^ nel negotio secreto, che da lui sarà humilmente proposto. Il quale anche a V^ra^ Sig^ria^ Illma e notorio: ma hora meglio potrà intendere, in che termini quello per hora si ritroua.

Fauorisca dunque V^ra^ S^ria^ Illma una causa di tanta consequenza con quel zelo, che le parerà necessario, per salute di molte anime, che farà cosa grata a sua diuina maestà, la quale profferi questo santo desiderio. Et con tal fine a V^ra^ S^ria^ Illma, di tutto core mi raccommando.

Da Graz alli XV. di giugno 1607.

Di V^ra^ S^ria^ Illma et Reu^ma^ affetionatissimo seru-re
Ferdinandus.

*

105.

Gradac, 15. juna 1606.

Nadvojvoda Ferdinand austrijski, papi Pavlu V.
Šalje papi Nikolu Draškovića plemića bosanskoga, da mu saopći tajnu o bosanskom pitanju[1]) i odgovor carev na nadvojvodina pisma.

Vat. arh. Borgh. II, 77, p. 80.

Beatissime pater, domine, domine mihi colendissime.

Post obsequiorum meorum humilem commendationem, filialis meae, erga Sanctitatem Vestram, et hanc sedem apostolicam, observantiae, perpetuum incrementum.

Latorem praesentium egregium virum et nobilem Bosnesem Nicolaum Drascovich, ad Sanctitatis V^rae^ pedes deosculandos, hinc discendentem, eidem humiliter commendare volui. Et cum Sanctitas Vestra ex ipsius relatu, fusius intelliget, quid huiusque in hoc secretissimo negotio bosnensi tractatum fuerit, quidue responsi a Sacra Cesarea Maestate super meis litteris obtinuerit, superfluum esse videtur, hoc ipsum Sanctitati Vestrae etiam scripto referre.

Placeat igitur Sanctitati Vestrae praefato Drascovicio benignas aures praebere, e tantum hanc tam salutarem et proficuam, sua paterna authoritate ac singulari prudentia, ad bonum et optatum perducere finem. Aderit et favebit huic pio desiderio divina maestas, suo potenti auxilio, quae Sanctitatem Vestram, nobis omnibus diutissime foelicem conservat. Cui me devote commendo[2]).

Datae Graecii die XV. Junii 1606.

Sanctitatis Vestrae obsequentissimus filius
Ferdinandus.

[1]) *Akcija franjevaca osloboditi Bosnu od Turaka s pomoću kuće austrijske.*

[2]) *Ovoga istoga Nikolu Draškovića preporučio je nadvojvoda Ferdinand papi Pavlu V. 14. decembra 1609. Theiner, M. Slav. Mer. II, p. 108.*

God. 1610. 29. marta piše sam Drašković iz Rijeke papi Pavlu V. pismo, u kojem mu razlaže, kako puk kršćanski u Bosni, Hercegovini i Lici želi osloboditi se Turaka i podvrći se kući austrijskoj. Theiner, o. c. p. 109.

Nuncij J. B. Salvago u svom izvješću na kardinala Scipiona Borghese od 31. oktobra 1609. prikaza Nikolu Draškovića u dosta nepovoljnom svjetlu. Theiner, o. c. p. 108.

*

106.

Gradac, 3. jula 1606.

Gradački nuncij mons. Porzia, kardinalu Borghese[1]), državnom tajniku pape Pavla V.
O dolasku dvaju bosanskih franjevaca k nadvojvodi Ferdinandu u Gradac, da se zauzme Bosna od Turaka.

Vat. arh. Borgh. II. 208, p.[1])

Illmo et Reu^mo^ Sig^re^ etc.

Sono comparsi a questa corte (come hanno fatto alcune altre volte) certi frati Francescani, che si dicono esser mandati dal regno di Bossina, per trattar con questo serenissimo arciduca[3]), dal quale sono poi anche stati mandati all' imperatore[4]), et il negotio, che si tien secretissimo è, che quei popoli vorrebbono liberarsi dalla seruitù del Turco. Per questo effetto quest' arciduca hà fatto venir qui il generale di Croatia, et l' hà poi mandato con diligenza a Praga, perche riceua da Sua Maestà Cesarea quegli ordini, et quelle prouisioni, che giudicheranno necessarie quando si douesse proseguire una tal occasione, et negotio, che per se stesso hà molte difficoltà. et pericoli, et sopra tutto deue esser tenuto in sommo secreto per li pericoli, ne' quali potrebbon incorrer quei popoli, se' i Turchi ne fossero auisati. Piaccia a sua diuina maestà che ne riesca quel fine, che si richiederebbe per benefitio della christianità et con questo bacio a V^ra^ Sig^ria^ Illma humilissimamente le mani.

Di Graz a 3 di Juglio 1606.

Di V^ra^ S^ria^ Illma et Reu^ma^

deuotissimo et humilissimo seruo
Hieronimo vescouo di Adria.

[1]) *Ovaj volum nije paginovan.*

[2]) *Kardinal Scipion Caraffa Borghese, nećak pape Pavla V. i državni tajnik.*

[3]) *Nadvojvoda Ferdinand.*

[4]) *Rudolf II.*

*

107.

Rim, 15. jula 1606.

Kardinal državni tajnik Scipion Borghese, gradačkome nunciju mons. Hieronimu Porziji.
O akciji bosanskih franjevaca za oslobogjenje Bosne od Turaka, papa je potpuno informiran, držati će se to kao najstroža tajna.

Vat. arh. Nunz. Diverse 5, f. 166.

Si terrà qui secretissimo l' auuiso dato da padri Francescani della Bosna, del qual negotio si è hauuta piena informatione, mà le frequenti missioni non possono non dar grand' ombra a chi osserua ogni minima attione in tempo massime di tanti sospetti. Aspettaremo la resolutione che darà l' imperatore al generale della Croatia[1]), e prega-

remo in questo, mentre buon esito dalla trattatione, che Dio nostro signore fauorisca per acrescimento della santa fede in quelle parti, et a Lei doni ogni desiderata felicità.

[1]) *Juraj Lenković.*

*

108.

Gradac, 27. juna 1607.

Nadvojvoda anstrijski Ferdinand, papi Pavlu V.
Preporuča papi, da na ispražnjenu stolicu nadbiskupa antivarskoga postavi oca Dominika Andrašića.
Vat. arh. Borgh. II. 77, p. 166.

Beatissime pater, domine, domine colendissime.

Post obsequiorum meorum humilem commendationem filialis meae erga Sanctitatem Vestram, et hanc sedem apostolicam obseruantiae, perpetuum incrementum. Quandoquidem anno praeterito Sanctitati Vestrae reuerendum fratrem Dominium Andreassi Franciscanum, tamquam grauibus reipublicae christianae negotiis, sedulo nauantem operam de meliori nota, commendauerim [1]); non est, quod hisce meis, idipsum repetam. Hoc tamen praecipue Sanctitati Vestrae humiliter insinuandum duxi, necessitatem non mediocriter expostulare, ut archiepiscopatus Antiuariensis, de idoneo antistite, sine mora, prouideatur [2]).

Cum igitur idem pater Dominicus, multis de causis, hac in parte, aptus esse videatur, non dubito, quin Sanctitas Vestra electionem hanc, in ipsius personam sit factura. Sic enim populus ille Bosnensis christiani nominis, in sua deuotione confirmabitur, et commoda multa, Deo dante, paulo post, exinde promanare poterunt.

Hisce Sanctitati Vestrae deuote commendo Deum ter optimum maximum submisse obsecrans, ut eandem nobis diutissime foelicem conservet.

Datae Graecij die 27. mensis junii 1607.

Santitatis Vestrae obsequentissimus filius
Ferdinandus.

[1]) *Vidi pismo nadvojvodino od 10. novembra 1605.*
[2]) *God. 1607. umro je nadbiskup antivarski Toma Ursino (od 1599.—1607.).*

*

109.

God. 1609.

Što su javljali nunciji gradački [1]) i bečki [2]) o fra Andrašiću, koji je želio osloboditi Bosnu [3]) ali i postati biskupom.
Vat. arh. Borgh. IV. p. 523.

Il nuntio di Gratz,

con lettere delli 28 di settembre 1609. scriue di fra Domenico Andreassi minore osseruante, e commissario in Croatia, che egli si diutaua quanto piu poteua per hauere una chiesa [3]), e che arciduca Ferdinando desideraua grandissimamente di fargliela hauere. Che esso frate se ne sarebbe andato in Ungaria con lettere di Sua Altezza per essere fauorito al vescouato di Segna [4]), e perche il nuntio haueua procurato di rimouerlo di quella sua presentatione, poi che mons. Marchese [5]) non rinonziava quella chiesa. Sua Altezza s'era indotta a procurargli un titolo, essibendosi di dargli del suo, per mantenerlo.

Che hauendogli replicato, che Sua Santità non hauerebbe fatto un vescouo titolare senza necessità, e tanto meno con entrata incerta e dependente da prencipe secolare, che esso frate era rimasto confuso. Mà credeua pure il nuntio, che arciduca ne scriuerebbe à Sua Beatitudine, et al ambasciatore di Spagna, accio fosse aiutato a qualche chiesa tenue per frati.

Che per quel che s'era potuto accorgere, il frate era assai bene ignorante, e non di quella prudenza, e maturità, che riescaua quella dignità.

Con lettere di 2. di nouembre 1609, che si trouaua in Vienna per la sua presentatione, e che haueua preuenuto quel nuntio[6]) delli meriti del frate, che nel suo ritorno gli replicaria li offitii fatti da lui, per distorlo da quei pensieri, et con buona occasione faria sapere a Sua Altezza quel che si sentiua qua di tal pretensione.

Che egli era tanto importuno, che era stato forsa, che Sua Altezza, che è benigna con tutti, non lasciasse di dare ancor' a lui sodisfattione.

Con lettere delli 24. detto[7]) ch'era ritornato da Vienna con la nominatione de re al vescouato Scoppiense nelle parti del Turco (se ben in Ungaria), e che riferiua molte promesse di Sua Maestà, ma, che non gli haueua potuto dissuadere la sua venuta a Roma.

Che in Fiume si erano trouati fra le sue robbe dui sigilli, li quali si diceua, che fossero falsi, e che per questo erano stati consegnati all'auditore di esso nuntio da persona principale di Fiume[8]). Ch'era opinione, che se ne seruisse per sigillar le lettere, ch'egli presentaua all'arciduca in nome della prouincia di Bosna.

Con lettere delli 14. di decembre (1609), che hauendo hauuto il titolo di vescouo di re Matthias, hauerebbe voluto, che l'arciduca gli hauesse data l'entrata, ma Sua Altezza non l'haueua voluto intendere, e con tutto questo voleua venire a Roma per la sua speditione[9]).

Ch'esso frate è ignorante, che s'era portato molto imprudentemente con quei frati di Tersato, e che s'imbriacaua di modo, che non sapeua vedere. Per qual capo, egli potesse pretendere quella dignità, et ch'il suo disegno era dopò, che fosse fatto vescouo di andare a Tersato per essere spesato da quel monasterio.

Con lettere 21. detto[10]) ch'intendeua, che quel frate era partito per Roma, e che quei sigilli falsi erano in mano di esso nuntio, correndo opinione, che se ne fosse servito per hauere denari dall'arciduca, sotto pretesto di far solleuare la Bosina, e che hauesse hauuto in due volte 200 tallari, e 300 fiorini, hauendo anco espilati molti conuenti della prouincia della Bosina, e Croatia per andare a Vienna à procurare quella sua nominatione, e che l'arciduca l'hauesse cominciato a conoscere.

Il nuntio di Vienna.

Con lettere di Possonio dei 20. di nouembre (1609), che egli era stato preuenuto dal nuntio di Gratz, delle male qualità dell'Andreassi, e che sarebbe andato a Vienna accompagnato con lettere efficaci dell'arciduca per ottenere la nominatione di Segna.

Che perciò haueua anch'egli preuenuto il re, il quale gli haueua gradito l'officio.

Ch'in ogni modo haueua inteso, che per non poter resistere alle reiterate instanze di quell'altezza, gli hauesse Sua Maestà offerta la chiesa di Scoppio in Seruia, e che perciò il frate haueua detto a esso nuntio, che sarebbe venuto a Roma per la speditione, sicurissimo, che l'istesso fauore dell'arciduca, fosse per facilitarli tutto [11]).

Ch'esso nuntio gli haueua detto, che hauerebbe trouato qua delle difficoltà non essendo S^{a} S^{tá} solita di concedere chiese titolari a chi si sia, senza expressa necessità [12]).

[1]) *U Gracu je nuncij mons. Jeronim Porzia, biskup Adrie.*

[2]) *U Beču je nuncij I. B. Salvago, biskup Lune i Sarzana.*

[3]) *God. 1607. 27. juna poreporuča ga nadvojvoda papi za antivarsku nadbiskupiju.*

[4]) *Vidi o tom izvještaj nuncija mons. Porzie iz Graca 28. septembra 1609. Theiner, Mon. Slav. Merid. II. p. 105.*

[5]) *Marcelius Marchesi, biskup senjski.*

[6]) *Spomenuti biskup Salvago.*

[7]) *t. j. novembra 1606. Vidi Theiner, Mon. Slav. Mer. Mer. II. 107.*

[8]) *Od kapetana riječkoga Stjepana della Rovere, koji je izvijestio nuncija gradačkoga o nedoličnom postupku trsatskih fratara protiv Andrašića. Theiner, Mon. Slav. Mer. II. 104.*

[9]) *Vidi pismo nadvojvode Ferdinanda Pavlu V. o tom. Theiner, o. c. p. 107.*

[10]) *T. j. 21. prosinca 1609.*

[11]) *Nadvojvoda Ferdinand ga zbilja preporučio i papi i kardinalu državnom tajniku Scipionu Borghese Theiner, o. c. p. 107.*

[12]) *Vidi Theiner o. c. II. 110.*

*

110.

God. 1611.

Izvještaj kuriji rimskoj biskupa Sofijskoga fra Petra Salinate i vizitatora apostolskoga o njegovom radu kao biskupa u Bugarskoj i Bosni.

Bibl. Vat. cod. Ottob. lat. 2416, f. 927.

Naslov rukopisa:

„Relatione de le cose operate in seruitio di Dio et de la Sta fede cattolica da fra Pietro Salinate vescouo di Soffia, visitator apostolico in sei anni che manca da Roma.“

Essendosi il detto vescouo[2]) partito da Roma, e gionto a Venetia con l' auttorità del Ordinario del luogo[3]), ha tenuto i sacri, et altri ordini. In Dalmatia, nella città di Zara ha consecrato tre altari. Ne la prouincia di Bossina ha conscecrato quattro chiese in diuersi luochi, essendo stato dimandato dal Ordinario, et da christiani cattolici. Ha cresmato moltitudine di populi in più luochi, doue non poteua venir il loro vescouo, per paura di Turchi, da i quali per il passato haueua patito non pochi mali, e danni[4]). Arriuato nella sua diocese, et fermatosi nel monastero da lui fondato et fabricato ha atteso ad instruire ne la vera fede, et ne le lettere, la dottrina christiana insegnò a la giouentù de li vecchi, et noui christiani, de li quali parte ha vestito frati, hauendo l' autorità de i prouinciali di Bosna, et altri ha fatto pretti et chierici; ha consecrata la chiesa da lui fondata, et fabricata nel luogo chiamato Capilouaz. Ha quietato molte, et pericolose liti fra quelli popoli. Ha leuato molti abusi, et abomineuoli usanze fra quelle genti, et ha ordinato molti lodeuoli, et salutiferi modi, et osseruanze cattoliche. Ha tenuto più volte li sacri, et altri ordini secondo il sacro concilio di Trento, e de la santa romana chiesa. Ha eretto una chiesa nel primo casale Pauliano da lui conuertito. Ha visitato la sua diocese cresimando, et predicando la parola di Dio, e del santo euangelio. Stando in Tarnouo ha conuertito, et battezzato gran numero di detti Pauliani, et mandando li suoi sacerdoti (non potendo lui in persona andare) hanno conuertito dui casali presso Filipopoli de la sudetta natione Pauliana, a la santa fede cattolica romana chiamato l' uno Calabrouo, et l' altro Nouo Selia; et ha prouuisto li sacerdoti da Bossina, et d' altroue più volte, perchè si fermano poco, non li danno la gente il vitto loro. Ha patito molti mali, paure, pericoli de la vita, e danni di denari, più volte percosse, stridori, strepiti, minacce da li Turchi, da li scismatici, e mali christiani, et massimamente dal metropolita greco scismatico arciuescouo di Soffia, inimicissimo de la santa chiesa romana venendo ogn' anno da loro, volendo sottomettere

popoli cattolici al suo scismatico imperio, dimandandoli le ingiuste impositioni di denari, come sole dimandare da li suoi sogietti scismatici popoli, ligandoli battendoli, menando in aiuto in compagnia doue più crudeli Turchi può trouare, biasimando le sante osseruanze del santo rito romano, eccitando li crudeli et infideli Turchi contra li popoli nostri, persuadendoli a farci danni et persecutioni. Et l'anno passato era venuto un prencipe di gianizzari mandato dal Gran Turco a pigliar li figliuoli di popoli christiani, essendo l'uso di tanti anni pigliarli per il seruitio suo, et del suo serraglio, onde è stato in grandissimi trauagli il sudetto vescouo di Soffia, et li poueri popoli christiani, nascondendo la giouentù ne le montagne, selue, grotte, per conseruarli nella santa fede, et non perderli dandoli ne le mani de li infedeli, non senza gran perdita de la loro pouertà. Ma con l'aiuto di Christo benedetto per mezzo de le orationi, lacrime et sospiri de la loro pouertà non fu perdita alcuna de le anime de li giouani cattolici. Et l'anno passato, ch'era 1610., trouandosi il sopradetto vescouo in Chiprouaz, venne un sangiacco con un iniquissimo giudice, accompagnato con altri prencipi et moltitudine de Turchi hauea fatto giuramento d'uccider prima il vescouo, dopo li capitali christiani, li restanti cosi spauentati spogliar de loro sostanze se l'omnipotente Iddio non li liberaua con la sua diuina clemenza, et prouidenza, risguardando alle orationi et lacrime d'quelli popoli cattolici, acecandoli il popolo con doni et spese de la pouertà loro, hauendo gia li Turchi cominciato appareciar li pali, e la loro barbaria crudeltà.

Questo in breue ho notato, perchè sarebbe troppo lungo raccontar il tutto, tralasciando molte cose per breuità. Il tutto è notato solo per mostrar la crudeltà et asprezza de le durissime mane de infedeli, e gran patienza di quelle pecorelle di Christo. Et non invenitur modus, nec princeps christianus qui illas animas liberaret.

Et se li piacerà sapere intorno di Soffia, e di Chiprouaz de i vecchi christiani, et poppli cattolici del rito romano, in largo et lungo sparsi per la prouincia o regno di Bulgaria se trouano circa settecento case fra la gran moltitudine di turchi et scismatici et altre gente infideli. Et de Paulini parte conuertiti et parte ancora no, sono dicisette villaggi o casali, in lungo distesi di tre giornate, incomenziando dal settentrionale dal fiume Danubio e la città di Nicapoli verso meridiano insino a Filipopoli ne li quali 17 villaggi si contengono circa 1330 case medesimamente fra la gran moltitudine de li infideli.

A tergo:

Relatione di ciò che il vescouo di Soffia ha oprato nela Bossina in seruitio de la religione.

[1]) *T. j. fra Petar Salinate, biskup u Sofiji od 1600.—1623.*

[2]) *sc. il vescouo di Venezia.*

[3]) *Biskup bosanski bijaše tada Francesko Baličević.*

*

111.

Venecija, 22. januara 1611.

Mletački nuncij mons. Berlingerio Gessi, kardinalu Scipionu Borghese, državnom tajniku pape Pavla V. Papa naredio mletačkome nunciju, da pošalje bosanskome biskupu 100 zlatnih skuda, što će on poslati biskupu po bosanskim trgovcima, što dolaze u Veneciju.

È opera degna della solita pietà et bontà di N^ro^ Sig^re^, la limosina delli cento scudi d'oro con che si compiace souuenire monsignor vescouo di Bosna[1]), il quale per trouarsi nelle miserie di quei paesi, credo, che sia degno di tale aiuto, et dourà anco

maggiormente cercare di meritarlo la benignità di Sua Beatitudine. Ho riceuuto l'ordine da mons. tesoriero per riscuotere qui et rimettere in mano del vescouo sudetto i detti danari, e cercherò d'effettuarlo quanto prima, et di vedere, che la rimessa per via de' mercanti di quei paesi mi habbia da riuscire sicura; et similmente vedrò, che habbia buon ricapito la lettera diretta ad esso vescouo inuiatami da V^ra^ Sig^ria^ Illma.

[1]) *Ovdje nam se samo od sebe nadaje pitanje, kojemu je to biskupu bosanskome papa davao potporu, jer nam neki historijski spomenici navode tamo od god. 1604. sedisvacancu, a drugi nam paće u isto vrijeme navode tri biskupa bosanska: Ludovika Ujlakija, Franju Erghely-ja, a kasnije i Tomu Belasfy-ja? Spomenicima, što navode sedisvakantnu stolicu bosanskoga biskupa od 1604. dalje, ne podajemo nikakove važnosti, jer ne odgovaraju istini, budući imademo sigurnih kritičnih izvora, da je u to doba živio iz prijašnjih nam spomenika poznati biskup bosanski Francesko di Steffani ili Balićević, koji je biskupovao u Bosni od 1589. do 2. februara god. 1615., te da je na taj dan umro u Fojnici i zakopan u ondješnjoj samostanskoj crkvi izmegju oltara Annunciationis i sv. Franje. (Farlati, Illyr. sacr. IV. p. 78.) No za ostala tri biskupa, što se spominju isto doba s Franceskom Balićevićem imademo kritičkih dokumenata, da su nosili naslov bosanskoga biskupa. Ovo ne poričemo, ali tvrdimo umah, da su se ti spomenuti biskupi zadovoljili samo s naslovom, koji im je podijelio kralj, pozivljući se na pravo, što su ga pape Silvester II. i Urban II. dali ugarskim kraljevima. Neki od ovih naimenovanih bosanskih biskupa, ako su bili kanonici kojega boljega kaptola, ili ako su bili na carskom dvoru u kakovoj službi, nijesu ni pomišljali na Bosnu, nego su bili zadovoljni, kako veli Cerri u svom izvještaju na papu Inocenta XI., „con nudo titolo, è senza curarsi punto delle loro diocesi". (Bibl. Casanat. mss. 2670, p. 33), a primjer za ovo navodim i u ovim spomenicima sa samim Belasfy-jem, koji uza sve to, što je imenovan biskupom bosanskim, traži od pape dozvolu, da ostane kanonik u Gjuru. Sve to potvrgjuje nam, da je bosanski biskup, koji dobiva od pape potporu, Francesko Balićević, kojega kralj nije predložio, pa zato on uz njega imenuje i daje naslove bosanskoga biskupa drugima po miloj volji.*

*

112.

Venecija, 26. januara 1611.

Mletački nuncij mons. Berlingerio Gessi, papi Pavlu V.

Javlja papi da je obavio kanonski proces s novoizabranim biskupom korčulanskim Teodorom Dedo[1]*), akte o tom šalje u Rim.*

Vat. arh. Nunz. di Venezia 42, f. 22.

In essecutione dell'ordine venutomi dalla Santità Vostra di formare il processo sopra la vita e costumi et altri parti necessarie del padre Theodoro Dedo Domenicano ad effetto di mostrare l'habilità sua per la chiesa episcopale di Curzola, hò con diligenza essaminati alcuni testimonii informati dello stato di essa chiesa et della persona, e qualità di lui, dal quale hò anco hauute alcune fedi, che esso nella forma solita e prefissa ha fatte fare assime con alcune scritture, che concernono l'istesse proue. Et ultimamente ho riceuuto in mano mia la professione della santa fede, che esso nella forma solita et prefissa ha fatta, et tutte queste cose ho insieme messe nel processo, il quale inuio alla Santità Vostra con darle insieme conto, che le persone essaminate sono honorate, e degne di fede. Et oltre le loro depositioni ho anco hauuto ottima relatione d'esso padre, e spero, che con la gratia del Signore Dio, e con l'aiuto e fauore di V^ra^ B^ne^ egli riuscirà idoneo e sufficiente ad essercitare questo carico, et che in esso si porterà a gloria della diuina maestà, et sodisfatione della Santità Vostra ala quale etc.

[1]) *Teodor Dedo, biskup korčulanski 1611.—1625.*

*

113.

Fojnica, 23. februara 1612.

Bosanski biskup Francesko Balićević, mletačkome nunciju mons. Berlingeru Gessiju. Izlaže mletačkom nunciju svoju starost i fizičku nemoć, i moli ga, da ga preporuči papi, da dobije vrijednoga i čestitoga sufragana.

Vat. bibl. Cod. Barb. lat. 6872, f. 46.

Illmo et R^mo Sig^re et Patrone mio oss^eri^mo.

Aspetaua con gran disderio hauer la risposta dal Illmo et R^mo cardinal Burchese, et qualche bona nuoua [di] N^ro S^re et ecco che V. S. Il^ma come quella la quale ci ama, mi la manda, et mi scriue consulendo [1]) con le sue prudente lettere, in tanta accerbità d' affanno et d' infortunis mio, per le quali [mi au]vertite che tutta via, vuoi sete ufffitioso et amoreuole, et pieno d' ogni carità, et mi assicurate etiamdio, che per l' auenire, non vorete abbandonarmi, secondo l' usanza della molta bontà vostra. Onde che, perchè vado io ogni giorno declinando et pegiorando, et consumandomi nelle mie infermità continue, et temo che non perischa qualche pecorella di Gesù Cristo, in queste infelicissime parti per la mia impotenza, le quale ho pasciuto con molti sudori di sangue dalla felice memoria di Sisto V^o in sino hora. E così in queste nostre, significo tutte queste cose alla S^tà di N^ro S^re acciochè proueda a questi paesi et qnesti popoli, et che mi dia la sua santa beneditione, et faccia di poter rinunciare, et nominare et trouare qualche persona da bene, vita et moribus et . . . prestantissimam, una o due, gli quali sarrano nel capitolo da tutti unanimemente per spiritu santo nominati pegli sufraganci quasi nostri, se bene io sono più morto che viuo, et che non sia defraudata la Sua S^tà. Puoi che sono molti et molti ambitiosi, tristi et pessimi, li quali si procurino, et desiderino et cerchino „quae sua sunt et non quae Jesu Christi“, come è un certo Don Simone et Don Ignatio, et molti altri. Prego dunque humilmente V. S. Illma et R^ma „in visceribus charitatis Christi“ aciò si degni agiutarme apresso il N^ro Sig^re con una calda raccomandatione, et una bona informatione, et che per le mani di V. S. dia questa facoltà et come saranno unanimiter nominati, si darà l' auiso del tutto, aciò che la S^tà Sua farà quanto lo inspirarà lo Spirito santo. In sino hora molte volte è stato nominato da tutti et desiderato uniuersalmente, un certo frat' Antonio da Posega, et portandolo per conscienza è degno d' ogni bene, essendo vero religioso de vita et dottrina zelante del honor di Dio, ma il detto padre ricusa, esendo un puoco scropuloso non vuole per nisun modo. V^ra S^ria potrà tenerlo in memoria, perchè sarebbe vero pastore; ma si fa auant' il padre prouinciale di questi padri l' huomo molto ambitioso et pessimo, et sforza questo et quello in far sottoscritioni, di poter ascendere in questo grado; et sia come si sia, io non posso più, et sgrauo la mia consienza et rimetto ogni cosa nelle mani di Sua S^tà se bene io morirò di fame così decrepito et infermo in letto continuamente. V. S. mi creda che se vedesse queste mie lachrime lei hauerebbe compassione, et lei potrà fare un beneficio perpetuo a questi popoli et a queste parti, et un sacrificio grato a Dio se si adoprarà in fauorirmi; non la voglo più molestar solo me gli racomando et gli bacio le mani pregandole da Dio ogni compita felicità et prosperità. Vale.

Da Voiniza alli 24. di febraro 1612.

Di V. S. Illma et R^ma affess^mo et oblig^mo seru^re

Francesco vescouo di Bosna et visitatore apostolico.

A tergo = Illmo et R^mo Sigr. et Patrone mio Col^mo Mons. Nontio della S^tà de' N^ro S^re. Venetia.

[1]) *U originalu izderano.*

*

114.

Fojnica, 24. februara 1612.

Bosanski biskup Francesko Balićević kardinalu Scipionu Borghese, državnom tajniku pape Pavla V. Tuži se kardinalu na svoju fizičku nemoć i moli ga, da mu sv. otac imenuje namjesnika u biskupskoj službi i opisuje mu kandidata za tu čast.

Vat. bibl. Cod. Barb. lat. 6872, f. 47.

Illmo et R^mo Sigr. et Patrone mio Col^mo.

Aspettaua con gran desiderio qualche bona noua della S^tà di N^ro S^re, et ecco che V. S. Illma et R^ma me lo manda, come quella la quale et compatise, et di più mi scriue consolandome con le sue prudentissime lettere, per le quali cognosco che tuttauia V^ra S^ria Illma è offitiosissima amoreuole et piena d'ogni carità, et me asigura etiamdio che per l'auenire non me abbandonarà, secondo la bontà e l'usanza sua Iddio benedetto gli meriti, onde che, perchè io vado ogni giorno declinando, et consumandomi nelle mie infermità continue et nella mia decrepità, suspiro et temo che non perischa qualche pecorella di Jesu Christo in queste infelicissime parti per la mia impotenza, le quale ho pasciuto con molti sudori di sangue della felice memoria di Sisto V in sino hora. Et questo significo in questa nostra alla S^tà di N^ro S^re accioche proueda a questi paesi. Prego dunque V^ra S^ria Illma et R^ma, prego dico humilmente con le lachrime alli occhi, che si degni agiutarme apresso la Santità Sua, et informarla del tutto, acciò che ci dia la sua santa beneditione di poter renunciare questo offitio et nominare uno o dua, gli quali sarrano da tutti questi padri unanimemente indicati per idonei, per li sufgraganei quasi nostri, se bene io sono più morto che viuo. Pigli la protetione Illmo Sig^re di questi populi, et di questo negotio, et sia certo che n'hauerà grandissimo merito apresso la diuina maestà, et ne farà un sacrificio singularissimo, et beneficio perpetuo a questi paesi. Sappi ancora V^ra S^ria che sono molti ambitiosi, tristi e peruersi, gli quali si procurano con certi mezzi et fanno certe sottoscritioni di poter entrare in questo officio, et cercano „quae sua sunt, et non quae Jesu Christi", fra li quali v'è un certo Don Simone da Piumbo, et Don Ignatio, ignorantissimi et peruersissimi, et il padre prouinciale di questi padri l'huomo molto ambitioso, per non tocar altro. Però desidero che non sia devraudata la S^tà Sua. E' ben vero che ce un padre in questa prouincia religioso molto singulare de vita et dottrina, zelante del honor di Dio, et della salute del anime, detto frat' Antonio da Posega, l'quale è stato nominato et desiderato da tutti uniuersalmente per pastore, ma il detto padre, ricusa in tutti modi, perch'è un puoco scorupoloso. V. S. Illma lo potrà tener in memoria, perchè, certo sarebbe il vero pastore, per consienza, et in questo non me distenderò. Ma si farà così come ci disponerà la Santità Sua, et quando haueremo la mente santa sua daremo raguaglio del tutto et pur che facia la S^tà Sua quanto lo inspirarà lo Spirito santo, solamente per l'obligo mio sgrauo la consienza, et flexis genibus, la prego che proueda, et ancora me il pouero vechio infermo et infelice, non abbandoni esmentichi 'l qual non ho nesun agiuto ne nisuna comodità, ne susidio. Altro non gli voglio narrare per non molestarla, lasso ogni cosa al suo iudicio et prudenza, et per fine con ogni humiltà et con le lachrime alli occhi gli bacio le sagre mani, pregandoli da Dio nostro signore longa et felice vita.

Da Voiniza alli 24 di febraio 1612.

Di V. S. Illma et R^ma aff^mo et oblig^mo seru^re

Francesco vescouo di Bosna, et visitatore apostolico.

A tergo = All' Illmo et R^mo Sig^re et Patrone mio Col^mo il Sig^re Cardinale Burghese in Roma.

*

115.

Fojnica, 24. februara 1612.

Bosanski biskup Francesko Balićević, papi Pavlu V.
Moli papu, da mu zbog staračke nemoći dopusti izabrati si jednoga ili dva koadjutora, koji moraju biti iste narodnosti s vjernicima, a ne inostranci.

Vat. bibl. Cod. Barb. lat. 6872, f. 48.

Beatissimo Padre.

Essendo io hormai decrepito et per consequenza soggetto a diuerse et continue infermità di maniera tale che non me posso più mouer di letto, però per scharigo et scropulo et signo della mia consienza, acciò che non perischa qualche pecorella di Jesu Cristo per la mia impotenza le quale ho pascuito, de felice memoria di Sisto V. insino hora a meglio come ho possuto spargendo molti sudori di sangue, perchè sono sottoposte di gran tirrano, in quanto al . . .[1]) et miei trauagli angoscie, note sono a domino Dio, et le lasso considerar alla Santità Vostra. Vengo dunque con le lagrime amarissime alli occhi, con questa mia, puoi che non posso presentemente a vostri santissimi piedi, significarli questa mia impotenza, et notificargli il rischio estremo di questi paesi et d questi populi, acciò Vostra Santità proueda d'un altro pastore, che sarà degno di simil peso. Per tanto humilmente flexis genibus, prego et suplico la Santità Vostra si degni per gratia sua a concederci la facoltà, et darci la vostra santa beneditione (si come anco hanno fatto gli antecesori Vostri) di poter congregare capitularmente questi reuerendi padri, et secondo il parer di tutti nominare uno o dua, pegli nostri sufraganei et coadiutori, gli quali sarebbeno zelanti del honor di Dio et della santa fede cattolica, tolerare le persecutioni et trauagli de infideli, sustentare questi populi nella santa fede, con la vita et dottrina, perchè gli infedeli si augmentano ogni di et poueri fideli si sminuiscono, sa anco la S^tà Vostra benissimo, che dal altra nacione non puol nesuno exeguir questo l'offitio, chi non è auezzo a patir quasi continuo martirio, se bene si trouano (della istessa) molti ambitiosi et tristi noti di molti errori et ignoranti, scandalosi et peruersi, come è un certo Don Simone da Piumbo, et Don Ignatio Raguseo et altri, gli quali cercano quae sua sunt, et non Jesu Christi quae sunt, con certi mezzi, come intendo. Spetarò dunque con grandissimo desiderio la intentione di Vostra santa mente, et puoi gli daremo noticia di tutto, acciò che la S^tà Vostra facia come la inspirarà lo Spirito Santo et come gli parerà meglio, et nuoi tutti quanti pregaremo la maestà diuina per la sua longa et felice vita, et per fine bacio li santissimi piedi, con profonda humiltà alla Santità Vostra.

Di Voiniza alli 24. di febraio 1612. nel regno di Bosna Argentina.

Di V. S^tà obblig^mo et obed^mo fig^io

Francesco vescouo di Bosna et visitatore apostolico.

A tergo = Alla Santità di Nostro Signore Paulo Quinto.

[1]) *Izderano u originalu.*

*

116.

Venecija, 7. aprila 1612.

Mletački nuncij mons. Berlingerio Gessi, kardinalu Scipionu Borghesu.
Sukob mletačkih vojnika s Turcima na granici Bosne. 30 Turaka palo.

Vat. arh. Nunz di Venezia 42, p. 393.

Si è hauuto auuiso, che a Zara siano seguite risse fra gli soldati Veneti, che stanno nel presidio, et gli Turchi, e doppò le rapine d'alcuni bestiami siano stati occisi intorno a 30 Turchi; ma poi già seguito il sacco, o abbruciamento d'una villa de christiani, il proueditore Canale, che si è inuiato per quelle parti, hà ordine di presentare il bassà della Bossina, e di cercare, che il tutto si quieti, com'è verisimile, che succederà. Ma fra tanto questi Signori hanno accresciuto il numero de soldati per difesa de' confini. E similmente hanno accresciuto il presidio di Palma, mandandoui, oltre al solito, intorno a 500 soldati. La causa si dice, che pensino d'armare in Candia intorno a 10 galere.

*

117.

Venecija, 14. aprila 1612.

Mletački nuncij mons. Berlingerio Gessi, kardinalu Scipionu Borghesu, državnom tajniku Pavla V.
Šalje papi i kardinalu listove bosanskoga biskupa, koji moli za koadjutora, nuncij ga je pismom obodrio u ovijem njegovim nevoljama.

Vat. arh. Nunz. di Venezia 42, p 400.

Hebbi l'altro hieri da mercanti della Bossina le lettere, che mando alligate di monsignor vescouo[1]) dirette a N^ro^ Sig^re^, et a V^ra^ Sig^ria^ Illma. E perche egli scriue anco a me intorno al desiderio, che hà per aiuto suo d'alcun suffraganeo, e non sò, se in questa mia lettera aggiunga forsi qualche cosa di più di quello, che rapresenta a Sua Beatitudine et a V^ra^ S^ria^ Illma. Perciò hò pensato mandarla, e fra tanto hò auisato esso monsignore del ricapito, cercando consolarlo, e fargli animo in queste miserie, di che si duole.

[1]) *T. j. pisma biskupa Franceska Balićevića, od 24. februara 1612., koja su tek u aprilu u Veneciju stigla.*

*

118.

Venecija, 14. aprila 1612.

Mletački nuncij mons. Berlingerio Gessi, kardinalu Scipionu Borghesu.
Nastojanje mletačkoga nuncija oko nadbiskupa (Marc'Antonija de Dominisa), da ne štampa djela protiv svete stolize, predlozi nuncijevi, da se s njime s dobra pokuša.

Vat. arh. Nunz. di Venezia 42, p. 401.

Hebbi notitia da monsignor arciuescouo di Antiuari[1]), sicome scriue a N^ro^ Sig^re^ il conte Horatio Toriani priore di Settimo, che monsignor arciuescouo di Spalato[2]) pensaua alla stampa d'un libro ripieno di concetti, e propositioni contrarie alla sede apostolica et heretiche, et da altra parte mi fu poi confermato l'istesso. Onde applicai l'animo per il rimedio a passare con lui un buon ragionamento, et ammonirlo, aspettando di dar conto di ciò doppò il mio ragionamento sicome feci otto giorni sono. Se l'arciuescouo osseruerà quello, che a me disse, non seguirà cosa disgusto, ma io non posso già darne sicurezza; massime professando lui pochissima sodisfattione di Roma. L'impedire in altro modo detta stampa non è facile, perchè puo farla in Germania, ouero anco in Venetia secretamente fingendo altro nome, et altro luogo della

stampa. Si che io non vedo il miglior modo, che rinuouare quest' essortatione, sicome farò inanzi la sua partita. Il concetto del conte Horatio d' incitarlo a scriuere dell' auttorità di S. Pietro saria utile quando fusse riuscibile, ma non è verisimile che lo facesse. Piu tosto io mettero in considerationc a Sua Santità se gli paresse bene, che io hauessi una lettera di V^ra S^ria Illma da poter mostrare con ordine di raccomandargli quelli popoli confinanti a Turchi nell' occasione della sua partita di qua, e con tale pretesto possono inserire nella lettera parole che dimostrino confidenza et amore de S^a B^ne e contenerlo in officio.

[1]) *Marin Bizzi, nadbiskup antivarski 1608.—1624.*

[2]) *Marc Antonije de Dominis, nadbiskup spljetski 1602.—1615.*

*

119.

Fojnica, 15. aprila 1612.

Bosanski biskup Francesko Balićević, kardinalu Scipionu Borghese, državnom tajniku. Spominje pismo, što ga je pisao 24. februara i moli za preporuku kod pape, da mu se pomogne kakovom novčanom pripomoći jer se nalazi u krajnjoj bijedi.

Vat. bibl. Cod. Barb. Lat. 6872, f. 53.

Illmo et R^mo Sig. et Patron mio Colend^mo.

Con l' occasione di alcuni padri de minori osseruanti gli quali vano al capitolo generale scriuo questa perchè son priuo d' ogni comodità, et de scritori et de portadori, et cosi piglio l' occasione secondo che viene. Alli 24. di febraio passato scrissi a V. S. Illma e R^ma et alla S^tà di N^ro S^re la mia impotenza et estrema necessità di queste parti maxime di Belgradi et Posega, et hora torno a rifrescare il medesimo negotio alla S^tà Sua et alla S^ria V^ra Illma ciò che prouedete et fatte perpetuo benefitio a queste parte, et saluate infinite l' anime di questi christiani veri catolici, et me pouero vecchio infermo et decrepito non abbandonate in questa mia miseria et trauagli continui. Judichi V^ra S^ria come mi trouo, iudichi, senza seruitio, senza agiuto, senza susidio nesuno, et mi compatischa, la prego in visceribus charitatis Christi, et si adoperi con la S^tà di N^ro S^re aciò che me agiuta et si degni a mandarmi qualche puoco di lemosina et agiuto in questa mia vechezza. Non ho mai hauto entrata nesuna ne benefitio, ma non me abbandonauano antecesori di S^a S^tà mentre che poteuo trauagliar, et venir costi, et mostrar li frutti della mia fatigha. Spero in Dio, et me confido nella Sta Sua, et di V. S. Illma se bene adesso non posso più far il debito mio, non per questo me lasciarete morir miseramente. Et se mi mandarà qualche agiuto, per la gratia sua, potrà consegnare al padre custode de minori osseruanti latore di questa che sarà sicuro, puoi che è religioso di santa vita, et di molti meriti, et se potrà informare del tutto come passano le cose di queste infelicissime parti di detto padre. Non mi resta altro se non piangere come il santo profeta Jeremia et raccomandarme alla bontà et carità sua et con le lachrime queste li quali mi scaturiscono hora, gli bacio le mani pregandoli di e notte longa, et felice et prospera vita.

Da Voiniza nel regno di Bosna Argentina alli 15. d' aprile 1612.

Di V. S. Illma et R^ma oblig^mo et hum^mo seru^re

Francesco vescouo di Bosna, et visitatore apostolico.

A tergo = All' Illmo et R. Sig^re et Patr. mio oss^mo il sig. Card. Burghese, nepote di N^ro S^re.

*

120.

Fojnica, 4. maja 1612.

Bosanski biskup Francesko Balićević, papi Pavlu V.

Najsmjernije zahvaljuje papi za potporu, što mu je papa preko nuncija mletačkoga poslao.

Vat bibl. Cod. Barb. lat. 6872, f. 45

Beatissimo Padre.

Hauendo io riceuuto dalla S^tà^ Sua. agiuto in questa mia calamità, che mi trouo, per le mani di monsigr. nontio di Venetia[1]), et essendo questa una delle grandissime opere di carità che si possa fare, atteso sia più diquello che la S^tà^ Sua possa imaginarsi, massime hauendo patito et tribulato tanto per la santa fede cattolica, come ancora al presente, et desidero per l'auenire, in questi ultimi giorni, se bisognasse spargere il proprio sangue, la vengo a ringratiare et anco a suplicare, che per l'auenire voglia tener memoria della mia miseria, che son certo n'hauerà grandissimo meritto apresso Iddio, al quale sta palese il tutto, sebene io non posso con questa mia dimostrarlo a Sua S^tà^, al quale prego dal fattore diuino gli l'habbia a metter in cuore, si anco del stato che si trouano queste anime degli fedeli cattolici in queste parti, le quali miracolosamente si mantengono, et con questo con humil riuerenza, prostrato à suoi santissimi piedi li prego da Dio ogni compita felicità.

Da Voiniza, in Bosna, alli 4. di maggio 1612.

Di Vostra Santità obed^mo^ et hum^mo^ fig^lo^

Francesco, vescouo di Bosna.

A tergo = Alla Santità di Nostro Signore Paolo Quinto.

[1]) *Mons. Berlingerio Gessi, biskup od Riminija, mletački nuncij, poslao je bosanskome biskupu preko bosanskih trgovaca potporu, što mu je doznačio papa. Nunz. di Venezia 42, f. 20.*

*

121.

Fojnica, 6. augusta 1612.

Bosanski biskup Francesko Balićević, papi Pavlu V.

Zahvaljuje papi za potporu, što mu je poslao preko nuncija mletačkoga kao i za dozvolu, da predloži koadjutora. Upozoruje papu, da ne sasluša nekoga Don Simona iz Olova, čovjeka nevaljala, koji ide u Rim.

Vat. bibl. Cod. Barb. lat. 6872, f. 54.

Beatissimo Padre.

Ho riceuuto quella elemosina che V^ra^ S^tà^ si è degnata di concedermi per le mani di mons. nontio di Venetia, carità veramente incredibile per la mia estrema necesità, et per la mia decrepità, per il che prego nostro signore Jesu Cristo, che ne dia alla Santità Vostra quei meriti et quelle gratie maggiori che più desidera. Di più flexis genibus con le lachrime alli occhi rendo a V. S^tà^ quelle gratie maggiori che più posso, perchè si è inclinata di concedermi la sua santa beneditione et licenza di poter nominare qualche persona idonea, per il mio coadiutore et sufraganeo, cosi farò procedendo maturamente in così arduo negotio, et fra puochi giorni lo manderemo presentialmente, alla S^tà^ V^ra^ acciò che lei facia puoi come lo inspirarà lo Spirito Santo. Et certo che ne farà opera pia, et beneficio et carità degne d'eterna memoria, puoi ne sacrà caggione di molto profito di questi popoli et di augmento di santa fede.

Interim humilissimamente suplico V^ra^ S^tà^ in visceribus charitatis Christi, che non dia l'orechia a un certo Dom Simone da Piumbo, della mia diocesi, l'quale è homicida, peruersissimo, ignorantissimo di pesima vita et costumi, et di graui et enormi

diffetti conuinto da me ne mai lo ho potuto castigare, perchè si agiuta con li fauori di Turchi. Et ancora sopra il tutto è ardito a venir a Roma, et con certi fauori et mezzi potenti, et con varie falsitadi et inganni, et scriture mendicate et procurate, procura certe cose et gratie, dando intender cose impossibile per possibile, et bugie per la verità, et è contra. Per la qual cosa, exclamo et proclamo et piango et suspiro come un altro Jeremia, Beat^mo^ Padre, so io cosa è in augmento di questi paesi et di cinque chiese, so anco cosa è in detrimento, so cosa è in profito, et cosa è in destructione. Da Sisto V. di felice memoria, insino hora ho seruito fidelmente alla santa chiesa catolica, essendo in questo offitio ho sparso molti sudori di sangue, anzi ho patito martirio, affatigandome, et cosi farò sino alla morte, et al ultimo che mi fanno queste stratageme, persone peruerse mi pare cosa dura. Prego dunque humilissimamente la Sta V^ra^ che stia aduertita acioche non riescha infine qualche danno et ruina notabile di questi popoli et quelli signori li quali lo hanno fauorito, renderano stretissimo conto alla diuina maestà non sapendo chi egli è nè done nè come è nato. Non dico altro, se non suplico nostro sigr. Jesu Cristo, di cui è la S^tà^ V^ra^ vicario, che gli dia lunga et felice vita, et infine humilissimamente baciando li piedi santissimi le chiedo la sua santa beneditione.

Da Voiniza nel regno di Bosna alli 6 d'agosto nel 1612.

Di V^ra^ S^tà^ humil^mo^ et obed^mo^ fig^lo^

Francesco, vescouo di Bosna.

A tergo = Alla Santità di Nostro Signore Paulo Quinto.

*

122.

Fojnica 6. augusta 1612.

Bosanski biskup Francesko Balićević, kardinalu državnom tajniku Scipionu Borghese.
Zahvaljuje na daru, što mu ga je papa poslao, kao i na dozvoli da predloži čovjeka vrijedna za koadjutora.
Upozoruje kardinala na Don Simona iz Olova, koji je pokvaren i zao.

Vat. bibl. Cod. Barb. lat. 6872, f. 55.

Illmo et R. Sig^re^ et Prone mio Col^mo^.

Ho riceuuto quella elemosina di cento scudi con una vostra per le mani di monsigr. nontio di Venetia alli 29. di luglio, ne rendo a V. S. Il^ma^ et R^ma^ quelle gratie maggiori che più posso et prego nostro signore Jesu Cristo, che le renda merito et la conserui et feliciti conforme al suo desiderio, puoi che è stata una opera piisima et carità inenarrabile per la estrema necessità che me ritrouo, et per la mia decrepita. Resto con obligo di pregare sempre Iddio per V. S. Illma et come sempre lo pregato, puoi che non mi è concesso di poterla ricognoscere con altro. Circa poi del negotio di coadiutore ouero sufraganeo nostro, ho inteso quanto mi scriuete et cosi dico, che rimeto nelle mani della S^tà^ di N^ro^ Sig^re^ et di V^ra^ Sig^ria^ Illma et R^ma^ ogni cosa, fatte secondo che ne inspirarà lo Spirito Santo, beneficio perpetuo a queste parti, degno di eterna memoria. E dopo che la S^tà^ di N^ro^ Sig^re^ si è inclinata con la paterna benignità et pietà, di concedere facoltà, e darmi la sua santa beneditione, di poter nominare soggetto idoneo et persona habile, et degna, così farò, con consenso di tutti, et si mandarà quanto prima, presentialmente da V^ra^ S^ria^ Illma perchè non ho altro mezzo, ne rimedio, di poter tratare questo negotio. Fra tanto humilmente prego et suplico V^ra^ Sig^ria^ Illma in visceribus charitatis Cristi, che stia aduertita, et che non dia l'orechia, a quelli li

quali cercano „quae sua sunt et non quae Jesu Cristi“ acio che non riesha in fine, perpetua ruina di queste parti, et di questi popoli.

Dalla felice memoria di Sisto V. in sino hora fidelissimamente ho seruito alla santa chiesa romana spargendo molti sudori di sangue, anzi supportando continuo martirio, doppo come sono in questo l'officio, et so il bisogno del paese, so quello che se puol fare, et doue ce di bisogno, et doue non ce. Questo scriuo con le lachrime, puoi che mi V^ra Sig^ria Illma scriue che sono molti proposti, et di più sento, che molti sono li quali cercano defraudare la santa mente di N^ro Sig^re con certe stratageme, et fra li altri v'è un certo Don Simone da Piumbo, ignorantissimo, peruersissimo et pessima vita, homicida, conuinto da me di enormi peccati ne mai m'è bastato l'animo di castigarlo, perchè si agiutaua con li Turchi, et sempre è visuto al suo modo, et inteudo che anco lui è in Roma o vero è stato, di procorar non so che; nè con che fauori ne mezzi alli quali è dato intender mille bugie: o Dio bono, o Dio bono. Illmo Sig^re non posso se non piangere, et exclamare insino al cielo, che simili persone danno intender cose imposibile per le posibile, non la voglio più tediare, solo me gli humilmente racomando in questo negotio et per fine con ogni somissione bacio le mani et le sagre vesti a V^ra Sig^ria Illma et R^ma.

Da Voiniza nel regno di Bosna alli 6 d'agosto 1612.

Di V. S. Illma et R^ma oblig^mo et aff^mo seru^re

Francesco, vescouo di Bosna.

A tergo: Al cardinale Burghese.

*

123.

Venecija, 20. oktobra 1612.

Mletački nuncij mons. Berlingerio Gessi, kardinalu Scipionu Borghese.

Nuncij je doznao, da je fra Dominik Andreassi okrivljen, da je ortak uskoka, te da hoće Španjolcima predati Albaniju i Dubrovnik.

Vat. arh. Nunz. di Venezia 42, p. 585.

Non hò mai per il passato hauuta notitia alcuna della ritentione di fra Domenico Andrassi sacerdote e predicatore de' ministri osseruanti di S. Francesco di Dalmatia, ma doppo hauer riceuuto la lettera di V^ra Sig^ria Illma ne hò dimandato, et appuntato questa sera ho inteso, che il frate sudetto è stato denuntiato a questi Signori di somministrare a gli Uscocchi poluere, e di tenere mano intorno al dare de' paesi d'Albania in potere de' Spagnoli, e che ultimamenti gli Ragusei scrissero quà della persona sua, e poco doppo fu fatto prigionere dal capitano del golfo, e posto in galera. Per trattarsi materia di stato la cosa è difficile, e secondo il solito di questi Signori si può congetturare, che non si cauerà da essi risolutione buona, e ne anco si hauranno buone parole, ma io ad ogni modo esseguendo l'ordine di N^ro Sig^re nel primo collegio parlerò per la liberatione, e daro poi conto della risposta.

*

124.

Venecija, 3. novembra 1612.

Mletački nuncij mons. Berlingerio Gessi, kardinalu državnom tajniku Scipionu Borghese.

Papinski nuncij govorio u mletačkom kolegiju o fra Dominiku Andreassiju, što ga Mlečani zasužnjiše, no ni dužd ni vijeće nezna ništa o tom.

Vat. arh. Nunz. di Venezia 42, p. 591.

Hò parlato questa mattina in collegio della ritentione che segui a mesi passati in Dalmatia di fra Domenico Andreassi de' minori osseruanti di San Francesco, che dal capitano del golfo fù posto in galera. E mene sono doluto, dimandando prouisione et ordine per la sua liberatione. Il prencipe, e gli saui hanno risposto non ne essere informati, ma che ne scriueranuo per sapere che cosa sia, e potere pigliarne poi deliberatione.

*

125.

Venecija, 10. novembra 1612.

Mletački nuncij Berlingerio Gesi, kardinalu državnom tajniku Scipionu Borghese.
Fra Dominik Andreassi doveden je u mletačku tamnicu, okrivljuje se, da je Španjolcima hotio predati Albaniju i Dubrovnik.

Vat. arh. Nunz. di Venezia 42, p. 593.

Con l' altre mie riferii a V^ra^ Sig^ria^ Illma l' ufficio, che haueuo fatto in collegio per fra Domenico Andreassi de' ministri osseruanti di San Francesco di Dalmatia, mostrando secondo il senso di N^ro^ Sig^re^ di sapere la ritentione sua, ma non la causa. E poi seguito, che l' atr' hieri egli fu condotto a Venetia, e posto nelle carceri di questi Signori i quali in collegio ò non sapeuano che doueua venire qua, ò non lo volsero dire. Da gli frati del suo ordine mi è di nuouo affermato, che se gli oppongono le cose da me scritte, cioè, che habbia trattato d' introdurre gli Spagnuoli in Albania, et anco in Ragusi, e che habbia mandata poluere a gli Uscocchi, et oltre essi a Turchi. Io credo fermamente, che sia inutile ogni instanza, che se ne faccia, e poiche una volta nè ho parlato; non ne dirò altro, se non mi sarà ordinato.

*

126.

Fojnica, 24. novembra 1612.

Bosanski biskup Francesko Balićević, kardinalu Scipionu Borghesu, državnom tajniku.
Držao je generalni kapitul, u kojem su se svi fratri bez iznimke složili, da se sv. stolici predloži za koadjutora fra Antonija iz Požege.

Vat. bibl. Cod. Barb. lat. 6872, f. 56.

Illmo et R^mo^ Sig^re^ et Patrone Col^mo^.

V. S. Illma et R^ma^ mi scriueua che deueuo mandar un sogetto atto per trattar costi questo mio negotio et gli rescrissi et due volte significandole gli impedimenti et miei trauagli dalli Turchi ocorsi, et di più come non trouauo ne mezzo ne altra via ne comodità, di poterlo mandare se non quello il' qual sarebbe elletto et nominato da tutta questa prouincia, idoneo et habbile d' affatigeharsi nella vigna dal signore. Et hora Illmo et R^mo^ signore ho fatto congregare capitularmente tutti questi reverendi padri de minori osseruanti di San Francesco, more solito, secondo l' antica usanza di questa prouincia di Bosna, et gli ho proposto il negotio facendogli instanza et alegandogli la mia impotenza et inhabilità aciò che fra luoro trovassero et nominassero un sogetto atto et degno, per il nostro coadiutore, aciò che queste pouere l' anime cristiane non vanno inprecipizio per la mia impotenza. Et ciò segni per scrutinio secreto inuocato lo Spirito Santo, fu da tutti elletto et nominato il reuerendo padre frate Antonio da Posega religioso di gran esempio, zelante dell' augmento della nostra santa fede catolica. Anzi mostrorono viuo desiderio tutti quanti, et ogni uno in generale et in particolare lo pregorono, et di più comandorono in virtù di santa obedienza, che accettasse detto partito, per l' amor di

Jesu Cristo. Suplico dunque V. S. Illma suplico dico humilissimamente con le lagchrime amarissime alli occhi, et la prego in visceribus charitatis Christi si degni esser protettore di queste pouere anime, et di questi infelicissimi paesi, li quali sono priui d' ogni bene spirituale et temporale, et si degni metter in consideratione questo negotio alla Santità Sua, aciò che questo padre presente latore sia il mio coadiutore et pastore di queste anime. Sia certa et sicura V^ra^ S^ria^ Illma et R^ma^ che ne farà opera pia et di gran merito apresso la divina maestà e degna d' eterna memoria. Questo gli scrivo da letto piangendo, perchè non ho nesuno che me fauorirebbe ne agiutarebbe et così pongo tutta la mia speranza in domine Dio et in V^ra^ S^ria^ Illma et R^ma^, alla quale humilissimamente bacio le sagre vesti et gli prego da Dio eterna felicità et prosperità.

Da Voiniza nel regno di Bosna alli 24. di novembre 1612.

Di V. S. Illma et R^ma^ Humil^mo^ et oblig^mo^ serv^re^

Francesco, vescouo di Bosna.

Et apresso di Sua Santità la prego si ricordi di me che possa viuere.

A tergo = All' Illmo et R^mo^ Sig^re^ et Patrone mio Col^mo^ il Sig^r^ cardinale Borgchese Roma.

U istom volumu nalazi se na fol. 57. duplikat istoga pisma:

In fol. 57 b. Con questa poliza mando a S. S. Illma un borzelino turchesco fatto con argento fuso di loro. La prego humilissimamente lo voglia accetare solo per un segno di seruitù et nostra deuotione.

*

127.

Fojnica, 24. novembra 1612.

Bosanski biskup Francesko Balićević, mletačkome nunciju mons. Berlingeriju Gessiju. Saopćuje nunciju, kako se sastao kapitul i kako je izabrao jednoglasno za koadjutora fra Antonija iz Požege, pa moli nuncija da ovaj predlog najtoplije preporući papi i kardinalu Borghesu.

Vat. bibl. Cod. Barb. lat. 6872, f. 58.

Illmo et R^mo^ Sig^re^ et patrone mio osser^mo^.

Hauendo io già suplicato più et più volte la Santità di Nostro Signore a concedermi la licenza insieme con la santa benedizione di poter trouare et nominare qualche persona atta et degna per coadiutore mio in questa mia ultima età inferma et inhabile alla cura del mio vescouato, mi fu scritto dall' il^mo^ cardinal Borgchese e da V^ra^ S^ria^ Illma et Rever^ma^, che mandasse a Roma qualche soggetto, per trattar questo negotio. Io non hauendo altra persona atta, ne sogetti così idonei delli quali me potria preualere, ne manco ho comodità di far tante spese in viaggi così lunghi. Ho fatto congregare capitularmente questi reuerendi padri de minori osseruanti, secondo l' antica usanza e costume di questa provincia, perchè luori n' hanno hauta cura di queste anime, doppo ch' il Turco è poseduto questo paese, et hanno mantenuta la santa fede catolica in sino hoggi di fra questi barbari infideli et aciò che non dicessero come gli huomini di proprio capo, che io facio questo dal mio capo, gli ho proposto auanti gli occhi la estrema necesità, et la mia inhabilità et il pericolo di queste l' amine cristiane, et al ultimo che fra luoro trouassero un sogetto atto et degno l' qual' sarebbe mio suffraganeo. Et ciò seguì per la gratia di Dio, per scrutinio secreto, fu nominato et elletto con tutti li voti il reuerendo padre frat' Antonio da Posega, religioso di gran essempio zelante dell' augmento della santa fede nostra theologo et predicatore utilissimo, 'l qual' è conuertito molti infideli e schismatici alla via del signore. Anzi li comandorono in virtù di santa obedienza d' acettar detto partito, perch' egli è un poco scrupoloso, e questo

l' officio di vescouato in queste infelicissime parti è molto trauaglioso. Et di tutto questo successo scriuerano a pieno lettere autentiche questi padri alla Stà di Nro Sre. Habbiamo hauto assai trauagli di questo maledetto bassà, et per questo non lo habbiamo possuto mandar insino hora, si come ho scritto passati mesi a Vra Sria Illma non ci mancano trauagli nè molestie ne auanie di questi inimici. Suplico dunque humilissimamente Vra Sria Illma suplico dico in visceribus charitatis Cristi si degni con solita vostra bontà fauorirci et aiutarci apresso la Santità di Nro Sre et apresso dell' Illmo cardinale Borghese facendo un caldo l' officio una opera pia e degna d' eterna memoria mandandole queste incluse. Non habbiamo prencipi ne protettori ne altri fauoritori se non le persone così amoreuole e benigne come la Vra Sria Illma et essendo questo negotio difficilissimo di poterlo ridur al fine, senza debiti mezzi non so doue apogiarme se non alla carità vostra. Questo gli scriuo con le amarissime lagchrime, perchè vedo che queste pouere anime, ne vanno ogni giorno di mal in peggio et ne vanno in precipitù per le varie scisme, heresie et insidie d' infedeli, mentre che poteuo le manteneuo exortando predicando, prouedendo del sacerdoti predicatori; adesso non posso più, et non ce nesuno che si cura di questi puochi preti che sono. Ogn' uno viue al suo modo, tutti mi sono ribelati e di frati non dico altro di maniera che mi trouo molto afflitto, e disconsolato, per questo ricoro alla carità vostre, che me agiutate, credetemi che n' hauerete gran meritto apresso la diuina maestà. Non mi resta altro se non humilissimamente baciandoli le mani, gli prego da Dio nostro signore perpetua prosperità et felicità, et che me la exalti ad maiora.

Da Voiniza nel regno di Bosna — alli 24. di nouembre 1612.

D. V. S. Illma et Rma affmo et obligmo come fratello et seruitore

Francesco, vescouodi Bosna.

A tergo = All' Illmo et Rmo Sige et Patrone mio Colmo il monsigrl (nontio) della Stà di Nro Sre Paulo Quinto in Venetia.

*

128.

Fojnica, 26. novembra 1612.

Bosanski biskup Francesko Baličević, papi Pavlu V.

Javlja papi o izboru fra' Antonija iz Požege za svoga koadjutora i moli ga, da taj izbor potvrdi.

Vat. bibl. Cod. Barb. lat. 6872, f. 66.

Beatissimo Padre.

Hauendo già più volte esposto e notificato humilmente alla Stà Vra il pericolo et la ruina di queste anime catoliche per le lettere (non potendo presentialmente) et hauendo ancora suplicato la Stà Vra a concedermi la beneditione et licenza di poter nominare qualche persona atta et degna per l' offitio di coadiutore mio in questa mia ultima età inferma et inhabile alla cura del mio vescouato, per sgrauar la conscienza mia; et mi fu scritto in nome della Stà Vra dall' illmo et revmo cardinale Borghese, aciò mandasse qualche sogetto atto di tratar questo negotio costì. Io Bmo Padre non ho potuto trouar nesuno, per che son priuo d' ogni bene, nè ho comodità di poter fare tante spese in viaggi tanto lunghi et trauagliosi et perciò ho fatto congregare capitularmente more solito questi reuerendi padri dei minori osseruanti di San Francesco, et gli ho fatto instanza, che fra luoro trouassero un sogetto indoneo per questo l' offitio secondo l' antico costume di questa prouincia, et ciò segni per scrutinio secreto, inuocato lo Spiritu Santo, fu proposto nominato et elletto con tutti li voti et consenso d' ogni uno il reue-

rendo frat' Antonio da Posega, religioso di gran santità, zelante dell' augmento della nostra santa fede, theologo et predicatore utilissimo, 'l qual' è conuertito molti infideli alla santa fede catolicha. Anzi mostrorono desiderio viuo in generale che si contentasse daccetar detto partito et di più gli comandorono in virtù di santa obedienza, come anco significarano questi reverendi padri alla Santità Vostra per le lettere autentiche sotto scritte da tutta la prouincia. Suplico dunque humilissimamente flexis genibus, con le amarissime lagchrime alli occhi si degni inchinare alle iuste nostre petitioni et confirmare la sudetta nominatione et ellectione come legalmente fatta et anco in persona molto necessaria in queste parti, per questi infellicissimi popoli. Sia certa et sicura la S^tà V^ra, che ne farà opera molto grata alla diuina maestà, et degna d' eterna memoria, et di gran merito. Facci dunque Beat^mo Padre quanto la inspirarà lo Spiritu Santo, et io la riceuerò a singularissima gratia della S^tà Vostra, alla quale baciando li santissimi piedi prego il signor Iddio che lungamente la conserui.

Da Voiniza, nel regno di Bosna, alli 26. di novembre 1612.

Di Vostra Santità humil^mo et obedient^mo fig^lo

Francesco, vescouo di Bosna.

A tergo = Alla Santità di nostro Signore Paulo Quinto.

*

129.

Fojnica, 10. novembra 1613.

Bosanski biskup Francesko Baličević, papi Pavlu V.
Zahvaljuje papi u ime svoje i čitave provincije, što je poslušao njihove molbe i podigao na biskupsku čast po njima predloženoga fra Antonija iz Požege.

Vat. bibl. Cod. Barb. lat. 6872, f. 67.

Beatissimo Padre.

Dopò il riuerente bacio delli suoi sacrati piedi, lodo il signore per la somma bontà, et cristiana carità, che si è dimostrata nella Santità Sua in non hauer giettato da banda la mia, et quella della prouincia nostra humile, et questi populi utile supplicatione, hauendone promosso alla pettione di tutti al grado del vescouato il molto reuerendo padre frat' Antonio da Posega, qual, come noi l' habbiamo chiesto per puro honor di Iddio et salute delle anime cristiane; che in grandissimo numero sono sparse per queste prouintie. Speriamo sarà di grandissimo giòuamento a questi miseri paesi, e miseri talmente, che è impossibile a dire, mancando di giorno in giorno il numero di quelle per li strani agraui et opressioni dalli Turchi. Per tanto B^mo P^re iò con esso lui et tutta questa prouintia con tutto il popolo per debito della consienza, si proferiamo di pregar caldamente nostro signore la feliciti luongo tempo a sua gioria, e nostro duplicato benefitio.

Die Huoinizza li 10. di novembre 1613.

Di V^ra Beat^ne humilissimo, et ubedientissimo figliolo

Francesco, vescouo di Bosna.

A tergo = Alla Santità di Nostro Signore Paulo Quinto.

*

130.

Fojnica, 10. novembra 1613.

Bosanski biskup Francesko Baličević, kardinalu državnom tajniku Scipionu Borghese. Zahvalan je kardinalu sa cijelom svojom provincijom, što je papa imenovao fra Antonija iz Požege, biskupom Skardonskim[1]).

Vat. bibl. Cod. Barb. lat. 6872, f. 68.

Illmo et R^mo Sig^r mio sempre osser^mo.

La sua gratissima delli 13. di luglio ho riceuuto alli 8. di decembre[2]) in risposta della quale dico che l' effetto del santo oprar si è dimostrato grandissimo in V. S. Illma et R^ma hauendo operato ultra quam credi potest, veramente per gloria d' Iddio, et condescendenza alla mia, et di questa prouintia pettitione in hauer fauorito il molto reverendo padre frat' Antonio a Posega, hora vescouo di Scardona promosso da Sua Santità et in sommo agiutato dalla Sig^ria V^ra Illma et R^ma, et credo per certo, che, come noi per l' honor di Dio e salute di questi populi l' habbiamo desiderato, l' istesso habbi inspirato lei ad agiutarlo, et fauorirlo presso Sua Beatitudine. Si che non potendo altro per debito di conscienza, et per molti oblighi tanto grandi che l' habbiamo io con lui, et questa nostra prouintia si oblighiamo di pregar nostro signore a fine, che la feliciti lungo tempo a sua gloria, et nostro refugio, che unico intendemo hauer in cotesta santa città della corte romana.

Di Huoinizza li 10 di novembre nel 1613.

Di V. S. Illma et R^me Devotissimo seruitore

Francesco, vescouo di Bosna.

A tergo = All Illmo et R^mo Sig^r mio osser^mo il sig^r cardinale Burghese

Roma.

[1]) *Biskupija Skardonska je u to doba spojena s biskupijom Beogradskom, pa je fra Antonije iz Požege dobio naslov biskupa Skardonskoga do smrti Franceska Baličevića; a poslije njegove smrti god. 1615. postao je njegov nasljednik na stolici biskupa bosanskih. Ova pisma biskupa Franceska Baličevića riješavaju svu onu zbirku, što ju je učinio inače zaslužni Gams u „Series episcoporum ecclesiae catholicae" navodeći bosanske biskupe od 1587.—1631. (Vidi o. c. p. 369). Kako su oni neki biskupi došli u Gamsovo djelo riješili smo na drugom mjestu ovih spomenika.*

[2]) *Jamačno u god. 1612.*

*

131.

Venecija, 13. februara 1616.

Mletački nuncij mons. Berlingerio Gessi, kardinalu državnom tajniku Scipionu Borghese. Biskup Makarski u Bosni moli, da prigodom krizme ne nosi mitre i pastorala, jer bi ga Turci zbog toga mogli ubiti ili zarobiti.

Nunz. di Venezia 42, E. p. 46.

Illmo et Rev^mo signor, mio patrone colendissimo.

Mi hà scritto mons. frate Bartolomeo Cacischi[1]) vescouo Maccariense nella Bosna, che nell' essercitare il sacramento della cresima non puo adoprare la mitra et pastorale se non con euidente pericolo, che li Turchi ciò vedendo lo occidino, a faccino schiauo, et che però desidera, che io gliene mandi di qua la dispensa, ò non potendo farlo, gliela procuri da N^ro Sig^re a fine che possa lasciare detta mitra et pastorale et sicuramente essercitare quel santo sacramento. Io gli hò risposto, che del tutto darò conto a Sua Beatitudine per auuisarlo poi di quanto mi sarà imposto. Si come farò quando

sapro quello che sia mente di S^{a} S^{tà}, che io gli scriua. Et a V^{ra} Sig^{ria} Illma bacio humilissimamente le mani.

Di V^{ra} Sig^{ria} Illma et Rev^{ma}. Di Venezia li 13. febbraro 1616.

humilissimo et obligatissimo seruitore
Berlingerio, vescouo di Rimini.

[1]) *Bartolomej Kačić, biskup makarski od god. 1615.—1645.*

*

132.

God. 1618.

Toma Belasji[1]*), izabrani biskup bosanski, moli papu, da slobodno ostane i nadalje kao izabrani biskup bosanski kustosom i kanonikom Gjurske biskupije. Pismo je upravljeno kardinalu Scipionu Borghese, državnom tajniku Pavla V.*

Vat. arh. Borgh. III. 47 a p. 10.

Illustrissime et Reverendissime Domine, Domine et Patrone gratiosissime.

Ad informationem domini archiepiscopi Strigoniensis, et ob causas ab illo ante annum allatas, interposita Illustrissimae Celsitudinis Vestrae authoritate sanctissimi domini nostri breue apostolicum indulsit, quo gratiose dispensat, et decernit, ut una cum prepositura collegiata Posoniensi, custodiatum et canonicatum Jauriensem ed quinquenium a die adeptae ejusdem praepositurae, possidere possim. Quid et in quantum sedis apostolicae vilipendium et derogamen, dominus Jauriensis egerit, ex annexa his ad sanctissimum dominum nostrum supplicatione mea, Illustrisma et Reverendissima Celsitudo Vestra intelliget. Etiam reuerendissimus dominus Alexander Vasolius Suae Sanctitalis camerarius, et de persona et de rebus meis Ill^{mam} Celsitudinem Vestram abunde poterit informare.

Supplico quam humillime Illustrissimam Celsitudinem Vestram dignetur inceptam in me benignitatem suam, et iam antea interpositam pro me authoritatem suam noua interpositione apud Sanctissimum Dominum Nostrum continuare et efficere, ut illustrissimo domino nuntio apostolico Sua Sanctitas serio demandet, ut me in possessione dictorum custodiatus et canonicatus manuteneat, et si quid quispiam contra me habeat iuris ordine postea reuideatur. Alias si domino Jauriensi et in mea beneficia intrusis haec inpune licebit contra breue apostolicum facere, pessimo hoc exemplo, fient in posterum maiora et graviora sedis apostolicae praeiudicia. Quam gratiam Illustrissimae Celsitucinis Vestrae perpetuis obsequiis et orationibus, omni conatu contendam promereri. Deus Ill^{mam} Celsitudinem Vestram optime et diutissime florentissimam tueatur et conseruet. Quod rei caput est, et quod prius perscribendum erat, cum bona gratia Ill^{mae} Celsitudinis Vestrae addo, breue apostolicum fauore et gratia Illustrissimae Celsitudinis Vestrae obtentum, motu proprio factum esse, et in uiolentos contrauenientes iure animadverti debere, sed cum causae beneficiales ex facultatibus illustrissimi domini nuncij apostolici sint exclusae, idem dominus nuntius huic causae ueritus est se immiscere. Hinc quam hummillime supplico Illustrissime Celsitudo Vestra, dignetur, sicut antea breue mihi gratiose impetrauit, ita modo quoque benigne efficere, ut Sanctissimus Dominus Noster, totam hanc causam illustrissimo domino nuntio revidendam comittat, ita ut ante reuisionem et decisionem litis in possessione dictorum custodiatus et canonicatus meorum, quos iam a decennio possedi, contra violentos me manuteneat.

Praesertim quia Sanctissimus Dominus Noster breue mihi datum, etiam breue aliud ad dictum dominum Jauriensem, et aliud ad capitulum dedit, quibus me utrique diligenter ad consequendum finem meam commendauit, et licet capitulum jauriense libentissime obediuisset, et restitit uiolenter intrusori installationi, quam differendam petebat capitulum, refragante tamen, et sedem apostolicam parum obseruante, uoluntate et litteris domini colocensis factum est, ut intrusi contra omnem juris ordinem installarentur. Iterum me ad omnia humillima obsequia Illustrimae Celsitudinae Vestrae demisse offerendo. Quam Deus dictim felicitet, et exaltet.

Illustrimae et Reverendissime Celsitudinis Vestrae

humillimus et obligatissimus servus et capellanus
Thomas Balasfi, electus episcopus Boszniensis.

Na nalegjici ovoga pisma napisano:

L' illustrissimo cardinale padrone [2]) raccomanda il negotio a monsignore datario al quale ne sarà parlato.

Ujedno je napisan odgovor papin drugom rukom:

Sua Santità hà fatto scriuere a mons. nuntio, che risiede appresso l' imperatore, che cognosca questa causa, e presenteria di giustitia conserui e mantenga il vescouo Bosnense nel suo possesso, della custodia et canonicato Jauriense.

[1]) *Toma Balasfi postao je god. 1621. biskupom Vackim, no već god. 1622. je umro.*

[2]) *Kardinal Borghese državni tajnik.*

*

133.

God. 1620.

Osnova hrišćanskih urotnika Srbije, Bosne, Hercegovine, Crne Gore i Albanije, kako će s pomoću španjolskoga kralja i pape osloboditi Srbiju, Bosnu, Hercegovinu, Albaniju i ostali balkanski poluotok od Turaka, te kako će Turke izagnati iz Europe i uništiti ih u Aziji.

Ovoj osnovi dodana su imena urotnika, što se skupiše u Beogradu na 11. novembra 1620., da se o toj osnovi dogovore, a pod izlikom da će platiti sultanu danak.

Mss. Bibl. Casanatense u Rimu Miscell. 4112, f. 1—7.

Alquanti Sig^ri^ altro tanto cattolici quanto zelantissimi del seruitio di Dio, e della essaltatione della sua vera e santissima fede dopo lungo e ben maturo pensiero e discorso con la loro potentissima unione e congiura hanno determinato, cosi piacendo a sua diuina maestà de liberare della tirannia turchesca un infinito numero di christiani, et insieme anichilare in tutto l' iniqua et peruersa setta Maumetana, con fare imperatore la cattolica maestà del re di Spagna; della più bella parte del mondo di terra santa con molta vergogna del christianesimo sino al giorno d' hoggi conculata et auelita da barbari ciechi nella sceleragine, e nemica della loro propria salute, girando della santità del sommo pontefice, e della sudetta Cattolica Maestà, venghino agiutati a metter in essecutione cosi heroica, e tanta santa deliberatione con lo quale agiuto sarà per riuscire cosi grande e segnalata impresa con quella facilità, che chiaramente si potra conoscere del proposito e discorsi sequenti.

Li sopradetti Sig^ri^, li nomi quali s' esprimeranno quando, et a chi sarà necessario [1]) hanno dato, e danno carico di trattare e negotiare l' impresa con Sua Santità e Maestà predetta, e con ogni altro con chi sarà necessario a Gabriele di Nouogosti, fratello carnale di Gardan vaiuoda [2]) caualiere principale dello arciducato di Arcegouina e delli congiunti, a fra Pietro Thomasso, fratello del conte Thomasso di Vergorac del regno

di Bosna principalissimo signore, et uno delli congiurati, et al capitano Giouanne Renes gentilhuomo Albanese principale, il quale quelli Signori conoscano di valore e fedeltà incorrota, e che tiene la notitia e prattica delli paesi e regni di la alli quali S^a Santità e Cattolica Maestà restaranno seruite sentire e dare piena fede a quello diranno in voce, et in scrittura, che dalli medesimi Sig^ri haueranno pontualmente li rinscontri per poterli dare piena et indubitata credenza. Doi mesi prima, che s' hauerà da fare la solleuatione, quelli Sig^ri espediranno ambasciatori al Gran Turco, che li mandi un comessario generale, che in lor lingua si chiama Cul. Detti Sig^ri si obligano a tutte le spese e consignarle in sua guardia mille soldati delli quali sarà capo uno delli Sig^ri congiurati. Questo comessario concede senza dificultà il Turco ad ogni inchiesta de popoli.

Il detto comessario residerà in Belgrado, città nel regno di Bosna sopra il Danubio, come quella che confina col regno di Seruia con Ungaria con le 3 prouintie: Bassia[3]) Possauia[4]) e Podrauia[5]). Qui a da venire il bascia di Bosna, et tutti li ministri e gouernatori di quei regni e prouintie a dar conto della loro administratione.

Iui detti Sig^ri mandaranno il Milos vaiuoda[6]) con 6 mila homini del regno di Seruia, 12 mila di Passauia e Podrauia, li quali alogiaranno nelli luoghi fuora della città sotto protesto d' andare ad esclamare per giustitia, et il simile faranno li Turchi con allogiare nelli borgi, solo li capi hanno da stare dentro della città con loro seruidori.

Li mille homini di dentro, che saranno alla guardia del comessario, haueranno inteligenza con quelli di fuora, che in un medesimo tempo a mezza notte amazzaranno li capi, e si impadroniscano della porta della città con fare entrare quelli di fuora con mandare a filo di spada tutti li Turchi: tanto gli habitanti nelli borgi, quanto gli altri nella città, delli quali si faranno padroni. Et di quel passo tanto importante che al Turco non potrà venire scorso alcuno di Ungaria, ne d' altroue per essere l' altri passi confinanti tutti delli congiurati.

La istessa notte si farà la soprapresa di Mustar[7]) nella bocca del porto di Nerenta, per il conte Thomaso di Vergouaz, con 6 mila homini quali confinano con la città sudetta di Mustar. Il che succederà con facilità perchè in detta città non stano più che duecento Turchi di guardia, e non guardano la muraglia la quale con scalate si prenderà senza impedimento.

Si farà nel medesimo tempo la presa di Castelnouo nella bocca di Cattaro nel arciducato d' Arcegouina, per il conte Seculo di Nouogosti, con cinque mila homini. Il che succedenza con la già detta faciltà non essendo la città guardata se no dalla parte del mare.

L' istessa notte si farà l' impresa de Scutari nel regno di Albania in questo modo. Bolea[8]) terra di 2 mila fuochi in circa la quale è distante da Scuttari circa da tre miglia, e obligata ogni anno col altre terre conuicine nel mese di settembre portare con caualli da mille salme di grano a Scuttari per sostentamento della città. Quella terra di Bolea con le altre terre conuecine potranno in una notte mandare da quatrocento caualli con detto grano poco più o meno; con ogni salma andarà uno homo armato con arme del paese, che sono archi e spade e partigiane, e simili che non le venghino impedite.

Questi entraranno in Scuttari il giorno determinato verso la sera, et dormiranno la notte nella città. La matina per tempo detti homini mentre si aprirà la porta per uscire a man salua amazzaranno le guardie, che non sono più di vinti, o vinticinque Turchi, che stanno con poca vigilanza, et impadroniti si della porta si farà un segno

con fuoco, che potra essere veduto da Bolca, et delle altre terre conuecine già dette, doue la notte istessa saranno concorsi doi mila soldati armati delle montagne del Duca-Tini[9]) congiurati con arcabugi, et ogni altre armi di guerra ofenziue con loro capi di valore quale tengono veduto li due mila soldati, andranno a Scutari e senza dificulta ne morti di christiani si prenderà Scutari perche nel tempo che starà ad ariuare il socorso quelli impadroniti della porta si potranno con ogni faciltà defendersi con offesa del presidio il quale non sol essere per ordinario più di cento cinquanta Turchi. Et tanto più facilmente si manteneremo, perchè li dui mila soldati la notte istessa se auecineranno a Scutari et in veder il segno del fuoco saranno incontinente al soccorso.

La notte medesima si pigliarano Croia in Albania lontano da Scutari quattro giornate in circa, per mano di lega Arabi con tre mila soldati, che succederà con la facil' auenimento come che per un terramotto anni sono tre[10]), se ne caduto in terra un pezzo di moraglia da passi dieci per doue se entrarà senza nissuno impedimento, con faciltà per non essere Croia guardata da presidio alcuno se non da certi pochi per serrare et aprire le porte con stare male armati e disquitatissimi.

Duca-Tini e Piperi e Clementi sono tre prouintie nel regno di Albania superiore, quali confinano col regno di Macedonia di Seruia et con l' arciducato de Arcigouina, quali prouintie sono montagne aspre con amene valli frutificate nel mezzo.

Gli abitanti delle sodette montagne, che sono atti all' armi potranno essere da quattordici mila combattenti. Restono dette prouintie lontane del mare Adriatico da trenta miglia. Nel lito della detta marina è situata una terra che si chiama Renes la quale è di detta famiglia Renes, del capitano Giouanni, che tratta questo negotio.

Gli habitatori delle dette montagne sono liberi, e non pagano tributo a nissuno, e sono congiurati. Lontano della detta terra di Renes dui miglia e un porto naturale, che si chiama di San Giouanni di Medoua. In detto porto il quale è solitario e senza altra terra ne habitatore al intorno, haueremo con doi galeoni a venir tutte le arme che hanno da seruire per la impresa che saranno la quantità infrascritta 40 mila moschetti con loro fornimenti dodeci mila perche con loro corsaletti.

Dodeci mila altri corsaletti per armare 12 mila caualli.

Vintiquatro mila terzarole per armare detti soldati a cauallo a due per soldato. Sei mila arcabuci, per armare 6 mila altri caualli arcabusieri, che tutte saranno cinquanta cinque mila persone per armare[11]).

Arriuati li galeoni al porto con dette armi le quali doueranno essere molto bene accomodati, et inchiodati e legati nelle loro casse con diligenza, veneranno imediante della montagna già detta tanti caualli quanto sarà necessario per leuare dette arme nelle montagne sotto pretesto di andare in detto porto di Medua a caricare sale come fanno piu volte. Et in essere li caualli nel porto si scaricaranno le armi da galeoni e nel medesimo tempo si caricaranno sopra li caualli, che faranno il viaggio loro di notte tanto nell' andare a caricare le armi, quanto al ritorno; il che soccederà senza dare a chi sia sospetto alcuno. Et posto, che qualcheduno hauesse ombra di alcuna cosa poco importaria, essendo egli abitatori di dette montagnie, et quelli medessimi che andaranno a caricare le armi delli congiurati, et di quelli che si trouaranno all' impresa.

In essere le armi dentro le montagne alla sfilata quanti homini basteranno di armarsi di dette arme insieme con gli habitatori delle dette montagne et armati se inuiaranno alla volta di Pechia[12]), città lontana da dette montagne da doi giornate, et doue resiede il patriarca di Seruia, uno delli congiurati. Nella quale città di Pechia

se hauerà da fare la massa del esercito delli regni già detti d' Albania, Macedonia e Seruia, del ducato di Arcigouina, quale esercito sarà di cinquanta cinque milla fanti e 30 milla caualli.

Il detto esercito se impatronirà senza un minimo trauaglio di detti tre regni et arciducato di Arcigouina.

Nel medessimo tempo la Bulgaria se impadronirà del detto regno con l' agiuto che venerà dal regno di Valacchia, il quale confina col regno di Bulgaria, già detto, non hauendo da passare si no il Danubio. Quel principe ancora all' impresa con sedici milla fanti e sei milla caualli et soccorerà d' arme li Bulgari, quale esercito se impatronirà unitamente delle montagne, che diuidono esso regno del paese di Costantinopoli, acciò da detta città non possi venire socorso alcuno, et ancora acciò nissuno possi andare a portare la noua al Turco della solleuatione cosi facilmente, et tenerla ad esso Turco celato più che si potrà.

L' esercito già detto de Bulgari dopo impadronato del suo regno non haurà da mouersi da guardare la detta montagna sino al tanto che l' altro esercito di sopra detti tre regni et del arciducato de Arcigouina non si venerà à congiurare con esso, et iui ancora haura da venirci et unirsi l' esercito di Bosna Argentina et delle tre prouintie Bassia [13]), Possauia e Podrauia.

Questo esercito potentissimo con le altri, che inuiarà Sua Maestà Cattolica [14]), per la strada di Cruuatia con un capitano generale come meglio resterà seruita si unirano con gli altri in Bulgaria, et impadroniti di tutti li regni, et prouintie congiunti, lassato li presidi doue sarà necessario se ne anderà alla volta di Costantinopoli quale città si tiene per sicurissimo che si prenderà in meno d' un mese per assedio, et ancora per forza, mentre in detta città non sono fortezze che possano impedire ne ritardare il progresso di si potente forza mentre non potrà venire socorso alcuno al Turco da nessuna parte.

Et posto si mouesse l'Asia per soccorrere al Turco oltre che non sarà tutta l' Asia bastante a resistere alla nostra potenza, et essercito fatto in seruitio del creatore et onipotente Dio, et della sua santa fede il detto soccorso non potrà essere a tempo, perche non potria arriuare a Costantinopoli prima di cinque o sei mesi.

Per conto della Grecia questi signori congiurati non hanno sentito bene fidarsi per scoprirla la loro santa volontà et intentione per respetationi, ma si tiene per indubitato che la Grecia ancora in vedere l' occasione tanto opportuna di si grande solleuatione sarà con ardente violenza in agiuto dell' impresa essendo manifestato che la detta Grecia essere mal sodisfatta della tirannide del Turco.

Il principe di Valachia il quale s e detto sarà in agiuto come sopra, non haurà disegnato alcuno se non di leuarsi da sogetione et tirannia del Turco et di non pagarli tributo.

A risposto delli doi castelli chiamati li Dardanelli questi Signori congiurati mandaranno in tempo opportuno 30 milla soldati per impadronirsi di essi.

Vascelli cento, la Sua Maestà potrà mandare l' armata di mare in agiuto della Gregia (Grecia) per impadronirsi di detti regni.

Nel farsi l' impresa la Cesarea Maestà dell' imperatore co la sua forza potrà impadronirsi del Ungaria come facilmente et senza alcuno periculo, et con poco trauaglio mentre da parte nissuna potrà esser impedimento ne fattoli ostaculo.

Questa impresa ancorche la maggiore, che già mai si sia fattà senza dubio col fauor del cielo si eseguirà con la facilità sopradetta e discritta atteso in tutti li sopra-

shritti regni, congiurati et prouintie. Per ogni dieci Turchi vi sono cento christiani, che non sono fortezze dentro la città come in Italia che possono impedire ne anco ritardare il corso di si potenti unioni.

Impadronito deli sopra detti regni et insieme di Costantinopoli nel modo detto, quelli signori congiurati vogliono certa parola di Sua Maestà, che immediate si camini per il conquisto di terra santa, e di tuta l'Asia per la finale estirpatione della setta Maomettana come si spera con la gratia et fauore della santissima Trinità et intercessione della gloriosissima Vergine.

Delli otto miglioni di oro, che li regni congiurati pagano ogni anno di tributo al Turco, et l'entrate delli spahi che sono grandissime, et tutte le spoglie di oro di argento che sarà infinito che si faranno nel progresso della impresa, se haueranno di riporre nella cassa reale per mantimento della guerra.

Vogliano detti signori congiurati ellegersi per loro imperatore in luogo del Turco la real corona di Spagna con li capitoli e stabilimento che tra essa Maestà et detti signori si faranno et per magior sicurtà e osseruanza della loro fede se offeriscono dare in ostagio alla Maestà Sua li proprij figli.

Quei Signori congiurati hanno calculato la spesa vi potrà andare per dette arme che sarà circa da 700 milla delli scuti, et quelli Signori hanno dato ordine al capitano Giouanni, che in caso che Sua Maestà mostrasse qualche fredezza per la spesa delle dette arme, che possa il detto capitano Giouanni fare sapere a Sua Maestà che loro trouarono il modo e la maniera di fare bauere la detta summa di denari auanti che S. Maestà si ponga i nessuna spesa.

Il detto essercito di sopradetti regni congionti prouintie et arciducato sopradetto saranno circa 150 milla fanti e 60 milla caualli.

Nomi di quelli signori che furono presentati alla semblea che fù fatta l'anno 1620 alli XI. di nouembre in Seruia sotto pretesto di pagar il tributo al gran Turco.

Bibl. Casanat. Miscell. 4112, f. 7.

1. S^to^ Pietro: Il Patriarca di Seruia, il quale ha sotto di se 60 fra arciuescouati e vescouati[15]).
2. Di S^to^ Paulo: Conte Milos Supanouich, voiuoda del ducato di Licha.
3. Di S^to^ Andrea: Conte Mathias Banouich, voiuoda del ducato di Petrouopoglie.
4. Di S^to^ Giouanni: Conte Nicolo Palanich, voiuoda dela prouintia di Zuanico.
5. Di S^to^ Jacomo: Conte Mathias Tomasi, voiuoda della prouintia di Polizza.
6. Di S^to^ Filippo: Conte Lalla Drechello da Cucci.
7. Di S^to^ Bartolomeo: Conte Marco da Monte Negro.
8. Di S^to^ Simone: Conte Rauzza, voiuoda de Somalo.
9. Di S^to^ . . . .: Protopo Juanouich.
10. Guardiano di S^to^ Tomaso: Conte Gini Gergi, Signore di Ducagini.
11. Di S^to^ Matthia: Conte Tomaso, da Verceuo.
12. Di S^to^ Marco: Conte Andrea, da Supa inferiore.
13. Di S^to^ Luca: Voiuoda Vicecigi Clementi.
14. Di S^to^ Josepe: Conte Voio, da Risano. (Vujo Rišnjanin).
15. Di S^to^ Stefano: Voiuoda Paulinigi di Robabilia.
16. Di S^to^ Lorenzo: Conte Pietro Oglissine.
17. Di S^to^ Giorgio: Conte Cepisco Lecconopiglio.
18. Di S^to^ Ambrosio: Conte Dragoie Odrezera.

19. Di S^to^ Francesco: Conte Mirgetta Ocernice.
20. Di S^to^ Benedetto: Conte Voiuoda Vecio Ozzete. (Od Zete.)
21. Di S^to^ Bernardo: Conte Giouani da Supa superiore.
22. Di S^to^ Dominio: Voiuoda Secola Odoboche.
23. Di S^to^ Antonio: Conte Thomaso Otpolgorizze. (Od Podgorize.)
24. Di S^to^ Basilio: Conte Stipan Raccucho.

[1]) *Ocome historijskom spomeniku dodan je popis tih urotnika.*
[2]) *Grdan, vojvoda hercegovački.*
[3]) *Bačka.*
[4]) *Posavina.*
[5]) *Podravina.*
[6]) *Miloš Županović, vojvoda lički.*
[7]) *Mostar.*
[8]) *Današnji Bolem.*
[9]) *Ducagjini.*
[10]) *God. 1617.*
[11]) *Ovo je oružje imalo doći od pape i španjolskoga kralja.*
[12]) *Peć.*
[13]) *Bačka, koja dolazi u spomenicima i kao Bassia i Bascia i Baccia.*
[14]) *Sa strane: Quelli che haueria a mandar Sua Maestà sariano 30 milla huomini armati.*
[15]) *Ovaj patrijarh srpski bio bi nasljednik Jovana pećkoga, patrijarha Pajsije. Vrlo uvaženi srpski historičar g. Jovan Tomić drži, da su Turci Jovana pećkoga patrijarha ubili u Carigradu iza 14. oktobra g. 1614., a njegov nasljednik Pajsije*[16]) *da je prekinuo svaki rad na pokretu srpskoga naroda protiv Turaka. Ovaj historijski spomenik dokazuje protivno, pače on pobija i ono mnijenje uvaženoga g. historičara, „da svaki ozbiljni rad na pokretu hrišćana u turskoj carevini prestaje već prije smrti vojvode Grdana i patrijarha Jovana". Imena ovih urotnika, a i ovakova nova osnova urotnika, različna od dosadanjih, dopušta nam ustvrditi, da se rad na pokretu hrišćanskih naroda na Balkanskom poluotoku ozbiljno nastavljao, ta eto sad ga preuzimlje brat Grdana vojvode, a urotnicima predsjeda Pajsija, nasljednik patrijarha Jovana. K tome znamo iz djelovanja papa Grgura XV. i Urbana VIII., osobito ovoga potonjega, da su ti pape baštinjenu politiku protiv Turaka nastavljali i koliko su prilike njihove dopuštale, da su ju pomagali. Potpuno sam inače sporazuman s nazorima g. Tomića, da je u ovo doba bilo dosta avanturista, koji su zbog svojih interesa iznosili važno ovo pitanje i hvatali kupce „za izmišljene kraljevstva". I za sultana Jahiju našao sam nekoliko spomenika, koje ću objelodaniti megju manjim prilozima za povjest hrvatsku u publikacijama zagrebačke akademije.*
[16]) *Pajsija je bio već patrijarh pećki god. 1611. Vidi Stefan Dimitrijević Prilozi raspravi „Odnošaji pećkih patrijarha s Rusijom u XVII. vijeku". Spomenici srp. kralj. akad., XXXVIII., p. 59.*

*

134.

Tri doslije nepoznata rukopisa.

Ivana Ţomka Marnavića, biskupa bosanskoga. (1631.—1639.)

1. Opis Bosne iz godine 1627. (Anonimus. Bibl. Casan. 4112, f. 11.)
2. Kako se da zauzme Carigrad s pomoću lige kršćanskih knezova i kako da se po tom istjeraju Turci iz Evrope. God. 1627.
3. Opis tvrgjave Kliške. God. 1627.

UVOD.

Sabirući historijske spomenike za povjest Bosne i susjednih zemalja, namjerio sam se u Casanatenskoj biblioteci u Rimu na rukopis u Miscellanea pod brojem 4112. u kojem je bilo više historijskih spomenika, što se tiču Bosne i susjednih zemalja.

Pročitavši ih tačno, odmah izmegju ostalih moju pozornost nekud jače na sebe svratiše ova tri historijska spomenika: 1. Opis Bosne sa stanovišta geografskoga i

kratka historija Bosne s pozivom na izvore, opis stanovnika Bosne, njihove odlike i običaji, prilike Bosne u prošlosti i u doba kad je pisan ovaj rukopis, a i prava svete stolice na Bosnu. Za tim u drugom dijelu ovoga rukopisa način kako bi se Bosna najlaglje mogla pridobiti i zauzeti od Turaka. Rukopis ovaj ne nosi nikaki naslov, a ni potpis, iz njegova sadržaja razabrao sam, da je pisan god. 1627.

U istom ovom kodeksu na str. 19. istom rukom pisan, drugi je historijski spomenik takogjer bez naslova i potpisa, a u njem se u potanko raspravljai na koji način se imade balkanski poluotok i isti Carigrad očistiti od Turaka, i kako se sve balkanske zemlje iza toga imadu razdijeliti na razne kraljevine, u kojima bi postali kraljevima kršćanski knezovi, članovi kršćanske lige s pomoću kojih bi se ovaj pothvat izvesti imao.

Još je u istom kodeksu istom rukom prikazana kratka historija tvrgjave kliške, a napose njezino zauzeće i njezin pad u god. 1596. uz nekoliko novih podataka, na koje se ne namjerih doslije ni u jednom savremenom historijskom spomeniku, premda ih iz god. 1596. i 1597. u svojoj zbirci preko stotinu imadem.

K ovome dodana je na str. 23. istoga kodeksa lijepa crtica iz Bosne iz god. 1613. o turskom sudu u Sarajevu, koja osobito lijepo karakteriše zdravo narodno shvaćanje.

Pročitavši ove historijske spomenike, odmah sam bio na čistu, da nepoznati mi još tada autor mora biti ili rogjeni Bošnjak, ili rogjen blizu, koji je većinu toga, što je napisao na svoje oči vidio i koji je onim krajevima prošao. No bio sam odmah na čisto i u tom, da pisac ovoga nije obični relator, nego čovjek veće znanstvene izobrazbe, upućen u diplomaciju i politiku kurije rimske, a i ostalih ondašnjih dvorova u Evropi, pa preduzeh svakako naći pisca ovih ovako interesantnih i važnih historijskih spomenika.

Pomišljao sam odmah na neke naše ljude, koji su tada u Rimu boravili, tražio sam ih u vatikanskom arhivu i vatikanskoj biblioteci, ali posao bio u početku jalov. Na to mi pade na um, da bi pisac ovih historijskih spomenika, ako je bio iz naših strana, jamačno morao biti i član kongregacije sv. Jeronima u Rimu, i dadoh se na proučavanje spisa u arhivu sv. Jeronima, koji je i onako pod mojom paskom. Nijesam dugo tražio, za čas se namjerih na navlas isto pismo sa svim istim osebinama kao što je i ono spomenutih rukopisa u Casanatenskoj biblioteci, a i na vlastoručni potpis: Giovanni Tomco Marnavich, presidente (razumije se: kongregacije sv. Jeronima). Bio sam doduše odmah siguran, da sam našao pisca gore spomenutim rukopisima, ali da sigurnost bude potpuno zajamčena, pošao sam potanko prispodabljati pisma, a zamolio sam i neke stručnjake paleografe, da se izjave i oni u ovom pitanju, što oni rado učiniše i svi se sa mnom potpuno složiše, da gore spomenuti rukopisi u Casanatenskoj biblioteci potiču od iste ruke od koje i potpisi akata u arhivu sv. Jeronima, naime da ih je napisao naš poznati historičar i pisac u XVII. vijeku Ivan Tomko Marnavić.

Pobliže o našem Tomku Marnaviću pisao je Ivan Kukuljević u Arhivu knjiga IX., str. 242.—247. Pisao je o njem u „Radn" Armin Pavić i u „Vjesniku" srednjoškolskih profesora historičar Ferdo Šišić. Tu on navodi njegov životopis i njegova djela, a i karakterizuje se njegov rad kao hrvatskoga književnika i historika. Ja donosim ovdje tek neke priloge, koji će dobro doći životopiscu Ivana Tomka Marnavića. Kako je poznato, Tomko je u „Osmančici", u dramatskoj pjesmi u 5 čina, štampanoj kod Mascarda u Rimu godine 1651., želio svom silom biti Bošnjak, potomak kraljevske familije, pak ga nije smetalo ni to, što je bio biskup bosanski, a da ne složi genealogiju kako je on zbilja potomak slavnih pradjedova. Bila je to manija njegova

doba, kojoj je i on kraj inače velikih i sjajnih sposobnosti duha i uma potpao bio. Farlati mu je potpuno nasjeo, pak on u svom inače dosta kritičnom djelu Illyr. sac. IV. p. 80, navodi Tomka prema njegovoj knjizi kao potomka familije Marciae, odnosno Marnavicae iz Niša, koji su bili principi i dinaste u Nišu, zatim kao rogjaka mnogih careva i kraljeva i t. d. Naš Kukuljević u prije spomenutom Arhivu knjizi IX. sumnja se o istinitosti Tomkove genealogije i pridružuje se mnijenju nekih oštroumnijih pisaca, da bi Tomko Marnavić mogao biti rodom iz Sibenika i to od siromašnijih roditelja. Za ovo ne navodi Kukuljević nikakovih dokaza, nego izriče samo svoju sumnju. Da je bio iz Sibenika našao sam i ovaj dokaz.

Godina 1625. bila je jubilarna godina ili sveta godina za pape Urbana VIII. U jubilarnim godinama dolazilo je u Rim mnogo hodočasnika iz naših strana, koji su manje više svi stanovali u gostinjcu sv. Jeronima. Na kongregaciji bratima sv. Jeronima, kojoj je i Tomko član na 14. aprila 1624. zaključuje se, da će se zbog množine hodočasnika, što u Rim iz naših strana dolaze, načiniti ispod hospica nova velika konoba, a kuća gostinjca, što nosi broj 8 podignuti će se do iste visine kako je visok i gostinjac, da bude prikladna za stanovanje, a ujedno će se kupiti i potrebno platno, da budu hodočasnici potpuno opskrbljeni [1]). Na toj sjednici bratstva nije prisustvovao Tomko, ali je to pitanje došlo na red i na slijedećoj sjednici bratstva od 21. aprila 1624. na kojoj sjednici prisustvuje Tomko uz ostalih 18 članova. Kad se došlo na to pitanje, Tomko je predložio, da se vunena roba kupi u Sibeniku u njegovoj domaji, jer će se tim prištediti treći dio od čitavoga troška. I njemu je kongregacija povjerila, da on iz Sibenika nabavi vune za 70 skuda [2]). Ovo je jasan dokaz, da je Ivan Tomko bio Sibenčanin rodom.

Kukuljević tvrdi, da je Tomko došao u Rim 1602. godine i da je stupio u red franjevački ili dominikovski. Za potvrdu tome navodi zapisnike kongregacija sv. Jeronimskoga zavoda u kojima dolazi jednom zapisan kao fra, a drugi put kao don. Ja sam te zapisnike prošao redom od druge pole XVI. vijeka do gotovo konca XVII vijeka, ali nijesam se ni jedanput namjerio, da bi Tomko bio zapisan kao fratar. A drugi životopisci ne spominju toga, da bi on bio fratar. Prvi put nagjoh Tomka kao bratima kongregacije sv. Jeronima 7. septembra 1608. godine i tu je posve jasno zapisano Don Giovani Tonco. (U zapisnicima dolazi uvijek Tonco, a on sam se potpisuje Tomko.)

Svršivši Tomko svoje nauke u Rimu, on je veoma često putovao i odilazio iz Rima. O tom on sam govori u predgovoru svoje „Osmančice“, a vidi se to i iz zapisnika kongregacije sv. Jeronima. Godine 1608. samo je nazočan u dvije sjednice kongregacije sv. Jeronima i to 7. i 17. septembra, a onda ga nema u kongregaciji sve tamo do godine 1615. U to doba boravi on jamačno u svojem rogjenom mjestu iz kojega se vraća u Rim kao canonico di Sibenico, jer je kao taki u zapisniku sv. jeronimske kongregacije zapisan na 26. aprila 1615. Na 3. maja 1615. izabran je on prvi put predsjednikom kongregacije sv. jeronimske, što je bila osobita počast za mladoga još Tomka. No Tomko boravi kao predsjednik samo dva mjeseca u Rimu i predsjeda samo dvjema sjednicama. Od jula 1615. pak do juna 1619. nema ga u Rimu. Pada li u ovo doba njegova kakova misija u poslu kurije rimske, nemamo još za sada nikakovih dokumenata. Kongregacija sv. Jeronima ne mogavši dočekati svoga predsjednika, bira dne 1. maja 1616. predsjednikom Jeronima Natalisa. Vrativši se god. 1619. u Rim boravio je ovdje veoma kratko vrijeme, neko tri mjeseca, u koje vrijeme posjećuje marljivo sjednice kongregacije sv. Jeronima.

God. 1621. izilazi njegova najbolja historijska rasprava: životopis glasovitoga Petra Berislavića. U toj radnji on pripovijeda kako je on doslije rado putovao, pak ga i te iste godine šalje kurija rimska u crkvenom poslu s Ivanom Portom i on proputuje tada krajinu bosansku i hrvatsku i turske zemlje. No ja držim, da to nije bilo prvi put. Historijski spomenici, koji će se jamačno naći, potvrditi će ovo moje mnijenje. Ovaj put potrajao je sve tamo do godine 1623. Na 10. oktobra 1623. Tomko se vratio iz Bosne i pribiva sjednicama kongregacije sv. Jeronima, koja ga na 19. maja 1624. bira drugi put svojim predsjednikom. No i ovaj put predsjeda Tomko samo dvije sjednice, a u julu ga već nema u Rimu. U to doba pada njegov put s nadbiskupom Garzadorijem po Dalmaciji, gdje je nadbiskup obavljao vizitu apostolsku, a Tomko mu je od kongregacije de „Propaganda Fide" bio dodijeljen. Bratstvo sv. Jeronima u Rimu saznaje, da se njegov predsjednik neće tako skoro vratiti, pak na njegovo mjesto za predsjednika bira Dominika Andrašića, Bosanca, biskupa skadarskoga, koji boravi u Rimu od 9. jula 1624. sve do 23. maja 1626. i točno vrši svoju predsjedničku službu u bratstvu sv. Jeronima i reformator vlašću apostolske stolice staroslavenskih knjiga. Spominje se, da mu Rimljani daju i začasno gragjanstvo rimsko „ob egregias dotes, quibus magnis principibus per diversas orbis partes in primis apostolicae sedi egregiam operam navavit, et navat magno reipublicae christianae, romanaeque commodo; nec non ob eximia ejusdem ingenii monumenta variis linguis publicae utilitati hactenus evulgata, denique ob diuturnum ejus in alma urbe, magna apud principes viros, et omnes ordines gratia, laudeque incolatum"[3]) ....

Dne 10. marta 1631. bude po četvrti put izabran predsjednikom kongregacije sv. Jeronima, a od sada se Tomko uvijek potpisuje cijelim imenom Giovani Tomco Marnavich, ili Marnavitio. Iste godine 1631. na 10. novembra, bude u konzistoru proglašen biskupom bosanskim. Kao bosanski biskup boravi do marta 1632. u Rimu, a odavle bude poslan u Ugarsku, da vizitira Paulinski red. God. 1634. boravi ponovno u Rimu, gdje posveti sasma ponovljenu crkvu sv. Jeronima, što je dao obnoviti Urban VIII., a mnogo doprinjeo i ugarski primas Pazmany, koji je bio kardinal s titulom sv. Jeronima. Na 25. aprila 1635. kandiduje Tomko zajedno s glasovitim Ivanom Lucićem na predsjedničko mjesto kongregacije sv. Jeronima i bude po peti put izabran predsjednikom.

Vrativši se Tomko sa svoga puta s nadbiskupom Garzadorijem, u Rim bude na 2. augusta 1626. po treći put izabran predsjednikom kongregacije sv. Jeronima[4]), koju čast vrši do marta 1627. U to doba napisao je Tomko i gore spomenute rasprave o „Bosni" i „kako da se Turci potjeraju s balkanskoga poluotoka", u kojoj on prvi predlaže, da se najprije navali na Carigrad, a iz Carigrada, da se pogje osvajati Bosna i ostale zemlje, dok su dosadanji svi predlagači predlagali rimskoj kuriji, da se Turci najprije potjeraju iz pojedinih kršćanskih zemalja, a onda da se ide na Carigrad. Držim, da je i ona rasprava o Klisu napisana u ovo doba; dok je možda opis turskoga suda iz god. 1613. napisao već prije, možda još god. 1614. u Šibeniku, kamo je ta vijest lako došla bila. Do godine 1631. boravi on u Rimu, gdje štampa, ili za štampu priregjuje svoja djela. Bio je veoma cijenjen, i općio je u Rimu s prvim ljudima svoga doba. U znak osobitog poštovanja grad Rim imenuje ga 22. februarom 1631. svojim začasnim gragjaninom. U diplomi, koju mu je tom prigodom grad Rim izdao, spominje se Tomko kao kanonik arhigjakon stolne crkve zagrebačke, doktor teologije, protonotar apostolski.

U Rimu je boravio jamačno do oktobra iste godine. Na drugi decembra čitamo u zapisniku kongregacije sv. Jeronima doslovno ovo:

„Essendo monsignor Tonco nostro presidente partito per il suo vescouato, fu in luogo suo del presidente eletto il signor Carlo Verantio“ [5]). Prema tome ne stoji vijest Kukuljevićeva, da se on 1635. odrekao bosanske biskupije a isto tako ne stoji njegovo mnijenje, da je umro i da je zakopan u Rimu, kako su to kasnija historijska istraživanja dokazala.

Dr. Karlo Horvat.

[1]) *Arh. sv. Jeronima u Rimu, Decreti delle Congregazioni 1622—1642, libr. VIII, fol. 28.*

[2]) *„Essendo nella congregazione prefatta stato tratato et risoluto, che per l'anno santo si debbia fare prouisione di materazzi, lenzoli, et altri supelettili, e hauendo nella presente congregazione il sigr. Giouanni Tonco fatto constare a tutti, ch'il comprare le lani a Sebenico, sua patria, et le tele a Fiume, et il terliccio a Venetia, si sarebbe auanzato il 3% della spesa, fu però abbracciato con tutti li voti detto partito, e datone la cura al detto sigr. Giò. Tonco, il quale promise di far venire detta laua alla piu lunga fra tre mesi e per quello effetto li fu ordinato un mandato da scudi settanta“. Ibid. o. c. f. 29.*

[3]) *Farlati, Illyr. sacr. IV, p. 80.*

[4]) *Upozorujem, da je Garzadori podnio kongregaciji de „Propag. Fide“ izvješće o svom putovanju i viziti po Dalmaciji, koje će imati vanredno važnih historijskih podataka kao o našim, a i bosanskim krajevima, tako i o samim vizitatorima. No upozorujem ujedno, da je sada pristup u arhiv propagande vanredno težak, pa i pisac ovih redaka čeka bolja vremena.*

[5]) *Decreti della Congr. l. VIII. (1622—1642), p. 169, arhiv sv. Jeronima u Rimu.*

*

135.

Ivan Tomko Marnavić: Opis Bosne sa njezinog geografskog, historijskog i etnografskog stanovišta, tko ima na nju pravo i kako bi se najlaglje mogla zauzeti.

Bibliot. Casanat. u Rimu Miscell. mss. 4112, f. 11.

Il regno di Bosna nato dalla rouina di quello di Dalmazia, di cui longo tempo erasi mantenuta positione e prouintia, con mettersi in libertà sotto il dominio di proprij principi chiamati bani, quali per molti anni con autorità regia, et indenpedente lo ressero, e poi agrandito dalle cineri della monarchia Rasciana e Seruiana con acquisto di titoli et ornamenti regali, e finalmente depresso et estinto dalla tirannide turchesca; è paese situato nelle viscere dell' Illirico.

Di questo nome di Bosna, non vi è scrittore antico oltre a settecento anni, che ne facci mentioni [1]). Sendo questa parte dell' Illirico stata compresa dall' antichi geografi, per lo piu, sotto nome di Dalmatia, tra il fiume Sauo, et il monte Hadrio, e verso la parte orientale, doue Bosna s' accosta al monte Orbello [2]), et all' ultimo corrente del Sauo, stendosi di già la Missia superiore, da quali luochi inanti la grandezza Macedone pigliaua principio il bel regno di Dardania, il cui nome, tutto che li Romani suprimessero, con la subrogatione della predetta Misia superiore, nulla di meno dal santissimo suo figliuolo Constantino il grande [3]) con la libertà del christianesimo di nuouo risorse nobile tra le prouintie Illiriche. Questo nome di Bosna per commune opinione, si crede deriuato dal fiume dell' istessa denominatione, principale nel paese, quale nascendo dalle falde settentrionali dell' alpi Hadrie, quasi di scontro al sgorgo del fiume Narona, ouero Narenta, tributario dell' Hadriatico; doppo hauere girato in forma quasi lunare il terreno che giace tra le medeme alpi et il Sauo, correndo per lo più verso settentrione, in progresso del corso, come infastidito dell' horrore settentrionale, ritornendo l' aque verso greco leuante, doppo la raccolta di molte Fiumare minori, s' immerge entro il letto del Sauo, incaminato al rege dell' aque Illiriche, il grande Danubio. Verso quella parte che dall' antichi fù chiamata Pannonia Bubalia et anco Interamnense, per essere rinchiusa tra li famosi Fiumi Sauo et Drauo, la doue

all' età del aui nostri, fu il nobile et ricco contado di Posega. Voglino però alcuni graui authori, che il nome di Bosna, venga piu tosto dalli popoli Bessi, ferocissima natione Illirica, particolare inquilina di quella parte della Tracia, che non meno bagnata, che fecondata, viene dal fiume Nesso, quale forse piu propriamente dourebbe dirsi Besso, la metropoli di quali fu di già la cità di Eumolpida, detta anco Uscudama, e finalmente Hadrianopoli. La ragione sopra quale s' aggiongiano, è che per attestatione d' Appiano Alessandrino s' ha, che li medemi Bessi habitorno parimente in questa parte di Dalmatia, quale a punto viene inondata dal detto fiume Bosna; come si sia, egli è certo, che questa denominatione non è piu antica del numero di anni che gia s' è detto.

Li suoi termini al tempo del regno Dalmatino, erano angusti, poichè non s' allontanauano molto dal detto fiume, si che il Porfirogenito trattando delli popoli Serbli ouero Seruiani chiama Bosna: territorio. Ma estinto il regno Dalmatino, et postisi li Bosnesi in libertà sotto particolar principi, con valor de quali ampliorno notabilmente li suoi membri antro il cadauere del morto regno, e poi con reliquie Rasciane, et Seruiane, mutati i titoli di bani in regia maestà, si stesero tant' oltre, che dall' oriente terminorono con la Seruia, mediante il fiume Drino, quale scaturendo dall' alpi, che congiongono li monti Hadrie, Scardo[4]), et Orbello, monti della medema Traccia, ma di diuerso tenore, mette le sue aque entro il Sauo, alla parte occidentale della magiore dell' isole fiumane, chiamata da Plinio metubari, da paesani kolubara. Da mezo giorno finiua all' Hadriatico, con dominio delle principali isole di quello, è possesso delle più nobili cita nella riuiera Dalmatina. Da settentrione hebbe per meta perpetua la sponda meridionale del Sauo et al tramontar del sole, termino longo le ripe del fiume detto Unna, oltra il quale giace il regno di Croatia. Spatio di paese, longo dall' oriente all' occidente 200 miglia in circa, da settentrione a mezo giorno, intorno a 150, nella qualità di sito, molto differente, sendo le parti di quello, verso a mezo giorno per l' aspreza dell' alpi Hadrie, occupate da monti, ma però non inutili, come quelli che sono vestiti di vastissime selue, d' onde si somministrano legnami, e pece liquida alli paesi conuincini, e se ne distribuisce anco oltra il mare all' Italiani. Come all' incontro verso settentrione che il Sauo mostro più piane, anzi amenissime e douitiosissime, scorrendoui oltre l' altri fiumi per la magior parte del regno il famoso Varbas, che alle falde della principal forteza e cita insieme detta Jayce, ingrossando con l' aggionta di Pliua, ricca di molti alti fiumicelli d' inferiore conditione inueste il Sauo. Con questa diuersità di siti, e commodità d' aqua viene a produre tutte le cose necessarie al viuer humano, con richezza di minere abbondantissime d' ogni metallo, onde come Dalmatia fu di già chiamata aurifera a testimonio di Martiale:

„Ibis littoreas Macer Salonas,
Felix, auriferae colona terrae."

Et per testimonio di Statio, l' oro denominato metallo Dalmatino:

„Robora Dalmatiis fulgent satiata metallo."

Cosi questa si denomina Argentina, se bene da che si troua sotto il giogo turchesco, fuori delle miniere a merauiglia inesauste di ferro, continuamente cauate, per la gran carestia che ne tiene il Turco, d' altre non fa stima.

La proportione et belleza di corpi humani in questo paese, riesce la più riguardeuole di tutta l' Europa, e per conseguenza del mondo tutto. Ne vi è gente che la Boema, vi possi stare a paragone. Nelle qualità dell' animo, produce sogetti tanto segna-

lati, che la corte di Constantinopoli cosi per squadra di janizari, come per consistoro del diuano, si serue di Bosna, come d' un fecondissimo seminario.

Vero è, che l' igegni dell' habitanti per la troppa eccellenza, patiscono alquanto d' alterigia, che in ogni tempo hauendoli tenuti diuisi, l' ha poi ridotti alla miseria nella quale si trouano da 164 anni in qua[5]).

Fu Bosna alli tempi a dietro molto habitata, onde sotto li suoi bani furono esserciti formidabili, con quali spesso rigettò a dietro li rè Ungheri, quali come s' erano intrusi a forza d' armi nel regno di Dalmatia, cosi piu volte tentorno fare il medesimo con Bosna, come di già membro dell' occupata Dalmatia.

Hoggi giorno tuttauia tiene gran numero d' habitanti, per trouaruisi a male stento donna sterile. Onde Solimano imperatore di Turchi, hauuta la nuoua di segnalata rota, data dal Persiano al suo essercito, hebbe a dire: „mentre Dio mi mantenerà le giumente Bosnese, non dubitano mi possino mancare generosi et numerosi polledri, per domaré li muli Persiani". Quindi all' età nostra, ben spesso di bassa di Bosna ha fatto leuare trenta o quaranta milla conbattenti, senza incomodo del paese.

Ne giamai il Turco ha fatto impresa di consideratione, che principalmente per opera de capitani e soldato Bosnese, e per sigillo di quanto si dice: „basti che le falange di janizeri pretoriani è meno parto dell' infelice Bosna".

È perchè li Bosnesi dediti alla libertà, e professione militare, niente attesero alla delicateza d' edificij, viuendo per lo più alli loro castelli e casali, quindi Bosna fù poco ornata di cita riguardeuoli; hebbe però rispetto l' uso del paese molte terre murate per il passato; perche Pio II. pontefice[6]) a tempo del quale nel 1463 il Turco s' impossesso fraudolamente del regno, scriue che in spatio di otto giorni furno presentate all' imperatore Maomette le chiaui d' ottanta terre murate, quali esso poco dopo fece smantellare, traportando la magior parte della nobilta, che troppo incauta se gl' era fidata, in perpetua seruitu nell' Asia minore. Furono però le cita principali: Sutiska corte regale, Zuonik, Traunik, Visoka, Kresceuo, Varese, Olouo, Voyniza, Srebarniza, Zakotor, Jayce etc. Tra le forteze tenne il primo luoco Bobouaz conserua del tesoro regale, Jayce, famosa non solo per l' amenita della cita, che dell' inespugnabil forteza, Vranduk, Jezero, Kamengrad, Sokol, Sabaz, et al lito di mare Castel-nuouo e Klissa. Hoggi giorno le piu nobil città, ouero terre, per non essere cinte di muro, a modo turchesco sono Banyaluca, residenza del bassa, ouero vicere turchesco, et Seraglio, emporio del paese, che nella moltitudine di habitanti non cede alle prime città d' Italia, come quella che sotto d' impero ottomano è accresciuta con le rouine delle cita desolate.

Al tempo de regi smembrosi la parte meridionele dal corpo del regno per concessione di feudo alla casa di Cossaci, qual parte sublimata all' eminenza di ducato detto Hercegouina et anco di Santo Sabba; formaua un stato poco inferiore al regno stesso. Poiche dalla parte occidentale cominciaua dalla foce del fiume Cetina, apresso la cita d' Almissa, e si distendeua in oriente verso il fonte di Muraua per camino di 12 giornate in lungheza, doi in circa per largeza. Rispetto l' aquisti che li re e poi li duchi fecero nella parte della Rascia et Seruia, dopo la loro desolatione, dalla qual banda, che è la sola per la quale il Turco puo assalire Bosna, è talmente serata da monti inaccessibili, particolarmente il regno, non mancando al ducato per tutto simil aspreze, che per poco numero di soldati da quali vengano osseruati li stretti passi de monti, si nieta l' ingresso a nemico di qualsi voglia potenza. Ugualmente da settentrione viene munita da perpetuo e largo fosso del corrente Sauo, rimanendoui le piu commode

entrate per la parte meridionale, verso il lito Dalmatino, benche anco questo v' habbia qualche difficolta, per la continuatione delle alpi Hadrie.

Fu occupato questo regno come s' è detto nel 1463. da Maomette imperatore, che diece anni inanti s' hauea impadronito dell' imperatrice cita di Constantinopoli il quale da Catherina vedoua di Stefano Tomasso, ultimo re, amazato dal figliol bastardo, detto pure Stefano, nome generale a tutti re Bosnesi, per auidità di regnare, sendo stato chiamato come quello, che non molto inanti, mentre in habito di monaco maomettano esplorando il paese di Bosna, era stato riconosciuto et ritenuto, è finalmente fermata fratellanza e lega perpetua a modo illirico con Tomasso, era lasciato partir libero.

Chiamato dico dalla poco auueduta vedoua, a fine di far vendicare il pariccidio del giurato fratello, venutoui con ogni pronteza, dopo hauer castigato con crudelta solita il patricida bastardo, nel medemo tempo, usando il stile della perfidia barbara, ridusse il regno in forma di prouintia. Hauendo hauuto streteza di tempo l' infelice regina di scampare le sue mai a sufficienza empie mani; onde ricoueratasi come in casa paterna in Roma, quiui nel 1479. si mori alle 25. ottobre.

Mattia Coruino[7]) all' hora re d' Ungheria, vedendosi aggrandite all' improuiso le forze turchesche con regno contigno al suo, a forza armata ricuperò la parte settentrionale d' esso, con la famosa cita e forteza Jayce, e nel oriente Sabaz, poco inanti ridotta in forma di forteza dal medemo Turco, alla sponda del Sauo, sopra la mentouata isola di Kolubara. Ne ui è dublio, che hauerebbe ricuperato anco il rimanente, se non veniua diuertito dalli troppo politici vicini christiani, piu ingelositi, che intimoriti dal suo valore, secondato sempre da fortunosa prosperita.

Ritardamento, anci impedimento d' ogni progresso nella republica christiana, a fauore et utile d' ogni grandeza nemica del christianesmo. Qual parte di Bosna con piu di quaranta terre murate sotto il gouerno delli vice regi, chiamati bani, si conseruo all' ubidienza della sacra corona Unghera, sino che sotto al successore di Mattia cioè Vladislauo, s' ando perdendo à poco à poco, et in fine con la rouina di Ludouico figliuolo di questo[8]), totalmente si prese. Onde hoggi giorno il Turco rimane patrone assoluto cosi del regno, come del ducato Bosnese, senza che altri principi v' habbino pure un casale di quello.

Se si considera il numero dell' habitanti, tanto nel regno, quanto nel ducato, egli è numeroso, ma molto maggiore senza comparatione in quello, per rimanerui il ducato in alcune parti molto dessolato da varij acidenti. Parlando però generalmente si tiene siano al presente doi terzi d' habitanti Turchi, quasi tutti di raza christiana, et un terzo di christiani, de quali il magior numero sono del rito greco. Ma come questi sono per lo piu gente applicata all' esserciti bassi, e per ciò rozi et ignoranti, cosi quelli che professano il rito catolico romano, oltre d' essere zelantissimi et riuerentissimi della sedia apostolica, sono anco persone d' animo nobile, applicati alla mercantia, con occasione della quale scorrono per la christianita, ne hanno altra mira conferme al zelo della religione, et nobilta d' animo, che scottersi il giogo turchesco.

Gouernati sono questi nelle cose spirituali da un vescouo deputato dalla sedia apostolica, e dalli padri franciscani dell' osseruanza, sparsi in numero di 200 sacerdoti per il paese, come curati, per carestia d' altri operarij ecclesiastici. Risedono però in sedici monasterij, cinque de quali sono verso et al mare Hadriatico, l' altri oltre il monte Hadrio, entro il regno, in luochi tali, che a guisa di piaze, prestando ottima commodita per nouar le cose tanto più, che questi padri viuono e transitano doue e

per oue li piace, senza alcuna prohibitione ò gelosia del Turco, come quello, che per priuilegio speciale di Maomette, inuolatore del regno godono liberta simili.

E' se bene il numero dei Turchi e magiore delli christiani, tuttauolta in occorenza di nouita, li christiani sariano sufficienti d'impossessarsi del paese tutto, con occuparui le forteze si trouano. Vero è, che vi vorebbero capi et officiali esperimentati nel mestiere militare, appresso la prouisione d'armi et instromenti bellici, il che senza insospettire alcuno dalla prossima Croatia, sottoposta alla casa d'Austria, segli potrebbe apprestare e somministrare. Il medemo anco si potrebbe fare per via di mare dalla Marca Anconitana, stato ecclesiastico, ouero dal regno Napolitano, cioè d'Abruzo et Puglia; da quali paesi di continuo approdano vasselli di sudditi ecclesiastici et regij, per occasione di trafico, facendo il traghetto di mare con tempi propitij ben spesso in spatio d'hore 24, poiche simili prouisioni si potrebbero ricouerare nelli predetti monasterij, situati vicino et lungo il lito Dalmatino.

Ne vi è principe alcuno al quale piu propriamente appartenga questo regno per ragione e per consequenza di ricuperatione e possesso, che alla sedia apostolica, perche oltre interesse uniuersale, che detta sedia tiene sopra tutto il christianesimo, anzi l'uniuerso mondo, v'ha particolari e certe ragioni, in questo di Bosna; non solo perche questo fu di gia prouintia del regno Dalmatino feudo e beneficio chiaro, della chiesa romana, piu d'ogni altro regno christiano, poiche li regi Dalmatini con tutto che discendenti e figliuoli legitimi di re, venissero nelli sinodi nationali elletti dalli cleri et regnicoli tuttauia non usauano nome di re, ma solamente di duce, molto men l'autorita regia sinoche non veniuano confirmati, inuestiti et coronati da legato apostolico spedito dal lato pontificio a tal fine. Oltre che coronato et intronizato con autorita simile, prestaua e giuraua speciale homagio e fedelta in mano di ministro apostolico, con obligarsi a tributo annuale, e molte altri particolarita denotanti il vero vasalagio, come tutto ciò si vede distintamente nelli registri di Gregorio settimo, raportati dal cardinale Baronio nelli suoi annali ecclesiastici, sotto titolo di sinodo Salonitano in Dalmatia; quali particolari non si legono d'alcun altro regno, con tuttoche diligentissimamente di già n'habbia scritto et fatto inquisitoria sopra simile materia Augustino Eugubino[9]), con occasione della donatione di Constantino.

Non solo dico per queste ragioni, ciò è perche Bosna sia stata membro del regno Dalmatino si chiarisce la ragione, che v'ha sopra la sedia apostolica, ma in conformita di quanto s'ha detto, si certifica dal continuato tributo annuale pagato dalli principi Bosnesi alla chiesa romana, nella forma del qual tributo quando conuenissero detti principi non lo trouo espressamente. Questo è ben certo, che stabilitisi nel principato libero dopo la morte di Demetrio, detto anco Zuonimiro, ultimo re Dalmatino, intorno al mille ottanta, titolando come s'è detto bani li suoi principi, pagorno annualmente alli pontefici romani un tributo di pelle di martori, con doi famigli; come appare da una littera pontificia, che presso me si serua, scritta dal papa di quelli tempi, che credo sia stato Gregorio nono[10]) al Kuleno gran bano di Bosna, cosi titolato nella soprascritta della littera. E meritamente come quello che termino del tutto le liti con li regi d'Ungheria, che sin'all hora haueuano tenuto pretensioni sopra Bosna come occupatosi di Dalmatia, e questo pagamento fosse obligo di tributo, si vede sufficientemente dal modo con quale nella predetta littera lo commanda e dimanda insieme il pontefice, dicendo, che li deua transmetter „pelles martulinas, et duos seruos, pro reuerentia sancti Petri, et remedio animae suae".

Poiche quello si fa per riuerenza del principe dell' apostoli, e sotto protesto della salute dell' anima, non denota altro, che debito di tributo. Agiongesi a questo, che non solo li principi Bosnesi, ma anco li re, che li successero, che furno sette, uno dietro l' altro, con tuttoche hauessero insegne d' armi, e publiche del regno, e particolari delle loro famigle, nulla dimeno nelle monete loro che choniauano, mai fecero altra insegna, che da una parte la corona regia solamente con la circonscritione „CHRAGL BOSNE", il che vole dire „Re di Bosna"; dall' altra d' effigie di S. Gregorio papa con circonscritione del suo nome, come di supremo principe del regno Bosnese, et altre volte del Dalmatino, nel cui tesoro s' era conseruato il suo sacro corpo, sino che fu donato dal prenominato re Demetrio a Gregorio settimo, in mano di Gebizone suo legato con molte altre sacre reliquie di singolar qualita, parte al quali si conseruano sino al presente nella sacristia apostolica, tenute per le piu insigni di quel sacrosanto tesoro, malamente conosciute e pegio interpretate dal già mons. Rocca[11]), sacrista apostolico, li nomi de quali reliquie con espressa mentione del sacro corpo di S. Gregorio sono specificati nell' allegata inuestitura di Demetrio.

E per confermatione di quanto si dice in proposito della ragione viua, che la sedia apostolica tiene sopra il regno di Bosna, chiaro sta, che li principi et regi di quella non furono giamai patroni di beneficar alcuno, per benemerito si fusse del publico con alienatione di beni stabili, come di ville, casali, castello etc., se simili gratie et beneficij registrati nelle carte di publiche concessioni, con appensione di regii sigilli, continenti le ratificationi delli baroni del regno, non veniuano approuate et aualorate dal supremo prelato del regno chiamato: „Did", cioè abbate, con appensione di carta approbante authorizata con suo sigillo, et alligata indissolubilmente al cordone del sigillo regale, come tra quelle poche che dall' incenerito regno sono auanzate, vene fa fede quella che tengo in casa mia[12]).

E finalmente è cosa notabile a questo proposito, che se bene la chiesa romana tenga diuerse pitture, et imagini di santi, offertigli da diuersi regi et regni, nulla di meno di niuna altra si vede facio tanta stima, come di quella che dall' esterminato regno porto a Roma l' ultima regina Catherina, rapresentante le vere imagini SSti Pietro e Paulo, con il battesimo di Constantino, soprascritta con caratteri Illirici, espresisui del nome delli principi apostolici; poiche questa sola ordinariamente si tiene e riuerisce sopra l' altare magiore della basilica vaticana, non per altro forse, che per testimonianza, che questo regno, piu propriamente d' ogni altro è proprieta patrimoniale della sede apostolica[13]).

Da quanto s' è toccato breuemente si puo conoscere il nome del paese, la qualita, l' habbitanti, limiti, costumi, conditione, il stato passato come il presente, e chi v' ha ragione in questo regno.

Hora quando si hauesse pensione di ricuperarlo, s' ha da sapere, che con molto magior facilta di quello portano ordinariamente simili imprese, si potrebbe effetuare la conquista di quello. Prima perche li habbitanti christiani, et in particolare li catolici non pensano continuamente ad' altro, che a sotrahersi al duro giogo che s' opprime, onde per mantenerli con buone speranze in sua diuotione, a fine di rauiuar l' antiche pretensioni Unghere. Ferdinando imperatore[14]) l' anno passato[15]), mando secretamente un suo nuntio a quelli paesani nel mese d' agosto, con occasione della solenne fiera solita farsi intorno la festa dell' assunta regina de cieli, qual nuntio oltra li richi donatiui offerti alla miracolosa imagine della beata Vergine, diede speranza alli popoli d' hauersi a vedere in breue sotratti dalla tiranide turchesca, mediante la pieta et cura cesarea.

Oltreche per essere detti catolici persone di trafico, con occasione del quale praticano li paesi christiani continuamente, apresso l'innata generosita, non si lasciano auilire come cio auiene ad altri christiani, quali stando sotto il dominio turchesco, a mala pena conoscono cosa sia liberta, per lungo tempo che si trouano nella schiauitu barbara, e per non hauer commercio con altri christiani che viuono liberi sotto li suoi principi.

Secondo per le poche forteze dalle quali ordinariamente dipende la custodia et sicurta delli paesi; poiche li Turchi assicurati di già del possesso di Bosna, per l'aquisto d'altri paesi da loro d'intorno aquistati, con rimanerui Bosna perciò molto internata nel stato loro, sono da molti anni totalmente trascurate. Queste sono le nominate, cio è Jayce, Bobouaz, Jezero, Sokol, Kamengrad, Sabaz, Vranduk, Zakotor, eccetuate le doi situate al mare una detta Clissa lontana dal lito tre miglia, l'altra sopra il lito chiamata Castel-nuouo, nel golfo di Catharo.

Terzo si per la commodita della vicinanza di paesi austriaci, che dalla parte occidentale e settentrionale se l'auicinano per via di Dalmatia e Croatia; come anco per commodita del Hadriatico, mediante la quale sorpresa Clissa, et Castel-nuouo, ne quali piaze non mancano intilligenze eficacissime. La sedia apostolica dalle sue prouintie maritime, vi potrebbe somministrare quanti agiuti bisognasse, tanto piu che con la sorpesa di queste doi forteze, si farebbe aquisto di piu di 100 miglia di lito Hadriatico, habitato per lo piu da christiani catolici, agueriti di continuo per li seruitij militari, che ordinariamente prestano alli SSri Venetiani appreso queste doi forteze, con le medema commodita di mare. Si potrebbe ricuperare il forte luoco della Vrana, antica residenza e proprietà di legati apostolici in Dalmatia, et hoggi giorno ancorche possesso dal Turco, titulo del gran priorato d'Ungheria, in conseguenza del quale s'aquistarebbono oltra le doi cita episcopali Scradona[16]) e Tininio[17]), la piu bella parte di Dalmatia, detta Banadego contigua al contado di Zara, oue fu l'antica Liburnia.

Il tempo con la cui maturita le cose anco difficili, si rendono effetiue et all'incontro per facili che siano, riescono infruttuose, e pericolose; s'hauerà d'attendere principalmente e come che l'imperatore christiano per ragione di vicinanza, rispetto le prouintie del regno d'Ungheria, e quelle per opera delli cui suditti principalmente s'ha da imprender simil conquista, et attacare il Turco di concerto con lui, come si dirà apresso, pero mentre lui non habbia quietato li disturbi della Germania, a fine di poterla liberamente rompere con Turchi, si doura in ogni modo aspettar la quiete della Germania, la quale perche segua, N^ro^ Sig^re^ salua la religione, non deue tralasciar alcuna occasione di promouerla, perche è cosa certissima appresso l'intelligenti delle cose turchesche, e delli maneggi si vanno stringendo dalli ministri di principi christiani. Alla porta di Constantinopoli, che il Turco ogni volta habbia commodato le cose d'Asia, sarà per trauagliare li stati di Spagna, con darui principio nel regno di Napoli, ouero di Sicilia. Il che quanta rouina minacci, anzi apporti alla sedia apostolica è chiaro si fattamente, che non occorre replicarui altro. Onde almeno per questo rispetto si dourebbe venire a resolutione cosi santa, et a procurarui la total quiete della Germania, in questo mentre senza perder tempo è necessario trattar e stabilir l'intelligenze con li capi delli paesani, per via di persone alte e confidenti, come anco stringersi con principi da interesarsi in questa conquista.

Il modo poi sarebbe: che oltre l'intelligenze e conclusione secreta di lega s'hauerebbe da stringere con imperatore il medemo fare con la corona di Spagna, si fattamente che prima si pratticassero l'intelligenze necessarie con li christiani Bosnesi, per

parte del pontefice, e con quelli d'Albania la cui conquista s'hauerebbe assignare a Spagna. Altre l'intelligenze da pratticarsi e fermarsi nelle forteze di Clissa, e Castelnuouo, per interesse apostolico[18]); in Scutari e Croia per il re Catolico[19]), Canisa e Buda e di qualche altra, per l'imperatore[20]), quali ridotte a termine necessario, preparate l'armi per li Bosnesi con prouisioni che l'imperatore haurebbe approntare non solo per proprij interessi, ma anco per seruitio del papa alli suoi confini, et il re di Spagna alli suoi, il che pontefice potrebbe fare senza ingelosire alcuno, sotto pretesto delle cose d'Urbino e delli corsari di continuo imminenti alle sue prouintie.

L'altri collegati per l'ordinarij loro rispetti; formataui la squadra maritima cosi di vasseli tondi, come longhi per parte del re di Spagna, a modo che si tenne al tempo del duca d'Ossuna[21]), con apparato necessario d'espugnationi, non meno che di munitioni, attaccare in un medemo tempo il Turco nelli mari Jonio, et Hadriatico, e nel continente in Ungheria, Croatia e Dalmatia, douendo li Spagnuoli in tal tempo aquistare con forze maritime Castel-nuouo per la sedia apostolica.

Nel qual caso in ogni modo bisogniarebbe, che prima si conuenisse tra collegati quello douerebbe essere di ciascuno dopo il conquisto e quanto ciascuno douerebbe fare per parte sua etc., a fine di schouare ogni disgusto vi potesse seguire. In'altre sarebbe necessario, che la sedia apostolica riceuesse in sua tenuta il scoglio et la forteza di Tremiti[22]), come quella, che per essere umbiculo del Hadriatico, hauerebbe a seruire per scala delli sussidij delli nuoui aquisti, dell'importanza del quale luoco, ma con altra occasione l'anno passato hebbe N^ro^ Sig^re^ una mia instrutione per mano d'Andrea Brugiotti libraro, la quale in ogni modo s'ha da considerare e stimare, per le ragioni, che vi sonno in essa.

E'se bene li Venetiani potrebbono forse risentirsi per l'impresa dell'Albania per hauerui posseduto tempo fa alcun luoco in quella, tuttauia per il conquisto di Bosna non hauerebbono che dire, non hauendoui hauuto che fare in quello, eccetto che nella Vrana, possessa alcun tempo da essi, e poi venduta alli Turchi da un loro proueditore, per d'aspri falsi, e poco dopo per ottenere la pace da Solimano doppo la guerra del 1536. spontaneamente anco assignatali con Napoli di Romania, con la cita di Maluasia, et ottanta isole dell'Arcipelago, oltre la forteza di Nadino in Dalmatia vicina alla Vrana. Di che ci puo seruire per essempio la sorpresa di Clissa, fatta infaustamente gia 31 anno[23]), per nome del papa, e dell'imperatore nella quale occasione, come li Venetiani secretamente diedero agiuto al Turco, ancorche sotto mano a forza di danaro corrompessero il generale imperiale[24]); molto meno ardirno vietare alli suditti proprij seruire all'imperatore et a N^ro^ Sig^re^ in tale ocasione. Anci ardisco dire, che quando vedessero una lega di principi prenominati, per necessità, e per paura di non perdere quanto possedono al lito Dalmatino, si risoluerebbono ad'unirsi con loro, o almeno non trauersarli alla scoperta, che quanto temano di non pender quello possegono in Dalmatia, onde pende la grandeza loro in mare, e la chiaue della stessa cita di Venetia, non occore parlarne, poiche sapendo essi benissimo quanto mal sodisfatti del dominio loro viuano le cita Dalmatine, tengono in continue discordie ciuili quelli habitanti, seminato di gia dal tempo della lega di Cambrai[25]).

Ne vi e dubbio che con la sola sorpresa di Clissa, si leuarebbe la borsa e l'unione che tengono li Venetiani con il Turco. Rispetto, che si leuarebbe del tutto la scala delle mercantie dell'oriente, che passando per il stretto sentiere di Clissa imbarca a Spalato vicino per Venetia, con numeroso concorso non meno di suditti turcheschi che di Persiani, Indiani etc., cosa che per mortificatione di Republica, che continuamente studia

la depressione dell' autorita apostolica, sarebbe unica e la piu espediente, non hauendo loro altro traficco, ne communione con il Turco di momento, come haueano inanti pochi anni, che li loro vaselli furno destrutti da corsari Francesi, Ollandesi, Inglesi.

Ne il sentire, che il bassa di Bosna alli tempi nostri ha formato esserciti di 40 milla combattenti, deue fare impressione contra il pensiere di simile conquista, perche nelli detti esserciti hanno militato, come si sa, et ordinariamente militano non meno li Turchi, che li suditti christiani, e se bene questi sono di numero inferiore a quelli, tuttauia agiutati da Dio, dalli christiani, e sprouati dalla neccessità, che li riduce in ultima disperatione, in concorso d' altri simili accidenti, si farrebbono valere da douero.

Il frutto, che da questa impresa seguirebbe, saria l' oltre aquisto d' un bello et ricco regno per la sedia apostolica, con edificatione uniuersale dal christianesimo, e speranza si darebbe ad altre prouintie christiane che gemono sotto al Turco, e di continuo per disperatione a migliaia d' anime apostatano dalla santa fede. Il re di Spagna venirebbe ad impossessarsi dell' Albania, altresi bella et douitiosa, con le medeme ragioni, con le quali li suoi antecessori regi Napolitani di casa Angoina furno patroni di quella con titolo et possesso delli duchi di Durazzo, da quali venero alcuni regi Napolitani. Et l' imperatore con la ricuperatione di Canisa, e di Buda, assicurarebbe totalmente la ricuperatione del suo regno d' Ungheria, e delle prouintie di quella; ma quello importa è, che perdendo il Turco la Bosna, e l' Albania, nido delle miglior militie che tenghi, perderebbe non solo il modo di trauagliare l' imperatore nell' Ungheria, ma chiudendosegli per questa via l' entrata nell' Hadriatico, l' Italia restarebbe assicurata da ogni inuasione turchesca, anci, che l' istesso Turco poco sicuro si tenirebbe entro la citta di Constantinopoli, poiche la Macedonia e la Grecia, bagnate dal mare, contigue all' Albania, è per ciò atte a riceuer agiuti dalla lega christiana, non mancarebbono ad agiuntarsi contra l' intolerabbile tiranno.

Ne vi sara difficolta alla sedia apostolica stringer li detti principi seco in lega, per il fine considerato, trattandosi troppo viuamente dell' interesse loro. Meno si deue diferire simil occasione, ouero trascurare di negotiarla, perche li christiani delli predetti paesi per la trascuragine delli principi christiani, mancando ogni giorno e nelle speranze per la tardanza, è nel numero per l' apostasie continue, in breue potrano ridur a grandissima difficolta, quello che al presente è piu facile di quello si crede.

A tutto questo s' agionge, che la sedia apostolica fatta potente con impresa piena di apostolica pieta, si farebbe stimare, et ubbidire da molti, et in particolare da quelli, che nelle sue chiarissime ragioni e diuine authorità, se le rendono insolenti e contumaci.

Sisto quinto[26]), felicis memoriae, non gia per l' aquisto della terra santa, quale se con estreme difficolta cinque cento anni in circa sono, si ricuperò in parte quando nell' Europa non v' era pure un solo infidele, ma ancora l' Asia riteneua molte prouintie christiane, et l' istessa terra santa piena di cattolici, come quella che poco inanti era caduta in mano d' infedeli, alli tempi nostri che nell' Asia non hauemo un palmo di terra, e nell' Europa il Turco è potentissimo. È cosa temeraria a pensarui, ma si bene per la ricuperatione di Bosna, e delle prouintie Illiriche, onde egli per nascita et origine del suo padre descendeua[27]), parechio il tesoro che lascio nel castello di San Angelo con conditione di hauersi ad impiegare contro l' infedeli, non hebbe altra mira, che quella della quale si parla. Il che fece non meno per zelo che deuono tenire li pontefici romani, come veri padri e curatori della libertà christiana, ma anco come buon principe politico, preuedendo, che un giorno il Turco troppo auuicinato l' haue-

rebbe potuto, ò lui ò li suoi successori far sfrattare fuori d'Italia, per l'essempio di Sisto quarto in tutte le sue attioni puntualmente stimato et imitato da lui, quale alla nuoua sola d'Ottranto preso dà Turchi hebbe ad abbandonare Roma con l'Italia e passarsene in Franza, benche poi intepidite le cose per la morte di Maomette[28]) imperatore si trattenne onde quando ne anco per propagar la fede. Almeno per non viuere in continuo timore d'un tiranno tanto potente e vicino quanto si sa, e quanto oltre la sorpresa di Reggio in Calabria pochi anni sono, molto meno di Manfredonia in Puglia, e finalmente dell'insulti fatti questo anno nelle mareme di Roma, si douerebbe metter mano a negotio di magior importanza, che possa correre tanto per il spirituale, quanto per il temporale; inteso benissimo, et atteso per quanto la graue sua eta glelo permise, della santa memoria di Clemente ottauo, li cui santissimi pensieri, et ationi deuono seruire per legge et obligo alli suoi successori.

La conseruatione finalmente di paesi conquistati che fussero, per li siti richezze che producono, vicinanze con altri regni christiani che tengono, non hauerebbe molta difficolta. Tutto sta che con l'agiuto diuino chi deue, s'applichi da douero al negotio, e per tempo, per tempo dico, perche negotio di tanto gran momento ricerca prima matura dispositione, solecita è molto destra trattatione, è se in ogni altro negotio si verifica quello gia disse il'poeta, si verifica nelli negotij di questa natura:

Dimidium facti qui bene cepit habet.

[1]) *T. j. prvi put se Bosna spominje kod Konstantina Porfirogeneta u X. vijeku i to pod imenom Bosona (Βόσωνα).*

[2]) *Orbelus-Argentaro ili Agrisou-Dagh, vrhunac gorja Balkan, izmegju Rumelije i Bugarske.*

[3]) *Kostantin, car rimski, rodio se u Moesiji gornjoj u gradu Naissus 2. februara 274.*

[4]) *Scardus, Ljubotina, gorski lanac što dijeli Srbiju od Albanije.*

[5]) *Ovdje misli na god. 1463. kad je propala Bosna.*

[6]) *1458.—1464.*

[7]) *1458.—1490.*

[8]) *God. 1526.*

[9]) *Eugubinus = Augustinus Steuchus: De falsa donatione Constantini, Romae 1547 in 4° apud Gryphium.*

[10]) *Gregorije IX. (1227.—1241.).*

[11]) *Angelus Roccha: Chronhistoria de apostolico sacrario. Romae, Facioltus 1605 in 4°.*

[12]) *Iz pregjašnjega a i iz ovoga se vidi, da je Tomko Marnavić skupljao stare listine.*

[13]) *O toj slici su u nas pisali Kukuljević i Jelić, a u Rusiji Vera Belin.*

[14]) *Ferdinand II. (1619.—1637.).*

[15]) *God. 1626.*

[16]) *Skradin.*

[17]) *Knin.*

[18]) *Urban VIII. (1623.—1644.).*

[19]) *Filip IV. španjolski kralj (1621.—1665.).*

[20]) *Ferdinand II. (1619.—1637.).*

[21]) *Don Pietro Telles Giron, duca d' Ossuna, potkralj napuljski.*

[22]) *Tremiti otočje u Jadranskom moru, provincija Foggia ima 5 otoka, najveći je sv. Dominik, za 1 i pô sata može ga se obaći.*

[23]) *God. 1596.*

[24]) *Juraj Lenković.*

[25]) *To je glasoviti svjetski mir od 5. aprila 1599. izmegju Engleske i Francuske i izmegju Francuske i Španije. Posljedice njegove osjećale su se u cijeloj Europi.*

[26]) *God. 1585.—1590.*

[27]) *Sixto V.*

[28]) *Muhamed II. (1451.—1481.).*

*

136.

Tomko Marnavić: Kako da se s pomoću lige kršćanskih knezova zauzme Carigrad, a onda Bosna i čitav Balkanski poluotok, kako se imadu zauzete zemlje podijeliti megju učesnike lige.[1])

Bibl. Casanat. u Rimu Miscell. mss. 4112, f. 19.

Il sorprendere la citta di Constantinopoli con agiuto del Signore, e prouisioni necessarie è cosa di piu facile, che si crede, ancorche dentro a quella ordinariamente vi soggiorni da quindici millia soldati, tra spahi e janizari, numero molto considerabile di gente nominata di gia per il valore; ma dall' ultime guerre d' Ungheria per troppo riposo, molto decaduta dalla primiera brauura, come si è veduto nella guerra di Polonia[2]), et per il molto rubbato nell' ultima seditione quando sette anni sono, ammazorno il suo principe Osmano. Immersa fuori di modo nelle delicie, per il che mai si sono potuti distaccar dal lusso et agio della citta, per molti importantissimi non meno che pericolosissimi accidenti sopragiontili, e dall' insolenze de Cosachi, ben spesso fattisi vedere sino alli borgi di Constantinopoli, e dalle ribellioni delli gouernatori Asiatici, e finalmente per la tema delli progressi del Persiano; in conformita de quali il presente imperatore Amurate quarto[3]), ancorche giouinetto tra 16 e 17 anni, totalmente si è dato in preda delle sultane del suo seraglio, non pensando a fatto al gouerno del stato, quale per l' insolenza et auaritia di detta soldatesca vienne per lo piu gouernato da persone che condannano aquistata la gratia loro, attendono molto piu a proprij interessi, che ad alcun commodo publico, non solo per ricuperare il speso, ma per prouachiarsi per l' auenire, come quelli che conoscono le cariche loro dall' auano capricese militare, per poco durabile.

E tanto piu è riuscibile simil sopresa, quanto che la consiste nell' occuparsi tre luochi principali di quella citta. Ciòe: il seraglio, habitatione del principe; l' arsenale; et il castello detto gediculla, ciò vol dire in quella lingua sette torrioni. Quali tre luochi per essere esposti al mare meridionale, doue ordinariamente fanno fronte li vasselli, che approdano dal mare dell' Arcipelago, facilitarebbono magiormente il buon successo, non vi essendo alcuna altra fortezza ne cittadella, che le vastissime mura della citta fabricate a modo antico. Si che con sopragiongerui in tempo di notte con una cassata di venti meridionali, per essere quel canale di natura tale, che l' aque sue sempre corrono all' in giu verso mezo giorno; e con spingerui sei millia persone verso il seraglio, sei all' arsenale, altre tanto al castello, con tre millia alle porte, facilmente la cosa sortirebbe il bramato fine, con aquisto non solo di richezze inestimabili che sono in quella citta, e particolarmente nel detto castello, ma prigonia anco del principe stesso, e di tutti li suoi migliori ministri.

E perche questo santo e necessario effetto l' unione de principi christiani si rende impossibile, rispetto all' incapriciate gelosie, che a preiudicio non meno di loro medemi, che della Republica li ragirano eternamente il capo, e particolarmente gia che la casa d' Austria si troua impiegata altroue, et ogni giorno la sua grandeza crescente in infinito infinita inuidia l' arreca. La corona di Franza per la pace perpetua, che tienne con il Turco, non è da sperarui, che a nome publico del regno s' accinga ad impresa tale. Li Polachi non curano, anci schiuano nuoui aquisti per l' odio che portano alla grandeza del suo re[4]). Li Venetiani pensano ad ogn' altra cosa; però hauendo signor Iddio concesso pastore alla sua santa chiesa Urbano pontifice[5]) animato, se mai alcun' altro suo antecessore, alla liberta christiana, a bene publico, è gia che il signor duca di Ghisa[6]) coua pensieri heroici, e fa apparati degni delli suoi antenati heroi, quando

a questi si agiongessero con le forze loro il sigr. gran duca di Toscana[7]), il signor duca di Niuers[8]), nuouo duca di Mantoua, la religion di Malta[9]) appresso. Negotiando il tutto prima a gloria di Dio, e poi con secreteza e distreza al sicuro non vi sarebbe bisogno d'altra compagnia ad'un effetto simile quali perche gia prontamente s'impiegassero a questa serenissima opera, sarebbe necessario che fattosene capo Nostro Signore[10]), con formare un modello di nuouo imperio depedente sempre mai dalla sedia apostolica, il cui imperatore douesse essere eletto da sette elletori che appresso si dirano, nominasse per primo imperatore: il signor duca di Guisa, come quello che personalmente e con maggior apparato d'ogn'altro principe delli nominati v'hauerebbe a trauagliare; l'assegnasse oltre la citta imperiale, la prouintia della Romania, et il vicino regno di Bulgaria con tutto il paese di Sagoria situato tra il mar maggiore et il Danubio, con tutto quello che nel auuenire occupasse nell'Asia minore. Al signor gran duca di Toscana, nominandolo re della Morea e della Liuadia, ouero Achaia, e facendolo uno dello ellettore secolare, gli assegnasse, li medemi paesi di Morea e Liuadia con la citta gia famosa d'Atene. Al signor duca di Niuers, nominandolo re della Tessaglia, come gia 400 anni fu nominato per simil fatiche uno delli suoi antenati Bonifacio marchese di Monferato[11]), con assegnarli oltre la Tessaglia, l'isola di Negroponte, e creandolo pure ellettore dell'imperio. La sedia apostolica per le ragioni che tienne nel regno di Bosna, nominasse un re feudatario a gusto suo, facendolo primo ellettore de principi secolari, con assegnarli la Seruia et Albania contigua[12]). Come anco alli cauallieri di Malta l'antico loro nido di Rodi, con l'attinenze che di gia possessero nel vicino continente, nominando in oltre quatro ellettori ecclesiastici cioè: il patriarca della citta imperiale[13]), l'arciuescouo di Justinianea[14]), prima essarco e primate antico nell'Illirico; prelato del regno di Bosna; l'arciuescouo d'Efeso essarco e primate dell'Asia minore, prelato imperiale; et l'arciuescouo d'Atene prelato del re della Morea et Liuadia.

Il che fatto s'hauerebbe da compartir ad ogn'uno delli predetti principi, quello hauerebbe a fare et apprestare per questa santa impresa. E perche il capo di tutto il negotio consiste nella sorpresa della citta imperiale, per tal effetto non vi si vorebbe meno di 25 millia conbattenti, sei millia dei quali fussero a cauallo. Con questi non solo s'hauerebbe d'attaccare Constantinopoli, ma proseguir anco la conquista della Romania, Bulgaria, e paese conuicino. Il primo loco però presa Constantinopoli, dourebbe aquistarsi Gallipolli, situato nelle fauci dell'Elesponto, con li doi castelli, posti alla bocca, chiamati Dardanelli. Questi 25 millia combattenti per la magior parte dourebbono essere fatti nella christianita, da traportarsi sopra li vaselli.

In oltre la sedia apostolica per il suo re di Bosna dourebbe nelli vicini paesi a quel regno far approntare almeno sei millia soldati: la meta a piedi, e la meta a cauallo, con prouisione d'alcuni quatro millia per il medemo fine, nelle prouintie maritime del stato ecclesiastico. E subito, che fusse attaccata Constantinopoli transmetter per l'Hadriatico questi, et inuader la Bosna et Albania, con premer principalmente sopra alcune forteze principali, che in tale caso fussero prescritte.

Medemamente all'istesso tempo il signor gran duca Giouanni[15]) hauer prima fatto metter insieme cinque millia habitanti christiani del brazo di Maina nella Morea, con altri tanti proueduti nelli sui stati traghettar in Grecia et attaccar principalmente le fortezze di Nauarino, Napoli, Maluasia, Preuesa e Patrasso. Il signor duca di Niuers, che con la sua gente di sei millia persone, e li Maltesi almeno con tre millia sarebbono stati ad agiutar al signor duca di Ghisa la sorpresa di Constantinopoli, dourebbono

quello subito tirare verso Negroponte e la Tessaglia, e questi verso Rodi. Si che quasi nel medemo tempo assaliti di diuerse bande li Turchi si mettessero in estrema confusione.

La grandeza dell' imperio Romano non crollo già mai mentre da una sola parte fu inuasa, ancorche per 200 anni continui vi faticassero li Gotti, Vandali et Hunni con esserciti di centinaia di migliaia, ma quando finalmente si risolseno diuisi in piu squadre, da piu bande attaccarlo, in breue tempo l' atterrorono.

Nel corpo humano mosso il capo dal busto, il corpo con altre membra casca per terra. Nel corpo politico di gran regno e stati ancorche si leui il capo, non per questo si mortificano le membra, anzi ben spesso queste poi hanno rimesso il capo nel primiero vigore. Pero un capo cosi vasto come l' imperio ottomano, subito che sia attaccato il capo, è neccessario inuader l' altre membra, altramente queste potrebbono far risorger il capo medemo. Ne vi è dubio che li Turchi, sbatutti da tante parti, e delle piu delicate, e piu vicine al capo, atteriti e sbigotiti, come in simil casi auuiene apprendendo le cose sempre magiori, e dubitando non rimaner oppressi dalli suditti christiani ancora, attenderebbono più tosto a comporsi con li vincitori, che a difendersi da tanti insulti. Giouarebbe molto, che si operasse nel medemo tempo, che Emir di Saida saltasse in campagna nella Doria e menasse le mani per quelli paesi.

Medemamente procurar per via di persone confidenti, e con allettamento di premij, che li Cosachi con buona banda delli suoi, si facessero vedere alli liti di Romania, e scoressero il paese verso l' Adrianopoli, perche questa sarebbe la vera strada d' apprirsi la via alla conquisti di quanto appartenesse all' imperatore; e nel medemo tempo spingerui un' altra banda delli medemi Cosachi nell' Asia minore, che con la speranza della preda sola, e sicurta di potersi in ogni tempo ritirare nel sicuro verso Constantinopoli, farebbe farli cose d' inimaginabili conseguenze.

Ne vi è da temere dell' armata marittima ottomana, perche oltre che questa e idotta in termine molto fiaco, per essere solito unirsi et farsi vedere nel mare non prima del mese di luglio; l' unione christiana potrebbe hauer fatto quanto dissegnasse, con trouar le gallere nemiche ancora dentro alli porti et arsenali.

La spesa ne anco, che s' haura a fare doura far spauento, poiche il piu che s' haura a spender nelle militie e et apprestamenti, sara il primo anno della conquista, douendo l' altri anni, particolarmente li tre regi spender molto più nel migliorar la conditione delli stati che nel difendersi.

Meno è che l' imperatore non potendo cosi presto fermar le cose sue, come quello che per un pezzo haura a frontegiar con l' infideli dell' Asia, haura bisogno d' essere agiutato di continuo dalli confederati, non però mai, come il primo anno.

E che spese potra essere mai tanto grande, che non sia per essere sempre poca rispetto al gran frutto che ne douea seguire, poiche a questa santa impresa sola, si vienne ad esterminare l' infedelta dal Europa, la quale da doi cento anni in qua, ha di continuo essinnanito tutti li tesori Europei, e senza frutto veruno, et oltre l' esterminio dell' impieta, si vienne in un medemo tempo a sradicare la perfidia del scisma orientale, e restituirsi quella chiesa al grembo dela santa fede catholica romana, con rimanerui il nome d' Urbano immortale preso la posterita. Come quello, che in capo d' ottocento anni da che Leone terzo[16]) hauea doppo ottocento anni parimente dalla fondatione d' esso, rimesso l' imperio romano in piedi nella persona di Carlo Magno[17]), lo rimettera nell' oriente di nuouo, tanto piu glorioso e nobile, quanto sara di magior consequenza per la gloria di Dio riputatione et authorita ecclesiastica, e bene uniuersale del mondo, a confusione di quanti politi detrahono della pieta apostolica.

Ne questa institutione ouero rinouatione dell' imperio orientale nella gia chiamata nuoua Roma, potra di ragione offendere l' imperatore occidentale, poiche non solo non seguira nouita in sostanza, ma si rinouara quello, che per tanti anni si costumo dopo Constantino[18]) che l' imperatori romani, uno vi fusse in oriente, l' altro in occidente, se bene l' imperatore occidentale che conosce per suo authore il romano pontefice, quando non vi fusse l' apportato essempio, non hauerebbe ragione di dolersi, che ad altri si conferisca un' altro beneficio simile a quello che è stato conferito a lui.

Ma perche il motto di tanti principi nón si potrebbe celare, si che non venisse almeno ad ingelosire li vicini speculatiui, e forsi suegliasse anco il nemico in quella parte che si dissegna, pena potrebbe colorirsi che il sigr. duca di Ghisa lo facesse, per rimetter il bastion delli Francesi in Africa, ouero per guidar li corsali d' Algeri o Biserta, come anco per tracciar li corsali della Barbaria tanto distesi per il mediterraneo. Li medesimi o simili pretesti non mancarebbono al gran duca al Niuers la sua militia christiana con li nuoui aquisti di Mantoua e Monferrato, seruirebbono per buonissimo pretesto. La sedia apostolica douendo far preparamento per la magior parte in paese come s' è detto lontano dal suo non darebbe molto sospetto, et il nuouo aquisto d' Urbino potrebbe palliare la nuoua gente nelle sue prouintie ecclesiastiche et in fine, quando s' hauesse ad effettuare, potrebbe dirsi, che si degnasse la ricuperatione del santo sepolchro. Inanti che il Persiano con la prosperita delle vittorie, che alla giornata conseguisse contra li Turchi, l' òccupasse, oltre che li accidenti, che in tanto corressero, portarebbono pretesti sufficienti, pure che il fine disegnato non s' estendesse fuori del secreto delli prencipi uniti.

In tanto che s' andasse apprestando quanto bisognia, e necessario che per insanguinare le mani, li vascelli del duca di Ghisa, e del altri uniti, si mettessero alla busca[19]) dei corsari, tirando sempre quanto si puo verso l' Arcipelago, per pratticare la nauigatione leuantina, ingolfandosi al possibile verso li Dardaneli di Constantinopoli con usare in tal occasione con quelli presidij alcun segno di buona amicitia a fine d' adormentarli nel principale negotio.

Ne sarebbe fuori di proposito nel tempo, che s' incaminasse il negotio all' effetto inuitar il duca di Sauoia alla ricuperatione della sua giustissima heredita del regno di Cipro, perche simil diuersione in quella parte sarebbe molto a proposito.

L' istesso inuito si potrebbe fare con il principe del Transiluania, che per hauere qualche scudo contra a quello che di continuo bene dall' armi vittoriose dell' Austriaci come anco per ricuperare li paesi che sono tra il suo stato, et il Danubio, e perche volontieri accettarebbe l' occasione di potersi muouer contra la da lui vaghegiata Vallachia, onde fosse anco poco prima, non sarebbe fuori di proposito tenerui appresso persona che spiasse l' animo suo, et a tempo oportuno lo animasse, poiche conferir ne trattar con lui poco piu, anci piu Turco che cristiano, non compte al dissegno che si tratta. La lega catholica della Germania potrebbe anco nel tempo dell' impresa suegliarsi, che a punto per non veder crescer magiormente la grandeza del suo imperatore e delli Spagnuoli troppo internati nelle viscere della Germania; potrebbe muouenti ad accostarsi con qualche agiuto all' unione.

Ne vi è dubbio che l' Austriaci in tal occasione senza fussero ricercati assalirebbero il Turco nell' Ungheria, et il medemo li Spagnuoli farebbono in Africa, si che si venirebbono muouer quasi tutti li potentati christiani senza molto pregarli. Pero chi ha tempo, con agiuto di Dio non aspetti tempo.

[1]) *Pocod ocoj raspravi bilo je živo zauzimanje još pape Pavla V., koji se bio odušecio za ideju, što ju je u Rimu silno propagirao monak Josip Grk, koga su Grci poslali na zapad, da pridobije kršćanske knezove, a napose papu, da se zauzme Carigrad i da se oslobodi Grčka od Turaka. Svojom rječitošću znao je monak Josip pridobiti Pavla V. tako, da je on ozbiljno stao pomišljati, da podigne križarsku vojnu protiv Turaka. God. 1618. dobili su sci papinski nunciji na evropskim dvorima upute, kako će kršćanske vladare pridobiti za ovu osnovu. Oca bi se osnova možda i provela, da nije buknuo 30-godišnji rat, koji ju posve omeo.*

[2]) *God. 1620.—1621.*

[3]) *(1623.—1640.).*

[4]) *Sigismund II. Vasa (1587.—1682.).*

[5]) *Urban VIII. (Maffeo Barberini) 1623.—1644.*

[6]) *Vojvoda Karlo di Guisa, bivši pretendenat na francusko prijestolje.*

[7]) *Cosimo III. Medici 1621—1670.*

[8]) *Carlo Gonzaga, vojvoda od Neversa, koji s pomoću Urbana VIII. dobije vojvodinu Mantovsku.*

[9]) *Malteški red.*

[10]) *T. j. papa Urban VIII.*

[11]) *God. 1609. obratiše se Grci na vojvodu Karla Gonzagu od Neversa, da im pomogne osloboditi se od Turaka, i prozvaše ga Paleologom, jer da je on unuk Margarete Paleolog od Monferrata i po tom je on glava kuće Paleologa i imade pravo na prijestol carigradski. (Callegari, Stor. pol. d' Italia, p. 221). Kako se vidi Tomko Marnavić je bio dobro upućen u onodobne prilike Italije.*

[12]) *Taj bi imao biti jedan princip kuće Barberini.*

[13]) *Patrijarha carigradski.*

[14]) *Priscae et Lichnidis Illir.*

[15]) *Giovanni Medici.*

[16]) *Leon III. 795.—816.*

[17]) *768.—814.*

[18]) *314.—347.*

[19]) *Busca = cerca, traženje.*

*

137.

Tomko Marnavić: Kratki historijski pregled o tvrgjavi kliškoj s nekoliko osvrta na zauzeće tvrgjave u g. 1596.

Bibl. Casanat. u Rimu. Miscell. mss. 4112, f. 9.

La fortezza di Klis, detta dall'Italiani Clissa, memorabile niente meno all'eta nostra che li secoli antepassati, specialmente l'assedio semestre che vi tiene sotto Tiberio figliastro del grande Augusto, per essersi dentro ritirato Batone principe Dalmatino, uno delli quatro capitani di quel grande essercito, che l'Illyrici in numero d'ottocento millia, armorono contra Romani, e questi contra quelli quindeci legioni et altretanto numero di gente ausiliaria, dalli scrittori Romani, fu detta Andetrina, se bene quando li comentarij di Cesare, la doue contengono le guerre ciuili fussero stati meglio corretti dal suo Liberto, chiaramente potressimo legere l'istesso nome di Clissa, che altro alli paesani non significa, che rocca situata sopra balzo di sasso, che chiuda il passo di monti. Poiche in lingua dalmatina klisura è nome d'apertura de monti continuati, si che Klis, viene essere nome di sasso ouero monte che quasi chiuda l'apertura alpestre.

Alli tempi della maestà Salonitana serui questa per rocca di quella gran città, doppo le cui cineri si mantenne sempre per il suo inespugnabil sito, discontandosi da Salona verso leuante per spatio di tre miglia, con terreno che sempre sorgendo via più, in fine spicando in alto un viuo sasso d'ogni intorno dirrupato, forma sito per una giusta fortezza, non per molto grande, ma ben capace di sufficiente presidio per conseruatione delli conuicini paesi. Sgorga vicino alla falda settentrionale del sasso un ruscello di fontana perpetua, che con inuentione moderna facilmente si potrebbe ridure

in fortificatione per seruitio della fortezza, mancheuole d'aque viue, se bene proueduta di molte conserue d'aqua.

Dalla parte meridionale vi scorre il cristallino corrente, chiamato dell'antichi Jader, dalli paesani con nome della citta nel cui sonno con l'Adriatico si mischia, si chiama Salona.

Detta fortezza alli tempi passati, corse l'istessa conditione e sorte che l'altre città dalmatine.

Trouo però, che poco dopo la nascita delli cauallieri templarij venne in poter loro, onde quatrocento anni in circa sono, questi la diedero in permuta al re d'Ungheria di quel tempo, che in concambio li cedeua Sibenico hoggi città principale, se bene tal permuta non ebbe effetto per l'ostinazione di Sibenzani, quali ne anco per censure apostoliche voleno soggetarsi alli templarij, che con gran potenza risedeuano nel vicino luoco della Vrana, luoco che tuttauia da titolo al gran priore d'Ungheria appresso li cauallieri gerosolimitani, successi nelle ragioni de templarij, da qualli fu sempre posseduta, sino che sendosi li Turchi fatti patroni delli circonuicini paesi di Bosna e Dalmatia. Cadutaui la grandezza di gerosolimitani per la perdita di Rodi, li re Ungheri la presidiorno con sopra intendenza della sedia apostolica, onde nel 1536. quando venne in poter dei Turchi Paolo terzo[1]) l'haueua di già soccorsa con munitioni e vettouaglie.

Nel principio dell'ultima questa guerra tra Turchi et Ungheri regnando Rodolfo II. imperator per la prosperità delle cose che a fauor dei christiani all'hora si scopersero, li christiani habitanti vicino a detta fortezza impatienti del giogo turchesco, animati appresso da Francesco Antonio Bertucci Dalmatino, caualliere gerosolimitano, e da Giouanni Alberti pure Dalmatino, sudditi Venetiani ambidua attacorno intelligenza con alcuni Turchi di quel presidio, e conferito il tutto per mezzo del Bertucci con papa Clemente et l'imperatore, è da questi fatto commissario del negotio l'istesso Bertucci, e gouernatore della fortezza dichiarato l'Alberti con ordine alli sudetti imperiali nella Dalmatia e Croatia d'ubbidire al commissario. Approntato necessarij soccorsi dal papa nelle marine della Marca, nel 1596. la mattina del giorno delle palme, con intelligenza predetta fu sorpresa la fortezza, entrandoui dentro il commissario et il gouernatore con buon numero di soldati Segnani, chiamati Uscocchi, quali per non tornar alle case loro senza preda, unico sostegno loro a quelli tempi, quante vettouagle trouorno leuorno via dalla fortezza, ancorche il commissario et gouernatore s'affaticassero impedirli. Ma peggio fù, che mentre s'aspettano l'aggiuti preparati dal pontefice nella Marca, et alcuni cauallieri Maltesi con militia da presidiar la fortezza, che douea tornare alli gerosolimitani[2]), sofiando per molti giorni, come in stagione di primauera spesso in quelli paesi accade, li venti sirocali, che trattenero la nauigatione per molti giorni, il bassa di Bosna ciuse la fortezza con assedio di 15 milla conbattenti, e per quaranta giorni d'assedio stretissimo. Dalli soldati assediati, che spontamente da circonuicini luochi erano concorsi a quella difesa, riceue in diuerse sortite dannosi affronti. In tanto l'imperatore auuertito del pericolo spedi con ogni diligenza il Lenkouitio generale della Croatia[3]), con buona banda di militia veterana per soccorer l'assediati, quale imbarcatosi sopra le barche di Segnani, ma corrotto con ottanta millia cechini[4]) che hebbe secretamente da Venetiani e Turchi, manegio cosi sgratamente il soccorso.

Che nell'entrarui dentro la fortezza si laserò sbandare, e spogliare di quanto portaua, onde a mala pena entrato con mani vuote, et subito riescito, abbandano l'assediati, che de li a pochi giorni, per mancamento de viueri, e munitioni, disperato il

soccorso, s' azzessero a patti. Sendo periti nel sbandamento il gouernatore Alberti si crede fatto ammazare dal generale il marchese Coglinise, barone Napolitano, che venturiere vi si trouo, il vescouo di Segna [5]) con molti altri Dalmatini, che per desiderio del ben publico haueano preso l' armi. L' agiuti del papa tratenuti prima da venti contrarij, poi dall' artificij Venetiani, riescirno totalmente inutili. Il commissario fatto schiauo con molti altri contra li patti, ma non conosciuto da Turchi, finalmente con dinaro si liberò, e cosi Clissa sino al presente sta in mano del Turco.

[1]) *Pavao III. (Aleks. Farnese) 1534.—1549.*
[2]) *Ovo inače mnogi savremeni izvori, koje ja u prepisu imadem ne spominje.*
[3]) *Juraj Lenković.*
[4]) *Ovo se u drugim savremenim spomenicima ne spominje.*
[5]) *Antonije de Dominis.*

*

138.

Tomko Marnavić: Turski sud u Sarajevu g. 1613., protiv jednog katolika, što je uvrijedio turskoga hodžu. Istorijska crtica.

Bibl. Casant. u Rimu Miscell. ms. 4112, f. 23.

Il sommo sacerdotte della setta maomettana la cui residenza è la dominata cita di Constantinopoli, si chiama communamente Mufti, nome che nella fauella Turca significa per niente, cio è quello che senza alcun premio opera, poiche tra l' altre funtioni sue questo prelato maomettano di continuo s' essercita in scriuere alcuni polizzini notati con breui sentenze morali, a modo di quelle si sogliono dispensare in alcune congregationi di christiani regolari a principio di mese, che da Turchi vengono stimate moltissimo, seruendosi della continenza di quelle per sentenze inapellabili nei giudicij, et altri portandole appresso per diuotione e documenti morali, quali polizzini nella loro lingua chiamano fetue, e perche il sommo sacerdote le dispensa perpetuamente gratis, da questa gratuita dispensa egli si titola Mufti, che significa per niente.

L' anno 1613. nauigando una barca lungo le ripe del fiume Sauo tra Bosna et Posega, et essendoui in quella molti christiani in fuori di doi Turchi, che rispetto all' habito commune a christiani come a Turchi, non erano conosciuti. Nel trapassar la barca inanti ad un casteletto a mezo giorno, in tempo che un sacerdote turco cantaua le lodi diuine dal pinacolo della moscea di detto castelletto conforme l' uso turchesco, e perche haueua la voce al quanto squarciata, un christiano di quelli della barca disse: „O come bene raglia questo asino", replicando piu volte le stesse parole con riso delli compagni. Con quali gionto la sera a terra, poco dopo furno fatti prigioni tutti dal giudice della terra, et essaminati sopra le parolle dette in proposito del sacerdote turchesco per denuntia de doi Turchi non conosciuti. De lì a poco furono lasciati andar tutti, fuori che quello hauea detto le parole, il quale carico di catene il giorno seguente, con la denuntia e depositioni delli compagni, sotto buona guardia fu inuiato al Seraglio luogo principale nel regno di Bosna, per esser come nel emporio di tutti quelli paesi la residenza del supremo giudice delle cose sacre e profane detto Mula, la cui athorita equiuale a quella de nostri arciuescoui ouero primati, de quali ordinariamente per imperio turchesco ve ne sono uno per regno, come in Constantinopoli vi e il Mufti capo della setta. Condotto in spatio d' alcune giornate il reo al Seraglio, et alla fama del castigo s' aspettaua nella persona del sacrilego preteso da Turchi, concorsaui moltitudine grandissima da conuicini paesi, il Mula asisosi in diuano, luoco d' audienza

publica, riconosciuta la denuntia et depositioni authenticate con sigilli di tutti li tribunali, per quali era passato il reo al Seraglio, l'interrogo: di che fede egli si fusse. Lui dopo hauer hesitato alquanto, interpellato piu volte dal Mula, con gran timore disse d'essere christiano. Interogato se lui haueua proferto le parole imputategli, rispose de si. Richiesto in oltre se lui tenisse per buona la fede et le ceremonie turchesche, con timor pure diese, non hauer per bona altra fede, che la sua christiana, ne altre cerimonie e riti tenir per acetti a Dio, che li christiani. All'hora il fattolo scatenare, messa mano alla borsa, li conte quindici piastre con dirgli, sen' andasse a casa sua in pace, ma nell'auenire procurasse d'esser piu considerato nel parlare. Onde da questo inaspettato accidente leuatosi rumore tra principali Turchi, che iui si trouano, con biasmo di sentenza stimata ingiustissima il Mula fatti tacer tutti ad alta voce disce: Se l'huomo che ho assolto fusse Turco, l'hauerei impallato, ò fatto scorticare viuo, come sacrilego contra la sua e nostra religione, ma mentre lui persiste d'essere christiano con hauer lui quella medema mala opinione della nostra fede, che noi tenimo della loro, per giustitia son stato necessitato d'assoluerlo e pagarli le spese per danni patiti; attesoche quando a modo nostro lui fosse stato punibile, per l'istessa ragione, tutti li Turchi sarebbono egualmente punibili e degni del medemo castigo, per le detrationi che continuamente fanno contra la lege christiana. Con qual modo li suditti commessi alla cura sua in breue s'annichilarebbono a pregiudicio della ragione e del principe che l'hauea destinato a quella carica per conseruare non distrugere li popoli. Da quali acquietata l'audienza ogn'uno si ritrouo non senza lode del giudice.

*

139.

Oko godine 1650.

Anonimni izvještaj kardinalu Barberiniju o bosanskom biskupu Marijanu Maraviću, te razne tužbe na ni.

Vat. bibl. Cod. Barb. lat. 6872, f. 73.

Al card. Barberino [1]).

E^mo^ et R^mo^ Signore.

Fr. Mariano Marauich vescouo di Bosna [2]) da che fu promosso a quella chiesa, non solo ha tenuta inquieta la sacra congregatione di Propaganda fide con le sue importune instanze, ma ha trauagliata sempre la propria diocesi con varie pretensioni, e molestati i vescoui circonuicini col cercare di dilatare i confini della sua ben grande giurisdizione per poterne ricauare maggior utilità, e commodo temporale con danno considerabile dell'anime de' buoni cattolici di quelle parti, che spesse volte hanno fatto ricorso alla santa sede apostolica, e mossa a pietà la sacra congregatione suddetta.

Altre volte questo vescouo inquieto ha fatto gli stessi motiui, che ora va eccitando, e da una scrittura che fin dall'anno 1646 fece monsig. Fugoli bonae memoriae si può raccorre, che i fini di questo frate sono stati d'impegnare Sua Maestà Cesarea et la S^tà^ di N^ro^ S^re^ e con la sacra congregatione di Propaganda fide affine di poter arriuare con le sue finezze all'adempimento de' suoi desiderii, giachè la giustitia glie lo niega.

Ha egli soppresso un conuento della sua diocesi e religione in Modriccia, e con danno grandissimo di' que' poueri parochi applicate le entrate a se con scandalo de medesimi Turchi; et ora vorrebe far l'istesso de' conuenti di Vellica, e Nasizze nel distretto di Diacouo, ne' quali oltre al nouiziato et allo studio vi sono seminarii per la giouentù cattolica, e vi si mantengono a spese di detti due conuenti circa 50 alunni,

a quali si dà vitto e vestito, e s' insegnano le scienze e dottrina cristiana, onde se capitassero in potere di detto vescouo si distruggerebbero come il primo di Modriccia.

Rappresenta esser Diacouo (terra posta di là dal fiume Sauo nella Slauonia) propria sede, residenza, e titolo di vescoui di Bosna, e che sia interesse di S^a M^tà Cesarea il mantenerla tale. Essendo il primo supposto falsissimo, giàchè i vescoui di Bosna hanno hauto detta terra per loro rifugio e luogo di sicurezza ne' confini della lor diocesi, che tutta è di qua dal detto fiume Sauo, tanto ampia quanto è grande la medesima prouintia di Bosna, non trouandosi giamai ne' registri di dataria o cancelleria che Diacouo sia stata chiesa cathedrale. Il 2° cioè che sia interesse di S^a Maestà Cesarea il tener Diacouo per titolo e residenza de' vescoui di Bosna è anche falsissimo, anzi è tutto il contrario di ciò che si suppone, poichè essendo Diacouo di là dal detto fiume Sauo nell' Ungheria inferiore mentre si dichiarasse esser tale, verrebbe Sua Maestà a farsi notabil pregiuditio col priuare li suoi stati patrimoniali di detto luogo, e sottometterlo alla giurisdittione d' un vescouado estraneo di prouintia non soggeta, o almeno non patrimoniale.

Ha tanto ardire il sopradetto vescouo di Bosna e si poca coscienza, che non ostante i decreti della sacra congregatione di Propagande fide di propria autorità dando ad intendere che vi concorra quella di Sua Maestà Cesarea piglia con violenza, et usurpa per forza ora a detti due conuenti tutte le limosine, non giouando i clamori de' popoli cattolici, ne' i lamenti de religiosi per vedere destrutti le sopradette opere pie; e non curando lui le censure ecclesiastiche scomunica tutti quelli, che si oppongono alla di lui capacità.

Tanto che per le cose sudette non solo non si douriano assecondare le istanze e desiderii di detto prelato e suoi procuratori, ma gastigare il suo ardire, e sospendere la sua autorità pastorale, mentre si porta più da lupo, che da pastore e padre.

Arriuano di continuo lettere di quei cattolici, e de poueri frati di quei conuenti colle quali chiedono giustitia contro l' usurpatore delle loro limosine.

Inoltre essendo detto vescouo per mera beniguità della sacra congregatione statto fatto amministratore del vescouato Dulmense[3]), e di quella parte di Slauonia, che è tra fiume Sauo e Drauo soggetta respettiuamente a vescouati di Samandria, Cinque chiese e Sirmio, sarebbe atto di singolar prouidenza il leuarli detta amministratione e lasciarlo nella sola cura della propria ben grande diocesi, e massime, che dette due amministrationi sono una, da una parte, la 2ª dall' altra di detta prouintia di Bosna, essendo perciò impossibile che possa egli solo gouernare e consolare tutti quei popoli in si lunghe distanze di paesi, ne' quali pigliando l' utile solamente trascura con graue pregiuditio di quell' anime gli oblighi della carica pastorale; potendosi con due amministrationi consolare due altri poueri vescoui, cioè quello di Scardona, e quello di Macarska, che non hanno ne' residenza, nè modo da sostentarsi.

Tergo. Informatione sopra l' interessi, et instanze di monsignor vescouo di Bosna.

[1]) *Kardinal Francesko Borberini, nećak Urbana VIII. 1623.—1679.*

[2]) *Fra Marian Maravić, bio je bosanskim biskupom od 24. jula 1647. do 14. septembra 1660.*

[3]) *Prije nego je Marijan Maravić postao biskupom bosanskim bio je on biskupom u Dumnu 1644.—1647. a postavši biskupom bosanskim ostavi mu kongregacija administraciju prvašnje biskupije. God. 1654. postade biskupom u Dumnu Mikael Jahum, prema čemu zaključujem, da je ovaj izvještaj pisan kardinalu Borberiniju oko 1650.*

*

140.

Beč, 7. juna 1651.

Ferdinand III. kardinalu Camilu Panfiliju, nećaku pape Inocenta X. Preporuča nadbiskupa antivarskoga Josipa M. Monalti, da mu se u zamjenu za Antivar dade druga biskupija, ili kaka njegove časti dostojna služba.

Vat. arh. Vescovi 34, f. 93.

Ferdinandus tertius diuina fauente clementia electus Romanorum imperator semper augustus, ac Germaniae, Ungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclauoniae rex, archidux Austriae, dux Burgundiae, Styriae, Carinthiae, Carniolae et Wirtembergae, comes Tyrolis et Goritiae. Reverendissimo in Christo patri, domino Camillo sacrae romanae ecclesiae cardinali Pamphilio[1]), amico nostro charissimo salutem ac benevolentiae nostrae affectum. Reverendissime in Christo pater, amice carissime. Exposuit nobis venerabilis, deuotus nobis dilectus, Josephus Maria Monalti[2]) archiepiscopus Antiuarensis, ordinis alias diui Dominici, se in nuperis eo locorum exortis bellorum disturbiis, a Turca fugatum, ac in exilium mistum fuisse, desiderans alio quodam episcopatu, uel suo statui congruente honoris seu functionis gradu donari.

Quare cum virum hunc, plurima tum in religionem et ecclesiam tum in dictum ordinem contulisse merita, multosque pro Dei et religionis amore perpessum labores, ac praeterea insiguem verbi Dei praeconem esse intelligamus, cuius etiam apud nos specimen abunde reddidit, atque adeo talis sit, in quem omne pene ecclesiasticae dignitatis et promotionis genus merito conferri possit, quod et ipsi nos non mediocriter appetimus. Idcirco siquidem auxilio reverendissimae paternitatis vestrae, eundem ad aptatum desiderii sui scopum foeliciter pertingere posse, nobis certo persuadeamus, voluimus reverendissimae paternitati vestrae cum singulari studio, et perquam amice commendatum, ita ut voti sui compos factus, sibi tam de collatis in ecclesiam et religionem meritis, quam de commendationis nostrae, et reuerendissimae paternitatis vestrae patrocinij consecuto effectu, gratulari possit. Quod pergratum habituri, id vicissim omnibus beneuolentiae nostrae officiis data occasione reponere conabimur. Datum in ciuitate nostra Viennae die septima junii anno domini millesimo sexcentesimo quinquagesimo primo, regnorum nostrorum Romani decimo quinto, Ungarici vigesimo sexto, et Bohemici vigesimo quarto.

Ferdinandus.

Joan. Mathias de Goldeeg

propria manu.

G. Schidencisch.

A tergo. Reverendissimo in Christo patri domino Camillo sanctae romanae ecclesiae cardinali Pamphilio, amico nostro carissimo.

[1]) *Camilo Panfilij, nećak Inocenta X., postao kardinalom 14. novembra 1644., no poslije odložio kardinalsku čast i oženio se dozvolom papinom.*

[2]) *Josip Maria Bonaldi, nadbiskup antivarski od 1646.—1653. Gams, Series episc. eccl. catholicae, bilježi ga: Bonaldus, a i u katalogu Vescovi u vat. arh., u kojem se označuju „acta consistorialia", označen je kao „Bonaldus". Farlatti, Illyr. sac. VII. f. 130 veli, da je iz dubrovačke familije Bonalda. Ovdje je jamačno kancelarijska pogrješka.*

*

141.

Ankona, 22. juna 1653.

Klaudije Marazzani[1]) *kardinalu Pamfiliju.*

Okršaj mletačke soldateske sa Turcima u Neretvanskom kanalu.

Vat. arh. Vescovi 35, f. 93.

Em^mo^ e Rev^mo^ Sig^re^ Colendissimo!

Il patron Mattio Marinichi, che viene da Ossaro, hà colà inteso da persona da Zara, come il colonello di Limarcouich, il quale serue la Republica, e entrato con tre barche armate nel canale di Nerenta, doue ha combattute tre altre fuste turchesche, e n' hà fatto preda, hauendo presi viui trenta Turchi e sessanta amazzati, è restat' egli ferito in una mano, è morto un nobile Veneziano, et a V^ra^ Eminenza fò per fine humilissimo e profondissimo inchino. D' Ancona li 22. Giugno 1653.

Di V^ra^ Em^za^ diuotissimo humilissimo seruitore

Claudio Marazzani.

[1]) *Klaudije Marazzani je od god. 1659.—1682. biskup u Sinigaliji.*

*

142.

Piombo, (Olovo) 10. maja 1655.

Biskup bosanski fra Marijan Maravić, papi Aleksandru VII.

Dokazuje papi svoje pravo na rezidenciju u Djakovu, tuži se na biskupa beogradskoga Ibrišimovića, da si je posvojio pet župa njegove biskupije i moli papu, da mu se tih pet župa vrati, da uzmogne živjeti.

Vat. arh. Vescovi 39, f. 80.

Beatissimo padre.

L' estrema necessità, nella quale mi trouo al presente, et il dispreggio, che si fà alla dignità vescouale, mi fanno parlare, anzi di viuo cuore mi fanno sospirare, e con le lagrime a gl' occhi amarissimamente piangere stando prostrato alli piedi di Vostra Santità per causa del torto che mi si fà.

Già l' ottauo anno sarà, Beatissimo Padre, che per l' inquietezza del vescouo di Belgrado di buona memoria Fr. Marino Ibriscimouich da Possega, mi fù tolta la mia chiesa cattedrale sposa con le cinque paroccie ciòe Pessega, Rachov-potoch, Selza, Garcino, e Dragotino, dalle qualli hanno tirato li frutti suoi tutti i vescoui et amministratori pro tempore di Bosna, e sono stati in pacifico possesso sempre com' anch' io sono stato in pacifico possesso fin a tanto, che il sudetto fra Marino Ibriscimouich da Possega mi cominciò inquietare per l' antica inimicitia et odio, che hà hauuto contro di me dal tempo, che fui suo prouintiale, e lo tenni in rigore di religiosa disciplina. E perche lui è stato cagione del slaceramento della mia chiesa cattedrale e mensa vescouale, perciò faccio la presente instanza. Io non pretendo nouità alcuna, Beatissimo Padre, perche altrimenti sarrei degno di castigo, ma cerco l' antico jus, e la mensa vescouale, delli miei antecessori, conforme l' hò hauuto io stesso li primi anni, quando fui promesso alla chiesa di Dulma, e doppoi ehe fui di nouuo traslatato à questa di Bosna, e d' amministratore ch' all' hora ero fui fatto legitimo vescouo di Bosna. La onde vedendo il torto e conoscendo l' inguiria, che mi si fà, non posso se non lamentarmi e deuotissimamente con ogni possibile humiltà, e religiosa osseruanza supplicare Vostra Beatitudine, si degni comandare a cotesto sacro collegio de Propaganda fide, che mi sia restituita la mia chiesa cattedrale con le cinque paroccie, che sono intorno a quella, et io l' hauerrò per somma gratia.

Che la cattedrale delli vescoui di Bosna sia stata nella città di Diaco, non è necessario fare molte proue, bastano le seguenti, ciòe la prima, che si legge negl' atti consistoriali dell' anno 1631 parlando della cattedrale di Bosna, dice per apunto:

„Cathedralis ipsius in ciuitate Diacouo a Turcis profanata iam pridem fuit". La seconda il decreto di Ladislao rè d'Ongaria dell'anno 1496 fatto, il quale cosi suone: „De capitolo Bosnensi statutum est, quod ex quo eius cannonici totaliter destructi esse dignoscuntur, pro reformatione ecclesiae illius, quae in honorem S. Petri constructa est habeant facultatem per totum regnum pro testimonio capitulari ambulare, ad instar capituli Budensis, Ecclesia Bosnensis S. Petro dicata".

La terza proua si piglia dalla serie delli suffraganei dell'arciuescouo di Colocia e Bachia, la quale sta registrata cosi: „Colocensis et Bachiensis habet suffraganeos Zagrabiensem, Transiluaniensem, Varadiensem, Chanadiensem, Suidniciensem, Bosnensem alias Diacouiensem et Sirmiensem".

La quarta si piglia da Bonfinio alla Decade prima del libro primo, il quale nouerando le contee del regno d'Ongaria dice cosi: „deinde Valconensis, in quo villa cum oppidum non ignobile, episcopatus que Diacensis, qui maximam Mysiae partem quondam obtinebat, nuperrime excelentissimum episcopum sortitus est Joannem Crispum, inaudita humanitate, mira optimarum artium disciplina praeterea fide clementia liberalitate ac prudentia incredibili cui si fata vitam prorogabunt, nihil est tam magnum, quod virtute et probitate sua sperare non possit".

Di maniera che Beatissimo Padre, non è cosa nuoua ma l'antico jus delli vescoui di Bosna la chiesa cattedrale nella città di Diacouo con le cinque paroccie, che vi sono in quel distretto, li quali per nissuno modo appartengono ad alcuno conuento hauendo queli doi conuenti tra li fiumi Sauo et Drauo ciascuno 12 paroccie proprie, eccetuate le cinque vescouali. Per questo Beatissimo Padre, giache Iddio ci hà dato si prouido padre e pastore giustissimo, la supplico in visceribus Jesu Christi, che mi facci restituire la mia chiesa sposa, e le cinque paroccie di sopra tocche, perche non hò con che mantenermi e non mi conuiene andare tozzolando di porta in porta. Io non ho comesso errore alcuno, per causa del quale mi si douesse leuare la mia sposa e quella poca entrata, ch'hanno hauuta li miei antecessori dalle sopradette cinque paroccie: Possega, Rathcov-potoch, Selza, Garcino, e Dragotino. Ne meno mi pare cosa conveneuole spogliar un'altare e vestire un'altro, ciòe priuare delle sue entrate e concederle ad altri, come mi è sucesso a me il quale sono stato spogliato delle proprie entrate, et assieme dell'honore vescouale, mentre mi trouo peggio, che un minimo sacerdote, poiche non mi conuiene tenere parroccia da parrocciano, e da vescouo non posso viuere, perche non ho alcuna entrata. Quindi è, che è impossibile, io possa seruire a questi popoli senza hauere l'entrata vescouale, con la quale mi deuo vestire, pagare il seruitore, mitigare nella visita li Turchi, vestire il mio secretario, et un altro religioso, il quale tengo appresso di me tralasciando tutte l'altre occorenze e necessità annuali, le quali lascio considerare alla Santità Vostra, la quale di nuouo deuotissimamente supplico mi vogli fare restituire la mia chiesa cattedrale, e le cinque paroccie di sopra mentouate mensa vescouale. Mentre io da vero e fedelissimo seruitore inchinato alli piedi di Vostra Santità, e con la faccia prostrata a terra humilissimamente baggio la falda delle Vostre papalitie vesti, pregando affetuosissimente con tutto il mio popolo sua diuina maestà, acciò concedi a Vostra Santità longa serie di felicissimi giorni, settimane, mesi et anni.

Di Piombo li 10. maggio 1655.

Di Vostra Santità

deuotissimo figliolo
fra Mariano Marauich, vescouo
di Bosna, alias Diako.

*

143.

Kotor, 5. augusta 1657.

Prijepis izvještaja o opsadi Kotora po Turcima 1657., poslan u Dubrovnik, a odavle u Ankonu.[1])

Vat. arh. Vesc. 42, f. 210.

Auanzatosi l'inimico a Prachiste di rimpetto al Castello hauendo piantato la batteria con pensiero di effettuar quel tanto, che pensaua con hauer posto un canone di 50. il secondo pose discosto da 30., et il terzo da 20, et altri quatro di minor munitione, però sin al giorno d'hoggi non ha potuto danneggiare nella fortezza, ne meno la città, arriuando il cannone di 50 non solo senza far breccia, ma ne anco segno di sorte alcuna della palle. La colubrina di 30, e quella di 20 passano il castello, e vengono a cascare dentro la città stracche, offendendo solamente li tetti, senza dannegiare le case di sorte ueruna. Il numero de combattenti sarà in 8 milla persone, e speriamo in Dio, che li riuscira uano tutto il loro pensiero, non hauendo mancato sin al giorno d'hoggi ne anco una persona, ben si l'inimico hà guastato buona parte della campagna.

[1]) *Ovaj akat nosi naslov: Copia di lettera di Cattaro scritta qui in Ragusa ad un amico sotto li 5. agosto corrente 1657.*

*

144.

Ankona, 12. augusta 1657.

Mons. Casanate, governer Ankone, kardinalu Chigi, državnom tajniku.
Šalje kardinalu potanki opis o opsijedanju Kotora po Turcima, da ne bi povjerovoo glasinama, koje broj turske vojske povećavaju.

Vat. arh. Vescovi 42, f. 209.

Eminentissimo Reuerendissimo Sig^re^ colendissimo.

Trasmetto a V^ra^ Em^za^ qui alligata una copia di lettera scritta da Cattaro ad un cittadino Raguseo dal quale è stato mandata qui con l'occasione di vascello partito da Ragusa sotto li 6. del corrente, et ariuato hoggi in questo posto. Persuadendomi, che dal raguaglio che ne trarrà V^ra^ E^za^ uscira facilmente del sospetto nel quale potrà troуarsi, se fossero ariuate costà le voci diuolgate senza fondamento alcuno, che il Turco hauesse attaccato Cattaro con trenta cinque mil' huomini, con certezza di rendersene in breue padrone. E senza più à V^ra^ Em^za^ m'inchino profondamente.

Ancona li 12. di agosto 1657.

Di V^ra^ Em^za^ Reu^ma^

humilissimo deuotissimo et obligatissimo seruitore
E. Casanate.

*

145.

Ankona, 2. septembra 1657.

Mons. Casanate, guverner Ankone, kardinalu Chigi, državnom tajniku.
Daljne vijesti o opsadi Kotora po Turcima i prilaže prijepis izještaja, što je o toj opsadi prispio iz Kotora u Dubrovnik.

Vat. arh. Vesc. 42, fol. 217.

Eminentissimo e Reu^mo^ Sig^re^ patron colendissimo.

Dopo lunga aspettattione sono comparse in questo porto due barche di leuante. La prima che giunse quà venerdi prossimo e parti da Zara alli 20. del deccorso, reca nuoua come li Turchi, benche senza prender vantaggio alcuno sotto Cattaro, persisteuano

con tre pezzi di cannone nell' assedio di quella piazza che veniua difesa con corraggio, non meno dal presidio veneto, che da medesimi cittadini. La seconda che capitò qua hier mattina e partì da Ragusa à 17. d' agosto ha portato lettere del tenore, che V^ra^ Em^za^ si degnarà vedere dall' acclusa copia di una che meglio dell' altre descriue lo stato di quell' assedio. Circa la voce sparsasi delle prede fatte dalle fuste barbaresche, e da quelli di Dulcigno e S. Maura, asserisce il parone Raguseo venuto con l' ultimo legno, esser falso che fossero rimaste predate da Turchi due tartane et una marciliana Francese, e che l' armamento de Veneti per mare tendea principalmente al soccorso di Cattaro, che alla vendetta di questi danni. Di tutto quello che giungerà qua a mia notitia intorno a questi affari darò minuto raguaglio a V^ra^ Em^za^ alla quale resto inchinandomi profondamente.

Ancona li 2. di settembre 1657.

Di V^ra^ Em^za^ Reu^ma^ humilissimo, deuotissimo et obligatissimo seruitore

E. Casanate.

Ovome listu priložen je ovaj izvještaj daljne opsade Kotora.

Con lettere di Ragusa de 17. Agosto auuisano, che sotto Cattaro vi sono da 12 milla Turchi, e che lo combattono dalla banda di leuante dal monte con 8 cannoni, e che nulla o poco danno faceuano, eccetuato a qualche tetto di casa. Mezo miglio lontano de Cattaro in un posto di una torre erano 50 soldati christiani con il comandante caualiere Zarbicich Cattarino, e venutti li Turchi per sloggiarli, quelli abbandonarono il posto, e questi n' ammazzarono cinque, et il detto caualiere presero viuo; al quale condotto nel essercito othomano fù tagliata la testa et mandata in Cattaro, doue si aspetta anche il bassa della Bosina con 7 milla conbattenti, e questa sera sarà à Mortara. In questo punto vien auuiso da Castelnuouo, ch' erano venuti ordini dalla Porta othomana à quel begh d' Albania comandante dell' essercito, che se non hauesse attaccato Cattaro, non lo attacasse più, stante che l' armata d' Dardanelli è stata disfatta con morte di 7 milla Turchi, e che dell' armata christiana s' erano perse sette vele. Hora, che semo a hore 20 capita della bocca di Cattaro una barca partita hieri à mezogiorno da quel luogo; non dà altra noua, se non che tre fuste di Dolcigno erano uscite fuori contro le quali si spedirà il capitano del golfo in Traccia, subito che haurà spalmato la sua galera.

*

146.

Ankona, 13. septembra 1657.

Mons. Casanate, guverner Ankone, kardinalu Rospigliosi, državnom tajniku pape Aleksandra VII. Doznao je, da su Turci napustili opsadu Kotora, drugih sigurnih vijesti nema.

Vat. arhiv. Vescovi 42 f. 224.

Eminentissimo e Reu^mo^ Sig^re^ patrone colendissimo.

Lutio Angelo da Fumo, che con una sua barca partì da Sebenico a questa volta il di 7. del corrente e vi è arriuato questa mattina mi ha riferito come trouandosi alli 9. stante sopra un scoglio della Dalmatia chiamato Detrebocconi carricando foglia, passò un vascello di Cattaro, che lasciò detto come li Turchi haueuano abbandonato l' assedio di quella città, e ch' il generale Veneto con li legni di quella sua republica batteua Castelnuouo.

Interrogato diligentemente da me delle circostanze di questi accidenti non ha saputo darmi lume maggiore, onde ho stimato portare a V^ra Em^za questo che ho riceuuto tale qual' egli è, sperando che con altre barche, o con lettere di Venezia verrà confermato in breue questo successo, che son certo sarà per apportar consolatione non ordinaria alla S^tà di N^ro Sig^re, alla quale spero participarà il tutto V^ra Em^za per sua singolar benignità verso di me, mentre resto inchiuandolo profondamente.

Ancona 13 di settembre 1657.

Di V^ra Em^za Reu^ma humilissimo, deuotissimo e obligatissimo seruitore

E. Casanate.

*

147.

Ankona, 20. septembra 1657.

Mons. Casanate, guverner Ankone, kardinalu Rospigliosi[1]*), državnom tajniku pape Aleksandra VII. Zadnje vijesti o oslobogjenju Kotora od obsade turske ne odgovaraju istini. Šibenik je sav pod oružjem, pokušaji turske konjice protiv Šibenika.*

Vat. arh. Vesc. 42, f. 226.

Eminentissimo e Reu^mo Sig^re patrone colendissimo.

L' auuiso che diedì à V^ra Em^za in lettera delli 16. stante intorno alla liberatione di Cattaro non viene confirmato con quelle di Sebenico scritte sotto li 18. di questo. E ben vero pero che parlano tanto sicuramente delle debolezze dell' armata turchesca, e del poco frutto che puo fare nell' impresa di quella piazza, che pare che da questo medesimo motiuo possa anticipamente essersi publicato quello che all' hora fù sparso. Il presidio di Sebenico si troua continualmente con l' arme in mano per reprimere le scorrerie de Turchi, e nel serrar delle lettere vien scritto, che una truppa di caualleria inimica era scorsa sin sotto la mura di quella città in seguimento de contandini occupati nelle vindemie. Nel portare a V^ra Em^za queste notitie le ricordo la mia humilissima seruitù con desiderio di sollecitarle qualche occasione da rendermi degno della sua gratia et a V^ra Em^za m' inchino profondamente.

Ancona li 20 di settembre 1657.

Di V^ra Em^za Reu^ma humilissimo, deuotissimo et obligatissimo seruitore

E. Casanate.

In fine: Al cardinale Rospigliosi in segretaria di stato.

[1]) *Giulio Rospigliosi, državni tajnik Aleksandra VII. kardinal od 1657.—1667., god. 1667. izabran papom i uze ime Klement IX. (1667.—1669.).*

*

148.

Ankona, 30. januara 1661.

Aleksander Colonna, governer Ankone, kardinalu Chigi[1]*), državnom tajniku.*

Iz Dubrovnika dolazi vijest, da izabrani poslanik dubrovački Nikola Gundulić još nije otposlan paši bosanskome u Beograd.

Vat. arh. Vesc. 46, f. 68.

Em^mo et Reu^mo Sig^re etc.

..... Da una lettera delli 19. del stante, che da Ragusa vien scritta ad un mercante Raguseo habitante qui, parimente s' intende, che il signor Nicolino Gondola da quella Republica eletto già per ambassiatore al bassa della Bosna intanto non era per ancora stato spedito a Belgrado, doue il bassa si ritrouacca, in quanto che era

sopragiunto auuiso della restitutione di Varadino, ma che tuttauia se ne attendeua maggior sicurezza. Con che per fine a V^ra Em^za humilissimamente m' inchino.

Ancona, 30. gennaro 1661.

Di V^ra Em^za humilissimo et deuotissimo seruitore
Alessandro Colonna.

[1]) *Flavio Chigi (Ghigi) nećak Aleksandra VII., kardinal od 1657.—1698.*

*

149.

Ankona, 9. novembra 1663.

Aleksander Colonna, guverner Ankone, kardinalu Chigi, državnom tajniku.
U Livnu u Bosni pojavila se kuga, doprla je već do Šibenika, u Ankoni poduzeće sve mjere opreznosti.
Vat. arh. Vesc. 47, f. 144.

Em^mo e Reu^mo Sig^re Patron Colendissimo.

Tengo auuiso dà Zara essersi scoperta la peste in Cliuano lugo della Turchia, e dilatata sino a Sebenico, nel cui borgo morì una ragazza e dieci giorni dopo il padre di quella, per il che la casa doue seguirno le dette morti fù abbruggiata con tutte le robbe che vi erano dentro. Ne porto questa notitia a V^ra Em^za affinche resti seruita ordinare tutto ciò che poi le parerà conuenire, mentre io fra tanto non mancherò di fare inuigilare in questa città perche non si dia pratica a persone sospette, che venissero da quelle parti, si come ho fatto con una barca, che è venuta da Zara alla quale per euitare ogni inconueniente hò prohibito per adesso il comercio, e per fine a V^ra Em^za faccio un profondissimo inchino.

Ancona li 9. novembra 1663.

Di V^ra Em^za humilissimo et deuotissimo seruitore
Alessandro Colonna.

*

150.

Ankona, 25. septembra 1670.

Mons. Carlo Othobonus, guverner Ankone, kardinalu Altieri [1]).
Upozoruje kardinala na izvještaje bosanskih trgovaca i na memorijale, što ga papi šalju.
Vat. arh. Vescoui 56, f. 263.

Em^mo et Reu^mo Signor Rone Coll^o.

Questi mercanti Bossinesi sono a me ricorsi perche voglia supplicare V^ra Em^za di prendere qualche opportuna prouisione sopra le novità che si rappresentano nelle qui congiunte copie di lettere spedite per messo a posta nel Serraglio da i loro corrispondenti. Riflettendo ancor io al pregiùdizio che ne può risultare a questa piazza, et a tutta la prouintia e Stato Ecclesiastico, quando sia vero il supposto, mi sono indotto volentieri a passarne questo riuerente officio per conseguire la Sua benignissima protettione in materia di tanta importanza per il mantenimento del traffico in q' sto porto. Li medesimi mercanti hanno formato memoriale a N^ro S^re doue meglio espongono li loro sentimenti, e douerà presentarsi dall' Em^mo. Azzolino [2]) loro protettore, insistendo di almeno per adesso s' ottenga un libero e sicuro passaporto, acciò possino mandare senza pericolo le mercantie che vengono in Ragusa, e di qua rimandare gli effetti de rasi e pannine, che hanno pronte alla vela con l' occasione di due vascelli ch' in breue

s' incaminaranno a quella parte, sperando ch' appresso S^{a} B^{ne} e V. E. habbiano a provedere con più efficace, e proportionato rimedio a cosi grave pregiuditio di questa piazza, e qui resto col fine inchinandomi profondissimam^{te}.

Ancona li 25. settembre 1670.

D. V. E. humilissimo. deuotissimo et obligatissimo seruitore
Carlo Othobonus.

In fine: Al cardinale Altieri patrone Roma.

[1]) *Paluzzo Altieri, kardinal od 1666. do 1698.*

[2]) *Dezio Azzolino, kardinal od 1652. do 1689.*

*

151.

Sarajevo, 22. septembra 1670.

U Sarajevu se saznalo, da će Mlečani uhvatiti svaku lagju krcatu robom, što plovi iz Dubrovnika prema Ankoni i obratno i da će je odvesti u Veneciju.

Vat. arh. Vescovi 56, f. 266.

Foris: Al signor Antonio d' Agostino Ragusa.

Intus nero: A di 12. settembre 1670 in Serraglio.

Come fratello carissimo saluto. Con questa sarò breue, solo come viene qui un corriero da Spalatro, il quale ci porta la lettere di detto luogo delli amici, quali ci auisano, che sono andate doi galere in Traccia per mare per impedire, che nessuno parti di Ragusa per Ancona, ne d' Ancona per Ragusa, dicendo, che se gli piglieranno qualsiuoglia vasselo etiam Raguseo, con le nostre robbe, o di altro si sia; che lo ritenianno e condurranno a Venetia. Perciò caro fratello, se hauete caricato scaricate, e il vostro e il nostro per esser questa noua vera e verissima come ci scriuono, e voi costi meglio sarete informato. E con altro questo corriero spedimo a posta per questo interesse. Dio guardi se piglieranno qualcheduno, tutto pigliarebbono in contrabando come hanno fatto per il passato. Che è quanto etc.

Sarajevo, 12. septembra 1670.

Zabrinutost u Sarajevu zbog naumljenoga hvatanja trgovačkih lagja izmegju Ankone i Dubrovnika.

Foris: Al signor Giouanni Maroncich, Ancona.

Intus nero: A di 12. settembre 1670. in Serraglio.

Con questa son molto in fretta e breue, e molto trauagliato di pensieri hauendo da due parti la briga, ciò è, e della robba, che hauemo mandato di qua a Ragusa, e di quella, che aspettamo da costa. Ho mandato la robba ciò è trent' una soma, cori, pellami e cera, perciò se non hauete caricato li rasi e pannine per qui per via di Ragusa, non li mandate per amor di Dio. Ha destinato il general di Dalmatia galere, che faccino guardia predando tutto quello, che si trafficarà per Ragusa. Se per ciò vi mandassero con questa lettera la felluca a posta pagateli quello, che haueranno pattuito.

Dio voglia, che li Signori Ragusei permettino la speditione de essa felluca, che in questo caso, ho molto timore delli rasi e pannine non hauendo voi auiso di non caricarle. Et in queste poche parole intendete tutto quello voglio dire ....[1]) Le quali lettere hauendo hauto dubbio, che potesse esser trattenuto il corriero dalli aiduci e per quello poterse pregiudicare alli loro interessi, e della natione, che negotia per Spalatro non sono stato sottoscritte, conoscendosi però dalli corrispondenti il carattere essere delli medesimi loro partioneuoli e corrispondenti. Ve ne sono anche diuerse altre dell' istesso tenore, che per brevità si tralasciano.

[1]) *U originalu izderano.*

*

152.

Ankona, 25. septembra 1670.

Bosanski trgovci u Ankoni, papi Klementu X.
Mole papu da dozvoli, da bosanski trgovci usprkos mletačkoj zabrani trguju slobodno iz Dubrovnika u Ankonu i da ne plaćaju naložene od Mlečana carine.

Vat. arh. Vesc. 56, f. 264.

Beatissimo Padre.

Li mercanti cattolici della colonna di Serraglio nel regno della Bosna, commoranti in Ancona, obedientissimi serui della Santità Vostra, con ogni riuerente ossequio humilmente espongono, che hauendo per lunga serie di anni negotiato con case aperte in questa città d'Ancona, e fatto venire quotidianamente di molte merci, imparticolare cere gialle, pellami bouini, cordouani e lane, con utili evidentissimi non solo delle dogane ma delle arti di pannine, di cere e conciè di pellami, con il commodo a compratori per pagar il prezzo, e ritrouandosi in questo tempo molti effetti sparsi da riscuotere, et pagar viceuersa a mercanti di pannine e drapperie che mandano in quelle parti di questo stato. Riceuono con vascelli qui capitati di Ragusa per questa settimana con lettere de loro partioneuoli e corrispondenti, copia delle quali saranno ingiunte, concernenti il stabilimento preso dalla serenissima Republica di Venetia di tenere armate doi galere a corseggiare questo golfo per impedire e trattenere li vasselli, che vanno, e vengono di Ragusa per questa piazza, e farli contrabando a solo fine di levar il traffico allo Stato Ecclesiastico, et obbligar la natione a far scala a Spalatro per da quiui obligarli d'andar con li effetti a Venetia; lassandosi intendere, che da della piazza di Spalatro daran libero il passo per fori di quello stato con il pagar il datio delle mercantie a venti per cento, non pagandosi in Ragusa che un reale da otto per ogni cento scudi. E sapendo non poter complire a questi pagar questo datio facendo franco il passo per Venetia vengono assicurati, che tutta la mercantia li sarà per quella piazza e leuare il traffico di leuante a questa di Ancona. E ritrouandosi di presente gli oratori hauer condotto in Ragusa quantità di mercantie destinate per qui, come bone somme di pannine, e drapperie per mandar in quelle parti, non potendo ne meno queste passarle per Spalatro, per li bandi che vi sono in quello stato delle pannine e drapperie forastiere, che non permettono il transito, e le fanno contrabando, vengono a restare questi effetti in ogni parte sequestrati con graue detrimento e pregiuditio delli esponenti.

Pertanto prostrati ai piedi della S^{tà} V^{ra} e quelli deuotamente baciando supplicano a voler intercederli gratia che possa la loro natione liberamente trafficare per questo golfo e condurre le loro mercantie nello Stato Ecclesiastico, come hanno praticato per il passato anche auanti le guerre con l'Ottomano, e quando poi non potesse questo in auuenire praticarsi (che non si crede) almeno che la S^{tà} V^{ra} dij opportuno rimedio, che possino $^{\infty}$ enz' alcuno ostacolo trasmettere quelle mercantie, che si trouano pronte tanto in Ragusa per qui, come di quelle hanno qui per Ragusa; mentre vi sono vasselli pronti per quella parte, affinche non riceuano il danno nel tempo per il trasporto di esse. Che in fine poi mentre se li leue il libero traffico si per mare dalli galere, come per terra dalli aiduci, che impediscono le carauane, saranno necessitati tutti contro la loro volontà di scasare da questa piazza et andar ad abitar in Venetia e là condurre tutte le loro mercantie che continuamente in passato hanno condotte qui. Sperano pero dalla pietà della S^{tà} V^{ra} che considerato il pregiuditio ne riceuerà lo stato tutto, sia per ponerci quelli rimedi, che diuoti supplichiamo. Quas Deus etc.

Io Luciano Benincasa, console della sopra detta natione, a loro nome per non saper loro scriuere in italiano, affermo il sopra detto memoriale, esser di loro consenso

Luciano Benincasa m. p.
console.

A tergo: Alla Santita di N^ro^ Signore Papa Clemente decimo.
Per la natione della colonna de mercanti cattolici del Serraglio nel regno della Bosna

*

153.

God. 1674.

Matej Gundulić, dubrovački poslanik na carigradskom dvoru, opisuje vjerske prilike kršćana u Bosni, Srbiji i Bugarskoj.

Vat. lat. 8335, Fol. 538.

I regni di Bosna, di Seruia e di Bulgaria, aggiuntoui il ducato di San Saba detto altrimente Hersegouina, sono la migliore, più utile, e poco meno, che la maggior parte dell' imperio del Turco in Europa, tratto spatioso di paese il quale cominciando non molto lontano dall' Alpi, si stende sino al mar Nero terminato per la parte australe della Dalmatia, dall' Epiro, e dalla Grecia; e da quello di tramontana dal corso continuo, prima del fiume Sauo, e poi dal Danubio. Il quale cominciando da Belgrado, oue in se riceue l' aque del detto fiume Sauo, serue per confine di questo paese, separandolo dall' Ongaria, dalla Transiluania, Valachia e Moldauia, sino a giungere e scaricarsi nel detto mare. Questa parte del mondo essendo stata da me per spatio di 28 mesi, sino a luglio dell' anno 1674 per occasione degli affari publici della mia patria, conosciuta e pratticata, et hauendo io in andarla passando notato in lei, con qualche diligenza, i siti de luoghi, le qualità de' terreni, et i costumi degl' huomini, sono in animo di spiegare in questi fogli ciò che mi è parso degno di notitia, concernente in specie lo stato della religione. Onde possa valersene, chi voglia discorrerne proficuamente di questa materia, per prenderne fondati motiui, che da sincera cognitione del fatto possono esserli somministrati, a fine di che ho procurato qui in Roma di fornirmi delle notitie, che in questo genere sono necessarie, per dare la forma, e l' ordine conueniente a questo mio discorso.

Gl' auanzi della christianità, che in queste regioni si trouano, sono generalmente di rito greco, essercitato da loro in lingua slaua, nella quale sono state tradotte, sino da tempi antichissimi le sacre scritture, le liturgie, et altri libri, che nell' orationi, e sacrificii, e nell' amministratione de' sacramenti s' adoperano.

Ne spetta la direzione a patriarchi metropoliti, et altri prelati, i quali essercitano la loro potestà, assistita dal braccio publico, in vigore de comandamenti che nel loro ingresso, con molto dispendio espediscono alla Porta, e con soggiacere a continue estorsioni. Sono scismatici, e secondo l' uso inueterato in tutto l' oriente s' assumono da monasterii rimasti in gran copia per tutto questo tratto, con le sue chiese oue per ordinario detti prelati risiedono, e fanno le loro funtioni essercitando a modo loro la cura dell' anime, per mezo de' parochi da' loro dependenti; et è grande la veneratione verso di loro de' popoli, che seguitano molto puntualmente i loro insegnamenti, e dettami; fra quali è assai considerabile quello della stolida auersione et odio, che portano a i latini, con tutto che poca occasione habbino i più di loro di essercitar questo cattiuo

talento, per la rarità de' fedeli del nostro rito, che nella magior parte di quelle regioni, solo per passaggio, e per occasione di traffico vi si trouano.

È tenacissima questa gente della sua religione, che si vanta d' hauerla conseruata da qualunque nouità. Onde a distintione de nostri latini, si sono assunti il titolo plausibile di seguaci della fede vecchia, che questo a punto significa il vocabolo slauo di starouiernizi, col quale volgarmente anco da nostri sono chiamati. Nel quale instituto (che fra i termini della debita moderatione sarebbe santissimo) sogliono caminare indiscretissimamente, confondendo le materie sostantiali con le indifferenti, e predendo ogni sorte di varietà da' riti e costumi, occasione di accusare i nostri, e di creder giuste e ragioneuole la scissura, e la separatione, che han fatto da noi. I loro dogmi, in materia di fede, se si riguarda l' uniuersale della chiesa orientale, sono santi e buoni, et in niuna parte deformi dagl' inseguamenti della chiesa cattolica, come viene dottamente spiegato negl' eruditti trattati di mons. Pietro Arcudio, e di mons. Leone Alatio, a quali da libri rituali de' Greci, da' decreti loro sinodali, dall' historie e documenti de' loro stessi autori lasciati a posteri è riuscito felicemente di cauare questa notabile nouità. Ma quanto al particolare, de fatto molti corpi di quella natione, e gran parte d' huomini priuati d' ogni stato e conditione, sono imbrattati di pessime eresie, pulullate, e propagatesi nelle menti loro per diffetto di cultura spirituale, necessaria contro queste corruttele, alla quale fra gl' incommodi della dura seruitù, che li tiene oppressi, non possono attendere i loro prelati, huomini per lo più rozzi di costumi, priui di lettere, e sforniti d' ogni sorte di dottrina, e però bisogneuoli per se medesimi di quel pabolo spirituale, che alle loro greggi sono tenuti di somministrare.

In riguardo di questa parte de fedeli è vana ogni diligenza positiua, che in ordine alla presente loro conuersione e riduttione potesse impiegarsi dagl' operarii euangelici, che in quelle parti si trouano. I quali perciò douerebbono guardarsi molto bene dall' irritarli. E cosa più espediente sarebbe di andar meglio che si può d' accordo con loro, con lodare e mostrare d' hauer in veneratione i loro riti, che veramente sono e lodeuoli e venerabili, e di riconoscere la conformità de loro dogmi con i nostri, come veramente (con le già dette ristrettiue) sono conformi, nè entrare senza gran cautela nella disputa sopra le contrarie, concernenti lo scisma, che ci tiene separati da loro. E perch' è prohibito per dispositione d' una bolla di Clemente 8° a Latini, con Greci scismatici il matrimonio, stimo espediente che da nostri prelati si metta in uso largamente la facoltà, che hanno dalla sede apostolica di dispensare a quest' impedimento.

Vengo hora a popoli, che seguitano il rito nostro latino, de' quali sotto il dominio Ottomanno, a comparatione de' Greci o' è pochissima parte, e sono sparsi per questo paese egualmente; però sarà bene di farue secondo i luoghi, ne' quali si trouano, separato discorso.

Il regno di Bosna, ch' è parte la più occidentale dell' altre di questo tratto è pieno di fedeli del nostro rito, e sono tutti cattolici, frutto antico delle predicationi de padri di S. Francesco minori osseruanti, i soggetti del quale instituto, sino dal principio di esso si missero a coltiuare questa parte della vigna del Signore. E vi hanno de' numerosi conuenti, che danno ricetto a vescoui, che del corpo loro dalla santa sede sogliano cauarsi, e continuano di portare l' habito di S. Francesco, non diuerso in parte alcuna da quello degl' altri frati; come quelli, che non ardiscono di professare il suo carattere episcopale, mentre non è accompagnato dalle facoltà del' prencipe secolare. Li quali per essercitare la giurisditione anco spirituale, ricercano quei barberi ne' prelati christiani, e le fan pagare molto bene, come sono necessitati d' ottenerle e pagarle i

prelati Greci; che però professano liberamente il loro carattere, et è prattica simile a quella del placet regio ne' regni di Spagna, e del possesso temporale ne' stati della republica di Venetia. Il mancamento di queste facoltà è di gran disauantaggio a prelati latini nel dominio del Turco, che però sono obligati a non palesarsi per tali, e quando auenga che sian conosciuti, gran molestie sopportano e gran pericolo corrono, da quali per mezo del denaro, da' loro popoli vengono nell' occorenze con gran carità liberati. È ben vero, che per lo più i Turchi caminano in questa parte alla grossa, et usano una discreta conniuenza; come de fatto è occorso d' hauere nella mia comittiua il vescouo moderno di Bosna, che venne vestito da secolare, con fare antecedentemente correr prohibitione a suoi di palesare la venuta del vescouo, e non prima d' arriuare al suo conuento d' Olouo ripigliò il suo habito di S. Francesco. E di qui nasce la necessità di far i vescoui in Bosna di quella religione, senza che durerebbe fatica il prelato, che non portasse l' habito di S. Francesco d' hauer il credito e la veneratione, anco de' proprii sudditi necessaria all' essercitio della sua carica.

Seguita verso levante il ducato di San Saba, prouincia grande e spatiosa stendensi ad otto giornate di camino in lunghezza e poco meno d' altre tanto in larghezza. Era anticamente sottoposta al gouerno del bassà di Bosna residente in Seraglio; ma in questi tempi ha il proprio rettore a titolo di sangiak. Vi è in esso qualche numero di fedeli del nostro rito, e sono cattolici come i sopradetti di Bosna; ma si restringono nelle due diocesi di Makarska e di Tribunio, le quali diocesi tra loro contigue, cominciando dal capo occidentale di questa prouincia, stendono il loro spatio per quattro giornate di camino verso levante, sino all' incontro et anco più della città di Ragusa, con pochissima larghezza verso la tramontana et viene ad essere il sito di esse, o al lido del mare, o poco distante da esso.

V' è anco in questa prouincia la città di Mostar, nella quale, e ne' castelli che li sono d' incontro, v' è buon numero di latini, ma perchè questi sono sottoposti al sudetto vescouo di Bosna, s' intenda detto di loro ciò, che ho detto in questa materia di sopra nel capitolo in cui di Bosna s' è ragionato.

Dopo il ducato di San Saba, caminando verso levante viene la Seruia e la Bulgaria, nelle quali prouincie v' è de popoli christiani del rito latino sparsi in diuersi luoghi e sono i seguenti:

Ciprouaz terra assai grossa con alcuni casali a torno, la quale resta dalla parte di tramontana della città di Sofia, nelle cui vicinanze di Mont-emo, che chiamano la catena del mondo. E' numerosa di 4 milla anime, tutte della nostra religione e rito. Ha la chiesa, ch' è sortito a quell' huomini d' ottenere per essere distintamente da Turchi riguardato quel luogo come quello, che spetta, quanto a i prouenti dell' entrate publiche alla regina madre pro tempore; la quale suole per proprio honore e compacienza far godere a quegl' habitanti copiosissimamente i frutti della sua protettione in ordine al viuere in pace e tenersi lontani dalle molestie e dalle grauezze.

Era di questo luogo, quando io passai per quelle bande l' arciuescouo di Sofia, il quale in esso risideua, senza farsi vedere nel posto del proprio titolo; il quale essendo residenza del capo della prouincia, li sarebbe di spesa grande e di molestia quella dimora, oltre il commune pericolo de vescovi in que' paesi, de quali di sopra s'è ragionato.

Nicopoli città celebre sopra il Danubio, per la rotta iui data da Baiazet primo gran turco a tutti quasi i christiani uniti insieme nell' anno 1396. V' è in essa buon numero di latini e fuori di essa vi sono 14 castelli habitati da medesimi, frutto delle lodeuoli fatiche di mons. Filippo Stanislai, dal quale questi castellani furono conuertiti

dall' eresia di Pauliani, alla fede cattolica. Con tutto che questo prelato, in diuerse maniere, habbia contrauenuto agl' ordini di Roma e patitone perciò lunga e rigorosa penitenza, essiliato dalla diocesi e quasi priuato del vescouato, nel quale poi per benignità della sacra congregatione de Propaganda fide ritornatoui, s' è ultimamente adoperato per la conseruatione di questo gregge nella fede; nella quale sant' opera insistendo, ha chiuso lodeuolmente i suoi giorni, con lasciar ottima fama di sè in quei popoli. E sarà d' opera non così facile al suo successore questa conseruatione, per la resistenza d' uno per altro leggierissimo rispetto, ch' è la varietà de' giorni festiui fra Latini e Greci indotta dalla correttione gregoriana, alla quale quegl' animi rozzi malamente s' accomodano. È da notare, che la chiesa goduta da christiani in questa città è non altrimente edificio, ma scauamento fatto in un grande scoglio di tufo, che però è incapace di ruina, il che è causa, che sia conseruata lunghissimo tempo, e che sia singolare in quelle parti a christiani questa prerogatiua.

Calisceuo, che consiste in tre casali, posto a 3 hore di camino da Filipopoli, verso tramontana. Non hanno chiesa questi christiani; ma il capellano di Ragusei, che si troua in detta città amministra iui i sacramenti e celebra alle volte sopra altari portatili.

Janneuo terra molto popolata, oue fra i Greci, de' quali è maggiore il numero, vi ha de' Latini ancora, resta dalla parte australe di Sofia, dalla quale ancora si troua Ochrida, che ha il suo prelato e s' auicina al confine de' luoghi da me presi a riferire e però non gl' ho nè pratticati, nè ho hauuto troppa occasione di sentirne parlare.

Tutti i fedeli che si trouano ne luoghi da me sin qui riferiti sono sudditi assoluti del Turco, chiamati in lingua del paese raia turska, quasi dicas mancipia turcica sottoposti senza alcuna eccettione alla durezza del giogo, che portano difficile a soffe-rire per molte cagioni, leuandosi passim i loro figliuoli e per farli Turchi et alleuare ne serragli del Gran Signore, onde vengono applicati a diuersi ministeri della corte, o ascritti alla militia de giannizzeri, le quali raccolte si chiamano descermet e si mettono in essecutione ogni tre o quattro anni per tutto l' imperio. Le loro heredità sono sottoposte al fisco, chechia mano potoman, diritto del quale è d' hauere la X^ma^ parte ne' beni che si lasciano a figliuoli et altre persone congiunte strettamente al defonto e tutta intieramente l' heredità oue non vi sia herede prossimo, senza che vi sia in questo caso luogo alla dispositione testamentaria, con divers' altre durezze proprie della barbaria di quella natione.

Diuersa da questa e molto migliore è la conditione de Latini, che in queste parti si trouano, senza il duro carattere di sudditi dell' imperio; ma che per qualche priuileggio, fondato ne' patti antichi o moderni, sono essenti da diuerse grauezze. Et hanno fortuna d' essere tenuti per amoreuoli, come al presente hanno sorte d' essere stimati tali i Venetiani e Genouesi, dagl' homini delle quali nationi è stato, auanti che l' occupassero i maomettani pienissimo l' oriente, e di queste, come anco dell' altre, che vi potessero essere di tale sorte, quali siano i priuileggii, che essentioni et immunità, perchè a me non è noto, non saprei discorrerne e tanto più che ne' paesi de quali io qui ragiono non ho notitia, che ve ne sia; si come m' è notissimo che in Costantinopoli sono frequenti e celebri i loro traffichi.

Di questo genere è la nationc de' Ragusei miei patriotti, i quali sino dal tempo, che quei paesi erano retti da principi christiani, essercitauano in gran frequenza i loro traffichi in diuerse piazze, di quell' all' hora florido e douitioso paese; et a titolo di colonie haueuano in esse il suo domicilio e molt' essentioni godeuano, come attesta

Ludovico Tuberone nell' historia de' suoi tempi; le quali colonie sono communità de mercanti et altri nationali, rimaste sino al di d' hoggi in dette piazze, che sono le seguenti.

Belgrado città nobile e popolata, posta nel confluente de due gran fiumi Danubio e Sauo, ch' è il termine occidentale del regno di Seruia. La nostra natione ha iui la chiesa, nella quale publicamente s' essercita il culto diuino da capellano eletto e mantenuto dalla communità e serue celebrando et amministrando i sacramenti non solamente a fedeli che si trouano nel recinto della terra, ma anco a quelli che sono sparsi per diuersi casali et all' intorno pur nationali.

A questa chiesa accadde tre anni sono l' infortunio d' essere incendiata per caso, del quale patì tutto quel vicinato, con hauergli consumato il tetto e tre delle quattro muraglie. Per la riedificatione della quale, per mezo de' nostri ambasciatori (uno de quali fui io) si fece ricorso al gran visir; e perchè non fu possibile d' ottenere l' intento, ostandoui l' instituto antico di quella natione di non permettere la riedificatione delle chiese de christiani, che vengono di mano in mano cadendo, si è venuto al ripiego di appoggiare al muro restante, con agiuto de trauamenti e delle stare a difesa delle quali, contro l' ingiurie del tempo, si celebra al meglio, che si può. E s' anderà così continuando sino a che col tempo si conseguisca (come si spera) di rimettere nel pristino intieramente la cosa. Detto capellano è solito, che sia religioso de' minori osseruanti di S. Francesco di natione Bosnese; oltre il quale, dalla communità è mantenuto un' altro, che fa la scuola alla giouentù.

Russi altrimente Rusvik terra grossa di 2 milla fuochi, sopra il Danubio col porto aperto delle barche da nauigar pel fiume V' è la chiesa officiata da capellano, sostenuto da mercanti, della collonia, che hora è un religioso de minori osseruanti, il quale conforme a quello di Belgrado serue et alla terra et al contado e vicinanze, nelle quali si troua buona copia de fedeli di questa natione, ma senza proprie chiese.

Silistria terra di 2500 fuochi, sopra il Danubio, oue la natione de Ragusei tiene la sua chiesa, seruita da capellano da lei mantenuto, che hora è un prete secolare.

Babà terra grossa al pari della sudetta, posta in sito alquanto distante dal Danubio, ameno sopra modo et abondante. V' è la chiesa della natione seruita da capellano, il quale al presente è un prete secolare, che s' adopera ancora in seruitio delle terre vicine, che sono Jasakci, Ismael, Tulci, Bander, Chilia, tutte situate nelle ripe del Danubio, che in quelle parti è prossimo a scaricarsi nel mare, e sono frequenti di numero considerabile d' huomini di questa natione; i quali tutti concorrono al mantenimento del capellano. Il che consiste (oltre il vitto congruo per lui, e per il cauallo, che se gli dà in casa d' uno de' mercanti delle terre, nelle quali per turnum gl' occorre di trattenersi) in 60 pezze di reali l' anno. E questa è la prattica, che in pagare il capellano, ordinariamente anco altroue si osserua. E v' è lodeuole usanza di star' attentissimi ogn' uno alla vita et all' attioni de capellani et ogni mediocre mancamento nella parte morale basta per licentiarlo. E parte per questo, ma molto più perchè nell' elettione s' usa a quest' effetto ogni maggior diligenza. Succede, che per ordinario questi operarii sono huomini di costumi inculpati et in grande e riguardiuole stima fra i secolari, sopra il qual punto grandemente si preme, non solo in riguardo dell' utile grande, che ridonda nella bontà de' costumi del popolo da quella de' sacerdoti, ma per proueder da lontano a' grand' inconuenienti, che possono prouenire dalla vita scorretta di questi capellani, e massimamente dalla prattica dishonesta con donne de Turchi. Il qual mancamento solito punirsi con fiamme; delle quali il reo solo con rinegar la fede può

essimersi, portarebbe immensa spesa e trauagli alla communità, alla quale toccarebbe il peso di saluarlo.

Prouato, terra grossa, nel paese detto Dobruccia, v' è dentro la chiesa della natione di nobile struttura, e di venerabile antichità fabricata a volta, la serue capellano, che al presente è un prete secolare, stato già alunno della congregatione di Propaganda fide di natione Bosnese chiamato D. Giorgio Cucumarik, huomo dotto e da bene, il quale serue a fedelli della natione così nel detto luogo, come in diuersi altri di questa vicinanza, che sono Varna, Sciumagn, Passargik et altri, nel quale si troua de nationali considerabil numero et hanno priuileggio di sentire le messe sopr' altari portatili inanzi alle sacre immagini, che i Turchi chiamano suret, cosa per altro da quei barbari espressamente vietata.

Adrianopoli città regia posta nel confluente da' diuersi fiumi, nel maggiore d' essi chiamato Marizza, v' è dentro la chiesa de' Ragusei posta in mezo alla terra sotto l' inuocatione della B. Vergine, con l' immagine della medesima, che tiene il bambino in braccio da mano d' esquisito artefice dipinta. Al presente non ha questa chiesa suo capellano. E perchè in questi tempi per la residenza iui della corte, e non v' è nè vi può essere altra chiesa christiana; v' è gran concorso in questa de' fedeli.

Filipopoli altrimente Filibà, città grande, e famosa sopra il detto fiume Marizza, popolata da 40 milla anime. V' è in essa la chiesa de' nationali, hora seruita da padre de minori osseruanti di natione Raguseo per capellano, il quale s' impiega, in altre nel seruitio de fedeli di Calisceuo, de quali di sopra s' è ragionato.

Soffia città grande, e capo di prouincia. E residenza del berglibegh di Rumelia, vocabolo corrotto da quello di Romania. V' ha iui la natione una bella chiesa con tre altari, seruita da capellano mantenuto come sopra da mercanti.

Prokupie terra grossa nella Seruia, nella quale v' è chiesa de Ragusei col capellano come sopra.

Nouipasar terra similmente grossa nella detta prouincia di Seruia. V'è la chiesa della natione come sopra, da capellano mantenuto da mercanti; al quale mantenimento concorrono i signori tesorieri di S. Maria di Ragusa con 40 pezze di reali l' anno prouenienti da un legato pio.

Gode la natione Ragusea sparsa per le colonie de sudetti luoghi corrispettiuamente al grosso tributo inuiato da lei annualmente alla Porta per patti espressi, contenuti nell' antica conuentione, che chiamano ahnam, diuersi priuileggi, e prerogatiue, il comodo de quali, se non fossero, come al presente sono afflitte dalla strage del terremoto, le cose sue, sarebbe niente inferiore a questa grauezza. E primieramente i figliuoli di questa patria, habitanti in qualsi voglia luogo dell' imperio Ottomanno, hanno facoltà di trasmettere i beni loro ad' ogni sorte d' herede testamentarii, et ab intestato.

Non sono sottoposti i loro figliuoli al descermet, di sopra accennato.

Sono essenti da gabelle e da dogane, et altri pesi già imposti, e da imporsi in futuro le robbe, beni stabili, e le persone loro, in qualsiuoglia parte dell' imperio, eccettuate le città regie di Constantinopoli, Adrianopoli e Prussa, oue pagano solamente due percento delle robbe, con le quali trafficano. Essercitano da se stessi le dette communità la giurisditione, quanto le cause ciuili, le quali quando sono più rileuanti vengono giudicate dagl' ambasciatori della Republica pro tempore quando passano alla Porta, e quando ritornano. E quando si tratta di communità poste fuori della strada, concorrono i litiganti alla più vicina di quelle, che si trouano al passo, et iui dicano la sua ragione, con rimaner alla parte perdente l' appello a tribunali di Ragusa. E

quanto alle cause chriminali, se non si tratta di materia troppo graue, trouano quegl' huomini modo, che pochissimo vi s' ingeriscano i giudici del paese castigando da loro senza strepito giudiciale, e sola facti veritate inspecta, i delinquenti.

Hanno le loro chiese, nelle quali s' essercita publicamente il culto diuino, si celebrano le messe, s' amministrano i sacramenti da capellani, i quali da ciascheduna di quelle communità si proueggano e mantengano; et i fedeli stessi, quantunque laici aiutano popolarmente a cantar vesperi, e le messe, et in tutto quello che può canonicamente farsi, senza il carattere dell' ordine sacro, cosa che riesce d' somma edificatione.

Hanno i cimiterii, che per legge de Turchi deuono esser fuori dell' habitato, e sono circondati da muro, chiamando tale circuito Gradina, nel che è distinta notabilmente la loro conditione da quella de Greci, e degl' Hebrei, le sepolture de' quali stanno all' aperto esposte agl' insulti degl' animali. Anzi nella città d' Adrianopoli è singolare il dritto di sepellire i morti nella chiesa stessa, ch'è in mezo alla città, in virtù di che de facto, essendo a mio tempo occorsa la morte d' uno della nostra famiglia, fu il suo corpo portato publicamente per le strade in cataletto scoperto, precedente il prete con la croce in mano, vestito di cotta, e stola, e seguendo molti, si della Ragusea, come dell' altre nationi, con le force accese, cantando i soliti salmi. E fu notabile che vi concorse ancora il metropolita Greco, con diuersi monaci e sacerdoti del suo rito, il quale solennizo con molta edificatione d' ogn' uno quel funerale; il qual rito s' osserua senza contraditione da per tutto in simiglianti occasioni.

Le dette communità chiamate come s' è detto Colonie sono composte di persone natiue della città, e stato di Ragusa e descendenti da questi; oltre i quali vi s' aggiungono di quelli del paese del culto latino; e ne' luoghi ne' quali queste colonie si trouano, tutti i latini passano per Ragusei e trouano modo di goder de loro priuileggii, non ostante che ciò venga loro alle volte contradetto. Onde i veri nationali riceuono de trauagli e detrimenti notabili. Nel che da Ragusa arriuano ordini rigorosi a fauore degl' aggregati, con castigarsi seueramente coloro, che venissero a qualche atto a questa prattica pregiudiciale. Per la qual cagione passano molti del rito greco al latino, e si trattano da latini, con augumento non disprezzabile della religion cattolica, verso la quale, quando bene da questi non si nutrissero sinceri i sentimenti, certo è che ne' figliuoli loro sono sincerissimi. E questo è il più facile, più naturale, e più efficace modo di sostener la christianità in quelle parti, adoperando a fauore, et augumento d' essa mezi, non solo, non contradetti, ma assistiti e fauoriti da Turchi, et ottenendo senza nè spesa nè trauaglio, che sia permesso, con libertà assai ragioneuole, il vero culto diuino. Onde sarebbe espediente, che a Roma s' hauesse in consideratione questa maniera di tener viuo il lume della fede in quelle barbarie; fauorendo le dette communità, et assistendo loro con le gratie che gl' occorressero alla giornata; poichè risulta notabilmente per la gloria di Dio, e salute dell' anime, l' essistenza in quelle parti di numero considerabile di fedeli cattolici, rispetto alla libertà e riputatione, con la quale professano, e nottono in atto la loro credenza in comparatione degl' altri fedeli, de quali di sopra s' è ragionato, e della difficolta è molestie, che questi sostengono per mantenersi nella fede; e le spese che Roma a quest' effetto vi fa ne' vescoui, e missionarii, che si sostiene.

Ma se mai altre volte è stata considerabile la conditione delle colonie de Ragusei in leuante a quest' effetto l' è al presente, che si sono messi i patriarchi e metropoliti del rito greco all' impresa di rendere sottoposti alla potestà loro i latini, ad effetto di che, corre voce, che habbino ottenuto diuersi comandamenti dal Gran S^re^, che risulti

in pregiuditio grauissimo della fede, e disciplina di quei fedeli; perchè detti prelati scismatici metteran verisimilmente sacrileghe impositioni a i sacrificii et all' uso de sacramenti, nel modo che per supplire alle spese sopraccenuate ne' Turchi, pratticano con quei del proprio rito, con ruina, et esterminio totale della vera religione in tutto il leuante. De' quali incommodi resta essente la natione Ragusea, assieme con gl' aggregati ad essa, in vigore del suo priuilegio gli viene fedelmente osseruato, come quello, che da lei viene goduto a titolo oneroso, e si troua espresso nell' antica conuentione detta ahnama accenata di sopra; et a me è riuscito di metterlo in prattica, contro una impositione rigorosa, fatta in riguardo della presente guerra col Polacco, con ottener dal gran visir un comandamento espresso di quest' essentione contro la detta grauezza, et ho memoria, che da miei antecessori, simili comandamenti si sono ottenuti, contro l' essattioni, che altre volte detti prelati hanno preteso di metter in uso contro persone, e beni della natione Ragusea.

Tanto m' occore di dire delle notitie da me raccolte ne paesi di leuante da me pratticati; concernenti lo stato della religione. Restarebbe di ragionare di ciò, che concerne lo stato politico e militare; materia da me molto bene auertita e considerata, mediante la commodità che n' ho hauuto, per essermi occorso di trouarmi presente all' arriuo dell' armata ottomanna in Polonia, all' attacco e presa di Caminiez, al progresso verso Leopoli, et al ritorno da sotto quella piazza, con l' abozzo della pace, et al terrore concepito, quando giunse l' auuiso della rotta di Coccin, et alla fuga poco decorosa del posto del Danubio; della quale io stesso sono stato a parte. Ma essendo quest' argomento diuerso dal presente, mi riseruo a trattarlo in ragionamento separato. E dico per hora solamente, che l' aquisto della detta piazza è stato in effetto successo infelice e perdita grande per i Turchi, i quali con questo loro stimato auanzamento che riportano senza alcun contrasto, han logorato più le forze di quell' imperio, e tanto indebolitole, che maggior danno a pena si poteua riceuere da una rotta formale. Nè già i più prudenti fra di loro restauano di veder chiara antecedentemente questa verità, et in specie il gran visir, che ha sempre dannato la risolutione fatta in sua absenza, di prendere in prottettione i Cosacchi e con ciò prendere delle brighe con Polonia; nè quella espeditione (alla quale han dato impulso alcune parole inconsiderate del rappresentate Polacco, in risposta delle minacce a fauor de' Cosacchi) ha hauuto altrimente per fine aquisti sopra la Polonia; ma d' uscire con riputatione dall' impegno nelle propositioni fatte in questa materia, per mezo d' un comportabile aggiustamento in ordine al quale per tutto il tempo della marchia dell' armata si stesse con l' orecchie tese per udire il trattato et auidamente abracciarlo; professando ingenuamente, che niuna resistenza, che si fosse incontrata nel passar il fiume Nester, mai non sarebbe loro riuscito di passarlo, nè auuicinarsi a Caminiez. E questo ho sentito più volte affermare constantemente al luogotenente del gran visir, che chiamano Chehaia.

[1]) *Naslov rukopisa:* „Diverse notitie dello stato della christianità ne regni di Bosna, di Seruia e di Bulgaria. Raccolte da me Matteo Gondola, in occasione della mia ambasceria alla Porta Ottomanna per l' eccma republica di Ragusa."

Ovaj rukopis nalazi se takogjer u Casanatenskoj biblioteci u Rimu (Cod. Miscell. VII., 57.), a ogledao ga je još god. 1854. Ivan Kukuljević, kako to navodi u svojem Arh., knj. IV. Bugarski historičar M. Drinov donio je iz njega izvadak u „Нови паметници за историата на Българе-тѣ и на тѣхнитѣ сѫсѣди. Периодическоме списание. Браила 1870.". Ja ispisah čitav po vatikanskom kodeksu.

*

154.

Rim, 17. aprila 1674.

Kardinal Altieri [1]), državni tajnik, nunciju mletačkome, mons. Pompeju Varesiju nadbiskupu Hadrianopolskome [2]). Poziva ga, da dade podatke o kleru prigodom popunjenja biskupije Beogradske, napose pak o fra Luki Maroncića.

Vat. arh. Nunz. di Venezia, p. 357.

Illmo e Reu^mo Sig^re.

Desiderando questi eminentissimi Signori di prouedere la chiesa di Belgrado hora vacante di buono zelante pastore, richieggono V^ra S^ria a pigliare, e dare qua distinta informatione si de sacerdoti secolari come de regolari, e delle qualità loro per scieglere il più degno all' amministratione de quella chiesa, e particolarmente del padre fra Luca Maroncich, nipote del vescouo defonto, e me le offro.

Roma, 17. aprile 1674.

Come fratello affetionatissimo
P. cardinale Altieri, prefetto.
Francesco arciuescouo di Sidonia, segretario.

[1]) *Ovo je za pravo kardinal Paluzzo Paluzzi, koji uslijed srodstva s papom Klementom X. uze naslov Altieri, a papa ga uze za svoga nećaka i postavi ga kamerlengom rimske crkve, sekretarom papinskih brevea, prefektom propagande i dade mu više raznih odlika.*

[2]) *Mons. Pompeo Varesi bijaše mletački nuncij od 1871.—1676., poslije je bio pariški nuncij, gdje je 1678. umro.*

*

155.

Rim, 16. juna 1674.

Francesco, nadbiskup sidonski, mletačkome nunciju Pompeju Varesiju, nadbiskupu Adrianopolskome. Šalje povlastice za misijonare, što drže misije reformovanima u Albaniji.

Vat. arh. Nunz. di Venezia, p. 357.

Illmo et Reu^mo Sig^re mio patrone osseruantissimo.

Essendosi spedite le solite facoltà di prefetto delle misione de riformati d' Albania in persona del padre fra Domenico delle Grotte, io per ordine di questi eminentissimi SS^ri le trasmetto qui annesse a V^ra Sig^ria Illma con supplicarla a farle capitare al padre medesimo inanimandolo ad esercitare il carico appoggiatoli con ardore e zelo in seruitio di Dio e propagatione della sua santa fede, con che bacio a V^ra S^ria Illma riuerentemente le mani.

Roma, 16. giugno 1674.

Di V^ra S^ria Illma et Reu^ma

deuotissimo obligatissimo seruitore
Francesco arsiuescouo di Sidonia, segretario.

*

156.

Rim, 27. novembra 1674.

Kardinal Altieri mletačkom nunciju mons. Pompeju Varesiji, nadbiskupu Adrianopolskome. Šalje mu pritužbu bosanskih Franjevaca protiv biskupu bosanskome, uz želju, da to pitanje riješi, kako mu je javljeno.

Vat. arh. Nunz. di Venezia, 257, f.[1]).

Illmo e Reu^mo Sig^re.

Furono già trasmesse a V^ra S^ria Illma scritture, che contengono ricorsi del prouinciale di Bosna contro quel vescouo, e di questo contro di lui e suoi frati, i quali hauendo di presente fatto giugnere un memoriale, di cui uiene l' annessa copia, che parimente porta doglianze simili. Questi eminentissimi miei signori hanno ordinato, che

si rimetta a V^ra Sig^ria accioche hauendo per altro in mano l' affare, possa poi esseguire quanto le fù scritto e me le offro.

Roma, 27. novembre 1674.

Di V^ra Sig^ria come fratello affetionatissimo
cardinale Altieri.

Francesco arciuescouo di Sidonia segretario.

[1]) *Codex nije paginiran.*

*

157.

Novembar 1674.

Tužba bosanskih franjevaca kardinalima kongregacije de Propaganda fide protiv bosanskoga biskupa Nikole Olovčića.
Vat. arh. Nunz. di Venezia, 357.

Eminentissimi e Reu^mi Signori.

Mons. vescouo di Bosna [1]) di natura inquientissimo, et ambitioso della giurisdittione non solamente sopra li secolari suoi sudditi, ma anco sopra li conuenti e fratti della prouintia pretendendo d' hauere il ius et il dominio apsoluto nel fare il capitolo, li diffinitori, et altri offitii de regolari, proueder le cappellanie e parochie, rimouer quelli, e disponer delli fratti in tutti li luoghi secondo la sua volonta e piacere. Sopra tutte queste nouità sono seguite le decisioni in questa santa congregazione in più tempi, e specialmente sotto li 7. agosto 1673. udite le ragioni del medesimo mons. vescouo et delli frati della prouintia, con le quali è stato chiaramente risoluto contro esso monsignor lasciando il gouerno, et altre incumbente regolari alli loro superiori. Nondimeno monsignor predetto tuttauia continua nelle sue pretensioni e confonde il buon gouerno e la quiete della prouintia, ma suborna i frati idioti non tanto a declinare l' ubbidienza delli superiori, ma voltarsi contro essi per opprimerli nella vita col mani proprie e con quella dè Turchi, come pienamente la prouintia humilmente con lettere ha rappresentato all'Emineze Vostre. Sendo perciò impossibile alli superiori di poter gouernare colla disciplina et ubbidienza li frati e nascendo continuamente perturbationi insopportabili ricorrono umilmente alli piedi dell' EE. VV. e genuflessi supplicano di opportuno rimedio, accio che monsignor vescouo desista d' inquietar con le nouità i religiosi, e lasci il gouerno d' essi alli superiori i quali mai si sono ingeriti ne pretendono ingerirsi nella giurisdittione spettante al sudetto monsignore. Anzi con ogni maggior essequio e deuotione lo seruono ne conuiti, l' alimentano e seruono per il tempo, che si trattiene in essi, il che molte volta l' anno l' aggraua sotto pretesto di visita tanto conuenti come parochie, in modo tale, che le poche limosine fatte delli fedeli per mantenimento de' conuenti è necessario impiegarli a mantenere il detto vescouo. Quam Deus etc.

[1]) *Nikola II. Plumbeus (Olovčić), biskup bosanski 1669.—1700.*

*

158.

Ombla, 23. oktobra 1675.

Biskup trebinjski fra Antonio Primi [1]), kardinalu Paluzzo Paluzzi.

Moli, da se skine s njega služba povjerena mu iz Rima, da vodi proces izmegju monaka mletskih i njihovoga opata, jer je veoma zaokupljen u svojoj dijecezi, u kojoj vlada glad, da ljudi od njega umiru.
Vat. Bibl. Cod. Barb. 7808, f. 112.

Eminentissimo e Reu^mo Sig^re Patrone Colendissimo.

Rcieuo li honori dei comandi di V^ra Em^za, con li quali si compiace di ordinarmi, che insieme con il padre abbate della Croma douessi formar il processo sopra le differenze vertenti tra questi monaci Melitensi et il padre don Giouita Romano loro abbate presidente.

So che con particolar ossequio inserisco il sommo merito di V^ra Em^za e che stimo per singolar fauore ogni minimo suo cenno inpiegarei volontieri tutte le mie debolezze per seruire con ogni puntualità V^ra Em^za, e non tralascerei qualsiuoglia fatiche per inuestigare la verità di quanto V^ra Em^za e per aspetar noui comandi della sua somma bontà.

Già mesi sono, che questo disturbo di sopra detti monaci fu agitato nella congregatione sopra il stato di regolari, nella quale discorrendosi, a chi dourebbe comentersi l'informatione di detta causa, non mancarono alcuni, che proposero la persona mia. Ma oponendosi monsignor secretario di Propaganda fede, fece constare con viuissime ragioni, che essendo io vescouo in partibus infidelium, et hauendo la mia diocesi urgentissimo bisogno della mia assistenza per li trauagli, nelli quali si trouauano al presente quelli catolici, non staua bene di turbarmi dall' aplicatione della mia chiesa; e con dette ragioni disuase li animi di quelli Signori. Onde se la sacra congregatione di Propaganda fede, e l'altra super statum regularium mi vedessero contra le loro determinationi assistere a questa causa, potrebono forsi ofendersi et atribuir l'erore a qualche mio fine particolare con il quale per vie indirette hauessi tentato di procurar la comissione di detta causa. Dall'altra parte mi rimorde anco il scrupolo di conscienza d'hauer a lasciar la cura delle mie pecorelle nell'urgenza di presenti bisogni, per douer assistere alli negotii d'aliena diocese. Poiche essendo caduto questa estate il flagello d'animali per tutti i campi del mio vescouato, et hauendo deuastate tutte le biade et i formenti, hanno generata tanta penuria e carestia di viueri, che per la gran fame vengonsi cader per terra le persone.

Si che perche disperati non venissero a mancar anco alla fede mi conuiene quasi di continuo assistere alla cura loro. Il negotio poi del processo contenendo tanta multiplicità de capi non solo contra quel padre presidente, ma anco contra li monaci, et essendo di necessità esaminare sopra ciascun capo tutti li monaci, et una mano di secolari, passarebono più mesi prima, che si verebbe al fine del processo. Onde son a supplicare la somma bontà di V^ra Em^za a degnarsi di uoler deputar qualch'altro sogetto alla comissione di questa causa, et per questa volta far esente la persona mia, accio possi inuigilar alla cura delle mie pecorelle, e con mia assistenza mantenerli constanti nella fede. Se poi V^ra Em^za non stimarrà d'aprouar la forza delle mie ragioni, e giudicarrà più oportuno, che io proseguisca la causa, supplico l'humanissimamente di voler fauorirmi d'un nouo suo cenno, perche tanto in questa come in ogni altra occorenza, sarrò sempere prontissimo ad esseguire con ogni più esatta diligenza li honori di suoi comandi. E resti seruita a compiacersi di non incolpare la mia trascuragine, mentre con queste repliche si diferisce l'essemtione di suoi comandi, giache per l'assenza del padre don Carlo Onorio di Ragusa, qual era celerario di quel padre presidente, non si potrebbe principiar la causa ne arriuar alla cognitione della verità della defraudatione del denaro qual pretendono li monaci da quel padre presidente. Onde bisognarebbe aspetar il suo ritorno da Venetia, per il quale con questo stesso passagio se li scriue. Attenderò la risolutione, et li comandi di V^ra Em^za confirmandomi per sempre

Ombla, 23. ottobre 1675.

Di V^ra Em^za humilissimo e riuerentissimo seruitore
fra Atonio Primi, vescouo di Trebigne.

[1]) *Antun Primi bio je biskup trebinjski od 1669.—1703.*

* *Biskupi trebinjski stanovali su obično u Dubrovniku, a nose naslov episcopus Tribunensis et Mercanensis. (Mercana je jedna pusta hrid u moru kraj Dubrovnika, danas Mrkan blizu otočića Bobare.)*

*

159.

God. 1676.

Izvadak iz izješťaja mons. Cerrija papi Inocentu XI. prigodom njegova nastupa na papinski prijestol. Stanje katoličke crkve u Bosni i susjednim zemljama.

Bibliot. Casanat. Miscell. mss. 2670 p. 33 et veq.[1])

Bosna.

La Bosna fù anticamente parte della Dalmazia, e con quella caddè per successione ne i rè d'Ungaria, poi nel anno 1463. peruenne sotto il dominio Ottomano aquistata da Maometto secondo, di cui hora è capo Serraglio città popolarissima, benchè senza mura, e residenza del bassà, doue concorrono da tutte le parti genti infinite per il traffico. I cattolici saranno mille in circa, che a loro spesa mantengono alcuni sacerdoti, che gl'amministrano i sagramenti. Stanno in molte parti del regno i minori osseruanti, che vi possiedono 18 conuenti, et è la più ricca prouincia di San Francesco, ma la piu rilasciata, e sono talmente contrarij al clero secolare, per timore d'esser priuati dell'entrate di quelle parochie, con le quali mantengono i conuenti, che con tutti gl'ordini, che si dassero da Roma, non sarebbe possibile, che vi s'introducesse, e suscitarebbero le persecuzioni de Turchi contro il medesimo clero; onde si tollera quest'abuso per non cagionare maggior male. La congregazione ha assegnati alcuni luoghi di studij in Italia a certo numero di questi religiosi, accioche doppo d'hauer apprese le scienze toruino alla prouincia per insegnare a nouitij, et il re di Spagna gli fa contribuire della gabella del vino in Napoli il denaro per il vestiario[2]). Habita tra questi il vescouo frate dell'istesso ordine, che è stato ultimamente in Roma[3]), tra il quale, e quei religiosi non passa conforme, al solito delli antecessori, buona corrispondenza, oltre[4]) che n'odriscono fra loro medesimi fattioni, e discordie domestiche, a segno che non si sono astenuti d'accusare quando il vescouo, e quando li compagni al tribunale turchesco, che non puo hauere miglior apertura per cauar denari con rouina de conuenti, alcuni de quali stanno impegnati, indebitati, et desolati per simili cagioni. Ha pero la congregazione decisa ogni loro controuersia, con tutto, che il vescouo non sia rimasto sodisfatto, parendoli assai limitata la sua giurisdizione.

Fu fatto il detto vescouo a nominazione dell'imperatore[5]), come rè d'Ungaria della santa memoria di Clemente nono[6]) con tutto, che questo vescouo ne sia compreso ne X. fondati da San Stefano primo rè, et ha cento reali annui dalla camera d'Ungaria, onde con quello gli somministrano le parochie, et in conuenti viue con poco bisogno.

San Saba.

Seguita verso leuante il ducato di San Saba prouincia grande e spatiosa, euui qualche numero de fedeli, ma restringono nelle diocesi di Macarsca[7]) e Trebigne[8]), che sono prouiste di pastori, come anche quella di Scardona prouisionata di scudi 200 dalla congregazione, e ui risiedono alcuni frati per seruitio della parochia.

Seruia.

Nella Seruia sono pochi cattolici sparsi per quelle ville, che nell'ultima visita s'hebbe notizia, che ascendeuano al numero di 1160.[9]) Erano prima in maggior quantità, ma molti hanno rinegata la fede, per non esser soggetti alli tributi, et strapazzati de Turchi. Vi sono da otto parochie, e li loro parochi mantenuti dalla congregazione, e questi per fare l'offizio loro bisogna continuamente girino per quelle ville. Vi è per vescouo intitulato per Scopia capo della prouincia mons. Bogdani ottogenario[10]). Questo

prelato è stato assai negligente, et hora ha fatta instanzia alla Santità Vostra, che gli si ammetta la renunzia nella persona del vescouo di Scutari suo nipote [11]), che ne hà già ottenuta la grazia, onde si spera, che dal nipote sarà meglio amministrata quella chiesa. La congregazione del 1674. prouidda assai bene alle sconcerti di questa diocesi, mutando parochi, che non operauano, e prouedendola di paramenti sagri dalli quali si hebbe auuiso da visitatori esser molto bisognosa.

In questo proposito non posso lasciar di dire il vantaggio grande, che portano i Ragusei al culto cattolico nelle sudette prouincia di Bosna, Bulgaria e Seruia, et altre confinanti, mentre tra gli altri priuilegij, che hanno dal Gran Signore [12]) a cui pagano un annuo tributo è quello di hauere nelle dette prouincie molte colonie nelle quali hauendo chiese, s' esercita publicamente il culto cattolico da cappellani mantenuti dalle communità non solo per i nazionali, ma anche per i forastieri. E queste sono: in Belgrado, Ruscik, Silistria, Prouato, Adrianopoli, Sophia. Procupie et Nouipassar, doue non solo i cattolici sono esenti da molti tributi, et angerie turchesche, ma anche liberi dall' estorsioni, che con priuilegij della forza fanno i vescoui schismatici.

La chiesa di Belgrado [13]) però è di libera collazione della sede apostolica, e la congregazione n' elegger il vescouo, a cui dà in amministrazione la chiesa di Sirmio, e con titolo di vicario apostolico la cura dell' altre chiese priue di residenza, che sono comprese tra fiumi Drauo, Sauo, Danubio e Tibisco sino a Temisuar.

In detta città (sc. in Belgrado) si hebbe del 1672. notizia del vescouo, che vi erano da 600 cattolici, e tra questi molti mercanti Ragusei, che vi hanno chiesa ben fornita di paramenti e seruita da due francescani, a quali somministrano il vitto, come anco al vescouo quando era in visita, non hauendoni egli ne habitatione, ne entrata; e della congregazione l' anno passato furno somministrate cinque cento pezze da otto per aiutare a rifarla, essendosi incendiata, et hauendone ottenuta licenza dalla Porta gl' istessi Ragusei contro il solito della superstizione maomettana di non permetterlo. Il contado di Sirmio, che è una delle chiese dategli in amministrazione contiene oltre le città dodici villaggi, o parochie, et in essi 21600 cattolici sotto la cura di otto frati minori osseruanti e quattro preti, compresoui il vicario generale. Ma adesso l' imperatore ne hà fatta la nomina del vescouo [14]), che dalla congregazione non è stata ammesa. Negli altri vescouati a lui soggetti [15]) come vicario apostolico vi sono sopra 26 mille cattolici assistiti nelle cose spirituali solo da frati della prouincia di Bosna. Fu due anni sono dalla santa memoria di Clemente X.[16]) prouisto di questo vescouato fra Matteo Bernacouich minoris osseruantiae, giouine di buoni costumi, e che si speraua potesse portar molto frutto in quelle parti per l' autorità e potenza de suoi fratelli, ma perche non haueua l' età conueniente fù nel breue dell' elezione sospesa la consegrazione. Adesso vi sta con titolo di vicario apostolico fra Giouanni de Deruenta minoris osseruantiae, ma una chiesa cosi vasta fra gl' infideli pare, che habbia bisogno di pastore, non volendo la congregazione, che vi s' ingeriscano i vescoui nominati dell' imperatore.

Albania.

L' Albania era un regno tutto cattolico, ma dopo la morte del famoso Scanderbech [17]), che con tanta gloria resse quello scettro, cadde nelle mani de Turchi, onde la maggior parte degl' habitanti hanno abbracciata la setta di Maometto, e piacesse a Dio, che continuamente non s' ampliasse, come pur troppo a ville intiere si dichiarano Turchi. Sono in questo regno adesso due arciuescouati e quattro vescouati prouisti dalla congregazione.

Antiuari è arciuescouato, nella cui diocesi si numerano case cattoliche 367[18]), che sono anime cattoliche 2270. Vi risiede per arciuescouo Don Andrea Smaieuich[19]), stato alunno di questo collegio, homo d'essemplarità et integrità infinita di cui totalmente si fida la congregazione negli affari d'Albania.

Durazzo pur arciuescouato, nella cui diocesi stanno case cattoliche circa 1060, che fanno anime 13650. L'arciuescouo si chiama Don Guerardo Galata[20]), e di lui sono venute poco bone relazioni, essendo riuscito assai violento et interessato.

Alessio è vescouato, la cui diocesi si diuide in superiore et inferiore, cioè in monti et pianura. Vi saranno case cattoliche 900., che faranno anime 7000. Del suo vescouo chiamato Giorgio Vladogni[21]), sono venute poco buone relazioni, cioè, che sia interessatto, non faccia insegnare la dottrina christiana, et habbia più volte irritato i Turchi hauendo fabbricata una casa forte nella parochia di San Nicolò, che ultimamente gli è stata da loro abbruggiata.

Pullati vescouato contiene case cattoliche 580, che fanno anime 4050. Vi sta il vescouo prigione in castel San Angelo da molti anni[22]) in qua non per altro, che per esser stato inquieto, e per dubbio della sua fede, dandogli la congregazione per suoi alimenti dieci scudi il mese, che però è stata data in amministrazione al vescouo di Sappe.

Scuttari è vescouato, e vi sono case cattoliche 2164., che portano anime 20260, et il suo vescouo è Don Pietro Bogdani[23]), nipote del sudetto arciuescouo di Scopia, et in questa diocesi stano i popoli Clementi, che habitando sù le montagne esercitano liberamente il culto cattolico senza timore de Turchi, onde passando egli arciuescato di Scopia è stato eletto per successore Don Dominico Bubich[24]).

In Sappe vescouato sono case cattoliche 1075., et anime 9230. Il suo vescouo e Don Stefano Gaspari[25]), già alunno di questo collegio (sc. Illirico) e stato visitatore in Albania 1671.

Oltre detti vescoui hà la congregazione distribuiti in quelle parochie molti sacerdoti secolari con facoltà di missionarij et annue prouisioni. Vi ha anche eretta una missione di riformati in numero di 13 sacerdoti sparsi per quei villaggi, accio amministrino i sacramenti a quelle pouere anime.

Et oltre l'accenate missioni, che dipendano direttamente dalla congregazione, vi stanno distinte in tre conuenti minori osseruanti sotto un prouinciale. Anzi per rimediare a molti mancamenti delli missionarij e vescoui dell'Albania fu del 1671. spedito visitatore in quelle diocesi il sudetto Don Stefano Gaspari, che poi fù fatto vescouo di Sappe, e non solo si prouidero molte chiese di paramenti sagri, che ne erano rimaste priue, ma si leuorno dalle parochie e missioni quelli che erano negligenti e dissoluti; corregendo con lettere oratorie i vescoui, che ne haueuano bisogno. Fù anche per prouedere all'ignoranza de sagramenti in quelle parti fondato dalla congregazione un collegio in Fermo, doue gli alunni dopo hauer studiata grammatica e casi di conscienza sono mandati alle case loro, standone un altero in Loreto amministrato da padri giesuiti.

[1]) *Ovo je veliki rukopisni izvještaj, što ga je podnio mons. Cerri, tajnik kongregacije „De Propaganda Fide", novo izabranom papi Inocentu XI. prigodom njegova izbora za papu. Prikazuje se tuj stanje katoličke crkve na čitavom svijetu u koliko pojedina mjesta staroga i novoga svijeta spadalu pod gore spomenutu kongregaciju. Razlog ovomu djelu navodi Cerri: „acciò il paterno vostro zelo possa sodisfare d'applicarui quell' aiuti, e rimedij, che più le pareranno nacessarij, et opportuni, non meno per aiuto de cattolici, che per la conuersione degl'infedeli et eretici" (Cod. cit. p. 5). Theiner je našao u Corsinskoj biblioteci kopiju ovoga rukopisa i priopćio je u Mon. Slav. Merid. ono što se tiče cijeloga Ilirika, no ipak držim, da ne će biti*

suvišno, da se iz ovoga rukopisa u Casanatense priopći napose ono o Bosni, o Srbiji i Albaniji i da se neka mjesta opaskama objasne, što nije učinio Theiner. Ovo će napose dobro doći za razumijevanje nekih drugih spomenika, koje u ovoj zbirci priopćujem, a s ovim su u savezu, a i zato, jer je neka mjesta Theiner netočno donio.

[2]) *Taj su privilegij franjevci jamačno dobili zagovorom pape početkom XVII. vijeka, jer koncem XVI. i u prvom deceniju XVII. vijeka plaća papa sam odijelo novicijima bosanskih franjevaca.*

[3]) *Nikola Plumbens (Olovčić) 1669.—1700.*

[4]) *Ovaj cijeli slijedeći redak manjka kod Theinera.*

[5]) *Leopold I. imenuje godine 1669. Nikolu Plumbensa, koji je bio tada profesor u franjevačkom samostanu u Ljubljani, biskupom bosanskim, jer je ta biskupska stolica iza smrti Marjana Marnavića, bila već nekoliko godina prazna.*

[6]) *Klement IX. potvrdi to imenovanje na 17. septembra iste godine.*

[7]) *Marijan Lisnić 1664.—1685.*

[8]) *Antonius de Primis 1669.—1703.*

[9]) *Theiner je zabilježio krivi broj, u njega je broj 126, dok je u Casanatenskom kodeksu broj 1160. Mon. Sl. Mer. II. p. 213.*

[10]) *Andrija Bogdan biskup od 1656.—1677. u Skoplju, odavle premješten u Ohridu.*

[11]) *Petar Bogdan biskup od 1667.—1668.*

[12]) *t. j. od sultana.*

[13]) *Ovo o Beogradu donosi Cerri na početku kod opisa Illirika, a po njem i Theiner, ja držim, da ovo cjelovitosti predmeta radi ovamo spada.*

[14]) *God. 1675. imenuje kralj Leopold I. Roberta Karlovića biskupom Beogradskim, a god. 1676. bude od istoga kralja Leopolda imenovan biskupom srijemskim: Ivan Kerius de Ipolyther, poslije biskup Čanadski (Farl. o. c VII. p. 568). Ovoga ni prvoga ni drugoga ne potvrdi sv. Stolica.*

[15]) *U doba rimsko bio je biskup srijemski metropolita, a pod njega su potpadale ove biskupije: ep. Bassianensis, ep. Cibalensis, ep. Mursensis, ep. Aemonensis, ep. Horreo-Maryensis, ep. Singidunensis, ep. Viminacensis, ep. Aquensis, ep. Ad castra martis, ep. Iscensis, ep. Ratiariensis. Ibid. o. c.*

[16]) *Klement X. (Emilio Altieri) 1670.—1676.*

[17]) *Gjuro Kastriot Skenderbeg, gospodar Croje i princip Albanije (1443.—1468.).*

[18]) *Theiner o. c. l. c. donosi ovdje broj 377. prema codexu Cors. n. 280.*

[19]) *Andrija Zmajević, biskup od 1671.—1694.*

[20]) *Gerardo Galata od 1670.—1696.*

[21]) *Gjuro Vladagni 1656.—1692.*

[22]) *To je bio Vincencije Joanella, biskup od 1656. Umr'o je jamačno u Rimu u tvrgjavi angjeoskoj, gdje je po nalogu pape bio zatočen, godina njegove smrti nije poznata.*

[23]) *Petar Bogdani biskup 1566.—1577.*

[24]) *Dominik Bubić, biskup od 1677.—1686. Gams, u Ser. Ep. p. 418., zabilježio je krivo Babić.*

[25]) *Stjepan de Gasparis, biskup 1673.—1680.*

*

160.

Ragusa, 10. marta 1676.

Biskup Trebinjski fra Antonio Primi, kardinalu Paluzzo-Paluzzi.

Po želji i nalogu iz Rima proveo je proces izmegju monaka melitskih i njihova opata, šalje akte u Rim, a provoditi će i daljni proces na temelju tužba opatovih.

Vat. Bibl. Cod. Barb. 7808, f. 114.

Em^mo^ e Rev^mo^ Sig^re^ Patrone Colendissimo.

Essendo state representate da me alla benignità di V^ra^ Em^za^ alcune difficoltà, che haueuo per far il processo contro del padre don Giouita Romano abbate presidente di Melitensi, et essendomi stato di nuouo scritto da Roma esser l'intentione di V^ra^ Em^za^, che douessi procedere e far la causa:

Per ubidir ai cenni e comandi di V^ra^ Em^za^ non ho mancato di impiegare tutte le mie debolezze per seruirla, e finalmente post longum laborem con gran stento e

fattica al meglio, che si è saputo e potuto si è deuenuto al fine del processo; qual mando a V^ra Sig^ria Em^ma con istesso passagio.

E per non far torto al reo ho stimato bene col consenso anco del padre don Domenico Montesperelli abbate della Croma di conuocar all' esame tutti li monaci Melitensi nemine excepto, che sono in tutto 15, e di cauar da loro il constituto sopra tutti li 34 capi prodotti a Roma contra detto padre don Giouita. Il che se bene ha dilungato il processo, ha con tutto ciò maggiormente coroborato la causa. Ne in tanta confusione e multiplicità de capi si è potuto cosi bene giustificar la cosa ne dilucidar la uscita. Spero però, che la somma prudenza di V^ra Em^za compatirrà alla debolezza del sogetto, e si apaggarà della bona volontà. Seruendo per gouerno a V^ra Em^za qualmente per la longezza del processo non si è potuta far la copìa, nè risseruarla conforme al solito che si usa. Si che bisognando cercarsi qualche noua informatione e chiarezza, sarà necessario di replicar il contenuto di quel punto, e di nottificarmelo in carta. Io doueuo principiar l' altro processo contra li monaci Melitensi et esaminar li capi prodotti dal padre B. Giouita contra di loro; ma perche detto attore ha prodotto li capi, e non ha nominato i testimonii, non ho potuto dar principio, non sapendo come, ne chi chiamar all' esame.

Onde stimarei bene, che detto padre B. Giouita come attore nominasse i testimonii, conforme ricerca la causa e li mandasse a me inuiandomi anco la copia autentica del processo, che lui haueua principiato a Ragusa contra li monaci, che non mancharrò di prender sopra di ciò le douute informationi, e di trasmetterle a Roma. Attenderò sopra di ciò e sopra qualsiuoglia altra cosa noui ordini e comandi da V^ra Em^za, mentre per fine con ogni somissione riuerisco la sua porpora, e mi constituisco.

Ragusa, 10. marzo 1676.

Di V^ra Em^za

humilissimo e riuerentissimo seruitore
fra Antonio Primi, vescouo di Mercana.

*

161.

Bosna, 4. marta 1679.

Biskup bosanski fra Nikola Plumbens (Olovčić)[1]*, papi Inocentu XI.*

Moli papu, da naloži tajniku propagande, da mu isplati 100 reala, što mu ih je papa doznačio za njegova boravka u Rimu.

Vat. arch. Vesc. 65, f. 44.

Beatissimo Padre.

Li cento reali, che la B^ne V^ra benignamente m' ordinò per viatico nel mio partir da Roma, ancora non posso hauere dal monsignor segretario della sacra congregazione de Propaganda fide, con tutto che la B^ne V^ra tanto „vivae vocis oraculo“ più volte, quanto anche per il signor cardinal Nitardi[2], li detti mi diede di sborso infallibile. Il monsignor predetto voleua allora, che io per questi pigliasse in Ancona solamente sessanta scudi, doue io informato da i mercanti, che un reale importa otto giulii e mezzo, lo supplicai, che questa gratia della B^ne V^ra mi dispensasse meglio, et alla mia considerabil pouertà mandasse d' essi 100 reali il giusto ualore. Del che non facendo egli conto alcuno, io fui forzato di proseguir il viaggio alla residenza, li cento reali in un tal bisogno pigliando ad imprestito lì in Ancona dal mercante Bosnese Paolo Agostinouich con obligo del pieno rimborso, di farsegli dall' istesso monsignor segretario.

Mà già, che in tanto tempo il monsignor medesimo non uuole assolutamente rimborsare al mercante questo, con sua gran ammiratione. Si dole di me quasi l' hauesse

sopra la parola della B^ne V^ra inganato, stringendome per ciò sempre maggiormente alla restitutione dei suoi 100 reali, li quali hauendo io speso in quell'istesso viaggio, ne hauendo dalla diocese cosa veruna della quale me potesse nel minimo bisogno valere, rendendomi essa sempre maggiori trauaglii e persecutioni appresso questi barbari, non glieli potrò perciò mai restituire.

Onde humilissimante supplico la benignità della B^ne V^ra degnarsi commandare più strettamente al sudetto monsignore, che mi debba pagare quelli 100 reali subito, et essatamente quanto importano, altrimente per tal gratia della B^ne V^ra potrebbe qui dal mercante patire molt'incontri.

Et di tutto etc.

Datum in Bosna 4. martii 1679.

Della B^ne V^ra humillissimo figlio
fra Nicolò Piombense vescouo di Bosna.

[1]) *Nikola Plumbens, Piombense, Olovčić, biskup bosanski od 1669.—1700.*

[2]) *Giovanni Everardo Nidardi, kardinal propagande 1672.—1681.*

*

162.

Bosna, 4. marta 1679.

Biskup bosanski Nikola Plumbens (Olovčić), kardinalu Cibo[1]*), državnomu tajniku Inocenta XI. Moli kardinala, da naloži tajniku propagande, da mu isplati 100 reala, što mu ih je papa doznačio i opisuje svoje neprilike zbog toga. Moli kardinala, da ukine izbor fra Brnjakovića za biskupa beogradskoga i preporuča za to mjesto fra Pavla od Imotskoga.*

Vat. arch. Vesc. 65, f. 46.

Eminentissimo e Rev^mo Sig^re.

Si ricordarà l'Em^za V^ra che nella mia partenza da Roma, la benignità della Santità Sua per viatico m'haueua ordinato dalla sacra congregatione de Propaganda fide reali cento. Li quali non potendo dal monsignor segretario hauer sborsati in Roma, hebbi finalmente ordine, che per essi mi si pagassero in Ancona scudi sessanta. E questi non essendo il giusto valore d'essi 100 reali, io non gli accettai, ma presi ad imprestito 100 reali d'un mercante Bosnese, prosegui il viaggio verso la residenza, et esso monsignore segretario supplicai per pieno rimborso al detto mercante.

Ma egli pigliando ciò per affronto, non vole pagar cosa alcuna, ne a me, ne al mercante. Et essendo già di questo passati due anni, il mercante con suo gran insentimento domanda da me li suoi cento reali, in maniera, che per questo non posso hauer un momento di pace.

Onde talmente questa gratia della Santità Sua, che sperauo esser mi qualche sollieuo della mia pouertà, mi sarebbe occasione d'una tal confusione, e d'un nuouo debito, che io non potrò mai pagare, per che la chiesa non mi rende altro, che sempre nuoui patimenti, e trauagli per la santa fede.

Perciò humilissimamente supplico la benignita dell' Em^za V^ra d'astringere talmente sopradetto monsignore segretario, che senza altra dilatione paghi giustamente, e quanto importano li detti cento reali, altramente io restarò rouinato, perche il mercante finalmente pigliarà il suo per via di Turchi.

Con che significo all' Em^za V^ra qualmente questi miei mercanti Bernacouich persistendo in uolere far consegnare auanti il tempo il lor fratello per la chiesa di Belgrado, hanno fatto qui un' apparechio di diuersi regali, e con alcuni attestati ottenuti con gran preghi da questi alcuni religiosi e secolari, sono andati verso Roma in compagnia di questo padre prouinciale, e del custode, con li quali intendono accelerare la

predetta consegratione. Ma essendo quel giouene eletto per questa chiesa con scandalo et ammiratione grandissima di tutto questo paese, come un' e senza lettere, e senza età, che ancora non ha finito 26. eletto poi per mezzi dell' interesse, che questo popolo rozzo e semplice non possa dire inconueniente della santa sede, che l' ha eletto, supplico humilmente V^ra Em^za di farne sopra di ciò douuti riflessi. Questi istessi fratelli dell' eletto ne dicono cose indegne di quell' elletione, dolendosi in più luoghi, che habbino per essa date gran spese; e li christiani sentendo l' intendono malamente. Che tutti vedano, che la santa sede non conferisce tali dignità per via dell' interesse meritamente si dourebbe annullare questa elettione et eligersi un soggetto degno, per quale sempre hò giudicato il padre Paolo d' Imota lettore e guardiano di Sebenico, di cui virtù e religiosi costumi l' Em^za V^ra quando s' informasse, sarebbe contenta. Et il padre custode sudetto è uno di quei padri, che annotai all' Em^za V^ra per li capi di tutte le discordie, et inconunienti di queste parti, dalle quali se fosse stato un pezzo fù esiliato, la prouintia e questi conuenti si trouarebbero in meglior essere. Ciò espongo all' Em^za V^ra per il gran zelo, che in essa si vede al ben commune della religione, ma supplico di non esser scoperto per causa del male, che mi potrebbero far appresso i Turchi, et humilmente all' Em^za V^ra baccio la porpora.

In Bosna 4. marzo 1679.

Dell' Em^za V^ra

humilissimo et obligatissimo seruitore
fra Nicolò Piombense vescouo di Bosna.

[1]) *Alderano Cibo de' principi di Maffa e Carrara, kardinal od 1645.—1700., državni tajnik Inocenta XI.*

*

163.

Spljet, 15. juna 1684.

Nadbiskup spljetski[1]), kardinalu Cibo[2]), državnom tajniku Inocenta XI.
Zahvaljuje papi, što je Morlacima poslao žita.
U Bosni i Hercegovini, kako dolaze glasovi, zabranjeno je vršiti službu božju. Vijesti o njegovom djelovanju, napose u Klisu.

Vat. arch. Vescoui 70. p. 150.

Eminentissimo, e Rev^mo Sig^re Sig^r Patrone Col^mo.

La carità di S^a Beatitudine, ch' è tanto ingegnosa nel beneficar questi popoli con la distributione di tesori spirituali, e di alimento corporale, produrrà non solo in essi, ma ne sudditi del Turco ancora ottimi effetti, facendo conoscere que' vantaggi, che si godono nello stato della Republica[3]), per la vita presente, ed eterna. All' ariuo dell, humanissimo foglio, onde V^ra Em^za si è degnata darmi l' auuiso dell' assegnamento dei grani per sussidie de' Morlachi, ho subito ai parochi Illirici publicate le gratie di S^a S^tà, e son sicuro, che saranno riceuute con lagrime di tenerezza e con cumulo di benedittioni, rozze si, ma cordiali. Prego la diuina clemenza, che fra gli altri effetti ne sortisca anche quello di condurre il rimanente di quella natione all' ubidienza della Republica. Mentre (s' è vero auuiso) resta impedita nella Bosna et in Hercegouina la celebratione della santa messa, e tolto a quella pouera gente un tanto essentiale esercitio della religione, eccetuatone il Serraglio, oue si permette per riguardo dei mercanti christiani. Languirà quell' infelice christianità, maggiormente oppressa dalla barbarie, e priuata de soccorsi della salute. In questa, che sono nel dominio Veneto, io non manco di coltiuar la diuotione et la pietà, al che mirabilmente giouano due padri capuccini, periti della lingua et infiammati di zelo, con quali il giorno di San Antonio sono stato a Clissa per una comunione generale, superando col concorso del cuore il

disagio del camino, e molto più il pericolo dei passi. L'istesso faranno successiuamente in tutta la diocesi, ma con tempo e posata dimora per fecondar anime con pioggia minuta e continua, non con diluuij breui e passeggieri.

Spero in Dio benedetto, che concederà al merito et al zelo del nostro supremo pastore qualche frutto di salute in questa diecesi, e nelle scongiunture presenti la riforma de' costumi partorirà la felicità degli acquistij.

Supplico il genio humanilissimo di V^ra Em^za a degnarsi fra tante gratie, con le quali mi honora, procurarmi la maggiore di tutte, ciòe la beneditione di S^a S^tà, a cui piedi presento il mio spirito e per fine a V^ra Em^za humilissimamente m' inclino. Da Clissa si è riconciliato uno scismatico, batezzati 4 Turchi piccioli, et altri ne battezzerò quanto prima.

Spalato 15. giugno 1684.

Di V^ra Sig^ria E^ma humilissimo, deuotissimo obligatissimo
S. arciuescouo di Spalato.

[1]) *Stjepan Cosmus, (1682.—1708.)*

[2]) *Alderano Cibo de' principi di Maffa e Carrara (1645.—1700).*

[3]) *Mletačka republika.*

*

164.

Budva, 24. februara 1685.

Dominik Bubić, biskup skadarski[1]*, kardinalu Cibo, državnom tajniku Inocenta XI.*
Narod očekuje oružje, da se podigne protiv Turaka.
Valjalo bi najprije zauzeti Kaštelnovi. Spremanje Dulcinjana Turaka na pljačkanje po Jadranskom moru, trebalo bi navaliti na Dulcinj.

Arch. Vat. Vescoui 71. p. 58.

Emenentissimo e Rev^mo Sig^r mio Sig^r Sig^r, Patrone Col^mo.

La dilatione dell' armi christiane a questa parte, rende rafredati questi popoli Christiani suditi del Turco correndo tra stessi una grandissima consternatione, dubitando di non restar defraudati. Et ho rapresentato il tutto al eccelentissimo signor generale in queste prouintie per accelerare il suo ariuo nelle bocche di Catharo con qualche corpo d' armata e militia, specialmente nella presente congiuntura, che le neui tengono occupate le strade, che impediscono ogni soccorso, per conquistare Castel Nouo, nel quale tra Turchi e Christiani non si trouano cinquecento defensori esausti anco di viuere, et altre cose necessarie per loro sostentamento.

La caduta di questa piazza tirarebbe seco euenti mirabili al pro dell' armi christiane, per essere chiaue di Albania, ne la città di Podgorizza, Sabliacho in Montenegro, come pure Antiuari et Dolcigno non aspetarebbero l' armata, et quando non cascasse nelle mani christiane per il mese del marzo prossimo Castel Nouo, io dubito, che li popoli tutti, si riuolgerano a nostri danni per disperatione.

Li Dolcignani oltra le due fuste, che haueuano l' anno passato v' hanno fabricato altre otto con intentione a primi boni tempi d' infestare l' Adriatico, le riue di stato ecclesiastico.

Io però vado studiando il modo, et ho sugerito all' eccelentissimi publici rapresentanti d' unir un neruo digente della nostra natione, che seruati da due galioni inuader il borgo di Dolcigno et quello incendiare asieme con le fuste predette, che sarebbe seruitio di somma rileuanza.

Il Suliman aga sangiaco di Scutari va unendo numerosa gente per inuadere Pastrovichi, di qui però si fanno preparamenti per oporseli, e spero, che ogni suo tenta-

tiuo li riuscirà frustatorio. Tanto mi resta con le presenti portar alla riuerita notitia di V^ra Em^za baciandole humilissimamente le sacre porpore.

Budua li 27. februaro 1685.

Di V^ra Em^za

hum^mo obedient^mo et deu^mo ser^re
Dominco Bubich, vescouo di Scutari.

[1]) *Biskupovao 1677.—1686.*

*

165.

Kotor, 10. juna 1685.

Biskup kotorski[1]) kardinalu Cibo, državnom tajniku pape Inocenta XI.
Saopćuje kardinalu pokušaj Sulejman age, sandžaka albanskoga zauzeti Crnu Goru i boj izmegju njega i mletačke vojske.

Vat. arch. vol. 71. f. 154.

Eminentissimo e Reverendissimo Signore etc.

L' ossequio che inesplicabilmente io professo al gran nome ed all' heroiche conditioni di V^ra Em^za mi dà stimolo di rauuiuare all' adorato suo patrocinio gli alti profondi dell' infinita mia riuerenza, e nel tempo stesso farle visibile la deuotissima seruitù, con cui gloria viuere sotto la felicissima protettione d' un principe cosi sublime. Gradisca per effetto dell' innata sua begninità questi tratti dell' inferuorata mia humiliatione per maggiormente obligarmi alle più feruenti summissioni verso la sua grandezza. Con tale apertura non deuo tralasciar di motiuare all Em^za V^ra alcuni avisi delle cose presenti, che emergono a questa parte nelle correnti contingenze di guerra.

Vedendosi abandonati questi confinanti Turchi da alcun socorso del Gran Signore nelle vicine prouincie di Arcegouina, et Albania, che indefessamente veniuano esser molestate dalli Christiani delle partite (sic) suscitorono un tal Soliman agà Turco del territorio di Scuttari, il più fiero, et il più maluiuente che hauesse tutto questo circuito della Turchia, et ottenutali la carica di sangiacco dell' Albania, s' applicò questo con gran sagacità, e profusion di dennaro estorto con inhumana barbarie da quelli paesi, a rihauere al suo partito tutto il Montenero, che soggettatossi haueua alla serenissima Republica, onde ammassati da 14 milla huomini in maggior parte christiani, si portò con li stessi in persona nelle vicinanze di questa città confini di grauissime consequenze. Il che presaputossi dal S^a Ecc^za che ha la direttione delle publiche armi qui[2]), anch' egli procurò di unire in maggior quantità di gente, che puotè per spedirla ad incontrare il nemico. Onde avanzatissi questi in numero di due milla in circa, e postissi in certi passi ristretti per oue doueuano passar li Turchi fecero iui un mortalissimo conflitto per spatio di quattro buone hore. E doppo hauer li nostri uciso in buona quantità quasi in 300, come poi si hebbe sicura relatione, vedendo eccessivo il numero d' aggressori senza poterli a lungo ressistere, sendo pure mancati di loro in cento e cinquanta, si ritirorono, et il sangiaco s' auanzò sino Cettigne luoco discosto dalla città meza giornata di camino. Considerò iui il danno hauuto in tanta perdita di suoi, e formando consequenza di assai maggior discapito quando hauesse tentato di più inoltrarsi, fece recider le teste non solo delli nostri morti in campo, ma anco dell' istessi suoi per dar ad intendere el Gran Signore il mentito sucesso, et colorire anco il provato suantaggio, et fatte agiustare le stesse in sale entro aunati (?) le mandò con carri in Constantinopoli. Non li riuscì però l' artificio, poichè alcuni Turchi suoi emoli per discreditarlo rappresentorono alla Porta il vero sucesso, che perciò li fu assai mal inteso scoperto venendo l' astutia, per cui si crede poter rissentire il castigo. Questo sarebbe molto vantaggioso a queste parti, poichè il medesimo oltre una sopranaturale

fierezza tiene anco molta autorità, et si può dire è l'unico, da cui si possi temere, essendo anco la maggior parte delle fuste corsare di sua specialità, e sotto la sua direttione. Cessato questo incontro hora gratie a Iddio, tuttochè con riguardi, si viue con assai molto minor timore, e quando altro non succeda speriamo per quest'anno viuer esenti dalle inuasioni, dalle quali il signore Iddio per sua infinita pietà ci liberi. Ad oggetto di che ho introdotto nella cathedrale due volte alla settimana l'espositione della santissima eucharistia per uniformarui colle pie intentioni di Sua Santità fattemi insendere dal sigr. auditor della nunciatura di Venetia, et con mia molta edificatione vengono dal popolo uniuersalmente frequentate le deuotioni coll'esempio delli pubblici rappresentanti che con molto zelo indefessamente assistono a questa santa opera. Nell'occasione che succedesse nouità degna della riuerita notitia dell'Em^{za} V^{ra} non mancarò suplire alle proprie parti. Intanto humilmente suplicando la bontà sua d'humiliar le mie venerationi a Sua Santità m'inchino sino alle ceneri.

Cattaro li 10. giugno 1685.

Di V^{ra} Em^{za}

hum^{mo} devotiss^{mo} et oss^{mo} seruitore
Gio. Antonio vescouo di Cattaro.

A tergo: Al eminensissimo signor cardinal Cibo, Roma.

[1]) *Ivan Antun Sborovatius, biskup kotorski 1656.—1688.*

[2]) *Mletački guverner Kotora.*

*

166.

Spljet, 28. augusta 1685.

Nadbiskup spljetski Stjepan Cosmus kardinalu Cibo, državnom tajniku.
Šalje pismo stanovnika iz Livna, kojim upozoruju, na koji način se žele osloboditi Turaka.
Vat. arh. Vescoui 71, f. 231.

E^{mo} Reu^{mo} Sig^{r}, Sig^{r} P^{ron} Col^{mo}.

Benchè questi nostri affari habbiano più quiete di quel che porti la guerra, perchè i Turchi non ardiscono muouersi per debolezza, e le nostre militie si fermano nelle fortezze per cautela; nulla dimeno non sanno star quieti i Morlacchi, e molto meno i nuoui sudditi, e prendendo coraggio dalla viltà dell'immico, si avanzano nelle parti più intime del paese, asportando sempre prede d'huomini e d'animali. Non stancherei con queste minutie l'occhio V^{ra} Em^{za} se non stimassi degna della sua riflessione, et anche (quando ciò giùdichi la somma prudenza di V^{ra} Em^{za}), del clementissimo sguardo di Sua B^{ne} l'annessa lettera, che mi è stata inuiata dai christiani di Cliuno, che la più numerosa popolazione, che sia in tutto questo confine. Poche forze basterebbero a sottrarli dal giogo; e la distruttione di Cliuno porterebbe in consequenza la caduta di Sign, e di Chnin. Ma bisogna attendere per questi successi quel fortunato tempo ch è è destinato nei secreti della diuina prouidenza. Io non manco ad alcuna industria per consolare quella gente infelice, e questi che vengono continuamente all'ubbidienza Veneta, e tra gli altri motiui sommamente gl'intenerisse la mentione della carità paterna, che tiene p'essi Sua S^{tà}; ai cui piedi humilio il mio spirito; et a V^{ra} Em^{za} rinuouo il mio riuerentissimo ossequio.

Spalato 28. agosto 1685.

Di V^{ra} Em^{za}

hum^{mo} diu^{mo} obl^{mo} seu^{re}
L'arciuescouo di Spalato[1]).

Al cardinale Cibo.

Na fol. 232. gore citovanoga kodeksa priložena je slijedeća kopija pisma stanovnika iz Livna, što ga je nadbiskupu u ime njihovo pisao Luka Mastilić, prokurator crkve Sv. Petra.

Copia di lettera scritta dai christiani di Cliuno a Monsr arciuescouo di Spalato

In Nomine Domini

Prima per parte di me Luca Mastilich, e poi a nome di tutto il popolo fedele, intorno a quel che V. S. Illma ha ricercato d' intendere dell' esercito de' Turchi in queste parti; non li so dir altro di nuovo, se non, che haurà sentito per il passato. Cioè, che col bassà di Cliuno e di Herzegouina si contano in tutto 2 milla soldati, gente per lo più collettitia, et inesperta nell armi, bensi a questi si sono aruolati 50 gianizzeri a cauallo. Hora supplichiamo V^ra Sig^ria Illma ad hauerci per raccomandati, ricordandosi di noi in questo estremo e commune bisogno. Habbiamo pagato 50 scudi per hauer sentito la messa nella solenità di San Pietro e Paolo apostoli; con trouar auania (sic), e dire, che i christiani, e li sacerdoti pregano Iddio contro i Turchi, et a prò dell' armi christiane. Finalmente non si ricordiamo più, nè di Dio, nè dei santi, p' le fiere persecutioni, e trattamente de' Turchi. Onde se pensano di far alcuna impresa, non aspettino altro tempo, perche tutti quanti sono morti di paura. Et in questo mentre si raccomandiamo prima a Dio, et a V^ra Sig^ria Illma, et poi alla signoria della serenissima Republica di più a degnarsi di dare auuiso secreto circa la marchia dell' armata christiana in queste bande; acciochè cosi potessimo sottrahersi dalla tirannia degl' infedeli. In ciò si potranno seruire del latore del la presente, tenendo sotto sigillo di confessione quanto ho espresso qui, senza com' unicarlo a persona viuente; perche se si venisse in luce, siamo spediti e condannati alla forca. E qui p' fine Le auguro dal cielo ogni bene.

Sotto Cliuno, 16. agosto 1685.

Di V. S. Illma

Io Luca Mastilich, procuratore di San Pietro, per parte di tutto il popolo e chiesa di Cliuno.

[1]) *Stjepan Cosmus, nadbiskup spljetski 1682.—1707.*

*

167.

Venecija, 19. decembra 1685.

Petar Bogdan, izagnani od Turaka nadbiskup skopljanski, kardinalu Cibo, državnom tajniku. Saopćuje kako su ga Turci izagnali, kako se nastanio u Padovi, gdje je štampao djelo na talijanskom i albanskom jeziku, u kojem suzbija bludnje Turaka i drugih nevjernika. Šalje papi i kardinalu po jedan eksemplar istoga djela.

Vat. arh. Vesc. 71, f. 334.

Em^mo et R^mo Sig^r mio Sig^r P^ron Col^o.

A V^ra Em^za, che è tutta pietà presento i frutti da me raccolti nell' estate scaduta al calore della carità ben grande dell' em^mo sigr. cardinale Barbarigo [1]) accio ella si degni metterli a piedi di N^ro Sig^re.

Scacciato dalle sable de Turchi da tutta la Seruia mi sono ridotto nel Veneto di Padoua, doue abbracciato dalle viscere paterne di quel emenentissimo oltre l' hauer goduto, hospite per molti mesi, la santa conueneratione della sua famiglia, et hauer ammirato la sollecitudine de suoi ministri nel gouerno di quell' amplissima diocesi, e nel tenere esercitato quel numerosissimo clero negli studij e nell' ecclesiastica disciplina, ho hauuto anco il commodo nella stamperia di quel fiorentissimo seminario di dare in luce in lingua italiana et albanese l' annesso libro da me composto per abbattere gli errori de Turchi et altri infedeli, i quali molto molestano i poueri christiani della mia prouincia, e per confermare questi nella verità della santa catholica fede.

Spero che N^ro Sig^re sia per gradire il dono di tal libro per l'importante fine per cui è stampato. E supplico V^ra Em^za hauer accetta anche essa una copia del medmo accompagnando quello di N^ro S^re con le sue benignissime espressioni e raccomandando me stesso all'affetto paterno di S^a Beatitudine per il conseguimento di quello con l'annesse supplico, mentre sono per ritornare quanto prima in Scopia con fiducia della diuina clemenza di poter entrare incognito a Turchi miei persecutori essendo il loro principale bassà di Scopia rimosso dall'offitio, e cosi continuare le mie fatiche nel gouerno di quel gregge.

Il sig^re Dio rimuneri V^ra Em^za di quella protetione, che si degnarà hauer d'un pouero prelato, il quale tutto riuerenza, deuotione et ossequio si proffessa della santa sede et humilissimo per fine bacio all'Em^za V^ra la sacra porpora.

Venetia, 19. dicembre 1685.

Di V^ra Em^za

Hum^mo deu^mo oblig^mo seruo

P. B. arciuescouo di Scopia[2]).

[1]) *Gregorij Barbadigo, Mlečanin, biskup Paduanski, kardinal od 1660.—1697.*

[2]) *Petar Bogdan, nadbiskup u Skoplju od god. 1677.—1688.*

*

168.

Beč, 2. septembra 1688.

Biskup bosanski Nikola Plumbeus papi Inocentu XI.

Tuži se papi na kralja i na državni fisk, koji je oteo njegovoj biskupiji, neka neosporivo crkvena dobra i odvažno brani svoja prava.

Vat. arh. Vescovi 75, f. 63 et seq.

Beatissime Pater.

Redeunt (proh dolor) tristia illa impij Caroli Martelli tempora quibus ille vim, auditu memoriaque execrabilem, Dei ecclesijs, usurpando bona carum, abominabili ausu intulerat, ut canonice recensetur 16. g. 1. sub cap. quia iuxta sanctorum. Redeunt inquam, dum et augustus imperator noster, quod post tot tamque acerbas sui suarumque provinciarum, poenè ad earum interitum usque divinas flagellationes, hunc Dei commiseratione, ex ijs omnibus triunphans, et gloriosus emergens debuisset, pro immensa gratiarum actione, quae prae cunctis alijs christiani orbis principibus devinctior mansit, suorum piorum operum ab immortali Jove, ut aiunt, principium sumpsisse, et erga sacra loca protectione ac beneficentia propensior evasisse, durus sanè, dificilis, ac immisericors adeo effectus sit erga ecclesias, quae hactenus infoeliciter Turcicum iugum subierant (praecipue erga meam), ut omnibus earum bonis, imo et episcopalibus sedibus ac residentijs confiscatis et usurpatis, suae camerae indiscriminatim ac si Turcica fuissent, subegit. Jamque meam intra flumina Savum et Dravum, de Diacovo nuncupatam, fiscus ipsius cum cunctis bonis et pertinentijs eius, undecimo mense possidens, catholicos quos inibi reperijt, tam dirè expoliavit, rebusque omnibus privavit, et insuper contumelijs, nec a Turcis perpessis, afflixit, ut alij ex illis desperatione, alij fame interierint. Multi autem post Turcas, quod eos minus crudeles probaverint, profugerint; patria sic tota desolata relicta, nam et eos qui in aliquot pagis remanserant, Posegani Germani armis destituerunt, et supervenientes Turcae, inermes repertos, varijs excursionibus decem millia eorum in captivitatem, a qua nunquam forte eliberabuntur, abegerunt. Ut ideo ab hoc sacro bello, quo Deus ex mea ecclesia Turcas eliminare dignatur, ea non mediocre dispendium, tum in suis bonis, tam immaniter occupatis direptis, et eversis, cum et in tot animabus, sic impie dispersis, fugatis, et mancipatis

quae alio quam decursu hujus sacri belli nunquam destitit, et per me, et per seraphica religionis nostrae (cuius aliqui ob hunc impium zelum eandem eliberandi e faucibus Turcicis in vinculis eorum defuncti sunt) alumnos; perque pariter non pauci sanctam fidem nunc (quo quis potuit modo) tuentes, crudeli nece, ut impallationis, praefocationis, submersionis et decapitationis, a Turcis perempti fuere) concordi, ac iugi solicitudine eousque eniti, quousque tandem Dei ope profligatis iam ex praecipua eius parte ijsdem fidei hostibus, et mox in tota profligandis, dominium Suae Maestatis (ac Regiae), quantum in nobis fuit illuc invexerimus. Ac propterea ob insignia totius meae eiusdem Ecclesiae, non absque evidentissimo omnium nostrum discrimine vitae, et ingentium sumptuum profusione, praestita servitia, eadem nunc, nequa quam eiusmodi sui eversionem et ruinam, sed prae caeteris, singularum protectionem, omnemque gratiam emerita sanè fuit. Et potissimum, quod cuncta quae intra Savum et Dravum habemus loca, Sua Majestas receperit absque omni suae militiae vulnere et gravamine, a Turcis utpote, Deo solo illas inde expellente, ultro derelicta. Denique quam districte militia Suae Maestatis, fiscusque eius (vir ex insito a natura feralis, et ideo non ab una gente proscriptus) in meam ecclesiam, et populum eius desaevierint, hinc plene coniicere licet, quod amplius quam sex qui saeculum sub Turcico dominio christianitas illa transegerit, nec tamen fame aut Turcarum feritate perierit, vel patrium solum mutaverit. Ex quo autem accessit gubernium Suae Maestatis quod tam intense votis et totis conatibus nostris affectabamus, altrocitate fisci, et ingluviae irregulatissimae militiae, elapsu duorum mensium, tota illa in exterminium exitiumque suum abiit. Quod horum omnium acerbius deflemus est, nullum prorsus tam saevis excessibus remedium, esto illud unamini instantia omnes efflagitemus, nos posse undecimo mense iam nancisci; Sua Maiestate melioribus tantum speciebus, et formosis nos promissis in dies demulcente; camera vero, quidquid a nobis asseratur, licet evidentissime probatum, penitus non credente, imo instantias omnes repellente, et fiscum, ut ulterius, et bona ecclesiastica invadat, regat, ac possideat, et praefatas in populo, iam undique derepto, extorsiones continuet, omnino iubente.

Quare tam attrociter adversum nos et quidem nimis praemature invalescente hac augusta aula, priusquam in totum pereamus, debito meo pastorali, et conscientia, ardue urgente, ad Beatitudinis Vestra e quà ultimo reservaveram imploranda, paterna auxilia convolo, et provolutus ad pedes, Beatitudinem Suam demississime interpellans exoro, quatenus suprema Christi vicariatus authoritate et merito Suam Maestatem Casaream ac Regiam flectere dignaretur, ut toties tactae meae afflictissimae ecclesiae, tam diu Turcicis ruinis sepultae, et hucusque summe de ecclesia universali meritae, extremarunque miseriarum nostrarum condignam considerationem habere debeat, eamdemque una eum populo suo suis antiquis juribus, cunctisque possessionibus, uti et ipsamet Sua Sacra Caesarea ac Regia Maestatas his penultimis annis id nobis duplici suo diplomate amplissime promiserat, gaudere, fruique mandet, omni violentia, et oppressione districte prohibita.

Nullo autem iure potuisse Suam Imperatoriam Regiamque Maiestatem tam laxe irruisse in bona meae ecclesiae, perspicuum est omnibus, et ego fusè per quodam scriptum Vrae Sanctitati per patrem Hippolytum nostrae seraphicae religionis reformatum, alias Suae Maiestatis familiarem, trasmissum demonstravi. Primo ex illo Gen 47. ubi Pharao rese gentilis nulla adhuc positiva lege agnita, ratione illius septennis extremae famis omnium Aegyptiorum possessionibus pro frumento emptis et sub tributum subactis, solam terram sacerdotalem et a subiectione, et a tributo excepit.

2° Lege divina, qua Levitici 27. constituitur, possessionem semel Domino consecratum, ad ius perpetuum pertinere sacerdotum, quia sanctum sanctorum est.

3°. Sacro iure canonico, quo nil tam fixe inalienabile, quam bonum et res ab ecclesia sua, et alienatores bonaque ecclesiae invadentes, usurpantes et occupantes, distrahentes, quovis titulo, signanter si principes sunt, quorum est, ne invadantur, distrahentur et alienentur, custodire et defendere: ipsisque in eo consentientes, ut sacrilegi, direptores, homicidae etc. iudicantur, infames notantur; atque suo compluries intaeratis: Exaudi Christe; a sacris concilijs, approbantibus cunctis summis pontificibus, anathematizantur. Ita, ut apprime notum est Sanctitati Vestrae a. 12. 9. 2. c. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 12. 18. et 19. Eadem g. 2. c. 26. id nec papae licere, et secus facienti contradici posse, decernitur. Et c. 21. et 22. principes perpetuo anathematizantur. Et. 16. g. 1. c. 57. 59. 61. et eadem g. 7. c. 18. 23. 24. 25. 26. Item in extrav. lib. 3. tit. 4. c. Ambitiosa. Et passim

4°. Jure civili idem statuitur expresse. Sic pijssimi imperatores Carolus Magnus, et Ludovicus lib. 1. capitulorum c. 85. Sic Constantinus, et Constans Codic. Teodos. lib. 16. tit. 2. L. 16. Ibidem L. 26. Gratianus Valentinianus, et Theodosius. Justinianus quoque Codic. lib. 1. tit. de Sacres Ecclesia L. 18. et l. iubemus 56. Idem Leo Augustus lib. 1. Cod. l. c. 40. Constantinus praecipue tit. de Episc. et Cler. l c. 1.

Super omnes vero reges terrae sanctissimus apostolus noster rex Stephanus, ecclesiam Dei, resquae ac possessiones eius altiori prae caeteris regibus pietate, prosecutus hanc pro eis superbiae elatus domum Dei ducit contemptibilem, et possessiones Deo consecratas, atque ad honorem Dei sub regiae immunitatis defensione constitutas, inhoneste trataverit vel infringere praesumpserit, quasi invasor, et violator domus Dei excomunicetur. Itaque sub defensione regis possessiones ecclesiae sint, et sicuti sub propria haereditate, magisque advertat. Quia quanto Deus excelentior est homine, tanto praestantior est divina causa mortalium possessione. Quocirca decipitur quisquis plus in proprijs quam in dominicis rebus gloriatur; quarum defensio et custos constitutus, diligenti cura, non solum eas servare, sed etiam multiplicare debet, magisque illas quam sua defendere oportet, et augmentare. Si quis igitur insanus importunitate, improbitateque sua regem a recto proposito pervertire tentaverit, nullisque remedijs mitigari posse visus fuerit, licet obsequijs aliquibus transitorijs sit necessarius, abscindendus ab eo proijciendusque est, iuxta illud evangelii: si pes, manus, vel oculus tuus scandaligat te, abscinde etc.

Ex qua sacra lege formo hoc argumentum magis tenetur rex possessiones meae ecclesiae defendendi, quam proprias, sed proprias ad effusionem usque sanguinis defenderet, si quis ei invito, et indigenti eas quamvis intuitu pietatis, eriperet. Ergo multo magis possessiones ecclesiae in meris ruinis iacentis, proprio sanguine propugnare tenetur. Et quidem ne ab ea quae tali nec sanctissimo fine separentur: quippe qui offert sacrificium de substantia pauperis, quasi qui victimat filium in conspectu patris sui. Eccles. 34.

Ex eadem aliud tale: custos et defensor est rex ecclesiae meae, et bonorum eius contra quem eumque ea dirigere et usurpare attentam, ut patet etiam. 23. g. 5. principes; sed quem quis tenetur defendere contra alios, multo magis tenetur contra se ipsum, ergo etc.

Sanctus Ladislaus vero praemissae huic legi hanc addidit: „si quis res suas, aut praedia uni ecclesiae dederit, nulla interveniente causa subtrahere audeat, et dare alteri. Ita Decr. lib. 1. c. 23. et c. 24. sic: res Ecclesiarum ubicumque inveniantur, sive apud alias ecclesias, vel apud dominos, ad priorem ecclesiam redeant.

Colomanus rex quoque haec: „Placuit regi, et communi consilio, ut dotes cuiuslibet ecclesiae, et possessiones eius, uti a beato Stefano dispositae sunt, inconvulsae remaneant. Ita c. 1. 16. 17. et 18.

Eodem fervore cuncti alii reges inclijti regni Hungariae praesertim Ferdinandus anno 1560. nedum nil unquam ab ecclesijs abalienari passi, verum et qualicumque causa abalienata, ijsdem omnino restitui mandarunt.

Denique juramentum quod episcopi in sua consacratione, et reges in sua coronatione de non alienandis rebus ecclesiarum suarum emittunt, infert, quod citra periurium, nec easdem alienari, nec alienanti consentire audent. Statuitur etiam in Decretali lib. 2. tit. 24. c. 17. quod qui iuravit iura alicuius ecclesiae servare, eandemque pro posse defendere, si requisitus, ut eam defendat, et iura eius servet, et recusat, periurus est; sed sic Sua Maiestas iuravit, et instanter requiritur ut servet, recusat tamen: igitur periurus est.

Casum tamen hunc in proprijs terminis solutum iam habemus loco mox citato c. 33. ubi archiepiscopus quondam Colocensis cum suffraganeis suis consuluerat Honorium. III. an licuerit regi Hungariae alienare quoddam temporale bonum regni. Et responsum tale habuit: „Intellecto iam dudum quod charissimus in Christo filius noster Hungariae rex illustris, alienationes quasdam fecerit in praeiudicium regni sui, et contra regis honorem. Nos proinde eidem regi dirigimus scripta nostra, ut alienationes praedictas, non obstante iuramento, si quod fecit de non revocandis eisdem, studeat revocari. Quia cum teneatur, et in sua coronatione iuraverit, iura regni sui, et honorem coronae alligata servare, illicitum profecto fuit, si praestitit de non revocandis alienationibus huiusmodi iuramentum.

His tamen tot tantisque clarissimis legum statutis, et eo quod in Decretali lib. 3. tit. 9. c. 2. constituitur, quod nedum non liceat alienari, sed nec adigere praelatum ut submittat laicis bona ecclesiae, non obstantibus, a Sua Maiestate nostrarum ecclesiarum iam occupata ferme ab uno anno bona, adigunt nos, me signanter, et quidem viri ecclesiastici hic primarij, quatenus eadem bona submettamus possessioni fisci, nec ea amplius repetamus, sed loco eorum aliquam congruam assignationem acceptemus. Quocirca iteratis precibus humilime a Sanctitate Vrae reposco, quatenus deiectissimae, et in totalibus ruinis iacentis meae ecclesiae, paterna charitate misereri velit, eiusdemque iura et possessiones a tam immani rapina, tempore hoc quo sublevanda et erigenda est, propugnare clementer dignetur; populum quoque illum catholicum a tanta opressione et tributo, quod illi imponere comminantur, esto rebellis non fuerit, sed in omnibus fidelissimus, praeservare, et libertati prisitnae restituere. Quod totum

Vienna, 2. septembris 1688.

Sanctitatis Vrae humillimus servus

fr. Nicolaus Plumbensis, episcopus Bosnensis.

*

169.

Beč, 7. novembra 1688.

Biskup bosanski Nikola Plumbens (Olovčić) papi Inocentu XI.

Tuži se ponovno na kralja (Leopolda I.), što neće, da njegovoj biskupiji povrati oteta dobra, koje ju idu iza kako su Turci otjerani i prizivlje na papu.

Vat. arh. Vescoui 76, f. 226.

Beatissime Pater.

Tertio iam insinuo Sanctitati Vestrae, me nec tertio decimo mense, alias iugi solicitudine desudantem, valuisse emolire sacram caesaream regiamque maestatem ad resti-

tutionem jurium, bonorumque meae afflictissimae ecclesiae, Dei miseratione a turcica tyrannide emancipatorum. Quinimo quo affluentius haec mihi, saltem nunc, nempè tàm procul profligato Turca reddi deberi, omni legum, rationumeque efficacia multifariam demonstravi; eo aulicos istos, potissimum quosdam, heu pudor, non mediocris dignitatis ecclesiasticos, Suam Maiestatem frivolis futilibusque nonnullis persuasionibus, nec mihi eadem restitueret demulcentes, vel potius seducentes; in eo duriores, utque Maiestati Suae sanius consulerent inflexibiliores; imo in acerba mei odia et impetitiones saevas inversos obtinui. Quodque toleratu impossibile fuit, dum tandem ipsimet saeculares ministri, ferme omnes, Dei timore tacti, in favorem tam pia meae instantiae aeque sentire elegerant, et quidam eorum conscientia sciposos obstrinscerant nequaquam deinceps in contrarium consulturos praetacti ecclesiastici quo eorum quisque inexplebilis ambitionis suae fines in aula praefixos aptius attingeret, impio talis persuasionis zelo Suae Maiestati complacere, meque etiam abominabilem reddere, satagentes necdum desistunt me adigere, Suae Maiestati submittere jura et bona meae ecclesiae vel saltem pro eis conventionem, contractumque aliquem inire, quatenus scilicet contentus essem ijs dumtaxat, quae sub Turcico dominio possedi: expresse ac directe contra capitulum illud concilii generalis Lugdunesis hoc consultissimo sexti Decr. lib. 3. tit. 9.

In id ipsum toto enixu collaborarunt apud aulicos signanter praelibatos ecclesiasticos, ab his ipsis unice protectae quaedam, magis ideo aulicae quam claustrales religiones possessionatae sibinvicem consimiles. Quae quia bonis meae ecclesiae, de qua nil hucusque emeritae sunt, opime fundari Suae Maiestatis decretis confidunt, theologi earum non erubescant palam evulgare, Suam Maiestatem, et praecipue annuente Vestra Sanctitate posse, imo debere de bonis illis, quae ab ea armis aquisitis, et forte meae ecclesiae superfluis, auferre, alliaque pia loca fundare. Non perpendentes, imaginari non posse, maiorem pietatem, quam ecclesiam meam e sex qui saeculi ruinis sublevare, deserta eius omnia templa erigere, episcopium, capitulumque, quorum nec vestigium rectum existit, refundare, seminarium instituere, et aliquot millia parochiorum pro innumerabili illo populo, reliquaque, quorum pariter nil omnino subsistit, illis intrinsece necessaria providere.

Quibus propterea pravis cupidorum istorum suggestionibus Sua Maiestas in suae salutis evidens periculum imbuta, fluctuat adhuc nutatque deliberare, saepe fata bona restituere. Quo non sine immenso dolore viso, ne diutius in detrimentum gregis absim, ad illum reddire decrevi protestatione tamen solemni scriptotenus Suae Maiestati porrecta. Quo ne sanctam sedem lateret, aliam similem eminetissimo domino cardinali nuncio exibui. Quam nolente illo acceptare, puro nil de rebus meae ecclesiae perdendi zelo, eam Vestrae Sanctitati humillime, hic subiunctam folio signato A. trasmitto.

Porro ne dùm bona, et proventus eorum immitis, ac dira haec camera meae tribulatissimae ecclesiae hoc anno usurpavit, verum et decimas omnes; quod nulli aliorum episcoporum, quamvis electorum ab uno anno, ausa fuit facere, imo nec electis abbatibus. Ob hoc primus ac unicus canonicus nomine Joannes Antunovich (qui quantae integritatis ac virtutis erat, testetur collegium Lauretanum, ex quo prodijt) quem illuc decimatum destinaveram, dolore tantae impietatis tactus, et forte etiam inedia extrenuatus: cum nil prorsus habuerit, quo se sustentasset obijt, summo ecclesiae meae, meoque dispendio. Unica vero causa cur mihi soli hanc violentiam intulerit, est, quod silentibus cunctis alijs episcopis, ego unicus, direptioni isti bonorum ecclesiasticorum contrarias omnes leges opposuerim.

Et cum mihi ferales camerae officiales intolerabilibus gravaminibus, extorsionibus, confiscationibus iniustissimis, et immanibus expoliationibus populum ferme consumpserint, et sacerdotibus mihique etiam quae nobis jure divino debentur, ut decimae, abripiant, a Sua Maiestate autem nullatenus, emenduntur, a Vra Sanctitate priusquam graviora accidant, paternum auxilium humillime imploro.

Viennae 7. novembris 1688.

Sanctitatis Vrae

humillimus servus et filius
Fr. Nicolaus Plumbensis Diacoviensis
seu Bosnensis episcopus.

*

170.

God. 1693.

Bosanski biskup pritužuje se papi Inocentu XII. na biskupa zagrebačkoga i na kanonika zagrebačkoga Babića, zbog smetanja u njegovoj jurisdikciji.

Vat. arh. Vescovi 83, f. 225.

Sanctissime Pater.

Quatenus exactior informatio Sanctitati Vestrae exhibeatur a dominis praelatis a Sanctitate Vestra deputatis super inspectione scripturarum episcopi Bosnensis[1]) adversus notorios, et nimis scandalosos usurpatores suae jurisdictionis praecipuorum locorum, nempe dominum episcopum Zagrabiensem[2]), et suum canonicum Babich; necesse est omnimode, ut iidem domini praelati inspectores, etiam scripturas domini episcopi Zagrabiensis, suique praefati canonici revideant; eo potissimum quod, ut ill^mus^ dominus nuntius apostolicus Vienna suis informationibus perhibet, praetacti domini, episcopus Zagrabiensis, et antelatus suus canonicus petant, causam hanc episcopi Bosnensis adversus eos transferri a foro nuntiaturae ad iudicium domini cardinalis a Kollonich[3]), qua metropolitani; alias protectoris eorumdem, et manifesti adversarii episcopi Bosnensis.

Ea propter idem episcopus Bosnensis, intrinsece a praelibatis suis usurpatoribus laesus, sua illi per eos ecclesia more latronum discerpta, et ad summum scandalum redacta, humillime supplicat ingenitae benignitati Sanctitatis Vestrae, dignaretur praememorato domino nuntio apostolico serio demandare, ut desideratas scripturas Zagrabiensis episcopi, et sui cannonici Babich, si quos habent adversus episcopum Bosnensem, huc ad secretariam status transmittat, iisdem dominis praelatis deputatis discutiendas; intimando simul saepius fato episcopo Zagrabiensi, suoque canonico, ut pro causae totali definitione, hic suos agentes deputare nullatenus negligant. Quod totum etc.

[1]) *Nikola Plumbens (Olovčić), biskup bosanski od 1669.—1700.*

[2]) *Aleksander Mikulić, biskup zagrebački, 1688.—1694.*

[3]) *Leopold Kolonić, kardinal, biskup koločki, 1691.—1695.*

*

171.

Rim, 28. oktobra 1693.

Prefekt propagande, kardinalu Fabriciju Spada.[1])

Šalje mu pojedine točke pritužbe biskupa bosanskoga, o kojima će kongregacija propagande raspravljati.

Vat. arh. Vescovi 83, f. 224.

Emenentissimo e Reuerendissimo Signore Padrone Colendissimo.

All'honore, che mi ha fatto V^ra^ Em^za^ col mandare il suo auditore a parlarmi sopra il memoriale presentatole da mons^re^ vescouo di Bosna, io mi faccio lecito di trasmetterle l'annesso foglio, in cui resterà seruita di vedere separati i punti, de quali si potrà

trattare in congregazione da alcuni altri, che non spettano alla medesima. Et all' Em^za V^ra con sommo ossequio faccio profond^mo inchino.

Dalla Propaganda 28. Ottobre 1693.

Di V. Em. Hum^mo e deu^mo seruitore obbligasissimo
P. Patriarca di Constantinopoli.

[1]) *Kardinal Fabrizio Spada de' marchesi di Castelviscardo od 1675.—1717.*

*

172.

Rim, god. 1693.

Izvadak iz pritužbe biskupa bosanskoga protiv biskupa zagrebačkoga i kanonika Babića zbog smetanja jurisdikcije te predlog prefekta propagande, kako da se ovaj spor riješi.

Vat. arh. Vescovi 83, f. 227.

Quanto alli particolari contenuti nel memoriale presentato da mons. vescouo de Bosna, cioè:

Che dalli ministri cesarei gli siano stati confiscati li beni spettanti alla sua chiesa, e ricuperati dall' armi cesaree, impedite le decime, e discacciati a viua forza alcuni parochi, dopo il possesso di tre anni, che ne teneua in virtù del diploma regio concessole.

Che dà padri Giesuiti et altri religiosi venga persuaso alla corte cesarea di non restituire detti beni, con il disegno d' impetrarli poi essi dall' imperatore per fondare tanti collegii.

E finalmente, che dal sig^r cardinal Kollonitz gli vengono tuttauia ritenute le scritture attinenti alla diocese di Bosna, prese dall' Eminenza Sua solamente per vederle.

Pare, che non vi si possa applicar rimedio più proprio, che con suggerire alla Santità di Nostro Signore di parlarne efficacemente a questo sig^r ambasciatore cesareo, perche ne scriua alla corte, e muoua la pietà di cesare ad ordinare, che sia usato ogni riguardo verso la chiesa di Bosna, con restituire tutto l' occupato contro la sua santa mente a quel vescouo molto benemerito della sede apostolica e della Maestà Sua; mentre in quanto al condescendere che li beni sudetti siano erogati in fondatione de collegii basterà, che la Santità Sua si tenga forte in non prestargliene il suo beneplacito.

Quanto poi a gl' altri capi di fondare il capitolo, di rimediare al pericolo, che cada nell' eresia, et a riconoscere le controuersie pendenti tra il vescouo di Bosna e quello di Zagrabia, che si asserisce habbia di fatto invasa la giurisdittione dell' altro, se ne potrà trattare in sacra congregazione di Propaganda fide e riconoscere la materia giuridicamente.

*

173.

Iza god. 1760.

Izvještaj o crkvenim prilikama Bosne u drugoj poli XVIII. vijeka, iznesen pred kongregaciju „De Propaganda Fide".

Bibl. Vat. Cod. Vatic. Lat. 8060, f. 50[1]).

Volendo questa sacra Congregazione prouedere al seruizio spirituale dai PP. Minori osseruanti della prouinzia della Bosna Ottomana, decretò nell' anno 1750., che per l' auenire douessero i superiori di quella prouincia mandare sei religiosi almeno a fare il corso degli studi in Italia, quale terminato douesse ciascuno di essi restituirsi in Bosna al proprio conuento senza fermarsi in Italia sotto qualsiuoglia pretesto con pena ai disubidienti d' essere immediatamente priuati della voce attiva, e passiva[2]), che niuno di essi religiosi potesse conseguire i gradi dell' ordine se prima non auesse ser-

uito in qualità di missionario, o di paroco, o di segretario del uicario apostolico per tutto quel tempo, che è stabilito dalle regole della religione ai lettori di teologia per ottenere la giubilazione e finalmente, che quei soli religiosi, i quali auessero lodeuolmente seruito per lo spazio di dodici anni nelle missioni della Bosna potessero concorrere ai gradi principali di definitore, custode, e prouinciale di Bosna.

Questi decreti furono pienamente approuati dalla santa memoria di Benedetto XIV. e di poi publicati dal vicario apostolico, e riceuuti dai medesimi religiosi, ma non per questo esseguiti. Ed in fatti essendo giunto a notizia della santa Congregazione, che la parrochia di Gliubuschi dipendente dal conuento di Cresseuo restaua gia da due anni sprouista di parroco non senza graue pregiudizio di quelle anime, scrisse nel anno 1758. a mons. vicario apostolico di prouedere senza ulterior dilazione la mentouata parrochia di un' idoneo e zelante pastore.

Non manco il prelato portarsi in persona al conuento di Cresseuo per indurre quei religiosi a mandare un curato a Gliubuschi. Ma con tutte le sue premure, e con avere anche mostrato l'ordine della santa Congregazione non potè cosa alcuna ostendere, e fu costretto a contentarsi, che la detta parrochia continuasse ad esser seruita da tempo in tempo da un poco abile sacerdote compagno del curato di Brocino. Diede egli parte di tutto questo alla santa Congregazione, e significo parimente i motiui, per i quali ricusauano i superiori del conuento di Cresseuo di dare il proprio curato alla parrochia di Gliubuschi. Il primo di questi motiui era, che aueuano in mira d' abolire la detta parrochia, e di farla amministrare unitamente a quella di Brocino da un solo curato, ad effetto di auere il frutto temporale d' amendue con minor fatica ed incomodo. Il secondo nasceua dalla scarsezza de' sacerdoti giouani, e non graduati poiche tutti gl' altri più abili, e che aueuano esercitata o qualche lettura, o qualche carica nella religione tenereano a ville l' ufficio di missionario e di parroco e procurauano a qualunque costo di euitarlo.

In sequenza di questa relazione fu ingiunto al vicario apostolico in data di 19. gennajo dell' anno corrente 1° d' intimare ai superiori della prouintia di Bosna, che quando non si inducessero a prouuedere d' un idoneo parroco la chiesa di Gliubuschi, aurebbe la santa Congregazione preso senz' altro lo spediente di mandarui un sacerdote secolare; secondo di dichiarare a quei religiosi che sfuggono il ministero di parroco, che proseguendo a ciò fare, e a valersi de' sutterfugj, doueuano intendersi ipso facto incorsi nella priuazione di voce attiva e passiva nomminata ne mentouati decreti;

terzo, di rendere quanto prima informata la s. Congregazione circa l' oseruanza dei detti decreti del 1750. diligentemente notando in qual parte s' osseruino e in qual parte si manchi, ed auuisando in oltre quanti religiosi Bosnesi si mantengano presentemente in Italia.

Appena il vicario apostolico ebbe riceuuto questo ordine, che intimò nelle forme ai superiori della prouintia di dare alla parrochia di Gliubuschi un parroco proprio, e di dichiarare di religiosi loro sudditi, che chiunque di essi dopo auer finiti gli studij o non ritornasse alla sua prouintia, o ritornato sfuggisse d' impiegarsi nell' ufficio di parroco s' intenderebbe immediatemente incorso nella priuazione della voce attiua e passiva.

In vigore di questa intimazione s' indusse finalmente il definitorio a prouuedere la parrochia di Gliubuschi del suo curato, ma quanto all' altra parte rispose, che non era in suo arbitrio di far tornare alla prouinzia quei religiosi, che aueuano terminato fuori gli studi, ma che ciò dipenderà dai superiori generali dell' ordine, che più volte

n'erano stati supplicati in vano; che rispetto poi a quelli, che erano già tornati, niuno di essi auea mai ricusato d'impiegarsi nelle missioni, se non il solo padre Bernardino da Rama, a cui per la sua renitenza ed ostinazione aveua il definitorio sudetto già tolto la voce attiua e passiua a norma degl'ordini e della mente della s. Congregazione.

Esequiti i due primi ordini della s. Congregazione restaua al vicario apostolico di adempire anche il terzo con informarla circa l'osseruanza de decreti del 1750, lo che ha fatto nella sua relazione, doue francamente asserisce, che niuno di essi affatto s'osserua, imporochè quanto alla prima parte richiedendosi un decenio intiero di seruizio in qualità di paroco o di missionario, o di segretario del vicario apostolico per conseguire i gradi dell'ordine, e specialmente il guardianato, i padri Giouanni Domaz et Giuseppe Marinouich, e Paolo Turbich sono stati fatti guardiani dopo d'auer seruito per soli tre anni in circa nel ministero di paroco.

E quanto alla seconda, volendosi che i soli religiosi, che hanno ben seruito per dodici anni nelle missioni possano concorrere di gradi prouinciali di definitore, custode, e prouinciale, vi uno de definitori presenti ha tal requisito, anzi il padre Francesco Bogdanouich e il padre Marco Dobretich prouinciale, neppure hanno esercitato la cura delle anime. Rispetto poi all'altro punto di sapere quanti religiosi di Bosna si mantengano al di d'oggi in Italia, dice il prelato, che per quanto ha potuto ricauare dal segretario della prouincia quanta sono i religiosi, che ne stanno fuori, trouandosi 405. di essi in Ungheria e Dalmazia e tutto il resto in diuerse prouincie d'Italia.

Dopo di queste notizie segue il vicario apostolico a riferire, che sin dal principio del suo gouerno aueua osseruato, che la cura delle anime esercitata per un vechio abuso da tre guardiani di Suttisca, Crescevo, e Foiniza non andaua niente bene per esser questi talmente occupati negl'interessi temporali de'loro conuenti, e specialmente nel coltiuare i terreni, e nel raccogliere le questue, che poco o nulla attendeuano alla osseruanza regolare de'conuenti medesimi, non che egl'affari concernenti il ministerio di curati, che tanto più si era confermato in tal sentimento, veggendo in quest'ultimi due anni quanto fosse strapazzata la cura delle anime dal padre Lorenzo Oidanich, guardiano e paroco di Foiniza, il quale assai piu dedito al vino, che alla pietà, et alle lettere facea consistere tutto l'uffitio pastorale nell'erigere personalmente e con violenza delle questue straordinarie estorquendo da i suoi parrochiani denari, tele et opere giornaliere a forza di vituperij, et di minacce fulminante dall'altare e prendendo gli anelli sino alle donne, quantunque alcune di esse si morissero di fame con i propri figli. Et all'incontro tratandosi di assistere gl'infermi, e i moribondi, e di distribuire ne giorni festiui le messe per comodo di quei cattolici, egli non volea sentirne parlare, anzi, perchè una volta accadde, che alcuni de suoi parrochiani non poterono portargli le legna nel tempo prefisso, non dubitò de priuare quella gente della messa in giorno di domenica. Non potendo il vicario apostolico più soffrire cosi fatte stranezze e ostilità auea determinato di leuargli la patente di parroco, tanto più che vi era inscrita la clausola „ad nostrum placitum valituris"; ma douette desister da quest'intrapresa per la gagliarda oppositione del padre prouinciale, il quale non contento di auer riceuuto le sue rimonstranze con risate e disprezzo, e con chiamarlo fomentatore delle discordie, s'auanzò a dire, che se il guardiano veniua priuato dell'ufficio di parroco, ad esso spettante de jure, aurebbe egli proibito ai suoi frati di confessare alcuno, e di porgere il minimo ajuto al nuouo curato anche negl'estremi bisogni. Con l'occasione però d'intimare al definitorio l'ultime risoluzioni dell'padri

venerabili non volle mancare di scriuere al definitorio sudetto una lettera monitoria nella quale seriamente gl' ingiunse di separare l' ufficio di parroco da quello di guardiano ne' tre mentouati conuenti per esser questi ufficij tra di loro incompatibili a norma del decreto emanato dalla s. Congregazione della disciplina regolare nel di 28. maggio dell' anno 1715. In oltrè domandò il prelato, che si deputassero almeno tre religiosi per esercitare l' impiego delle missioni nella sua diocesi, altrimenti aurebbe egli pensato a procurarsegli altronde, come originalmente apparisce dalla lettera medessima che egli ha qui trasmessa.

Ma ben lungi dall' ubbidire fece il definitorio un' assai lunga e mordace risposta e che in sostanza contiene: 1° che sin da quando quella christianità fu appoggiata alla di loro cura, le parrochie erano state sempre ben seruite, e che il numero degli operaj era piutosto cresciuto, che diminuito a proporzione del gregge, che i religiosi aueuano sempre non solo adempito gl' oblighi proprij con amministrare i sagramenti, e visitare gl' infermi, ma con supplire eziamdio alle incombenze di esso vicario apostolico predicando in sua vece, e visitando i luoghi più defficili e pericolosi della diocesi.

2° che da pertutto anche i parrochi beneficiati hanno i loro coadjutori per seruizio delle parrochie, e che molto piu poteuano preualersi di tal costume i guardiani dei loro tre conuenti, mentre non ritraendo, si delle parrochie rendite fisse, ma pure limosine, doueuano questi considerarsi come principali amministratori delle medesime tanto più che essi solamente sono quelli, che pensano a pagare i tributi a rinouare di tanto in tanto i priuilegj per il libero esercizio della religione e a comparire nè tribunali Turchi in tutte le spinose emergenze.

Che la necessità aueua indotto il costume d' unir l' ufficio di parroco a quello di guardiano ne' tre conuenti di Suttisca, Cressevo, e Foiniza, poichè portando spesso in più luoghi assai distanti fra loro, non aurebbero i religiosi obbidito al semplice parroco, se questi non auesse auuta anche l' autorità di guardiano;

3° che finalmente aueuano mai mancato, oltre ai sacerdoti, che tengono nelle parrochie in ajuto dè parrochi, di destinare sempre degli altri in qualità di minissionarj, come aueuano fatto di presente.

Ma tali ragioni, o pretesti non soddisfano il vicario apostolico, il quale dice nell' accennata sua relazione, che quantunque sia vero l' accrescimento de' moderni operaj, non è vero però, che le parrochie siano meglio seruite di prima, e che il solo frutto, che da ciò ne derriua è l' accrescimento delle limosine, le quali si erogono dai parrochi a titolo di congrua non senza molta vessazione di quella pouera gente, secondo che ad esso costa dalle confessioni degl' aggrauati, che non ardiscono di lagnarsene apertamente. In proposito di che è da osseruare quello, che scriue il medessimo vicario apostolico in una sua lettera al reuerendissimo prefetto, cioè che dette limosine, ed anche l' offerte, che si fanno in tempo di messa vanno datte in beneficio e lucro de parrochi a titolo di loro congrua, senza che se ne impieghi la minima parte in beneficio delle chiese, douendo i poueri parrochiani soccombere al peso di prouuederle di tutto il bisogneuole sino all' abito religioso inclusiue, che veste il parroco quando celebra all' altare.

Rispetto poi al douersi considerare i guardiani de tre nominati conuenti come principali amministratori delle parrochie, perchè ad essi solamente incombe il peso di pagare i tributi, et di comparire per gli altri ne' tribunali Turchi, risponde il prelato, che ciò non prouiene dal essere eglino i primi parrochi, o principali amministratori delle cure, ma bensi dall' essere i Turchi informati, che tutti i prouenti e limosine delle parrochie si trouano nelle mani de' guardiani sudetti.

Prosegue il vicario apostolico a riferire, che dopo la risposta data dal definitorio alla mentouata sua lettera monitoria ne termini succintamente esposti di sopra, non ebbe questi veruna difficoltà d'aggiungere, secondo il solito, l'ufficio di parroco ai tre nuoui guardiani di Suttisca, Cresceuo e Foiniza, e di fargli esercitare tale impiego senza ricercarne la facoltà e la giurisdizione dal ordinario.

E ad effetto di deludere i decreti della s. Congregatione fu contenporaneamente stabilito dal definitorio medesimo, che tutti i parochi si chiamassero per l'auuenire amministratori, e che unissero a questo titolo anche l'altro di missionario con ordinare di più, che i religiosi loro compagni prendessero il nomme di catechisti.

E finalmente per mostrare d'auer adempito l'ordine anche rispetto ai missionarij richiesti, ha nominato e deputato all'essercizio delle missioni un exprouinciale con quattro definitori.

Viceuersa il prouinciale di Bosna a nomme di tutto il definitorio ha trasmesso al padre generale dell'ordine una memoria nella quale con dando sfogo dell'esecuzione de' decreti del 1750, si diffonda in doglianze contro la persona del vicario apostolico. In essa si dice, che la parrochia di Gliubuschi onde è nato tutto il rumore, era prima dell'anno 1742. unita alla cura di Brocino, ed assistita puntualmente da suoi parrochi, che circa il detto tempo essendo uscito il vicario apostolico alla prima visita volle per mero capriccio separarla, e fargli assegnare il suo parroco particolare, che da indi in poi nessun religioso auea potuto resisterui più d'un anno a motiuo degli aggrauij e persecuzioni, che ui patiuano, sino a tanto, che auendoui il padre Michele Momcinouich lasciata la vita per gli strapazzi sofferti da Turchi, era stato costretto il definitorio a pregare il vicario apostolico di riunire le cura di Gliubuschi a quella di Brocino, come in fatti aueua egli asseguito, e che da quel tempo la detta cura era stata sempre diligentemente assistita senza il minimo pregiudizio e sconcerto; che ciò non ostante non essendosi acquietato il prelato aueua ultimamente il definitorio in vigore degl'ordini della s. Congregatione deputato per proprio parroco di Gliubuschi il P. Luca d'Immota religioso di molta dottrina e capacità; che il definitorio sudetto non puo comprendere, come il Vicario Apostolico faccia tanto il difficile, e lo zelante rispetto agl'obblighi de religiosi, mentre cosi poco si cura di soddisfare ai proprii, essendo cosa certa, che egli nello spazio di 20 anni non è stato, che tre sole volte nella mentouata parrochia, e anche segregatiomente, e alla sfuggita, e che il simile ha fatto in molt'altre, e specialmente in quella d'Erzegouina, doue si trouano tanti cattolici adulti senza auere ancora riceuuta la Cresima. Finalmente termina la memoria con una ben distinta descrizione di tutte parrochie di Bosna, e col metodo, che vi tengono i religiosi nell'amministrarle.

Nota.

Le cause, che ebbe il Vicario Apostolico li 22 settembre 1742. di diuidere dalla parrocchia Gliubuschi, e dargli il proprio parroco indipendende si leggono nella visita da lui qui trasmessa, e sono le seguenti:

Demum quoniam hi ex multo tempore lamentabantur de non modica illorum incommoditate continuo, vel saltem saepe alio, videlicet superiorem Brocino ineundo partem, cum ad sacrum audiendum, tum ad infirmos parochum vocandum hac atque illuc discurrentes, exquirentesque eum: hiberno praesertim tempore, dum flumen Tiaglina, quod post exundationem e suo exiliens lecto eorum campos, planaque inundat cuncta. Illmus. et rmus. dominus observatis observandis, ac serio rationibus illorum consideratis supradictum r. patrem Joannem Delivich de Cressevo (qui hactenus totius

parochiae erat simplex coadiutor) cum suis patentalibus literis sub titulo absoluti parochi praefecit eis, et quod amplius a superiore primo parocho hi qui infra arcem Gliubuschi sunt in nullo dependeant; sed hunc tantum modo ut pro suo Pastore recognoscant, eique pareant in omnibus, quae eius muneris sunt, omnino praecepit.

Oltre la sudetta memoria ha trasmesso quel padre prouinciale anche una nota di tutti i religiosi distribuiti nelle famiglie de' tre conuenti di Bosna, et impiegati nelle diuerse parrocchie dai medesimi dipendenti con titolo nuouo d' amministratori, missionari e catechisti.

Per ultimo il mentouato p. prouinciale insieme col suo definitorio ha formata una supplica all' EE. VV., in cui supponendo di auere abbastanza diluite con le due sopraccennate scritture le imputazioni fatte a suoi religiosi dal Vicario Apostolico domanda, che per il buon' ordine della provincia, e per il mantenimento delle missioni, s' accordino le grazie seguenti:

I. Che riconoscendosi dalla s. Congregazione ben regolate le disposizioni delle famiglie, e delle missioni fatte dal definitorio, e descritte nella nota di sopra espresa, vengono queste approuate in tutto ciò, che concerne il regolamento delle parrocchie e missioni.

II. Che i guardiani de' tre conuenti di Bosna siano insieme parochi ne' conuenti medessimi, come lo sono stati sempre da tempo immemorabile attesse le ragioni addotte nella lettera responsiua al Vicario Apostolico, e riferita di sopra.

III. Che il decreto della s. Congregazione del 1750, il quale abilita agl' offizi, e gradi della prouincia quei soli religiosi, che hanno lodeuolmente esercitato l' impiego di paroco nelle missioni venga modificato, e steso anche agl' altri, che auranno faticato in altre incombenze, come di guardiani, maestri di gramatica, maestri di nouizj, lettori, predicatori, catechisti, e a quelli ancora, che per bene e conseruazione de' conuenti, e delle missioni, si spediscono souente come più abili fuori della prouincia, stante che non sembra ne giusta, ne ragioneuole, che i soli parochi siano abilitati ai detti gradi, ed offizj, e restino esclusi gl' altri, che auranno con lode esercitati i sopradetti impieghi, per i quali si richiede dottrina, zelo e maturità di costumi, e da' quali dipende non meno la sussistenza della prouincia, che delle missioni.

IV. Che la parrocchia di Gliubuschi sia riunita come prima a quella di Brocino, non potendoui hauer sussistenza il nuouo paroco, come si rileua dall' accennata descrizione delle parrocchie trasmessa al padre generale dell' ordine.

V. E per fine, che la s. Congregazione si degni d' insinuare al Vicario Apostolico di desistere da quelle nouità, che non possono cagionare che confusioni, e tumulti, e di non ingerirsi nelle cose, che sono di pura appartenenza della religione.

Al contrario il Vicario Apostolico dopo essersi giustificato dalle cose apposteli nel definitorio in una maniera, che sarebbe troppo prolista a riferire, e che sentiranno dall Emo ponente, pupplica l' EE. VV. di voler decidere.

1. Se il decreto della s. Congregazione della disciplina regolare de' 28 maggio 1715. sopra l' incompatibilità di guardiano, e di paroco abbia da intendersi de' soli parochi beneficiati, e non degl' altri?

Nota.

Intorno a questo quesito non si ha in archiuio notizia confacente, nè vi è il decreto della disciplina regolare del 1719. Solamente può rileuarsi dalle contestazioni successe nel 1676 — tra il vescouo di Bosna, e quei padri, ch' era diuersa la persona

del guardiano da quella del parroco; poichè pretese il vescouo, che quantunque i parrochi douessero essere regolari e destinati dal capitolo triennale, non potesse detto capitolo destinare le persone particolari alle cure particolari, ma proporre tanti curati, quante parrocchie, lasciando al vescouo, che trouandoli abili li destinasse alle parocchie particolari, come a lui sarebbe meglio parso.

Risposero i frati, che andando connesse le parrocchie con i conuenti, sarebbe stato di gran loro pregiudizio che altri accoppiasse il guardiano col paroco, per il pericolo, che non andando d'accordo, fossero più di scandalo, che di utile alli fedeli, dalle limosine de' quali dependeua non solo il mantenimento della parrocchia, ma anche quello del conuento. Ne essi negauano in conformità degl' accennati decreti, di sottoporre i curati da loro destinati all' esame ed approuazione del vescouo, il quale quando non li auesse trouati abili la religione aurebbe presentato altri idonei, sopra di che la s. Congregazione sotto il medesimo giorno de' 23 nouembre 1676. decreto: Continuent Fratres Bosnenses in proponendo ad singulas parochias parochos approbandos ab Episcopo iuxta decreta Sac. Concilii, et Sac. Congregationis.

2. Se il decreto di questa s. Congregazione de' 7. agosto 1673, in cui si dice che l' istruzione da parochi di Bosna è un' ufficio, che spetta direttamente a quel p. prouinciale, e suoi successori et abbia a spiegarsi in modo, che l' Ordinario sia tenuto ad approuare e concedere le facoltà a qualunque religioso venga proposto per paroco dal prouinciale, o altro superiore senza esaminare se egli sia dotto, ignorante, esemplare, o scandaloso valido, o inualido, e grato ai parocchiani, o spiaceuole?

3. Se rifiutando l' Ordinario di approuare per l' ufficio di paroco qualche religioso, che abbia taluno de' mentouati difetti, possa questi esercitare liberamente tale ufficio senza incorrere in pena alcuna?

Nota.

Li PP. Francescani minori osseruanti sono quei, che esercitano la cura delle anime nella Bosna soggetta al dominio Ottomano. Questa s. Congregazione non ha disapprouato in essi tale esercizio, ma con alcuni suoi decreti ha ordinato, che non possano deputare i parrochi senza il consenso e approuazione dell' Ordinario. Non ostanti detti decreti, il vescouo di Bosna nel 1675. propose alla s. Congregazione il quesito: se a lui come Ordinario toccasse la collazione delle parrocchie della sua diocesi, pretendendo, che spettasse per la disposizione del jus comune in vigore del cap. Omnes Basilicae cap. Nullus 16. 9e 7a

All' incontro i frati pretesero che spettasse a loro il nominare e destinare i religiosi parochi nella diocesi di Bosna, allegando l' istoria del loro Ordine, che portaua l' inuiamento fatto da Clemente VI de' medesimi frati nella Bosna priua di vescoui per predicarui, ed amministrarui i sagramenti anche parrochiali. Un breue d' Eugenio IV, che gli commetteua la cura pastorale, et amministrazione de' sagramenti in quelle regioni, quantunque questo sommo pontefice vi aggiungesse la clausola: Donec et quousque Sedes Apostolica aliud duxerit ordinandum; e finalmente il possesso fino a quel tempo, come pretendeuano prouare colli decreti di questa s. Congregazione de' 9 agosto 1624; de' 21. del medesimo mese 1649; e 11 aprile 1698; che si danno all' Emo ponente.

Su questo punto la s. Congregazione tenuta li 23 nouembre 1676. rescrisse: Continuent FF. Bosnenses in proponendo parochos Episcopo, donec et quousque Sedes Apostolica aliud super hoc duxerit ordinandum.

4. Se essendo stato eletto ultimamente per guardiano di Cresseuo il P. Antonio Neilemouich che era insieme parroco di quella chiesa, possa la sua elezione in guardiano considerarsi valida, e no in virtù del precitato decreto della s. Congregazione della disciplina regolare?

5. E lagnandosi inoltre de' molti disturbi, ed amarezze, che gli cagionano quei religiosi, oltre ai graui incomodi della vecchiezza, che non gli permettono di poter più lungamente durare nel gouerno di quella diocesi, supplica l'EE. VV., che gli permettano di rinunziare il Vicariato Apostolico, che ha esercitato per 19. anni, e di ritirarsi o da' suoi parenti, o in qualch' altro luogo sul fondamento, che quei religiosi non soffrirebbero più la sua dimora in quel conuento di Foiniza.

Nota.

Qui conuiene osseruare, che non potendo più risiedere nella Bosna Ottomana i vescoui nominati dall' imperadori, la s. Congregazione nel passato secolo vi deputaua di quando in quando amministratori, o Vicarj Apostolici presi dall' ordine Francescano, dal 1687. fino al 1739. non vi furono più destinati ne vescoui, ne vicarj, e in detto anno 1739. si venne alla risoluzione di nuouamente fare un Vicario Apostolico nella persona di mons. Deliuich minore osseruante, al quale benchè abitasse ne' conuenti de' frati furono assegnati per la prima volta scudi 100. a titolo de regali che douea fare a Turchi.

Successe al Deliuich il moderno vicario nel 1740. colla stessa prouisione, ed il seguente anno gli fu accresciuto l' assegnamento fino a scudi 200. usque ad nouam dispositionem, e ciò per i motiui, che addussero allora i frati di non poter tenere il vicario ne' loro conuenti soggetti ad essere incendiati da' Turchi ogni qualuolta per causa del detto vicario auessero questi preso gelosia, e sospetti di corrispondenze con i vicini principi cattolici. La verità si è, che la s. Congregazione paga i detti scudi 200, ed il vicario continua ad abitare ne' conuenti de' frati, come prima.

Il presente vicario vescouo Duimense benchè non abbia prestato il giuramento d' osseruare i decreti di Clemente XI. ed Alessandro VII., contuttociò è obbligato da' medesimi di ritornare ad claustra ogni qualuolta dimetta il vicariato, ne la s. Congregazione li deue più pagare assegnamento veruno.

Unito alla relazione del Vicario Apostolico è peruenuto un memoriale del P. Bernardino da Rama, del quale si è detto di sopra, che il definitorio gli auea tolta la voce attiua e passiua per la renitenza da esso mostrata di portarsi alla missione. In esso rappresenta il religioso d' auer continuamente seruito per lo spazio di 20. anni ora in qualità di parroco, ed ora in qualità di maestro de' nouizi, ed anche di guardiano la sua religione ed essendo inoltre impiegato in predicare, insegnare la dottrina cristiana, e in qualunque altro esercizio, che gli è stato ingiunto. Rappresenta inoltre, che dopo tante fatiche da lui sofferte nello spazio di 40 anni di religione trouandosi ormai nell' età di 60 anni, ed infermo nelle gambe è stato deputato dal moderno prouinciale, e definitorio al gouerno della parrocchia d' Iuansca, la quale è distante cinque giornate dal conuento di Foiniza, abbraccia una estensione di 3 miglia, e contiene circa 4 miglia anime. Che auendo egli ricusato di soccombere a un peso, che per gli allegati motiui non può più portare, ed auendo fatto istanza, che se gli desse una parrocchia meno laboriosa, e più comoda, il sudetto prouinciale auea preso talmente a perseguitarlo, che non contento d' auergli tolta la facoltà di predicare e confessare, era sinogiunto a priuarlo unitamente col definitorio della voce attiua e passiua sotto pretesto

d'eseguire gl'ordini ultimamente emanati dalla s. Congregazione, ma con la mira però di mortificare e fare oltraggio al Vicario Apostolico con cui esso P. Bernardino si era da qualche tempo riconciliato e tornato nella buona grazia ed amicizia. Tutto ciò vien confermato dal Vicario Apostolico medesimo nella riferita sua relazione, lagnandosi delle violenze usate dal definitorio rispetto a questo religioso, e pregando la Congregazione d'assoluerlo dalla mentouata priuazione di voce, quando sia stata legitima o a dichiararla nulla quando non si giudica tale, e a dichiarare inoltre se la priuazione della voce attiua e passiua in vigore de' decreti del 1750 abbia da intendersi per sempre, oppure sintanto che i religiosi disubbidienti continueranno a non volere accettare l'ufficio della cura.

Dopo fatto il presente ristretto è giunto in curia un religioso Francescano della prouincia di Bosna spedito da quei frati per assistere a questa causa. Il medesimo ha presentato un memoriale ragionato, di cui se ne tralascia di fare il ristretto per essere stato distribuito a ciascuno dell'EE. VV.

[1]) *Lat. 8060. p. 50.*

Naslov: Carte relative alla Barbaria, Bulgaria, Bosnia, Cimarca, Congo e Dalmatia. *Iz ovoga voluma uzeto je samo ono, što se Bosne tiče.*

[2]) *U opasci:* s'intendono reintegrati quando auranno ubbidito.

*

174.

Iza god. 1760.

Molba provincijala i definitora bosanskih franjevaca na kongregaciju „De Propaganda Fide" za neke povlastice u drugoj poli XVIII. vijeka.

Bibl. Vat. Cod. Vat. lat. 8060, p. 67.

E^mi^ e R^mi^ Signori.

Il ministro prouinciale e diffinitorio de' minori osseruanti della prouincia di Bosna Argentina, temendo di non auer poste nel lume necessario le istanze umiliate all'EE. VV. col precedente loro memoriale, ardiscono di nuouamente ricorrere a codesta sagra Congregazione e farle costare la raggioneuolezza delle loro auuanzate suppliche, quali sono anche indispensabili non solamente per la buona direzione della sudetta prouincia regolare, ma per la conseruazione altresi del cattolicismo in quelle parti.

E primieramente è già nota all'EE. VV. la gelosia, con cui dalla Porta è riguardata quella porzione de' suoi dominii, come paese di nuoua conquista e confinante da varj lati con gli stati di quei prencipi, che ne potrebbero esser possessori. E' anche noto, che la religione cattolica romana è iui sostenuta intieramente dalli religiosi minori osseruanti delli tre conuenti di Foiniza, Cresseuo, e Suttisca, i quali compongono la prouincia regolare oratrice. E ciò non soltanto, perchè i religiosi di questi tre conuenti amministrano tutte le parocchie, fanno continuamente le missioni, amministrando i santissimi sagramenti al numeroso popolo cattolico composto di 50 milla anime in circa, e fanno la scuola alli ragazzi secolari; ma molto più, perchè comprano ogn'anno dal Bassà il libero esercizio della fede cattolica, col disborzo di mille scudi almeno, quali raccolgono dalla pietà di quei fedeli priuandosi nelle occorrenze in gran parte del loro sostentamento, con contrarre spesse volte grauosi debiti co' Turchi medesimi, da quali sono costretti di prendere il denaro ad interesse coll'usura del 10 e più per 100, redimendo con tal mezzo le vessazzioni tutte che si apportano alli cattolici, senza a questi di aggrauio, come nondimeno è stato falsamente rapportato più volte a questa sagra Congregazione.

Due casi succeduti in quest' ultimi tempi fanno proua inuincibile di questa verità. Due anni sono, auendo il vicario apostolico mancato in qualche conuenienza verso la persona del caddi di Posuscie [1]), questo inuentò una calunnia contro i religiosi del conuento di Cresseuo, da cui dipende la detta parocchia, e fu che que' religiosi auessero adunate molte migliai di cristiani dalli confini per far guerra contro la potenza Ottomana. Una delazione di tal natura è facile comprendere qual furore eccitasse nell' animo del Bassà: ma auuisatone il guardiano di Cresseuo da un ministro Turco, guadagnato già con denaro, e continuamente pensionato dal conuento per auerlo fauoreuole nelle occasioni, dilegirò la calunnia coll' efficace mezzo di 400 scudi, e liberò in tal guisa dalla morte il vicario apostolico, e quelli religiosi, che si trouauano con esso lui in visita dell' accennata parocchia.

Il mese di agosto prossimo passato dell' anno cadente compari alli tribunali di Bosna il patriarca Greco scismatico di Dioclea, osia Ippek munito d' un firmano della Porta Ottomana di Costantinopoli con cui gli si daua l' autorità di soggettare al suo rito, ed alla sua giurisdizione i latini romani di Bosna, anche religiosi, ed esigesse da ogn' uno l' annua contribuzione di sette paoli [2]), secondo usa prendersi da suoi scismatici. Se a questo tentatiuo, munito con diploma del sovrano non si fossero opposti li guardiani de' tre conuenti sudetti, sarebbe stata distrutta la fede intieramente in Bosna. Era facile ai minori osseruanti di liberarsene col rifugiarsi sul confine Ungarico o Veneto; ma considerando, che restati in abbandono i cattolici, sarebbero dopo qualche tempo passati allo scisma Greco, opure anche al maomettismo, si procacciarono con molto denaro le fauoreuoli sentenze del Bassà, e de' Turchi principali della Bosna, e si spera che siano per vincere la causa con disborso già fatto di 2000 e più zecchini, per preseruare quel cattolicismo dal pericolo che sourasta di peruertirsi.

Tali fatti adunque fanno conoscere ad euidenza, che li minori osseruanti della Bosna Argentina sono quelli, che sostengono gl' interessi della fede cattolica in quella prouincia, senza verun dispendio della sagra Congregazione, meritandosi con cio i benigni riflessi dell' EE. VV. affine d' essere esaudite nelle giustissime loro petizioni.

Li 13 settembre 1750 emanò da detta sagra Congregazione un decreto approuato due mesi dopo dal defonto sommo pontefice [3]) a relazione del fù monsigre segretario Lercari, e che qui se ne annette in fine fedelmente una copia. In esso decreto si ordina, che in esecuzione de' decreti precedenti si ammettano sei religiosi Bosnesi agli studi ne' conuenti d' Italia.

Che questi religiosi terminato il corso degli studi debbano subito tornare in prouincia, ne possano tratenersi in Italia per qualunque mottiuo, sotto pena della priuazione della voce attiua, e passiua;

Che veruno di questi possa conseguire i gradi dell' ordine, se non auerà seruito nella prouincia in qualità di missionario, di paroco, o di segretario del vicario apostolico per quello spazio di tempo, che si richiede dalle costituzioni dell' ordine stesso, per conseguire la giubilazione;

Che finalmente quelli soli possono essere eletti difinitori, custodi e prouinciali, i quali haueranno iui seruite le missioni per lo spazio di dodici anni.

Dalla maniera, con cui questi decreti tenuti prima per lungo tempo segretamente appresso di se conseruati, sono stati ultimi publicati dal vicario apostolico, e da quelli regolamenti, che vi ha egli aggiunto, anno ben compresi gl' oratori essere egli stato il promotore (senza veruna scienza dell' ordine, le di cui leggi vengono con ciò ad alterarsi) non ad altro fine se non per soggettare a se quella prouincia regolare, e disporre a

suo talento, sotto il bel manto di formare di quei religiosi tanti missionarii immediatamente a se soggetti, ed auergli doppo a se diuoti, quando fossero agl' uffizi della prouincia. Ciò però non apportò agli oratori veruna marauiglia, restarono bensì sorpresi allorchè viddero dichiararsi abili agli uffici della prouincia que' soli religiosi, i quali abbiano seruito iui per dodici anni nelle missioni, potendosi quindi dedurre, che mons. vicario abbia 'supposto alla sacra Congregazione esserui nella Bosna religiosi, i quali non conferiscano le loro fattighe per il maggior seruizio delle medesime quando non può egli ignorare, che tutti gli esercizi de' religiosi Bosnesi sono alle missioni diretti.

Infatti sonoui i maestri de' nouizi. E che altro fanno questi, se non istruire i nouelli religiosi nella osseruanza della loro professione, ed istradarli nel tempo stesso per l' uffizio di missionari, al quale sono destinati? Sonoui quelli, i quali fanno la scuola alli ragazzi de' cristiani. E questi insieme con leggere, e scriuere, e co' rudimenti della lingua latina, non inseguano forse alli scolari il cattechismo, cosa sempre approuata, e lodata da codesta sagra Congregazione? Fra gli scolari non ui sono forte quelli, che vengono istradati per la via ecclesiastica, ed istruiti ne' doueri del sacerdozio, acciò poi siano parochi e missionari? E gl' altri religiosi non si diuidono forse per le parrocchie, non accorrono ouunque, i parrochi li mandono, o ad assistere gl' infermi, o a confessare gl' impediti di venire alla chiesa? Non predicano eglino, non fanno il cattechismo, non conciliano gl' inimici, non s' impiegano finalmente in tutti quelli esercizi che conuengono ad un vero attuale missionario, come chiaramente si riconosce dalli fogli uniti al precedente memoriale?

Quindi è, che intimati loro dal vicario apostolico li soprariferiti decreti, li venerarono, e si protestarono pronti di eseguirli in tutte quelle parti, le quali non fossero per alterare il gouerno regolare di quella prouincia, e renderla un membro mostruoso di tutt' il corpo dell' ordine.

Venendo dunque al dettaglio de' sudetti decreti gli oratori dichiarano a discarico del superior generale, che non solamente dopo il decreto del 1750, ma prim' ancora si faceuano e tuttora si fanno venire in Italia, ed in altre prouincie della cristianità sei e più giouani religiosi Bosnesi per fare il corso de' loro studi, e di poi ritornare in prouincia, o per istruire gl' altri suoi correligiosi, o per seruire alle parrochie, o per fare gli altri soprannunciati esercizi coerenti in tutto alle missioni.

In quanto pero a non volersi permettere, che nessuno di tali religiosi si trattenga in Italia, terminato, che abbia il corso degli studi; gl' oratori ardiscono di sottoporre al prudentissimo riflesso dell' EE. VV. che l' osseruanza di questo decreto renderà la prouincia di Bosna un' ammasso d' ignoranti, e di soggetti incapaci a gouernare le communita regolari, ed a seruire le parocchie.

E per verità, come potranno mai essere promossi al magisterio quelli, i quali non avranno esercitata la lettura, mentre che nella prouincia di Bosna non sono erette ancora, non possono si facilmente erigersi le cattedre di filosofia e di teologia? Come potranno ben gouernare la communità quelli, che non ne auranuo prima appresa la maniera? E come potranno seruire alle parocchie quegl' altri che non hanno appreso, sennonche a tenere a memoria quelli quattro scritti, che sono stati a loro dittati dal maestro?

Ne similmente può concepirsi qual demerito abbia la prouincia di Bosna, sicchè debba essere regolata con leggi diuerse dal restante di tutt' il corpo, ed abbiano i suoi religiosi ad essere inabilitati alle letture dell' ordine, di cui peraltro sono figli, e iui sono tenuti di seruire ogn' uno secondo la propria abilità. Che se si dica, essere ella una

prouincia di missionari, sia loro lecito altresi di rispondere, che ad una legge si dura non sono soggette le prouincie d' Ibernia, Ingilttera, Transiluania, Albania, Danimarca etc. composte tutte di missionari, costituite tra gl' infedeli, e molte delle quali non hanno conuenti formati, come la Bosna; anzi in alcune di esse neppur è lecito a religiosi di vestir esternamente l' abito regolare.

A cio può aggiungersi, che non tutti quelli religiosi i quali studiano in Italia saranno capaci di concorrere alle letture; e quando uno di essi ottenga la lettura, può facilmente dal padre prouinciale di Bosna mandarsi in Italia un' altro religioso agli studi.

Nè similmente é meno incongruo il terzo decreto, con cui si determina, che veruno di que' religiosi i quali anno studiato in Italia, possa conseguire i gradi dell' ordine, se non aura seruito per un tempo limitato nella prouincia in qualità di missionario, di paroco, o di segretario del vicario apostolico. Poiche da ciò ne siegue, che veruno di essi vorrà assumere il carico de maestri de' nouizi, di maestro di scuola, di cattechista, di predicatore annuale, di lettore morale, di guardiano, di vicario, di corista ecc. nè prendere consimili uffici, come quelli che non possono seruirgli di merito per conseguire le graduazioni. Anzi non sarà facile di rinuenire religiosi, i quali vogliono portarsi a fare i negozi della Bosna in Constantinopoli, Roma e ad altri luoghi; neppure a far' il corso degli studii in Italia, sul riflesso, che più aggiatamente potrà conseguire i gradi, standosene, sebbene ignorante e ozioso nella Bosna.

E qui sono supplicate l' EE. VV. di riflettere alla parzialità, che per il suo segretario ebbe il vicarrio apostolico, allora che propose, ed ottenne li controuersi decreti. E fu, che volendo fauorire il suo famiglio, lo pose in pari grado co' missionari, co' parochi, quasi queste tre incombenze richieggano una eguale capacità, applicazione, e fattiga; ne si sappia da quanti viuono nella Bosna, che tutta la fattiga del sudetto segretario consiste in scriuere poche lettere, e copiare ogni tre anni la relazione della visita diocesana la quale, se si accetuano alcuni capi, è sempre la medesima.

E nel pari grauoso nel fine l' ultimo decreto, con cui si stabilisco che quelli soli possano essere eletti diffinitori custodi e prouinciali, i quali aueranno nella Bosna esercitate le missioni per lo spazio di dodici anni. Si trouano in quella prouincia molti religiosi, i quali prima emanasse un tal decreto, sono stati riconosciuti capaci di esercitare gli enunciati uffici; sono ui e vi saranno stati maestri de' nouizi, quelli, che aueranno insegnato li ragazzi, quelli, che aueranno composte opere per istruzione, e per indrizzo delle anime, quelli, che per liberare i conuenti, ed i religiosi dalle persecuzioni, dalle auanie, e da altre simili vessazioni auranno il merito d' essere comparsi ne' publici tribunali di Bosna, o di Constantinopoli, o di Roma, e tutti questi douranno eglino essere esclusi dal diffinitorio, e dagl' altri uffizi primari della prouincia? Che se ciò fosse, chi non comprende, che sarebbe questo un ridurre a poco a poco la prouincia tutta ad un masso d' ignoranza, che verrebbe finalmente a distruggere insieme colla fumiglia regolare quelle parocchie ancora le missioni, e quel cristianesimo.

Ben lo conobbe la mente perspicacissima del sommo pontefice Benedetto XIV., il quale, sebbene fosse ricordeuole di questi medesimi decreti, nondimeno nel 1757 in virtu d' un suo particolare apostolico rescritto diede facoltà al ministro generale dell' ordine di dispensare, e prescieglere alli sudetti uffizi soggetti meriteuoli, quantunque non auessero il requisito di auer seruito le missioni per lo spazio di dodici anni. Fatto, che ingiustamente dal vicario apostolico si attribuisce alla prouincia medesima.

Non s' intende però di priuare li missionari del premio, che è douuto alle loro fatighe: siccome il fine primario di tutta la prouincia di Bosna è quello di conseruare

e propagare se sia possibile il cattolichismo, dirigendosi a questo fine da tutti i religiosi i loro pensieri, e le loro fatighe. Così amano eglino, e desiderano che i parrochi, e missionari, doppo dodici anni siano abilitati a conseguire i gradi dell' ordine, egl' uffizi primari della prouincia, purchè da questi non vengano esclusi anche gl' altri religiosi, i quali ne saranno dalla prouincia stessa riconosciuti meriteuoli.

Esposta fin qui la necessità di spiegare e modificare i decreti del 1790. conuien' ora di palesare la impossibilità di eseguire il decreto fatto dal vicario apostolico, con cui si ordina, che i tre guardini di Foiniza, Cresceuo, e Suttisca non siano contemporaneamente parrochi della respettiua chiesa annessa a ciascheduno delli tre accennati conuenti.

Per miglior intelligenza della qual cosa sembra opportuno di considerare, che da tempo immemorabile, cioè dal 1460., che in sostanza i Turchi s' impossessarono della Bosna, sin' al tempo presente, sempre i guardiani de tre sudetti conuenti sono stati anche parrochi riconosciuti per tali anche dal Bassà, e ministri Turchi, i quali in occasione di disordini o veri, o imaginari, sempre chiamano essi guardiani a renderne conto, come quelli, che sono capi degl' altri latini, tanto ecclesiastici, che secolari. I guardiani medesimi anno sempre proposto, e tuttauia propongono i soggetti per seruire le parrocchie dipendenti da quel conuento, ch' essi gouernano. Se nasce qualche differenza tra cristiani, e cristiani, e tra questi, e li Turchi a cagione di qualche matrimonio, specialmente quando s' impedisce, che qualche donna cristiana non si mariti con un Turco; deue indispensabilmente comparire al tribunale il guardiano, render conto del fatto, e procurare sentenza fauoreuole, la quale non mai si ottiene senza il disborzo di molto denaro, e perciò i cristiani somministrano volentieri li aiuti opportuni in occasione delle questue, che si fanno dalli religiosi, delle quali se ne rende conto al guardiano.

I parrocchiani poi sono con ogni attenzione dalli religiosi tutti de conuenti assistiti, poichè il guardiano, come parroco, conoscendo il bisogno di ciascheduna parrochia, e come superiore locale, potendo disporre de religiosi, alcuni destina pel seruizio della chiesa, altri per predicare, altri per fare i cattechismi, altri per andare ad assistere gl' infermi nelle ville, cinque, sei, ed anche dieci miglia lontane dalla parrochia, altri per aiutarli nell' amministrazione de' santissimi sagramenti.

Che se il parroco fusse distinto dal guardiano, ne seguirebbe, che chiamato questo secondo al tribunale Turco in alcuno de' soprariferiti casi, essendo egli all' oscuro, non saprebbe renderne raggione, e sarebbe in euidente pericolo la missione, il conuento, e li cristiani. In oltre i religiosi chiamati dal parroco in aiuto, specialmente nell' andare nelle ville distanti a mottiuo di assistere all' infermi, e di amministrare i sagramenti, difficilmente vi andarebbero e forse assolutamente ricussarebbero d' andarui con grauissimo danno delle anime. E finalmente si aprirebbe la strada alla moltiplicazione delle questue, con aggrauio di quei poueri cristiani, i quali dourebbero contribuire ai questuatori del conuento, ed al parroco per i diritti parrochiali, che ineuitabilmente si andarebbero ad introdurre; e con ciò si moltiplicarebbero i superiori, e si diuiderebbero le communità in partiti colla destrazione della carita cristiana, e della osseruanza regolare.

Si oppone da monsignor vicario il decreto della sagra Congregazione della disciplina regolare nel 1715. per il connento di S. Marcello di questa città di Roma, e dalla felice memoria di Clemente XI. steso a tutti gl' altri conuenti, ed ordini regolari. Ma oltre non essere giammai stato noto il sudetto decreto nella Bosna, ed anche nell' Ungaria, Dalmazia, e Slauonia, come si prouarebbe, se gli oratori auessero tempo di

farne venire gli attestati; è certo che que' decreti, i quali concernono la disciplina della chiesa sono soggetti alla variazione, secondo le diuerse circostanze de' luoghi, de' tempi, e delle persone Il sudetto decreto del 1715 può, e deue osseruarsi in molte parti della cristianità, specialmente doue dominano li principi cattolici; ma non già nella Bosna per i ragguardeuolissimi mottiui di sopr' allegati, tanto più perchè deuesi quella prouincia rigguardare con que' medessimi occhi, co' quali rigguardauasi la cristianità ne primi secoli della chiesa, e co' quali dà codesta medesima sagra Congregazione sogliono riguardarsi, que' regni e prouincie, le quali sono soggette al dominio degl' infedeli, oue fu duopo contentarsi di quel si può ottenere, non esiggere tutto quello, che porta seco il rigore delle leggi, qualora si rendono impratticabili, e se particolarmente per le circostanze de luoghi, e de tempi, colla osseruanza delle medesime si venisse a distruggere quel bene, come nel caso nostro, ch' anno sempre perfine le leggi medesime.

Nè le cure annesse all' ufficio di guardiano sono di tal natura, che lo impedischino di sodisfare a tutti e singoli i doueri di parroco, poichè egli è certo, che in quelle parti, l' uffizio di guardiano non solamente non è statiuo alle cure dell' anime; ma riesce all' oposto di sommo vantaggio, e seruizio delle parocchie per quelli reflessi, che si sono di sopra humilmente esposti. Ciò supposto se l' EE. VV. si degneranno di esaminare colla loro penetratissima perspicacia gl' andamenti e le proposizioni di monsignor vicario nel punto di escludere dalle parocchie i guardiani, concluderanno euidentemente auer egli in mira di gouernare a suo talento li conuenti della prouincia di Bosna, farsi de' beneuoli e delle creature, e promuouere i suoi beneaffetti ai gradi, ed agli uffizi della prouincia, auendo egli con una tal' idea in capo a quest' effetto fatto glandestinamente emanare il decceto del 1750. che abilita agli uffici della prouincia i soli missionari da lui dependenti alla esclusione degl' altri tutti, sebbene capaci, abili, e taluolta li più benemeriti della prouincia medesima.

Supplicano dunque istantemente gli oratori l' EE. VV.; che si degnino di modificare e spiegare detto decre'o del 1750. con permettere.

Primo: che que religiosi Bosnesi, i quali anno fatto il corso degli studi in Italia, possano concorrere alle letture, e cattedre dell ordine.

2. Che oltre alli parrochi, e missionari duodennali possano essere promossi agli gradi ed uffizi della prouincia que' religiosi, che ne sono capaci a tenore delle constituzioni dell ordine.

3. Che non ostante il decreto della sagra Congregazione della disciplina regolare emanato nel 1715. i guardiani delli tre Conuenti di Foiniza, Cressouo, e Suttisca siano parrochi nelle tre chiese a quei conuenti annese, essendosi cosi pratticato da tempo immemorabile al presente giorno.

Che se poi l' EE. VV. si degnassero di condescendere anche alle altre istanze auuanzate nel precedente memoriale toccanti tanto il regolamento fatto dalla prouincia per la buona direzione delle missioni, quanto la parrocchia particolare di Gliubuschi, con inculcare inoltre a mons. vicario apostolico di non introdurre nouità, che possano riuscire perniciose nelli domini infedeli, e di mantenere al possibile tutta la buon' armonia co' suoi correligiosi e missionari, che altamente si protestano di non essere mai per dimenticarsi dell' ossequio, e della venerazione douuta al suo carattere, ed alla sua dignità; lo riceveranno gli oratori a somma grazia. Che ecc-

Stanno in molte parti del regno i minori osseruanti, che vi possedono 18 conuenti, et è la più ricca prouincia di S. Francesco, ma la più rilassata, e sono talmente contrari al clero secolare, per timore d'essere priuati dell'entrate di quelle parocchie colle quali mantengono i conuenti, che con tutti gli ordini che si danno da Roma, non sarebbe possibile, che vi si introducesse, e susciterebbero le perscecuzioni dei Turchi, contro il medesimo clero, inde si tollera quest'abuso per non cagionare maggior male. La Congregazione ha assegnati alcuni luoghi di studi in Italia a certo numero di questi religiosi, acciocchè dopo auere apprese le scienze tornino alla prouincia per insegnare a nouizi, ed il re di Spagna li fa contribuire della gabella del vino in Napoli il denaro per il vestiario. Abita tra quelli il vescouo frate dell'istess'ordine, che è stato ultimamente in Roma, tra il quale e quei religiosi non passa conforme il solito dell'antecessori buona corrispondenza, oltre che nodiscono fra loro medesimi fazioni, e discordie domestiche, a segno che non si sono astenuti d'accusare quando i compagni al tribunale Turchesco, che non può auere migliore apertura per cauare denari con rouina de' conuenti, alcuni de' quali stanno impegnati, indebbitati, e desolati per simile cagione. Ha però la Congregazione decisa ogni loro controuersia, constituito che il vescouo non sia rimasto soddisfatto parendogli assai limitata la sua guirisdizione. Fu fatto il detto vescouo a nominazione dell'imperatore come re d'Ungaria dalla santa memoria di Clemente IX.[4]) con tutto che questo vescouado non sia compreso nei dieci fondati da s. Stefano re, e da cento reali annui dalla cammera di Ungaria, onde con quello che gli somministrano le parocchie, ed i conuenti viue con poco bisogno[5]).

A tergo = Alla Sagra Congregazione di Propaganda fide.

Per il Prouinciale Diffinitorio di PP. Minori Osseruanti della Prouincia di Bosna Argentina.

[1]) *Posušje, selo blizu dalmatinske megje, kotar Ljubuški u Hercegovini.*

[2]) *un paolo = un giulio, rimski novac a vrijedi 1 krunu.*

[3]) *Benedikt XIV. od 1740.—1758.*

[4]) *Klement IX. od 1667.—1669.*

[5]) *Ovaj dodatak dodao je jamačno sekretar Propagande mons. Cerri, jer u njegovu izvještaju o Bosni na Inocenta XI. imade ovaj odlomak. Vidi br. 159. u ovim spomenicima.*

Громила латенске добе у Махревићима, котар Чајница.

(Са двије табле и 32 слике у тексту.)

Приопћио

др. Ћиро Трухелка,

управитељ земаљског музеја у Сарајеву.

И опет је сретан случај био поводом обрету једног у многом виду важног прехисторичког налаза.

У селу Махревићима, општина Милетковићи, котар Чајница, осуло се тик до куће сељака Радована Папића нешто громиле, а дјеца играјући онуда, угледаше неколико жељезних копаља, како из земље вире, те их повадише. Срећом је сеоски кнез Ристо Шљука одмах за тај налаз сазнао и о њему области пријавио, а уједно се је побринуо, да нико у громилу не дира, те да је не раскопа невјешта рука. Његовој помњи имамо захвалити, да је било могуће систематски проучити једно прехисторичко налазиште, које нам наше досадашње назоре о извјесном одсјеку наше прехисторије знатно разбиструје, па ми је дужност, да му и на овом мјесту захвалим. На темељу ове пријаве, дојављене земаљском музеју, упутих се на мјесто да претражим налазиште. У Чајничу придружише ми се госп. управитељ котара Хохетлингер, проф. Крсмановић, те котарски оружнички стражмештар Шмахт, те кренусмо зором на 18. августа из Чајнича кроз красну шуму црногорицу, која је заодјела планину Ћудањ.

Прошав највишу точку Ћудња, до које се успиње пут преко планине, разгалила се под нама котлинаста увала, опасана горским вијенцем, а на дну њеном угледасмо усред њива и чаира село Махревиће, које је у горњем дијелу муслиманско, а у дôњем православно.

На специјалној карти, забиљежено је име селу Маревићи без онога *х*, дочим сам у народу чуо у једних оштро изговарати оно *х* пред конзонантом, а у других нијесам.

Да ли се изговара Махревићи или Маревићи, многоме ће бити посве прелевантно, а фонетичка разлика у истину доста је ситна, али ће се на њу ипак осврнути не само ухо филолога, него и етнолога, јер је аспирација слова *х* пред конзонантом карактеристика старога нарјечја, а оно познато и за неке етничке елементе босанског народа карактеристично избјегавање гласа *х* — ја би га назвао управо хафобијом, — које преотимље не само у народа, него и у литератури маха, критериј је млађега говора те има, без обзира на диалектно значење, и становито етнолошко знаменовање.

Средовјечни споменици биљеже Хвојница мј. Фојница, старија фонетика изговара Хватница мј. Фатница, Хреновица мј. Реновица, Храњен мј. Рањен, а колика је старина изговора гласа *х*, види се најбоље по томе, што се данашње Ливно изговарало у средњем вијеку Хливно, Хлијевно, а у Константина Пор-

фирогенита, дакле у X. вијеку, пише се то име Chlebena. Нема дакле двојбе, да је онај дио народа, који у Босни није изгубио схваћање звука *x*, старији, а његов говор чисто словјенској еуфонији ближи, дочим је онај дио, који га не зна изговарати, млађи а под дојмом туђе, по аналогији судећи, романске еуфоније.

Ако је елиминација гласа *x* резултат језичне еволуције, могуће су двије алтернативе: процес, којим је дошло до елиминације или се обавио на самом тлу, гдје је запазимо — у нашем случају у Махревићима и изоколном крају — или се је обавио изван Босне, те је тек резултат еволуције овдје импортиран.

Чим ми је пала у очи разлика у изговору мјесног имена Махревића, понукала ме је, те сам добро припазио на изговор и дошао до закључка, да муслимански становници села изговарају оно *x* увијек лахко и јасно, дочим га православни елиминирају. И наметнула се теза сама од себе: у Махревићима је муслимански живаљ старосједиоц, а православни досељен.

Ту тезу потврдио је и разјаснио сам кнез села Махревића, који је казивао, да су тамошњи православни сељаци потомци црногорских досељеника са Дробњака, а њихов одвјетак трећега кољена. Њему самом има од прилике 60 година. И тако уз друге и ова особина у говору православног народа чајничког котара, засвједочује ону замашну миграцију из Црне Горе у другој половини XVIII. вијека, која је напучила велики дио југоисточне Босне, а особито читав Гласинац до Романије планине.

Силазећи према Махревићима, једно пô километра испод највише точке прелаза, угледасмо тик до пута на сјеверној страни високу дугуљасту громилу сличну бедему, насутом од стријебљена камена. Прва идеја нам бијаше, да је то прехисторичка грађевина, а казивање људи у Махревићима потврдило је то, јер они на дну громиле копају иловачу и том приликом налазе често ситних стаклених бомбака. Трагови овога копања доста су јасни, јер је насред бедема ископана прилично дубока јама.

Нешто на ниже, на сјеверном рубу села, има пропланак, назван Мелен, који се према југоистоку доста стрмо обара, а на њему је старинско турско гробље. Гробови били су ограђени тесаном седром, али су доста разорени, а и шикара их је обрасла, па је тешко разазнати ово гробље. Нишана на гробовима нема: или су одбијени или их — како је то обичај у многих старих турских гробаља источне Босне — уопће није било, те су гробишта означена тек ниском четверастом оградом од камена, која једва промољава из земље. Испод овог гробља, има шест помањих громила, највећој је промјер до 7 *м*, а насуте су од камена и земље. По спољашности судио би, да су прехисторичке, премда покусно истраживање једне од њих томе није изнијело доказа, јер је резултат био негативан, а осим камена и земље није се нашао ни траг било каквом културном слоју.

Сишав у село Махревиће, доспјесмо до налазишта оних горе споменутих копања. Налази се тик до пута, којим сиђосмо са Чудња, и до сјевероисточног угла куће тежака Радована Папића, од куће удаљено једва пет до шест корачаја и то тако, да је између куће и налазишта, силазио пут у село. Мјесто је доста стрма страна, кршевита вапненаста тла, густо обасута камењем. Само налазиште бијаше громила, која се временом изобарала низа стрмину. Некадашњи облик громиле се тиме прометнуо у неправилну хрпу каменица, које се скотрљаше низ обронак, те нико и не би пролазећи слутио, да је то некоћ био *tumulus*. Који ли му је био првобитни облик, која ли величина, то се ради деформације,

настале услијед ерозије, не да више установити, али да је то доиста био *tumulus*, то свједочи обиље онуда разасутих каменица, од којих је био некоћ начињен. Истраживањем се констатирало, да се тај материјал временом осуо низ обронак, те се првобитна громила тиме на дôњем крају стањила, а истодобно се одозгор низ косину брда насуло грохота, те се тако некадашњи облик кругљиног одсјечка сплоштио у равну косину, која се ни у чему — ван већим обиљем камења — није истицала од изоколног тла.

Чим је започело истраживање громиле наишосмо на доста јасни културни слој, који се маркантно и карактеристично провлачио великим дијелом громиле, те се донекле одликује особинама, које иначе нијесам имао прилике проматрати у других громила.

Тло наиме громиле није било косо као изоколно, него — по свој прилици намјерице — хоризонтално. Састојало се од иловаче, која се је услијед ватре, наложене на њему, црвенкасто испекла. Површина овог тла била је особитом помњом тарацана плочама од шкриљавца дебелим као длан, а на овој равној каменој подници, која запремаше простор од сублизу 6 $м^2$ бијаше културни слој, а више њега густо збијена камена громила, у које су шупљине између каменица испуњене наплављеном земљом.

Културни слој је врло танак, мјестимице тек неколико центиметара дебео, али ипак је био врло маркантан: земља тамно црна, плоче шкриљавца од ватре нагарене, испуцане, а у пукотинама између плоча бијаше трагова пепела и ситна угљена; нема сумње, овдје се палила ватра, на којој су се пржиле љешине мртваца и онда овдје сахраниле.

Бијаше то дакле и крематориј и погребиште, а потоње посвједочавало је обиље спаљених људских костију, разасутих по читавој површини, којом се простираше културни слој. Особито бијаху обилне спаљене кости људских лубања, које су услијед ватре и изгорјеле органске супстанције као угљен поцрњеле, те испуцале у ситне, сјајноцрне комадиће. Овеће кости, особито цјеванице, калциниране су те су добиле карактеристичну модрасто-сиву боју и крхкост, услијед које су се распале у ситне фрагменте. Мјестимице су те калциниране кости биле збите у праву бречију. Наравски, да у таком крематорију није било наде наћи остеолошког материјала поле читава, али судећи по обиљу уломака, особито лубања, мора да је ту био спаљен и сахрањен цијели низ индивидуа.

У том културном слоју и у шупљинама, које су остале између камења громиле, које је непосредно покрило културни слој, нађоше се разбацани прилози, који су с мртвацима заједно закопани или их је родбина и својта за погреба приложила у гроб. Све је то ванредно оштећено од ватре, којој ни крупнији комади од жељеза, као копља и ножеви, осим неких комада, нијесу могли одољети.

Усијавањем на ватри иницира је у жељеза процес оксидације, који је жељезо то брже растварао, што се више усијало. Предмети од бронца с истог разлога нијесу добили ону познату сјајно зелену патину, која им одијева и краси површину, него храпаву сивкасто-смеђе-зелену порозну кору, а сама ковина испод ње не бијаше више тврда, него зрнасто-кристалиничке, ванредно крхке конзистенције.

И саме посуде, премда од иловаче, штетовале су од ватре, те су испуцале и то тако, да су разни уломци једне те исте посуде, према томе како су били мање или више изврнути жари, разнолико промијенили своју боју. Што није од

ватре распуцало, скрхало се насипљући громилу, која је имала да покрије овај прехисторијски крематориј.

Једном ријечи, старине сахрањене уз мртвачку паљевину у овој громили, нађене су под најнеповољнијим приликама, што се икада даду замислити, а ако је ипак велики дио тога спашен, захвалити је то не само помности, којом се је поступало код искапања[1]), него и вјештини препаратора, којом су разнолици крхки уломци појединих предмета сложени у првобитну цјелину, те си можемо створити праву слику првобитних облика ових споменика. Занимиво је у овом слоју било обиље стаклених шарених, каткада ванредно умјетнички орнаментираних зрна од ђердана. Било их је на стотине, ситних као конопљино зрно, па до величине лješника и ораха. Много тога је додуше спржено и растопљено у ватри, али је ипак већина добро сачувана, а то је доказ, да ти комади нијесу били извржени жари. Они дакле нијесу заједно са мртвацима положени на ломачу, нијесу били њихов накит, него су положени на гроб, пошто се свршила церемонија инкремације, а положила их је јамачно женска својта у знак жалости за милим покојником. Сличне донације на гробу покојника још су и данас обичајне у нашег сеоског народа, те ће особито женске осим јабукама, лимуновима, јаглуцима, даривати покојнички гроб накитом — ђерданом —, прстењем и др., сестра ће брату паче властитом косом окитити гроб, а мајка дјетету изнијети и колијевку на гроб.

Старине што су нађене у овој громили биле су слиједеће:

Посуде од иловаче.

Посуда и уломака посуда, нађено је у културном слоју наше громиле прилично много. Све су биле по формату омалешне, а без изнимке прилози, што их је својта дала покојницима у гроб, дакле не обично кућно суђе, него „финије" посуде, достојне сакралне сврхе. Од уломака што су сабрани у тој громили, било је могуће у музеју саставити 9 комада, а осим тога нашло се уломака, по којима се додуше може установити облик посуде, али се ове нијесу могле рестаурирати, и то од 6 посуда, тако, да је било приложено свега 15 посуда.

По техници бијаше заступано двије врсти. 13 комада били су наиме израђени старом прехисторијском техником, простом руком, а два комада већ умјетније, то јест на лончарском колу.

Међу посудама рађеним простом руком, заступан је претежно један те исти тип: врч са двије ручке, које су диаментрално распоредане и надвисују добрано руб посуде. Било је 6 посуда овог типа читавих *(табла I., слике 8.—12.* и *табла II., слика 10.)*, а уломци од 6 који се не могоше саставити у цјелину. Тај је тип у нас у прво жељезно доба врло обичајан, а налази се и у свим доселе познатим културним слојевима, који из ове добе прелазе у латеншко доба. Поријетло облику је аутохтоно, а исходиштем биће му старији облик *oinohoe*, која добива уз онај један држак што надвисује руб на противној страни други.

Све ове посуде сублизу су једнаке величине, доста малене, а начињене су од добро прочишћене и испечене земље.

[1]) Ту ми ваља особитом похвалом споменути оружника Кантара, који нас је пратио из Чајнича амо и који је ванредном пажњом и вјештином помагао код искапања, те знао и најкрхкије комаде дизати, а да се при том не озлиједе.

Уз ово 12 репрезентанта нама добро познатог домаћега типа, нађена је једна посуда, технички доста примитивно израђена, али занимива по своме облику, који нас води далеко на југ, на тло старе грчке керамике, те у њем имамо назријевати барбарску имитацију — а не импорт — грчкога облика.

То је посуда, коју Грци зваху *skyphos (слика 1.)*, а карактеристична су јој својства: сталак одвојен од трупа посуде, купасти облик трупа и двије хоризонтално положене нешто према горе уздигнуте ручице. Посуда је помалешина, 7·5 *cm* висока, на отвору 8·5 *cm* у промјеру широка, а од врха једне ручице до друге има 14 *cm*.

1/2

Слика 1. Руком рађени *skyphos*.

Сличан *skyphos* као овај из Махревића, нађен је и на Гласинцу у некрополи код Храстоваче, *tumulus* V. (Wis. Mitt. I., стр. 132., сл. 9.). Овај комад је начињен на лончарском колу, дочим је наш израђен простом руком, те је према тому гласиначки егземплар импортиран, онај из Махревића домаћа репродукција овог грчког облика посуде. Предмети што су нађени у наведеној громили на Храстовачи — жељезни нож са коштаним дршком, уломак другог жељезног ножа и уломци посуда начињених на колу, не дају довољна основа за установљење одсјека у кронолошком низу, у који ваља уврстити ову громилу, а тек сада можемо на основу налаза у Махревићима установити, да ова громила иде најраније у средњо-латенско доба. Истакнути ваља, да је и у овој громили као и у Махревићима *било мртвачке паљевине*, а *оба случаја опет свједоче, да се обичај сахрањивања* у громили у источној Босни сачувао до у средњо-латенску периоду.

Други један *skyphos* нађен је у Читлуцима, *tumulus* V. (на озн. мј., стр. 140., сл. 36.), а орнаментика на њему — обојене палмете и сова — уз једну типно грчку бронцану посуду доказују, да је и тај доспио грчким импортом у Босну. Па и овдје можемо доба овоме трговачком импорту из Грчке врстати у доба иза појаве средњо-латенских облика, дакле у доба иза 250 год. пр Исуса. Исто вриједи и за красно орнаментирани комад, нађен у Санском Мосту, гроб 77 (Wiss. Mitt. VI., стр. 86., сл. 87.), који иначе не бисмо могли тачно датирати.

Од оне двије на лончарском колу израђене посуде из Махревића, једна је тамнобојна мала купа, обла дна са нешто извраћеним грлом, а под њиме са два хоризонтална жлијеба уријешена, доста глатке површине са јасним траговима рада на лончарском колу. Висина 6·2 *cm*, промјер 9·0 *cm. (Табла II., слика 11.)* Друга је једноставна, плитка, доста дебела здјела са извраћеним грлом и слабо усуканим вратом, од црвено печене земље, висина 4·5 *cm*, промјер 12·5 *cm. (Табла II., слика 13.)*

Особите вриједности нема ни једна ни друга, али фактум, да су обје начињене на лончарском колу, има за нас с тога неку важност, што нам и *он намиче неки критериј за установљивање времена, када је громила настала*, јер се посуде, прављене на лончарском колу, појављују у Босни најраније тек у средњо-латенској периоди, што је доселе — особито међу мртвачким прилозима

у гомилама на Гласинцу — нађено, те припада старијој, првој жељезној доби, без изнимке је туђи, грчком трговином амо доспјели импорт.

Према томе су нам ове посуде аргументи, који нам могу служити, да се установи за нашу гомилу у Махревићима барем *terminus post quem*.

Слика 2. Белегија од шкриљавца.

Предмети од камена.

Од камена нашла се мала белегија четвераста прореза од црвенкаста шкриљца, гори нешто сужена и провиђена рупицом за вјешање. Дуга је 10·2 *ст.* *(Слика 2.)*

Стаклена и емаљна зрна.

Зрна од ђердана, стаклених и емаљних, нашло се — како рекосмо — у културном слоју гомиле на стотине. Много их је растопљено у жари, али множина их је остала читава, јер жари није била изврнута никако или тек у слабој мјери. Заступане су све величине; најобичније су ситне као конопљено и као грашково зрно, па им величина расте до величине ораха или мале јабуке. Претежно су нађене једнобојне у свим бојама, обичним у стаклених зрна и касно-халштатске и латенске добе, а већа зрна без изнимке су на обични начин, некоје веће особито богато орнаментиране. Међу орнаментираним најобичније су заступана зрна са три испупчана ока на периферији, рјеђе се налазе четири ока, те им је облик услијед тога троугласт, односно четвероугласт. Два велика зрна одликују се особито обилном орнаментиком: низовима јако избочених очију, опасаних пластичном жутом и бијелом зарубом. Има и цилиндричких зрна са валовито орнаментираном цијеви, а на крајевима урјешених избоченим очима и т. д.

Забраздио би предалеко, описујући све облике и потањи распоред орнаментике на појединим зрнима, те с тога упућујем на *слику 3.*, у којој су приказане најобичније врсте зрна.

Жељезни предмети.

1. **Ножеви.** Занимив комад по свом облику је велики масивни нож приказан у *слици 4.* Карактеристичан облик његова оштраца растумачио сам већ описујући налазе из крематорија у Горици[1]). У овога комада ваља упозорити само на облик дршка, који бијаше из једног комада са оштрацем, према горе проширен у главицу, на средини усукан, а урјешен измјеничним низом лимених и коштаних плочица, нанизаних на сăпу, од којих је али већина нестала.

Нож има дуљину од 34·5 *ст*; од тога отпада на оштрац 24 *ст*, а на држак 10·5 *ст*. Највећа ширина оштраца износи 6 *ст*.

Осим тога бијаше неколико уломака мањих ножева, али сви су услијед превелике оксидације распали у комаде.

Већ сам, описујући налазе из Горице, истакнуо, да су ножеви са савитом оштрицом представници типног облика, који је карактеристичан за сјеверо-западне

[1]) Wiss. Mitt. VIII., стр. 11., 12.

стране балканског полуострова[1]). Свуда, камо год се обазремо изван подручја балканских Илира, наћи ћемо почевши од бронцане добе па до у доба историчко само равне мачеве и бодеже, а у Босни имаде ових мало, дочим су бодежи са унутар

Слика 3.
Неколико емаљних и стаклених зрна из громиле у Махревићима.

савитом оштрицом у већини заступани па и малени ножићи, што се рабише у дневном животу, имали су исти савити облик. Ти катексохен илирски бодежи са савитом оштрицом, имали су и посебно име — можда илирског поријетла — *sica*, које су и Римљани, упознавши се са овим оружјем преузели од илирских старосједиоца.

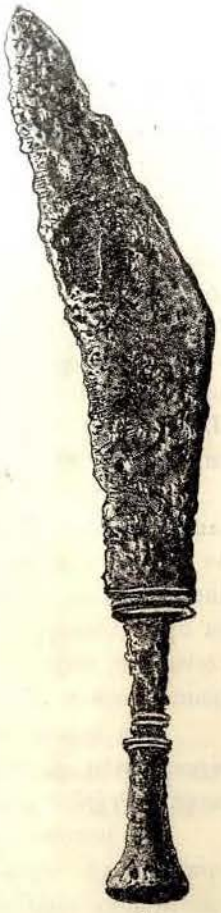

Слика 4.
Жељезна *sica* из Махревића.

2. **Копља.** Обиље жељезних копаља у овој громили бијаше обзиром на размјерно узак простор културнога слоја необично велико, а доказује нам, да је ту живио веома ратоборан народ, који није ни у вјечност залазио, не понесав собом оружја, којим се је за живота бранио. Нађено је 18 прилично читавих копаља, а уз то уломака од 3 врло оштећена комада и двије сулице.

По облику оштрице можемо разликовати два типа. У једнога је лист размјерно узак (ширина 3·5—5 *cm*), а бридови оштрице теку са дна врху готово равним правцем, дочим се повор средином издиже с обје стране у тупу брид тако, да прорез имаде облик делтоида. Нађено је 9 комада те врсти разне величине, дугих 30—45 *cm*. У једне поле дно листа прелази сапу углато у друге заобљено. У ове врсте сап је редовито знатно краћи, него ли лист. *(Табла I., слике 1.—5.)*

Друга врста, заступана такођер са 9 комада имаде шири (до 6·5 *cm*) и на средини изобљени лист, а повор се од листа одиже као ниска, равна, а доста широка избочина, којој рубови теку прилично паралелно са бридовима листа. У

[1]) Како се далеко тај облик на исток и југ простире, не можемо данас још установити, јер нам фале подаци.

њих је лист размјерно краћи, а сăп размјерно дужи него у прећашње врсте, а има комада, гдје је лист много краћи од сăпа. Дужина им варира од 28—45 *ст.* *(Табла II., слике 1.—7.)*

Од оно двије сулице нађене осим копаља, једна је сачувана читава, дуга је 20·3 *ст*, а лист је доста краћи од сăпа (9 : 11 *ст*). *(Табла I., слике 6.* и *7.)*

Копаља — каткада, као у нашем случају у Махревићима у великом броју — наћи ћемо у Босни скоро у сваком мушком прехисторичком гробу прве жељезне добе па кроз слиједеће одсјеке латенске периоде. Копље је главно, а — јер у то доба међу споменицима стријелице зачудо фале — и једино оружје, које увјетује читав начин илирског ратовања у даљину, који се бар у доба, када они дођоше у додир са класичним народима, разликоваше од грчкога боја на близу, те је понукао праоца етнографије Херодота, да с неким презиром опише начин ратовања Илира, који дочекују непријатеља из далека, бацајући на њ своја копља, а ако тиме не успију, окрећу леђа и бјеже.

Ако је копље служило за бацање, онда нам овај Херодотов опис тумачи, зашто каткада у гробовима налазимо толико обиље копаља, јер се бачено копље не враћа, а да насртај буде успјешнији требало је војнику, да има уза се што више копаља, да их баца на непријатеља. Да Илири збиља нијесу војевали прса уз прса доказује нам то, да њихов савити бодеж у Римљана, када се они њиме упознаше, није стекао глас јуначког оружја него разбојничког, јер Римљани прозваше именом *sicarius* разбојника, који из засједе бодежем навађује на своју жртву.

Ова копља босанских старосједиоца називала су се тракоилирским називом *sigynna* или *sibyna*, а хисторијат овог назива протумачио је Лоренц Дифенбах у својим *Origines europaeae*, стр. 419.

Да потомство Илира, односно баштиници њиховог територија *sigyn*-у нијесу прихватили херодотским презиром, него да су јој сачували онај углед, што га уживаше у доба прехисторичко, разабиремо по томе, што је до недавна џилитање у босанских муслимана било најмилија витешка вјежба, а у Дубровнику бијаше такозвана халка, то јест џилитање копљем у објешени прстен, прошастих вијекова врхунац народне свечаности, којом се славио дан св. Блажа. У Далмацији се та халка или алка до данашњега дана у неким мјестима сачувала као најплеменитија народна свечаност.

Слика 5. Жељезна сјекира из Махревића.

Овакове појаве засвједочују нам дуговјечност прехисторичких културних елемената, а обрађујући у Босни поље прехисторије имали смо често прилике опазити, како се поједине старе примитивне културне појаве сачуваше у народном животу до дана данашњег, пробијајући све етничке слојеве, који се течајем свијета и вијека наслагаше на аутохтоној илирској подлози Босне.

3. Сјекира. Једна жељезна сјекира имаде облик т. зв. *„palstaba“*: лист је танак, прама оштрици проширен, горе завршује у језичац, испод којега се постранце избочују два трна. Дужина 21 *ст*, ширина оштрице 7·5 *ст*. Сличних комада нађено је већ почесто у Босни, тако примјерице на Гласинцу на Илијаку (*tum.* III.) и у Санском Мосту, а по времену појављују се под крај I. жељезне добе, те се подржају у доба латенско, у које спадају међу типне врсти жељезног оруђа. *(Слика 5.)*

Предмети од бронца.

1. **Наруквице.** Нађено их је у свему 3 пара. *(Слике 6.—9.)* Све су од ватре јако оштећене, крхке, те је један пар било могуће извадити само заједно са земљом и тако конзервирати, а остала два распала су се у више уломака, али је било могуће саставити их. Сви су истога облика, начињени од танке, 0·5 *cm* широке на лицу слабо изобљене прутице, савите у спиралну цијев са 8 до 9 обода. Нутарњи промјер им је 5·2 *cm*, висина 4—5 *cm*. Судећи по тијесном промјеру бијаше то накит,

Слике 6. и 7. Пар бронцаних наруквица из Махревића.

који се могао намотати тек на нježну женску руку. Занимиво је у ових наруквица, да се оба краја спирале свршавају плосном орнаменталном приказом змијске главе. Овај орнаментални мотив доста се често налази на ножицама наших ранолатенских фибула, те је разумљиво, да се употребљавао и на другом накиту. Занимиво је у форме главице то, да се иза очију проширује у двије широке латице, сасвим онако, како се то опажа на старим приказама *Uraeus*-змије, које у египатској митологији и умјетности играју велику улогу.

Слика 8. и 9. Пар врло оштећених бронцаних наруквица.

На везу с Египтом дакако не можемо мислити, јер нас наши досадањи споменици не упућују онамо.

2. **Колути.** Нађено је два колута од дебеле бронцане жице (0·6 *cm*), сполашњег промјера од 3·2, односно 4·8 *cm* (*слика 10.*) и два величином једнака (промјер 3·5 *cm*), уријешена са по четири радијално на рубу поредана крупна обла зрна. (*Слика 11.*) Оба ова колута су сувисла, а спадају у врсту зрнима покићених колутова, што их доста често налазимо међу споменицима касне латенске периоде.

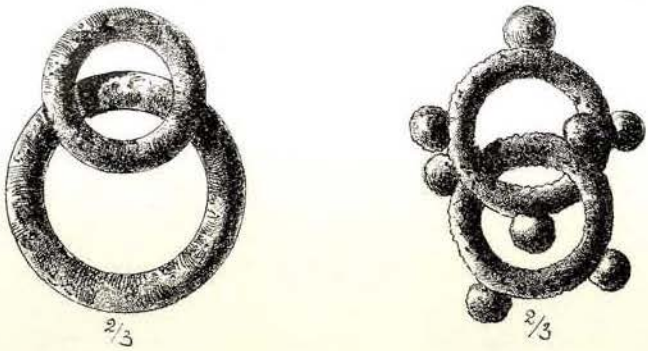

Слика 10. и 11. Четири бронцана колута из Махревића.

3. **Уломак накита**, који се састоји од овалне плохе са двије халке на дуљим странама, уријешене нејасним удубљеним орнаментом. Кроз сваку халку провучен је колут, савит од плоснате жице, а на једноме од њих виси други колут на рубу покићен зрнима и то са три осамљена, а између њих су три групе зрна поређаних у облику крста. (*Слика 12.*)

4. **Фигурално.** *Слика 13.* приказује необичну фигуралну композицију на облик коња са двије главе, кому су труп и вратови уријешени кружницама, у којих је средиште удубено. Труп је на средини вертикално провртан, те је ту овај фигурални орнаменат некоћ био насађен на шипку или на какву привјеску. Овај комад доста нас живо сјећа неких латенских ватраља, који су на оба краја уријешени животињским главама.

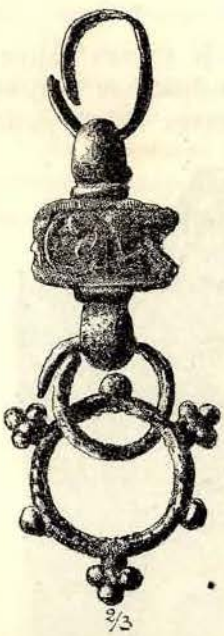

Слика 12. Бронцани накит из Махревића.

Слика 13. Двоглави коњић од бронца из Махревића.

Слика 14. Бронцана укосница из Махревића.

5. **Укосница.** *Слика 14.* приказује једну двокраку иглу са потковастим лӯком, којему крајеви чине завојке те се продужују у игле. Дуљина 7·0 *cm*. Нађен је један комад. Облик је типичан локалан облик босански. Први пут сам га нашао на Гласинцу, а од онда врло често, скоро у свим већим налазима прве жељезне

добе и прелазне јој фазе у латенско доба. Према томе иде и овај комад у групу оних прехисторијских налаза, који доказују униформитет културних појава у некадањем илирском трокуту у другој пола I. миленија пр. Исуса.

6. **Прстен.** Нашао се и један прстен, на жалост врло оштећен, коме је витица од бронца, а уријешен је био дугуљасто овалном гемом од карнеола, којој је половица одломљена. Колико се може на сачуваној оли разабрати приказивала је и енски лик (сачувана је доња пола, пред којом стајаше ступ). Комад је импортирана грчка радња. *(Слика 15.)*

Слика 15. Прстен са гемом из Махревића.

7. **Фибуле.** Обилне бројем, а занимиве по свом значењу за детерминацију овог гробишта јесу фибуле, које нам у извјесном виду јасно расвјетљавају правац, којим су у нас пошле културне прилике у другом одсјеку латенске добе. Могао сам установити, да је било што боље, а што врло лоше сачуваних свега 37 комада, а осим тога ситнијих уломака, којим није било могуће установити број егземплара од којих потјечу. Свакако их али није било више него 3—4.

Ови комади нам представљају серију облика, који на врло поучан начин предочују типолошки развитак латенске фибуле, па их с тога износим у низу, који одговара типолошкој еволуцији.

1. На челу нашему низу стоји као исходиште типна средњо-латенска форма, у које је лу̑к полукружан, а нога продуљена у танку жицу, те завраћена према лу̑ку, уз који се њен крај причврстио окрајном прутицом, која опасује лу̑к. Спирални механизам типног распореда је прилично узак. Нађено је 4 комада читавих, 2 комада, у којих је продужени дио ножице одломљен, а осим тога уломака од двије малене и једне веће фибуле, дакле је било у громили свега 9 комада. (Сравни *слике 16.—20.)*

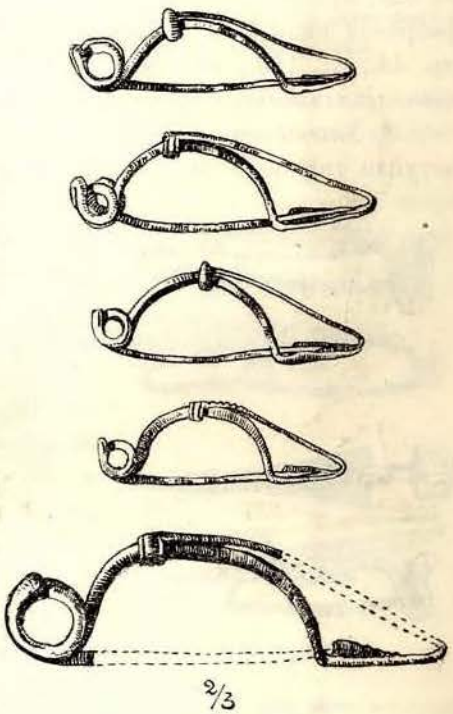

Слике 16.—20. Пет бронцаних фибула средњолатенског типа из Махревића.

Сачувана 4 комада *(слике 16.—19.)* имаду редомице дуљину од 4·7, 4·9, 5·1 и 5·5 *ст*, а остали су били сличне величине, дакле сви егземплари размјерно малени, само онај фрагментарни већи комад имађаше од прилике дуљину од 7·2 *ст. (Слика 20.)*

2. Тип средњолатенске фибуле бијаше исходиштем читавог низа варијаната, у којих је принцип остао исти, али се разноликим начином орнаментације, особито завраћене ножне жице, постизавала велика разноликост, а гдјекоји егземплари посвједочавају нам доста развијени укус прехисторијских драгуљара латенске периоде.

Једну од обичнијих варијанта представљају нам двије фибуле, у којих је жица лу̑ка савита у низ осмици сличних завоја, те је тиме лу̑к знатно проширен. Окрајња жица ножице растањена је и продуљена, те завраћена прама луку, гдје се савија у неколико низова спиралних цијевчица, између којих је на жицу нани-

зано по једно стаклено или бисерно зрно. Крај жице омотан је онда неколико пута више главице око лука и тиме уза њ причвршћен. Трећи комад посве је сличан овоме, али се лу̑к не састоји од низа осмица, него од плоснате ламеле, на којој је запет низ стаклених зрна, који алтернира завојима жице, на којој је нанизан. *(Слике 21. и 22.)* Ове фибуле су доста ситне и дуге око 5·5 *ст.* Рачунајући амо још уломак лу̑ка нађен доста деформиран у громили, бијаше ова врста заступана са 4 егземплара.

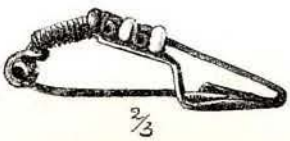

2/3

Слика 21. Средњолатенска фибула са лу̑ком урешеним низом завојака и зрнима од стакла из Махревића. (Ножица одломљена.)

2/3

Слика 22. Средњолатенска фибула покићена стакленим зрнима из Махревића.

Исти тип нам представљаше до сада једна фибула са Дебелог Брда код Сарајева (Wiss. Mitt. IV., стр. 63., сл. 179.), која је добро сачувана и једна друга (на озн. мј., сл. 180.), у које је лук растегнут и тиме оштећен. Даље бијаше у сребреном налазу из Горице код Посушја типни такав комад (Wiss. Mitt. VIII., стр. 44., сл. 120.), који нам данас може служити за точну хронологизацију овога важног налаза, који према томе једним дијелом иде у средњу латенску периоду.

3. Типолошки правилан дериват средњо-латенске фибуле је други, обилније заступан тип, који се одликује од типне врсти тиме, да је спирални механизам нешто шири, јер се не састоји од два пара спиралних омота, него од три или четири, лу̑к није обао него испружен, према ножици и главици углато савинут, а завраћени крај ножице проширен је постепено од врха према горњем крају, који опасује лу̑к у облику шиљата дугољаста трокута, кому је врх окренут према ножици, а база према главици фибуле. Тај завраћени крај посве наличи вршку копља или сулице, а сва је прилика, да је тај облик намјерице замишљен и израђен, да фибула добије сличност са копљем. *(Слике 23.—26.)* Да ће онако ратоборан народ као Келти, којима се пуним правом приписују све појаве латенске културе, своје најмилије оружје — копље — употријебити и као декоративни мотив у орнаментацији свога накита, лахко је разумљиво, а стилистички осјећај, којим су га прилагодили типном облику фибуле, управо је савршен. Површина минијатурног копља на лу̑ку фибуле глатка је, а само се опажа у неких комада на бази и на врху по неколико пријеких бразда.

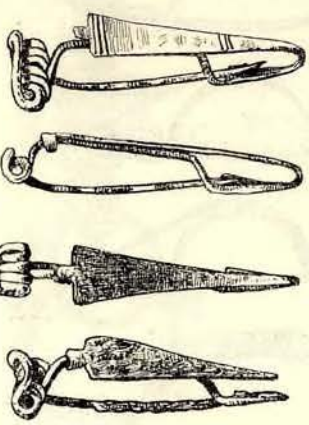

2/3

Слике 23.—26.

Четири једноставне копљасте фибуле од бронца из Махревића.

Овај тип копљастих фибула средњо-латенских, заступан је са 7 прилично добро очуваних комада (дуљина од 5·1 до 5·7 *ст*), те у уломцима од још 5 ком. (Сравни *слике 23.—26.*), дакле у свему са 12 комада.

4. Развијајући се овај тип средњо-латенске копљасте фибуле у орнаменталном а и техничком виду даље, настао је нови, посве карактеристичан тип за наше

6. Распоред, какав је био у спиралног механизма ових двију фибула, разабире се посве јасно у слиједеће фибуле, у које лу̑к има такође облик копља, али она у битности одваја од средњо-латенских типних фибула и то не само у распореду спиралног механизма него и у томе, што се вршак ножице не враћа више према лу̑ку.

Приказана је у *слици 31.* а, како се из ње разабире, имаде лу̑к облик доста широког копља, кому је и повор оштрице означен уздужним зарезима, сам је савинут у облику лу̑ка, а тако и ножица, која завршује у хоризонталну с обје стране и сприједа омеђену плочу тиме, да јој је руб окомито уздигнут. Механизам игала у овог комада већ је одвојен од лу̑ка, те фибула према томе спада у групу дводјелних фибула. Жица сваке игле савита је наиме на глави у спиралну цијев, а обје цијеви спојене су потковасто уздигнутим лу̑ком. Та цијев причвршћена је уз лу̑к жељезном чивијом, која пролази кроз њу и кроз рупицу пробушену у горњем крају лу̑ка фибуле, који нам представља сам копља. Потковасти испон на средини спиралне цијеви, упире при томе под лу̑к, те овај крај спиралног механизма овдје наилази на резистенцију, услијед чега еластицитет спирале може да функционира.

Ова занимива фибула имаде дуљину од 11·1 *ст*, ширина копља на лу̑ку износи 3·5 *ст*, а ширина спиралног механизма обих игала је 3·0 *ст*.

Осим ње нађен је и комад лу̑ка фибуле истога типа, али је мањи, а оштрица копља размјерно ужа. Према томе имамо 2 репрезентанта ове варијанте.

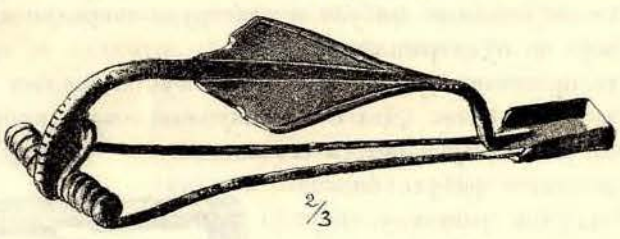

Слика 31. Каснолатенска дводјелна копљаста фибула са двије игле од бронца из Махревића.

7. Варијанту, која је настала на основу пређашње, приказује *слика 31.*, а разликује се од ње тиме, да лист копља фали, те је остао само његов повор у облику обле астрагалом уријешене шипке. Ножица и механизам игала бијаше идентичан као у пређашње. Дуљина је комаду 5·8 *ст*. Аналоган комад познат нам је досеље од жељеза са прехисторичког насеља на Дебелом Брду код Сарајева. (Wiss. Mitt V., табла LIV., сл. 14.)

Још је нађен уломак лу̑ка једне фибуле истога типа, уријешен измјенице системима околних бразда и накрстица, те косих бразда, али је сачувани комад превеч незнатан, а да бисмо по њему могли посве реконструирати првобитни облик.

8. Посве осамљена у овом низу фибула је једна, у које је лу̑к начињен додуше по систему средњо-латенском, то јест уза њ је причвршћен завраћени крај ножице, али механизам спирале много је млађи и у којечему сјећа на распоред, што га налазимо у најмлађем одсјеку касно-латенске периоде. Лу̑к се одликује од осталих још и тиме, што је завраћени окрајак ножице проширен у паралелограм, коме је дуља ос према лу̑ку трансверзална, а уријешена је по средини низом избочених делтоида са концентричним кружницама у средини и избоченом зарубом. С обје стране плоче више лу̑ка је по једна главица, а једна од њих, окренута

према спиралном механизму, опасује лу̑к. Спирални механизам већ је исти као у касно латенских и ранијих римских провинцијалних фибула, а састоји од спиралне цијеви, која је чивијом прикована уз лу̑к, а више ње одваја од лу̑ка пријека шипка, која донекле прекрива спиралну цијев.

Дужина фибуле је 5·7 *cm*, декоративна плоха на лу̑ку има величину од 1·2 × 2·5 *cm*. (Сравни *слику 32.*)

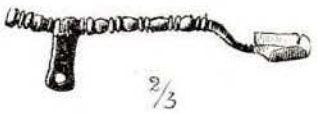

Слика 32. Лук фибуле са двије игле каснолатенског облика из Махревића.

У громили у Махревићима бијаше према горњем опису заступана међу оно 37 комада фибула, што их могосмо у свему констатовати не мање него осам разних типова, којима је свима исходиште опће позната средњо латенска фибула. Горе описани постепени развитак предочиће нам доста прегледно овај схема:

1. Средњо-латенска типна фибула (9 егземплара).

2. Иста фибула са лу̑ком украшеним стакленим зрнима и спиралним завојцима. (4 ком.)

a) Средњо-латенског типа

3. Копљаста фибула са једном иглом. (12 ком.)

4. Копљаста фибула са двије игле сувисле са лу̑ком. (5 ком.)

5. Копљаста фибула са двије од лу̑ка одвојене игле. (2 ком.)

б) Касно-латенског типа.

6. Копљаста фибула са двије од лу̑ка одвојене игле. Ножица је четвераста те се не враћа лу̑ку. (2 ком.)

7. Варијанта са шипкастим лу̑ком. Облик копља напуштен. (2 ком.)

8. Касно-латенски тип[1]) са четверастом плочом на лу̑ку. (1 ком.)

Еволуција копљасте фибуле у нашем налазу, како ју предочује горњи преглед, очитује нам се ту доиста у свим и најситнијим својим фазама од првотног облика средњо-латенског типа, до савршене форме 6. наше схеме, у које је онај пар игала одвојен од осталог тијела фибуле, те тиме настао нови, дводијелни тип, са двије игле, које касније у римско доба у нашим крајевима налазимо доста често као посебни локални облик римске фибуле.

Још нам ваља навести доселе позната налазишта, на којима је копљаста фибула са двије игле, типа 6., у Босни нађена.

Први уломак, који припадаше такој фибули нађен је у „Малој Градини“ код Милеће (котар Билек), те је приказан у Wiss. Mitt. св. III., стр. 297., сл. 33. Било је то тек једна пола фибуле — оне двије игле —, дочим друга пола, лу̑к

[1]) Прелазни степенови од типа 1. до 8. нијесу заступани у налазу из Махревића, али су обилно заступани у богатим налазиштима босанске и хрватске Крајине, те иду даље на сјевер средњом Европом.

са копљем, фали. Није зато чудо да није било могуће разазнати првобитно значење тог уломка, те је описан напросто као двострука игла и да се није могло установити, спада ли она халштатској, то јест првој жељезној доби, или латенској.

Други комад нађен је на Ракитном, у друштву са средњо-латенским фибулама (сравни Wiss. Mitt. I., стр. 177., сл. 19.), те је, ваљда зато што је механизам игле сепариран од копљастог лу̑ка, додијељен касно-латенској периоди. У богатом крематорију у Горици[1]) код Посушја, ископао сам даље 7 комада фибула ове врсти, које донекле представљаху један дио еволуције, која надовезује на обични тип средњо-латенске фибуле, те доспијева до оног облика, како га у најсавршенијој форми налазимо у два красна егземплара, нађена у До̑њем Храсну[2]).

Од онда нађен је још један комад ове врсти у Норину Wiss. Mitt. IX., стр. 288., сл. 174.), а да попунимо низ аналогија, навести нам је још један жељезни лу̑к фибуле са Дебелог Брда код Сарајева, гдје додуше на лу̑ку не налазимо облик копља, али исту формацију ножице, из које закључујемо, да је фибула имала двије игле. (Wiss. Mitt. V., табла LIV., сл. 14.)

Већ обиље варијације и непрекинута генетичка веза између појединих у низу сукцесивних облика, што га у еволуцији фибуле замјећујем у нашој громили у Махревићима, а донекле непотпуније у крематорију у Горици, најбоље нам доказује да налазишта ових фибула иду у оно подручје, у коме се је обавио процес формалне еволуције и да је тај процес настао услијед судјеловања аутохтоних културних елемената. Замислимо ли себи положај доселе познатих налазишта ових фибула на карти: Милећа код Билека, Ракитно, Горица код Посушја, До̑ње Храсно и Норин, те у најновије доба Махревићи, опазићемо, да се ова налазишта налазе у Херцеговини[3]), дочим у Босни фале. Колики је био опсег овога подручја и како је далеко сезао на југ, најбоље нам доказује чињеница, да се у развалинама старог грчког града Додоне нашла иста онака двострука игла као у Малој Градини код Милећа (котар Билек), за коју смо установили, да је дио двоигласте копљасте фибуле. Карапанос, публицирајући налазе додонске, додуше није упознао знаменовање ове игле, јер држи да је то двокрака укосница, а не како смо разложили, тек дио фибуле[4]). Према томе сиже овај простор, колико можемо установити, упирући се о досада познате босанске налазе, на сјеверу до линије, која полази правцем од истока к западу средином Босне, на истоку до Полимља, на западу до мора, а судећи по додонском комаду, на југ даљем Црне Горе и Албаније до Јанине у Епиру.

Уважимо ли велико обиље и богатство налаза латенске добе у сјеверној Босни, те даље с ону страну Саве и Уне, замијетићемо, да за чудо у овом сјеверном подручју нема ни трага дводјелној копљастој фибули са двије игле. И ту ћемо додуше опазити у обилној серији налаза из Санског Моста, Језерина и Рибића, да се средњо-латенска фибула развија и постепено ствара нове облике, али правац ове еволуције смјера оном облику касно-латенске фибуле, који је исходиштем разним облицима римских провинцијалних и панонских фибула. Ово нас води до оправдана закључка, да је у Босни настала бифуркација у еволуцији

[1]) Wiss. Mitt. VIII., стр. 23., сл. 34.—36.

[2]) На озн. мј., стр. 24., сл. 37. и 38.

[3]) Чајнички котар је тек иза окупације додијељен сарајевском окружју.

[4]) Karapanos C. Dodone et ses ruines. Табла LI., сл. 11. У тексту на страни 95. убраја он овај 8 *cm* дуги комад у „quatorze épingles à cheveux".

средњо-латенске фибуле: једна грана довела је на југу до копљасте фибуле са двије игле, друга на сјеверу, низом касно-латенских прелазних облика до римске провинцијалне фибуле.

Да ли су импулзи у оној првој грани развитка произашли из саме земље или из туђине, то не ћемо моћи ријешити, док у прехисторичком виду боље не упознамо сусједне крајеве Балкана, али чињеница, да је граница ове бифуркације текла средином Босне, држим да је утврђена.

Истакнути ваља још и то, да се је еволуција, о којој говоримо и коју нам представља шест прелазних облика, провела у размјерно врло кратком року, јер се обично рачуна, да споменици средњо-латенске добе иду у доба од 250—100 год. пр. Исуса, а они касно-латенске у доба од 100 пр. Ис. до римске инвазије[1]). Сравнимо ли ту брзину са спорошћу, којом се споменици старијих епоха развијају и која је то већа, што је доба нашему удаљенија, онда долазимо до доста занимивог закључка, да се културни облици то спорије мијењају, што је њихово доба старије а то брже, што је млађе. Тај аксиом потврђују налази хисторичке добе, а и опажања у модерном културном животу.

Громила у Махревићима биљежи нам најисточнију доселе познату точку, до које је допрла култура латенске добе у Босни за вријеме средњо- и касно-латенских периода, а не ће бити згорега, ако се уз ово налазиште осврнемо и на географско распростирање осталих до сада важнијих налазишта Босне за латенске периоде.

Све три периоде заједно налазимо заступане у Језеринама, Горици, Рибићима и на Дебелом Брду код Сарајева, а у сва четири налазишта, заступана је средњо-латенска периода најобилније.

Рано- и средње латенска периода заступана је, низајући се уз масивни темељ халштатске културе: у Дољој Долини, Санском Мосту и у Градцу код Посушја, дочим је средњо- и касно-латенска заједно заступана тек на Ракитном.

Споменика рано-латенске периоде налазимо на Гласинцу уз небројене споменике прве жељезне добе у Русановићима, Госиљи, Храстовачи, на Читлуцима и у Загрђу и др., дочим ту фале представници каснијих периода, а од осталих налазишта те добе спомињем још Мајдан код Јајца и Тешањ. Најјужнија точка до које сижу доселе у нас налази ове прве периоде је Горица код Посушја, најисточнија Русановићи на Гласинцу.

Како нам ископине у Махревићима доказују, доспјела је средњо-латенска култура обишавши на југу гласиначко културно подручје далеко на исток до Махревића, а како друга налазишта свједоче (Д. Храсно, Милсћа) и далеко на југ у Херцеговину, дочим се подручје касно-латенске културе опет сужује на сјеверозападни дио Босне, гдје уз наведена налазишта ваља споменути још и Прозор, Рипач, Ламинце и Караулу код Жупањца.

Слика културног напретка латенске добе у нас има дакле облик вала, коме је исходиштем некадањи териториј Јапода, те у првој фази сиже до Гласинца и Неретве, у другој до Подриња и јужне Херцеговине, а у трећој се враћа на размјерно узак териториј сјеверо-западне Босне.

[1]) П. Рајнеке (Reinecke) одустао је од старе раздиобе латенске добе у три периоде: рану, средњу и касну, те ју дијели у четири сукцесивне периоде. Роберт Форер прихваћа ту раздиобу само у толико, што рану периоду одваја у двије мање периоде, архаиотенску и ранотенску, а ми немамо разлога прихваћати у Босни ту раздиобу ни у овој форми, јер нам до сада фали сваки и најситнији супстрат за архаиотенску периоду, те нам остају само досадање три периоде: рана, средња и касна латенска периода

Tabla I.

Tabla II.

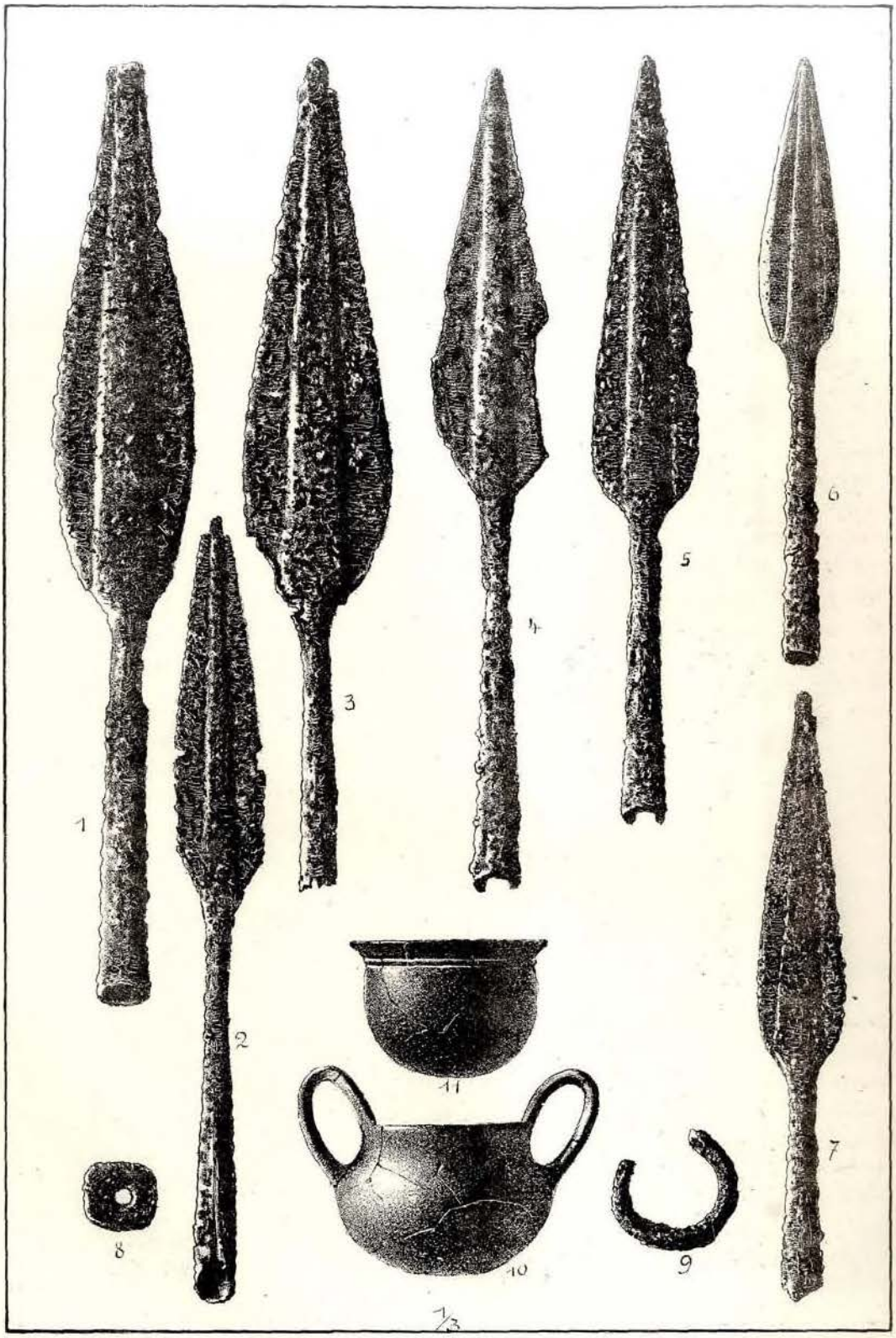

Fojnička kronika.

Priopćio

dr. **Ćiro Truhelka.**

(Sa 15 faksimila rukopisa.)

Svaki od tri najstarija bosanska manastira — Kreševo, Sutjeska i Fojnica — ima svoju knjižnicu, u kojoj se je sabralo i čuvalo obilje knjiga i književnih spomenika zadnjih vijekova pa i rukopisa važnih ne samo za povijest Franjevaca nego i za povijest Bosne. Počevši od slavne fojničke adhname, kojom je sultan osvajač Mehmed II. na molbu glasovitog Fra Angje Zvizdovića zajamčio bosanskim katolicima apsolutnu vjersku slobodu, imade tu veliko obilje carskih fermana, valijskih bujrultija, šerijatskih ilama i osuda i drugih državnih dokumenata pisanih turskim jezikom, kojim se bosanskim franjevcima osigurava sloboda vjere, osobna sigurnost i nepovrjedivost imetka i posjeda, a megju njima mnogo važnih dokumenata, koji su podesni da osvjetljaju i danas još tamni dio bosanske povijesti za turske vladavine. Svi ti spomenici čekaju tek orijentalistu, koji će ih proučavati, a mi se nadamo, da će se megju bosanskim muslimanima naći orijentalista, koji će se obazrijeti na ove dokumente onom pozornošću, koju zaslužuju.

Uz ove rukopise ima obilje rukopisa pisanih bosanicom, a u mlagje doba latinicom. Ovi — osobito bosanicom pisani — svratili su od prije pozornost učenjaka na se — da spomenem samo učenog franjevca Fra Miju Batinića, koji je iz njih crpao obilje gradiva za svoju povijest bosanskih franjevaca — ali širim krugovima ostaše ti spomenici nedosežni. Da tome doskočim naumio sam, da prigodice bar najvažnije bosanicom pisane spomenike priopćim, a započinjem ovdje sa fojničkom kronikom.

To je knjižica u maloj četvrtini krupna rukom ragjena papira, uvezana u smegju kožu, koja se čuva u knjižnici fojničkoj. Na prvim 15 stranicama zapisane su kurzivnom bosanicom razne kroničke bilješke, a dalje slijede latinski pisane bilješke i prepisi dokumenata, špeeijalno crkovnog sadržaja, koji nas u ovaj čas ne zanimaju.

Rukopis fojničke kronike pisan je prilično sitnim, ali nelijepim pismom, kao da ga je pisala drhtava staračka ruka. Biće da su krupni hrapavi papir pa i smegja nejednako gusta tinta mnogo krivi, te pismo nije jednolično, ali je ono uza sve to dosta čitljivo, te samo na malo mjesta zadaje čitaocu muke kod čitanja. Grafički karakter ove kurzivne bosanice odgovara prilično zahtjevima, koji se išću od praktične kurzive, a ruka, koja se obikla njime pisati, mogla je dosta vješto vladati njome. Premda nam se to pismo na prvi pogled čini neobičnim, u svakog slova je diakritičko obilježje jasnije izraženo, nego li recimo u moderne kurzivne ćirilice, a ja sam u sebi osvjedočen, da je ona ista drhtava ruka, koja je pisala ovu kroniku, pisala mjesto bosančicom modernom ćirilskom kurzivom, niko živ je ne bi znao pročitati. U potonjoj naime, ako nije posve pomno pisana, lahko se zamjenjuju čitajući slova *m*, *t* i *š*, *l*, *p*, *n* i *u*, *g* i *č*, *h* i *ž*, dočim je ovako zamjenjivanje u kurzivnoj bosančici — pa i u ovom našem primjerku, koji ne odgovara ni najprimitivnijim kaligrafskim zahtjevima

— gotovo nemoguće. Jedina slova, koja bi se tu dala lahko zamijeniti jesu slova za glasove *b* i *l*. Svi ostali znakovi su diakritički tako diferencirani, da ih je uvijek lahko razlikovati.

O pravopisu, što ga nalazimo u kronici, ne ću govoriti. To je stvar filologa, a ja ću samo istaknuti to, da su svi pisci, koji su do sada pisali o ovim fratarskim spomenicima mouilirano ⅄ i ⋀, koje se u rukopisima piše ѣ⅄ i ѣ⋀, doslovce transkribirali sa *ćl* i *ćn* (jednako danas *lj* i *nj*), dočim sam ja za to upotrebio transskripciju *gl* i *gn*.

Na to me je ponukalo ovo razmatranje.

U bosanici ima znak ѣ trojako značenje: 1. označuje glas *ć*, a to mu je prvobitno značenje; 2. dvostruki konzonant *dž*, koji odgovara turskome *džim* ili talijanskome *g* ispred vokala *e* ili *i* a 3. služi za označivanje glasova, koje mi danas izražujemo kombinacijama *lj* i *nj* i to tako, da se ѣ smjesti ispred slova ⅄ i ⋀.

Ovaj način izražaja vrlo je nenaravan, jer u onom *lj*-u i *nj*-u nema ni najmanjeg prizvuka ni od glasa *ć* ni od glasa *dž* pa zato svakoga, koji čita n. pr. transskripcije *kraćl, Baćnaluka, poćle, doćni, ćnega, pisaćne,* mora da ovakvo pisanje upravo vrijegja.

Do ovog nenaravnog i duhu jezika skroz protivnog načina pisanja moglo je ali samo doći pod dojmom tugjeg pravopisa, koji je takogjer bio protivan istom duhu, a to se desilo u ovom slučaju pod dojmom talijanskog pravopisa. Naši fratri prijašnjih vijekova većinom su odgojeni u Italiji, pa su obikli i taljanskom pravopisu, koji naše *lj* i *nj* transskribira sa kombinacijom *gl* i *gn,* a ta kombinacija odgovara prilično gornjim zvukovima: bar Talijan nije kadar ono *gl* i *gn* drugačije da izgovori nego mi naše *lj* i *nj*. I svi hrvatski pisci, savremenici fojničkom kronisti, koji se služe latinicom, poprimiše ovu ortografiju od Talijana — u Dalmaciji naći je još danas ljudi stare škole, koji je rabe — a nama taj način pisanja ni malo nije neobičan. Prirodno bi dakle bilo, da se i u bosančici piše ⌐⋀ i ⌐⋀, a ne ѣ⋀ i ѣ⋀. Ali stari fratri nijesu bili filolozi, te nijesu mnogo o tome razmišljali, da slovo *g* u talijanskom označuje dva glasa: ⌐ i *ǧ*, nego su tek imali na umu, da se recitirajući alfabet izgovara *dži*, pa su ga zato zamijenili onim slovom bosančice, koje mu označuje najbliži zvuk, a to je bilo slovo ѣ.

U tom slučaju ѣ je identično sa talijanskim *g*, a za to sam ga u svojoj transskripciji uvijek upotrebio, vraćajući mu prvobitno značenje, u kome su ga bosanski fratri uveli u bosansku ortografiju. Ja držim da time transskripcija gubi prilično od one odurnosti, koja mnogoga odvraća od čitanja prepisa spomenika, pisanih kurzivnom bosanicom, a držim uza to, da je ovaj način transskripcije jedino opravdan.

Što se tiče ostala dva slučaja, gdje naime ѣ označuje čas *ć*, čas *gj* ili *dž*, služio sam se prema današnjoj ortografiji izrazima *ć* i *gj*, odnosno *dž*.

Pisac kronike napisao je neke talijanske ili latinske izraze i latinicom, a ja sam ove istaknuo, štampajući ih kurzivnim slovima.

Pošto je dosele štampano samo vrlo malo bosanicom pisanih spomenika u faksimilu, te se jedva rijetkom strukovnjaku desi prilika, da proučava originale ovih spomenika i da se upozna njegovim paleografskim osebinama, odlučio sam, izdati bar nekoliko faksimila. Tehnika, kojom su ova načinjena nije dakako najsavršenija! Danas nam je poznat cijeli niz načina mehaničke reprodukcije pisanih spomenika: fotolitografija, fotogravura, zinkografija, špicerotipija i t. d., koji manje ili više vjerno reproduciraju i najmanje sitnice originala; ali sve ove reprodukcije tako su skupocjene, da bi troškovi oko reprodukcije ovo nekolicine listova fojničke kronike bili isti, koliki i

troškovi prilične štampane knjige. I o tim troškovima zapinje izdavanje faksimila: izdavači jedva nasmognu toliko, da se uzmogne izdanju dodati faksimile od jednog ili od dva lista; te su slike doduše savršeni dokumenti moderne mehaničke reprodukcije, lijepe kao ilustracije, ali bez praktične vrijednosti, jer se obično dešava, da baš ona stranica originala, koja učenjaka upravo pobliže zanima, nije faksimilirana.

Da mi ipak bude moguće donositi faksimile čitavog niza listova, upotrebio sam slijedeći postupak, koji je podesan, da posve pouzdano reproducira paleografski karakter pisma, a to je napokon prvi — a u našem slučaju jedini uslov za reprodukciju.

Stranice originala fotografirane su u umanjenom formatu i onda povećane — opet fotografskim putem — na format „Glasnika", koji je samo nešto manji od formata originalnog rukopisa. Ova fotografija presvučena je pomno ljepilom od pirinčeva škroba (Kleister) i pošto se presvlaka osušila, crta se kemičkim crnilom, što ga upotrebljavaju litografi, pomno prema fotografiji crta po crtu slova reproducirana na njoj. Sa malo vještine, a dosta pomnje načini se tako na fotografiji posve vjerna reprodukcija, pisana kemičkim tušom, a svaka litografija prenijeće ju bez muke na kamen i odštampati za jeftine novce.

Dakako u te reprodukcije ne vidi se struktura papira, ni svaka ljaga, ni svaka rupica na njem, niti se razlikuju mjesta, gdje je tinta ostala tamna, gdje li je vremenom ili uslijed vode izblijedila, ali jedno ostaje dosta jasno i vjerno, a to je paleografski karakter slova. Kome je potonje glavna stvar, taj će se rado poslužiti ovim postupkom.

Uz faksimile dodajem i transskripciju, a uz nju nekoliko bilježaka, koje će, u koliko mi se svigjelo nužnim, razjasniti pojedine podatke fojničkog kroničara.

*

Str. 1.

Nikoliko stvari stare uspomene koje su lipo za biližiti.

1300. Naiparvi car turski bi Otoman i ovi poče najparvi carevat[1]).

1375. Uze car Pajazit Drinopogle i ondi najparvi taht[2]) utvardi.

1378. Turci dogjoše na Bosnu, i bijaše turske vojske dvadest iglada i prid turskom vojskom Durmiš a vojvoda bosanske vojske Vlatko Kovačić i Turke razbiše[3]).

1380. Iznašasta bi puška i lubarda.

1453. Uze car Mehmed Carigrad na 29. magja.

1453. Pogje car na Briograd i ne uze ga.

1459. Bi učignen kragl Matiaš Janković kraglem[4]) budimskim bivši u tamnici u Pragu u kragla Vladislava Albertovića.

---

[1]) U originalu „cerevat".

[2]) „taht" je turcizam a znači „prijestô". Turska vrela meću osvojenje Drinopolja deset godina prije, u god. 1365. Sravni Zinkeisen: „Geschichte des Osman. Reiches in Europa", 1840., I., 226. Pisac se dakle pobunio za jednu deseticu.

[3]) Dubrovačka kronika, što sam ja priopćio u „Glasniku zem. muz." 1908. na str. 269., meće ovu provalu dvadeset godina kašnje, u god. 1398. u mjesec januar, a vogja turske vojske bijaše sin sultana Bajazita. Jorga u „Geschichte des Osman. Reiches", Gotha, 1908., I., str. 272. meće ju u god. 1397./98. a pred njom jednu drugu provalu 1394. Nema sumnje, da je i tu naš kronista prepisujući pogrješio u brojkama.

[4]) *m* na kraju označen je apostrofom.

1459. Bi okrugnen[1]) kragl Tomaš za kragla bosanskoga i izgubi Smiderevo. Uzeše ga Turci.

1461. Zadavi sinobrat kragla Tomaša u Bilaju i bi pokopan u Sutisci u manastiru svetoga Ivana. Iza toga kragleva mu sin Stipan za malo i dade stricu Radivoju zemgle i gradove, koje se u ovom ozdol pismu zadarže, koje ovako počina:[2])

„Va ime otca i sina i duha gospodina amen. Sluga boži ja gospodin kragl Tomašević[3]). Sarbglom kragl i Bosni

Str. 2.

Bosni i Primorju, Sarbskoj zemgli, Dalmacij(i), Harvatom, Dognim Krajem, Zapadnim Stranami i Usori, Solem, Podrignu i k tomu u početak i k svemu.

A sada rečeni kragl Stipan Tomašević sluvu[4]) dajem nepristanomu gnu. našemu vladici Hristosu, koji prigje s nebesa čovikom glubgleno i iskupio je od griha i privede g domu izraelskomu i uzigje na nebesa gnu. Bogu uzdaržiteglu. Takojer ja Stipan Tomašević rab božji, kragl ozgor rečeni spodobglen bi kragl vaš, bi u rečeni zemgla roditegla i praroditegla mojije stvoritegl pravde i milosti i dari i zapisanja našim virnim slugama, svakomu po viri i dostojanstvu[5]) gnegovu, po vogli kraglestva, po običaju gospostva, svaki blagi i dobri obraz skazivati i tvoriti našim virnim slugama za gni virna posluženja da i ja stvori[6]) milost našu gospodsku mnogo poštenomu našemu i virnomu sluzi, našemu stricu knezu Radivoju za gnegova virna i prava posluženja, koja posluži kruni kraglestva našega, najprvi gnu. i roditeglu našemu dobroga spomenutja gnu. kraglu Tomašu i meni gnu. kraglu Stipanu. I za gnegova virna i prava posluženja za to mu stvorismo milost našu gospodsku i dasmo mu i darovasmo našim dobrim i dobrovoglnim darom i zapisasmo tim našim otvorenim pismom pod naše velike visuće obistrane zakonite pečati: U Luci grad Komotni i polak gnega goru Bočac i ono

Str. 3.

ono so Etesom[7]) i goru čurničku i Zaglevac do Seoca i Cvitoviće

---

[1]) U orginaliu pogrješno ОІСРЖNѦЄN.

[2]) Isti dokumenat prepisao je i drugi bosanski kronista, Fra Nikola Lašvanin (Sr. Glasnik zem. muz. 1889., III. sv. str. 77.) te se njegov prepis slaže po sadržaju, ali se razlikuje u pojedinostima, jer je gdjekoja riječ ispuštena ili slobodnije prepisana.

[3]) Ovako! Krsno ime ispušteno.

[4]) Mj. „slavu".

[5]) U Fra Nikole Lašvanina „po visini dostojanstva".

[6]) *Da* mj. „dah", *stvori* mj. „stvorih".

[7]) Ovako mj. „Otesom", koji se spominje na str. 4. ove kronike.

i Pomiglačje[1]) s obi strane Varbasa: sva ta sela š nji(hovi)mi pravimi mejaši i kotari; i u Jajcu i u Jezeru kuće gnegove i mline, vartli i vinograde i š njimi grad Visući[2]) i sa svim priodnici što se gnemu pristoji; i na Usori grad Tešan sa svim, što godi mu je služilo gnemu do smarti gna. kragla Tomaša i grad Gračac[3]) sa svim seli, koja mu je bio dao gn. kragl Tomaš. Jošte što je godi uzeo posli Srebarničke i Ovarčke Župe, sva taj sela s pravim meaši i kotari i selo Radgnu gorgnu i dognu, što je kupio od Jurja Lovrenčića i od gnegove bratje, i selo Jablanicu i Timgnenac, što je kupio u Vlatka Vilušića; i na Kupresu selo Prosik sa seli, koja se gnemu pristoje s pravim meaši i kotari i u Buglini šest kmeta i vinogradi, Rast i katun Vlaha, koji mu su sada u daržavi i koje bi posli prinašao, što nebi izpod naše službe bilo i šupu[4]) Mlit u moru polak Stona: toj sve više pisano dasmo i darovasmo našega sarca dobrovoglnim darom više rečenomu i poštovanomu našemu i nam[5]) virnom i dragomu sluzi mi stricu mi knezu Radivoju i gnegovu poslidgnemu nakon gnega u vike vikom. I s tim ga sa svim više pisanjem[6]) pridasmo u ruke mnogo poštovanom u Isukarstu fratru Filipu vikaru kod vikara[7]) bosanskomu u ruke carkvene, da mu se daj(e) to, da nejma nigdare poreći ni potvoriti ni na magne donesti ni za jednu neviru ni za jedno iz[dajstvo

Str. 4.

dajstvo, kojega nebi ogledao vikar bosanski i gnegove bratje reda svetoga Franceška i vlastelmi kraglestva našega po zakonu kragleskomu. I ako bi imao koji godi list ali zapisanja u komu gradu ili ta sela upisana, da ta list svuda umara, da se ne prima, što smo mi dali stricu Radivoju knezu. I ako bi priminuo so ovoga svita pri[8]) gospoje svoje Katarine, nejmajući poroda od gne a ostala posli gospoja Katarina nejmajući sarca, da grad Komotin š gnegovim pogradjem i selmi, koja su u tomu listu imenovana i dvi gore so Otesom i Zdaglevom[9]) do Seoca i na Usori selo Radgnu gorgnu

---

[1]) Podmilačje.

[2]) Isprva je bilo napisano Visuši a onda ono *ši* precrtano i mjesto toga dodano *ći*. Pošto u Lavšanina čitamo Visučići, držim da je on prepisivao iz fojničke kronike i neopaziv pogrješke napisao Visučići.

[3]) Prije toga napisano pa precrtano „*Graca*“. Gračac je današnji Gradačac.

[4]) Ovako mj. „župu“.

[5]) „I nam“ opetuje se u originalu pogrješno.

[6]) Mj. „pisanim“.

[7]) Ova fraza načinjena je po analogiji naziva „did kon dida“, koja se nalazi u listinama kada se govori o bogumilima. Ono „kod vikara“ ponavlja se u originalu pogrješno.

[8]) Mj. „prije“.

[9]) Na str. 3. piše se mj. toga „Zaglevac“.

i dognu i selo Lupglenicu i Timienac[1]) i u Buglini vinograd i kmeta šest da se nejma uzeti iz ruku gnegove gospoje Katarine dokole je ijedan od gne roda. I na sve to više pisano primamo i primismo virom našom gospodskom i dušom našom kraglskom darujemo. Na svemu na tomu više pisanomu[2]) tvardo i cilo neporečeno stati i svaršiti i stricu knezu Radivoju i, ako mu Bog da, gnemu poslidgnemu za našega života i za gni života. A k tomu su svidoci vlasteli kraglestva našega gospodin herceg Stipan i sinovmi svojimi i z bratjom svojom i vojvoda Petar Pavlović i z bratjom svojom i vojvoda Petar Pavlović i z bratjom svojom i vojvoda Pavao Klešić i z bratjom svojom i vojvoda Ivaniš Vlatković i z bratjom svojom i vojvoda Vukić Mičinović i z bratjom svojom i vojvoda Pavao Cubretić i z bratjom svojom i vojvoda Ivaniš Matić i z bratjom svojom i vojvoda Vladislav Kukčić i z bratjom[3])

Str. 5.

jom svojom. A k to(mu) bi pristav od dvora našega dvornik knez Radivoj Vladimirović i svitnik knez Stipan Vlatković i z bratjom svojom.

Pisano u našemu stojnom mistu u Bobovcu godišta Hristusova 1461. šetembra 18.

1463. pogje car Mehmed na Bosnu i uze ju svu miseca magja i uiti[4]) Stipana kragla i strica mu lipog Radivoja i mnogu bosansku gospodu i vojvodu Petra Kovačevića i Ivaniša Pavlovića i oguli ji car.

1463. dogje kragl Matiaš budimski miseca novembra na Jajce i uze ga na sam Božić.

1464. dogje car Mehmed na Jajce i ne uze ga.

1464. dohodi krag(l) Matiaš na Zvornik al ga ne uze.

1480. užeže i popali i porobi Vik[5]) despot Sarajeva[6]).

1481. umri car Mehmed[7]).

1493. bi boj na Garbavi[8]) miseca šetembra i pobiše Turci vojsku harvatsku i slovinsku i uitiše bana Derenčugla[9]), koji biše pri(d) gnima i veće gospode š gnime.

---

[1]) Sr. „Timgnenac“ na str. 3.

[2]) Ovdje kao da je ispala riječ „obetovasmo“.

[3]) Sic!

[4]) Uhiti = uhvati.

[5]) mj. „Vuk“.

[6]) Bosanski kronista Benić zabilježio je, da je „vojvoda“ Vuk porobio Sarajevo i zarobio Kjerzelezovu sestru (to j. sestru Gjerzelez Alije, o kojoj pjeva narodna pjesma) a njen grob da se nalazi kod Gostova u Sarajevskom polju.

[7]) Kronista Benić zabilježio je, da je car Mehmed umr'o u Nikomediji.

[8]) T. j. Krbava.

[9]) T. j. Derenčina.

1498. priminu sveti o. Fra Angjeo[1]) u mistu Fojnici u carkvi Svete Gospe sad rečena Duh sveti.

1512. miseca šetembra na dan svetoga Matia bi boj sultan Selim so otcem svojim, carom Pajazitom i izagna ga na dvor iz Carigrada. I umri sultan Pajazit od otrova a sin mu sultan Selim side na tahtu.

1516. uze car Selim Jeruzalem i Damašak, to jest Šam.

1517. uze car Selim Misir i ubi cara misirskoga i izgu

Str. 6.

i izgubi veliku vojsku. Ito bi na gjenara na 21.

1518. uze car Selim Alep.

1520. umri car Selim i side na carstvu sultan Suliman.

1521. dogje car sultan Sulejman na Biograd i uze ga i izgubi veliku vojsku.

1522. dogje car Sulejman[2]) na Rodos i uze ga i izgubi veliku vojsku u gnemu uze veliko srebro i zlato i drago kamegne.

† 1524. razoriže Turci bosanske manastire Kognic, Visočki, Sutiški, Kreševski i Fojnički. U Visokomu gvardian Fra Filip, u Sutisci gvardian Fra Matie Skoroević, u Fojnici gvardian Fra Jakov Vognić, u Kreševu gvardian Fra Baro Fojničanin. I kad razoriše carkve povedoše ministra Fra Stipana Bučića i š gnim fratara 12. I uteče ministar. Fratre mučiše i biše ali ministra ne izdaše.

1526. na 20. agušta razbi car kragla Vlauša na Muhaču.

1529. pogje car Sulejman na Beč i staja pod gnime 4 miseca i ne uze ga. I vrati se natrag izgubiv vojsku.

1531. pogje car Sulejman na Prag i ne uze ga. Mnogu vojsku izgubi i vrati se natrag.

† 1532. miseca novemb(r)a na Sve Svete poklaše haramije fratre u Rami i domalo dana biše pofatani[3]).

1533. uzeše Turci Ilis na dan svetoga Gargura pape.

1538. uzeše Turci carkvu i manastir zvornički[4]).

1542. izagje veliko čudo komarica i odleti g zapadu i gdi pristajau veliku štetu učinau.

1541. ulize car Sulejman u Budim i uze ga na 2. šetembra i ove

---

[1]) Fra Angjo Zvizdović, koji je u sultana Mehmeda II. bosanskim katolicima isposlovao glasovitu adhnamu, kojom im se zajamčuje vjerska sloboda.

[2]) Prije toga isto ime krivo napisano pa precrtano.

[3]) Ovu bilješku potvrgjuje i Benićeva kronika.

[4]) Ovu bilješku potvrgjuje i Benićeva kronika.

Str. 7.

ove godine umri Usrembeg u Sarajevu.

1543. uzeše Turci Valpovo, Šikleuš[1]), Ostrogon, Stojni Biograd i Pečuj.

1552. uzeše Turci Temišvar.

1560. uzeše Turci Segedin.

† 1566. učini car Sulejman vojsku s kraglem bečkim. Istoga godišta na 5. miseca glugla udariše haramije na Fojnicu u dne pri(d) večergnu i ubiše Franka Margitića i Luciu Miglaković i mnoge raniše i Alaupović(u) mnogo blago odniše i(z) sakrištije fojničke svekoliko srebro odniše. I ne progje 8 dana svi ji poitaše i u Sarajevo odvedoše[2]).

Carkve bosanske iza oboregna, to jest sutiška, fojnička, kreševska, ogradiše se plotom pak do nikoliko vrimena ozdol kamenom a ozgor ćerpičom i 1594. ogradi pni.[3]) o. Fra Antun Jurišić carkvu Duha Svetoga u Fojnici po način, kako je ozgor rečeno[4]).

1583. bi učignen Fra Fran(češk)o Baličević biskup bosanski.

† Na 1601.[5]) posveti Fra Fran(češk)o Baličević carkvu Svetoga Duha u Fojnici, februara na dan Svetoga Matia[6]).

Na 1615.[7]) priminu Fra Fran(češk)o u Fojnici i bi pokopan u carkvi D(u)ha Svetoga megju Annunciacionom i S. Franceškom[8]).

Za života istoga Balićećića[9]) bi učignen Fra Antun Požežan biskupom i po gnegovoj smarti ulize udigle u pošeš[10]).

Na 1626. priminu Fra Antun biskup u Fojnici i bi za-

Str. 8.

kopan u carkvi Duha Svetoga prid *Conceptionom.*

---

[1]) = Šikloš.

[2]) Pni je kratica za „poštovani".

[3]) Potvrgjuje i Benićeva kronika.

[4]) Fra Franjo Baličević često se spominje u spomenicima. Osim u izdanju O. Euz. Fermendžina „Acta Bosnae" Zagreb 1892., gdje se često spominje, ima niz dokumenata Baličevićevih i takovih, u kome se on spominje u radnji Dra. Karla Horvat: „Novi historijski spomenici za povjest Bosne i susjednih zemalja", koji su djelomice štampani u pregjašnjoj svesci a djelomice u istoj ovoj svesci „Glasnika zem. muzeja" (1909.), u kojoj se štampa i ova kronika.

[5]) Broj godine nejasno je napisan a pod njime jasnije ponovljen.

[6]) Dan Sv. Matije pada na 24. februara.

[7]) Zadnje dvije brojke nejasne su i za njih nešto jasnije dopisane. Fra Franjo Baličević umr'o je 2. februara 1615. Sr. Dr. Karlo Horvat oc. str. 330 u opasci.

[8]) S time se slaže i mjesto u Farlatti-ja „Illyricum Sacrum" IV. sv. str. 78.

[9]) Ovako mj. „Baličevića".

[10]) „Pošeš" je talijanizam od possesso = posjed. Fra Anto Požežanin imenovan je na sam Baličevićev zahtjev njegovim koadjutorom. 24. novembra 1612. izvjestio je Baličević, da je i kapituo izabrao Fra Antu koadjutorom.

† Na 1627. bi konšekran Fra Toma Ivković Fojničanin[1]) za biskupa S(k)radinskoga i *administratura* bosanskoga, bivši drugi put ministrom prov.[2]). I priminu

† 1634. u Jajcu, miseca magja, u petak večer, u oktavi *occasiona*[3]), sa svim sakramenti i velikim skrušenjem. I bi mu na smarti Fra Andria Kamengragjanin gvardian fojnički, o. Fra Lovrin Bilavić, o. Fra Matie Jakšić, o. Fra Andria Rumbočan, o. Fra Luka Mavočević, o. Fra Pavo Obojčanin. I rekavši na svarih[4]) priporuke „amen" pak „Jesus", cela se potrese. I pusti dušu i bi pokopan u Podmilačku u carkvi Svetoga Ivana i S. Frane. I ja bi na svemu ovomu!

Na 1635. bi Sulejmanpaša na Bosni i teško oglobi manastir fojnički zaradi potvorice, koju učiniše na fratre, da su potu(r)čeno dite Sarapovića opet pri(mi)li u viru. I mnogo žalosti podniše fratri. U to doba ministrom Fra Nikola Branković a gvard(ija)n Fra Matije Jakšić.

† 1637. bi učignen Fra Jerolim biskup od Darvišta[5]) s ufanjem da bude *administrator* bosanski[6]). I bi niko vrime pak niko.

Na 1639. bi učignen bosanski biskup Fra Tomas Fojničanin[7]). Megju(tim) umri Fra Jerolim u Sutisci i bi ukopan u manastiru Svetoga Ivana.

1645.[8]) priminu Fra Toma Vilaš u Veliko(j) i bi pokopan u carkvi Svetoga Aguština. Istoga godišta bi pomaknut na biskupa bosansk. i zaumanskoga[9]) Fra Marjan Maravić[10]).

---

[1]) O biskupu Fra Tomi Ivkoviću sravni i spomenike u Fermendžima o. c. str. 374—77., 379 388., 394., 396., 397.

[2]) Prov. kratica za provincije.

[3]) Pisac kronike, koji je kako se razabire malo niže iz napomene, kojom završuje ova bilješka „I ja bi na svemu ovom", očevidac smrti Fra Tome Ivkovića kao da se zabunio bilježeći datum njen jer bi po njem smrt biskupa Fra Tome pala na 10 maja 1634.

Tome se protivi izvješće Fra Martina a Bergula, ministra provincije, pisano 26. juna 1633., u kome izvješćuje, da je biskup umr'o putujući na kongregaciju dva dana daleko od Fojnice u mjestu „*Lucna*". (Ferm. o. c. str. 411.) I drugo jedno izvješće nekog Fra Ivana Požežanina (ib. o. c. 412) potvrgjuje da je umr'o 1633. i to na 17. juna. Protiv ova dva svjedočanstva obara se vijest kronike u toliko, što je datum u njoj jamačno *lapsus calami*.

[4]) Pogrješno mj. „na svarhi".

[5]) Držim da treba ovako čitati. Ime je jamačno korumpirano od arnautskog imena grada Drišta (Drivasto). — Fra Jerolim Lucić kao biskup Drišta spominje se i u Fermendžina (Acta str. 425.).

[6]) Nada Fra Jerolimova se nije ispunila, jer je 1637. administratorom bosanske biskupije bio izabran biskup smederevski *i. p.* Fra Toma Marnjavić. (Ferm. o. c. str. 425.)

[7]) To jest Fra Toma Marnjević

[8]) Broj godine pogrješno napisan i precrtan pa na niže jasnije ispisan.

[9]) T. j. zahumskog.

[10]) Fra Marijana Maravića, biskupa duvanjskog, predložio je za kandidata na biskupsku stolicu bosansku Jakov Bonkarpi (Ferm. o. c. str. 458.) i bečki nuncij Camillo (ib. 461.) a na to ga je car Ferdinand III. predložio kuriji 4. sept. 1646., te je imenovan 24. jula 1647. (ib. 462. 463.). Sarajlije su

Str. 9.

Na 1648. bi učign(en) biskup biogradski Fra Marin Ibrišimović[1]).

1650. priminu Fra Marin Ibrišimović u Velikoj i bi pokopan u carkvi svetoga Aguština[2]).

1651. bi učignen biskup biogradski Fra Matie Benlić[3]) iz Bagne luke. U to doba bi(v)ši ministrom. I učini vikarom aliti komesarom Fra Andriju Jajčanina.

1652. bi kapito u Sutisci i učiniše ministrom Fra Filipa Tarnovčanina, kuštodom Fra Franceška Banića[4]), definituri Fra Matie Vučković, Fra Gargur Vojković, Fra Stipan Djakovalia, fra Juro Vuić, šekretar Fra Iva Kamengragjanin. U Fojnici gvar(dijan Fra Franceško Dobretić.

1653. radi veli(ke) opačine jagničarski biše pobijeni kod manastira ramskoga i pobigoše fratri kud koji. I što nagjoše Turci po manastiru pokupiše[5]).

1655. bi kapito u Sutisci i bi ministrom Fra Juro Soglanin, kuštod Fra Petar Požežanin, difinituri Fra Ivan Brogjanin, Fra Nikola Adžić[6]) iz Bagne luke, Fra Sti(pa)n Gluščić, Fra Petar Guranović; šekretar Fra Fran(cešk)o Ogra(mić); gvardian u Fojnici Fra[7]) Iva Kamengragjanin.

1659. bi kapito u Gradovu Varhu s velikom bukom i nemirom. Bi učign(en) ministrom Fra Fran(cešk)o Ogramić iz Požege; kuštod Fra Ivan Kamengragjanin; dif(inituri); Fra Andria Sovićanin[8]), Fra Stipan Gradiščanac, Fra Petar Radugnevčanin, Fra Martin Brogjanin, Fra Jozip Vitanović; šekretar Fra Jerolim Varhdoglanin; gvar(dian) u Fojnici Fra Franceško Milković.

Str. 10.

1659., *settemra* na 1., dok fratri biše na kapitolu, izgori manastir sutiški vaz[9]) izvan carkve. Istoga godišta, kad se vratiše fratri s kapitola, nagjoše čauše Sejdinpaše u Fojnici i plati 6 manastira, to jest

---

megjutim predlagali drugoga kandidata Matiju Benlića već 15. maja 1645., ali im se želja nije uvažila. (Ferm o. c. str. 459.).

[1]) Sravni njegovo izvješće o kanoničkoj vizitaciji u Bosni od god. 1649. (Ferm o. c. str. 467.)

[2]) Umr'o je negdje rano u proljeću, jer na 7. marta mole sekularni svećenici biogradske dieceze, da se imenuje novi biskup.

[3]) Sr. gore opasku 7 i dokumente u Fermendžina, o. c. str. 471., 472.

[4]) Prije toga isto ime pogrješno napisano i precrtano.

[5]) Ovu vijest potvrgjuje i kronista Benić, koji još dodaje, da su janjičari poubijali nekoliko fratara.

[6]) Jamačno „Hadžić".

[7]) Prije toga precrtana riječ „gvar(dia)n".

[8]) Držim, da valja ovako čitati.

[9]) Tako mj. „vas".

Fojnica, Rama, Kreševo, Sutiska i Olovo više (od) 180.000[1]) zaradi što fratri imotski blago kopaše a oni mnogo izgubiše. I s toga se i sela mnoga rasuš(e). I udari na Fra Filipu Rukoviću okolo 1000 štapa.

1660. preminu Fra Marjan biskup bosanski na 14. šetembra u Olovu i bi pokopan u carkvi Svete Gospe[2]).

1663. na 16. maja bi velika trešgna zemgle po Bosni i u Sarajevu dva čovika padoše s munarom, tri se munare ukidoše a sve se poštetiše i u ana[3]) i bezistena ćemeri izpucaše.

1661. izagje vladika s velikim opravam da kupi od karstjana vladičnu i podloži sve karst(j)anstvo na rit garčki. I najparvo dogje u Livno, gdi bi otiran od gospode *et fama populi* s mnogom tratgnom i gubinom od jaspri[4]).

1662. bi kapito u Fojnici na 14. januara ....[5]) bi Fra Šerafin Bulgar poslan od Svete Kongrega*tioni*, na koji ne ktiše doći fratri posavski ni zvornički, nego dogje ministar Fra Fran(cešk)o Ogramić pak pobiže z družinom, a koji ostaše, učiniše ministrom Fra Fran(cešk)a Miletića iz Bagne luke i ostale oficiale vij? megju ministri na 2. karti.

Istoga godišta, a miseca febrara na 24. učiniše kapito Posavci u Velikoj. *Come*(sar): Fra Martin Po-

Str. 11.

žežanin, koji biše izvadio od vikara gjeneraloga *come*sariat i da čini kapito *furtiue*, bre(z) znanja od *con*(gregacion)*a*, koja parvo toga stavila je bila ruke i zabranila, da se ne čini u ovomu kapitolu. Učiniše ministrom Fra Ivana Darnišliu, kuštoda i pet definitura i 6 otaca *conuentuali*. I pogje ministar bosanski Fra Fran(cešk)o Miletić u Rim a Posavci poslaše Fra Jozipa Vitanovića, svoga kuštoda i Fra Juru Skontrića svoga difinitura i nikoga Fra Stipan(a) Veličanina. Tada sta[6]) ministar u Rimu već četiri miseca čekajući svarhe. I nejmajući nikakve svarhe vrati se u provinciu i vladaše manastire gnemu poslušne. Gnegovi nepriategli ostaše u Rimu, koji otiući se pomoć barzim jezikom, druge *infamaiući*. Skontrić

[1]) Groša, jaspri? što li? U originalu fali oznaka novca.

[2]) O smrti biskupa Fra Marjana izvjestio je biskupov generalni vikar Fra Gjuro Dobrojević kardinalski zbor pismom od 16. septembra 1660., *ddo* Olovo. Car Leopold I. predložio je Matiju Benlića njegovim nasljednikom (29. jan. 1661.) te je ovaj i imenovan. (Sr. Fermendžin Acta Bosnae str. 498., 499.)

[3]) An = han, turska gostiona.

[4]) Radi ovih nasilja sa strane pravoslavlja, koje je išlo za time, da podjarmi bosanske katolike, poslao je bosanski definitorij tužbu na s. kongregaciju u Rim god. 1661. (Ferm. o. c. 504.). Kronista Benić u kratko bilježi, da je „paćara“ došao s opravami u Livno, da podloži katolike, nu povrati se „navedav nas na štetu“.

[5]) Dvije latinicom pisane riječi nečitljive su mi.

[6]) Sta je aorist od „stati“.

uteče a Fra Jozipa staviše u tamnicu u Napuli, ovo sad šesto godište, a Fra Stipana, jer mnogo govori prima prelati, 12 samo dana, već ne staja u tamnici.

U to doba naogjaše u Rimu Fra Miho Jelavić i Fra Ivan Ančić', koji se čigna(h)u *neutrali* kako reku Taliani i veoma minis(t)ru bosanskomu protiva biahu i stranu posavsku darža(h)u. Odredi S. Carkva, da pošgle komesara i da uzme sičile[1]) od prov(inci)e od obiu ministara, zašto posavački ministar imadiaše stare sičile a bosanski biše druge učinio. A o Posavci biše i gjenerao Fra Mio Sambuka i poznajući Fra Miu, s koje je strane,

Str. 12.

podmače ga za komesara z dvostrukim kgnigam: jedne, koje će ukazat kad dogje a druge, kad učini con(gregacio)n; koji kad dogje bi lipo primglen od Bosgnana i ministar mu udigle dade sičile i misto. Posavci sve drugojako; ali zašto otijaše lud čovik priko razloga od naredbi, koje nosaše, ili da Posavce pomože, ili da on ministrom ostane, pa koji i pokrivaše i uze sve sičile od bosanskog ministra a posavskomu ostavi mali i .....[2]) prikučujući se „kapito gjenerali" zvan, bi bosanski na kapito, otiaše za dugo *con(gregacion)* produžit. Ali učiniše oo.[3]) *instantiu* za sičile i da kaže, ako su još koje naredbe. I nemogući drugo, Jelavić učini *con(gregacio)n*, na koji nektiše doći Posavci. Prošti se dekret, u komu se potvardi kapito bosanski, daše se sičili i dećara[4]) se peti definitur Jelavić. Na kapitolu gjeneralomu otiše još Posavci *disputat*, da se učini *alternatiua*, to jest, da se čini ministar od manastira do manastira, kakono dica redom darže sudarinu i kod reda bi uzeli; ali so ovim[5]) se izmetau bolji, što je protiva kanonom. Zato carkva ne dade, nego da se čini, koga znaju da vagla. Kad kongregacion razumi, da je Jelavić bio parcial[5]) i uiti[6]) ga u besidi, ne samo izgubi biskupat, na što se potežaše, nego bi privat[7]) od definiturstva i poslan iz Rima. Tko oće više štiti vij[8]) dekrete naprid stavglene, da veličanski fratri ne oblaze pa iznova čine profešion, koga je obukao i profešao gni ministar i drugi stvari.

---

[1]) Talijanizam od sigillo = pečat.
[2]) Ovdje ima nekoliko slova meni nerazumljivih.
[3]) oo. = otci.
[4]) „dećarati" je načinjeno od talijanskog dichiarare = proglasiti.
[5]) *m* označeno je apostrofom.
[6]) parcijal je talijanizam, a znači „pristran".
[7]) mj. „uhiti" od glag. uhititi.
[8]) privat od privati je talijanizam od privare = lišiti, oduzeti.
[9]) Ovo „vij" ima jamačno da znače „vidi" ili „neka čita" ...

1661. Pogradi se manastir sutiški svetoga Ivana.

1662. na 10. aprila izgori manastir Duha Svetoga u Foj(nic)i i samo ruho carkveno oteše.

Str. 13.

1662. vrati se vladika opet iz Carigrada noseći opet oprave, da podloži karstjane i redovnike. I dogje u Temišvar k Alipaši, tada serdarom i pašom bosanski(m) i uze od gnega emre[1]) ter pogje u Bagnu luku. Bi parnica i skoči muško i žensko plakat i vikat. I opet se poteže na divan Alipašin a jedni Bagnalučani pogjoše u Temišvar s vladikom a drugi u Carigrad. U Temišvaru biše Bagnalučani i teško jim glava osta! Izgubiše jaspre mnoge, ali se Bog karstjanom smilova: dobiše svoju slobodu![2])

1664. miseca šetembra 11.[3]) igjaše od sivera k jugu, ali k podne[4]) i bi čudo dana.

Druga izagje na početa decembra[5]) i igjaše od istoga g zapadu, prid sobom rep noseći kako jednu zastavu.

1665. udigle po Božiću mladom izagje tretja repatica i igjaše od istoka g zapadu, za sobom rep noseći. I toga godišta poje snig po svoj Bosni veliki. Poče ići na 2. aprila i igje pet dana i pet noći i pade okolo tri aršina, da se ništo ne mogaše ganuti od sela do sela. I još se dvi druge repatice ukazaše.

1666. pomarča sunce. Biše velike vrućine i glad po Bosni i Ercegovini. Istoga godišta pogradi se carkva Duha Svetoga u Fojnici, to jest popraviše se zidovi i pokri carkva i zidovi, veći dio manastira i krov malo inako vas i to u dva miseca i po.

1666. bi kapito u Kreševu na 14.[6]) i bi učignen ministar

Str. 14.

fra Juro Malić ostalo vij, u tabuli ministra.

1667., isti priminu u Rimu na 30. gjugna veoma lipo i red(ovnički). U isto[7]) vrime izagje ačamoglanski aga i nekti kupiti dice turske nego karstjan(s)ku svu. I veoma se pokazaše karstjani temegliti u viri. Nitko sam ne ode niti tko dade po vogli svoga diteta. I niki u vodu iskakaše[8]).

---

[1]) Emer turski = zapovjed.

[2]) Kronista Benić spominje samo u kratko, da je „paćara“ pošao u Banjaluku, a odanle seraskeru Alipaši u Temišvar.

[3]) Broj dosta nejasan!

[4]) Ovdje je jamačno ispuštena riječ „repatica“.

[5]) U originalu: „10 bra“.

[6]) Oznaka mjeseca fali!

[7]) U originalu su premetnuta dva slova: „I usto“.

[8]) Ovu vijest bilježi skoro doslovce i kronista Benić.

1667. agušta na 22. bi obran za vikara prov(incije) iza smarti fra Jure Malića ministra u Sutisci m. p. o. fra Tomas Juračić. I kongregacionu Fra Frano Mileti(ć) bi prešident u istoj *congregationi.*

Istoga godišta, miseca sičgna dogje na Bosnu Allipaša Hermenia, bivši mu dosle parvo čehaje. Ovi počini čudo žalosti na Bosni, ponovi mataru kupiti, oglobi[1]) siromaš, sursati puškarinom i razlicim musevedam toliko, da gludi izprodaše sve što imaše.

Na 1668. dogje kapidžia carev i zadavi Dautagu ćeaju velikoga istoga paše i pašina haznadara i odvede u Carigrad Tignabegovića ćeaju serajevskoga.

Istoga godišta a petoga po izgorenju carkve i manastira, drugoga miseca, devetnajesti dan, stavi se opet pris(ve)ti sakramenat u istoj carkvi Duha Svetoga kod Fojnice.

Na 1668. 9.bra na 11. miriše carkvu fojničku i ništa ne nagjoše više ni šire nego je u učeti[2]). Sa svim tim zapečatiše istoga miseca na 27. I od toga bi

Str. 15.

uzrok, kako se govori, Rizvan Catić foinički *calum*niator i Jaja[3]) Kajfić visočki *malignator.* I bi otvorena istoga miseca na 30. po večergnoj.

Na 1669., miseca mar. na 17. dogje paćara i čini davu[4]) u Sarajevu o fratri i s karstjani, da podloži pod svoj poslu(h). Izgubi se tu oko[5]) 700000, to jest sedam tovara jaspri. Gnemu gučula pade i odniše ga sakata. U Sarajevu jedan Vlah, koji se pri, osmi dan umri od smarti nenadane, gnegova druga parca biše Turci drugim uzrokom. Udriše mu 300 štapa i uzeše 60000[6]).

Na 1669., agušta na 31., posveti carkvu gn. Fra Marjan, biskup makarski po osobitom dopuštenju Ste. Carkve, ne bivši biskupa vlastitoga u Bosni a to jest carkvu Stoga. Duha u Fojnici fratara Male Bratje. I stavi u otar veliki posvećeni relikvie stoga. Boniſacia, Avrelia i Šabina mučenika.

Isti biskup u istoj carkvi svarhu rečenoga godišta, miseca 7.bra. na 1. posveti otar ste. Gospe od Koncepciona i stavi reli*quis* sti(h).

---

[1]) Izmegju slova *g* i *l* jedno slovo precrtano.

[2]) = hudžet, gen. hudžeta.

[3]) = Jahja.

[4]) „Davu činiti" je turcizam a znači voditi parnicu.

[5]) U originalu mj. tu oko pogrješno napisano turko.

[6]) I o ovom ponovnom pokusu pravoslavnog patriarhe, da skuči bosanske katolike pod svoju vlast, zabilježio je kronista Benić iste godine slično: „1669. izagje onaj paćara drugi. Tu bi do sto i dok ga se izbaviše poarčiše karstjani 7 tovara blaga. Tu paćari pade kap; jedan mu drug naglo osmi dan umrie a drugomu udriše Turci 300 štapa za drugi kabaet i uzeše 60000 jaspri".

mučenika Merkuria, Felicia i Ševera i mnoge kosti sveti(h), kojim se imena ne znadu.

Posveti isti na 10. 7.bra. otar Prevelegjiata u istoj carkvi, to jest Anunciatu i stavi reliquie stoga. Avlika, Almasena i Mavra mučenika.

Isti posveti otar stoga. Franceška na 11. 7.bra i stavi relikvie stoga. *Severi, Sabinij et Bonifatij* martirum.

Indeks imena i riječi.

(Citirani brojevi označuju stranice originalnog rukopisa fojničke kronike.)

Alaupović, fojnički gragjanin, 1566. 7
Alep (= Aleppo, tu. Haleb)
Alipaša serdar i paša bosanski s pridjevkom Hermenija 13, 14
Almasen sv. 15
Angjo, fra Zvizdović, † 1498. 5
Ančić fra Ivan, 1662. 11
Augustin sv., crkva u Velikoj 8
Aulicus sv. 15
Aurelij sv. 15

Bajazid I., sultan, 1375. 1
Bajazid II., 1512. 5
Baličević fra Frano, bosanski biskup 7
Banić fra Frano 9
Banjaluka 9, 10, 13
Baro fra Fojničanin, kreševski gvardijan, 1524. 6
Beč 6
Benlić fra Matija, biskup biogradski, 1651. 9
Bilaj 1
Bilavić fra Lovrin, 1634. 8
Biograd 6
Biograd Stojni 7
Bobovac l. d. 5
Bročac gora 2
Bojčanin fra Pavao 1634. 8
Bonifacij sv. 15
Bosna 2 i češće
Branković fra Nikola, 1635. 8
Briograd, mj. Biograd 1
Brogjanin fra Martin, definitor, 1655., 1659. 9
Bučičić fra Stipan, min. prov., 1524. 6
Budim 6
Bulgar fra Serafim, 1662. 10
Buljina planina 3, 4

Carigrad 1, 5, 13
Cvitkovići, mjesto u kotaru Jajcu 3
Ćatić Rizvan 15
Ćehaja = zastupnik pašin 14
Čubretić Pavao, vojvoda 1461. 4
Čurnička gora kod Jajca 3

Dalmacija 2
Damašak, tu. Šam 5
Darvišt = Drivasto 8
Dautaga, veliki ćehaja bos. paše Alipaše 14
Dava, tu. = parnica 15
Derenčul = Derenčin, ban hrvatski, 1493. 5
Divan = tu. vijeće 13
Djakovalija fra Stipan, definitor, 1652. 9
Dobretić fra Frano, fojnički gvardijan, 1652. 9
Dônji kraji 2
Drinopolje 1
Drnišlija fra Ivan, min. prov. posavski, 1662. 11
Duh sv. u Fojnici 5, 12—15
Durmiš, vojvoda turski, 1378. 1

Emer = tu. zapovjed 13

Felicijan sv. 15
Filip fra, visočki gvardijan, 1524. 6
Filip fra, bosanski vikar, 1461. 3
Fojnica 5, 7, 9, 10, 14, 15
Fojnička crkva 7
Fojnički manastir 6
Fratri male braće 15

Garbava = Krbava 5
Gluščić fra Stipan, definitor, 1655. 9
Gospa sv., poslije crkva sv. Duha u Fojnici 5
Gračac (= Gradačac) u Usori 3
Gradiščanac fra Stipan, 1659. 9
Gradov vrh 9
Grčki rit 10
Gučula = kap. Porijetlo riječi mi je nepoznato 15
Guganović fra Petar, definitor, 1655. 9

Hjadžić fra Nikola, definitor, 1655. 9
Hercegovina 13
Hrvati 2
Hrvatska vojska, 1493. 5

Ibrišimović fra Marin, † 1610. 9
Imotski fratri 10
Ivan sv. u Podmiljačju 8
Ivan sv. u Sutiskoj 1
Ivković fra Toma, skradinski biskup, 1627. 8

Jablanica, selo 3
Jajce, grad 3, 5, 8
Jajčanin fra Andrija, vikar, 1651. 9
Jakšić fra Matija, 1634. 8
Jaspre, turski novac 10, 13
Jelavić fra Mijo, 1662. 11, 12
Jerolim fra, 1637., 1639. 8
Jeruzalem 5
Jezero, grad na Plivi 3
Juračić fra Toma, vikar provincije 14
Jurišić fra Anton, 1594. 7

Kajfić, Jahja 15
Kapidžija carev 14
Kamengragjanin fra Andrija, gvardijan fojnički 1634. 8
Kamengragjanin fra Ivo, sekretar i gvardijan fojničkog manastira 1652., poslije 1659. kustos provincije 9
Katarina, supruga kneza Radivoja, 1461. 4
Klešić Pavao, vojvoda, 1461. 4
Klis, grad u Dalmaciji 6
Komotin, grad kod Jajca 2, 4
Konjic, manastir 6
Kovačević Petar, vojvoda, 1463. 5
Kovačević Vlatko, vojvoda bosanske vojske 1
Krbava 5
Kreševo, češće 10
Kreševska crkva 7
Kukčić Vladislav, vojvoda, 1461. 4
Kupres 3

Livno 10
Lovrenčić Juraj, 1461. 3
Luka, mj. kod Jajca 2
Lupljenica 4

Malić fra Juro, min. prov., † 1667. 14
Maravić fra Frano, bosanski biskup, 1645. 8, 9
Margitić fra Frano, 1566. 7
Marjan, biskup bosanski, 1660. 10
Marjan fra, biskup makarski 15
Matara, tu. posuda za vodu. U tekstu valjda u značenju poreza na vodu (vodarine) 14
Matić Ivaniš, vojvoda, 1461. 4
Matijaš (Corvin) kralj budimski 1459., 1463. 1, 5
Mavočević fra Luka, 1634. 8
Mavro sv. 15
Mehmed car, 1453., 1463. 1, 5
Merkurij sv. 15
Mičinović Vukić, vojvoda, 1461. 4
Miletić fra Frano, gvardijan fojnički 1659., minister prov. 1662. 9, 10, 14
Miljaković Lucija, 1566. 7
Misir 5
Mlit, otok kod Stona 3
Muhač 6
Museveda, tu. zapisnik 14

Napulj 11

Ogramić fra Frano, sekretar 1652., min. provincije 1659., 1662. 9, 10
Olovo, manastir 10
Ostrogon 7
Otes, gora 3, 4
Otoman sultan, 1300. 1
Ovarčka (ovčarska) župa 3

Paćara (= patriarha) 15
Pajazit v. Bajazid
Parac (parbenik) 15
Pavlović Petar, vojvoda, 1461. 4
Pečuj 7
Podmiljačje, selo i crkva kod Jajca 8
Podrinje 2
Posavski fratri 10, 12
Požega 9
Požežanin fra Antun, bos. biskup, 1615. 7
Požežanin fra Martin, komesar, 1662. 11
Požežanin fra Petar, kustos 1655. 9
Prag 1, 6
Primorje 2
Profesion činiti talj. = položiti zavjet 12
Prosik, selo na Kupresu 3
Puškarina 14

Radivoj, knez bosanski s pridjevkom Lijepi, 1461., 1463. 1, 2, 4, 5
Radnja gornja i dônja 3, 4
Radujevčanin fra Petar, definitor, 1659. 9

Rama i ramski manastir 6, 9, 10
Rim 11
Rodos, otok 6
Ruković fra Filip. 1659. 10
Rumbočanin fra Andrija. 1634. 8

Sabin sv. 15
Sambuka fra Mijo. 1662. 11
Sarajevo 5, 7, 15
Sarapović, 1635. 8
Segedin 7
Sejdinpaša, 1659. 10
Selim sultan, 1512. 5, 6.
Seoce, kotar Jajce 3, 4
Sever sv. 15
Sidžil = pečat 12
Skontrić fra Juro, definitor posavski, 1662. 11
Skoroević fra Matija, gvardijan sutiški 6
Skradin 8
Slovinska vojska, 1493. 5
Smederevo 1
Soli (danas Tuzla) 2
Soljanin fra Juro, ministar provincije, 1655. 9
Sovičanin fra Andrija, definitor, 1659. 9
Srblji 1
Srbska zemlja 2
Srebrnica 3
Stjepan herceg, 1461. 4
Ston 3
Sudarina 12
Sulejman car, 1510. 6
Sulejman paša, bosanski valija, 1635. 8
Sursatiti tu. = proganjati 14
Sutiska i sutiški manastir 1, 6, 7, 9, 10, 12, 14

Šikleuš (= Šikloš) 7

Taht tu. prijesto 1
Temišvar 7, 13
Tešanj, grad u Usori 3
Timjenac, selo 3, 4
Tinjabegović, sarajevski ćehaja 14
Tomaš kralj, 1439. 1
Tomašević Stefan kralj, 1461., 1463. 1, 2, 5
Trnovčanin fra Ilija, min. prov. 9
Turci 15. i češće.

Udžet = hudžet, to jest kadijska osuda 14
Usora 2
Usrembeg, to jest Gazi Husrefbeg † 1541. 7

Valpovo 7
Veličanin fra Nikola, 1662. 11
Velika 8, 9, 10
Vilaš fra Toma, bos. biskup, 1635., 1645. 8
Vilušić Vlatko 3
Visočki manastir 6
Visući, grad 3
Vitanović fra Josip, definitor, 1659., kustos posavski, 1662. 9, 11
Vladičina, porez 10
Vladika 10, 13
Vladimirović Radivoj, dvorni knez kralja Stefana Tomaševića, 1461. 5
Vladislav Albertović, kralj, 1459. 1
Vlah 15, katun Vlaha kneza Radivoja 3
Vlasi 3
Vlatković Ivaniš, vojvoda, 1461., 1463. 4, 5
Vlatković Stipan, knez, 1461. 5
Vlauš (= Vladislav, kralj ugarski), 1526. 6
Vonjić fra Jakov, gvardijan fojnički, 1524. 6
Vojković fra Grgur, definitor, 1652. 9
Vrbas 3
Vučković fra Matija, definitor, 1652. 9
Vuić fra Juro, definitor, 1652. 9
Vuk despot, 1480. 5

Zaljevac 3, 4
Zapadne strane 2
Zdaljevac mj. Zaljevac 4
Zvornik, zvornički fratri i manastir 5, 6, 10

[illegible]

1300 [illegible]

1375 [illegible]

1378 [illegible]

1380 [illegible]

1453 [illegible]

1433 [illegible]

1459 [illegible]

1469 [illegible]

[illegible]

bom cnobom ymnu ro npbcmyn o4 bcuxy ly4uxy cbo
pbiu u4bs jy6bbob mnyx mnpozbx u cmmbbu u4b?
cmbnyx unpmuuzbx u3apynbom cnobom · mx cyno bbiym
no lubbbuna mbiuo6 6au aouzyx po6bxy xpucmbcuzx

i461 mmmapy 16
i463 nokr yyp mxmx4 ly aoub u6bb6 cmc nbuuyy nod4y u
6bnu cmnuyby kpycmy u cmpuyyuc unop pycuebby u
nbiop aoyuicu pobnab6, u nobuab6 nnpy uonyp
u uzyibuuy nyenonuky u1pbabbu yyp
i4b3 aokr kpycma nycnyyu abcmmcuz nbuuyy uonmapy ly
bybyz u6dpy ly4ym aoxzz
i464 aokr yyp mxmx4 ly bybyz u1b6dpy
i464 boxuau upyz nycnyu ly 3uopbuu yapy 1b6dz
i4b6 dxzzz u nbuyyu, u nopoaz uzbu dbcnom cypybzuy
i4b7 6npu yyp mxmx4
i493 au aob ly pypaybuu nbuuyy mmmapy u6b abuz my
pyu uobcuz xpoyycuz u cuuzuicuz u6unuuz ay
ly 6pbr1b6dmy uobu abuz npu kbuny, u1bbr pol
no6z ubdbuuz
i496 npuuabbb cuzmu w. 4py yu4bo 6mbcuz 4opbbuyz
6yypuzu cuzuz pobbz uy4 pbr1by 46x cuzuy
i5i2 mu uyy mmmapy ly 6yil cuzuoy nyzuy au aob
cbnuyz ubdbu cu wxuyym cnobuu yypom nybyz
mom u u3ypby ly 6uop u3 yypu pyy4y u 6npu
cbnuyz nybyzbu o4 ouypuy yubdmo cbnuyu ubdbu
cbdz ly uyxmb
i5ib zzz yyp ubdbu 6bpb3yzbu u ayauyuy, uobcu uym
i5i7 d3z yyp ubdbu mucyp u6au yyp mu uyo cuoy

[illegible]
1627 [illegible] conceptionom [illegible]
[illegible] administratura [illegible]
[illegible]
1634 [illegible]
[illegible]
1635 [illegible]
[illegible]
1637 [illegible] administrator [illegible]
[illegible]
1639 [illegible]
[illegible]
1645 [illegible]
[illegible]

Народни лијекови.

По народу сабрао

Томо Драгичевић

(Жепче).

Од урока[1]).

1. Мајка, која има наочито дијете па се боји, да ће га чије очи урећи, свеже му или пришије на леђа за хаљину зечји реп и говори уз то: „Репцу се чудио, небу гледао, трња пуне прсте добио, на боке кући ишао. Моме чеду здрави зуби били, више натраг нег напред.“ (Власеница.)

2. Кад је неко уречен загасују гатаре болест и бацају 12 живих угљена у чашу воде. Од десетог угљена броје овако: „девет кад баци деведи броје 9 па 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2, 1 ниједан.“ Онда говори: „Отишли му уроци и немоћ у небеске висине и морске дибине“, напије се оне воде и умије се са њоме па оно што је остало баци на псето. — Затим једе корјена од јагодњака. (Забрђе.)

3. Дјеси вежу се кошпице од жаба на хаљине да их бране од урока. (Јајце.)

Од намета.

Народ испод Мајевице, ако сумња, да је болест дошла од намета, лијечи је овако: Донесе се воде текућице и омахе са два воденичка кола у бакрену суду. У ту воду баци се из девет башчи 9 гранчица од разноврсних воћака и дрвљади. Бацајући у ону воду говори се: „Девет гранчица из девет башчица отишле муке са Н. (именом помене онога кога боли) у морске дубине у небеске висине“. Затим се са три увратине баци три разне травке у воду и вели: „Увратине вратите болест на онога који је на мене (или „на њега,“ ако то други саставља) а мени Боже дај лијепо здравље.“

Са три туђа дрвњака донесу се три тријеске (иверка), запале се и баце у ону воду. Осим тога убере се разноврсна цвата, особито који мирши; из туђе три бреме добави се три чепа и блата испод те три бременице, пет или девет зрна шареног граха, ораће гвожђе (цртало и лемеж), вериге и маше, једна сребрена пара, којом се прекрсти преко воде и рече: „Сними Боже болест“ или „носи водо болест са Н. а дај му здравље.“ Даље се узме пометно брдо и пометне нити, нешто бијелог лука, траве „повратића“ и четрнаест врсти сјеменьака, пшенице, кокуруза, јечма, зоби и т. д. а од сваке по 5 или 9 зрна:

То се све метне у ону воду у један велики котао, па се у глухо доба, кад нити пијетли не пјевају, нити пси не лају, а утворе највише ходају, узме

[1]) Многе болести приписује народ уроку.

а болесник се одведе или гдје кокоши слијећу са сједала, или на раскршће или гдје вода отиче. Тамо се свуче болесник гол, из воде ваде се она орања гвожђа, лемеш и цртало и положи на земљу. Болесник стане на њих, чучне и рече „стадох душманину за врат, моја болест нека се поврати на њега а ја био чврст као ово гвожђе“.

Кад он то изговори, онај други дигне и салије ону воду сву на њега а говори: „Спери водо са њег болест и однеси у гору и воду“.

Затим болесник устане, обуче друге хаљине, које је собом донио, гвожђе и оне хаљине што је свукао остану на оном мјесту, па их сјутра дан кад сунце огране и обасја кући донесу.

Болесник и онај, који га је лијечио иду кући али се несмију обазирати да се болест не поврати.

Прије него они кући дођу подметну укућани под праг комад гвожђа, да болесник преко њега прекорачи у кућу а то зато, да запријече да болест за њим уљегне у кућу. Гвожђе се дигне и остави кад он у кућу униђе.

Тако се ради три вечери узастопице, а сваки пут на другом мјесту. Гдје кокоши са сједала слијећу море први пут, други на раскршћу, а трећи гдје тече вода, која никад не пресахњује. Она сребрна пара меће се само први пут и она остаје на оном мјесту. (Забрђе.)

Кажу да има такових очију, да чим мало дијете погледа да га урече. Дијете, које је уречено, увијек се криви.

Мати да дијете излијечи ради овако: Узме у једној ћаси воде, те извади из ватре 3 једнака жива угљена па на једног намијени, да је црног ока, другог да је жутог а трећи зеленог ока, узме сва три на машу и један по један баца у воду, говорећи: „Ако си ми дијете урекло, дао бог потонуо“. Који угљен потоне, оно је око урекло.

Затим гледа, ко је онај дан у кућу долазио онакових очију или ко у кући онаке очи има, тражи од њега да у оној води руке умије и да нокте од руку обреже и у воду баци, па у тој води дијете окупа. (Лика.)

Дјеца од урока не умиру, свежу им на хаљинице кошпица од жаба. (Јајце.)

Кад неко неком учини (наметне), те он оболи, па сазна ко му је учинио, он у глухо доба оде његовој кући, помокри у багламе од кућних врата те разбије о његов праг једно јаје и у оне љуске од јајета напиша, па је тиме намет повратио. (Власеница.)

Да се очува од сихира носи народ уза се косе од џуре седам годишње зелених очију. (Жепче.)

Од грознице.

1. У прољеће кад се први пут чује кукавица, свеже се на свитњаку узао, — (женско то ради на подвези) — па кад кога ухвати грозница, онај се узао размакне и онај, кога грозница хвата, напије се кроз онај узао воде а онда се опет стегне. (Лика.)

2. Кад кога грозница први пут ухвати, укуха се пура, па се зовну крмци и онај грозничави једе заједно са крмцима па веле, да га више неће ухватити. (Крајина.)

3. Кад ко има грозницу, он ће се три дана узастопце у вечер кад сунце упочива загрнути у бијело, у десну руку узимље проса, оде на раскршће, а да

с ником не проговори. На раскршћу се, окрене прама сунцу, посије ону проху око себе и говори: „Кад грозница ову проху покупила, онда и мене ухватила.“ За тим се врати кући и у оној истој хаљини легне спавати. (Забрђе.)

4. Изјутра прије сунца узме онај, кога грозница хвата, угарак у једну руку а у другу главицу бијелога лука, оде на воду, која отјече, тамо се умије и напије, па онда говори:

Враг се жени на мору,
Мене зове на свадбу,
Ја му поћи не могу,
Већ му шаљем грозницу,
Угарицу и лукову главицу. —

Угарак и главицу лука код задње ријечи баци у воду и бјежи кући без обзира. (Бјелина.)

5. Онај кога хвата грозница, провлачи се испод потпоре плота и говори: „Кад се на овоме мјесту састали: кнез из села, ђаво из горе, поп из нуније онда и мене грозница ухватила. (Рача.)

6. Узме се угарак жив и главица бијелога лука, па се оде до прве текуће воде и зове именом онај, који је у селу најзадњи умр'о: „О Иво, кад ти усто и од овога угарка ватру одложио и ову главицу лука појео, онда мене грозница ухватила.“ Тако се три пута викне и баци онај угарак и главица лука у воду, па веле, да више грозница не ће хватати. (Забрђе.)

7. Кад се првипут у прољеће једе ново млијеко или грушава, баца се прва кашика преко себе говорећи: „Ове године на мога душманина грозница.“ (Жепче.)

8. Онај, кога грозница хвата, узме струк жаре или врбову младицу, расцјепи на сриједи али тако, да се крајеви заједно држе и начини обруч те га метне на главу и свуче низа се док се вас не провуче. Онда узме нож, па броји, колико га је пута грозница ухватила и толико пута зареже на оному струку и говори: „Ево једна грозница, ево двије грознице и т. д.“ Затим одреже ножем оне зарезотине и рече: „Ево нема ни једне грознице“, задије онај струк у кући више ватре за жиоку и говори: „Кад се ова жара (или врба) примилај, онда и мене грозница ухватила.“ (Рача.)

9. Некоји се од грознице видају овако: Уреже се девет младица од девет разноврсних дрвета, међу којима ваља да буде од дренова, глогова и шипкова, а остале буд од каква другога дрвета. Затим се донесе једна чаша воде, омахе са воденичког кола, па се из оних 9 младица извади ножем по мало срца и метне у воду, а оне младице се помоче, говорећи: „Драга водице, пренеси моје грознице на ове гранчице“. Онда се попије она вода, а гранчице се свежу црвеном свилом па баце у воду текућицу, говорећи: „Водице, по Богу сестрице, однеси моје грознице“. Ако вода оне гранчице однесе, однијеће и грозницу, ако ли их крају притјера, грозница ће се вратити и ваља јој наћи другог лијека. (Бјелина.)

10. Кад неког ухвати грозница, три пута је он загасује овако: Узме сађак (троножац,) тури у ватру, да се све три ноге угрију, примакне у часку воде, па тури једну ножицу у воду и говори „Прва ножица, прва грозница.“ Онда меће другу у воду и вели: „Друга ножица друга грозница,“ па трећу и вели: „Трећа ножица, трећа грозница“. Затим опет тура обратним редом једну по једину ножицу у воду и броји узнатраг „трећа грозница, друга грозница, прва грозница,“ и заврши са: „Ни једна ножица ни једна грозница“ или „Како ни ножице тако ни грознице“. (Рача.)

11. Кад кога грозница хвата, узме небијељена конопљеног конца, измјери једног пса (женско измјери кују) од губице преко леђа до на врх репа, конац одреже, свеже себи око врата и носи седам дана. Осми дан одвеже конац па га омота око једне шљиве, али га не завеже. (Забрђе.)

12. Кад кога грозница тресе, уреже грану од шљиве, изброји колико га је пута грозница тресла и зареже онолико пута ножем на оној грани те говори: „једна грозница, двије грознице и т. д.“ Затим објеси ону грану о вериге више ватре. Сјутра дан прије сунца устане, наложи ватру, узме ону грану, баци у ватру и три пут вели: „Пуче срце грозници“. (Забрђе.)

13. О грозници чуо сам ову причу: Ишле двије грознице, па дошле на једну ћуприју, а под ћупријом хвата човјек рибу. Оне се стану на ћуприји разговарати, гдје ће која љето љетовати Једна рече: „Ја идем у Бјелину у кадију, ондје мислим биће ми лијепо и добро“, а друга рече: „Идем ја у онога, што хвата рибу под ћупријом“. Он, кад је то чуо, скочи испод ћуприје и стане бјежати, али му није помогло, грозница га стигла и он је цијело љето као и бјелински кадија боловао од грознице. (Рача.)

14. Кад кога грозница хвата, узме нову мараму неношену, па кад га грозница ухвати, свеже мараму за језик, па онда скине са језика и не одрешив је баци у ватру и три пута рече: „Изгори моја грозница“. (Грачаница.)

15. На Ђурђев-дан прије сунца, кад је росна трава, многи три пута језиком лизну росе, јер вјерују, да их те године не ће грозница хватати. (Гацко.)

16. Онај, кога грозница хвата, иде прије вечере по залазу сунца у ријеку, куда жива вода тече, нађе двије лијеске, које су једна наспрам друге расле, и то једна на једном а друга на другом крају потока, савије од једне и друге лијеске по једно стабло тако, да им се вршице у води састају, потопи их у воду и на обадвије вршице навали тежак камен и тако намјести, да преко камена и вршица вода тече.

Сјутра дан, када осјети, да ће га грозница ухватити, оде оној води, свуче се ко од мајке рођен, заће у воду и стане на онај камен и вршке, напије се воде и на оном камену окупа и умије па онај камен одвали, да вршци излете из воде. У томе часу, кад вршци у вис скоче, вели: „Ја пустих вас а пусти мене грозница“. Затим се обуче, погледа у воду и рече: „Носи водицо моју грозницу“, и иде кући без обзирце. (Б. Градишка.)

17. У столачком котару, кад кога хвата грозница, он на фино сито просије једно двије шаке луга, успе у фину мараму, па једно $^1/_2$ оке ракије љуте улије на онај луг, а доље подметне суд и ракију ухвати па послије пије по један филџан.

18. Кад се земља тресе, а човјек се потрефи на пољу, он у оном трену, кад се земља тресе, пограби шаку земље и остави, па када кога хвата грозница, узме се оне земље колик љељак, растопи у чаши љуте ракије или воде, па попије говорећи: „Како је ову земљу земљотрес брзо прошао, онако брзо и мене грозница прошла“. (Љубиње.)

19. Када неко види, да кртица земљу рови, он у ономе часу кад она земљу избаци загреби шаком оне земље и вели: „Избаци кртица грозницу“. Ону земљу остави па када некога ухвати грозница, узме мало оне земље размути у чаши ракије или воде, даде ономе болеснику говорећи: „Како је год кртица ову земљу избацила онако и ова земља из тебе грозницу избацила.“ (Власеница.)

20. Кад кога међу Госпојинами ухвати грозница, веле, да ће га годину дана држати. (Жепче.)

Од вручице.

1. Народ лијечи ватруштину (вручицу) овако:

Оде се на увратине, то јест у врх њиве, гдје се орајући волови враћају, па се узме рукама за земљу и набере онолико и онакове траве, како му баш под руке дође, и говори: „Које у вратине на Н. Н-а (именом), болест навратиле оне и одвратиле".

Онда иде на двије друге њиве на увратине па ради исто и говори на сваким по три пута — у свему девет пута: „Које увратине навратиле, оне и одвратиле".

Затим донесе воде „омахе" са девет воденичких кола, па са девет бродова (прелаза преко воде) по мало воде, донесе кући и улије у један бакрач. Онда узме од девет разних дрвета девет љетораста (младица), извади из њих срце и метне у бакрачу воде, једну зечију и једну пасију главу (кости), један лемеж, једно цртало, пет глава бијелога лука, три мосура (што се прећа на њих мота), три вретена уломка и три нагорјеле кашике, и корјена од траве „омана" те грумен соли цјелиде. Све се то метне у бакрач у воду и пристави на ватру, да се умлачи.

Када се вода умлачила, онда се све добро промијеша, болесник се, ако може, изведе на раскршће, ако не може, јер је јако болестан, онда се изведе пред кућу, гдје стреха капље, па се оном водом окупа, те се оне воде напије и онога срца од дрвећа мало поједе.

Кад се купа говори онај који га купа овако: „Водо омахо, омахни болест с њега, траво омано омахни болест с њега, увратине одвратите болест од њега, лемеж и цртало разорте му болест, водо са девет бродова опери болест са њега."

Када се болесник окупао, извади се из воде све и остави, а вода се пролије у текућу воду, да вода болест однесе, а ако нема текуће воде близу, онда се проспе на раскршће, да онај који први онуда наиђе, болест однесе. (Забрђе, Бјелина.)

2. У Кнежини код Власенице на Божић прије ручка распреће се ватра дрвеном машом на двије стране, па сва кућна чељад боса преко огништа између оче двије ватре по старини прођу и свако себи говори: „Прођох између двије ватре, треће се не бојим!"

3. Кад ко у болести бунца и говори изван себе, лијече га овако:

а) Донесе се омахе са три воденице, да болест омане, затим са три растоке, да се болест разиђе, а са три брода (гдје се преко воде текућице гази и прелази), да болесник преброди болест;

б) траве омана, да га болест омане;

в) вериге и сатак, да се болест осуши;

г) лисичија глава и пасија кост, (зашто то, незнам). То се све промијеша па се у вечер, кад дан опада (да и болест опане), а болесник се изнесе, гдје се дрва пресјецају, свуче и оном водом окупа. Онда му се хаљине изврате и опет на њега обуку.

Кад се вода граби, не смије се судом уз воду, већ низ воду заграбити, да вода болест однесе. (Зворник.)

4. У храстићу нађе се воде, која се од кише сабрала, па се болеснику даде да се напије и у њој умије. (Лика.)

Од главобоље.

1. Кад глава кога заболи свеже је пошкиром у накрст па полако стеже док не престане болити. (Забрђе.)

2. У Жепчу се обложи глава жаром, па набије капа на главу и држи пола сата, да главобоља прође.

3. Ухвати се неколико ракова, па се са цјелицом ситно стуче и на главу обложи и тако неко вријеме држи. (Грачаница.)

4. Кад глава боли, узме се хрена и жваче те једе док на очи сузе не прокапљу, па главобоља прође. (Власеница.)

5. Некоји, кад га глава заболи, ухвати се за нос и добро продрма! (Власеница.)

6. У селу Буњићи, у котару травничком, имаде гробље и у њему неки мисник „Фра Франо". Гроб му је од камења обзидан, а криж му је исто од камења, а тамо иде народ само уторком као на завјет од главобоље, трбобоље и од сваког наступа (болести, која се повраћа), па на голим кољенима три пута обилази око гроба, измоли круницу, затим наструже од крста камена и попије у води. Некоји одбију комадић од крста и носе уза се као хамајлију. Тај дан уторак мора дотичан завјетник постити.

О том Фра Франи, прича народ, да је био врло побожан, да је за живота лијечио народ, давао моћи, изгонио нечастиве, а народу је у свакој тузи нашао утјеху, у невољи помоћ. (П. П., Жепче.)

Од балабана или хуњавице.

Кад ко има балабана, он изађе у вечер пред кућу, погледа по селу, па кад види у неког вид (свјетло) у кући, зовне га именом и вели: „У мог комшије Јове гори свијећа, дошао му гост: мој балабан у његов нос! (Забрђе.)

Од кашља.

1. Кад дијете има кашаљ, даје му се млијека од кобиле вране или џогатасте, па, веле, кашаљ ће проћи. (Жепче.)

2. Разбије се једно јаје, жуманце се одстрани а бјеланце се добро распјени; онда се у њега улије кашика маслинова уља, добро измијеша и попије. Тако се ради неколико дана, сваку вечер и јутро, па кашља сасвим нестане. (Жепче.)

3. Кад неко од кашља и прсобоље пати, узме 1 оку шљивовице и 1 литру хрена. Хрен изреже и добро стуче, помијеша са ракијом и пије свако јутро и вечер по једну чашу. (Власеница.)

Од санџије.

Ножем и кашиком не ваља ватру јаркати (потицати,) јер онај, који то чини, добије санџије. (Крајина.)

Кад се с ножа једе, веле, да се добије санџија, зато родитеље не дају, да дјеца или које чељаде у кући с ножа једе. (Власеница.)

Од задухе, сипње или крајчице.

1. Кад човјек тешко дише и стеже га у прсима, повале га на земљу, поклопе коритом из кога крмци једу, па преко њега и корита прегоне свиње. (Власеница.)

2. Онај који имаде задуху, ухвати вребца па му у младу недјељу отвори кљун и три пута хукне у уста. Онда га пушта па мисли, да му вребац однесе задуху. (Гацко.)

3 Кад неко имаде сипњу и боле га прса, он 41 јутро на таште поједе по један чешањ бијелог лука и попије одмах чашу тазе воде. (Гацко.)

4. Узме се цијела родаква, одреже се онај цвијет (лист) за два прста, изнутра се родаква издуби и у њу налије сирћета јабукова; онда се онај одрезак опет састави, воском добро умаже, да сирће не може изаћи и закопа у коњско ђубре, гдје остане 40 дана, затим се родаква извади и оне текућине, што се у њој нађе, налије у срчу те изјутра по неколике капи у кахви попије. (Жепче.)

5. Болесник, који болује од крајчице, одведе се на раскршће, положи на леђа, пружи се колико је дуг и широк, јер ваља, да и руке растегне, метне му се под главу један бакрен новац, затим се узме конца, од пометних нити па се унакрст измјери са врх главе до ножних прстију и завеже узао, те опет од средњег прста једне до на врх прста друге руке и завеже опет узао. Кад се веже говори се: „Ја завезах крајчицу на овај конац“. Кад се то сврши, узме се она пара и конац па се закопа у земљу ондје, гдје је болесник лежао на раскршћу, а болесник бјежи кући без обзира. (Забрђе.)

6. Кад се опази, да неко нагиње на сушицу, узме $^1/_2$ оке љуте ракије и $^1/_4$ литре уља, то се добро смијеша и у 4 јутра једно за другим на ташће попије. (Власеница.)

7. Бијелог се лука стуче па кроз крпицу проциједи и оног сока са шећером неколике капи попије кроз неколико јутара на ташће. (Жепче.)

Од жутице.

Ухвати се риба пастрма и метне у суд у воду па се дуго гледа у рибу, како се по води врти; затим се болесник са рибе напије оне воде и њом умије, те очи добро испере. Рибу се онда даде коме, да изједе и болесник ће од жутице или жутјенице оздравити. (Власеница.)

Од наступа (трбобоље).

1. Кад ко добије наступ т. ј. кад га у трбуху хватају грчеви, онда се баје овако: Петом десне ноге удара се болесника у трбух, говорећи: „Уступ, наступ, логова вечера, ватром поставља камен под главу“. Тако три пута, а онда се обиђе око главе и опет метне исту пету на трбух и опет три пута исто говори. Затим се обиђе испод ногу и дође на прво мјесто, и опет метне пета на трбух и три пута исто говори. (Забрђе.)

2. Кад се ко струни па га трбух боли, удари оштрацем сјекире у кладу, па пупком притисне на ушице од сјекире и тако на сјекири лежи четврт сата па вели, да трбобоља прође. (Власеница.)

3. Кад трбух боли, једу хрена или се оциједи хренова сока и наташте напије. (Гацко.)

4. Између Јурјева ухвати се кишнице или с крова или се разапне чист чаршаф, па се на један крај направи, да оцури и подметне чист суд, па се оне ухваћене воде остави. У воду неколи мећу јечма, пелина или друге љековите траве. Та се вода пије 40 јутара на шће срце. У таковој „међујурјевској“ кишници

многи се болесници и купају, а та се вода и од других разних болести као лијек пије. (Жепче.)

5. Кад некога боли трбух и има пролъев узме јаје, разбије га и растави жуманце од бјеланца. У бјеланце у једном судићу помијеша 2—3 мале кашике ситно самљевене кахве, добро све измијеша да буде као пура, па на таште поједе. (Гацко.)

Од црнца.

Кад кога унутра напречац заболи, вида се овако: Узме се корјена од траве зване „жестока", мелема, барута, меда, нишадора и чивита; то се све у једном филџану љуте ракије растопи и смјеша па попије. (Забрђе.)

Од дебеле болести.

Кад на Ђурђев-дан пада киша, онда се ухвати у чисто суђе кишнице и остави, па када неко имаде дебелу болест (отече), оном се водом више пута маже, па веле, да болест прође. Најбоље је, ако је могуће ухватити доста кишнице, па у њој болесника окупати. (Власеница.)

Од грча, горопаштине или падавице.

1. На покладе католичке, у вечер, обично се за вечеру куха купус и сухо месо; домачице оставе оне чорбе од купуса, па на чисту се сриједу оном чорбом кућна чељад мажу по свем тијелу или само руке и ноге, па те године веле, да грч неће хватати. (Бихаћ.)

2. Ухвати се жива кртица и баци у чанак воде док се не утопи, онда се кртица извади и баци а оном се водом трља и пере, онај уд тијела којег грч хвата. (Власеница.)

3. По ноћи се несмије преко пометног (старог) гувна, гдје се некада врхло прећи, јер се веле на таковим гувнима по ноћи вјештице састају, коло играју и једу корјење од траве срченика, па кад се преко њега напђе, море се лахко добити горопаштина. Кад се такова болест, недај Боже, добије, лијечи се овако: донесе се са три врела воде, са три раскршћа по шаку земље, па се она вода у једном суду смијеша, земља се успе, добро измијеша и болесник тиме окупа. Онда се она вода на троје раздијели и прије изхода сунца однесе и на она три раскршћа пролије, а онај, који воду носи, иде кући безобзирце. (Власеница.)

4. Одреже се љесков штап и измјери њиме колики је онај, кога горопаштина хвата, затим се направи свијећа од оне пчеле и воска, која је замрла, па се штап и свијећа однесе на раскршће. Тамо се болесник измјери лежећи, затим се онај штап удари у земљу више главе болесникове, за њ се приљепи или прикује она свијећа и запали, — онда онај болесник устане и бјежи кући без обзира. (Забрђе.)

5. Од ударца (падавице) лијечи се и овако:

Нађе се орах, па му се испод жиле рупа прокопа и кроз ону рупу испод жиле провуче се болесник говорећи: „Ти ораху падао, а ја више никада!"

6. Болесник који пати од горопаштине узме лозу па оде у гробље и тамо стане на један непознат гроб, оном се лозом од главе до пете измјери, па ју положи уз дуж на онај гроб говорећи: „Ја полажем моју болест овђе". Затим притисне крајеве од лозе земљом и бјежи кући без обзира. (Забрђе.)

7. У Богутову селу, котар Бјелина, бијаше гласовити гатар, који ми једном рече, да имаде девет и по врсти страшне болести (горопаштине). Она се вида овако: Онај кога хвата страшна болест мора се завјетовати, да ће 80 дана једноудити, то јест постити, да само једном у дану једе и то сваке хефте два дана, понеђељак и сриједу или уторак и суботу. Ако је дијете болесно, мора на мјесто њега његова мати или отац 80 дана једноудити и сваки петак светковати кроз вријеме докле пости.

Затим се нађе бијели глошчић самоник, од њега се одгули један капш коре, да се болесник њиме може опасати, па се узме бијелога лука и све чешањ до чешња пришије на ону кору од оне стране што је до дрвета била, тај се капш са луком зашије у крпу и од њега направи појас те онај, кога хвата, опаше до голе коже. Онда се стуче бијелога лука и зашије у капу. Сваку вечер, док се пости, ваља онај појас и капу поквасити и око себе опасати, да се лук не би осушио.

Кад се појас и капа тако спремила, донесе се са девет врела девет вода и салије у један суд, у ту воду метне се мало црвене немјерене свиле, трава „љутац први ударац“, те још осам разноврсних трава, комадић од трешњева калема, који се је примио па послије осушио; од мрка се ороза нареже мало обера и ухвати мало крви и у воду метне, (ако је женско болесно, онда се од мрке кокоши уреже мало обера и крви у воду). Ухвати се још од ороза или кокоши мало крви у филџан, па се болеснику натару жиле иза врата. На остругу нађе се бобица и у њој црвић, па се и он у воду баци. Нађе се и једна стрјелица од грома, што сваки гатар мора имати, па се и она у воду метне. Затим се понесе један штап од оструге самице.

Све се то у води добро промијеша, па се у ноћи у глухо доба или по заходу сунца однесе на раскршће и болесник се тамо свуче, оне се воде напије мало болесник и онај који га лијечи, па се болесник у води окупа. Што је воде још остало и оно што је у њој, осим стрјелице, и хаљине што су на болеснику биле однесу се и баце у воду текућицу или оставе на раскршћу.

Кад се болесник окупао, расцјепи се онај штап од оструге тако, да крајеви остану састављени, па се болесник кроза њ провуче, штап се опет састави и на мјесту остави. Онај, који лијечи и болесник иду кући безобзирце.

Онај, који ту болест лијечи мора, веле, увијек код себе имати и носити траве „љутац први ударац“, јер би иначе на њега болест прешла, а не би могао по ноћи спавати, јер би му свашта долазило на очи.

Ако је болесник превалио 36 година, онда се овако лијечи: Узме се лемеж, изврати и на њ стане болесник објема ногама, узме цртало у десну руку и забаци на раме, а у лијеву руку узме машу, а поп му очита молитву. Кад је молитва готова и поп се прекрсти, он сађе са лемежа, пометне цртало и машу, па се прекрсти.

8. У Крајини видио сам, да одмах кад некога ухвати падавица, оде неко обут у опанцима и чарапама у текућу воду, загази па се кући поврати, изује се па из обуће (чарапа) нацједи оне воде и даду је на силу болеснику да пије.

9. Кад дијете хвата горопад, састави се од 3 до 20 врела воде, дијете се однесе на траву, па се свуче и у оној води опере учећи: „Цини теби донесоше: ове воде санесоше, а траве зелене однесоше“. Затим се однесе дијете на оно мјесто, гдје је некад воденица била и гдје се коло окретало, постави се ондје и узме за десну руку, за сунцем окрене, остави онај суд, што се у њему донијело воде, па

бјежи са дјететом кући без обзира. То се ради, када дан опада, т. ј. од подне док сунце не зађе а најбоље је, веле, кад сунце залази, да и оно горопаштину однесе. (Јајце.)

10. Кад некога први пут ухвати падавица, свуку брже боље хаљине све с њега, ухвате црна ороза без биљега (ако је женско онда црну кокош), замотају у оне хаљине, пребаце све онако са орозом или кокоши преко куће, од истока према западу, па гдје оне хаљине пану, ондје ископају рупу, баце у њ оне хаљине и ороза. Рупа се не затрпа већ се на њу навали голем камен. (Забрђе.)

11. Лијече и овако: Кад некога ухвати падавица, а ту се догоди онај, који никад те болести није видио, угризе оног болесног зубима за палац од десне ноге, па веле, да га више неће хватати. (Забрђе.)

12. Онај, који је први пут видио које чељаде, гдје га горопад хвата, пљуне му три пута у уста и веле, да га падавица одмах пусти и остави. (Власеница.)

Од страве.

Кад се неко препане или се дијете по ноћи иза сна трза и препада, салијева му се страва и лијечи овако:

1. Узме се један „летећи“ куршум, који је већ из пушке испаљен, па се на ватри растопи; затим се узме чаша воде, и метне у решето, па ономе, ко се препао, на чело, а оно олово се салије у воду говорећи: „Ошта си се препао, оно да ми се салије.“ Затим се извади олово и у њега гледа: на што наличи, од онога се препао. Олово се опет растопи и салије над прсима, трећи пут опет на кољенима, а четврти на ногама и тако се страва истјерала. Оне се воде болесник мало напије и с њоме се умије а остатак се пљусне на стреху од куће, када се пролије. (Забрђе.)

2. Ако човјек на страву наиђе, треба, веле, око њега обићи и говорити: „Тамо страво, са кога си сишла, на оног опет брзо пришла“. Ако се гаси страва ћумуром, треба онај један угљен узети и у кућу донијети и рећи: „Нека ми ово бухе и мухе и стјенице изкорјени,“ па угљен оставити у кући, и веле ни бухе ни мухе ни стјенице не ће бити у кући. (Жепче.)

3. Кад се неко у сну плаши, узме се кора од онога плашила, што се у њиви намјестило, да се од њега звјерад плаши, па се на њему накади три пута. (Власеница.)

Од зубобоље.

1. Кад некога зуби заболе, нек иде к оној цркви, код које никада није био, па нека пред црквом клекне и три пута загризе зубима за праг од црквених врата и благословљеном водом уста испере. (Крајина.)

2. Мати, када дијете од сисе одбије, даје му један камен мјесто сисе да сиса, па га, веле, никад зуби болети не ће. (Жеравице-Власеница.)

3. Од борова дрвета (луча) праве се чачкалице за зубе и носе уза се, те народ држи, да зуби заболити не ће. (Кнежина.)

4. На Божић прије исхода сунца сва чељад по старини стисне машу зубима, да преко године зуби не боле. (Власеница.)

5. Трудна жена прелази на Божић прије сунца три пута преко маша, затим узме машу, па је зубима загризе, говорећи: „Како год црви не могли ове маше гристи, онако не могли нити зубе мога дјетета.“ Веле, да њено дијете не ће никада зуби заболети. (Власеница.)

6. Када зуби кога боле, он узме мрави из мравињака и мрављих јаја па скуха у ђезви и зубе тиме испари. (Власеница.)

7. Први зуб, који дјетету испане, стуку, и дају дјетету у нечем да попије или поједе. па га, веле, никад зуби болити не ће. (Олово.)

8. Кад кога зуб боли, узме суху шљиву, потопи у љуту ракију, па метне на зуб и неколико држи, да бол умине. (Власеница.)

9. Онај, кога зуби боле у прољеће, кад види прву никлу бујад, сагне се, па ју зубима одгризе и добро сажваће па испљуне, да га те године не заболе зуби. (Бос. Градишка.)

10. Када заболи шупаљ зуб, узме се плетења игла, усија се у ватри добро, па онако усијана тури се у шупљину зуба и неко вријеме држи, а бол одмах одумили, јер, веле, да се спржи онај црв, што у зубу копа и боли задаје. (Власеница.)

11. Онај, кога зуби боле, уранiће на Усјечење прије сунца, да набере сјемена од автике па ће га у устима зубима добро сажвакати и пљунути говорећи: „Автика здрава, моји зуби здрави, пљујем да испљујем црва, свето Усјековање, одсјеци му главу.“ — Тако ради три пута. (Власеница.)

12. Дјетету до 3 године не дају чешља у руке, јер се боје, да би дијете чешаљ у зубе метнуло па би му зуби црни били и увијек га бољели. (Гацко.)

13. Кад шупаљ зуб заболи, узме се мали комадић негашена креча у шупаљ зуб и комадић средине мехког хљеба, па се метне на зуб и држи неко вријеме докле бол не умине. Веле да ће црви, који се у зубу налазе, чим се креч покваси и растопи, покрепати. (Гацко.)

14. Кога боле зуби он у прољеће оде и нађе мравињак, тури у њега руку, загрaби пуну шаку мрави и оне земље и тури у нов лонац, налије воде па код ватре скуха и оном водом пере уста и зубе те не ће више болити. (Жепче.)

Од грлобоље.

1. Ако кога заболи врат или му отече, убије се лисица или ласица, па се оном кожом, онако тазе, повије врат и то тако, да подкожна страна дође на врат. (Власеница.)

2. Грлобољу лијече и комовицом, која се заслади шећером и угрије на ватри, те се онако врућа пије. (Гацко.)

3. Кад кога грло заболи, он изјутра прије гранућа сунца устане, дође на кућна врата, отвори и пљуне преко прага напоље, говорећи: „Ја пљуну“, онда пљуне други пут и рече „и испљуну“, онда пљуне и трећи пут и рече „грлобољу“. (Власеница.)

Од ухоболе.

1. Накапље се сока од чуваркуће неколико капи у ухо и бол одмах умине. (Свуда.)

2. Кад у уху зуји, стуче се девет зрна бибера, завеже у крпу, помочи у љуту ракију па у ухо накапље, да бол и зујање прође. (Власеница.)

Да коса расте.

1. Стуче се траве жубера и нишадора заједно и у лонцу скуха и проциједи, па се оном водом сваки дан у вечер и у јутро глава накваси, да коса боље расте. (Власеница.)

2. На Ђурђев-дан прије сунца одреже се гранчица од виљаге (дивљег грожђа), подвргне се једна фаша и ухвати оне воде, што цури из виљаге, па се њом коса сваку вечер накваси. (Власеница.)

3. Од кобиле, која има ждријебе, умузе се млијека па се оним млијеком глава маже. (Власеница.)

4. Кад је глава са свим ћелава, узме се зејтина „лаворике“ па се глава изјутра и у вечер намаже, па ће косе одмах нарасти. (Власеница.)

5. Ако се хоће да се одстране длаке, узме се нишадора и живог сребра, стуче се добро у прах, скуха у кравијем маслу, па се са оном смјесом у вечер маже оно мјесто, са којега треба да спане длака. (Власеница.)

6. Да коса буде чиста, добра и дуга, урани цура на Ђурђев-дан прије сунца, отргне од врбе једну нову лијепу младицу, свеже дебели крај за косе а танки пружи низ леђа и задије под тканицу. Пошто руча, оде до мочила, гдје се ћетен кисели, одријеши ону младицу, баци у мочило говорећи: „Дао Бог да моја коса буде чиста као вода а дуга као шиба.“ Онда оде кући а да се натраг не обазире. (Власеница.)

7. У вечер Ђурђева-дана мећу цуре масти (какове хоће) под милодух, а сјутра рано мажу оном масти косу па веле, да ће брзо и големе ко милодух нарасти. Власеница.)

8. Кад коса опада донесе се са једног мјеста, као воденичке бране, оне воде и муља, што је застављена, па се коса неколико пута измије и тиме се „забрани“ испадање косе. (Власеница.)

9. Да коса не опада, ухвати се воде „заставе“ (то је она вода, што се застави на разноврсном лишћу од траве кад киша пада) па се њом коса маже. (Власеница.)

10. Кад се ждријебе ождријеби, узме се она кошуљица, осуши и кад се измива коса метне се мало у лукшију, а одреже се комадић кошуљице па се ушије у врпцу, која се у косу уплиће и коса ће, веле, нарасти ко у кобиле реп. (Власеница.)

11. На св. Марију-Магдалену, прије сунца, одрежу женској дјеци мало косе и омотају око младе воћке, која добро расте, говорећи: „Како ова воћка добро расла, онако добро и моје дјеце коса расла.“ (Власеница.)

12. Кад се женско чешља, оставља се оно косе, што се са чешљем ишчупа на такво мјесто, гдје је птице не могу наћи и у гнијездо однијети, јер ако је однесу, не ће више расти већ ће опадати. (Жепче.)

13. На Божић прије сунца женске (цуре), којима је слаба коса, испну се на таван од куће и што више могу викну: „Колики ми глас, 'нолики ми влас!“ (Власеница.)

14. Цуре у Жепчу кад виде први пут млади мјесец, одрежу мало косе и баце према њему говорећи: „Како ти мјесече брзо расо, онако и моја коса брзо расла!“

15. Набере се зелених ораха у један суд, налије водом и метне на сунце двије хефте, па се оном водом сваке суботе кад се чешља коса намаже, па веле, да ће добро расти. (Власеница.)

16. У прољеће када орах цвате, ископа се под жилом од ораха рупа, у њу се метне један суд а жила насијече, па за дан два нацури сока из ораха пун онај суд. Том водом (соком) мажу цуре косу и веле, да изванредно добро расте. (Власеница.)

17. Муслиманке у млади петак а католикиње у младу недјељу подрезују косу да им боље расте. (Жепче.)

18. У сребреничком котару наберу пуре „вилине косе“ или „намет траве“, метну у митило кад се мију, па им, вели, буде велика и лијепа коса ко у виле.

19. У Сребреници женске — понајвише цуре — да коса расте на Ђурђев-дан испну се на врбу па тамо мажу и чешљају косу.

20. Цура, која хоће да јој буде црна и велика коса, убије црну змију (мркуљу), извади из ње сало, па маже њиме косу, а кад се наоблачи онда косу на глави смота у колут као што се змија за ружна времена у клупко омота, па буде, вели, ко држалице. (Сребреница.)

21. Дјевојке узму мртву гују, која је голема, метну јој главу на врх своје главе и објесе низ леђа говорећи: „Колика ова гуја, толика ми коса била.“ Онда распоре гују, узму из ње сало и мажу њиме косу. (Жепче.)

Када се ухвате руке или ноге (реума).

1. Стуче се иве траве са соли па се привије (обложи) на болно мјесто и проучи: „Валлахи биллахи таллахи.“ (Јајце.)

2. Кад се коме ухвате руке или ноге, закопају се ноге од угинула парипчета у земљу да тамо 40 дана остану; након тога ноге се ископају па се из гњатова извади онај мозак и њиме мажу руке или ноге. (Жепче.)

Када леђа боле.

1. У прољеће, кад се први пут види младо ждријебе, преврну се три пут преко главе и вели, да га те године не ће леђа заболити. (Крајина.)

2. Кад се први пут у прољеће угледа даждењак, отпаше се појас и метне да даждењак три пута преко њега пређе, па онај, кога леђа боле, опаше онај појас и леђа га више не боле. (Власеница.)

Од улога и ногобоље.

1. Кад неко пати од улога, устане изјутра прије сунца у млади петак, узме сјекиру, нађе један млади самоник глогић, одсијече га на три ударца и сваки пут кад сјекиром у глог засијече, вели: „Улог у глог.“ (Забрђе.)

2. Пшеничне мекиње закухају се у врелом сирћету па се на болна мјеста сваки сат превијају. (Грачаница.)

3. Кад кога ноге боле, набере тазе јошикова листа па у вечер, кад пође спавати, обложи дебело ноге листом и преко њега омота пешкирима или крпама. Тако чини неколико вечери, док ноге оздраве.

Ако то не помогне, узме се један земљани лонац, у којем још није ништа кухано, па се набере пун тазе јошикова листа, налије водом, пристави к ватри и поклопи добро бусом. Кад вода проври, истави се лонац, вода се добро оциједи а лист онако врућ како се може трпити, обложи се око ногу и крпама обмота и држи неколико сати, па опет исто тако поновице. (Грачаница.)

4. Ако је неко тешко оболио на ногама, да не може на њима ићи, онда се ископа у земљи рупа па се болеснику до кољена ноге у земљу закопају и на ону земљу око ногу сваки сат по један добар бакрач вруће воде салије. То траје од прилике 12 сати. Веле, да болесник, када му се ноге из земље ископају, остане здрав ко од мајке рођен. (Жепче.)

5. Када кољена боле, ухвати се риба пастрма и распори, цјелицом добро насоли, па на кољена привије и држи 24 сата. Ако не прође болест, онда се узме бјеланце од јајета, ђирит сафуна па добро промјеси и оном смјесом добро дебело намаже, влакном утегне, па вели, да ће бол проћи за 24 сата. (Жепче.)

Од жљијезда.

Када неко има отечену жљијезду под вилицом, лијечи је овако: У вечер, кад је ведро небо, изађе пред кућу, прекрижи средњим прстом десне руке жљијезду и говори: „Вечерас жљијезда и звијезда, сјутра ни звијезде ни жљијезде.“ То говори три пута тако, а све гледа у једну звијезду; затим оде у кућу без обзира. (Јања.)

Од гуше.

Узме се нова тиква вратача, прореже и свеже ономе, што има гушу, концем око врата, онај мора отићи ракочице (на рукама и ногама) до оближње живе воде. Ту налије пуну тикву воде и врати се кући исто ракочице, дође у кућу, испне се на таван од куће, ту одријеши с врата тикву и свеже за панту те говори: „Како се ова вода у овој тикви сушила онако се и гуша на моме врату сушила.“ (Јозо Сарајлић, Осово.)

Од клина.

1. Клин, којим се дрва цијепају, не смије се нипошто на ватру наложити, јер онда дјеца добију клинавост и мошње им отеку па врло боли. Та се болест лијечи овако: Наложи се ватра од самих клинова, донесе се неначете воде у бакрачу, па се наједном излије без да прекида. Онда се узме из кртињака прегршт земље, што је кртица изровила, баци се у воду и на тој ватри умлачи, добро измијеша, и болесник се у тој води окупа, а вода се излије, гдје са кућне стрехе капље. (Рогатица.)

Од рана.

1. Кад се неко убије или посијече, привије се на рану трава хајдучки рањеник (Кнежина.)

2. Кад се неко убоде а у рани остане комад трна, привија се зечијег сала, па вели, да ће извући предмет из ране. (Свуда.)

3. Кад се неко пореже или убије па крв протече, мође се одмах на рану мало живог креча. Ако овога нема, наструже се са дувара креча на рану и неко се вријеме остави, док се рана под кречем осуши и крв заустави. Креч се на рани осуши и ухвати у тврду кору, под којом рана брзо зарасте, јер не смета, не повређује се а зрак нема приступа, па се рана не ће огнојити. Особито се муслимани овим лијеком много служе, јер им не смета, кад узимају авдес. (Жепче.)

4. Народ вјерује, да имаде „живих рана“, у којима има црв зван „власац“. Они су бијели, танки као конац, а дуги највише до 10 *ст.* Такове живе ране не могу се лако излијечити, јер их црви расточе. Кад неко има таку рану, привија тазе врућe говеђе балеге, па вели, да ће они црви прећи у балегу. Неки спрже у ватри стару опанчину, сатару у прах и засипљу ону рану више пута, да црви покрепају. (Крајина.)

5. Кад се у рани у чељадета или марвинчета залегу црви, заговарају се овако: Изјутра, прије него се сунце роди, узме се срп, па се врхом од српа рана

окружи (обшеће) говорећи: „Била њива црно симе, мудар онај који спје, свети Илија просо сио а Вид пшо па обшио а ја дошо па просуо.“ Српом се прекрижи у накрст преко ране и један се црв ископа врхом од српа па ће, вели, сви црви један за другим исти дан из ране испасти. (Лика.)

6. Црви, вели, испасти ће из ране у марвинчета, ако се прије сунца одреже гранчица од јасике и свеже за реп тако, да се онај крај гранчице, што је био горе, окрене доље. (Лика.)

Од крви из носа.

1. Када неком много крви из носа тече, вели, да ће одмах стати, ако окрене на себи појас тако да оно, што је било сприједа дође страга, или се ишчупа из главе једна коса и на њој завеже три узла и у земљу закопа. (Власеница.)

Од протисли.

1. Кад неко има протисли, онда се налијепи на папир борове смоле, раскрави при ватри и на оно мјесто привије те држи дан два док бол попусти. (Жепче.)

2. У Крајини ископа се комад земље наноса испод кућног прага, угрије се код ватре и привије на оно мјесто, гдје боли.

Од крупице.

1. Кад дијете уста боле, а изаспе се у устима и око уста, онда се узме дијете у младу недјељу прије сунца и три пута обнесе око бијеле трешње (ашламе) говорећи: „Трешњо, ово дијете те моли, да примиш његову крупицу!“ (Власеница.)

2. Узму се од три струка жаре врхови (сјеме) и зелене чохе, те се спржи и оним пепелом дјетету посипа онај осутак (крупица). (Власеница.)

Од мицине или какве гуте (чира).

1. Црна кокош без биљега расијече се жива, па се половина онако још врућа и крвава на мицину или гуту привије и стоји неколико дана. (Власеница.)

2. Жаба се жива расијече и на мицину привије. (Власеница.)

3. Кад се коме прави чир или какова гута на здраво, узме се чамове смоле па се раскрави код ватре и размаже на мави ћаге и привије на болно мјесто, гдје остане док само не отпане. (Забрђе.)

4. Кад се стане мицина или чир правити, привије се гушчије нечисти па, вели, да се поврати болест, а ако је већ старија, то ће сазријети и провалити се. (Власеница.)

5. Када се коме провали чир, узме се онога гноја из њега и метне на чичак, а овај на псето. Чичак прионе за псето и оно га однесе, па се за њим говори: „Однесе псето с мене чирове.“ Некоји направе лијеп штап, на врху заврте бургијом и у рупицу натурају гноја из чира, зачепе, однесу штап на раскршће и баце, говорећи: „Ја бацих овај штап и у њему моје чирове, ко га узме, нека и чирове носи.“

Једни пако намажу сребрену пару оним гнојем из чира, па баце на пут рекавши: „Тко ову пару однесе, нека носи с мене чирове.“ (Власеница.)

Од мајасила.

1. Набере се у ријеци ситних спужева, па се ситно стуку и на болно мјесто привију и тиме лијече од мајасила. (Забрђе.)

2. Кад се јазавац убије, остави се од њега сало па кад неко има мајасила (т. ј. кад руке испуцају или те кожа по тијелу сврби, оном се масти маже. (Власеница.)

Од свраба.

1. Кад се ко „освраби“, окади се њуркутом, па трином од сијена добро истаре, онда изврати хаљине и обуче. (Жепче.)

2. На Ђурђев-дан прије сунца, купа се народ у мочилу, гдје се ћетен киселио па те године мисли да не ће имати свраба. (Власеница.)

3. На Иван-дан изјутра рано купају се католици у текућој води, да се те године од свраба и других болести оперу. (Жепче.)

Од краста.

1. Узму се два режња сланине, па се расцијепи љескова гранчица у накрст и она се два режња сланине метну у оне процјепе, а у сланину назабада се зоби па се на ватри запали гранчица, сланина и зоб а подметне жлица, да из сланине у њу нацури она маст. Кад се је све спржило, онда се оном капавицом мажу красте. (Лика.)

Кад се рука сузбије или нога ишчаши.

1. Кад неко сузбије руку или ишчаши ногу, оде се на воду текућицу, па нађе заставу, гдје се вода заустављa и пјени и накупи оне пјене у суд и са њом болно мјесто маже. (Жепче.)

Од изгорјели.

1. Кад се неко опржи врелом водом, привије се на опеклину липов[illegible] листа. (Кнежина.)

2. Између Госпојина ухвати се неколико јакрепова (шкорпијона), метну живи у фини зејтин, па кад се неко опржи, оним се зејтином намаже рана. (Крајина.)

Машћу од пуха маже се изгорјел, па, веле, да брзо прође. (Крајина.)

Кад неком смрзну ноге или руке.

1. Смрзнути удови намажу се салом од јазавца и замотају у крпе. (Власеница.)

Од убоја.

1. Кад се човјек убије а не окрвави, онда се ухвати или убије креха, расјече па посоли и онако тазе крваво привије на убој. (Власеница.)

2. Привија се кожа од зеца или од овце онако тазе згуљена на повећи убој и држи неколико дана. (Жепче.)

3. Стуче се сјекиром глава од зеца и привија на убој. (Власеница.)

Од набоја.

1. У прољеће, кад се први пут види мало ждријебе, вели се три пута брзо једно за другим: „Кобили набој, вуку ждријебе, мени здравље“, па те године ни набоја ни жуља на ногама бити не ће.

2. На Ђурђев-дан не смије се преко орања, које је те године прије Ђурђевдана орато, прећи, јер ко пређе, имати ће цијеле те године на ногама набој и жуљеве. (Гацко.)

3. Кад се божићна печеница скине, онда дјеца по ономе лугу и ватриште газе, да преко године не добију набоја. (Крајина.)

4. На Усјековање урани онај, ко добива на ногама набоје прије сунца и бос оде, гдје има доста авдуке и стане ју босим ногама газити говорећи: „Теби набој, мени здравље!“ (Власеница.)

Од курјега ока.

1. Стуче се бијелог лука, накваси добро љутим сирћетом, па се у вечер, кад се пође спавати, привије, и тако 2—3 вечери. (Грачаница.)

2. Комад крте говедине потопи се у љутом сирћету, па се привије на жуљ у вечер када се пође спавати и тако 2—3 дана. (Зворник.)

Од брадавица.

1. Кад неко има брадавице, узме лијеп љесков штап и на њему онолико пута зареже, колико имаде брадавица говорећи: „Урезао једну, другу, трећу и т. д.“, за тим онај штап баци на пут.

Народ вјерује, да ће на оног, који онај штап нађе и узме, прећи брадавице. (Гацко.)

2. Једни раде овако:

а) Узме неколико новчића, потаре по брадавицама и свеже у крпицу па баци на пут. Онај који крпицу нађе и новац однесе, однијеће и брадавице.

б) Намажу се брадавице кајмаком и даду пашчету да полиже па их нестане.

в) Убоде се иглом под брадувицу да крв отиђе па се брадавице осуше и нестане их.

Ако је брадавица велика, свеже се добро коњском длаком па за неко вријеме отпане. (Ловинац. Лика.)

3. Кад кобила воду пије па кад одуши и вода јој из уста почне капати, ухвати се, те њом брадавице натару и веле, да ће их за кратко вријеме нестати, или кад почне мјесец опадати (од уштапа) изађе се пред кућу, погледа у мјесец, сагне и испод лијеве ноге узме земље па по брадавицама таре и гледајући у мјесец говори: „Како год онај мјесец опадао, онако и моје брадавице опадале. (Крајина.)

4. У Сребреници онај, који има брадавице, узме по три трјескотине испред три куће, гдје се дрва цијепају, на у младу недјељу прије грануће сунца потаре по брадавицама и баци оне трјескотине у воду текућицу говорећи: „Носи водо моје брадавице.“

Од мртве кости.

1. Кад неко има мртву кост, нека онда, кад му неко дође пред кућу са коњем и самаром а да нико не види, подигне самар на коњу па по самару, по стељи (оном мјесту, што коњу лежи на хрптеници), оном мртвом кости таре и говори: „Ево ми дође гост и однесе мртву кост.“ Тако ради три пута па самар опет намјести на коња и веле, да ће мртве кости за кратко вријеме нестати. (Папрача код Власенице.)

2. Кад кобила, која још има млијека, крепа, откује јој се једна плоча с ноге, па кроз ону плочу намузе мало млијека, онако од мртве кобиле, па се оним млијеком и оном плочом мртва кост намаже, а плоча баци на таван, нека се суши и тако ће мртва кост усахнути. (Власеница.)

3. Плоча са мртва коња отргне се, па се од ње направи белензука или скује чавао па уза се носи, па ће мртва кост усахнути. (Власеница.)

4. У Забрђу лијече овако:

Онај који има мртву кост, пази кад му гост кући дође и узме своју стару кошуљу па криомице метне госту у торбу а када гост пође, говори: „Оде ми гост и однесе мртву кост.“ Или: Нађе се дијете посмрче и наговори, да му мртву кост три пута обзине а најзад загризе зубима.

Од бијеса.

1. Нађе се на шипку црвенкаста косната јабучица, разбије се, и у њој се нађе неколико бијелих црвића, па се један црвић даје у хљебу оном, што га је бијесно псето ујело, да поједе. (Посавина.)

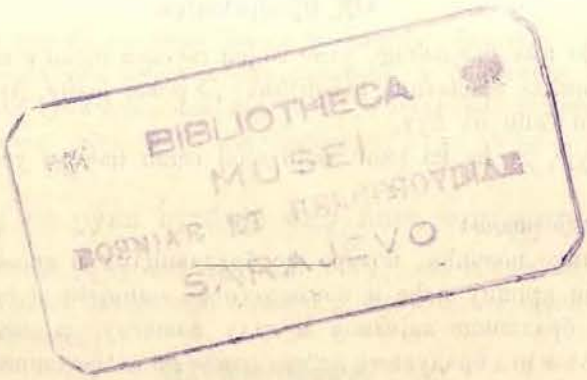

Земаљска штампарија у Сарајеву. — Zemaljska štamparija u Sarajevu.

Sprem. sign.:
Struka:

Sarajevo, oktobar—decembar. XX 1909. 4 Сарајево, октобар—децембар.

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

Nekoliko fojničkih pisama.

(Sa tri table.)

Saopštio

dr. **Vladimir Ćorović.**

Gosp. dr. Ćiro Truhelka imao je dobrotu, da mi ustupi nekoliko fotografskih snimaka sa pisama, koja je našao u arhivi fojničkoga manastira, — svih ovih, koja mi saopštavamo ovdje zajedno sa prilozima snimaka nekih znatnijih. Fotografišući ta pisma, gosp. Truhelka ih je naročito birao, ali ne po sadržaju, nego po grafičkim osobinama njihovim, htijući, da se u jednom preglednom nizu jače istaknu sve lokalne i sve individualne karakterističnosti njihove i da se na taj način za izvjesno vrijeme i za izvjestan teren dobije jedan odregjeniji pojam o zanimljivim i značajnim varijacijama i promjenama pisma i tipa njegova. S toga je naročito birao taka pisma, u kojima ima više bilježaka i potpisa, više različnih ruka. Mi iz istoga razloga prilažemo publikaciji tih pisama i neke od interesantnijih fotografija za paleografska opažanja i ispitivanja znajući, da ona samo na taj način dobija svoj pravi značaj.

Sva su pisma pisana bosanskom ćirilicom, a ja ih ovdje, po želji vlasnika, izdajem u prijepisu. Pri tom poslu ostavio sam u tekstu sve onako, kako je i u originalu, samo šam u dva slučaja pravio izuzetak: *ѣ*, koji se ovdje isključivo upotrebljavao za *j* (u potpisima III., IV., VIII., X., XII., XIII., XIV., XVI., XVII., XX.), a u tekstu V., XI., XIII., XV., XVII., XXI.—XIV.), pisan je sa *j*, da ga tako razlikujem od *i*, koje se vrlo često upotrebljava kao suglasnik; i glas *ћ*, koji se upotrebljava i za *gj*, *đ* i za *ć*: нађосмо, међѕ, находећи, хоћемо, потварћење и t. d. prepisivao sam uvijek tamo, gdje je značilo glas *gj* tim slovima. Tačno je, da je slovo *ћ* upotrebljavano u bosanskoj ćirilici prema talijanskom, kao u giornata, girare, giuoco, giovane i t. d., gdje je glas *g* sa zvukom našega *gj*, ali su ga upotrebljavali nesvjesno, po neukoj imitaciji. U dalmatinskom primorju *lj* se pisalo *gl*, tačno kao u talijanskom, a naši su ga pisali redovno sa *ćl*, i ako u glasu *lj* nema ničeg, što bi imalo fonetskih osobina glasa *ć*. Naši su, da bi bili u formi vjerniji talijanskoj ortografiji, pisali često i ovako: већие, ћиѕ, оћнемо, плаћнати, ваћлна, da razlikuju umetkom slova *ћ*, koje tu nije glas, naše *ћ* i *ђ*. Meni je izgledalo, da u latinici sa znakom *ć*, kad bih ga u prijepisu upotrebio i za *gj* i za *ć*, ne bi mogao da izrazim odmah i jasno ono, što je svakom inače jasno, kad bi u ćirilskoj transkripciji našao taj znak. Jer on tamo već ima izvjesnu tradiciju u istoriji i poznat je u takvoj upotrebi od ranije. *Ćl* za *lj*, ćir. *љ*, *ćn* za *nj*, ćir. *њ* ja sam ostavio, kao i u originalu. Nedavno je gosp. Truhelka za tu transkripciju, koja je u stvari neprirodna, predlagao znakove *gl* i *gn*, koji odgovaraju

Inv. Broj:

talijanskom i koji bi mogli da izraze ono, što su naši htjeli. (Glasnik zem. muzeja, XXI., 1909., str. 444.) Ali ja držim, da je ta transkripcija neprijemljiva iz dva razloga: jedan je taj i to je glavni, što se u nas nije tako pisalo uvijek, što je to kombinacija drugih, a ne naših pisara, čije su nam i pogreške i lutanja uvijek zanimljivi i s kojima se kao takvima treba računati; a drugi je taj, što je bilo pisara, koji su u stvari tako pisali. Ako bi sad i ove, koji nijesu tako pisali transkribovali istim načinom, izgubili bi pregled utjecaja izvjesnih grafičkih osobina i izgubili bi njihove karakterističnosti provincijalne i lokalne. Jedan je pisar u ovim pismima (XIV.) dva put pisao: *zćnane* za *znanje*, bez sumnje pogrješno, ali ja sam to ostavio iz prosta razloga, što je on tako napisao. Slovo ц prepisivao sam redovno sa *št*.

Ć se u tekstu svuda upotrebljavalo pravilno, samo u dvije riječi u pismu XX. nije to slučaj: *kuće*, *ogćnišću*. *H* se često, jer se nije izgovaralo, nije ni pisalo: *ućemo* II., *će* X., XVI., XXII., *odma* XVII., XVIII., XXI., XXII., kako *reko* XX. Često se piše bez ikakva razloga: od *straneh* VII., *takoh* IX., *ćeh*, *ne dah*, *koh*, IX., *kad ispovidah* (3. lice) XIX., *imah* (*habet*) XXIII., *daaduh* XXIII., *veleh* XXII. Ponekad služi za oznaku dužine u genetivu plurala: *iasprih* V., *listićah*, *kćnigah* X., *Elaesovićah*, *sirotah* XIII., *misah* XVI., XXII., *grošah* XXIII., *potrebah* V., *godinah*, *redovnikah* V.

Zanimljivo je u mnogim pismima miješanje latinice i ćirilice. Ne samo da se latinicom pišu neke latinske riječi, nego i neke naše ili riječi uobičajene u nas. Mi smo sve riječi, koje su u tekstu bile pisane latinicom štampali kurzivom, da se na taj način istaknu. Takih riječi ima više: *Foinita* I., *Foiniza* VII.—XII., XVI., XX., *vicara* VII., XV., *paroch* VIII., *passa* IX., *ex Provincial* X., *predicha* X., *officie* X. i t. d. Ima, dalje, često u velikim slovima miješanja, naročito kod slova *B—Ђ*, manje kod *F*, rijetko kod *M*, *N*, *R*.

Dužina nekih riječi označena je podvostručavanjem vokala: *naas* V., IX., *vaas* V., VIII., XI., *vii* X., *liipo* X., *paak* VIII., *daan* IX., *daaduh* XXIII., *misaa* V., XXI., *župnikaa*, *dušaa* V., Jednom ima i *sviiuu* X. Podvostručavanje konsonanata tu je bez interesa.

Sva su pisma, osim II., pisana ikavski; II. je ijekavsko. U jeziku ovih pisama ima izvjesnih dijalekatskih osobina poznatih, u glavnom, od ranije. Zanimljivo je, da u ikavskim pismima dolazi ponekad oblik *ovde* XIV., XVI. Istina, u XIV. ima i *ovdi*. U XX. *ovgjen*, čisto ijekavski. Uz ikavsko *potriba* dolazi u I. i *potreba*. U ijekavskom pismu II. ima oblik: *gdi*. Uz oblike *neki* i *njeki* IX., ima i *niki* XVIII., XIX., XXIV. Zanimljiv je i ijekavski oblik: *manastiera*, II. Od ostalih glasovnih osobina može se istaknuti još oblik *tomačiti* V.; riječ *zdravie* VII. Od glasa *s* u tugjim riječima biva tu redovno *š*: *interešom*, *kuštod*, *šatišfacionь*, *kašu*, *nefaš*; čak i broj: *šešt* XVI. Od *z* je *ž* u riječi: *vižite* XXI. Ima jedna metateza: *barviara* X., mjesto *breviara*. *Bratjo* u XXI. je pisano *бparbo*, dakle je grupa *tj* još tu i inače.

Iz oblika zanimljivi su nominativi muških imena: *Ja fra Matie* II., XII., XVI.; *Ja fra Andrie* III., IV.; ali *fra Ilia* XVII. Zanimljivi su u ovo već kasno doba dativi: *oviem stranam*, *sviem redovnikom* i locativi: *u ovie strana*, *na mjesta*, *po našie župa*. Stari je oblik zamjenice: *za kie* XI. Česti su partitivni genitivi: *niedan vaas* VII., *naas nitko* IX., *koi vas* X. Za pokaznu zamjenicu mjesto *taj* imamo analogijom nastali *ti*: *ti posao* VII., *ti jardum* XXII. Upozoravam naročito na oblik *ženedbi* XXII.

U tekstu je vrlo mnogo latinskih, talijanskih i turskih riječi, riječi onih jezika, koji su u to vrijeme imali najveći utjecaj u Bosni i Hercegovini. Turski kao jezik uprave, a talijanski kao jezik najbližih susjeda u Dalmaciji, s kojom su naši ljudi

imali trajnih veza. Katolički svještenici imali su još jedan momenat utjecaja više: oni su se većim dijelom i vaspitavali po talijanskim školama i glavnu stručnu lektiru imali na tom jeziku. Latinski im je bio jezik crkve i regula, što oni rekli.

Ovdje navodim sve talijanske-latinske i turske riječi, što se nalaze u ovim pismima u našem tekstu (ne računam latinske citate), tumačeći nepoznatije:

I. Latinske i talijanske: *abuža,* e, f. tal. *abuso* m.: rgjav običaj; *administration; afermati* tal. *affermare:* potvrditi; *ašpicion,* a, m. prizor; *bagatela,* tal. *bagatella*; *cela,* e, f. tal. *cella* f. ćelija, soba; *circula* e, f. tal. *circola,* danas cirkular; *congregation,* a, m.; *custodia,* e. f.; *decret,* a, m.; *difinitur,* a, m.; *dermoda,* e, f. (?); *expropriјati,* tal. espropriare lat. ex — izgubiti, ustupiti vlasništvo; *gardijan* i *gvardijan; kantan,* part. od *cantati,* tal. *cantare* — pjevati; *kartun,* tal. *cartone* m.; *komodan,* pridj.; *kuštod* — custos; *lemozina,* e, f.; *liber,* pridj. slobodan; *locali,* pridj.; *nefaš,* lat. nefas što ne valja; *nota* e, f. račun; *notabile* tal., od vrijednosti; *novenar,* a, m. novembar; *oblegati se,* tal. oblegare: obvezati se; *oficio,* a. m.; *okav,* pridj. tal. *ottavo:* osmi; *okažion,* a, m.; *okupan,* a, o tal. occupato: zauzet; *pištola* e, f.; *prokuravati* tal procurare; *proprietarius* i. m. vlasnik; *provinca* e, f.; *provincial,* a, m.; *regula,* e, f ; *sakrament,* a, m.; *skritь,* a, m. „aliti pismo"; *stipendium* i, n., *superior,* oris m.; *šatišfacion,* a, m.

II. Tursko-arapske: (Za tumačenje služilo mi je zvanično izdanje: „Turcizmi u Bosni", Sarajevo 1881.): *aman:* uzvik jedan; *buruntija:* pismena zapovijest; *bunbašeri* (?); *ćefil:* jamac; odatle: *poćefiliti se; čulus* ili *džulus* je vrsta poreza, što su ga hrišćani davali paši; *čevap:* u narodnim pjesmama *dževap:* nije lasno dževap dati kavzi; *dava* e. f. tužba; *harač:* običnije u narodu *harč:* trošak; *hašluk:* dug gotovih para, novčani trošak; *ilaka:* dio; *jabana:* tugjin; *iaspra:* turski novac, *jardum,* pomoć; *jazak* ili *jasak:* zabrana; *kadar:* snažan, moćan; *kail:* voljan, spreman; *mešćema:* sud; *mubašir:* naročita zapovijed; *murasela:* poslanica; *muselim:* civilna čast; *ramazan; sevap:* dobro djelo; *subaša:* stražar; *većil:* zastupnik; *tefter.*

Riječ u pismu XVIII. *abaćar:* „ko abaćari da nisu punni", nepoznata mi je potpuno. Smisao govori, kao da se misli na *ambare, hambare.*

I ako pisma nijesu birana po sadržaju, ona ipak donose zanimljivih priloga, naročito IX., a osim njega još: X., XVII., XX., koja imaju opšti i širi interes; ostala služe za istoriju manastira i njegovih odnošaja sa provincijom. Od interesa su i ona dva pisma pisana od Muslimana: VI. i XXIV. i u opšte odnošaj fratara spram Muslimana i turskih vlasti.

I.

10. decembra 1667.

Jedna odluka uprave provincije da obustavi prokuravanje vikarske mise nekim redovnicima.

Mimo ostale abuže, koe smo našli u provinci, nagjosmo da neki redovnici prokuraiu misu vikarie od biskupa inostranaca, koi ne služe in spiritualibus oviem stranam, ostavivši one, koi služe karstianom a imaiući vikara apoštolika, koi e s nami u svekolike potrebe. Zato naredjuemo sviem redovnikom, koi su pod našom oblastiu, da ni po edan način ne prokuraiu rečenie vikaria ganuti koiom ašpicionom ili vlastitiem interešom sub quocumque guinto colore. I ako bi se koi našao u tomu da niednoga obćenstva ni pribivania i da nie ni u čemu s nami i megju nami. I ovo nahodeći da e za boćle obćensko u ovie strana, zato ovo svi mi dolpodpisani naredjuemo, činimo i hoćemo da se obsluži. S. In quorum fide S. Bat.

Foinitae die 10 Decembrii 1667.

Fra Tomas Juramićь vikar provincie.
Fra Franc Mihć za definitura.
Fra Stipan Glumčić kuštod prov. konfin.
Fra Luka Marunčić Požežan. difinrь provincie.
Fra Antun Ivanović definiturь provincie.

II.

29. novembra 1675.

Priznanica fra Matije, gvardijana fojničkog, na zajmljenih 10.000 aspri u Ahmet bega Hadžierića.

Slava g(d)nu bogu. Na 1675, na 29 novenbra u Saraievu, a ovi se miesec turski zove: na pervi ramazana 1086. Neka se zna kako ia fra Matie Foiničaninь, bivši u ovo vrieme foinički gvardianь, uze za potrebu manastiera našega foiničkoga, a to ie u gdna. Hametь bega Haščierića i(z) Saraieva, uzeto po ruke gdna. Mamutь čelelebie Memedagića, a to ie u gotovu hašluku u svekoliko iaspri desetь ićliada, reko iaspri 10.000, koie višerečene iaspre uze i primi ѡd više rečenie svekoliko na moiu voćliu i šatišfacionь. Koiemь višerečeniem iasprama činimo rokь od sada do šestь mieseci, koi imaiu doći od sada u napredakь, svekoliko velimь brez nikakova inada ni opogovora većie kako samь primio liepo ѡd ćni, da onako opetь i vratimь. Kako ću ia višerečeni gvardianь ovo pismo aliti skritь podpisati ga i afermati ga ću svoiomь vlastitomь rukomь i sviedoci, koi se budu podpisati pod ovo pismo, a to iestь po molbi našoi, oćiemo da su vierovani i deržani na svakomu miestu i pravdi, gdi se pravda čini i derži. Koie ovi skritь vaćlia 10.000 i š(t)a više se oblegaiemь plaćiati na ove višerečene iaspre petnaestь po sto ѡ(d) razlogь od godine ćiemь godi ove iaspre našь manastierь ustoie[1]), samo neka se zna.

Ja fra Matie Foiničanin, gvardianь foinički, afermaiemь gorćne pismo, kako ie ozgor imenovano.

Ja Petar Mladinovićь iesam sidokь gorne pismo.
Ja Ivo Anьdrić iesam svidok gornemu pismu.
Ja Petro Ivanović iesam sviedok gorćnemu pismu.
Ja Marko Lupi iesam svidok gornemu pismu.

III.

1682., 10. aprila.

Razmjena njiva Nike Selakovića i manastira.

1682., na 10. aprila.

Razminismo s Nikolom Selakovićem ćnćivu za nivu[2]) kod naše kuće pod Selakovići i okraiak ćnegov šume nad ćnivu, da on ne ima ilake ni u čemu i dasmo mu vartao prid kućom ćnegovom, nad kućom i pod kućom i dio našega guvna i voće. Već ako nam on što dade da ne imamo illake ni u čemu. I to ie s dogovorom sviu fratara, koi se ovdi zgodismo. Još mu na to odbodosmo zemće pod ćnegovom ćnivom, a on nam potok u gaiu aliti pod gaiem. I tomu su svidoci koi ondi biše ozdol podpisani.

Ia fra Stipan Ja(i)č(a)n(in) gn mana(sti)ra.
Ja fra Ivan Kamengragj. diškret. manra.
Ia fra Marko Dobretić vikar.
Ia fra Tomo Kamengragjanin confirmavi ut supra.
Ja fra Andrie Kotoranin bi na razmini.

---

[1]) = uzstoje.

[2]) Napisano je u tekstu: za vinu, što je sigurno pisarska metateza.

IV.

27. Januara 1693.

Zaključak da se opravi krov u manastiru.

In dei nomine amen.

Samo da se zna, kad se sastasmo mi ozdol pisani od familie duha svetoga u Foinici i vidismo kako e izagnio krov na carkvi i na svoi kući, stavćlamo pomćlu, žećlu i svu našu moć, da se gragja siče koia je za potribu kući, ako bude božia voćla a od gospode dopuštećne, da se ozgor rečena carkva i sva kuća pokriva.

1693 na 27 ianuara.

Ja fra Agustin iz Jaica potvargjuem kako ie gori.

Ja fra Andrie Kotoranin potvargjuem kako ie ozgor.

Ja f. Nikola iz Kosarca potvargjuiem kako ie ozgor.

Ia fra Tomas Maidanlia confirmo kako ozgor.

Ia f. Bernardin Dobretić confirmo kako ie gori pisano.

Ja f. Al . . . io Kotoran *confirmo ut supra.*

Ja fra Marko Dobretić potvargjuie ozgora rečene tamo.

V.

23. Septembra 1745.

Molba manastira za pomoć.

Poštovani oci i draga bratio!

Nie od potribe tomačiti i broiiti potribah u koje se naodi manastir duha svetoga u Foinici, zašto scinimo da ie svaki pravovirni čuo i razumio šta ie podnio prošasti godinah, a pak svak more razumit po sebi zarad koi potribah usilovani smo poslat po našie župa redovnike, da poprose, ali ni to potriba neda, budući malo redovnikah u manastiru za taki poso. Za to molimo našu bratiu kapelane od župah na ovoi imenovani, da se dostoie svaki u svoioi poprositi. U isto vrime molimo sve naše karstiane, da ji ugledaiu u čemu godir, tko more, jeda bismo kakogod odaržali ovu svetu kuću, u koioi ne ćemo maćnkat moliti privičćnega za vaš napridak duševni i tilesni. I ovu kako koi kapelan proštie i puuku prikaže, nek ie koliko pria more podpisav pošaćle jedan drugomu, kako ie na ćnoi pobiliženo. I lipo vas poz(dravljaju)ći i blagosivćlaiući osta.

U Foinici na 23. 7bra 1745.

v. v. ω. ω. p. p.

Ja fra Pava Lozić primi ovu u Jaicu, 8bra 11., 1745.

Ja fra Angjeo Matievič primi.

Ponizni sluga u gdnu Ja fra Ivan Rabrić gvardian.

VI.

26. Jula 1751.

Pismo Ahmet bega Firdusa gvardijanu fojničkom radi premještenja fra Stipana Kovačevića.

U ime bož(ie).

(Od m)ene Ahmet bega Firdusa kapetana i muselima livanskoga lipo i v. l. p. momu priatelu gvardianu foiničkomu. A za tim: evo kako dogje ovdi fra Loro Simić iz Jaiaca i š ćnim za druga fara Ivan, a ovdi ie biio fra Stipan Kovačević.

moi kmet, koi ie od starine, ioš moi stari. Za to kail nisam da ga dižete, ni toga ia daiem nipošto odovle pušćati. Nego eto vam! Ta koga ste amo poslali? Toga varzite; na misto Kovačevića, di ste ga bili namislili varći, toga metnite. I učinite kako vam pišem, zašto niie potribe da se svagjamo i marzimo na konšiluku. I drugo ništa. I da smo zdravo i mi i vi.

Luća na 26, na 1751.

Pisa ia Ahmet beg Firdus, kapetan i muselim livanski, u Livnu.

VII.

28. Novembra 1753.

Propratno pismo fojničkog gvardijana vikaru fra Mati Sediću, koji je pošao da kupi dohodak manastirski.

R. R. Parochi!

Eto tamo šaćlem moga O. vikara O. f. Matu Sedića, da v. v. O. O. pp. vidi i prigleda, kako se naodite i da vas lipo pozdravi od straneh sviiu naas. Item da, kad se amo vratiti uzbudu z dobrim okažionom pridruživ ga, dadete mu i lemozine, što koi uzimao, po običaiu ovoga manastira, i tiziu župnikaa vaas. Item lipo ga priporučuiemo v. v. O. O. da ga poznadete za svoga manastirskoga Superiora Vicara, a na misto moie. Tute sada i lipo ga pripratite, kako reko, z dobrim drugom. I sve vas lipo pozdra(vlja)m kao bratiu. I vidiću, što ie koi ovoi s. kući privridio, a ieda b(og) dade zdravie, ter se gdigod i ia tamo naidem. I sluga.

V. V. P. P. R. R.

Fojnica 28 Novembris 1753.

P. S. Item varlo priporučuiem ako imate koiu misu ili inako ili od lemozine za martvih dušaa, štono se prosi o misi, ier neimamo misaa, a familia golema, kolike niedan vas nie zapamtio ovdi

Affmus serv. Fr. Bonara. Benich gdinus.

VIII.

23. Maja 1754.

Opomena na raniju naredbu o uplaćivanju vestiarija za manastir.

O. o. p. p. Parochis!

Ja sam primio sve ono, što je koi po O. f. Filipu poslao respettive i lipo vam svakomu ponase zahvaćluiem i stimam trud vaš juxta genus suum svakoga. Item da vam ie priporučeno i neka ie na pameti svakomu vama lanska naredba ... veštiaria, to jest da svaki vaas juxta dispositionem majorum nostrorum imade poslati na godinu po dva cekina veštiaria u manastir, koie veštiarie ima se metnuti ad massam communem vestiariorum contus i svakoga ime zabiližiti, koi ie poslao, da potle nie smutćne. Indi, svikolici ti posao upravite i namistite i pošćlite koliko pria našli siguran okažion svaki razmirivši vrime, koliko ie bio na župi, a koi su skoro otišli na župu neka čeka svoga vrimena razložitoga, paak neka i on istoh čini što ... se i vama ostaliem priporučuie. I sve vas lipo pozdra(vlja)m kao bratiu i garlim i iesam na službi.

V^m. D^m. R. R^m. Fojnica, 23. Maii, 1754.

P. S. Ochiu i zapovidam pod ozbićlno da sve iedan do drugoga, kako ie z dvora zabiliženo ovu dodade moiu kćnigu, koliko ie pria moguće.

Affmuss serv. Fr. Bon^ra Benich grdinus.

Primi i prošti na 28. Maii i posla u Kotor ja fra Ivan Klunović paroch.
Primi i razumi na 29. svibćna i posla u Baćnu Luku.
Primi i razumi na 3. Juna ia fra Marian.
Ja fra Mato kapelan primi na 4. Juni 1754.
Ja fra ..... sinski primi na 10. Juna i posla na 13.
.... (Fotografija je veoma blijeda.)

IX.

21. Oktobra 1754.

Gvardijan fojnički saopštava područnom sveštenstvu, da, po zabrani pašinoj, ne smiju više svojim molitvama, lijekovima i zapisima pomagati Turcima.

Evo ćneki daan izlazi na sva tri manastira pasim mubašir i štetovasmo ima 320 grošaa i svi se poćefilismo i ia bi za sve vaas ćefil. da veće neće naas nitko ni nad kakviem Turčinom oli Turkićnom boga moliti oli kakve likarie davati im oli vodu blagosoviti oli zapis, i takoh š njima neimat takie nikakvie poslovaa, ako ćeh i muraselu doniet, ierbo passa nipošto, nipošto toga ne dah nama da činimo. Indi, bratio, gledaite dobro, da kohi u napridak toga ne čini nipošto, ier bismo na muku udarili veliku. I ako tko doide vam od Turakaa za taki posao, kažite: gospodaru, to više mi činit ne smiemo, ierbo ie passa iazak učinio, da sevapa učinit ne moremo, koi bi pristupio. I o. o. p. p. kad iznesosmo murasele i buiruntie na mešćemu, s koizim smo Boga molili, ne ktiše ni pogledat na ćnia, već: aman, dai iasprih, i teško po toh smierismo. I lipo vas pozdra(vlja)m svekolike kanoti moiu bratiu.

V. V. P. P. R. R. Fojnicae 21. Octobra 1754.

Affmus Serv. F. Bonara. Benich gdinus.

X.

27. oktobra 1755.

Jedan književni oglas za crkvene knjige Ocievćeve.

R. R. D. D. Parochis.

Budući o. m. p. Oćevac ex Provincial došao iz Venezie i don(io) kćnigah od predicha, koie ie on činio štampat sada naški i diački i vele plemenit posao učinio i koristan našemu ieziku i custodii svoi. Takogjer isti iest činio uštampat officie S. Ilie i octava. takogjer S. Ilie i misu i pištolu naški i sve ie učinio u šest listićaa, kako more stat na krai barviara maloga, veramente stvar komodna svakomu i lipa Indi, bratio, tko bi otio i kćnige od predika svez(a)ne u karti peccori i rećene officie S. Ilie vaćlia m(u) reći deset misaa; ako li oće tko uzeti predike (ve)zane u kartunu i officie rećene, vaćla mu reći 9 misaa za sve; ako li oće samo officie vaćla mu reć iednu (mi)su. Indi, koi će vas podpišite se ili pišite mi da pošćlem liipo. I lipo pozdra(v)ćl(am) svekolike iesam sluga sviiuu.

V. V. P. P. R. R. Fojnicae 27. Octobr. 1755.

Affmus in Dño Fr. Benus Benich guardianus.

U Bišću ia f. Lovro F. pošaćlite oficio. Što sam rekao to potvargjuiem. Ja fra Petar Martinović kapelan .. aštanski primi(i) dvoie kćnige onako, kako ste upisali po 8 misa, tako činite poslati, zašto sam bio i meštru govorio; tako vii pošaćlete meštar neka ne šaćle.

Ja fra Luka Lašvan kapelan u Baćnoi luci pri(mi) kako ste rekli ozgor.

(Snimak je bio pri kraju oštećen; otud ona sitnija ispuštanja.)

XI.

21. Aprila 1756.

Poruka da se po exdifinitoru pošalje lemozina i objava smrti nekih bratstvenika.

R. R. D. D. Parochi!

Ide tamo v. p. ex diffr. Lasva što koijem poslom. Za toh u isto vrime mogu v. v. id. id. p. p. po istomu sigurne poslati što koi imao bude lemozine duhu svetomu. Item pošli su s ovoga na boćli svit bratia naša, to iest: Feldvarini 10 Xbris 1755; R. D. Celestinus Pavron Gdinus Petrovaradiniensis 19 Xbris 1755; M. V. D. Marcus Jadovich Cernikini 5 jan. 1756; M. V. D. Heronymus Sebelich Petrovaradini 28 Febr. 1756. R. D. Emericus Budas ex Diakova 29. Febr. F. Angelus Sirch laicus Essekini 2. Martii, f. Joannes Sellencovich laicus martii 31 Mostar; M. V. D. Michael Momcinovich parochus. Za kie učinite i izpunite vašu dužnost. I ne imadući ništa drugo nego lipo vaas pozdrav(ljam) kao bratiu. Ostala svaka će vam kazati isti o. p. ex diffr: iesam sluga svihu.

V. V. D. D. R. R.

Eto šaćlem ućle sveto sada istiem vaškunaa b. 6. a bia u nemu baška iedan više. Vaškunaa ne imamo amo, već pošćlite te starie. Šaćlem takogjer svakomu po iednu kesicu svilenu uz ... škule.

Fojnica 21 Aplis 1756

Assmus ser. Fr. Ben.^{us} Ilich gdinus.

XII.

21. oktobra 1759.

Potvrda Angjelije Čepića Grivićića, da nema nikakve tužbe sa svojim svekrom.

U ime božie.

Ja Angjelia kći Antuna Čepića Selakovićah, a domaćica pokoi(noga) Pave, sina Petra Grivičića, mati i većil sirotah rečenoga Pave, velim i svidočim s ovom na svakom sudu, da od danas neimam više dave nikakove s rečeniem Petrom Grivičićem mojim svekrom, izime zemćle, ja drugo, što ie bilo sirotah dice pokoi. Pave moga muža, od onnoga što ie bila Pavina materevina. Takogjer ni s Tomom Tomićem i(z) Zaglavice, za česa potvargjećne veće činim ovdi pod mojim immenom križ vlastitom rukom. I ovomu neka su svidoci: Frano Čepić moi stric i Gargo Pivčević i(z) Zaglavice, oba mojom ričju.

U Foinici na 21 Listopada 1759.

✠ ja Angjelia Čepića koja gori potvargjujem.
✠ ja Frano Čepić svidočim kako gori.
✠ ja Gargo Pivčević i(z) Zaglavice svidočim kako gori.
✠ ja Ivan Akšamović potvargjujem kako gori.

XIII.

3. Decembra 1759.

Naredba fajničkog diskretorija, da župnici ne smiju davati bez znanja superiora manastirskoga plaće za mise na stranu.

Rndi Pres Colmi et in Christo Dilgemi.

Daie se na zćnane iošte i zapovida v. v. o. o. pp od strane discretoria manastira foiničkoga, da neimate u napridak davat stipendia za mise, iliti plaće, koie se uzimaiu na stranu, brez zćnana Superiora manastirskoga sub poena privationis officii ipso facto incurrendo, i to, ili bile mise circuli ili za martve ili na odluku ili kantane; nego da imate slati ovamo u manastir, što vi ne morete izvaršiti, a ovde će nać provincial i druge starišine tko će izpunit, ako ovdi ne bude se moglo reći, quia charissimi frēs non iustum nos famelicos esse stipendis, qui hic servimus, alios autem saginatos, qui nec serviunt nec inservierunt, his conventibus et huic patriae animabus fidelium. I za više povirovaćne podpisuiemo naša imena i utvargjuiemo pečatom manastira i svaki neka se (podpiše) i upravi ovu kako z dvora etc.

P. P. V. V. R. R. Foiniczae, 3. Debrii 1759.

Na 28. prosinca g. 1760. primi ja fra Paoo (sic!) Lozić i posla u Skopje.

Primi na 10. sičćna i posla uput u Ramu 1760.

Ia fra Mio primi na 18. Jannuara AD. 1760 u Rami.

Ja fra Lovro Zečević primi na 26. Jnra u Duvnu.

Livno 2. Fbrii 1760 primi ja fra Simun iz Skopia; posla u manastir.

Humillimus servus fra Lav. Oidanich Gdnus.

XIV.

28. Decembra 1759.

Oglas smrti fra Jure Delivića.

Rndi Pres Proni Colmi.

Činimo dati na zćnane v. v. m. m. p. p. da ie pošo s ovoga svita nevaćlaloga na boćli, kako ćemo svi, oružan svima svetim sakramenti o. f. Juro Delivić na 17. Dembra u Kreševu, za koga dušu dostoite se ispunit običaina suffragia od provincie naredita. S koim na službu poz. vele drago.

P. P. V. V. R. R. Foiniczae 28 Debri 1759.

Primi na 29 prosinca 1759 i posla ja f. Petar iz Foinice.

Primi 1. Januarii 1760. ia fra Lovro u Jaicu i posla.

Ja fr. Luka iz Jaica primi na 2. Januara 1760 i upravi.

Ja fr. Stipan iz Ma(i)dana primi na 4. Januarii i posla.

Ja fra Angjeo iz Kotora primi (nečitko) i posla.

Ja fra Matie Sedić (nečitko) primi die 6. Januarii 1760 i posla.

Ja fra Stipan iz Livna primi na na 7. (Januara) 1760 posla.

Ja fra Jerolim Vuić primi na 10. Januarii 1760, posla.

Ja fra Mato Krešić primi na 16. Jura 1760.

Humillimus servus f. Lavrentius Oidanich guardianus.

(Fotografija mjestimice izblijedila, pa su pojedine riječi nečitke.)

XV.

28. Decembra 1759.

Jedan fratar šalje skupljenu lemozinu.

Rmdo Fra grno Colmo.

Evo vam šaćlem o. p. lemozine libere 40 groša, 3 cirkula, 4 mise cantane, Vidićete u kesi kartu. Opet što budem kadur nastoiaću, kada doide amo o. p. vicar. Drugo, ja sam zdravo. Ali o. p. ne pokupi one globe izvan bunbašeri, kako znate. Ja ne smiem ćludi tirati iz puka, nego govorite pris. gos. biskupu da e neda k misi, ne bi li prie tko što dao. Osta sluga pozd. r. o. p. vele drago.

Socoline 28. Debris 1759.

V. ser. Fr. Stefano.

XVI.

25. Januara 1760.

Jedan cirkular fojničkog gvardijana na područne fratre.

Rndi Pres, Proni Colmi.

Daie se na zćnaćne v. v. o, o. p. p. i zapovida od provincie, da kako ovu primite imate reći 6 misa ad int. ili od svakoga misnika poslat po iedan groš, kako i meni vaćla da učinim ovde u manastiru, pak od sviu misnika, koi su u moioi famili vaćla da dadem razlog na Cong. Diffinitoriu. S koim na službu poz(dravljam) vele drago i želeći svako dobro i da imate podpisat vaša imena, dan i mista od primćlena i poslaćna.

P. P. V. V. R. R. Foiniczae 25. Januarii 1760.

Primi ja F. Filip Gabrić iz Lašve župnik i posla kuda ide na 27. Jan^{ra} 1760.

Ia fra Lovro Jaičanin primi, posla na 4. Fb^{io} 1760.

Ja fra Jerolim Bišćanin primi na 8. Februarii 1760. i reko sam misa 6 ad inten. Posla ovu na 1760, s velikom mukom posla u Dolac die 28. Februarii.

Primi ja fra Mato Krešić iz Jaica na 4. Marza i posla kuda ide na 5. Marza godine 1760., a reći ću 6 misa ad intentionem ut supra declaratum est.

Ja fra Stipan iz Livna primi na 5 Marca i reći ću 6 misah; godine 1760.

Ja fra Matie Sedić primi na 16 Martii. Sve će biti. Posla 14.

Ja fra Angjeo Matievć primi 20 Marcii i reću 6 misa, posla 22.

Primi ja fra Stipan iz Maidana, 26. Martii 1760; posla kuda ide. Jedva ode zašto ie snig velik. Oću reći 6 misah.

Primi ja fra Luka iz Jaica na 2. aprila i izpuniću dužnost od šešt, 6 misa. I posla u manastir istoga na 2.

Humillimus servus f. Lavrentius Oidanich p. t. guardian.

XVII.

12. Maja 1760.

Provincijal krešovski javlja područnom sveštenstvu, naročito parosima, da će biti ispitivani iz nekih vjerskih predmeta, jer su tuženi kao neznalice.

P. p. o. o.

Dajemo vam na znaćne, da smo (navlastito vi Paroci) osvagjeni u Rimu od našega biskupa, da ne znamo ništa, za to kako ste do sada nastoiali za vašim poslom župskim, tako i odsele, koliko ie i kada moguće i bićete examinati u vrime naše

visitae in materia morali osobito de matrimonio et impedimentis eiusdem. Drugo, kako ovu našu primite odma ćete poslati istu, kako slidi z dvora, svaki podpisavši vlastito imme i dan primćlećna i poslaćna ove svomu bližćnemu. Na toli drago vas poz. garleći i sveti blagosov daiući jesmo v. v. o. o. p. p.

U Kreševu na 12. svibćna 1760.

ponizni sluga u gospod(u) fra Marko Dobretić, provincial.

Ja f. Lovro Zečević iz Dobretića primi na 16. Mai i posla.

Ia f. Marko Ćiorić paroc raški primi ovu na 16. svibćna, Maja, a na 18. istoga posla u Livno etc.

Ja fra Šimun iz (S)kopia primi u Livnu 27. Maii, posla na Kupres 29 istoga.

Ja fra Pavao Lozić primi na 31. Maia i posla a posta u Ramu na 3. Giugna i posla u Koni(c) 1760.

Ia fra Miho primi na okava Juna iz Bekie (?) i razumi svega.

Ja fra Ilia Lašvanin parok skopianski primi na 9. lipćna na 1760 i posla u manastir na 13. ozgor rečenoga.

XVIII.

18. Octobra 1761.

Preporuka, da fratri ne dolaze na objašnjenje komesara provincije lično i da pohite dva kapelana sa pošiljkom dohotka.

O. o. p. p. i bratio draga!

Eto šaćlem obednicu o. m. p. Comessara. Odma, kako iu primite pošaćlete iedan do drugoga i koi ne ima osobite potribe doć do o. m. p. comessara neka se ne trudu[1]), nego u pismu pošaćle, kakono onni zapovidaiu u svoioi circulari, ier iedno ie, čini se, velik harač i tamo i amo, drugo ne ima cela u manastiru, sve su pune i okupane. Priporučuiem kapelanom skopianskomu i ramskomu da učine ćlubav poslat žito i smok što pria mogu, a neka ne ostaie nigdi, kakono su niki nepomćli(vi) karstiani ter ko uzeli u običai ne nosit i otimat se, ko abaćari da nisu punni. Drugo mi ne ostaie nego vas lipo garleći poz. i iesam sluga.

D. V. V. P. P. R. R. Foiniza 18. di 8bre 1761.

Primi ia fra Miio iz Duvna, kapelan u Skopiu, na 7. otombra 1761. i posla u Ramu.

Primi ja fra Mato Krešić na 21. 8bra i posla u Livno.

Primi ja fra Imbro Groubišić na 26. 8bra i posla u Ravno na 27. istoga.

Primi ia fra Antona Leppan na 28. listopada i posla u Rošku poćle isti; dan to iest na 31. istoga.

Ja f. Marko Ćiorić parok primi u Rošku poćlu na 8. listopada mis., god. 1761.

Umilissmus Serv. f. Filipus a Lasva gvard.

XIX.

13. Maja 1763.

Jedna oštra uputa i zaključak za uregjenje financiranja megju redovnicima i odbijanje sopstvenika u redu.

Tabella casuum reservatorum Adm. Rdo P. Minis. Prolis.

1. Nomen Dei et D. N. D. ac B. v. Mariae blasphemantes.
2. Rebus sacris abutentes.

---

[1]) Treba sigurno da bude: trude.

3. Litteras superiorum, cum activas tum passivas aperientes, infringentes, intercipientes aut quomodolibet retardantes, maxime vero falsificantes.

4. Quidquam in religionis detrimentum, uti discordias fratrum, atque defectus extra patefacientes.

5. Proprietas contra votum paupertatis, quae est peccatum mortale = ab his casibus extra casum necessitatis, nemo potest absolvere non habita expressa licentia a Min. Proli. Porro haec concedit singulis guardianis, item tribus provinciae patribus, item parochis (dummodo sunt extra contum) dumtaxat activi et passivi.

Ima se znati da proprietarii koi uzdaržaiu štogodi suprot reguli skrovitim načinom i sakriveno od starišine ili kod sebe ili na drugomu mistu, ne mogu se odrišiti ni od provinciala ni od koga drugoga, dok se ne expropriajuh. Ovaki su onni, koi dignuti s župe po župi dugove ostave, a niti svomu nastupniku dadu note, ni superioru localomu, nego dužnici do mlogo vrimena ćnima donose, a starišina za to ne zna. I tako drugi štogodi darže i uzdaržaiu proprietatem ne mogu se odrišiti, da bi i ne bilo ovi kažovah (?) reserivatiae.

Peti dakle casus intelligit de proprietate consumatorum, to iest kad ispovidah, da ie uzimao, daržao, ali e potrošio i već ne ima. Ovi se mogu odrišiti, ne po svakomu ispovidniku, nego po gori rečeniem. U ovi upadaju često niki, navlastito koi su po župah i mlagji, koim su kćluči u rukuh, zašto lemozinu redovniki daiu brez značna starišine i izvan reda, što ne mogu učiniti brezrazložno i štogodi poznaiu da starišina ne bi dopustio, kad bi znao; onda smartno su sagrišili niti se mogu odrišiti izvan kod ozgor rečene: *cum omen restitutionis si sit in materia gravitatis notabilis.*

Extra dati de Consensu totius Diff. Suttiscae in congregatione inter media Celebrata. die 13. Maii an. 1763.

loco sigilli. Fr. Franᵘˢ Bogdanovich Mins. Prolis.

XX.

21. Aprila 1764.

Molba fra Lovre Šimića, gvardijana fojničkog, na područno sveštenstvo, da mu pošalju uobičajenu lemozinu.

P. P. o. o. i poćlubćlena bratio moia!

Budući se približilo[1]) vrime, u koie ia imam dati razlog provincii i redu svetomu od moga slaboga vladaćna i administrationa ove kuče božie i od vaši virni i pomćlivi lemozina. [ ][2]). Congregation će biti na 6. Maja u Kreševu, koi ie bio odregjen da bude ovdje[3]), pak su oci primistili[4]) za svoie uzroke da bude onamo. Neka znate, ako bude potriba komugod[5]) pisat za svoiu potribu. Zato šaćlem a posta za obznaniti vas i u isto vrime molim zaradi ćlubavi božie i bratinske svekolike i

---

Razlike iz drugog pisma:

[1]) Prikučilo.

[2]) Ima: dakle eto šaćlem moga vikara na misto moie svetim ućlem i moiom potribom, a biće nam Congregation.

[3]) Ovde.

[4]) Prominili.

[5]) Još dod : od vas štogod.

iednoga po iednoga na po se: ako imate štogod lemozine libere i misa, da mi pošaćlete po ovomu[1]), koi vam prikaže ovu moiu, ne bi li kakogod zakarpio i moe i vaše poščećne, barem na razlo(g) od ove karvave godine.

Moia draga bratio, nie potribe da prid vami klečem i suze prolivam, koie su mi iurve oči nalile[2]) od muke; kupio sam ove godine karvavom cinom svekoliko do luga na ogćnišću a Turci ne viruiu, nego na veliko pitaiu i vaćla svaki dan broiti, a ne imam od kuda. Zato, kako reko, da sam vam priporučen.

Megju to svekolike zagrćlaiući i lipo poz(dravljaju)ći iesam sluga v. v. o. o. p. p. Foiniza 21. Aprila 1764.

Drugo spomenite se što ie provincia naredila, da ima svaki parok i misnik[3]) dati u kašu po iedan groš, koliko vi, toliko i za ove sve, koi se ovgjen rode [ ][4]). I nazivam svima kolicim[5]) čestito sveto Alleluia i uskarsnutie Spasitećla našega za mlogo[6]).

Priponizni sluga i brat vaš f. Lovro Simić iz Jaica gardian.

Primi ovu na 21. Aprila i proštivši po istom o. p. vikaru fojničkomu posla u Dobretiće na 22. istoga 1764. Ego Fr. Franc. Vucsevich Parochus subst., Lasva.

Primi na 22. Aprila i posla na 23. istoga po is. fr. fr. Luka par. dob. na 23 travćna 1764. ja f. Antun Dobretić, parok i posla odma.

Primi ovu na 30. aprila i proštivši po istom o. p. vikaru Foini. i posla kuda igje na 30. aprila ja fra Božo Livćlanin.

Primi na 30. aprila i proštivši posla po istomu o. p. vikaru na 1. Maja ja f. Antun Leppan.

Primi na 1. Maja i proštivši posla po istomu o. p. vikaru na 2. Maja u Kotor ja f. Nikola Anić parok baćnalučki.

Primi na 2. Maia i posla po istome o. p. vikaru. ja fr. Stipan Kovačević parok kotorski.

XXI.

Juna, 1766.

Saopštavanje naredbe difinitorije, da se prepišu i predaju uzajamno sinopsisi i poziv da svaki kaže, koliko je misa govorio.

Rndi Pres Proni. Colmi.

Budući naredba oda svega pripoštovanoga Diff(inito)ra sada učićnena na ovome Congregationu, da ima svaki sebi prípisati ovi Synopsis i jedan drugom na svom promićnećniu pridati, kako se pridaju i ostale naredbe i decreta, kakono su pris. gos. bisk. Zato, bratjo pridraga, metnite svu vašu pomćlu pripisati koliko pria, pak jedan drugome poslati po sigurnu čoviku, podpisavši dan i mista i godinu. I neka pazi svaki varlo dobro, da se kod koga ne zadarži, a eto će barzo vrime biti od vižite. U koga se ne naide neće moć čevapa učiniti, nego upast u teške pokore, koje su naregjene od pripoštovanoga Diffria.

Razlike iz drugog pisma:

[1]) Dod.: istomu.

[2]) Zalile.

[3]) Bez parok.

[4]) Ima dalje: dakle pošaćlite, to iest od reda našega.

[5]) Svimkolicim.

[6]) Ova rečenica dolazi prije one prve: drugo spomenite se i t. d.

Drugo, bratjo, imate znati, da one mise koje govorite na mista imate mi poslati u pismu (koi govori na moju odluku), koliko je koi reko, da ja mogu dobre duše izvaditi iz lemozine od misaa. Pak ako koi pošaćle u jaspra, zabiližiće se u tevteru, kako se i biliži. Zato nemoite biti nepomćlivi, nego odma izpunite zapovid naregjenu.

Drugo ništa, nego vas poz. svekolike i garleći jesam.

P. P. V. V. R. R. Foiniza, Junii 1766.

Humillimus servus Fr. Lucas à Jaicze Guardianus.

XXII.

7. Avgusta 1768.

Fra P. Alović iz Kreševa moli za mise bez sumnje u fojničkoga gvardijana.

R. Pr. Pne Colme.

Primio sam vašu i svaka sam razumio. Polak vašega pušćula i ostaloga žao mi e što nam nestaje misah; dederte, ako vam se dogodi misah nemoite i davat na jabanu, jere sam ja baš affatto ....., a balia ili per fas ili neŕaš oće štogod odriet, pak mu se i ne čudim: eto veleh da je od Vla sevap štogod odadriet. Molim vas da mi per primam ocasionem pošaćlet vaš Decret poradi ženedbi, koga je biskup dao da se štie puku binis vicibus in anno. To vas varlo molim da mi ti jardum učinite, ovdi se negdi zavargao ter ga nać ne mogu, pak ću vam ga odma pripisavši poslat. Drugo ništa nego kako no brata ostajem lipo vas poz. i garleći jesam.

D. V. Bži R. Cressevo 7. augusti 1768.

Umssmus Desmus. Serv. Fra Pietro Allovich.

XXIII.

9. Jula 1774.

Ugovor i nagodba bratstva sutjeskog i kreševskog za prinose na čulusu, s ponudom i odredbom i za Fojničane.

U ime božie, amen.

Za dignuti svaki prigovor gorak megju gvardianima na čulusu: budući čićneno u razlikah vrimena različito, evo sada 1774 na 20. lipćna: (N. B. to iest megju sutiskom i kreševskom) da kada foinički metne juxta solitum et aliàs consitutum grošah šest stotina, imah sutiški metnuti četiri stotine i dvadeset grošah, a kreševskii tri stotine i osamdeset grošah. To sve činii grošah 1400.

Posli toga, ako otigje što više, neka sve tri gvardiana po jednako daaduh, kako ie i do sad bilo. Ako bi pak što ostalo notabile, neka se dade virno u cassu od provincie (ali dermede), ako li bi pritekla bagatela neka gardiani počaste se kupivši jedno pile.

Nos infrascripti discreti contus Suttiscensis compositioni huic consentimus, omnesque qui ad praesentes in contu existimus (nec iis qui foris sunt dissentientibus), propriis manibus subscribimus, sigillo contus munimus et Pr. Adm. R. Minis. Prolis rogatus recognoscit, firmat et roborat ppa manu.

Sig. Suttisce hac die Julii 9. an. 1774.

Ita est Fr. Michael Aglinich dis.

Ita est Fr. Ben[rus] Bubnich vicarius conventus.

Ita est Fr. Laurentius Bukor distus.
Ita est f. Philippus ab Ochievja ex Min. Prolis.
Ita est Fr. Francus Jurjevich guardianus Contus.
Et ego fr. Bon^ra Benich minr. Prolis conf^us ut sup^ra manu propria.

XXIV.

Bez datuma.

Ponuda Šaban-age Ljubunčića da proda svoje žito manastiru ramskom.

O(t) mene Šaban age Lubunčića u Ramu gardianu poklon i lako pozdravlenje, kako našemu konši i prijatelu. A po tom: čusmo kako ste i vi i gardijan iz Fojnice radi žita dohodili, ali nismo se našli, da se s vami saznamo i poštujemo; ali hoćemo, ako bog da, od sele da imamo prijatelstvo. Imamo u Selanih i u Lizoperci petdeset šinika žita, ako vam je za potribu; kako je pravo i kako vas volala bude, s našim subašom govorite. Hoćemo da vam je vola na mistu. I još nike riči subaši smo govorili. Hoćete š njime progovoriti?

I bog vesceli v. m.

Registar.

abaćar, 489.
abuža, e, f., 481.
administration, a, m., 490.
afermati, 482.
Aglinich Mihajlo, 492.
Akšamović Ivan, 486.
Alović Petar, 492.
aman, 485.
Andrić Ivo, 482.
Angjeo fra, 486.
Anić Nikola, 491.
april, 482, 486, 491.
ašpicion, a, m., 481.
avgust, 492.
Avgustin, 483.

bagatela, 492.
balija, 492.
Banja Luka, 485.
banjalučki, 491.
barviar, 485.
Batista S., 481.
Bekija, 489.
Benić Bonaventura, 484, 485, 493.
biskup, 481, 488, 491, 492.
Bišće, 485.
Bogdanović Fran., 490.
Božo Livljanin, 491.
Bubnich Ber., 492.
Budas Emericus, 486.
Bukor Lavrentije, 493.

cela, 489.
Cernik, 486.
circular, 489.
circuli (mise), 487, 488.

ćefil, 485 (poćefiliti, 485).

Čepić Angjelija, 486.
Čepić Antun, 486.
Čepić Frano, 486.
Čepić Pavo, 486.
čevap (dževap), 491.
čulus (džulus), 492.

December, 481, 486, 487, 488.
dekret, 491, 492.
Delivić Juro, 486.
dermeda, 492.
Diakova, 486.
definitor, 482.
definitorij, 488, 491.
discret, 482, 493.
discretorij, 487.
Dobretići, 489, 491.
Dobretić Antun, 491.
Dobretić Bernardin, 483.
Dobretić Marko, 482, 483, 489.
Dolac, 488.
Duvno, 487, 489.

examinati, 489.
exdiffinitor, 486.
exproprijati, 490.
exprovincial, 485.
Februar, 486, 488.
Feldvar, 486.
Filip fra, 484, 489, 491.
Firdus Ahmet beg, 483, 484.
Fojnita, Fojnica, 481, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 491, 492, 493.

Gabrić Filip, 488.
Gjorić Marko, 489.
Giugno, 489.
Glumčić Stipan, 482.
Grivičić Petar, 486.
Grubišić Imbro, 489.
gvardijan, 482, 483, 485, 486, 487, 488, 489, 491, 492, 493.

Hamet beg Hadžierić, 482.
harač, 289.
hašluk, 482.

ilaka, 482.
Ilić Ben., 486.
Ilija Sv., 485.
Ilija Lašvanin, 489
Ivan fra, 483.
Ivanović Antun, 482.
Ivanović Petro, 482.

jabana, 492.
Jadović Marko, 486.
Jajce, 483, 486, 487, 488, 491, 492.
januar, 486, 487, 488.
jardum, 492.
jazak, 485 (jasak).
jaspre, 484, 485, 492.

Jerolim Bišćanin, 488.
jul, 492.
jun, 484, 487, 492.
Juramić Toma, 482.
Jurjević Fran., 493.

Kamengragjanin Ivan, 482.
Kamengragjanin Tomo, 482.
kapelan, 483, 485, 489.
kapetan, 483, 484.
Klunović Ivan, 485.
komesar, 489.
Konjic, 489.
kongregation, 490. 491.
Kosarac, 483.
Kotor, 485, 486, 491.
Kotoranin Al., 483.
Kotoranin Andrija, 482, 483.
Kovačević Stipan, 483, 491.
Kreševo, 486, 489, 490., 492.
Krešić Mato, 486, 488, 489.
Kupres, 489.
kustodija, 485.
kuštod, 482.

laik, 486.
Lašva, 486, 488, 489, 491.
lemozina, 484, 486, 488, 490, 491, 492.
Lepan Anton, 489, 491.
liber, 488, 491.
lipanj, 492.
listopad, 487, 489.
Livno, 484, 486, 487, 488, 489.
Lizoperci, 493.
Ljubunčić Šaban aga, 493.
Lovro Jajčanin, 487, 488.
Lovro Fra u Bišću, 485.
Lozić Pavao, 483, 487, 489.
luć, 484.
Luka fra, 488, 491, 492.
Luka Lašvan, 485.
Lupi Marko, 482.

Maj, 484, 485, 489, 490, 491.
Majdan, 486, 488.
Majdanlija Toma, 483.
Marija bogorodica, 489.
Marian fra, 485.
Mart, 486, 488, Marz 488.
Martinović Petar, 485.
Marunčić Luka, 482.
Matija Fojničanin, 482.
Matijević Angjeo, 483, 488.
Mato kapelan, 485.
Memedagić Mamut, 482.
mešćema, 485.
Mihić Frano, 482.
Mijo fra, 487, 489.
minister provincialis, 490, 492, 493.
Mladinović Petar, 482.
Momčinović Mihajlo, 486.
Mostar, 486.
mubašir, 485.
murasela, 485.
muselim, 483, 484.

nefaš, 492.
Nikola iz Kosarca, 483.
nota, 490.
notabile, 492.
novembar, 484.
novenar, 482.

oblegati se, 482.
Oćijevac, 485.
octobra, 485, otombra, 489.
officije, 485.
Oidanich Lavrentij, 486, 487, 488.
okažion, a. m., 484.
okupan, a. o., 489.
Osijek, 486.

paroch, 484, 485, 486, 488, 489, 491.
paša, 485.
Pavron Celestin, 486.
peccora karta, 485.
Petar fra, 486.
Petrovaradin, 486.
Pivčević Grga, 486.
prokuravati, 481.
proprijetarij, a. m., 490.
provinca i provincija, 481, 482, 486, 488, 490.
provincial, 487, 490.
prosinac, 486, 487.

Rabrić Ivan, 483.
Rama, 487, 489, 493.
ramazan, 482.
raški, 489.
regula, e f., 490.
Rim, 488.
Roško polje, 489.
Sarajevo, 482.
Sebelić Jeronim, 486.
Sedić Matija, 484, 486, 488.
Selakovići, 482, 486.
Selaković Nikola, 482.
Selenković Jovan, 486.
Seljani, 493.
sevap, 485, 492.
siječanj, 487.
Sirch Angelus, 486.
Skopje, 487, 489.
skrit, 482.
Sokoline, 488.
Stefano fra, 488.
stimati, 484.
Stipan Jajčanin, 482.
Stipan fra iz Livna, 487, 488.
Stipan fra iz Majdana, 488.
stipendium, i. n., 487.
subaša, 493.
sufragium, i, n., 486.
superior, 487, 490.
synopsis, 491.
svibanj, 489.

šatišfacion, 482.
Šimić Lovro, 483, 491.
Šimun fra, 487, 489.
šinik, 493.

Tomić Tomo, 487.
travanj, 491.
Turčin, Turkinja, 485, Turci, 491.

većil, 487.
Venezia, 485.
veštiarij, a, m., 484.
vikar apoštolik, 481.
vikar, 482, 484, 488, 491, 492.
vikar superior, 484.
vižita, 491.
Vlah, 492.
Vucsevich Franc, 491.
Vujić Jeronim, 486.

Zaglavica, 486.
Zečević Lovro, 487, 489.

Tabla I.

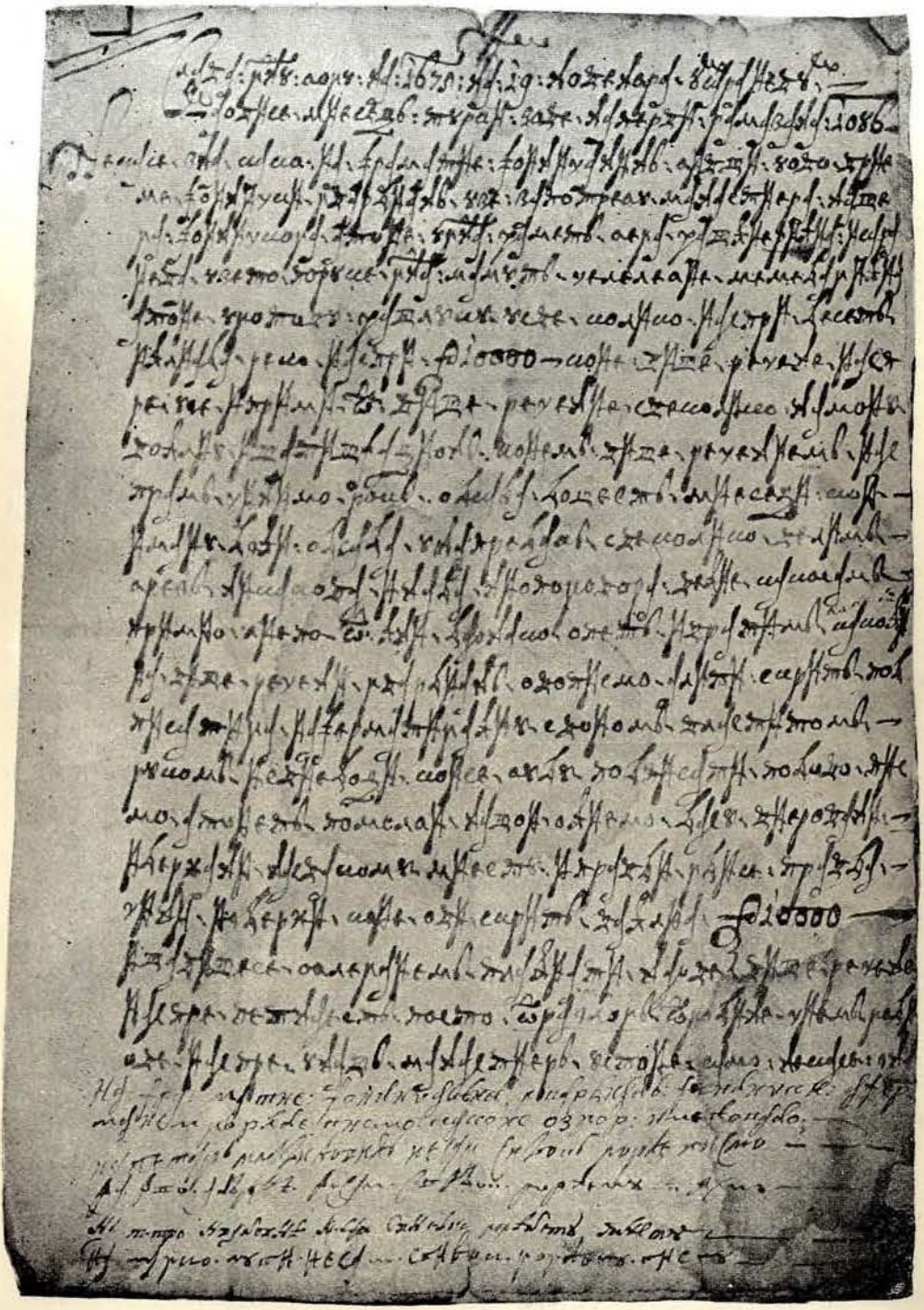

Zadužnica vrhu 10.000 jaspri fojničkog gvardijana fra Mate Fojničanina od god. 1675.
(Po faksimilu dra Ćire Truhelke.)

Tabla II.

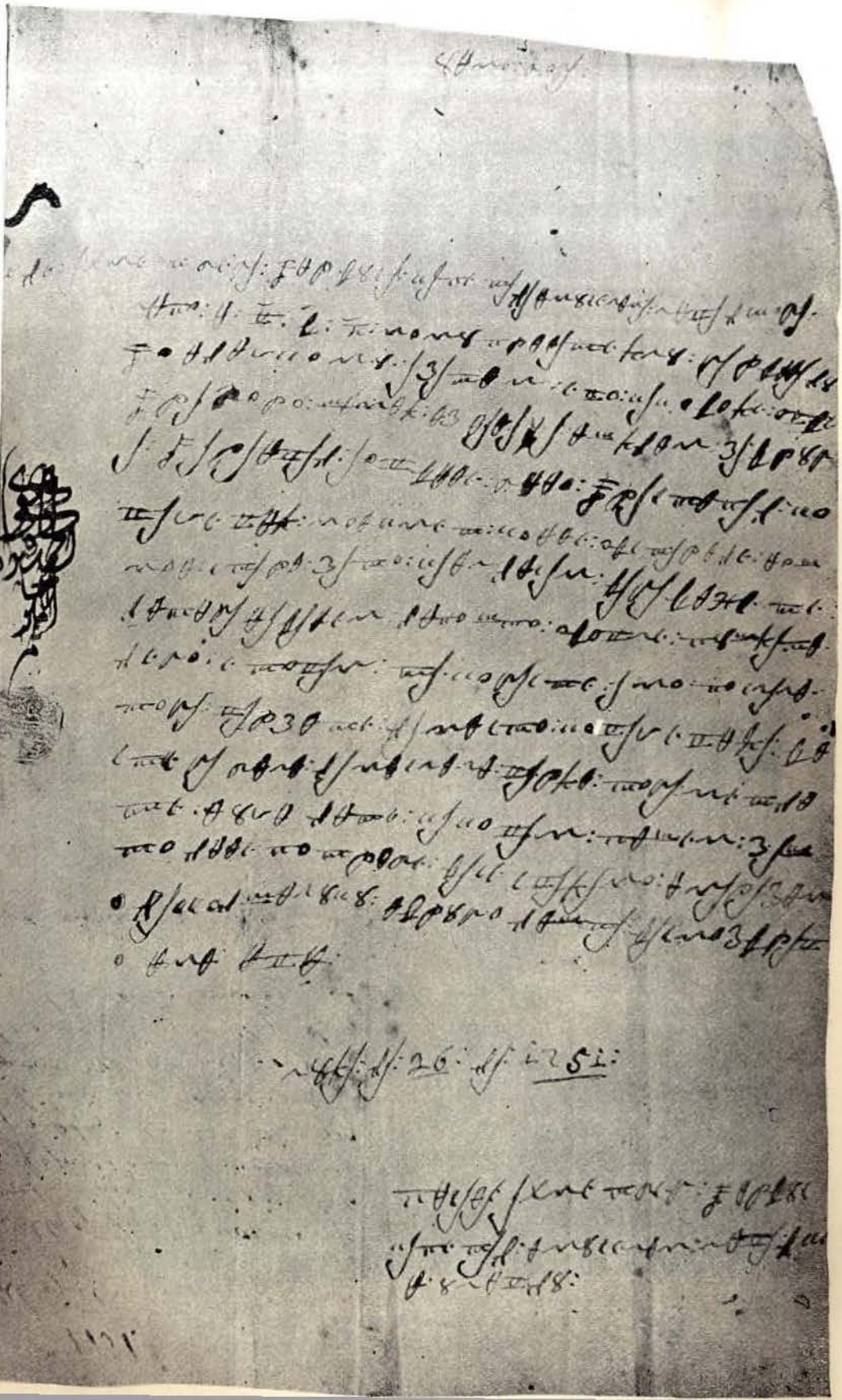

Tabla III.

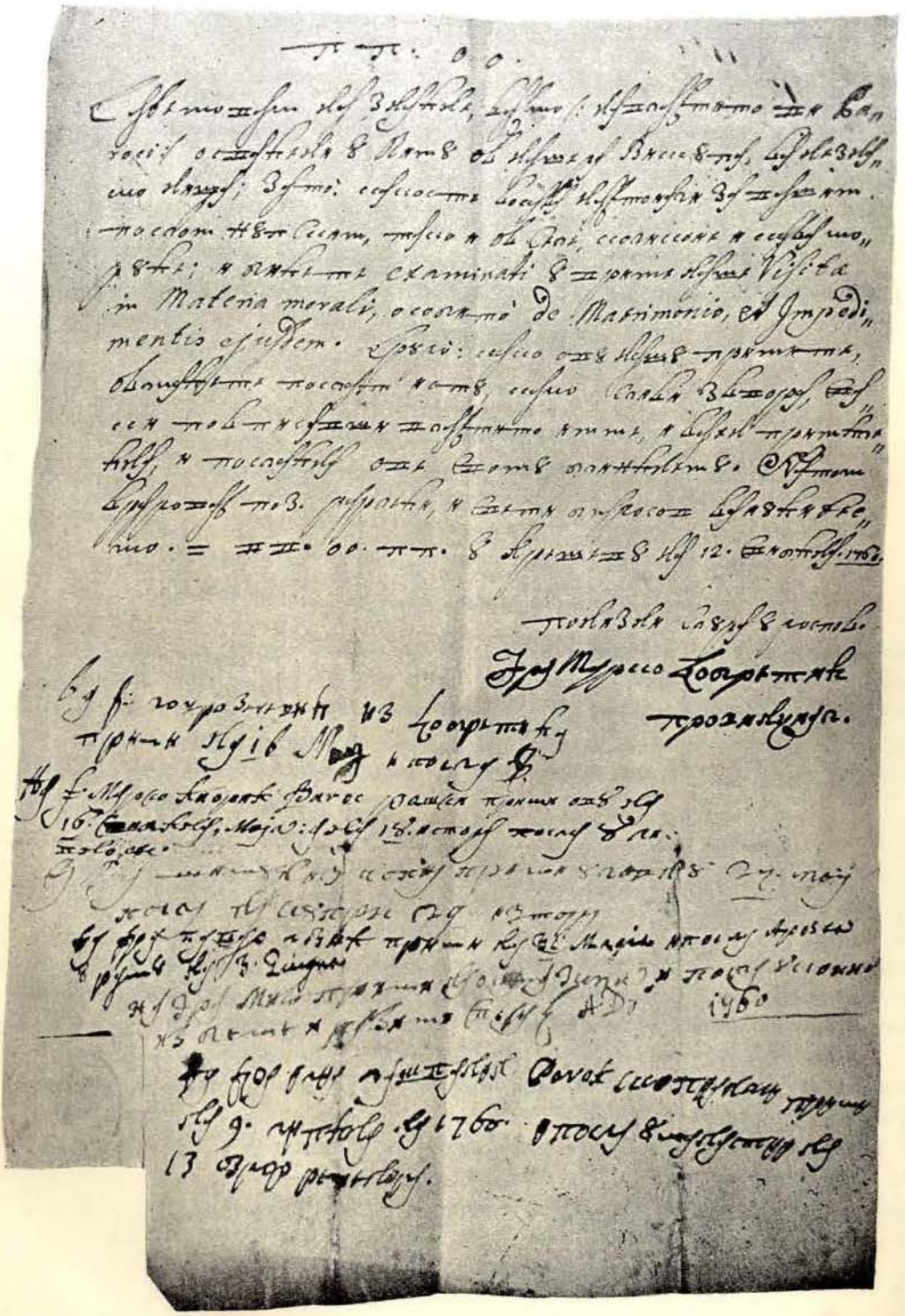

Cirkular provincijala fra Marka Dobretića fratrima, da će biti ispitivani „in materia morali". God. 1760.
(Po faksimilu dra Cire Truhelke.)

Contributiones ad coleopterorum faunam peninsulae balcanicae.

A **Victore Apfelbeck**, Sarajevensi.

Приноси познавању фауне колеоптера Балканског Полуострова.

Приопћио

Виктор Апфелбек (Apfelbeck),

кустос босанско-херцеговачког земаљског музеја у Сарајеву.

I. Descriptiones specierum novarum. — I. Опис нових врсти.

1. *Nargus albanicus* nov. spec.

Nargo veloci Spence similis et affinis, ab eo corpore angustiore et paulo minore, antennis fere tote nigris, basi et apice flavis, earum articulo 6° longiore, latitudine longiore, elytris apicem versus fortius angustatis, eorum humeris fere rectis, prothorace ante angulos posticos profundius emarginato; a *Nargo conjungente* Saulcy in ♂ pedium posticorum trochanteris simplicibus et in ♀ elytrorum angulo suturali haud acuminato corporeque minore distinguendus.

Albania occ. prope Scutari (Bojana).

Врло је сродан са *Nargus velox* Spence и њему веома сличан а разликује се од њега особито ужом грађом тијела, крилним покровцима, који су инаког облика, потпуним помањкањем рудимената прутица на њима, црним, само на бази и вршку жутим пипаљицама, те дуљим шестим чланком у пипаљице. Од *Nargus conjungens* Saulcy може се разликовати тиме, да су у ♂ у стражних ногу trochanteri једноставни, у ♀ да у крилних покроваца углови шва нису зашиљени а од обих још и тиме, да је нешто мањи.

Тијело уопће је уже него у *N. velox*, вратни штит испред базе је нешто шири него крилни покровци а нешто јаче изобљен испред стражњих углова, који су готово правокутно поредани а на врху уско заобљени. Крилни покровци су на раменима много мање искошени (кут на раменима готово је правокутан али на врху јаче заокружен), иза средине нагло се сужују према врху и опадају стрмље. Пипаљице су у одраслих егземплара црне, база им и задњи чланак жут, шести чланак нешто дуљи него у *N. velox* а нешто краћи од петога, дуљи него ли је широк. У усталом се слаже са *N. velox*.

Сјеверозападна *Албанија*, гдје сам је сабрао већином на дôњој Бојани.

2. *Nargus balcanicus* nov. spec.

N. Wilkini Spence valde affinis, corpore minus nitido; prothorace aequalius densiusque punctato, margine basali ante angulos posticos magis sinuato, lateribus magis rotundato-ampliatis; elytris latioribus, eorum lateribus magis rotundatis, apicem versus fortius angustatis, subtilius densiusque punctatis, pube subtiliore aequalius densiusque instructis corporisque coloratione distinguendus.

Piceus vel nigro-piceus, capite nigro, antennae et palpes apicem versus nigrescentes

Bosnia merid. (Игман планина); Albania occ. (Bulshari prope Oroshi), Albania or. (Üsküb).

Веома сродан *N. Wilkini* Spence а разликује се од њега особито тиме, да је горња страна без сјаја, скулптура у крилних покривача другачија, длаке да су финије, гушће, тјешње поредане и једномјерне, боја *penisa*[1]) је различна. Боје је тамно- до црносмеђе, глава црна, пипаљице су према врху црнкасте или тамно смеђе. Вратни штит фино и прилично густо пунктиран, на бази испред стражњих углова јасније усукан, иза средине јаче проширен и овдје доста шири него ли крилни покровци, који су шири него у *N. Wilkini,* постранце јаче заобљени, према отрага наглије и јаче сужени, много финије и гушће пунктирани а длака је њежнија и гушћа једнолико прилежећа (као у *N. velox*).

У Босни[2]) (на Игману), појединце уз *N. Wilkini;* у источној Албанији код Ушћупа; у западној Албанији (Булшари код Ороша).

3. *Hydroporus* (s. str.) *bosnicus* nov. spec.

Hydroporo marginato Duft. valde affinis, ab eo corpore breviore, minore et paullo magis convexiore, prothorace dorso subtilius dispersiusque punctato, elytris brevioribus, longius acuminatis, dorso paullo convexioribus, multo subtilius pubescentibus, vix striatopunctatis, eorum margine laterali postice plus minusve nigrescente, epipleuris intus nigro-marginatis femoribusque fere omnino nigropiceis distinguendus. Lg. 3·5—4 *mm.*

Bosnia merid. occ. In fontibus vallis livnensis.

Врло је сродан са *H. marginatus* Duft. али се од њега разликује обликом тијела, финијом и краћом, обручу сличном пубесценцијом крилних покривача, другачијом бојом и мањом величином. Он је битно мањи а особито краћи од *H. marginatus-a*, крилни су покровци иза средине најшири и јаче зашиљени, више средине јаче сведени, а од три пикњасте прутице, само је средња мање-више јасна или је и она изблиједила. Боја је тамно црна, жути цртеж се јаче истиче те је нешто више проширен, пипаљице (Fühler) почам од петога чланка те крајни чланак пипала су црни, у одраслих егземплара су постранн руб крилних покривача у стражњој трећини и epipleure покривача на нутарњем рубу у већем или мањем простору црни а кракови су црнкасто-смоласто смеђи.

У осталом се једва разликује од *H. marginatus-a* Дуљ. 3·5—4·0 *mm.*

---

[1]) Пенис је много дуљи и ужи него у *N. Wilkini* а на крају се растеже у дуги прилично оштро засукани шиљак; у *N. Wilkini* је много краћи и шири а на крају једноставно зашиљен, парамере испред шиљка су проширене, дочим се у *N. balcanicus* према вршку постепено стањују.

[2]) *Nargus Kraatzi* Reitt., што га је по J. Müller-u, нашао Czernohorsky у Босни на Иван планини (Wien. Ent. Ztg. XXIII., 1904., стр. 177.) има се вальда са сигурношћу тумачити као *N. balcanicus. N. Kraatzi* се сигурно у Босни не налази.

Пенис као у *H. marginatus-a* али парамере прелазе јако преко његова шиљка. Сјев.-зап. Босна у једном врелу у Ливањском пољу сабрао сам га већином.

Опаска. Од *H. tesselatus* Drap. разликује се по вратном штиту, који је по странама *широко жутосмеђе* зарубљен, *ванредно фино и густо пунктираним* крилним покровцима, јаче проширеном црном бојом у њих, већом величином и т. д.

4. *Hylaia elongata* nov. spec.

Ab *Hylaia rubricolli* Germ. et var. *dalmatina* Kaufm. corpore elongato, prothorace paullo angustiore et paullo longiore, lateribus minus rotundatis, saepius fere subparalellis, elytris longioribus et planioribus, antennis longioribus et tenuioribus, earum articulis exterioribus minus dilatatis, subtransversis, articulo 5° hand transverso, 4° longitudine et latitudine fere aequali, ab H. dalmatina etiam elytris magis nigrescentibus, saepius fere tote nigris divergit.

Montenegro merid. litor. prope Rjeka et Dulcigno.

Hylaia elongata *albanica* nov. subspec.: ab forma typica elytris paullo brevioribus et convexioribus, apice et basi rubris corporeque paullo minore differt.

Albania occ., in montibus prope Oroshi (Mal i Sheit, Zebia Munela).

Разликује се од *Hylaia rubricollis* Germ. и њене пасмине *dalmatina* Kaufm. спруженом грађом тијела, особито дужим, плоснијим, постранце слабије изобљеним уз рамена у плоснијем луку суженим крилним покровцима, нешто дужим и ужим, постранце мање заобљеним вратним штитом, дужим и виткијим пипаљицама, нешто слабијим пријеким чланцима пипаљица, у којих пети чланак није попријек него по величини и облику скоро једнак четвртому, осим тога се разликује у типном облику од ове скоро посве црним крилним покровцима или су ови само на врху и на раменима понешто црвенкасти, даље и другим обликом пениса.

Црна Гора: код Улчиња и Ријеке у храстицима. Од типног се облика разликује пасмина, која живи у планинама Мирдита (зап. Албанија) (*albanica* Apf. n. subsp.) нешто здепастијом грађом тијела и бојом као у далматинске, услијед чега се овај албанешки облик *Hylaia elongata* сигурно разликује од *H. rubricollis dalmatina* само по пипаљицама и пенису.

H. rubricollis се непрекидно распрострањује из јужне Угарске (сјев.-зап. Србије?) преко Босне, Херцеговине до јужне Далмације (Котор). Чини се да црногорско велегорје даљње распростирање запрјечује. Ја сам на јужном обронку овога горја нашао код Ријеке само типну *Hylaia elongata*.

5. *Hydraena (Haenydra) bosnica* nov. spec.

Hydraenae gracili Germ. subsimilis, ab ea elytris planioribus, lateribus magis rotundatis, eorum margine laterali multo latiore, corpore majore, maris tibiis anticis et mediis incurvis, tibiis mediis subdenticulatis ante apicem leviter dilatatis, tibiis posticis intus apicem versus magis dilatatis et longius ciliatis elytrisque in ♀ apice singulatim rotundatis, haud excisis divergit.

Ab *Hydraena polita* Kiesw. corpore majore, maris tibiis mediis intus haud emarginatis, haud angulatim dilatatis, tibiis posticis rectis elytrisque in ♀ apice singulatim rotundatis distinguenda.

Bosnia merid., prope Sarajevo et Hercegovina, prope Jablanica in rivis alpestribus. Rarissime.

Ab *H. italica* Gglb. elytris longioribus, lateribus minus rotundatis, apice singulatim late truncate-rotundatis, fortius striatopunctatis, prothorace et capite multo rudius et profundius punctatis corporeque multo majore differt.

Спада у исту групу сродства као *H. gracilis* Germ. али се од ове разликује плоснијим, постранце јаче заобљеним у ♂ заокружено закусаним крилним покровцима, јаче одвојеним пространим рубом покроваца, знатном величином у ♂ осим тога предњом и средњом цјеваницом, која је на вањском рубу јасно савита те средњом цјеваницом, која је само у дијелу према апексу изнутра фино назубљена и ту већином јасно проширена, стражњом цјеваницом, која се од средине унутра јаче проширује те има дуље длаке за пливање и пенисом, који је другога облика; у ♀ разликује се још врло лакко по крилним покровцима, који нису на шиљку изрезани него појединце заокружени.

H. bosnica бити ће најближи до *H. polita* Kiesw., која се налази у подручју Алпа, јер је у ње у ♂ постран руб плосних крилних покроваца широко одвојен а предња цјеваница и средња завојита, али се од ове врсте разликује знатном величином, средњом голењицом, која у ♂ на нутарњем рубу није окрајчена нити је углато или зупчасто проширена, равном стражњом голењицом и т. д., а у ♀ крилним покровцима, који су на вршку појединце заокружени (а не закусани или окрајчени). Дуљ. 2·3—2·4 *mm.*

Од *H. hungarica* Rey, која ми није позната, разликује се по опису (у Revue d'Entomologie) другим распоредом пикњица и величином.

Од *H. italica* Gglb. разликује се дуљим крилним покровцима, који су постранце слабије заокружени, на шиљку појединце широко кусасто заобљени, много крупнијим пикњастим прутићима на њима, много крупније и гушће пунктираном главицом и вратним штитом, знатном величином и т. д.

Босна: Долина Крупе код Сарајева, врло ријетко, у друштву са *H. homogyna* m. i *H. gracilis,* која је тамо честа; на Требевићу, Трескавици у горским потоцима, а посвуда ријетка!

Херцеговина: Јабланица, просијана из мокрог лишћа. Нашао сам је и у Хрватској у Лудбрегу.

6. *Hydraena (Haenydra) homogyna* nov. spec.

Hydraenae gracili Germ. affinis, ab ea elytris lateribus fortius rotundatis, postice latioribus et convexioribus, rubro-castaneis, rarissime nigrescentibus, opacis, antice rudius striato punctatis, interstitiis vix nitidis, densissime et confertissime punctatis, eorum margine laterali latiore; prothorace latiore, lateribus magis angulatim dilatato, basin versus magis coaretato, dorso fortius densiusque punctato; maris tibiis mediis incurvis, intus haud denticulatis, tibiis posticis intus simplicibus ante apicem subpilosis, haud ciliatis, abdominis sternito 5° medio duobis tuberculis parvis, graniformibus instructo elytrisque in ♀ apice rotundatis, ante angulum suturalem sub-emarginatis, haud excisis divergit. Lg. 2·1—2·2 *mm.*

Bosnia meridionalis: In rivis montanis prope Sarajevo. Rarissime.

И ова спада у групу *H. gracilis* те се од ње разликује по крилним покровцима, који су постранце јаче заокружени, отрага (особито у ♀) шири и сведенији, редовито црвенкасто-кестенасте, ријетко црнкасто-смеђе боје, у којих је постран руб шире окрајчен, вратним штитом, који је нешто шири, у средини јаче угласто

проширен, према бази јаче увијено сужен, на плохи грубље и гушће пунктиран, крилним покровцима слабијег сјаја, ванредно густо пунктираним готово безсјајна дна и крупнијим пикњастим прутама с приједа, у ♂ спола осим тога по слабо али јасно савитој средњој гољеници, која на нутарњем рубу није назубљена, помањкањем густог слоја пливаћих коса на (скоро равним) отражњим гољеницама те тиме, да усред томентног дијела петога абдоминалног стернита има двије мале зрнасте избочине и посве другачијим пенисом; у ♀ рода се разликује још по крилним покровцима, који на врху нису изрезани него једноставно заокружени или пред углом шва затонасти[1]).

Дуљ. 2·1—2·2 *mm*.

У ♂ су отражње гољенице на нутарњем рубу пред шиљком провиђене појединим дугим длакама мјесто густога облога пливаћих длака.

Босна: Долина Крупе код Пазарића.

7. *Hydraena* (s. str.) *pachyptera* nov. spec.

Hydraena ripariae Kugel. subsimilis et affinis, ab ea prothorace multo latiore, elytris multo latioribus, apice late subtruncate-rotundatis, densius aequaliusque punctatis, interstitiis lineiformibus subelevatis instructis, eorum margine laterali in ♂ postice latiore, corpore majore pediumque colore obscuriore divergit.

Ab *Hydraena grandi* Reitt. corpore multo minore, prothorace lateribus magis angulatim dilatato, elytris brevioribus, eorum margine laterali angustiore, tibiis posticis in ♂ simplicibus, mediis *Hydraenae ripariae* conformibus palpisque maxillaribus in ♂ intus angulatim dilatatis (ut in H. riparia); ab *Hydraena Kaufmanni* Gglb elytris lateribus haud rotundatis, fere paralellis, postice dilatatis et apice late subtruncate-rotundatis, margine laterali concolori antice multo angustiore, palpis maxillaribus apice nigris corporeque majore distinguenda. Etiam *Hydraenae morio* Kiesw. subsimilis, ab ea prothorace ubique rude et profunde punctato, vix nitido, elytris longioribus, opacis, multo rudius profundiusque punctatis, eorum interstitiis lineiformibus, pedium colore obsuriore, corpore majore etc. facile distinguenda.

Наличи највише маленим ♀♀ од *Hydraena grandis* Reitt., али је ваљда најсроднија са *Hydraena riparia* Kugel. те се с овом слаже и по сполним осебинама у ♂. Од *H. grandis*, са којом се *H. pachyptera* слаже по широком тијелу, крилним покровцима, који се у ♂ према отрага постепено раширују те су на врху широко кусасто заокружени и имају исту скулптуру, разликује се уже одвојеним постраним рубом крилних покроваца и инаким сполним осебинама у ♂, које се слажу са онима у *H. riparia*. Од потоње опет се разликује здепнастим тијелом, особито широким вратним штитом много ширим крилним покровцима, који услијед тога изгледају, да су краћи те су у ♂ на врху много шире и више кусасто заокружени и имају отрага много шире одвојени постранн руб, једноличне и гушће отрага мање ослабљеле пикњице на крилним покровцима, које су нанизане у правилне низове а одијељене су избоченим, оштро израженим, линијн сличним прутама; даље су димензије тијела посве друге (прем су скоро једнако дуге, ширина им је за ¼ већа), ноге су тамније а величина је нешто већа.

Од *H. Kaufmanni* Gglb разликује се крилним покровцима другога облика, којима су странице готово паралелне у стражњој трећини су најшири, на врху

[1]) У том је случају кут шва нешто отрага продуљен.

BIBLIOTHECA MUSEI

широко кусасто заокружени те имаду постранн руб, који је сприједа много уже одвојен а није свјетлије обојен, пипалицом на чељусти, које је на врху црне боје, знатном величином и т. д.

Од *H. morio* Kiesw. разликује се на први поглед много крупнијим и дубљим пикњама, особито вратним штитом[1]), који је без сјаја и на плохи крупно и дубоко пунктиран, на нешто подужим крилним покровцима оштро линеарно израженим међу-просторима, шире одвојеним постраним рубом, слабијим сјајем на горњој страни, много тамније обојеним ногама и знатном величином[2]) и т. д.

Дуљ. 2·5—2·6 *mm.*

♂ окрајње удо у пипалице чељусти проширено је пред средином у јасни тупи угао. Голењице као у *H. riparia.*

Јужна Босна: У врелима око Сарајева веома ријетко.

8. *Sphaerosoma Sturanyi* nov. spec.

Sphaeros. carpathico Reitt. affine, corpore paullo minus convexiore, prothorace vix punctato, elytris lateribus minus dilatatis, multo sparsius, sed paullo fortius punctatis, sparsius pilosis, antennarum articulo 8° minore, minus dilatato, subtransverso corporeque multo minore divergit.

A *Sph. laevicolli* Reitt. corpore subgloboso, elytris lateribus multo magis rotundatis, subtilius densiusque punctatis, brevissime, haud erecte subpilosis, antennarum articulo 8° sub-transverso, tarsis anticis in ♂ et ♀ simplicibus etc. facile distinguendum.

Lg. 1·1—1·2 *mm.*

Bosnia merid. or. Metalka (Dr. Sturany), Ljubična planina (Apfelbeck).

Близу је сродан са *Sphaerosoma carpathicum* Reitt. а разликује се од њега по тијелу, које је нешто мање јако сведено, по вратном штиту, у кога пикњице понестају, по крилним покровцима, које су мање широко и мање јако заобљени, те су рјеђе и релативно крупније пунктирани а имаду рјеђу длаку, по осмом чланку пипаљица, који је према деветом много мањи и слабији те попрјечан и по много мањој величини. Од *Sph. punctatum* Reitt. разликује се већ веома кратком, посве прилежећом длаком и мањом величином Од *Sph. laevicolle* Reitt распознаје се полукругласто-овалним, постранце јаче заобљеним а више избоченим тијелом, врло кратком посве прилежећом длаком и много краћим пријеким осмим чланком пипаљица те једноставним предњим тарзима у ♂ и т. д. Дуљ. 1·1—1·2 *mm.*

Југоисточна Босна: На Метаљци на турској граници сабрао их мој пријатељ Dr. Rudolf Sturany, кустос ц. к. природосл. дворског музеја у Бечу, те сам га њему у част именовао. Ја сам га нашао на вису Љубичне планине (на турској граници) у корјењу траве са *Sphaerosoma laevicolle hypsophilum* Apf. у висини од 2000 *m* од прилике.

9. *Sphaerosoma antennarium* nov. spec.

Sphaerosoma laevicolli Reitt. subsimile, corpore multo magis elongato, antrorsum multo fortius angustato, lateribus magis rotundato, pilis brevioribus, postice minus

[1]) *H. morio* Kiesw. увијек се лахко познаје по сјајном вратном штиту, који је на плохи провијећен ријетким, финим и плитким, мање више изблијеђелим пикњицама.

[2]) *H. morio* Kiesw. се разликује само мало величином. У неколико стотина егземплара из разних дијелова Балканског полуострова, које имам пред собом, разликује се величина једва за 0·1 *mm.* Скоро сви су 2·3 *mm* дуги.

erectis instructo, antennarum articulo 8° multo breviore, tarsis anticis in ♂ haud dilatatis penisque forma distinguendum.

A *Sphaerosoma Formaneki* Reitt. corpore longiore et planiore, haud hemisphaerico-ovali, multo brevius sparsiusque sub-erecte piloso, elytris lateribus parum rotundatis, multo fortius dispersiusque punctatis penisque forma divergens.

Bosnia merid.: In silvis alpestribus cum Sph. laevicolli Rtt. rarissime.

var. *narentinum* nov. subspec. differt a forma typica corpore latiore, lateribus magis rotundato, elytris subtilius dispersiusque punctatis, antennarum articulo 8° minus transverso corporisque colore rubro-castaneo.

Hercegovina: Prope Jablanica.

Разликује се од *Sph. laevicolle* Reitt. у јачу завојницу изобљеним, особито напријед много јаче суженим и дуљим орисом тијела, ријетком, још мање одстојећом длаком, обликом пипаљица те предњим тарзима, који у ♂ нијесу проширени па и пенисем, који је другачијега облика. Осми чланак пипаљице, једва је пола тако дуг као девети а као и овај веома прије̇к, а сравнив га са деветим много мањи, дочим се у *Sph. laevicolle* 8. и 9. чланак величином врло мало разлазе. Од *Sph. Formaneki* Reitt., с којим се слаже скоро по грађи пипаљица, разликује се дуљим тијелом, које није полукругласто овално, крупнијим и раштрканим пикњама крилних покроваца, који су постранце слабије заокружени, много краћом, мало одстојећом длаком и другачијим пенисем. Боја је црнкасто смеђа до посве црна.

Босна: Планине око Сарајева, ријетко и појединце уз *Sph. laevicolle.*

Sph. antennarium **narentinum** nov. subspec. разликује се од типног облика ширим тијелом, које је постранце јаче заокружено, на бази крилних покроваца више изобљено, раштрканим, нешто финијим и плићим пикњама на крилним покровцима, слабије попријеченим осмим чланком пипаљице и црвено-смеђом бојом.

Херцеговина: У друштву са *Sph. Formaneki* сабрао сам га већином сâм код Јабланице.

10. ***Anthophagus*** (s. str.) ***dinaricus*** nov. spec.

Antophago alpino Fbr. simillimus et valde affinis, ab eo frontis angulis anticis in ♂ ut in ♀ simplicibus, nullomodo productis, capite punctis majoribus largius instructo, temporibus longioribus, fortius rotundatis, sulcis frontalibus rectis, postice breviatis, prothorace fortius et profundius punctato, ejus angulis posticis obtusioribus apice magis rotundatis, elytris paullo brevioribus densiusque punctatis divergit.

Ab *Anthophago alpestri* Heer capite paullo fortius et largius punctato, prothorace angustiore et paullo longiore, multo fortius et densius punctato, elytris paullo brevioribus fortius punctatis, nigro maculatis tibiisque posticis in ♂ rectis distinguendus.

Bosnia sept. occ.: In monte Klekovača cum Anthophago alpestri Heer.

Веома је сличан *A. alpinus*-у Fbr., али се од њега разликује по челу у ♂, у кога су предњи углови једноставни те нијесу никако продужени, по глави, која има обилне велике пикње на шагринованом дну те дуље, много јаче избочене слепочнице, равне управне, отрага скраћене бразде на челу, јаче и дубље пунктирани вратни штит, кому су стражњи углови тупљи, а на врху јаче заокружени те по крилним покровцима, који су нешто краћи и имаду гушће пикњице.

Од *A. alpestris* Heer разликује се главом, која је крупније и обилније пикњаста, вратним штитом, који је нешто дуљи и крупније и гушће пунк-

тиран, крилним покровцима, који су нешто краћи, крупније пунктирани и константно црно цјегасти те равним стражњим цјеваницама у ♂.

Сјеверозападна Босна: На планини Клековачи нашао га уз *A. alpestris* Heer.

11. *Anisoplia aetolica* nov. spec.

Anisopliae tempestivae Er. et *A. cyathigerae* Scop. affinis, ab *A. tempestiva* elytrorum margine membraneo brevi, haud laterali, prothoracis forma (ut in *A. cyathigera*); ab *A. cyathigera* prothorace breviter, haud lanuginose piloso; ab his duabus elytrorum margine anteriore setis aculeiformibus instructo corporeque multo majore divergit. — Ab *Anisoplia tritici* Kiesw. unguiculis anticis exterioribus in ♂ ad apicem breviter truncatis (ut in A. tempestiva et cyathigera), prothorace piloso etc. facile distinguenda. Lg. 13—14 *mm.*

Aetolia: Prope Varipopi urbem

Сродна је са *Anisoplia tempestiva* Er. и са *A. cyathigera* Scop., а разликује се од прве краћим кожним рубом у крилних покроваца, који само мало прелази преко извање апикуларне облине и вратним штитом, који има облик као и у *A. cyathigera;* од *A. cyathigera* се опет разликује длакама вратног штита, које нијесу вунените, а од обих се разликује тиме, да на постраном рубу крилних покроваца унутар набора рамена има низ краћих, тврдих ћетиња па и знатном величином; од *A. tritici* Kiesw., разликује се ваљским предњим папком у ♂, који је као у *A. cyathigera* и *tempestiva,* само на врху косо закусаст длакавим вратним штитом, здепнастијом грађом тијела, те тиме да му боја нагиње циатичкој.

Крилни су покровци претежно једнобојно жуто-смеђи, а рјеђе прелазе типичној боји циатигере. Егземплари са јако проширеним црним цртежем су ријетки.

Егземплари са једнобојним жуто-смеђим крилним покровцима највише наличе великим егземпларима *A. flavipennis* Brullé, од којих се *A. aetolica* лахко разликује по длакавом вратном штиту, по много дуљем кожном рубу крилних покроваца и т. д. Дуљина 13—14 *mm.*

Грчка: Код Варипопи у Етолији, гдје сам је сабрао обилно на житу.

12. *Anisoplia imitatrix* nov. spec.

A. cyathigerae Scop. simillima et valde affinis, ab ea prothorace breviter, haud erecte piloso, in ♂ et in ♀ lateribus valde rotundato, ad apicem et ad basin angustato (ut in *Anisoplia flavipenni* ♀), angulis posticis obtusis, multo latius rotundatis corporeque in ♂ graciliore differt. Turcia. In monte „Hortiatsch Dagh" prope Thessalonicam.

Ванредно је слична *Anisoplia cyathigera* Scop. и њоме врло сродна, али се од ње разликује по облику вратног штита, краћом прионутом длаком на њему и витким стасом (особито у ♂).

Вратни штит је у оба спола постранце врло заокружен, од средине према бази и према вршку јако заокружено сужен (као у ♀ *A. flavipennis),* а отражњи углови су врло тупи, а на вршци у ♀ много шире заокружени. Длака на вратном штиту је кратка и посве прионула. Величина као *A. cyathigera,* ♂ ♂ су претежно мање него у *A. cyathigera.*

Од *A. tempestiva* Er., разликује се кратким кожним рубом крилних покроваца, који једва сиже до скрајне апикуларне избочине вратним штитом, у кога су длаке посве положене, те врло типно пзраженом циатичком бојом крилних покроваца.

Од *A. dispar* Erichs. разликује се већ по кратким, веома савитим, на врху закусаним ваљским предњим пипцима у ♂, те бојом и др.

У већим серијама претежно се налази типна циатичка боја крилних покровача (широки пријеки пâс и широка скутеларна пјега, која је с њиме већином спојена). Егземплари са једнобојним смеђим крилним покровцима нијесу познати.

Турска: У Хортпачдагу код Селаника сабрао сам их у великој множини на травама у друштву са *A. tempestiva*.

13. *Anisoplia bulgarica* nov. spec.

A. cyathigerae Scop. similis et affinis, ab ea elytrorum margine membraneo longo, laterali (ut in *A. tempestiva* Er.), prothorace, abdomine et femoribus longius pilosis; ab *A. tempestiva* prothorace, abdomine et femoribus longe et erecte pilosis, elytrorum colore; ab his duabus clypeo ante apicem vix vel parum constricto corporeque majore divergit. Lg. 13—14 *mm*.

Bulgaria: Rilo Dagh (Merkl leg.), Philippopel (Apflb. leg.). Romania.

И она је сродна са *A. cyathigera* и *tempestiva*, а разликује се од прве кожним рубом, који сиже до проширења постраног руба крилних покровача, још дужим одстојећим длакама вратног штита дôње стране, разгаљених тергита и кракова; од *A. tempestiva* разликује се дужом, вуненастом, јако одстојећом длаком горе споменутих дијелова тијела, претежно црном бојом крилних покровача; осим тога од обих вршком клипеја, који је као у *A. nasalis* Reitt., а на дну једва или тек слабо усукан, знатном величином. Дужина 13—14 *mm*. Црни цртеж је у крилних покровача врло распрострањен, црни пријеки пâс по средини спојен је са широким црнобојним постраним рубом.

Бугарска: Рилодаг (Merkl), планина Пепелаш код Филипоља (Apfelbeck). Преда мном је ова врста и из Румунске, али није ми познато поближе налазиште, а са истог мјеста и *A. cyathigera*. Према тому има обих врста заједно и у Румунији. *A. bulgarica* чини се да је животиња, која живи у велегорју.

14. *Anisoplia lata lamiensis* nov. subspec.

Ab *A. lata* Er. typica elytris longioribus, subparalellis, eorum margine membraneo in ♂ longiore, sublaterali, margine apicali ad angulum suturalem minus rotundato, saepius fere recto corporeque majore divergit. Lg. 15—16 *mm*.

Graecia: Prope Lamiam urbem frequens.

Разликује се од *A. lata* Er. по кожном рубу крилних покровача, који је у ♂ дужи, те прилично прелази преко апикалне облине, дужим крилним покровцима са паралелним страницама, који су према углу шва много слабије заобљени, те им је руб вршка скоро раван и знатном величином. Дужина 15—16 *mm*[1]).

Грчка: Код Ламије, гдје сам их сабирао већином сам.

15. *Anisoplia lata macedonica* nov. subspec.

Ab *A. lata* Er. typica elytris subnitidis, saepius fere opacis, eorum tuberculo humerali multo majore et magis elevato differt.

Macedonia: Prope Üsküb frequens, prope Thessalonicam urbem rarius.

[1]) Типна *A. lata* само је 12—13 *mm* дуга.

Разликује се од средњоевропских егземплара *A. lata* Er. слабијим сјајем и много јаче развитом кврго̀м на раменима у крилних покровача. Тиме постаје слична руској *A. Zwicki* Fisch., али се од ње у ♂ разликује вратним штитом, који је од базе према напријед слабије или једва нешто сужен, те тиме да крај штитића нема длакасте пјеге, а у ♀ тиме, да се вратни штит не сузује од базе према врху и да је постранце мање или више заокружен.

Дуљина 12—13 *mm*.

Македонија. Код Ушћупа и Селаника, гдје сам их сам бројно сабирао на житу.

У великим серијама нема ♀ ♀ са црним крилним покровцима.

*

Conspectus speciеrum novarum. — Попис нових врста.

1. *Nargus albanicus*. Albania occ.
2. *N. balcanicus*. Albania, Bosnia merid.
3. *Hydroporus bosnicus*. Bosnia occ.
4. *Hylaia elongata*. Montenegro.
   H. elongata albanica. Albania occ.
5. *Hydraena bosnica*. Bosnia, Hercegovina.
6. *H. homogyna*. Bosnia merid.
7. *H. pachyptera*. Bosnia merid.
8. *Sphaerosoma Sturanyi*. Bosnia merid., or.
9. *Sphaerosoma antennarium*. Bosnia mer.
   Sph. antennarium narentinum. Herceg.
10. *Anthophagus dinaricus*. Alp. dinar.
11. *Anisoplia aetolica*. Aetolia.
12. *A. imitatrix*. Turcia.
13. *A. bulgarica*. Bulgaria, Rumelia or., Romania.
14. *A. lata lamiensis*. Graecia or.
15. *A. lata macedonica*. Macedonia.

Monumenta historica nova historiam Bosnae et provinciarum vicinarum illustrantia.

Ex archivis Romanis collegit et redegit

Dr. **Carolus Horvat.**

Novi historijski spomenici za povjest Bosne i susjednih zemalja.

Iz rimskih arhiva sakupio i uredio

Dr. **Karlo Horvat.**

(Svršetak.)

Index nominum. — Imenik.

(Glasnik zemaljskog muzeja, XXI., str. 1.—104. i 313.—424.)

A.

Abraimo, vidi Ibrahim paša.
Abruzzo, 358.
Adena, 80.
Adria vescovo di, vidi Porzia Hieronim.
Adrianopoli (Andrianopoli), 3, 29, 367, 387, 388.
Adriatico, 13, 28, 54, 69, 71, 72, 75, 77, 347, 358, 369, 400.
Aegiptii, 405.
Africa, 84.
Agostinovich Paolo, 397.
Ahmed Hadum paša, 56.
Ahnam, 387, 389.
Alamagna, 63.
Alatio Leone mons., 383.
Alba Grecia, Alba Graeca (Biograd), 59.
Albanaške zemlje, 58.
Albanesi (Albanci), 29, 30, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 84, 92, 94, 316.
Albania, Albanija, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 23, 25, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 62, 64, 79, 80, 81, 83, 84, 86, 87, 90, 91, 93, 95, 101, 102, 103, 314, 315, 316, 317, 338, 339, 345, 346, 347, 348, 361, 362, 363, 366, 377, 390, 394, 395, 400, 401, 421, 423.
Albanski starješine, 10, 11, 14, 15, 16, 26.
Albassano città, 316.
Albassano, provincija u Albaniji, 315.
Alberti Antonio, 50.
Alberti Giovanni Zuani, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 370.
Alberti Nicolo don, 49, 50.
Albertus, Alberus, Alvaro, nadbiskup dubrovački, 68, 75.
Aldobrandini Cinthio, cardinale di S. Giorgio, 17, 25, 26, 27, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 55, 64, 66, 67, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 97, 100, 101, 102, 104, 313.
Aldobrandini Giovanni Francesco, generale, 33, 53, 65, 75, 78, 79, 82.
Aldobrandini Pietro, cardinale, 31, 32, 38, 41, 104, 220, 221, 317, 318, 319.
Aleksander VII., papa, 374.
Alessandro Magno, 314.
Alessio (Lješ), grad u Albaniji, 6, 12, 28, 34, 64, 91, 94, 97, 98, 99.
Alessio, vecchi di, 6.
Alessio, vescovo di, 6, 14, 64, 66, 95, 96, 186.
Alexiensis, clerus, 97.
Ali bassa, 45.
Alinich Marianus, provincijal bosanskih franjevaca, 20, 78.
Allaga Turčin, 21, 22.
Almissa, 42, 43, 47, 50, 357.
Alpe, 382.
Altieri, cardinale, 390, 391.
Ambrosio don, antivarski nadbiskup, 6, 67.
Amelia biskupija, vidi Graziani mons.
Amssa luogo, 3.

Amurate IV., sultan, 365.
Ancona (Ankona), 3, 13, 21, 27, 75, 77, 374, 376, 377, 378, 379, 381.
Andertina, 369.
Andrea conte da Supa inferiore, 349.
Andreassi fra Domenico (Andrašić), 323, 326, 327, 328, 338, 339.
Angelo frate, 84.
Angjelija, kći arbanaškoga kneza Arnjata, 57.
Angoina casa, 362.
Antivarensis archiepiscopus, 66, 68, 326, 334, 378.
Antivari, 13, 14, 28, 34, 67, 68, 93, 103, 395, 400.
Antonio d'Agostino, 381.
Antonio fra da Požega, 331, 332, 339, 340, 342.
Antonius fra, custos provincije bosanske, 20.
Antunović Joanes, 40.
Appiano Alessandrino, 355.
Arabi, 347.
Arcegovina, Arcigovina (Hercegovina), 15, 33, 62, 65, 71, 345, 346, 347, 348, 357, 382, 401, 414.
Arcipellago, 34, 362, 365, 368.
Arcudio Pietro mons., 383.
Argentina (Bosnae et Argentinae regnum), 19, 20, 21, 59, 60, 71, 75, 85, 323, 356, 424.
Arnjat, arbanaski knez, 57.
Asia (Azija), 80, 83, 104, 345, 348, 349, 363.
Asia minore, 357, 366, 367.
Asiatici, 364.
Atanasije, biskup ohridski, 39.
Atene, 365, 366.
Augustin, franjevac, 100.
Augusto, car, 369.
Austria, 59, 60, 63, 82, 316, 322, 358, 365, 373.
Austriaci, 72, 75, 77, 368.
Azzolino, cardinale, 379.

B.

Babich, kanonik zagrebački, 409.
Bacco, 93.
Bachia (Bačka), 350, 375.
Bagn dolac, 43.
Bagnalucha, Bagnialucha (Banjaluka), 53, 61, 72, 320, 357.
Baiazet, 384.
Balasfy (Belasfi) Thomas, electus episcopus Bosnesis, 330, 344, 345.
Baličević Francesco, biskup bosanski (Francesco di Steffani), 15, 16, 19, 20, 21, 59, 68, 75, 78, 329, 330, 331, 332, 333, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 343.
Balkan, 82.
Balkanski poluotok, 56, 345.
Bandego, 361.
Bander terra, 386.
Banjaluka, vidi Bagnaluca.
Banjani pleme, 57.
Banovich Mathias, 349.
Banza luogo, 4.
Barbarigo, cardinale, 403.
Barberia, 87, 89, 418.
Barberini Francesco, cardinale, 372.
Barbo Pietro, cardinale, 3.
Bari, 24, 48.
Bassadora, 103.
Bassia, 346, 348.
Bathory Sigismund, principe, 62, 64.
Battori, cardinale, 16.
Bazar Novo, 4.
Bazarxich, 3.
Beč, vidi Vienna.
Belasfi, vidi Balasfy.
Belgrado (Beograd), 15, 80, 85, 315, 320, 321, 323, 335, 345, 346, 378, 382, 386, 390, 394.
Bendenski i Stefanski, biskup, 65.
Benedetto XII., papa, 411.
Benedictus, fra, 20.
Benincasa Luciano, 381.
Bernacovich, mercante, 398.
Bernardino, padre, 417, 418.
Bertucci Francesco Antonio (Bertučević), 26 31, 32, 34, 47, 48, 50, 370
Besarion, vladika metropolita Srbije, 56.
Bessi popoli, 355.
Biagio fra Albanese, 64, 66.
Bianchi Nicolo, biskup sapatenski, 66, 83, 86, 87, 90, 94, 95, 97, 99, 314.
Bissenstapolis, 103.
Bizzi Marin, 335.
Bobetich Poglizzano, 44.
Bobovaz, 357, 360.
Bogdani mons. Andrija, 393.
Bogdani mons. Pietro, vescovo di Scuttari e Scopia, 395, 404.
Bogdanovich Francesco, fra, 412.
Bohemia, 373.
Boiana, 12, 28, 93, 315.
Bolea, 346, 347, 350.
Bonafé don Giovanni, 15.
Bonaldi Josip, 373.
Bonallati Giovanni, 103.
Bonaventura, fra, 98.
Bonfinius, 375.
Bora, mjesto, 315.
Borani, mjesto, 80, 81.
Borghese Scipione, cardinale, 325, 328, 329, 331, 332, 334, 335, 337, 338, 339, 340, 341, 343.
Borsario Septimius, biskup Alesijski, 6.
Bosna, Bosnia, Bossina, 2, 3, 6, 10, 13, 15, 16, 19, 20, 22, 42, 43, 49, 53, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 69, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 82, 85, 104, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 325, 327, 328, 329, 333, 334, 335, 336, 339, 340, 341,

342, 343, 345, 346, 348, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 366, 369, 370, 371, 372, 373, 375, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 390, 393, 394, 398, 399, 409, 410, 411, 412, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424.
Bosna fiume, 70, 354.
Bosnia, vescovo di, 7, 8, 9, 10, 68, 76, 77, 85, 329, 391, 376, 384, 409, 410, 416.
Braiani, biskup lješki, 6, 91, 95.
Brandizzo luogo, 87.
Brazza, 44.
Brgjani, 56.
Brigna, 53
Brindisi, 29.
Bristina Bazar, 3.
Brocino, 411, 414.
Brologo (Brlog), 53.
Brugiotti Andrea, 362.
Bruni Antonio, 102.
Bubich Dominico, 395, 401.
Bučac, mjesto, 70.
Buccia Hieronim, kotorski biskup, 8.
Buciterna Bazar, 4.
Buda, 67, 82, 89, 318, 321, 361, 363.
Budense capitulum, 375.
Budva citta, 18, 24, 93, 94, 95, 401.
Budva cavaliere di, vidi Bertucci.
Budvano, 93.
Bugas, 3.
Bulgaria (Bugarska), 12, 15, 62, 72, 81, 323, 328, 329, 348, 365, 382, 394, 418.
Bunija, 58.
Burani, 79, 80, 101.
Burgundia, 373.

C.

Cagiali, 3,
Calabria, 328, 363.
Calberina, 102, 104.
Calerio Ambrozio, biskup, 6.
Caliscevo, 385, 387.
Calvasa:a, 4.
Calvin Ivan, 95.
Calvinisti, 90.
Cambrai, 77, 362.
Camniez luogo, 389.
Campeggi Lorenzo, mons., 7, 9, 10
Canale proveditore, 334.
Candia, 334.
Canisa (Kaniža), 79, 82, 89, 321, 322, 361, 363.
Capilovaz, 328.
Capitius Ambrosius, biskup antivarski, 6, 68.
Caramania, 29, 64, 65 80.
Carigrad, vidi Constantinopoli.
Carinthia (Carintia), 69, 273.
Carlistot, Carlostat, 45, 48, 318.
Carlo duca, 87.
Carlo, nadvojvoda austrijski, 13.
Carlobago, 53.
Carmola, 373.
Carolus magnus (Carlo magno), 367, 406.
Carolus Martellus, 404.
Casali, biskupija, 6.
Casanate E. mons., 376, 377, 378.
Casichi (Kačić), biskup makarski, 343.
Cassoti Giovanni, 50.
Castellani, 49.
Castelli, 47.
Castelnuovo, 65, 87, 88, 346, 357, 360, 361, 377, 400.
Catarina, regina di Bosnia, 74, 357, 360.
Catharo, Cattaro (Kotor), 18, 24, 39, 88, 94, 95, 346, 360, 376, 377, 378, 400, 402.
Catharo vescovo di, 7, 8.
Celestino, papa, 97, 99.
Ceneri, monte, 315.
Cernizza, mjesto, 4.
Cernovichi (Crnović) famiglia, 5.
Cernovichi Giovannina, 5.
Cernovichi Massimiliano, 4.
Cernovichi Michele, 4, 5.
Cerri famiglia, 9, 10, 330.
Cervia, biskupija, 10.
Cesare, 369.
Cetigna fiume, 357.
Cetigne luogo (Cetinje), 401.
Chanadiensis, episcopus, 375.
Chiedovo Casal, mjesto, 4.
Chigi Flavio, cardinale, 376, 379.
Chilia terra, 386.
Chimara, Cimaria, Cimera, 11, 25, 33, 40, 315, 418.
Chiochia mjesto, 4.
Chiprovaz, 329.
Chiudi Albanese, 101.
Chnin (Knin), 45, 364, 402.
Christiani, 12, 13, 14, 15, 25, 35, 55, 60, 61, 62, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81.
Christo, 4, 55, 56, 67, 96, 329, 400, 407.
Cibo cardinale, 402.
Cicogna Pasquale, dužd mletački, 23.
Cilicia, 29.
Cimera (Cimaria) vidi Chimara.
Chimerioti, 38, 39, 40.
Cindro Nicolo, 44, 50.
Cinque Chiese vescovato, 373.
Cipro (Cipri), 87, 88, 367.
Clemente VI. papa, 416.
Clemente VIII. papa, 10, 11, 14, 16, 17, 22, 23, 56, 79, 90, 314, 318, 370, 383, 393.
Clemente X. papa, 381, 394, 422.
Clementi populi, 315, 395, 347.
Clissa (Kliss) 22, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49,

50, 52, 53, 54, 72, 73, 321, 357, 360, 361, 362, 369, 370, 400.
Clissani (Klišani), 45, 52.
Clissura, mjesto, 3.
Clivia, 53.
Clivano (Hlivno), 72, 379, 402, 403.
Cobilich (Kobilić) Miloš, 4, 57.
Coccin, 389.
Coglinise, Coglonese, marchese, 40, 50, 370.
Cognoviensis episcopatus, 14.
Colocensis archiepiscopotus, 375, 407.
Colomanus rex, 407.
Colona Alesandro, 379.
Colona Prospero, 14.
Coloniz (Kolonić) generale, 318, 319.
Como abatte di, 391.
Como cardinale di, , 7, 8, 9, 10.
Comoli (Komulović) don Alessandro, 16, 17, 18, 19.
Congo, 418.
Constans imperator, 406.
Constantino Grande, 13, 35, 55, 359, 360, 367, 406.
Constantinopolis, Constantinopoli (Carigrad), 3, 5, 11, 12, 13, 15, 16, 27, 29, 75, 81, 82, 83, 88, 103, 316, 348, 349, 356, 357, 361, 363, 364, 366, 367, 368, 371, 385, 387, 401, 419, 421.
Coprainiz (Koprivnica), 88, 319, 320.
Corat, 315.
Corfu (Krf), 40.
Corone (Koron) biskupija, 7, 8, 9, 88.
Corvino Mattia, 358.
Corvino monte, 315.
Cosachi, 16, 357, 364, 367, 389.
Cosazza, Cosacha (Kosača) Vlatico, 3.
Cosimo III. Medici, 3, 368.
Cosmus Stjepan nadbiskup spljetski, 400.
Costagnica, 61.
Cragli luogo, 43.
Craiz, Croce (Križevac), 319, 320.
Crescevo (Kreševo), 71, 72, 357, 411, 412, 413, 414, 417, 418, 422, 423.
Crispus Joanes, 375.
Crna Gora, 57, 347.
Crnoević, 57.
Croatia, Crovatia, Cruazia (Hrvatska), 13, 15, 16, 17, 53, 54, 72, 78, 79, 82, 318, 319, 320, 322, 323, 325, 326, 327, 348, 356, 358, 360, 361, 370, 373.
Croatti (Hrvati), 82.
Croia, 12, 24, 28, 33, 84, 86, 89, 315, 316, 347, 361.
Crojensis, Cruensis episcopatus, 14.
Cucumarin Giorgio, 387.
Cumenice, 70.
Curibani, 71.
Curzola, Corzolo (Korčula) vescovo di, 26, 27, 33, 34, 36, 37, 39.
Cutina, 70.
Cziak luogo, 48.
Cyprensis rex, 3.

D.

Daiccia Marco, 86.
Dalma chiesa di, 375.
Dalmatia, Dalmazia (Dalmacija), 15, 18, 25, 37, 41, 53, 76, 101, 323, 328, 338, 339, 355, 359, 360, 361, 362, 369, 370, 373, 377, 381, 382, 393, 412, 418, 422.
Dalmatini, 100, 355, 359.
Damasco, 63.
Damjan, srpski monah, 56, 58.
Danimarca, 421.
Danubio, 15, 63, 70, 322, 323, 329, 346, 348, 355 365, 368, 382, 384, 386, 389, 394.
Dardaneli, 348, 368, 377.
Dardanio, 355.
Davidović David, 100.
De Dominus Antonije, 53.
De Dominis Marc' Antonije, 85, 326, 334, 335, 358, 370.
Dečani, 57, 58.
Dedo Theodor, biskup korčulanski, 330.
Delfini Giovanni, mletački poslanik u Rimu, 39.
Delivich Joanes mons., 414, 417.
Demetrio detto Zvonimiro re, 359.
Dervis bei, 52.
Descermet, 387.
Deypot castello, 4.
Di Stefano fra Francesco, vidi Baličević.
Diaco, Diacovo, Diaco citta (Djakovo), 372, 374, 375, 376, 404.
Diacoviensis episcopus, 375.
Dibra, 103.
Dilbre, 81.
Dimnense vescovo, 417.
Dioclea, 419.
Dirachiensis episcopatus, 14.
Dobretić Marco, 412.
Dobrici, mjesto, 57.
Dobruccia paese, 387.
Doiccoci, mjesto, 4.
Dolcignani, 400.
Dolcigno, Dolcegno (Dulinij) u Albaniji, 24, 28, 33, 34, 102, 315, 377, 400.
Domaz Giovanni, 412.
Domenico delle Grotte fra, 390.
Dominicus pater ordinis san Francisco vidi Andreassi.
Don Antonio abbate di Sergio e Bacco, 93.
Don Francesco iz Budve, 95.
Don Giovita Romano padre, 396, 397.
Don Ignatio fra, 331, 332.
Don Nicolo archidiacono di Spalato, 49.
Don Pietro di Toledo, 39.
Donato Leonardo, poslanik mletački u Carigradu, 27.

Donato Nicolo, vijećnik desetorice u Mlecima, 27.
Doria principe genovese, 38, 40, 366.
Dračevica župa, 57.
Dračka biskupija, 102.
Dragotino parochia, 375, 376.
Dragutin, kralj srpski, 57.
Drascovich Nicolo (Draškovic), 324, 325.
Dravus (Drava), 69, 82, 322, 355, 373, 375, 394, 404, 405.
Drbana, 57.
Drechello Lala da Cucci, 349.
Drina, 58, 71, 356.
Drivastensis, 14.
Drivasto u Albaniji, 12, 28.
Dubrovnik, vidi Ragusa.
Ducas, skadarski biskup, 102.
Duca di Mantova, 365.
Ducadini, Dukagjini, Duca-Tini, 57, 81, 102, 103, 349, 359.
Ducadini Albanese, 18.
Ducadini montagne di 79, 347.
Ducadini Paolo, 86.
Dulmense vescovato, 373.
Djuradj, despot srpski, 57.
Durazzo (Drač) u Albaniji, 14, 28, 65, 84, 101, 313, 315, 362.
Durazzo vescovato, 102.

E.

Efeso arcivescovo di, 365.
Egejsko more, 3.
Egitto, 316.
Ellesponte, 365.
Emathia valle, 81.
Embraim bei, 45.
Emir di Saida, 366.
Epiro (Epir), 14, 15, 37, 314, 315, 316, 382.
Epirota, Marcus Ghinius, 37.
Erghely Franjo, 330.
Eugubino Augustus, 359.
Eumolpida cittá, 355.
Europa, 2, 14, 15, 16, 77, 80, 87, 356, 363, 367, 382.

F.

Ferdinando, Ferdinandus arciduca d' Austria, 53, 60, 63, 76, 79, 82, 318, 320, 321, 322, 323, 324, 328, 407.
Ferdinando II., imperatore, 360.
Ferdinando III., imperatore, 373, 374.
Fermo, 395.
Ferrara, 75, 76.
Filipo II. rè chatolico (španj. kralj), 13, 31, 87, 324.
Filip III., španjolski kralj, 87.
Filip IV., španjolski kralj, 364.
Filipopoli (i Filiba), 3, 328, 329, 385, 387.
Fiume (Rijeka), 12, 54, 60, 76, 79, 325, 327.
Foggia, 364.
Foiniza (Fojnica), 16, 21, 59, 68, 72, 330, 331, 333, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 357, 412, 413, 414, 417, 418, 422, 423.
Forza cardinale, 16.
Fosno luogo, 58.
Francesco, vescovo di Bosna, vidi Baličević.
Francesco arcivescovo di Sidonia, 390, 391.
Francesi (Francuzi), 362, 367.
Franza (Francuska), 363, 365.
Frascati, 31, 32.
Fridrik car, 2.
Fugoli mons. 372.

G.

Gabriele di Novogosti, 345.
Gacko, 57.
Galata don Gerardo, 395.
Galli Ptolomej, vidi Como cardinale di.
Gallipolli, 366.
Garbino, 45, 50.
Garcino, 375, 376.
Gardano vaivoda, brat Gabriela Novogosti, 345.
Gaspari Stefano don, 395.
Gebizono legato, 359.
Gelassinizza luogo, 3.
Genova, 13, 38.
Genovesi, 385.
Germani Posegani, 404.
Germania, 15, 334, 361, 368, 373.
Germanico, 103.
Gerusalem (Jerusalim), 29.
Gessi, mons Berlingerio, 329, 330, 331, 333, 334, 339, 340, 343, 344.
Ghini Ivan Arbanas, 35, 41.
Ghini (Gini) Gergi conte, 349.
Ghini (Gini) Marco, arbanaski kapetan, 31, 32, 33, 34, 37, 38, 41, 86.
Ghisa Carlo duca, 365, 366, 367, 368.
Gianizzari, vidi Janjičari.
Giansi Nicolo Arbanas iz Alesija, 34.
Gieremija Francesco, 50.
Giesu Christo 2, 30, 44, 60, 68, 80, 81, 90, 92, 93, 94, 102, 331, 333, 336, 337, 338, 340, 375.
Giorgio principe, 11.
Giovanni Antonio vescovo di Cattaro, 402.
Giovanni conte da Supa inferiore, 350.
Giovanni c.rato, 70.
Giovanni da Derventa fra, 394.
Giovanni fra, ministro della provincia di San Francisco in Albanija, 64.
Giovanni Medici, gran duca, 366.
Giovito Romano padre, 396, 397.
Girolamo Andrea, vidi Zlatarić.
Giulia luogo, 321.
Gjurska biskupija, 344.

Giustiani Benedik, kardinal, 66.
Gliubizza famiglia di Dolcigno, 34.
Glavas, vidi Stipančić Giovanni.
Gliubuschi, 111, 414, 415.
Goglionesi, vidi Goglonese.
Goldeeg Joannes Mathias, 373.
Gondola Nicolino, 378.
Gonzaga Carlo duca di Nievers, 365, 366, 368.
Goritia, 373.
Gotti, 366.
Gradac, vidi Graz.
Gradina, 388.
Gradischi (Gradiška), 71.
Gracia, kastel u Bosni, 60.
Gran Signore, 66, 321.
Gran Turco, 61, 63, 80, 329, 346.
Gratianus, imperator, 406.
Gratz, Graz (Gradac), 78, 79. 82, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326.
Graziani mons. Antonije Maria, nuncij mletački, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42.
Grdan vojvoda u Nikšiću, 56.
Greben colle, 43, 45, 48, 50.
Greci, 15, 81, 103, 383, 384, 385, 388.
Grecia, Gregia (Grčka), 5, 15, 16, 81, 316, 348, 363, 366, 382.
Greco, 42, 43, 47.
Gregorio (Grgur), fra da Lievno, 85
Gregorio (Grgur), despot srpski, 57.
Gregorio (Grgur) VII., papa, 359.
Gregorio (Grgur) IX, papa, 358, 359.
Gregorio (Grgur) XIII., papa, 4, 5, 6, 7, 11, 14, 16, 18, 34, 67, 100.
Gregorio (Grgur) XV., papa, 350.
Grimani Marino, 87.
Grk Josip, monak, 368.

H.

Hadriatico mare (Jadransko more), 355, 360, 361, 362, 363.
Hadrianopoli, 355.
Hadrie monti (Alpi), 355, 356, 357, 358.
Hasz gornji i dolnji, 58.
Hebrei, 388.
Hercegovich Soltanina, 3.
Hercegovina, vidi Arcegovina.
Hieronimi cardinale, 21.
Himaria, vidi Chimaria.
Hlivno castello, vidi Clivno.
Honorius III., papa. 407.
Hopovo, manastir, 57.
Horatio conte, 355.
Hospitale della nazione Slavona a Roma, 74.
Hungaria, vidi Ungaria.
Hunni, 366.
Huognizza, vidi Foiniza.

I.

Ibar, 57, 58.
Iberni, 421.
Ibrahim paša, 80, 82, 87.
Ibraim bei, 46.
Ibriscimovich fra Marino di Posega, 375.
Illiriche provintie 355, 363.
Illirici parochi, 399.
Illirico, 101, 355.
Indiani, 362.
Ingilterra, 421.
Inglesi, 362.
Innocent IX., papa, 69, 75.
Innocent XI., papa, 330.
Innocentio vescovo di Alessio, 87, 91.
Ippek, 419.
Isma, 315.
Ismael terra, 386.
Italia, 15, 16, 53, 54, 76, 89, 363, 410 412, 419, 421, 424.
Italiani, 29, 40, 100, 356.
Ivan, despot srpski, 57.
Ivaniz (Ivanić) tvrgjava, 319, 320.
Ivanovich protop., 349.
Ivansca parochia, 417.

J.

Jadranske more, vidi Hadriatico mare
Jahija sultan, 350.
Janizzari, 61, 63, 357.
Janjevo mjesto, 58.
Jasakci terra, 380.
Jauriensis episcopatus, 344, 345.
Jayce (Jajce), 356, 357, 358, 360.
Jelševo mjesto, 70.
Jeremia profeta, 335, 337.
Jesus Christus, vidi Giesu Christo.
Jezero mjesto, 357, 360.
Jonio mare (Jonsko more), 3, 361.
Jovan, pećki patrijarh, 350.
Justianea, arcivescovo di, 366.
Justianus, 406.

K.

Kalugjerović Ivan, voevoda u Drobnacih, 58.
Kamengrad, 357, 360.
Kaniža, vidi Canisa.
Karlobag, vidi Carlobago.
Kaštelnovi, vidi Castelnovi.
Kimariote, vidi Cimerioti.
Klementi, vidi Clementi.
Klis, vidi Clissa.
Knežević (Cnescevich) Ivan, 60.
Kobilić Miloš, vidi Cobilich
Kolašinovići, 58.
Kolonich (Kolonić) Leopold kardinal, 409, 410.

Kolubara, 358.
Kuin, vidi Chnin.
Komarani, 58.
Komulović Aleksander, vidi Comoli.
Konstantin Porfirogenet, 364.
Koprivnica, vidi Coprainitz.
Korčula, vidi Curzola.
Korita mjesto, 58.
Kosovo, 57, 58
Kotor, vidi Cattaro.
Kozača, vidi Cosazza.
Kradulovci, 58.
Kraješi župa, 58.
Krescevo, vidi Crescevo.
Križarska vojna, 3.
Križevac, vidi Craitz.
Krušedol, 57.
Kukuljević Ivan, 364.
Kulen ban, 359.
Kusminica mjesto, 70.
Kutina, vidi Cutina
Kvincije (Quintius) Augustin, biskup korčulanski, 2, 6, 31, 32, 35, 37, 65.

L.

Ladislaus, rè d' Ungheria, 375, 406.
Lascari Zorzi, capitano, 47, 50, 51, 52.
Lasfa, 21.
Latini, 103, 385.
Lauretanum collegium, 408.
Lazar, veliki knez srpski, 57.
Leccia castello, 54.
Lecconopiglio Cepisco conte, 349.
Lenković Juraj, generale, 48, 317, 325, 326, 364, 370.
Leo Augustus, 406.
Leone III., papa, 97, 367, 369, 389.
Lercari mons., 419.
Levante, 88.
Liberto, 369.
Liburnia, 361.
Lica, Licha, 45, 53, 85, 349.
Limarcovich colonello, 374.
Livadia, 365, 366.
Lomsi Francesco Stephan, 101, 102, 313.
Loreto, 395.
Luca d' Imota, 414.
Lucas fra, comisiarus capituli Valisolentanae, 20.
Luciferiani, secta, 95.
Ludovico, vescovo di Lodi, 19.
Ludovicus rex., 406.
Lugdumense concilium, 408.
Latio Angelo da Fiuma, 377.

M.

Macarscha, 75, 76, 77, 343, 384.
Macarscha vescovato, 373.
Maina nella Morea, 366.
Maksim, biskup srpski, 57.
Maksimilijan, car austrijski, 5.
Malta, 34, 47, 365, 366.
Malta cavaliere di, vidi Bertučić.
Maltesi, 366, 379.
Manfredonia, 363.
Mantova, 358.
Maometo II, sultan, 357, 358, 363.
Maometo setta, di, 345, 394.
Mar Nero, 382.
Maravich Mariano vescovo, 372, 374, 376
Marazzani Claudio, biskup, 374.
Marca Anconitana, 54, 66, 349, 358.
Marchese mons. Marcello, biskup senjski, 326, 328.
Marco conte di Montenegro, 349.
Marcot Dominik Ivan, 75, 78, 79, 323.
Marcus de Alto, fra, 2.
Margetić Marco, 46, 47, 50.
Marinichi Matteo, 374.
Marino, fra, 6, 7.
Marinovich Giusseppe, padre, 412.
Marizza, fiume, 387.
Marnavich Ivan Tomko, biskup bosanski, 350, 351, 352, 353, 354, 364, 368, 370.
Maronchich Giovanni, 381.
Maronchich Luca, 390.
Martiall, pjesnik, 356.
Martini Francesco, 44, 47, 50, 51, 52.
Massin, mjesto, 320.
Massnovich Gregorius, 20.
Mastilich Luca, 400.
Mathei Mathaei Hieronium, cardinale, 19, 21, 85, 101, 327.
Matheo, curato, 70.
Mathias, rex, 327.
Matković (de Matheis) Antun, Pavao, biskup bosanski, 7, 8, 9, 10, 16.
Mattali, 21.
Matteuci, arcivescovo, 19.
Mazzarello Gierolamo, 50.
Mecha, (Meka), 80.
Mecansi Nicola, biskup, 33, 79, 80, 81, 87, 90, 95, 102, 104, 313, 314.
Medić Nicola, 100.
Medicci Giovanni, gran duca, 366.
Medua luogo, 347.
Melitensi, monaci, 391, 396, 397.
Mercana, vescovo di, 68.
Messina, 87.
Michael de Albis, 20.
Michele, fra curato in Posega, 62.
Mihaich Lorenzo, 44.
Mikulić Aleksander, biskup zagrebački, 409.
Mileševa, župa, 58.
Miloš, voivoda. 346.

Milutin, kralj srpski, 57.
Minuci, nadbiskup zadarski, 82, 83, 84, 87, 88, 89.
Mitrovizza Bazar, 4.
Mlečani, vidi Venezia i Veneziani.
Modriccia, Modrizza borgo, 70, 372.
Moesija, 364.
Moldavia, 16, 382.
Molinus Vjekoslav, 23.
M meinovich Michaele, fra, 414.
Monalti Maria Josephus, 373.
Monferrato 366, 367.
Mont-emo, 384.
Montenegro (Montenero), 28, 401.
Moro, generale Venetiano, 48.
Moro Kristofor, 2, 3.
Mortara, 377.
Moschovia, 11.
Moschovita, 16.
Mosć, 316.
Mossor, 42, 45, 47, 50, 51.
Mostar (Mustar), 346, 350, 384.
Motiena, vila, 70.
Mrnjavčić, 57.
Mufti, 371.
Mohačevo, 70.
Muhamed II., 364.
Mula, 371.
Murano, 85.
Murat, sultan, 4, 23.
Murlacha, 319.
Mustaf (Mustay) bei di Clissa, 44, 45.
Mustafa, bassa, 81.
Myssia, 12, 15, 69, 355, 375.

N.

Nadali Antonio, 50.
Nadino in Dalmatia, 362.
Naissus, 364.
Napoli (Napulj), 13, 31, 34, 41, 42, 48, 314, 362 366, 393, 424.
Napolitani, 362.
Napolitano regno, 358.
Narenta, Narone, Nerenta fiume, 60, 71, 355.
Narenta canale di, 374.
Narenta porta di, 346.
Nasizze (Našice), 69, 70, 372.
Navarino, 366.
Negroponte isola, 366.
Neilemovich Antonio, 417.
Nemanja Stefano, 56, 57.
Namanjića pleme, 57.
Nesso fiume, 325.
Nestoriani, 90.
Nicapoli, Nicapolis, 329.
Nikola, trgovac, poslanik srpski, 55.
Nikolac, župa, 58.
Nikšići, 58.
Nitardi Giovani, cardinale, 397.
Nona vescovato di, 83.
Novach Giovanni, 46.
Novach Nicolo, 46.
Novach Sudich, conte, 46, 47, 48, 49.
Novi castello, 54, 57.
Novipasar (Novipazar), 58, 59, 394.
Novobrdo, 4.
Novo Selia, 328.

O.

Obbrovazzo canale, 54.
Ocernice (= od Cernice) Mirgetta conte, 350.
Odrezera (= od Jezera) Dragoje conte, 349.
Offredi, Offredo mons., 85, 100.
Oglissine (= od Lisine) conte Pietro, 349.
Ohrida, 39, 315.
Ohrida, nadb. Atanasije, 39.
Oidanić Lorenzo, 412.
Olandesi, 362.
Olivares grof Henrik, potkralj napuljski, 37, 53.
Olovčić fra Nikola, vidi Piombense.
Olovo, vidi Piombo.
Ongaria, vidi Ungheria.
Onogošte, 57.
Onorio Carlo, padre, 391.
Oprah, 43, 44, 45.
Orbello monte, 355, 356.
Orfeo colonello, 78.
Ossaro 374.
Osmano principe, 364.
Ossuna duca di, 361.
Othomana casa, 65.
Othomano dominio, 383, 387.
Othomana setta, 77.
Otranto, 363.
Ottobonus Carlo, 380.
Ottoczaz, 53.
Ovče polje, 58.
Oztrina (Ozrina) luogo, 42, 45, 48, 49.

P.

Padova, 403.
Pago, 83.
Pajsije, patrijarch, 358.
Palanich Nicolo, 349.
Palma, 334.
Paluzzo Altieri, 380, 390.
Pamphilio Camilus, cardinalis, 373, 374.
Panonia Bubalia, 355.
Paolo d' Imota, 399.
Parlina Poglana, 43, 45, 47, 48, 49.
Pasargik luogo, 387.
Pastrovčani, 100.
Pastrovichy di Albania, 100, 101, 400.

Patrasso, 39, 366.
Patriarco di Constantinopoli, 410.
Pauliano casale, 328.
Pauliano, 328, 329, 385.
Paulinigi voivoda di Robabilia, 349.
Paval, srpski monah, 56, 58
Pavao II., papa (Barbo Pietro), 3.
Pavao III., papa, 370.
Pavao V., papa, 323, 324, 325, 328, 329, 330, 332, 333, 336, 341, 342, 368.
Pavia, 67.
Pavich Paulo conte, 43, 44, 50, 51, 52.
Peć (Ipek), 58.
Pechija, 347.
Pelagiani, 90.
Pelesa Toma Albanese, 18, 23, 25, 26, 27, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 41, 42, 65, 86.
Perez Pietro Spagnolo, 79.
Perhim, 315.
Persia, 63.
Persiani, 82, 84, 316, 362, 364, 368.
Petrina, 53, 72.
Petrova crkva, 58.
Petrović Ivan vojvoda u Banjanih, 57.
Petrovopoglie ducato, 349.
Pharao, 405.
Philipopoli, vidi Filipopoli.
Piccolomini Silvio, Enea, Pio II., 3.
Pio II., papa, 3, 14, 357.
Pio IV, papa,18.
Pio V., papa, 75.
Piombense (Olovčić) fra Nicolo, biskup bosanski, 331, 332, 333, 336, 337, 398, 399, 407, 409.
Piombo (Olovo), 71, 357, 374, 376, 384.
Piperi, 347.
Piva, 57.
Plana župa, 57.
Plevio, 4.
Pliva, 356.
Plinio, 35.
Plumbeus, Piombeusis (Olovčić) Nicola, vidi Piombeuse.
Pnouturi i Pouturi, 59, 60, 61, 62.
Podgoriza, 12, 28.
Podravia, 346, 348, 350.
Polachi (Poljaci), 16, 365, 389.
Poglizza, Polizza (Poljica), 21, 22, 23, 43, 46, 349.
Poglizzani, Polizzani (Poljicani), 21, 22, 44, 46, 50, 52.
Polonia, 11, 16, 87, 364, 389.
Polonia re di, 316.
Popovo, župa, 58.
Porta Cesare, capetano, 53, 54.
Porzia Hieronim mons., 78, 317, 318, 319, 320, 321, 325, 328.
Posega (Požega), 10, 15, 16, 59, 69, 73, 335, 355, 375, 376.
Possavia (Posavina), 346, 348, 350.
Posena provincia, 70.
Posoniensis praepositus, 344.
Posonio (Požun), 327.
Possidario Martini, 51.
Posuscie (Posušje), 419.
Praga, 319, 325
Pretoriani, 357.
Prevesa, 366.
Priepoglio, 4.
Primi Antonio vescovo di Mercana, 392, 397.
Pristina Bazar, 4.
Prizren, 58.
Procupie, 394.
Propaganda Fidei congregatio, 372, 375, 385, 392, 397, 398.
Prosperi Konstantin, 53.
Prosor mjesto, 53.
Prosorina, kastel u Bosni, 60.
Provato commune, 394.
Prusa città, 387.
Puglia, 24, 29, 62, 315, 358, 363.
Puglione, 49.
Pullatensis Maggiore diocensis, 14.

R.

Rabanatovich Vicenzo, 44.
Rabatta Josip, 78, 79.
Raccucho conte Stipan, 350.
Radatti Franciscus, 60.
Radić, knez, glava u Nikšicima, 58.
Radin potok, 70.
Radojica, vojvoda u Morači, 58.
Radosav, kralj srpski, 57.
Rafaelli Pavao, 64, 65.
Raggi Thomaso, Gesuito, 18.
Ragusa, Ragugi (Dubrovnik), 3, 4, 6, 24, 27, 34, 39, 55, 56, 59, 60, 67, 68, 74, 91, 93, 94, 98, 99, 323, 327, 378, 379, 380, 381, 382, 384, 388, 396, 397.
Ragusei, Ragugei (Dubrovčani), 27, 74, 91, 319, 323, 338, 376, 382, 385, 387, 388, 389, 394.
Raguseo Antonio, 95.
Raguseo Ignatio don, 333.
Rafaelli Pavao, 64, 65.
Rajak, vojvoda. 58.
Rakov potok, 70, 375, 376.
Raosav, vojevoda, 58.
Rasъ, 56, 58.
Rascia, 15, 355, 357.
Rasciani, 73, 100.
Rasko, knez srpski, poslije Sv. Sava, arhiepiskop srpski, 57.
Rauzza conte, 349.
Ravanica, manastir, 57.
Ravne Senice, 58.

Reggio, 363.
Renes famiglia, 347.
Renes Giovanni, capitano, 346, 347, 349.
Renes Terra, 347.
Rerь, župa, 58.
Resava, 57.
Ribicho, 6.
Ričani, mjesto, 57.
Rijeka, vidi Fiume.
Rimini vescovo di, 344.
Rocca, Rocha Angelo mons., 359, 364.
Rodi, 366, 369.
Roma (Rim), 6, 7, 8, 10, 14, 16, 17, 18, 19, 21, 26, 27, 31, 32, 36, 37, 41, 49, 55, 66, 72, 74, 79, 80, 84, 85, 87, 93, 94, 98, 99, 102, 103, 321, 322, 325, 327, 328, 330, 334, 337, 340, 357, 360, 363, 367, 382, 385, 388, 390, 391, 393, 397, 398, 409, 410, 417, 421, 424.
Romagna, 54.
Romani, 355, 359.
Romania, provincia, 365, 367, 387.
Romano imperio, 366.
Roputina monte, 42, 45, 46, 47, 48, 50.
Rosburm, 318.
Rovere Stjepan, riječki kapetan, 328.
Rudina, 57.
Rudolf II., 59, 79, 325, 379.
Rumelia, 387.
Ruscik, Rusvik, 386, 394.
Rusi, 16.
Rusia, 16.

S.

Sabaz (Šabac), 61, 357, 358, 368.
Sabazi fra Antonio, 6.
Sabiaco, mjesto u Abaniji, 12, 28.
Sadrina, 66.
Sagoria, paese, 365.
Salinate fra Petar biskup, 20, 328, 329.
Saline, 70.
Saline inferiore, 71.
Salona, 22, 43, 46, 369.
Salonitano sinodo, 359.
Salvago, biskup nuncij, 325, 328.
Samadrinski biskup, 10.
Samoković, 58.
Samondria vescovato, 373.
Samuel Marco, Arbanas, 3, 6, 11. 14.
San Angelo castelo, 363, 395.
San Antonio, 399.
San Antonio chiesa, iz borgo Naščice, 69.
San Augustino, 90, 95.
San Augustino, chiesa in borgo di Vellica, 69.
San Augustino, chiesa in Vochino, 70.
San Catarina monastero, chiesa di Crescovo, 71, 72
Santa Croce, 87.
San Doimo, 22.
San Elisa chiesa, 70.
San Francesco, 6, 15, 96, 99, 101.
San Francesco frati, 34, 42, 67, 68, 69, 92, 100, 313, 339.
San Francesco frati osservati di, 72, 73, 75, 76, 91, 338, 339, 383, 424.
San Giorgio, 34.
San Giorgio, cardinale, vidi Aldobrandini Cinthio.
San Giovanni Battista chiesa in Ceribani, 71.
San Giovanni di Medova porto, 315, 347.
San Gregorio, papa, 359.
San Gustavo fra Francesco, 66.
San Luca, 71.
San Marcello convento di, 422.
San Marcus Romae, 38.
Santa Maria, 4, 96.
Santa Maria Assumptione chiesa,70.
Santa Maria chiesa in Argentina, 71.
Santa Maria degl' Angioli di Assisi, 85.
Santa Maria di Matia, 23.
Santa Maria di Ragusa, 383.
Santa Maria di Zastrne, 72.
San Martino, 45.
San Nicolò, 93.
San Nicolò chiesa in Visoka, 71.
San Nicolò parochia, 395.
San Pietro, 22, 74, 90, 335, 359, 375, 403.
San Pietro chiesa in Saline inferiore, 71.
San Pietro e Paolo, 360.
San Sabba, 4, 15, 357, 384, 393.
San Sabba ducato di, 15, 71, 382.
San Salvador di monastiero, 6.
San Sergio, 93.
San Spirito chiesa di, 68.
San Spirito chiesa in Posega, 69.
San Spirito chiesa e monasterio in Fojnica, 72.
San Stefano re, 393, 424.
Sanregnano Tristano, 3.
Santorino Giulio Antonio, cardinale detto Santa Severina, 18, 21, 68, 75, 104, 315.
Sapatense vescovato, vidi Bianchi Nicola.
Saraevo, Saragievo, Saraglio, Saraievo, (Sarajevo), 61 62, 72, 76, 320, 357, 371, 379, 380, 381, 384, 393, 394.
Sardanense vescovo, 66.
Sardegna, 38.
Sarpi Pavao, 82.
Sasso, 22.
Savo, Savus (Sava), 69, 70, 71, 355, 356, 357, 358, 371, 372, 373, 375, 382, 394, 404, 405.
Savoia duca di, 368.
Sborovatius Ivan Antun, 402.
Scanderbegh Giorgio principe Kostriot, od 1443—1468, 11, 314, 394.
Scardo (Ljubotina), 355, 363.

Scardona (Skradin), 361, 393.
Scardona vescovo di, 343, 373.
Schiavoni, 15, 96, 99, 100.
Schiavonia, Sclavonia (Slavonija), 15, 54, 317, 320, 322, 323, 372, 373, 422.
Schidencisch G., 373.
Sciumagn luogo, 387.
Sciurlu luogo, 3.
Scopia, 58, 327, 393, 395, 404.
Scopiense vescovato, 327.
Scoroveo Francesco, 93, 95.
Scrivano (Skrivan), 82, 87, 104, 317, 318, 319, 320.
Scuttari (Skadar), 12, 13, 24, 28, 29, 30, 33, 36, 80, 84, 86, 93, 315, 316, 346, 347, 361, 395, 400, 401.
Scuttari vescovo di, 14, 394.
Sebenico, Sibenico (Šibenik); 48, 369, 377, 378, 379.
Sibenzani (Šibenčani), 369.
Secula conte di Novogosti, 346.
Secula voivoda od Boke, 350.
Seghetto Siget, 321, 322.
Segna (Senj), 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 79, 319.
Segnani (Senjani), 52, 370.
Selza, 375, 377.
Sen di mondi, 4.
Serafino Francescano, profesor, 67.
Seraglio, vidi Saraevo.
Serajlich Francesco, 21.
Serbia, Servia, Servie (Srbija) 12, 15, 56, 57, 58, 62, 65, 66, 67, 68, 81, 93, 104, 315, 316, 323, 327, 345, 346, 347, 348, 349, 355, 356, 357, 366, 382, 386, 387, 393, 394, 403.
Seviani (Srbi), 55, 81, 82, 103.
Settimo luogo, 334.
Sicilia (Sicilija), 13, 38, 39, 315.
Sign (Sinj), 402.
Silistria, 384, 394.
Silvestro II., papa, 330.
Simone da Piumbo, vidi Piombense.
Simun patricij dubrovački, 68.
Sirmiensis episcopus, 375.
Sirmio vescovato i chiesa di, 373, 394.
Sirotkovich Paulo, 21, 23, 53.
Sisto IV., papa, 363.
Sisto, Sixto V., papa, 16, 68, 337, 338.
Skavić Marijan, 373.
Skenderbeg Castrio Giorgje, vidi Scanderbegh.
Slatarich Hieronimus Andrea, 6, 59, 60, 63, 322, 353.
Slatarich Stephanus fra, 20.
Slatarich Thomasso, 60.
Slatarich Vincentius, 60.
Slavicich i Slavicich Milo, 44, 46, 47, 52, 57.
Smaevich Andrea don, 395.
Sofi Uiskupi, 57.
Soffia, Sophia Suphia (Sofija), 3, 58, 328, 384, 385, 387, 394.
Soffia, arcivescovo di, 328, 329.
Sokol, 357, 360.
Sollta, 44.
Soliman aga, 401.
Solimano, imperatore, 356, 369.
Solimano, voivoda, 349.
Soria, 88.
Spade Fabrizio, cardinale, 410.
Spagna (Španjolska), 13, 84, 87, 349, 361, 362.
Spagna ambasciatore di 327.
Spagna armata di 34, 37, 40, 83.
Spagna galere di, 31, 38, 40.
Spagna rè di, 27, 31, 345, 393.
Spagnoli, 84, 87, 89, 314, 315, 338, 339, 361, 368.
Spahoglani, 61, 63.
Spalato (Spljet), 20, 21, 22, 41, 42, 43, 46, 47, 48, 50, 75, 77, 104.
Spalato arcivescovo di, 21, 104, 400, 402, 403.
Spalato canonico di, 21.
Srebarniza, Srebarnium (Srebrenica) u Bosni, 60, 356.
Stanislav Filippo mons., 385.
Stari Vlasi, 58.
Statius, 356.
Stavice, 58.
Stefan Francesco, biskup bosanski, vidi Baličević.
Stefan, kralj srpski, sin Milutinov, 57.
Stefan, car srpski, sin Stefana kralja, 57.
Stefan, despot srpski, 57.
Stefan prvovjenčani, kralj srpski, 57.
Stefan Uroš, kralj srpski, 57.
Stefano, fra, poslanik biskupa Stefanskoga, 79, 80.
Stefano, fra, visitatore in Bosna, 72.
Stefano, fratello di Marco Daiccia, 86.
Stefano Thomaso, (Stjepan Tomašević), kralj bosanski, 74, 357.
Stephanus di Scopia, fra, 20.
Steffanense vescovo (Stefanski biskup), 33, 64, 84, 86, 90, 95, 97, 98, 101, 102, 104, 316.
Steffanensis episcopatus, 14.
Stenchus Augustinus (Eugubinus), 364.
Stipančić Vincenzo, 44.
Stipanić Giovanni, detto Glavas, 44, 46, 50.
Stiria, Styria, 69, 322, 373.
Stoibinus Inocentije, 86, 95, 100.
Studenica, 58.
Sucuraz, 50, 52.
Sudich Nicolo, figlio di Novach, 44, 46.
Sulimanaga, 400.
Supanović Miloš conte, 349.
Sutisca (Sutiska), 357, 412, 413, 414, 418, 422, 423.
Sv. Dominik, otok otočja Tremiti, 364.
Sv. Ivan Damaščanin, 57.
Sv. Jeronim, 95.
Sv. Nicola, manastir u Ibru, 57.
Sv. Petar i Pavao, apostoli, 56.
Sv. Petar, mjesto u Albaniji, 313.

Sv. Sava, 58.
Svidnicensis dioecesis, 375.

T.

Tartaglia Nicolo, 47, 50.
Tartari, 319.
Tauris, 84.
Taverna Ludovico, mons., 17, 18, 25, 26, 27, 31, 35
Tehie, mjesto, 3.
Telles don Pietro Giron duca d' Assuno, 364.
Temischvaro (Temišvar), 15, 69, 394.
Teodor, car ruski, 16.
Ternovaluch, mjesto, 4.
Tersato, frati di, 327.
Tessaglia, Tessalia, 103, 315, 316, 365, 366.
Theodosius, imperator, 406.
Thomasi, Mathias, 349.
Thomaso conte Otpolgorizze (= od Podgorice), 350.
Thomaso conte da Vercevo, 349.
Thomaso di Vergorac conte, 345.
Thomaso Pietro, fra, 345.
Tiaghina (= Tihaljina), fiume, 414
Tiberio, 369.
Tibisco, 394.
Tininio, 361.
Tiron Teodor, 57.
Tito Francesco, procurato u Rimu, 67.
Tomašević Gjuro, vojvoda u Gackom, 57.
Toplica, majdani, 58.
Toplica, mjesto, 57.
Toriani, Horatio, 334.
Toscana gran duca di, 365.
Traci, 15, 43, 46, 47, 48, 51, 88.
Tracia, 12, 15, 29, 355, 356, 381.
Transilvani, 16, 62.
Transilvania, 33, 65, 70, 87, 382, 421.
Transilvania principe di, 368.
Transilvaensis, episcopatus, 375.
Transportina in Roma, 17.
Travnik, 357.
Trebigne (Trebinje), 4, 57, 58, 393.
Tremiti, otočje, 362, 364.
Trento concilio di, 328.
Trepča, mjesto, 58.
Tribuniensis diocesis, (Tribunio), 384.
Trieste, 60, 77.
Tuberone Ludovico, 386.
Turbich Paolo, padre, 412.
Turbich Simon, fra, 20.
Turchi (Turci), 2, 3, 5, 6, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 93, 98, 101, 103, 104, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322 323, 325, 327, 328, 329, 334, 337, 340, 342, 343, 345, 346, 347, 348, 349, 356, 357, 358, 360, 361, 362, 363, 365, 366, 368, 369, 370, 371, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 382, 384, 385, 387, 388, 389, 391, 393, 394, 395, 398, 399, 400, 402, 403, 404, 405, 408, 413, 417, 418, 422, 424.
Turchia, 77, 80, 81.
Tyrol (Tirolska), 373.

U.

Ugrinović Nikola, 10
Ujlaky Ljudevit, 85, 330.
Ungaria Ungheria, Ongaria, Hungaria, 5, 13, 15, 16, 17, 18, 25, 33, 61, 62, 63, 72, 73, 74, 77, 78, 80, 84, 87, 104, 316, 326, 327, 346, 348, 358, 359, 361, 363, 368, 372, 373, 375, 382, 412, 419, 422, 424.
Ungheri, Ugri, 356, 370.
Unna, 356.
Urban II., papa, 330.
Urban VIII., papa, 350, 364, 365, 367.
Urbino, 361, 368.
Urmaneo (Urmarić), prete, 41.
Uroš, sin cara Stefana, 57.
Urraca, put, 48.
Ursino, fra Toma, nadb. Antivarski, 55, 56, 66, 67, 68.
Uscochi (Uskoci), 44, 46, 47, 49, 52, 78, 82, 319, 338, 370.
Uscudama cittá, 355.

V, W.

Vallachi, Walachi, 16, 319.
Walachia, 348, 382, 368.
Valachia, voivoda della, 62.
Valconesis (comitatus), 375.
Valentianus, 406.
Valisolentana, 20.
Valona, 40, 65, 315.
Vandali, 366.
Varadinensis episcopatus, 37.
Varadino, 379.
Varbas, 61, 365.
Varboscha, 101.
Varna, 387.
Vasolius Alexander, 344.
Veccio conte Ozzete, 350.
Vellica (Velika) borgo, 69.
Vellica convento, 372.
Velika Studenica manastir, 57.
Velona, 87.
Veneti, 344, 377, 403.
Venetia, Venezia, 2, 3, 7, 8, 9, 10, 13, 17, 18, 19, 21, 23, 24, 25, 26, 31, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 47, 53, 61, 67, 83, 84, 85, 86,

96, 101, 328, 329, 332, 334, 338, 339, 341, 343, 344, 362, 378, 380, 381, 384, 391, 402.
Venetia nunzio di, 24, 336, 337.
Venetiana armata, 40.
Veneziani, 25, 36, 40, 50, 53, 54, 60, 79, 80, 84, 86, 87, 93, 314, 361, 362, 365, 370, 374, 385.
Veneto confine, 419.
Veneto generale, 377.
Veneto principe, 21.
Vera don Francesco, poslanik španjolski u Mlecima, 39.
Vergorac Thomaso, 346.
Vicecigi Clementi, voivoda, 349.
Vienna (Beč), 5, 322, 323, 327, 373, 374, 407, 409.
Viktorij, 95.
Vincenzus Nicolai de Vincenzo, 60.
Vinischie porto, 51.
Visoka, Visochi, 71, 356.
Vitković Miloš, vojvoda u Trebinji 57.
Vladislav, kralj srpski, 57.
Vladislav re d'Ungheria, 358.
Vladogni Giorgio, 395.
Vlasi Donji, 58.
Vlkan, knez, 57.
Vochin (Vočin), 70.
Voinitza, vidi Foiniza.
Voio da Rissano, 349.
Vrana, Vragna, 48, 361, 362, 369.
Vranduk, 357, 360.
Vučetić Milko, vojvoda u Rudinah, 57.
Vukašin, vojvoda u Starih Vlasih, 58.
Vukašinović Rade, glavar u Zubcima, 57.
Wainaluca, vidi Bagnaluca.
Wirtemberga, 373.

X.

Xarovnica, 43, 44.
Xabetich Vincenzo, 4.

Z.

Zagabria (Zagreb), 71, 82.
Zagabria vescovo di, 410.
Zagabriensis episcopatus, 375, 409.
Zakotor, 357, 360.
Zara (Zadar), 49, 54, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 93, 104, 328, 334, 361, 374, 379.
Zara arcivescovo di, 22.
Zarbicich Catarino, cavalliere, 377.
Zavod sv. Jeronima u Rimu, 75.
Zenta inferiore u Albaniji, 28.
Zenta superiore u Albaniji, 28.
Zevoda sangiaco di, 66.
Žić, 58.
Zitva Dorog, 322.
Zlatarić Jeronim Andrija, bosanski plemić, vidi Slatarich.
Zubci, mjesto, 57.
Zupanović Miloš, vojvoda lički, 350.
Zvonico provintia, 349.
Zvonich città, 71, 356.

Двије дубровачке завјернице.

Приопћио

др. **Ћиро Трухелка.**

(Са 4 факсимила.)

I.

Дубровник, 16. вељаче 1383.

Завјерница, којом се дубровачки ректор Андрија Соркочевић и велико вијеће куну вијерношћу наслједницима краља Људевита, његовој удови Јелисави и кћеримa Марији и Јадвиги, те полажу присегу вијерности у руке краљевског изасланика Николе, игумана цркве св. Петра у Пожеги.

In nomine Christi amen.

Copia sacramenti prestiti per nobiles de maiori consilio Ragusino dominabus reginis Eliçabet, domine Marie et domine Eduige, succedentibus in regno felicis et recolende memorie domini regis Ludouici etc.

In Christi nomine amen. Anno domini M. iij^{c} lxxxiij^{o} Indictione vj. die xvj. mensis Februarii. Eternus dominus et summus omnium creator deus, humanum genus constituens, eternam vitam et gloriam omnibus promixit, qui eius fidem et obedientiam inuiolabiliter obseruabunt, uerbo eius unigenito sibique coeterno Yhesu Christo domino nostro confirmante, ubi ait *fides tua saluum te fecit,* qui primum hominem eiusque progeniem a fide et obedientia aduersos per crucis usque ad mortem obedienciam misericorditer patri reconciliauit atque salutifera passione uniuersos ad fidem uocans. Electis uero et fidelibus januam regni celoque[1]) aperiens, humani generis inimicum mira uirtute prostrauit, volens et precipiens, ut ei ab hominibus, quos ad suj ymaginem creauerat misericorditerque redemit, fides et obedientia inuiolabiliter obseruetur. Hec enim fides est illa, sine qua placere deo est impossibile, que principalissima est uirtutum, quam qui perdit, nichil habet ultra perdere. Cuius ecciam fidelitatis vinculum uoluit principibus terrestribus et dominis ab hominibus eis subditis obseruari, quibus orbis regna distribuens, dominationem et regnorum septra[2]) eterna eius prouidencia et iusticia conceduntur, cum inquit, *per me reges regnant.* Ipse uero vniuersa creans, mirabiliter gubernans, iuste disponens, misericorditer populis prouidens, inclita et famosa regna, videlicet Vngarie, Polonie, Dalmacie, Crouacie, et quamplurimorum aliorum regnorum et prouinciarum limites domino nostro naturali dignissime memorie domino Ludouico, regi et principi illustrissimo, benignissimo olim regenda concessit, qui clementer regnans, potenter trihumphans, munifice libertates et beneficia largiens nuper, ut deo placuit, de medio sublatus est et diem clausit extremum. Et

[1]) Овако мј. celique.

[2]) Овако мј. *sceptra.*

quamquam prolem masculinam non genuerit, nichilominus, diuina gracia concedente, reliquit in regnis succedendis atque regendis superstites, serenissimam dominam nostram naturalem, dominam Elisabet, olim dilectissimam eius consortem ac carissimas natas eius, dominam Mariam nostram dominam naturalem, illustrissimam principissam et reginam primogenitam et successorem regnorum predictorum, eiusque sororem iuniorem, inclitam dominam nostram dominam Eduigam in eiusdem regnis loco masculc prolis succedentes. Que Serenissime domine nostre, videlicet domina Helisabet eiusque carissima nata Maria, illustrissime regine, per earum literas reginales a nobis receptas reuerencia et honore, qua decuit earum reginalem mayestatem ac et oretenus per dominum Nicolaum prepositum ecclesie beati Petri de Posega, licenciatum in decretis earundemque capelanum specialem, ex parte ipsarum dominarum nostrarum mayestatis voluerunt et requisiuerunt rectorem consilium et comune Ragusii, earum maiestatis fideles, ad iurandum et prestandum fidelitatis debite iuramentum eisdem dominabus nostris serenissimis, ut sub eo fidelitatis iuramento teneantur ipsis, quomodo tenebantur olim excellentissimo domino felicis recordationis, prefato domino nostro Ludouico regi. Ea propter ego Andreas de Sorgo rector Ragusii, et consilium maius nobilium virorum predicte ciuitatis, prout moris est, solempniter congregatorum, considerantes, quod fides est uirtutum maxima et memorie reducentes libertates et prerogatiuas per aliis nobis benigne concessas, ab eodem domino naturali felicis memorie, domino rege Ludouico, nec non piam dilectionem, quam erga[1]) ciuitatem Ragusinam clementer et gratiose gerebat, prefate iuste et racionabili requisicioni dominarum nostrarum prefatarum, excellentissimarum reginarum humiliter inclinantes, prout eadem ciuitas Ragusina asueta semper in fide et uinculis fidelitatis perseueranter permanere, igitur, saluis semper et reseruatis omnibus et singulis priuilegiis, libertatibus, gratiis, consuetudinibus, que et quas dignissime memorie dominus noster naturalis, dominus Ludouicus sepedictus et illustrissimus rex nobis, suis fidelibus concessit, fecit, ratificauit et obseruauit, omnes nos, videlicet rector et consilium predictum, vnanimes, tactis corporaliter sacrosanctis scripturis sigilatim iurauimus et iuramentum debitum fidelitatis et omagij soliti prestauimus proprie, inuiolabiliter et fideliter obseruandum domine nostre, domine Elisabet, illustrissime principisse ac regine et karisime consorti olim illustrissimi regis Ludouici, domini nostri naturalis et eius natis karissimis, dominabus nostris naturalibus, domine videlicet Marie primogenite et successori regnorum excelentissime regine Vngarie etc. ac eius iuniorj sororj, domine nostre, domine Eduige, succedentibus in regnis loco prolis masculine serenissimi principis memorati, domini nostri regis Ludouici, progenitoris ipsarum, recognoscendo easdem dominas nostras naturales cum fidelitatis subiectione, eo jure fidelitatis et subiectionis, quo tenebamur dignissime memorie regi Ludouico, illustrissimo progenitori earum et domino nostro. Et tractare nostro posse fideliter omnem augmentationem, comodum, utilitatem fidelitatem, pariter et honorem, earum nostrarum dominarum illustrissimarum et ipsorum regnorum et non contra facere sub iuramento supra annotato.

Actum in sala comunis, presente domino Nicolao preposito supradicto recipiente prefatum fidelitatis juramentum nomine et pro parte ipsarum dominarum nostrarum naturalium illustrissimarum reginarum sepedictarum, prout ipse per literas maiestatis earum nobis fidelibus plenissime rescripsit.

---

[1]) Више а циркумфлекс прецртан.

II.

Дубровник, 24. српња 1387.

Заклетва, којом се дубровачки ректор и велико вијеће куну вјерношћу краљици Марији и њеном супругу Сигисмунду, и заклетву полажу у руке краљевских изасланика Николе Костајничког и Дамјана Масера.

Alia copia alterius sacramenti per regimen Ragusii illustrissime domine Marie, nostre domine naturali et inclito domino regi Sigismundo tamquam eius consorti.

Ut tutum est subditis sub glorioso principe famulari, sic fructuosa est regno vera fides, et impermutabilis obediencia subditorum, quam ut non ambigim' reginalis celsitudo dignoscit, propertius temporibus fuisse et nunc esse Raguseorum mentibus inextirpabiliter radicatam, adeo ut nullis assentationibus nulla aduersorum molle nullisque ingruentibus procellis preteritis aut possibilibus in futurum possent a debito pure fidei et obediencie debite remoueri. Vnde quamquam alias debite fidelitatis, subiectionis et omagij prestauerimus sacramentum serenissime et illustrissime regine Marie, nostre domine naturali eiusque clarissime Eduige, sororj sue juniorj, natis legitimis et successoribus in regno ac heredibus loco masculine prolis olim felicis et recolende memorie domini regis Ludouici, nostri domini naturalis earumque heredibus regno successoribus, presente venerabili viro domino Nicolao, preposito sancti Petri de Posega, licenciato in decretis dictarum dominarum capelano ac ipsarum dominarum nomine recipiente prefatum fidelitatis et subiectionis juramentum, saluis omnibus et singulis priuilegijs, libertatibus, gratijs et consuetudinibus, nobis gratiose concessis a dignissime memorie domino rege Ludouico, domino nostro naturalj prefato, ea forma qua eidem domino nostro prestauimus, ut hoc patere debet publicis et autenticis documentis comunitatis sue Ragusine, bulla solita comunitis: nichilominus tamen, requisiti per egregios et circumspectos viros Miclausium de Castagniça et Damianum de Masser, ambassiatores prefate illustrissime domine Marie regine Vngarie etc., domine nostre naturalis, cum maiestatis sue simplicibus credencialibus literis, debere iterum prestare fidelitatis, subiectionis, et omaaij debitum sacramentum, quod fide constates[1]) et impermutabiles propositi, non solum iteraremus, sed centennis et milenis multiplicatis vicibus prestaremus cum maiestatis sue uoluntatis beneplacito. Igitur debitum fidelitatis exequantes, Ego . . . . .[2]) rector Ragusinus et consilium maius nobilium virorum predicte ciuitatis, prout moris est, solempniter sigilatim vnusquisque prestito sacramento, ratificamus, confirmamus et approbamus dictum sacramentum fidelitatis et subiectionis omagium, prelibatis dominabus nostris alias prestitum, ut supra dictum est. Ac denuo per predictos ambassiatores requisiti, tactis corporaliter sacrosanctis scripturis, fidelitatis, subiections et omagij prestamus debitum sacramentum prelibate Serenissime et illustrissime domine, domine Marie regine Vngarie, Dalmacie etc. domine nostre naturali et suis heredibus proprie descendentibus in regno successoribus atque serenissimo regi Sigismundo, tamquam inclito consorti prelibate serenissime domine, domine Marie domine nostre naturalis regine Vngarie etc. saluis omnibus et singulis priuilegiis, libertatibus, gratiis, et consuentudinibus, nobis gratiose concessis a gloriose memorie domino rege Ludouico, rege Vngarie etc., progenitore suo et domino nostro naturalis[3]) predictis ac et saluis confirmationibus ipsorum priuilegiorum et alijs gratiis priuilegiis

[1]) Овако мј. *constantes.*

[2]) Име у оригиналу испуштено.

[3]) Овако мј. *naturali.*

ab eadem illustrissima domina regina Maria, nostra domina naturali, gra'iose concessis presentibus dictis ambassiatoribus dictum sacramentum fidelitatis et subiectionis, prefatorum nomine recipientibus ut supra. Actum in sala ubi congregatur maius consilium ciuitatis Ragusii. Anno domini M° i j° lxxxvij° Indictione x^a., die xxiiij. mensis Julii. In quorum omnium testimonium et clariores presentes patentes literas nostrum juratum cancellarium scribi jussimus et bulla comunis solita sub impressione munirj.

Припомена.

Проучавајући у дубровачкој аркиви споменике, који се односе специјално на повијест Босне, имао сам прилике ревидирати и горња два документа, која су додуше дјеломице већ позната.

Записана су у збирци *Libri Reformationum* а одавле их је приопћио Петар Матковић[1]) али тако непотпуно и у многом виду неточно, да је ова поновна едиција услијед тога посве оправдана.

Не обазирући се на то, да транскрипција у споменутој публикацији не одговара потпуно оригиналу, наћи ће се у њој и доста стварних недостатака: Тако је у првој листини неточно означен датум са 1383/4(?), прем је у оригиналу посве јасно назначен ријечима *Anno domini M iij° l xxxiij, Indictione vj die xvj mensis Februarii.* У наслову није издавач кратицу „sacri“ прочитао како треба „sacramenti“, даље је испуштен читави увод на првој страници до предпоследњег ретка те текст почиње са „serenissime domine“, услијед чега документ постаје неразумљивим а и свршетак је испуштен од ставке *„et non contrafacere sub iuramento supra annotato“* до конца.

И од друге листине испуштено је у овој публикацији југославенске академије првих 12 редака те она тамо започиње са *„presente venerabili viro domino Nicolao . . . .“*, а сам текст тако је изнакажен и скраћен, да ова публикација једва доноси кратки садржај оригиналне листине.

У формални опис обих докумената нећу дирати, јер га приложени факсимиле најбоље надомјешћује, те ми тек остаје неколико стварних примјетаба, потребних за разјашњење садржаја, при чему се нећу осврнути на цвијеће куријалног стила оне добе него тек на битну језгру, коју ове обилне флоскуле заодијевају.

Први документ садржаје оригинални формулар присеге вијерности и оданости према „краљицама“ Елизабети, Марији и Јадвиги, положене од дубровачког великог вијећа и ректора у руке краљичина изасланика Николе, препошта цркве св. Петра у Пожеги а на дан 16. фебруара 1383. Овај свечани чин, који се обавио у општинској дворани, спомиње и најпоузданији дубровачки кроничар Јуниј Рестић[2]) те га описује овако:

„Intanto fu portata una lettera di Maria, figliuola di Ludovico, chiamata dagli Ungari re[3]) *Maria, nella quale dava parte alla republica della sua assunzione a quel trono, riconosciuta da tutti gli ordini del regno. Il lator della lettera fu rimunerato. E poco dopo arrivò Nicolò, preposito di S. Pietro di Poscega, ministro della regina, per*

[1]) „Споменици за дубровачку повијест“ у Старинама I. 151. и 152.

[2]) Chronica Ragusina Junii Restii у издању југославенске академије стр. 170.

[3]) Зашто су Мађари Марију звали „краљем“ а не краљицом разложио већ је Катона (Historia critica XI. стр. 8. и д.) у посебном поглављу свога дјела а сва је прилика, да су ова разлагања била Рестићу позната. У дубровачким документима не налазимо иначе ове номенклатуре.

confermar li patti e convenzioni antiche tra la republica ed il regno d' Ungaria. Il che fu fatto da Andrea Sorgo, rettore, a 16 di febraro".

Други документ садржаје текст заклетве вијерности краљици Марији и њеном супругу Сигисмунду, положене у руке краљевских изасланика Николе Костајничког и Дамјана Масера дана 24. јула 1387.

У прве се заклетве истиче, да Дубровчани присежу вијерност краљицама Јелисави, супрузи краља Људевита и Марији те Јадвиги његовим кћерима као насљедницама пријестола *„loco masculine prolis"* а у другој, која је писана иза насилне смрти краљице Јелисаве, куну се Дубровчани вијерношћу Марији и Јадвиги као насљедницима Људевитовим а Сигисмунду као супругу Маријином. Обје заклетве оснивају се на томе, да су Дубровчани признали краља Људевита својим сувереном а за разумијевање односаја између дубровачке републике и краља ваља истакнути, да они њега а и све његове нашљеднике не зову својим краљем него својим „природним господарем", а своју вијерност објетују уз увјет, да им остану неповријеђене не само оне повластице и слобоштине, што их им је признао краљ Људевит, него и привилегије подијељене им од других владара, јер се они у првој заклетви куну *memorie reducentes libertates et prerogativas per aliis benigne concessas.*

Опће је познато, када и како је град Дубровник признао врховност или боље рећи протекторат краља Људевита и његових насљедника. То је био плод дуготрајна рата између краља и Венеције о врховност у Далмацији, који је завршио уговором мира, склопљеним у Задру на 28. фебруара 1358.[1]) и у коме се млетачки дужд одриче наслова дужда Далмације и врховности над земљиштем и отоцима од Кварнера до Драча. Дубровник замјењује тиме господство млетачко са Људевитовим а дочекао је то тим раје, што се на пољу трговине ослободио господства свог најопаснијег и најсретнијег конкурента. И доиста потоња слава и моћ Дубровника свиће оним даном, када је задарски уговор ратификиран.

Дубровчани послаше у том хисторичком моменту свечано посланство краљу Људевиту у Вишеград. На челу посланства бијаше дубровачки надбискуп Елија Сарака, а уза њ Петар Рањина, Иван Бунић, Иван Петров Гундулић[2]) и Иван Цријевић. 11. маја 1358. склопише ови уговор с краљем, којим га признају својим „природним господарем" те се на тај уговор заклеше у име Дубровника а краљ и угарски велможе заклеше се — како пише кроница Јуније Рестић — „in nome del regno d' Ungaria".

Главна поглавља овога уговора изнио је већ споменути кроница а точније П. Марковић у својој радњи „Прилози к трговачко-политичкој хисторији републике дубровачке"[3]) по оригиналној повељи краља Људевита изданој у Вишеграду 27. маја 1358. дубровачком изасланству[4]).

Овај пактум донио је у Дубровник посебни краљевски изасланик, босански бискуп Петар, да се дубровачко велико вијеће свечано на њ закуне те је о томе забиљежено у *Libri Reformationum* слиједеће:

Die XVIII. mensis Julii (1358.) In maiori consilio, sono campane more solito congregato, in quo quidem consilio interfuerunt consiliarii Cxxv, captum fuit et firmatum

---

[1]) Сравни текст уговора у Катона, о. ц. X. стр. 214. и др.

[2]) У писму краља Људевита од 27. маја 1358. (Старине, I. стр. 141.) наводи се мјесто Ивана Гундулића Johannes de Syrimdo, исто тако је име Цријевића (Cerva) корумпирано у Zertva.

[3]) Рад. VII. 192.

[4]) Публицирана у „Старинама" I. стр. 141. и сл.

per omnes, de iurando attendere et obseruare omnia, quecumque continentur in priuilegio serenissimi principis, domini, domini Ludouici, dei gracia regis Hungarie, quod apportauit reuerendus in Christo pater d. Petrus, dei et apostolice sedis gracia episcopus Bosnensis, ac eciam omnia, que continentur in priuilegio, quod commune eidem domino regi destinauit.

Item, in eodem maiori consilio captum fuit et firmatum per omnes, de dando plenum arbitrium, auctoritatem et baliam d. rectoribus et paruo consilio, de donando et promittendo domino episcopo Bosnensi, nuncio domini regis Ungarie, quantum eis videbitur, et faciendi aliquas expensas necessarias pro bono Ragusii, sicut maius et generale consilium facere posset.

Пошто је тако, 18. јула 1358., дубровачко велико вијеће свечаном присегом ратификирало уговор, којим се даје под клиентелу угарско-хрватског краља, одређен је тиме за низ вијекова односај ове трговачке градске општине према склопу земаља угарске круне.

Из текста Људевитове листине, на коју се наше двије позивљу, извадити ћемо само једно мјесто, које вели, да ће Дубровчани признавати краљевим нашљедницима *„filium seu filios, quos deus donaverit, aut inclitum dominum Johannem ducem condam domini Stephani ducis fratris nostri filium, heredes nostros et successores“*.

Према томе завјерили су се Дубровчани Људевиту признавати право нашљедства његовој мушкој лози, то јест његовим синовима — ако их узимадне — а ако њих нема, његовом нећаку, славонском херцегу Ивану, сину покојног славонског херцега Стјепана, брата краљева.

Нужна пошљедица ове чињенице имала би бити та, да ће Дубровчани, пошто су Људевит а и херцег Иван умрли без мушког одвјетка, признати својим господарем Карла Драчког, другог нећака по мушкој крви а не нашљеднице по танкој крви; а ако они признавају, како из наших листина произлази, не само удову Људевитову Јелисаву и његове кћери Марију и Јадвигу, него и Сигисмунда Луксембуршког *„tamquam uxorem“*, онда постоји између изворног пакта и наших двију присега оданости *hiatus*, који би нам хисторичко проучавање имало тек разјаснити.

Ми ту стојимо на прагу једне занимиве хисторичке загонетке, која се конструира из ових елемената: Мађари, пред које Људевит, једини владар, којега они одликоваше називом „Велики“, није смио за живота изнијети прагматичке санкције у прилог својој кћери, признавају и крунишу на 17. септембра 1382. — дан иза Људевитова спровода — Марију својим „краљем“; босански краљ Тврtко, рођени братић Јелисаве, мајке „краља“ Марије, диже се са читавим хрватским племством у борбу за Карла Драчког, који је био по мушкој крви најближи рођак Људевитов, а по танкој крви чак одвјетак Арпадове лозе, и у тој опреци, која је уродила силним грађанским ратом, који је потресао и Угарском и Хрватском и Босном, признају племенити дубровачки трговци — како се чини спонтано — нашљедство Маријино те јој се 16. фебруара 1383. куну вијерношћу а мало за тим, у априлу 1383., шаљу посебно посланство, Петра Гундулића и Стјепана Лукаревића, да јој се поклоне као краљици[1])!

[1]) Сравни листину Марије од 17. априла 1383. у Старинама I. 148.

Табла I.

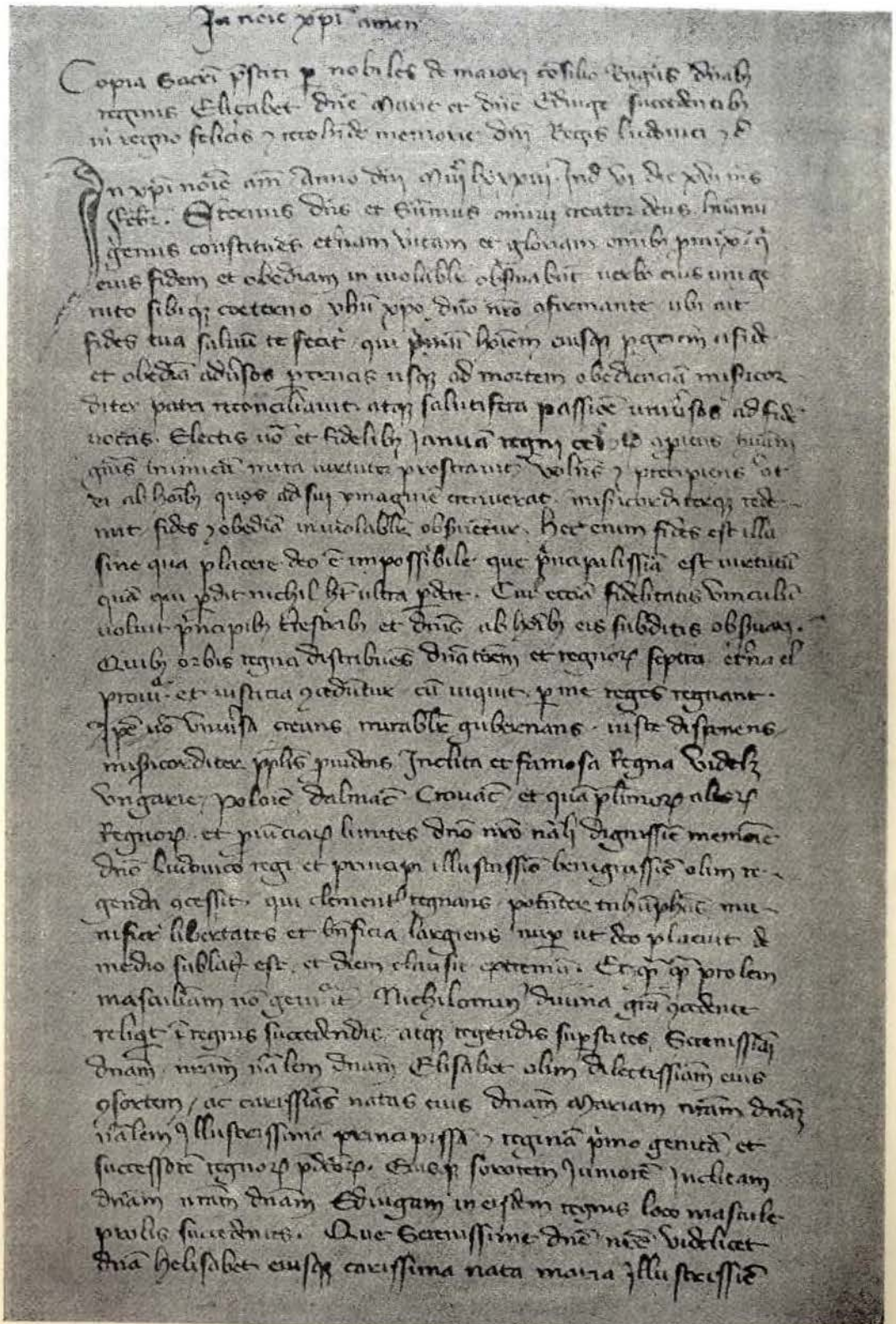

Факсимиле дубровачке завјернице од године 1383.

Табла II.

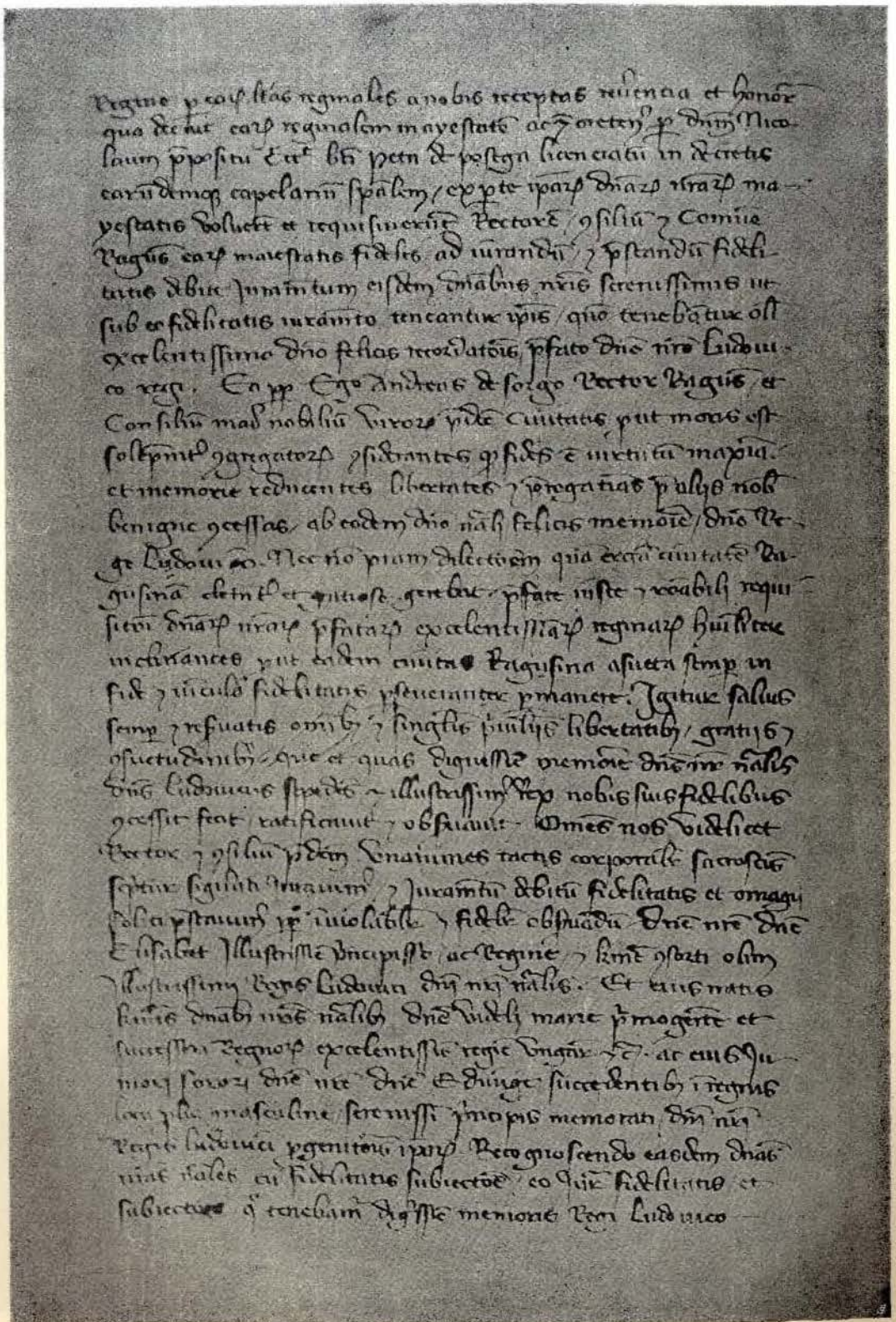

Факсимиле дубровачке завјернице од године 1383. (Наставак.)

Табла III.

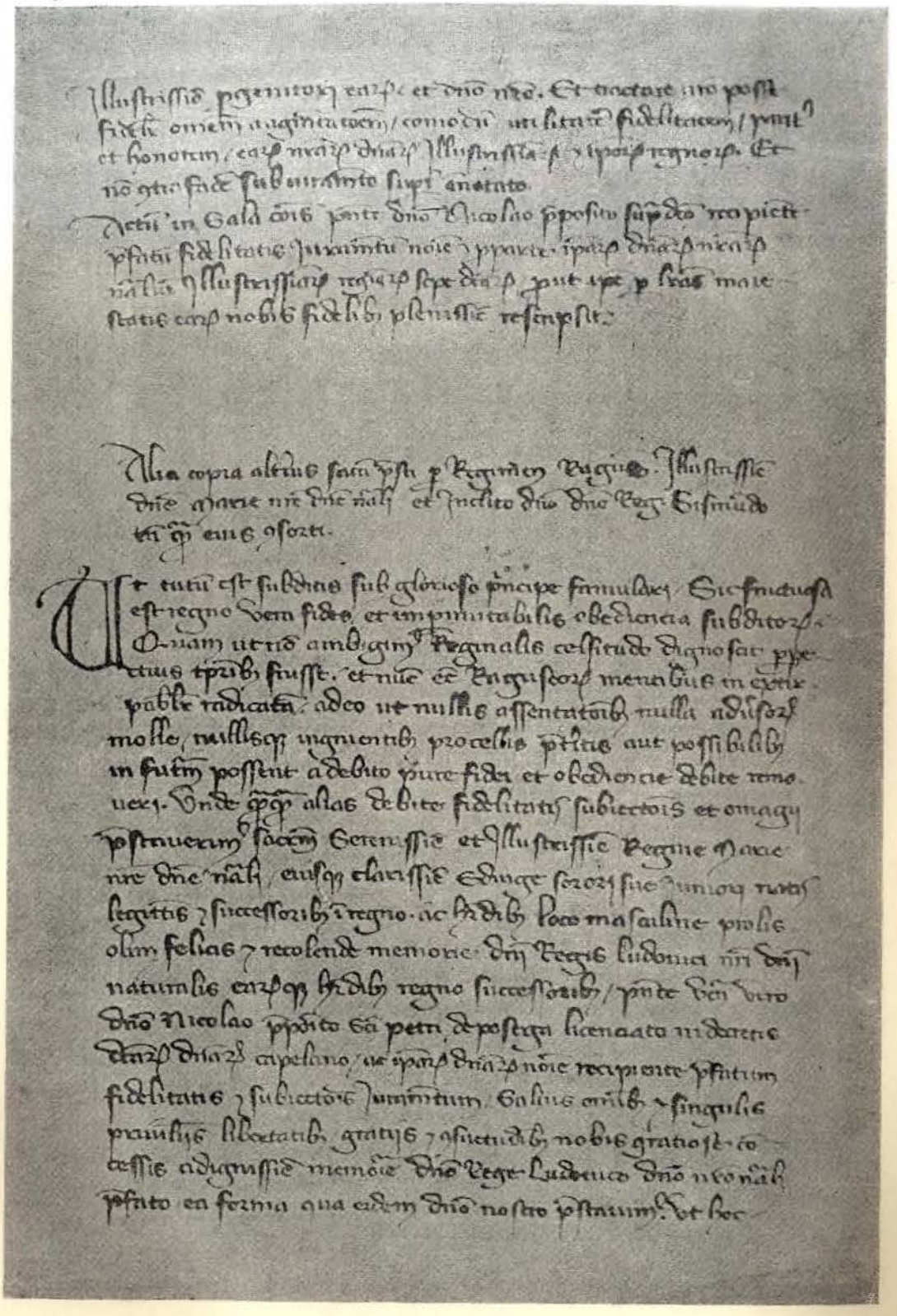

Факсимиле дубровачке завјернице од године 1387.

Табла IV.

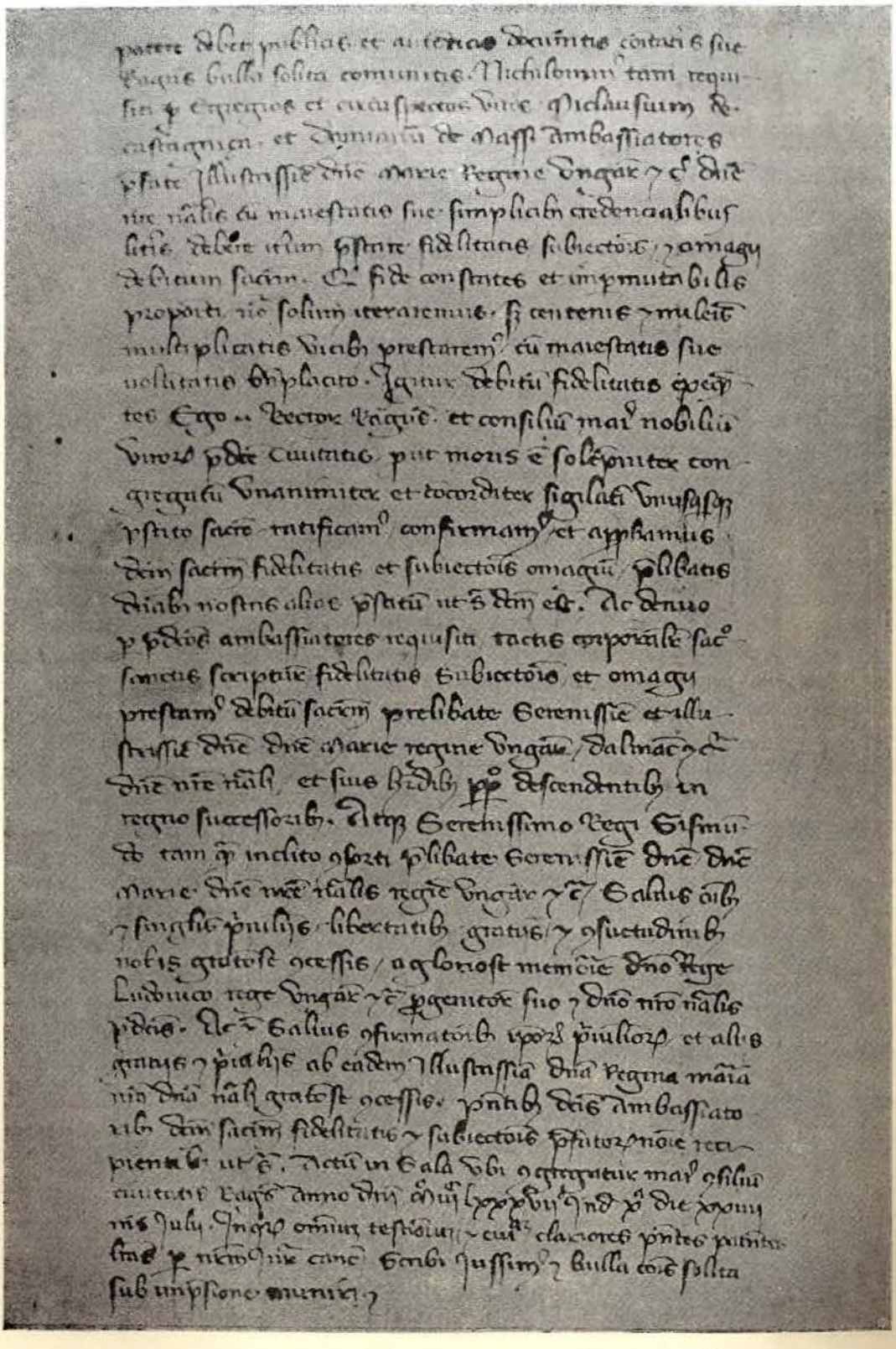

Факсимиле дубровачке завјернице од године 1387. (Наставак.)

Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe.

Priopćio

Šejh Sejfudin Kemura (Sarajevo).

I. Negjara Hadži Ibrahima mesdžid u Mjedenici.

U Mjedenici ulici imade jedan mesdžid, koji se zove Negjara[1]) H. Ibrahima mesdžid; nalazi se idući brdu na lijevoj strani, dvorište mu je ogragjeno prema sokaku duvarom, koji sa obje strane vrata imade prozore, i to s lijeve strane dva, a s desne strane jedan. Svaki je oko 80 *cm* visok a 120 *cm* širok te ima gvozdene demirove. Taki se prozori prave na sokačnim duvarovima džamija, da prolaznik može vidjeti groblja u dvorištu, kada pokojnicima prouči fatihu.

Od sokačnih vrata do papučluka[2]) pokaldrmljen je put, koji je širok oko $1^1/_2$ *m* a dug 8 aršina. Sofe su kao obično zadignute i ogragjene drvenim parmacima. Mesdžid je sazidan čerpićom a pokriven ćeremitom te ima drvenu munaru, ali je sada dosta oštećen. Dug i širok je po 9 *m*; na sva četiri duvara imadu po dva prozora, svaki je prozor 80 *cm* širok a 130 *cm* visok. U mesdžidu, s lijeve strane mihraba, imade ćurs[3]). Pred mihrabom stoje dva čiraka (svjetionika) od tuča, a sa svake strane mihraba po dva velika čiraka za mukave[4]), koja je načinio H. Husejnaga sin Hasanov Zlatarević i za njih uvakufio jedan dućan u Kujundžiluku, odrediv da se prihod istoga troši za četiri mukave u spomenutim ćiracima.

Oko mesdžida ima sa tri strane golem harem, koji je gotovo sav popunjen grobovima. S lijeve strane ima tri groba uporedo sa veoma krasno izragjenim nišanima sa krilima od ušćupskoga kamena bijela kao sô. Na žalost ni na kakvu nema tariha, ali stari ljudi kazuju, da je to groblje hairsahibije Negjara H. Ibrahima i njegove porodice. Niže ovih grobova nalazi se grob glasovitog junaka Mustafa age Zlatara sina gore spomenutog H. Husejna Zlatarevića. *(Slika 1.)* Uz Fidahića u Zvorniku i Mehmed-pašu Bihaća u Bihaću bijaše Mustafaga Zlatarević najvjerniji prijatelj slavnog Zmaja Bosanskog Husejn-kapetana Gradaščevića. On je u ustanku g. 1831. bio uvijek uza svoga prijatelja, pošao je s njime u Arnautluk a u bitci na Bulozima, gdje je Husejn-kapetan

[1]) Negjar je arapska riječ a znači „dundžer". U sidžilu br. 2. Careve džamije od god. 973. piše se ovaj isti „Dundžer Hadži Ibrahim".

[2]) Papučluk zove se u džamije onaj dio trijema ispred vrata, koji se nalazi izmegju obje uzdignute sofe, jer narod ondje ulazeći u džamiju skida obuću (papuče).

[3]) Ćurs je mala sofa 1 *m* široka a 1·5 *m* duga, 120 *cm* izdignuta sa tala te sa njega hodža u svečane dane kazuje vâz (drži propovijed).

[4]) Mukava zove se svijeća, koja se pali u džamijima a pravi se na ovaj način. U čirak se zatakne šuplja cijev od debela papira promjera do 10 *cm*. Vanjska ploha cijevi obloži se za ukras raznobojnim papirom. U šupljinu turi se debeo pamučni fitilj i onda se ulije u nju do vrha loja. U taku mukavu potroši se od 4 do 10 oka loja.

potučen, borio se kao lav. Iza ove kobne bitke dijelio je sudbinu sa svojim prijateljem: utekao je u Austriju, lišen je dostojanstva i časti, njegova imanja zaplijenio je carski fiskus a Musa aga Halilagić bio je komisarom za konfiskaciju njegovih dobara i dobara Husejn-kapetanovih.

Slika 1. Tarih na nišanu Mustaf-age Zlatarevića u Mjedenici džamiji.

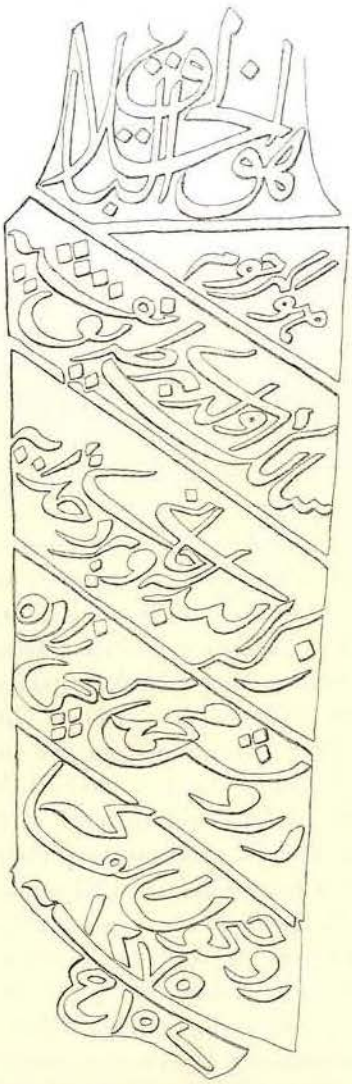

Slika 3. Tarih na nišanu Derviša Mehmeda Kefčije u dvoru džamije u Mjedenici.

Kada je Husejn-kapetan slao iz Biograda molbu za pomilovanje i dobio amnestiju, pomilovan je i Mustafaga Zlatarević uz uvjet da stanuje u Carigradu, ali se poslije vratio u Sarajevo te je živio u svojoj kući u Čemaluši do 10. ramazana 1279. (= 1862.), kada ga je zatekla smrt.

Savfet beg Bašagić u svojoj „Kratkoj uputi u povijest Bosne" doduše veli, da je Mustafaga Zlatar umr'o od tuge u Maloj Aziji, ali napis na nišanu u ovoj džamiji nam svjedoči, da se vratio u domaju i tu da je na rogjenoj grudi umr'o.

Mi u dokaz tome donosimo i taj samrtni napis sa nišana na grobu ovog junaka. Nišani su mu oko 130 *cm* visoki s velikim sarukom a natpis na uzglavlju glasi:

هو الباقی

المرحوم والمغفور له سردنکچدی یالدوزجی مصطفی

اغا بن حاجی حسین اغا روحیچون الفاتحه

سنه ۱۲۷۹ ۱۰ ن.

To jest: „U spomen duši pokojniku, komu su grijesi oprošteni, članu mrtve straže Zlatarevića Mustafa-agi sinu H. Husejn-aginu, neka je molitva. U godini 1279. deseti dan Ramazana."

Kako se vidi u starim zvaničnim spisima gori rečeni Negjar H. Ibrahim bio je u Sarajevu dundžer, te kad je obogatio pošao je na Ćabu. Povrativši se sa Ćabe, 966. (= 1558.) god., sagradi ovaj mesdžid i ostavi nekoliko hiljada akči gotova novca za popravak i drugu potrebu. Zatim sagradi pred istim mesdžidom jednu česmu, koja je do skoro tekla a njeno korito kameno i dan danas leži pred vratima mesdžida s desne strane na sokaku. U sidžilu br. 2. od god. 973. (= 1565.) nalazi se jedan hudždet, koji govori o stanovniku rečene mahale Sejfuddinu sinu Hasanovu i oslobogjenju njegova roba porijeklom Hrvata, te glasi ovako:

اولدرکه اورته بویلو آجیق قاشلی صاری الا کوزلو خرواتی الاصل مسلم الملة حسن
ن عبدالله نام غلام نجار حاجی ابراهیم محلسندن اولوب فوت اولان سیف‌الدین بن حسنك
زوجه‌سی امینه بنت علی نك وکیل شرعیسی نذیر بن عمر وقیزی ذلیخا نك زوجی اولوب وکیل
شرعیسی اولان حسن بن حسین و بوسنه سنجاغنك عوام بیت‌المالنه عامل اولان صوفی علی بن
عبدالله نام کمسنه‌لری مجلس شرعه احضار ایدرب ایتدیکه افندم مرحوم سیف‌الدین تاریخ کتابدن
ربیل مقدم مریض اولدقده بنی مالندن افراز ایدوب حسبةً لله العظیم آزاد ایلدی بعده مزبور
سیف‌الدین مرضندن افاقت بولوب ربیل مقداری حیاتده اولدی آلان آزادلو سیم دیدکده غب
الانکار وعقیب الاستشهاد حاجی مصطفی بن حاجی اویس وحاجی سلیمان بن نصوح نام کمسنه‌لر
مذکور حسنك تواتریله موافق وجه مشروح اوزره شهادت ایتدکلرندن شهادتلری حیز قبوله
واقع اولمغین موصوف مذکور حسنك صحت عنقنه حکم اولنوب بالطاب قید سجل اولدی اشبو
عقد رأی ۹۷۳

„Musliman Hasan, sin Abdulahov, srednjega rasta, otvorenih obrva i žućkastih očiju, porijeklom Hrvat, došavši pred šerijatski sud u prisustvu Nezira sina Omerova, kao zastupnika Emine kćeri Ali begove a žene Sejfudina sina Hasanova, te Hasana sina Huseinova, kao zastupnika svoje žene Zulejhe i Alije Sofije sina Abdullahova državnog blagajnika za bosanski sandžak očitovao je slijedeće:

Na godinu dana prije, pomenuti Sejfudin sin Hasanov, bivši bolestan, mene je robstva oslobodio, a poslije toga ozdravio je i ja se i danas smatram kao na slobodu pušteni rob. Pošto to očitovanje neki prisutni porekoše, to su Hadži Mustafa sin Hadži Uvejisov i Hadži Sulejman sin Nesuhov ovo navodno očitovanje oslobogjenog roba kao istinito posvjedočili, i to njihovo osvjedočenje priznalo se i za to se osuda izrekla, da je ovi Hasan sin Abdullahov oslobogjeni rob i ovo se riješenje u protokol zavelo."

Ovo se riješenje nalazi u sidžilu broj 2. od 973. godine.

Poslije toga, t. j. 1109. (= 1697.) godine prigodom velikog požara i ovaj je mesdžid pri klanjanju sabahskog namaza izgorio i tom prilikom je i imam poginuo. Kasnije, t. j. 1118. (= 1706. p. Is.) poslali su sarajevski gragjani molbu u Carigrad, u kojoj vele: „Mesdžid Nedžar Hadži Ibrahima izgorio je, imam je poginuo i mesdžid porušen a mujezin Hamza ostao bez plaće, za to molimo, da se poslužiteljima ovog mesdžida plaća odredi.“ Poslije nekoliko godina ovaj je mesdžid vlada podigla, ali se on ipak vremenom porušio, te ga je stanovnik ove mahale, otac Mustafa age Zlatara, Hadži Husejn Zlatar sin Hasanov, obnovio, a jedan svoj dućan u Zlatarskoj ulici ostavio ovom mesdžidu u zadužbinu. Medjutim, kada je država zaplijenila imanja Mustafage Zlatarevića, zaplijenila je i ovaj dućan, proti čemu diže zastupnik mutevelije tužbu, koja je riješena ovom osudom:

مدینهٔ سرای بوسنه محلاتندن نجار الحاج ابراهیم محله‌سی امامی ووقف آی البیانك قائمقام متولیسی اشبو کتاب صحت نصابك باعثی الحاج یحیی بن محمد مجلس شرع منیرده مدینهٔ مزبوره متسلمی اولوب اموال میریه‌نك ضبط وحراستی عهده‌سنه محول وقبل شرعدن مأذون عطوفتلو موسی آغا بن خلیل مواجهه‌سنده دعوی وتقریر کلام ایدوب مدینهٔ مزبوره ذرکران سوقنده کائن بر طرفی اهالی سوق مذکوره‌دن مربوط وقف دکانی وبرطرفی یالدیزجی مصطفی آغانك محزنی وطرقینی طریق عام ایله محدود وممتاز برباب دکانی محلهٔ مزبوره اهالیسندن غائب عن البلد مزبور یالدیزجی مصطفی اغانك باباسی اولوب بوندن اقدم وفات ایدن الحاج حسین بن حسن نام صاحب الخیرك تاریخ کتابدن اوتوز سنه مقدم غله‌سی محلهٔ مزبوره مسجدنده وافق مزبورك نحاسدن مصنوع دورت عدد چراغده ایقاد مقوا اولنمغه مشروط وقفی اولوب اولوجهله هیچ رفردك دخل وتعرضی ایجاب ایتمزکن متسلم مومی الیه فضولی وضع ید ایدر سؤال اولنوب بر وجه محرر کف ید ووقف مزبور ایچون بالقیامه بکا تسلیمه تنبیه شرعی اولنمق مطلوبمدر غب الدعوی وعقیب الانکار مرقوم الحاج یحیی دن بروفق مدعابنه طلب اولندقده عدول احرار رجال مسلمیندن وموثوق الکلم مسن واختیارلری درذی مصفی اغا بن محمد ودرویش منلا حسن بن مصطفی ومنلا محمد بن ابراهیم ومصطفی اغا بن صالح وسائرلری لاجل الشهاده مجلس شرعه حاضرون اولوب اثرالاشهاد فی الحقیقه مزبور یالدیزجی مصطفی اغانك باباسی متوفا الحاج حسین بن حسن نام صاحب الخیرك تاریخ مزبوردن اوتوز سنه مقدم دکان محدود مذکوری حسبة لله ملکندن افراز ووقف صحیح شرعی وحبس صریح مرعی ایله وقف وحبس ایدوب شو وجهله شرط ایلدیکی کندی حیاتده ایکن دکان مزبورك ضبط وتصرفی کندویه مشروطه اولوب بعد وفاته نجار ابراهیم محله‌سی اهالیلرینك حسبی نظارتلریله ایجار اولنوب حاصل اولان اجاره‌سی محلهٔ مزبوره مسجدنده واقف مرقومك نحاسدن مضوع دورت عدد چراقده ایقاد مقوا اولنمغه مشروطه وقف ایدوکنی بیاورز بز بوخصوصه بووجه اوزره شاهدلرز شهادت دخی ایدرز دیو هر بری متفق اللفظ والمعنی ادای شهادت شرعیه ایتدکلرنده بعد رعایه مراسم القبول شهادتلری حیز قبولنده واقعه اولمغین موجبنجه دکان محدود مزبورك کما کان وقفیته بعدالحکم والتنبیه قائمقام مزبور الحاج

يحيى بالقيامه ضبط ايدوب برموجب شرط واقف حاصل اولان غله‌سنى حرج وصرفه اذن ويرلمكين ما وقع بالطلب كتب اولندى جرى ذلك فى اليوم الخامس عشر من شهر رجب الفرد لسنه ثمان واربعين ومأتين والف .

شهـــ

و بوندنبشقه اوزون سوقاغنده برباب خانه ايله قواچلر چارشوسنده برباب دكانى مسجد مزبور مربوطانندن بولنيور .

„Hadži Jahja sin Mehmedov i imam Nedžar Hadži Ibrahimove mahale u gradu Sarajevu i zastupnik mutevelije niže slijedećeg vakufa, došao je lično pred ovaj svjetli šerijatski sud te je u prisutnosti Musa age, sina Halilova, gradskog muteselima, koji sa državnim imanjem raspolaže, ovoga tužio, očitovavši, da on svojevoljno i nasilno hoće da prisvoji jedan dućan u Zlatarskoj ulici, koji graniči s jedne strane vakufskim dućanom, s druge Mustafa age Zlatara magazom, a s treće i četvrte putem, koji je dućan prije trideset godina otac odsutnog Mustafa age Zlatara, umrli Hadži Husejn sin Hasanov, u korist Nedžar Hadži Ibrahimova mesdžida zavjetovao i odredio, da se u ovoj bogomolji postave četiri bakrena čiraka, u kojima će se mukave paliti te će za osvjetljenje ovog mesdžida služiti, i da u tome niko nikakve smetnje ne smije činiti, a pošto to tuženi muteselim Musa aga, čini, to tražim, da mu se to zabrani i prijeporni dućan da se meni na raspolaganje ustupi. Pošto taj navod tuženi poriče, to se zatražiše od Hadži Jahje svjedoci, koji bi navode njegove posvjedočili i potvrdili, te on pred sud dovede pravedne starce muslimane, i to: Terziju Mustafa agu sina Mehmedova, Derviša Mula Hasana sina Mustafina, Mula Mehmeda sina Ibrahimova, Mustafa agu sina Salihova i ostale, koji na stavljena im pitanja jednoglasno svjedočiše kako slijedi: „Mi u istini znamo, da je Mustafa age Zlatara otac, merhum Hadži Husejn sin Hasanov, kao dobrotvor, prije trideset godina pomenuti dućan od svog nepokretnog imetka odvojio i stvarno i pravno ga u korist pomenutog mesdžida uvakufio, i to sa uslovima, da on ovim dućanom, dok je živ upravlja, a kad on umre, da ovom dućanu budu nadzornici stanovnici pomenute Nedžar Hadži Ibrahimove mahale, koji će ovi dućan pod kiriju izdavati i od ove kirije pripravljati u četiri čiraka mukave i tako ga je za uvijek uvakufio; mi tako znamo i jednoglasno svjedočimo.“

Pošto se ovo svjedočenje priznalo istinitim, to se na osnovu toga izrekla ova šerijatska osuda: da je ovi dućan kao uvakufljeno vlasništvo pomenutog mesdžida, koje se mora pomenutom Hadži Jahji kao zastupniku mutevelije ustupiti na raspolaganje, te mu je dozvoljeno, da prihod ovog dućana po zavjetnim uslovima troši. Ova se osuda na zahtjev izdaje.

Pisano 15. Redžeba 1247.

Svjedoci ovoga: Bosanski muderis i nakib-ul-ešraf Esejidi Mehmed Fadil sin Esejidi Mustafe Nusudina, gradjanin Salih aga sin Hadži Osmanov, Salih aga Ragibović sin Ibrahim effendin i ostali.“

Osim ovoga ovaj mesdžid posjeduje još jednu uvakufljenu kuću u Dugom sokaku i jedan dućan u Kovačima čaršiji.

U haremu iste džamije nalazi se i grobnica derviš Mehmeda Keřčije sa natpisom na nišanu, koji priopćujemo u *slici 2.*

II. Mesdžid u Žagrićima.

U mahali zvanoj Žagrići na južnom kraju Sarajeva ispod Hambine carine imade jedan mesdžid s istočne strane iste ulice. Dvorište mu je duvarom ograđeno, s obje strane sokačnih vrata ima po dva pendžera a u njemu ima podosta grobalja. Na desnoj strani mesdžida, na najljepšem mjestu, nalaze se dva groba od bijelog kristaliničkog skopljanskog (ušćupskoga) mramora, koji spadaju među najstarije turske spomenike u Sarajevu. Proučavajući 30 godina sarajevske spomenike nisam osim u nišana Ajni de dei Semsi dede našao starijega nišana.

Tarih ovako glasi na jednom *(slika 3.)*:

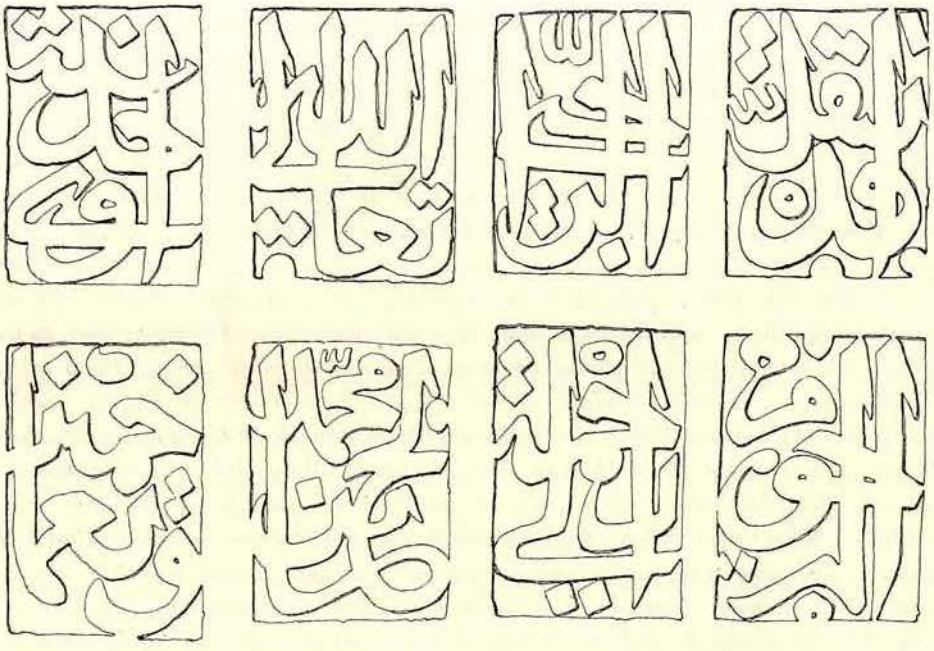

Slika 3. Tarih na nišanu Saliha Mehmedović od god. 951. H. u groblju džamije u Žagrićima.

Na drugom ovako *(slika 4.)*:

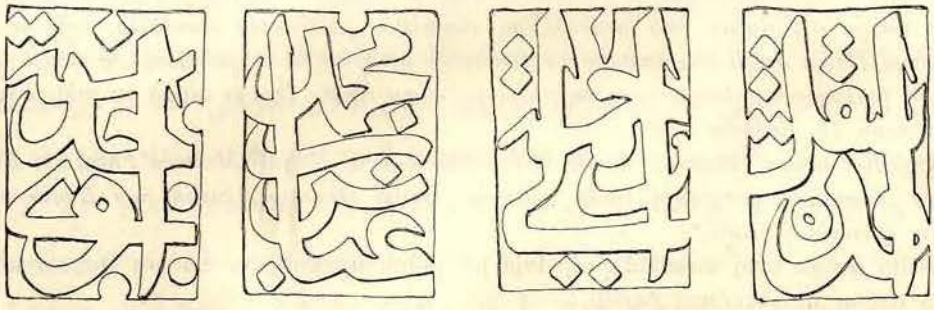

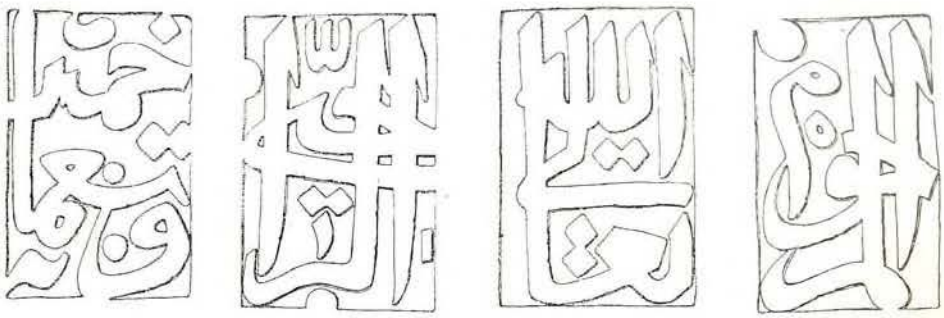

Slika 4. Tarih na nišanu Abasa Mehmedovića u groblju džamije u Žagrićima od god. 951. H.

قد انتقل المرحوم الراجي الى رحمة الله تعالى صالح
بن محمد لسنة احدى وخمسين وتسع مائة .

Prijevod prvoga: Pregje u vječnost Božije milosti merhum Ragjija Salih, sin Mehmedov u godini 951. (= 1544.).

قد انتقل المرحوم الى رحمة الله تعالى عباس بن محمد
الراجي لسنة احدى وخمسين وتسع مائة .

Prijevod drugoga: Pregje u vječnost Božije milosti merhum Abbas, sin Mehmed Ragjije u godini 951. (= 1544.).

Pošto je bio običaj, da se hajrat sahibije (sagraditelji dobrotvornih zgrada) sahrane na najljepšem mjestu uz džamiju ili mesdžid, mogla bi biti ova dvojica ili njihov otac sagraditelj ovoga mesdžida. Svakako se može reći, da je ovaj mesdžid postojao prije godine 1544. a prozvan je po imenu sokaka Žagrići, koje ime doduše ne nalazim u starim zvaničnim spisima. Tek god. 1110. spominje se ovo ime džamije u popisu izgorjelih džamija za provale principa Eugena, što ga je sastavio sarajevski kadija po nalogu tadašnjega valije Halil-paše Ćose.

Mesdžid od čerpića i drveta sagragjen, pokrit je šimlom i ćeremitom, ima drvenu munaru sa osam pendžera, a unutrima nema osim običnoga ćursa i musandare ništa osobita. Sofe su mu pomalešne a prama dvorištu drvenim parmacima ogragjene.

III. Komotinov mesdžid.

U Komotinu mahali i ulici pod Trebevićem nalazi se mesdžid H. Memin, vrlo malešan na ćošku od dvije ulice, bez dvorišta. Pred njim su dvije malešne sofe tarabama ogragjene a pokrite šindrikom kao i mesdžid sam. Drvena munara najmanja je u Sarajevu a ima na vrhu alem od dvije bakrene, kalajisane jabuke. *(Slika 5.)*

Merhum Hadži Memija, sin Hasanov, bijaše glasovit sarajevski trgovac, koga je šerijatski sud postavio tutorom malodobnoj djeci merhum Hadži Idrisa, koji je u Žabljaku u Sarajevu podigao i sada postojeći mesdžid. Pomenuti merhum Hadži Memija napravio je gore navedeni mesdžid sa kamenitom munarom godine 965. (= 1557. p. Is.) i pokraj ovog jednu česmu; za održavanje ovih zavoda dao je u poklad nekoliko hiljada akči gotovih novaca a za muteveliju ovog vakufa postavio je nekog Junusa Halifu, stanovnika pomenute mahale, za imama Ahmed Halifu a za

mujezina nekog Mustafu. Ovaj je mujezin Mustafa god. 973. (= 1565. p. Is.) umr'o, a na njegovo mjesto od strane šerijata imenovan je 15. Rebiul evela iste godine neki Mehmed Kasumović, sa jednom akčom dnevne plate.

Slika 5. Mesdžid Hadži Memin u Komotinu.

Gore pomenuti mutevelija izdao je od vakufske gotovine na priplod stanovnicima rečene mahale Ibrahimu sinu Skenderovu 800 akči u zajam, Hadži Turhanu Alinu sinu 1000 akči i nekom Feridu 500 akči, te od prvog za ovaj zajam uzeo u zalog kuću i bašču, a od drugog i trećeg kuću. Isti mutevelija dao je od istog vakufa na kamatu Tur Ali sinu Mustafinu od početka Rebiulahara god. 973. (= 1565. p. Is.) za godinu 300 akči, koji se obvezuje platiti u ime kamata 35 akči na godinu i za to dade svoju kuću u zalog navedenom muteveliji, a ta kuća graniči s jednu stranu kućom Skenderovom, s drugu Ferida sina Mehmedova, s treću općim putem, a s četvrte Junus Halifom, uz uvjet, da u toj kući stanuje a ono 35 akči godišnje da plaća muteveliji u ime kirije.

Godine 1050. (= 1640. p. Is.) dogodio se u podne u Sarajevu zemljotres, i kada je mujezin na munari ovog mesdžida učio ezan, obori se kamena munara zajedno sa mujezinom, ali mujezin je ostao čitav te se i zdrav kući vratio. Ovo je zabilježio Mula Mustafa Bašeskija u svojoj kronici. Ovaj je mesdžid prigodom velikog požara za principa Eugena god. 1109. (= 1697. p. Is.) izgorio, ali su ga stanovnici pomenute mahale na novo podigli, te se i danas nalazi u dobrom stanju a u njemu se obavlja bogosluženje. Danas ovaj mesdžid, osim ono nešto trave u malom groblju, u istoj mahali nema nikakvog drugog vakufa a izokola narod pritisnuo je zgradama i baščama i sam harem mesdžida.

IV. Mesdžid Voloderov u Golodarici ulici.

Na vrhu Golodarice ulice ispod Trebevića ima jedan mesdžid, koji se u starim spisima zove mesdžid Hodže Sinana Volodera. Mesdžid sagragjen je od čerpića, pokriven

ćeremitom a ima drvenu munaru. Veličina mu je po 10 aršina u duljinu i širinu, a u njem osim jednog ćursa i musandare — sve prosto izragjeno — nema drugo ništa osobita. Od kibleta je sa dvije strane mihraba po jedan prozor, na lijevom i desnom duvaru po dva a prama sofi su četiri prozora. Sofe su 4 *m* široke a na sredini dijeli ih oko 2 *m* široki papučluk. Dvorišta nema nikako u toga mesdžida, samo ima malo prostora ispred njega. Pred mesdžidom imade česma, koju je načinio sagraditelj istoga mesdžida, Sinan-Hodža. *(Slika 6.)*

Slika 6. Mesdžid hodže Sinana Volodera u Golodarici.

Merhum Hodža Sinan bio je staraoc i tutor malodobne djece g. 972. (= 1565. p. Is.) umrlog Hadži Sinana Armagandžije. Ove iste godine on je bio imam u Ajas pašinoj džamiji (sada Hotel Central).

Gore rečeni mesdžid sagradio je Hodža Sinan god. 973. (= 1566. p. Is.), pokraj njega i česmu, a za uzdržavanje ovih uvakufio je 10.000 akči gotovog novca te je iza toga do godinu dana umr'o. Prije smrti postavio je ovom svom vakufu za muteveliju Aliju sina Abdulahova Samardžiju, koji je pred šerijatskim sudom u prisustvu Mustafe i Ahmeda, sinova merhum Hodže Sinana, očitovao, kako je on uvakufljene pare kao mutevelija izdavao po 10 i 11% na kamate i od kamatnih prihoda davao imamu Kenan Halifi po dvije akče a mujezinu Mula Mehmedu po jednu akču dnevne plaće, dočim je 140 akči godišnje uzimao on kao mutevelijsku plaću i da je svoju mutevelijsku dužnost od imenovanja do sada vršio, te se po zahtjevu njegovu ovo u šerijatski sidžil (br. 2. u Carevoj džamiji) pri koncu Rebiul evela god. 974. (= 1567. p. Is.) zavelo. U istom je sidžilu zabilježeno, da je i kći Hodže Sinana, imenom Selima, za ovaj očev mesdžid uvakufila 1500 akči (god. 974.).

I ako je ovaj mesdžid prigodom velikog požara god. 1109. (= 1697.) izgorio, ipak su ga poslije pet godina stanovnici mahale obnovili. Prigodom ovog požara poginuli su tadašnji imam i mujezin ovog mesdžida.

Godine 1189. (= 1775. p. Is.) stanovnik Careve mahale Hadži Osman, sin Omerov, berber, prozvani Tandar, uvakufio je ovom mesdžidu jedno svoje kućište i bašču u istoj mahali s uvjetom, da se na ovom kućištu napravi kuća za stanovanje, u kojoj će bezuvjetno stanovati onaj imam, koji bude u ovom mesdžidu služio, te će on biti upravljač kuće i bašče, koja se u tu svrhu daje u vakuf, a poslije smrti njegove da se od trećeg dijela njegova imetka odvoji 50 groša i od tih novaca da se krov pomenutog mesdžida ćeremitom pokrije.

Nalazimo za munasib, da o tom pokladu ovog dobrotvora donesemo njegovu oporuku, koja glasi:

„Stanovnici Hodža Sinan mahale u Sarajevu, i to imam mahalskog mesdžida Mula Hasan sin Osmanov i ostali, došli su svojevoljno pred ovaj šerijatski sud, te je imam Mula Hasan sin Osmanov pred ovim sudom u prisustvu Osmana Bajraktara sina Ibrahimova, stanovnika pomenute mahale, kao iskazanog punomoćnika i zastupnika mahalskih stanovnika i imama očitovao, kako je stanovnik Careve mahale, berber Hadži Osman sin Omerov, zvani Tandur, koji je prije izvjesnog vremena umr'o, za života svoga ostavio kao zakladu za Hodža Sinanov mesdži jedno zemljište i uz ovo jednu bašču u Hodža Sinanovoj mahali, koje graniči s jedne strane imanjem Hasana Bajraktara, s druge Mustafa baše Tabaka, s treće Have žene, a s četvrte strane putem, od koga se po jedna para godišnje mukate plaća Jahja pašinu vakufu sa uslovima, da se na ovom zemljištu napravi kuća, u kojoj će imam stanovati, ovom kućom upravljati i godišnji prihod od bašče za svoju korist uzimati, te je najposlije odredio, da se poslije njegove smrti od njegova imetka odvoji pedeset groša i za te novce da se pomenuti mesdžid ćeremitom pokrije. Pošto je pomenuti oporučitelj Hadži Osman, sin Omerov, zvani Tandar prije dvije godine umr'o i ovaj prelazni svijet promijenio a njegova se na vjerskim ustanovama opravdana oporuka nije u svojoj oporučnoj cijelosti provela, jer to ne dozvoljavaju oporučiteljevi našljednici, punoljetni mu sin Mula Ibrahim i žena Sajina, odnosno njihov po šerijatskom sudu ovlašteni i ovdje u sudu prisutni zastupnik i punomoćnik Ibrahim aga sin drugog Osmana Bajraktara, koji potpuno poriču zavještačevu oporuku, s toga tražim, da sud putem šerijata osudi našljednike, da oporuka oporučitelja kao na zakonu osnovana ostaje u krijeposti te da meni ustupe uvakufljeno imanje kao iskazanom punomoćniku naroda naše mahale i dotičnog imama u posjed i uživanje.

„Na ovo prisutni našljednici oporučiteljevi, odnosno njihov iskazani zastupnik i punomoćnik Ibrahim Osmanović, potpuno poreče, da ovaj legat postoji, zbog čega se od mahalskog i imamskog zastupnika potražiše svjedoci, koji će njegove navode pobiti, i ovaj dovede pred sud odlične i pravedne muslimane i to: Ahmed bašu, sina Abdulmuminova, stanovnika Haradži Hadži Mustafa mahale i Fejzullah bašu, sina Mehmedova, stanovnika Hodža Sinan mahale, koji na stavljena im pitanja jednoglasno ovako svjedočiše: Prije nekoliko godina očitova umrli berber Hadži Osman, sin Omerov, zvani Tandar, u našoj prisutnosti, da je za svoga života uvakufio jedno kućište i uz ovo jednu bašču u Hodža Sinanovoj mahali u Sarajevu u korist mesdžida Hodža Sinanova, s uslovom, da se na ovom kućištu podigne pristojna kuća za stanovanje dotičnog imama ovog mesdžida, koji će tim imanjem upravljati, u kući stanovati, a od bašče prihod u svoju korist pobirati, a kada ja po božijoj volji umrem, da se poslije moje smrti od trećine mog imetka odvoji pedeset groša, i da se za ove novce

pomenuti mesdžid ćeremitom pokrije. I on je poslije ove oporuke umr'o. Mi tako u stinu znamo i tako svjedočimo. Pošto je ovo njihovo svjedočenje kao istinito i pravovaljano uvaženo, s toga se osuda izriče, da je ovaj vakuf istinit i na šerijatu osnovan, te da se ima ovo kućište sa baščom, kao vakufsko imanje Hodža Sinanovog mesdžida smatrati i da se uvakufljenih pedeset groša za pokriće mesdžida, koji će se u ćeremit potrošiti, iz ostavštine umrlog berbera Hadži Osmana sina Omerova, zvanog Tandara, naplati.

„Tako riješeno u šerijatskom sudu u Sarajevu dana 23. Safera godine 1189. (= 1775. p. Is.).

„Svjedoci ovoga: Salih baša Ćibukčija, Salih baša Tutundžija, Mujezin Mehmed baša Paldum, Mustafa baša Puška telal, Mehmed baša Sarac, Mustafa baša Temišvarlija, Muharem baša Bakal, Liha Muharem baša Bakal, Lijalija Ismajil baša Muhzur."

Poslije toga, 1266. (= 1849. god. p. Is.), stanovnik Hodže Kemaludin mahale, Mustafa Hadži Rustemović, uvakufio je 50.000 groša i naredio, da se od kamata ove sume u ovom mesdžidu preko godine zapaljuje mukava od pet oka težine, te da se imamu ovog mesdžida dade stotinu groša, a mujezinu pedeset groša godišnje plaće. Čuje se, da se ovo legatovo zavještavanje i danas redovito održava.

God. 1278. (= 1861. p. Is.), ovaj je mesdžid popravila Fatime Kanita hanuma kći Homarina a supruga Mustafa paše Babića, kao dobrotvorka, i uz mesdžid podigla novi mekteb.

Do 1296. (= 1879. god. p. Is.) ovaj mesdžid bješe u hrgjavom stanju i blizu da se obori, ali ga je glasoviti sarajevski trgovac Osman Mula aga Merhemić te godine obnovio i bojama ukrasio.

Bog mu dao u raju naselje!

Ovaj Osman Mulaga Merhemić, sin Hadži Mustafin, bio je vrlo pobožan, darežljiv i dobar čovjek, a kada je 1308. (= 1891. god. po Is.) umr'o, zaplakala je za njime mnoga sirotinja.

On je ukopan u velikom i prostranom groblju na Hanbinoj carini, a Šeh Husein Edib efendija, nalazeći se tada u Bistriginoj tekiji, spjevao mu je ovaj smrtni tarih:

نیك نامش مرده نسبت

اهل سنت والجماعت ایچره ذیب
حسن اعمال اکا اولمشدی نصیب

اغنیای شاکریندن فرد ایدی
هم طریق مولویدن خوش منیب
سیر کلزار بهشی عشق ایدوب

دعوت الرحمانه حالا شد مجیب
تام چکوب تاریخ عمرك مرهمیك
کنبه لی منلا اغا دلده ادیب

۱۳۰۸

„Dobro ime ne umire.
Megju dobrim i pravovjernim sunitima bijaše lijep.
S božjom odredbom bijahu mu poslovi uspješni.
Od Bogu zahvalnih bogataša, bijaše jedan i pripadaše putu Mevlevija.
Žudeći uvijek da ugleda rajske bašče, božijem se pozivu tek sada odazva.
Merhemiću vijek istekavši, smrtni datum ovdje se dokonča.
„Poznati Mulaga ostavi štovanje u srcima naroda.“
1308. po hedžri 1891. p. Is.

V. Mesdžid Hadži Alije Gazganije u Širokači.

U Širokači ulici na istočnoj strani, nadomak Hambine carine, imade mesdžid, koji se zove H. Alije Gazganije. Harem mu je ogragjen duvarom, u komu ima s obadvije strane kraj sokačnih vrata po jedan pendžer; s lijeve strane vrata na sokaku, načinila je beledija zadnjih godina česmu, koja prije nije postojala. Dvorište je bilo zasagjeno voćem, te je zbog toga dosta sjenovito. Od sokačnih vrata do papučluka ima oko 14 koraka; soše pred mesdžidom ogragjene su drvenim parmacima izmegju stupaca, koji nose strehu. Krov je od ćeremita, munara drvena. U cijelom mesdžidu imade osam prozora. *(Slika 7.)*

Slika 7. Mesdžid Hadži Alije Gazganije u Širokači ulici.

God. 969. (= 1561.) sagradio je ovaj mesdžid Gazganija H. Alija sin Hasanov i u kutu istog jedan dječački mekteb te je uvakufio nekoliko hiljada akči gotovine za potrebu i popravak mesdžida i mekteba. God. 1109. (= 1697.), prigodom velikog požara, izgorje i mesdžid i mekteb. Mujezin bijaše toga vremena Ahmed, a imam je u džamiji poginuo. Do nekoliko godina kasnije, stanovnici iste mahale, napraviše samo mesdžid drven s drvenom munarom, a mekteb do danas nije sagragjen. Pošto je ovaj mesdžid iza požara ostao bez ikakva vakufa, uvakufi god. 1250. (= 1834.) H. Fatime-kaduna, žena H. Husejn age Gjinc, kći H. Mehage Buregije, na varoši han i neko-

liko dućana, razdijelivši to na 106 dijelova, od kojih namijeni pet dijelova ovome mesdžidu.

Iza okupacije do tri godine, uvakufio je ovom mesdžidu sarajevski trgovac H. Arif aga Bičakčić svoj jedan dućan u Bazirgjanima u Sarajevu, koji je stajao na zemljištu nekoć Ajaspašinu te se za to zemljište plaćalo mukate (kirije) Ajaspašinu vakufu a prihod dućana razdijelio je na 24 dijela, od kojih odredi deset imamu, pet mujezinu, a ostalo devet za popravak dućana, za mukatu i za popravak istog mesdžida te za državni porez.

VI. Terzibašin mesdžid u Balibegovici.

U Balibegovici ulici više Gazi Bali begove džamije imade jedan mesdžid *(slika 8.)*, koji se zove Terzibašin mesdžid. Pomalešan je, drven, s drvenom munarom, ima 10 pro-

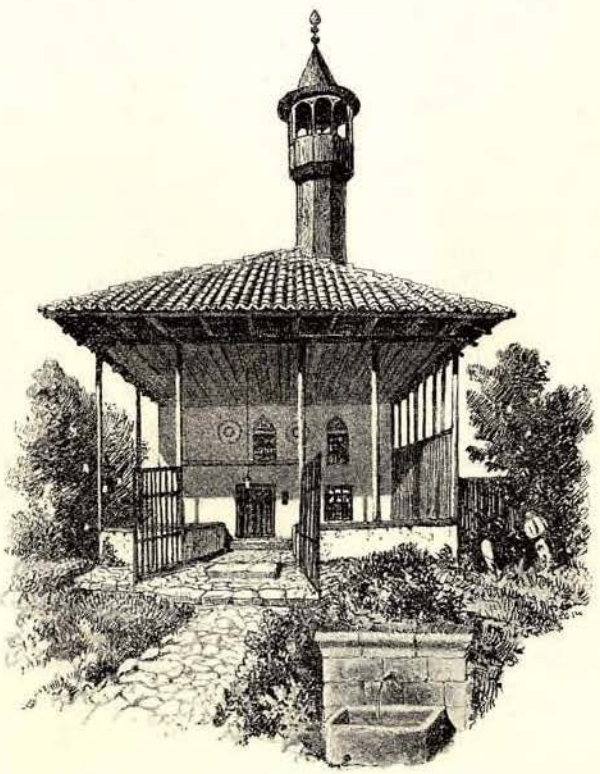

Slika 8. Terzibašin mesdžid u Balibegovici.

zora, dvorišta nema. S desne strane kraj sofe ima jedan grob, za kojeg narod priča, da je Terzibaše H. Alije. Na nišanu tariha nema. Merhum Terzibaša H. Alija sagradio je god. 930. (= 1524.), buduć u Sarajevu terzijski ćehaja, ovaj mesdžid i niže istog na ulici česmu. Za uzdržavanje mesdžida i česme uvakufio je nekoliko svojih dućana u Kujundžiluku a šerijatski hudžet o tom pokladu nalazi se u sidžilu br. 2. u kutubhani Careve džamije. Hudžet glasi ovako:

Hadži Mehmed sin Ishakov, stanovnik Ajas pašine mahale i mutevelija vakufa Hadži Alije Terzibaše, došao je pred šerijatski sud i dao slijedeće očitovanje: Nedomak Ajas

pašine banje s jednu stranu uz vakufske dućane pokojnog Terzibaše Hadži Alije, s drugu stranu uz vakufske dućane Jahja pašine, a s treću stranu uz Karaferhatovićeve vakufske dućane, ima tri dućana, jedan uz drugi, koji su napravljeni na zemljištu Terzibaše Hadži Alije, t. j. pod mukatom istog.

Te dućane sada prodajem svojoj vjenčanoj ženi Gjulbademi, kćeri Abdullahovoj, za tri hiljade i su 200 akči mukate, koje se imaju godišnje davati vakufu Terzibaše Hadži Alije, ali ona ih kupuje za uvakufljene pare svoje majke Suluri bule, na kojim je parama ona mutevelija. Ja sam pravovaljano prodao i kupovninu primio.

To izgovorivši, priznade i potvrdi gori pomenute Gjulbademe po šerijatu potvrđeni zastupnik Ahmet, sin Hadži Mehmedov, govor pomenutog Hadži Mehmeda u svima pojedinostima, te se ovaj ugovor po njihovom zahtjevu zavede u šerijatske sidžile 8. dan Rebiulevela god. 973. (= 1565. p. Is.).

Svjedok ovoga: Ferhad hodža sin Timurov, imam Terzibašina mesdžida.

Zatim je pomenuta Gjulbadema ove kupljene dućane privezala za mesdžid Hadži Alije Terzibaše. Mutevelija ovog vakufa, Hadži Mehmed, sin Ishakov, dao je od Gjulbadem-kaduninih uvakufljenih gotovih novaca 4050 akči Huseinu sinu Tur-Alinu na priplod, te je od ovog uzeo u zalog stvari, na koje će plaćati godišnje kirije 950 akči i dao mu za taj dug jamca Mehmeda, sina Uvejisova te se i ovo zapisalo u sidžil dana 8. Rebijulahira god. 973. (= 1565. p. Is.).

Kao primjer, kako je u ono doba izgledao dekret mutevelijski, iznosimo po sidžilu br. 2. kutubhane Careve džamije dekret jednog mutevelije ovoga mesdžida:

„Pošto je dosadašnji mutevelija vakufa Hadži Alije Terzije, Hadži Mehmed sin Ishakov, koji je za to imao jednu akču dnevne plaće, to mjesto svojevoljno napustio, to se na njegovo mjesto, sa plaćom od jedne akče dnevno, postavio Ahmed, sin Hadži Mehmedov, te se ovo u sidžil zavelo 12. dan Zilhidžeta 973. (= 1565. god. p. Is.).

Svjedoci ovoga: Omer Čelebi Kasamlija, Sulejman sin Abdullahov i Mustafa sin Ahmedov.“

Ovaj je mesdžid prigodom velikog požara god. 1109. (= 1697. p. Is.) izgorio, ali su ga stanovnici ove mahale obnovili. Za požara poginuli su u mesdžidu i tadašnji imam i mujezin.

Do tog vremena službenici ovog mesdžida dobivali su plaću od prihoda mukate, a pošto je vakuf od požara konačno propao, molio je narod u Carigradu da se mujezinska i imamska plaća namire od državnih prihoda.

Pošto ovaj vakuf nema sada nikakvog imetka, daje uprava vakufska malu plaću imamu i mujezinu ovog mesdžida.

VII. Gazibalibegova džamija u Balibegovici.

U Balibegovici ulici, pošav brdu s lijeve strane na ćošku, imade džamija, koja se zove po Gazi Balibegu, sinu Jahja pašinu. Džamija je nasred dvorišta a sa svake strane je u iste harem, po kome se sije bostanluk; ispred džamije i sa lijeve strane, a sa desne strane malo više džamije ima nekoliko grobova, megju kojima se nalazi, kako narod priča, grob ćehaje gore pomenutog Gazi Balibega, premda na nišanima nema tariha. Dvorište je od sokaka zagragjeno drvenim parmacima, te od vratnica sokačnih do džamije ide put za 1 *m* širine pokaldrmljen, a dug 14 *m*. Sofe su ogragjene drvenim, lijepo izragjenim parmacima a široke su koliko i džamija, t. j. 10 aršina, duge

oko 4 *m*. U džamiji imade musandara, jedan ćurs i mimbera[1]). Na istoj džamiji imade 16 pendžera (prozora), a pokrita je tahtom i ćeremitom. Munara je drvena. *(Slika 9.)*

Slika 9. Gazi Balibegova džamija u Balibegovici.

Kad je ovaj gazija bio bosanski sandžakbeg (god. 912. = 1506. p. Is.) sagradio je ovu džamiju i uz nju česmu kao svoju zadužbinu. Napravio je kamenitu ćupriju na potoku Bistriku prama današnjoj gradskoj ubožnici i pokraj ove jednu žensku banju a prihod ovih dobara odredio je i privezao za ovu džamiju.

U visočkom kotaru imadu čifluci i selo, koji se i danas zove „Gazi Balibegovići" a bili su njegovo vlasništvo te je cijelu desetinu ovih čifluka privezao za pomenutu džamiju, kako se razabire iz niže navedenog šerijatskog hudžeta.

„Mula Abdullah sin Hadži Mehmedov, stanovnik Buzadžića Hadži Hasana mahale u Sarajevu, umr'o je prije izvjesnog vremena i ostavio dugova više nego što mu imetak vrijedi, a nakon smrti iza sebe ostavio je vjenčanu ženu, Umi Gjulsumu, kćer Hadži Ahmedovu i malodobnog sina Mehmeda, te malodobnu kćerku Hamidu.

Kad se ovo na šerijatskom sudu dokazalo, dijao se punomoćnik umrloga, Mehmed efendija pisar Kasama, te je lično pred šerijatski sud došao, a ispred Merjeme kćeri Šahin agine došao je šerijatskom punomoći provigjeni punomoćnik Mula Mehmed te je tužio našljednike gore spomenutog umrlog Abdullaha, t. j. njegovu ženu Umi Gjulsumu i malodobnu djecu Mehmeda i Hamidu, kojim je za ovu raspravu sa strane šerijatskog suda imenovan zastupnikom Mula Mustafa.

---

[1]) Mimbera se nalazi u svakoj džamiji, gdje se imam, pravije rekuć hatib, petkom i bajramom popne na nekoliko stupaca, te narodu drži predavanje na arapskom jeziku. Za to se rekne onoj bogomolji d ž a m i j a, gdje se klanja bajram i petak, a gdje se ne klanja bajram i petak, onoj se bogomolji rekne m e s d ž i d.

Gori navedeni tužioci navode slijedeće: Iza smrti rečenog Mula Abdullaha ostao je njegov jedan dio zemlje na čiftucima Bali begovim u selu Bali begu u visočkoj nahiji, sarajevske kaze, te tražimo da se ovaj dio umrlog Abdullaha u ostavštinu zavede i za naše izvjesne tražbine prodade.

Na ovo Mula Mustafa kao zastupnik tuženih nasljednika priznade, da postoji jedan dio u čiftuku Bali begovu, koji pripada pokojnom Abdullahu, te su ovom čiftuku megju tamošnjim narodom i komšijama granice poznate, ali ovaj cijeli Balibegov čiftuk od osvojenja Fatihova pripada prema carskom fermanu Bali begovu vakufu, a nasljedno pravo pripada od pradjeda Bali bega njegovim nasljednicima i s koljena na koljeno raspolažu i upravljaju ovim čiftukom, na koji se niti desetina, niti ikakvi drugi porezi ne plaćaju, po redu, što se izrično tvrdi i u glavnim zapisnicima (idžmal ve mufesl defteri): s toga dakle, kad u našoj rodbini koji od otaca umre, pravo upravljanja prelazi na njegovu djecu, te je tako i umrli Abdullah jedan dio ovoga uvakuflenog čiftuka od oca naslijedio, a Abdullahovi nasljednici od njega. Ove sve navode potvrđuje i carski visoki ferman i šerijatsko riješenje, koje se kod nas u pohrani nalazi. Ove navode zastupnika tuženih potvrdiše i mnogi prisutni svjedoci, kojom prilikom zastupnik pokaza rečeni ferman, šerijatski hudžet i posjedovnicu, koji sadržavaju sve ono, što je zastupnik tuženih kazao, a to je, da je od fetha podareno to selo Gazi Bali begu s uslovom, da ne daje desetine niti ikakvih drugih poreza, nego da prelazi s oca na sina, a oni da okreću kako hoće, da se ne može u to stranac na nikakav način miješati a desetina ovoga čiftuka da se ima trošiti na džamiju, koju je Bali beg u Sarajevu sagradio. Iza ovoga šerijatski sudac riješi, da se u ovo vakufsko imanje ne može stranac na nikakav način miješati te da se s toga gori navedeni tužitelji sa svojim tražbinama na osnovu fermana i šerijatskog hudžeta odbijaju. Ova se presuda zavede u sidžil a jedan prepis dade se tuženim u ruke.

To se dogodi i napisa 29. dan mjeseca Ševala 1185. (= 1771. god. p Is.).

Svjedoci ovoga: Smajil baša Lejlija Muhzur, Sulejman baša sin Hadži Ahmedov, Abdullah baša Penjava, Mula Jusuf sahatčija, Abdulfetah aga, Fejzullah ef. dječinji hodža i Husein ef. Kantarija.“

Ovaj hudžet nalazi se u 14. sidžilu u kutubhani Careve džamije.

Gori rečene godine 912. (= 1506.) umre u Sarajevu Gazi Bali begov ćehaja, kome se ime ne zna, i bude ukopan u dvorištu ove džamije, gdje mu se i danas grobnica pokazuje. Iza toga umrle su i dvije kćeri pomenutog Gazi Bali bega, te su i one ukopane u posebnom groblju pred njegovom kućom a prema pomenutoj džamiji.

Gazi Balibeg pošao je po osvojenju Biograda i po zapovijesti sultana Sulejmana sa bosanskom vojskom u Biograd. Tamo se desio i Gazi Husrefbeg, smederevski sandžakbeg, sa svojom vojskom i ova oba bega budu god. 921. (= 1515. p. Is.) na izmjence premješteni, t. j. Gazi Balibeg postade namjesnikom u Smederevu, a Gazi Husrefbeg bosanski namjesnik. Gazi Balibeg podigne u Smederevu jednu džamiju, tekiju i školu i za sebe naročitu grobnicu, gdje je od prilike g. 940. (= 1533. p. Is.) i umr'o, te bude u ovu grobnicu ukopan.

Kad je poslije Vuk Jajčanin navalio na Sarajevo, popalio ga i porušio, oborena je i ova džamija, ali je poslije na novo podignuta, jer je dotični mutevelija prodao gore spomenutu žensku banju i od dobivenih novaca ponovio džamiju.

Ova je banja god. 1160. (= 1747. p. Is.) pala pod upravu Delalića, te je do god. 1210. (= 1795. p. Is.) bila u dobrom stanju, ali poslije toga prihodi njeni nisu bili dovoljni da se uzdrži te je postala neupotrebljiva, dok se najposlije g. 1230. (= 1814.) nije posve srušila, tako da se danas usred zelenila razabiru tek njezini temelji.

Prigodom velikog požara god. 1109. (1697. p. Is.) i ova je džamija izgorjela, a tada su bili imam Alija, hatib Ibrahim i mujezin nekakav drugi Alija, koji su dobivali svoju plaću od kamata uvakufljenog gotovog novca, a kada im je zaostala plaća, zamolili su u Carigradu, da im se namiri i da se dadu novci za ponovljenje džamiji. Ovo tvrdi jedan dokumenat, pisan god. 1118. (= 1706. p. Is.).

Sada ima ova Gazi Balibegova džamija od uvakufljenog imetka jedan dućan pokraj banje Gazi Isabegove i jednu kuću u mahali Berkuši u šeher Sarajevu, a osim toga više ništa! Podor džamije moli i boga i ljude, da se popravi.

Za dokaz, da je ova bogomolja bila doista džamija a ne tek mali mesdžid, donosim ovaj carski berat:

برات عالیشان :

مدینهٔ سرای بوسنه‌ده بالی بك محله‌سنده واقع جامع شریفك بابرات عالی وظیفهٔ معینه ایله امام وخطیب اولان صالح بن محمد نام کسسنه‌نك اقتدای منافی سوی حال اولدیغندن اقتدادن استکراه ومرقوم صالحدن عزل وبرینه متدین کسنه نك نصب اولنمسی محلنده مجلس شرعده اهالیٔ محله علی طریق الشهاده اخبار ایتملریله جهتین مذکورتین وظیفهٔ مرسومه سیله مزبورك اوزرندن رفع اولنوب برینه جمله‌نك مختاری ارباب استحقاقدن اشبو رافع توقیع رفیع‌الشان خاقانی محمد خلیفه بن ابراهیم هروجهیله لایق ومستحق اولمغین رفع اولنان مزبورك رفعندن جهتین مذکورتین وظیفهٔ مرسومه‌سیله توجیه اولنوب یدینه برات شریف عالیشانم ویرلمك رجاسنه اقضی قضات‌المسلمین بوسنه قاضیسی مولانا حسن‌اسعد زیدت فضائله عرض‌ایتمکن موجبنجه مزبوره‌صدقه ایدوب اشبو برات همایون عنایتمقرونی ویردم وبیوردمکله بعدالیوم واروب مزبور محمد خلیفه بن ابرهیم ذکر اولنان جامع شریفده رفع اولنان مزبورك یرینه امام وخطیب اولوب خدمت لازمه‌سنی بیقصور مرعی ومؤدی قلدقدنصوکره وظیفهٔ معینه‌سیله متصرف اولوب دوام عمر دولتیچون دعایه مداومت کوسترہ اولبابده رفع اولنان مزبور طرفندن وطرف آخردن کسنه مانع ومزاحم اولمیه‌لر شویله بیلوب علامت شریفه اعتماد قیلدلر تحریراً فی الیوم السابع عشر من رجب المرجب لسنة ثلث عشر ومأتین والف . قسطنطنیه

To jest:

Stanovnici Bali begove mahale u Sarajevu, putem svjedočenja, prijavili su šerijatskom sudu u Sarajevu, kako je Salih sin Mehmedov, hatib i imam džamije u Bali begovoj mahali u Sarajevu, imenovan i odreqjen za tu službu carskim beratom uz odreqjenu plaću, postao nesposoban i nemaran za tu službu pa mole, da se on sa te službe svrgne a na njegovo mjesto da se postavi po njima izabrani i za tu dužnost sposobni Mehmed Halifa sa istom plaćom: s toga je šerijatski sudac Hasan Esad zamolio, da se izabrani Mehmed Halifa na to mjesto postavi i sa carskim beratom imenuje i potvrdi. S toga sam se našao pobuqjenim, da o tome ovi moj carski berat izdam i nareqjujem, da od danas rečeni Mehmed Halifa, sin Ibrahimov, na mjesto svrgnutog imama i hatiba tu dužnost primi i da je vrši bez kusura i odreqjenu plaću uživa te da se za mene i carevinu Bogu moli a da ga sa te službe ne smije svrgnuti predšastnik niti kogod drugi niti mu smije smetati ni zaviditi mu. Neka se po ovom beratu postupa.

Pisano 17. dan Redžeba god. 1213. (= 1798. p. Is.) Carigrad.

VIII. Kadi Hasanefendina džamija na Brdu.

Na vrh ulice Brdo-džamija zvane, na istočnoj strani, imade jedna džamija, koja se zove Kadi Hasan ef. džamija. Pomenuta je džamija od sokaka duvarom ogragjena, a s desne i s lijeve strane sokačnih vrata ima po jedan pendžer, kroz koji se vidi u dvorištu nekoliko grobova.

Dvorište opasuje sa dvije strane džamiju, a od vrata do papučluka ima 1 *m* širok put. Sofe su pred džamijom okolo 4 *m* dugačke, a široke kolika je i džamija; krov sofa nosi sedam drvenih stupaca. Džamija je šimlom i ćeremitom pokrita a minara joj je kamena. Džamija je 8 *m* duga a toliko i široka; na sva četiri duvara imade po četiri pendžera, svaki 80 *cm* širok, a 120 *cm* visok. U džamiji imade minbera, čurs i musandara kao i u svake džamije. *(Slika 10.)*

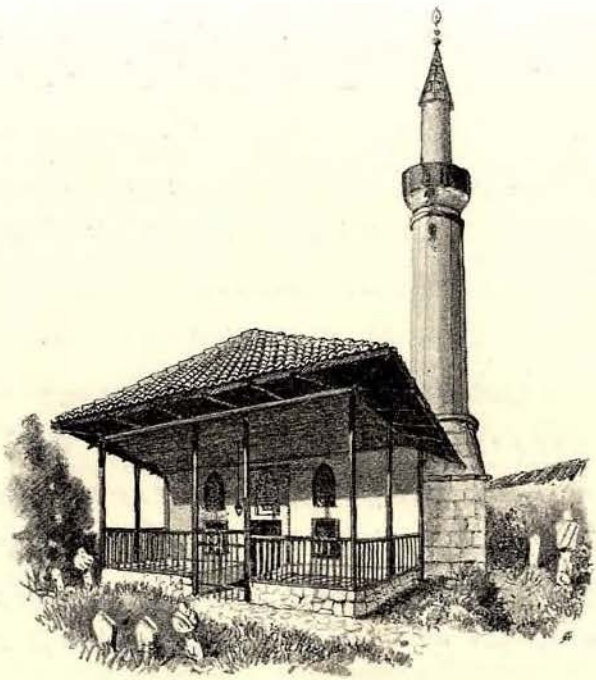

Slika 10. Kadi Hasanefendina džamija na Brdu.

Osnivač ove džamije, Hasan ef., bio je u Sarajevu kadija te je sagradio džamiju sa kamenitom minarom 968. (= 1560.), a od sultana halife dobio je dozvolu, da se u njoj klanja džuma i bajramski namazi.

Prigodom velikog požara sarajevskog, koji se god. 1109. (= 1697.) desio, i ova je džamija izgorjela, ali joj je minara ostala nepovrijegjena.

Toga je vremena u ovoj džamiji bio imam i hatib Mustafa-baša a mujezin Smail-baša. Plaću su imali od kamata uvakufljenog gotovog novca.

Kad se po nalogu bosanskog valije Ćose Halilpaše god. 1110. (= 1698.) popisaše izgorjele i oborene džamije, spominje se u tom popisu, da je i ova džamija tim požarom uništena, ali munara da je ostala čitava.

Poslije toga, naime god. 1165. (= 1751.), ovu je džamiju obnovio sarajevski odlični gragjanin H. Hasan sin Oručov i pokraj džamijskih vrata napravio je česmu te se džamija i danas nalazi u dobrom stanju.

Kad je pomenuti H. Hasan Oručov sin umr'o, ukopaše mu mrtvo tijelo u avliji ove džamije, a nadgrobni spomenik *(slika 11.)* njegov glasi ovako:

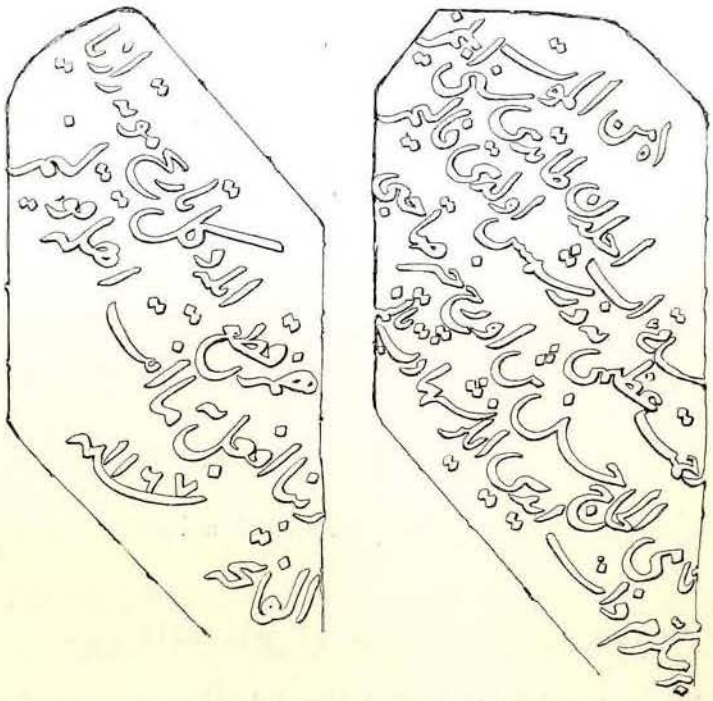

Slika 11. Tarih Hadži Hasana Oručevića u dvoru Kadi Hasanefendine džamije na Brdu.

Smrtna tugaljka.

„Smrtnu čašu vode ispi ovaj megju nama poštovani muž.
U veliku tvoju milost, Bože, utonu naš ponos,
po imenu H. Hasan, Oručov sin, dobrotvor.
Da je bio uzor čovjek: naša to srca svjedoče.
Ej Ti Razija, baci pogled na ovaj datum, iz kog se vadi jedan elif:
„Bože učini s njime ono, što znaš da je najbolje, to su naše molbe."
Umr'o god. 1168. (= 1754.).

Kako se priča, bilo je više dobrotvora i zakladnika ove džamije, ali ona sada, osim jedne magaze u Kundurdžiluku, nema ništa drugo.

Ova magaza spada u uvakufljeno imanje Hadži Ibrahim age Sivića sina Mustafina, te niže donosim kratki sadržaj vakfije.

Kirija od ove magaze, upotrebljuje se isključivo za osvjetljenja kandilja na munari, dočim imamu i mujezinima ove džamije daje vakufska uprava izvjesnu godišnju plaću. Kraj ove džamije, do kuće Hafiz Ali efendije Delića, oko stotinu metara daleko prema jugo-zapadu, nalazi se turbe krovom pokrito i drvenim parmacima ogragjeno, u komu počiva tijelo Abdulfetah Dede, vojnika Sultan Fatihova, koji je pri osvojenju Sarajeva god. 866. (= 1463.) poginuo, boreći se u ovome kraju. *(Slika 12.)*

Od tog vremena pa do danas, posjećuje narod ovo turbe. Napisa nema u turbetu te narod samo po predaji drži, da je to grob spomenutog šehita. Vakfija Hadži Ibrahima

Slika 12. Turbe Abdulfetahdede u mahali Brdo.

Sive, koja se nalazi u sidžilu broj 76. u kutubhani u Carevoj džamiji u Sarajevu, glasi ovako:

سیوو زاده حاجی ابراهیمك وقفیه‌سی بودر :

حمد فراوان وشکر بی پایان اول خالق دوجهان ورازق انس وجان مالك‌الملك والملکوت ورب‌العزة الجبروت باعث رحمت وفوز وسعادت دنیا وآخرت رسول عزیز محترم ونبی حبیب اکرم صلی‌الله تعالی علیه وسلم حضرتلرینك حقنده صادر اولان آیت کریمه و بخش عظیم «وما ارسلناك الا رحمة للعالمین» برهان مبین مدلولنجه اصحاب عظام واکرام مشاهد جلیه ومراقد علیه‌لریله اولسونکه نجوم هدی ومصابیح تقی «اصحابی کالنجوم بایهم اقتدیتم اهتدیتم» حدیث شریفنه مظهر اولوب اشبو صحایف حسناتك باعث تحریر وترقیمی وبو دفعه موجب تسطیر وترمیمی صاحب الخیرات والحسنات راغب الصدقات المبرات مدینهٔ سرای بوسنه‌ده جامع عتیق محله‌سی ساکنلرندن سیووزاده‌الحاج ابراهیم آغا ابن مصطفی نام کمسنه‌وقف آتی‌الیاه متولی نصب وتعیین ایلدیکی مدت مدیده دنبرو خدمتنده مقیم اشبو واقع الکتاب المستطاب طوبی‌له وحسنه احد بن عبداه محضرنده لاجل التسجیل ولامر الاتمام والتسبیل اقرار تام وتعبیر عن المرام ایدوب قائد توفیقُ اله «وما تقدموا لانفسکم من خیر تجدوه عندالله» مضمون سعادتمقرونی عمله سوق ایتمکله طلباً لمرضات الرب الرحیم وهرباً من عقاب الالیم «یوم لاینفع مال ولا بنون الا من اتی‌الله بقلب سلیم» واستغاء شفاعت رسوله الکریم نیت خالصهٔ صافیه وطویت صالحهٔ وافیه ایله اطیب وانفس مالدن الی یومنا هذا سلك ملکمده منسلك مدینهٔ سرایده واقع رستم پاشا نام صاحب‌الخیرك بزستانی اتصالنده آب لذیذ چشمه‌لرك بالاسی نعلبچه‌جی سوقنده سنوی یکرمی دردر پاره مقاطعهٔ قدیمه‌لو ایکی باب دکان محزنیله شووجهله وقف شرط ایلدیکی عقار مذکور اجارهٔ مثلیله اخره ایجار اولنه واجارهٔ مذکوره‌دن اولا واقفه

راجع اولان مقاطعهٔ مذکوره ادا اولنه وینه مدیهٔ مزبوره‌ده قاضی حسن افندی جامع شریفك منارهسنده لیالیٔ مبارکه‌ده و رمضان شریف لیالیده القاء قناديله بهر سنه اجاره‌دن طقوزر قیه روغن زیت اشترا وصرف اولنه و وقد قناديله سنوی اوچر غروش وظیفه ویرله جهات مذکوره‌دن صافی واجارهٔ مذکوره‌دن باقی فضله‌سنه متولیٔ مرقوم متصرف اولسون دیدکده متولیٔ مزبور تولیت مذکوره‌یی قبول وخدمت لازمه‌سنی کما ینبغی ادایه تعهد والتزام ایتدکدنصوکره واقف مشارالیه عنان کلامنی سمت رجوعه عطف زمام مقالی صوب ا ترداده صرف ایدوب وقف اولان عرصه اوزرنده مبنی ملك جهت اخرایه قفیتی بعض ائمهٔ کرام قتنده جائز اولمامغله وقف مذکوره‌دن رجوع ایدوب کما فی الاول ملکمه استرداد اولنمسی مطلوبندر دیدکده متولیٔ مرقوم جواب سدیده متصدی اولوب اکرچه حال بسط اولنان منوال اوزره‌در لکن واقف وقفت دیمکله امام ربانی ابو یوسف ثانی مذهب شریفنده تسلیم الی المتولی برله وقفه لزوم عارضی اولور دیو رد وتسلیمدن امتناع ووقف عقارك لزومنه حکم وقف النماس ایدوب حاکم مشارالیه لازالت الاحکام نافذة بین یدیه حضرتلری وقف عقارك صحت ولزومنه عالماً بالخلاف حکم صحیح شرعی وقضاء مرعی ایدوب نقضنه مجال محال وابطال تبطیلی عدیم الاحتمال اولور «فمن بدله بعد ما سمعه فانما اثمه علی الذین یبدلونه ان الله سمیع علیم» واجر الواقف علی الحی الجواد الکریم جری ذلك وحرر فی غره شهر ذی الحجه الشریفه لسنة سبع وعشرة ومأتین والف

شهر ——— و دا الحا ———

تله‌نیو محمد. علمدار اوغلی ملا ابراهیم، حاجی عثمان اوغلی ملا عبدالله اوغلی ملا بأکو
امام زاده ملا مصطفی، وودار اوغلی ملا عبداه، ترالو اوغلی ملا ابراهیم،
حمامی زاده الحاج صالح، حاجی زاده محمد

„Nebrojena hvala stvoritelju obiju svijetova i hranitelju ljudi i duhova, gospodaru neba i zemlje, tvorcu veličina i čistilišta. Nek je selatu selam i božijem milosniku Muhamed Pejgamberu, koji je najiskusniji od sviju proroka, koji je uzrok dobru na oba svijeta, koga je Bog u Kuranu veoma pohvalio, rekavši mu: „Nisam te ni za što drugo spremio, osim da budeš milosnik svemu svijetu“ i njegovim velikim odabranim drugovima i njihovim uzvišenim grobnicama, koji su kao zvijezde putokaznice, jer je on o njima govorio: „Moji su drugovi kao zvijezde: za kime god od njih pogjete, naputiće vas na pravi put.“

„Uzrok je pisanju ovoga lijepog testamenta i teftera slijedeći:

„Hadži Ibrahim aga Sivić, sin Mustafin, stanovnik stare mahale (Careve) u Sarajevu, gospodar zadužbine, darežljiv milostinjom, imenuje za upisivanje doli navedenog uvakufljenja privremenim mutevelijom Ahmeda, sina Abdulahova, koji je kod njega duže vremena služio, te u prisustvu ovoga na šerijatskom sudu očituje radi upisivanja i utvrgjenja, slijedeće:

„Pošto sam saznao i razumio božiju zapovijest, kojom nam zapovijeda u kuranu: „Što prigotovite unaprijed sebi od dobara, naći ćete kod Boga“, ta me zapovijed na ovaj dobri čin naputila, da stečem božiju blagodat i da izbjegnem vječitim mukama, onog dana, kada čovjeku ne će koristiti ni imanje ni djeca, osim onoga, što se Bogu

čistim srcem predalo na amanet, te da stečem zagovor božijega poslanika na onom svijetu: čistom namjerom od mog čistog i lijepog imetka, kojim sam do danas upravljao, odvajam dva dućana i jednu magazu, koji se nalaze u Nalčadžiskoj čaršiji u Sarajevu, uz Brusa-bezistan umrlog dobročinioca Rustem paše, više vodenih česama pod godišnjom mukatom istoga od 24 pare i uvakufljujem ih uz slijedeće uslove:

„Pomenute nekretnine, neka se svake godine izdaju pod kiriju te od prihoda istih neka se na prvom mjestu isplaćuje mukata Rustem pašinu vakufu a zatim da se svake godine kupuje po 9 oka zejtina, koji ima goriti u kandiljima na munari Kadi Hasan efendine džamije uz lijepe svečane noći. Pripaljivaču ovih kandilja ima se od istog prihoda davati tri groša godišnje plaće a ostatak prihoda neka uzima mutevelija sebi kao plaću. Izgovorivši ovo zakladnik, pomenuti mutevelija primi se te službe s obećanjem, da će je tačno vršiti.

„Zatim pomenuti zakladnik svoj govor preokrenu na drugu stranu kao uzdu i reče protivno: Pošto je po propisima nekih imama nemoguće uvakufiti zgrade, napravljene na tugjem vakufskom zemljištu i namijeniti ih drugoj svrsi, za to ja poričem uvakufljenje pomenutih nekretnina i tražim, da mi se iste u moje imanje opet vrate. Na to pomenuti mutevelija tvrdim odgovorom reče: „I ako je u istinu ovako, kao što govori zakladnik po jednim imamima, ipak je po propisima drugog imama, Ebu Jusufa, dovoljno, da zakladnik rekne: „Ja to i to uvakufljujem i predajem muteveliji u ruke". S toga na osnovu ovih propisa ne mogu pristati, da se zakladniku zavjetovani imetak povrati te tražim, da se na osnovu ovoga sudi". Na osnovu ove izjave raspravljajući šerijatski sudija, komu neka Bog podari moć, da svaku tešku stvar lahko dovrši, riješio je obzirom na suglasni zaključak stare uleme, da se ova zaklada i uvakufljenje kao zakonito prizna i potvrdi te postaje istinit zavjet i legat, koji se ni u kom slučaju ne može prodati. Ko bi ovo riješenje oprovrgnuo, neka Bog njegovo ime na strašnom sudu oprovrgne, jer Bog sve čuje i zna, a zakladniku neka vječni i milostivi tvorac svijeta dade nagradu.

„Ovo se dogodi i napisa početkom mjeseca Zilhidžeta god. 1217. (= 1802. p Is.).

„Svjedoci ovoga: Mehmed Bajraktar Klempo, sin Mula Ibrahimov, Hadži Osman, sin Mula Abdullahov, njegov sin Mula Bećo, Mula Mustafa Imamov sin, Mula Abdullah Vodarov sin, Mula Ibrahim Traljin sin, Hadži Salih Hamamin sin i Mehmed Hadži Sadić."

Из наших народних приповиједака.

Приопћио

др. **Владимир Ћоровић.**

I.

Прије шест година написао је г. Павле Поповић у „Срп. Књиж. Гласнику“ [1] један мањи чланак, у коме је из ближе одређивао сличност двају босанских народних прича, забиљежених од Ф. Јукића у „Колу“ 1847. и Ј. Памучине [2], са Шекспировим „Млетачким трговцем“. Јер ту је, као што је познато, сва интрига и сва комика комада у разради приче са мотивом залагања меса; остало све унесено је као допуна и оквир за то. И док је нашао, да се у првој причи налазе сви главни мотиви „Млетачког трговца“ (о залози меса и о суђењу жене као преобученог суца), дотле је у другој нашао само тај мотив залагања меса, везан са многим другима неоргански и нагласио је као версију мање потпуну од прве.

У Памучиновој се причи наиме каже ово: Млад један трговац у невољи узајми у једног Јевреjина сто гроша са обавезом, да му их врати тај дан прије вечере, док не затвори дућан; не учини ли то, да му овај одреже литру меса из бута. Чим је намирио вјеровника, трговац полети на све стране: нешто прода, а нешто узајми и скупи до вечери сто гроша, те пође да врати дуг. Кад тамо а Јевреjин већ затворио. Сјутра дан оде он, чим се свануло, да врати новац. Али Јевреjин не ће да прими, што му, по погодби, не ће најприје одсјећи комад меса. Кад се не могоше намирити, пођоше на суд. Уз пут угледају једног сељака, коме се магаре заглибило у једној локви, гдје узалуд моли дућанџије, да му помогну да га извуче. Трговцу се ражали за њим и пође да му помогне. Он повуче за реп а сељак за уши, али како је јако потегао истргне магарцу реп. Бијесан сељак пође, да га тужи кадији и да иште, да му се читаво магаре плати. Идући тако на суд прођу једном тијесном улицом, кроз коју је пролазило много коња натоварених сијеном. Код једних врата, иза којих је стајала трудна (schwangere) Туркиња, натјерају се коњи, груну у трговца, а он у врата и у Туркињу, те ова пане и побаци. Дотрчи јој муж и пође и он кадији, да се тужи. Очајан трговац с толике несреће и с толиких тужба и у страху од тешке казне одлучи да се убије. С тога близу суднице утрча у једну џамију и са мунаре скочи у авлију. У тај мах сједила су ту два брата и он скочивши одозго паде на једног од њих и уби га. Ухватише га одмах и доведоше пред кадију. Кадија кад чу, шта је све било и кад виђе младића толико очајна, сажали се на њ и ријеши, да га спасе. Најприје нареди

[1] „Срп. Књиж. Гласник“, IX. (1903.), стр 353.—356., 360.—363.

[2] Шаљиве српске народне приповиједке („Мала Библиотека“ бр. 39.) Мостар 1902., стр. 70. —83.

Јевреjину, да откине литру меса, али „како није живо људско месо пиринач, кафа и шећер, па да се може примећати и одмећати док изиђе на мјеру“, то да пази, да не откине ни једне богде мање или више, иначе ће изгубити главу. Препаде се Јевреjин и одустаде од погодбе, али мораде платити 5000 гроша глобе. Сељаку одреди, да му трговац храни, товари и рани магарца, док му не нарасте реп, па да му га тако врати. Знајући да то не ће никад дочекати, сељак одустаде од тужбе и плати 100 гроша цериме. Оном Турчину одреди, да да жену трговцу, па да му је овај врати, кад буде другом дјетету у њој исто толико мјесеци, колико је било и оном побаченом. Кад овај не пристаде плати суду 10.000 гроша и оде. Најпослије зовну и оног брата убијенога и рече му, да иде на мунару и да скочи с ње на трговца, који ће сједити на истом оном мјесту, на ком му је и брат погинуо. Кад ни тај не хтједе, кадија га осуди на 10.000 гроша глобе и давши трговцу Јевреjинових 5000 гроша и посла га кући.

Сваки од ових мотива могао би бити прича за се, сви заједно чине и опет једну цјелину, која је, као у већине народних приповиједака, цјелина у толико, што се свима мотивима нађе један носилац или једно опште мјесто. Овдје је то мјесто духовитост пресуда. Једној недаћи оног патника додала се друга, трећа и т. д. не неорганski, него у једном уобичаjеном континуитету нагомилавања, са честом тенденцијом народних прича да прошире и уопште ствар. Овдје је то чињено с много вјештине и не без извјесне спонтане али добро истицане логичне везе. А компликација је нарочито тражена, да би вјештина расплета била очитија и јача.

Али оно, што је овдје од нарочита интереса и што ми јаче наглашавамо, то је: да овај низ мотива са врло успјелим заплетом и соломонским судовима није само наш и, даље, да ни у нас није везан само са горњим мотивом о залагању меса.

Карло Симрок[1]) изнио је један врло велик број варијаната типа наше Памучинове приче. Ми ћемо одатле, за примјер, споменути само неке. У њемачкој пјесми о правди цара Карла, која је штампана 1493. год. има мотив, како младић за хиљаду форинти залаже комад меса. Није могао вратити на вријеме и мора на суд. Идући тамо заспе путем и прегази једно дијете, чији га отац води на суд. Тамо у двору испане кроз прозор и убије једног старог витеза, који је сједио под њим на клупи. Цар рјешава залог меса на познати нам начин, за дијете је иста осуда (да оцу врати с његовом женом исто толико дијете), за витезова сина исто као и за оног брата. А пјесма та још се чује у народу и то како Симрок мисли као шала против ius talionis. У једној тибетанској причи тих је случаjева много више. Брахман један зајмио једног вола и кад га је довео натраг, власник не уста иза јела, него га овај сам уведе у авлију. Бо онда изиђе на друга врата. Газда од вола рачуна то као небрижљивост Брахманову и иште оштету. Кад пођу на суд сретну једног човјека, коме је побјегла кобила. Тај их замоли, да му је помогну ухватити и Брахман, јер није могао друкчије, баци се на њу каменом и сломије јој ногу. Из страха од казне скочи с једног дувара, као у смрт, и пане на једног ткача и убије га. На путу у суд сретну преко воде једног човјека са сјекиром у зубима и упитаjу га колика је вода. Кад онај рече дубока, испаде му сјекира из уста у воду. Пред крај сврате у једну механу, у којој је крчмарица истом родила дијете и покрила га. Брахман га не опази, сједне на њ и угњечи га. Осуда је овдје нешто друкчија: због непажње да се, у првом случаjу, једном ископа око, а

[1]) Die Quellen des Shakespeare in Novellen, Märchen und Sagen. Bonn 1872, стр. 225. ff.

због њутања другом осиједе језик. Володавац, наравно, не пристаје и губи парницу. У другом случају, да се газди, који је искао помоћ осиједе језик, а Брахману рука, што се бацио каменом. И ту газда од кобиле не пристаје. За сјекиру: да се Брахману осиједе језик, што је питао, а оном, што је носио да се избију два зуба, јер се њима не носи сјекира. Са крчмарицом је, као и у раниjим случајевима, а за убијеног ткача је осуда да Брахман узме ткачевицу. Она не ће. Једна монголско-руска верзија те приче гласи овако: Сиромах брат моли у свог богатог брата коња, да дотјера дрва. Не имајући узде ни ремена он свеже саонице коњу за реп и управ при уласку у кућу, на повратку, истргне му се. Брат га с тога тужи. На путу ноће у једној кући: ту се у ноћи сиромах омакне с клупе, те пане на бешику и убије дијете у њој. На путу, даље, на једној ћуприји скочи сиромах у воду и убије једног оца, кога је син, управо у тај мах, ту купао. На суду сиромах покаже суцу један у крпу увијен камен, а овај мисли, да је то поклон и пресуђује у његову корист. Пресуда је иста: да са женом имадне друго дијете, да коњу нарасте реп и да син с ћуприје скаче на оног у воду. Тај мотив скакања у воду с ћуприје наводи се у Бону као истинити случај при градњи једне куће. Иста паралела и из Томберга. У једној муслиманско-индијској причи има, како је један војник обрекао Јеврејину фунту меса као залог. Не плативши, у бијегу, сретне трудну жену, која побаци; онда неког јахача, коме натрчи на коња, те му избије око. У страху скочи у један хендек и ту убије човјека. Осуда је у свима случајевима иста осим код коња: ту се пресуђује, да се коњ преполови, у име оштете.

Као што се из наведених примјерака види мотив тај често је и у других народа спајан са мотивом о залози меса и изузевши онај један случај мита, свуда је рјешаван суцем по духовитој софистици из побуда симпатија, које ми сви за читаво вријеме имамо спрам кривца.

Без мотива са залогом меса та се прича налази у нас у још двије верзије. Прву је забиљежио Вук Врчевић[1]) и она нам каже: Ага се с Хером враћао с пазара, гонећи нешто на магарцу. Уз пут се магаре заглиби и Херо вадећи га, искине му реп. Кад дођу агиној кући, угледа агиница у Хере за пасом двије јабуке и заиште му их. Он одговори, да их је понио својој жени, која је исто тако трудна као и она. Агиница тад побаци. Ага на то потјера Херу с ножем, а овај узлети на кулу и скочивши с ње убије једно агино дијете. Иза тога отрча кући, однесе кадији мита и исприча му читаву ствар. Осуда је позната; иста као и оне горе.

Другу је причу забиљежио Никола Кашиковић[2]). Сиромах брат замоли у богатог четири вола, да узоре њиву. Овај му их не дао у радњи дан, него у недјељу. Кад је започео да оре, јави се сиромаху нешто из облака и упита га: „Или волиш да ти умре брат или цркне стражњи вô“. Овај, наравно, воље де друго. Кад се врати брату, те му исприча ствар, овај не хтједе да вјерује, него га потјера у суд. Уз пут, како је сиромах био гладан, поче брати дивљаке и трпати их себи у њедра. У вече стигну у кума на конак. За њ није било јела ни вечере, те поче да се сам части својим дивљакама. Трудна кума зажели дивљака: он јој их хтједе дати, али да она да њему што год друго за јело. Она не

[1]) Slovinac 1879. „Херо и његов ага“.

[2]) Стражилово 1885., стр. 1083.—1086.

смједе да му да од мужа и не добивши их побаци од муке. Уз пут, хтијући да помогне једном човјеку, да извуче заглибљено магаре, потегне јаче и откине му реп. Кад буду, на путу пред суд, низ једну планину, сиромах се, у очајању, отисну низа њу и на дну ње упане међу калуђере и убије игумана. Пресуда је позната у свима случајевима, осим првог: богатом брату нареди, да узајми брату поново она три вола, док с њима на изради четвртога. Уједно су сви платили и глобу, коју је добио сиромах и обогатио се на тај начин.

Као у оној монголско-руској причи, тако и у овој нашој напаст сиромаха почиње од његова богатог брата, и онда се ниже случај за случајем. Све те приче и наше и туђе, имају стално мотив са убиством или побацивањем дјетета и исту пресуду у тој ствари, пресуду оригиналну и у свом роду не мање духовиту од оне пресуде са залогом меса. Све приче, даље, имају заједнички онај мотив скакања у смрт са куле, њуприје, џамије или мало незгодно са брда, као што је у овој нашој задњој верзији, и убијање неког, ко сједи под тим. Све три наше верзије, имају мотив са кусим магаретом, у два случаја са потпуном невиношћу помагача, у трећем, готово са потпуном. Разлика је само у том, што је он употребљавао сам магарца, нашим мотивима одговара у причи с Брахманом случај кобиле (осуда је сасвим друкчија ту), и коња из оне руске приче, али је у њих кривица помагача одсуднија и већа: у првом случају бацао се каменом, а у другом везао је саонице коњу за реп.

Ситнија подударања наших појединих прича са онима имају два три: у Врчевића Херо подмити агу као у оној руској причи; рад с воловима у Кашиковића и у тој причи, и ако је мотив, иначе друкчије изведен.

Као што смо раније рекли, сваки од ових мотива могао би бити самосталан и бити прича за се, као што је случај са причом о залози меса или о скакању у смрт. Они су то, без сумње, с почетка увијек и били: доказа о томе имамо већ у том, исто имамо још и данас понеке од тих прича саме невезане с другима, у ранијим и каснијим биљешкама и традицији. Временом су се ти мотиви као хомогени спајали и то сасвим примјетно, постепеним низањем случајева, једног за другим тако, да би се на тај начин могло у причу унијети и сто случајева или избацити сви до једног, па да она у својој суштини и свом карактеру остане иста. Примјера за то имали смо овдје довољно. Али склоп мотива на тај начин, склоп мотива ове врсте није и не може бити неорганski, јер ниједан од њих није никако ван радње и ван њеног логичног развоја; напротив они се, кад се унесу у причу, узајамно допуњују (ено Врчевићеве верзије као најјачег примјера за то!), објашњују и чине у ствари органску цјелину. Што та цјелина није стална и што јој се познају дијелови, то је за то, што су ови мотиви своје врсте, своје нарочите врсте; што су толико сродни по њиховом условном моменту, да, и ако им се осјећа готово спонтан спој, ипак чине донекле утисак једноликости, а стално редања и набрајања, понекад уз то и утисак нечег сувишног. Шта је у причи с Брахманом требао залутали вô, кад је ту био за животињу мотив кобиле, или обратно?

Најпослије за доказ извјесног осјећања органске везе може се истакнути и тај толики број прича сличнога типа на толико страна. Јер таква појава није никад без свога разлога и без једнога дубљег смисла.

Turski dokumenti za povijest bosanskih katolika iz sidžila kutubhane Careve džamije u Sarajevu.

Priopćio

Šejh Sejfudin Kemura (Sarajevo).

1.

2. safera 1115. = 5. juni 1703.

Hudžet, kojim šerijatski kadija ***Jusuf Asimefendija*** *na molbu Fra Marijana i Fra Ivana i na osnovu izvida Jusufefendije Mustafačelebića izdaje dozvolu za popravak sutješke crkve i manastira. Po prepisu u 4. sidžilu kadijskom u kutubhani Careve džamije u Sarajevu.*

سوتسقه کنیسه‌سی مولانا یوسف عاصم افندی معرفتیله محلنده کشف اولنان حجت صورتیدر .

مدینهٔ سرای قضاسی مضافاتندن ویسوقه ناحیه‌سنه تابع سوتسقه قریه‌سی قربنده واقعه کنیسه‌راهبلرندن اشبو باعث السفر قرداریان وقره ایوان نام راهبلر مجلس شرع خطیره لازم التوقیر ده تقریر کلام ایدوب مرور زمان ایله کنیسهٔ مرقومه‌نك دره‌دن کلی یول طرفندن طاش دیواری مبنی کرپیچ دیواری طاملره‌دن خراب واکثریرلری منهدم ودرورنده کریش آغاچلرینك باشلری دیوار مرقوم ایچنده چوریوب قیو مقابلنده واقع تحته برده‌سی وکنیسهٔ مرقومه سقفی وحجرات قدیمه‌سی ومطبخ و بایر طرفندن حولو دیواری سقوفی خراب اولوب تعمیره محتاج ویدیمزده اولان صورت برات عالیشان ناطق اولدیغی اوزره مواضع قدیمه‌سی تعمیردن ممنوع اولدیغمزه بناء قبل شرع شریفدن محلنه واریلوب خراب اولان مواضع مزبوره کشف وتحریر اولنمسی مطلوبمزدر دیدکلرنده صوب شرع شریفدن مولانا یوسف افندی ابن مصطفی چلبی ارسال اولنب اولدخی ذیل صحیفه‌ده محرر الاسامی اولان بیغرض مسلمین ایله محلنه واروب کنیسه مرقومه‌نك خراب ومنهدم اولان مواضعنه امعان نظر ایله نظر وقدیمی طاش دیواری اوزرنده مبنی کرپیچدن دیوار مرقوم مساحه اولندقده بنا ذراعی ایله طولا اوتوز ذراع واوچ پنجق کره وپلد آغاچ خانوله‌لر وبرقات بصقی ایله طشرودن دیوار مرقومك بنا ذراعی ایله ایکی پنجق ذراعدن نصف کره اکسیك دیوار مرقومك ارتفاعی کامله‌دن خراب واکثریرلری منهدم وطقوز کریش آغاچلرینك باشلری چوریوب قیو مقابلنده واقع تحته برده‌سی خراب وکنیسه مرقومه سقفی واتصالنده قدیمی دیوارلری داخلنده حجرات قدیمه‌سی ومطبخ وبایر طرفندن قدیمی حولو دیواری سقوفی چوریوب خراب اولدیغی مولانای مزبور محلنده بعدالمشاهده کتب وتحریر ومعاً ارسال اولنان چوقه‌دار عثمان بشه ومحضر ابراهیم ایله مجلس شرعه کلوب علی وقوعه انها وتقریر ایلدکلرندن صکره ترفیع و توسیع اولنیوب خراب اولان مواضع قدیمهٔ مزبوره تعمیره وجها فی‌الوجوه ذکری سبق ایدن کرپیچ دیواردن ماعدا طاش دیوارلره دکلوب والحاقات زائده‌دن برشیٔ ضم والحاق اولنمامق اوزره بعدالتنبیه ماوقع بالطلب کتب اولندی فی‌الیوم الثانی من صفرالخیر لسنة خمس عشره ومائة والف .

Sadržaj.

Kara Marijan i Kara Ivan[1]*, svećenici crkve u selu Sutjeskoj, nahije visočke u kotara sarajevskog, dogjoše na ovaj šerijatski sud i izjaviše:*

U pomenute crkve oštetila je kiša duvar od ćerpića, koji stoji na kamenom podzidu prema rijeci te su mnoga mjesta posve oborena a u duvaru istruhle su drvene hatule, u same crkve pokvario se krov, stare ćelije i kuhinja a prema brdu istruhla je na duvaru streha i treba popravka. Pošto oni imadu u rukama stari veliki berat, koji govori, da im se ima dozvoliti, da na starom mjestu načinjaju i popravljaju crkvu, mole oni, da se sa strane šerijata ode i pregledaju te popišu oni dijelovi, koji su oštećeni, da se uzmognu popraviti.

Od strane uzvišenog šerijata odaslan je na to **Jasufefendija** *sin* **Mustafe Ćelebije**, *koji je sa dolje navedenim ljudima nepristrano svojim očima pregledao oštećena i oborena mjesta u pomenute crkve te oni izmjeriše duvar od ćerpića na kamenom podzidu, dug 30 dungjerskih aršina a u visinu 3 i pô, u komu su sve drvene hatule istruhle a po vrhu baskije te treba sav duvar u visinu od 2 i pô aršina oboriti i na novo izidati. I mnoga druga su mjesta posve porušena, tarabe su truhle, krov u pomenute crkve i uz nju ćelije prislonjene uz stari duvar, kuhinja i avlijski duvar prema brijegu i krov ovog duvara.*

Pomenuti kadijin izaslanik, koji se na licu mjesta osobno osvjedočio, razgledao i popisao, sa ljudima, koji su s njime bili izaslani, sa čohadarom **Osmanbašom** *i muzurom* **Ibrahimom**, *dogje pred preuzvišeni šerijat te je izvijestio, što je vidio a na osnovu njegove izjave osugjeno je, da se poprave ona mjesta, ali da se ne smiju zidati ni viša ni šira nego su prije bila, na starom mjestu, starom obliku, kako je gore navedeno, to jest duvar od ćerpića, ne dirajući u kamen, mogu na novo popraviti i načiniti pod uvjetom, da ne dozidaju ništa na novo. Ova je osuda izrečena, pisana i dostavljena na njihovu molbu 2. safera 1115. a jedna se kopija ostavlja u sidžilu.*

---

[1]) U originalu pogrešno te „Kara“ ima jamačno da znači „Fra“.

2.

21. muharema 1181. = 8. juna 1767.

Sarajevski kadija Abdul Mumin Hulussi ef. daje na osnovu valijine bujrultije a na temelju izvida, što ih je proveo Šejidi Ahmet efendija na licu mjesta dozvolu, da se kreševska crkva i manastir, koji su prije dvije godine izgorjeli na novo sagrade. Po prepisu u 9. sidžilu sarajevskog kadiluka u kutubhani Careve džamije.

مدینهٔ سرای بوسنه فضاسی مضافاتندن نفس کرشوه قصبه‌سی اتصالنده واقع افرنك
کفره‌سی یدلرنده فتح خاقانیدن برو باخط همایون شوکتمقرون ترك اولنان کنیسهٔ قدیمه‌لری تاریخ
کتابدن ایکی سنه ایله ایکی آی مقدم بقضاء الله تعالی متحرق اولوب اطراف اربعه سنده واقع سنکین
دیوار وزیر زمینده محازینی ایله کنیسه‌یه متصل برکمر مخزن ومطبخ وینه بش باب مخزن وکارکیر
ایکی باب اوطه‌سی قلوب سائر اوتوز ایکی اوطه وکنیسهٔ مرقومه بوشیده وابنیه‌لری محترق اولمغله
یدلرنده اولان فتوای شریف موجبنجه وضع قدیمی اوزره تعمیر وتجدیدینه مصاغ شرعی اوزره
تعمیر وتجدید اولنمق باعثده دیوان بوسنه‌دن بیورلدی خطیر صادر اولمغین امتثالا له قبل شرع
شریفدن باب نائیمزه مولانا السید احمد افندی مأذوناً تعیین و ارسال اولنوب اولدخی محضر
مسلمینده محترق اولان مواضعی اوزره واروب جوانب اربعه‌سنده باقی قلان سنکین دیوار وسائر
محللری بعد المساحه محترق اولان مواضع واوطه‌لری ومطبخ وبوشیده‌لری معماران معرفتیله کشف
ومعاینه ایدوب مساحه اولان کشف دفتریدرکه بروجه آتی ذکر اولنور حرر فی الیوم الحادی
والعشرین من محرم الحرام ۱۱۸۱

دیوار مذکورده قپو
عدد
۱

جانب غربسنده سنکین دیوار
طولا زراع
عدد کره
۲۹ ۲

دروننده ایکی قپو وایکی قپولی
برکمر محزن

جانب شمالیسنده سنکین دیوار
عرضازراع ۱۳ کره قدآزراع
قداً زراع ۶ ۳
۳

قبله جانبنده سنکین دیوار
عرضاً زراع کره
۱۳ ۶
قداً زراع عدد کره
۷ ۷

دیوار مذکور اوزرنده قبله
طرفنه ایکی بجره ودرت زراع
براوطه بناسیچون اغاجلری قدیمی
طشره اولدیغی مسلمین اخبار

اوطه کمری زراع
عدد
۴

معبدخانه قووشی طولا زراع
عدد کره
۲۹ ۲

عرضاً قووشی زراع
عدد کره
۱۰ ۷

شمالی جانبی
قدا زراع ربع
۴ ۱

معبد خانه لرینك اوستی تحته
کمر وپوشیده سنده درونه ضیا
ایچون سکز عدد باجه اولدیغی
مسلمین اخبار ایتملر ایله

معبد خانه دیوارینه متصل شمال
جانبنده سنکین دیوار قد زراع
ربع رد ٤
۴۳ ۵

وینه معبدخانه دیوارینه متصل
قبله جانبنده سنکین دیوار طولا
زراع عدد ربع قداً زراع ربع
٤٤ ۲ عدد ۱۱ ٦

مغرب جانبیده کنیسه‌نك حولوسنی
محیط سنکین دیوار طولا زراع
عدد
۲۱

کنیسه‌یه متصل حولونك شمال
جانبنده محترق اولان اوطه
عدد
۳

قبله جانبی دیوار مذکور کوشه‌سی
قداً زراع عدد ربع
۱۱ ٦

شمال طرفی کوشه‌سی قداً زراع
عدد ربع کره
۳ ٦ ۱

حولونك مغرب طرفنده محترق
اولان اوطه عدد
۳

حولونده قبله طرفنده محترق
اولان اوطه عدد
۳

مذکو حولونك برطرف معبدخانه
واوچ طرفی مذکور اولان طقوز
اوطه ایله محیط اولوب قبله جانبنده
ذکر اولنان اوچ اوطه‌نك یانده
ایکی بجق زراع دهلیز

وقبله جانبنده زیر زمینده واقع
بش باب محزن اوزرنده برر
بجره‌لو التی باب اوطه
٦

کنیسهٔ مرقومهنك جانب شرقیسنده سنکین دیوار طولا زراع	دیوار مذکورك شمال جانبنده کوشهسی قدا زراع	قبله طرفنده کوشهسی قدا زراع
عدد کره	عدد کره	عدد کره
۳۱ ۱	۳ ٦	٦ ٦

وطبقهٔ ثانیهسنده قبله جانبی طرفندن محترق اولان اوطه	کذلك طبقهٔ ثانیهده مغرب جانبنده محترق اولان اوطه عدد ۲ پنجرهلری ایکنجی حولویه ناظر و بر پنجرهسی اوچنجی حولویه ناظردر	مطبخ بوشیدهسی واوجاغی تعمیره محتاج
عدد پنجره عدد		
۱۰ ۱۲		

ومطبخ مذکوره متصل فوقانی وتحتانی محترق اولان اوطه عدد وبر پنجرهسی ایچ حولویه ناظر ۲	ومطبخ اوطهسنه متصل محترق اولان محزن باب ۱	ومرقوم محزن اوزرنده محترق اولان اوطه عدد وبر پنجرهسی شمال طرفنه ناظر ۱

ومطبخ اتصالنده کیلار اوطهسی محترق عدد ۱	وکیلار اوزرنده باصترمه قوروتمهسی ایچون تحتهلو محترق اوطه ۱	دیواردن طشره ایکی قات کنیف عدد ۲

ذکر اولنان کنیفلرك وجاری اولان چشمهنك کاریزی قدیمدن طاشره اقه کلوب تعمیره محتاجدر	ایکنجی حولوده شمال جانبنده اخشابدن مبنی طولا اون بچق زراع ایکی ربع انبار محترق اولوب بنایه محتاجدر

وجه مشروح اوزره کنیسه مرقومهنك اوطهلرینك اخشابدن اولان پوشیده وانیهسی محترق اولدیغندن سنکین دیوارلری باقی وموجود اولدیغی معاینه ومشاهده اولندیغندن غیری طول وعرض وقدلری ومقدار پنجره وقپولری محلنده قوف تامی اولان بیغرض مسلمین اخبار واتفاق ایلدکلری بومحله شرح ویرلدی حرر مافیه بمعرفة الجمهور الذی لهم الشعور فی هذه الامور .

نقه الفقیر
الیه سبحانه وتعالی
عبدالمؤمن بن عمر القاضی
بمدینهٔ سرای بوسنه
المحروسه
غفر لهما

خصوصی آتی البیانك محلنده کشف ومعاینه بعد الکشف وضع قدیمی اوزره بلا ترفیع ولاتوسیع تجدید وتعمیری باشنده حراب اولان محلی وضع قدیمی اوزره تجدید وتعمیرینه مساغ شرعی اولدیغی مبین ویرلان فتوای شریفه موجبنجه حالا ایالت بوسنه والیسی وزیر مکرم دولتلو عنایتلو سلحدار محمد پاشا یسرالله تعالی من الخیر مایرید ومایشا حضرتلرینك شرفریز صدور بولان بیورلدی حطیرلرینه امتثالاً جانب شرع شریفدن بالفعل باب نائمز مولانا السید احمد افندی مأذوناً تعیین واوسال اولنوب اولدخی ذیل محیفه ده محرر الاسامی مسلمین ومعمارلاندن پتر ولد نیقوله وبونو ولد آغوستین ایله مدینهٔ سرای بوسنه قضاسی مضافاتندن تفس کرشوه قصبه‌سی اتصالنده واقع فتح حاقانیدن برو افرنك کفره‌سی یدلرینده باحط همایون مهاجقرون ترك اولنان کنیسه قدیمه اوزرینه واروب کشف ومعاینه اولندقده اخشابدن اولان ابنیه‌سنه تاریخ کتابدن ایکی سنه ایکی آی مقدم بقضاالله تعالی آتش اصابت وکنیسهٔ مذکوره‌نك درونده قبوسی اولان ایکی قپولی کمر برمخزن وزیر زمینده بش باب مخزن ومطبخ ایکی باب کارگیر اوطه‌سی قالوب کنیسهٔ مرقومه بوشیده‌سیله اتصالنده کائن اوتوز ایکی اوطه‌نك اطراف اربعه‌لرنده واقع قدیمی سنگین دیوارلری باقی اولوب اخشابدن اولان ابنیه وبوشیده‌لری بالکلیه محترق اولدیغندن کنیسهٔ مذکوره ایله ذکر اولنان اوطه‌لرینك وسائر مواضعنك یدلرینه اعطا اولنان ممضی ومختوم کشف دفتری ناطق اولدیغی اوزره قدیمی طول وعرضلری قد وجرملری مساحه اولنوب مقدار عددلری معاینه ومشاهده اولندیغندن غیری کنیسهٔ مرقومه‌نك کشف وتحریر اولندیغی اوزره بلاتوسع ولاترفیع وضع قدیمه‌سی وجه محرر اوزره اولدیغی مسن واختیار بیغرض مسلمین علی طریق الشهاده محلنده اخبار ایلدکلریتی مولانای موی الیه واقع حالی محلنده کتب وتحریر ومعابعث اولنان عمر افندی بن الحاج رجب وچوقه‌دار ابوبکر اغا ایله مجلس شرعه کلوب انها وتقریر ایتدکده نصکره کتب فقهیه‌یه مراجعت اولندقده ولهم اعادة المنهدم ای لهم ان یبنوها فی ذلك الموضع علی قدر البناء لاول ولایمنع منه بل من نقلها الی موضع اخر لانه احداث دورغیرده مسطوروه مصرح بیورلمغین یدلرنده اولان فتوای شریفه وبیورلدی حطیر موجبنجه کفره مذکوره کنیسهٔ مذکوره‌یی قدیمی تمامتیله بلاتوسیع ولاترفیع وضع قدیمی اوزره تجدید وتعمیرلرینه جانب شرع شریفدن بعدالاذن الشرعی ماوقع بالطلب کتب وتحریر اولندی فی غره صفرالخیر لسنة احدی وثمانین ومائة والف .

شهـــ
ا سماعیل بشه ابن احمد ، اسماعیل اغا بن یحیی افندی ، الحاج موسی اغا سردار کرشوه سابقا ،
صالح بشه عن محله ایاس پاشا ، عثمان اغا باش اسکی ۹۷ ج ، فخر الاشباه قره محمد اغا ،
امین مقاطعه کرشوه ، فخر القضاة یوسف افندی المنفصل عن قضاء جانجه

Sadržaj.

Stara katolička[1]) *crkva kraj varoši Kreševa u sarajevskom kotaru, koja je od oscajenja priznata i fermanom potvrđena kao katolička bogomolja, te je prije dvije godine i dva mjeseca, sudbinom božjom, izgorjela tako, da je izokola sa četiri strane ostao samo zid i magaze u zemlji, jedna uz crkvu prislonjena presvođena magaza, kuhinja, pet drugih magaza i dvije tvrdo gradjene sobe, dočim su 32 sobe i od drveta sagradjene nuzgredne prostorije i crkveni krov sasvim izgorjeli, te ih valja obnoviti i u staro stanje postaviti. Od bosanskog divana stigla je za to bujrultija, da prema fetvi, što je imaju u rukama, sagrade i poprave kako će šerijat na osnovu izvida odrediti, da se ima popraviti.*

Prema oraj zaporjedi odregjen je i odaslan sa strane lijepog šerijata naš kadija, gosp. **Sejidi Ahmet efendija,** *te je u prisutnosti muslimanskog naroda, koji je došao na gariште, izmjerio i sa gradjevnim vještacima točno razgledao izokolni kameni duvar i ostala mjesta, koja su ostala čitava i mjesta, koja su izgorjela, sobe, odaje, kuhinju, krov, pa je to popisao u popisu kako slijedi.*

Pisano 21. muharema 1181.

Od istočne strane pomenute crkve kameniti zid u površini od 21 × 1 aršinu.

Sjeverni ugao ovog zida 2 × 6 aršina površine.

Jugoistočni ugao ovog zida sa 6 × 6 aršina površine.

Sa zapadne strane kamena zida $39^1/_2 \times 2$ aršina površine.

U nutrašnjosti dvoja vrata i dvije ščemerene magaze.

Od sjeverne strane kameniti zid prostran 13 × 6 aršina, a debeo 2 aršina.

S jugoistočne strane kameniti zid sa 13 × 6 aršina površine.

U pomenutom jugoistočnom zidu ima dva prozora i bila je po kazivanju muslimana izvana jedna soba prostrana 4 aršina, čemer sobe ima 42 aršina površine.

Okolica crkve iznašala je u duljinu $29^1/_2 \times 2$ aršina.

Širina okolice 107 : 7 aršina.

Od sjeverne strane ima $4^1/_4$ aršina.

Više crkve pod krovom bilo je osam prozora, koji su davali svjetlost.

Uz crkvu prislanja se od sjeverne strane zid, dug $43^1/_2$ aršina, visok $4^5/_4$ aršina.

I opet uz zid crkve prema jugoistoku kameni zid, dug $42^2/_4$ aršina, a visok 11 aršina.

Od zapadne strane kameni duvar, koji opasuje dvorište crkveno, dug 21 aršin.

Od sjeverne strane izgorjele su do temelja tri uz crkvu prislonjene sobe.

Jugoistočni ugao zida pomenutog dug je 11 aršina i 6 čejreka.

Sjeverni ugao zida 7 aršina i 6 čejreka.

U avliji izgorjele su 3 sobe okrenute zapadu.

Potvrgjuje se, da smo u gore navedene crkve, kako je rečeno, u prisutnosti nepristranih svjedoka razgledali na svoje oči i osvjedočili se, što je ostalo kamena zida te ga izmjerili i drveni krov i zgrade, koje su izgorjele.

Izjavljujemo, da je na osnovu lijepe fetve i pokoravajući se bujrultiji, koja je došla od sadanjeg bosanskog valije, njeg. preuzvišenosti Silahdara Mehmedpaše — Bog mu dao svako dobro, koje od njega želi, — koja dozvoljava, da se nakon spomenutog izvida i razmjerenja podignu i poprave ona mjesta u starom obliku, ali da se ne prošire ni u visinu ni u širinu, pošao sa strane lijepog šerijata osobno naš kadija, gosp. **Sejidi Ahmet efendija,** *naročito za to izaslan sa dolje imenovanim muslimanima i sa neimarom Božom Nikolićem i Bonom Augustinovićem do stare crkve kraj kreševske kasabe u sarajevskom kotaru, koja tu postoji u rukama katolika*[2]) *na osnovu fermana od sultan Fatihova vremena. I pošto razgledasmo drvene zgrade u njoj, koje su dvije godine i dva mjeseca prije pisanja ovoga izgorjele božjom voljom, osvjedočismo se, da su u pomenute crkve do vrata ostale jedna magaza sa dvoja vrata, 5 podzemnih magaza, kuhinja i dvije tvrdo zidane odaje, a pomenuta crkva do zida i 32 odaje uz nju, osim starog kamenitog zida izgorjele su, a drvena grajja i krov posve su izgorjeli. Za pomenutu crkvu, odaje i ostale zgrade, predan im je u ruke muhurlejsan tefter, u kome smo sve popisali po duljini, širini i visini, kako je izmjereno i točno pregledano, da po starom obliku, kako je to popisano i kako su iskazali stari nepristrani muslimani, koji su obrekli, da će po vjeri i zakletvi pravo kazati, te je to gore pomenuti gospodin na licu mjesta popisao Izaslanici s njime* **Omer efendija,** *sin* **Hadži Redžepov** *i čohadar* **Ebubećiraga,** *dogjoše pred šerijat, te pošto i oni izvještiše, što su vidili, može se u smislu fikijskih kitaba dozvoliti, da se popravi što je razoreno i da se*

---

[1]) U originalu franačka.

[2]) U originalu Franaka.

načini zgrada, kaka je bila na starom mjestu, jer šerijat ne brani da se popravlja, nego brani, da se zgrada prenese sa jednog mjesta na drugo, jer bi to bila novogradnja.

Ovako piše u knjizi Dureri gurer.

Na osnovu toga i prema lijepoj fetvi, koju imadu u rukama i velikoj bujrultiji dozvoljava se sa strane šerijata pomenutoj keferi, da poprave, kako je prije bilo sa svim nuzgrednim zgradama, ali da ne prošire ni u visinu ni u širinu na starom mjestu i po starom obliku.

Upisa se kako jest na zahtjev, početkom safera 1181. (= 17. juna 1767.)

Svjedoci: **Smailbaša Ahmedović, Smailaga Jahjaefendić, Hadži Musa**, *serdar iz Kreševa,* **Salihbaša** *iz Ajazpašine mahale,* **Osmanaga** *iz Ajazpašine mahale.* **Karamehmedaga** *iz Kreševa,* **Jusuf efendija**, *birši kadija u Čajniču.*

3.

21. zilkadeta 1183. = 4. marta 1769.

Sulejman, ćehaja bosanskog valije izdaje visočkim i fojničkim fratrima teskeru, da za svoju obranu smiju nositi oružja. Po prepisu u 11. sidžilu kutubhane Careve džamije u Sarajevu.

دارنده تذکره‌سی ویسوقه وفوینجه‌ده واقع کلیسالرك رهبانلری آیین باطللرنجه سائلك ایله
کشت وکذار ایتدکلری محللرده اشقیا مقوله‌سی تعرض ایتدیکنی عرضحاللرله ابها وتظلم ایتملریله
مسفورلر ابناء سبیلدن معدود اولمقدنناشی مرور وعبولرنده حیدود واشقیا طائفه‌سندن کندیلری
حفظ ایتمك ایچون ایکی تفنك معاً کتورملر چون بافرمان حضرت ولی النعمی اذن تذکره‌سی تحریر
ویدلرینه ویرلمشدر بمنه تعالی وصولنده برمنوال محرر مسفورلر کندیلرینی حفظ ایچون یانلرنجه
یالکز ایکی تفنك کتورملرینه اذن ویرلمکله مخالفت اولنمیه فی ۲۱ ذی القعده سنه ۱۱۸۳
سلیمان کتخدای والی بوسنه

Sadržaj.

Nosioci ove teskere, svećenici crkava u Visokom i Fojnici, koji prema propisima svoje vjere idu po mjestima i po selima da prose, potužili su se, da ih po putevima neki napadaju. Prema zapovjedi našega gospodara mogu pomenuti za svoju obranu protiv onih, koji su se podali hajdukovanju, da se, kuda god dogju i progju, očuvaju hajdučkih četa, nositi uza se dvije puške a to im se napisa i predade u ruke. Kada Vam pomoću Boga dogje u ruke ovo pismo, kojim im se dozvoljava za obranu nositi uza se po dvije puške, neka se u tome ne smetaju.

21. zilkadeta 1183. Ćehaja bos. valije Sulejman.

Sidžil br. 11.

4.

3. džemazulahira 1192. = 17. juni 1778.

Sarajevski kadija **Essejidi Muhamed Lebiefendija** *uknjižuje na osnovu izjave Ibrahimbaše Pole kao punomoćnika Ivana Neškovića, ćurćije u Latinluku u Sarajevu, da je on svoj dućan i svoju magazu u Ćurćiluku uvakufio u dobrotvorne svrhe a mutevelijom vakufa imenovao svoju kćer Angju a iza nje njen ženski odvjetak. Po zapisu u 19. sidžilu kutubhane Careve džamije.*

مدینهٔ سرای بوسنه‌ده فرنکلك محله‌سی متمکنلرندن کورکچی ایوان ولد نشقو نام
ذمینك طرفندن عذر شرعیه بناء وقف آتی البیانی اقرار وتسجیله وشروطی بیان وتقریره وکیل
اولدیغی دیوان کاتب محله‌سندن قأشو صالح علمدار ابن صالح وایلجیك محله‌سندن تورکن اوغلی
صالح باشه ابن احمد نام کمسنه‌لرك شهادتلریله ثابت وثبوت وکالتنه حکم شرعی لاحق اولان قصاب
زاده الحاج ابراهیم محله‌سندن پولو ابراهیم باشه ابن دیکر احمد نام کمسنه مجلس شرع شریف نبویده

موكل مرقوم ايوان ذمينك صليبهٔ كبيره قزى اشبو رافعة السفرانكلى بنت المزبور ايوان نام نصرانيه‌نك مواجهه‌سنده بالوكاله اقرار تام وتقرير كلام ايدوب موكلم مرقوم ايوان ذمى كوركيان سوقنده واقع برطرف لازو بلاوقوويچ دكانى وبرطرف بوستانجى ذمى بوان دكانى وبرطرف پناوه ذمينك عرضهٔ حاليه‌سى وطرف رابعى طريق عام ايله محدود وممتاز عرضهٔ صرفه‌سى سنرى قرقراقچه مقاطعه‌لو شيخ رمضان افندى وقفى وبناسى ملك دكانى مخزن وبيكه معاً ملكندن اخراج ومالندن افراز واولاد اناثنك اكبر وارشدينه مشروطه وقف اولمق اوزره وقف مؤبد وحبس مخلد ايله وقف ايدوب شويله شرط ايلديكه اولاد اناثنك اكبر وارشدى اولان صليبه قزى اشبو انكلى متوليه اولوب دكان مرقوم ايله مخزن وبيكه‌نك سنوى اجاره‌سندن اولان شيخ رمضان افندى وقفنه اولان مقاطعهٔ ادا واقتضا ايدن تعمير وترميمى مصارفندن فضله قلان اجاره‌يى متوليه‌يه مرقومه انكلى قبض ايدوب ديلدكى وجه اوزره فقرا وضعفايه تصدق ايدوب متولية مرقومه انكله قيد حيواتده اولدقچه دكان مذكورى شروطيت اوزره ضبط وتصرف ايدوب امور تولينه واجارهٔ مذكوره‌نك صرف وتصدقنده كمسنه‌يى مداخله ايتدرميوب فوتندن صوكره واقف مسفور ايوانك اولاد اناثندن كمسنه قالمزسه اولاد اناثنك اولاد واولاد واولادى بطناً بعد بطن متصرف اولەلر ديو شروط و قيودنى تبيين ودكان مذكورى قزى متولية مسفوره انكله تسليم ايلمشدر ديدكده مرقومه انكله وكيل مزبور ابراهيم باشه يه جمع كلماتنده وجاهاً تصديق ايلدكدنصوكره حاكم موقع صدر كتاب مستطاب طوبى له وحسن مآب افندى حضرتلرى دكان مرقومك وقفيتنك صحت ولزومنه بعدالحكم والنيابة الشرعى ماهوالواقع بالطلب كتب اولندى فى اليوم الثالث من جمادى الآخره لسنة اثنين و تسعين ومائة والف .

شهـــ

ودالحا

آبلاغى زاده الحاج محمد، منلا ابراهيم آبلاغى، احمد باشه عباجى» دسوقى منلا مصطفى، حيدر باشه زركر، الحاج عبدالله بريغه، ابراهيم باشه سلمان باشى عباجى، ابراهيم باشه عباجى فرانوزاده، منلا على عباجى تبع بريغه، اسماعيل ليلى المحضر، الحاج مصطفى كاتب، سليمان باشه المحضر

Sadržaj.

Ibrahim baša Polo sin Ahmedov, stanovnik Kasabzade Hadži Ibrahim mahale u Sarajevu, došao je lično pred ovaj šerijatski sud i preko svjedoka Salih bajraktara Karše, sina Salihova, stanovnika Kućuk Ćatib mahale i Salih baše Turčinoglije, sina Ahmedova, stanovnika Hilidžak mahale u Sarajevu posvjedočio, da ga je Ivan Nešković, ćurčija iz Latinluka mahale u Sarajevu, za pravog svog punomoćnika za izvršenje niže označene zavjetovne oporuke opunomoćio, te on na osnovu toga pred ovim sudom u prisustvu punoljetne kćeri njegovog vlastodavca Ivana Neškovića, Andje Nešković, dade slijedeće očitovanje:

Moj opunomoćitelj i vlastodavac, pomenuti Ivan Nešković, zavjetovao je u dobrotvorne svrhe jedan svoj dućan sa magazom i krevetom u Ćurčiluk ulici, koji graniči s jedne strane dućanom Laze Blagojevića, s druge dućanom Ivana Bostandžije, s treće sa zemljištem kršćanina Pinave, a s četvrte putem, od kojih se nekretnina plaća po 40 akči godišnje mukate Šeh Ramadan efendinu vakufu, te odvojivši ove nekretnine od ostalog njegovog nepokretnog imetka, naredio je, da ovom zavjetovanom imanju bude mutevelija njegova najstarija kći pomenuta Angja Nešković, kojoj je i zavjetovane nepokretnine na raspolaganje i uživanje ustupio, s uslovom, da ona od kirija ovih nekretnina najprije plati mukatu dotičnom vakufu, da uredi i popravlja zavjetovane zgrade, a što joj od tih prihoda suviška preostane, da ona dobrotvorno kome hoće od

sirotinje i iznemoglih daje novčane potpore i da zavjetovano imanje dok je živa kao mutevelija uživa i s njime raspolaže, a da je u tome niko ne smeta: a kada ona umre, da pravo muteveliluka pregje na živu žensku stariju djecu redom s koljena na koljeno.

Prisutna Angja Nešković kao mutevelija potvrdila je ovo očitovanje punomoćnika Ibrahim baše u svemu kao istinito, na što raspravljajući šerijatski sudac — Bog mu dao dobro za pravednu osudu — u smislu zakona izreće presudu, da se zavjetovane nekretnine kao zaklada uvakufljavuju i o tome se izdaje ova presuda.

Pisano 3. Džemazul ahira 1192. Svjedoci ovoga: Hadži Mehmed Ablagija, Mula Ibrahim Ablagija Ahmed baša Abadžija, Mula Mustafa Visoki, Hajdar baša Kujundžija, Hadži Abdullah Briga, Ibrahim baša i Sulejman baša Abadžije, Ibrahim baša Firanija, Mula Alija Abadžija Briga, Smajil Muhzur, Hadži Mustafa Kjatib i Sulejman baša Muhzur.

5.

15. džemazulevela 1197. = 7. april 1783.

Angjelija, kći Ivana Neškovića iz Sutjeske, odriče se pred sarajevskim kadijom u ime svoje i svoje sestre Marte prava na prihod kuće u Latinluku, sagragjene prije 58 godina na Crkvini, te se odregjuje, da se prema namjeni osnivača u kući podučavaju katolička djeca u vjeronauku i da u njoj stanuje sirotinja. Po zapisu u 23 sidžilu Careve džamije.

مدینهٔ سرایده فرنکلك محله‌سی متمکنه‌لرندن اولوب برمدتدنبرو ویسوقه ناحیه‌سنه تابع صوتیسقه قریه‌سنده متمکنه اولان انکلی ولدت ایوان ولد نشقو نام نصرانیه خصوص آتی البیانی تقریره کندی طرفندن اصالة ولابوین قز قرنداشی مارطه نصرنیه طرفندن وکالة خصم جاهد محضرنده وکالتی ثابت اولدقدنصکره مسفوره انکلی مجلس شرع خطیر لازم التوقیرده مذکوره فرنکلك محله‌سی متمکنه‌لرندن اشبو رافعوالسفر پاوله ولد میحاط ومیکو ولد بوژو ودیکر پاوله ولد پتره و یوزپ ولد کورو ومیحاط ولد لازو واندری ولد نیقولا وایوان ولد میحاط وکورو ولد پرانو وسائرلری مواجهه‌لرنده اقرار تام وتقریر کلام ایدوب ذکر اولنان فرنکلك محله‌سنده واقع بر طرفی بنم بغچه‌م وبرطرفی قاسومتره حدودی وبرطرفی غوتو دراغوطین حدودی وطرف رابعی طریق عام ایله محدود وممتاز عرصهٔ صرفه‌سی خواجه کمال الدین وقفی وبناسی ملك سنوی التمش اقچه مقاطعه‌لو چرقوینه دیمکله معروف برصوبه لو اوطه وبرمخزن وفوقانی‌ده ایکی صوبه لو اوطه و ایکی مطبخ وحولو وکنیفی حاوی برمنزلخانه‌ده بابالرمز هالك اولان ایوان ذمینك یدی سهمدن برسهمی اولوب بزه انتقال ایتمشدر دیو ملکیتنی دعوی صددنده ایدك لکن منزل مذکورك یوردی استیلاء کفره‌دن مقدم اول یرده کنیسا اولوب وبعدلاالاستیلاء یری حالی قالمغله مقاطعهٔ مذکوره دخی معطل اولوب نفعاً للوقوف بهرسنه مقاطعهٔ مذکوره‌یی وقف مذکوره ادا ایتمك اوزره وقف متولیسی اذنیله یورد مذکور اوزرنده تاریخ کتابدن اللی سکز سنه مقدم پرانو ومیحاط ومانجوقه نام ذمیلر کندی ماللریله منزل مذکوری مجدداً بنا وسکتاسنی اولا ملت نصارانك صبیانلرینی راهبلر اول منزلده انجیلی تعلیم ایتمسنه ثانیا غرباء نصاری ساکن اولمسنه مسفوردن پرانو ومیحاط ومانجوقه ذمیلر وقف وشرط ایتدکلرینی کرکی کبی تصحیح ایلدك منزل مذکورده بنم ومؤکله‌م قز قرنداشم مذکوره مارطه‌نك اصلا وقطعا حق وعلاقه‌لریمز اولمیوب ومنزل مذکوره متعلقه بردرلو دعوی ونزاعمز دخی یوقدر فیما بعد خصوص مذکوره‌یه طرفلرمزدن اصالة ووکالة دعوا ونزاعمز ظهور ایدر ایسه لدی الحکام الکرام والولاة العظام مسموع ومقبوله اولمسون دیدکده غب

التصديق الشرعى ما هوالواقع بالطلب كتب اولندى فى اليوم الخامس من جمادى الاولى لسنة سبع و تسعين و ماة و الف.

شهود الحال

يوسف بشه ابن محمد عن محلة خواجه سنان، محمد بشه ابن عبدالله ذركر عن محله شيخ مصلح الدين. بكتاش بشه زوكر ابن احمد عن محله قموطين. عبدالله بسه ابن عمر عن محله خواجه سنان، حسين بشه ذركرى ابن عمر على عن محله محمد بك، على بك ابن احمد بك، عن محلة كمال الدين

Sadržaj.

Angjelija, kći Ivanova, a unuka Neškova, koja od nekog vremena stanuje u selu Sutjesci, Visočke nahije, a prije je stanovala u Latinluk mahali u Sarajevu, u ime svoje i kao ovlašćena punomoćnica svoje sestre Marte, došla je lično pred ovaj šerijatski sud i u prisustvu protivnika i stanovnika Latinluk mahale, Pavla, sina Mijatova, Mića, sina Božina, drugoga Pavla, sina Petrova, Josipa, sina Gjurina, Mijata, sina Lazina, Andrije, sina Nikolina, Ivana, sina Mijatova, Gjure, sina Franjina i ostalih, pred kojima je svoju punomoć dokazala, dala je pred sudom svoje izrično slijedeće očitovanje:

U pomenutoj Latinluk mahali bila je jedna kuća sa jednom sobom i magazom na dônjem spratu, a na gornjem dvije sobe i dvije kuhinje, avlija i nužnik (ćenifa), koja je na praznom zemljištu „Crkvina“ zvanom, koje pripada Hodža Kemaludin vakufu, komu se 60 akči godišnje mukate davalo, a koja je graničila s jedne strane mojom baščom, s druge nekretninom Mitra Koše, s treće Dragutinom Gutom, a s četvrte strane putem, te je u ovoj kući naš pokojni otac Ivan uživao od sedam dijelova jedan dio, što smo mi naslijedile.

U ovoj kući i na ovom mjestu bila je prije neprijateljske navale crkva, a prigodom neprijateljske navale ostalo je ovo mjesto prazno i pusto, te se mukata nije plaćala, ali dozvolom dotičnog mutevelije a uz obvezu, da bude vakufu koristi te da se ustegnuta mukata godišnje plaća, podigli su prije pedeset i osam godina na ovom istom praznom zemljištu novu kuću o svom vlastitom trošku Franjo, Mijat i Mandjuka uz namjenu, da prvo u ovoj kući svećenici podučavaju njihovu djecu u evangjelju, a drugo da u ovoj kući stanuje kršćanska sirotinja i da se time vrši dobročinstvo, koje i ja ovdje potvrgjujem.

Zbog toga se i ja u ime svoje i u ime svoje opunomoćiteljice i sestre Marte odričem svoga i sestrina dijela u pomenutoj kući i zemljištu, te ga neću ni u ime svoje, niti u ime sestre više ikada tražiti i od sad za na vijek neću za to tražiti, a ako bi i zatražila, da sud moje možebitne tužbe ne uvaži.

Ovaj čin potvrdi šerijatski sud i izdade na zahtjev stranaka ovo riješenje.

Pisano dana 15. džemazulevela 1197.

Svjedoci ovoga: Jusuf baša, sin Mehmedov, iz mahale Hodža Sinan; Mehmed baša, sin Abdullahov Kujundžija, iz Šeh Muslihudin mahale (Ploča kod grada); Bektaš baša, sin Ahmedov Kujundžija, iz Komotin mahale; Abdullah baša, sin Omerov, iz Hodža Sinan mahale (Golodarica); Hasan baša, sin Alin Kujundžija, iz Mehmed beg mahale (Bistrik); Mehmed baša, sin Muharemov i Ali beg, sin Ahmed begov, iz mahale Kemaludim (Ćemaluša).

6.

15. zilkadeta 1198. = 19. septembra 1784.

Ferman sultana Abdulhamida I., pisan bosanskom valiji Alipaši, kojim se potvrgjuju fojničkim, kreševskim i sutjeskim fratrima sve dosada im izdane privilegije, poimence vjerska sloboda i oprost od poreza i drugih daća, te se nalaže, da ih u tim povlasticama štiti. Prepis u 24. sidžilu Careve džamije.

فرمان عاليشانك صورتيدر:

دستور مكرم مشير مفخم نظام العالم مدبر امور الجمهور بالفكر الثاقب متمم مهام الانام بالرأى الصائب ممهد بنيان الدولة والاقبال مشيد اركان السعادة والاجلال المحفوف بصنوف عواطف الملك الاعلى بوسنه واليسى وزيرم عبدالله پاشا ادام الله تعالى اجلاله توقيع رفيع همايون واصل اولجق

معلوم اولهکه کرهشوه وفوینیچه وسوتیسقه نام محلده اولان مناسترلرك راهبلری دیوان همایونمه عرضحال ایدوب مسفورلر یوسنه وهرسك وایزورنیق سنجاقلری فتح اولندقده مرحوم ومغفورله سلطان محمدخان طاب ثراه زمانده مسفورلر جمیع تکالیف عرفیهدن معاف واللرینه عهدنامه همایون ویرمشلر ایکن الی الآن سلاطین عظام زمانندنبرو تجدید اولنورکن یتمش بر تاریخنده جلوس همایون تجدیدینی محتوی یتمش اوچ تاریخیله مورخ تجدیداً اعطا اولنان امر شریف راهبین مسفورلرك محفوظ وتجدیده محتاج اولدقلری انها وقیدی موجبنجه مجدداً امر شریفم صدوریتی استدعا ایلدکلری اجلدن حزینهٔ عامرده محفوظ اولان جزیه محاسبهسی دفترلرینه نظر اولندقده ذکر اولنان کرشوه وفوینیچه وسوتیسقه نام محللرده اولان راهب مسفورلر فرنك زیلنده اولوب جمیع تکالیف عرفیه وکلیسانك رسملرندن وسائردن معاف ومسلم اولوب افرادآفریدهدن کمسنه رنجیده ایتمامك اوزره اللرنده عهد نامهٔ همایونه مغایر ولاة وحکام رنجیده وکلیسا کنزی تعمیر ایتمشسز دیو رمیده ایلدکلری استکا اولنمغله بیك طقوز تاریخنده ویریلان امر شریف حالا اللرنده موجود اولوب وبوندن صورت نشان واوامر ووالی بیورلدیلری وقرق طقوز واللی تاریخلرنده یوسنه والیسی اولوب صدر اسبق وزیر علی پاشا دخی ایکی قطعه بیورلدی ویرمکله ولانك مناسترلری راهبلرینك معرفتلرینی حاوی مرحوم ابوالفتح سلطان محمد خان طاب ثراه حط همایون احسان ایلدیکندن صکره اخلاف کرامی اولان سلاطین عظام دخی موجبنجه اوامر علیه اعطا ایتمشلر ایکن الیوم حکام ومتسلملر ووزیوزدهلر وسائر اهل عرف طائفهسی بدلرنده اولان سندات عتیقهدر دیو معافیتلرینه اعتبار ایتیوب بغیرحق اچهلرین آلوب وبوندن غیری اهل عرف طائفهسی انواع بهانه ایله تعجیز وآخور ومطبخ ومسافرخانه تعمیری نامیله اچه مطالبه ایلدکلرندن ماعدا رعایانك مجمعی اولان محلده وبعض قراده قرائت انجیل وپند ونصیحته مخالفت ونزول قوناق ویمکلك نامیله اچهلرین آلوب وسائر رعایا مثللو تکالیف شاقه ورسومات طلب ومناسترلرینه قریب محلده قتل واقع اولسه یاخود عرضاً بعید محلده القا اولنسه حبس وضرب وتجریم وزعیم وسپاهیلر آدم باشنه اون وان التیشر اچه وراهبلر هالك اولدقده قساملری دخی دفتر اچهسی طلب وروم بطریقلری وولادیقهلری طرفلرندن لاتین مذهبنده اولان رعایایه دخی مداخله اولنور دیو مقدماً استدعا وجمیع تکالیف وجزیهدن معافیتلرینی اولندقده رئیس الکتاب محمد راغب اعلام ایتمکله اعلامی وویریلان امر شریف قیدی موجبنجه یتمش اوچ سنهسی اواخر جمادی الآخرنده تجدیداً امر شریفم وبرلدیکی وامر شریفك خلافنه مستقلا امر شریف ویرلیوب انجق فیما بعد بومثللو مسلملك براتی ویرلیوب برمنطوق حط همایون کرك تجدید وکرك قصر ید محللرندن انتقال صورتلری ظهورنده قلمنه قید اولنمامق اوزره صادر اولان خط همایونك یتمش طقوز تاریخیله مورخ معدن قلمندن کلان علم وخبر قائمهسی اکرچه درکنار اولنوب ایتدی لکن بونلر دولت علیهم رعایاسندن وحاللری درکنار اولنان مفهوم اوزره حالا جاری اولوب برکونه وضع آخرلری وکندولردن لوازم رعیته منافی حالده وبردرلو نا مرضی حرکت مشهود اولمدیغنه سنکه بوسنه

واليسى وزير مشار اليه سن وقوف نام تحصيليله فيما بعد دخى اسايش حاللرى استمراريته باعث اولهجق خصوصلرنده حمايت ايلمك ايچون فرمان عاليشانم صادر اولمشدر ويوردمكه حكم شريفم وارقده يو بابده صادر اولان امرم اوزره عمل ايدوب دخى راهب مسفورلر دولت عليهم رعاياسندن وحاللرى مقدم وبريلان امرشريف مفهومى اوزره حالا جارى اولوب بركونه وضع آخرلرى و كندولردن لوازم رغبته منافى حالده وبردولو نا مرضى حركت مشهود اولمديغنه وقوف نام تحصيل وفيما بعد دخى آسايش حاللرى استمراريته باعث اولهجق خصوصلرنده حمايت ايليوب مغاير امر عاليشان آخرك واقع اولان مداخلهلرين منع ودفع ايليه سن شويله بيله سن وبعد النظر بو حكم همايونمى يدلرنده ابقا ايدوب علامت شريفه اعتماد قيله سن تحريراً اليوم الخامس عشر ذى القعده لسنه سبع و تسعين و مأة و الف .

قسطنطنيه المحروسه

Sadržaj.

Odabrani ovlašćeniče, visoko štovani muširu, upravitelju svijeta, bistroumni uredniče sviju poslova, izvršitelju svjetovnih potreba, misliocu pravednih ideja, održavatelju moga carstva i svake sreće, izabraniče mojih velikih dostojanstvenika, koji si zaodjet raznim dobrima moga velikog carstva, bosanski valijo, moj vezire Ali pašo, da te Bog vazda na visini uzdrži! Kada ti ovaj moj visoki carski ferman dogje u ruke, neka ti je znano, da su mome carskom prijestolu podnijeli molbu svećenici manastira kreševskog, fojničkog i sutjeskog, u kojoj navagjaju, od kako su Bosna, Hercegovina i zvornički sandžak osvojeni, da su oni glasom povelje pokojnog osvajača sultan Mehmed hana, od toga vremena oprošteni od sviju državnih poreza, te da se ta povelja u njihovim rukama nalazi i da je ista i od strane naslјedujućih sultana sve do sada obnovljivana pa su zbog toga god. 1171. (= 1757. p. Is.), kada sam ja zasjeo na carski prijesto molili, da se ta povelja obnovi i ja sam god. 1173. (= 1759. p. Is.) tu carsku povelju naročitom carskom zapovjedi obnovio i ta se zapovijed nalazi u njihovim rukama, te s toga oni sada mole, da se ista zapovijed obnovi. Pregledanjem poreskih računa i knjiga u mojoj carskoj blagajni, doznalo se, da su kreševski, fojnički i sutjeski svećenici kao katolici od sviju poreza kao i od crkvenih prireza i ostalih državnih daća oprošteni i slobodni te da ih niko ne smije uznemirivati i napadati, ali se oni žale, da vilajetske kadije postupaju protiv ove povelje te ih i progone i zabranjuju im da popravljaju crkve, premda oni, osim pomenute povelje sultan Fatih Mehmedove, imadu u rukama i carske obnovljene naredbe od god. 1009. (= 1600. p. Is.) i mnoge vezirske bujrultije, kao i dvije bujrultije bosanskog vezira Ali paše, bivšeg velikog vezira, izdane god. 1149. (= 1726.) i 1150. (= 1727. p. Is.). Ali ove privilegije ne uvažavaju dotične kadije, muteselimi, vojvode i ostali gragjani, nego vele, da su to neki stari dokumenti i da oni ne priznavaju, da su oni oslobogjeni od svih poreza pa im zbog toga na nepravedan način oduzimlju novce, a osim toga obični gragjani ih sa raznim ujdurmama proganjaju i dosagjuju im te na račun njihovih kuhinja, podruma i gostiona pod izlikom pregledanja i opravaka istih, traže naplatu poreza, smetaju im na zborovima u propovijedanju i čitanju evangjelja i prodike, svraćaju se po selima u kuće i u ime hrane uzimlju od naroda novce, izgovarajući se, da ni oni kao ni ostali kršteni narodi nijesu oprošteni od poreza, koji od njih zahtijevaju da plate; da se dogagja u blizini manastira te bude ubistava, da u zabitnim krajevima narod zatvaraju, biju i globe a zajimi i spahije da od svake ljudske glave traže po 10 i 16 akči; kada koji svećenik umre, da im za popis njihove ostavštine traže novce i najposlije da im pravoslavni patrika i vladike u njihovim vjerskim obredima prave smetnje: s toga mole kao i prije što su molili, da se oslobode od sviju poreza. Po izvješću reis ul kitaba Mehmeda Ragiba doznaje se, da je o ovom izdan ponovni ferman svršetkom mjeseca džemazulahira god. 1173. (= 1739. p. Is.), a protiv ovoga nije izdan nikakav drugi ferman, niti će se na isti način protiv ovoga drugi izdavati. Glasom mojega ručnog pisma ili im neko nešta poklonio ili im dao u naslјedstvo, neće se to upisati u zvanične spise, nego je naregjeno fermanom od godine 1179. (= 1745. p. Is.), da se ovake stvari uvedu u majdanske protokole. Pošto su oni podanici moga velikog carstva te lijepo provode život niti se ogrješavaju protivu podanstva, niti su išta poduzimali protivu vlasti, o čemu ste me Vi moj veziru, bosanski valijo, izvijestili, da će se toga pravca života i dalje držati pa ih zbog toga treba uzimati u zaštitu, izdajem o tome ovaj moj veliki ferman i zapovijedam, kad stigne moja zapovijest, da se ima po njoj postupati i ravnati: spomenuti svećenici da su podanici mog velikog carstva, da se imaju vladati i živiti po glasu

starog velikog fermana, t. j. da se ne zateku ni u kakvom protivnom radu ni slučaju protivu moga podanstva, pa će kao i prije biti u svome stanju slobodni i zaštićeni. S toga naregjujem vam, da svaki napadaj na njih od budi koje strane imate otkloniti. Osako znaj i pošto pročitaš ovaj moj carski ferman, da im ga uručiš, neka ga oni čuvaju. Napisa se 15. dan Zilkadeta 1198. (= 1784. p. Is.) u Stambolu.

Stiglo nama (1.?) rebiulevela 1198.

7.

27. safera 1199. = 28. decembra 1784.

Bujrultija bosanskog valije Ismail paše, kojom se pozivlju vlasti, da svećenike kreševskog, fajničkog i sutješkog manastira ne napastuju i da od njih ne traže ni daća ni haraća. Bujrultija izdana je na osnovu molbe podastrte valiji od fratara.

د لتلو عنایتلو مرحمتلو سلطانم حضرتلری عرضحال قوللریدرکه قرشوه وفونچه و سوتسقه مناسترلرینك رهبارنلری قوللرین اولوب فتح حافانیدن برو ایالت بوسنه‌ده واقع قرا و نواحیلرندن لاتین رعایاسنی استمالت ایچون انجیل قرائت وپند ونصحف ایلدیکمزه آخر کسنه طرفندن ممانعت ومخالفت اولنیوب جمیع تکالیف عرفیه‌دن وجزیه‌دن وسائره‌دن معاف ومسلم اولوب وجوهله رنجیده وتعرض اولنمامق اوزره عهدنامهٔ همایون وسائر اوامر علیه موجبلرنجه بوندن اقدم طرف اصفا لرندن ایالت مهرایله بر قطعه بیورلدی شربفلری یدیمزه ویرلمش ایکن بو دفعه جزیه‌دار طائفه‌سندن بعضیلری سندات مرقومه‌یه عکسی معنا عدم اعتبار ایله ایدوب ذکر اولنان اوچ قطعه مناسترلرك قیوسندن طشره وضع قدم ایلدیکمزده یاخود ایالت بوسنه‌ده واقع قرا ونواحیلرنده بر موجب اوامر علیه اجرا اینه ایچون کیدوب بولندیغمزدن خلاف عهدنامهٔ همایون ومغایری اوامر علیه جزیه مطالبه‌سیله رنجیده وتعرض وتعجیز ایلدکلرندن مراحم علیه‌لرندن مرجودرکه یدلریمزده بولنان عهدنامهٔ همایون وسائر اوامر علیه ایله حصه‌مند اولدیغمز معافیلره نظر شربفلری بیوریلوب کرك ذکر اولنان اوچ قطعه مناسترلرده وکرك ایالت بوسنه‌ده قرا ونواحیلرده ممنوع اولمیان محللرده برموجب امر عالی انجیل قرائت ایچون کیدوب بولندیغمزده جزیه‌داری مرقومون جزیه مطالبه‌سیله بوقوللری قطعاً رنجیده وتعرض اولنامق بابنده ایالت بوسنه‌ده واقع قضات ونواب افندیلره وظابطانه وجزیه‌دارلره خطاباً فرمان شربفلری عنایت واحسان بیورلمق بیازیله حاکپای دولتلرینه عرضحاله جسارت اولندی باقی امر و فرمان دولتلو عنایتلو مرحتلو سلطانم حضرتلرینکدر.

فونچه قرهشوه وسوتسقه مناسترلری
رهبان قوللری

باختم کبیر دولتلو عبدالله پاشا والیٔ بوسنه

فونچه وقره‌شوه وسوتسقه مناسترلرینك رهبانلری بولندیغی قضالرك قضاة ونوابی افندیلر وجزیه‌دارلر یدلرنده بولنان عهدنامهٔ همایون وسائر سندات موجبنجه جزیه‌دن معاف ومسلم اولدقلرینه بناء مناسترلرنده وقضاها ونواحیده بولندقلرنده ویولده واقامتلرنده برموجب سندات جزیه مطالبه‌سیله رنجیده وتعرض اولنیوب خلاف امر عالی حالاندن مجانبت وحمایت وصیانتلری حصوصنه رغبت ودقت اولنمق دیو فی ۲۸ ص. سنه ۱۱۹۹

Sadržaj.

Preuzvišeni, darežljivi i milostivi naš gospodaru. Ovo je molba tvojih sluga, t. j. svećenika kreševskog, fojničkog i sutješkog manastira.

Od carskog osvojenja Bosne, data nam je bez ikakog stranog poticaja povlastica carska, da latinsku raju što god je ima u bosanskom vilajetu po selima i nahijama svjetujemo i poučavamo u evangjelju, i da smo zbog toga oslobogjeni od sviju državnih daća i harača i da nas ne će niko uznemirivati i napadati. Na osnovu carske povelje, dobili smo i od vaše preuzvišenosti u smislu carske povelje pod zvaničnim pečatom vilajetskim vašu vezirsku bujrultiju, koju evo imamo. Ali sada neki od sakupljača daća i harača, tumačeći ferman i bujrultiju krivo i ne uvažavajući ih, čim se ko iz gori navedena tri manastira na polje pomoli ili ode radi vjerskih obreda u koje selo ili nahiju, kao što nam je sa velikom zapovjedi dozvoljeno, gdje nas trefe, traže od nas naplatu daća i harača te nas muče i napadaju, ne obzirući se na previšnju povelju i veliku zapovijed: s toga se u smjernoj poniznosti uzdamo u vašu veliku milost, da uzmete u obzir carsku povelju s ostalim velikim zapovijedima glede našeg oprosta daća i harača kao i mirnog življenja, kako u gore navedena tri manastira, tako i po selima i nahijama cijelog bosanskog vilajeta, — osim zabranjenih mjesta — da možemo hodati slobodno i da nam se harači ne traže niti da nas napadaju gdje nas trefe, kako bismo mogli u najpotpunijoj slobodi sveto evangjelje narodu tumačiti. Za to molimo najponiznije, da izdate visoku zapovijed kadijama, njihovim zastupnicima, te zapovjednicima i skupljačima harača i daća, da nas ne uznemiruju.

Ostajemo u nadi da Vaša Preuzvišenost ne će odbiti naše molbe, a zapovijed je onoga, koji zapovijeda kao vašeg uzvišenog, darežljivog i milostivog gospodara.

Tvoje sluge svećenici kreševskog, fojničkog i sutjeskog manastira.

Na ovu molbu napisana je bujrultija bosanskog valije Preuzvišenog Abdullah paše, koja je njegovim pečatom potvrgjena i koja glasi:

Ej vi kadije i njihovi zastupnici od onih mjesta, gdje se nalaze svećenici kreševskog, fojničkog i sutjeskog manastira! Pošto su oni oprošćeni od daća po velikoj carskoj povelji i ostalim velikim zapovijedima, kako u manastirima, tako i u nahijama i kotarima, gdje ih putujući ili sjedeći trefite, da ih ne napadate i ne tražite od njih harača i u svakom slučaju da se čuvate protivnog postupka prema velikim zapovijedima.

Pisano 27. safera 1199.

8.

Polovicom zilkadeta 1245. = 26. aprila 1830.

Ferman sultana Mahmuta bosanskom valiji Ali Namik paši, kojim se izdaje dozvola manastirima u Fojnici, Kreševu i Sutjesci da poprave vremenom oborene i oštećene crkve. Po službenom prepisu u 68. sidžilu kutubhane Careve džamije u Sarajevu.

دستور مکرم مشیر مفخم نظام العالم مدبر امور الجمهور بالفکر الثاقب متمم مهام الانام
بالرأی الصائب ممهد بنیان الدولة والاقبال مشید ارکان السعادة والاجلال المحفوف بصنوف عواطف
الملك الاعلی حالا بوسنه والیسی والحاقاً کلیس وهرسك وایزوورنیق سنجاقلری متصرفی وزیرم
علی نامق پاشا ادام الله تعالی اجلاله ومفاخر النواب المشرعین ایالت بوسنه‌ده واقع فوبنیچه
وکره‌شوه قصبه‌لریله ویسوقه ناحیه‌سنه تابع اولدیغی قضالرك نائبلری زید علمهم توقیع رفیع همایون
واصل اولیجق معلوم اوله‌که بوسنه ایالتنده کائن فوبنیچه وکره‌شوه قصبه‌لرنده وویسوقه ناحیه‌سنده
سوتیسقه نام محلده مناستر نامیله موجود اولان کلیسالر مرور زمانله خراب اوله‌رق درونلرنده
اجرای آیین ممکن اوله‌مدیغندن بحثله تعمیر وترمیمه مساعفهٔ بهیهٔ پادشاهانه‌م بیدریغ وارزان قلنمسی
خصوصنی اولطرفده متمکن رعایا طائفه‌سی برقطعه عرضحال تقدیمیله استدعا واسترحام ایلدکلری
سنکه وزیر مشارالیه سن بودفعه طرفکدن درسعادتمه تحریر واشعار واولبابده جانب شریعت غرادن
ویریلان اعلام ایله عرضحال مذکور بعث وتسیار اولنمش اولوب مقتضای شرعیسی بالفعل شیخ

الاسلام ومفتی الانام اولان اعلم العلماء المتبحرین وافضل الفضلاء المتورعین مولانا عبد الوهاب ادام الله تعالی فضائله دن لدی الاستفتا برقریده واقع کنیسه قدیمه خراب اولدقده اربابی وضع قدیمی اوزره اعاده یه قادر اولورلرمی الجواب دیو فتوای شریفه ویرلمش وکیفیت عتبهٔ فلکمرتبهٔ شاهانه‌مه لدی العرض ویریلان فتوای شریفه موجبنجه ذکر اولنان کلیسالرك تعمیر وترمیمنه رخصت علیهم شایان قلنه‌رق اولبابده حط همایون شوکتمقرون جهاندارانه‌م صحیفه یبرای صدور اولمش اولمقدنناشی منطوق منیف وفتوای شریفه مقتضاسی اوزره عمل وحرکت اولنمق فرمانم اولغین رخصتی حاوی رکاب مستطابمدن اشبو امر جلیل القدرم اصدار وتسیار اولنمشدر ایمدی سالف الذکر محللرده اولان کلیسالرك مساغ شرعی اولدیغی اوزره بلا توسیع ولا ترفیع وضع قدیم وهیئت اصلیه‌لری اوزره تعمیر وترمیمنه اذن ورخصت همایون شهریارانم یدریغ واوزان قلندیغی وبووسیله ایله قداً ووسعهً وعرضاً وطولا وضع قدیم وهیئت اصلیه‌سنی برقاریش وبر پارمق تجاوزایتمه‌مك وضمننده رعایای مرسومه‌دن براقچه وبرحبه النمق لازم کلورایسه جسارت ایدنلر و رخصت ویرنلر مسئول ومعاتب اوله‌جقلری سنکه وزیرمشارالیه ونائبلر مومی‌الیهم سز معلومکز اولدقده بروجه محرر عمل وحرکته اهتمام ودقت وخلافی وضع تجویزدن بغایت توقی ومباعدت ایلمکز بابنده فرمان عالیشانم صادر اولمشدر بیوردمکه وصول بولدقده بوبابده وجه مشروح اوزره شرفیافه صدور اولان فرمان واجب الاتباع ولازم الامتثالمك مضمون اطاعتمقرونیله عمل وحرکت وخلافندن توقی ومباعدت ایله‌سز شویله بیله‌سز علامت شریفه اعتماد قیله‌سز تحریراً فی اواسط شهر ذی القعدة الشریفه لسنة خمس و اربعین و مأتین و الف.

بمقام قسطنطنیه
المحروسه

Sadržaj.

Odabrani ovlašćeniče, visokoštovani muširu, upravljaću svijeta, bistroumni uregjivaču sviju poslova, izvršitelju svjetskih potreba, misliocu pravednih misli, održavatelju moga carstva i svake sreće, izraniče mojih velikih dostojanstvenika, koji si zaodjet raznim dobrima moga velikog carstva, sadašnji bosanski valijo, upravitelju kliškog, hercegovačkog i zvorničkog sandžaka, moj veziru Ali Namik pašo, da te bog vazda na visini uzdrži i vi pohvalne šerijatske sudije u bosanskom vilajetu, kadije fojničkog, krešcvskog i visočkog kadiluka i njihovi zastupnici, da vam bog poveća znanje! Kada vam ovi moj visoki i moćni ferman u ruke dogje, nek vam je na znanje:

U bosanskom vilajetu u fojničkoj i krešcvskoj kasabi, i u mjestu zvanom Sutjesci u visočkoj nahiji, porušili su se tijekom vremena manastiri i crkve, tako, da u njima nije nikako moguće vršiti božju službu te se tamošnja raja obratila molbom na moj sjajni carski prijesto radi popravka moleći, da im ja za to ne uskratim svoje carske milosti, a i ti si me moj carski vezire o tome pismeno obavijestio sa šerijatskim imamom, koji si ujedno sa molbom ovamo poslao. Ja sam o tome zatražio fetvu i šerijatski naputak od šejh ul islama, svjetskog muftije i najznatnijeg ponosa ulemskog i najodabranijeg odabranika za čuvanje grijehova Mevlana Abdulvehaba, komu neka bog uzdrži čast.

Ako u jednom selu budne jedna stara crkva u ruševnom stanju i njezini pripadnici za to zamole, smije li se ova u staro stanje vratiti i po starom obliku ponoviti? dade uzvišena fetva priopćena mom carskom prijestolu odgovor, da se smije, zbog čega je na osnovu te fetve, izdana fermanom moja previsoka carska dozvola u tom pogledu da se gori spomenute crkve poprave, i na osnovu fetve zapovjedam da se postupa, i za to se sa praga moga uzvišenoga prijestola ova moja carska zapovijest napisa i otpremi.

Moja carska milost ne krati uslijed gori pomenutih razloga, da se one crkve, kako ih je šerijat opisao, ne proširiv ih niti ih povećav, po starom planu i na starim temeljima poprave, nego dozvoljavam,

da se poprave u starom obliku, bez primicanja jednog pedlja ili prsta, a za tu dozvolu da se od gori spomenute raje ne smije ni jedno zrnce ni jedna para uzeti: a koji bi to dozvolio ili učinio, biće odgovoran i kažnjen. Ti vezire i vi kadije dobro znajte, da se strogo i poslušno držite moje carske zapovjedi a protivnoga da se posve klonite i čuvate. Izdadoh ferman i zapovjedam, kada vam stigne, da u tom pogledu, kao što je u fermanu označeno postupate i sadržaj njegov dužni ste slušati i održati.

Tako da postupate i od protivnosti se čuvate.
Tako znajte i ovim se zapovjedima poklonite.
Napisa se u polovini mjeseca Zilkadeta 1245.
U velikom gradu Kostantiniji.

9.

17. zilkadeta 1245. = 28. aprila 1830.

Pred sarajevskim kadijom Ahmed ef. Muftićem Karahisarlijom, ustanovljuje se zapisnički na osnovu izvida kadijinog izaslanika Hadži Mehmed efendije Hadžiibrahimovića pravo vlasništva kreševskog manastira na crkvenu šumu „Bajer“ zvanu više kreševske crkve i na vrelo „Barice“, te se dozvoljava, da se u korist manastira ograde. Originalni zapisnik u 68. sidžilu kutubhane Careve Džamije u Sarajevu.

خصوصی آنی الیانی محلنده لدی المعاینه کیفیت وحقیقتی تقریر و توثیق وتسطیر اولنمسی
التماس اولنمغین صوب شرع انور محکمه کتابندن مولانا الحاج محمدافندی ابن الحاج ابراهیم تعیین و
ارسال اولنوب اولدخی مدینهٔ سرای بوسنه قضاسنه مضاف وفوینیچه ناحیه‌سنه تابع واروش و
کره‌شوه کلیسامی بالا سنده کائن کلیسا قوروسی دیکله عریف یاروسطنه واروب ذکر آتی مسلمین
مواجه سنده مجلس شرع انور اولندقده کلیسای مزبوره راهبی اشبورافعوالسفر آندری ولدعنطون
مجلس معقود مذکورده مسلمین کره‌شوه جماعتی اهالیسندن امام صالح خواجه وبیرنو حسین آغا
وقورچه ملاصالح وحاجی اوغلی مصطفی سنجقدار ودرویش ابراهیم آغا وقره‌محمد واوزون درویش
مصطفی وسائرلری مواجهه‌لرنده تقریر کلام وتعبیر عن المرام ایدوب اشبو معاینه اولنان کلیسا
قوروسی دیکله عریف یاری من القدیم کلیسامزك قوروسی وبالطه‌لنی اولوب درونده خدای نابت اولان
اشجار سنین ماضیه‌ده حرارت هوادن محترق اولدیغندن کلیسامزه جاری وانتفاع ایده‌کلدیکمزدن
آب لذیذك منبعی فوروی مذکور درونده واقع باریجه دیکله عریف ایرماغك عرقی آجیقده قالوب
چیت ایله محاطه اولدیغندن مرور ایدن دواب ومواشیدن انقطاع درجه‌سنه رسیده وبووجهله
صو ایله مظایقه‌یه دوچار اولدیغمزدن قوروی مذکورك جانب شرقیسی اولان فوینیچه‌یه کیدن
طریق عام طرفندن محکم چیت ایله جوانب ثلثهٔ باقیه‌سنی دخی قایین ومیشه آغاجلرندن یارمه قازیق
ایله مجدداً احاطه ومجرای آب مذکوری محافظه برله درون زمین مزبوره ماشجار مثمره وبعضاً
سنزه ولخنه‌ئی دخی غرس وذرع ایله انتفاع وکلیسای مرقومه طرفندن ضبط وتصرفنه اجابسدن
کسنه‌نك دخل وتعرض وجهاً من الوجوه ضرر وزیانی اولدیغندن غیری اهالیٔ مذکوره‌نك دخی
خصوص مذکوره متعلقه اصلا وقطعا ضرر وزیان ایله دعوی ومعارضه‌لری اولدیغنه بناء تقریر
مشروحلری کتب وتحریر وحفظاً للمقال حجت شرعیه اولنوب صورتی یدیه دفع واعطا اولنمسی
مطلوبندر دیدکده غب السئوال مرقومون صالح خواجه وحسین اغا وملا صالح ومصطفی و
سنجقدار وابراهیم اغا وقره محمد ودرویش مصطفی وسائر حضار مجلس راهب مسفورك تقریر
مشروحی واقعه مطابق واحاطهٔ مذکوردن دخی اصلا وقطعا بردرلو ضرر وزیانمز دخی اولیوب

تووی مذکور من القدیم کلیسای مزبوره یه مربوط و راهبلری طرفندن ضبط وتصرف وانتفاع
ایده کلدکلرینی آباء واجدادمزدن بالاستماع معلومزدر دیو هر بری محل مرقومده اخبار ایتمکله
مولانای مزبور واقع حالی محلنده کتب وتحریر وبعده معاً بعث اولنان چوقداریز محمد افندی
ومخضر حسن چلبی ومتسلم یك آدمیسی احمد ایله مقام شرعه کلوب عی وقوعه تقریر وانها ایتمکله
موجبنجه حفظاً للحقال انبو وثیقه علی ما هو الحقیقه کتب واملا وید طالبه دفع واعطا اولندی
حرر فی اوائل السابع عشر من شهر ذی القعدة الشریفه لسنة خمس و اربعین و مأتین و الف.

شهـــ

محمد امین اغا مقاطعهٔ کردشوه. شیخ یعقوب اوغلی ملا محمد. قره عبدالله استغلیك سرای. توالی
زاده احمد اغا. ملا صالح امین اغا. قیرجالی الحاج مصطفی. برادرش ملا محمد. تمورجی
ملا احمد بن حجی مصطفی. توتونجی ملا درویش. صالح اغا علمدار. تمورجی آدم بن محمد.
دلال فیض الله وغیرهم

Sadržaj.

Da bi se niže označeni predmet na licu mjesta pregledao i konstatovao i stvarni posao opisao, po zahtjevu dotičnih, odregjen je i izaslan od strane šerijata mehkjemski pisar Mevlana Hadži Mehmed efendija, sin Hadži Ibrahimov te je on otišao na poznato mjesto zvano crkvena šuma „Bajer“ više kreševske crkve, u kasabi Kreševu, koja spada pod nahiju fojničku, područja bosansko-sarajevskog, i u prisustvu niže navedenih muslimana, stanovnika kreševskog džemata, sastavio je šerijatsko vijeće, u komu je prisustvovao i svećenik kreševske crkve Andrija, sin Antunov, kao molitelj u ovom raspravnom predmetu, a od muslimana bili su prisutni imam Salih Hodža, Husein aga Brko, Mula Salih Furda, Mustafa Hadžić Sandžaktar, Derviš Ibrahim, Kara Mehmed, Derviš Mustafa Uzun i ostali, pred kojim gore rečeni svećenik otpoče govor: Ova crkvena šuma, što je vidimo, zvana „Bajer“, od vajkada je naše crkve šuma i baltaluk i u njojzi što je Bog dao drveće prošlih godina je od velike prirodne vrućine izgorjelo. U pomenutoj je šumi vrelo slatke vode zvano „Barice“, koje teče i kojim se koristimo Izvor ovog vrelu ostao je na pustinji i pošto nije radi prolazeće marve plotom ogragjen, nemalo je presahnulo i zbog toga smo sada vodom u velikoj oskudici; a na istočnoj strani ove šume kraj javnog puta, koji vodi u Fojnicu, trebalo bi sa tri strane zagraditi ga tvrdim plotom i u ovi plot zabiti nove kolčeve od cerova i hrastova drveta, te time okružiti tok ove vode i sačuvati je. Time bi se moglo u ovoj zemlji u nekoliko rodno voće, povrće i kupus sijati i saditi i crkva bi se pobiranjem tih plodova koristila i za to tražim, da se niko sa strane u to ne miješa, jer nikomu od toga nema štete. Pošto i gore navedeni džematski stanovnici nijesu tome protivni, tražim, da se ovaj moj zahtjev u protokol zavede i u pohranu stavi, a jedan prepis istoga, da se meni dostavi. Na pitanje predrečeni Salih Hodža, Husein aga Brko, Mula Salih Furda, Mustafa Hadžić Sandžaktar, Derviš Ibrahim, Kara Mehmed, Derviš Mustafa Uzun i ostali izjaviše, da je očitovanje prisutnog svećenika opravdano i umjesno i da ogragjenje ove šume ni u kom slučaju ne bi njima štete nanijelo te da je ova šuma od davnina ovoj crkvi pripadala i svećenici su njome upravljali i u posjedu je držali, što oni znadu i pamte po kazivanju njihovih predaka i jednoglasno svjedoče.

Pomenuti izaslanik Mevlana, koji je bio na licu mjesta i kasnije s njime izaslani Mehmed ef. Čokadar, Muhzur Husein Čelebija i muteselim begov čovjek Ahmed povrati se na šerijat i prijavi cijeli tečaj rasprave i dokaza, na osnovu čega se ovaj zapisnik kao što je pravedno napisa i molitelju izdade.

Napisano 17. zilkadeta mjeseca 1245.

Svjedoci:

Mehmed Emin aga kreševski mukathadžija, Mula Mehmed Šeh Jakubović, Kara Abdulah, Mula Salih, Hzr. Eminagin, Hadži Mustafa Fočalija, Mula Mehmed brat mu, Mula Ahmed Čizmedžija, Mula Salih brat mu, Mula Ahmed Hadži Mustafin sin Kovač, Mula Derviš Tutundžija, Salih aga Bajraktar Kovač, Hadži Hasan Lepić, Kovač, Adem sin Mehmedov Kovač, i Sejdulah telal.

Крсна слава у Босанској Крајини.

Овдје је наша намјера, да што краће опишемо, како сваки православни крајишник у западном дијелу Крајине, а нарочито око Герзова, па био он сиромашнији или богатији, слави своје „крсно име“. — Разумије се, да сви не славе једно те исто крсно име, него свака фамилија, па била то и најудаљенија, има једно крсно име, а други пак друга крсна имена, као: св. Јована, св. Стевана, св. Николу‘ св. Ђурђа и т. д.

Сиромашни славе о доста мањему трошку. Овдје говоримо о мало богатијим тежацима, пошто се ово све односи тежачким обичајима.

Као што се веселе Божићу и Васкрсу, још се боље веселе и радују своме крсноме имену.

Домаћинова је брига, да још у јесен, кад шљиве приспију, натрпа кацу шљива, од којих ће да пече ракију за крсну славу, и дочекати тога дана своје кумове, пријатеље и намјернике! Исто тако прибави домаћин у своје вријеме и прасца, кога добро ухрани, да има доста меса и сланине. На неколико дана прије крсног имена, почима се припремати, т. ј. кухају се хљебови, пеку пите и разна друга јела.

Домаћин иде у чаршију, да купи кафе, шећера, пиринча, бакалара и т. д.

Већ је све готово, свањива дан крсногa имена, а на сред куће гори ватра. Уз ватру приставила је домаћица велику ћевзу, а око ње опет, по 2—3 мање, у којима куха кафу и госте дочекује! — Око 10—12 сати прије подне, почињу се скупљати и долазити гости, које домаћин жељно очекује!

Једни долазе на коњима и то они, који су из далека, а они који су ближе долазе пјешице.

Домаћин их срета пред својом кућом, држећи у рукама дрвени бардак ракије и чашу, те док дође ма који гост, виче: Помаже Бог домаћине! Домаћин одговара: Бог ти помогао, куме, пријатељу или који већ буде! Добро ми дошао Лијева у чашу ракије, пољубе се и упитају за здравље. Гост узима чашу ракије и рекне: Хвала ти добри домаћине и сретна ти данашња слава!

Попије једну чашу, улази у кућу и рече: Помаже Бог! Домаћица и сви у кући одговарају: Бог ти помогао, и добро нам дошао! Питају се за здравље, а одмах домаћица куха прну кафу, и даје госту.

Овако иде са свима редом, који год дођу на крсно име, те кад су се искупили, онда домаћин лијева ракију и чашу по чашу редом једном по једном даје. У три сата послије подне, поставља се софра, на коју се мећу разна јела. Изаберу међусобно једнога, који ће равнати са софром, а тога зову долибашом.

Дужност је „долибаше“, да се цијело вријеме овога славља брине, да буде софра постављена у реду, да у цијелој кући буде мир и ред, да се софра диже и поставља по његовој заповиједи. — Једном ријечи, „долибаша“ је одговоран за све, а и сви се њему покоравати морају.

Софра је постављена! Долибаша вичe: О домаћице! Домаћица улази у собу, а „долибаша“ заповиједа. — Донеси нам „славни крух“ и свијећу! — Домаћица иде да донесе, а за ово вријеме, они бирају једнога, који ће читати славу.

Кад је већ домаћица донијела „славни крух“ и свијећу, обреде сви редом, т. ј. попију по чашу ракије. Први устаје „долибаша“, а онда сви редом и скину капе. „Долибаша“ узима чашу ракије и рекне: Хвала ти домаћине и домаћице, а хвала и вама кумови, пријатељи, зајменици и намјерници! Хвала и тебе славаре, да Бог да, да коју ти славу читао, да буде код Бога услишана, и кад очиташ славу, ти испи чашу! Чашу поставља код свијеће на славни крух, а свијећа већ гори!

Сви се прекрсте и славар почиње читати славу са ријечима: „Во славу иже во тројицу, славимо во јединаго Господа нашего Исуса Христа, во славу и чест! Сви присутни рекну: Во славу и чест! Славар наставља: Во премноге молбе, молбеније и пресвјате славне владичице и наше Богородице; во славу и чест! Ова прекидања са во славу и чест, значи: кољена у слави, а такових кољена има 17—21.

Кад је слава очитана, онда се сви редом изљубе и прекрсте. Славар чита оченаш, узима чашу са софре, односно са славнога хљеба и наздравља са ријечима: О, добри домаћине! Да Бог да, коју смо славу читали, да буде код Господа Бога пријатна! Да, Бог да, гдје славио ове године, ондје и до године, све у миру без гријеха. Док славар наздравља, сви други пјевају: Ко пије пиће, у слави божијој, помого га Бог и слава божија, шта је боље, од славе божије и вечере правдом стечене! Ми пијемо и славимо, помого нас Бог и слава божија.

Овако сви редом попију по једну славну и то у кап, па кад испију, онда празну чашу окрену, и кажу: Домаћине! колико овдје остало капи, толико ти било душмана!! Послије славне пију крсну а исто пјевају. Послије крсне, онда пију за свету тројицу. Сада сједају, а одмах „долибаша“ са ракијом гаси свијећу, и узима славни крух, па га сијече, а говори: Четри четврти осам комада и часа колико је драги Бог дао.

Исијече хљебац, па онда и сва друга јела распреми и каже: Браћо! ко је гладан нека једе, софра га нуди и грјехота је код пуне софре гладан остати.

Долибаша дозвољава да пјевају ко може и умије, јер прије него је слава очитана, није било слободно пјевати, а зашто? за то, што није обичај. Настаје пјевање све два и два, а пије се и даље, те кад су се већ напили, онда један од њих узима гусле и запјева:

Браћо моја и дружино драга,
Послушајте, да вам пјесму кажем,
Од истине, што је за дружине.
Гусле моје, ситна даворијо,
Ја би с' вама сада говорио;

те почима н. пр.:

„Хвалио се Танкушић Османе,
Што је турске и каурске стране,
Да такове нема дјевојке,
Што је Осман у харему храни.“

У истој пјесми што их највише развесели јест:

„Л'јепа, танка, весела јој мајка,
А пристала, јада не допала.
Када ходи, ко да паун шеће,
Кад дивани, канда голуб гуче,
Кад се смије, ко да бисер сије,
Уста су јој уска и малена,
Канда су јој дукатом кројена! . . .

Пјесми и пићу нема краја, и овако славље траје од три до пет дана. Кад већ гости виде, да у домаћина понестаје ракије, онда полазе сваки својој кући; изљубе се са домаћином и весело иду пјевајући. С Богом остај добар домаћине! Домаћин пун задовољства остаје са својом фамилијом.

С. Л. Б.

Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine.

Sakupio

godine 1893. za zemaljski muzej u Sarajevu

Ljudevit Kuba.

(Sa 2 arka nota.)

690.

Rod rodila višnja,
trešnja od roda,
Od roda se savijala
do crne zemlje.
Pod njom sjedi mlad gospodar
i s njim gospoja.
Megju njima bistra voda
i ogledalo.
Umiše se, napiše se,
ogledнuše se.
Izviše njih sitne tice
sitno govore.

—Čuješ, Hanko, čuješ, dušo,
šta tice vele?
Čujem, ago, čujem, bego,
ne razumijem.
Tice vele, da se ženim
s ljepšom od tebe.
Ženi, ago, ženi, bego,
ne branim ti ja.
Tvoj se doro prelomio,
ne donio je;
Tvoja braća izginula,
ne doveli je;

Tvoje seke osjedile,
čekajući nju;
Tvoja majka osl'jepila,
ne vidjela je;
Jedno drvce na Dunavu,
drugo na moru.
Kad se drvca sastanula,
onda i ti š njom.
—Muči, Hanko, muči, dušo,
ja se maskarim.
—Ili šala, il' maskara,
taj ti blagoslov.

Trebinje. (Svatbarska uz tepsiju.)

691.

Moj šećeru, dojdi na večeru,
Ja sam dertli, večerat ne mogu,
Jer mi se je preudala draga,
Da j' za koga, ne bi ni žalio,
U čaršiju za dućan-komšiju.

Dolac.

692.

Alaj volim garavu,
Kad poveže maramu,
Kad poveže do pô glave.
Vara momke plave;
Kad poveže do pô čela,
Vara momke sedam sela.
Šlingovana marama,
Pričekaj me, garava.

Ti pričekaj svoga lolu,
Dok izuči školu,
Da izslužim svoga cara,
Tri godine dana.
Moj se dragi šalio,
Pa se sa mnom svadio,
Što ja nisam c'jele zime
Govorila š njime.

Savio se ružmarin
Preko Pešte u Budim,
Tako će se moja dika
Saviti menika,
Zeleni se vinograd,
Razboli se Ivo mlad,
Leži Ivo pokraj druma,
Kolega ga čuva.

Žepče.

693.

U Bihaću crkva od kamena,
U toj crkvi popo ispovjeda:
Kaž' djevojko, šta si sagrješila?
Sagrješila, momka poljubila.

*

Kad sam bila od sedam godina,
Molila sam Boga za svakoga,
A sad molim samo za jednoga,
Za jednoga crnomanjastoga.

Ja sam svoga svjetovala diku,
Da mi noću ne pjeva sokakom,
Nego da mi u svirale svira:
U svirale niko ne razbira.

*

Da sam znala, da će 'vako proći,
Da ja ne ću za trgovca poći,
Ne bi jela sira iz peškira,
Ni nosala kumašli-dimija.

Travnik.

694.

Gnizdo vila tica lastavica.
Na djerdjefu sirote divojke.
Iškala ih sirota divojka:
Ajd otalen tica lastavica.
Ne vij gnizda, ne mrsi mi zlata,
Nemam brata, da mi kupi zlata.
A ni strine, da mi kupi svile,
A ni majke, da mi kupi platna.
A ni oca, da mi kupi konca.

Bugojno.

695.

Rasla trava djetelina,
Djetelina do koljena,
Tuj mi pase paunica
Sa četvero paunčadi
S onu stranu vode Save.
Čuvala ih djevojčica,
Na djevojci košuljica;
Nit' je tkana, nit predena,
Već od zlata salivena.

Trnovo.

696.

Kad ja pogjem na Bendbašu i t. d.

Krešev o. (V. r. br. 627.)

697.

Kad ja pogjem na Bendbašu na vodu,
I povedem b'jelo janje za sobom,
Sve od jada i žalosti velike,
Sve od jada, ne bi l' dragu vidio.
Al mi draga na demirli pendžeru.
U ruci joj od biljura maštrafa,
Iz maštrafe tri cvijeta zaljeva,
Bijel zambak, alkatmer i ružu.
A da mi je tri cvijeta mirisat,
Bijel zambak, alkatmer i ružu!
A da mi je tri djevojke ljubiti:
Dilber Maru, Anicu i Staku,
Dilber Mara sjajan mjesec na nebu,
A Anica za mjesecom zvjezdica,
A Stakica za zvijezdom Danica.

Čajniče. (V. r. br. 627.)

698.

Koliko se ja zaklinjah
i preklinjah ja,
Da ne pijem rujna vina,
rujna, rumena;
Da ne jašem dobra konja,
demir jablana;
Da ne idem u mahalu
pod demir prozor.
Još ne projde ni nedjelja,
minu me želja,
Te se napih rujna vina,
rujna, rumena;
I pojaha dobra konja,
demir jablana;
I ja pogjoh u mahalu,
pod demir prozor.
Kad mi draga dvore mete,
s granom šenboja.

Stolac. (V. n. br. 576., 1086.)
(V. r. br. 530.)

699.

Ja se spremam u Sarajvo,
Ja se spremam, konja sedlam,
Šta ćeš meni dar doniti?
Donićn ti kitu cvića.
Šta će meni kita cvića,
Kad ja nemam tebe dragi kraj sebe?

Bugojno.

700.

Seka brata na večeru zvala:
Hodi, brate, da mi večeramo.
Ne mogu ti seko večerati,
Ubio sam careva sestrića,
Išću moju glavu za njegovu.
Oćeš li me, seko, otkupiti.
Oću brate, vjera ti je tvrda.
Ode seka kući plakajući,
Ode bratac kući pjevajući.

G. Vakuf.

701.

Pokraj puta rasle sitne vrbice,
Moj dilbere, obaźri se mrvice,
Da ti vidim oči i obrvice.

Ključ.

702.

Djevojka se suncu protivila,
Žarko sunce ljepša sam od tebe,
I od tebe, i od tvoga brata,
Tvoga brata, sjajnoga mjeseca,
I sestrice, zvijezde danice.

Žarko sunce bogu tužbu dade:
Što ću bože s prokletom djevojkom?
Lahko ćemo s prokletom djevojkom:
Mi ćemo joj lošu sreću dati.

Čajniče.

703.

O moje malo gledanje,
Za malo ti se gledasmo,
Za malo dvije godine,
Kad nasta treća godina,

To dušman gledat ne može,
Već naske dvoje rastavlja,
Duša mu raja ne vid'la,
Košto mu ne će ni vidjet.

Čajniče. (V. n. br. 518.)
(V. r. br. 518.)

704.

Angjelija vodu lila,
Nad vodu se nanosila,
Sama sebi govorila:
Bože mili, l'jepa ti sam!

Još da imam crne oči,
Sve bi mlado pomamila,
Oženjene razženila,
A stare bih pomladila.

Foča. (V. r. br. 896.)

705.

Mnoge jesam tamne noći
Bez spavanja proveo,
S bogom daklen, tiha noći,
Ja sam dragu vidio.
Ne plačite crne oči,
Što je nisam ljubio.

Ili plačeš šta li radiš,
Kad me nije kraj tebe?
Kako može tvoja duša,
Jedan čas bit bez mene,
Kad ja kakav poso radim,
Sve misleći na tebe.

Stolac.

706.

Djevojka je kraj gore stajala,
Sva se gora razasjala,
Tu prolazi sva careva vojska,
Sva joj vojska selam čini,
Sam ne čini mlado neženjeno,

Ćera konja do djevojke:
Daj djevojko jedno oko,
Ajd otale, mlad junače,
Ne ljubi se na drumu djevojka,
Već u dvoru bijelome.

Doboj.

707.

Rod rodila šarenika
Na tri grane tri jabuke,
Na četvrtoj soko sjedi,
Soko sjedi te besjedi:
Evo noćas treća večer,
Kako šećem pod tvoj pendžer,

Ti si pendžer pritvorila,
Na ruke se naslonila,
Nisi prozor otvorila.
Da si, dragi, sretan bio,
Ti bi pendžer salomio,
Mene dragu obljubio.

Jeleč.

708.

Rosna livada birdem nihala,
Tu mi djevojka biser nizala,
Tu mi djevojka svilu sukala,
Gleda je momče s treće livade:

Ti si, djevojko, čalma pamuka,
A ja sam junak, s mora trgovac.
Kad si trgovac, s čim ti trguješ?
A ja trgujem svilom i zlatom.

Foča. (V. r. br. 156., 185.)

709.

Paša pade na sred Mostara
I u paše mlagje ćehaje,
U ćehaje mladi Stojane,
Govorio mladi ćehaja:
Poturči se mladi Stojane,
Daću tebi bjele dvore,
Daću tebi ko u sebe,
Ne ću borme, mlad ćehaja,
Da mi dadeš i sve blago,
Da mi dadeš i te dvore.
Poturči se mlad Stojane.
Daću tebi milu seku.
Neću borme, mlad ćehaja.
Volim tebe ostaviti
Nego li se poturčiti.

Zenica.

710.

Povila se grana jorgovana,
Pod njom sjedi mlada Džulihana
Nu krilu joj gjergjev od merdžana,
Na gjergjevu platno djevojačko,
U tom platnu igla od biljura,
U toj igli svila ibrišima,
Da sašije jorgan od behara.

Foča.

711.

Misli Mujo, da ću ga moliti:
Gjel sa mnom govoriti!
Ima Mujo tri ogre povrate,
Jednu ogru dala kujundžiji,
Da mi skuje od zlata jabuku.

Goražda.

712.

Od kako je Saraj-Bosna postala i t. d.

Gacko. (V. r. br. 347.)

713.

Šta se čuje iza grada?
Il' je svatba, il' je kavga,
Il' djevojka momka vara?

Čapljina. (V. r. br. 38.)

714.

Hasan aga kroz goru jahaše,
Gorom jaše, goru kunijaše:
Aj gorice, ne zelenila se,
Što u tebi kapi vode neima,
Došlo mi je zaklat konja moga.
Od konja se krvi napojiti.
Dok iz gore nešto progovara:
Ne kun' gore, ago Hasan ago,
Ne kun' gore, nije gora kriva,
Neg' ti pogji malo ponajprije
Pa ćeš naći bunur vodu ladnu,
I na njojzi zagorkinju vilu,
Ona će te vode napojiti.

Stolac.

715.

Došla Lašva od brjega do brjega,
Ni od kiše, ni od b'jela sn'jega,
Već od suza travanjskijeh cura,
Gdje odoše momci u soldate.
Ostaše nam cure neudate,
Što je bilo, sve se poudalo,
Što ostalo, za gospode raste.

Zenica.

716.

Ljepo ti je poljem pogledati,
Gdjeno bećar pije amberiju,
Služi im ga lijepa djevojka,
Desnom rukom čašu dodavaše,
A lijevom lišce zaklonjaše.
Kako kome čašu dodavaše,
Svaki joj se lišca dofaćaše.
Progovara lijepa djevojka:
Ako mogu svjema sluga biti,
Ne mogu svijem ljuba biti.
'sem jednom Osman bajraktaru,
Koji more Savu preplivati,
Pod pusatom i pod saltanetom,
Pod pazuhom curu prenijeti,
Pod drugijem ruho djevojačko,
S drugu stranu curu poljubiti.

Plevlje.

717.

Mrki fesić, ali grane neima,
Grana mu je čelebija Mara,
Skadar-ferman ni šerita nejma,
Šerit mu je čelebija Milka.

Čajniče.

718.

Pod tom gorom zelen čador, i t. d.

Zenica. (V. r. br. 469.)

719.

Podne zvoni a ja dr'jemam.
A za ručak ništa nejmam,
Uzmem čibuk i duhana,
Pa se šećem kraj kafana.
Misle ljudi iz kafane,
Da ja imam kapitale,
I da imam sto talira,
Sve suvoga frespapira.
A ja jadan ništa nejmam,
Što sam im'o, sve sam dao,
Za tri noći nisam spavo.
Da sam im'o puno krilo,
I to bi mi malo bilo,
A ja imam kaputinu.
Na kaputu trista krpa,
Svaki dužnik svoju trpa,
Neka, neka, neka trpa,
Ostanuće naša krpa.

Trebinje.

720.

Mene majka jednu ima,
jednu pa jednu.
Pa me dade za kadiju,
ne ću joj ga ja.
U kadije crna brada,
prepast ću se ja,
Pa me daje kajmekamu,
neću joj ga ja.
Kajmekame sudi, sudi,
i mene budi.
Pa me daje za saroša,
hoću joj ga ja.
Kada stade saroš piti,
i ja točiti,
U saroša čaše zveče,
radosna mi je.
Kadar stane mezetiti,
pomoću mu ja.

Foča. (V. r. br. 105.)

721.

Široko polje kraj nema,
Duboka r'jeka brod nema,
Visoka jela hlad nema,
Sićušan kamen broj nema,
Rumena ruža cv'jet nema,
A djevojka Julka rod nema.

Bihać.

722.

Ravno polje, žao mi je na te,
Što moj dragi odlazi niza te.
Ja se za njim jabukama bacam,
A on za mnom ni kamenom ne će.
Kameno mu srce u matere,
Koja ga je kamena rodila!

Višegrad.

723.

Drina, vodo, puna ti si hlada.
Srce moje još punije jada.
Vila jaše konja Osmanova,
Vila jaše, za njom Osman pješe.
Sjaši vilo, da se odmorimo!
Nijesam se umorila mlada:
Zajedno smo danas putovali,
Tri put smo se mladi zagrlili,
Zagrlili, pa se poljubili.

Jeleć.

724.

Vila jaše konja Osmanova.

Goražda. (V. n. br. 429.)
(V. r. br. 429., 723.)

725.

Ja uranih jutros rano,
jutros pred zorom i t. d.

Trnovo. (V. n. br. 727.)

726.

Raslo drvo bademovo,
tanko, visoko.
Pod njim leži mlado momče
i s njim djevojče,
Bez dušeka, bez jorgana
i bez jastuka.
Dušek im je djetelina,
trava zelena,
Jorgan im je vedro nebo
sa zvijezdama,
Jastuk su im b'jele ruke,
jedno drugome.

Trnovo (Djevojačka.) (V. n. br. 49.)

727.

Ja uranih jutros rano,
Jutros pred zoru i t. d.

Krupa. (V. n. br. 725.)

728.

O gjevojko, brigo materina,
Što se brineš, kad se udat ne ćeš?
Udaćeš se, pa pokajaćeš se;
Na um će ti panut djevovanje,
Djevovanje, moje carovanje.
Car ti bijah, dok u majke bijah,
Svak me zvaše carom i vezirom,
A moj dragi šećer karanfile.

Blagaj. (V. n. br. 633.)

729.

Izvir voda izvirala,
Ispod panja šimširova.

Blagaj. (V. n. br. 630.)
(V. r. br. 672.)

730.

Soko leti iznad Sarajeva,
Traži hlada gdje će hladovati.
Nagje jelu na sred Sarajeva,
I pod jelom halija prostrta,
Na njoj sjedi sumbul udovica,
I djevojka, rumena ružica.
Mislio se siv-zelen sokole:
Mili Bože, koju bi ljubio,
il djevojku, rumenu ružicu,
il ću ljubit sumbul udovicu.
Sve mislio, na jedno smislio:
Baš ću ljubit lijepu djevojku.
On se sage, da ljubi djevojku,
Al povika dizdarče sa grada:
Bježi sokole ne ljubi djevojke!
To je zlato za mene izbrato,
Lahko hoćeš danas poginuti.

Žepče. (V. n. br. 1082.)

731.

Dva prebjega gorom prebjegoše,
Vlašče momče s Turkinjom djevojkom,
Kad su bili nasred gore ravne,
Razboli se Turkinja djevojka,
Ufati vlašče, momče mlado,
Aj me meni do boga miloga,
Što ću s konjem, što li ću s djevojkom,
Nejmam konju zelene travice,
Ni djevojki studene vodice.
Progovara Turkinja djevojka:
Ne plaši se, vlašče, momče mlado,
Ja se nisam bolom razboljela,
Već da vidim, jesam li ti draga,
Kako meni ne ćeš biti draga,
Tebe kude troji kudioci:
Jedni vele, da si samdošlica,
Drugi vele, da si roda huda,
Treći vele, da si ljuta guja.
Ko mi veli da sam samdošlica,
Nejmo sanka do bijela danka,
Ko mi veli da sam huda roda,
Hudo mu se u rodu rodilo,
Ko mi veli, da sam ljuta guja,
Guja mu se na srcu savila,
Na srcu mu zimu zimovala,
A na ljeto tiče izvodila.

Žepče. (V. n br. 70.)

732.

Djever mi pita nevjestu,
Nevjesta sorguć od zlata,
Čija je ono djevojka,
Što rani rano na vodu,
I nosi fesić na stranu.
Djevere, zlaćan prstene,
Ono je moja sestrica,
Što rano rani na vodu,
To moja ruža rumena,
Što no se rano razvila,
Nemam te kome trgati,
Pošo mi dragi daleko,
Ne će mi doći zadugo,
Za dvije ravne godine.

Čajniče. (V. n. br. 35., 95.)

733.

Kosovo, polje zeleno,
Laniko, vrelo studeno,
Čajniče, brdo najviše,
Trnovo, selo u ravnini,
Taslidža, cure najljepše,
Sarajvo, momci najljepši
Kosovo, polje zeleno,
S koje si strane Javora?
S desne sam strane Javora,
S ljeve sam strane Sitnice,
Sitnica, vodo studena,
Dosta si krvi popila

Trnovo. (V. r. br. 734.)

734.

Kosovo polje zeleno,
Ladnice, vodo studena,
S koju si stranu Javora?
S desnu sam stranu Javora
A s ljevu brata Hranjena.
Dohodi seka Jelenka,
Dovodi konja zelenka,
Na konju ružu hećima,
Da vida brata Hranjena.

Jeleć. (V. r. br. 733.)

735.

Karanfil se na put sprema i pjeva, i t. d.

Rogatica. (V. n. br. 218., 219., 236.)
(V. r. br. 219.)

736.

Karanfil se na put sprema.

Čapljina. (V. n. br. 218., 219., 735.)
(V. r. br. 219.)

737.

Kiša ide lugom zelenijem, i t. d.

Mostar. (V. r. br. 738.)

738.

Kiša ide lugom zelenijem,
A moj dragi po gori se šeće.
Ne ponese jadnoj meni
Ništa od haljina,
Samo jednu bugar kabanicu.
Padaj kišo, sjajno sunce,
Sve na brata moga.
Samo nemoj zlato moje
Na dragoga moga.

Stolac.

739.

Osu se nebo zvjezdama.

Čapljina. (V. r. br. 740.)

740.

Osu se nebo zvjezdama,
Široko polje ovcama.
Zvjezdama nejma danice,
Ovcama nejma čobana,
Već jedno ludo maleno,
I to je ludo zaspalo.
Budi ga seka Jelena,
Budeći brata zaklala,
Bijelim zubom kraj grla,
Protekla krvca do mora,
Čula se žalba do neba.

Čapljina.

741.

Osu se nebo zvjezdama i t. d.

Trnovo. (V. r. br. 740.)

742.

Osu se nebo zvjezdama i t. d.

Čajniče. (V. r. br. 740.)

743.

U Jovana, u moga dragana,
Vezen mu je jagluk za pojasom.
Truhle ruke, koje su ga vezle,
A ja ištem da mi ga prodadu,
Nit ga dadu, niti ga prodadu;
Truhni, vehni, moj vezen jagluče,
Ja te vezla, sve me majka klela.

Blagaj. (V. n. br. 579., 744.)
(V. r. br. 579., 744.)

744.

Ej u Agana, u moga dragana,
Vezen mu je jagluk za pojasom,
Ja ga ištem, da mi ga prodade,
Ja l' prodade, ja l' da mi ga dade,
Nit ga htjede dati, niti ga prodati.
Truhle ruke, koje su ga vezle,
Nek je jagluk od suvoga zlata!

Nevesinje. (V. n. br. 579., 743.)
(V. r. br. 579., 743.)

745.

Sunce sjaše, kiša rosijaše,
Dokle Meho djevojku vogjaše.
Kad su bili kroz goru zelenu,
Progovara gondže Mehmede:
Lakše, lakše, kićeni svatovi,
Pokisnu mi duvak i djevojka,
Da izvadim svilene sajvane,
Da pokrijem duvak i djevojku.
Progovara sa konja djevojka:
Hajte, hajte, kićeni svatovi!
Neka kisne duvak i djevojka,
I moje je srce pokisnulo.
Mene majka za nedraga daje,
Za nedraga porad pusta blaga.
Nije blago groši i dukati.
Već je blago, što je kome drago:
Meni drago jedno momče mlado.

Foča.

746.

Sunce sjaše, kiša rosijaše,
Gondže Meho djevojku vogjaše.
Kad su bili kroz goru zelenu.
Progovara gondže Mehmede:
Lahko, lahko, kićeni svatovi!
Nanesite sajvan na djevojku.
Da ne kisne duvak na djevojci.
Skupo sam ga junak kupovao.
U Novome hiljadu dukata.
Progovara sa konja djevojka:
Neka kisne, da bi pokisnula:
Mene mati za nedraga dala.
Za nedraga porad pusta blaga.
Što će meni u budžaku blago,
Kad mi nije, kako hoću blago.

Foča.

747.

Da znaš diko, kako srce boli,
Srce boli, hoće da izgori,
Izgorješe b'jele džigarice,
Od mrkijeh ni pepela nejma;
Da je moje srce od kamena,
Ja bi puklo, ja se rastopilo.

Čajniče.

748.

O djevojko, brigo materina.

Čajniče. (V. r. br. 728.)

749.

Dojdi, diko, doveče sam sama,
Kako si sama, a gdje ti je mama?
Moja mama legla, pa zaspala:
Da znaš diko, kako srce boli,
Izgorješe b'jele džigarice,
A od crnih ni spomena nema.

Mostar. (V. n. br. 807.)

750.

Poranio čelebija Jovo,
Ispred dvora plemenite Mare,
Izlazila plemenita Mara:
Što si tako uranio Jovo?
Il si svoju izgubio majku,
Ili si se mene zaželio?
Progovara čelebija Jovo:
Nisam svoje izgubio majke,
Niti sam se tebe zaželio,
Već su došli od cara fermani,
Da se dižu age s agaluka,
I spahije sa svog spahiluka,
Da s' ostave stare jaranice,
Da s' uzimlju mlade zaručnice.
Progovara plemenita Mara:
Nisu Jovo od cara fermani,
Već su Jovo od tebe dubane.
Misliš Jovo, da bi pošla za te?
Ne bi te ja za roba uzela,
Tvoje majke sebi za robinje,
Tvoje seke sebi za sluškinje.
Ajde Jovo, kuda tebi drago.
Svukud išo, opet k meni došo,
Svakom mio, meni sugjen bio.

Bihać.

751.

Konja kuje Ivo, momče mlado,
Vikala ga vila iz oblaka:
Ne kuj konja, Ivo, momče mlado,
Tvoja se je draga preudala.
Al' to Ivo haje i nehaje,
Već on ide dragoj pod pendžere.
Ivo jeknu, džamli čalma zveknu,
Ivo huknu, džamli pendžer puknu.
Al' mu draga megju jengijama,
Molila se draga megju jengijama:
Pušćite me mlagje jengijice,
Pušćite me za goru na vodu.
Da nalijem bunar vode ladne,
Da napojim sebe i dragoga.

Jajce.

752.

Jal kakve su te mostarske piace,
Još je ljepša moga dragog livada,
Po livadi jedna mala stazica,
Po njoj šeće crna oka djevojka,
Na nogam joj lakovane cipele,
Gledalo je mlado momče s prozora.

Stolac.

753.

Tam' za gorom za zelenom,
Nešto jasno pocikuje,
Pjevaj grlo djevojačko,
Ode momče da obajde,
Al' djevojče savezano,
S tankom žicom ibrišimom.

Molila ga djevojčica:
Odveži me, mlad junače,
Ja ću tebi seka biti!
Ima seku i kod kuće.
Odveži me, mlad junače,
Ja ću tebi snaha biti!

Ima snahe i kod kuće.
Odveži me, mlad junače,
Ja ću tebi ljuba biti!
Odveže je, poljubi je,
Odvede je b'jelom dvoru.

Žepče.

754.

Kukuruz se zeleni,
Soldat leži na zemlji,
Soldat leži te mora,
Kamarad ga čuva.
Kad se soldat averti,
Kamarad se promjeni.
Kamarašu, brate moj,
Pozdravi mi majku moj'!
Nek' mi plati duplo zvonce
Za moje žalosti, hej!

Blagaj.

755.

Kiša pada s večer do sabaha,
A kroz kišu magla probijala,
Sinju maglu tri djevojke klele:
Sinja maglo, raja ne vidjela,
Drag će dragoj i po kiši doći,
U godini svakoga mjeseca,
U mjesecu svake nedjeljice,
U nedjelji svakog b'jelog dana,
A u danu po dva po tri puta.

Kreševo.

756.

Gorom jašu kićeni svatovi,
Gorica im s lista progovara:
Kud idete, kićeni svatovi?
Kud idete, kud konje morite?
Umrla je prošena djevojka,
Na umoru majki govorila:
L'jepo, majko, svate dočekajte,
Sve dva i dva u dvor uvodite,
Sve pet i pet za sofru sjedajte,
Sve junake na nove čardake,
Moga dragog u moju odaju.
Svakom svatu po boščaluk dajte,
Mome dragom devet boščaluka,
Nek' ih nosi, neka se ponosi,
Nek' ih gleda, i mene ne gleda.

Stolac.

4. Dorička ili miksolidička ljestvica. (Br. 757.—893.)

757.

O jabuko šareniko,
Čudan ti si rod rodila,
Na tri grane tri jabuke,
Na četvrtoj soko sjedi,
I on gleda niz to polje,
Gdje se Jovo Bogu moli:
Daj mi, Bože, l'jepu Maru,
I u Mare crne oči,
I u Mare b'jelo lice!

Ljeska (kod Višegrada).

758.

Pošetao Budimlija Jovo
Ispred dvora Budimlije Mare.
Dobro jutro, Budimlija Maro.
Bog i tebi, Budimlija Jovo.
Jesi l' dobro uranila, Mare?
Jesam, Jovo, kad mi bilo drago.
A što tako kajala se Maro?
Ne ću, bogme, ni kajati, Jovo.
Još gorica nije podlomljena,
Sva gospoda nije izženjena.

Rogatica (Goražda). (V. r. br. 58.)

759.

Progjoh kroz goru,
Ne znam, kroz koju,
Nagjoh djevojku,
Uzeh za ruku:
Ne znam, čija je.
Kazuj, čija si?
Nešće kazati.
Momče odvede
Ljepu djevojku
Dvoru bijelu.

Ljeska (kod Višegrada).

760.

Bôna Julko, zar si još djevojka?
Bolan brate, jesi l' još bećare?
Bôna Julko, što se ne udaješ?
Bolan brate, što se ne oženiš?

Ljeska (kod Višegrada.)

761.

Djevojka je bosjok posijala,
Svako jutro bosiok oblazi,
Jedno jutro progje, ne obigje.
Spremi brata, da bosjok obigje:
Hajde brate, pa se brzo vrati!
U zô čas ga sejo posijala,
Sio filer na sred bosioka,
A džandari oko bosioka.
Ištu sejo, da bosjok prodaješ,
Sve dva struka za dobra junaka,
Idi brate, pa bosjok prodaji!
Gledaj, brate, ko je neženjeno.
Kako ću ja, seko poznavati?
Lasno ćeš ti, brate, poznavati:
Smije mu se megju obrvama.
Kad se smije, ko da biser sije,
Kad govori, ko da sunce grije.
Oženjeno grana zobana,
Kad govori, ko da goru lomi,
Kad se smije, ko kad kiša ide!

Ljeska (kod Višegrada).

762.

Jeli rano, jel' sunce visoko?
Mogu l' stići, gdje sam naumila,
Na Zagorje, pred Jovine dvore,
I pred dvorom divno kolo igra,
U tom kolu Zlatija djevojka,
Do nje kola Mile milovanje;
Ljubi Mile Zlatiju djevojku,
Ljubio bi, ali je malena,
Ljubi Mile, biće i golema!
Za godinu Milu do ramena,
A za drugu s Milom na poredu.
Eto, Mile, uzrašće djevojka.

Ljeska (kod Višegrada).

763.

Marko kosi kraj Morave travu,
Seja Marku ručak odnijela.
Marko ruča a u seju gleda.
Sejo moja, bjela lica tvoga
Jazuk sejo, da te drugi ljubi.
Šuti brate, zagrmljelo na te!
Koliko je na moru borova.
'noliko ga zgodilo gromova!
Koliko je na krušci krušaka,
'noliko ga zgodilo pušaka.

Ljeska (kod Višegrada).

764.

Sva se gora jednim listom miluje i t. d.

Glamoč. (V. r. br. 568.)

765.

Braćo moja, moji graničari,
Nemojte me ostaviti sama,
Doneste mi divit i kalema,
Jer a nije knjige brez jazije.
I kulkumu crna murećefa.
Da napišem mojim roditeljim:
Crna zemlja i otac i majka.
B'jele stjene mile seke moje,
Sitni crvi mala djeca moja.
A po stjenam šarovite guje.
To su moje vjerenice ljube.
Braćo moja, moji graničari,
Nemojte me ostaviti sama.
Veg me prat'te do mog groba hladna.
Kad ja odem do mog groba hladna.
Tu ja jadan hoću prebivati.
S bogom da ste moji graničari.

Čapljina.

766.

Tiha vodo ladna,
Tiho teci, selo ne zanesi,
U selu je moja jauklija,
Tvoji mi je kudioci kude,
Jedan veli: sanana je draga,
Drugi veli: nejaka je roda,
Treći veli ljuta kano zmija.

Petrovac.

767.

Lov lovio Muharem beg,
Pušća hrte povrh gore,
A sokole podnu gore:
Hrti srnu uhvatiše,
A sokoli bjelu vilu:
Molila se bjela vila:
Pušći mene, Muharem beg,
Kazaću ti tvoje bije (znak)
Jedno bije: rodiće ti,
Rodiće ti ljuba sina,
Drugo bije: uteće ti,
Uteće ti bijel gjogo,
Treće bije: odniće ti,
Hiljadu dukata.

Prozor.

768.

Česta ti je gora pokraj mora.
Da je hoće polom polomiti,
Da je ljepše morem pogledati,
Da ja vidim niz more gradove,
Gdje moj dragi bjele dvore gradi.
Dvore gradi a meni se nada.

Kalinovik. (V. r. br. 454.)

769.

Ja pošetah u mehanu,
Ko kad pihnut hoću,
Popih čašu, popih dvije,
Ko kad dosti će biti,
Metnu ruke u džepove,
Ko kad platiti hoću,
Okrenu se mehandžija,
Ko kad bjegnuti hoću.
Za mnom trči mehandžija,
Ko kad stignuti hoće,
Topuz nosi na ramenu,
Ko kad udriti hoće,
Udri jednom, udri dva put,
Ko kad dosti će biti.

Nevesinje.

770.

Spavaj sine, san te prevario,
Prevario, ne zaboravio,
Prije tebe nego tvoju majku,
Bog ti dragi svako dobro dao,
Bog ti dao i sveta nedjelja,
Uroke ti voda odnijela,
Za golemo brdo zanijela,
Svi ti sveci u pomoći bili,
Na pomoći i dnevi i noći.

Doboj. (Uz kolijevku.)

771.

Bogdan Ivo mnogo blaga dužan,
Na tri strane po trista dukata,
Na tri strane po trista i četri,
Na četiri po sto i četiri.
Hoće Ivo, da prodaje majku.
Progovara Ivanova ljuba:
Nemoj, Ivo, prodavati majke,
Već ti prodaj svoju virnu ljubu.
Sramota je majku prodavati.
Onda Ivo ljubi govorio:
Nagizdaj se, moja virna ljubo,
Nagizdaj se, što god moreš bolje;
Pa je vodi u gornju čaršiju,
Pa on pušća telal od telala:
Na prodaju ljuba Bogdanova!
Telali se tri bijela dana,
Tu se nagje tursko momče mlado,
Pa uzima ljubu Bogdanovu,
Pa je vodi u svoje alvate.
Kad je bio vakat od alvata:
Moja kupo, moja draga dušo,
Hodi, lezi na bijelu ruku.
Ona plače, grozne suze roni.
Ona ide na bijelu ruku.
Vedro biše, pa se naoblači:
Iz oblaka tri groma pukoše,
Jedan puca alvatu viš glave,
Drugi puca alvatu pod noge.
Pitalo je tursko momče mlado:
Moja kupo, moja draga dušo,
Čija li si, od čijeg si roda?
Je l' bi mogla brata poznavati?
Lahko bi ja brata poznavala:
Poznavala po desnici ruci.
Jesu mi ga Turci zarobili.
Kad je momče riči razumilo,
To je bila seka Ivanova.
Progovara ono tursko momče:
A ti kupo, moja draga dušo,
Na poklon ti šest tovara blaga,
Odi natrag svome Ivi dragom.

Gučja Gora.

772.

Sve šareno, sve zeleno.
Na okolo izvezeno,
A u sridi pozlaćeno,
Na pozlati kolo igra,
U tom kolu draga moja,
U ruci joj hamajlija,
A u drugoj ogledalo.
Progovara divojčica:
Tako mi ove hamajlije:
Ne ću mamit jabandžije,
Već komšiju u svom selu.

Gučja Gora.

773.

Uzori dragi ravnine
Te posij svoje jadove i t. d.

Rogatica. (V. r. br. 840.)
(V. r. br. 840.)

774.

Poigralo kolo
Po ravnoj ravnini,
Po mehkoj rudini;
U tom kolu bješe
Momče i djevojče
Hitalo se momče
Rukom preko kola
Gjevojci za gjerdan.
Gjevojka ga gleda:
Crn ti obraz bio,
Kô na zemlji snijeg,
Uvehla ti ruka
Kajno leti ruža,
Uvehlo ti srce
Kajno leti sunce!

Jeleč.

775.

Kake Jose crne oči ima,
Da me oće pogledati njima!
Kaka Jose medna usta ima,
Da me oće poljubiti š njima.

Parežević.

776.

Prioni mobo za lada i t. d.

Kiseljak. (Svatovska) (V. n. br. 779.)
(V. r. br. 779.)

777.

Pod onom gorom zelenom,
Dobri se konji vodaju,
Zlatne se uzde trgaju,
Zlatna se sedla lomiju,
Po l'jepu Maru djevojku,
Mara mi majki plakala.

Tješi je mlada nevjesta,
Šut', ne plač', Maro djevojko.
Dal' sam ja mlada prošena,
I svome dvoru vogjena,
Nisam ja mlada plakala.

Maglaj. (Seoska.)

(V. n. br. 467.)
(V. r. br. 200., 467., 503., 778.)

778.

Pod onom gorom zelenom,
I onom višom planinom,
Malko se selo vigjaše.
U selu kolo igraše,
U kolu moja djevojka,

Vidi mi majko momčeta,
Svrati ga majko na konak,
Progji se, Maro, gjavole,
Ovo je momče gragjanče,
Pitaće momče večeru.

Ljubuški. (Seoska.)

(V. n. br. 467.)
(V. r. br. 200., 467., 503., 777.)

779.

Prioni mobo za hlada,
Da ćemo Lucu za mlada,
Za mlada Antu dilbera,
Antina majka govori,
Da nevu Lucu najvoli.

Pareževići.

(V. n. br. 776.)

780.

Planino, moja starino,
Mnogo sam kroz te hodio,
Hajdučke čete vodio,
Mnogo sam majke cv'jelio,
A — a najviše Jovovu.
Zaklao sina Jovana,
Naćero oca da peče.
Otac ga peče pa plače:
Ej moj sine Jovane,
Ti si mi sine najmilji,
Ti si mi cv'jeće gjurgjevsko.
Naćero majku, da jede.
Majka ga jede pa plače:

Ej moj sine Jovane,
Ti si mi sine najmilji,
Ti si mi cv'jeće gjurgjevsko.
Naćero seju da igra,
Seja mu igra pa plače:
E moj brate Jovane,
Ti si mi bratac najmilji,
Ti si mi cv'jeće gjurgjevsko.
Naćero seju da igra,
Seja mu igra pa plače:
E moj brate Jovane,
Ti si mi bratac najmilji,
Ti si mi cv'jeće gjurgjevsko.

Nevesinje.

781.

Poljem se vija Hajdar delija,
Po polju ravnom, na konju vranom,
Gleda ga Ajka sa gradskih vrata:
Hajdar delija, i perje tvoje,
Tvoje me perje po gradu penje,
Ajko djevojko, i kose tvoje,
Tvoje me kose po polju nose.

Stolac.

783.

Ja uranih rano na vodicu,
Pa se vratih dragom u ložnicu,
U ložnici niko nigdje nema,
Veg mog dragog dvori zatvoreni,

I mog dragog konji osedlani,
Čudo mi je, gdje se sprema dragi:
Da bi rekla, da će po djevojku,
Živ mi majka, ja sam mu djevojka,

Mostar.

784.

Dvije seke brata ne imale,
Brata vile od bijele svile,
Bjelo lice, od bjele hartije,
Sitni zubi od sitna bisera.
Crne oči mrka murećeta
Obrvice s mora pijavice.
Kad su sestre brata napravile,
Onda stale, pa se Bogu mole:
Daj nam, Bože, da nam progovori!
Samome se Bogu sažalilo,
Te on posla svojega angjela,
Svojijem ga duhom zadahnuo,
Te sestrama bratac progovori
Najprvo je vode zaiskao:
Dajte, seke, studene vodice,
A sestre su bratu govorile:
Ustan, brate, pa se napi vode!
Pa je onda sestram govorio:
Hajte, seke, u polje zeleno,
Da beremo rumenu ružicu.
To su seke jedva dočekale,
Te su s bratom u polje otišle.
I sjedoše pod žutu naranču,
Svake krasne pjesme izpjevaše,
I u svakoj brata pripjevaše.
Al iz trave nešto progovara:
Crna zemljo, što s' se podignula,
Brez sazdanja Boga istinoga?
Od sestara ni jedna ne čuje.
Već to čuje mlagjani Ilija,
Pa sestrama tiho progovara;
Glejte, sestre, nebu pod oblake,
Kako soko nosi prepelicu.
To se one jadne prevariše,
Pogledaše nebu pod oblake,
Kako soko nosi prepelicu.
Što je zemlja, to ode zemljici,
Što je voda, ode u vodicu,
Papir osta na travi zelenoj
I bijela svila savijena:
Nesta brata megju sestricama.

Bilek.

785.

Da pletemo
Sitan tanac,
Mučnu igru
Mučnu igrati.

Milka plela
Sitan tanac,
Nek' raspliće!
Ko je pleo

Sitan tanac,
Taj se raspleo.
Uze momak
I jabuku,

Ujede se
Za ruku,
Jao, jao ručica,
Djevojačka dušica.

Krupa. (Kolo.)

786.

Pjevala tica na moru,
Što je ono širje od mora.

Brod.

787.

Kolo igra na livadi
trides't djevojaka,
U tom kolu kolovogja
l'jepo ime Angja,
Odtud ide zlato Jovo,
na dobrome konju:

Pomozi bog divno kolo,
Kolovogjo moja!
I bog s tobom, l'jepi Jovo,
jednoga smo roda!
Ako jesmo i nijesmo,
ti ćeš biti moja,

Donio sam terli dibu,
da te preobučem,
Donio sam pivac paťte,
da te preopašem,
Donio sam dobrog doru,
da te vodim dvoru.

Ključ. (Kolo.)

788.

Spavala, dr'jemala,
Mlada gospoja,
Tri dana, tri noći
Sama brez bega.
Ko bi joj, ko bi joj,

Bega doveo,
Dala bi, dala bi,
Luke čifluke,
Za begovo lice,
Lice bijelo;

Dala bi, dala bi,
Ata alata,
Dala bi, dala bi,
Ogre sa vrata.

Rogatica.

789.

Igrala se Katarina,
S dvjema, trima jabukama,
Sa četiri narančama!
Legla malo da ospava,
Dolazi joj ašikdžija:
Mislilo je mlado momče,
Mili Bože i Marijo,
Ili bi je probudio,
Ili bi je poljubio,
Grjehota je probuditi
A sramota obljubiti.
Ostavi joj ogledalo,
Kad se Kata probudila,
Ogledalo nalazila.

Ključ. (Kolo.)

790.

Djevere zlatan prstene,
Sjetuj to ludo kraj sebe.
Djevere, zlatan prstene,
Ljep ti cv'jet dadosmo,
Ako ti cv'jet uvene,
Djevere to je do tebe.
Ako ti cvijet procvati.
Djevere tvoje osv'jetlilo!
Sve redom, redom jasenje,
U ovom dvoru veselje.

Krupa. (Svatovska.)

791.

Pošetala lipa Hanka
zlatareva kći,
Za njom šeće beg Alibeg,
terzibašin sin.
Stani Hanko, stani dušo,
da ti reknem rič,
Da ti vidim terli dibu
kako ti stoji.
Ne ću bog me, beg Alibeg,
terzibašin sin,
Kad si šio i krojio,
jer nisi gledao
Moj je babo tvojmu babu
žut dukat dao,
Moja majka tvojoj majki
burundžukli košulju.

Jezero.

792.

Spletak splela ditelina trava,
Plele su ga dvi Čengića seke,
Bilom rukom i srmajli srpom
Što užele, to gjogi sve svile,
Jedi gjogo ditelinu travu,
Sutra ćemo rano putovati,
Tri dni hoda preko ravna polja,
A četiri preko sinja mora.

Jajce.

793.

Izvir voda izvirala,
U dušeke udarala,
U dušeku dvoje mladih,
Megju njima mirka nema.
Nitko ne zna, šta je njima,
U momčeta crne oči,
U djevojke kumrijaste.
Hoće momak da obljubi.
Neda moma ni gledati.
Otlen vraže kumrijasti,
Bješe steći crne oči,
Pa se š njima ponositi,
A meni se ne moliti.

Ključ.

794.

Pošetala Savka Sarajevka
Ispred hana, Jovina dućana.
Savka nosi kesu i duhana,
Za njom Joka tabak i fildžana.

Nevesinje.

795.

Mara je sanak usnila,
U polju bjele dvorove,
U dvorim zlatne stupove,
U stupima zlatne stolove,
Na stolovma čaša srebrena,
U čašam kite bisera.
Što su zlatni dvorovi,
Ono su Mari domovi,
Što su zlatni stupovi,
Ono su Mari svatovi,
Što zlatni stolovi,
Ono su Mari djeveri,
Štono je čaša studena,
Ono su Mari zaove,
Što u čaši kite bisera,
Ono su Mari jetrve.

Zenica.

796.

Pala magla po dolinam
Kroz nju zašle tri djevojke,
Megju sobom govorile i t. d.

Bugojno.

797.

Sunce sjaše a kiša padaše,
Beg Jovanbeg djevojku vogjaše.
Boga moli bože Jovanbeže:
Daj mi Bože i Bogorodice,
Da popuhnu vihori, vjetrovi,
Da mi dignu mladoj duvak s lica,
Da ja vidim, šta ja dvoru vodim.
Bog mu dade i Bogorodica:
Popuhnuše vihori, vjetrovi,
Pa dignuše mladoj duvak s lica,
Sinu lice kao žarko sunce.
Sve svatove zaboljela glava,
Jovan bega s konja oborila.
Zabolje ga i srce i glava,
Jovu drže malo i veliko,
Pa najposlje lijepa djevojka:
Ustaj Jovo, žalosna ti majka:
Da mi vidiš grlo prebijelo,
Puklo bi ti srce na četvero,
Da mi vidiš ruke u mišici,
Ne bi zdravo svojoj majci došo!

Bilek.

798.

Ninaj, čedo, san te prevario.

Maglaj.

799.

Ja presadih zelen bor,
Pred svog dragog bijel dvor,
Tuj se kupi čudan zbor,
Svi junaci po izbor.
Prebaci mi prsten svoj,
Preko kola u džep moj!
To opazi bratac moj,
Napanjka me materi,
Ja se majci opravdam,
Nisam, majko, boga mi!

Zenica.

800.

Zeleni se livadica,,
tuj mi ružica,
Tuj beg Jovo konja penje,
i ružu bere,
Gledala ga djevojčica,
gradu niz bedem,
Sitan biser prosipala,
gradu niz bedem,
Beri Jovo sitan biser,
pa me prekičaj,
Njojzi Jovo progovara,
Ne ću tebe ni bisera,
nit mi trebaš ti.

Zenica.

801.

Povila se zlatna žica
od vedra neba,
To ne bila zlatna žica
od vedra neba,
Već to bila zlatna Ana
od dobra roda,
Savila se svekru, babu
u b'jela njedra.
Povila se zlatna žica
od vedra neba.
To ne bila zlatna žica
od vedra neba,
Već to bila zlatna Ana
od dobra roda,
Savila se svojoj seki
u b'jela njedra.

(U slijedećim kiticama izmjenjuje se riječ babo u predzadnjim stihu sa „majka“, „brat“, „seka“ i t. d.)

Ključ. (Svatovska.)

802.

Bumbul pjeva u ružici,
ja ga ne slušam,
Tude sidi lipa Mara,
ja je ljubio.
Na Mariji fini fesić,
ja ga kupio.
Na fesiću mrka kita,
ja je kupio.
Ispod fesa dukatići,
ja ih kitio.
Na Mariji terli diba,
ja je krojio.
Oko Mare pivac pafte,
ja ih sakovo.
Na nogama joj cipaljice,
ja ih kupio.

Gornji Vakuf.

(V. r. br. 802.)

803.

Pošetala kraljica gospoja,
Pošetala na Vrbas na vodu,
Uz nju idu četiri robinje,
Dvije nose skute i rukave,
A dvi nose kite i gajtane.
Kad je došla na Vrbas na vodu,
Ona vodi kolo divojaka,
Kolo igra Ane kapetana.
Uz nju igra Katuša govorka.
Besidila kraljica gospoja:
Koja j' ovde mom Ivanu draga,
Koja mu je vezen jagluk dala,
Na jagluku ime Ivanovo,
Čim mirišu dvori Ivanovi.
Sve divojke mukom zamukoše,
Ali ne će Katuša govorka,
Već besidi Katuša govorka:
Draga mu je Ane kapetana,
Ona mu je vezen jagluk dala,
Na jagluku ime Ivanovo,
Čim mirišu dvori Ivanovi.
I odaje, gdi tvoj Ivo spava.
Kad to čula kraljica gospoja,
Uzima srmali mahramu,
Ona veže Ani crne oči,
Pa je baca u Vrbas u vodu.
Vino pije kraljeviću Ivo,
Nešto Ivu iz gorice viče:
Zlo ga sio i vino popio,
Eno tvoja Ane u Vrbasu.
Kad to čuo kraljeviću Ivo,
Baca čašu u zelenu travu,
Ode čaša na dvoje na troje,
Pak on ode kraj Vrbasa hladnog,
Vadi Anu na zelenu travu,
Al mu Ane ništa ne govori.
Poče Ivo zavite činiti:
Da Bog dade, da oživi Ane,
Sagradiću tebi Gospe crkvu,
Maknu Ane svojom bilom rukom.
Drugi Ivo zavit učinio,
Da Bog dade, da oživi Ane,
Sagradiću križe i kaleže.
Maknu Ane i nogom i rukom.
Treći Ivo zavit učinio:
Da Bog dade, da oživi Ane,
Sakovaću tebi Gospe krunu.
Usta Ane na noge bijele,
Uzima je kraljeviću Ivo,
Pa je vodi svome bilu dvoru,
Pa govori kraljici gospoji:
Moja majko, kraljico gospoja
Da mi nije od Boga grihota,
A od ljudi velika sramota,
Živu bi te u oganj mećao!

Fojnica.

804.

Sinoć paše u Mostar padoše,
Pašalije okolo Mostara.
Svaki jaran u svoga jarana,
Pejik Jovo nema ni jarana,
I on pade u zelenu travu.
Tuda idu na vodu djevojke,
Naljegoše na vodu djevojke.
Najprva je Mara materina;
Zasukala uz ruke rukave,
Pa uz noge b'jele čiltijare,
Odpučila jelek na prsima.
Progovara Pejik Jovanaga:
Bôna bilą, Mara materina;
Što popušti niz ruke rukave
A niz noge b'jele čiltijare,
A zapući jelek na prsima:
Ispuca mi srce na četvero,
Na četvero i na devetero.

Nevesinje.

805.

Jad jadovah, jadovah.
A* što ti je i žalostan?
Žena mi je pobjegla.
A što ti je pobjegla?
Što joj nisam kupio.
Šta joj nisi kupio?
B'jele svile i zlata.
A što nisi kupio?
Nemam pare dinara.
A što nisi kamzio?
Nemam druga kraj sebe.
A što nisi fes prodao?
Pusta kapa pljesniva.
A što nisi ukrao?
Hrsuzina vješaju.
O čemu ga vješaju?
O zlu drvu drenovu,
O tvom vratu bijelu [1]).

Doboj. (Kolo.)

---

[1]) Pjesma pjeva se uz kolo. Pitanja pjeva kolo, a odgovor daje momak izvan kola, koji na kraju priteže djevojku u kolu k sebi.

806.

Uspavaj mi se Jelkice
Uroke ti voda odnijela,
Za veliko brdo zanijela,
Za Ivana visoku planinu,
Gdjeno raste jablan trava žuta,
Travu pasu ovce svilorune,
Ovce čuva bratac i sestrica.
Kad legoše ovce plandovati,
A čobani mladi mladovati,
Stade Mara lice umivati,
Sinu lice kano žarko sunce.
Kad to vidi Jovan čobanine,
On govori Mari seki svojoj:
Čudno ti si lice odgojila,
Daj da ljubi tvoj bratac Jovane!
Muči brate, zagrmljelo na te!
Hoću seko, života mi moga,
Ja da će i puknati na me.
Još su oni u riječi bili,
Puknu str'jela iz njedarca neba,
Te pogodi Jovan čobanina.
Kad to vidi Maruša djevojka,
Uzimala nože Ivanove,
Same sebe u srce udrila;
Mrtav pade bratac i sestrica,
Ostadoše ovce u planini,
Nek ih kolju vuci u planini.

*

Uspavaj mi se Jelkice,
U svojoj beši lijepoj.
Sanak mi tebe prevario,
San u bešu, nesan pod bešu,
Uroke ti voda odnijela.

Sarajevo. (Uz kolijevku.)

807.

Ko j' za kola, hajd u kolo.

Bugojno. (Kolo.) (V. r. br. 308., 461.)

808.

Sjajan mjesec na zahodu,
Hoće da zagje,
Zlato Mara na pohodu,
Hoće da pogje,
Sve po dvoru rasplakala,
Majku najviše.
Naša Maro, naše zlato,
Šetaj lijepo,
Neka te vide svatovi,
Za što su blago trošili,
Za što su konje morili.

Kiseljak. (Svatovska.)

809.

Zlatni topi na gradu pukoše,
L'jepu Maru u dvor dovedoše,
Zlato Maro je l' ti žao majke?
A što će mi žao biti majke?
U mog dragog bolju majku kažu.
Zlato Maro je l' ti žao babe?
A što će mi žao biti babe?
U mog dragog boljeg babu kažu
(i t d. obreda braću i sestre dragog).

Doboj. (Svatovska.)

810.

Naša Hanka na pohodu
hoće da pogje.
Ustavlja je mila majka,
da još ne ide.
Hoću majko, hoću babo,
biti ne more.

Trebinje.

811.

Zmaj preleće s mora na Dunavo,
I pronese pod krilom djevojku,
I pod drugim ruho djevojačko,
I on pade na jelove grane,
U djevojke vode zaiskao,
Djevojčice daj der mi vodice.
U mlagjega pogovora nejma,
Ona jami sedefli maštrafu,
Ona ode za goru na vodu,
Kad na vodi pašine delije,
Jedan veli: da je obljubimo,
Drugi veli: da je ufatimo,
Treći veli: da je upitamo,
Od koga je roda i plemena.
A bora ti lijepa djevojko?
Od koga si roda i plemena?
Ja sam ćerca Firdus kapetana,
Vjerna ljuba ognjenoga zmaja.
A da vidiš pašinih delija:
Jadni ti smo do boga miloga,

Šta ćemo, od života svoga,
Sada će nas zmaje pogubiti.
Otleu ode lijepa djevojka.
Ona kaže Zmaju žestokome,
Čuješ li me, mili gospodare,
Šta mi vele pašine delije:
Ljepa ti si, lijepa djevojko!
A da nam je obljubiti lišce.
Drugi vele, da je ufatimo,
Treći vele, da je upitamo,
Kojega je roda i plemena.
A ja njima tiho progovaram:
Ja sam cura Firdus kapetana.
Vjerna ljuba ognjenoga zmaja.
A da vidiš ognjevitog zmaja,
Za njima je juriš učinio:
Ne bježite pašine delije,
Da ste jučer mladi pobjegnuli,
Ja bi vas danas dostignuo,
Mahnu sabljom, odsječe im glavu.

Čapljina.

812.

Nina seka svoga brata Laza:
Ninaj, ninaj, moj brate Lazare!
Da ti Bog da, koji svašto daje,
I onome kralju kraljevinu,
Carevina tvoja babovina,
Kraljevina tvoja gjedovina.
To začule careve delije,
One idu caru na stolicu:
Aman care, aman gospodare!
Seka nina svoga brata Laza:
Pa mu pjeva: ninaj, moj brate Lazare!
Da ti Bog da, koji svašto daje
I onome kralju kraljevinu
Carevina tvoja babovina
Kraljevina tvoja djedovina
„Na sve strane, careve delije!
Ufatite seku Lazarevu,
Svoštite joj u vosak košulju,
Obucite seki Lazarevoj,
Zapalite seku Lazarevu,
Nek od vraga ne ostaje traga.“

Nevesinje.

813.

Polećela dva bijela goluba,
Pa padoše na dva bora zelena.
Gledala ih dva pašića s pendžera:
A boga vam, dva bijela goluba,
Jeste l' skoro kroz Sarajvo lećela?
Jeste l' vidli dilber Umihanu u majke?
Nosil' ona mrki fesić nad očim?
Nosil' ona od džamfesa dimije?
Nosil' ona hazna kolan od zlata?
Nosil' ona od hakika naluue?
Je li ona, ko što no je kazuju?

Jeleč. (V. r. br. 629.)

814.

Poletila dva bijela goluba.

Maglaj. (V. dalje r. br. 629.)

815.

Ja zagledah mlado momče
U mahali prema sebi,
S čega si ga zagledala,
Rad njegova nazli-hoda,
Nazli hodi djuzel nosi.

Stolac. (V. n. br. 816.)
(V. r. br. 816.)

816.

Ja zagledah, mlado momče,
Ni za što ga ne zagledah,
Već s njegova nazli hoda,
Nazli hodi djuzel nosi.

Maglaj. (V. n. br. 815.)
(V. r. br. 815.)

817.

Sve su tice lastavice
Lete širom veselo,
A ja tužan u tamnici
Smrtnu čitam osudu.
Imam drago na daleko,
Mila majko, šta ću ja,
Sjutra svjetla negjeljica,
Osviće mi sugjen dan,
Gdje pogiboh mlagjan junak,
Mila seko, kud ću ja,
Više glave kod mog groba,
Posadite šenboj cv'jet,
Oko glave nek se vija
Neka vidi c'jeli sv'jet.

Gacko.

818.

Svaka tica lastavica,
Leti perjem veselo,
A ja jadan u tamnici
Pjevam pjesmu žalosnu.
Pišem pismo svojoj dragoj na ruku,
Knjigu pišem, pozdrav šaljem na ruku:
Ako misliš mene draga čekati,
Nemoj, draga, drugog dragog gledati,
Niti draga drugog dragog voljeti,
Kupi ruho, mila draga, moja si!

Višegrad. (V. r. br. 313., 871. V. n. br. 871.)

819.

Sadila Ana ružu pred dvorom,
Ružu pred dvorom, javor za dvorom,
Gdje će joj majka sedjeti,
I rumen ružu nabrati.
Ej moja Ana, na srcu rana,
Ko li će majci ranu zaviti,
I rumen ružu podabrati,
I hladne vode donijeti,
I šećer kafu majci ispeći.

Maglaj.

820.

O tepsijo, zlato moje,
Ko će tebe pozlatiti?
Pozlatiće zlato Gjorgjo,
U njeg' kažu zlatnu kesu,
I u kesi sto dukata,
I na kesi zlatna sveza,
Dukatima iskićena,
Srmom b'jelom ispulana.
Dosti meni dukat dati,
I u kesu ne dirati,
Dosti meni i groš dati,
U dukate ne dirati.

Maglaj. (Uz tepsiju.)

821.

Nini sine, radosna ti majka,
Beša ti se na moru kovala,
Kovalo je devet kujundžija,
A dva kuju a dva pozlaćuju,
A dva meću vedra ogledala,
Nek' s' ogleda Alijina majka.

Prozor. (Uz bešiku.)

822.

O bešiko, zlato moje,
I u beši Nedo moje,
Ko će tebe odhraniti?
Hoće mene mila majka,
I tebe će u vojsku spremiti,
Potražićeš krunu Dušanovu.

Maglaj. (Uz bešiku.)

823.

Nina sine u tankoj bešici,
Beša ti je na moru kovata,
Kovale je do tri kujundžije,
Prvi kuje, drugi pozlaćuje.
Treći pravi vedra ogledala.

*

U Travniku trava natrpana,
A u Ključu gradu prodavana,
Kupuje je malog Ljube babo.

Ključ. (Uz bešiku.)

824.

U Mostaru na al-šadrvanu,
Mostarlije avdes uzimaju.
Ne uzimlje pašić Huseine,
Već uzgrće uz ruke rukave,
Pa se plešće po bijeloj ruci:
Daur, daur, moja b'jela ruko,
Kome ćeš bit' brusan jastuk?

Jeleč.

825.

Zagrmjelo iznad Biograda,
Pa ubilo bega Isaj-bega.
Osta mlada Isaj-begovica,
Sa svojije devet sirotica.
Sve sirote po hizmetu dala,
A Aliju na pašaluk dala,
Šćerku Mejru u Hercegovinu.
Kad je Alja za ženitbe bio,
Šćerka Mejra za udaje bila,
Pita majka bega Alibega:
Sine Aljo, da te majka ženi.
Dela majko, oklen ja voljednem.
Prosi meni Mejru Hercegovku.
Kad je majka Mejru isprosila,
Spremi Aljo svate svakojake.
Kad su Mejri svati dolazili,
Pa su Mejru svati povodili.
Kad su bili blizu bašče babe,
Mejra babe baščU poznavala.
Kad su Mejru dvoru dovodili,
Mejra babe dvore poznavala.
Kad su Mejru s Aljom sastavili,
Zagrmljelo iznad Mejre dvora,
Munja s'jeva, gromovi pucaju.
Onda Aljo Mejri govorio:
Kaži Mejro, čijeg si plemena?
Plemena sam bega Isaj-bega.
Kad je Aljo riječ razumio,
Onda skoči Mejru poljubiti:
Ti si Mejro, mila moja seka.
Nek Bog prosti, što sam tebe ljubio,
Ja ljubio kao svoju sestricu.

Višegrad.

826.

Od kako je Stolac vala postala,
Nije ljepša udovica ostala,
Košto no je Saliage gospoja.
Gledala je tri dilbera mlagjahna,
Prvi dilber beg Ljubović sa Dabra.
Progovara beg Ljubović sa Dabra:
Da me hoće Saliage gospoja,
Dao bi joj zlatan sahat iz njedra.
Progovara Saliage gospoja:
Što će meni, beg Ljubović sa Dabra?
Što t' upitam, umiješ li kazati:
Šta je brže od dva konja mrkata?
Brže oči od dva konja mrkata.
Šta je šire od mora sinjega?
Širje nebo od mora sinjega.
Šta je draže od oca i od majke?
Dražji dragi od oca i od majke!

Trebinje.

827.

Karagjorgje ne veselio se,
Jer ti goniš momke u soldate;
Vraćaj momke, crkoše djevojke,
Jer djevojke ragjaju junake,
Udovice bakovite junce,
Stare babe rogate gjavole,
U papradi, čuvajuć prasadi.

Travnik.

828.

Mlad nam kovač kuje,
A što nam ga kuje?

Doboj. (Kolo igra.)

(V. n. br. 911.)
(V. r. br. 911.)

(Nastaviće se.)

Allegro moderato. **690.** *Trebinje.*

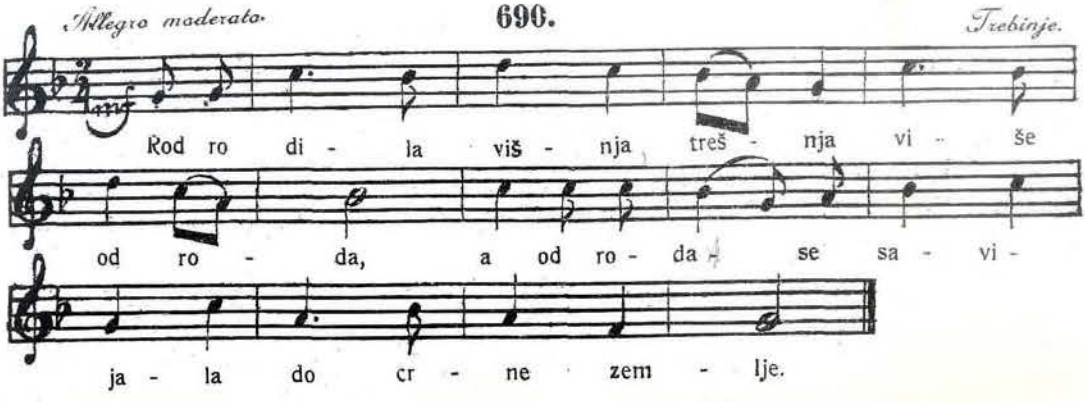

Allegretto. **691.** *Dolac.*

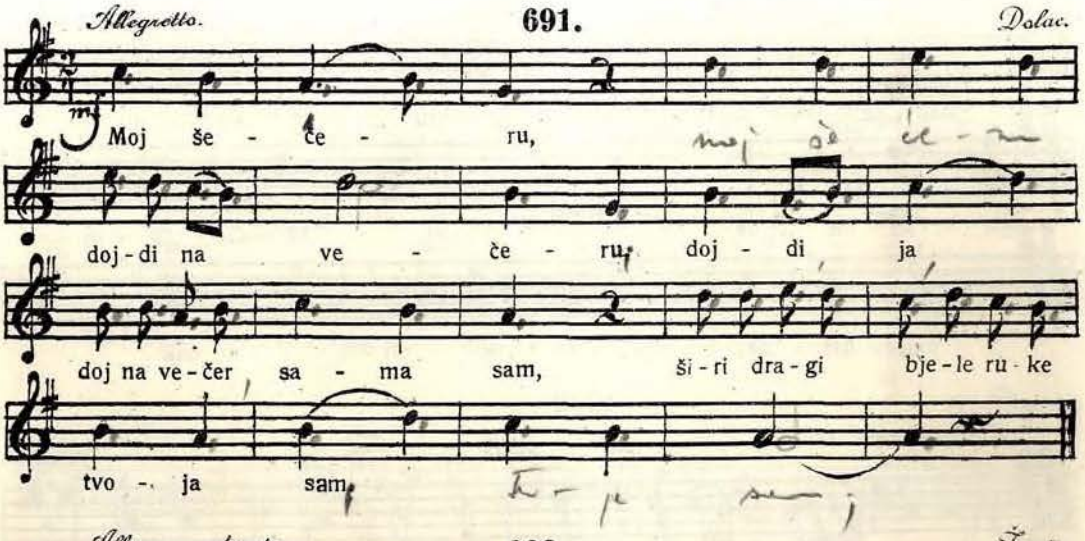

Allegro moderato. **692.** *Žepče.*

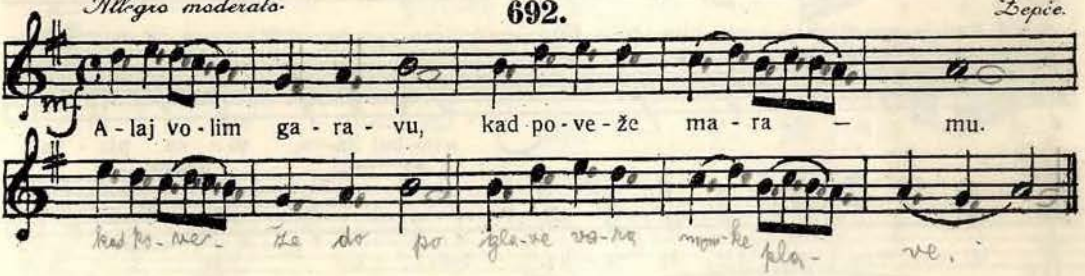

Allegro. **693.** *Travnik.*

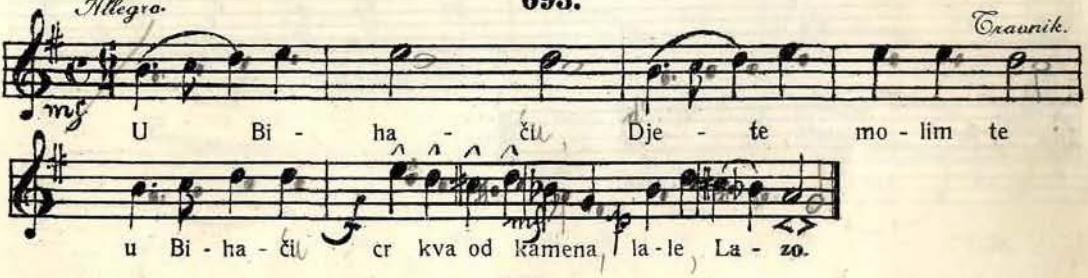

Allegro moderato. **694.** *Bugojno.*

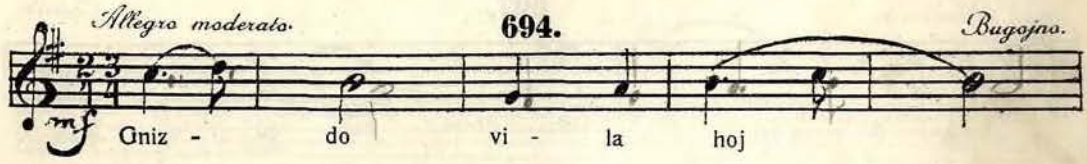

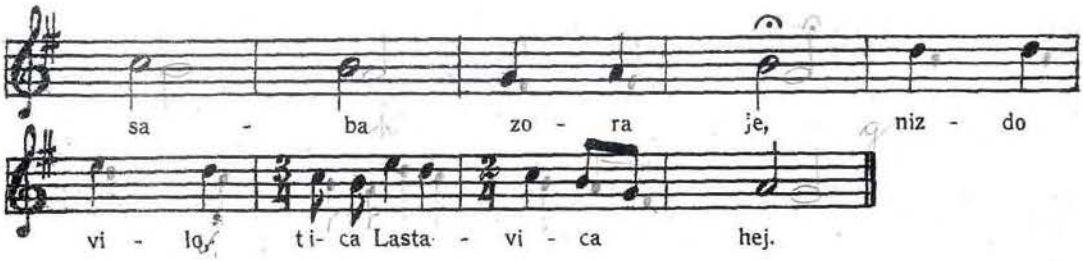
sa - ba zo - ra je, niz - do
vi - lo, ti - ca Lasta - vi - ca hej.

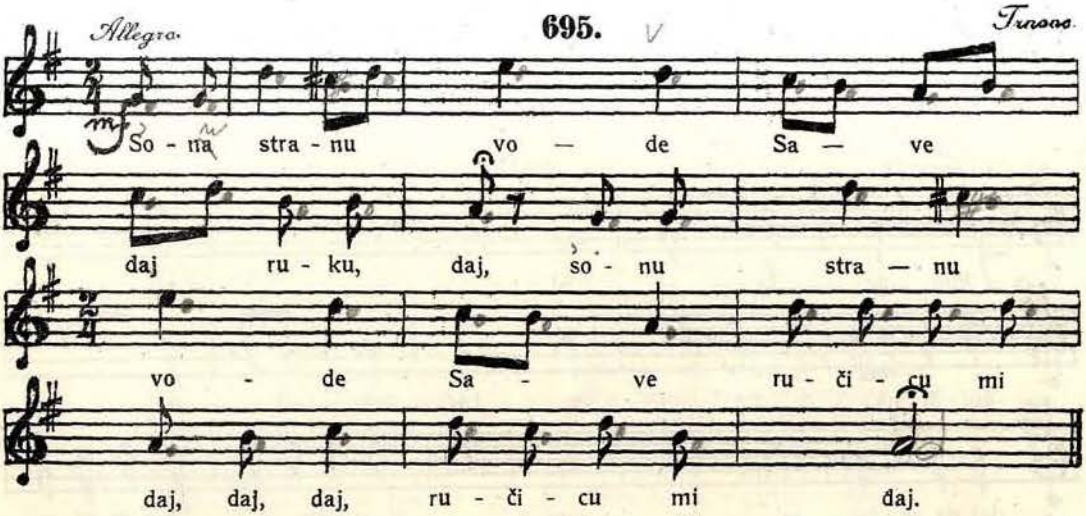
Allegro.
695.
Trnava.
So - na stra - nu vo — de Sa — ve
daj ru - ku, daj, so - nu stra — nu
vo - de Sa - ve ru - či - cu mi
daj, daj, daj, ru - či - cu mi daj.

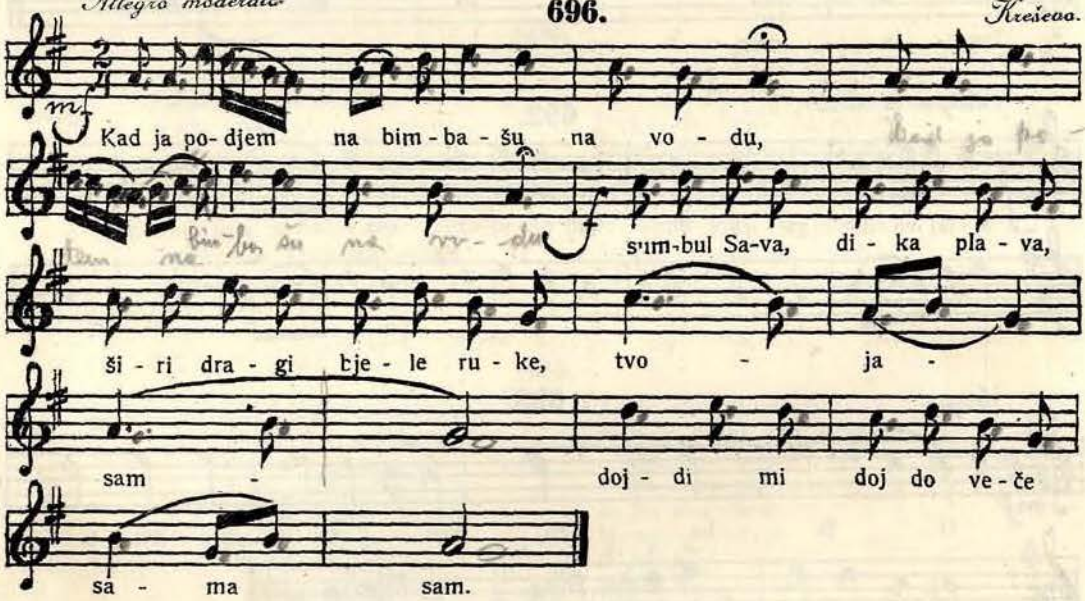
Allegro moderato.
696.
Kreševa.
Kad ja po-djem na bim-ba-šu na vo - du,
sim-bul Sa-va, di - ka pla - va,
ši - ri dra - gi bje - le ru - ke, tvo - ja -
sam - doj - di mi doj do ve - če
sa - ma sam.

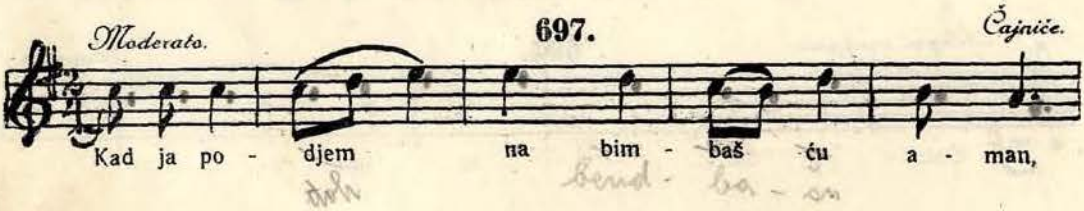
Moderato.
697.
Čajniče.
Kad ja po - djem na bim - baš ću a - man,

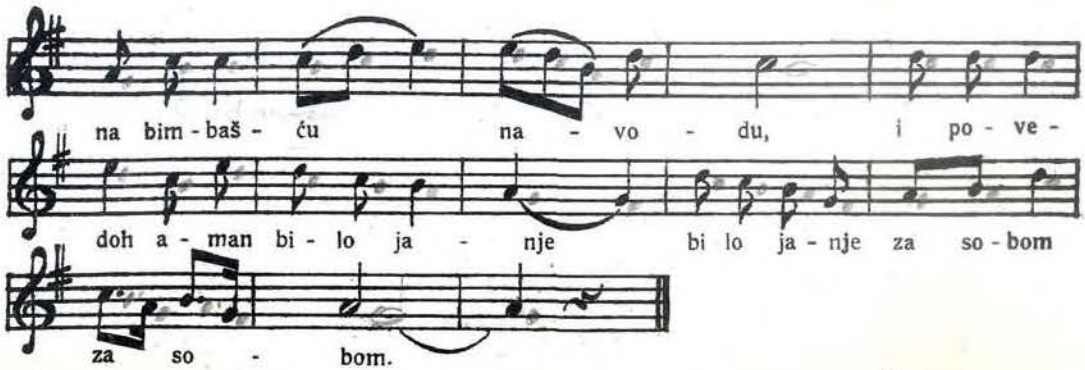
na bim-baš - ću na - vo - du, i po - ve -
doh a - man bi - lo ja - nje bi lo ja - nje za so - bom
za so - bom.

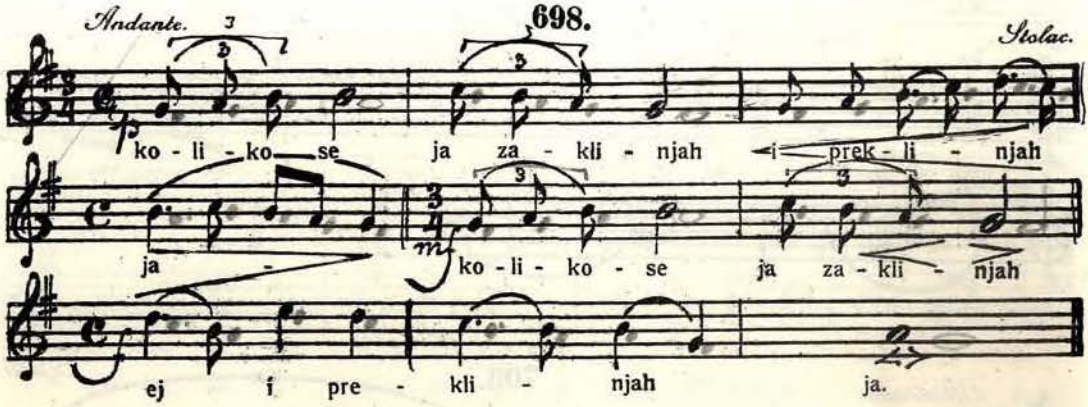
Andante.
698.
Stolac.
ko - li - ko se ja za - kli - njah i prek - li - njah
ja -
ko - li - ko - se ja za - kli - njah
ej i pre - kli - njah ja.

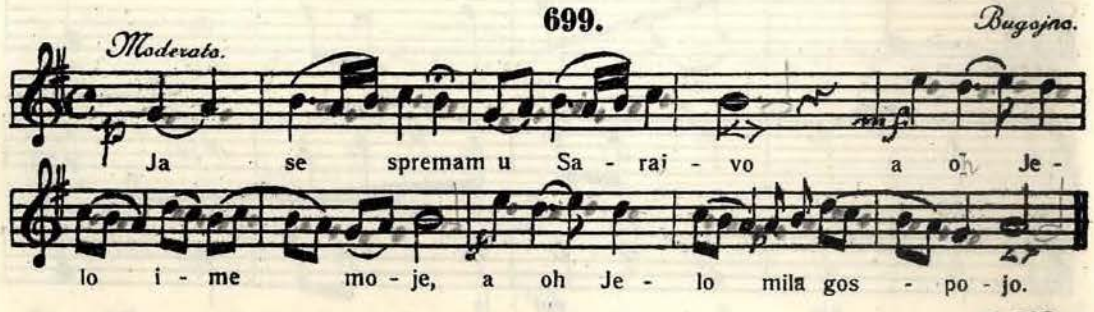
699.
Bugojno.
Moderato.
Ja se spremam u Sa - rai - vo a oh Je -
lo i - me mo - je, a oh Je - lo mila gos - po - jo.

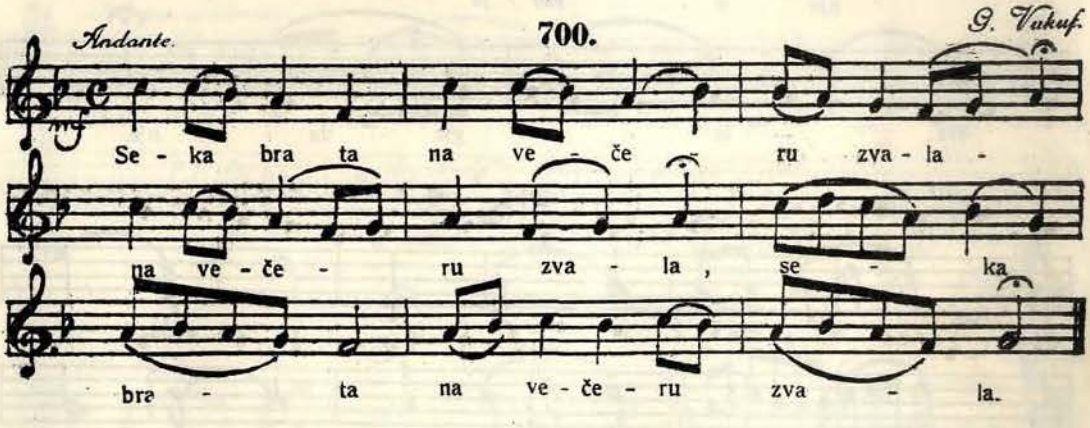
Andante.
700.
G. Vukuf.
Se - ka bra ta na ve - če ru zva - la -
na ve - če - ru zva - la , se - ka
bra - ta na ve - če - ru zva - la.

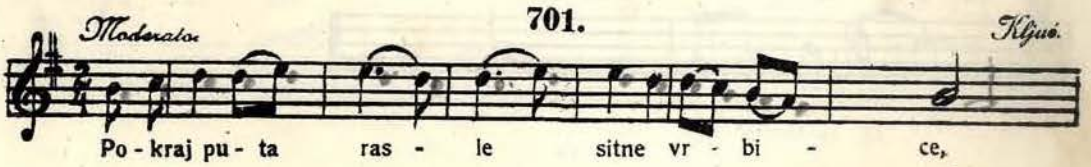
Moderato.
701.
Ključ.
Po - kraj pu - ta ras - le sitne vr - bi - ce,

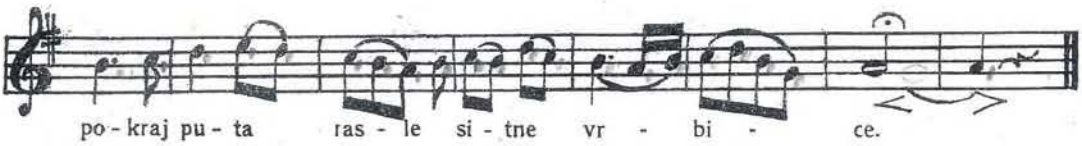

702.

Moderato. *Čajniče.*

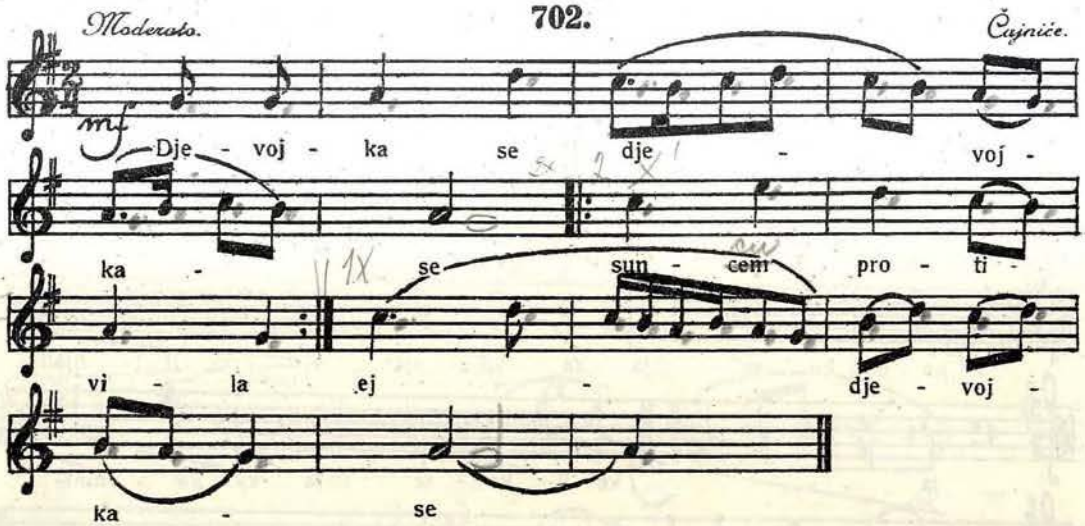

703.

Moderato. *Čajniče.*

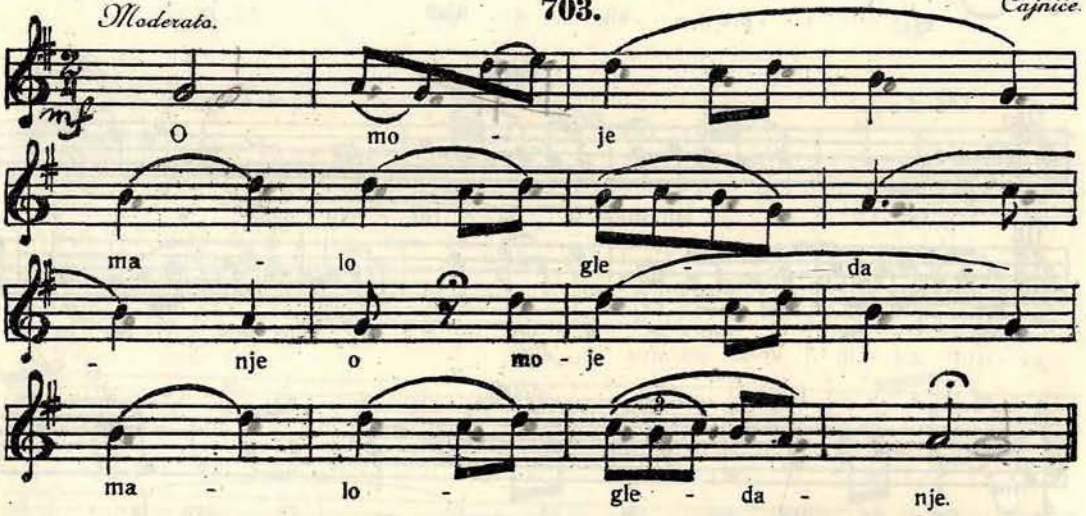

704.

Allegro moderato. *Foča.*

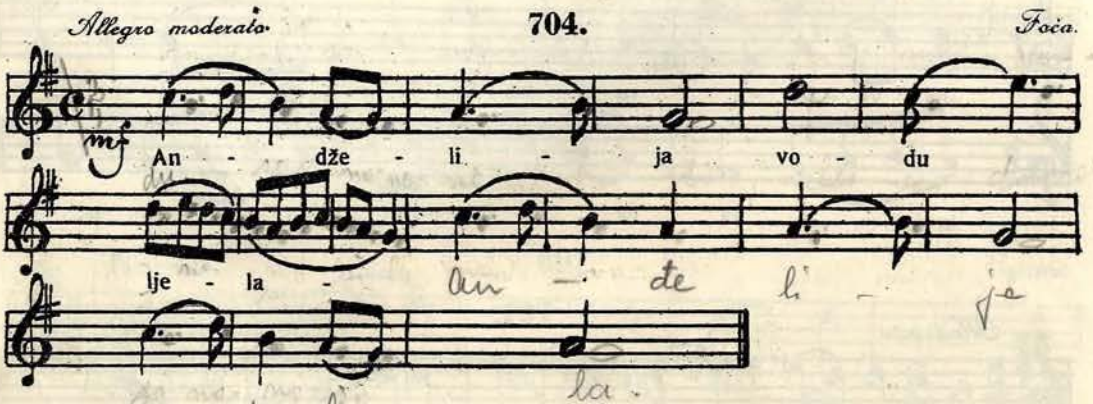

705.

Moderato. *Stolac.*

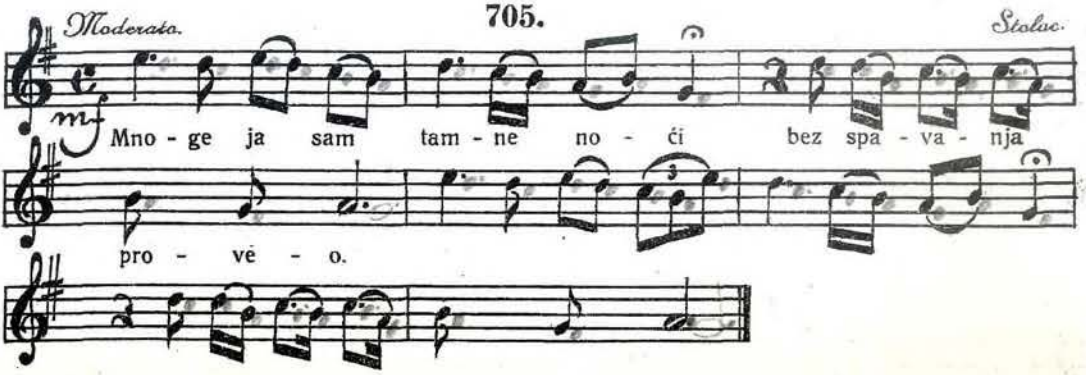

706.

Moderato. *Doboj*

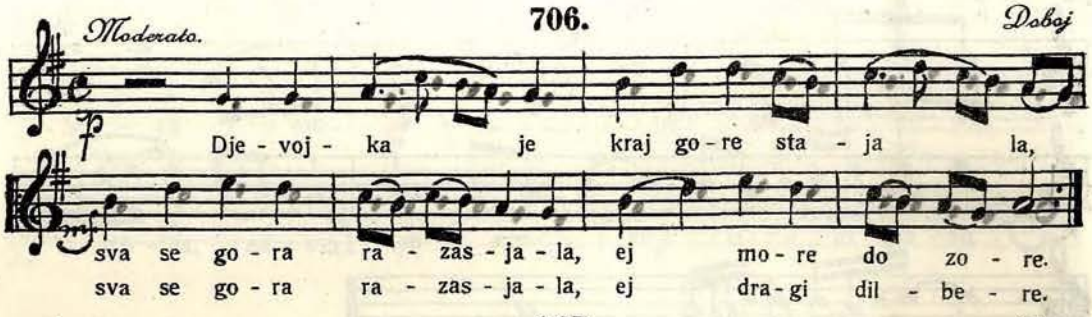

707.

Allegro moderato. *Jeleć,*

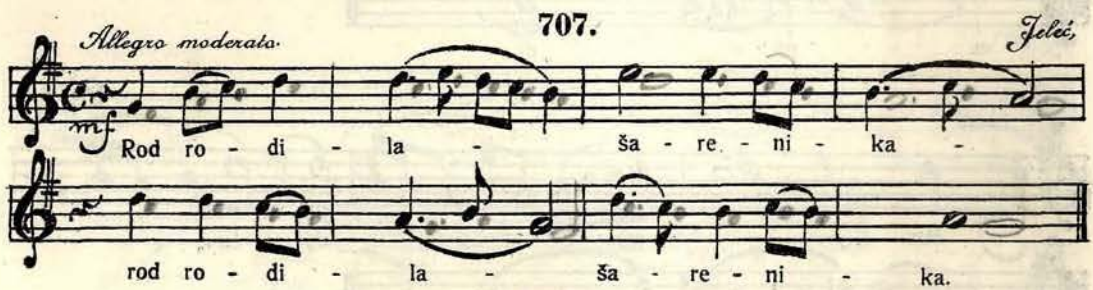

708.

Allegro moderato. *Ščo.*

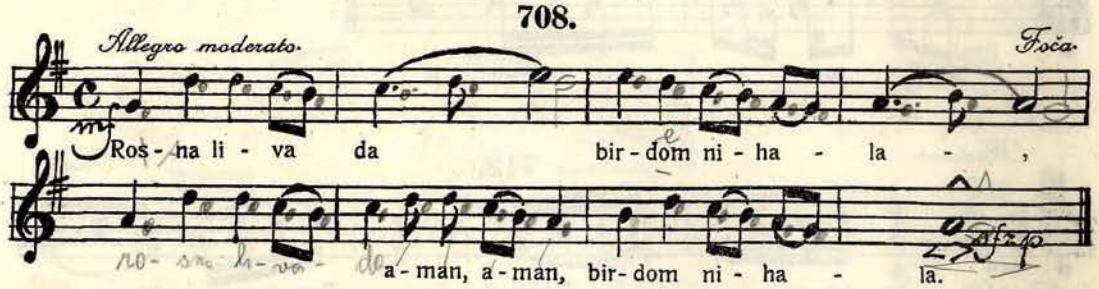

709.

Moderato. *Zenica.*

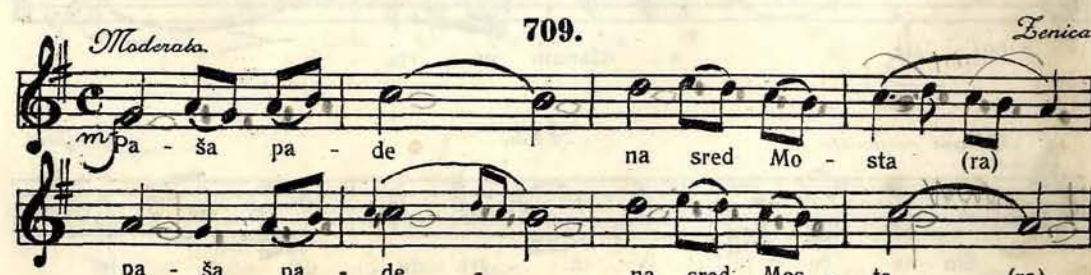

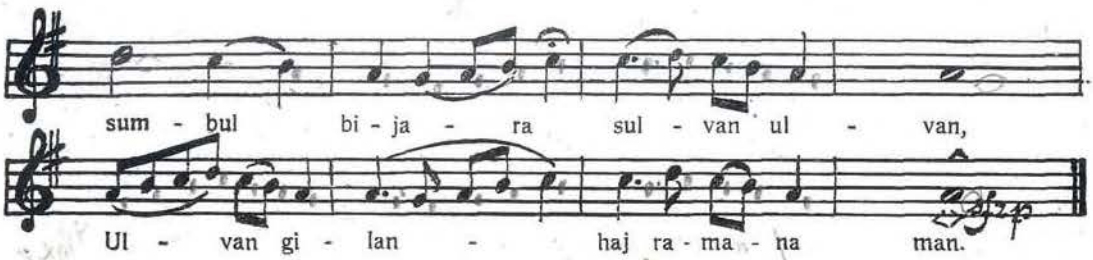

710.

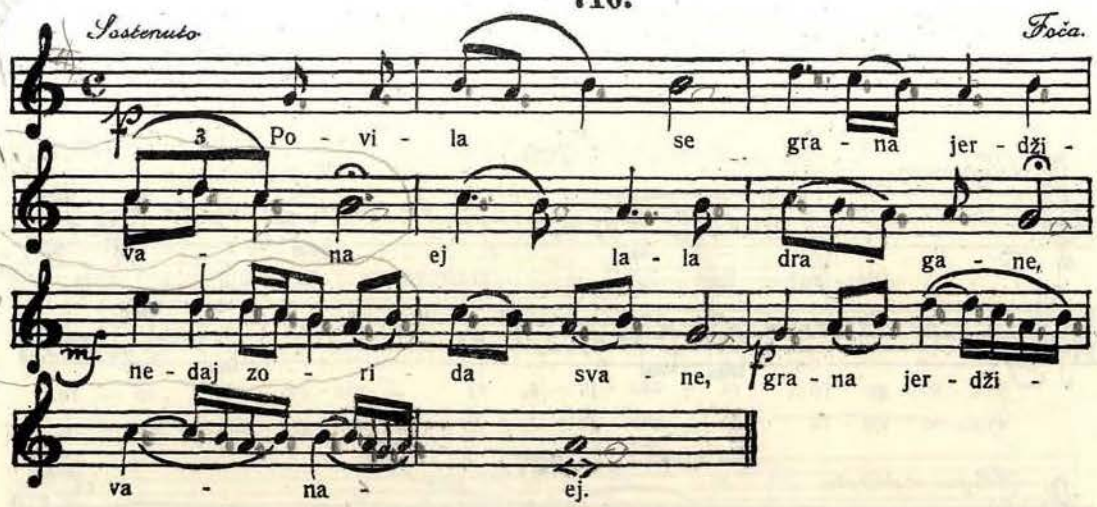

711.

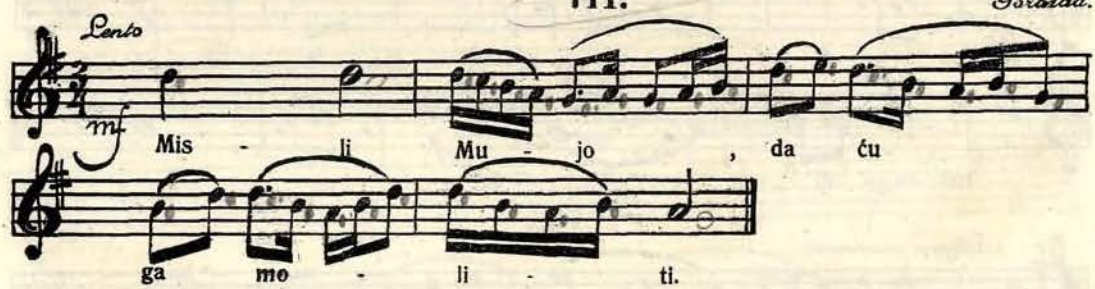

712.

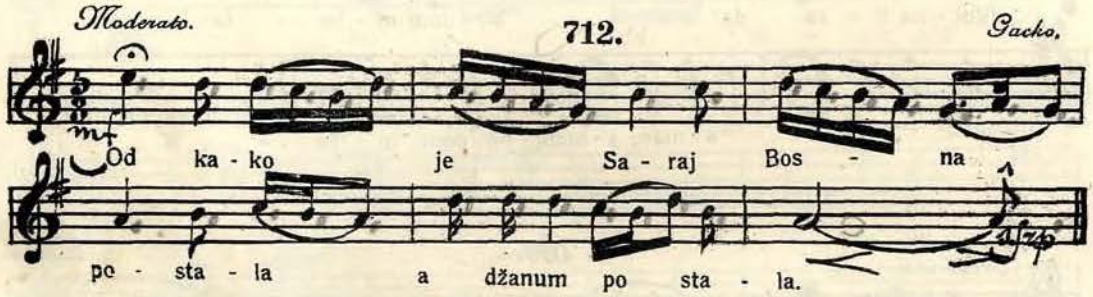

713.

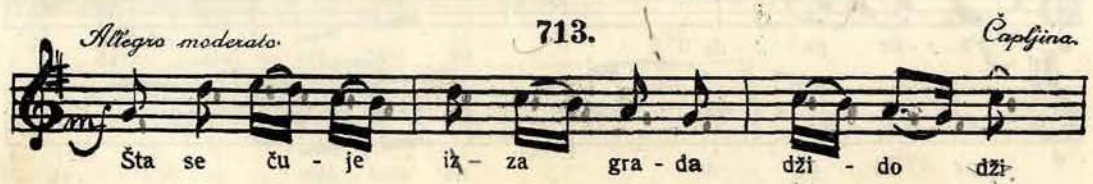

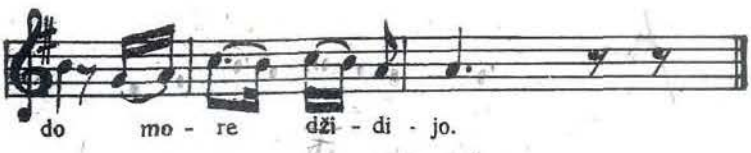

714.

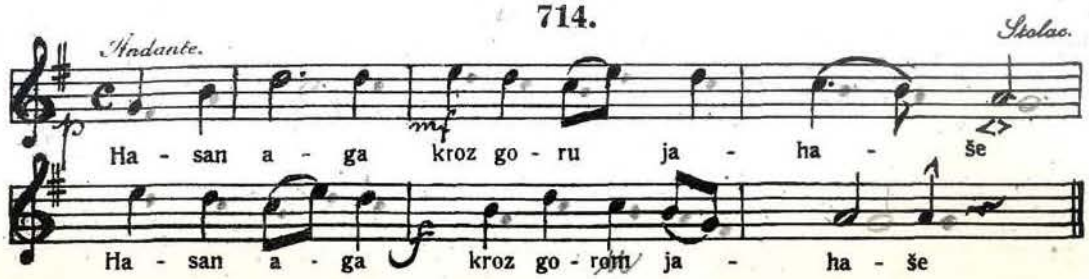

715.

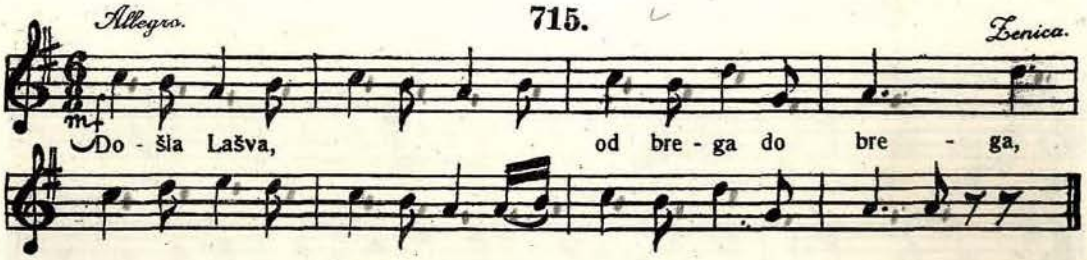

716.

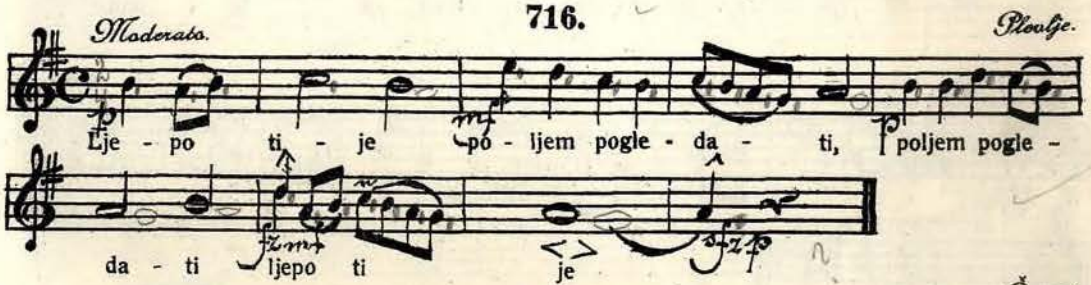

717.

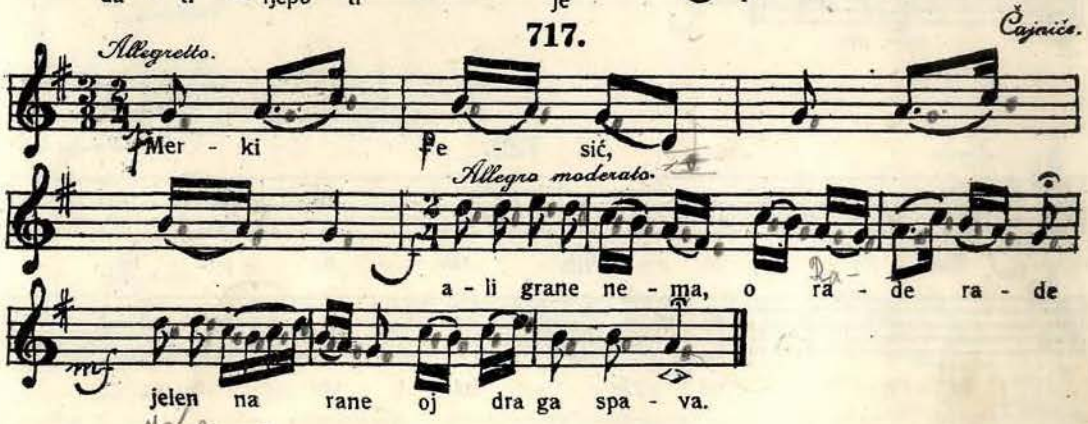

718.

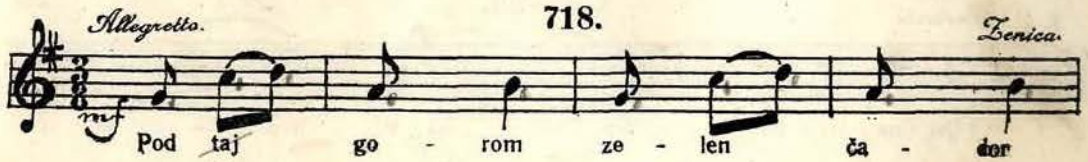

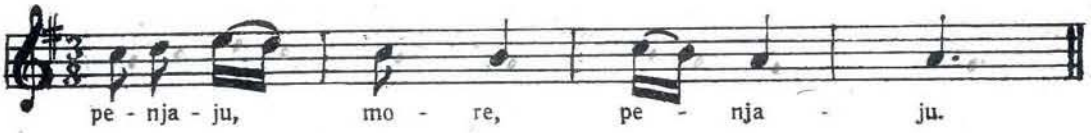

719.

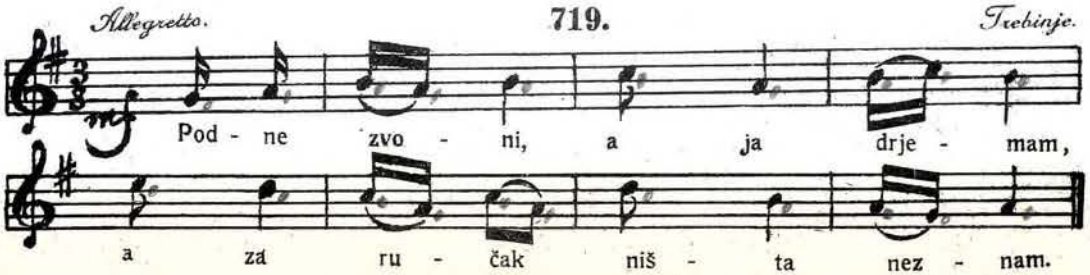

720.

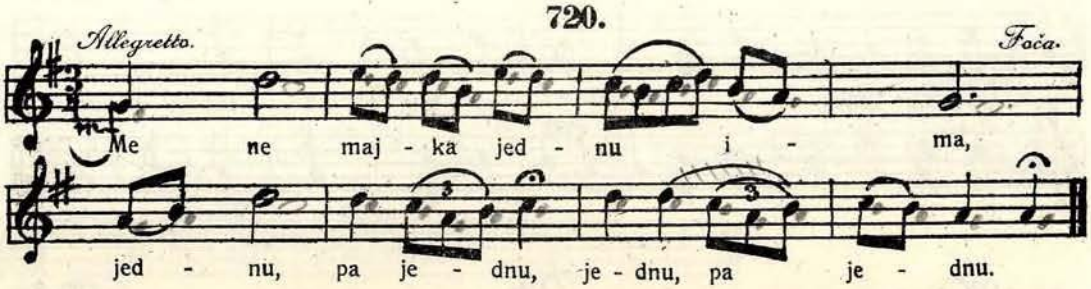

721.

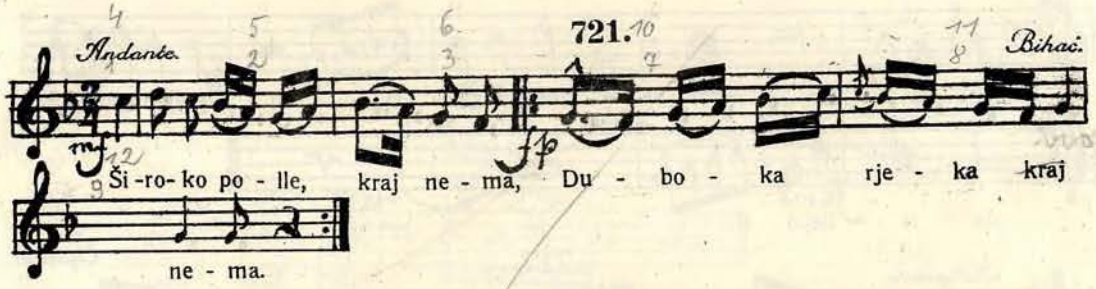

722.

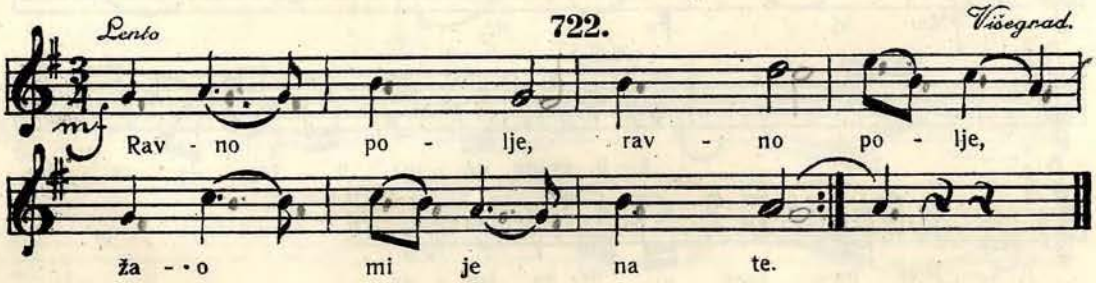

723.

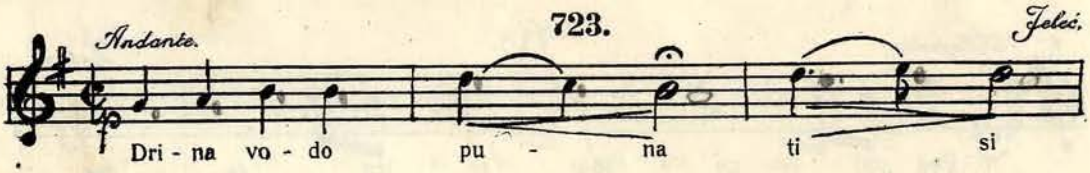

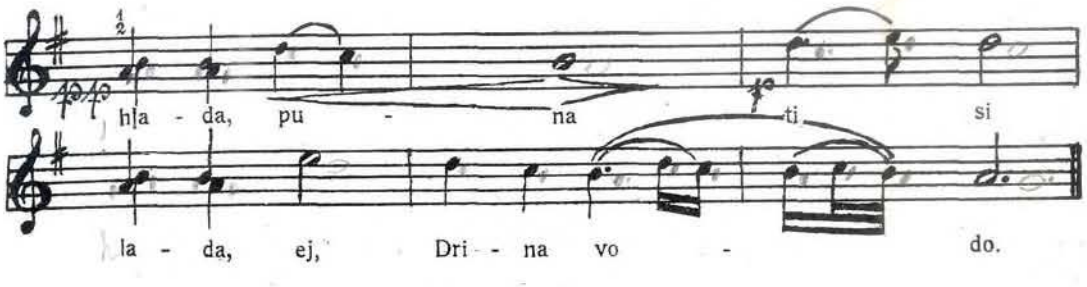

724.

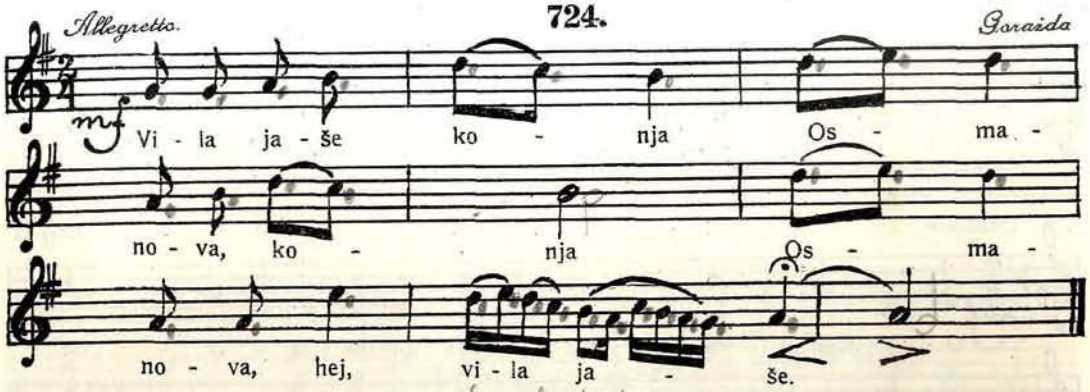

Opaska! 4/4 takta

725.

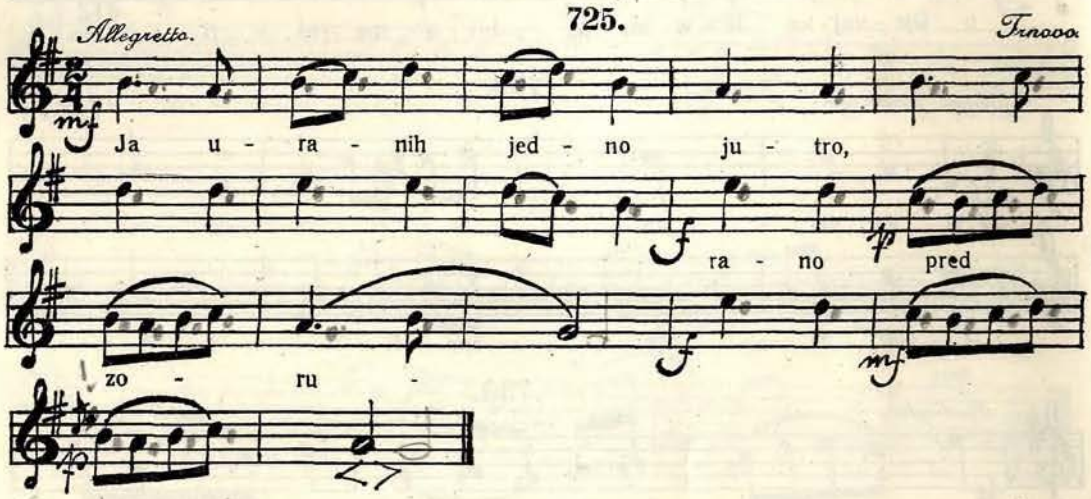

726.

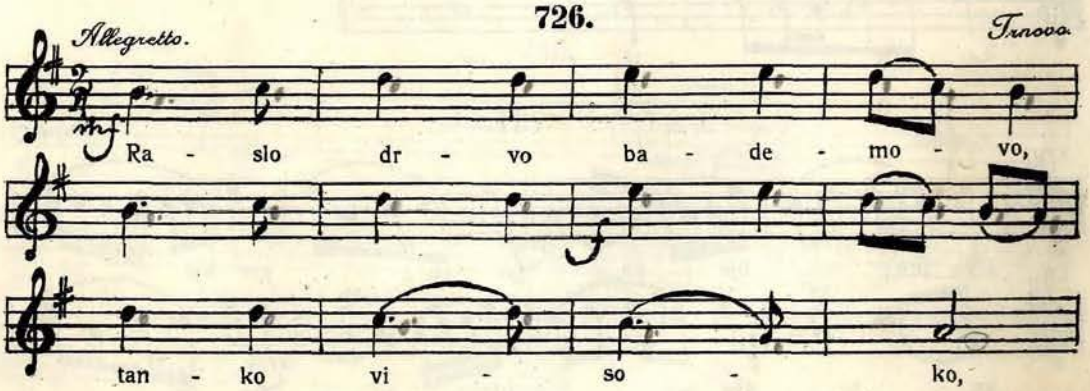

Allegro moderato. **727.** *Krupa*

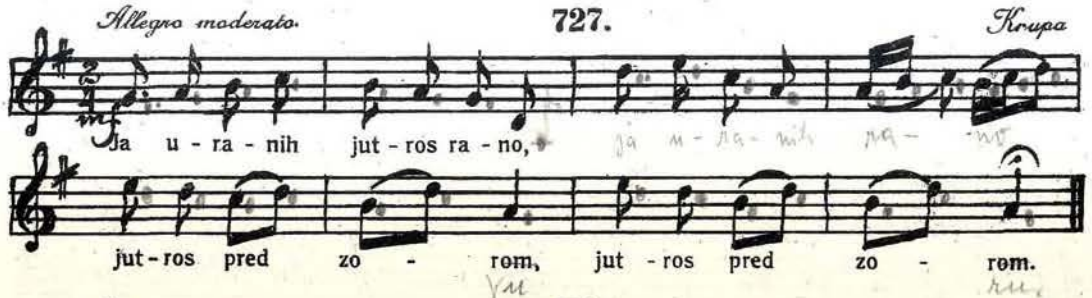

Allegro. **728.** *Blagaj.*

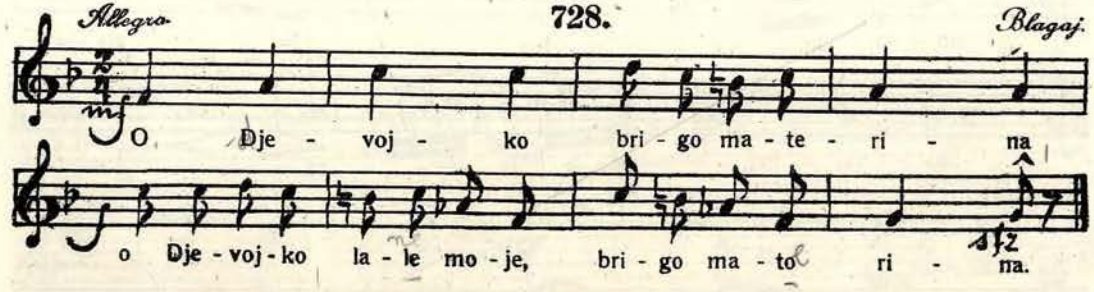

Allegro moderato. **729.** *Blagaj.*

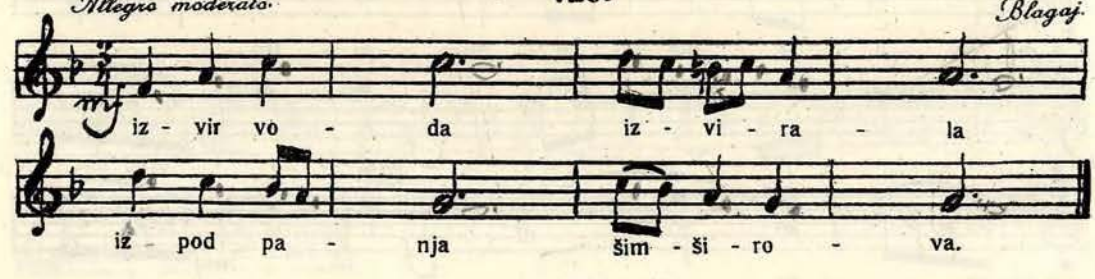

Andante. **730.** *Žepče.*

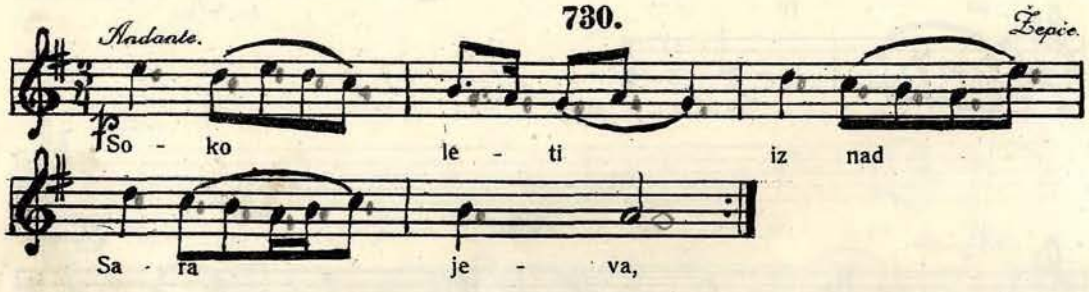

Andante. **731.** *Žepče*

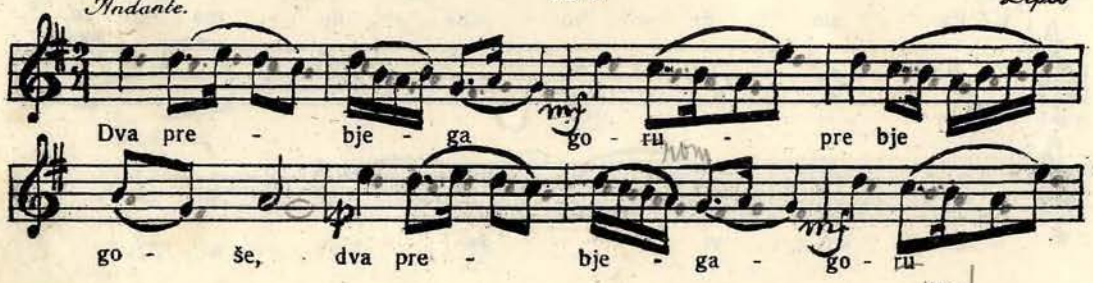

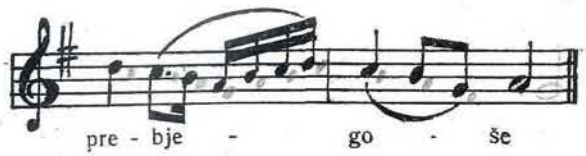

Allegro moderato. **732.** *Čajniče.*

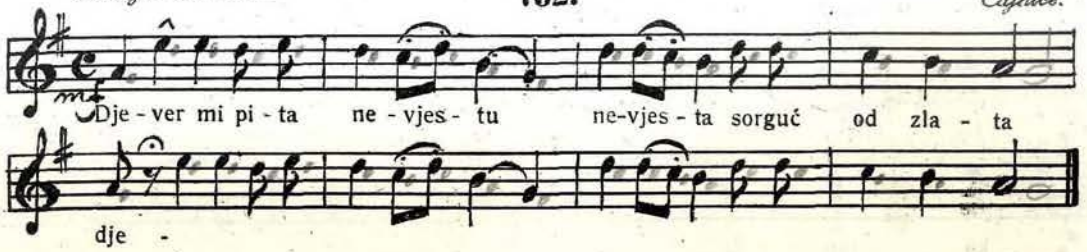

Allegro moderato. **733.** *Trnovo.*

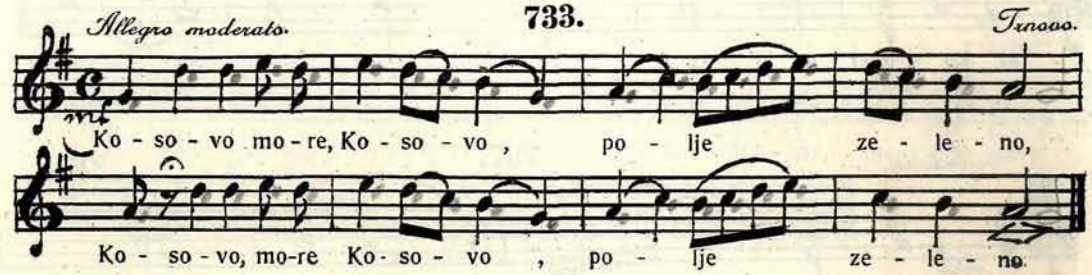

Allegro moderato. **734.** *Jeleč.*

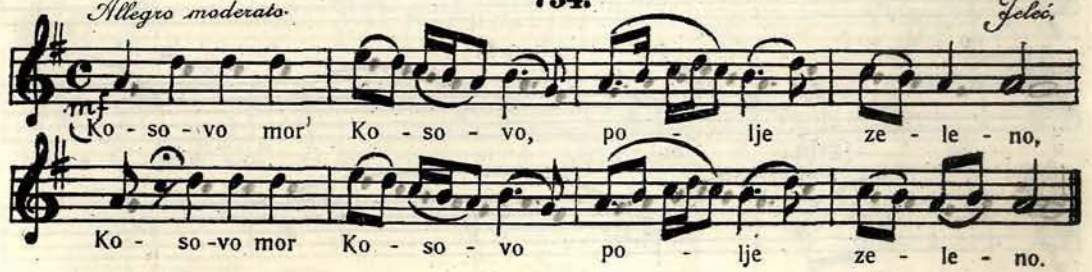

Andante. **735.** *Rogatica.*

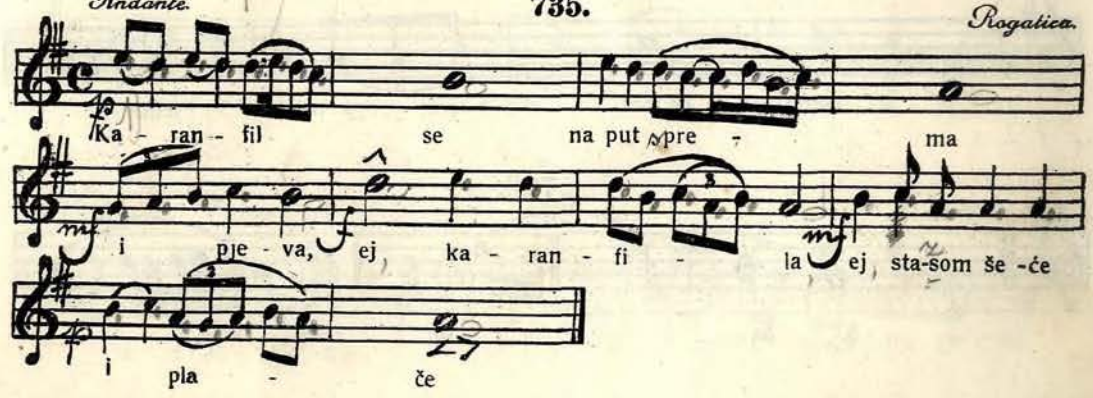

736.

Andante. *Čapljina.*

Ej ka - ran - fil se -

- na put spre - ma

I pje - va - ej

ka - ran - fil - ka -

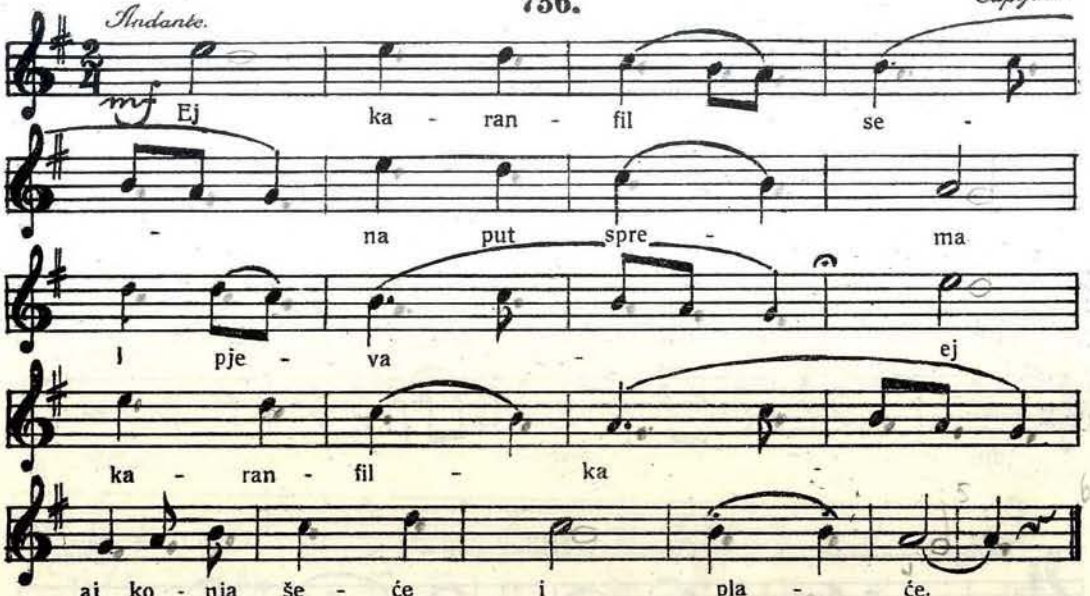

aj ko - nja še - će i pla - će.

737.

Andante. *Mostar.*

Ki - ša i - de - ne -

no - mo ja lu -

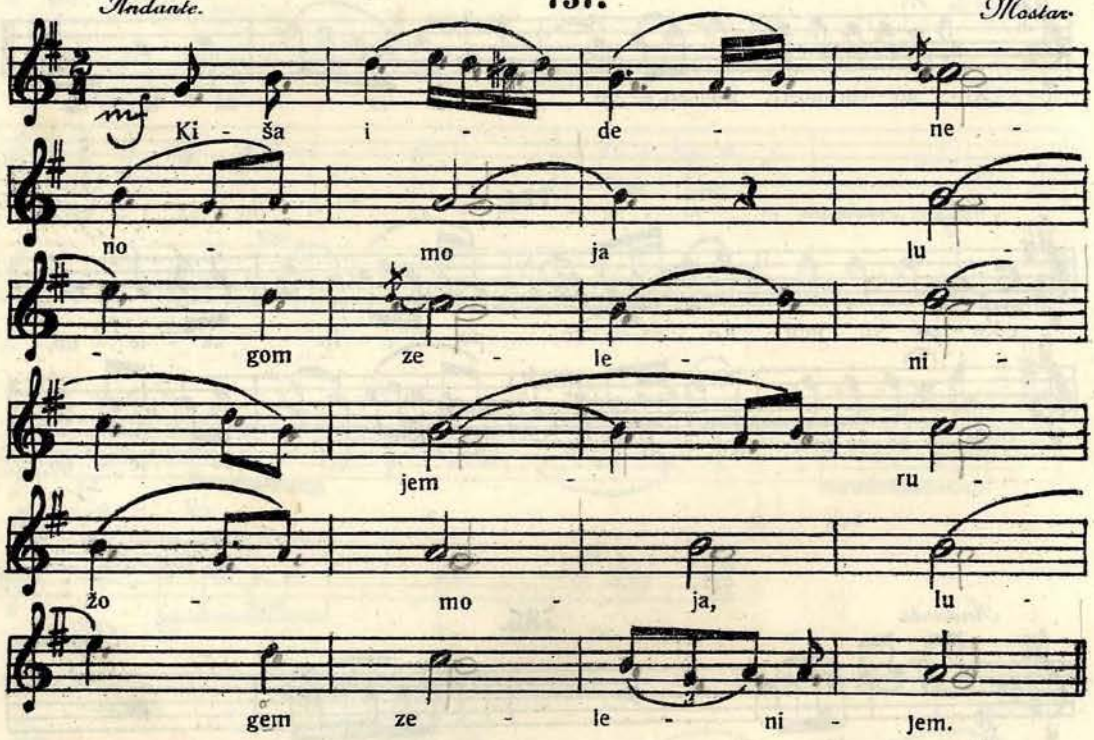

- gom ze - le - ni -

jem - ru -

žo - mo - ja, lu -

gem ze - le - ni - jem.

738.

Andante. *Stolac*

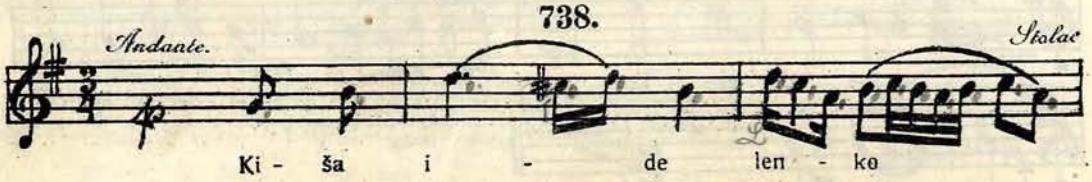

Ki - ša i - de len - ko

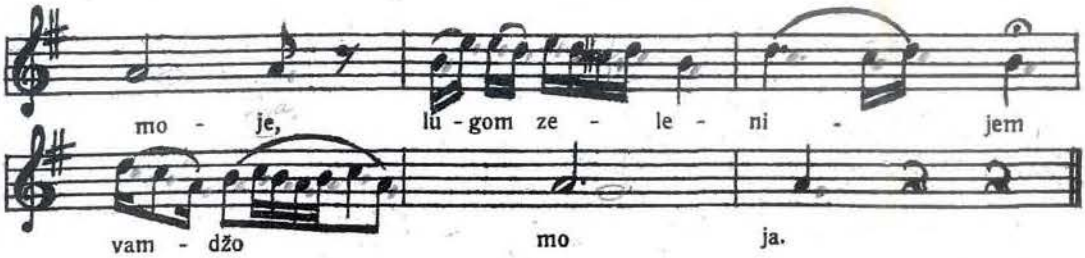

739.

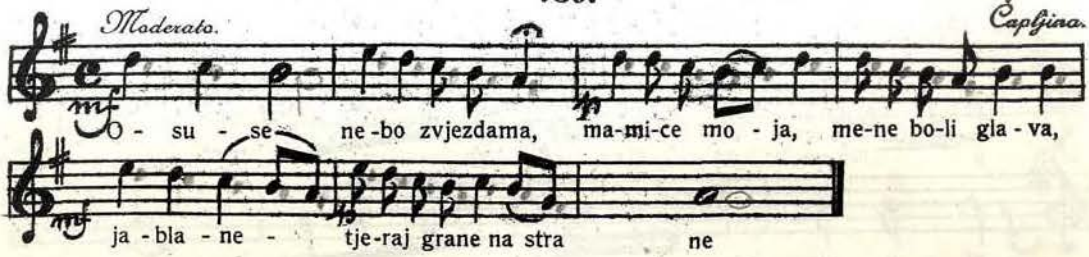

740.

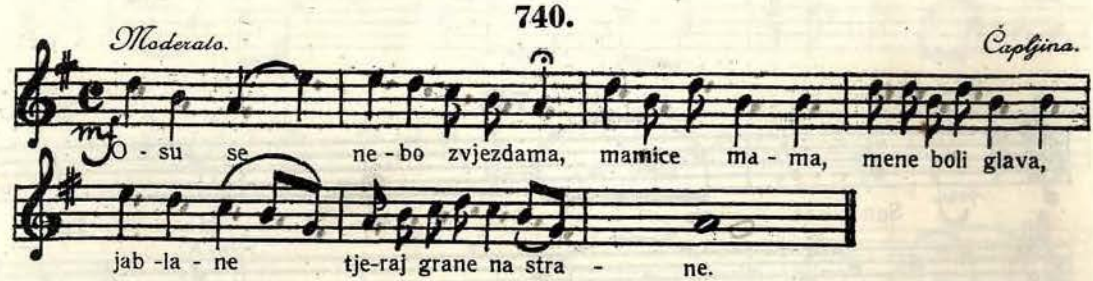

741.

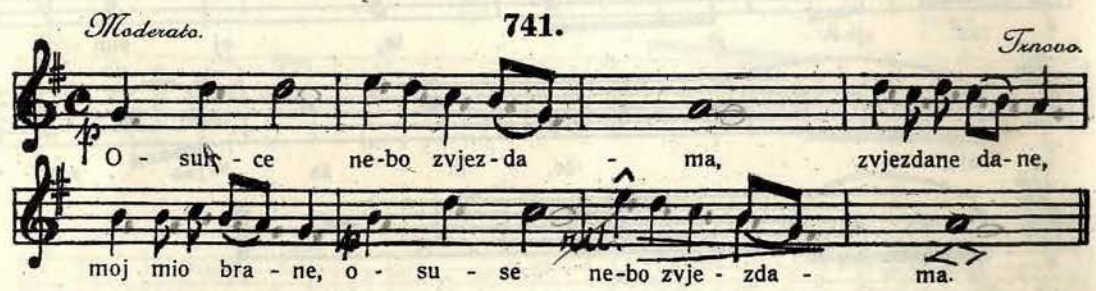

742.

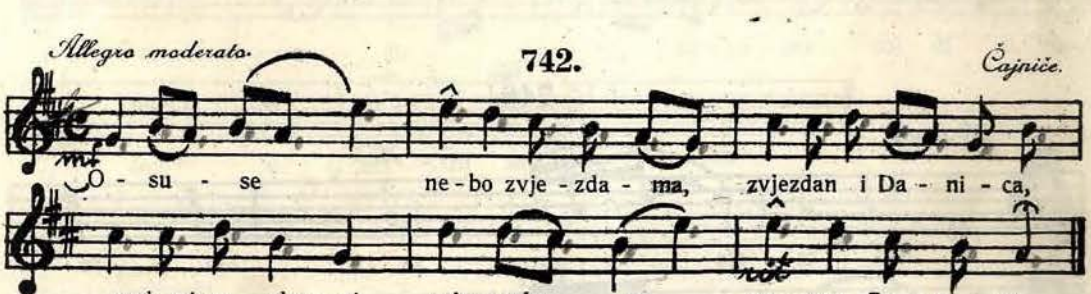

743.

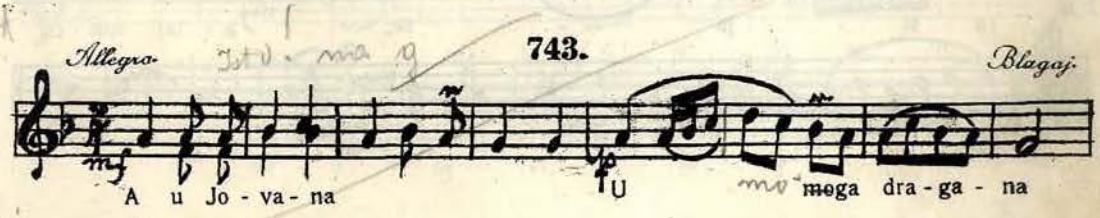

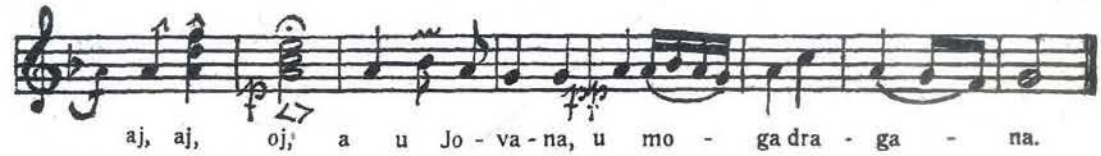
aj, aj, oj, a u Jo - va - na, u mo - ga dra - ga - na.

744.

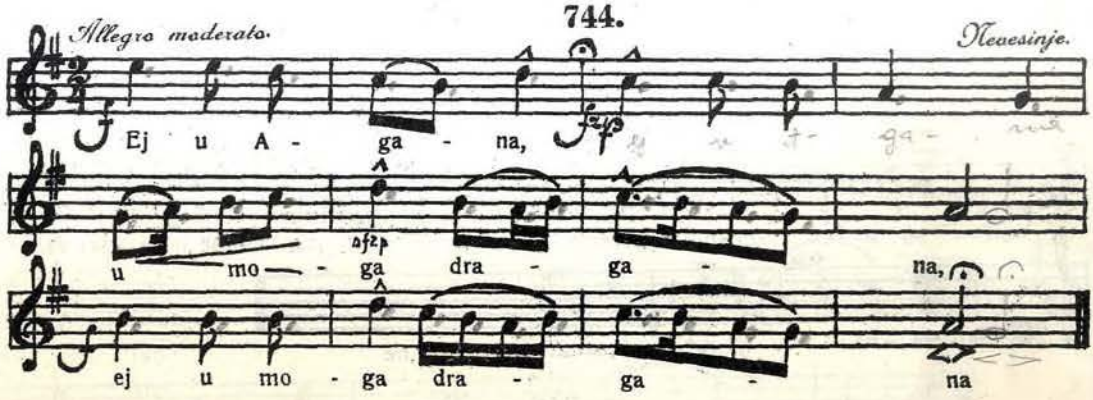
Allegro moderato.
Nevesinje.
Ej u A - ga - na,
u mo - ga dra - ga - na,
ej u mo - ga dra - ga - na

745.

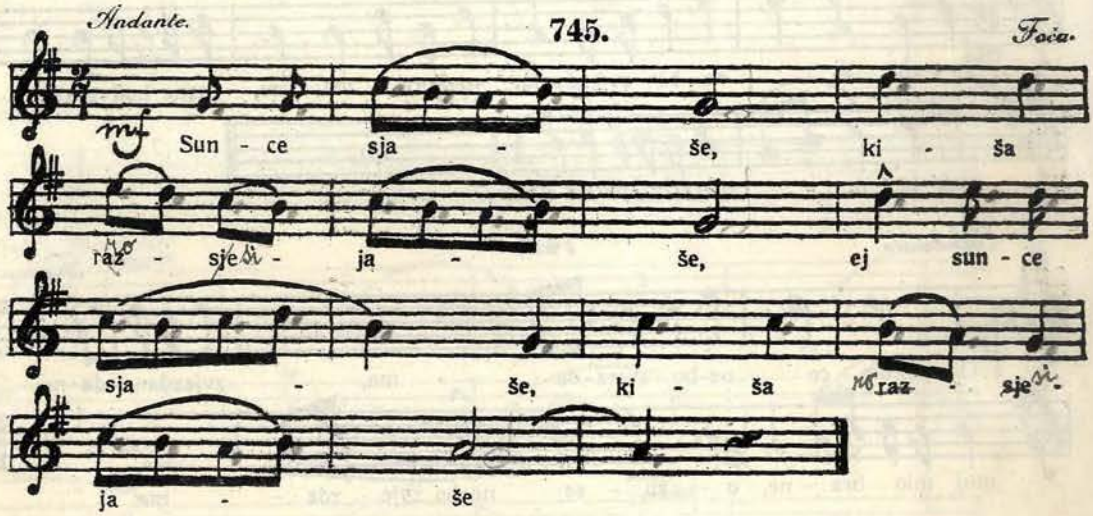
Andante.
Foča.
Sun - ce sja - še, ki - ša
raz - sje - ja - še, ej sun - ce
sja - še, ki - ša raz - sje -
ja - še

746.

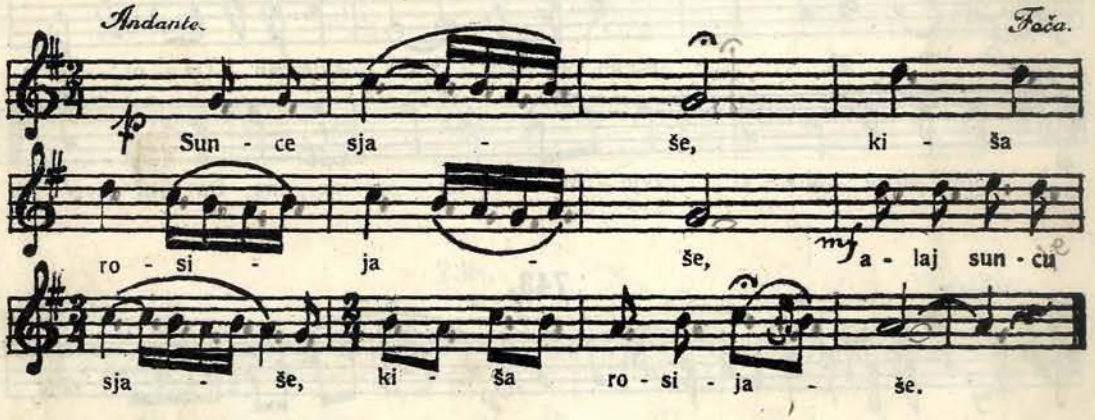
Andante.
Foča.
Sun - ce sja - še, ki - ša
ro - si - ja - še, a - laj sun - cu
sja - še, ki - ša ro - si - ja - še.

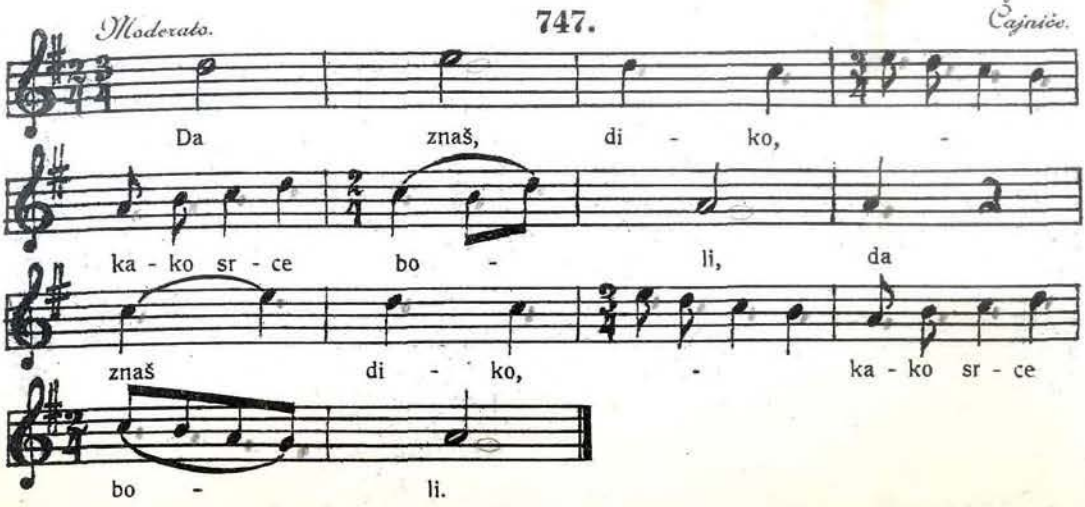
747.
Moderato.
Čajniče.
Da znaš, di - ko, -
ka - ko sr - ce bo - li, da
znaš di - ko, - ka - ko sr - ce
bo - li.

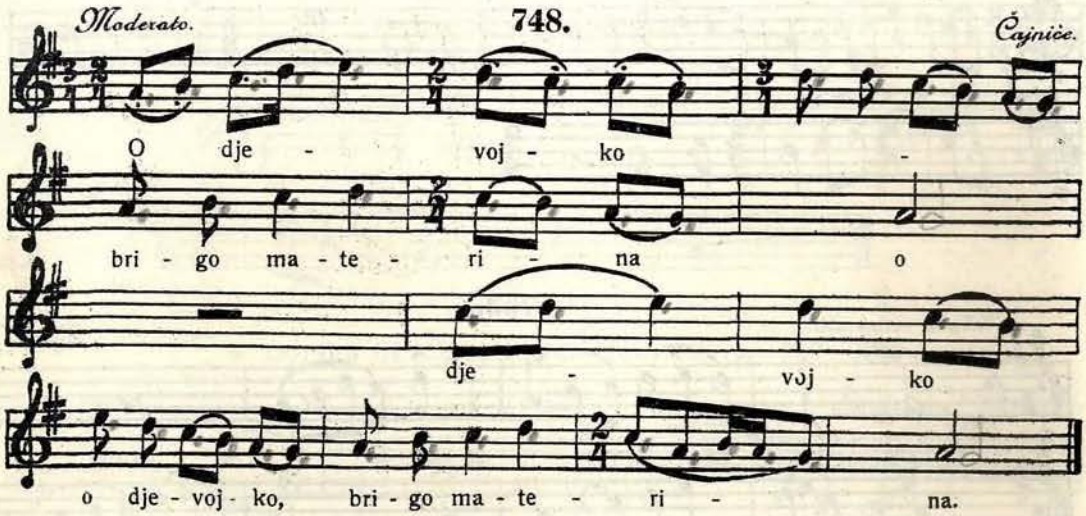
748.
Moderato.
Čajniče.
O dje - voj - ko -
bri - go ma - te - ri - na o
dje - voj - ko
o dje - voj - ko, bri - go ma - te - ri - na.

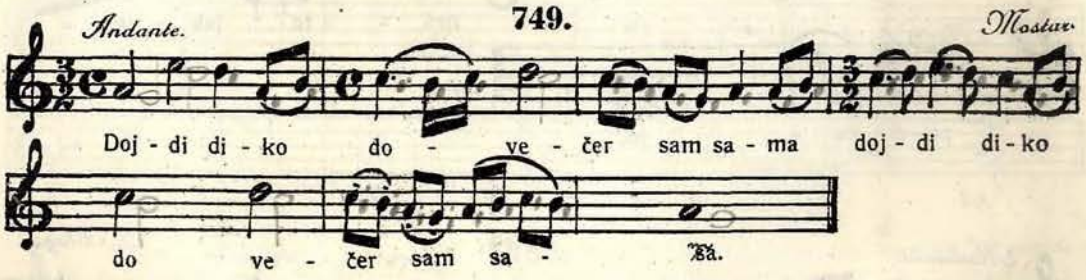
749.
Andante.
Mostar.
Doj - di di - ko do - ve - čer sam sa - ma doj - di di - ko
do ve - čer sam sa - ma.

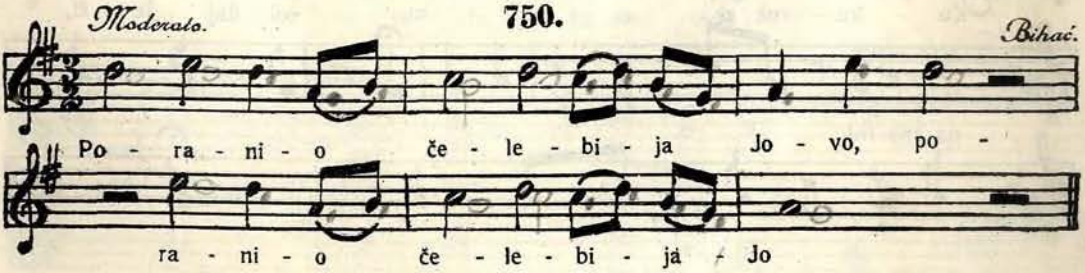
750.
Moderato.
Bihać.
Po - ra - ni - o če - le - bi - ja Jo - vo, po -
ra - ni - o če - le - bi - ja Jo

751.

Andante. *Jajce*

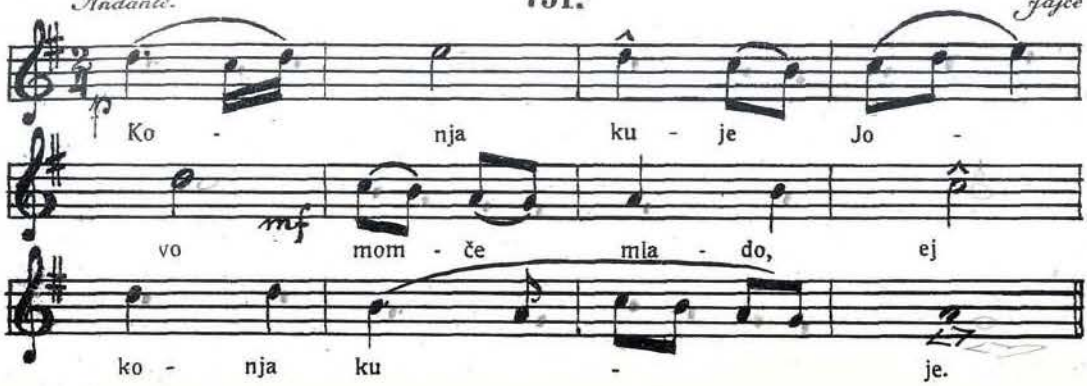

752.

Moderato. *Stolac.*

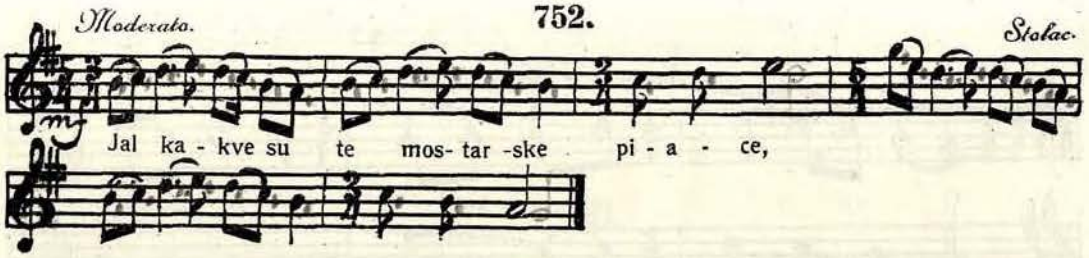

753.

Allegro moderato. *Žepče.*

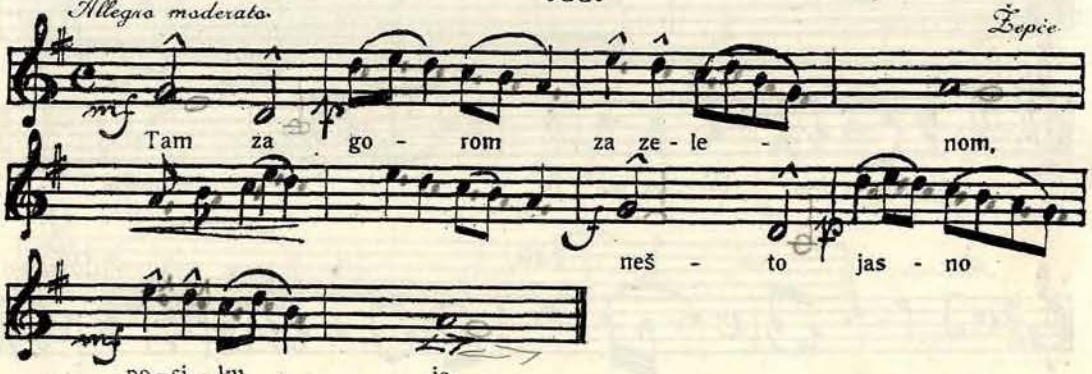

754.

Moderato. *Blagaj.*

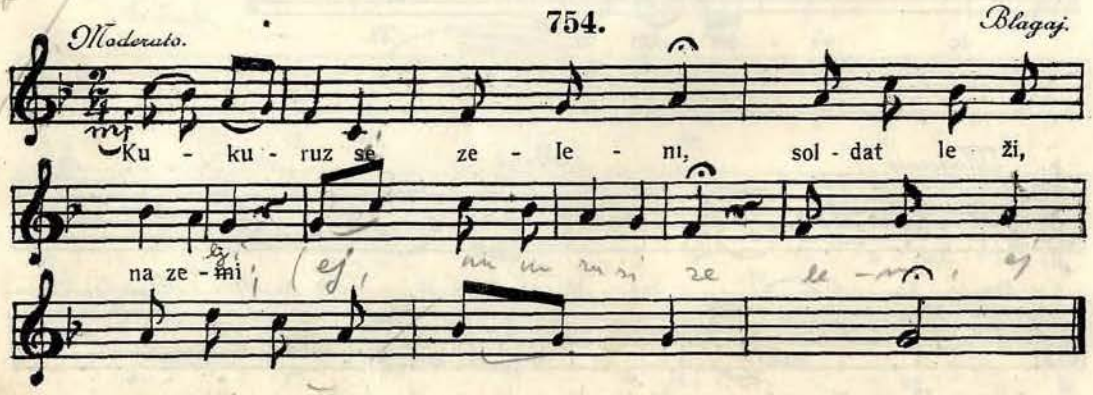

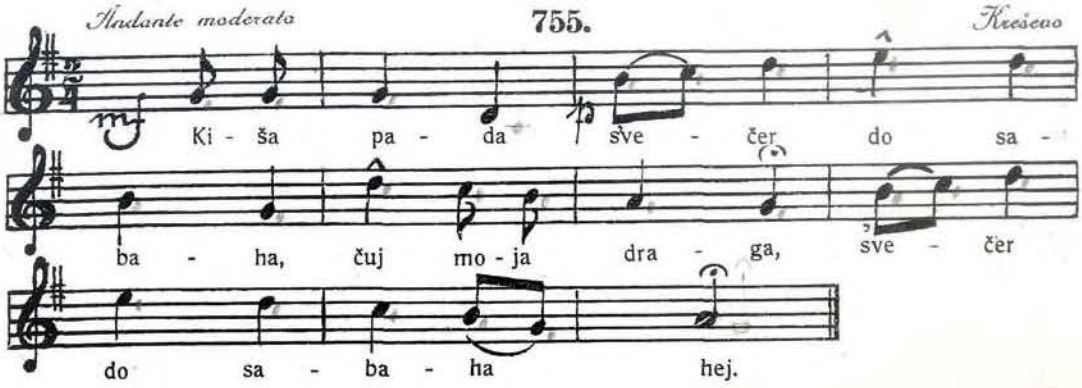

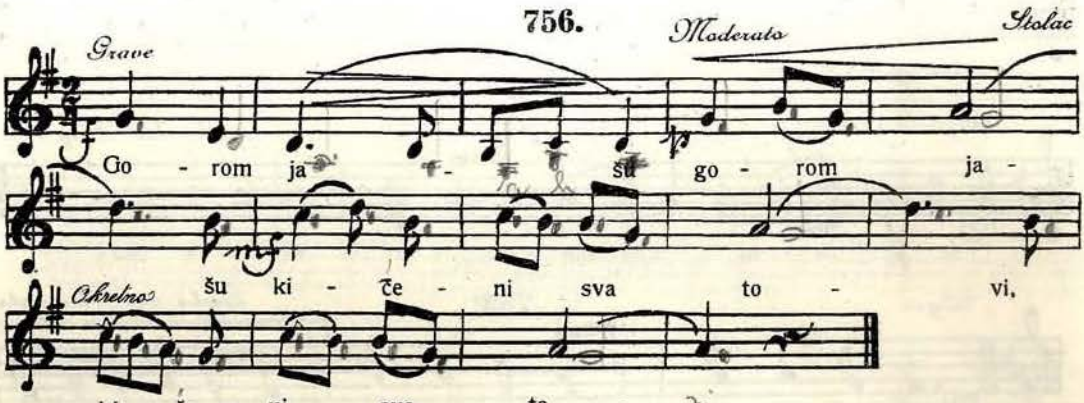

4 Dorska ili miksolidička ljestvica. (br. 757—893)

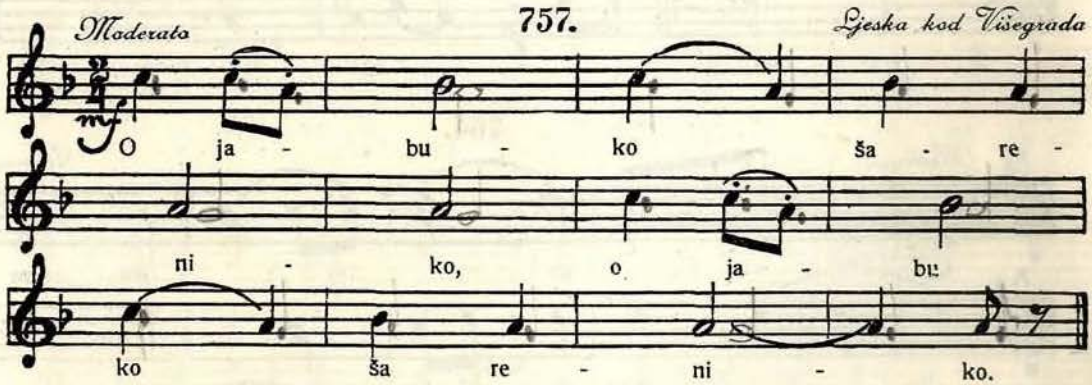

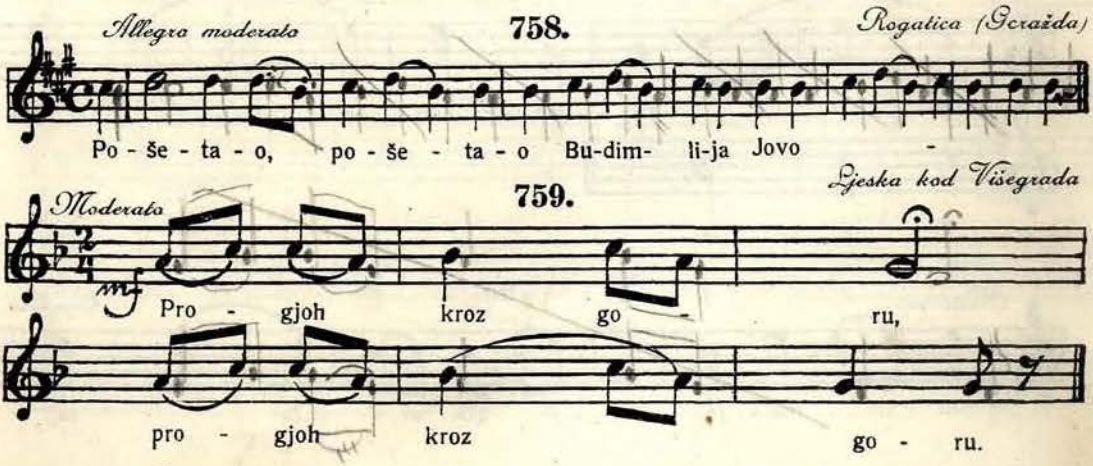

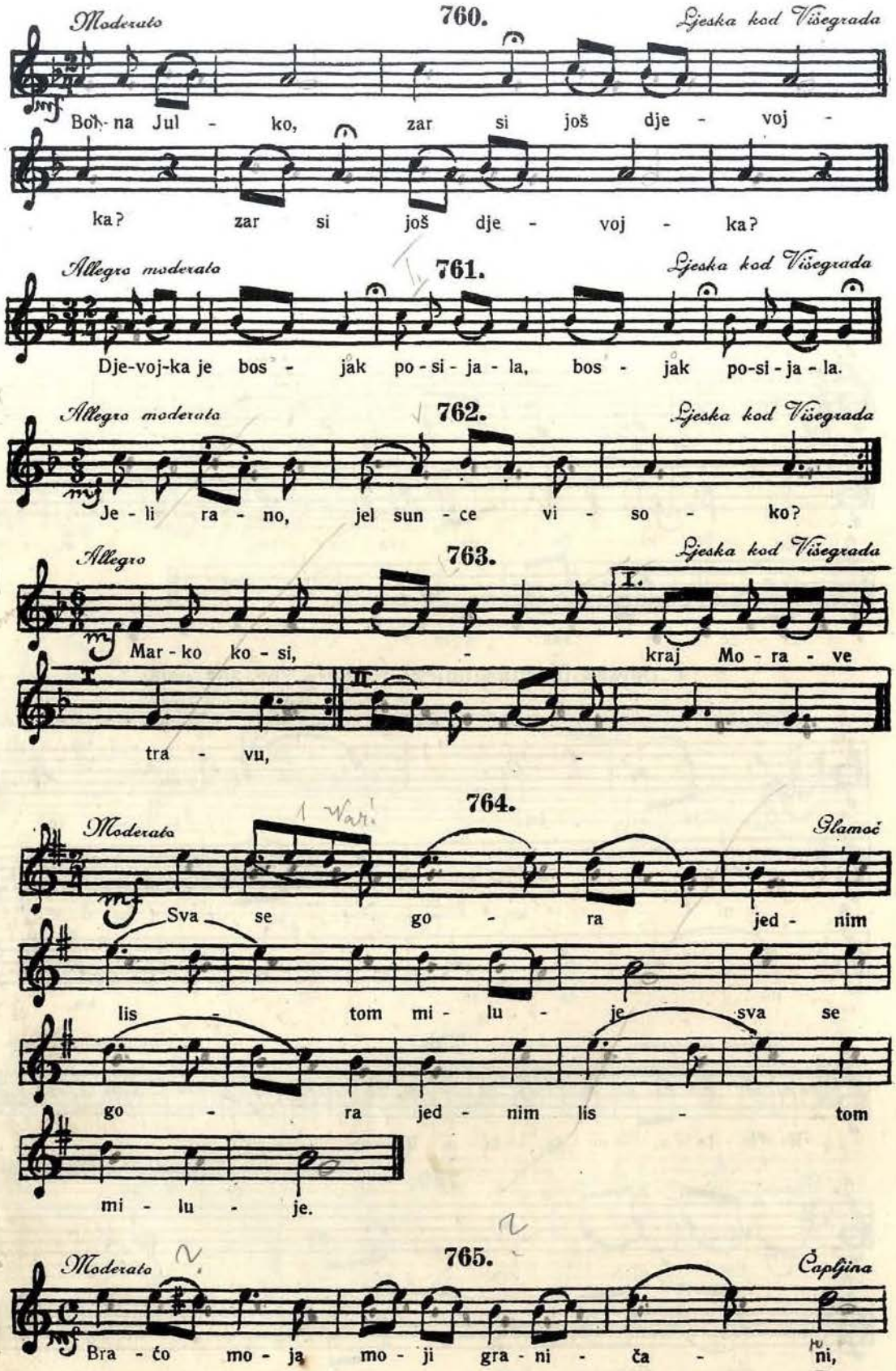
Moderato
760.
Ljeska kod Višegrada
Bože na Julko, zar si još dje - voj - ka? zar si još dje - voj - ka?
Allegro moderato
761.
Ljeska kod Višegrada
Dje-voj-ka je bos - jak po - si - ja - la, bos - jak po-si - ja - la.
Allegro moderato
762.
Ljeska kod Višegrada
Je - li ra - no, jel sun - ce vi - so - ko?
Allegro
763.
Ljeska kod Višegrada
Mar - ko ko - si, kraj Mo - ra - ve tra - vu,
764.
Moderato
Glamoč
Sva se go - ra jed - nim lis - tom mi - lu - je sva se go - ra jed - nim lis - tom mi - lu - je.
Moderato
765.
Čapljina
Bra - ćo mo - ja mo - ji gra - ni - ča - ni,

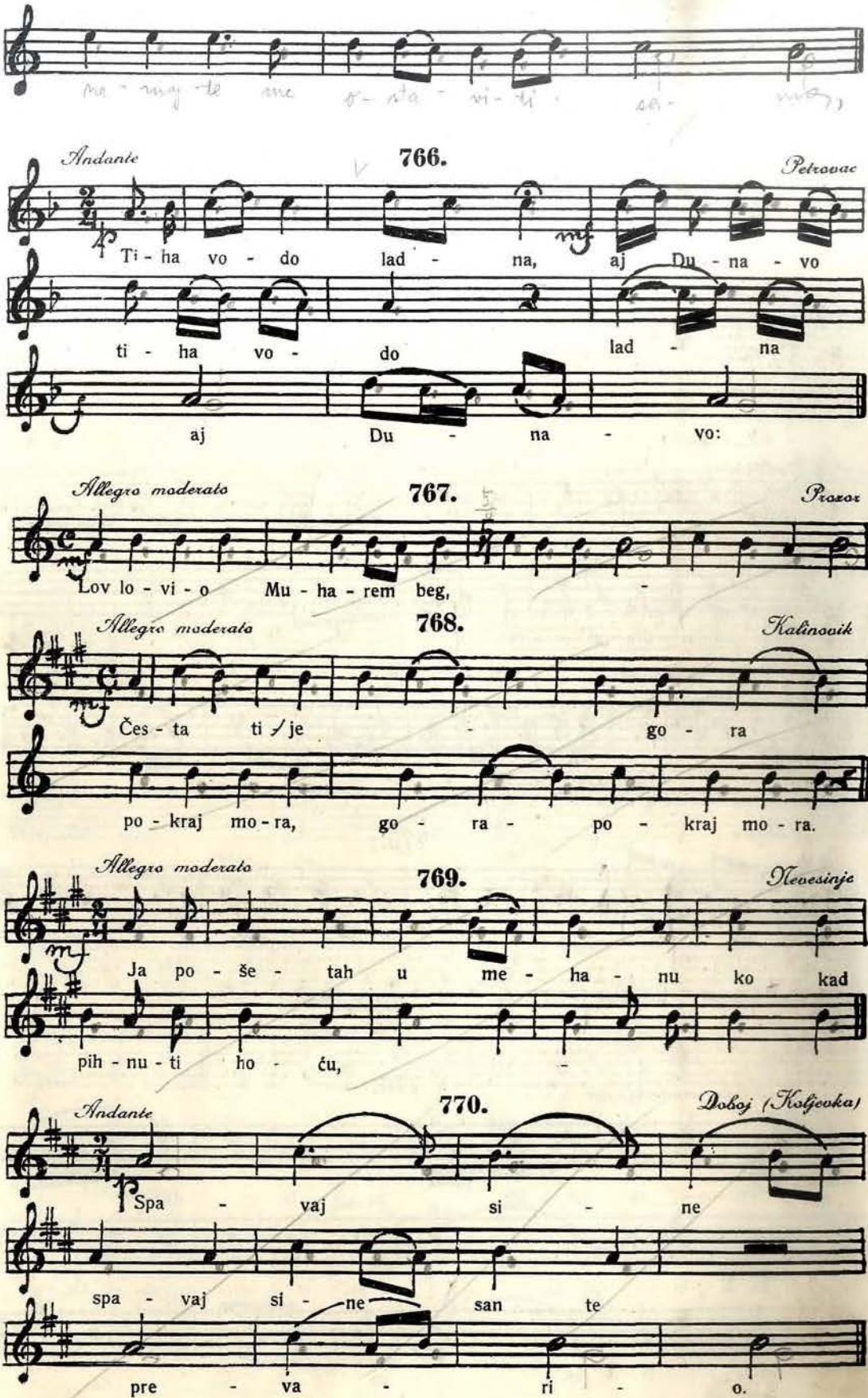
Andante
766.
Petrovac
Ti - ha vo - do lad - na, aj Du - na - vo
ti - ha vo - do lad - na
aj Du - na - vo:
Allegro moderato
767.
Prozor
Lov lo - vi - o Mu - ha - rem beg,
Allegro moderato
768.
Kalinovik
Čes - ta ti je - go - ra
po - kraj mo - ra, go - ra - po - kraj mo - ra.
Allegro moderato
769.
Nevesinje
Ja po - še - tah u me - ha - nu ko kad
pih - nu - ti ho - ću,
Andante
770.
Doboj (Kostjevska)
Spa - vaj si - ne
spa - vaj si - ne san te
pre - va - ri - o.

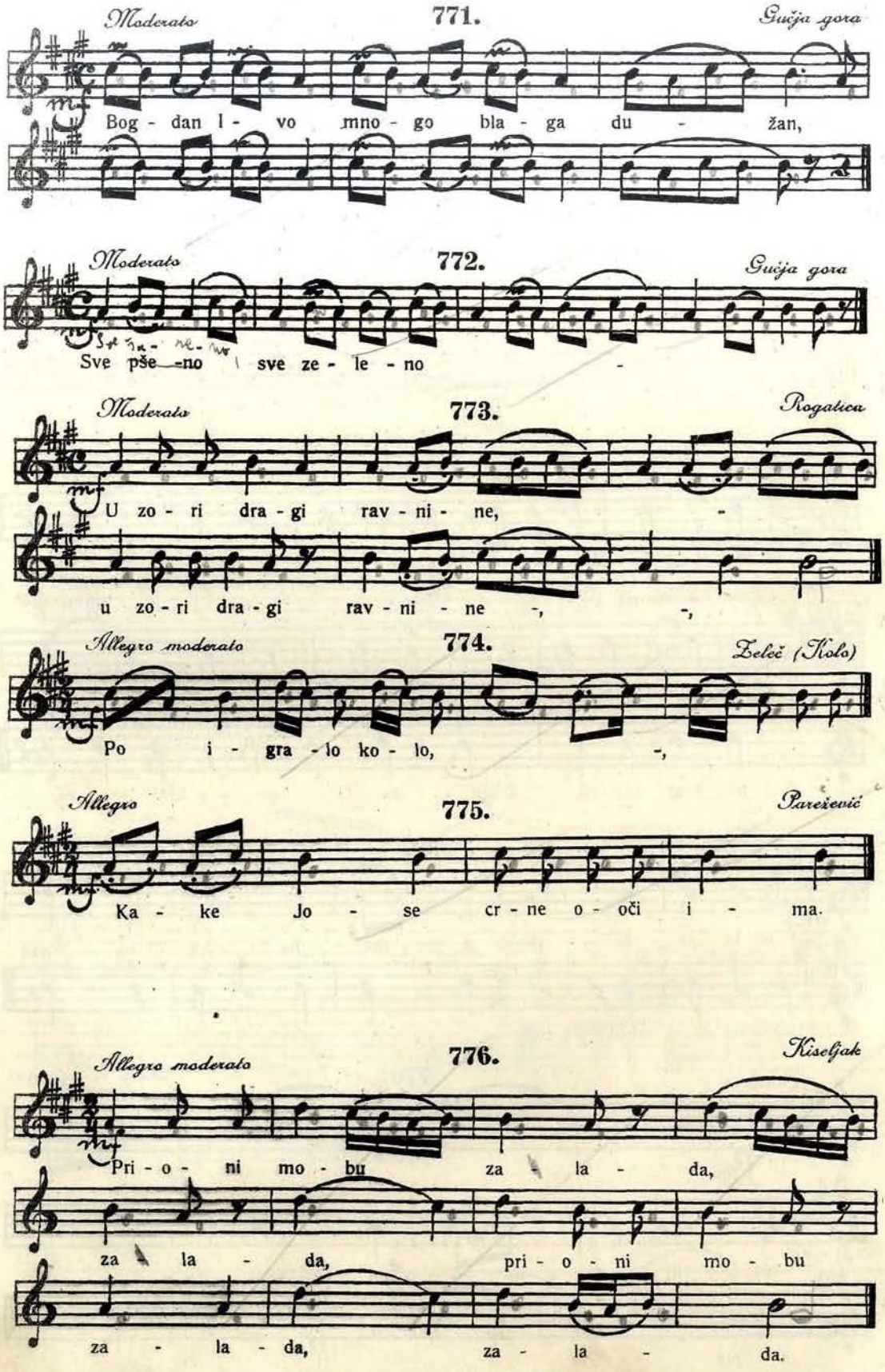
Moderato
771.
Gučja gora
Bog - dan I - vo mno - go bla - ga du - žan,
Moderato
772.
Gučja gora
Sve pše - no I sve ze - le - no -
Moderato
773.
Rogatica
U zo - ri dra - gi rav - ni - ne, -
u zo - ri dra - gi rav - ni - ne -, -,
Allegro moderato
774.
Želeč (Kolo)
Po i - gra - lo ko - lo, -,
Allegro
775.
Parežević
Ka - ke Jo - se cr - ne o - oči i - ma.
Allegro moderato
776.
Kiseljak
Pri - o - ni mo - bu za - la - da,
za - la - da, pri - o - ni mo - bu
za - la - da, za - la - da.

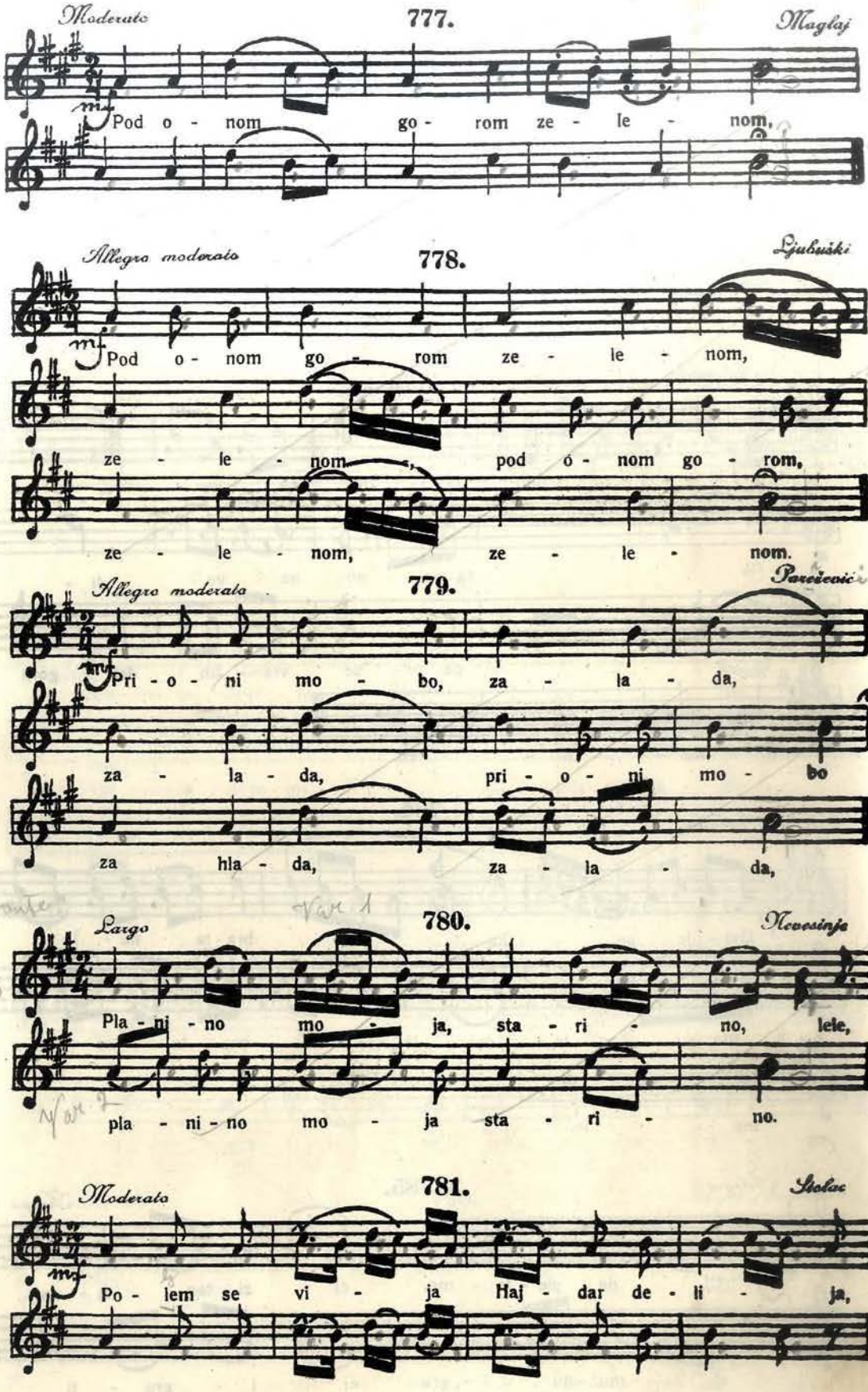
Moderato
777.
Maglaj
mf
Pod o - nom go - rom ze - le - nom,
Allegro moderato
778.
Ljubuški
mf
Pod o - nom go - rom ze - le - nom,
ze - le - nom, pod o - nom go - rom,
ze - le - nom, ze - le - nom.
Allegro moderato
779.
Parčevići
mf
Pri - o - ni mo - bo, za - la - da,
za - la - da, pri - o - ni mo - bo
za hla - da, za - la - da,
Largo
780.
Nevesinje
Pla - ni - no mo - ja, sta - ri - no, lele,
pla - ni - no mo - ja sta - ri - no.
Moderato
781.
Stolac
mf
Po - lem se vi - ja Haj - dar de - li - ja,

782.

Moderato — *Nevesinje (Saatovska)*

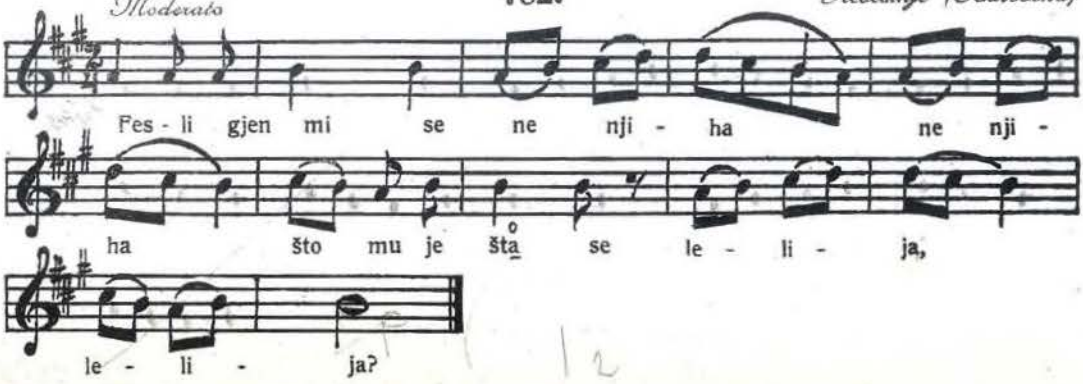

783.

Allegretto — *Mostar*

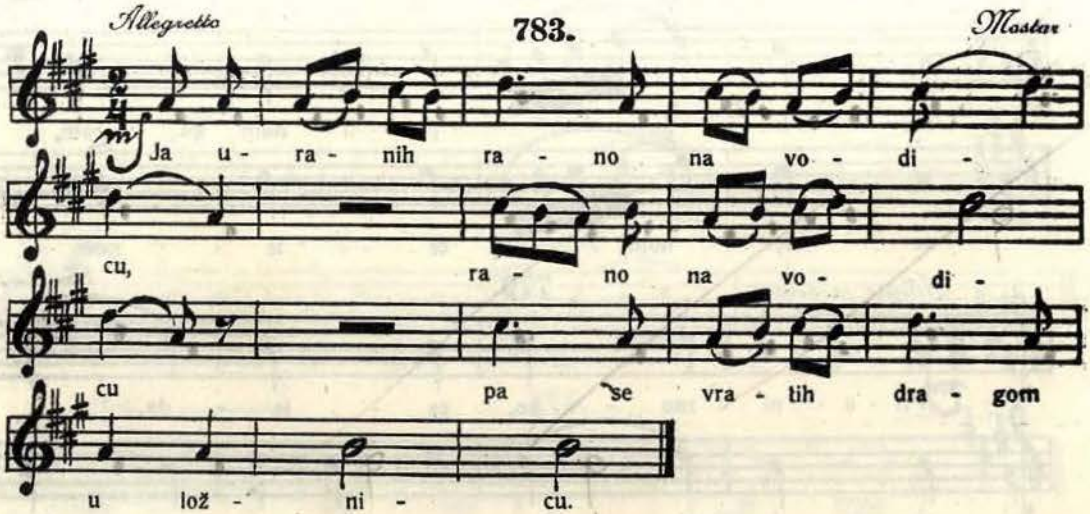

784.

Andante — *Bilek*

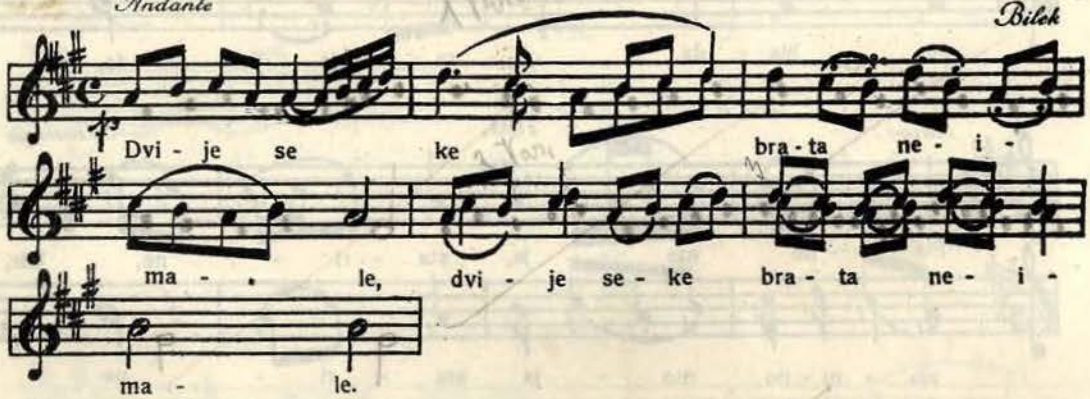

785.

Allegro — *Krupa*

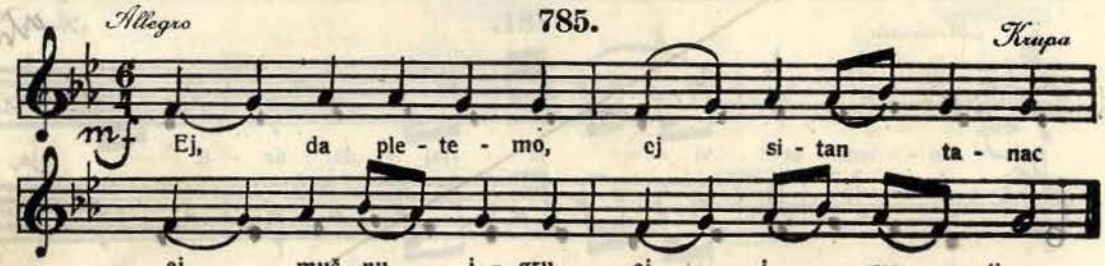

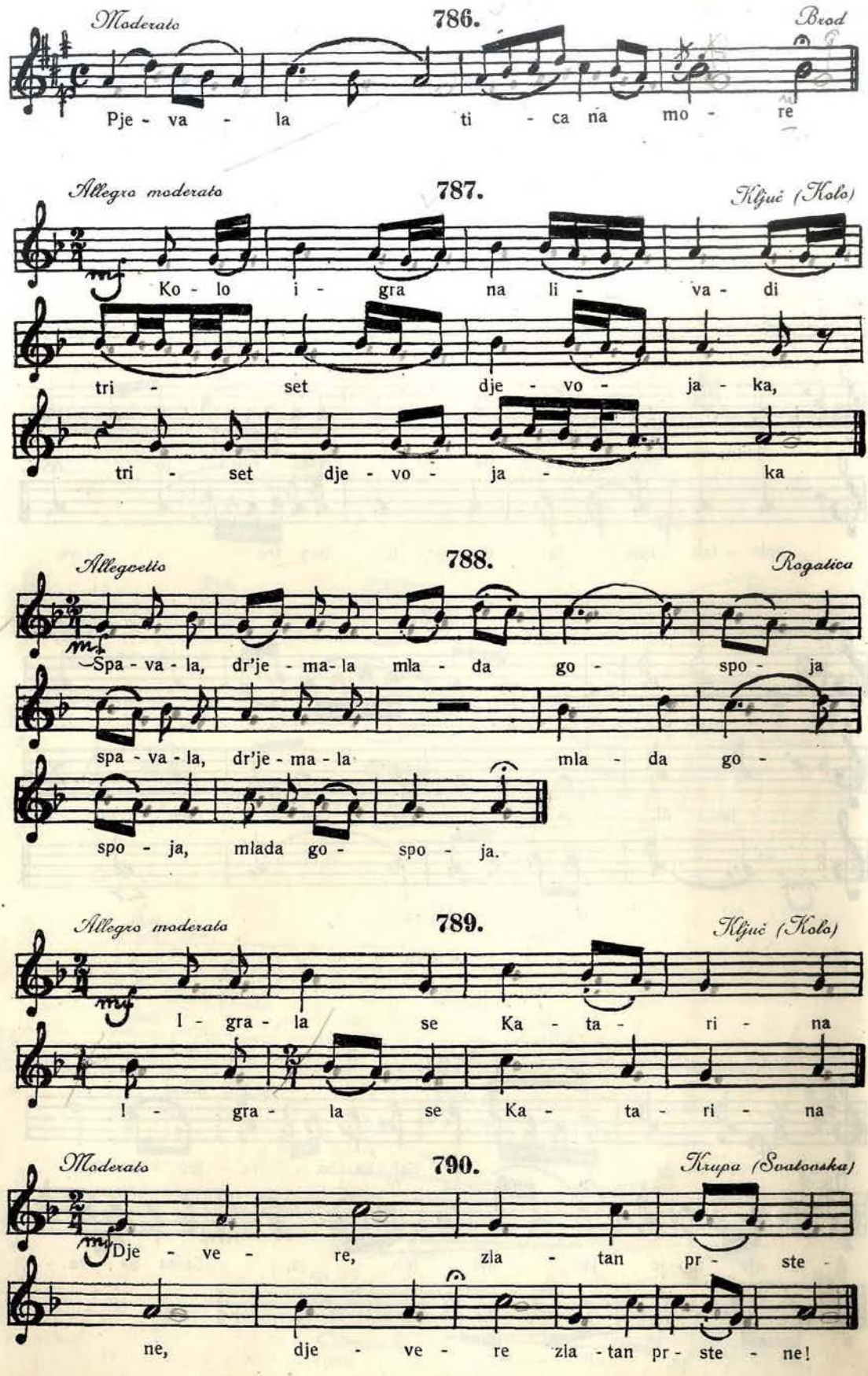
Moderato
786.
Brod
Pje - va - la ti - ca na mo - re
Allegro moderato
787.
Ključ (Kolo)
Ko - lo i - gra na li - va - di
tri - set dje - vo - ja - ka,
tri - set dje - vo - ja - ka
Allegretto
788.
Rogatica
Spa - va - la, dr'je - ma - la mla - da go - spo - ja
spa - va - la, dr'je - ma - la mla - da go -
spo - ja, mlada go - spo - ja.
Allegro moderato
789.
Ključ (Kolo)
I - gra - la se Ka - ta - ri - na
I - gra - la se Ka - ta - ri - na
Moderato
790.
Krupa (Svatovska)
Dje - ve - re, zla - tan pr - ste -
ne, dje - ve - re zla - tan pr - ste - ne!

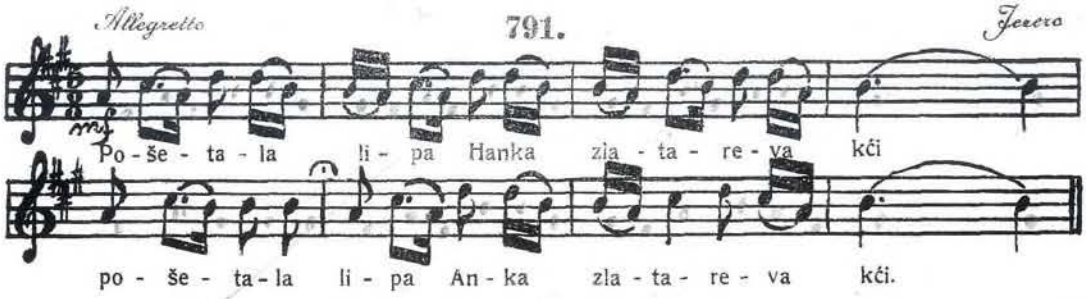

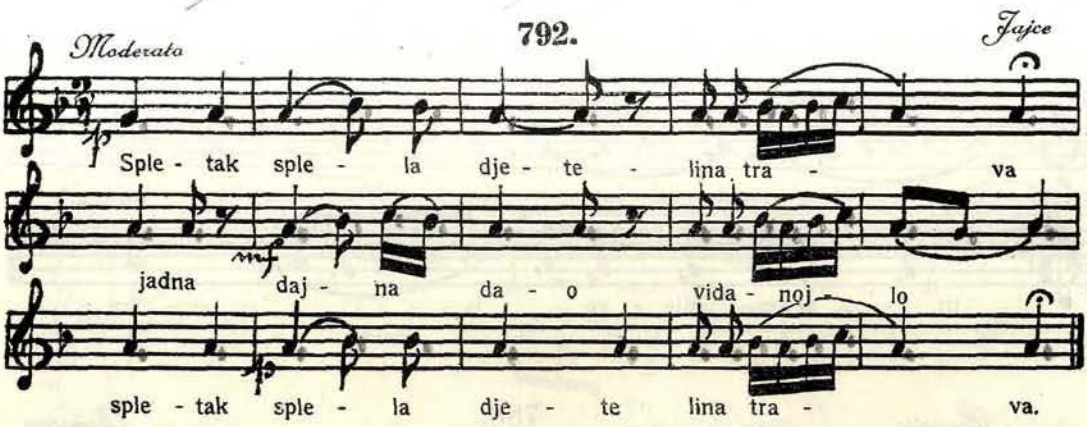

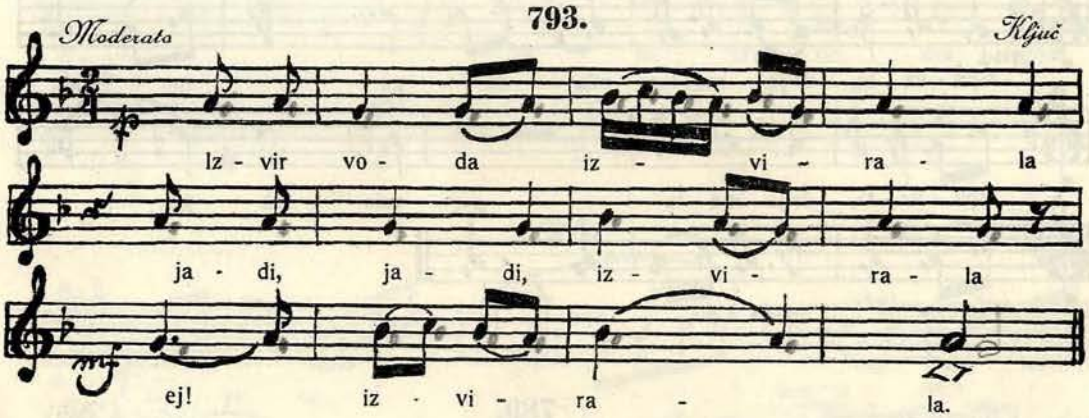

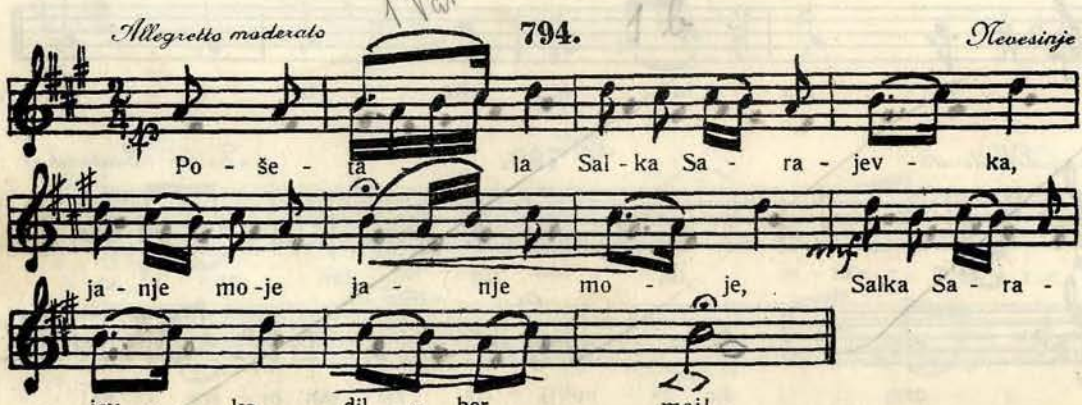

791.

Allegretto — *Jezero*

Po - še - ta - la li - pa Hanka zla - ta - re - va kći

po - še - ta - la li - pa An - ka zla - ta - re - va kći.

792.

Moderato — *Jajce*

Sple - tak sple - la dje - te - lina tra - va

jadna daj - na da - o vida - noj - lo

sple - tak sple - la dje - te lina tra - va.

793.

Moderato — *Ključ*

Iz - vir vo - da iz - vi - ra - la

ja - di, ja - di, iz - vi - ra - la

ej! iz - vi - ra - la.

794.

Allegretto moderato — *Nevesinje*

Po - še - ta la Sal - ka Sa - ra - jev - ka,

ja - nje mo - je ja - nje mo - je, Salka Sa - ra -

jev - ka, dil - ber moj!

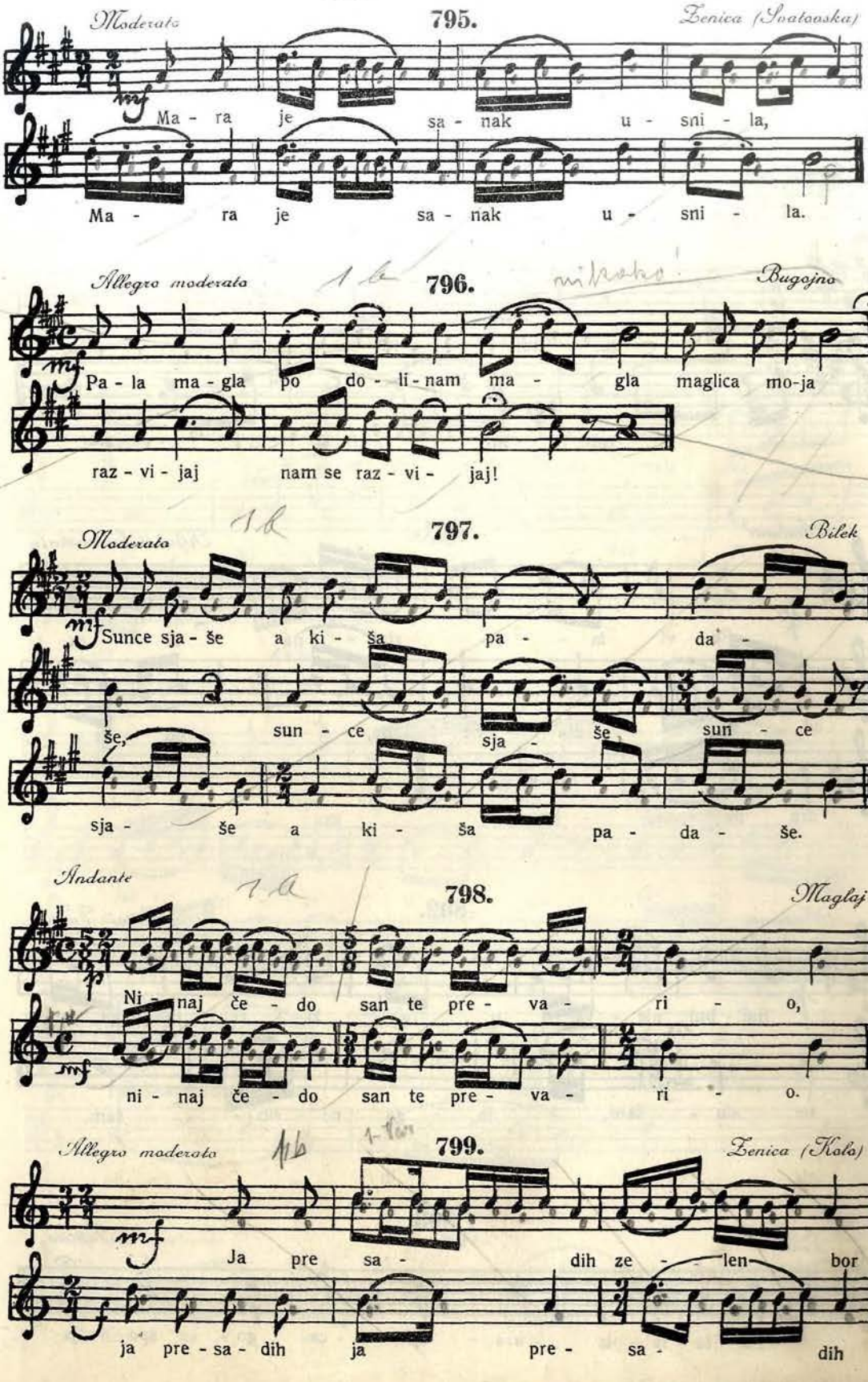
Moderato
795.
Ženica (Svatovska)
Ma - ra je sa - nak u - sni - la,
Ma - ra je sa - nak u - sni - la.
Allegro moderato
796.
Bugojno
Pa - la ma - gla po do - li - nam ma - gla maglica mo-ja
raz - vi - jaj nam se raz - vi - jaj!
Moderato
797.
Bilek
Sunce sja - še a ki - ša pa - da -
še, sun - ce sja - še sun - ce
sja - še a ki - ša pa - da - še.
Andante
798.
Maglaj
Ni - naj če - do san te pre - va - ri - o,
ni - naj če - do san te pre - va - ri - o.
Allegro moderato
799.
Ženica (Kolo)
Ja pre sa - dih ze - len bor
ja pre - sa - dih ja pre - sa - dih

ze - len bor.

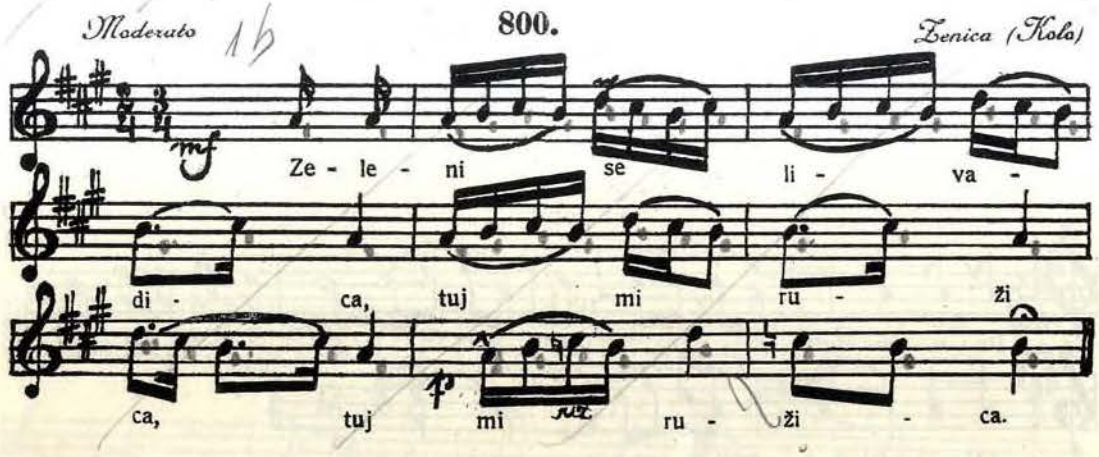
800.
Moderato
Ženica (Kolo)
Ze - le - ni se li - va -
di - ca, tuj mi ru - ži
ca, tuj mi ru - ži - ca.

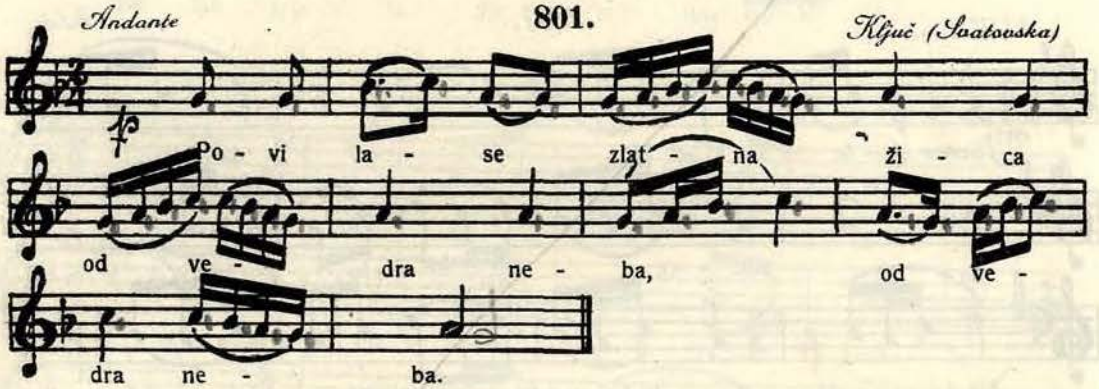
801.
Andante
Ključ (Soatovska)
Po - vi la - se zlat - na ži - ca
od ve - dra ne - ba, od ve -
dra ne - ba.

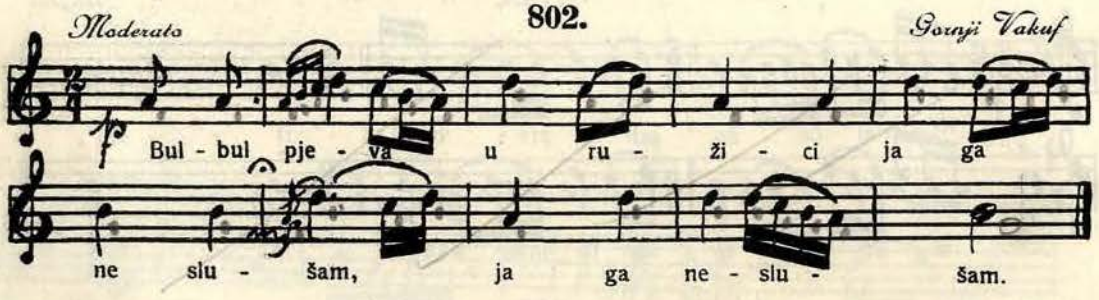
802.
Moderato
Gornji Vakuf
Bul - bul pje - va u ru - ži - ci ja ga
ne slu - šam, ja ga ne - slu - šam.

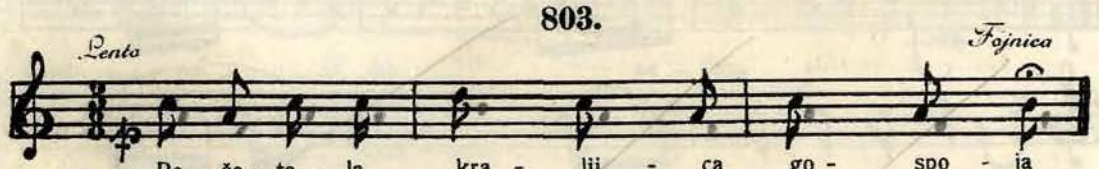
803.
Lento
Fojnica
Po - še - ta - la kra - lji - ca go - spo - ja

804.

Moderato

Nevesinje

Si - noć pa - še u Mo star pa - do - še

pa - ša - li - je o - ko - lo Mo - sta - ra.

805.

Allegro moderato

Doboj (Kolo)

Jad ja - do - - vah ja -

do - vah jad ja - do - vah jad

ja - do - - vah ja -

do - vah.

806.

Andante

Sarajevo

U - spa - vaj mi se

Jel - ki - ce u - spa - vaj

mi se Jel - ki - ce. Tra - na

ni - na u - ro - ke ti vo - da

od - ni - je la.

807.

Allegro moderato

Bugojno (Kolo)

Koj' za ko - lo, hajd u ko -

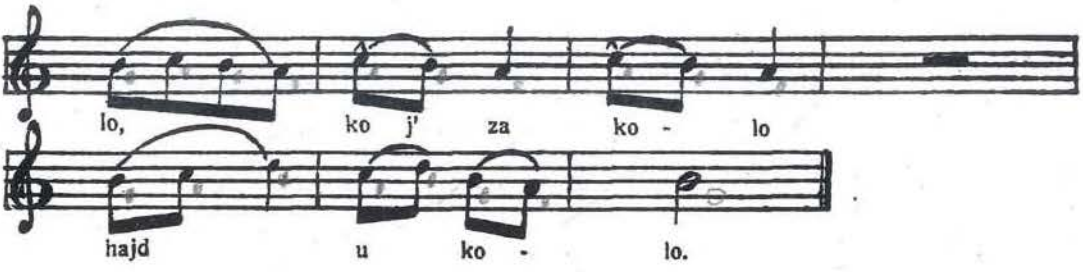
lo, ko j' za ko - lo
hajd u ko - lo.

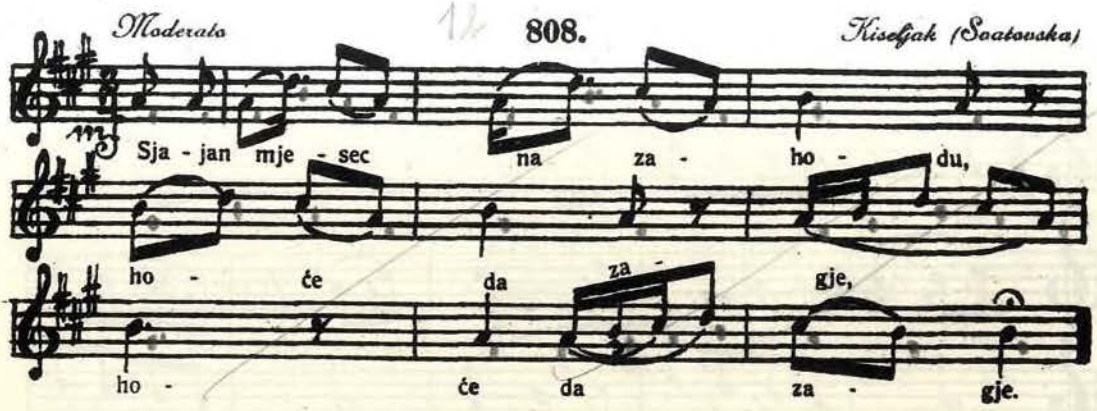
Moderato
808.
Kiseljak (Svatovska)
Sja - jan mje - sec na za - ho - du,
ho - će da za - gje,
ho - će da za - gje.

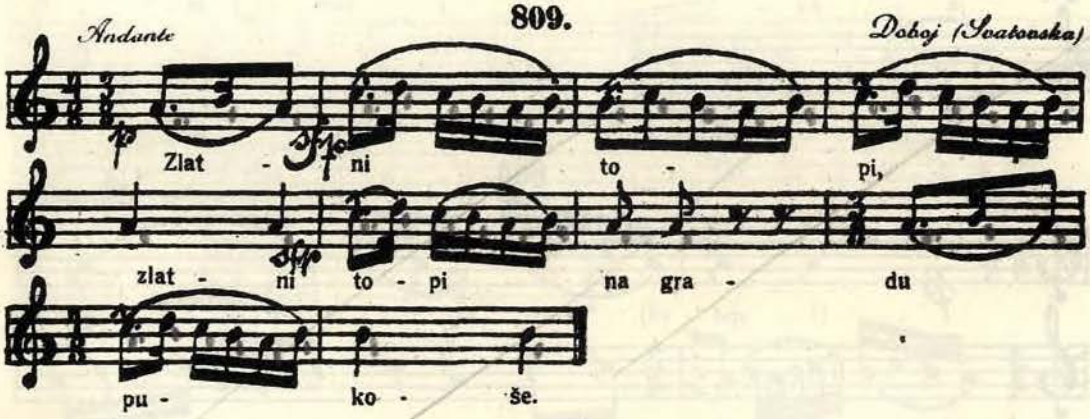
Andante
809.
Doboj (Svatovska)
Zlat - ni to - pi,
zlat - ni to - pi na gra - du
pu - ko - še.

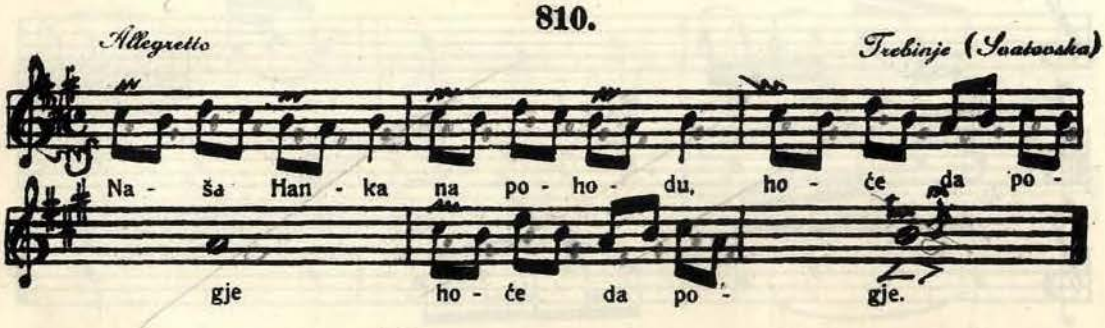
Allegretto
810.
Trebinje (Svatovska)
Na - ša Han - ka na po - ho - du, ho - će da po -
gje ho - će da po - gje.

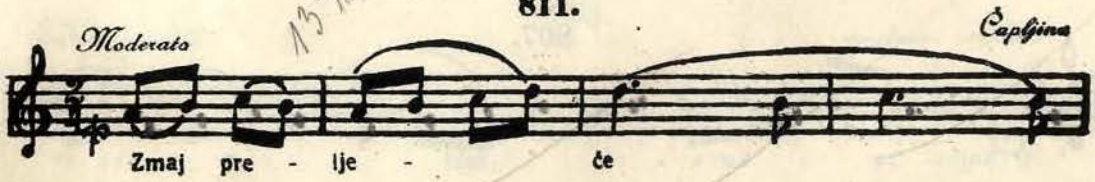
Moderato
811.
Čaplina
Zmaj pre - lje - će

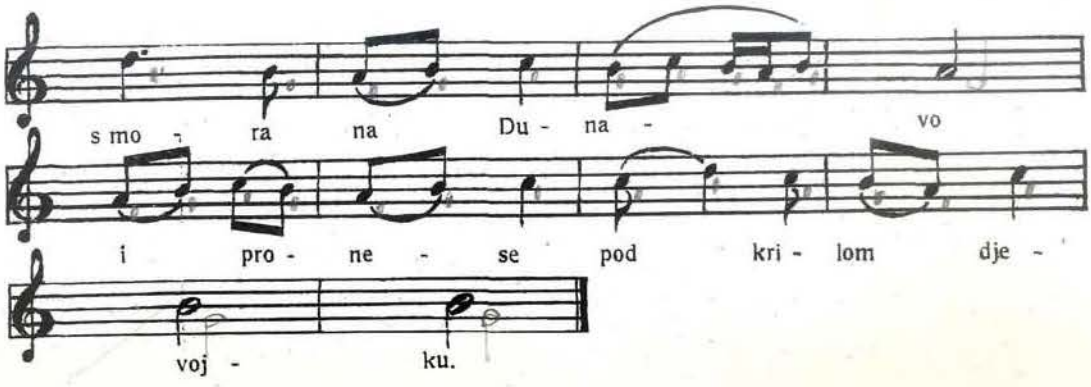

Andante **812.** *Nevesinje (Uspavanka)*

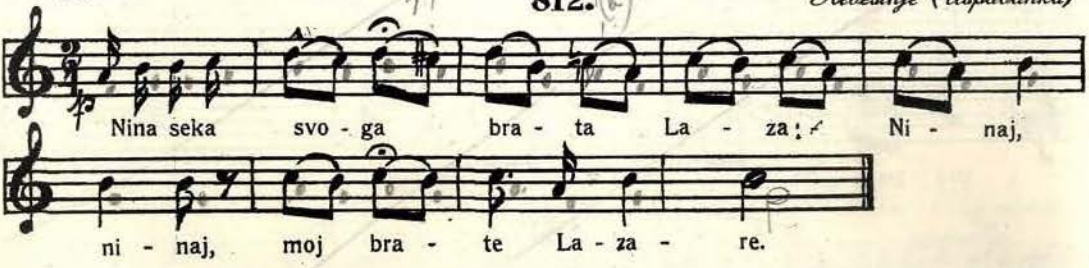

Andante **813.** *Jeleć*

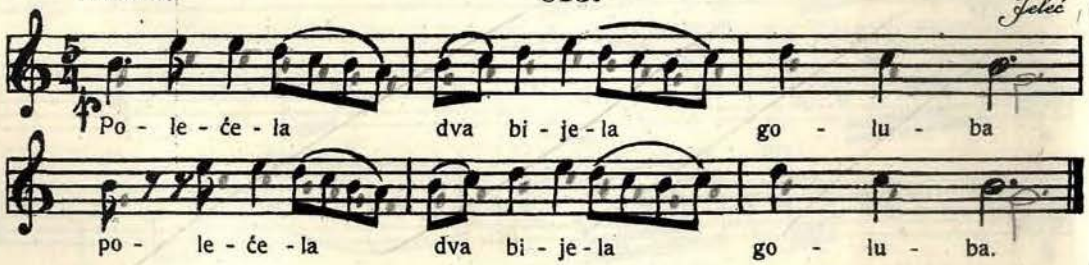

Andantino **814.** *Maglaj*

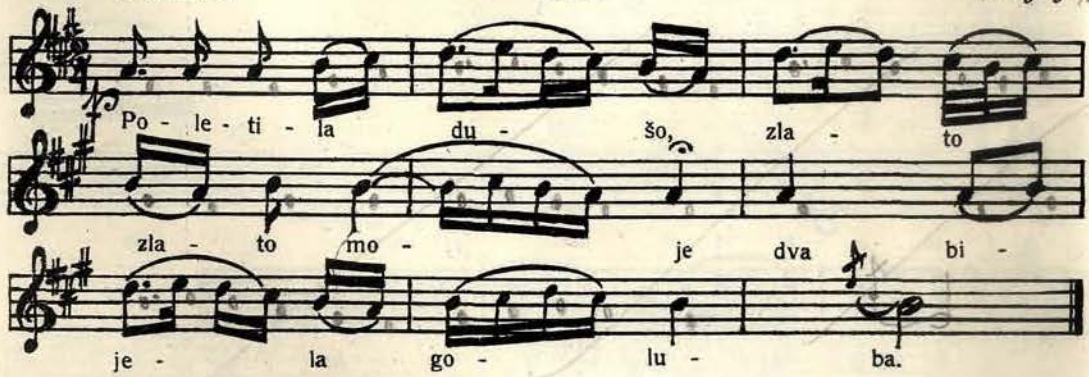

Allegretto **815.** *Stolac*

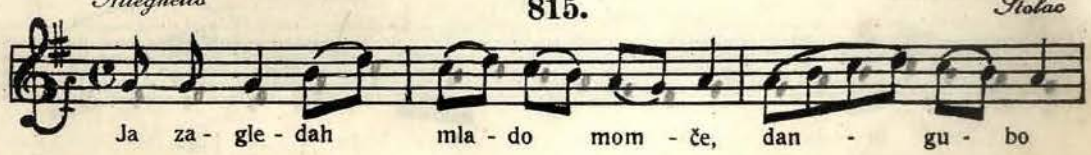

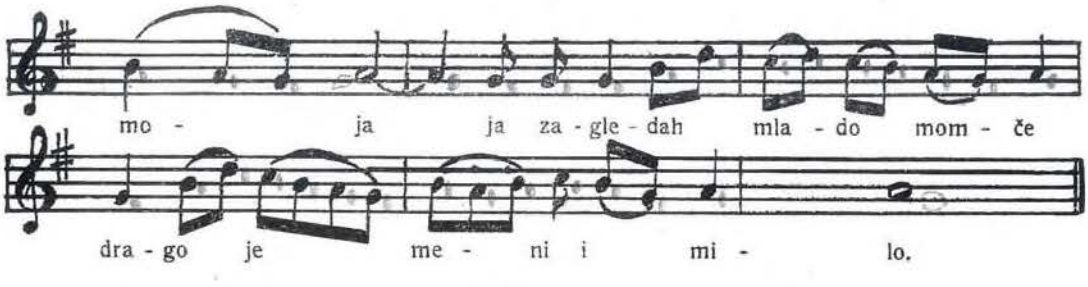
mo - ja ja za - gle - dah mla - do mom - če
dra - go je me - ni i mi - lo.

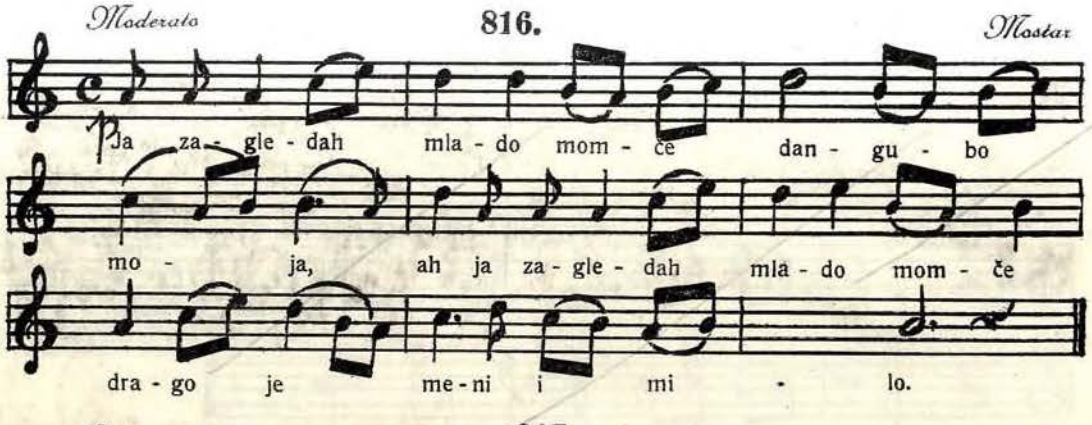
Moderato
816.
Mostar
Ja za - gle - dah mla - do mom - če dan - gu - bo
mo - ja, ah ja za - gle - dah mla - do mom - če
dra - go je me - ni i mi - lo.

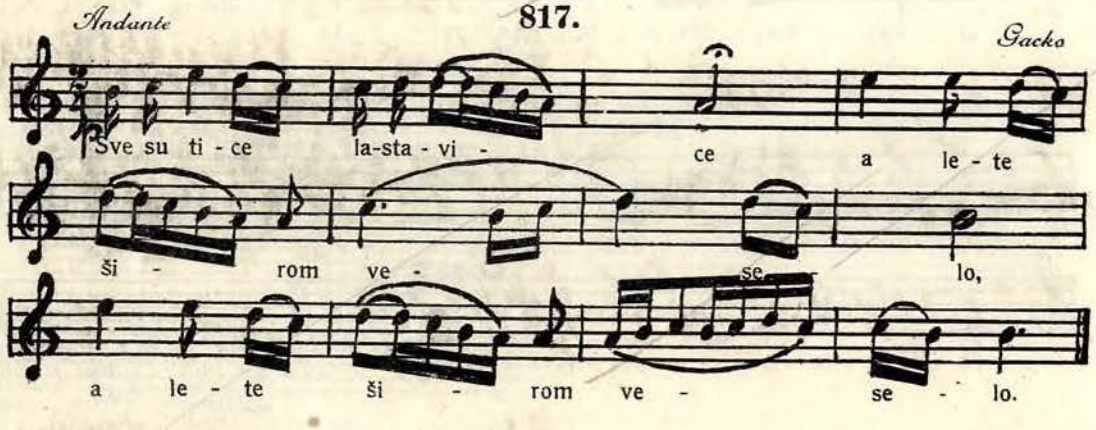
Andante
817.
Gacko
Sve su ti - ce la-sta - vi - ce a le - te
ši - rom ve - se lo,
a le - te ši - rom ve - se - lo.

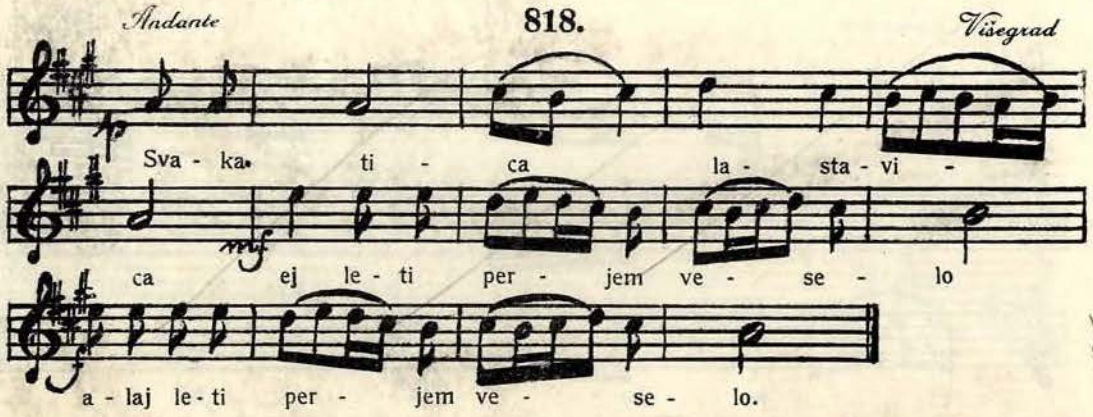
Andante
818.
Višegrad
Sva - ka ti - ca la - sta - vi -
ca ej le - ti per - jem ve - se - lo
a - laj le - ti per - jem ve - se - lo.

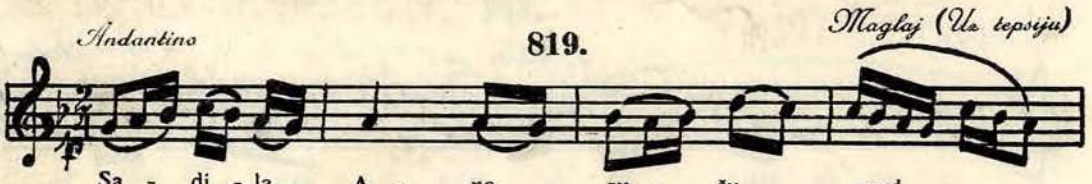
Andantino
819.
Maglaj (Uz tepsiju)
Sa - di - la A - na ru - žu pred

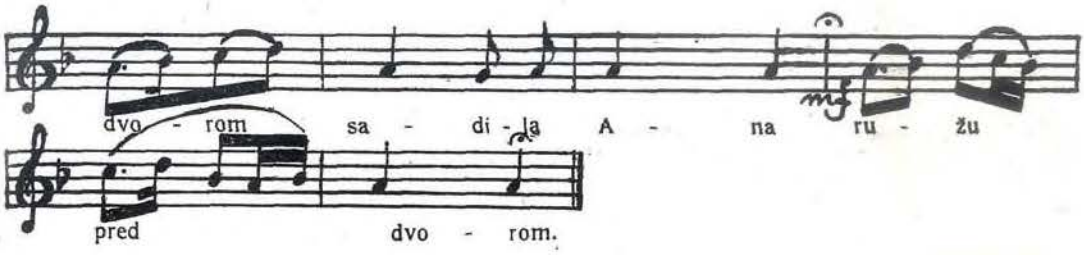

820.

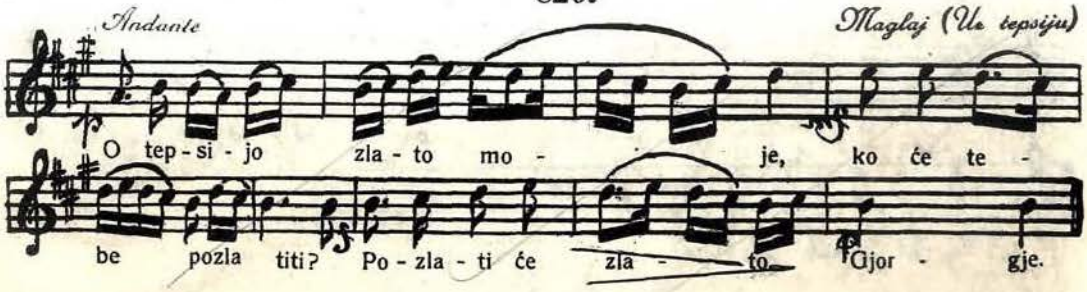

821.

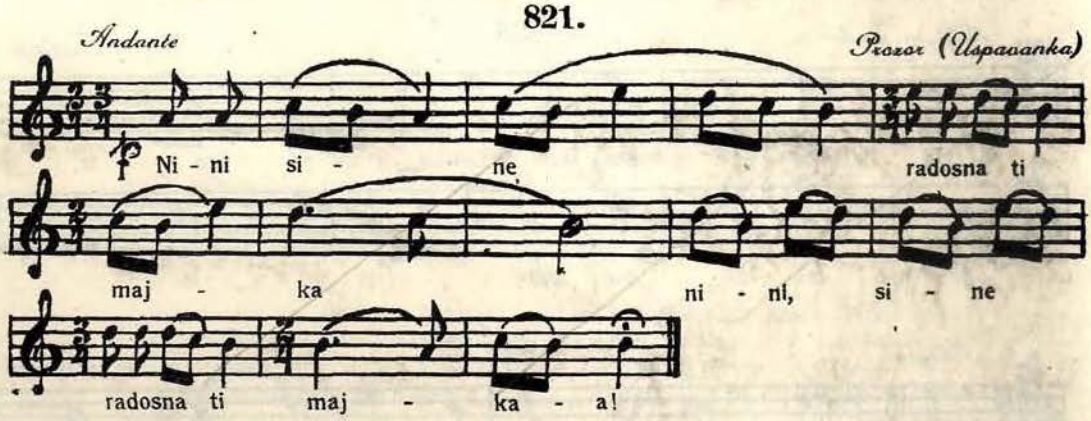

822.

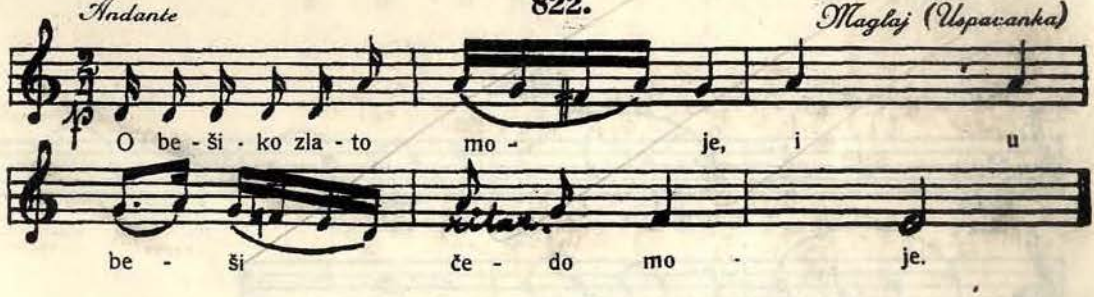

823.

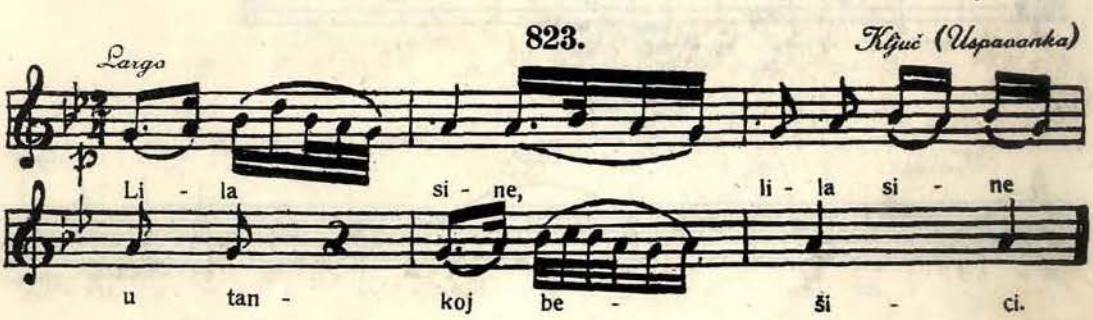

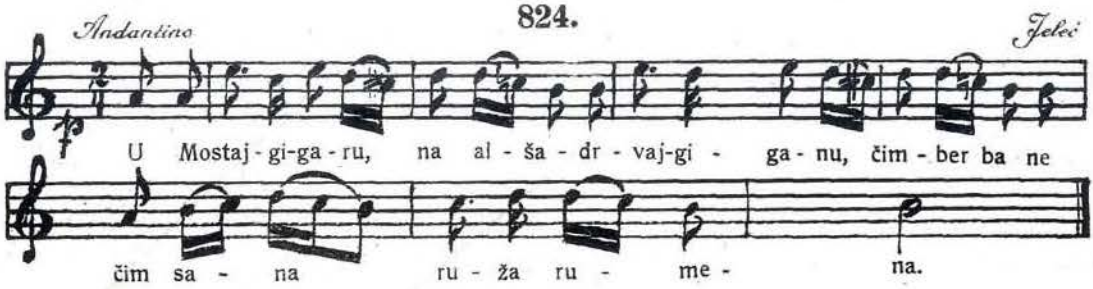
824.
Andantino
Jelić
U Mostaj-gi-ga-ru, na al-ša-dr-vaj-gi-ga-nu, čim-ber ba ne
čim sa-na ru-ža ru-me-na.

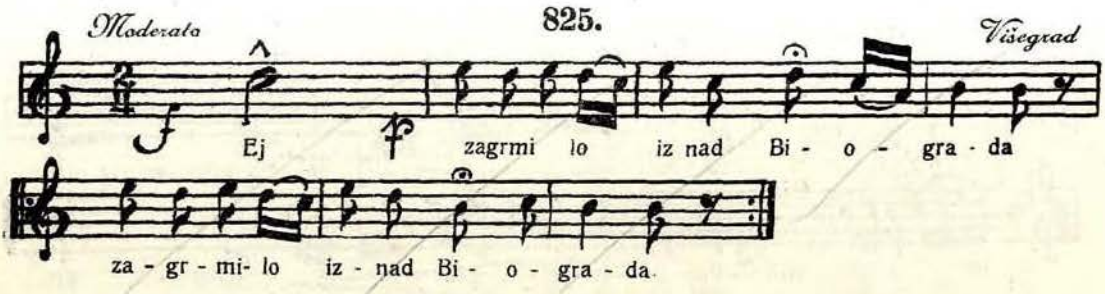
825.
Moderato
Višegrad
Ej zagrmi lo iz nad Bi-o-gra-da
za-gr-mi-lo iz-nad Bi-o-gra-da

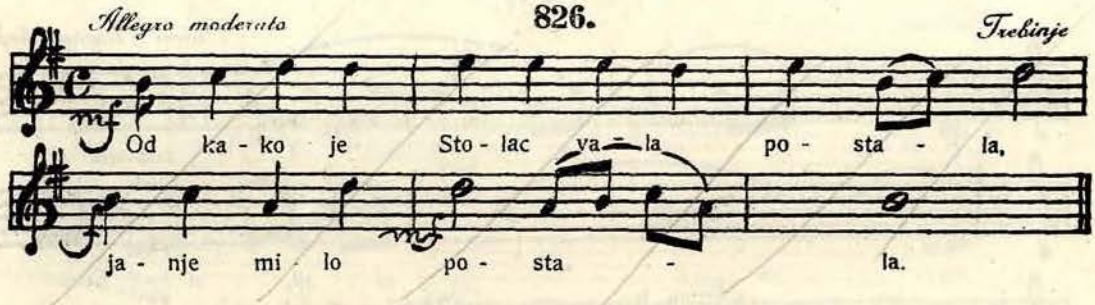
826.
Allegro moderato
Trebinje
Od ka-ko je Sto-lac va-la po-sta-la,
ja-nje mi lo po-sta-la.

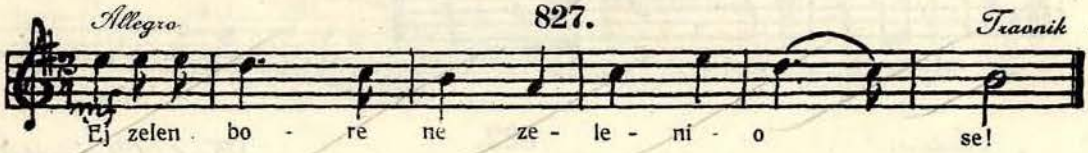
827.
Allegro
Travnik
Ej zelen bo-re ne ze-le-ni-o se!

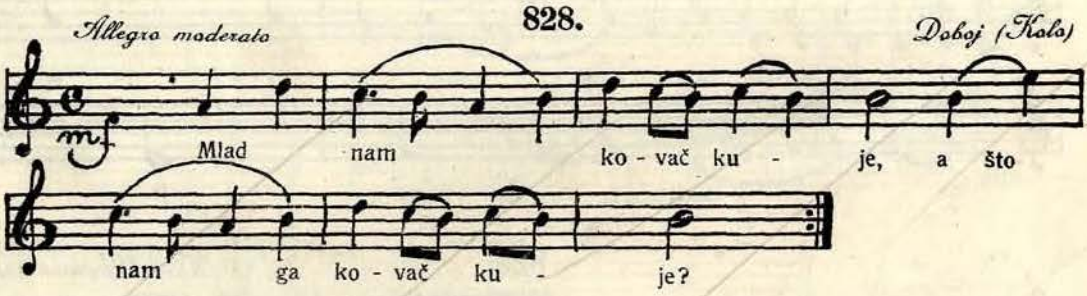
828.
Allegro moderato
Doboj (Kolo)
Mlad nam ko-vač ku-je, a što
nam ga ko-vač ku-je?

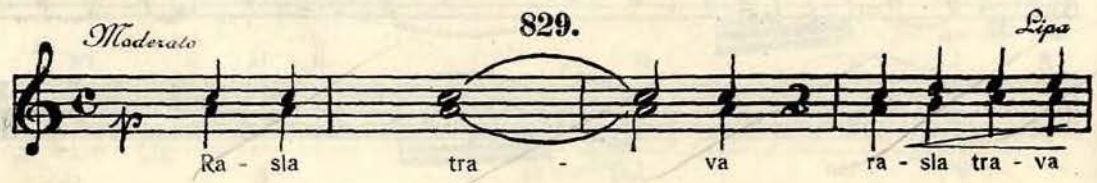
829.
Moderato
Lipa
Ra-sla tra-va ra-sla tra-va

Годишње извјешће о раду земаљског музеја у год. 1909.

Љетошњи рад земаљског музеја био је једнако интензиван као и пријашњих година те се је услијед њега стање музејских збирка знатно повећало. Оскудица простора, с које музеј већ више година пати те му не дозвољава, да се прибрани материјал онако обради и смјести како би одговарало интензивном развитку музеја, и ове је године био запријеком, да се знанствени рад развија у пуном јеку, али наде је, да ће у новој згради земаљског музеја, што се већ ето другу годину гради, овој оскудици скоро бити лијека. Обзиром на тај у великом стилу заснован грађевни пројект ваљало је постепено и поједине збирке музеја уређивати и преудешавати, како ће се моћи долично смјестити у новим просторијама а ово дјеломично преудешавање абсорбирало је много рада.

О раду у појединим збиркама течајем године 1909. извјешћује се на основу података појединих кустоса и управљача збирка, у слиједећем извјештају, а овдје је напоменути, да је у особљу земаљског музеја настала у толико промјена, да је декретом зем. владе од 11. септембра 1909., бр. 156.065./I., именован привременим асистентом музеја др. Владимир Ћоровић а додијељен је на службовање грчко-римској збирци.

Прехисторичка збирка (управитељ Др. Трухелка) помножила се у овој години низом старина, обретених пригодом ископина, што су се ове године провеле у Д. Долини, на Гласинцу и у Махревићима.

У Д. Долини наставило се истраживање прехисторичке сојенице на оном мјесту, гдје се је год. 1908. престало, то јест на јужном рубу Градине у јарку, из кога се вадио материјал за градњу насипа, који има да штити Савски дô од поводње. Уз лане откопану плоху (136 $м^2$) откопана је на источној страни плоха од 205 $м^2$ а на читавом овом простору обретене су добро сачуване супструкције комплекса зграда на ступовима и то отворени тријем са јаким подницама доселе неоткопане зграде на западном крају а до њега према истоку велика дугољаста зграда са три велике собе и отвореним тријемом на јужној страни а на сјеверној са затвореним уским тријемом, раздијељеним у четири мања раздјела. Даље, уз ову зграду, откопан је дио друге зграде, од које су доселе разгаљене три просторије.

Дрвена архитектура сојенице била је у доњем дијелу једнако добро сачувана као и за пријашњих откапања те нам опет даваше по својим останцима јасну слику насеља прехисторијског житељства сојеничара у Савском долу, тако да ове сојенице, које се обиљем својих налаза могу такмити са најбогатијим европским сојеницама, па и са оним у подручју алпинских језера, по добро очуваним дрвеним супструкцијама, које мјестимице сижу готово под кров, наткриљују све до сада познате прехисторијске сојенице.

У културном слоју љетос откопаног комплекса нађено је свега 208 комада старина, већином докумената за реконструкцију слике о домаћем животу овдашњих прастановника.

Гробишта није овај пут нађено, јер се ископање провело само на становитом ограниченом простору прехисторичке вароши.

Надзор над радницима запосленим код ових ископина водио је музејски пристав Вејсил Ћурчић.

Овдје ваља особитом похвалом истакнути, да се је госп. Паво Марковић, трговац у Д. Долини, пригодом градње насипа, који дјеломице пресјеца културни слој долинске сојенице, великим маром заузео око тога, да прибере што више старина, које би радници налазили и које би без његове интервенције без сумње пропали те их је већином бесплатно а само у неким случајевима уз накнаду властитих трошкова предао земаљском музеју. Тиме је добио земаљски музеј лијепу збирку од 57 комада старина, осим још обилније збирке прибране од истога за музеј у години 1908. а дужност нам је да господину Пави Марковићу и на овом мјесту захвалимо на његовом мару око сачувања ових старина.

На Гласинцу провела су се у мјесецу августу покусна ископавања у ту сврху, да се види, да ли су тамошње некрополе подесне за даљње истраживање и да ли се зем. музеј, ако би наставио систематска истраживања, која су добар низ година јењала, има надати знаменитијем резултату. Ископавања заредала су на вису Госиње планине више Хреновице те је том приликом међу осталим обретена и једна громила, која по читавом свом хабитусу и садржају припада неолитској доби. Тај обрет је тим важнији, што се је доселе у оном обилном низу ископаних громила спорадички додуше налазило споменика неолитских, али нам уза све то фале точни извјештаји о типно неолитским гробницама. Он нам засвједочује изван сваке сумње, да гласиначка култура има свој искон у каменој доби и налаже нам, да се истраживање што интензивније настави у овом правцу, не ће ли се моћи реконструирати веза, која спаја млађе културне слојеве гласиначке са овим старијим. Осим истраживања громила као прехисторичких некрополa обратила се пажња и другим културним останцима а особито такозваним уздигнутим оранicама (Hochäcker), што су нађене око Госиње те су такођер несумњиви споменици прехисторичке агрикултуре, који нам прехисторичка племена широког гласиначког подручја предочују као ратаре.

У селу Махревићима, котар Чајница, проучена је у мјесецу августу једна важна громила, о којој је приопћен извјештај у овом годишту „Гласника зем. музеја“ [1]), гдје се истиче особита важност овога налаза за типолошку еволуцију латенских облика у нашим земљама.

Ту је приказан становити одсјек латенске културе у непрекинутом и вандредно обилном низу облика, који нам засвједочују, под крај ове периоде, бифуркацију у двије посебне зоне — јужну и сјеверну, а њихова граница текла је средином Босне.

Како нам је у прехисторичком виду источни дио Босне још слабо познат нука нас овај знаменити налаз, да се у слиједећој години настави проучавање прехисторичких спомемика у чајничком и сусједним котаревима, јер би знамено-

---

[1]) Др. Трухелка: Громила латенске добе у Махревићима, котар Чајница у „Гласнику земаљ. музеја“ 1909., стр. 425.—442.

вање налаза из Махревића остало несхваћено, ако не би успјело установити везу његову са осталим културним споменицима исте добе.

Налазом из Махревића повећао се број инвентарних комада прехисторичке збирке за 85 бројева.

Још ваља споменути, да се ове године подузео на пољу прехисторије нови покус да се нађе траг дилувијалном човјеку и у Босни и то у пећини Бањој стијени у долини Праче близу истоимене жељезничке станице. Истраживање пећине провео је на молбу и на трошак музеја уз сходне напутке њен обретник и најбољи познавач, г. жељезнички повјереник Ото Каут. Истраживање остало је додуше у виду палетнолошком бар за сада негативним, али је обретен у једном тријему замршеног комплекса ове пећине слој дилувијалних живинских костију те је успјело међу осталим извадити и у музеј допремити двије веома лијепо сачуване лубање пећинског медведа *(ursus spelaeus)* и тиме обогатио серију, што је музеј већ посједује из дилувијалне пећине Кувије у Преслици планини више Ивана. Ово је резултат тек покусног истраживања а коначни суд о тој пећини у палео-антрополошком виду моћи ће се изрећи тек ако се удесе систематска искапања.

Данашње стање прехисторичке збирке земаљског музеја репрезентира њен инвентар, који броји 31.123 инвентарних бројева, не рачунајући амо оне доста бројне објекте, који се доселе нису могли још препарирати и инвентаризирати.

Збирка **римских и грчких старина** (кустос др. К. Пач) набавила је 15. марта мању збирку римског накита и других старина нађених у земљи од госп. надинжинира Х. Једличке, 12. марта по један изврсно сачувани сестерц Нерона, Балбина и Севера Александра и то посредовањем г. пол. пристава А. пл. Маканца. Осим тога набављен је (13./III., 20./XII., 30./III., 4./IV., 17./V., 14./VI., 12./VIII., 23./IX., 15./XI., 28./XI. и 1./XII.) низ новаца, који знатно попуњују нашу збирку римских конзуларних и царских денара те царских великих и средњих бронца. Од господа, која су код ових набава припомогла, ваља напоменути госп. асистента Карла Тесмера у Броду, контролора порезног уреда Симу Јеремића у Ливну и ц. и кр. подпуковника Морица Молиша. По овом потоњем добавио је музеј 62 денара и 21 велики и мали бронц.

Од 17. до 19. априла пут у Рогатицу, да се пронађе распростирање колоније *Ris* . . . . Помоћу котарског предстојника госп. Ибрахимбега Дефтердаровића пошло је за руком установити положај града на сјеверу данашњега града на много већем простору, него ли се доселе држало те је обретена и једна монументална грађевина и неколико антикних споменика а међу њима и један Јупитров олтар, који су услијед индиферентности житељства остали до сада непознати.

27. априла излет у Високо са приставом г. В. Ћурчићем. Распитивање о старим насељима у околици котарског града било је у толико успјешно, што је госп. пол. пристав Јулијан Блум упозорио на једне рушевине, које се налазе у Арнаутовићима на десној обали Босне. Разгледање мјеста изнијело је, да се ту ради о монументалној згради, коју би требало већ с тога разлога откопати, што се доселе у јужној долини Босне нису удешавале повеће ископине, које би хисторички развитак протумачиле.

30. априла излет у Сутјеску да се проуче римска насеља у побочним долинама Босне а особито у Трстионици. Главни резултат бијаше и ту тај, да су Римљани испрва настањивали дô а тек кашње, да нађу заштите, обронке.

18. јуна пошло се по налогу поглавице земље Њ. П. г. М. Варешанина, у пратњи г. кустоса О. Рајзера на пут на Шћедро (Torcola), далматински оточић јужно од Хвара, да се тај од знанственог истраживања занемарени оточић у разном виду проучи. Уз далекосежну потпору г. Дубковића, начелника у Гелси било је могуће не само фаунистички и флористички него и хисторички точно проучити Шћедро и сусједне хридове и доћи до резултата, који имаду нешто више него ли локално значење за начин господарског искрцљивања јадранских отока и за стање сигурности на мору за вријеме царева. Пут тај довршен је 24. јуна.

20. јула започето је откопавање грађевине у Арнаутовићима а трајало је до 18. септембра, а управитељ искапања, др. Пач, нашао је при том врсну потпору у музејског подворника Мустафе Салихагића, који је разбором и маром надзирао раднике. Госп. котарског предстојника у Високом А. Зимоњића иде велика хвала за то, да је било могуће без запрјеке провађати ово највеће искапање римског одјељења у прошлој години. Искапање није имало онај резултат, који се испрва очекивао: није обретена римска грађевина, него монументална црквена зграда из времена босанских краљева, која је дјеломице сграђена на темељима старије мање цркве а под њом бијаху опет темељи римске зграде У цркви и око цркве нађено је гробље, које припада разним периодама а у њима нађено је богатих прилога, особито накита у злату и сребру. О овим ископинама, које је технички нацртао г. архитект Ниман, извијестиће се у „Гласнику зем. музеја“ потање тек 1910. уз прилог планова и нацрта, када се доврши искапање некрополе.

Међу дужности римске збирке иде и конзервирање римског кастела Могорела а гг. грађ. надсавј. Рибарића и Паржика иде хвала, те се љетос приличан комад зидна табора могао покрити каменим плочама и тиме их на начин, који одговара климатским приликама, очувати од уплива атмосферилија. Осим тога се наставило садити око логора дрвљади, да очува кастел од вјетрова, којима је јако изврженн. Код тога се пазило особито на флору околице, тако да у Могорелу настаје ботанички врт средоземне флоре. Споменути је, да је у Могорелу највећи воћњак херцеговачки у неретванској равни и да има највећи дрворед од чемпресова дрвета у Херцеговини. Радње је овдје надгледао кустос римске збирке од 30./III. до 1. IV., од 30./VI. до 2./VII. и 15. и 16./X. а остало вријеме стражар у Могорелу, цестар Анте Шетка, који поуздано и брижно чува овај каштео.

Проучавањем **хисгоричких докумената босанских** наставио је др. Трухелка свој досадањи рад у дубровачкој архиви те је у ту сврху боравио мјесец дана у Дубровнику, гдје је дозволом ц. кр. далматинског намјесништва имао прилике да проучи добар дио непрегледних споменика, који су, у колико се тиче босанске повијести, и данас још ученом свијету највећим дијелом непознати. Рад тај ишао је двојаким смјером: једним да се у форми регеста исцрпе све до сада необјелодањене биљешке, које се односе на Босну те се налазе у службеним записницима појединих дубровачких вијећа а другим, да се у облику што вјернијих факсимила репродуцирају сва писма писана босанским владарима и дубровачким поклисарима у Босни и на Порти у колико се односе на специјалне босанске прилике.

Досада проучене су слиједеће збирке:

Libri Reformationum voll. 20.—34.

Consilium Maius voll. 1.—7. и 12.

Consilium Rogatorum voll. 1.—8.; 17. и 18.
Consilium Minus voll. 1.—8. и 16.
Lettere e Commissioni di Levante voll. 1.—12.
Praecepta Rectoris voll. 1. и 2.
Diversa Cancellariae voll. 1.—14.

Осим тога потражена су разјашњења о приватно-правним односајима босанских великаша, у колико о њима има података, у књигама *Diversa Notariae*.

Овај досеље сабрани материјал обрадити и објелоданиће се временом у посебном дипломатару, који ће садржавати дубровачке листине XV. вијека, а ситнија грађа, која не засјеца директно у повијест Босне те се том приликом сабрала, приопћиће се пригодице у „Гласнику зем. музеја“, како је то и доселе бивало[1].

Осим тога прегледао је исти и фрањевачке библиотеке у манастирима Фојници, Крешеву и Сутјесци те је начинио обилан низ репродукција писама и споменика писаних босанчицом те турских фермана, бујруљдија и берата. Од првих издао је Фојничку кронику у прошлом броју „Гласника“[2] а низ писама фојничких писаних босанчицом уступио је дру. Ћоровићу, да их он приопћи у овом броју „Гласника“[3].

Специјална **босанска нумизматска збирка** обогатила се једним обилним налазом турских сребрних новаца из прве поле XV. вијека, у коме су заступане доселе ријетко познате босанске ковнице: Фоча, Чајница, Сребреница, Сарајево а од осталих ковница на Балканском полуотоку Ушћуп, Косово, Смедерево, Ново брдо, Биоград, Дринопоље, Филипоље и др. Овај важан налаз ваља тек помно разврстати и проучити те ће се резултати овог проучавања приопћити другом приликом у једном од слиједећих бројева нашега „Гласника“.

Етнографска збирка (управитељ др. Трухелка) помножила се течајем ове године лијепим низом бројева. Међу овим аквизицијама истиче се особито лијепа серија народних везова и резбарија, сабраних пригодом научног путовања по висоравнима Купрешког, Дувањског и Ливањског поља, гдје је сабрано 116 красних народних везова и 36 комада дрвених резбарија и других етнографских предмета. Уз то се попунила ова збирка набавом неких скупоцјених комада накита и оружја те предмета простонародне индустрије (лончарства, рибарског оруђа и разних модела).

Како земаљски музеј има да судјелује на интернационалној ловачкој изложби у Бечу, запала је овај одио зем. музеја задаћа, да на изложби прикаже хисторички развитак лова у Босни и Херцеговини од прехисторијске добе до новога вијека, а обиље материјала у земаљском музеју дозволиће, да се тај развитак прикаже у што богатијем и што потпунијем низу те се је надати доброме успјеху.

Инвентар ове збирке састоји се концем децембра 1909. од 3368 комада.

Минералошко-геологичке збирке земаљског музеја, смјештене су дјеломице у згради музеја, а дјеломице у рударском сатништву и зем геолошком заводу. На обје стране су просторије тако тијесне и оскудне, да су тиме развој и уређење збирка запријечени, а у згради, гдје је музеј смјештен, ваљало је у једној дворани

[1] Књ. XXI., год 1909., стр. 444.—459.: др. Трухелка: Фојничка Кроника са 15 факсимила рукописа.

[2] Др. Трухелка: Двије дубровачке листине у Гласн. зем. музеја 1908., стр. 181.—182.
Исти: Кроничке биљешке у Libri Reformationum, ibid. стр. 267.—274.

[3] Исти: Цртице из средњег вијека (На основу дубровачких архивалија) ibid., стр. 419.—432.

минералошке збирке замијенити иструхли под новим, чиме је по готову био за дуље времена осујећен сваки рад у томе дијелу.

Минералошка збирка, којом управља г. рударски сатник J. Гример, повећала се осим обичнијих набава тиме, да је купљено шест веома скупоцјених кристаличких руда, а госп. посједник творница, мјерник А. Браун, даровао је двије добро очуване фосилне рибе из сарајевског средоземног терцијера.

Као пријашњих година тако су и ове године одвојене из ових збирка дублете те је од тог материјала састављено 33 школских збирка, које су бесплатно дароване у учевне сврхе разним школама.

Пошто је г. руд. сатник пословима свога звања био превећ заокупљен, а осим тога је и дуље времена боловао, није му ове године било могуће радити на пољу литерарном.

Геолошка и минералошка збирка добиће знаменити прираст и у овој години пригодом новог геолошког проучавања Босне и Херцеговине у сврху новог геолошког картирања, којом радњом управља зем. геолог, г. рударски савјетник др. Кацер (Katzer), који је уједно управитељ геолошке збирке зем. музеја.

Стање ових радња приказују ови податци: прва шестина ове карте „Сарајево“ изашла је 1907. (Мјерило 1:200.000). Друга шестина „Тузла“, која на сјеверу слиједи уз прву, обухвата сјеверну Босну од Љубић планине и Мотајице до Саве и Дрине израђује се већ више мјесеци у војном геолошком заводу у Бечу, те ће се још љетос издати. Трећа шестина се већ марљиво обрађује, али пошто ту ваља простране плохе — особито у бихаћком окружју тек картирати не ће се овај лист моћи прије 1911. штампати.

У подручју, што ће га приказати овај лист, проведена су год. 1909. слиједећа истраживања:

а) Госп. асистента Ив. Турина проучавао је западни одсјек Мотајице, Влашић планину и њене сјеверне обронке, те источни дио Просаре.

б) Земаљски геолог проучавао је ширу околицу Бањелуке те крајеве на југу око Новог Шехера, Бронцаног мајдана и источни дио Козаре планине и осим тога околицу Челебића, Варцар-Вакуфа и Кључа.

Овим радњама ваља захвалити обилан знанствени резултат, који нам подаје посве нову геолошку слику картираних предјела, која се разилази од оне што се добила на основу курзорних снимака. Особито је просторни развитак млађег морског миоцена — Leitha — и сарматских слојева — те степена плиоценских конгерија, који су за најмлађу геолошку повијест Босне врло важни, посве други, него ли се досада држало, а доселе установљено распростирање диабаза, мелафира, габра и серпентина посве је друго, него ли је забиљежено у досадањим картама, тако да нам се ове карте — у колико се односе на такозване еруптивне косе, — причињају тек као плод фантазије.

Уз ове радње имао је зем. геолог да проведе низ монтанистичко-геолошких студија и да о томе подастире службена извјешћа[1]).

Нова геолошка прегледна карта у мјерилу од 1:200.000 није се наравски начинила на истој топографској основи него је резултат редукције оригиналних

[1]) Понајглавнија била су ова: о сланим слојевима тузланским; о геолошким приликама варешког рова „Цара Фрање Јосипа“; о слојевима мрког угљена у Бањојлуци; о угљену и јужном одсјеку слоја мрког угљена између Сарајева и Зенице и о корисним слојевима у подручју око Теслића.

карта нацртаних дјеломице у мјерилу од 1 : 75.000, а дјеломице од 1 : 25.000, а за крајеве, који су у монтанистичком виду особито важни и у мјерилу од 1 : 6250. Редуцирана прегледна карта додуше је за опћу оријентацију у геолошкој грађи врло подесна а за неке знанствене сврхе дапаче и боља него ли мање прегледна велика карта; али за особите практичне сврхе није у њој увијек наћи детаљнијих података, па би за то велики дио знанственог и физичког рада, уложен у темељне карте, — осим појединцу стручњаку — остао недосежан и неисцрпљен архивни материјал. Пошто би њихова публикација хромолитографским путем била прескупа, то је земаљски геолог предложио, да се начине такове карте, које би допекле надомјестиле карте бојом израђене и то специјалне карте у мјерилу од 1 : 75.000 за наштампаним *описима* појединих геолошких формација, које ће — уз довољни тумач формација — моћи свако, који се за њих занима, према својој посебној сврси, дјеломице или читаве, сам колорирати. Овај је предлог усвојила земаљска влада, а недавно је у војно-географском институту познатим врсним начином одштампан први оваков лист (Д. Тузла) и то на јаком папиру, који је подесан за колорирање руком, те је тако рекућ покуса ради издан. Ако се овај покус у пракси покаже успјелим, наставиће се даља публикација.

Осим наведених геолошких картографских радња, издао је др. Кацер ове године и низ публикација о геологији Босне и Херцеговине[1]).

Данашње стање геолошко-палеонтолошких збирка, не може се него тек приближно означити, јер ће ваљати тек начинити нови инвентар, пошто се излуче старији непоуздано етикетирани објекти, те се збирка не смјести у нову зграду зем. музеја.

Обзиром на тјескобу простора, којим збирка располаже, није се ове године купњом набавило никаквих аквизиција. Исто тако није збирци доспјело у овој години никаких дарова.

Ботаничка збирка, којом управља госп. К. Мали, адјункт зем. жељезница, повечала је свој инвентар слиједећим набавама:

а) Замјеном добављено је 200 биљка: *Dörfler, Herbarium normale,* Cent. XLIX и L.; 290 биљка из Угарске, Хрватске, Далмације од г. директора А. пл. Дегена у Будимпешти, а од г. проф. А. Рихтера у Колошвару 1 *Cytisus leiocarpus* Kern. и *Cytisus subleiocarpus* Simk.

Даровано је збирци:

б) 29 ријетких биљка из јужне Угарске од г. В. Сајмана, ст. фил. у Оршова-Будапешт; 60 биљка из Црне Горе од г. О. Бирбаха, чиновника у цар њемачкој министарској резиденцији на Цетињу.

в) Купљено је 560 биљка из разних предјела Балкана од г. проф. Д. С. Адамовића у Бечу.

---

[1]) Die Minerale des Erzgebietes von Sinjako und Jezero in Bosnien (Jahrb. der k. k. montanist. Hochschulen, св. 56, Беч). — Karst und Karsthydrographie (у „Zur Kunde der Balkanhalbinsel", св. 8, Сарајево). — Die Uranerze (Österr. Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen. Wien 1909, бр. 20. — Die Vanadiumerze (на озн. мј. бр. 26.). — Radium und Erdwärme (на озн. мј. бр. 21.). — Montanistische Notizen aus Altserbien und Macedonien (на озн мј. бр. 39.). — Осим тога разне литерарне реферате. — У штампи налази се Монографија жељезних рудника Босне и Херцеговине са обилним сликама и картама, од које ће први дио још љетос, а други 1910. изаћи у Jahrb. der k. k. montan. Hochschulen, а обрађује и прегледно дјело о свим корисним слојевима руда (ковине, угљен, битумен, сô и др) у Босни и Херцеговини, што ће га издати зем. музеј.

Осим тога је кустос О. Рајзер сабрао обилне биљке на отоку Шћерду код Хвара и у југоисточној Босни, а госп. адјункт Мали сабирао је у Херцеговини код Главске, Хутова блата, Завале, у Боци Которској и у источној Босни. За *Herbarium Normale* послао је исти госп. Ј. Дерфлеру у Беч у замјену 415 комада биљка.

Fauna invertebrata (кустос Апфелбек) проучавала се у год. 1909. нарочито у котарима Бањојлуци, Јајцу и Ливну, те у велегорју око Јабланице и на Голој Јахорини. На излетима око Бањелуке нађено је много врсти кукаца, који у збирци нијесу били заступани, а исто тако и у подручју Троглава, те су ови дјеломице у љетошњем Гласнику зем. музеја описани[1]), а дјеломице се још обрађују. Особита се важност полагала на сабирање молуска, диптера и хименоптера, да се збирка музеја и у том правцу што више усаврши.

Кустос Апфелбек осим тога обрадио је литерарно опсежну групу хидрофилида, силфида и ендомихида за своју „Käferfauna der Balkanhalbinsel“, те му је у ту сврху уступљен на проучавање обилан амо идући материјал ц. кр. дворског музеја. Успјех је био знанствено знаменит, јер је г. Апфелбек могао описати велики низ нових врсти, те је стекао и преглед о географском распростирању појединих врста у овом подручју. Осим тога је поближе ревидирао врст *Anisoplia* и описао више нових врсти[2]).

Купњом добављен је један дио збирке колеоптера, сабраних љетос у Турској и Малој Азији од Бодемајера, који су за проучавање балканске фауне врло важни и осим тога од г. дра Хенча збирку инсекта разних редова са Балканског полуострва и из сусједних крајева, у свему око 900 врсти.

На пољу проучавања **фауне краљежњака** има зем. музеј да биљежи ове резултате. Кустосове збирке, г. О. Рајзер, пропутовао је у јануару долину Неретве више Коњица преко Спиљана до Ракитнице, те је сабирао много података за познавање расплођивања кривокљунаца, а особито *Loxia curvirostra*. Уз то установљени су нови податци и доказала за пролетну сеобу дивљих патака.

У априлу одпослан је препаратор Е. Целебор у подручје Смолина код Жепча, одакле је донио обилни материјал. Хутово блато код Чапљине и Габеле, које се има управо сматрати неисцрпивом ризницом музеја у зоолошком виду, посјећено је течајем године пет пута, а увијек је дало важних збирка и опажања. Тако је примјерице установљено, да *haliaetus albicella* усприкос бури и цичој зими тако рано лијеже, да су већ 22. фебруара двоје пилади прокљували лупину. Гласовите колоније у којима лијежу чапље и које су, мимогред речено, епонимне за варошицу Чапљину, посве су нестале, а и калозер *(phalacrocorax pygmaeus)* није могао ради непрестаног узнемиривања овај пут да излијеже младе.

Услијед вишег налога проучен је у јуну далматински оток Шћедро (Torcola) у виду фаунистичком и флористичком те изоколни хридови. Фауна је иста као и у сусједству, али је знаменита услијед множине подивљале домаће живади. О овом оточићу изаћи ће у „Гласнику“ посебни монографски извјештај.

Кустос Рајзер је осим тога у августу проучавао доселе не испитане предјеле у котару фочанском и невесињском, те се из Фоче попео на Вукушу планину, на

---

[1]) Виктор Апфелбек: Прилози познавању фауне колеоптера у Албанији. Гласник зем. музеја 1909., стр. 297.—302

[2]) У овом броју Гласника зем. музеја.

десној обали Таре, недалеко њена састава са Пивом. На кршевитим јужним обронцима сабрао је замјеран ботанички материјал а на планинским ливадама, које надмашују висину од 1400 *m* врвило је од скакаваца, који су намамили јата гаврана и грабежљивих птица, да се њима хране. Флора је ту ове године била размјерно напредна.

Истраживаоца се ту неугодно доимало разарање шуме, које се свуда у овом крају опажало.

Отале се полако дјеломице теготним кршем Златибора а за бурне кише до постаје оружничке у Мештровац, гдје се неко вријеме заустављало и успркос густој магли и честој киши сабрало ипак низ знамените објеката. Отале заредали су излети до Таре и низ обронке Радовине, прем се је даномице магла само за кратко вријеме расплинула а да се види горски панорама крашког платоа Рудина у Црној Гори, што га је г. Рајзер пропутовао год. 1895.

Особито се истицаху обилна јата крстокљуна *(loxia curvirostra)*, који су ове године поплавили читаву средњу и јужну Европу а да се и не зна, одакле су дошли. Осим тога било је и овдје обиље најразноврснијих гљива, и хранивих, на које се овдје нико и не обазире. Враћајући се са овога пута, ишло се преко Челебића на Фочу.

Проучавања Црвња планине у котару невесињском заредала су са Обрње код Улога, гдје се г. Рајзер настанио и нашао скоро без изнимке најљепше вријеме. У непосредној околици Обрње ишло се за тиме, да се ту нађе чудновати земац *(spalax monticolus* Nehring) који живи у близини бедема Пандурице и на другим мјестима те је ухваћено два егземплара. Посебни студиј посвећен је фауни и флори занимивог горског језера код села Језера.

Било би вриједно да се систематски мјере дубине овог језерца, јер је ту изнимно очекивати у том погледу ненаданих резултата, пошто се његове обале, зарубљене са *nympha, nuphar* и *menianthes*-ом нагло руше у дубину. Успркос великој бури попело се на Зимомор (1920 *m*), гдје је сабран богат ботанички и орнитолошки материјал, на пр. *otocorys penicillata balcanica* и *upupa epops* и др.

Враћајући се ишао је пут преко Хотовља и Трескавице, гдје су прављена новија опажања о *viscum album* те се полазило крајем, који се иначе ријетко посјећује.

Мањим излетима у Хутово Блато, Брестовско код Бусоваче, Пазарић и др. попуњале су се збирке те је ту сабрано и доста материјала, који ће се у учевне сврхе раздијелити школама.

Попис набава и дарова добављених год. 1909. моћи ће се изнијети тек за неко вријеме, јер се је скорих тједана надати замашним објектима.

Библиотека земаљског музеја набавила је у прошлој години — осим периодичких часописа и знанствених публикација, што их већином добива у замјену за „Гласник земаљског музеја“, — слиједеће поименце наведене публикације:

4404. Jahrbuch für Alterthumskunde, herausg. von der Zentr.-Comm. f. Erf. u. Erh. der Kunst- u. hist. Denkmäler in Wien. (1 св.)

4405. Kunstgeschichtliches Jahrbuch der k. k. Zentr.-Comm. für Erf. und Erh. der Kunst- und histor. Denkmale. (2 св.)

4406. Stieler's Handatlas, 1907. (1 св.) К 34.—

4407. Thième-Preusser.: Wörterbuch der englischen und deutschen Sprache. (2 св.) К 17.—

4408. Des grossen Feld-Herrn Eugenii Hertzogs von Savoyen und kayserlichen General-Lieutenants Helden-Thaten. (2 св.) К 12.—

4409. Lapparent Albert de: Leçons de Géographie physique. (1 св.) К 14.—

4410. Die hohe Stein-Klippen und Gebürge Cyaneae, Olympus und Athos. (1 св.) K 20.—

4411. Mojsisovics August Dr. Prof.: Von Wien nach Nestin. — Biologische und faunistische Beobachtungen über Vögel und Säugethiere Südungarns und Slavoniens. — Über die geographische Verbreitung einiger westpalaearktischen Schlangen. (1 св.) K 10.—

4412. Michel Rob.: Die Verhüllte. Bosnische Novellen. (1 св.) K 2.—

4413. Lukšić Abel: Bosnien und die Hercegovina. (1 св.) K 1.—

4414. Hauger Anton: Bosnien, die Hercegovina und das Feldeisenbahnwesen. (1 св.) K 1.50

4415. Büchelen Karl: Bosnien und seine volkswirtschaftliche Bedeutung für Österreich-Ungarn. (1 св.) K 1 40

4416. Karte von Servien, Bosnien, Türk-Kroatien, der Hercegovina und Montenegro. (1 св.) K 2.—

4417. Hunfalvy Paul: Die Völker Österreich-Ungarns. — Die Ungarn oder Magyaren. (1 св) K 3.60

4418. Bedö Koloman: Die wirtschaftliche u. commercielle Beschreibung der königl. ungarischen Staatsforste. (1 св) K 3.—

4419. Frauenfeld Georg: Die Algen der dalmatinischen Küste. (1 св.) K 8.—

4420. Xenophon: Grčka povijest. (1 св) K 1.—

4421. Demosthenes: Rede für die Krone. (1 св) 50 h.

4422. Titus Livius: Rimska povijest (1 св.) K 2.—

4423. Haack Hermann: Geographen-Kalender pro 1907. (2 св.) K 6.70

4424. Jüthner Jul: Der Gymnastikos des Philostratos. (1 св.) K 2.50

4425. Kekule Reinhard: Echelos und Basile. Attisches Relief aus Rhodos in den königl. Museen. (1 св.) K 3.—

4426. Brückner Alfred: Anakalypteria. (1 св.) K 3.—

4427. Woinovich Emil von: In der Hercegovina. (1 св.) K 2.—

4428. Steinmetz Karl: Von der Adria zum schwarzen Drin. (св. 1.) K 1.—

4429. Nomisma. Untersuchungen auf dem Gebiete der antiken Münzkunde. (1 св.) K 4 32

4431. Hubka pl. Czeczetz Gustav, vitez: Pukovnija grofa Lacy-a br. 22. za vrijeme okupacije Bosne i Hercegovine g. 1878. (св. 1.) K 1.60

4432. Chocholoušek Prokop: Jih. histor.-romantické obrazy z dějin jihoslovanských. (2 св.) K 8.—

4433. Schedae ad Herbarium Florae Rossicae a Museo Botanico Acad. Imper. Scientiarum Petropolitanae editum. (2 св.)

4434. Travaux du Musée botanique de l'Acad. Imp. des Sciences de St. Petersbourg. (4 св.)

4435. Wagner Andreas Dr.: 6 Abhandl. aus dem Gebiete der Naturwissenschaften. (1 св.) K 3.—

4436. Wagner Andreas Dr.: Fossile Überreste von einigen Affen und einigen anderen Säugethieren. (1 св.) K 1.25

4437. Wagner A. Dr: Urweltliche Säugethier-Überreste aus Griechenland. (1 св.) K 1.—

4438. Steinwender Th.: Die Marschordnung des römischen Heeres zur Zeit der Manipularstellung. (1 св.) K 1.—

4439. Fischer's J. J. Reiseskizzen Nr. 4. Durch die Europ. Türkei u. Griechenland. (1 св.) K 1.60

4440. Revue critique d'histoire et de Littérature. (1 св.) K 1.60

4441. Hahn Ludwig: Romanismus und Hellenismus bis auf die Zeit Justinians. (1 св) K 1.70

4442. Burckhardt Jakob: Griechische Kulturgeschichte. (1 св.) K 1.—

4443. Вукичевић Миленко: Знаменити Срби-Мухамеданци. (1 св) K 3.—

4444. Barré André: La Bosnie-Herzégovine. Admin. Autrichienne de 1878—1903. (1 св) K 3.50

4445. Kronfeld E. M. Dr.: Anton Kerner von Marilaun. (1 св.) K 14.—

4446. Vasović R. Prof.: Die Eiszeitspuren in Serbien. (1 св.)

4447. S. A.: Krvava knjiga ili spomenik na 405. poslije propasti slavnoga kraljevstva bosanskoga. (1 св.) K 2.—

4448. Merlin Alfred: Notes et Documents, I, II. Le temple d' Apollon a bulla Regia. (1 св.) K 10.—

4449. Hodek Eduard: Ornithologische Schriften, I. (св. 1.) K 2 —

4450. Tenore Cav. V.: Relazione del Viaggio fatto in Alcuni Luoghi di Abruzzo Citeriore nella state del 1831. (1 св) K 2.40

4451. Wulfen Francisc. Xaver: Plantarum rariorum descriptiones. (1 св.) K 12.—

4452. Bunge Al.: Generis astragali species gerontigeae. I. Claves diagnosticae. II. Specierum enumeratio. (2 св.) K 5.—

4453. Medžmuai mutenevia. Turski pismovnik. Rukopis od god. H. 1010. (= 1692.) (св. 1.)

4454. Ahmed Šefkija: Nedžatul Musalli Rukopis pisan od Mustafa Hilmije. (1 св.)

4455. Kamusi Turki: Türk.-arab. Wörterbuch. Šemsudin Sami beg: Kamuši Turki (tursko-arapski riječnik). (2 св.) K 10.—

4456. Книжная Лѣтопись главнаго управленія по дѣламъ печати (1 св.)

4457. Отчетъ императорскаго Ст. Петербургскаго Университета за год. 1907. (1 св.)

4458. Записки Украïнськаго Наукового Товариства в Київі. (1 св.)

4459. Schrader: Journal für die Botanik. (1 св.)

4460. Auersperg Leopold Graf: Der Ausgleich mit Ungarn. (1 св.)

4461. Sauerlandt M: Griech. Bildwerke. (1 св.) K 4.—

4462. Heierli J. Dr.: Das Kesslerloch bei Thaingen. (1 св.)
4463. Zambaur E. von: Prägung der Osmanen in Bosnien. (1 св.)
4464. Madonna-Verona: Bolletino del museo Civico di Verona. (1 св.)
4465. Osetrovia Kavkaza. (Die Störarten des Kaukasus.) (1 св.)
4466. Filipescu Teodor: Colonule române din Bosnia. Editiunea Academiei Române. (1 св.)
4467. Biblioteca Academii Române: Catalogul Manuscriptelor Românesti. (1 св.)
4468. Wieman Bernard: Bosnisches Tagebuch. (1 св.) K 2.—
4469. Kylin Harald: Studien über die Algenflora der schwedischen Westküste. (1 св.)
4470. Arwidsson Ivar: Studien über die skandinavischen und arktischen Maldaniden. (1 св.)
4471. Asalom Ishac Aboab Halay: Almenara dela Cuz Tratado de Mucho provecho para beneficio del alma etc. (1 св.)
4472. Haeckel Ernst Prof.: Wanderbilder nach eig. Aquarellen und Ölgemälden. (10 св.) K 20.—
4473. Vukasović-Vuletić-Vid: Čagalj na otoku Korčuli. Bilješke iz povijesti i pučke predaje. (1 св.)
4474. Loyd C. G.: The Tylostomeae. (1 св.)
4475. Russ Karl Dr.: Die gefiederte Welt. Zeitschrift für Vogelliebhaber, Züchter und Händler. (1 св.) K 2.40
4476. Мих. Грушевьски: Матеріалй до остдрії ..... Західньої Украіни Част I. (1 св.)
4477. Cvijić J.: Die Tektonik der Balkanhalbinsel mit besonderer Berücksichtigung der neuen Fortschritte in der Kenntniss der Geologie von Bulgarien, Serbien und Macedonien. (1 св.)
4478. Roșu V.: Edit. Academiei Române. Studiu asupra irigatiunilos in Romania. (1 св.)
4479. Bianu Joan: Bibliotheka Acad. Romane. Documente Romanesti. (1 св.)
4480. Banjalučka drž. viša djevojačka škola: Deseti godišnji izvještaj za god. 1907./08.
4481. Jahresbericht der königlichen Bibliothek in Berlin für das Jahr 1907./08. (1 св.)
4482. Jormescu C. Dr. și J. Popa-Burca: Karta Agronomica a României. (1 св.)
4483. Lefèvre Auguste: An Alas of the Eggs of the Birds of Europe. (1 св.)
4484. Chervin M. le Dr.: Conférence sur l'Anthropologie Bolivienne. Congrés de Reims 1907. (1 св.)
4485. Favaro G. A. Dr.: Il vento a Padova nel decennio 1890—99 e nel'trentennio 1870—1899. (1 св.)
4486. Viterbi Adolfo: Sulla determinazione del potenziale esterno della gravittà e dell'equazione de geoide, mediante le deviazioni della verticale. (1 св.)
4487. Blaha Karl: Geschichte des k. u. k. Feldjägerbataillons Nr. 19. (1 св.) K 14.—
4488. Nastić Georg: Finale. (1 св.) K 1.20
4489. — Wo ist die Wahrheit? (1 св.) K 1.20
4490. Nastić Gjorgjo: Moje afere. (1 св.) K 1.—
4491. Bresnitz von Sydakoff: Das Balkanproblem und die Balkandynastien. (1 св.) K 1.50
4494. Preindlsberger-Mrazović Milena: Die bosnische Ostbahn. (1 св.) K 5.—
4495. Heintz Karl: Die Salmoniden Bosniens und der Hercegovina. (1 era.)
4496. Abraham Wł.: Jakób Strepa, arcibiskup Halicki, 1391.—1409. (1 св.)
4497. Grabowski Tadeusz: Literatura Aryańska u Polsce, 1560.—1660. (1 св.)
4498. Wadowski Ks. Jan Ambrož: Kościoły Lubelskie. (1 св.)
4499. Ribezzo Francesco Dr.: La lingua degli antichi Mesapii (1 св.) K 4.—
4500. Meteorologisches Jahrbuch für Finnland. (1 св.)
4501. Jacobson Edw.: De Gong-Fabrikatie de Semarang. (1 св.)
4502. Budweiser städtisches Museum. Publikationen aus den Sammlungen des städtischen Museums in Budweis. (1 св.)
4503. Verhandlungen der Ornithologischen Gesellschaft in Bayern 1906. (1 св.)
4504. Čerwinka J. L.: Moravské Starožitnosti. (1 св.)
4505. Zentralanstalt für Meteorologie und Geodynamik: Allgemeiner Bericht und Chronik der im Jahre 1905 in Österreich beobachteten Erdbeben. (2 св.)
4506. Crusius Otto: Wilhelm von Christ. Gedächtnisrede. Akad. der Wissensch., München. (1 св.) Beck Joseph: Banjaluka—Jajce.
4507. Izvještaj prof. M. Katurića, prilikom prve skupštine društva gradskog prirodopisnog muzeja u Zadru, dne 30. decembra 1906. (1 св.)
4508. Štatut društva gradskog prirodopisnog muzeja u Zadru. (1 св.)
4509. Шишков Ст. Н.: Изъ Бѣломорската равнина. (1 св.)
4510. Herzog Theodor: Studien über den Formenkreis des Trichostomum mutabile Br. (14 св.)
4511. Bijdragen tot de Statistek von Nederland. XCVII. (14 св.)
4512. Hammer-Purgstall Freiherr, Dr.: Die Geisterlehre der Moslimen. (1 св.)
4513. Jahrbuch des städtischen Museums für Völkerkunde in Leipzig. (1 св.)
4514. Braun Fritz: Unsere Kenntniss der Ornis der Kleinasiatischen Westküste. (1 св.)
4515. Kunstgeschichtliches Jahrbuch der k. k. Zentral-Commission für Erforschung und Erhaltung

der Kunst- und historischen Denkmale. 1908. (1 св.)

4516. Procháska Ant.: Król Władysław Jagiełło. (2 св.)

4517. Braun Fritz: Beiträge zur Ornis der rumelischen und bithynischen Halbinseln. (1 св.)

4518. Bernadzikowska-Belović Jelica: Gragja za tehnološki rječnik ženskog ručnog rada. (1 св.)

4519. Witte Hernfrid: Till de Svenska alfoarvänternas Ekologi. Akad. Afhandlg. der Univer. Upsala. (1 св.)

4520. Universität Upsala-Linnéfest-Skriften. Swederus M. B.: (Linnés Vorlesungen über die Cultur der Pflanzen) (5 св.)

4521. Universität Upsala: Bref och Skrifvelser of och till Carl von Linné med understöd af Svenska Staten. (1 св.)

4522. I. M. Hulth: Bibliografia Linnaeana. Materiaux pour servir à une Bibliographie Linnéenne. (1 св.)

4523. Tullberg Tycho: Linnéportrait vid Uppsala Universitats Minnesfest pä toähundraärsdagen af Carl von Linnés födelse. (1 св.)

4524. Souvenir du Comte Géza Kuun d'Osdola. (1 св.)

4525. Goekoop A. E. H.: Ithaqe, la Grande. (1 св.)

4526. Erzherzogin Stephanie: Lacroma. (1 св.) K 10 —

4527. Budweis städtisches Museum: Die Kupferstich-Sammlung. (1 св.)

4528. Barbieri Ubaldo: Sulla precisione, consequibile col metodo di Villarceau nella determinazione del Geoide. (1 св.)

4529. Festschrift zur Erinnerung an die Eröffnung des neuerbauten Museums der Senkenbergischen naturforschenden Gesellschaft zu Frankfurt a/Main am 13./X. 1907. (1 св.)

4530. Prinosi za hrvatski pravno-povjestni Rječnik, napisao Vladimir Mažuranić (Jugosl. Akad. umjet.) (1 св.)

4531. Saloman Geskel: Die Venus von Milo und die mitgefundenen Hermen. (1 св.) K 8.—

4532. Czubek Jan: M. Waleryusa Marcyalisa epigramov Ksiąg XII. (1 св.)

4533. Извјестія на етнографическиъ музей въ Софія. (1 св.)

4534. Варненско археологическо дружество. Първи годишний отчетъ за год. 1906. (1 св.)

4535. Варненско археологическо дружество. Сражението при Варна год. 1444. (1 св.)

4536. Варненско археологическо дружество. Вторий годишенъ отчетьн на Варненското археол. дружество. (1 св.)

4537. Абоба-Плиска: Материали дла болгарскихъ древности. (2 св.)

4538. Annuaire de la Bibliothèque à Plovdiv (Bulgarie) 1907. (1 св.)

4539. Дяковичъ Б.: Тракийска гробница при Пловдивъ. (1 св.)

4540. Bergens Museum Aarbog 1908. Afhandlinger og Aarsberetning. (1 св.)

4541. Bergens Museum Aarsberetning for 1906./1907. (2 св.)

4542. Bergens Museum. Den Yngre Jernalders Svaerd. — A. L. Lorange. (1 св.)

4543. Ein kurzer Führer durch Schweden. (1 св.)

4544. Hampel Jozsef: Ujabb tanulmányok a Honfoglási kor emlékeiről.

4545. Gavranić Pero Dr.: Politička povjest hrvatskog naroda od prvog početka do danas. (1 св.)

4546. Kolmer Walther: Beiträge zur Kenntnis des feineren Baues des Gehörorganes mit besonderer Berücksichtigung der Haussäugetiere. (1 св.)

4547. Carniola: Zeitschrift für Heimatkunde. (4 св.)

4548. Huart Cl.: Les Calligraphes et Miniaturistes de l'Orient Musulman. (1 св.) K 18.—

4549. Hartmann Moritz Ludw.: Theodor Mommsen. Biographische Skizze. (1 св.) K 5.—

4550. Zielinski Theodor: Cicero im Wandel der Jahrhunderte. (1 св.) K 9.60

4551. Jahresbericht zu den Annalen des naturhistorischen Hofmuseums in Wien. (2 св.)

4552. Floericke Kurt Dr.: Jahrbuch der Vogelkunde 1907. (1 св.)

4553. Jäggli Marco: Monografia Floristica del Monte Camoghé. (1 св.) K 5.—

4554. Bettelini Arn.: La Flora Legnosa. (1 св.) K 4.—

4555. Forskal Petrus: Icones rerum Naturalium. (1 св.) K 6.—

4556. Zapalowicz Hugo: Conspectus Florae Galiciae Criticus (1 св.)

4557. Rebel H. Dr.: Studien über die Lepidopterenfauna der Balkanländer. (Bulgarien und Ostrumelien.) (1 св.)

4558. L Thallóczy és S. Barabás: Codex diplomat. Comitum de Blágay. (1 св.)

4559. Meyer Eduard: Geschichte des Alterthums. (1 св.) K 36.—

4560. Tenore Michaele: Sylloge plantarum vascularium Florae Neapolitanae hucusque detectarum. (1 св.) K 18.—

4561. Déséglise Alfred: Catalogue raisonné ou énumération méthodique des espèces du genre Rosier, pour l'Europe, l'Asie et l'Afrique etc. (1 св.) K 10.—

4562. Maurice Jules: Numismatique Constantinienne Tome I. (1 св.) K 30.—

4563. Russegger Joseph: Reisen in Europa, Asien und Afrika. (4 св.) K 58.—

4564. Schulz Otto Th.: Das Kaiserhaus der Antonine und der letzte Historiker Roms (1 св.) K 9 60

4565. Justus Perthes: Geographischer Kalender pro 1908. (1 св.) K 7.20

4566. Cold Conrad: Küstenveränderungen im Archipel. (1 св.) K 2.90

4567. Weber Wilhelm: Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Hadrianus. (1 св.) K 9.60
4568. Procopii caesariensis opera omnia, rec. Haury Jakobus. (3 св.) K 33.—
4569. Cvijić J.: Remarques sur l'Ethnographie de la Macédoine. (1 св.) K 1.80
4570. Deutsche Rundschau für Geografie und Statistik. (1 св.) K 15.—
4571. Desfontaines M.: Choix de Plantes du Corollaire des Instituts de Tournefort (1 св.) K 19.—
4572. Грбић Манојло: Карловачко Владичанство. Прилог к историји српско-православне цркве. (1 св.)
4573. Brockhaus: Konversations-Lexikon 1908. (17 св.) K 140.—
4574. Stephan Ludolf Dr.: Reise durch einige Gegenden des nördlichen Griechenlands (1 св.) K 3 —
4575. Giffard Edward: A Short visit to the Jonian Islands, Athens and the Morea. (1 св.) K 3.—
4576. Gopčević Spiridion: Makedonien und Alt-Serbien. (1 св) K 13.—
4577. Kenner Friedrich Dr.: Römische Sonnenuhren aus Aquileia (1 св.) K 2.—
4578. Apfelbeck Viktor: Käferfauna der Balkanhalbinsel mit Berücksichtigung Klein-Asiens und der Insel Kreta. (1 св.)
4579. Hörmann Kosta: Narodne pjesme Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini. I. и II. св.
4580. Kaerst Julius: Geschichte des hellenischen Zeitalters. (2 св.) K 29.—
4581. Jatta Michele: Le Rapresentanze figurate delle Provincie Romane. (1 св.) K 10.—
4582. Hackl Rudolf: Münchener archaeologische Studien. (1 св.) K 30.—
4583. Cagnat M. R.: Les deux camps de la Légion IIIme Auguste à Lambèse d'aprés les fouilles récentes. (1 св.) K 5.—
4584. Almanach der kaiserl. Akademie der Wissenschaften. (7 св.)
4585. Carus Viktor J.: Bibliografia Zoologica adjuvante Concilio bibliographico. (22 св.) K 213.—
4586. Reitter Edmund: Die Käfer des Deutschen Reiches. (1 св.)
4745. Halke H.: Handwörterbuch der Münzkunde und ihrer Hilfswissenschaften. (1 св.) K 11.—
4746. Eichhorn Gustav Dr.: Die paläohistorischen Funde von Taubach in den Museen zu Jena und Weimar. (1 св.) K 22.—
4747. Flora oder Allgemeine botanische Zeitung. (73 св.) K 1130.—
4748. Calvers C. G.: Käferbuch. Naturgeschichte der Käfer Europas. (12 св.)
4749. Lichtenberg Reinhold, Freiherr von, Prof.: Haus, Dorf, Stadt. (1 св.)
4750. Petersen Eugen von: Athen.
4751. Slade Adolph: La Turquie, la Grèce et Malte. (3 св.)
4752. Truhelka Ćiro Dr.: Die Königsburg Jajce. Geschichte und Sehenswürdigkeiten. (2 св.)
4812. Judeich Walther Dr.: Topographie von Athen. (1 св.)
4813. Brünnow Ernst, Rudolf und Domaszewski Alfred von: Die Provincia Arabia. (3 св.) K 240.—
4814. Otto Walter: Priester und Tempel im hellenistischen Ägypten (2 св.) K 40.—
4815. Soltan Wilhelm: Die Anfänge der römischen Geschichtsschreibung. (1 св) K 7.20
4816. Imhoof F. Blumer: Nymphen und Chariten auf griechischen Münzen. (1 св) K 14.40.—
4817. Kieserbitzky W. und Watzinger Karl: Griech. Grabreliefs aus Südrußland. (1 св.) K 60.—
4818. Kipp Theodor Dr.: Geschichte der Quellen des römischen Rechts. (1 св.) K 5.—
4819. Domaszewski Alfred von: Abhandlungen zur römischen Religion. (1 св.) K 8.40
4820. Kubitschek Wilhelm: Ausgewählte römische Medaillons der kaiserl. Münzensammlung in Wien. (1 св.) K 20.—
4821. Pfister Friedrich: Der Reliquienkult im Alterthum. (1 св.) K 9.—
4822. Domaszewski Alfred von: Geschichte der römischen Kaiser. (2 св.) K 19.20
4823. Endel Paul: Fälscherkünste. (1 св.) K 6.—

Osim toga je nabavljeno 55 starih turskih rukopisnih knjiga.

Zemaljska štamparija u Sarajevu — Земаљска штампарија у Сарајеву.